

859.0
563

IOAN SLAVICI

O P E R E
XIV

Text ales și stabilit
C. M O H A N U
note și indici
D. VATAMANIUC

SCRIERI ISTORICE, ETNOGRAFICE,
SOCIALE. ECONOMICE
(DIN PERIODICE)

10.468

SCRIITORI ROMANI
EDITURA MINERVA
București, 1987

SCRIERI ISTORICE ȘI ETNOGRAFICE

STUDII ASUPRA MAGHIARILOR

PUNCT DE PURCEDERE

Dacă ar exista știința unei psihologii universale, și ne-am pune să judecăm din punctul ei de vedere asupra unei unități compuse din mai mulți oameni, e probabil cum că rezultatele studiului nostru ar fi analoge cu cele purcese din studiul omului singuratec. Momentele, fenomenele și aparițiunile psihologice ar fi în amindouă cazurile *calitativ aceleași*, numai cantitatea lor ar sta în proporțiune cu mărimea cauzelor din cari ele au purces.

Obiectul unui asemenea studiu ar putea fi, înainte de toate, omenirea, ca unitatea absolută a tuturor oamenilor cari stau într-o atingere spirituală oarecare. Sub unitate absolută, înțeleg o unitate fără privire la timp ori teritoriu, d.e. noi și chinezii din secolul al X-lea. Sub omenire nu înțeleg mulțimea de oameni cari trăiesc astăzi pe pământ, nu generațiunea de astăzi, ci întregul lanț de generațiuni de la aparițiunea omului pe pământ și pînă unde creațiunea, intrînd în vro nouă fază a activității sale, va nimici neamul omenesc — dacă aceasta se va întîmpla vrodată. Această omenire are o viață unitară : *Istoria*. Îmi permit de a privi în legile acestei istorii, cum aș privi în legile psihologice, ce rează în fiecare om, și de a demonstra din liniile ei generale analogia cu fazele observate în viața psihică a omului singular.

Omul singular vine de la naștere cu posibilitatea de a avea spirit. El poate cugeta și voi; adecă activitatea organismului lui nu se mărginește într-aceea că el e în stare de a simți cum îl afectează natura exterioară, ci el poate să comunice aceste afectări fiziologice la cunoștiința cugetării sale; mintea sa nu e numai pur și simplu un complex haotic de reprezentațiuni, ci în el e o scinteie, care despărtește, combină, organizează aceste reprezentațiuni. Acestor combinări ale sale el are adesea intențiunea de a li da existență reală în lumea exterioară, și atunci intențiunea aceea se numește: *voință*.

Dacă un om s-ar dezvolta izolat, departe de orice atingere cu alt om, atunci dezvoltarea lui nu-i influențată decît de natura exterioară. Spiritul lui, adecă complexul cugetărilor lui, n-ar conține drept material decît aceste impresiuni naturale, între cari au crescut el, impresiuni cari s-ar așeza în mase pe temelia însușirilor lui personale. El va cugeta despre ceea ce a observat în natura exterioară și despre sine însuși față de aceste observări ale sale.

Unii susțin că sufletul omenesc conține idei și instincte înăscute, cari însă nu se trezesc decît prin atingerea simțurilor cu lumea exterioară; alții însă neagă existența acestor idei înăscute, și se unesc cu părerea lui Locke, că sufletul omenesc la naștere e o *tabula rasa*, egală la toți oamenii, și că deosebirea indivizilor rezultă din succesiunea impresiunilor lumii exterioare asupra cestui suflet. În cazul dîntii, caracterul individual ar fi înăscut, în al doilea, el e rezultatul împrejurărilor materiale și morale, în mijlocul cărora trăiește un individ. Presupunînd, însă, chiar că substratul sufletului e calitativ la toți oamenii același, totuși condițiunile anatomice fiziologice, de cari atîrnă viața acestui substrat, diferă la fiecare om. Anatomia și fiziologia ne învață că pînă și organisme egale funcționează neegal; ele *par* numai egale. Orcum s-ar nimeri să fie dezlegarea acestei întrebări, una-i sigur: că de la naștere deja fiecare om e un individ nu numai într-un înțeles istoric-natural, adecă absolut, ci și într-unul relativ; el are însușiri cari nu-l deosebesc numai de oricare ființă ce nu-i seamănă, ci și de oricare alt om.

Individualitatea e rădăcina, din care ieși temelia pe care se dezvoltă spiritul omenesc; ea nu numai că nu pierе în decursul dezvoltării, ci din contră devine din ce în ce mai marcantă. Spiritele oamenilor sunt mai omogene la naștere decît mai tîrziu. Chiar sub aceleași influințe doi oameni se vor dezvolta neegal, căci atențiunea lor fiind deosebită, influințele vor produce în ei efecte deosebite. Unul va vedea foarte arareori sau poate niciodată în aceeași aparință ceea ce vede celalalt. Sanguinicul nu va judeca despre soare, vînt, apă ș.c.l., așa cum judecă flegmaticul, omul sănătos nu așa ca cel bolnav ș.a.m.d. Ba chiar același om va judeca în deosebite împrejurări deosebit: flămînd și sătul nu voi judeca tot aceeași despre un iepure d.e. Cu atîta mai marcantă trebuie să devină individualitatea în adevărul și coliziunile vieții, unde fiecare om nu e supus numai influințelor ce planează asupra tuturor, ci și altora, cari-i impresionează numai persoana lui proprie. Astfel cugetarea fiecărui om se deosebește de a tuturor celorlalți: 1. în stofa reprezentațiunilor; 2. în înșirarea acestora; 3. în modul de a-l imagina.

Spiritul omului e *facultativ nemărginit*; omul poate cugeta și voi *orice și oricît*. Însă în fața acestei nemărginiri obiective a spiritului stă antiteza subiectivă a mărginirii fizice a omului: omul *nu poate* observa orice și oricît. Această mărginire fizică limitează și spiritul, care facultativ e nemărginit; căci, fiindcă obiectele cugetării sunt observările, acestea fiind mărginite în spațiu, ele limitează cugetarea însăși. Dezvoltarea spiritului individual se mai mărginește, afară de aceasta, și în timp prin otarele neînlăturate ale existenței omului singuratec: viața. Deși facultatea nemărginită a spiritului presupune o chemare nemărginită, totuși otarele în timp și spațiu trase împrejurul omului fac că acesta nu-și poate ajunge chemarea sa nemărginită: el nu va putea fi ceea ce-ar trebui să fie, decît dacă va putea fi și în observările lui tocmai așa de nesupărat de margini, cum e în facultatea de-a cugeta; cu alte cuvinte: dacă puterea sa de combinare, care e nelimitată, va putea dispune de o masă atît de întinsă de observațiuni, încît acestea să cuprindă tot ce e posibil de a se observa.

Omul singuratec, putînd facultativ să cugete orice și oricît, el ar putea cugeta ce cugetă toți oamenii la un loc. Imposibilitatea nu zace în ființa lui *psihică*, ci în mîrginirea lui trupească, în neputința lui *fizică*. Toți oamenii vor cugeta de aceea mai mult decît unul, pentru că toți gîndesc despre observările lor toate, și oricare din ei fiind un individ, numărul acestor observări va fi nemărginit de mare. Cercul cugetării omenestei va fi dar, mai larg, dezvoltarea spiritului mai aproape de nemărginire, dacă vom putea face ca omul singuratec să nu cugete numai asupra celor ce a observat el singur, cugetat ca nefiind în legătură cu alți oameni, ci și asupra celor ce au observat alții, ba chiar toți oamenii laolaltă.

Prin împărtășirea reciprocă a cugetărilor, dezvoltarea nu devine încă nemărginită, ci numai otarele ei sunt mai largi : un număr mărginit de oameni mărginiți e un cerc mai larg al mărginirii, nu însă nemărginirea însăși. Dezvoltarea spiritului numai atunci ar putea fi nemărginită (cum pare a fi menită), cînd ea n-ar fi nelimitată numai facultativ, ci și în timp, sau zis cu alte cuvinte : omul singuratec numai atunci ar putea fi nelimitat în dezvoltarea sa spirituală, cînd ar fi în stare să cugete *tot* ce cugetă, au cugetat și vor cugeta *toți* oamenii. Însă numai ca *idee* ne putem imagina individualitatea unui om dezvoltabilă în nemărginire. Natura fizică a omului e în neputință de a realiza în ea această idee : realizarea e supusă întîmplării. Spațiul, prin corp, timpul, prin viață, țin închise ca într-o cutie această idee a dezvoltării nemărginite, și sunt ultima rațiune a toată mîrginirea, a toată neîntregimea și decăderea. De aceea omul singular nu poate ajunge idealul acestei dezvoltări ; dar cu atît mai mult o poate o *omenire nemărginită într-un timp asemenea nemărginit*. Și iată cum : Noi, întrucît suntem în atingere cu trecutul, purtăm în noi materialul de cugetări atît al trecutului, cît și al nostru propriu ; noi posedăm și ne folosim de comoara de gîndiri a generațiilor trecute. Cugetarea noastră e însă mărginită ; noi nu cugetăm decît ceea ce cugetăm, suntem însă numai un moment în nemărginire. Cei ce ni vor urma

vor gîndi : materialul de cugetări moștenit de la noi plus cugetarea lor proprie ș.a.m.d.

Atingerea spirituală a mai multor oameni e societatea în înțelesul propriu al cuvîntului. Nemărginirea zace în individualitate, în aceea cum că tot omul e altul și altceva decît ceilalți semeni ai lui ; ea nu se manifestă însă decît în societate. Firește : numai în alăturarea cu alte colori coloarea roșie e roșie ; pentru sine, necomparată cu o alta, ea nu e nici roșie nici neroșie, și dacă toată lumea ar fi roșie, nici n-ar exista noțiunea acestei colori. Numai în alăturarea cu celelalte individe, individul e distinct ; absolut singur el nu se compară și nu se distinge de nimene. Între individul singular și societate e o influințare reciprocă. Deși conținutul sufletului unui popor consistă în ceea ce e comun sufletelor individuale, totuși fiecare din aceste aduce prin deosebirea sa mai mare ori mai mică un adaus, o nouă nuanță în spiritul poporului. Adausul, pe care naturi privilegiate l-aduc în materialul cugetării publice, deși a crescut din rădăcina spiritului național, totuși e atît de specific nou, încît el îmbogățește proprietatea publică și devine element de cultură. Raportul dintre individ și totalitate este elementul nemărginirii în dezvoltarea unui popor. Omul izolat fiind, nefiind pus în acest raport, vegetează ; abia în societate el își regăsește ființa sa nemărginită, caracterul său nelimitat, asemenea cum magnetul abia în atingere cu metale, pe cari le atrage, își manifestează puterea sa internă.

Așa ne putem explica necesitatea cu care e legat omul de societate și lipsa ce o are societatea de om ; în acest înțeles putem vorbi de chemarea socială a unui om.

*

O dezvoltare izolată a unui om e peste putință. Prin naștere deja copilul e legat de sînul mamei sale ; vasăzică dezvoltarea lui spirituală e expusă influințelor naturale a împrejurimii lui și celor spirituale ale mamei sale. Deja de la naștere sunt dați cei trei factori principali ai dezvoltării unui om : *individualitatea* lui, *influențele naturale* și *influențele spirituale* (adecă sociale).

Contactul spiritual dintre copil și părinții săi e cea dintii formă a vieții sociale : *familia*. Copilul, dezvoltându-se sub influințele părinților, el va cugeta mai mult ori mai puțin ceea ce cugetă și ei, va judeca și va trăi, cum judecă și trăiesc ei. În decursul vieții și cugetării lor părinții și fiii își vor împărtăși reciproc cugetele, și se va naște prin urmare modul în care ei și le exprimă : limba lor comună. Pe lângă toate acestea, oricare membru al familiei rămâne un individ, adecă membrii între sine eterogeni. Oricare membru se numește „eu“, și numesc pe ceilalți „tu“, „el“, „voi“, „ei“. În acest stadiu, fiii sunt o desfășurare a individualității părinților lor.

Venind familia nemijlocit ori mijlocit, prin unii din membrii săi, în atingere cu o altă familie, aceștia vor da de o eterogenitate mai mare ; vor vedea cum că între ei și membrii familiei străine este o dischilinire mai mare decât între dînșii acasă. Conștiința omogenității lor relative, conștiința comună se va trezi, și ei se vor numi „noi“ față cu membrii familiei străine. Această conștiință comună face din familie o individualitate de ordine superioară, care o putem numi personală față cu individualitatea naturală a omului singuratec. Conținutul (ideal) al acestei individualități e de o parte aceea ce e comun în membrii familiei, de alta aceea ce o deosebește pe ea de altele.

Familia dezvoltându-se numeric și spiritual își va dezvolta și individualitatea ei caracteristică. Cu cât ea va avea mai mulți, cu atât gradul dezvoltării ei va fi mai mult, fiindcă cu atîta se va putea observa și cugeta mai mult. În dezvoltarea generală se vor dezvolta însă și membrii singurateci ai familiei și pe temelia individualității acestora se va naște o eterogenitate din ce în ce mai mare între marginile familiei. Cu cât membrii familiei vor cugeta mai mult, cu atîta vor diferi mai mult în cugete ; ei vor vorbi o limbă comună, însă cu oareșicari abateri pe alocurea, vor judeca cam într-un fel, însă asemenea cu oareșicari abateri pe alocurea. Cu un cuvînt : din o individualitate personală se vor naște altele iarăși personale ; vom avea două categorii de familii : *una mare și mai multe mici*. Între familiile mici va fi o eterogenitate, iar partea comună a lor va com-

pune o altă individualitate de ordine superioară, familia cea mare, care o numim națiune. Tocmai așa cum nu se poate deștepta conștiința comună în o familie, înainte de a fi venit ea în atingere cu altele, nu există nici națiune înainte de a fi venit ea mijlocit ori nemijlocit în atingere cu altele. Înainte de acest moment nu există decât mai multe familii eterogene. Atunci cînd membrul unei națiuni vine în atingere cu alte națiuni, el observă eterogenitatea mai mare, atunci i se deșteaptă conștiința comunității lui spirituale și numește pe ai săi : „noi“ — „noi românii“.

E de prisos a atinge la acest loc cum că nu originea comună, ci dezvoltarea comună e baza naționalismului¹. Acel născut român, care a crescut în China, poate fi un chinez rău, român însă nicicînd. Tocmai așa o familie chineză poate deveni română, după ce și-a pierdut individualitatea sa chineză, adecă de vor cugeta, judeca, trăi și vorbi membrii ei românește, fără de a le ști acestea și chinezește.

Națiunea ca o unitate de oameni, cari au ceva comun în activitatea lor spirituală, e o individualitate personală de categoria a doua. În urma atingerii neîntrerupte a familiilor, cari sunt membrii ei, caracterul familial al singuratecilor devine din ce în ce mai palid și mai neînsemnat, și numai cel național apare în ei cu colori mai vii. Caracterul general șterge cele particulare și le asimilează. Însăși națiunea își pierde caracterul ei natural, încît nu tipul, structura corpului, a craniului, a fizionomiei, nu nașterea prezintă semne naționale distincte, ci elementele curat sociale, ca să zic așa convenționale a limbei, a portului, a obiceiurilor ; nu acei cari se nasc în ea, ci cei cari se dezvoltă în ea vor fi membrii ei.

Venind însă diferitele națiuni în atingere, ele-și vor influența reciproc dezvoltarea lor ; împărtășindu-și cugetele, aceasta va deveni comună. Atunci, cînd cugetarea omenirii ca unitate va suge în sine și-și va asimila caracterele individuale și ținoarea psihologică a națiunilor,

¹ Termenul de „naționalism“ este folosit de Slavici cu sensul de : patriotism.

cînd nivelîndu-se diferențele, omogenizîndu-se cugetarea, caracterul întregii lumi va fi unitar, fiind în modul acesta toți oamenii din toate națiunile într-o atingere spirituală, atuncea spiritul va ajunge la acea stare a nemărginirii, la care pare a fi merit. Proprietatea spirituală a fiecăruia din popoare va fi devenit proprietate comună, fiecare popor va trăi în toate și toate în fiecare, atunci fiecă om va putea cugeta *ce* și *cum* cugetă omenirea întreagă. Această omenire ar fi individualitate personală de ordine supremă, ar fi însăși realitatea nemărginirii spirituale, dar e și singurul ideal posibil al omenirii.

Acesta-i spiritul cugetelor în mărginirea și nemărginirea sa. *Individul, familia și națiunea* sunt mărginite facultativ prin mărginirea lor în timp: omenirea, care e în timp și prin urmare și facultativ nemărginită, e singura formă absolută a personalității și prin asta ea e singurul obiect pentru acest studiu al personalității, care voiește a conține în sine toate formele și aparințele acesteia.

*

Voința omului e liberă, adecă nemărginită; omul poate voi orice și oricît. Față cu această nemărginire a voinței omenesti stă mărginirea fizică de *a putea* da expresiune faptică acestei voințe. Cînd însă un număr mai mare de oameni își întrunesc voința în privirea unui obiect, atunci marginile puterii factice a lor se lărgesc și fiecare din componenții acestui număr concentrează în sine pînă la un punct oarecare voința tuturor. Și cînd omenimea toată și-ar întruni voința într-o privire oarecare, atunci individul, care voiește același lucru, concentrează în sine voința și puterile întregii omeniri. Cu puțință *este*, ca tocmai așa, cum un om facultativ poate cugeta ce cugetă omenirea întreagă, să poată și face ceea ce face omenirea întreagă. Să luăm exemple concrete. O colectivitate de oameni voiește și susține respectarea averii private. Unul din acea colectivitate însă e jignit în averea lui privată. Atunci, pentru restituirea dreptului lui, colectivitatea îi împrumută voința

sa generală (legea) și puterea ei (organele executive cu tot prestigiul neviolabilității lor).

Cugetul, voința și fapta sunt formele în cari trăiește personalitatea; cugetul și voința sunt viața ei *subiectivă*, prin faptă se începe manifestarea acestei vieți subiective în afară față cu lumea exterioară. Ca trei momente a aceleiași vieți personale ele formează *unitate*: aceeași faptă e expresiunea aceluiași cuget. (Excepțiune nu e decît la *silă*, unde nu e însă voință. Voință nu e decît care-i liberă.) Mai mulți oameni nu pot dară lucra spre același scop, nu-i pot întruni puterile lor spre aceeași faptă, decît dacă vor voi și prin urmare și cugeta tot aceea. În acest adevăr zace însemnătatea socială a individualităților personale, cari devin prin asta o unitate de mai mulți oameni, ce voiesc aceeași, un *Stat* (Statul normal).

Cînd familia, națiunea și omenirea ar avea o judecată, o cugetare comună, ea ar avea și o voință și prin urmare și o faptă comună. (Fost-au, sunt sau fi-vor asemenea fapte, cari să fie expresiunea voinței omenirii întregi? sunt cel puțin pentru mine întrebări nedezlegate, deși în existența unor asemenea fapte nu ar fi nici o contradicțiune. În Franția au voit adesea milioane de oameni același lucru.)

Din acest punct de vedere putem privi spiritul voitriu: el, în expresiunea lui faptică, e mărginit, și numai atunci ar putea fi și în expresiune nemărginit, dacă aceasta ar putea fi succesivă cu desfășurarea cugetării.

Atunci, cînd spiritul se manifestă față de lumea exterioară, se începe viața; fapta e începutul vieții personale, și complexul faptelor unui om e viața lui însăși. Individul natural (singuratec) prin faptă dă o expresiune voinței sale, lucrării sale sufletești. Cînd recunoaștem însă o individualitate personală, care are o lucrare spirituală comună, unitară a tuturor membrilor săi, trebuie să recunoaștem cum că acestei lucrări unitare a sufletului trebuie să-i corespundă și o faptă unitară. Ca exemplu concret putem lua oricare act mare din viața publică. Cugetarea e în popor și în reprezentanții săi, formularea acestei cugetări în voințe sunt legile, aplicarea asemenea

unelor [sic !] a acestei voințe e administrațiunea în sensul larg al cuvîntului.

Sunt idei generale, cum sunt ideea zeimei, a dreptului ș. a., cari nicidecum nu pot fi ideile omului singuratic, ci ele sunt așa de adînc amestecate cu viața publică încît prin ele personalitatea trăiește și se dezvoltă. Aceste idei au [fost] în timpi diferiți însă nicicînd expresiunea lor nu e fapta omului singuratic, chiar cînd acesta ar fi organul și izolat, ci spiritul societății și-l alege pe el de mediu de reprezentanți, se personifică în el, Crist, Muhamed, Confuciu ș. a. nu pot să fi fost altceva decît expresiunea spiritului societății, în care ei au trăit ; și am fi hazardat de a susținea cum că Napoleon a cucerit Europa, iar nu ideile Revoluțiunii Franceze, a căror reprezentant se făcuse el. Individul e în acest caz un rezultat al epocii lui ; nu el e purtătorul unei idei, ci o idee latentă în timp îl poartă pe el. Națiunea franceză însuși nu a fost iarăși decît organul unor idei, carele-i trebuiau omenirei întregi, astfel încît dacă n-ar fi fost ea aceea care a produs revoluțiunea cea mare cu ideile ei, trebuia ca o altă națiune să producă un analog al acestei revoluțiuni. Deodată însă cu această teorie se nasc multe întrebări. Cum trăiesc și manifestă întregul prin părțile sale ? E asta întîmplător, sau sunt legi conform cărora se desfășură acest proces ?

De privim la o națiune ca la un întreg social, vedem că generațiunile singuratece nu sunt decît momentele dezvoltării generale : oamenii unei generațiuni mor, alții vin în locul lor — națiunea rămâne. Dacă aruncăm, cu aceeași metodă, o privire peste trecutul aceluia întreg, care-l numesc eu omenire, vedem cum că părțile lui, națiunile, se ivesc, se dezvoltă, decad și pier ; omenirea întregă însă a fost, este și va fi tot dezvoltîndu-se. Națiunile dară nu sunt decît momente în dezvoltarea omenirii, fenomene și aparințe efemere. Și cu aceasta se nasc întrebări nedezlegate încă : Cum se dezvoltă, cum decad și cum pier ? Momentele acestea ale existenței sunt ele întîmplătoare sau sunt legi conform cărora ele se desfășură ?

Este o legătură cauzală în viața personalității absolute (a omenirii). Aparințe ce-și seamănă au urmări ce-și seamănă, cugete egale produc fapte egale, rezultatele fap-

telor egale sunt egale ; în viața prezentă sunt procese cari decurg conform acestor legi și sunt rezultate, cari purced din aceste procese. O națiune nu poate să rezulte din sine însuși, înainte de ce ar fi fost ; pentru a se dezvolta din rădăcina ei, ar trebui mai întîi să existe ; nu poate apoi să rezulte nici din membrii săi, pentru că aceștia sunt indiferenți în izolarea lor, ca indivizi pot fi membrii oricărei națiuni, cum un atom poate fi parte constitutivă a oricărui corp de pe lume. O națiune se naște și rezultă, dar și piere prin spiritul general al lumii. Națiunea romană a perit prin sine ? Ba !, ci prin spiritul eterogen al lumii de atunci. Din condițiunile date se naște și trăiește o ființă. În mare nu trăiesc decît animale de apă, pe uscat — de cele de uscat. Secînd apa mării, condițiunile de trai s-ar schimba, și ființele ce trăiesc azi în ea, parte ar peri, parte și-ar modifica organismele după nouăle condițiuni de existență.

Lumea să schimbase, nu Roma. Roma era aceeași, dar lumea era alta, asta era jună, cealaltă bătrînă. Nu indivizii romani au perit, prăsila lor trăiește și pînă azi ; a perit națiunea, adecă cugetarea, spiritul, individualitatea romană. Lumea a păstrat ce-i convenea, și a lepădat ce nu-i convenea : ideile au rămas toate, însă nu în viață. S-ar putea zice că constelațiunea lumii prin mișcarea elementelor ei se schimbă — și astfel se schimbă și condițiunile sub cari există un popor oarecare, și atunci acel popor piere. El nu piere prin sine însuși, ci prin aceea că timpul și spațiul în care trăiește și-au schimbat caracterul. Și cum s-au ivit națiunile și statele de azi ? Oamenii s-au atins, s-au asimilat și prin aceasta s-a născut în ei un spirit comun : individualitatea lor națională. Adevărat ! Au voit însă acești oameni a fi națiunea și statul ? Au făcut ei ceea ce-au făcut *voind* ? Ori a fost o lege care i-a silit a fi ceea ce sunt ? Și dacă a fost aceasta o lege, cum să o numim ? Există pentru personalitate o lege fără excepțiune, un „trebuie“ absolut, ori nu ? Personalitatea e liberă, pentru că nu poate fi un asemenea „trebuie“ ; dezvoltarea ei e însă un proces și, ca atare, o succesiune regulată de legi. Personalitatea poate lucra contra acelor legi, ea nu se va dezvolta însă, ci va decădea. Națiunea spaniolă a putut lucra contra legilor dezvoltării, tocmai

ca cea engleză conform acestora. Și oare nu e chiar acea „lege cum că persoana care lucrează contra legilor dezvoltării sale decade“ ? Și oare nu e însăși decadența rezultatul unui proces regulat de lege.

Ce există nu poate exista decât în oarecare mod : acesta e modul de existență, organismul, conform căruia trăiește ceea ce trăiește. Când recunoaștem ceea ce trebuie, că națiunea adecă nu există numai în capetele unor oameni sau pe hîrtie, ci cu o putere și mai mare în realitate, atunci trebuie să recunoaștem totodată cum că ea există în oarecare mod, are o lege a existenței, un organism al vieții. Când omenirea cugetă, voiește, lucrează și se dezvoltă, cînd ea trăiește prin aceste funcțiuni ale ei, atunci viața ei nu poate fi întîmplătoare, ea trebuie să aibă un organism. Pe acesta eu îl numesc *organismul social*, acel organism nematerial de raporturi, care conține în el legile, conform cărora cugetă, voiește, lucrează și se dezvoltă omenirea prin oameni și oamenii prin omenire.

Acest organism social e ceea ce-i esențial în societate. În lipsa unui asemenea organism, conform căruia cauze și rezultate stau în cea mai strînsă legătură, studiul societății nu ar fi decât o petrecere plăcută. Unde nu este un „trebuie“, pot fi cunoștințe, nu însă știință sistematică.

*

Dezvoltarea proprie e progresiunea calitativă a rezultatelor, c-un cuvînt : din mai bine-n mai bine ; decadența e negativul acestei progresiuni, adecă și decadența e o dezvoltare, însă negativă. În modul acesta tot rezultatul devine cauza unui altuia sau oricare moment al dezvoltării ori decadenței e rezultatul unui moment premergător și cauza unuia următor. Rolul individului în acest nex causal e acela de a influența rezultatele acestea. Într-alt chip dezvoltarea ar fi fără putință, am sta tot pe loc, cum stă natura. Individul dă ceva nou rezultatelor, modifică, cei ce urmează asemenea ș.a.m.d. Întreaga viață socială e o țesătură nemărginită de procese, un fir neîntrerupt de rezultate. Misiunea studiului social e de a căuta pe firurile acestei țesături legătura causală, de-a pricepe rezultatele din cauzele lor. De voim a pricepe timpul modern, trebuie să studiem timpul lui Rousseau ; de voim a

pricepe timpul lui Rousseau, trebuie să studiem pe acel a lui Locke, Bacon ș. a. așa, pînă ce nu mai putem sau nu mai avem ce studia.

Așa poate fi vorba despre istoria ca material și mijloc al științelor sociale. (Statistica nu e decât o clipă a istoriei cristalizată în cifre.)

Oricare individualitate, rezultînd nainte de toate din sine însuși și numai după aceea din influințele naturale și sociale, se naște lipsa de a împărți istoria în : *individuală* (națională) și *universală* (a omenirii întregi) și de a întreșe în viața spirituală și elementele generale ale celei naturale (geografia).

Individul e expus mai mult la influințele acelor elemente naturale și sociale, cu carile stă în nemijlocită atingere și rezultă prin urmare mai mult din acestea. Aplicînd această teorie la viața națiunilor, vedem că două națiuni cari stau în atingere teritorială sunt una pentru alta parte cauză, parte rezultat : de aici se naște lipsa de-a ne cunoaște înainte de toate *vecinii*.

*

După toate acestea ne mai rămîn trei întrebări : Are studiul social rațiune ? Este el cu putință ! Și este el de lipsă ?

Recunoscînd organismul social, recunoaștem cum că în viața societății sunt legi de caracter etern cari se vor manifesta neîntrerupt. De exemplu : că elementele eterogene se resping tocmai cum se atrag cele omogene ; că producțiunea bunurilor stă în proporțiune cu trebuințele generale ; prețul lucrului de zi depinde de la prețul bucatelor. Prețul bunurilor e expresiunea în cifre a raportului din trebuința și cantitatea lor existentă ; un individ, o națiune care nu lucrează decade etc. Libertatea e condițiunea fundamentală a dezvoltării personale ș.a.m.d. Studiul social caută aceste legi în manifestațiunea lor și, pe lîngă toate greutățile cari însoțesc năzuința de a pătrunde în ființa vieții sociale, manifestațiunea des repetită va face cu putință cunoașterea acestor legi și sistemizarea lor într-o știință. Cunoștința acestor legi nu ar fi însă decât o petrecere ingenioasă, dacă nu am recunoaște însemnătatea individului în viața societății. Prin aceea cum că

omul singuratec poate influența legile sociale în manifestarea lor, cum că poate îmbunătăți vrînd-nevrînd rezultatele acestor legi, înlăuntru (d. ex. greutăți așezate în calea lor), prin aceea studiul social nu devine numai rațional, ci și necesar, ba cel mai îndreptățit dintre toate științele, fiindcă se ocupă cu viața personalității de-a dreptul.

Acestea sunt ideile generale cari mă conduc în acest studiu. Aflai de bine de a le face cunoscute înainte de-a purcede la studiul special al obiectului pe care mi l-am ales; ele sunt pe de o parte motivele cari m-au adus de a face acest studiu, de alta, principiile fundamentale ale lui.

Recunoscînd odată că orice ființă purcede și se dezvoltă din rădăcina cea nedescifrabilă a individualității sale proprii, trebuie să recunoaștem, totodată, că e determinată în multe din însușirile sale caracteristice prin timpul în care trăiește și prin locul care-l ocupă-n spațiu. Aplicînd această teorie la individualitatea națiunii române, putem zice că noi românii, deși avem în sufletul nostru un simbul care diferă de toate celelalte națiuni, totuși noi n-am fi în multe ceea ce suntem, dacă nu am fi *unde* și *cu cine* suntem. O mare parte a ființei noastre e de tipar străin; suntem mai mult ori mai puțin un rezultat al națiunilor, în mijlocul cărora trăim.¹ Aceasta mă îndeamnă de a face cîteva reflecțiuni asupra națiunii maghiare, cu care am stat, stăm și vom mai sta în cea mai de-aproape atingere. Steie maghiarii ca amici ori ca neamici față cu noi, trebuie să-i cunoaștem, trebuie să ne ocupăm serios de studiul lor, ca să știm, trata cu ei.

Pentru mine maghiarii nu sunt în cazul de față nici amici nici neamici: ei sunt obiectul unui studiu, care aș voi să fie serios, just și sincer. Această profesiune a mea să explice tonul în care vorbesc în decursul acestui studiu despre ei.

¹ Incontestabil națiunile cu care poporul nostru a venit în contact, ca și populațiile străine stabilite succesiv sau colonizate în Transilvania au exercitat o influență, însă această influență n-a avut niciodată o asemenea pondere încît să schimbe ființa națională a poporului nostru.

Faptele istorice nu sunt scopul, ci obiectul studiului social; chemarea istoricului e de-a scruta după fapte; socialistul¹ găsește raportul intern dintre ele. Nici în studiul meu nu poate fi dară istoria decît temelie unei scrutări. Din drepturile istoricului nu-mi rămîne decît unul: de a nu recunoaște de istorice faptele acelea care-mi par a sta în contradicție cu altele sau cu logica istoriei. Afară de acest caz voi rămînea totdeauna pe lângă faptele recunoscute, de-o parte ori de alta, de istorice.

Cam pe la anul 890 apar maghiarii pe scena europeană. Această aparițiune nu ne vom putea-o explica, de nu vom purcede de la spiritul Europei de pe acel timp. Din acest punct de vedere ni vor apărea multe bune, cari într-alt chip sunt rele, multe cu puțință, cari azi par a-și contradice. Aspectul general al Europei din secolul al X-lea e baza istoriei maghiarilor; nimic, ce se întîmplă în Europa, nu se poate pricepe, fără de a cunoaște această Europă, așa cum a fost pe timpul în care s-a întîmplat fapta pe care voim a o pricepe.

Popoarele antice locuiau în Europa, fără de a ști ceva unul de altul; romanii nu cunoscuseră pe germani decît cu un secol înainte de nașterea I[ui] C[ristos]. În secolul dintăi al erei noastre se începe o mișcare a popoarelor europene și ține nouă secolii întregi. Această Europă era un ce neorganizat, un pămînt pe care locuiau mai multe națiuni eterogene în raporturi întîmplătoare.

Față cu această Europă stă Europa de azi. Cînd zicem azi „Europa“, nu înțelegem mai mult terenul dintre trei mări și un lanț de munți, nici popoarele cari locuiesc pe acest teren: Europa de azi e un întreg organizat; ea s-a organizat fără să fi voit, fără a ști cînd și cum.

Europa din secolul al X-lea a fost mijlocul dintre aceste două antiteze: ea consta din două organisme neperfecte.

Pînă la anul 68 d. Ch., Imperiul Roman avea o pozițiune ofensivă față cu germanii de peste Rin, „*Valum Romanum*“, și Dunărea. Cu ocaziunea războiului civil

¹ Aici cu sensul de: cel care se ocupă de studii sociale.

dintre Galba, Othon și Viteliu, germanii de la Rinul de Jos luase, sub concederea lui Civilis, ofensiva față cu Imperiul ; în 476 se începe domnia germanilor în Italia ; în 484 cucerește Clodvig cele din urmă rămășițe a pământului domnit sub nume roman — acesta a fost un proces organic, care a avut cauzele și urmările sale. De la secolul al IV-lea pînă la al VIII-lea se transformă toată Europa. Goții nu pot peri lângă Marea Baltică, ci trebuie să facă o cale de doi secolii mai înainte, spre a peri în Ispania ; așa vecinii lor în Africa, hunii în Panonia etc. Toate aceste popoare nu au perit, decît ca să se poată ivi altele cu o viață nouă : mișcarea popoarelor a fost un progres pentru omenire ; din ea a rezultat căderea Romei, generalizarea lentă, dară sigură a ideilor romane, monopolizate pînă acum în Roma numai de o clasă, și organizarea Europei, care nu exista în sens propriu înainte de aceea.

Istoria unui om mare e istoria timpului său. Cu tot dreptul, mare nu e decît acela care e expresiunea fidelă a timpului său. Carol merită a fi numit „Mare“, fiindcă individualizează rezultatul mai multor secole : prin el se formează cel dintîi organism general în Europa. Cu formarea Imperiului Franco—Gal, Europa din Pontul Euxin și pînă-n Apenini și Marea Baltică deveni un organism unitar, căci toate popoarele cari locuiau pe acest teren începură a sta într-o legătură sau cel puțin într-o atingere.

În realitate, Imperiul Caroling a fost rezultatul secolilor anteriori ; de nu ar fi zăcut unirea elementelor germane deja în ființa acestora, Carol, pe lângă toată mărimea sa, nu le-ar fi putut întruni. Prin aceea că au zăcut și prin influințele romanismului ne putem numai explica, de-o parte, formațiunea repede a națiunilor germane și franceze, de alta, secolul al X-lea, care nu a fost decît o reacțiune contra celor doi secolii anteriori.

Ce a fost Verdun ? Ce 887 ? Dezbinarea Imperiului Caroling nu o putem atribui numai ambițiunii principilor ; imperiul a trebuit să se dezbină, fiindcă elementele lui, dezbinat în ființă, erau mai puternice decît puterea, care le lega laolaltă. Verdun e expres lipsa acestei dezbinări ; și 887 a delăturat lipsa expresă în modul acesta.

De la Verdun pînă la 887 sunt 34 de ani. Acești 34 de ani sunt pentru noi de cea mai mare însemnătate, fiindcă aceștia gătiră terenul pentru istoria de care ne ocupăm.

O arătare asemenea lui Carol vedem în Europa de nord : Svatopluc și Imperiul Slav. Popoarele din această parte erau cu mult mai nedezvoltate, decît acelea cu cari se ocupa Carol. Imperiul lui Svatopluc îl putem numi efemer ; urmările lui au fost neînsemnate, numai una a fost general în Europa : ea se forma, se organiza pretutindeni ; națiunile nu erau încă definitiv formate, statele nu erau încă mărginite.

Așa era Europa cînd apărură maghiarii în mijlocul ei. Arătarea lor era ceva neînsemnat ; lumea nu văzuse de opt secolii altceva decît asemenea arătări, și oricare era îndestul de ocupat cu trebile sale spre a nu o băga în samă.

O excepțiune în această privință făcură popoarele acelea, cu cari maghiarii veniră în atingerea mai de-a-proape. Popoarele cari locuiau de la Balcan pînă-n Carpați și pe Șesul Panonic erau foarte însemnat atinse prin sosirea oaspeților maghiari, deși se pare că mai tîrziu îi priviră cu indiferență. Despre aceste popoare auzim foarte puțin : o dovadă că erau unele dintre cele mai mulțămite și mai pacinice popoare ale Europei de pe atunci.

Românii, cari locuiau pe Șesul Panonic de la Tisa pînă la marginile orientale, în Carpați și pînă la malurile Pontului Euxin, erau dezbițați în trei principate române și unul bulgaro-român (imperiu ?). Inundările diferitelor popoare nu au putut nimici acest popor — l-au dezbinat cel puțin. Cele trei principate curat române ne ating în acest studiu mai de aproape ; ele sunt o parte a Regatului Maghiar mai tîrziu ¹. Afară de români mai locuiau oricari fracțiuni germane pe șesul de miez a Panoniei ; acestea le colonizase Carol după nimicirea avarilor la începutul secolului al IX-lea (808), și afară de aceștia de la Tisa pînă în Germania fracțiuni slave sub principatul lui Zalán. Istoricii maghiari vorbesc lucruri minunate despre cucerirea acestor principate prin maghiari. Deși acești istorici se contrazic pretutindenea, în lipsa datelor sigure, noi

¹ V. Note, p. 711.

suntem siliți de-a merge în urma lor, fiindcă și nouă ne lipsesc datele. Națiunea maghiară nu a fost nicicând un factor de oarecare însemnătate în viața Europei; de istoria ei lumea civilizată se interesează foarte puțin. Acei câțiva străini cari se ocupă cu istoria universală nu se ocupă de istoria maghiară pe bază de documente istorice de-a dreptul, ei merg în urma istoricilor maghiari mai însemnați.

Istoria antică a maghirilor am putea-o numi o comen-tațiune a opului scris de un anonim, care se numește „*Notariu Belae regis*“ (doară Bela IV, care a trăit în secolul al XIII). Înainte de acest anonim sunt foarte puține și neînsemnate documente istorice pentru istoria Ungariei. Ce avem de la Leo Bizantinul și alți scriitori greci și germani e foarte puțin. Mai târziu a lucrat Thuroczi, Katona, Benkő ș.a.; în timpul mai nou Endlicher, Majláth și mai cu samă Horváth, unicul, care merită numele de istoric național al maghiarilor. Pintre controversele acestora e foarte greu de a ieși la un rezultat pozitiv. Eu mă voi sili de a îndegeta încitva diferitele păreri, fără de a mă lăsa însă în citațiuni, cari pentru noi nu pot avea nici un interes.

Istoria mai [de] demult a maghiarilor se pierde într-o negură deasă, din care nu pătrund decît niște mituri fantastice, cari însă sunt, cu puține abateri, la toți scriitorii aceleași. Un nepot a lui Magog de lângă Marea Azovică are doi ficiori: Hunor și Magor. Ficiorii gonesc un cerb și dau de un plai foarte ierbos între Don și Volga, apoi rămîn cu vitele lor aici. Răpesc după aceea fetele unui rege vecin: așa se nasc hunii și maghiarii. Cum au ajuns apoi acești maghiari între văile de sus ale Uralului, unde au căpătat de la slavi numele de „Ugri“¹, nu se știe, destul că în secolul al V-lea, cînd hunii erau în Panonia, maghiarii erau aproape de Marea Nordică. În secolul al VIII-lea, ba încă și în al IX-lea, maghiarii sunt iarăși lângă Marea Caspică, unde par a se organiza în Dontumogheria“². Atîta despre istoria maghiarilor pînă la mijlo-

¹ De la „*Cerno-Ugri*“ — Munții Negri (n.a.).

² Dontu — *Don-tö*, adică gura Donului (n.a.).

cul secolului al IX-lea: maghiarii zic *mai multe*, nu însă și *mai mult*.

Despre viața acestor maghiari nu știm nimic sau foarte puțin. Una e sigur: cum că au fost o fracțiune a sciților, cari locuiau de la Don pînă în Asia în vecinătatea perșilor, masageților și sarmaților. Sciții apar mai adeseori în istorie și iară pier pentru secolii întregi. Cînd a voit Cya-xeres, regile mezilor, a se răzbuna contra Asiriei pentru jugul secular și moartea tatîne-său, sciții prădară în răs-timp de 28 de ani Imperiul Med. De aici pier și nu mai apar decît pe timpul lui Dariu I, care face punte peste Istru și voiește a bate pe sciți, cari fug dinaintea lui. Din aceste două arătări, și din altele mai neînsemnate, cunoaș-tem încitva viața sciților. Herodot și alți scriitori antici îi cunosc ca pe o ginte călăreată, sălbatică și șireată. Ei nu trăiesc în înțelesul adevărat al cuvîntului, ci vegetează rătăcind de pe un plai pe altul, ca niște păstori — nu pacinici, ci prădători. Datinile maghiarilor de pe timpul sosirei lor în Panonia, religiunea lor (Zoroastru) și mul-țimea cuvintelor persice în limba maghiară sunt dovezi neîndoelnice că maghiarii, ca parte a sciților, au fost timp mai îndelungat în atingere cu perșii.

Unii istorici zic că deja în Dontumogheria s-ar fi orga-nizat maghiarii, iară alții că numai după ce au ieșit din această patrie a lor. Sigur e că pe la mijlocul secolului al IX-lea maghiarii au fost siliți de cazari, pecenegi și alți vecini ai lor, să-și părăsească patria de lângă Don și să se oprească pe șesurile de lângă Istru, în Moldova de astăzi. Maghiarii numea Istrul — Atel — și patria aceasta a lor: Atelköz (pămîntul dintre Istru).

În Atelköz se zice că maghiarii și-ar fi ales șapte capi numiți *hetu-mogori* și anume: Almos, Elöd, Kún, Ond, Tas, Huba, Tuhutum (Töhötöm), și pe Almos de cap al națiunii, de conducător, de „vezér“¹. Acești șapte au jurat apoi credință unul altuia și mai cu samă toți lui Almos, vârsîndu-și și mestecîndu-și sîngele în o urnă (pe care, după unii, l-ar fi și băut). Națiunea maghiară consta din 7 semînții, 108 neamuri, 30 000 familii, 1 000 000 de suflete, 300 000 ostași (după Horváth).

¹ Căpetenie (magh.).

Într-o luptă cu bulgarii, Leo Bizantinul a chemat în ajutor pe maghiarii din Atelköz. Leo descrie pe maghiarii de un popor curajos, șiret și barbar, ei se nasc, trăiesc și mor pe cal.

În cursul mai departe a istoriei maghiare, părerile istoricilor lor se abat una de alta.

Unii zic că maghiarii ar fi fost chemați de Arnulf, regele Germaniei, în ajutor contra lui Svatopluc și ei mergînd au văzut șesul ierbos dintre Dunăre și Tisa și au decis a se muta din Atelköz pe acest șes.

Această părere nu trece. Maghiarii au intrat pe la Munkács, în Ungaria de azi; nu au putut dară veni de-a dreptul din Moldova. E apoi constatat cum că venind în Ungaria au trecut prin Kiev, unde au fost bine ospătați, au căpătat călăuzi și au venit întruniți cu o fracțiune a cumanilor.

Cu mult mai corectă pare a fi părerea că maghiarii au fost siliți să părăsească patria lor de la Dunăre. Asta convine cu totul cu logica istoriei din secolul al IX-lea.

Fiind anume bătuți bulgarii de către bizantini, s-au răzbunat contra maghiarilor și aceștia au fost siliți să se retragă către nord, fiindcă bulgarii veneau de la sud.

Pentru acest fapt vorbește și aceea că Etelczul căzu după aceea sub domnia bulgaro-românilor.

După o cale mai lungă maghiarii ajunseră, sub conducerea lui Almos, la Kiev, și de aici descălecară pe la 890 între Carpați la Munkács, unde se ospătară 40 de zile. Almos muri apoi înainte de-a păși-n Ungaria, tocmai cum a murit Moisi, după ce a condus pe israiliteni pînă la Canaan¹. Maghiarii aleg pe Arpad, fiul lui Almos, de conducător, ridicîndu-l pe pavăză și purced după aceea să cucerească Ungaria.

Nu sunt doară fapte în toate istoriile lumii care să-și contrazică într-atîta, pe cît se contrazic faptele care voiesc scriitorii maghiari a le lăsa să treacă de fapte istorice în privirea cuceririi Ungariei. Toată această istorie e o compozițiune arbitrară pe baza unui schelet foarte puțin cunoscut. Istoricii maghiari dovedesc aci două: că nu

¹ Mitul despre nașterea lui Almos convine de totului cu mitul persan despre nașterea lui Cyrus. Muma lui Almos visează tot ce a visat Mandane, soția lui Cambyxses (n. a.).

cunosc națiunea maghiară, care-a descălecat la Muncaci, și că nu cunosc Europa din secolul al IX-lea. De le cunosc acestea și totuși zic ce zic, apoi sunt *maghiari* însă nu *istorici*. O cucerire a Ungariei prin maghiari nu are nici un înțeles, și de ar și avea, totuși modul cu care se pretinde că ar fi fost făcută e peste putință. Maghiarii erau un popor nomad; cucerirea însă nu are un înțeles decît pentru popoarele agricole. De ar fi însă adevăr cum că au cucerit maghiarii, atunci nu au putut să cucerească în cinci ani cinci popoare prin cinci lupte, fără ca să-și fi părăsit aceste popoare patria, cum s-a întîmplat pretutindenea cu popoarele cucerite. Maghiarii nu au putut face decît ceea ce-au făcut și alte popoare cari au cucerit: romanii, germanii și slavii, nu alta, decît ceea ce au făcut alte popoare, care au fost cucerite. În cucerire este o lege care nu se schimbă nicicînd: popoarele cucerite or pier (ca popor), or își părăsesc patria (Europa de la secolul III pînă la al VIII-lea). Istoria cuceririi Ungariei, cum este scrisă, stă în contrazicere cu această lege: *nu legea, istoria mințe*.

Altul e procesul prin care s-a format Ungaria.

Cu toate acestea, eu mă voi ține strict de faptele înșirate de istorici maghiari, rezervîndu-mi ca tot în acest studiu, însă mai tîrziu (în istoria constituțiunei maghiare), să încerc a o descurca în această.

Maghiarii, plecînd după repaosul de 40 de zile de la Muncaci, convocară pe locotenintele lui Zalán, ca să li predea cetatea Ungvár. Laboț, locotenentele e prins și spînzurat; Ungvár capitulează. Aceasta e cea dintîi faptă a maghiarilor, prin asta ei cuceresc părțile de sus ale Ungariei.

După această învingere, maghiarii trimiseră soli la principele Zalán ca să le cedeze pămîntul pînă în Sajó. Zalán se bucură de această solie și mai ales de darurile cari le capătă (cai albi, copii și cîpșile de ruteni); li dă apoi pămîntul cerut și „apă din Dunăre, iarba de pe plai”. Maghiarii cuceresc după aceea în cîteva zile tot principatul lui Mariot, de la Muncaci pînă-n Carpați, conduși fiind de Ede, Edömér și Bars. Toate aceste lupte nu sunt decît niște bagatele pentru ei; popoarele cucerite se supun de bunăvoie.

În 890 Arpad trimite soli la Mariot (Men-Marot, pe care ei îl tin de cazar) și cere de la el pământul de lângă Somiș. Mariot trimite răspuns negativ — nu cutează însă a se lupta contra căpitanilor Tas, Sabolciu și Tuhutum; ei se restrâng la ofensiva Crișului. Maghiarii cuceresc țara pînă la Criș, fără a perde o picătură de sînge.

Tuhutum rătăcește cu oamenii săi pe lângă poala Carpaților. Un om bun îi spune: „Dincolo de munții aceștia este o țară frumoasă și plină de aur și argint“. Pe loc se trimit oameni spre a spiona țara. Spionii se întorc și aduc știri bune. Aceasta e introducerea în istoria Transilvaniei. Tuhutum trece peste Meseș; bate prin o tactică șirată pe principele Iuliu (Geliu = Gyalu) și silește pe românii din Transilvania să-i depună la „Esküllő“ jurămint de fidelitate. Principile nou rămîne după aceea în Transilvania și trimite soli la Arpad, ca să ducă știre despre domnia lui.

Cum vedem, pînă aici au cucerit maghiarii într-un an de zile mai mult de 1 500 de mile de pământ fără nici o luptă. Așa stă însă scris în istoria „*Anonymus notarii Belae regis*“ — și prin urmare trebuie să fie adevărat.

Arnulf, regele germanilor, se lupta de mai multă ani fără succes contra puternicului Svatopluc. Cheamă în fine pe maghiari în ajutor. Arpad se bucură de ocaziune și trimite c-o armată mare pe Huba, Bars, Lovard și Kadoșa, sperînd, cum că prin convingerea lui Svatopluc, va putea cîștiga o parte din imperiul acestuia. Svatopluc se retrage; maghiarii cuceresc țara pînă-n Morava, Dunăre și Carpați. Mai în urmă se dizolvă imperiul lui Svatopluc în urma certei fiilor săi, și maghiarii au avantaje și mai mari.

Între aceste cuceriri se restaurează maghiarii pretutindenea; fac cetăți, pun județe ș. a., cu un cuvînt, ei se poartă ca un popor cîvilizat.

Zalán începe a se supăra pe maghiari pentru pământul ce l-a luat de la el; după mai multe îmblete capătă ajutor de la bulgari și de la greci și provoacă pe Arpad, ca să părăsească pământul lui. Arpad răspunde în mod maghiar. Lupta se începe la Alpár: maghiarii nimicesc oastea aliaților și ocupă imperiul nefericitului Zalán, care fuge la bulgari.

După această luptă crîncenă, Arpad convoacă o legislativă și se consultă treizeci și patru de zile cu mai-marii națiunii despre trebile țarei: fac constituțiune, împart țara etc. (*Pusztaszeri gyűlés*)¹.

Înceind Arpad constituțiunea, oștirile lui se resfiră peste toată Europa-de-Mijloc și cuceresc la Maria Adriatică tot pământul: Simion principele bulgar le dă tribut, Serbia se supune, Sploto cu toată țara devine provincie maghiară, Claudiu, principele român², se silesc a depune jurămint de suzeranitate lui Arpad, Philippopolus și Durazzo se iau în posesiune prin maghiari; c-un cuvînt, puterea maghiară nu mai are obstacule.

În vreme ce oștirile lui Arpad cutrierau lumea, înțeleptul principe au cucerit prin cîteva lupte neînsemnate Panonia pînă în Germania și-și pune capitala pe „Csepel“ (o insulă în Dunăre, nu departe de Pesta).

Cu acestea Ungaria ar fi fost cucerită. Un punct era încă numai care-i făcea lui Arpad oare triste: principatul lui Mariotu. Arpad trimite dară o armată în contra lui, ocupă capitala, Mariotu fuge și trimite soli de pace la Arpad. Pacea se încheie; Zoltán, fiul lui Arpad, ia de soție pe fiica lui Mariot și țara rămîne cu drept ereditară a lui Zoltán.

Cu acest act se încheie cucerirea Ungariei. Arpad cuceritorul („*Árpád a honfoglaló*“) moare în 907 și lasă fiului său Zoltán, unul din cele mai mari imperii din Europa.

Cîteva observațiuni merită această istorie, care se cuvine a fi înșirată între minunile creațiunii spiritului omenesc.

După înșirarea hazardată a faptelor, pământul cucerit de maghiari era mai mare de 10 000 mile patrute. Acest pământ l-a cucerit un popor, care, după datele istoriei ale înșiși maghiarilor, consta de 1 500 000 de suflete. Cad dară 150 de suflete pe cîte o milă pătrată. Această statistică nu ar fi minunată, dacă acești oameni nu ar fi avut a se lupta cu rezistența a cel puțin 500 de cucerțiți. Eu cuget și cred mult că maghiarii au *îmblat* numai pe locurile ce pretind a le fi cucerit.

¹ Adunare în felul obișnuit în stepă — stînd călare (magh.).

² Istoricii maghiari îl numesc „bulgar“ (n.a.).

Această părere a mea nu e luată din vînt, ea rezultă din studiul celui dintîi secol a vieții europene a maghiarilor.

După moartea lui Arpad pînă la Ștefan mai sunt trei principii maghiari : Zoltán, Taksony și Géza. Acești trei principii au domnit (?) 90 de ani, care răstimp îl numesc istoricii maghiari : „*Rabló kalandok korszaka*“ („Epoca aventurilor hoșești“).

Numirea aceasta cred că va caracteriza îndeștul epoca aceasta a vieții maghiare, fără a mai adăogi cu ceva. „Ocupațiunile lor cele mai plăcute erau aventurile războinice și hoșești ; aceste le însoțeau apoi cu cele mai grozave deprădări ; ei își pățau (așa-numitele) victorii cu cruzimi fără îndurare. Pretutîndenea unde îmblau ei, urmele lor erau sînge și prădare ; ardeau satele, ucideau și slūțau locuitorii“¹, aceste sunt cuvintele prin cari Hörváth ne introduce în istoria culturii (?) maghiare din secolul al X-lea, „*În viața lor nomadă se mutau de pe un loc pe altul, de loc ce nu mai aveau turmele lor numeroase de vite destul nutreț pe pășunile de pînă aici... e adevăr cum că maghiarul nu cunoaște îndurarea și umanitatea în luptele și aventurile lui hoșești*“. În atîta a mers această cruzime a maghiarilor, încît germanii au introdus pretutîndenea în litaniiile lor : „Apără-ne pre noi, Doamne, de unguri“².

Purcedînd de la aceste cuvinte ale istoricului maghiar, toată cucerirea maghiarilor ni se prezintă sub alte colori. Ei au putut umbla, într-adevăr, păsîndu-și vitele, prin locurile pe unde zic istoricii lor : o cucerire însă nu poate fi constatată nicîcînd.

Ei, coborînd dintre Carpați, au început a-și paște vitele pe șesul ierbos dintre Alpi, Carpați și Marea Adriatică și au rămas aici, parte pentru că în Germania nu puteau intra, aflînd prea mare rezistență, parte pentru că nici nu puteau afla iarbă mai frumoasă între alte locuri. Popoarele cari locuiau aici au privit mai întîii cu neplăcere la acești oaspeți nechemați, mai tîrziu s-au deprins însă cu ei, vîzînd cum că nu vin decît ca să meargă iar. Așa

¹ Hörváth Mihály — *Magyarok története* (n.a.).

² *Schütze, uns Herr, von den Ungarn* (n.a.).

ne putem explica numai cum maghiarii n-au aflat decît la început rezistența din partea popoarelor vecine. În adevăr nici n-au avut această cauză de a rezista : maghiarii nu pretindeau de la ele nimic, ci cerea numai pășună pentru cîteva zile. Vedem apoi cum că maghiarii pot paște în pace, după ce vecinii lor vin la convingerea că cerirele lor nu se urcă mai sus.

Bătrîni și copiii păsînd vitele-n pace, bărbații și tinerii națiunii încep a cutreiera lumea. E foarte natural, o hoardă de călăreți surprinzînd nepregătiți de luptă pe un rege or vro cetate a Germaniei impunea și cerea o contribuție. Această contribuție e însă așa de puțin o contribuțiune adevărată, fie cum erau satele cu forța de vrun „*Ritter*“¹ german de la nefericiții comercianți călători.

De loc ce văzu maghiarii succesele frumoase ale aventurilor hoșești, începu a ieși în trupe mai mari și a cutreiera mai cu samă Germania și Italia. Aurul și argintul li era maghiarilor barbari încă prea puțin cunoscute pe vremea aceea ; ei, cari se îmbrăcau cu piei de vite, nu puteau cunoaște încă prețul acestor bunuri, cari erau de însemnătatea cea mai mare pentru popoarele civilizate a Europei de atunci. Tocmai prin aceste aventuri le-au cunoscut însă și cunoscîndu-le le-au început a le dori. Conduși de aceste dorințe îi vedem apoi cutreierînd Franția, Italia, Alsasul, Lotaringia, iar mai cu samă Bavația și Grecia. Din aceste cutreierări nu ni-i permis însă nicîcînd de-a conchide cum că ei au și cucerit aceste țări ale Europei.

De cunoaștem starea Europei de pe vremea aceea, ne vom explica foarte ușor cum maghiarii au putut avea intrare liberă în orice țară europeană. Toate țările, despre cari se amintește mai sus, erau în o fază a dezvoltării : Franția se organiza, în Italia era anarhie : regele Germaniei avea de lucru cu principii cari nu voiau a-l recunoaște, în Bizanț era tot amortirea seculară. Nu [e] minune dar, dacă vedem cum Konrad I cumpără pe bani pace de la maghiari. O făcu asta grecii, o face Berengatu, regele Italiei, o făcu toți, cari au lucruri mai însemnate de făcut

¹ Cavalier (germ.).

decît de a se bate cu maghiarii. Aceasta nu a putut însă ține decît pînă ce s-a consolidat pacea internă a vecinilor. I-a fost ușor lui Henric I de a nimici la Merseburg armata numeroasă a maghiarilor dacă făcuse pace în Germania, și de a-i ține prin asta departe de marginile țării, fiind bătută apoi din nou de Otho I lîngă Augsburg, ei nu au mai neliniștit Germania.

Maghiarii fiind alungați din Germania au cutreierat cu atît mai mult celelalte părți ale Europei de Mijloc, pînă ce nu fură primiți din toate părțile cu mai multă energie și bătută mai adeseori. Principele Géza începe a se plînge că i se împuținează ostașii în aventurile hoșești și se silește din toate puterile de a face capăt excursiunilor periculoase. Tot pe timpul acesta începu a domni și ceva influențe civilitoare în Ungaria; germanii trimit emisari catolici; în urma unui pact cu împăratul bizantin se cresc cîțiva copii maghiari în Bizanț și maghiarii începu p-ici, pe coala a se așeza și a se ocupa cu agricultura.

Această epocă confuză a istoriei maghiarilor e, cu toate astea, cea mai însemnată în istoria acestui popor și a patriei lor, a țării adecă numite după numele lor. A pricepe această viață vagabundă e sinonim cu priceperea întregii istorii și vieți sociale a maghiarilor. În acest secol amestecat a decurs procesul prin care s-a format Ungaria — aș putea zice, fără voința maghiarilor.

Popoarele cu cari maghiarii au venit în contact pe vremea vagabundării lor nu au cunoscut pe alt popor din Ungaria de azi decît pe maghiari. Românii și slavii erau oameni pacinici: arau, semănau și secerau; maghiarii erau însă în cărțile lor de rugăciune. Aceea ce face azi cuvîntul diplomatic al Europei a făcut în secolul al X-lea uzul general: toți știau de unde vin maghiarii hoți și numeau partea aceea a lumii, voind-nevoind, „Ungaria“, „*Das ist das Land der Hungarn*“¹. Astfel a devenit în fața Europei Ungaria de patria maghiarilor. Popoarele din Ungaria de azi se ocupau foarte puțin de această decretare. Ele aveau foarte puțin de lucru cu maghiarii. Românii și slavii de pe șes, văzînd cum că maghiarii trec cu vitele peste sămănăturile lor, au început a le părea rău de

¹ Aceasta e țara ungarilor (germ.).

ospitalitate; o rezistență a fost însă fără putință — maghiarii se întorceau fără a fi goniți, după ce păscuse îndestul.

Românii se retraseră dar, tocmai ca slavii, între munți, unde știau că nu vor fi tulburați. Nu este un istoric maghiar, care să ne poată arăta date despre aceea că maghiarii să fi domnit cîndva peste aceste popoare: ele au trăit lîngă maghiari, nu însă *cu* sau *sub* maghiari. Ba încă s-ar putea dovedi că și în timpii mai tîrzii au avut oareșcare autonomie și au trăit cu dreptul lor propriu.

Pe la finea secolului al X-lea Géza începe a veni în contact cu împăratul german Otto al III-lea¹. E verisimil cum că, prin influența clerului, Géza izbuteste să capete de soție pentru fiul său Ștefan² pe fiica lui Enric de Bavaria, sub condițiune cum că se vor sili din toate puterile lui să creștinească națiunea maghiară. De aici încoace soarta națiunii maghiare e condusă de spiritul german și de interesele clericale. Un număr mare de „*Ritteri*“ germani³ vin în Ungaria cu prințesa Ghizela și ei sunt de aici înainte fruntașii țării și compun consiliul principelui. Acești oameni veniră cu feciorii lor, cari formasă după aceea garda principelui.

După moartea lui Géza (997), domnește Ștefan trei ani ca principe; în a. 1000 primește apoi de la papa Silvestru II coronă, cruce apostolică și titlul de „rege apostolic al Ungariei“. Actul prin care s-a încoronat Ștefan și soția sa în 15 august a aceluia an, a fost acela prin care s-a inaugurat Ungaria. E de crezut cum că despre această inaugurare aceia au știut mai puțin în a căroră interes ar fi fost mai mult.

Condus de germanii și clericali din jurul său și răzămat pe trupele germane cari erau în Ungaria, Ștefan începu a domni ca cel dintîi rege cu putere absolută. Maghiarii, cari erau un popor liber de la natură, au început o rezistență energică și istoria maghiarilor, de aici pînă la cel

¹ La 972 Géza capătă de soție pe sora lui Micislaw, principele polon (n. a.).

² Botezat de St. Adalbert, cînd era deja mare. Tot Adalbert a botezat între alții și pe însuși principele Géza (n. a.).

³ Adeodat, Hunt, Pázmán, Wenzelius ș.a. ca Radovan Bogat etc. (n. a.).

din urmă rege din familia Arpadiană, nu e decît o luptă continuă între rege și națiune, între trupele maghiare și cele germane ale regelui. Încă-nainte de-a fi Ștefan rege, avuse mai multe lupte cu conducătorii maghiari, unde zice Horváth că „*sie konnten der deutschen Tapferkeit nicht lange widerstehen*“.¹

Constituțiunea lui Ștefan a fost, pe hîrtie, parte o sancționare a datinelor maghiare, parte o copie nefericită a dreptului german de pe timpul acela; în viața lui Ștefan nu a putut avea însă nici un înțeles practic, fiindcă maghiarii pe vremea aceea nu locuiau încă stabil.

În această constituțiune a lui Ștefan nu e nici o amintire despre celelalte popoare din Ungaria; din ce putem conchide cum că ea a fost *numai* pentru maghiari, iar de a fost pentru toți, legea nu a făcut deschilinire între diferitele națiuni.

Încă pe cînd trăia Ștefan, cea mai mare parte a maghiarilor se creștinise și erau induși prin asta în o viață mai civilizată. O mare parte a națiunii însă nomadeza încă și rămase păgînă pînă în vremea lui Ladislau (1077—1095), care, se zice, că s-ar fi luptat mai în urmă contra lor.

După moartea lui Ștefan, Ungaria a căzut și mai mult decît pînă acuma sub influențele germane și mai cu samă italiene. Deja cel dintîi succesor a lui Ștefan, Petru (un italian de naștere, însă nepotul lui Ștefan) jura fidelitate de vasal împăratului Enric III. Națiunea rezista contra acestor influențe, regii însă, cu puține excepțiuni, ies învingători. (Întreg seculul întîi a vieții lor de stat consistă din aceste lupte: influențele străine domnesc nemijlocit, afară de sub Ladislau I și Koloman.)

Cu domnia lui Ștefan II (1114—1131) se începu influințe nouă. Regii stau, cea mai mare parte, în legătură familială cu Curtea Bizantină și prin aceasta începe a fi preponderante influențele acestea. Pe lîngă influențele grecești își păstrează valoarea cele germane și italiene. Regii voind a-și cîștiga partidă între magnații maghiari, fac donațiuni străinilor, și mai cu samă italienilor. Prin asta se naște apoi o deferință între casele domnitoare. (În

¹ Ei n-au putut rezista multă vreme vitejiei germane (germ.).

realitate nu domnea regele singur, ci dimpreună cu creaturele sale.)

Din crearea magnaților noi prin regi, a rezultat pentru ei tocmai contrariul de ceea ce au voit *ei* să ajungă prin aceasta. Magnații de origine străină se unesc cu elementele indigene, cînd văzu domnirea influențelor grecești, și astfel cade domnia monarhică și în locul ei vine pe la începutul secolului al XIII-lea o oligarhie puternică. În anul 1222 regele Andrei II (1205—1235) e silit a face nobilimei, și mai cu samă magnaților, cele mai mari concesiuni în Bula de aur. Luptele contra oligarhiei sunt de aci înainte în deșert și mai cu samă după prada tătarilor (1241—2), în care au perit cea mai mare parte din razimul regelui, clasele de jos. Oligarhia domnește pînă la cel din urmă rege din familia Arpadiană (Andrei III † 1301).

După moartea Arpazilor, Ungaria a fost în adevăr mare. Sub regii din familia Anjou, iară mai cu samă sub Carol Robert și Ludovic I (numit cel Mare, 1342—1382), Ungaria ocupă loc între cele dintîi state în Europa. Cultura începe a se răspîndi; puterea statului era în floare. Această mărime nu se poate nicidecum atribui țării înseși și cu atîta mai puțin națiunii maghiare; regii au făcut Ungaria din seculul XIV puternică: *ei* au fost puternici și puterea lor era una străină. Mai mulți dintre acești regi întrunesc cu Coroana Ungariei alte Coroane: ca Segismund (1395—1437) Coroana Ungariei cu cea a Imperiului Roman.

La începutul secolului XV apar turcii. Sigismund se luptă cu dînșii și se luptă mai tîrziu familia Huniadiană, care s-a ridicat în aceste lupte din clasele de jos la cele mai înalte. *Ioane Huniade* se luptă cu succes contra barbarului nou-venit, regele îi dă remunerațiunea că, după ce el moare, fiul lui cel mai mare, Ladislau [...] moare pe eșafod prin influențele germanilor. Națiunea se răzbună și alege, după moartea lui Ladislau al V, pe junele Mathia Corvin de rege (1458—1490).

Prin alegerea lui Mathia, Ungaria s-a emancipat de influențele străine. Acest rege care merită a ocupa un loc între cei dintîi ai evului mediu a fost în stare să ridice Ungaria, prin însăși puterile ei, la starea cea mai frumoasă

și de-a face din ea stat european. Domnirea lui e caracterizată prin popor, care și pînă azi i-a păstrat memoria în proverbul: „A murit regele Matei, a perit dreptatea“. Mărimea Ungariei a fost sub el adevărată a Ungariei, el a bătut pe turci fără ajutor străin, a bătut pe regele boem Podiebrad, a ocupat Viena, numai prin puteri ungare. Meritul e însă al lui, el a știut dezvolta puterile.

După moartea lui Matei, Ungaria decade tocmai așa de repede, precum se dezvoltase de repede sub domnia lui. Regii din familia Iagello nu sunt în stare de a rezista reacțiunii oligarhice; puțini ani după moartea lui Matei nu mai există în Ungaria rege decît după nume; *oligarhia* domnește mai necurmată decît pînă acum. Regele nu mai are sprijin decît în țărani, cari sunt însă neputincioși.

În epoca aceasta ni se prezintă un fenomen care e pentru noi de cea mai mare însemnătate. Aristocrația, venind la domnire, se răzbună asupra țărănimii, care pînă acuma fusese sprijinul regilor contra aristocrațiilor.

Deja războaiele cruciate înmulțise trebuințele aristocrațiilor, cari ajunseră la putere încă sub domnia lui Ulászló I.

Aceste trebuințe devin și mai mari sub domnirea lui Mathia, cînd cultura începu a se răspîndi în Ungaria. Magnațiirecurseră la puterile țăranilor. Pînă aci, și mai cu samă sub domnirea lui Mathia, țăranii aveau, cu puțină excepțiune, toate acelea drepturi, ce le aveau și nobilii: în Ungaria nu se putea vorbi despre o supunere a claselor de jos (ca pretutindenea în Europa) decît în secolul al XV-lea. Acuma — cînd magnații venise la putere — începură a uzurpa drepturi față cu țăranii, analoge celor ce le avea aristocrația străină. Poporul se răscula contra acestei apăsări sub conducerea transilvanului Doja: el fu însă nimicit și pedepsit cu cele mai crude pedepse. Țăranul din Ungaria ajunsese la o soarte mai rea, decît oriunde-n Europa. Cu cîtiva ani mai tîrziu vine Werbőczy cu *Corpus juris* al său, care sancționează și alte nedreptăți speciale, căci, deși această „carte de drept pozitiv“ nu a fost recunoscută, ea și pînă azi e dreptul subsidiar al Ungariei. Pe vremea războaielor turcești, aceste legi cari favorizează așa de mult nobilimea de jos a putut foarte bine să vie în uz.

Cartea aceasta s-a născut în adevăr numai cu nobilimea de jos, fiindcă cu puțin timp înainte de Werbőczy, nobilimea de jos care, sub domnia Habsburgilor, juca cel dintăi rol — era de o însemnătate foarte mică.

Între împrejurările acestea vine anul 1526 — turcii nimicesc la Mohács trupele Ungariei cu totul — și cu acest act se încheie istoria Ungariei de sine stătătoare. De aci înainte Ungaria e parte integrantă a Imperiului Roman¹ și soarta ei e legată de soarta acestuia.

Regele Ludovic II murind în lupta de la Mohács, se proclamă de rege, cel mai puternic magnat, slovacul Zapolia. O partidă contrarie cheamă pe principele de Habsburg Ferdinand I, de contra-rege. După o luptă de jumătate secul, puterea habsburgică învinge și această familie domnește pînă azi în Ungaria. Sub regii din familia Habsburg nu mai putem vorbi despre o istorie a Ungariei, fără a alege din istoria Imperiului Roman ceea ce se referă la Ungaria. Acestea nu sînt însă de interes decît pentru istoria culturai unei națiuni.

Aș mai avea încă cîteva observări în privirea Transilvaniei.

De la sosirea maghiarilor în Europa, pînă sub Leopold I, Transilvania e o țară de sine stătătoare. Leopold I unește Coroana Transilvaniei cu a Imperiului și în special cu a Ungariei, fără a ataca prin asta încîtva autonomia Transilvaniei. Împăratul e principele Transilvaniei, tocmai ca regele Ungariei etc. Pe timpul independenței vedem adeseori pe principii Transilvaniei în luptă cu regii Ungariei, dovadă despre aceea, cum că între acești doi principii nici raportul vasal nu era permanent. Transilvania, în întreaga sa viață de stat, n-a avut a face nimica cu Ungaria, și n-a avut mai cu samă nici o îndatorire pozitivă față cu aceasta.

O legătură mai strînsă se naște între Ungaria și Transilvania în urma pericolelor comune din partea turcilor. Aceasta o vedem însă și în principatele vecine a românilor, să nu o perdem nicicînd din vedere cum că Transilvania de azi constă înainte de secolul al XVII-lea, tocmai ca și Ungaria, din mai multe părți autonome, cum

¹ Cu sensul de: Imperiul Roman de națiune germană.

sunt Banatul fĂgĂraŐan, CĂpitĂnĂtuŐul NĂsĂuduŐului, a muntenilor etc. Cum cĂ aceste pĂrŐi autonome nu erau apoi unite permanent cu Transilvania Ői ĂtŐt mai puŐin cu Ungaria e dovedit prin aceea cĂ le vedem adeseori figurŐnd ca pĂrŐi Ăntregitoare a Principatelor RomĂne. (FĂgĂraŐul se numĂrĂ adesea la Őara RomĂneascĂ, NĂsĂuduŐul — la Moldova.) Partea aceea a Transilvaniei Ăn care domnea elementul maghiar a fost Őesul locuit de secui Ői puŐini maghiari : celelalte pĂrŐi ale Transilvaniei erau numai atunci supuse principelui transilvĂnean, cĂnd acesta era destul de puternic spre a le supune. De aici s-a nĂscut apoi *Unio Trium Nationum* contra romĂnilor autonomi.

Acestea au fost Ăn scurt *Gesta Hungar[orum]*. E de prisos a atinge cĂ aceasta nu e a naŐiunei maghiare, ci a Ungariei cu toŐi locuitorii sĂi, care nu erau supuŐi nicidecum unei domniri absolute a maghiarilor. Slovacia aveau autonomie, aceasta o dovedeŐte Zopolia cĂnd se proclamĂ de rege ; romĂnii din Banatul temiŐan, ai Capitanatului CetĂŐei-de-PeatrĂ Ői mai cu samĂ a MaramureŐului, dau dovĂdĂ Ăn mai multe rĂnduri despre autonomia lor. Cum cĂ faŐĂ cu aceste elemente, cel maghiar a fost *primus inter pares*, nu se poate denega.

II. INDIVIDUALITATEA MAGHIARĂ

Mai mulŐi oameni trĂind o bucatĂ de vreme pe acelaŐi teritoriu, Ăntr-o atingere neĂntreruptĂ, se va naŐte Ăntre ei un spirit comun. Spiritele unor asemenea oameni, dezvoltĂndu-se sub aceleaŐi influŐnŐe naturale Ői sociale, ei vor avea judecatĂ, afecte, reprezentĂŐuni mai mult ori mai puŐin omogene, Ői prin asta Ői un mod al lor de exprimare, o limbĂ comunĂ. AceastĂ omogenitate spiritualĂ a mai multor oameni e temelia pe care se formeazĂ o naŐiune.

ConŐtiinŐa comunĂ a unei grupe de oameni rĂmĂne ĂnsĂ, mult-puŐin, ascunsĂ ĂnlĂuntruŐul fiecĂrui membru al ei — pĂnĂ ce membrii ei singurateci, Ői prin asta ea ĂnsĂŐi, nu vine Ăn contact cu alte grupe. Chiar Ăn omenire nu ar exista o conŐtiinŐa comunĂ, dacĂ ea n-ar fi deŐteptatĂ prin eterogenitatea dintre ea Ői natura exterioarĂ Ői prin lup-

tele purcese din aceastĂ eterogenitate Ői Ăndreptate asupra naturii. *Comunul* presupune un ce contrar lui. Prin eterogenitatea care existĂ Ăntre grupa strĂinĂ Ői cea proprie, conŐtiinŐa comunĂ, pĂn-aci latentĂ, se deŐteaptĂ Ăn fiecare membru : fiecare simte Ăntr-un mod obscur cĂ el, spiritualmente, stĂ mai aproape de membrii grupeii sale decĂt de acelei strĂine.

DezvoltĂndu-se odatĂ Ăntr-o grupĂ conŐtiinŐa apartĂnĂrilor reciproce, aceasta se desfĂoarĂ Ői se clarificĂ din ce Ăn ce mai tare. Coliziunea de interese dintre diferitele grupe naŐte Ăn fiecare din ele conŐtiinŐa interesului comun ; limbile eterogene Ăl vor restrĂnge pe fiecare individ la grupa sa ; din dezvoltarea numericĂ Ői spiritualĂ a grupelor eterogene vor rezulta naŐiunile eterogene.

Membrii unei naŐiuni nu sunt omogeni, decĂt faŐĂ cu alte naŐiuni ; acasĂ Ăntre ei sunt eterogeni. Ăn naŐiune omul singuratec ĂŐi pĂstreazĂ individualitatea. Numai o parte din ĂnsuŐiri vor fi generale, adecĂ comune tuturor sau cel puŐin pĂrŐii celei mari a membrilor naŐiunei. Aceste ĂnsuŐiri compun laolaltĂ individualitatea naŐionalĂ, adecĂ ĂnsuŐirile acelea a membrilor unei naŐiuni, care-i fĂcu pe ei sĂ fie o naŐiune Ői cari deosebesc generic o naŐiune de celelalte. O asemenea ĂnsuŐire e, Ănainte de toate, modul de a-Ői exprima cugetele prin cuvinte, adecĂ limbĂ, datinele familiale, religionare, morale, de drept Ő.a. AfarĂ de aceea sunt Ői calitĂŐi personale Ői aplecĂri psihologice cari disting caracteristic popor de popor. Amabilitatea francezului, fanteŐia italianului, flegma englezului, seriozitatea germanului, ŐireŐia slavului, melancolia romĂnului Ő.a.

*

O naŐiune, schimbĂndu-Ői locuinŐa Ői venind prin asta sub nouĂ influŐnŐe naturale Ői sociale, ĂŐi va schimba Ői ea, Ăn decursul dezvoltĂrei sale, caracterul ei individual : viaŐa cea nouĂ va produce datini Ői convingeri nouĂ ; influŐnŐele naturale vor altera temperamentele, dar mai cu samĂ atingerea spiritualĂ cu alte naŐiuni eterogene va transforma tot modul de viaŐĂ a unei naŐiuni. Procesul prin care se desfĂŐurĂ aceastĂ reformare a unei naŐiuni, va fi mai lin ori mai rĂpede, conform raporturilor diferite, Ăn cari naŐiunile pot sta : douĂ popoare, Ăntre cari deose-

birea nu e mare, nu numai că se vor influența reciproc, ci se vor și contopi în cel mai scurt timp, adică se va naște între ele un nou spirit comun; două națiuni însă, cari sunt cu totul eterogene, se vor atinge și freca seculi întregi fără de a putea observa între ele o apropiere de oareșicare înșămăntate. Cantitatea de vreme cari e de lipsă pentru ca două națiuni să se asimileze stă în proporțiune inversă cu eterogenitatea lor.

Raportul numeric și spiritual pot modifica această lege a asimilării, nu o pot slăbi însă nicidecum. O națiune mai mare va asimila în timp mai scurt pe una mai mică, decum s-ar asimila două mari ori două mici; o națiune înaintată în dezvoltarea ei va asimila mai lesne și în timp mai scurt pe una necultă, decum s-ar asimila două culte ori două neculte; națiunea mai eterogenă însă va rezista mai tare contra influințelor și va fi mai puțin receptivă față cu ele.

Aceste trei legi nu se contrazic nicidecum, din contra, ele coincid adeseori și conlucră spre a accelera un proces. Națiunea cultă și mare asimilează în timp mai scurt una necultă și mică, care e și puțin deosebită, pe când vice-versa una necultă și mică — foarte greu, ba poate niciodată pe una mare, cultă și eterogenă.

*

Călărind, păscind și prădînd, au apărut maghiarii în mijlocul Europei: un popor sălbătec, liber și nenfrînat erau ei acum o mie de ani. Azi ară, seamănă și seceră acest popor; se ocupă cu industria, cu comerțul, cu literele. Acesta e rezultatul influințelor europene; împrejurările sociale ale Europei i-au silit pe maghiari la viață și la o cugetare nouă și azi îi vedem lîngă noi ca pe o națiune europeană. Această schimbare mare a putut să rezulte însă și din însuși individualitatea maghiară: și în Asia ar fi putut să vie, după un timp mai scurt ori mai lung, la acest punct al dezvoltării. Cînd maghiarii rămași în Asia, s-ar fi înmulțit într-atîta, încît șesul sarmatic nu le-ar mai fi putut îndestula trebuința de pășune a turmelor lor, ei ar fi fost siliți să are și să samene, ca să poată seceră. În realitate, viața europeană a civilizat pe maghiari; rămînînd însă maghiarii în Asia, ei s-ar fi putut

civiliza tot așa, deși doar într-un timp mai lung ori în alt mod. Între cultura și trebuințele unei națiuni este un raport reciproc: cultura naște trebuințe nouă și trebuințele favorizează cultura; acesta e caracterul și puterea de viață a culturii. Civilizațiunea maghiară e dară numai atunci una europeană, dacă nu are numai caracterul civilizațiunii în genere, ci și a celei europene în special, dacă cultura maghiară e fundată pe principii europene, dacă viața lor întregă e o reflecțiune a vieții europene. Nu-i asta: atunci cultura lor e străină.

În adevăr, am condamna Europa civilizată, dacă-acum voi a nega puterea influințelor ei față cu o națiune necultă de 4—5 milioane. Și totuși sunt silit a o face asta! Eterogenitatea în care stă națiunea maghiară cu întreaga Europă, caracterul asiatic¹ a maghiarilor a rezistat peste o mie de ani influințelor europene. Ca o oază stă această fracțiune scitică în sînul Europei de o mie de ani, păstrîndu-și originalitatea sa asiatică pînă în cele mai neînsemnate trăsuri. O antipatie naturală a fost totdeauna în această mîna de oameni contra europenilor străini, și — fie zis ca laudă ori ca condamnare — această antipatie a fost garanția originalității lor. Este apoi păstrarea originalității, pentru maghiari, un bine ori un rău, la asta ne va răspunde istoria prin fapte.

Civilizațiunea maghiarilor e o corupțiune a civilizațiunii europene. Maghiarii au fost puțin receptivi față cu influințele europene: ce au receptat au receptat rău. Afectele asiatice a maghiarilor au influențat totdeauna cugetarea și faptele lor, au alterat totdeauna principiile de viață, cari le-au receptat de la europeni: așa vedem apoi azi că noțiuni și fapte europene au la ei un înțeles asiatic.

Aceste observări generale caracterizează încîtva individualitatea maghiară, ea consistă în asiaticitatea maghiarilor. Ei sunt un popor oriental, cu fantazia, cu zelul extravagant, care caracterizează Orientul, cu extremitatea în afecte, care o vedem în miturile și poezia Orientului. Eu mă voi încerca de-a schița încîtva acest caracter asiatic.

¹ V. Note, p. 710.

Să ne reprezentăm un moment pe maghiarii secolului al X-lea. Călări, liberi, sălbatici, în aventurile lor hoșești, neînfrinați, plini de puternice porniri psihologice, viforoși în toate afectele, extravaganti în toată ființa lor. Așa a fost maghiarii atunci — și de atunci pînă azi, pînă la Revoluțiunea din '48, pînă la Parlamentul dualist; așa a fost și este în viața publică, în petrecerile lor sociale, în durere și amar, în fericire și în nefericire.

Are limba maghiară un cuvînt, pe care noi, europenii, nu-l putem traduce; noțiunea e asiatică; noi nu o avem și prin urmare nici cuvîntul. Să ne închipuim armăsarul sălbatec zburdînd prin deșerturile Arabiei și răpezindu-se ca o nălucă turbată cu capul în pept, cu coama fluturîndă în vînt și sfășiind aerul cu coada-i lungă: caracterul acestei scene îl numește maghiarul „szilaj”¹. Prin „szilaj” maghiarul exprimă deodată ce noi nu suntem în stare prin perioade întregi. Toate extremitățile afectelor bune și rele limba maghiară le exprimă prin acest singur cuvînt. În realitate, „szilaj” nu-i decît atributul calului bun și sănătos; maghiarii au făcut însă abstracțiune din el și azi îl vedem figurînd pretutindenea. Viforul turbat e „szilaj fergeteg”; pasiunile viforoase sunt „szilaj szenvedélyek”; o fantezie extravagantă e „szilaj kőpzelem”; o vorbire plină de pasiune e „szilaj beszéd”. Așa merge apoi asta pînă la nemărginire. „Szilaj” va să zică extremitate în toate.

După ce cunoaștem noțiunea aceasta, putem face întrebuițare de ea. Maghiarul e mai bine caracterizat, dacă zicem că el e „szilaj” în toate. El e demn de compătimire în viciile și demn de admirare în virtuțile lui. În caracterul lui vedem cele mai frumoase virtuți publice și private schimbîndu-se răpede și nemijlocit în pasiunile cele mai mirșave.

Inconjurat fiind maghiarul de cele mai eterogene elemente, conștiința națională se dezvoltă în el mai mult decît în oricare națiune a lumii civilizate: oricare maghiar, de la aristocratul incamat pînă la țăranul fălos, simte cum că el e partea unui întreg; și conștiința aceasta comună e adeseori așa de puternică, încît e în stare de

¹ D. Barițiu încearcă a traduce acest cuvînt în *Dicționarul său Ungaro-Român*, însă fără succes (n. a.).

a absorbi chiar și conștiința individuală. Și totuși naționalismul maghiar e mai departe de idealul naționalismului decît oricare altul: el a căzut în extremități și nu e mai mult virtute, ci viciu: cea mai frumoasă virtute, viciu!

Naționalismul maghiar se manifestă în două forme: în o prețuire preocupată a tot ce e maghiar; și în o desprețuire oarbă a tot ce e străin sau nemaghiar.

Un dispreț amestecat cu o adîncă compătimire îl ocupă pe fiecare om serios văzînd divinizarea oarbă cu care maghiarul voiește a da un nimb sublim la tot ce e maghiar. „Magyar” e pentru maghiar sinonim cu „perfect”; tot ce e maghiar e mai bun, și tot ce e mai rău, prin aceea că e maghiar, devine cît se poate de bun — „Magyar ember” va să zică *idealul omului* sau celui mai perfect om.

Să luăm însă cîteva forme concrete, cîteva expresiuni mai generale ale limbei maghiare, în care vom vedea apriat reflexul acestui naționalism divinizator:

Magyar isten va să zică D-zeu maghiar și va să-nțe-leagă: D-zeu adevărat:

<i>magyari világ</i>	„ „lume maghiară“	„ lume fericită ;
<i>magyar élet</i>	„ „viață maghiară“	„ viață fericită, bună ;
<i>magyar jog</i>	„ „drept maghiar“	„ drept bun ;
<i>magyar igazság</i>	„ „dreptate maghiară“	„ dreptate sîntă ;
<i>magyar szabadság</i>	„ „libertate maghiară“	„ libertate adevărată ;
<i>magyar katona</i>	„ „ostaș maghiar“	„ ostaș brav ;
<i>magyar ebéd</i>	„ „prînz maghiar“	„ prînz mînos ;
<i>magyarul beszél</i>	„ „vorbește magherește“	„ vorbește logic, bine, frumos ;
<i>amúgy magyarosan</i>	„ „siesi magherește“	„ cumsecade

Să fie destul dintre multe aceste puține; cred că și prin acestea noțiunea va fi îndestul de clarificată.

După acestea toate nu ne surprinde dacă vom auzi un țăran maghiar zicînd cum că nu e viață mai plăcută

decît în *magyar közös véren szerzett hazánk*¹, cum că nu este administrațiune mai bună decît „*magyar ősi constitutio*“²; dacă vom auzi un profesor susținînd de pe catedra Universității din Viena cum că *Corpus juris civilis*³, *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*⁴, *Code Napoléon* nici se pot compara măcar cu *Tripartitul lui Werbőczy* și „*magyar fenrend tartás*“⁵; nu ne va surprinde, în fine, dacă vom auzi pe un doctorand, de altmîntrelea foarte inteligent, vorbind despre francezi în modul acesta: „*A francziáknak magyar jogok van Elszázshoz; magyar harczolva szereztek Lotringent; a párisiak csak multjokhoz maradnak hivek ha oly igazi magyar hősieséggel védik magokat*“ (tradus: „francezii au drept maghiar pe Alsacia; luptîndu-se maghiarește au cîștigat Lorena; parizienii rămîn fideli numai trecutului lor, dacă se luptă c-un așa eroism adevărat maghiar“) și aceasta nu-i malitie la maghiari, e o preocupățiune nemăestrită, maghiarul nu poate pricepe lucrurile într-alt chip decît cum le pricepe.

Între mine și mai mulți inteligenți de naționalitate maghiară, a venit vorba despre științe la germani și la maghiari; și din alăturare am ajuns, se-nțelege, la comparațiune. După o dispută lungă și viforoasă am putut izbuti ca oamenii buni să-mi conceadă că germanii au scris mai *mult* decît maghiarii, nu însă și mai *bine* decît ei. Ei nu găsesc nici un motiv logic de ce să poată scrie un german mai bine decît un maghiar, ca și cînd maghiarul n-ar fi tot așa om ca și germanul! Pînă aici ajunge cel mai nepreocupat maghiar, ba încă merge și mai departe. El îmi va concede cum că *Théâtre français* și teatrele de curte ale Germaniei sunt foarte bune; nu poate însă nicidecum pricepe cum pot fi acestea așa de bune ca *Magyar Nemzeti Színház*⁶. Voltaire, Rousseau, Victor Hugo, Goethe, Schiller, Kant și Schopenhauer pot fi oameni foarte cumiți și de treabă, însă n-au putut fi fost un Petőfi, un Vörösmarthy, ori ceilalți luceferi maghiari.

¹ Patria maghiară cîștigată prin sînge comun (n. a.).

² Constituția străbună maghiară (magh.).

³ Codul civil (lat.).

⁴ Codul civil general (germ.).

⁵ Păstrarea orînduirii maghiare (magh.).

⁶ Teatrul Național Maghiar (magh.).

Mai curioasă decît toate e credința istorică a maghiarilor. Attila, Arpad, Kinzei și Hunyady sunt focularele istoriei întregii lumi. Aceștia au fost „*magyar hősök*“, vasăzică eroi în înțelesul adevărat al cuvîntului. Vom vedea apoi fapte de însemnătate europeană puse în cadru maghiar și bărbații de frunte ai istoriei universale lăudați prin aceea că faptelor lor li se pune atributul „maghiar“.

Desprețuirea a tot ce nu e maghiar e o urmare naturală a acestei prea mari încrederi în sine. [...]

Acesta e caracterul public al maghiarului. Cel mai nalt principiu al lui e naționalismul. Maghiarul e patriot mare; ne înșelăm însă dacă credem că patriotismul său e patriotism adevărat; el nu e decît atunci patriot, cînd poate identifica patriotismul cu naționalismul. „*Magyar haza*“¹ e pentru el sinonim cu „*magyar nemzet*“²; atunci cînd aceste două nu pot fi sinonime, maghiarul e naționalist și nu patriot, e maghiar și nu ungur, fie o instituțiune cea mai favorabilă pentru binele public, maghiarul e inamicul ei pîn' la moarte, dacă ea nu favorizează totodată și interesele particulare ale națiunii maghiare.

În viața sa socială-privată maghiarul e pe atît de amabil pe cît e de periculos. Nu este dară popor ale cărui petreceri să fie mai cordiale, mai plăcute și mai nesilite decît ale maghiarului: el e sincer pînă la extremitate, ospitalier în înțelesul adevărat al cuvîntului și amical fără nici o rezervă. Eu însumi am petrecut ca oaspe cele mai plăcute zile la un maghiar, care adeseori nici după două-trei zile nu m-a întrebat de nume. (Mi s-a întîmplat că am fost o săptămînă la un maghiar din Transilvania, care m-a adus în cea mai mare perplexitate prin aceea că nu mi-a dat ocaziune de a-i face cunoscut numele meu.) Fantezia lor vie, sufletul plin de simțiri, inima generoasă făcu societatea maghiarului foarte plăcută. Prețutîndena unde el apare în societate cu însușirile acestea, el e o arătare binevenită.

Să nu perdem însă nicicînd din vedere că maghiarul e asiatic. Afectele lui sunt viforoase, dulceața lui e ne-

¹ Patria maghiară (magh.).

² Națiunea maghiară (magh.).

sigură și periculoasă. El nu are simțiminte — ci numai pasiuni. Un cuvânt nevinovat, un gest neînsemnat e în stare să producă o revoluțiune în toată ființa lui pînă-aci amabilă și să-l puie într-un moment într-o stare psihică pe care germanul o caracterizează așa de bine prin vorba „*unzurechnungsfähig*“¹. Și aci nu este vorba de clase ori de cultură. Nu este petrecere, joc ori ospăț țărănesc, care să nu înceapă cu sărutări și să nu sfîrșească cu capete sparte. Am văzut apoi advocați pălmuindu-se naintea tribunalului cu ocaziunea apărării cauzelor, și aristocrați spărgîndu-și capetele cu tacul de la biliard. Toate acestea nu sunt un scandal, ci numai scene simple : oamenii se împacă și petrec mai departe.

Raționalismul e atmosfera maghiarului în viața privată tocmai ca-n cea publică, scenele neplăcute se nasc mai cu samă din el. E destul de-a zice d. ex. cum că un român, german sau orice altul e om de treabă spre a strica o petrecere maghiară. Maghiarul, în privința asta, e foarte sensibil. Încît pentru conștiința de drept, în maghiar nu e dezvoltată decît conștiința de dreptul public : fiecare maghiar își cunoaște drepturile publice. [...]

Ambițiunea și aroganța, cele două fundamentale însușiri ale maghiarului sunt în strînsă legătură cu naționalismul lui. Deja în arătarea exterioară a lui vedem expresie aceste însușiri. El umblă cu capul pe sus, cu fața senină ; are o privire liberă — adeseori impertinentă, un îmblet sigur și peste tot gesturi și maniere afectate ; asupra vorbirii și conduitei lui planează înfumurarea ; cu un cuvînt, el nu se sfiește nicicînd de-a exprima, prin faptă ori cuvînt, că el e în conștiința mărimii sale și a mișeliei celorlalți. Așa e maghiarul țaran de la plug și așa aristocratul din Parlament. Față cu aceste însușiri ale națiunii sale, unul din cei mai deșteptați maghiari zicea cu cîțiva ani înainte : „Nu știu e țaranul maghiar mai mare aristocrat, ori aristocratul mai mare țaran“ („*Nem tudom nagyobb aristocrata a magyar paraszt, vagy nagyobb paraszt a magyar aristocrata*“).

¹ Iresponsabil (germ.).

Din aceste puține observări ne vom putea compune întregul individualității maghiare. Să nu condamnăm pe acești oameni, căci ei sunt demni de compătimire ; nu este doară națiune în care să se întrunească atîtea virtuți frumoase, ca în această națiune asiatică, însă virtuțile ei sunt urcate pînă la acea extremitate unde o virtute devine viciu [...]. Atîta spirit, energie și curagiu, atîta putere de faptă se perde la acești oameni în viforul pasiunilor !

Acești oameni nu pot fi pentru nime și mai cu samă pentru societate un pericol. Ei *sunt* și așa putea zice că după stingere ființa lor nu va lăsa nici o urmă. „*A magyar szalma tűz*“ (maghiarul e focul de paie) o zice foarte caracteristic proverbul lor poporal, în ei nu este nimic adevărat, nimic permanent ; în întreaga lor ființă nu este nici o putere intrinsecă. E frumos însă acest caracter pentru acela care-l privește din depărtare, fără ca, prin o nenorocită coincidență istorică, să fie silit a purta și neplăcerile lui. Ei sunt asemenea acelor fenomene trecătoare ale naturei, care, cu atîta sunt mai frumoase, cu cît sunt *mai* trecătoare, ca curcubeul, ca aurora boreală. În aceste însă nu e nimic real, nimic adevărat, ele nu sunt în urma-urmelor decît o părere. [...]

III. CULTURA MAGHIARA

Națiunile, venind în atingere în decursul dezvoltării lor, se vor influența reciproc și prin asta se va naște oareșicare comunitate în dezvoltarea lor spirituală. Acesta e în genere procesul recipierii, din care poate să rezulte pînă și asimilarea unor națiuni eterogene.

Am încercat a arăta deja în cele precedente cum că acest proces stă în legătură strînsă cu proporțiunile numerice și spirituale iară mai cu samă cu aceea a eterogenității mai mari ori mai mici dintre națiunile date. Legile despre care a fost vorba în acel loc sunt principii fundamentale întru studiul culturii unei națiuni.

Cultura, cu înțeles absolut, e gradul de dezvoltare a tuturor funcțiunilor personale (dezvoltarea spirituală, eco-

nomică, de drept etc.). În înțelesul acesta oricare om e cult și oricare națiune — cultă, fiindcă oricare trebuie să steie într-un grad oarecare de dezvoltare. Într-un studiu al culturii, trebuie însă să o măsurăm pe aceasta și s-o facem relativă; trebuie să alegem un stadiu normal în dezvoltare, de la care să purcedem în toată judecata noastră. Judecând în modul acesta, vom afla oameni culți și neculți, națiuni culte și neculte.

La privirea dîntii s-ar părea foarte ușor de a afla un măsurar al culturii, nu e nimic mai natural, decît de a alege după plac un stadiu al dezvoltării și de a purcede apoi de la acesta. Și totuși nu e așa! Oricare măsură trebuie să fie *îndreptățită*, trebuie să fie oarecum destinată prin natura ei normală de a servi de atare. Măsură culturalei nu avem de a o căuta după plac în viața popoarelor culte, ea trebuie să zacă în noțiunea „cultura“.

Fără multă dialectică vom conveni că o națiune care stă într-un stadiu normal al dezvoltării e o națiune cultă.

Precum poate fi apoi acest stadiu, în diferite timpuri și locuri diferite așa, poate fi și cultura națiunilor diferite: vom putea găsi în timpul antic ori în Asia de azi o națiune cultă, care, în sinul Europei de azi, ar trece de necultă. Prin asta nu am ajuns însă nimic; întrebarea e tocmai aceea: Care ar fi stadiul normal al dezvoltării?

În complexul unor națiuni cu diferite graduri de dezvoltare spiritul social va tinde a deveni general prin nivelarea și asimilarea acestor diferențe. Națiunile mai neculte vor înainta cu pași repezi în dezvoltare spre a putea ajunge la același grad cu cele culte. Aceasta nu se va putea întîmpla decît prin recipierea culturii: națiunile neculte vor fi silite de a recipia cultura celor culte spre a putea ține pas cu ele. E adevărat că din acest proces de recipiere poate rezulta asimilarea națiunilor neculte. O conștiință națională îndestul de deșteaptă va rezista însă la influințele asimilatoare; națiunea, în care conștiința comună e îndestul de puternică va *naționaliza* recepțiunea, adică va acomoda cultura recepută trebuințelor și individualității sale naționale. Cultura naționalizată e cultură națio-

nală și națiunea care are o cultură națională e națiune cultă¹.

Pe baza recepțiunii naționalizate oricare națiune va fi în stare de a produce în viața spirituală ceva nou, adică de a se dezvolta mai departe de sine stătătoare. Acesta e stadiul normal al culturii: națiunea care e în stare de a produce ceva nou de valoare generală o numim cu tot dreptul națiune cultă. Națiunile, care se restrîng numai la recipiere, trăiesc numai pentru sine, ele nu conlucră nicidecum la dezvoltarea socială a omenimei și le putem privi într-adevăr ca neexistente pentru societate.

*

Precum se atrag elementele omogene, așa se resping cele eterogene. Maghiarii s-au ivit în mijlocul Europei, trăiesc de o mie de ani între mai multe elemente eterogene între ele înșile și eterogene față cu cel maghiar; ei nu au fost asimilați și și-au păstrat originalitatea pînă azi; viața lor europeană nu a fost însă alta decît o reacțiune neîntreruptă contra spiritului european.

Receptivitatea spiritului maghiar față cu influințele europene nu poate fi decît momentană; influințele produc în acest spirit numai o strămutare efemeră și prin urmare nici strămutare — ci numai efect. Spre a se dezvolta națiunea maghiară conform spiritului european, trebuie să se dezbrace de individualitatea sa asiatică căci e fără putință o dezvoltare europeană pe bază asiatică. Zadar-nice sunt toate pledoariile pentru naționalitate: legile sociale sunt mai puternice decît voința individuală a unui om sau a unei națiuni. Păstrîndu-și maghiarii originalitatea schitică, vor putea recipia cultura latină a Europei; nu vor putea însă naționaliza această recepțiune și cu atît mai puțin produce ceva pe baza ei. E fără putință, ca cugetarea asiatică, care e de tot eterogenă celei euro-

¹ Sunt oameni care își închipuiesc că cugetă cînd leagă o abstracțiune de alta, fără ca să privească la adevărul vieții. Aceștia sunt apoi acei cari voiesc a decreta cultura de cosmopolită. În adevăr, poate fi oricine cult, nu însă în același mod. De ce nu pot face francezii sistemă? De ce nu știu germanii să cugete clar? Sau nu e cultura Germaniei o germanizare a celei latine și în special a celei franceze? (n. a.).

pene, să poate toarce consecvent mai departe firul cugetărei europene.

Spiritul nu poate recepe, decît ce poate pricepe și nu poate pricepe decît la ce ar fi putut el ajunge și pe calea unei judecări de sine stătătoare. Recepțiunea e în adevăr numai un proces mai răpede a propriei produceri spirituale; deosebirea între producțiune și recepțiune e în adevăr numai aceea că cea dintîi e o producțiune influențată sau accelerată, cea de a doua — una de sine stătătoare.

Aș dori să fi izbutit a produce în onorab. cetitori prin aceste obiecțiuni ale mele numai o impresiune concretă și permanentă: că nefiind maghiarii receptivi față cu spiritul european, ei nu au putut produce nimic de valoare generală; cultura, cîtă o au, e de caracter exclusiv — național. (Ceea ce rezultă totdeauna și din naționalismul lor extravagant.)

*

Nu va fi de prisos de a arunca în acest loc o privire scurtă asupra procesului formațiunii și dezvoltării numerice a națiunii maghiare. Diferitele elemente care s-au contopit în această națiune în viața ei europeană au conlucrat foarte mult la formarea spiritului general, iară mai cu seamă la dezvoltarea spirituală a maghiarilor. Ne pare rău că nu se poate face în acest loc o critică mai detaliată: eu mă voi răstrînge la indegetarea liniamentelor fundamentale a acestui proces — întrucît îmi va fi prin putință.

E de crezut cum că, deja în Dantumogheria, națiunea maghiară era un complex al mai multor fracțiuni schitice. Numărul lor se urca cam la un milion (V. Horváth M., *Magyarok története*¹).

În călătoria lor către Ungaria de azi s-a alipit la Kiev de acești maghiari o fracțiune a cumaniilor. Numărul acestora nu se poate constata decît aproximativ. Conchizînd din numărul conducătorilor cumani², ei au putut fi cu cazari și paloți cam la 3—400 000. Rămășițele aces-

¹ Istoria ungarilor (magh.).

² Au fost șapte: Ede, Edömér, Ete, Böngér, Acsád, Bójta și Ketel (n. a.).

tora sunt și azi în Ungaria și se deosebesc mult- puțin de ceilalți maghiari.

Pînă la finele secolului al X-lea au rămas maghiarii din elemente curate schitice, cum au fost sosit în Ungaria. Lătinindu-se creștinismul a început a intra diferite elemente străine, iară mai cu samă germani și italieni în țară. Regii Ungariei erau cea mai mare parte de creștine străină; Curtea lor consta parte dintr-un număr mic de indigeni.

Așa a fost în cei dintîi secolii a domniei regilor din familia Arpadiană. Cea mai mare parte a aristocrației maghiare de azi își are originea de pe acest timp.

Străinii veniți la Curtea regelui (*Ritterii* și *Chevalierii*) aduceau cu dînșii pe servii și ostașii lor (*Knappe*¹, *Lanzknecht*²), deja sub domnia lui Ștefan vedem cum că regele bate pe cîțiva răscolători prin trupe germane. De aici înainte erau apoi mai totdeauna două armate în țară: armata regelui, compusă din străini, și armata magnaților, înrolată în țară. Soldații regelui nu numai că căpătără mai tîrziu dreptul de indigenat, ci formară încă și o clasă privilegiată. Aceștia apoi formau o parte în-sămnată a nobilimei de jos, care în secolii din urmă joacă un rol atît de însemnat.

Cu ocaziunea prăzii tatarilor s-a împușinat foarte locuitorimea maghiară din Ungaria (și tocmai cea maghiară pentru că ea locuia pe șes expus imediat năvălirii). Bela IV colonizează apoi pretutindena străini și mai cu samă saxoni din Germania. Tot pe vremea aceea intră și un mare număr de cumani în Ungaria și se așează pe terenul privilegiat al Cumaniei (*Kis-Kúnság* și *Nagy-Kúnság*³).

Precum au crescut domnia elementelor străine, așa a crescut și numărul străinilor intrați în Ungaria. Sub regii din familia Anjou și Jagello, iară mai cu samă sub împărăția din dinastia Habsburg îi vedem pe maghiari protestînd neîntrerupt contra străinelor trupe și funcționarilor străini.

¹ Scutier (germ.).

² Lăncier (germ.).

³ Cumania Mică și Cumania Mare (magh.).

Regii nu au putut însă ceda: ei au trebuit să aibă elementele lor străine în țară, prin care să poată domni.

Aș putea zice că istoria s-a răzbunat oarecum contra acestei năzuințe de domnire: străinii, care au intrat în țară spre a domni peste maghiari, se luptă azi pentru domnirea maghiarilor. Acest efect a rezultat din natura constituțiunii maghiare, a făcut fără putință omului singuratic orice mișcare mai liberă în clasele sociale — afară dacă aceste a fost maghiare. Intrînd cineva în clasele privilegiate ale Ungariei a devenit cel puțin de nume maghiar. Așa am pierdut noi românii, au pierdut slavii și celelalte națiuni nemaghiare cea mai mare parte a nobilimei lor. Nobilii puteau fi orice: nobilii numai „*magyar nemes*“¹.

Aceasta a ținut pînă la cele din urmă decenii ale secolului al XVIII-lea.

Din absolutismul lui Iosif II și Francisc I a rezultat o germanizare definitivă a inteligenței din Ungaria. La începutul secolului al XIX-lea, foarte puțini aristocrați vorbeau limba ungară; în oficiile Ungariei domnea parte limba latină, parte cea germană: cine vorbea limba maghiară trecea de *magyar betjâr*, de „hoț unguresc“, de „om prost“. Națiunea maghiară era amenințată cu peire prin peirea inteligenței sale. Reacțiunea maghiarilor contra lui Iosif II a fost de caracter curat politic; tocmai așa și aceea care o vedem la începutul domniei lui Francisc I. O reacțiune socială nu se începe, cel puțin una generală, decît cam pe la 1820—30.

Deja pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea vedem cîteva mișcări sociale neînsemnate. Partea cugetătoare a națiunii, cîteva poeți slabi, începu a vorbi despre niște lucruri care se făcea a nu le pricepe nimenea. Ele rămîn nebăgate-n samă. Cu cîteva decenii mai tîrziu ies alți oameni înaintea unui public mai mare; Kazinczy făcu cum făcu o literatură maghiară; și se găsesc oameni care îi ascultă cu plăcere, ba chiar și de aceia care îi urmează.

Pe la anii 1820—1826 se începe o mișcare socială prin inițiativa mai multor poeți, literați etc., în fruntea căreia

¹ Nobil ungar (magh.).

se pune unul din cei mai mari oameni ai timpului său „maghiarul cel mai mare“ (*a leg nagyobb magyar*), contele Francisc Széchenyi.

„Maghiarul nu a fost, ci va fi“, zice Széchenyi maghiarilor, și națiunea crede în el de atunci și pînă azi ca într-un profet.

Conștiința națională se deșteaptă în maghiarii deznaționalizați cu o răpejune extraordinară. În vro cîteva ani nu era altă limbă între ei decît cea maghiară, nu alte vestminte pe timpurile lor decît *attila*¹ și *bekecs*². Acela era om rău care îmbla fără pîteni, fără focos și fără pană lungă la pălărie. E de prisos de-a atinge că acest val al mișcării spirituale răpi și clasele culte ale străinilor în undele maghiarismului. Într-asta nu a constat însă naționalismul maghiar. Înteleptul Széchenyi privea cu desperare la numărul mic al națiunii sale.

În această desperare striga el națiunii sale: „Noi nu putem fi ce trebuie să fim, decît de vom fi toți maghiari cîți suntem în Ungaria.“ Națiunea îl ascultă și de atunci pînă azi aceste cuvinte a marelui maghiar răsună ca un ecou etern în viața publică a poporului lor, de atunci pînă azi ele sunt supremul principiu de stat al maghiarilor.

Se dezvoltă o sistemă de maghiarizare, cea mai perfectă din creațiunile spiritului lor. Purcîzînd din principiu cum că, „fiind în Ungaria numai cultura maghiară, vor fi toți maghiari cîți vor fi culti“, ei au luat școalele de la cele mai de jos pînă la cele mai de sus în mînele lor și au făcut prin introducerea limbei maghiare din influențele de învățămînt instituite de maghiarizare.

Să întrebăm viața și ea ni va arăta fructele acestei sisteme.

În școalele populare această sistemă nu a putut avea nici un rezultat — afară de acela că poporul a fost condamnat să meargă la școală fără să poată învăța ceva. E o absurditate de a crede cum că țaranul român, slovac, german ori sîrb va face fraților maghiari plăcerea de a învăța limbă maghiară în școală, cînd el poate ara, semăna, și secera și cu limba sa proprie, fără a ști un cu-

¹ Haină scurtă purtată de cavaleri (dolman) (magh.)

² Scurteică (magh.).

vînt cel puțin din limba îngerilor. Pe lingă tot respectul care l-ar avea dară nemaghiarii față cu maghiarii, au cugetat ca să lase treaba limbei maghiare să stea locului. E natural cum că maghiarii văd azi că n-au alta de făcut decît de a accepta renașterea altor popoare, care să nu fie supuse legilor dezvoltării sociale. Ei bine ! vom vedea.

Cu totul alta e pozițiunea acestei sisteme față cu clasele mai de sus ale societății. Atunci cînd opiniunea publică, cînd legea zice : „Tu nu ești om cult, dacă nu ești maghiar, tu nu poți fi nici cancelist, dacă nu știi limba maghiară !“, institutele maghiarizatoare nu mai sunt de lipsă ; e deja în interesul omului singular ca să învețe limba maghiară. Aici maghiarizarea apare ca faptă filantropică, și maghiarizarea institutelor de creștere ca o trebuință publică. Cum vorbea *Gazeta Transilvaniei* despre maghiarizarea institutelor ? Ce zicea d-nul Barițu cu 40 de ani înainte ? Care sunt rezultatele sistemii în acest punct ? Eu le voi cita pe scurt.

Toate cuvintele sunt azi maghiarizate, jidanii botezați trec de maghiari ; din 2,5 milioane slovaci catolici și luterani nu sunt 2,5 mii, care vorbesc ceva numai limba maghiară și nu s-ar numi maghiari, nu sunt douăzeci de bărbați, care să reprezinte cauza națiunii lor în viața publică ; din 1,5 milion germani nu este unul în Parlamentul Ungariei și nu este unul la plug, de la care să scapi cu capul nesparg dacă-l vei numi „german“ ; românii și sîrbii, care nu s-au putut maghiariza din cauza religiunii și a conștiinței naționale mai deșteptate, sunt azi corupți în originalitatea lor națională prin cultura cîștigată la institutele maghiare¹. Asta e tot ; și asta e destul. Națiunile nemaghiare (afară de români și sîrbi) și toate veniturile nu sunt decît un capital, din care națiunea maghiară capătă procentul în oameni culti. Germanii, populațiunea cea mai cultă și mai avută a Ungariei, nu-și dau copiii la școală, decît spre a face maghiari din ei. Slovicii numai atunci sufer să-i numești slovaci, dacă nu știu nici o iotă din limba Arpazilor. Ceilalți nici nu merită vorba. Să știm numai una și vom ști destul : Ministeriul de Interne al Ungariei are o secțiune, care nu

¹ V. Note, p. 710—711.

se ocupă de alta decît de maghiarizarea numelor. Vom întilni oameni care nu sunt în stare de a-și pronunța numele fabricat de cutare *jurat cercula*, de cutare poet zelos ori diplomat focșat (cu pană de cocoș la pălărie).

Aceste tărîțe cernute din făina Europei [...] sunt apoi *elementul civilizator* în Ungaria, constituiesc inteligența naltă a națiunii maghiare. Ei recep cultura europeană, o falsifică regulat după un calup echivoc prin natura lui și o predică apoi de pe catedrele gimnaziilor, academiilor și universităților din Ungaria, conduși de cel mai extravagant zel al maghiarizării. În aceste prelegeri se dezvoltă în genere niște antiteze foarte ciudate. Pe de o parte acești oameni mari predică maghiarizarea absolută, pe de altă tot d-nealor pronunță cît se poate de mizerabil limba ce pretind a fi a zeilor. Eu, cît am umblat la institutele maghiare, nu țin minte să fi avut mai mult decît doi profesori care pronunțau bine limba maghiară. (Am umblat la trei gimnazii și o universitate.) Îi vedem apoi pe acești oameni mari figurînd pretutindene în viața publică : în Parlament și în officii ; numai acolo nu, unde veniturile-s mici și chemarea grea.

*

După această fixare generală a nivelului pe care stă cultura maghiară de azi, să aruncăm o privire peste dezvoltarea ei de la începutul vieții europene a maghiarilor pînă azi.

Trei faze diferite, domnirea a trei idei generale vom observa în viața întregă a națiunii maghiare : suvenirile asiatice în cei dintîi patru secolii a vieții lor europene ; *creștinismul* în secolii ce urmară acelora ; *naționalismul* în secolul al XIX-lea.

Pe lingă aceste trei momente voi năzui de a grupa acele puține cîte le pot zice cu această ocaziune despre cursul dezvoltării maghiarilor.

E foarte greu de-a zice ceva pozitiv și suficient despre starea spirituală a maghiarilor din secolul al X-lea. Cît se știe din puținele date istorice, am îndegetat deja mai sus. Aici mă voi restrînge la enumerarea acelor raporturi sociale care se țin mai cu samă de cultură.

Cum știm, maghiarii erau un popor nomad, încă în secolii XI și XII să găsim foarte mulți cari nu voiau a se boteza și a locui stabil. O dovadă nerăsturnabilă despre starea lor e și aceea cum că regele Bela I moare în anul 1036 sub ruinele salei tronului.

Religiunea păgînă a maghiarilor a fost o sectă din Zoroastru. Zeul lor cel bun era „Iezden“ și față cu acesta „Nebunul „Armány“ (pers. Ariman). Aveau afară de aceia, ca toate popoarele războinice, un zeu național, pre „zeul războaielor“ : „Hadúr“. (*Had* — oaste, *úr* — domn — *Herr der Heerscharen*¹). E de prisos de-a atinge cum că jertfele lor (de cai albi mai cu samă) se dedeau zeilor pe coline și mai cu samă în zori la răsăritul soarelui. (Și soarele îl divinizau, întocmai ca și focul.) Funcțiunile religioase erau în mîna lui „Táltos“, care aveau la ei o pozițiune cu totul analogă cu a magilor persani; ei erau deodată judecători, auguri și consiliari. La maghiari n-a fost poligamie; din contra ei își respectau soțiile, cumpărate cu bani. „*Feleség*“ — „jumătate“ (așa-și numește maghiarul soția) dovedește cum că la maghiari de mult aveau muierea și bărbatul drepturi egale (incît poate fi la ei vorba de drept).

În viața lor privată, ei n-au putut fi decît foarte simpli. Acoperișul locuinței lor era cerul lui Dumnezeu, îmbrăcămîntea, peile de vită (pentru cei mai de frunte — de fiară), și nutrimentul — aceea ce produce natura fără o lucrare mai însemnată a omului, adică : lapte, carne, pești și niscai poame pădurețe.

Nu se poate constata, e însă de crezut cum că maghiarii aveau pe acest timp oareșicare mod de scriere numit *Ekívás* (scriere de creștături, răbuș). Această primitivă formă de scriere convine cu totul cu studiul natural al maghiarilor de pe atunci.

Cercul ideilor acestei națiuni nomade a fost foarte îngust, ceea ce se poate vedea din mulțimea cuvintelor străine și numărul mic de cuvinte asiatice din limba maghiară de azi. Duri au trebuit să fie acești oameni, tocmai

¹ Zeul, stăpînul trupelor (germ.).

pe cît și liberi, fiindcă nu există în limba lor nici cuvîntul „dur“, nici „fin“, nici „liber“¹.

Aceasta a fost starea maghiarilor nainte de-a fi creștinați. E de crezut cum că religiunea a reformat răpede viața maghiară; această reformă n-a pătruns însă pînă în adîncul spiritului național: în viața lor vedem pînă și azi încă forme asiatice.

Sub regii din familia Arpadiană vedem mai mulți clericali din Ungaria stînd la nivelul culturai europene. Aceștia nu au fost însă nicidecum expresiunea spiritului național: ei erau cea mai mare parte străini aduși de regi în țară sau de nu, următorii acestora.

Mai este un tărîm pe care aflăm urmele spiritului maghiar din această epocă. Deja hunii aveau datina de-a ținea ospete mari după fiecare luptă². La aceste petreceri cîntau apoi poezii populare (dacă-i putem numi așa) despre faptele eroilor zilei. Aceste cîntări s-au păstrat pînă pe acest timp în memoria poporului, iară datina cîntăreților s-a dezvoltat într-o direcțiune foarte frumoasă. La curțile regilor și magnaților vedem pretutindenea cîte un „*Énekes diák*“³ care cîntă mai bine ori mai rău. Azi are literatura maghiară un număr mare din rămășițele acestei poezii primitive: ele sunt cea mai mare parte de caracter liric — foarte puține epice. Caracterul naiv, formele simple și marca originală ale acestor rămășițe lasă totdeauna în cetitor o impresiune plăcută.

Pe alt tărîm n-a fost activ spiritul maghiar. Un monument de mare însemnătate etimologică mai are de a fi pomenit, ca cea mai veche scriptură. Aceasta e o vorbire funebră cam de pe timpul lui Ștefan I (Secolul XI)⁴ pentru noi nu are această vorbire nici o însemnătate, fiindcă nu e concepțiune originală.

¹ Noțiunea libertății e negativă. Numai acela știe ce-i libertatea care cunoaște nelibertatea (n. a.).

² Scriitorii romani și goți ne vorbesc despre aceste ospete (vezi *Nibelungen*) (n. a.).

³ Cîntăreț, cîntăreț de biserică (magh.).

⁴ „*Latiatuk silejm zumtukhel mik vogmuk!*“ astăzi: „*Látjátok feleim mik vagyunk!*“ (n. a.) — Vedeti, oameni buni, ce sîntem noi! (magh.).

Cam pe la începutul secolului al XV-lea cade poezia maghiară. Pretutindenea vedem o amestecare a ideilor profane și religioase. Ridicându-se sub domnirea regilor din Casa Anjou, iară mai cu samă sub Matei I, cultura în Ungaria, vedem dezvoltându-se în locul poeziei căzute în extremități o proză frumoasă, care ajunge în arhiepiscopul Pázmán (clasicul timpului său) la dezvoltarea definitivă. Caracterul acestei proze era religios — filozofic. (Traduceri din *Sinta Scriptură* și puține originale.)

Cultura era pe acest timp centrală: foarte puține institute de creștere în țară și foarte puțini crescuți în străinătate. Puținele oficii din țară erau ocupate parte de străini, parte de indigeni, care nu știau nici ceti. Cultură puțină era la cler. Cultura era pravila, iată și tocmai prin asta mărginită.

Afară de aceasta s-au produs foarte mult în Ungaria în limba latină — de niște străini din Bologna, Paris și Cracovia, acestea nu sunt însă produsele spiritului maghiar. Unor asemenea li se poate atribui avântul spiritual de pe timpul regelui Matei și s-ar fi putut atribui cultura, ce ar fi urmat după aceasta, de nu ar fi decăzut Ungaria după moartea lui Matei. (Matei voia să înființeze o universitate în Buda și avea o bibliotecă de Curte, în care erau mai mult de 40 000 volume — azi cea mai mare parte în Anglia și Constantinopoli.)

Pe timpul războaielor turcești a fost în Ungaria ce a fost pretutindenea: religiunea și turcii au fost ideile conducătoare pentru doi secolii întregi. Dacă se ivea aici-colea câte un fenomen pe orizontul spiritual, acesta era efemer și-și perdea însemnătatea în turburarea generală.

Sub domnia împărătesei Maria Tereza, Ungaria veni în mai de-aproape atingere cu Germania vecină. Colonizările multe, legăturile strânse ale maghiarilor magnați cu Curtea și favorul de care se bucura nobilimea maghiară din partea împărătesei erau cei mai puternici factori pentru a ridica cultura în Ungaria. Acesta e timpul în care se naționaliza cultura în Ungaria, dacă pot numi așa despărțirea ei de biserică.

În această fază a dezvoltării se găsea Ungaria, când Iosif II voi a introduce principiile sale mari cu care fără a recunoaște privilegiul, ci numai drepturi pentru toți, dădu

de cea mai mare rezistență în națiunea maghiară. Opozițiunea maghiară a izbutit a sili pe nobilul domnitor de a nimici înainte de moartea sa cea mai mare parte a instituțiilor salutare ce introdusese.

Am văzut mai sus, cum s-a dezvoltat din această reacțiune politică una socială.

Puțina cultură, care era în Ungaria, era curat germană și amenința națiunea maghiară cu asimilare. Nu e de negat cum că o asemenea credință este foarte problematică, națiunea maghiară ar fi fost însă — de nu mai mult — împiedicată în dezvoltare prin influențele germane, dacă voim a recunoaște cum că o dezvoltare trebuie să fie națională¹. Conștiința națională se deșteaptă în maghiari și creează un timp care merită a fi numit de scriitorii maghiari „mare“ (*Nagy idök, nagy emberek* — timpuri mari și oameni mari).

Fără multă înțelepciune, conducătorii mișcării naționale a maghiarilor au putut pricepe ceea ce noi românii nici pînă azi se pare că nu putem înțelege îndestul: cum că spre a se dezvolta o națiune trebuie ca toate clasele ei sociale să rămână într-o armonie spirituală și că asta nu se poate decît lăsînd cultura să iasă oarecum din spirital național al claselor de jos. În aceasta însă merseră ca totdeauna și ca-n toată calea, pînă la extremitate: toată inteligența se făcu „*betyár*“²; chiar încarnata lor aristocrație începu a lua uzurile, îmbrăcămîntea și modul de viață a țăranilor. De care logică adîncă fu condus acest zel cred că o pricepe oricare dintre noi azi bine decum au priceput-o maghiarii pe atunci. Ei erau conduși de un zel orb, al cărui reflex fidel îl vedem în toate produsele spirituale ale maghiarilor din această epocă. Odele lui Berzsenyi, poezia lui Vörösmarty, lira lui Petőfi sunt cele mai marcante expresiuni a unui naționalism extravagant, care ignorează tot, afară de sine.

Ei bine!... maghiarii propășiră însă în acest mod. Se înțelege că cultura care rezultă din acest zel nu putu fi

¹ Individul rezultă din sine. Au nu suntem noi împedecați în dezvoltare prin influențele maghiarismului? Maghiarii singuratici s-au putut dezvolta prin influențe germane, nu însă națiunea maghiară (n. a.).

² Haiduc (magh.).

decît de caracter exclusiv național. Se formară pretutindena societății literare. Révay și Kazinczy creează pe baza unui document (vorbirea funebrală de care a fost mai sus vorba), aflat în biblioteca Curtii, o limbă maghiară; în cîțiva ani nu se mai recunosc națiunea pe sine însăși. Un număr bunicel de poeți crează o literatură beletristică națională: și se încearcă, în fine, cîțiva de-a face și științe maghiare (însă fără succes).

În acest stadiu e naționalismul maghiar cînd intră în 1825 în Dietă: chiar între magnații maghiari sînt unii, care încep a pretinde de aici-nainte drepturi comune în loc de privilegii. Naționalitatea, limba și prin acestea elementul maghiar vine la domnire nu numai în viața publică, ci și în cea privată a Ungariei. Nu numai în Dietă, în oficiu și în școale, domnește de aici nainte limba maghiară, ci și în familiile românilor, slovacilor, sîrbilor și germanilor, acelora care voiesc a trece de oameni culti.

Pentru literatura maghiară timpul acesta a fost epoca clasicismului (dacă convenim a numi clasicism culmea la care a ajuns dezvoltarea literară la un popor). Beletristica a ajuns pînă [la] 1848 la culmea dezvoltării sale. (Scriitorii mai noi ai lor sînt epigoni.) Toate virtuțile și viciile timpului în care, și națiunii de care e produsă această literatură sînt fidel exprese în ea. Tocmai din astă cauză ea nici nu e frumoasă decît pentru acela care cunoaște pe acești maghiari asiati, cu toate afectele lor viforoase, acela care nu-i cunoaște trece fără a le atinge pe lîngă cele mai frumoase momente estetice. Acea ce vom afla în literatura maghiară e de caracter exclusiv-național: forme, simțiri și idei generale nu vom găsi în ea. Tot acea bizarerie, care o vedem în individualitatea maghiară o vom afla și în lirica originală a lui Petőfi, în dramele și epopeile parte nereușite ale lui Vörösmarty, în odele lui Berzsenyi și le vom afla în comediile lui Kisfaludy. Tocmai pentru că acești oameni au expres așa de fidel timpul lor, cred eu a-i putea numi cu tot dreptul „clasicii maghiari“.

Cînd vorbim despre această mișcare spirituală, ne ocupăm de cultura modernă a maghiarilor. Pînă la anul 1848 au cugetat maghiarii; de la 1848 încoace lasă pe

alții să cugete pentru ei — și ei lucră, lucră din toate puterile: De voim dară a cunoaște maghiarii de azi, trebuie să-i studiem în această mișcare a lor.

Atunci cînd poetul ori filosoful, cînd omul cugetător nu cugetă conform timpului său, cînd nu e expresiunea fidelă a acestuia, el nu place; el e poet și filosof pentru sine, el cugetă pentru sine și nu pentru națiunea sa. Individul nu are nici o însămnătate, dacă se reprezintă pe sine singur; atunci cînd reprezintă pe mulți, atunci îl numim „mare“, fiindcă-i în adevăr mare. Vörösmarty, Berzsenyi, Kisfaludy, Petőfi ș.c.l. au plăcut națiunii maghiare, și aceasta e dovadă că acești oameni nu au cugetat numai pentru sine, ci pentru toți, sau cel puțin pentru mulți. Ei plac și azi: cei de azi cugetă tot cum au cugetat ei. De cunoaștem pe acești oameni, de știm ce au cugetat ei, cunoaștem și știm ce voim a ști și cunoaște.

În acest loc nu se poate vorbi despre aceea „ce au cugetat“ acești reprezentanți a lucrării spirituale a maghiarilor; eu mă voi încerca de a arăta încitva despre ce și cum au cugetat ei.

Începutul lucrării literare a maghiarilor a fost făcut de Révay, Kazinczy și Fáj. Révay a pus baza gramaticii, Kazinczy a mers în urma lui și a receptat în scrierile sale din toate literaturile europene; romanele lui Fáj au murit înainte de a se naște.

Producțiunea originală se-ncepe cu Vörösmarty. El a scris mult, elegant și serios, la el stă poezia maghiară în culme. Terenul lui Vörösmarty a fost epopeea națională. *Zalán futása*¹, *Cserhalom*² ș.a. sînt producțiuni care la maghiari nu au păreche. O descriere vie, o limbă condensată și totuși fluidă, forme originale și bine colorate, idei și simțiri nimerite și, pe lîngă toate acestea, o unitate reușită — sînt meritele lui Vörösmarty pe acest tărîm. Tot aceste însușiri le vedem și în producțiunile de alt gen ale lui Vörösmarty: aici nu sînt însă la locul lor. Dramele lui nu au situațiuni; odelor le lipsește subiectivitatea, ele cad adeseori în descrieri epice

¹ *Fuga lui Zalan* (magh.).

² Numele unei localități care este folosit ca titlu al poemului.

exaltate, și din producerile sale lirice sunt foarte puține care s-ar putea măsura cu ale lui Kölcsey ori Petőfi. Pentru maghiari, Vörösmarty e un clasic, pentru străini — un om original, un „separatist“ — operele lui sunt și azi o lectură plăcută. [...]

Pe lângă Vörösmarty se grupează alți poeți, care pe tărîmul lor pot sta la un nivel cu el.

Berzsenyi stă pe un nivel mai nalt în odele sale naționale decît Vörösmarty în epopee; Kölcsey a produs puțin, însă mult bun în lira de salon (dacă voim să o numim așa față cu cea poporală a lui Petőfi); Kisfaludy (Sándor și Károly) au produs mult și de multe feluri, mai cu samă merită însă să fie amintite comediile sale. Comediile nu sunt apte pentru scenă, dar caracterele originale și țesătura simplă le fac și azi să fie o lectură plăcută. E păcat că au un caracter atît de local, încît nimeni nu le poate pricepe afară de acel care a purtat pinteni, focos și până la pălărie.

Vahot, Erdélyi cu ceilalți „*minorum gentium*“ au produs mult și adeseori bine, deși caracterul e secundar.

Proza a fost puțin cultivată în această epocă. Unul însă merită a fi amintit aci cu tot dreptul. Romanele *baronului Jósika* sunt în limbă, în forme și-n dezvoltare, așa de bune, cît au putut fi pe acel timp. Ele sunt și azi cele mai bune în literatura maghiară. Despre „Apafy“ de ex. nu se poate zice mai mult, decît că e bun. Iosik (român de origine) nu a plăcut maghiarilor [...]. Opurile lui sunt și pentru străini o lectură plăcută.

Încă un poet, romancier și filosof au mai avut maghiarii pe acest timp, unul dintre cei mai mari maghiari, care nu a plăcut însă maghiarilor, fiindcă numai în simțirile sale a fost maghiar, în cugetare însă european, un al doilea Széchenyi, un demn discipul al acestuia, baronul Eötvös, ministru de Culte, care a murit de curînd. Acest om, care a fost conducătorul sistemului de maghiarizare, care-n viața sa nu a fost condus de alta decît de naționalismul său, nu a plăcut maghiarilor, pentru că, fiind crescut între străini, a cugetat nepreocupat. Doară a fost bine pentru noi, că națiunea maghiară nu s-a încrezut îndestul în el, tocmai ca-n Széchenyi. Lira lui Eötvös, romanele lui : *Karthausi* și *A falu jegyzője*, sunt

singurele opere care putem zice că s-au produs prin maghiari și pentru cealaltă lume de oameni. Eötvös însă trece la maghiari în opurile sale de un fantast nepriceput.

Aceștia au fost bărbați, care au creat epoca aceasta. Ca o individualizare a acestei mișcări spirituale pot fi amintite, „Magyar Tudományos Akademia“ și „Kisfaludy Társaság“. Aceste întruniri literare au lucrat mult și făcut puțin. Bag sama că asta-i soarta întrunirilor literare !

Cam pe la anul 1840 se începe o nouă direcțiune în literatura maghiară. Literatura de pîn-acuma a reprezentat numai națiunea maghiară în genere, de aici se începe o direcțiune special poporală, care ajunge în Petőfi și Arany János la dezvoltarea sa definitivă.

Cîteva cuvinte despre acest popor, despre care a cîntat Petőfi.

În bizareria caracterului maghiar este ceva foarte interesant, ceva ce aș putea zice că surprinde și place oarecum. Maghiarul e într-adevăr sălbatec (*szilaj*) în toate formele vieții sale. Sălbătăcia lui are însă o culoare fantastică. El e tocmai ca focul unui sat aprins în mijlocul nopții întunecoase : cu cît arde mai turbat, cu atît spectaculul e mai măreț ; cu cît pericolul e mai mare, cu atît scena e mai serioasă ; cu cît e maghiarul mai exaltat, cu atîta e o arătare mai remarcabilă. El își începe-n genere jocul, cîntarea petrecerea : [...] „*Rajta magyar !*“¹ „*Ne hadd magad !*“ (Nu te lăsa !). El sparge capetele glumind și cîntă Iuh ! juh ! cînd e mai supărat „*Sirva vigad a magyar*“. „*Plîngînd se bucură maghiarul*“ sunt cuvintele prin care se caracterizează maghiarul însuși. Așa e el și așa îl vedem în lira lui Petőfi și în *Toldi* a lui Arany.

Cînd un nemaghiar trece peste poeziile lirice ale lui Petőfi, va afla poate ici-colea idei, multă fantezie, puțină estetică și doară și mai puțină morală : pre Petőfi nu-l va admira însă decît acela care va ști și va fi convins despre aceea că acest om a vorbit în *Az őriült (Nebunul)*, în descrierea pustiilor și în oricare alt op al său pentru patru milioane de oameni. De voim a judeca din

¹ Pe el, maghiarule ! (magh.).

punctul de vedere al originalității, atunci trebuie să concedem că rar găsim într-o așa măsură ca la el¹.

La Arany epopeea populară stă tot pe acest nivel. Satira și umorul lui Garay sunt originale, romanele lui Vas Gerben sunt o copie fidelă a vieții poporului maghiar.

E de prisos a observa cum că această direcțiune populară a fost cel mai puternic mijloc spre formarea spiritului comun a națiunii maghiare. Prin poezia populară s-a legat salonul de colibă; prin ea a învățat aristocratul a cugeta cum cugetă „*betyár-ul*“ de pe pustiile lui Petőfi².

Afita despre beletristica maghiară. Încercările în tragedie, dramă și comedie au rămas fără succes: și asta e o urmare foarte naturală a direcțiunii unilaterale a spiritului maghiar. Vörösmarty a putut scrie epopee națională bună; drama și tragedia nu se ocupă însă cu maghiari, ci cu oameni.

Încercările Academiei Maghiare au avut în știință foarte puțin succes. La maghiari nu s-a putut dezvolta decât ce-a putut fi *național*. Istoria națională e singurul ram a științelor (întrucît e istoria știință) care a ajuns la un grad mai nalt al dezvoltărei, Horváth Mihály merită cu tot dreptul de a fi numit de istoric național.

Unde maghiarii au fost ceva în știință, au căzut ca totdeauna în extremități. Ei au cugetat cum că a naționaliza știința e a face ca nimene să n-o priceapă decât ei. Terminii tehnici ai lor sunt o sistemă colosală de nebunii ingenioase. Limba lor [...] ajunge în astă privință la culme: omul trebuie să aibă o limbă mecanică, ca să poată suci și desuci silabele țesute după placul domnilor

¹ Petőfi, a fost de origine sîrb; numele lui a fost Petrovici. Tatăl său a fost măcelar în Kunság (n. a.).

² În timpul mai nou nu aflăm decât epigoni în literatura maghiară. Jókay scrie mult, elegant, romanele lui sunt însă fade și de un colorit palid. Nuvelele lui Kuthy, poeziile lui Toth, Szokoly, Pongrácz ș.c., comediile lui Kóvér sunt frumoase, nu corespund însă pe deplin pretențiunilor artei. Singurul Berczik (în comediile: *Mama* și *A bajusz*) merită a fi numit ca scriitoriu (n.a.).

chemiști¹. Cîteva exemple: *Alázatos szolgálja*² — *Köszönöm*³, — *Kedves egészségére*⁴, *Az elemek vegyülékéből eredett a létel*⁵ ș.a. Și în termini tehnici apoi: *Eleny* (oxigeniu), *Hőneny* (idrogenu), *Élenyedett* (oxidat), *Elafelel-ecsesedésekben* [sic!] ș.a.

Scrierile de caracter social ale lui Széchenyi (*Hitel*, *Stadium*, *Keletnépe*) și ale lui Eötvös (*Reform*) sunt de însemnătate efemeră. În ele e prea multă fantezie spre a putea fi privite de lucrări serioase și științifice. Ei nu au fost oameni de știință, ci maghiari care tremurau pentru viitorul națiunii lor.

Aici au ajuns maghiarii pînă la anul 1848. *Inter arma silent musae*. În luptele din 1848—49 poeții maghiari s-au luptat cu alte arme. Absolutismul care a urmat revoluțiunii și opozițiunea contra acestuia a ocupat națiunea maghiară exclusiv pînă la 1860. Aci se începe viața de azi a maghiarilor: o luptă în jurnale și după aceea una în Parlament. *Musae silent*.

De la anul 1848 n-a înaintat națiunea în cultură. A făcut însă însemnați pași în dezvoltare care era la '48 centrală, s-a generalizat, și azi există în Ungaria o cultură generală.

Din sistema de învățămînt foarte bună a lor a rezultat aceasta cu ușurință.

Să nu perdem nicicînd din vedere cum că principiul maghiarizărei e cel mai suprem în viața lor politică și cum că institutele de învățămînt sunt pentru ei institute de maghiarizare.

Organizațiunea institutelor de învățămînt a fost creațiunea spiritului lui Széchenyi. În anul 1848 Széchenyi ni se prezintă ca ministru de Comerț în guvernul maghiar; cel mai demn discipol al lui însă, „născutul ministru al Cultelor“⁶, baron Eötvös organizează învățămîntul în 1848 (și în 1867—8) conform principiilor marelui său învățător.

¹ V. Note, p. 711.

² Slugă preplecată (magh.).

³ Mulțumesc (magh.).

⁴ Pentru sănătatea dumneavoastră (magh.).

⁵ Din amestecul elementelor a rezultat viața (magh.).

⁶ Pzületett cultusminister (n. a.).

Am arătat mai sus cum că maghiarizarea școalelor populare nu a putut avea succesul intenționat. A avut însă un succes cultivator pentru poporul maghiar și pentru acei nemaghiari, care sunt de o religie cu maghiarii. Școala populară stă la ei bine, învățătorii sunt calificați și rezultatul e favorabil. În poporul maghiar nu citesc și scriu mulți; acei care citesc, însă, citesc bine și scriu ceva. Țăranul maghiar cunoaște istoria națiunii sale de la Attila pînă la Kossuth, nu numai în sate, ci și pe pustie vom vedea în părțile Ungariei locuite de ei școale populare în cea mai bună stare. Așa putem zice că „*Minden magyar paraszt politikus*“ (Tot țăranul maghiar e un om de politică).

Sub sistema lui Bach aceste școale nu au pierdut din valoare — ba putem zice că absolutismul a fost pentru ele favoritor. Numai una a fost contra voinței lor. Bach a crescut oameni și nu maghiari. Școalele populare și-au păstrat sub absolutism caracterul lor național; învățămîntul mai înalt a profitat însă foarte mult prin emanciparea institutelor. Maghiarii zic cum că Bach a germanizat. El a făcut din institutele de maghiarizare aceea ce au trebuit ele să fie: institute de învățămînt. De a introdus Bach limba germană în gimnazii, a făcut-o fiindcă cei ce învățau erau germani.

Cînd luă Eötvös de a doua oară conducerea învățămîntului Ungariei în mînă, el începu de unde îl lăsase, făcu din învățămîntul Ungariei, învățămîntul maghiar. Limba maghiară fu introdusă pretutindene în învățămînt — fără privire la naționalitatea școlărilor, la limba care o vorbesc. În Temișoara, Poșoniu etc. se maghiariză gimnaziile germane. Vedem apoi gimnaziile în contingentul cărora nu sunt mai mult decît 10—12 maghiari, sau care vorbesc limba maghiară, cu prelegeri și examinări cu totul maghiare.

Aflu de bine de a schița mai de aproape sistema de maghiarizare în aceste gimnazii.

Gimnaziul din Temișoara a fost german. Din cauza asta era foarte frecventat în vremea absolutismului, cînd

limba oficială era cea germană. Contingentul acestui gimnaziu consta din 40% germani, 20—25³/₄ sîrbi, 20—25% români și 10—20% amestecături, între care puteau fi 5—10% care vorbeau limba maghiară.

În anul 1856 am mers la acest gimnaziu spre a învăța limba germană. Afară de literatura germană nu mi-a fost însă permis de a învăța nimic în limba germană. Profesorii, care într-alt chip vorbeau foarte rău limba maghiară, propuneau în această limbă; discipulii, care nu cunoșteau limba maghiară decît din geografie, erau siliți de-a învăța istoria etc., de a traduce pe Horațiu ș.a. în această limbă. Ce succes a putut avea această sistemă? Școlarii au învățat ceva din limba maghiară și nimic sau foarte puțin din aceea ce-ar fi trebuit să învețe. Astfel conducătorii trebei se văzură siliți a permite ca cei ce nu știu limba maghiară să poată învăța în gimnaziul inferior unele studii în limba germană. Profesorul propune apoi din aceste studii jumătate de oară în limba maghiară și cealaltă în limba germană. Asta nu e însă totul. La începutul anului se prezintă profesorul pe catedră cu următoarele cuvinte-n gură: „O știe fiecare cum că-n dulcea noastră patrie limba de învățămînt e cea maghiară; naltul guvern a binevoit a concede însă, ca toți cîți nu posed încă această limbă etc... *Eu voi prefera și favoriza pe aceia, care vor învăța în limba maghiară.*“ Urmează o vorbire însuflețitoare — și anul s-a început. Întreb: Ce vor face copiii?

Și rezultatul acestei sisteme? Eu voi zice puțin și asta va fi destul. În anul 1867 s-a înființat în Temișoara o societate de lectură sub conducerea profesorului Hemmen (fiul unui țăran german din comitatul Temișoarei). Influențele acestui german au izbutit de a face ca din 200 de tineri, dintre care nu erau mai mulți decît 30 care vorbeau limba maghiară, nu au votat decît vro zece pentru aceea „ca în ședințele societății de lectură să se poată vorbi și declama și în limba germană“. De noi românii, sîrbi și a. nici o amintire! Acești tineri vor fi apoi în viața lor cei mai zeloși maghiari. Abia așteaptă ca să poată face din numele „Binder“ — „Bodnár“ ș.a.m.d.

Așa e în Temișoara și asta pretutindenea.

Cu această sistemă nu pot fi gimnaziile maghiare decât într-o stare deplorabilă. De luăm apoi în considerațiune calificățiunea profesorilor, am ajuns unde voim. Cea mai mare parte a gimnaziilor e în mâinele clerului, care face apoi din acei oameni, care nu mai sunt buni de nimica, profesori la gimnazii.

Ce pot fi institutele de învățămînt mai nalte lîngă aceste gimnazii? Academiiile cele multe din Ungaria sunt mai mult un curs practic foarte rău, decât *academii*, după cum înțelege altă lume acest cuvînt. Chiar Universitatea din Pesta nu merită nici rangul gimnazial. Acolo unde profesorul e silit de a-și părăsi catedra pe tot semestrul cîte de zece ori din cauză că nu poate prelege de vuiet; acolo unde omul ce poartă pălărie naltă e amenințat de-a fi aruncat pe fereastră din al treilea rînd; acolo unde se sparg capete în coridorul Universității; acolo unde profesorii numai de nume sunt profesori: acolo poate fi orice, numai academie *nu*.¹

Așa stă învățămîntul mai nalt din Ungaria și cauza pentru care stă așa sunt maghiarii și maghiarismul.

Oareșicum mai bună e starea celorlalte institute pentru generalizarea culturai. Muzeul național, galeriile și bibliotecile din Pesta sunt de caracter local; biblioteci particulare, ca și sociale-literare și societăți de lectură sunt în multe, însă nu în toate orașele Ungariei; la țară sunt în puține locuri asemenea institute.

Teatrul maghiar merită mai cu samă a fi amintit în acest loc mai în special.

„*Magyar Nemzeti Színház*“ a fost fondat mai nainte de 1848. Deja, de la început, au jucat pe această scenă capacități însemnate. Egressy Béni (a murit pe scenă în drama *Barancavicz György*), Lendvay Marczy, Bulyovszky Lilla, Jókayné (soția lui Jókay romancierul), Hollósy Kornélia, Priele² Cornelia — au fost capacități care ar fi meritat să joace și pe alte scene. Tot așa de bine sunt unele

¹ Politehnicul din Buda, Academia de agricultură din M.-Oradea și școlile reale în genere sunt institute de învățămînt cari nu s-au putut încă maghiariza (n. a.).

² În textul de bază greșit: Pincel.

din capacitățile cari joacă azi pe scena pestană. Szerdahelyi în bon-vivant, Teleky și soția în dramă și tragedie, Paulay și soția, Lendvay, Szigeti sunt talente, care stau în jocul lor pe un nivel mai nalt decât literatura maghiară. Din această cauză repertoriul acestei scene nici nu e național: întreaga literatură europeană e reprezentată în traducere pe scena din Pesta. Traducerile din frantuzește ale lui Szerdahelyi și Teleki sunt bune. Shakespeare e frumos în ungurește¹. (De-i bine ori ba — nu știu.)

Teatrul Național din Cluș e o copie a celui din Pesta. Persoanele care joacă rolurile principale pe această scenă trec în Pesta de capacități de rînd, oricare promit ceva. Prin aceasta a fixat nivelul la care stă teatrul din Cluș cel puțin relativ.

În provințe teatrele sunt factorii lățirii culturii. Toate orașele mai însemnate ale Ungariei au cîte un teatru și o societate de dramă, comedie și operetă mai bună ori mai rea. Ba chiar și pe la țară aflăm societăți vagabunde („*Vándor színészek*“). Astfel toată Ungaria e o țesătură de teatre. Pe scenele provinciale elevii ieșiți din școala teatrală din Pesta joacă rolurile principale. Prin toate scenele astea s-a dezvoltat un teatru popular foarte frumos. Comediile și dramele populare ale lui Szigligeti (*Szökött katona, Csikós, Sobri* etc.) au virtutea de-a nu fi de caracter local, deși sunt populare maghiare.

Muzica, sculptura și pictura sunt cu totul nedezvoltate la maghiari.

Au ieșit din Ungaria cîțiva virtuoși în muzică. Liszt, Reményi ș.a. sunt însă din Ungaria, iară nu maghiari. Însăși muzica maghiară nu s-a dezvoltat pentru că caracterul ei nu e acomodat spre asta. Mosonyi, în *csárdás*-urile sale, Fűredi (actor ungur pentru scena populară din Pesta — a murit), în cîntările, sale populare, sunt originali, adecă sălbatici și viforoși. Mai mult nimic. Operele naționale maghiare (*Bánk bán* și altele) sunt condamnate de a nu fi jucate pe scena din Pesta.

¹ Tocmai așa există în traducerea maghiară cea mai mare parte a presei beletristice din Europa (n. a.).

În sculptură și pictură nu sunt decît speranțe (Munkácsy, Arady ș.a.).

Ar mai rămînea științele. E o chemare foarte grea de a vorbi de lucruri asupra cărora părerile sunt esențial diferite și de a se baza pe argumente care nu sunt recunoscute în genere. În această pozițiune grea sunt eu. Să vorbesc însă adevărul.

Dacă aruncăm o privire generală peste literatura germană, franceză și engleză, ne va surprinde eterogenitatea dintre produsele acestor trei națiuni. Germanul cugetă adînc și sistematic, francezul simplu și clar, englezul practic și individual. În acest caracter specific constă chemarea și valoarea unei națiuni. Atunci cînd națiunile n-ar avea individualitate, cînd ele ar cugeta egal, societatea nu ar avea lipsă de ele. Cînd toți oamenii ar cugeta egal, toți la un loc n-ar cugeta mai mult decît unul. Individul e unilateral, valoarea producțiunii sociale însă consistă în pluralitatea sa.

De produc germanii, francezii și englezii fiecare pentru sine unilateral, toți laolaltă rezumă toate laturile și toate direcțiunile. E o întregire reciprocă. De aceea e mai bine pentru dezvoltarea spiritului ca în loc de 120 milioane francezi, germani ori englezi să existe trei națiuni între sîne diferite.

Au maghiarii această facultate specifică și individuală ori ba? Și dacă o au, în ce consistă ea? O națiune trebuie să ajungă la gradul culturai, trebuie să producă ceva nou și numai din această producțiune proprie a sa, din această emanațiune predestinată a spiritului său, o vom cunoaște. Maghiarii n-au produs încă; noi nu-i cunoaștem. Germanii au sistematizat știința recepută de la francezi; i-au imprimat prin asta sigilul naționalității lor — și noi știm că ei sunt capete sistematice. Ce au făcut italienii în științe? Ei au cugetat mult și bine, nu au cugetat însă așa ca să poată fi deosebiți în cugetarea lor de alții. În știință ei nu ocupă un loc deosebit. Au depus însă italienii sigilul individualității lor naționale în alt ram al dezvoltării spiritului omenesc: în artă se poate ca o națiune să stea pe un nivel egal cu ei, nu va putea însă produce în genul ei. Tocmai așa s-a manifes-

tat și spiritul maghiar în alt ram al dezvoltării sociale: maghiarul e menit pentru viața publică¹. Starea lui izolată ne va explica foarte ușor direcțiunea aceasta. Să căutăm la maghiari fapte și le vom afla; pentru teorie ei nu au avut timp. Szécsenyi, Eötvös, Deák Szemere Pál, Wesselényi, Kossuth, Teleki, Andrassy să ne vorbească mai mult despre acest adevăr.

Natura viforoasă, aroganța și antipatia contra spiritului european a maghiarului a concentrat toate puterile națiunii pe tărîmul politic; față cu științele, maghiarul e ignorant; pentru el e juratul cercual o persoană mai respectată decît profesorul de la Universitate. Jurnaliști, deputați, miniștri și prefecți se găsesc la maghiari; profesorii trebuie să-i ceară de la alții².

Și acum se poate vorbi despre știință.

Hoffmann, Konek, Pauler (ministru de Culte) Wenzel, Kautz, Taun, Telfy (maghiarizat). Toldy (Schädel)³, Purgstaller, Karvasy (economie politică — maghiarizat), Greguss, Ballagi (Bloch, judan botezat). Vámbéry Ármin (Orientalist — judan botezat) ș.a.m.d. sunt oamenii care reprezintă științele în Ungaria. Toți acești oameni vorbesc foarte bine gramatical, dar o pronunțare corectă căutăm în zadar pe catedrele Universității din Pesta. Și gimnaziile? Cea mai mare parte a profesorilor e slovacă, în atîta încît voind studenții a-și copia profesorii, vorbesc cu accent slovac. Eu am umblat la trei gimnazii și nu țin minte să fi avut mai mult de doi profesori care pronunțau bine limba maghiară.

Ce fac acești oameni cu știința? E o afacere, cu puțină excepțiune. Dacă spiritul adevărat maghiar s-ar cristaliza pe tărîmul științelor, poate c-ar fi ceva în cîteva sute de ani — după ce se va dezbrăca maghiarul de asiaticismul său cel puțin într-atîta, întrucît aceasta stă în contradicere cu spiritul european.

¹ „A magyar. született politikus“ — maghiarul e născut pentru viața politică — zice proverbul maghiar (n. a.).

² V. Note, p. 710.

³ A scris istoria literaturii maghiare (n. a.).

Corelativitatea care există între cultura și starea materială a unei națiuni mă îndeamnă de a face în acest loc câteva reflecțiuni despre starea materială a națiunii maghiare.

Aristocrația puternică e puterea națiunilor; o clasă țărănească într-o stare mai mult bună decât rea, o clasă de mijloc (burghezie) încă foarte puțin dezvoltată — aceste sunt în genere momentele despre care se poate vorbi față cu starea materială a maghiarilor.

În urma desființării iobagiei (boierescului) din 1848 și mai cu samă a constituțiilor liberale din 1860 și 1866, procesul dezvoltării materiale în Ungaria merge foarte răpede. Această grăbire nu rezultă însă din cultura poporului maghiar; cultura lui nu e de natura asta; progresul răpede al Ungariei rezultă din pozițiunea topografică a ei, și raportul comercial în care stă cu Europa orientală și occidentală.

De la 1848 Ungaria n-a progresat decât în producțiunea materiei neprelucrate (brute), producțiunea industrială n-a progresat nici într-atâta ca Ungaria să-și poată îndeștula trebuințele sale ordinare fără de import — cu atâta de puțin pînă la export. Comerțul e de caracter intern, afară de importul și exportul produselor naturale, mai cu samă a bucatelor, vinului și puținelor minerale. Toate acestea se referă la Ungaria, iară nu la națiunea maghiară.

O trăsură principală a maghiarului e cum că voiește a fi în toate original, cum că el se lipește de datinele străbunilor săi și atunci, cînd e convins că ele sunt pernicioase pentru el. [...]

Ocupațiunea maghiarilor e agricultura. Țăranul își lucrează pămîntul cum s-a lucrat din moși-strămoși! În zadar sunt toate pledările, el rămîne pe lîngă „*ősi szokás*“¹. El lucrează bine; nu însă așa de bine cum s-ar cuveni. Pe lîngă toate acestea [...] pămîntul mînos îi produce și pentru export.

¹ Obicei străbun (magh.).

Proprietarii mari sunt o copie a țăranilor. Cei mai comozi arendează pămîntul la judani; cei mai economi lucrează singuri după datina veche. Mașine agronomice erau cunoscute numai după nume înainte de 1867. În acest an proprietarii mari au fost siliți din lipsa de lucrători să-și procure cele mai însămnate mașine.

O excepțiune față proprietarii străini și cei maghiari de creștere străină. Károlyi, Szapáry, Gyulay și alți cîțiva lucrează sistematic.

În timpul mai nou se observă ici, colea în economiile mai mari, o reformă în producerea de vite. Exportul crește.

Viile se lucrează cu puțina excepțiune a umora din Tokai, Menessi — Magyarát, într-un mod natural. Exportul și rafinarea sunt în mînele nemaghiarilor.

Ocupațiuni speciale¹ nu are nici o parte a țăranilor maghiari.

Burghezia Ungariei e nemaghiară. Maghiarii înșiși nu au decât o industrie foarte primitivă și de caracter local: produsele ei nu corespund decât trebuințelor țărănești. Ei au ciubotari, fauri, rotari etc., ramurile mai nalte a meseriei și industriei, fabricele și lucrarea cu mașinele sunt exclusiv în mînele germanilor, judanilor și ale altor străini. În timpul mai nou se formează pre-tutindeni asociații; dar și aceste-s numai după nume maghiare.

În Ungaria există comerț, el însă nu e maghiar. Comerțul cu străinătatea e în mînele străinilor, cel intern într-ale germanilor și judanilor, capitalul e în mînele judanilor². Maghiarul privește-n genere comerțul de ceva ce nu se potrivește cu nobleța ființei sale³.

Ar fi să mai vorbesc despre *Magyar Nemzeti Bank*⁴, despre instituttele de asigurare și despre alte întreprinderi de caracter economic-național. Să rămînem însă ce

¹ Cum au d. ex. românii din Cotul Albei minăria și producerea vaselor; slovacii neguțătoria cu sticlă și sîrmă (n. a.).

² Din cauza emancipării lor (n. a.).

³ Tocmai ca noi românii, descendenții marilor romani. Un nume frumos — însă un nume (n. a.).

⁴ Banca Națională Maghiară (magh.).

suntem; să nu fim maghiari, ci oameni, să nu identificăm *Ungaria cu națiunea maghiară*.

Aceste întreprinderi sunt după nume maghiare; în realitate însă străine.

Nainte de a încheia îmi mai permit câteva observări subiective, care voiesc însă să fie modeste.

Naționalismul ignorant al maghiarilor, tendințele de maghiarizare și influințele sociale pornite de-aici au izbutit de-a identifica națiunea maghiară cu Ungaria: pînă azi toate aventurile spirituale și materiale ale Ungariei au fost atribuite, nu numai de maghiari, ci și de străini, numai națiunii maghiare. Logica faptelor poate că va concede-o încă cităva vreme; aceasta însă nu poate ține mult: istoria nu se contrazice nicicînd. Pînă azi trebuie să-i privim pe maghiari de mai puternici decum sunt ei în adevăr, fiindcă dispun și de puteri străine. Judanii cu capitalul și germanii cu comerțul și industria sunt o parte întregitoare a națiunii maghiare. Să nu perdem însă nicicînd din vedere cum că capitalul, comerțul și industria sunt trei lucrări, care nu se conduc de simpatii ori de idei, ci de interese. Lipiți interesele lor de altă națiune și ele se vor lipi de aceasta: maghiarii vor fi ceea ce sunt în adevăr.

Maghiarii nu sunt mari și puternici (încît credem că sunt) decît pînă ce vor fi priviți ca atari. [...]

IV. CONSTITUȚIUNEA MAGHIARĂ

Aflînd omul numai în viața socială adevăratele condițiuni pentru dezvoltarea sa sufletească, noi nu ne-l putem înfățișa în gîndirile noastre concrete decît dimpreună cu raporturile sociale, în mijlocul cărora el trăiește, fiindcă dacă l-am lipsi de aceste raporturi, ele nu ar mai fi aceea ce e într-un timp hotărît tocmai prin influența lor. Chiar raporturile întîmplătoare au o influență atît de mare asupra lucrării omenești, încît ele

devin un element întregitor al individualității: ele determinează nu numai direcțiunea în care sufletul e silit să lucreze, ci totodată și citimea puterilor ce au să se consume în această lucrare¹. În modul acesta, prin raporturile sociale ale fiecărui om, se hotărăsc marginile între care el își poate desfășura puterile sale sufletești: împrejurările în mijlocul cărora el din întîmplare se află, în constelațiunea lor, pot favoriza dezvoltarea — dînd sufletului spațiu spre a se mișca liber, e însă totodată cu putință să împedice dezvoltarea prin nădușirea sufletului, silindu-l a se mișca într-un cerc îngust ori pe un tărîm sec. Și în această deosebire, fiindcă viața socială poate aduce pre. om între raporturi, cari împedecă dezvoltarea lui, zace cel întai motiv al formelor vieții sociale: oricare dintre aceste forme are chemarea de a regula raporturile într-un mod, ca fiecare om să-și poată dezveli întregul conținut al sufletului său, fără de-a fi mărginit în această lucrare a sa prin voința oamenilor, cu care trăiește împreună. Rezultatul acestei regulări e dreptul în realizarea lui practică.

În cea mai primitivă formă a vieții sociale, în familie, dreptul apare în forma unei măsuri de oportunitate: dacă copiii nu se pot înțelege între sine, coliziunea dintre voințele lor se aplanează prin voința tatălui, sub influența impresiunilor momentane. Această aplanare își află garanția în superioritatea morală și fizică a bărbatului. Așa, chiar în cel mai primitiv stadiu al vieții comune, dreptul are trăsăturile sale elementare: el se varsă din conștiința morală a omului sub influența impresiunilor din afară și se manifestează sub scutul puterii fizice. La orice stadiu înalt de a sta omenirea, sub orice forme ce s-ar manifesta ideea de drept, aceste două trăsături sunt temeiul pe care dreptul însuși se dezvoltă.

¹ Tăranul și boierul; ministrul și concipistul. Se înțelege că trebuie să ținem samă și de puterile și înclinațiunile subiective. Chiar și lucrarea curat spirituală a omului depinde de la suprafața timpului: în epocile de tranzițiune cele mai bune puteri ale unui popor se consumă în luptele politice (n. a.).

La începutul istoriei lor, maghiarii nu sunt departe de stadiile primitive : trebuințele lor sunt mărginite, conștiința comună se restrânge la marginele familiilor naturale, atingerea dintre oamenii singuratici e numai în-timplătoare, și, în urma acestora, raporturile lor sociale trebuiau să fie foarte simple. Nefiind încă continuitate în raporturile lor de aceeași măsură, dreptul nu putu să capete un caracter permanent, ci a trebuit să rămână oportun. Dacă apoi, în aceste împrejurări simple, totuși se isca din când în când cîte un conflict spre a cărui aplanare autoritatea părintească nu era destul de puternică, voința tatălui se ridica la valoarea ei originală prin consimțul mutual ori pronunțat al membrilor familiei. Aceste manifestațiuni de *voință comună*, se înțelege, nu erau decît sporadice ; ele aveau loc numai în cazuri date și sub influența acelorăși impresiuni.

Încît pentru coliziunile dintre deosebitele familii ori grupe, ele își aflau aplanarea, naturalminte, numai pe calea luptelor : o convențiune între două grupe deosebite ar presupune un stadiu mai dezvoltat în cugetare. O asemenea convențiune numai atunci ar fi fost cu putință, dacă mai multe grupe, asimilindu-se, prin o atingere mai îndelungată, au început a trăi totodată și o viață comună.

Corespunzînd formele vieții sociale (statul, familia), chemării or prin asigurarea libertății individuale a omului a ceea ce el afară de viața socială nici nu ar fi putut perde, delătorează numai relele ce din viața socială ar fi putut să se nască : necesitatea a însăși vieții sociale rămîne dară pe deplin nemotivată, ea trebuie să aibă o chemare deosebită. Această chemare o aflăm în inconvenientul pregnant dintre voința subiectivă și cea faptică a omului. În urma mărginirii sale fizice, omul, voind a manifesta lucrarea sa sufletească, pretutindenea dă de pedece, peste care nu poate trece. Aceste pedece sunt apoi adeseori numai pentru puterile omului singuratec, prea mari : dacă, conduși de un *interes comun*, mai mulți oameni își vor îndrepta puterile asupra lor, ele se pot delătura. Și în această *putință* zace motivul suprem al vieții sociale : ea are chemarea de a da omului acele con-

dițiuni de dezvoltare, care el singur, afară de societate, nu le-ar fi putut avea ¹.

Temeiul tuturor intereselor e *instinctul de conservare*, acea trăsătură nobilă în firea omenească, care e comună în toate ființele viețuitoare. Într-astă privință omul e egal cu toate dobitoacele : doi cîni se bat între ei și, venind apoi lupul, fac cauză comună contra lui ; caii se grămădesc auzind urletul și oile s-adună lingă stîină ; cînd ard pădurile Americii, tigrul leapădă prada din gheare și face cauză comună cu mielul înspăimîntat ; pericolul comun face hienele blînde și înfuriază mieii. A trecut pericolul : cîinii se mușcă pentru un os ; caii pasc pe întrecute și tigrul își urmează obiceiul vechi. Așa e asta la fiare, așa la dobitoace, așa și la om ; dacă omul e singur bîntuit, el are interes privat, singuratic ; dacă însă bîntuiala e comună, și interesul e comun. Deosebirea e numai una : trebuințele omului sunt atît de multe, încît el nici cînd nu le poate îndestula fără ajutorul celorlalți oameni și numai această continuitate a luptei noastre face cu putință ca viața socială să fie permanentă. Să nu ne mîndrim, noi oamenii ! trăim din spațele celorlalți ; îndată ce am fi convinși cum că ne va merge bine fără ajutorul altora, cel mai bun ar părăsi mai întăi societatea și cel mai rău ar rămînea numai spre a putea exploata mai bine foloasele pozițiunii sale.

În secolul al VIII-lea, înmulțindu-se popoarele dinprejurul maghiarilor, nu aflau destulă iarbă pe pășunile lor și din această cauză începură a se îmbulzi din toate părțile asupra grupelor maghiare ce trăiau *lingă olaltă*. Maghiarii fură siliți în mod mecanic a se consolida. Că această consolidare a fost neconștiută, nici nu încapă îndoială : instinctul de susținere i-ar fi unit chiar și contra voinței lor. În reacțiunea lor comună, puterile mai deosebite, voinții mai bravi și mai curagioși, se aleseră apoi de sine din masa celorlalți și se puseră în frunte ca

¹ Părerea că aceasta ar fi chemarea tatălui, mi se pare ră-tăcită : ea nu poate rezulta decît în lipsa distingerei corecte, din identificarea statului cu însăși viața socială. Nu e oare cu putință ca oameni din diferite staturi să aibă interese comune ? Statul, numai fiind totodată și societate, contribuiește la chemarea societății (n. a.).

conducători. Ar fi o naivitate adevărată maghiară, dacă ne-ar veni a crede că Almos și consortii săi au fost aleși prin sufragiu universal !

Această nouă fază din viața maghiarilor a fost începutul procesului prin care se formă din diferitele grupe un popor. Continuitatea în membrii singuratici a diferitelor familii, iară marginile familiilor naturale dispărură pe încetul în urma atingerii neîntrerupte. Într-aceste împrejurări, și dreptul a trebuit să părăsească, pe neștiute, familia și să ocupe un loc mai înalt în viața socială. Raporturile erau mai complicate, conflictele mai dese : trebuia ca dreptul să vină numaidecît a fi o regulare conștiută a raporturilor, trebuia ca continuitatea raporturilor și conflictelor de aceeași natură să dea și dreptului un caracter permanent, ca modul aplanării conflictelor analoge să devină o datină, o parte comună a gândirii indivizilor din popor.

La toate popoarele, dreptul, după ce el a ieșit din familie, se așază sub scutul simțului religios. Venind omul la conștiința dreptului, el îi dă o origine dumnezeiască și-l cearcă numai la acele persoane, pe care le crede a fi într-o legătură misterioasă cu zeirea. Așa și la maghiari, în secolul IX și X, toate conflictele se aplanau prin *táltos-i*¹ : ei erau atît izvorul cît și puterea executivă a dreptului. Sfințenia, cu care-i înzestra poporul, era desulă garanție pentru validitatea voinței lor.

Din interesele comune, maghiarii nu cunoșteau decît pe acela pe care-l susțineau în luptele lor. Așa conducătorii, în timp de pace, nu au fost deosebiți de ceilalți consorți ai lor numai continuitatea luptelor a putut să-i facă permanenți în pozițiunea lor. Deja din simplitatea vieții rezultă cum că acești oameni tot au trebuit să fie egali, fiindcă nici unul nu a avut vreun motiv spre a mărgini libertatea celui alt. Pe lângă toată răutatea sa, omul numai atunci se năzuiește a profita de consoții săi, dacă trebuințele lui s-au înmulțit într-atîta, încît el, prin lu-

¹ Judecători primitivi ; prezicători, tălmăcitori de semne (magh.).

crarea sa proprie, nu le poate îndestula ; de aici înainte omul începe a-și îndestula trebuințele prin rezultatele lucrării altora. În stadiul primitiv al vieții lor, toți maghiarii aveau trebuințe egale, fiindcă pînă ce trebuințele sunt naturale, de caracter curat fiziologic, ele, la diferiții oameni, sunt, cu puțină abatere, tot acelea. O inegalitate a trebuințelor începe numai acolo unde trebuințele se nasc pe cale artificială. Consoții lui Almos au cunoscut trebuințele artificiale tot așa de puțin ca Almos însuși : ei au vînat, au pescuit și și-au păscut vitele — spre a avea cu ce-și stîmpăra foamea și a se scuti contra vifoarelor. Almos nu a putut apoi mînca mai mult decît Benedeguez ; și o pele de urs ori cal l-a acoperit și pe el.

O dovadă destul de însemnată despre aceea cum că maghiarii au fost un popor liber cînd au descălecat în patria lor de astăzi ar fi și aceea că ei nu au avut noțiunea și cuvîntul „libertate“, ci au fost siliți să le împrumute de la vecinii lor. Fiind omul de la natură liber, el numai în lipsa acestei stări naturale, numai devenind mărginit, poate ajunge la conștiința libertății : pînă atunci libertatea zace ca o comoară neprețuită ascunsă în sufletul omului.

Dacă nu ar fi întunericul, mai nu am ști c-a fost lumina. În cele zise pînă aici zace cheia priceperii pentru constituțiunea maghiară, din aceste tranzacțiuni simple spiritul poporului, sub influințele vieții europene, a creat organismul complicat ce-l vedem azi în viață.

La sosirea lor în Ungaria, maghiarii nu au fost un popor organizat și cu atît mai puțin un stat ; erau numai elementele apte spre a forma un popor și un stat. Procesul formării a decurs la anul 1000 după Chr. — și anume cu cea mai mare răpejune în Ungaria, fiind maghiarii nădușiți din toate părțile prin elementele eterogene. La început atît Almos cît și ceilalți conducători nu au avut funcțiuni organice decît în luptă, în timp de pace nu a fost nici o legătură organică în popor : fiecare a hoțit după placul său privat, iară nu după un ordin superior, ori conform unei deciziuni comune.

Se zice în cronicile maghiare că Arpad, după cucerirea Ungariei, a împărțit pămîntul între conducătorii

grupelor. M-am încercat a dovedi că cucerirea și cu atât mai mult împărțirea nu a avut nici un motiv. Oamenii care au venit cu Almos nu au fost un popor, ci numai niște grupe eterogene: cumanii au trăit deosebiți de celelalte fracțiuni schitice — tocmai așa și aceste între sine. Chiar și astăzi, după o viață comună de o mie de ani, poporul maghiar e eterogen atât în limbă cât și în sufletul său. Așa, împărțirea n-a fost în pământ, ci în oameni. Împărțirea teritorială nu are înțeles decât la popoarele agricole: maghiarii au păscut pe unde au aflat iarbă. Se înțelege cum că în această cutrierare a lor, ei au fost legați instinctiv de un cerc anumit.

Până ce bătrînii, femeile, copiii și cei mai pacinici dintre bărbați au pescuit și păscut vitele, partea mai cutezătoare a început a face excursiuni în țările vecine. Sufletul neliniștit, conștiința de putere și dorul de a se lupta au fost la început singurele motive ce i-a împins la aceste aventuri. Mai tîrziu după ce maghiarii veniră mai adeseori în contact cu viața europeană, după ce văzură splendoarea Bizanțului, bogățiile Italiei și ale Franconiei, se născură în ei nouă trebuințe, și motivele lor își schimbă caracterul. Până acuma vestmintele lor erau din piei de cal, lup, urs, leu ori leopard, lucrute cu foarte puțină măiestrie, acuma ei doreau splendoarea de care fură surprinși în aventurile lor; pînă acuma armele lor erau din fer oțelit prin meșterul iscusit al poporului, înzestrat cu trăsăturile artei primitive; acuma ei doreau mănunchi de aur, arc cu verigi — și buciume, la care să poată privi cu mîndrie. Așa a fost asta în toate ramurile vieții: în sufletele mai receptive trebuințele artificiale au aflat început. De aici înainte viața a trebuit să se pună pe un alt temel: oamenii au început a săpa unul sub altul.

În aventurile hoșești spiritele mai deosebite au fost conducătoare. Nime nu i-a ales; nime nu i-a pus: lumea a mers după ei, condusă fiind de un interes individual.

Așa a fost la cele dintîi aventuri: mai tîrziu s-a introdus comanda pe viață. E foarte natural că conducătorul și-a ținut sieși cea mai mare parte din prada cîștigată, și a putut adăugi, în aventurile viitoare, și valoarea sa economică către cea spirituală. Bogățiile fac

pre oameni inegali; spiritele superioare domnesc spre a cîștiga bogății, și spiritele inferioare domnesc — fiindcă au bogății. Așa și calitățile sufletești numai cu începerea vieții economice capătă o însemnătate deosebită: mai nainte, valoarea individuală zace în puterile fizice ale omului. Atît deosebirea sufletească, cît și bogățiile cîștigate prin ea au trebuit să producă o inegalitate în poporul maghiar.

Murind un om, care prin superioritatea sa spirituală s-a deosebit de ceilalți oameni, el nu poate lăsa fiilor săi calitățile sale sufletești; le lăsa însă bogățiile sale. Prin aceste bogății urmașii devin mai puternici, fiindcă ei întrunesc în mîinile lor rezultatele lucrării mai multor oameni, și așa ei vor putea domni chiar dacă calitățile lor sufletești ar fi inferioare. Bogățiile cîștigate prin valoarea individuală nimicesc domnia acestei valori și domnesc ele în locul ei. Acesta e începutul claselor sociale: ele au totdeauna și pretuindene un temel economic. Deja a doua generațiune a maghiarilor din Ungaria constă din două părți: din una bogată, și una îndestulată cu puținele sale resurse de trai; din una domitoare și una care se supunea pe neștiute. Servilism nu a fost încă, a fost însă supunere instinctivă.

În oricare trebuință omenească avem să deosebim două trăsături fundamentale: cantitatea și calitatea. Îndestularea trebuie să corespundă atît gradului calitativ, cît și măsuri cantitative a trebuinței, ca ea să poată delătura pofta pe deplin. Nefiind îndestularea deplină, pofta se reivește cu o putere îndoită și îndeamnă pe om la o lucrare nouă. Această reivire a poftelor dă dezvoltării economice caracterul nemărginit.

Pînă cînd natura, fără conlucrarea omului, poate îndestula — atît cantitativ cît și calitativ — trebuințele omenești, omul nu lucrează, nu cîștigă, ci vegetează oareșicum de pe azi pe mine. Viața economică se începe acolo unde omul, fiind odată lovit de lipse, cearcă a se îngriji în mod pozitiv despre îndestularea trebuințelor sale. Crescînd în decursul unui timp mai îndelungat numărul oamenilor ce locuiesc pe aceeași bucată de pământ, trebuințele lor se vor înmulți, încît natura, care stagnează în productivitatea sa, nu le va mai putea îndes-

tula singuratecele trebuințe; se vor dezvolta totodată și calitativ și chiar dacă natura ar putea îndestula cantitativ trebuințele, partea calitativă a poftelor rămîne, cel puțin în parte, neîndestulată și afectează necurmat sufletul omenesc: omul va fi dară silit a începe o lucrare precalculată spre a ajunge la îndestularea sufletească. Această lucrare va purcede în trei direcțiuni deosebite: omul va îngmădi împrejurul său acele produse ale naturii care, în urma compozițiunii lor chemice, sunt apte spre a îndestula trebuințele omenești¹, va cerca a sili natura să producă în cantitate mai mare materiile de asemenea calitate² și, spre a face îndestulul părții calitative a poftelor, omul va modifica cu încetul produsele naturale³.

Venind maghiarii în contact cu viața europeană, nu numai multe dintre trebuințele lor cele de mai înainte se modificară, ci ei adăuseră către aceste totodată și unele nouă. Dacă dară chiar nici nu ar fi crescut numărul lor, ei nu au putut trăi numai din vînat, pescuit, și așa fură siliți a semăna, că să poată mai tîrziu secera. Fără de a ține samă de influențele religiunii creștinești ce în secolul al X-lea începu a se răzleți între maghiari, deja din pozițiunea topografică a acestui popor nomad a trebuit să rezulte viața cetățenească.

Nu e aici locul de a intra mai adînc în însemnătatea vieții agronomice. Momentul în care un popor pune cea dintăi sămînță în pămînt e ruperea cu trecutul și începutul unei vieți nouă. Nouă gîndiri, nouă raporturi și nouă interese se ivesc din sămînță simplă și reformă viața cu o repejune vulcanică din temei pînă în cele mai întimplătoare forme ale ei. Cel ce a semănat are un interes, pînă acuma necunoscut, că numai el să și secere; pămîntul, care pînă acuma nu a avut nici un preț, capătă în ochii omului o valoare deosebită; însăși puterile sale sufletești și fizice numai acuma le știe omul prețului pe deplin. Rădăcinile ce ies din sămînța aruncată pe fața pămîntului nu leagă numai planta răsărită, ci totodată

¹ Începutul bogățiilor (n. a.).

² Începutul păstoritului și a cultului de pămînt (n. a.).

³ Începutul măiestriei — cu frigerea de carne (n. a.).

și pe om de pămînt; semănătorul va rămînea instinctiv lîngă sămînțura sa — și-și va face un cort care să-l scutească de vifore. Se înțelege că această împămîntenire la un popor întreg nu va urma deodată, ci numai succesiv, într-o bucată anumită de timp. Maghiarii au avut trebuință de doi secolii și mai bine — spre a trece definitiv printr-acest proces.

În vremea în care maghiarii au devenit un popor agricol, și celelalte sfere ale vieții s-au dezvoltat. Slăbind, în luptele cu religiunea creștinească puterile păgînismului și crescînd tot pe acest timp puterea unor singuratici din popor, aplanarea conflictelor au trecut de la „táltos-i“ la acești puternici; deci dreptul a ieșit de sub scutul religiunii. Deja în secolul X vedem că maghiarii litiganți cearcă împăciuire la acei puțini din grupele lor, care, prin puterile lor spirituale, prin bunătatea lor sufletească, ori prin bogățiile ce le posed, și-au cîștigat o autoritate generală, sau poate chiar și demnitatea de conducători în lupte. Judecînd aceștia după datinele ce poporul le păstra în sufletul său ca moștenite de la străbunii săi, judecata lor era susținută și garantată nu numai prin aderenții personali ai judecătorilor, dar și prin voința generală a poporului. Așa dreptul apare întăia oară ca expresiune mijlocită a unei voințe comune.

E foarte natural că conducătorii au știut exploata favorurile pozițiunii lor. După ce maghiarii au început a semăna, numai o parte foarte mică a pămîntului fu ocupată de el, cea mai mare parte rămase oareșicum comună. Această parte comună și-o însușiră apoi conducătorii cu început — și anume așa că, la început, condiționară ocuparea pămîntului de la învoirea lor, iară mai tîrziu de la primirea oareșicărora obligațiuni.

Întimplîndu-se aceste pe nesimțite, conducătorii în popor nu au putut da de nici o rezistență, fiindcă zăcea mult-puțin în interesul fiecăruia ca pămîntul să nu se ocupe după placul privat. Devenind conducătorii pe zi ce mergea mai puternici, ei făcură un pas mai departe și prefăcură datina de a-i împăciui într-un drept: ei se făcură din un organ al dreptului un izvor de drept. Așa la începutul secolului XI fiecare conducător era domn absolut al grupei sale.

Pină cînd numai singuraticii domnesc, cei domniți sunt egali; nu există nici o clasă socială, fiind însă că fiecare dintre domnitori are un interes de a domni, domnitorii, conduși de același interes, se vor alia, își vor întruni puterile spre susținerea domniei lor — de loc ce se va rădica vreo rezistență contra ei — și așa se nascu clasele sociale, spre a da neegalității o putere permanentă. Un om moare, o clasă trăiește sufletește. Așanumiții principii maghiari, Árpád, Zoltán, Taksony și Géza, nu au putut avea influență asupra poporului întreg decît mijlocit prin conducătorii singurateci; raportul între ei și ceilalți conducători — în cazul cel mai favoritor — a fost o vasalitate foarte lîncedă, de ordine însă numai ocazională, deci otărîtă prin împrejurările momentului. *Dietele*, despre care vorbesc cronicarii maghiari, nu au putut fi dară alta decît o convenire spre a se înțelege împreună asupra chestiunilor de interes *comun pentru conducători*; deciziunile unor asemenea adunări nu au putut avea rigoarea legii, fiindcă nu era o putere care să poată sili pre fiecare, chiar și pre conducători, a li se supune. Ar fi trebuit ca principele să dispună despre puterile celorlalți conducători, ori ca însuși el să aibă puteri mai mari decît oamenii săi, ca el să poată fi autoritate supremă.

La anul 997 fiul lui Géza, István, creștin, crescut în cultura germană de atunci, urmează tătine-său în conducere. Deja Géza, prin atingerea sa cu statele vecine, și-a cîștigat o pozițiune preponderantă între ceilalți conducători. Ștefan care avu de soție pre o nepoată a împăratului german (roman), de sfetnici pre unii din cei mai de frunte bărbați ai timpului său și de aderenți pre *Ritterii* veniți cu soțiile lor, împreună cu soldații lor — nu numai susținu această preponderanță, ci o și rădică chiar la valoare absolută. Răzemat pe puterea ce o aduse din străinătate, lui nu-i fu greu a face cel întăi pas spre întemeierea unui stat maghiar¹: condițiunile erau toate

¹ Înainte de Ștefan nu era stat maghiar; el a dat atît margini teritoriale cît și constituționale (n. a.).

date, era numai lipsă de un om apt spre a le combina și a forma din elementele date un întreg otărît. Dacă Ștefan nici nu ar fi întrunit în sine calitățile cerute de acest scop, el le află, pe de o parte, în sfetnicii, pe de alta, în *Ritterii* săi — care de la început lucrară printr-însul.

În viața socială ideea statului numai atunci se arată pe deplin, dacă raporturilor sociale li se dă o formulare pozitivă; spre a forma un stat se cer trei condițiuni temelnice: margini teritoriale anumite, un organism pozitiv pentru formarea și executarea voinței comune, și conștiința comună despre necesitatea de a trăi împreună. Fiind aceste condițiuni în parte deja date, meritul lui Ștefan zace într-aceea cum că el le combină și împu-ternici.

Venind sfetnicii germani ai lui Ștefan în Ungaria, ei identificară poporul maghiar cu cel german și priviră — naturalminte — toate raporturile din punct de vedere german. Această privire se reflectează din întreaga activitate a lui Ștefan: episcopate — după tipicul celor germane, o copie nefericită a comitatelor (*Grafschaft, Gau-graftschaft*) din Imperiul Roman și sistema feudalismului cu vasalitate — din literă în literă. Se înțelege cum că toate aceste au fost niște forme deșerte pentru un popor care cutriera de pe un plai pe altul.

Însemnate nu au putut ajunge aceste instituțiuni decît într-atîta, în cît ele s-au putut acomoda vieței concrete a poporului, ori în cît viața însăși li s-a putut acomoda lor. *Comitatele* nu au fost create prin constituțiunea dată de Ștefan, ele s-au fost format cu încetul deja nainte de anul 1000 d.Cr. Pentru grupele deosebite cu conducătorii lor în frunte a fost mult-puțin, indiferent dacă Ștefan le-a decretat un nume, ori nu. Raporturile au rămas deocamdată tot acelea. Despre vasalitate, în înțelesul german al cuvîntului, la începutul domniei lui Ștefan, nu a putut fi vorbă: fiecare comite era un domn. A fost însă raport vasalic între Ștefan și *Ritterii* cărora li-a făcut donațiuni. Dacă mai tîrziu vreunul dintre domnii comiți maghiari nu au voit să stea în raport vasalic, Ștefan l-a silit cu ajutorul vasalilor săi să joare, iar

dacă n-a jurat, l-a alungat și a pus pe un credincios al său în locul lui.

În genere, Ștefan a făcut cu conducătorii grupelor ce au făcut aceștia cu singuraticii din grupele lor. Și orice nedreptate devine prin uz o lege sfântă.

Despre afacerile interne ale grupelor (comitatelor) Ștefan nu s-a îngrijit : conducătorii (comiții, *föispán*) au avut îndatoriri anumite, pe care au cercat să le împlinească după placul lor.

Dreptul privat, întrucît Ștefan s-a ocupat de el, se restrînge la oareșicare norme generale, ce se referă la raporturile religioase și morale. (La urma-urmelor — numai în lumea de azi e cu putință ca înțelepții unui popor să creadă că vor putea face pe un întreg popor să nu cugete mai mult românește, ci franțuzește. Ștefan pare a fi fost mai înțelept decît urzitorii fericirii române.)

În constituțiunea dată de Ștefan aflăm două elemente fundamentale : partea formală împrumutată din dreptul german și adusă pe cît se poate în armonie cu viața maghiară, și partea materială, care în cea mai mare parte a fost numai o formulare pozitivă a datinelor populare. Amîndouă aceste părți au trebuit să rămînă, fiindcă, pe de o parte, poporul maghiar în starea sa primitivă nu putea să se împedee în formalități, pe de alta — partea adevărată a dreptului era tot aceea de pînă acum. O a treia parte mai era încă în drept : legile, ce Ștefan le-a primit de la germani fără a ținea cont de viața poporului, legi pentru raporturi încă neexistente și al căror spirit sta în contrazicerea cu gîndirea poporului. Aceste nu au putut păși în viață decît după ce raporturile pe care aveau a le regula se introduseră în viață, ori gîndirea poporului, sub influența noii vieți, se modifică în favoarea lor.

Organizarea bisericei, împărțirea țării în episcopate, a fost o procedură arbitrară, care numai prin răspletirea și întărirea creștinismului a putut ajunge la putere de viață.

Și acum cîteva observări în privința părții materiale a constituțiunii lui Ștefan.

Ca rege, Ștefan și-a dat sie putere absolută în constituțiua sa : atît legislativă cît și executivă ; el era domnul tuturor oștirilor în țară. Constituțiua impunea fostilor conducători, comiților, îndatorirea de a urma regelui, împreună cu feciorii lor, în toate luptele, ce regele avea a le purta cu vecinii săi. Drept răsplată pentru această sarcină comiților li se dădea domnia peste comitate (care într-alt chip au avut-o și pînă acum) și pozițiunea privilegiată în viața de stat ; ei erau sfetnicii regelui în cerc mai larg și executorii tuturor ordinelor mai nalte. Jurisdicțiunea, administrațiunea și poliția în comitatele singuratice era un drept pre care comiții îl executau neinfluențați de rege.

Nu poate fi îndoială cum că maghiarii, deja sub domnirea lui Ștefan, au ținut diete formale. Despre o reprezentare la aceste diete nu se poate vorbi ; ele au fost conduse de „*magnates*“, „*az ország jobbjai*“ (boieri) adevărați de comiți și episcopi. La început aceste diete nu au putut consta din mai mult decît 100—120 membri, fiindcă numărul funcțiunilor de rang mai nalt nu era mai mare. Știm însă cum că la toate popoarele din datoriile publice a funcționarilor mai mari, fiind ele unite cu un venit considerabil, se făcuseră drepturi publice, iară mai tîrziu chiar drepturi private, cu pretenția de a fi moștenite : printr-acest proces trecu și viața maghiară ; comiția deveni o demnitate cu dreptul ereditar, ba mai tîrziu nici nu se ceru, spre a fi magnat, o funcțiune din cele mai nalte, ci numai origine magnatică și un domeniu mare. Așa a crescut apoi numărul celor ce compuneau Dieta. Într-alt chip să nu confundăm aceste diete cu parlamentele moderne : cînd regele era mai puternic decît magnații săi, Dieta era o adunare în care se promulgau legile date de rege ; cînd regele era mai slab, Dieta era locul unde magnații se adunau spre a scoate de la rege nouă donațiuni și nouă privilegii. Interese adevărat comune foarte arareori au venit în asemenea adunări pe tapet. Dacă regele a avut trebuință de bani și de oștiri, el a conchemat magnații spre a se învoi cu dinșii.

Comitatele au fost de la început o corporațiune autonomă. Cea mai mare parte a locuitorilor de prin comitate erau oameni liberi, nimănui supuși decît regelui și

funcționarilor săi. Ei nu plăteau dări, nu purtau sarcini publice : singura îndatorire a lor era a sta cu armele în mână în ajutorul regelui, când patria era în pericol. Aceasta era nobilimea comună (*köznemesség*) ce consta din maghiarii rămași încă liberi și din străinii ce fură privilegiați de rege. Toate drepturile lor constau în autonomia comitatensă : față cu statul, ei nu aveau decât datoria sus-atinsă și dreptul negativ de a nu fi domniți.

O mare parte din locuitorii din comitate, în decursul timpului a devenit economic independentă și supusă, clasei magnaților. Toți aceia cari, în lipsa pământurilor, au fost siliți de a se așeza pe pământurile dechiarate de magnați că sunt ale lor, trebuiră să primească oareșicare îndatoriri față cu domniul pământului. Mai târziu domniul de pământ declarară și pre unii din cei liberi de ai lor, și dacă acestea n-avură destulă energie ori putere spre a rezista, ei deveniră, prin uz, supuși. La urmă, chiar însuși regele făcu donațiuni la comunele libere spre a-și câștiga aderenți în momentele decisive. Așa numărul supușilor, care la anul 1000 d. Ch., era foarte mic, deveni în tot secolul mai mare. Acestea sunt „iobagii“ sau supușii domnești.

Ca rezultat definitiv aflăm că, prin constituția lui Ștefan, se formară trei clase în Ungaria : una care nu lucra nimic, ci trăia pe spatele altora, alta care lucra numai pentru sine, și alta, care, prin lucrarea sa, trebuia să se susțină nu numai pre sine, ci totodată și pre clasa nelucrătoare. Afară de asta, clasă iobagilor a fost aceea, care singură a trebuit să deie statului condițiunile pentru existența economică, numai ei au plătit dare.

Pînă ce trebuințele maghiarilor, ale Curții și ale statului au fost mărginite, starea iobagilor a fost ușor de suportat. Toate aceste trebuințe s-au înmulțit însă pe zi ce mergea ; soartea iobagilor trebui dară să devină din zi în zi mai nesuportabilă.

Constituția lui Ștefan nu vorbește despre popoarele maghiare, ce, pe timpul acela, ar fi făcut parte din Ungaria. Asta ar fi o dovadă nerăsturnabilă că constituția nu a făcut deosebire de naționalități. Această interpretare mi se pare încă rătăcită, fiindcă deosebirea nu a

trebuit făcută, ea era deja dată. Cu siguranță apodictică, se poate dar conchide că constituția lui Ștefan a fost făcută numai pentru poporul maghiar, popoarele nemaghiare trăiau lângă maghiari, nu însă împreună cu ei. Acesta e punctul de vedere, din care trebuie să purcedem spre a ne putea explica în mod îndestulător dezvoltarea constituțiunei maghiare.

Românii, slovacii etc. nu au putut face parte din comitatele maghiare, fiindcă ei nu au făcut parte din grupele maghiare. Atît românii cît și slovacii au trăit în bannatele căpitănele și districtele lor, chiar și în secolii mai târzii, o viață autonomă. Csák Máté, Zápolya, Dragoș, bannii Severinului, ai Timișului și căpitania districtului Cetății-de-Peatră ne-o dovedesc asta pe deplin. Nemaghiarii numai prin colonizări, au putut deveni locuitori ai districtelor, dacă ei au părăsit comitatele. Cum că la aceste popoare nu a putut exista tot acel drept rezultă la urma-urmelor și din eterogenitatea sufletească și deosebirea de viață a lor.

Să privim în special la românii ce locuiesc azi în Ungaria. Toate comitatele române afară de Satmar, Maramureș și Bihor au făcut pînă în secolul XVII, parte din Transilvania. Către comitatul Aradului s-a anexat pe încetul cîte o părticică din Comitatul Zărandului, ce făcea pînă la anul 1863 parte din Transilvania. Comitatul Solnocului, asemenea, numai acuma se anexă cătră Ungaria. Așadară românii care locuiesc în aceste trei comitate (Arad, Zărand, și Solnoc) au fost pe timpul lui Ștefan locuitori ai Transilvaniei și nu au avut a face cu constituțiunea lui Ștefan.

Dragoș părăsește sub Ludovic cel Mare Maramureșul împreună cu o mare parte a românilor săi : o dovadă că numai Ludovic cel Mare încercă de întia oară o domnie peste ei.

Cetatea-de-Piatră nici azi nu e comitat, nici azi nu e comite, ci capitan.

Românii din Bihor sunt parte anexați, parte colonizați. Comunele anexate aveau privilegiile nainte de 1848.

Banatul Timișan a fost cea mai puternică autonomie română.

Românii din Satmar și de pe lângă Ungvár au făcut parte din Maramureș pînă și în secolii mai tîrzii.

Cu locuitorii acestor teritorii constituția lui Ștefan nu a avut de-a face : ea a fost maghiară, vărsată din suflul poporului maghiar numai pentru acest popor.

Între regii maghiari și capii autonomiilor vecine, la început nu a putut fi vreo legătură mai strînsă decît aceea dintre vecini. Dacă ei, amenințați de același inamic, s-au aliat, această alianță numai prin continuitatea intereselor comune a putut căpăta un caracter permanent. Față cu autonomiile mici, regele maghiar a fost o putere preponderentă ; așa el și-a putut cîștiga mai tîrziu oareșicare suveranitate peste capii autonomiilor, d.e. el i-a putut sili, dîndu-le privilegii magnaților maghiari, să primească totodată și îndatoririle acestora, raportul vasalic. Prin acest proces s-a format Ungaria, cum ea este azi : toate elementele nemaghiare au intrat numai prin uz în constituția maghiară deja gata. Vedem mai tîrziu, cum că chiar și maghiarii și unii principii din Moldova și Muntenia sunt magnați maghiari, „*magyar főnemes*“. La români și slovaci nu au fost clase sociale : cine a voit dară a deveni „*nemes*“ — a trebuit să devină „*magyar nemes*“. Pe lângă toate aceste, nici un rege maghiar nu a încercat a anexa vreodată autonomiile însele ; ele au perit, cea mai mare parte, printr-un proces foarte natural : în luptele contra invaziunii turcești.

În vremea în care domnea Ștefan I, cel Sfînt, autonomiile nemaghiare nu au fost venit încă în atingere cu poporul maghiar, pentru aceea constituția nici nu le amintește.

Cu ajutorul oștirilor străine, Ștefan a domnit cu putere absolută. După moartea lui Ștefan, Petru, un nepot al lui, italian de naștere și creștere urmează cu drept creditar la domnie. De la început magnații maghiari rezistară contra acestui domn străin, și punîndu-se Samuil, asemenea o rudă a lui Ștefan, în fruntea lor, îl și alungară mai tîrziu și aleseră pre Samuil în locul lui. Peste cîtiva ani, Petru iarăși alungă pe Samuil și se proclamă, pentru a doua oară, pre sine de rege... Urmează o serie de regi tot aleși ori proclamați. Despre aceste alegeri să nu ne formăm însă vreo noțiune modernă : care dintre preten-

denți a promis mai multe donațiuni și privilegii, acela, cîștigîndu-și mai mulți aderenți, deveni rege. Așa se născură prin uz două drepturi : cel de alegere al magnaților, și cel de donațiune al regilor. Amîndouă aceste uzuri sunt susținute de interesele magnaților, formal nu sunt însă introduse în constituție. Pe lângă aceste se susține și tradițiunea veche : dreptul de alegere se restrînge la marginile familiei Arpadiene.

Între aceste împrejurări, autoritatea regelui nu a putut fi decît foarte degradată : ici, coala este numai cîte un rege, care (ca Laszló, Kálmán) prin superioritatea sa spirituală a putut ridica autoritatea regatului ; cea mai mare parte a regilor e numai un mijloc în mînele aristocrației, ce din zi în zi devenea mai puternică, fiecare rege se năzuia a duce pre creaturile sale la putere ; coronarea consta din o serie bogată de donațiuni și privilegii care creau adherenții regelui — pînă la moarte : regele următor avea însă de a se lupta cu ei.

Începînd în secolul XII influențele grecești, toate elementele germane și italiene ale aristocrației se aliară cu magnații maghiari contra regelui ; această alianță produse apoi căderea definitivă a demnității regești.

La anul 1222 Andrei al II-lea fu silit a da aristocrației cele mai mari concesiuni, a recunoaște dreptul de alegere și de amestec în trebele comune. De aici înainte toți regii din familia Arpadiană sunt numai păpuși încoronate.

Carol Robert, Ludovic cel Mare (din familia Anjou) și Matei Corvin mai sunt încă, sub domnirea cărora autoritatea regatului — parte prin superioritatea spirituală a regelui — se ridică la valoarea deplină ; aceștia nu sunt însă în stare a îndrepta ceea ce alți 50—100 au stricat pînă acuma ; așa, la finele secolului XV, sub domnia celor doi din urmă Iaggeloni (Vlaslau și Ludovic II) constituția maghiară devine pe deplin oligarhică.

Asupra acestei schimbări trebuie să aruncăm o privire din punct de vedere economic, căci motivele ei adevărate sunt curat economice.

Pînă ce trebuințele aristocrației au fost mărginite, pretențiile domnilor de pămînt față de iobagii săi erau foarte moderate : ele se mărgineau la împlinirea îndatoririlor

acceptate de iobagi cu ocaziunea împămîntenirii lor. Sub domnia lui Carol Robert și Ludovic cel Mare, iar mai cu deosebi sub aceea a lui Matei Corvin, cultura se răspîndi cu răpejune în Ungaria : trebuințele se înmulțiră, fiecare dintre magnați voia a copia pe rege nu numai în arătările sale publice, ci și în viața sa privată ; curțile magnaților erau întocmite după modelul regesc, călătoriile lor erau pompoase, suita ce pretutindenea le urma era învelită în lux oriental. Și iobăgimea avea să acopere spesele acestui lux bolnăvicios, trebuiau să lucreze pe zi ce mergea mai mult ca să aibă din lucrul lor pe zi ce mergea mai puțin folos. Din aceasta au trebuit să rezulte două : cum că aristocrația a început a-și aroga drepturi care nu le avea și cum că iobăgimea își părăsea locuințele și se muta pe teritoriul altui domn de pămînt, care, ducînd o viață mai simplă, nu avea motiv de a pretinde peste măsură. Domnii de pămînt cerură dară ca iobagul să se silească a rămînea pe locul unde a fost, deci, un drept privat asupra puterilor țaranului legat de pămîntul lor. Dîndu-li-se odată acest drept, domnirea lui nu mai are margini.

Dacă regii ar fi fost puternici, ei ar fi rezistat contra aristocrației și ar fi asigurat starea independentă a țaranilor : ei însă, din contra, au fost siliți a se susține numai prin favorizarea magnaților. Matei Corvin trăiește și astăzi în suflul poporului, pentru că a avut destulă putere spre a înfrîna pre aristocrați. După moartea lui nu a mai fost însă nimeni cu o putere ca a lui. Sub domnirea lui Vladislau apărarea domnilor de pămînt asupra iobăgimei, ba chiar și asupra țărănimei libere se începe cu o putere îndoită. Țăranii se răscoală contra nobilimei, pradă țara și sunt bătuiți lîngă Timișoara. Cu aceasta se începe o adevărată iobăgie (*Leibeigenschaft*) în Ungaria. Pînă acuma domnul de pămînt avea numai un drept contractual cu iobagii săi : persoana iobagiului era liberă, el dispunea nu numai despre averile sale mișcătoare, ci avea chiar și un drept ereditar asupra nemișcătoarelor primite de la domnul de pămînt, și, ce e mai mult, el putea protesta contra nedreptăților ce i se făceau din partea domnului de pămînt. Acuma, toate aceste drepturi le perdu ; domnului de pămînt i se dădu un

drept absolut asupra persoanei lui ; putea să-l vîndă, să-lucidă, să dispună după plac despre el.

Starea iobagilor devine cu puțin mai bună decît a sclavilor. Uciderea unui iobag nu era crimă, averile mișcătoare ale lui erau condiționate de bunavoință, și atît căsătoria cît și testarea, de la învoirea domnului de pămînt : într-un cuvînt, țaranul își perdu și cel din urmă rest a personalității sale. Werbőczy, un lingău al aristocrației, altfeli om de spirit și studiat, compuse un *Corpus juris Hungarici Tripartitum*¹, în care formulă toate nedreptățile dorite de magnați. Această carte de drept privat și public nu a fost nicicînd acceptată de vre o dietă legală ori sancționată de regele coronat : ea intră însă prin uz, prinse putere în întrebunțare privată atît de adînc în viața Ungariei, încît formează și pînă azi dreptul subsidiar al țărilor de sub Coroana Sf. Ștefan.

Cu puțin timp după catastrofa de la Timișoara urma alta la Mohács ; regele, armata și independența țării periră într-o singură luptă.

După căderea tînărului Ludovic II (1526), puternicul magnat slovac, Ioane Zapolia (nepotul unui haiduc) ciștigă Coroana și se proclama pe sine de rege. În speranța că țara va ciștiga un ajutor contra turcilor, o parte mare a țării aleasă de rege pre Ferdinand (I) de Habsburg, fratele puternicului împărat roman Carol V. Lupta între pretendenți ținu mai mult decît cinci decenii, și se săvîrși cu învingerea Habsburgilor. Pe lîngă că a avut să se lupte nu numai cu maghiarii rebeli, ci chiar și cu turcii, totuși dinastia de Habsburg se susținu pînă în zilele noastre în Ungaria. În luptele sale contra maghiarilor, Habsburgii au avut o politică, care la orice timp a fost tot aceea : soldați străini, oficanți străini și rădicarea nobilimei comune, ce pînă acuma nu juca nici un rol.

Catastrofa de la Timișoara a răpit în clasa iobăgimei cea mai mare parte din țărănimea liberă ; la începutul domniei dinastiei de Habsburg, clasa nobilimei de jos juca un rol foarte neînsemnat. Noaua dinastie exploată această împrejurare în favorul său : ea nu făcu mai mult donațiuni, nu dădu privilegii singuraticilor, ci se încercă

¹ Codul juridic maghiar tripartit (lat.).

a-și câștiga aderinți prin privilegierea și înmulțirea nobilimei de jos. Se înțelege, toate acestea se întâmplară pe contul iobăgimei. Destul, cum că prin această politică regii deveniră din zi în zi mai puternici, magnații mai slăbiți și nobilimea comună ajunsese la o însemnătate mai mare. Autonomia comitatelor numai acum ajunsese la ade-vărata ei valoare prin introducerea congregațiilor comitatense regulate, ce pînă acum erau numai niște conveniri supuse influințelor aristocrației. Totodată și reprezentarea comitatelor, prin aleșii nobilimei comune dădu Dietei o însemnătate nouă și regelui un sprijin puternic.

În luptele contra turcilor, atît nobilimea comună cît și aristocrația se dechiară mai adeseori a împărți între sine o dare voluntară. Această dare voluntară deveni uz : pînă în secolul XIX nicicînd nu s-a recunoscut însă formal datorița de contribuire a claselor privilegiate.

Un șir lung al regilor Ungariei fură totodată și împărați romani. Ungaria se prefăcu într-o provincă autonomă a Imperiului Roman. În zadar au fost toate încercările maghiarilor de a se emancipa de sub această tutelă, puterea ce domnea peste ei era preponderantă, și îndoit preponderantă prin aceea cum că ei știe a dezbiina.

Înainte de moartea sa (1740) Carol III (VI), cel din urmă din dinastia de Habsburg, face țările sale ereditare să recunoască — în Sancțiunea pragmatică — dreptul de ereditate a dinastiei și în spițele sale de genul femeiesc. Așa urmează Maria Tereza, și după ea începe cu Iosif II, domnia dinastiei de Habsburg-Lorena.

Țările ce sub influența invaziunii turcești se intruniră sub aceeași coroană, deveniră, prin uzul întărit de Sancțiunea pragmatică un stat unitar. Sub regimul femeiesc al Mariei Tereza, această unitate nu cearcă nicicînd a se arăta în vreo formă a vieții ; de loc însă ce pași Iosif II pe tron, el încercă din toate puterile nu numai a generaliza, ci a și realiza ideea unui stat Habsburgic. Punîndu-și de scop unificarea vieții publice, el, spre a nu fi silit ca să jure pe constituțiunile diferitelor țări, nu primi nici o încoronare, nefiind astfel legat a ține la tradițiunile popoarelor ce le domnea, purcesse la o regenerare a organismului de stat și introduse în toate țările același regim absolut, însă condus de cele mai, no-

bile intențiuni. Ștergerea pe încet a deosebirilor de clase sociale, scăderea din privilegiile nobilimei și înmulțirea drepturilor țărănești, aceste au fost scopurile ce Iosif II și le-a propus. Cu un cuvînt, el voia egalitate nu numai între țări, ci și între oameni. Acest scop a fost mare ; el a trebuit să deie de mari greutateți.

Iosif a avut a se lupta nu numai cu cea mai puternică parte a statului, cu nobilimea condusă de interesele sale de clasă, ci și cu tradițiunile unei vieți de nouă sute de ani. Și apoi la urma-urmelor : aceeași viață e peste putință la niște popoare cu totul eterogene, cum sunt cele cu care Iosif II avea a face. Înainte de toate, ar fi trebuit ca gîndirea acestor popoare să se unifice (ce nu era cu putință) și numai după aceea s-ar fi putut introduce aceleași forme de viață. Acest scop Iosif încercă a-l ajunge prin germanizare : nu a putut izbuti, și nici a izbutit. Toată lucrarea lui Iosif nu a lăsat decît singură o urmă adîncă în viața popoarelor de sub Coroana Habsburgică : purcedere spre egalitate individuală. Lucrarea în celelalte direcțiuni purcedea din premise false : rezultatele ei au fost importante, însă efemere.

Răstimpul de la moartea lui Iosif II (1790) pînă la anul 1835 îl umple domnia lui Francisc I (al II) (Leopold II domni numai 2 ani). În acest timp cade reacțiunea socială politică a maghiarilor.

Conștiința națională, ce se deșteaptă ca reacțiune contra influențelor germane, produse o serie întreagă de gîndiri nouă la poporul maghiar, și contribui nemijlocit la o reformă radicală a constituțiunii. Maghiaritatea fiecărui din popor era o însușire, prin care aristocrația deveni egală cu cel mai din urmă din țărani. De această egalitate sufletească partea cugetătoare, fiind sub influențele principiilor mari, ce conduc secolul nostru de la început, lega un șir lung de meditațiuni politice, ideea egalității de drepturi și îndreptățirea, ba chiar necesitatea organică a ei, se generaliza cu pași repezi. Așa lucrarea spirituală a poporului maghiar din secolul XIX purcede în două direcțiuni : spre asigurarea independenței naționale, și spre introducerea egalității în drepturi. Amîndouă aceste sco-

puri se atinseră la 1848, prin reformarea constituțiunii și garantarea ei din partea Coroanei.

Într-adevăr, la 1848, în constituția Ungariei s-au făcut foarte puține reforme : cea mai mare parte a reformelor constă în o mărginire ori lățire a drepturilor ce pînă acuma au existat.

Dacă regele moare, un membru al dinastiei de Habsburg-Lorena urmează cu drept de primogenit și devine prin încoronare și jurarea constituției rege constituțional al Ungariei (*Pragmatica sanctio*)¹.

Legislativa țării se compune din două Camere : din cea reprezentativă și cea a magnaților². Camera reprezentativă se compune prin aleșii comitatelor, cea a maghiarilor prin demnități — după naștere, oficiu, ori denumire din partea regelui.

Comitatele sunt corpuri pe deplin autonome : administrarea lor internă se conduce de un comite suprem numit din partea guvernului ; toți ceilalți funcționari comitatensi se aleg în congregațiunea comitatensă.

Se șterge orice deosebire de clase sociale și se proclamă o egalitate în drepturi și îndatoriri.

Administrarea centrală a țării se dă în mâinele unui ministru responsabil, compus după uzul parlamentar.

Toate oficiile ce în decursul istoriei s-au introdus în organismul statului rămîn neschimbate.

Dacă aruncăm o privire mai adîncă în natura acestor mai însemnate puncte ale constituției de la 1848, vedem cum că ele nu sunt decît o întărire ori modificare a instituțiilor de pînă acuma. Autonomia comitatelor, Dieta, îndatorirea regelui de a se încorona sunt instituțiuni ce pretutindenea le aflăm în istoria Ungariei. Nou e ministerul responsabil și nouă se pare a fi egalitatea în drepturi. Liberalismul în Ungaria, cel puțin la 1848, nu a fost însă scop, ci numai mijloc spre atingerea unui scop mai înalt. Pînă la 1848, numai clasele privilegiate au aflat loc

¹ Sanctiunea pragmatică (lăt.).

² La început Dieta era compusă numai din magnați, mai tîrziu, sub dinastia de Habsburg, trimiseră și nobilii comitatelor reprezentanți : acuma Dieta se deosebi în două Camere (n. a.).

în constituțiunea maghiară ; iobagii nu se pot privi ca cetățeni. Oricine a intrat dar în vreuna din clasele privilegiate ale Ungariei, fiind aceste numai maghiare, ele au devenit de nume maghiar, „*magyar nemes*“.

Din acest fapt foarte simplu maghiarismul a tras o consecință pe cît se poate de falsă ; însuși Széchenyi zice : „Lărgiți marginile constituției, dați tuturor popoarelor intrare în ea, ca ele să devină maghiare“. Tot în această logică zace și motivul pentru anexarea Transilvaniei către Ungaria : era ca Transilvania să devină maghiară, prin îndesarea ei în cadrele constituției — această procedere. Deși pornea din cele mai false premise, ea ar fi dus la rezultate mari dacă maghiarii nu ar fi lucrat cu vehemența care trebui să excite reacțiunea socială a popoarelor acelor care împreună făcu majoritatea țării : așa procesul a trebuit să fie tot acela care-l vedem inaugurat de Iosif II prin germanism.

Încît pentru raportul între Ungaria și imperiul întreg, armata și finanțele erau comune. Ungaria avea, afară de asta, armata sa națională — „*magyar honvédség*“, o instituțiune, ce în diferite forme, o aflăm în toate epocile Ungariei. (Armata nobililor, ce sub domnirea Arpazilor apăra țara — față cu armata compusă din soldați.)

După revoluțiune, sub absolutismul central constituția de la 1848 rămase neschimbată pînă la introducerea ei în anul 1867. De aici înainte se făcură reforme radicale.

Despre delegațiuni, armata comună, finanțele comune și ministerul comun, despre întreaga sistemă de dualism, în acest loc nu poate fi vorba, fiindcă aceste sunt așezăminte ce cad afară din sfera constituțiunei maghiare — regulînd raporturile țării în afară. Vorbim dară de schimbările ce s-au făcut în marginile constituției maghiare și despre adevăratele motive ale lor.

Judecînd nepreocupat și fără a fi parțial, nu ne putem îndoi că constituția maghiară de la 1848 e într-adevăr liberală. Făcînd abstracțiune de cîteva anomalii ce într-alt chip stau în contradicție cu principiile fundamentale ale constituției, libertatea individuală, autonomia corpurilor sociale și influența singuraticilor spre forma-

rea voinței comune sunt pe deplin asigurate prin așezămintele de la 1848.

Nemulțămirea nu s-a putut dar naște decît prin aceea că în țară s-au ivit elemente care nu pot afla loc în constituția țării, așa cum ea este, că s-au ivit pretențiuni cărorora constituțiunea nu le poate răspunde. De loc ce în Ungaria se cer alte drepturi afară de cele individuale, și anume drepturi naționale ce nu sunt maghiare, constituția, care e numai maghiară, nu le poate da. Să nu perdem nicicum din vedere cum că constituția nu e a Ungariei, ci a poporului maghiar. (Această credință și totodată adevăr se exprimă prin aceea cum că maghiarii recunosc în Ungaria *naționalități*, nu însă *națiuni* — nu recunosc decît „*magyar polgár*“¹ și o *națiune politică maghiară*, ideea concepută de ei.) Cînd dară națiunile nemaghiare au pretins drepturi naționale, ele s-au pus pe un tărîm ce stătea afară de constituția maghiară, au declarat cum că nu mai voiesc a trece de maghiari, cum că poporul nu e mai mult identic cu Ungaria.

E o rătăcire cardinală a crede că națiunile s-au pus pe tărîm constituțional, fiindcă pretențiunile lor erau o negațiune indirectă a valorii constituțiunii. Toată împăciuirea a trebuit să se întîmple afară de constituțiune, între popor, iară nu în o dietă constituțională, unde nu poate fi vorba decît de un popor, de cel maghiar. Așa legea de naționalități de la 1868, voind a afla loc în constituțiunea maghiară, a trebuit să se nască moartă. Această lege dă un drept : de a trăi cu limba sa proprie în corpurile autonome, adecă în comune și comitate. Pentru ca acest drept să se facă iluzoriu, guvernul Andrassy a trebuit să cerce a resfrînge cu orice preț influențele autonomiilor. Și aici se abate constituția maghiară de azi de la cea din 1848 : la 1848 voința statului se forma din jos în sus, azi ea se formează de sus. Pînă cînd liberalismul adevărat s-a părut a fi favoritor pentru maghiarism, el a fost susținut ; azi el se suprimă, fiindcă face cu puțință ca elementele nemaghiare să influențeze asupra voinței statului. Să formulăm adevărul în cîteva cuvinte : constituția Ungariei are chemarea de a asigura domnirea elemen-

¹ Cetățean maghiar (magh.).

tului maghiar peste toate celelalte elemente ; ea este formularea pozitivă a identității Ungariei cu poporul maghiar. În cît corespund acestui scop, ea rămîne neschimbată : în cît nu, ea trebuie reformată conform chemării sale (rătăcite).

Constelațiunea împrejurărilor topografice, sociale și economice, între care poporul maghiar trăiește, face fără puțință că încă azi să se formeze în Dieta Ungariei o majoritate nemaghiară : Dieta rămîne susținută așa cum este, fiindcă în ea se concentrează și manifestă puterile poporului maghiar.

Cu totul altul e raportul în corpurile autonome. E peste puțință ca în comunele și comitatele nemaghiare influențele majorității române, slovene etc. să nu fie predominante. Dacă dară autonomiile ar fi susținute așa cum ele au fost pînă acuma, s-ar da condițiunile de existență ale unei nouă puteri ce stă în contra celei din Dietă.

A trebuit prin urmare ca cercul de influență al autonomiilor să se mărginească, fiindcă delăturarea pe deplin era nu numai peste puțință, ci totodată și stricăcioasă : a trebuit ca, între aceste, maghiarii să asigure majorității din Dietă o predominare absolută. În scurt : a trebuit ca să se introducă așezăminte care dau majorității din Dietă o domnire absolută.

Acest absolutism constituțional se realizează prin noua organizare a comitatelor și orașelor libere regești.

Congregațiunile comitatense, forul comitatelor, nu se mai compun numai prin alegere, căci, astfel, ar fi putut ieși oricînd o majoritate nemaghiară, ci purcezînd din deosebirea economică între maghiari și nemaghiari, se introduse censul. Din combinațiunea alegerilor cu voturile virile se calculă apoi în toate comitatele (afară de cîteva *revoluționare*) o majoritate maghiară.

S-ar putea întîmpla că cu acest calcul comitatele ici, cîlea totuși să poată scoate o majoritate nemaghiară ori chiar maghiară, dar contrară guvernului. Trebuie dar mărginit cercul de autonomie a comitatelor, trebuie ca să se deie o bucată din viața comitatensă în mîna guvernului. Aceasta se ajunse prin despărțirea administrațiunii de jurisdicțiune. Pînă acuma aceste două ramuri erau unite în mîna comitelui suprem, iară funcționarii se

alegeau tot de cătră congregațiune ; acuma funcțiunile din jurisdicțiune se împlu cu denumiții din partea guvernului. Apoi liberalii din România și activiștii din Transilvania ne vor ști mai bine spune ce putere e drept de denumire în mîna unui guvern.

Trei sunt dară ce guvernul Andrassy le-a dat în constituția maghiară : legea pentru naționalități ; organizația comitatelor și despărțirea jurisdicțiunii de administrațiune. Toate aceste trei chestiuni se dezlegară într-un mod contrar principiilor din care purcede constituțiunea maghiară. Care sunt elementele constitutive ale Ungariei ?...

V. GUVERNUL MAGHIAR

La un popor ori într-un stat, oamenii singuratici în-deobște nu contribuiesc la dezvoltarea întregului decît prin dezvoltarea lor individuală ; partea cea mai mare a oamenilor cugetă numai atunci asupra chestiunilor de interes comun, cînd formele existenței comune împedecă desfășurarea puterilor individuale, cînd interesele comune și private par a veni în coliziune. Sub influențele conflictului momentan, masa scoasă din sfera regulărilor a gîndirilor sale neavînd destul timp spre a cugeta asupra relelor ce o bîntuiesc, de ordinar purcede numai instinctiv la îmbunătățire, fără a avea o conștiință corectă atît despre adevăratele cauze ale răului, cît și despre mijloacele, prin care răul însuși s-ar putea înlătura.

Atunci, cînd relele cu cauzele lor sunt evidente, cînd mîrginirea individului prin societate ajunge la un grad neiertat, cînd conștiința despre rău străbate pînă la sufletul celui mai din urmă din popor, acest mod oportun de purcedere spre bine e nu numai natural, ci totodată și singura formă sub care se dă chestiunilor sociale o dezlegare definitivă.

Cu totul altfeli atunci cînd răul nu bîntuiește pe întregul stat, ci numai pe o parte a lui, cînd răul e atît de ascuns, încît chiar nici aceia nu-l simțesc pe care el îi bîntuiește, cînd răul e urmarea unor raporturi com-

plicate spre a căror pricepere se cere un studiu neobosit. Și aceasta e viața normală. Trebuie dar ca totdeauna să fie o parte mai mare ori mai mică a întregului, care-și pune de scop : a cugeta neîntrerupt asupra chestiunilor de interes comun ; a nu înceta nicicînd să urmărească firul dezvoltării întregului prin părțile sale ; a cerca din constelațiunea raporturilor sociale atît chemarea organică spre care întregul trebuie să lucreze, cît și formele de viață sub care această chemare s-ar putea ajunge, și a cerca în fine, ca totdeauna să prevadă, sau cel puțin să afle de loc la invirea lor, relele, care împedecă dezvoltarea comună, și modul de a împedeca pășirea lor în viață. Comunicînd acești puțini rezultatul cugetării lor asupra chestiunilor comune cu partea cugetătoare a poporului, acest rezultat devine un bun comun mai nainte a inteligenței și mai tîrziu prin inteligență a poporului întreg. Acesta e procesul prin care se formează *convingerile comune* despre *chestiunile comune*, vasăzică opiniunea publică (adevărată, neinfluențată de interese).

Prin aceea că a adus la conștiința poporului trebuințele și modul rațional a îndeplinirii lor, inteligența, ca purtătorul opiniunii publice, a făcut destul chemării sale : însăși îndeplinirea trebuințelor, formarea a însăși voinței comune, rămîne în mînele întregului popor. Inteligența e organul care formează voințele singuraticilor spre o voință comună, nu însă care formează însăși voința comună. Inteligența, care lucrează pentru un popor, fără știrea acestui popor, pășește pe un tărîm fals, și voința ei are numai atîta valoare cîtă ar avea fără atribuțul „poporului“. Voința ei e numai a ei.

Afară de deosebirea sufletească dintre membrii singuratici ai unui popor ori stat, mai este încă o serie întregă de împrejurări întîmplătoare ce fac fără putință unitate absolută de voință. Făcînd abstracțiune de la aceea că atît același rău comun, cît și mijloacele de îndeplinit spre înlăturarea lui, pot fi privite din diferite puncte de vedere, o împărechere în opiniunea publică va rezulta cu deosebire din deosebirea raporturilor locale, sufletești și economice a oamenilor, ce au să o formeze. Adeseori un rău comun, pentru o clasă întregă de oameni, e într-adevăr un bine ; adeseori răul e de natură

ca numai o parte locală ori sufletească a poporului poate fi bîntuită de el; și adeseori tocmai asupra mijlocului în care răul să se înlătureze, părerile oamenilor vin în coliziune din motivul că din rău se naște pentru o parte un alt rău. O asemenea bucată din opiniunea publică dezbinată e aceea ce noi numim „partidă“. Acel stat, în care partidele s-ar forma numai după convingeri, ar trebui să fie idealul vieții comune, adevărul bunătății omenești: în lumea noastră prozaică partidele purced din interese și numai fracțiunile lor din convingeri. Privite din acest punct de vedere, partidele sunt de cea mai mare însemnătate în viața socială: ele sunt forma sub care individul conlucră la formarea voinței statului, la desfășurarea ideii de stat și a însuși statului. Ele sunt elementul viu și progresiv în viața de drept. O mișcare vie a partidelor e totdeauna dovadă despre un interes comun puternic și despre o purcedere răpede — spre bine ori spre rău.

În epocile de tranzițiune mișcarea partidelor e mai mare decît oricînd. Firește! fiindcă tocmai această mișcare e însuși procesul de tranzițiune. Niciicînd individul nu joacă rol mai însemnat decît în asemenea epoce. De ordine, reprezentanții unei mulțimi de oameni, capii partidelor, sunt individualizarea unei cugetări ori voințe comune; în epocile de tranzițiune, din contra, individul își generalizează cugetarea sa specială și nu reprezintă mai mult, ci conduce. Astfel nici nu sunt partide într-adevăr: oamenii se grupează după impresiunile momentane ici pe lîngă unul, ici pe lîngă altul, fără multă cercetare, fără motive adevărate, ci curat numai instinctiv¹. Astă pipăire prin întuneric ne-o explicăm din ferebrea sufletească a timpului; pentru sufletele obosite de bîntuirea necurmată orice mijloc e bun: masa nu cugetă cum că caracterul tranzițiunii depinde de la acei puțini, ce prin pozițiunea socială ori prin superioritatea spirituală a lor sunt oareșicum chemați de a conduce mișcarea internă a statului. Un om singuratec, fie el cît de rău, îndeobște, nu e periculos pentru stat ca atare. În epocile de tranzițiune fiecare popor e însă mai slab decît

¹ Suprafața nefericitei României (n. a.).

oricînd și așa un om singuratic totdeauna poate fi hotărîtor, cel puțin pentru un timp determinat. Dacă dară tranzițiunea e condusă de elementul bun al statului, de acele suflete nobile, care sunt în stare a perde din vedere interesele lor individuale față cu ale statului, ea va merge spre bine, spre dezvoltarea pozitivă; dacă însă elementele care conduc mișcarea de tranzițiune sunt rele, sunt oameni care totdeauna și în toate împrejurările se lasă seduși de interese individuale, tranzițiunea va merge spre rău, spre dezvoltare negativă, statul decade¹. Caracterul tranzițiunii depinde totdeauna și de la motivele din care partidele purced. O partidă purcească din motive false se formează și discompune fără oareșicare urmări evidente; partidele, ce se formează prin interese pozitive, nu pot însă peri înainte a fi asigurate aceste interese, și în decursul vieții lor ele sunt cu atît mai puternice, cu cît interesele ce le reprezintă sunt mai generale, cu cît ele sunt mai vitale, și cu cît elementul spiritual în partidă e mai superior. Dacă aceste interese nu se pot asigura în stat, sau dacă nu sunt alte interese mai superioare, care să ceară sacrificarea lor, partida tinde spre desființarea statului. Dacă dară între partidele și fracțiunile unui stat nu este nimic comun, dacă ele nu mai au interese și convingeri, care să fie destul de puternice spre a le întruni pe toate în momentele mari, existența statului nu e mai mult susținută de voința comună, el trebuie să se dizolve în elementele constitutive ale sale — de loc ce o putere dinlăuntru ori din afară înceată a mai lucra pentru susținerea lui.

Să vedem — ca să zic așa — manifestațiunea acestor teorii în viața Ungariei.

Pe la începutul secolului XIX întreaga națiune maghiară era o singură partidă: o opozițiune contra guvernului din Viena. Convins, prin lungile sale experiențe despre greutățile administrative care purced din îmbucătățirea politică a Imperiului, guvernul din Viena, tindea a introduce o sistemă unitară în întreaga Monarhie

¹ Presupun cum că numai elementele apte vor conduce mișcarea, deci adevăratele superiorități sufletești. Din contra chiar și elementul bun duce spre cădere: Brăteanu, Kossuth (n. a.).

Austriacă. Fiind această tendință negațiunea privilegiilor maghiare, ea dădu în maghiari de cea mai mare rezistență. Opozițiunea lor de pe acest timp era dară de caracter cu totul conservativ : maghiarii voiau a susține instituțiunile de pînă acum.

Cunoaștem încîtva, din cele zise mai sus, mișcarea spirituală ce caracterizează această epocă a vieții maghiare. În urma acestei mișcări, fracțiunea națională se desfășură cu încetul din partida conservativă și, pășind în anul 1825, în frunte cu contele Széchenyi, pe băncile Dietei, se deosebi prin aceea cum că ceru mai mult decît o simplă conservare a așezemintelor de pînă acuma.

Naționalismul, cel puțin pînă acuma, a fost pretutindenea însoțit de liberalism, tendință de progres și reforme; el e azi oareșicum manifestățiunea voinței de a se mișca liber : partidă, sau dacă voim fracțiunea națională din Ungaria a fost dară totodată și partidă liberală, a progresului, și partidă reformei față cu cealaltă fracțiune, care voia a susține instituțiunile de pînă acuma.

Față cu guvernul din Viena, ambele partide erau un întreg compact.

Acum era numai întrebarea : Care dintre aceste două fracțiuni are să devină generală ? Partida conservativă, compusă din elementele epocii trecute, din aristocrații ruginiți și lingăii acestora, avea pentru sine trecutul, dreptul pozitiv și privilegiile scrise ; partidă națională, compusă din elementele proaspete ale națiunii, avea pentru sine viitorul, legile sociale, care impun dezvoltarea, și avea valoarea ideilor cari le reprezintă ; generalizarea partidei naționale a fost sigură, ea a fost începutul aceleia — *ce va să fie*.

În genere, începutul direcțiunilor nouă constă în meditațiuni generale, în discuțiunea asupra unor principii mai înalte ; gîndirea epocelor însemnate nu apare nicînd în forme concrete și practice, ci totdeauna și pretutindenea înclină spre abstracțiuni mult-puțin poetice. La început domnesc frazele mari și frumoase, pînă ce nu-și perd conținutul ideal și cu aceasta nimbul seducător ; atunci apare numai suprafața adevărată a timpului în

forma unei reacțiuni sănătoase a cărei lucrare serioasă desfășură fructele din germeii crescuți la căldura sufletească a generațiunii trecute.

Așa e pretutindene ; așa a fost și la maghiari. Széchenyi, Wesselényi, Eötvös, și ceilalți anteluptători naționali aveau o voință bună și nobilă, nu știau însă a da acestei voințe o formulare concretă și trăiau încă în lumea principiilor mari. Libertate, naționalism și progres — aceste erau acele trei ideale, pe care ei voiau a le transpune în lumea adevărului ; forma însă, modul realizării lipsea pe deplin. O închipuire corectă, însă vagă — și nimic mai mult.

Să nu ne înșelăm însă asupra bărbaților care conduseră mișcările spirituale ale acestui timp. Ei au avut nu numai gîndirea bună, nu numai noblețea simțurilor și vîlul sincer, ci și seriozitatea și adîncimea sufletească care o cerea scopul regenerator de la dînșii. Széchenyi a știut, înainte de toate, un lucru : cum că el nu va ajunge realizarea speranțelor sale, și asta e destulă dovadă că el a cugetat. El a lucrat spre a pregăti terenul pentru o generațiune mai fericită — și a lucrat mult și bine și fără a cerca merite. Fiind destul de serios spre a se convinge despre aceea cum că regenerarea dorită de dînșul nu poate rezulta decît din lucrarea sufletească a mai multor generațiuni, și-a iubit națiunea și patria mai mult decît dacă ar fi cercat a se urca la mărime și nemurire nimicind prin vreun pas pripit tot ce s-ar fi putut ajunge cu încetul prin o politică precalculată. Așa a fost Széchenyi și așa partea cea bună a aderinților săi. Conduasă de asemenea bărbați, oricare națiune ar fi staț în ajunul unei epoce de mărire, nu însă națiunea maghiară, care fu condusă de la început pe terenul gîndirii preocupate. Fiind acești bărbați crescuți în streinătate, ei, din însușirile ce le aveau mai înainte, la reînturnarea lor în patrie, nu au adus altă cu sine decît simțul de patriotism și naționalitate, toate prejudețele maghiare s-au pierdut în experiențele făcute în niște țări mai fericite ; așa ei nu au putut avea pentru sine opiniunea publică a maghiarilor decît pînă atunci pînă cînd alte elemente mai sangvinice, mai rupte oareșicum din sufletul maghiar, nu vor părăsi față de ei. După ce maghiarii se crescură în

patrie aceste elemente se și disfacură numaidecît : urmă o generațiune de frazeologi cu o necesitate organică. Tînărul jurnalist Ludovic Kossuth începu a bate în masă cu niște fraze frumoase și seducătoare, începu a încînta pre maghiari prin formele sale ritorice, și peste cîțiva ani el stătea în fruntea unei partide radicale, și mai peste cîțiva ani deveni idolul națiunii — „*a nemzet bálványá*“. Aceștia fură roșii Ungariei de la 1840—49, chemați și nechemați, beletrîști buni și răi, oameni fără stare și studiu, poporul proletar ; cu un cuvînt toate elîmintele cari se pot ușor ațîța, toate acele urmau comandei lui Kossuth, tot ce partida națională *spera* a ajunge prin lucrarea mai multor generațiuni, Kossuth *voia* a ajunge cu ajutorul aderinților săi într-un moment bine venit.

Independența absolută a Ungariei, introducerea unei constituțiuni liberale și maghiarizarea națiunilor nemaghiare au fost stîlpîi calculațiunii partidei naționale. Széchenyi voia însă a purcede cu un calcul sigur, cu o precauțtare rece și cu încetul ; el lua totdeauna împrejurările timpului în considerațiune și era totdeauna destul de prevăzător spre a nu deștepta gelozia popoarelor vecine ; Kossuth, din contra — n-avea timp de așteptat, el era vehement în pretențiunile sale, intolerant în acțiunea de maghiarizare și demagog voind a fi democrat. În genere, Kossuth, fără să fi fost maghiar de origine, era prototipul maghiarității : viforos, chiar și în viciile sale mare, și peste toate încrezut în sine și în puterile națiunii sale. El a trebuit să domnească peste masele ce erau atît de omogene cu el.

Așa să desfășurară partidele cam pînă la anul 1845. Ele între sine, față cu guvernul din Viena, rămaseră însă unite ; scopul lor final era același. Prin această unire se ajunseră și rezultatele de la anul 1847—48. Ministerul cel dintâi fu compus din toate trei fracțiunile. Batthyáni era mult-puțin aristocrat (președinte). Széchenyi (Comert) își schimbă culoarea după împrejurări ; Deák și Eötvös (Culte) erau cei mai de frunte din partida moderată ; și despre Kossuth (Finanțe ?) dictatorul revoluțiunii am vorbit.

Viața constituțională curgea la început bine. Acest început nu a putut avea însă vreo durată lungă. Pînă

acuma partida radicală avea numai ocaziune de a vorbi și aceste vorbiri urmară fără a avea oareșicare efecte concrete ; în viața constituțională radicalismul păși la faptă și faptele lui avură mai mult rezultat decît vorbirile deșerte. Atît îngînfarea maghiarilor cît și măsurile executive ce le luară contra popoarelor nemaghiare, deșteptară într-aceste o rezistență puternică. Pentru guvernul din Viena a fost destul a observa aceasta spre a începe o manevră nouă : el, răzemat pe popoarele nemaghiare de sub Coroana S-tului Ștefan, începu o politică mai conservativă. De cînd maghiarii au ajuns la putere [...], Kossuth avea *honvezi* și credea că prin acestea va fi în stare a cuceri toată lumea lui Attila. În zadar au fost profețiile și plîngerea lui Széchenyi, în zadar rezistența sănătoasă a lui Deák și Eötvös. Austria scădea din drepturi și Kossuth privi mișcarea generală din 1848 ca ocaziune binevenită spre a se face nemuritor prin redobîndirea independenței naționale a Ungariei. Revoluțiunea să deschise la începutul anului 1848. Kossuth începu a se lupta atît contra Austriei, cît și popoarelor de sub Coroana Ungariei : maghiarii se luptară ca eroi — spre a perde tot ce au cîștigat prin politica lui Széchenyi și depuseră la 13 august 1849 în Șiria (Világos, cot[mî]-tt[atul], Arad) armele înaintea rusului Paschiewitz¹.

După această lovitură, maghiarii rămaseră cîțiva ani amortiți. Factorii principali ai revoluțiunii își părăsiră patria, iar elementele mai molcome se acomodară, cel puțin deocamdată, sistemului absolutistice, ce urmează necesar după revoluțiune.

Nainte de a merge mai departe, să aruncăm o privire generală peste popoarele de sub Coroana Ungariei cercînd a vedea totodată și rolul lor atît în Revoluțiunea din 1848—9, cît și în desfășurarea politică a Ungariei.

În Ungaria (în înțeles mai larg), stăteau nainte de revoluțiune, față cu cele 4,5 milioane maghiari — afară de elementele reprezentate în număr mai mic, încă la 5 milioane slavi (croați, slovaci, sîrbi și ruteni), la 1,3

¹ Széchenyi a nebunit încă la începutul revoluției ale cărei urmări le-a profesat cu cîțiva ani mai nainte. Mort la 1850 în Institutul din Döbling lîngă Viena (n. a.).

milioane germani și la 2,7 milioane români. Din aceste popoare singuri germanii nu tindeau a figura ca un element deosebit în Ungaria, toate celelalte pretindeau respectarea ființei lor naționale. Atît croații cît și românii din Transilvania începură a rezista cu energie contra tendințelor de anexare ale maghiarilor : croații pe temeiul drepturilor lor istorice, românii ca majoritate a unei țări care trăi o mie de ani o viață autonomă. Pe lîngă această rezistență politică se însoți și rezistența socială a românilor în genere, a sîrbilor și a slovacilor ce locuiesc părțile de cătră apus ale Ungariei. Deja cu mult nainte de revoluțiune foile maghiare sunt pline de înjurături contra panslavismului, ce se manifestează la frații lor slovaci, aducîndu-li-se acestora de model patriotic frații români. Cu puțin timp nainte de revoluțiune și la români această purtare exemplară se schimbă însă în un *dacoromânism fanatic*. Așa în Ungaria era destulă ferbere internă spre a oferi cel mai apt teren pentru o revoluțiune. Guvernul din Viena încrezut, pe de o parte, în aceste popoare, pe de alta, în puterile sale proprii, maghiarii încrezuți în armata lor națională, începură fiecare lupta în cea mai bună speranță. Scopul nostru [nu] e de a descrie în acest loc luptele revoluțiunii ; e destul a ști cum că croații, sîrbii, slovacii, românii din Transilvania și o mare parte a poporului român din Crișana și Timișana își rămaseră consecvenți ; ei s-au luptat pentru guvernul din Viena, sau mai bine-zis contra maghiarilor. Fiind luptele acestor popoare izolate, ele pentru popoare înșele nu au avut nici un rezultat ; pentru armata austriacă, tocmai prin această resfirare a lor, ele au devenit însă de cea mai mare însemnătate strategică, puterea austriacă era pretutindene.

După revoluțiune ideea de stat a Austriei, concepută în un mod pozitiv de Iosif II, ajunse la desfășurarea ei definitivă. Toate țările, autonome, pre care familia de Habsburg-Lorena le poseda cu drept ereditar, căzură sub o administrațiune centrală și deveniră prin aceasta egale cu provinciile. Acest absolutism pentru popoarele nemaghiare din Ungaria era însă mai favorabil decît liberalismul de la 1848, căci ele intrară cu el în viața publică. Ici, coala cîte un nemaghiar începu a ocupa vreo

pozițiune mai însemnată în organismul de stat fără de a fi silit a-și lepăda caracterul său național ; națiunile înșele, pe lîngă tot absolutismul, nu erau în mod pozitiv împedecate în dezvoltarea lor națională, viața economică se dezvoltă cu încetul, unde pînă acuma era jignită, și la urma-urmelor, elementul, care domnea acuma, nu influența atît de nemijlocit, ca cel de la 1847—48. Absolutismul poate fi rău ; pentru stadiul de tranzițiune a Austriei, el pare a fi fost însă necesar.

Atita să fie intermezul, și revenim la maghiari.

Reculegîndu-și maghiarii puterile, cu cîțiva ani după revoluțiune, ei se organizară din nou spre a se opune contra noii sisteme de guvernămînt. În această opozițiune pasivă a lor, ei arătară, mai mult decît în revoluțiune, ce e în stare un popor care voiește.

După sistema nouă, atît guvernul cît și legislativa (*Reichsrath*) centrală a imperiului erau în Viena ; pe lîngă toate, cum că ei formau două partide deosebite, maghiarii în lupta contra inamicului din afară, urmară aceeași politică și-și păstrară pasivitatea în decursul întregii epoce de absolutism. Cu mijloacele lor materiale, aceasta nu a fost greu ; e însă în tot cazul o dovadă despre o opiniune publică nu numai dezvoltată, ci totodată și constantă.

După ce armata austriacă fu bătută de mai multe ori, în anul 1859 Austria păși pe un teren cu totul liberal : sistema absolutistică fu dată la o parte și pînă la o regulare legală a raporturilor între diferitele provincie se inaugură un guvern provizor.

Acum pășiră maghiarii de nou în viața publică și deosebirea dintre partidele lor apăru în forme mai concrete. Teleki, urmînd într-un mod moderat principiile profesate de Kossuth, pretindea recunoașterea independenței depline a Ungariei : cu regele său, cu corpurile sale legiuitoare, puterea sa proprie. Cu un cuvînt : pretențiunile partidei Teleki erau negațiunea unității de stat a Austriei ; ei nu voiau a recunoaște, afară de capul de stat comun, nici o legătură organică între țările de sub Coroana S-tului Ștefan și cele ereditare ale familiei de Habsburg-Lorena. Față cu țările de sub Coroana Sf. Ștefan partida aceasta voia a face *tabula rasa* cu tot tre-

cutul anexînd atît Transilvania, cît și Croația cãtrã Ungaria.

Partea, în fruntea căreia stătea Deák, era în pretențiunile sale cu mult mai moderată. Într-adevăr scopul final al acestei partide era identic cu a celei conduse de Teleki; deosebirea era numai într-aceea cum că moderatii conduși de Deák luau totdeauna în considerațiune și împrejurările timpului, de la care maghiarii adevărați abstrag totdeauna. Deja Széchenyi a exprimat convingerea cum că pînă ce toate popoarele Ungariei nu vor fi maghiarizate, Ungaria nu poate exista decît rezămată de Austria. În urma politicei kossuthiane puțința de a maghiariza fu nimicită pentru totdeauna, și azi popoarele din Ungaria nu numai că nu erau maghiarizate, ci, din contra, ele, în răstimp de 15 ani, au avut destulă ocaziune spre a-și desfășura puterile lor naționale. Așa pozițiunea maghiarilor, la 1861, era cu mult mai greu decît la 1848, fiindcă azi afară de guvernul din Viena, mai stăteau încă față cu ei, în însăși Dieta lor, germenii unei nouă puteri elementele primitive ale partidei naționale.

În aceste împrejurări, Deák era totdeauna destul de înțelept spre a începe o politică cu două fețe, cercînd reforme față cu guvernul din Viena și rămîind conservativ față cu națiunile din țară. Pricepînd el pe deplin pericolul care amenință națiunea maghiară din partea elementelor naționale a fost destul de prevăzător spre a lepăda în aparență caracterul național al luptei sale. El se luptă ca patriot și ca atare era în stare a aduce guvernului din Viena cele mai mari sacrificii, numai ca să cîștige oareșicari avantaje în lupta contra naționalilor. Străbate în fine prin firele cugetării lui Deák și aceea cum că el, fiind convins despre neputința maghiarizării, a renunțat la acest ideal și lupta lui nu este mai mult ofensivă, ci defensivă; el nicicînd nu deschide împăcaciunea, care nu periclită interesele pozitive ale maghiarilor.

Pentru Deák și partizanii săi recîștigarea constituției de la 1848 era singurul scop; cu asta în mînă spera apoi că va putea realiza mai departe firul aspirațiilor sale. Guvernul din Viena, încă tare în pozițiunea sa, nici

nu păși la tranzacțiuni serioase cu maghiarii, și așa guvernul provizor, spre folosul popoarelor nemaghiare, rămase pînă la 1867. Această epocă de șase ani a stricat maghiarilor mai mult decît altădată secolii întregi, fiindcă în ea cade adevărata răzletire și consolidare a spiritului național. Acuma întâia oară s-a simțit românul din Transilvania puternic în Dieta țării sale; acum întâia oară românul a ales ca român și a funcționat ca român; acuma întâia oară limba vreunui popor nemaghiar din Ungaria s-a introdus în oficiile comunale și comitatense: toate aceste cîștiguri poporul voi a le ști asigurate și pricepu pe deplin scopul luptei sale.

De la anul 1806 (prochiamarea „Austriei“ după dezființarea Imperiului Roman) pînă la 1866, Austria totdeauna și-a știut păstra caracterul său de *stat german*. După pierderea de la Königgrätz, elementul german din Austria, lipsit de sprijinul ce-l avea din afară prin legătura sa cu statele germane, a trebuit să-și cerce un sprijin înlăuntrul imperiului, ca, cel puțin într-o parte a imperiului, să-și poată ținea pozițiunea care o avuse pînă acuma. Din toate popoarele ce azi locuiesc în Austria, prin pozițiunea sa istorică, prin starea sa numerică și economică, nici unul nu a putut să reflecteze alianța sus atinsă mai cu drept cuvînt decît cel maghiar. Afară de asta, nici un popor nu avea atîta interes la susținerea Austriei decît maghiarii care, fiind izolați între elementele străine, cercau instinctiv un razem. Comunitatea de interese ce există între poporul german și cel maghiar a trebuit să ducă în cel mai scurt timp la împăcaciune și alianță.

Sistemul de dualism, inaugurat spre a susținea suveranitatea germanilor într-una, și a maghiarilor în cealaltă parte a imperiului, purcede din drepturile istorice ale Coroanei Sf. Ștefan. După acest sistem, toate țările, ce azi fac parte din Austria, și erau odineoară supuse Coroanei regești a Ungariei, trecu sub numele de „Ungaria“, iară celelalte țări ale imperiului — sub numele de „Austria“. Împărțirea se face prin riul „Leitha“; imperiul se numește „Austro-Ungaria“ ori „Ungaro-Austria“.

În Ungaria — în înțelesul modern — se introduse constituția de la 1848 cu niște schimbări foarte neîn-

semnate : ea e dară pe deplin autonomă, cu corpurile sale legiuitoare, cu executiva și armata sa națională. Integritatea de stat a Austriei se susține prin așezămintele comune. Fiecare parte a imperiului trimite din Parlamentul său câte o delegațiune : aceste două delegațiuni compun apoi un *cvasi-parlament* pentru dezlegarea chestiunilor comune. Ungaria acoperă 30% din datoriile de stat. Atît armata cît și o parte a finanțelor sunt comune. Reprezentarea imperiului în afară, Ministerul Externelor e comun.

La inaugurarea acestei sisteme, contele Iuliu Andrassy compuse guvernul, ce, fără a-și schimba caracterul, e susținut și pînă azi.

Să vedem în ce zace puterea acestui guvern : care sunt elementele ce-l susțin ? Și care sunt acele ce voiesc a-l răsturna ?

Urmînd Deák în aparență o politică reală, el e susținut de toate acele elemente ale Ungariei, pentru care viața nu e decît o mișcare spre un scop individual : oamenii ce nu pot, ori nu voiesc a ieși din viața practică, ce nu sunt capabili de porniri sufletești mai înalte, cu un cuvînt, toate elementele conduse de interese materiale susțin guvernul de azi tocmai așa, cum ar susține pre fiecare alt guvern, dacă acela ar fi destul de înțelept spre a favoriza interesele acestor elemente. Pentru Deák și guvernul de azi sunt : străinii în genere, germanii din Ungaria, jidanii emancipați prin acest guvern, clasa comercială, cea a industriașilor, și la, urmașilor, unul din cele mai influente elemente, clasa aspiranților la posturi. Cu aceste elemente, care merg cu toate guvernele, Deák nu ar duce-o departe : pentru el nu e însă numai capitalul economic, ci și cel spiritual. Acei puțini dintre maghiari ce sunt în citva capabili de a cugeta nepreocupat și acei mulți maghiarizați (nemți, slovaci, ruși, jidani și chiar români) ce compun adevărata inteligență a Ungariei, împreună cu ceata condusă de dînșii, toți merg cu guvernul Andrassy. Numai în fruntea unor asemenea elemente părăsite de toți dumnezeii a fost cu puțință ca majoritatea într-adevăr nema-ghiară a unei Diete să facă unui guvern introducerea absolutismului de partid cu puțință, numai cu ajutorul

unor asemenea elemente cîtiva maghiari mai luminați au putut înriuri asupra soartei Ungariei chiar și contra adevăratei opinii publice. Partida deakiană e numai în Dietă în majoritate, în țară ea nu e decît sporadică. Maghiarii aleg tiszaiști ; românii și sîrbii — naționali ; deakîști se recrută dar numai de la ruși, slovaci, germani și sași, numai de acolo unde opiniunea publică e mai puțin dezvoltată decît chiar și la români¹. Puterea acestui guvern nu e subiectivă : ea purcede din slăbiciunea elementelor cu care are a se lupta.

După moartea lui Teleki, Tisza și Ghyczy se puseră în fruntea partidei liberale, numită azi cea din *stînga*. Tot acele elemente ce le-am aflat la 1848 în partida lui Kossuth și după încetarea bachismului în aceea a lui Teleki, le aflăm și în opozițiunea de azi : ea reprezintă cugetarea adevărat maghiară. Corifeii partidei sunt poeți, beletrîști și jurnaliști, membrii ei în Dietă sunt tot aceștia dimpreună cu cîteva suflete bune, însă exaltate, și sprijinul ei de jos e masa poporului maghiar și opiniunea publică maghiară. Încît pentru divergențele dintre această partidă și cea a lui Deák, opozițiunea ignorează Pactul dualistic cu toate așezămintele sale, cerînd *uniune personală*. După ce predominarea elementului maghiar a încetat, această partidă nu mai poate avea decît un rol disciplinar în Dieta Ungariei, ea interpelează, protestă și discută cu o zădărnice rară. O răsturnare a guvernului de astăzi numai așa ar fi cu puțință, dacă această partidă s-ar alia cu un alt element al Ungariei, ori dacă s-ar produce o fuziune între partidele maghiare. Cazul din urmă e în tot momentul cu puțință ; cel întăi nicicînd. Tiszaiștii sunt maghiari și prin urmare mai vehemenți decît deakîștii. Față cu nemaghiarii, maghiarii sunt uniți.

Elementele naționale, acei puțini ce pînă azi reprezintă interesele națiunilor nemaghiare, la început se alipiră de opoziția maghiară, fără a căuta mai adînc de este oare ceva comun în scopurile lor ori ba ? Această alipire instinctivă e urmarea naturală a începutului : după ce naționali cugetară mai mult asupra pozițiunii lor, și se

¹ Sașii aleg din interes, și maghiarii încunjurați de nemaghiari de frică — deakîști (n. a.).

convinsă în mai multe ocaziuni despre divergența scopului ce partidă susținută de ea urmează, ei formară o mică partidă de sine stătătoare. Această partidă e singura putere care azi se luptă serios și fără alternative contra guvernului.

Despre această așa-numită partidă națională să nu ne închipuim foarte mult. Pe mine numai lipsa unui termen mai potrivit mă face a-i da numire de „partidă“ unității acelor oameni ce azi în Ungaria țin la recunoașterea unor drepturi naționale, ce încă nici chiar ca simple dorințe, nu sunt pe deplin formulate. Aceea cum că mai mulți oameni trag la îndoială îndreptățirea aceluiași așezăminte publice, sau cum că ei lucrează spre același scop public nu face din ei un întreg determinat, trebuie ca acești oameni să convină nu numai în alegerea scopului, ci și în modul în care acest scop are de a fi ajuns, spre a forma ei o partidă. Partida e o bucată hotărâtă din opiniunea publică a unei țări; criteriul ei este, cel puțin în liniamentele generale, aceleași convingeri despre chestiunile comune la toți membrii săi, așintirea tuturor puterilor nu numai spre același scop, ci totodată în aceeași direcțiune. Numai prin combinarea tuturor puterilor sale individuale, mai mulți oameni pot deveni o putere elementară în viața socială, pot dezvolta o tărie subiectivă destul de mare spre a influența decisiv asupra voinței statului. Acest adevăr e tocmai așa de apodictic, ca acela cum că 2 și 2 sunt totdeauna numai de două ori câte 2, iară niciodată laolaltă 4.

La naționalii din Ungaria opiniunea publică se luptă pînă azi cu greutate în începutului. Această luptă e însă serioasă, merită să ne ocupăm mai intens de ea, și asta cu atît mai mult, cu cît adevăratul înțeles a istoriei maghiare moderne îl aflăm numai în aprecierea deplină a acestui început. Luptele naționale sunt azi viața Ungariei.

Am încercat mai sus (în *Constituția maghiară*) a arăta cum că lupta naționalilor contra maghiarismului a fost începută și continuată nu numai pe teren fals, ci totodată și în mod fals. Despre asta nu vom mai vorbi dară.

Nu se poate trage la îndoială cum că naționalismul joacă azi, în Ungaria, un rol de compătimit. Să-și pună

însă fiecare mîna pe pept și să o mărturisească că aceasta nu e rolul ideii, ci al acelor ce o reprezintă. Pentru un stat poliglot nici o idee nu are mai multă tărie subiectivă decît aceea a naționalismului. Naționalismul, pentru Ungaria, e o putere elementară, expansivă, fiindcă el purcede din adevărul etern al divergenței sufletești. De unde dar slăbiciunea cu care această putere pînă azi s-a manifestat? Adevăratele cauze nu pot fi decît în purtătorul acestei idei, în încurcarea vieții popoarelor ce pretind a fi naționale.

Chestiunile naționale sunt, înainte de toate, numai date, nu însă totodată și formulate. În sufletele naționalelor ar trebui să afle loc nu numai simțul pe deplin vag despre trebuința unei mișcări naționale libere, ci totodată și convingerea despre puterea cu care această mișcare liberă ar contribui la desfășurarea puterilor sufletești ale popoarelor. Nu e destul că românii, slovacii și sîrbii simțesc pedecele ce așezămintele de azi le pun în calea dezvoltării lor naționale, ei trebuie să mai știe două: sub ce forme concrete se manifestă această împedecare, și care ramuri hotărîte ale vieții sunt bîntuite de ea. Numai după ce chestiunea națională generală s-a desfăcut astfel în părțile sale organice, va fi cu putință ca opiniunea publică să purceadă mai departe formulînd totodată și modul dezlegării. Principiile generale sunt numai începutul direcțiunilor noi; epocile trăiesc prin analizarea și introducerea în viața reală a principiilor. Noi, înainte de toate, trebuie să știm concret „ce voim“, să formulăm un mod național în care voim, și numai după aceea putem purcede la lucrare spre a realiza voința noastră.

Această voință concretă la naționalii de sub Coroana S-tului Ștefan încă nu s-a format. Nu voiesc și nici citez a trage la îndoială cum că sunt mai mulți, chiar și foarte mulți, dintre anteluptătorii naționali din Ungaria, care nu numai au formulat chestiunile naționale, ci au aflat totodată și modurile pentru dezlegarea lor; e însă un fapt cum că aceste formulări și modulări de dezlegare, fie ele cele mai nimerite, fie ele cele mai ingenioase pînă astăzi sunt numai o comoară ascunsă și fără preț, fiindcă ele nu s-au generalizat încă, nu au devenit o bo-

gătie sufletească comună a poporului. Și aici e răul, în temei : opțiunea publică nu s-a format încă. Anteluptătorii voiesc a conduce, când ei ar trebui să reprezinte ; reprezentanții naționali voiesc a vorbi pentru un popor, când vocea lor ar trebui să fie numai rezultatul unui murmur din afară. Procedura e falsă ! E fără putință a exprima voința aceluia ce nu au nici o voință și e fals a zice cum că o exprimăm. Apoi nu e nici un popor atît de părăsit de toți dumnezeii, ca să se poată încrede într-aceia pre care nu-i pricepe. La urma-urmelor fiecare om, fie el cît de prost, simte în sine atîta demnitate, încît să nu jure la o credință ce nu o are. *Credința* trebuie să i-o dăm și atunci nu vom trece mai mult de *agitatori*. Nu dară în Dietă e terenul luptelor naționale, unde e peste putință ca ele să decurgă cu demnitate și succes, ci în comune, în comitate, în asociațiuni, pretutîndene unde noi suntem singuri ori în majoritate. Dieta să fie numai locul unde facem paradă în public cu succesele cîștigate afară de ea ¹.

E cea mai mare rătăcire dacă cineva crede cum că o jurnalistică de bună-credință și disciplinată este destul mijloc pentru formarea opiniunii publice. Un organ poartă opiniunea publică și purtînd-o o generalizează ; asta e adevăr : cercul acestei generalizări e însă îngust ; e un păcat pe capul nostru dacă putem crede cum că inteligența nu e *numai o parte a poporului, ci identică* în valoarea sa politică cu însuși *poporul întreg*. Asta iară nu-i adevărat ! Cel puțin în lumea de azi, fiecare om are drept de a voi rău dacă nu-i dăm o voință bună.

Purcezînd din adevărul că pericolul comun e totdeauna o putere ce unește chiar și pre cei mai eterogeni oameni, pre cele mai eterogene popoare, aflăm de prisos a mai aminti că solidaritatea între diferitele popoare din Ungaria, în lupta contra maghiarilor, e cea întâi condiție pentru a ajunge la un succes pozitiv : că aceeași opiniune publică ar trebui să țese între aceste popoare legătura sufletească, care prin alte împrejurări nu e dată. Voiesc numai a produce convingerea despre lipsa aceleiași opiniuni publice cel puțin între marginile aceluiași popor.

¹ Națiunea sîrbească și Miletics(n. a.).

Fiind popoarele sfișiate în lupta lor, zbućiumarea e zadarnică.

Și aici aflăm adevărata chemare ce guvernul maghiar de astăzi și-a propus : împedecarea a orice dezvoltări naționale nemaghiare. Privite din acest punct de vedere, toate faptele lui se vor arăta organice și bine calculate.

La acest loc nu se poate judeca din punctul de vedere al intereselor maghiare ori române, știința nu cunoaște decît un interes, *adevărul*, ea tinde a fi totdeauna justă, neparțială și nepreocupată. Judecînd din acest punct de vedere, naționalismul e, pentru popoarele din Ungaria, purcederea spre o viață sănătoasă și dezvoltătoare puternică ; pentru Ungaria însăși, *pentru stat* ca atare, pentru cea Ungarie a cărei viață purcede din principiul unității naționale, această idee e însă o putere elementară absolută. Ungaria nu poate exista decît în două cazuri : dacă din afară un pericol comun amenință pre toate popoarele ce o locuiesc, ori dacă vreun interes comun al puterilor din afară o susține chiar și contra voinței dinlăuntru. Într-alte cazuri, statul poliglot, prin naționalism, purcede spre a se desface în elementele sale constitutive. Condițiunile de existență ale unui stat poliglot zac totdeauna în influențele din afară : de loc ce aceste influențe înceată ori se schimbă, statul, în lipsa condițiilor de existență, trebe să încete a mai fi, dacă cumva elementele eterogene ale lui nu s-au asimilat, compunînd un singur popor.

Aceasta e seria adevărurilor serioase, prin care guvernul maghiar e condus. El voiește a susține Ungaria, în favorul națiunei maghiare, așa cum ea este. Politica nu e mai mult patriotă ; ea e națională maghiară. Statul însuși, ca întreg, decade subț această politică în favorul unei părți a sale.

Scopul se urmărește cu o stricteță rară fără regret, cu un calcul precugetat. Formele sunt : nainte de toate, slăbirea economică a nemaghiarilor și ridicarea așezămintelor economice la maghiari, după aceea maghiarizarea, pe cît se poate, a tuturor institutelor publice de învățămînt, de comerț, industrie și meserie, și, în fine, influințarea directă și indirectă asupra opiniunei publice a nemaghiarilor și dezbinarea ei.

Banatul, odinioară cea mai bogată provincă a Ungariei, a stîrpit azi pe deplin; Transilvania decade, în părțile române, pe zi ce merge; părțile locuite de slovaci au fost totdeauna sărace, și azi nu se face nimic pentru ridicarea vieții economice. În părțile locuite de maghiari, din contră, se făcu, din bugetul comun, căi ferate, fabrici și alte institutе economice. Așa vedem disproporțiunea economică dintre maghiari și nemaghiari crescînd din zi în zi. Maghiarii sunt minoritatea țarei; cel puțin trei părți de patru din bogății sunt, însă, în mâinele lor... Și bogățiile sunt o putere.

Încît pentru influințarea spiritului public a nemaghiarilor, să lăsăm la o parte institutеle de învățămînt: organizarea comitetelor, darea dreptului de denumire în mîinele guvernului, aparițiunea noului „jurnal român (?) *Patria* și influențările directe prin comune și comitate ne dau măsurariul cel mai corect pentru a putea aprecia îndestul puterea guvernului.

Ca încheiere numai cîteva cuvinte despre rătăcirile acestei politice întru adevăr consecințe.

Politica maghiară purcede, nainte de toate, din o utopie, din credința absurdă cum ar fi cu puțință ca un om, un popor ori un stat să se poată lupta cu succes contra unor legi sociale ce se manifestă prin noi, chiar și contra voinței noastre, cum că ar fi cu puțință ca un popor de cinci milioane oameni, fără nici o superioritate spirituală, să poată asimila, ori chiar numai suprematiza, pre alte zece milioane de oameni ce sunt și voiesc a fi. Aici sufletul maghiar se luptă contra unei puteri absolute; un popor nu simte în sine nicicînd mai multă voință de a fi, nicicînd mai multă putere de existență, decît tocmai în zorii renașterii sale. Credințe mari, aspirațiuni falnice, speranțe puternice, acestea sunt stîlpii de care se anină gîndirea popoarelor în epocile de renaștere, acestea — motivele ce dezvoltă puterea sufletească. Pedecelile puse în calea acesteî dezvoltări nu pot năduși și cu atît mai puțin opri; ele, din contra, dau sufletului o putere elastică intensivă, contribuind la întrunirea și îndreptarea împreună a puterilor spre același scop.

La deșteptarea și întărirea conștiinței naționale a popoarelor nemaghiare din Ungaria nimic nu a contribuit

mai mult decît vehemența maghiarismului. Azi, după ce procesul e în curs, politica maghiarilor nu poate fi decît desperată.

Românii sunt „*dacoromâni*“, slovacii și croații — „*panslavi*“. Acesta e refrenul maghiarilor. Și apoi nu se tem înțelepții nepoți ai lui Arpád cum că nemaiîncetînd ei a opera cu aceste idei „*utopice*“, vor deștepta o gîndire dulce, o aspirațiune sublimă, o speranță seducătoare în sufletele popoarelor asuprite?... Și apoi cînd credințele unui popor se întăresc, cînd speranțele lui nu se mai pot realiza prin vorbă, lege și dreptate, el nu pare visînd, ci în lucrarea necurmată pentru realizarea dorințelor sale.

Toate lucrurile au o măsură, peste care ele nu pot trece. Dacă membrii unui stat se simt împedecați în dezvoltarea lor prin așezăminte publice, ei cearcă a delătura aceste așezăminte. Pînă ce ei speră cum că prin lucrarea lor necurmată vor putea ajunge la succesul dorit, ei rămîn cetățeni ai statului; de loc ce le-ați luat încă această speranță, voința de a fi, necesitatea de a se dezvolta, îi silește să graviteze în afară, cercînd realizarea speranțelor lor afară de stat. Pînă azi popoarele nemaghiare din Ungaria voiesc numai împăcăciune: a cui va fi vina, dacă va veni odată un timp, cînd ele vor voi mai mult, chiar tot ce trebuie să voiască?

În viața maghiarilor au fost două epoce mari: Ludovic I (cel Mare, Anjou) a făcut Ungaria puternică prin puterea ce o avea din afară, Matei Corvin prin aceea cum că a știut întruni toate puterile țarei în lucrarea spre scopurile sale. Aceste epoce nu au fost însă ale națiunii maghiare, ci ale țarei întregi. Însăși națiunea maghiară nu a avut decît o epocă de mărire, aceea de astăzi. Astăzi națiunea maghiară domnește nu numai în Ungaria, ci chiar și în întreaga Monarhie Austro-Ungară. De unde această putere nemaiauzită în viața popoarelor? În țările dincolo de Leitha, în Austria proprie, de la introducerea Dualismului pînă astăzi, încă nu au putut introduce cei șese ori șapte milioane germani o stabilitate în viața publică. Cauza? Pentru că au a se lupta cu elemente mai dezvoltate. Ce vor face maghiarii, ce — contele Andrassy, dacă și de dincoace se vor dezvolta puterile?... Și ce vor

face, încotro vor merge maghiarii, dacă va veni o zi mare, un moment ce decide asupra soartei popoarelor?...

Un cuvânt la adresa contelui Iuliu Andrásy : El are o virtute care-l apără de orice responsabilitate morală : el nu conduce, ci însuși e condus.

VI. NOI ȘI MAGHIARII ¹

Cetitorii studiilor asupra maghiarilor au găsit poate fără cale că în cursul acestor studii despre celelalte popoare ce locuiesc în Ungaria și, în special, despre români, nu s-a vorbit decât indirect, când era să se studieze poziția poporului maghiar între aceste popoare. Însă într-un studiu de natura acestuia nici n-a putut să fie altfel. Scopul principal al studiilor asupra maghiarilor a fost ca să cunoaștem pe poporul maghiar, așa precum el este, deci fără a-l pune în comparație specială cu alte popoare. Spre acest sfârșit am cercat ca, din sferele mai însemnate ale vieții publice a poporului maghiar, să adun toate acele date care, supuse unei judecăți nepărtinitoare, ne fac cu putință ca să cunoaștem pe acest popor. Aceste cercetări au fost conținutul celor cinci părți dintii ale studiilor asupra maghiarilor.

Într-acest sens mărginit, pentru noi studiile asupra maghiarilor au o însemnătate foarte secundară. În viața popoarelor poporul maghiar joacă un rol cu mult mai însemnat pentru ca el, și sub priviri obiective, să poate interesa. Privit însă din punct de vedere subiectiv, în special pentru noi, poporul maghiar este o chestiune de interes primordial. Fiind noi, mai mult ori mai puțin, determinați prin maghiari, un studiu serios și sincer asupra maghiarilor este un pas spre a ne cunoaște pe noi înșine. Numai privite astfel, studiile asupra maghiarilor pot cere deplina noastră luare-aminte : ele au de scop

¹ Studiul *Noi și Maghiarii* formează concluziunea unui lung articol istoric al d-lui I. Slavici intitulat *Studii asupra maghiarilor*, publicat în anul V al *Convorbirilor literare*, într-un șir de numere. Din motive însă ce pot face obiectul unui studiu separat și din alte motive personale ale autorului s-a aminat publicarea pînă acum (*nota redacției*) (v. *Note*, p. 701).

ca, prin punerea în vedere a raporturilor sociale ce se nasc din atingerea noastră cu poporul maghiar, să contribuie la cunoașterea poziției ce ocupăm în complexul popoarelor.

În partea aceasta vom cerca dară să grupăm *numai raporturile sociale mai însemnate*, și anume privindu-le din două ¹ deosebite puncte de vedere : din acela al *individualității naționale*, din acela al *vieții de stat*.

A. RAPORT PSIHOLIC

Noi, poporul român, am fost nu numai în trecut, ci și avem să fim în viitor determinați prin maghiari : atît gîndirile, cît și faptele noastre adeseori au fost, și încă vor putea să fie rezultatul influențelor cu care ei apasă asupra noastră. Aceste înrîuriri pot să fie spre folos, foarte adeseori ele vor fi însă spre nefolosul nostru : este dar în interesul nostru ca să căutăm firea lor, pentru ca astfel, pe cît este cu putință, să prevedem relele ori foleasele ce putem aștepta din atingerea cu maghiarii. Motivul oricărei lucrări este, direct ori indirect, susținerea vieții : întru-cît maghiarii pot să ne folosească, noi trebuie dar să fim amicii lor ; întru-cît ei pot să ne strice, interesul de conservare ne împinge să lucrăm, cu toate puterile, spre slăbirea lor.

La acest loc, înainte de toate, să cercăm măsura înrîuririlor cu care maghiarii au contribuit și încă contribuiesc la formarea individualității noastre naționale. Sunt o mie de ani de cînd o mare parte a românilor și, prin această parte întregul popor român, stă în contact neîntrerupt cu poporul maghiar : e peste putință ca un contact atît de îndelungat să nu fi lăsat urme adînci în sufletele acestor popoare. Aici nu poate dar să fie vorbă decît despre modul, gradul și direcția influențării. Aceste avem să le cercetăm.

Aruncînd o privire peste viața foarte agitată a poporului maghiar, nu ne putem îndoii despre eminenta lucrare sufletească. Din puterile manifestate într-această viață să deosebim pe aceea a mișcării sufletești. Deși, în

¹ În textul de bază greșit : trei.

înelungată sa viață, poporul maghiar a făcut un progres foarte mic, acel care cunoaște pe acest popor este împins ca să cerceteze, nu puterea productivă, căci pe asta o simțeste fiecare instinctiv, ci cauzele, în urma cărora progresul nu a putut să fie mai mare. Vorbind despre cultură, avem să revenim la această chestiune.

După un răstimp anumit, rezistența față cu alte popoare este o urmare a *conștiinței de productivitate intelectuală* a poporului. În lipsa acestei conștiințe ar fi fost peste puțină ca, în răstimp de o mie de ani, poporul maghiar, la sosirea sa atât de primitiv, să nu fi primit de la alte popoare mai mult decât ce avea însuși; păstrarea individualității numai așa a fost cu puțină că maghiarii au produs însuși ce le-a lipsit, ori că ei au reprodus, adecă naționalizat, aceea ce au fost siliți să primească de la alții. Astfel, faptul că maghiarii și astăzi sunt maghiari este un argument puternic pentru puterea lor productivă. Viața lor acută, lucrarea lor intensivă și rezultatele de care ei se bucură astăzi nu lasă să ne îndoim că această productivitate, în comparație cu aceea a popoarelor dimprejur, este mai mult decât normală.

Puterea productivă a poporului maghiar s-a manifestat mai mult în potrivirea recepțiilor la individualitatea proprie, decât în crearea formelor originale, deși tendința nestîmpărată spre o lucrare originală a fost totdeauna motorul principal al vieții lor: înrîuririle popoarelor străine asupra lor nu au fost însă cu mult mai puternice decât ca acea tendință să fi putut străbate. Noi avem să privim, dintre aceste înrîuriri, cu mai multă îngrijire pe acelea române.

Deși limba este magazinul gândurilor, jidanii sunt un argument puternic, ea nu este parte esențială a naționalității [...] Cuvîntul este numai o formă convențională prin care oamenii își înseamnă noțiunile: aceeași formă poate să însemneze, după plac, și convenție, lucruri deosebite, ba chiar opuse; și apoi nu într-aceea *cum*, ci într-aceea *ce* zicem, consistă sensul. Într-un studiu de natura acestuia, cercetările asupra limbei sunt numai mediul pentru ca să cunoaștem sufletul care a format limba. Aici, în special, avem să căutăm urmele înrîuririlor străine.

Cînd maghiarii au sosit din Asia, ei au adus cu sine un bagaj de idei foarte mic.

Atingerea cu popoarele europene au făcut însă peste puțină ca maghiarii să se dezvolte în direcția purceasă din firea lor specifică, pentru aceea, nu numai dezvoltarea lor a fost foarte lină, ci și comoara sufletească, cîștigată în cursul vremilor, conține foarte multe elemente străine. În limbă semnele acestor înrîuriri străine sunt cuvintele de origine străină, mai numeroase decât acele originale.

Fiind fiecare noțiune deosebită de alta, în starea sa normală, fiecare popor are pentru fiecare noțiune un semn propriu, deosebit de semnele altor noțiuni. În contact cu popoarele europene, maghiarii n-au putut să purceadă astfel în formarea limbei lor. Ei erau siliți ca să cunoască mai multe noțiuni deodată; era dar peste puțină ca totdeodată să-și formeze și cuvintele pentru însemnarea acelor noțiuni. Legea firească este ca, în asemenea cazuri, noțiunile străine să fie însemnate prin cuvinte străine. Atît eterogenitatea între maghiari și celelalte popoare, cît și conștiința națională a maghiarilor a modificat însă această lege: maghiarii, parte nu puteau să pronunțe, parte nu voiau să întrebuițeze cuvintele străine. Astfel aflăm, la maghiari, trei purcederi în formarea limbei: ei au însemnat noțiunile proprii prin cuvinte proprii, și doară nîcînd, prin streine, o mare parte a noțiunilor streine tot prin cuvinte proprii, și cea mai mare parte a noțiunilor străine prin cuvinte străine, dintre care numai un număr foarte mic este potrivit firei lor specifice.

Cuvintele „*ember*“ — om, „*asszony*“ — femeie, „*világ*“ — lume, „*nap*“ — soare, „*ég*“ — ceri, „*tűz*“ — foc și alt[ele] sunt originale pentru că ele înseamnă noțiuni pre care și cel mai primitiv popor trebuiește să le aibă. Foarte arareori, dar totuși se întîmplă și aceea cum că maghiarii înseamnă noțiuni proprii prin cuvinte străine. Această formare este însă atît de rară, încît nici nu merită ca să fie considerată. Înriurirea străină, și mai ales aceea română, se arată în formarea logică a cuvintelor. În rezistența lor contra spiritului european, maghiarii s-au ferit, în cît s-au putut, de cuvintele străine,

cercînd ca să însemneze atît noțiunile proprii, formate în cursul vremilor, cît și acelea primite de la alte popoare, tot prin semne originale. Comoara lor de cuvinte, firește, era prea mică spre acest sfîrșit : de aici urmează cum că ei au fost împinși — sau să însemneze mai multe noțiuni prin același cuvînt, sau să porceadă la formarea logică a cuvintelor în mod strein. Astfel, spre exemplu, cuvîntul *nap* va să zică „ziuă“ și totodată „soare“, *ér* — „vînă“ și totodată „rîuleț“. Numărul cuvintelor de astă natură este enorm.

Mai nefericită decît aceasta este formarea cuvintelor pentru însemnarea noțiunilor streine. Dacă logica formării este originală, atunci, îndeobște, este pocită ; iară dacă este streină, ea nu se potrivește cu firea limbei maghiare. Astfel „calendaru“ va să zică „*naptár*“ (maga-zin de zile), „suma“ (a mai multor lucruri împreună) — va să zică „*létszám*“ (n-rul existenței). Această formare e cea mai iubită, însă cea mai neuzită ; formarea regulară e cea streină. „Casă“ — „*ház*“, „căsătorie“ — „*házasság*“ (firea cu casă), „înriurire“ „*befolyás*“ (curgerea înlăuntru), „lume“ — „*világ*“, „lumină“ — „*világ*“. Este de însemnat cum că, în limba noastră, aceste cuvinte au un sens propriu, pe cînd în limba maghiară sensul li se dă după plac (nu totodată și convenție). Prin această formare limba maghiară a devenit una dintre cele mai în curent limbi ale lumii : sensul cuvintelor atîrnă totdeauna de cuvintele între care se găsesc ; același cuvînt, între deosebite cuvinte, are deosebit sens.

Limba maghiară se compune din mai multe cuvinte streine decît originale chiar nici aceluia care cunoaște această limbă din temei nu-i va trece prin minte ca să zică că, pentru aceasta, ea nu e maghiară. Cuvintele ce sunt întrebuințate de către maghiari fără ca ele să fie potrivite limbei lor sunt atît de puține, încît nici nu merita ca să fie considerate : cuvintele într-adevăr primite sunt atît de tare maghiarizate, încît omul se simte surprins cînd află originea lor pentru că în limba maghiară ele au nu numai o formă proprie, ci și un sens deosebit de acela pe care ele îl aveau în limba din care au fost împrumutate.

Astfel cuvintele : „*kert*“ — gard, „*ugar*“ — ogor, „*mente*“ — manta, „*rend*“ — rînd, „*konyha*“ — cuină, și alte nenumărate. Toate cuvintele de astă natură sunt, precum am zis mai sus, atît de tare maghiarizate, încît, spre exemplu, noi românii am reprimut o mulțime de cuvinte proprii din limba maghiară și astăzi ne sfiim a zice cum că ele sunt române, iară nu maghiare. Cruciada literaților români din Transilvania contra limbei populare române nu lasă să ne îndoim despre acest adevăr.

O asemenea putere reproductivă se manifestează în toate formele vieții maghiare.

Din cele ce s-au zis pînă acuma ne este cunoscut cum că, afară de foarte puține și chiar și aceste neînsemnate, așezăminte sociale ce azi le aflăm în Ungaria sunt de origine streină, ele sunt însă atît de strîns potrivite cu firea specifică a poporului maghiar, încît nici chiar specialiștilor nu le vine în minte ca să tragă la îndoială originalitatea lor. Comitetul maghiar, comiții supremi maghiari și solgăbirăii maghiari sunt atît de aclimatizați, încît nimănui nu-i vine în minte să caute originea lor în viața germană.

În mijlocul Europei, poporul maghiar, pe lîngă toată rezistența sa, nu a putut să-și păstreze datinile sale. Mai mult decît orice altă l-a împiedecat într-astă privință creștinismul și în special, catolicismul. Catolicismul a înriurit cu mult mai puternic asupra vieții popoarelor decît celelalte învățăături creștinești și, în special, cu mult mai puternic asupra maghiarilor, decît ca ei să-și fi putut păstra datinele lor păgîne. Pentru aceea, la poporul maghiar nici nu poate să fie vorba despre datine populare proprii, precum le avem noi, spre exemplu. Datinele lor casnice și sociale sunt acele europene, precum le-a reformat creștinismul, păstrate curat, fără oareșicare potrivire la viața proprie. În datine, spiritul maghiar s-a restrîns la o simplă recepțiune.

Despre muzică, poezia și jocurile maghiare avem să vorbim mai la vale ; aici este destul ca să ne aducem aminte cum că nime nu se îndoiește despre originalitatea lor.

O literatură proprie au avut și n-au avut maghiarii : cursul literar de astăzi se începe însă numai în secolul XIX. De la 1826 pînă la 1848, într-un răstimp de-abia un pătrar de secol, maghiarii și-au format o literatură pe care o pot pune fără sfială în fața lumii. Ea este îngustă ; ea este primitivă ; ea este însă și o oglindă fidelă a sufletului maghiar ; creațiune proprie, o mică sumă de idei, pe care lumea, dacă maghiarii ar fi lipsit, nu ar fi putut să le aibă, un gram de diamant cu care maghiarii au înmulțit comoara de gîndire a lumii. Puțin, dar destul pentru ca să însemneze locul pe care un popor l-a cuprins în lume. Cine cunoaște această literatură, acela, nefiind părtinitor, trebuie să aibă două convingeri : în maghiari este și putere de producere originală, și un popor numai lucrînd în direcția purceasă din firea sa specifică poate să fie și pentru omenire productiv.

Din aceste cercetări făcute asupra bogăției sufletești a poporului maghiar, avem să ne formăm un rezultat clar : în toate fazele vieții sale poporul maghiar și-a manifestat productivitatea intelectuală numai prin naționalizare, adică prin potrivirea recepțiilor la firea sa specifică. Deci : toate puterile au fost consumate în rezistența contra înrîuirilor streine, pentru păstrarea speciei proprii. Productivi, în sensul comun al cuvîntului, au fost maghiarii numai în epoca mișcărilor naționale. Gradul și direcția acestei productivități originale le vom studia mai la vale.

★

Pentru ca, spre a-l pune în comparație cu poporul maghiar, să facem cercetare asupra poporului român și, în special, asupra bogăției sale sufletești, trebuie să ne înfățișăm trecutul astfel, precum el a fost, iară nu precum l-am dori.

Maghiarii, de o mie de ani, de cînd ei se află în mijlocul Europei, sunt un popor, oameni cu o viață proprie. Chiar dacă elementele sosite din Asia ar fi fost eterogene între sine, în momentul sosirii lor în Europa ele au trebuit să devină un popor, pentru ca această eterogenitate (în fața eterogenității înșutit mai mare cu popoarele europene), trebuia să dispară. Deci : în viața maghiară

conștiința națională a fost motorul principal al faptelor. Maghiarii au trăit o viață de o mie de ani. [...]

În Orient au fost daci, să nu credem că au pierit toți. Bogăția Daciei a făcut pe o mulțime de oameni din Italia ca să treacă Dunărea : nime nu se îndoiește despre aceea că urmașii lor nici astăzi n-au părăsit acea țară bogată. Mai tirziu au venit goți, huni, avari, bulgari, deosebite grupe slave, au venit mulți și deosebiți oameni... Au venit și apoi iarăși s-au dus. S-au dus, dar e peste puțină ca apa să curgă fără ca să ude pămîntul pe unde a curs. S-au dus dar cei mulți și au rămas puțini. Aici nu este loc pentru cercetări istorice ; Dacia este însă poarta Europei, pentru aceea în ea populațiunea a trebuit să fie amestecată.

Aceste elemente eterogene, dintre care cel latin era nu numai cel mai puternic, ci totodată și cel mai superior, au înrîurit apoi unul asupra altuia. Limba cea mai frumoasă, cea mai ușoară de pronunțat a devenit comună : așezămintele cele mai potrivite s-au păstrat în viață ; portul cel mai frumos și mai amăsurat climatei s-a generalizat, și sufletele noastre au purces în lucrarea lor în direcția cea mai plăcută. Astfel s-a format poporul român.

De la maghiari românii au putut să primească foarte puțin, fiindcă maghiarii însuși n-aveau mult, în tot cazul mai puțin decît românii. Ce s-a primit s-a primit numai prin maghiari de la alte popoare. [...]

Astfel, la români s-au introdus o mulțime de așezăminte, dacă nu maghiare, cel puțin maghiarizate, pentru numirea cărora românii nu au putut să aibă cuvinte ; [...] pentru aceea ei au primit cu așezămintele nouă și numirile acelor. În limba românilor din contact cu maghiarii terminii juridici și administrativi sunt primiți de la maghiari ; numai pentru acele noțiuni de astă categorie s-au păstrat terminii proprii care nici în contact cu maghiarii nu au trecut prin schimbări. Românul are judecătorul său, o noțiune proprie, deosebită de aceea maghiară ; pentru aceea un judecător maghiar este „birău“ (mag. „bíró“). Tot așa legea este „lege“, dreptul, „drept“, judecata „judecată“, contractul „contract“, pentru că, la urma-urmelor, aceste noțiuni, între toate împrejurările, rămîn tot acelea. Un comitat „vármegye“, un comite,

„föispán“, un „szolgabiro“, un „notarius“, un „bíró“, sunt însă noțiuni pe care românii numai în contract cu maghiarii au putut să le cîștige; pentru aceea românul le înseamnă prin „varmegie“, „fișpan“, „solgăbirău“, „notarăș“ și „birău“¹.

O purcedere mai firească decît asta nu poate să fie: birăul este „birău“, iară nicicînd „jude“ ori „judecător“. În zadar vom cerca dar ca să scoatem acești termeni juridici din limba română; ei vor peri numai atunci cînd așezămintele însemnate printr-înșii vor fi scoase din viață. Românul voiește să aibă pentru toată națiunea cuvîntul potrivit: „jurat“, dar juratul din comună și „ișcut“, („esküdt“) juratul comitatens. Și astfel este bine, căci fiecare cuvînt are numai un sens.

În cursul vieții comune cu maghiarii, românii, prin maghiari, au devenit în contact cu popoarele din apus, cîștigînd astfel o mulțime de noțiuni, mai cu samă din viața meseriașă, comercială și industrială. Însemnarea acestor noțiuni se face prin cuvintele popoarelor anumite, precum ele au fost preschimbate de maghiari. „Mester“ este cuvîntul „magister“, „Meister“, românul zice însă „meșter“ pentru că el n-a primit noțiunea de la latini ori germani, ci de la maghiari. Astfel s-a purces cu cele mai multe numiri.

Pentru noțiuni ce românii le aveau încă înainte de a fi venit în contact cu maghiarii n-au putut să împrumute cuvinte de la maghiari, fiindcă, avînd ei noțiunile, trebuiau să aibă și cuvintele. Deși arareori s-a întîmplat însă, totuși, cum că unele noțiuni au perit pentru un răstimp mai îndelungat din viață, și apoi intrînd din nou, ele au fost primite cu numiri maghiare. Astfel românul numește „libertatea politică“ „szabadság“, libertatea în genere „slobozenie“. Asemenea exemple sunt: lucru, muncă, robotă, ș.al. Cuvintele astfel primite sunt rare.

Aruncînd o privire peste această înrîurire maghiară asupra limbei române în formațiunea sa, trebuie să ne mărturisim că ea a fost folositoare; ea a îmbogățit limba noastră cu cuvinte, fără ca să fi apăsător într-un mod stricacios asupra formării intrinsece, asupra firei adevărate

¹ V. Note, p. 711.

a acelei limbi. Reacțiunea contra cuvintelor streine nu poate să fie decît urmare foarte firească a unei înfîrîntări momentane ce a trebuit să se manifesteze la deșteptarea conștiinței noastre naționale. Acolo, unde contactul cu maghiarii este mai strîns, reacția este, a fost și a trebuit să fie mai puternică. Zădarnică și trecătoare are să rămînă acea reacție: cuvintele latine, prin care voim să suplinim pe acelea străine, sau nu se potrivesc cu firea noastră din secolul XIX sau, potrivite, capătă, prin uz, un sens propriu, deosebit de acela pe care oamenii ar voi să le impună. Bogat rămîne bogat, avut — avut, opulent — opulent ș.m.d.

Pe cît de puțin au pierdut românii în limbă, pe atîta de mult în așezămintele politice originale abia au rămas, dac-au rămas, cîteva ruine. Vremile și lumea în care am avut să trăim a făcut peste putință ca să le păstrăm.

Despre port, datine și literatură avem să vorbim mai la vale: aici este destul ca să ne aducem aminte cum că ele s-au păstrat. În port maghiarii s-au modificat puțin în datine și literatură nimic.

Scoțînd miezul din aceste cercetări făcute asupra bogăției sufletești a poporului român aflăm cum că: în lipsa conștiinței naționale românii nicicînd nu au cercat să potrivească recepțiunile la firea lor specifică, ci din contra s-au lăsat înșiși ca să fie potriviți, dacă puterea ce înrîurea asupra lor era destul de mare. Puterea productivă a poporului român se manifestă într-o direcție opusă cu cea maghiară: maghiarii au lucrat spre păstrare, românii spre formarea individualității lor naționale. Acesta este raportul concret, cuprins în puține cuvinte. Măsura rezultatelor dobîndite din această lucrare, care este corectivul puterilor consumate, o vom cerca mai la vale.

Voinđ să pronunțăm cuvintele: „gyútüpus kacsóveiknek elejébe eresztette ezen embereknek legkedvesebb ebecskéit, mert lelkeikben nem létez kegyelet“¹ etc. (o zicere cu sens corect), ni se va opri mintea în loc, căci fără o dresură îndelungată nu ne va fi cu putință ca să satisfacem.

¹ În fața acestui fel de rațe a dat drumul cățelandrii cei mai îndrăgiți ai acestor oameni, pentru că în sufletul lor nu exista milă (magh.).

Nu mai mică are să fie perplexia noastră fiind provocați ca să cercăm armonie în cuvintele : „szalmakalap karamáj-ának alja barna szalaggal vala hatalmasan bevarva“. ¹ Aici nici cea mai coruptă ureche nu poate să afle armonie. Această monotonie este apoi lege în limba maghiară. Limba maghiară se formează prin sufixe, precum sunt „ek, ik, ak, ok, nek, nök, nak, tek, tök, etc. Este apoi lege (nu regulă) cum că la un cuvânt ce cuprinde un „a“, se pune numai sufixul cu „a“ și m[ai], d[e]p[arte]. De aici urmează cum că, pentru un strein, limba maghiară trebuie să fie ceva foarte curios. „Megköpönyegesételetenithetnék“ ² ori „megkáposztásítalaníthatnálak“ ³ nu pot să placă nimănui.

Și totuși maghiarii vorbesc această limbă, ba o vorbesc chiar cu plăcere. Mai mult : ea place și străinilor ce o vorbesc. Ceva frumos trebuie să fie în ea. Acest frumos nu avem să-l căutăm acolo unde îl aflăm la noi, în armonia sunetelor, ci într-altă însușire a limbei, pentru care europenii au foarte puțin sens, în accentuare. Pe cât e de grea de pronunțat limba maghiară pentru un strein, pe atât e de ușoară pentru un maghiar, care îi știe da coloratura prin accentuare ; pe cât lipsește în ea în armonia sunetelor, pe atîta o înfrumusețează ritmul aflat în accent. Exemple nu se pot aduce într-astă privință : altfel, chiar fiind aduse, ele ar rămînea neprișite, pentru că urechea noastră pricepe numai ritmul armonic, ritmul curat ne este numai pe jumătate frumos. Lipsind în limba maghiară armonia, accentuarea s-a dezvoltat în ea mai mult decît în limbile europene : într-acest „mai mult“ avem să căutăm frumusețea ei.

Mai mult decît lipsa de armonie, ceea ce strică limbei maghiare este lipsa de claritate. Sintaxa este un amestec din cele europene, cu ceva teme original ; o mulțime de cuvinte nu se deosebesc în sens decît prin accent, iară altele nu se deosebesc prin nimic, ci-și află sensul numai în întrebuintare. „Baj“ — necaz ; „báj“ — încîntare ; „örül“ — se bucură, „örül“ — nebunește, „kor“ — epocă,

¹ Fața de jos a borului pălăriei de paie era căptușită gros cu panglică maron (magh.).

² Ar putea să te lase fără manta (magh.).

³ Te-aș putea lăsa fără varză (magh.).

„kór“ — boală. „Ér“ — vină, riuleț, ajunge, se coace ; „fal“ — părete, îmbucă, și alt[ele] nenum[ărate] exemple : lop, lap, lép, lep, lép, kor, kór, kar, kár, kér, kór, fö, fő, fű, vő, nő, lö, erő, kő, tő, bő, cső, hő, jó, etc. — tot cuvinte cu sens propriu.

Atît în urma acestei lipse de claritate, cît și în urma lipsei de armonie, limba maghiară are foarte puțină putere asupra streinilor : frumusețea ei numai acela poate s-o cunoască care o vorbește, pentru aceea nime nu să simte aplecat să o învețe, iară dacă cineva s-ar simți aplecat să o învețe, din cauză lipsei de claritate, o învață cu greu.

În special românii nu au putut să învețe această limbă și nici nu o vor învăța vreodată.

Limba română s-a format de cătră un popor pacinic, din una din cele mai frumoase limbi ale lumii, în răstimp de două mii de ani. În decursul acestei vremi îndelungate abia a fost un moment în care oamenii să fi cercat a-și forma limba „meșterește“ : limba s-a format de sine, în vorbire, numai după fireștile legi ale armoniei, ușurinței și scurtimei. Pentru aceea, limba română atît de firească : în ea este mai mult element natural decît convențional, ea s-a format mai mult prin natura fiziologică a limbei și a urechii, decît prin voința omenească. Și pentru că s-a format astfel, în ea sensul adeseori zace numai în forma convențională, ci și în întocmirea sunetelor. Vorbind oamenii, ei nicicînd nu au cercat originea cuvintelor, ci au pronunțat cuvîntul astfel, precum părea mai potrivit cu firea noțiunii de exprimat. Astfel în limba română noțiunile puternice însemnate prin sunete ce, și luate pentru sine, exprimă putere, și din contra, noțiunile plăcute — prin sunete plăcute. Prin astă natură a sa, limba română nu numai este vorbită cu plăcere, dar ea, adeseori, este pricepută și de aceia care nu o vorbesc. Cînd românul zice : „durerea zdruncină sufletul“, „apa curge limpede“, „cerul se înalță senin“, „soarele streluce vesel“, „fericirea e dulce“, „fundul mării adînc“ ș.a.m., chiar și streinul care nu vorbește românește poate întrucîtva să simtă sensul.

În urma acestui raport, după legile firești, mijlocul de înțelegere între români și streini, în special maghiari,

n-a putut să fie altul decât limba română. Și, într-adevăr, în Transilvania, Crișana, Timișana și Maramureș, limba română este vorbită de către întreaga populație. Chiar și acolo, unde românii se află în minoritate, ei îndeobște, vorbesc numai limba lor. Înțelegerea între șvabi, secui, sași, sârbi și maghiari se întâmplă cele mai adeseori în limba lor comună, în cea română. Ba, cu deosebire, la țiguri, chiar și între sine vorbesc maghiarii adeseori românește. În comunele amestecate, unde locuiesc maghiari și șvabi împreună, consiliul comunal conferează românește. Sașii din Bistrița nu precep pe cei din Sibiu decât vorbind românește. În Transilvania sunt comune maghiare care vorbesc mai bine românește, ba sunt câteva în care oamenii vorbesc numai românește.

Prea exagerați să nu fim însă în taxarea acestor cureri făcute de către limba română. În Ungaria sunt mai multe comune române rupte de cătră trupul națiunii cuprinse jur împrejur de sate maghiare : aici, tot în sensul legilor firești, românii învață limba maghiară, vorbesc mai târziu cea română rău, și mai la urmă nu grăiesc mai mult românește. În Giula, în câteva sate din Biharia și Maramureș românii își vorbesc rău limba, în Csaba vorbesc slovacă, în Szentes, Szarvas, Vasárhely și încă câteva sate de la Tisza — numai limba maghiară. Aceștia nici nu pot să fie scăpați de maghiarizare : ei au intrat prea adânc în trupul națiunii maghiare.

O urmare netrecătoare au lăsat maghiarii în limba românilor ce stau în contact cu dinșii : acea muiare efeminată în pronunțarea lui *n*, *t* și *ch*, ce vatămă urechea română necoruptă atât de tare. Însă ceva a trebuit să rămână și spre stricarea noastră. Slavii ne-au lăsat mai mult.

*

Din cele ce s-au zis pînă acuma asupra maghiarilor și, în special, asupra individualității lor naționale, cunoaștem îndestul caracterul lor intelectual : ei sunt un popor în gradul cel mai înalt receptiv, însă cu o lucrare ce se deosebește în direcție de aceea a europenilor, în tot cazul un popor cu multă capacitate de dezvoltare ; afectele lor sunt puternice, gândirile lor marcante și adeseori cu destulă originalitate, iară energia lor, în fapte,

chiar extraordinară. Nu ar fi dar decât să cercăm direcția spre care ei se simt aplecați să lucreze.

Au ajuns maghiarii la un grad înalt al poeziei ori nu ? Au ei capacitatea ca să ajungă cîndva în cursul vieții lor ? Luînd scrierile lui Petőfi, Vörösmarty și Bajza, și fiind nepărtinitori, trebuie să răspundem în mod afirmativ ! În scrierile acestor trei poeți din cînd în cînd ni se ivește câte o idee, care, în orice suflet format, deșteaptă afecte plăcute. Rare sunt aceste idei, însă deși puține, dar totuși sunt.

În lipsa unei poezii populare, s-ar putea zice cum că frumosul aflat la acești trei poeți este urmarea înfruririlor europene. La Vörösmarty și Bajza o putem zice cu precauțiune, la Petőfi însă nicicînd nu ; el este singur în felul său, frumosul lui este scos din adîncul sufletului maghiar. Petőfi este dar acela, din ale cărui scrieri fără nici o rezervă putem să studiem frumusețea gândirii maghiare : ea este asemenea aceluia frumos ce-l aflăm în privirea scenei, ce ne înfățișează un vifor turbat, năvălirea unui șiroi ori văpăiele ce se răspîndesc peste un oraș locuit de oameni. O frumuseță grozavă, dar impozantă !

Astfel este caracterul maghiar.

În comparație cu aceasta, frumusețea gândirii române este asemenea aceleia aflate în privirea unei maice tinere, ce plină de fericire, veghează la leagănul fiului său dormitor, cercînd ca să descifreze sensul visurilor lui din trăsăturile feței drăgălașe.

Un popor ce, de mii de ani dezbinat, nu are dialecte, un popor ce, în lungul său proces de formațiune, nici pe un singur moment nu a fost stăpînitor peste soarta sa și totuși și-a păstrat gândirea pentru că era cu mult mai frumoasă decât ca oamenii să se fi putut dezlipi de ea : asta sunt românii.

În îndelungatul lor trai, românii, răspîndiți printre Carpați și peste șesul de lingă țarmul Dunării, au trăit o viață proprie. Asupra lor n-au putut să înfrîurească decât acele elemente din care, pe calea asimilării, s-a compus mai târziu poporul. Lipsa de cultură și în special lipsa de conștiință a vreunei limbi străine a făcut peste putință ca ei să vină în contact sufletesc cu vreunul dintre popoarele dimprejurul lor. Pentru aceea, în toate vre-

mile, numai păturile de deasupra a poporului, oamenii ce aduceau poporul în contact cu alte popoare, au fost expuse înriurilor slavone, mai târziu grecești, franceze, germane și maghiare. Dintre aceste înriuriri asupra masei românilor, ce stau în contact cu maghiarii, numai acele slavone au apăsător încetiva; celelalte sunt cu mult mai proaspete decât ca ele să fi putut pătrunde în miezul poporului român.

În special maghiarii nu au putut să înriurească direct asupra gândirii române din două cauze: pentru că românii nu pricepeau limba lor, și pentru că gustul lor este deosebit de acel maghiar.

Au înriurit însă maghiarii indirect foarte mult asupra gândirii române.

Aceea cum că românii din Transilvania au adunat o comoară de bogății sufletești cu mult mai mare decât toți ceilalți români împreună nu este întâmplător: asta este o urmare a împrejurărilor între care ei au trăit. Și între aceste împrejurări poporul maghiar ocupă locul principal.

Prin predominarea elementului maghiar în viața publică, românii din Transilvania au fost eschiși de la orice lucrare sufletească, afară de una: aceea a poeziei. Asupra fiind într-astă viață reală, românii, de cel puțin 400 de ani încoace, au fost împinși ca să-și cerce fericirea într-altă lume, lumea ce și-o creau înșiși. Decât apropierea maghiarilor numai bogăția originală a sufletului nostru a contribuit dar mai mult spre dezvoltarea poeziei române. „Doina“ este lumea în care, în cursul unei vremi de 400 de ani, și-a aflat românul fericirea; și *Doina* este dezvoltată sub apăsarea maghiară. În țările de la „Dunăre“ *Hora* e mai populară, pentru că ea este cântecul vitejiei.

Numai între astfel de împrejurări a putut poezia populară română să ajungă la acea dezvoltare înaltă la care o aflăm astăzi: ea este produsul sufletesc nu al unui moment, nu al câtorva oameni, ci al unui întreg popor, în cursul traiului său îndelungat. Au produs generațiuni întregi, și iarăși alte generațiuni au revăzut și întocmit produsul. Oamenii au fost împinși numai spre astă lucrare. Păstorul în setea sa de lucrare sufletească a cântat „doine“, muncitorul și-a astimpărat soarta cu „chiote“

șagalnice și pline de înțelepciune; voinicii și-au petrecut vremea în „hore“; bătrînii și-au crescut nepoții cu „povești“; babele au cântat ajutorul vremilor bătrîne în „descîntece“; veteranii au cântat vremile de vitejie în „balade“: toți cîți au fost, un popor întreg, au lucrat într-o singură direcție, spre cîntarea frumosului.

Tot în urma acestei stări sociale a trebuit să se dezvolte și muzica și jocul popular român. Oamenii își cercău fericirea.

Și apoi au trecut vremile, și, în trecerea vremilor, oamenii au lucrat, și sufletele lor s-au îmbogățit cu rezultatele acestei lucrări, și prin această bogăție poporul a devenit predominant în lumea gândirilor.

Este o lege dinamică: „lucrurile se mișcă în direcția spre care sunt cu mai multă putere împinse“. Această lege este absolută: ea domnește și în mișcarea socială. În contact cu românii, maghiarii, în cît ei au fost receptivi, au trebuit să meargă în direcția în care au fost împinși de către români.

Pentru prețuirea nepreocupată a acestei înriuriri române asupra artei maghiare populare avem să facem cercetare asupra fiecărui gen din această artă în special.

Mese — povestea maghiară, este genul mai original al poeziei populare maghiare. Ca pretutindenea, nici la maghiari nu avem să cercăm originalitatea în povestea însăși, ci în *povestire*. Tot acea poveste, spre exemplu, *Ileana Cosinzeana*, numită la maghiari *Szép Ilonka*¹, povestită de către un maghiar nu este tot aceea ca și cînd ar fi povestită de către un român. La maghiar imaginile sunt mai vii, la român — mai senine; la maghiar descrierea e mai strălucită, la român — mai limpede, mai înaltă. Astfel, *Ilona* maghiară are ochi înfocați și plete negre; regele locuiește într-un palat de aur; *Ileana* română are ochi blînzi și plete aurii, iară împăratul locuiește într-un palat de marmură albă. Frumusețea maghiară e îndreptată spre sensuri, acea română — spre suflet. Lăsînd însă acest caracter special din vedere, *mesa* este română.

¹ *Ilonca cea Frumoasă* (magh.).

Printre figurile povestei din cînd în cînd ni se arată cîte o figură română în veșmînt strein : „cai năzdrăvani“, „Mama-Pădurii“, „S-ta Vinere“, „lupte cu zmei“ și alte asemenea imagini tainice, proprii numai poporului român. Maghiarii au auzit povestea de la un român în limba română : pentru aceea, cînd maghiarul povestește, el adeseori vorbește cu sintaxa română („*Mégysz-elovam, kedves lovam szellő sebességel?*“¹, în loc de „*Kedves lovam szellő sebességel mégysz-e?*“²).

Monda (legendă), un gen al baladei maghiare, cuprinde întimplări mitice, păstrate din viața asiatică a maghiarilor. Dintre aceste mituri s-au păstrat puține în popor : cîteva sunt puse de cătră poezii evului mediu în versuri. În gura poporului n-am aflat încă acest gen ; nu pot dar să mă pronunț asupra lui.

Rege — balada maghiară, cu cuprins din istoria europeană a maghiarilor, în popor, îndeobște, se spune în proză. Mai multe dintre baladele aflate în gura poporului maghiar, fiind primite de la români, n-au putut să se pună în versuri, între cele originale sînt multe versificate în versuri lungi. Atențiune merită baladele păstrate de pe vremile turcilor și în special, acelea din epoca Huniadienilor : *Dobozi*, *Toldi*, *Hollósi*, într-acestea chiar și versul român este păstrat. Pentru o cercetare mai îndelungată aici nu este loc : fie destul ca să știm cum că baladele maghiare de la vremile Arpazilor încoace se află și la români, și anume la români ele sunt mai frumoase. Kisfaludy a prelucrat foarte bine un șir întreg de aceste balade : aici înriurirea română nu se poate afla.

Dal, *dana*, cîntecul popular maghiar, este acel gen al poeziei populare maghiare în care se află mai puține elemente originale și mai multe române. Deja numirea *dana* arată cum că acest gen este „doina“ română. Să nu credem, însă, cum că *dana* stă la aceeași înălțime cu „doina“ :

¹ Calul meu, dragul meu cal, alergi cu iuțeala vîntului? (magh.).

² Dragul meu cal, mergi cu iuțeala vîntului? (magh.).

„doina“ este un gen propriu al cîntecului sentimental, adeseori elegie, „*dana*“ este orice cîntec ; *dololni* sau *danolni* va să zică a căuta în genere. Pînă ce „doina“ sunt păstrate din generațiune în generațiune, în urma simțemintelor obștești ce sunt cuprinse în ele, *dana* este, îndeobște, numai ocazională, pentru aceea și trecătoare, locală : cîntece de hoție, de amor, adeseori obscen, cîntece politice, și în ele, adeseori, simțeminte, însă totdeauna o lipsă de gândiri mai puternice. De aici urmează cum că, voină să cînte, poporul maghiar, învață poeziile scrise ale lui Petőfi, Arany ș.a.

Însă la urma-urmelor *dana*, așa precum ea se află în popor, este „doina“.

După firea sa ritmică, limba maghiară nu se poate potrivi la ritmul armonic aflat în limbile europene : pentru aceea ritmul cîntecelor populare maghiare, care este mai ades cel popular român, îndeobște este foarte rău.

Duce-m-aș cu luna-n nor¹,
Dar nu poci d-al mîndrei dor,
Duce-m-aș cu luna-n stele,
Dar nu poci d-al mîndrei jele.

Maghiar

tot aceea formă :

K̄ossūth L̄ajōs azt izentē
H̄ogy elfōgy-ōtt ā rēgēmētjē (1 prea mult)
H̄a mēg egy-szēr azt izeni
M̄indnyā jūnknaK̄ el kēll mēnni²

Fă-me, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă, Doamne, curcubeu
Pe la mîndra p'îngă brîu.

¹ Nu traduc — pentru că nu ne privește, ci numai ritmul (n. a.). Dăm mai jos traducerea liberă a textelor în limba română :

² Kossuth Lajos a anunțat
Că i-a slăbit regimentul,
Dacă mai anunță o dată aceasta
Trebuie să plecăm cu toții (magh.).

Maghiar
tot acea formă :

Hājh bē hūnczut ā nēmet,
Hĕgy ā fēñē ěnnē mēg.
Ā tūdejēt, ā majāt
Mēg āz ōldāl bōrdājāt.¹

Aceste două forme sunt cele mai obicinuite îndeosebi la maghiarii din contact cu românii.

De asemenea, foarte obicinuită este forma următoare, ce aflându-se la Tisa, pare a fi împrumutată de la slavii de sud. Originală nu este, pentru că ea nu se potrivește cu limba :

Āz Ālföldön hălász lēgēny vāgyōk ěn,
Tiszā pārtjān, kīs gūnyhōbān lākōm ěn.²

Afară de aceste forme generale se află o mulțime de de altele, alese după plac, d.e. :

Gyērē bē, rōzsām,
Gyērē bē.
Csāk mājām vāgyōk
Īdē bē.
Kēt czigāny lēgēny
Hēgēdül,
Csāk mājām vāgyōk (járom)³
Egyēdül.

¹ Ei, ce șiret e neamțul,
Mînca-l-ar naiba,
Să-i mănînce plămîinii, ficatul,
Precum și coastele (magh.).

² Pe Pustă sînt flăcău-pescar
Pe malul Tisei într-o colibă locuiesc (magh.)

³ Vino înăuntru floricica mea
Vino înăuntru
Numai eu singur sînt
Aici înăuntru
Doi flăcăi țigani
Cîntă la vioară
Numai eu însumi sînt (umblu)
Singur (magh.).

În toate aceste forme lipsește potrivirea silabelor în forma metrică, cuvintele nu se pronunță în vers precum s-ar pronunța în proză, pentru că ritmul nu-i scos din firea limbei, ci împrumutat.

În prețuirea părții materiale a poeziei populare, din lipsa locului nu putem să intrăm. Altfel reamintesc aceea ce am zis în genere despre caracterul individual al poporului maghiar și în special despre gustul său estetic.

Mai puternică decît în poezie a fost înfrîurirea spiritului român asupra jocului și muzicei, aflate astăzi la maghiari.

Maghiarii au un singur joc comun : *csárdás* — „crijmă-reasca“, afară de acestea încă vreo trei locale. *Csárdás* constă din două părți : „*lassú*“ — „lin“, și *friss* „mănușel“. Linul — *lassú* este *Ardeleana* română ; mănușelul — *friss* este o compoziție din jocurile românești *Crișana*, *Bătuta*, *Pe picior*, *Logoșana* și *Mănuștaua*. Deosebirea este numai aceea că românul joacă lin, trăgănat și cu modestie, iară maghiarul joacă înfocat, mai variat și cu oareșicare bizarerie fantastică. Românul cîntă, cînd joacă ; [...] ; românul face gesturi uniforme, poate și monotone, iară maghiarul face sărituri altfel ritmice. Mi-ar plăcea să fac încă o asemănare : privită la lună, scena formată de jocul român ni s-ar părea o luptă sagace a unor năluci blinde ; iară privind jocul maghiar ar trebui să ne vină în minte zisa populară despre vîntoasele ce se veselesc în mez de noapte pe crucea drumurilor de țară.

În asemenea mod au schimbat maghiarii și ariile române, cîntate de cătră dinșii. Maghiarii cîntă în ariile după care joacă. Deși *lassú csárdás* este jocul român *Ardeleana*, aria, după care el se joacă, nu este aceea a *Ardelenei*, ci „doina“ română. Aria doinei române este dar temeiul muzicei populare maghare. *Friss csárdás* se joacă după ariile jocurilor române. Într-aceste arii se cîntă totodată și versul de veselie. [...] Dar muzica populară maghiară a fost cultivată de către Füredi, Mosonyi, Sipos, Reményi și alții : aici este această muzică cultivată, pusă în comparație cu cea română, aflată în popor. Acordurile sunt tot acelea, o dată mai viforoase, altă dată mai senine.

Afară de jocul *csárdás*, maghiarii au încă pe așa-numitul *kőr*. Acesta pare să fie o compoziție cu *kolo* al slavilor de sud.

Muzică nu cunosc alta afară de cea română.

Ca încheiere încă câteva observări.

Cu deosebi în vremile mai nouă și cu deosebi în lumea germană se face multă vorbă despre maghiari, ba chiar multă paradă cu producerile lor originale. O înfierbîntare trecătoare! Pentru germani, oameni ce nu cunosc pe poporul român — și nici nu putem pretinde ca să-l cunoască, deoarece chiar și noi ne privim pe noi înșine foarte puțin — în producerile maghiare trebuie să fie ceva ce pare nu numai frumos, ci și original. Dar în momentul în care vor fi cunoscute adevăratele izvoare, totul se va schimba. Poporul maghiar pînă acuma a priceput un singur lucru: a recepe. Atîta va rămînea, mai mult nu! Poate că vor urma vremi cînd maghiarii, scăpați de sub înfriuririle străine, vor putea să porceadă la producere originală: atunci vorba e alta. Pînă cînd poporul este însă preocupat de chestiunile zilnice, el trebuie să roadă la produsele altor popoare, predispuse mai mult pentru lucrarea sufletească.

Deși poporul român este de secolii apăsător, deși starea lui socială chiar și pînă în ziua de astăzi este mai mult ori mai puțin înjositoare, el privește pe popoarele dinprejurul său cu oareșicare dispreț. Această arătare nu este întîmplătoare: ea este urmarea conștiinței de superioritate spirituală.

După ce trebuințele popoarelor din Apus au intrat succesiv pe deosebite căi în viața maghiarilor, poporul maghiar a fost nevoit să importeze o mulțime de produse din țările străine. O producere proprie era peste puțină, pentru că maghiarii trebuiau să învețe ceea ce, în special, germanii din vecinătatea lor știau deja de multă vreme și astfel, chiar adăugînd speșele de transport, germanii produceau mai ieftin. Că maghiarii nu ar avea aplecare spre lucrarea economică, numai un diletant în știința economică poate să o zică. Pentru muncire toate popoarele sunt deopotrivă aplecate. Alta este cauza: cu

¹ Joc în cerc (magh.).

cit maghiarii consumau mai mult, cu atît mai mare devenea productivitatea germanilor și cu atît mai tare se îmbogățeau judanii, mijlocitorii economiei între germani și maghiari.

Acesta a fost cel dintîi stadiu.

Mai tîrziu lucrarea economică a fost transpusă în Ungaria. Cel mai firesc proces! În Ungaria lucrul era plătit mai bine decît acasă; deci, toți aceia care pînă acuma produsese pentru Ungaria afară de Ungaria, au intrat succesiv în Ungaria pentru a putea economiza și speșele de transport. Pentru un cîștig cît de mic mulți oameni merg nu numai în America, ci chiar și la dracul, după vorba românului. „*Das ist der Deutschen Drang nach Osten!*“¹ Bani! Bani! monedă sunătoare, și apoi să vedeți și pe chinezi pe malurile Dunărei!

În Ungaria astăzi avem căi ferate, avem bănci, avem fabrici, avem fel de fel de așezăminte economice: o țară, căreia, în privința economică, nu-i lipsește nimic afară de bani. Dar totul ce este s-a înființat, se susține și se exploatează de către germani, nu din Prusia, ci din țară și de către judanii, nu persecutați, ci buni patrioți. Pentru aceea, Ungaria are totul, ea ar putea trăi chiar și fără de import: lipsesc însă banii, pentru că ei sunt concentrați în mînele cîtorva judanii, și, este bine de însemnat, aici numai judanii. Pentru aceea la noi toate sunt ieftine, numai banii sunt scumpi; chiar și în Pesta, din a doua mînă, banii se dau cu 13—15%. În orașele provinciale avem bani 18—24%. La țară se plătesc adeseori 20% pe lîngă ipotecă. Pentru că dacă avem mai multe bănci funciare, director este d-nul Katermann; el nu dă decît d-lui Katzman cu 13%; iar d. Katzman nu are profit dacă dă mai ieftin decît cu 18% d-nului Kätzlein, și apoi d-nul Kätzlein e cel mai sărac dintre toți, el trebuie să deie cu 35—40%. Cînd apoi maghiarilor nu le place acest joc, Katermann se face „Kandúrosy“, „Katzman“ — „Macs-kásy“ și Kätzlein — „Cziczuly“. Un „Y“ la sfîrșitul numelui și totul este bine!

¹ Aceasta este tendința germană de pătrundere spre est (germ.).

Dar aici nu este loc pentru sarcasm. Adevărul este că *Ungaria* s-a ridicat, dar *poporul maghiar* merge îndărăt, căci e peste putință ca acela să facă progrese din a cărui spinare se îngrășă atât de mulți. Maghiarii își plac însă când se identifică cu „țara ungurească”; noi să nu pășim însă în urma lor [...].

Pînă acuma am putut să vorbim despre români sub un singur nume, acela de „român”, pentru că era vorba numai despre individualitatea lor națională, care pretutindena este tot aceea. De aici înainte trebuie să distingem, pentru că vorbim despre o viață atât de eterogană.

Prin firea împrejurărilor în care trăiesc, românii se împart în trei grupe: românii români, românii bucovineni și românii ardeleni care sunt în Transilvania, Crișana, Timișoara și Maramureș.

Ardelenii, mi-ar plăcea să-i compar cu o fată mare, care-și așteaptă pețitorii. Nici ei singuri nu știu cum stau. Despre o cultură practică, despre o viață economică, cu deosebi când voim să-i punem în comparație cu maghiarii, nici nu putem vorbi. Deși maghiarii suferă sub apăsarea germano-judanilor, ei au cel puțin o clasă de mijloc și un comerț național intern. Cum că o mare parte din clasa de mijloc și din comercianți sunt străini ori numai maghiarizați, este un lucru trist; dar la urma-urmelor, este numai o mare parte, și, substrăgînd această parte din întreg, rămîne totuși un ceva însutit atât de mare cît acela al românilor. Pentru că maghiarii, cel puțin pînă la un grad oarecare, sunt domni în țara lor. Noi? Și noi putem zice că a noastră e țara. Și totuși nu e!

Un scurt tablou al stării ardeleni.

Înainte de toate este poporul, oameni ce trăiesc din munca pămîntului, ori, pe alocurea, din creșterea vitelor. Abia de la anul 1850, scăpați de sub iobăgie, țaranii noștri au putut cîștiga puțină avere. Dările mari și cu deosebi judanii au luat și dintr-aceasta o foarte însemnată parte. Dar proletari totuși, noi, românii, avem din toate naționalitățile mai puțini în Imperiul Austriei. Proletari au boemii, slovacii, nemții și maghiarii: noi abia vom avea 5%. Românii îndeobște sunt săraci; dar fiecare își are cel puțin cîte o bucățică de pămînt lingă casa sa. Fără pămînt vor putea să fie 50%; iară fără casă poate nici

20%. Pentru aceea, la noi nici în părțile curat române ale țării, personalul servitor nu este român. Junele român cu anevoie primește altă slujbă decît aceea la un țaran mai bogat. Iară servitoarele române sunt o arătare dintre cele mai rare, chiar și în comitatele curat române, precum este Zarandul. Oamenii au trebuințe foarte puține pe lingă foarte puțină avere a lor. Românii zic cu plăcere că românul nu intră bucuros în slujba altora. Da! Foarte înțelepțește! Însă cine intră fără să fie silit? Românul nu este silit pentru că nu este proletar. Proletariatul începe numai de la inaugurarea noii constituții și, în special, de la *emanciparea judanilor*. Acum merge înainte cu pași răpezi.

Cu deosebi, unde ei stau în atingere cu maghiarii, românii se bucură de o stare bună. Pe Șesul Ungariei, începînd de la Oradea-Mare pînă către Sigidin, este un șir de comune române foarte puternice. Cu atât mai rău stau românii în acele părți, unde, precum în Timișana, trăiesc în contact cu șvabii. În Transilvania populațiunea română sporește; sașii îșiucid copiii încă în pîntecele mamei lor, urmînd un sistem cunoscut; secuii emigrează spre Orient; tot atîtea argumente pentru ca să nu ne îndoim despre un încet progres al românilor din Transilvania. Ei stau rău, dar merg spre bine; merg încet, dar merg.

Mai rea este starea românilor în părțile spre Maramureș, pentru că aici sunt mai mulți judani galițiani, și în Timișana, pentru că aici sunt mai mulți șvabi. Aici românii merg îndărăt.

Cultura este în deosebite graduri răspîndită în popor. Unde starea economică este mai bună, și cultura este răspîndită în grad mai mare. În genere, stăm îndărătul maghiarilor; pe alocurea stăm, cel puțin la același nivel cu dînșii. Cu deosebi în vremile mai nouă, învățămîntul poporal, deși are defecte, se poate numi bine organizat. Cel puțin atîta este că, cu deosebi în Ungaria (Crișana și Timișana), fiecare sat are școală și învățator format românește. În unele comune sunt mai multe școli. Dar mult rămîne de dorit și mai cu deosebire un budget! Noi facem totul din punga proprie, o pungă foarte goală.

Dintre țărani noștri unii sunt și neguțitori de vite, porci, oi și altele. Toți aceștia se bucură de o stare bună.

Morala este păstrată, viața este candidă, afară din părțile spre Maramureș și în Timișana. Relele sociale nicicând nu urmează izolate. Pentru aceea, de la 1866 începe și demoralizarea dimpreună cu căderea economică. [...]

În privința bogățiilor, în privința stadiului de dezvoltare și în privința puterii prezente stau mult îndărătul maghiarilor. Dar în privința moralei, ei sunt superiori. Cel puțin pînă acuma românii ardeleni sunt un simbul sănătos, oameni mezoși, deștepți și spornici : astăzi ei se află într-un ferbinte proces de dezvoltare.

Cu o bucurie nespusă trebuie să privească scrutătorul vieții noastre lenta, dar neîncetata dezvoltare a clasei de mijloc. Pînă acum avem toate meseriile necesare pentru îndestularea trebuințelor poporului propriu-zis. Avem dubăleri pentru opinci, avem ciubotari pentru ciubote, avem cojocari și surtucari, avem fauri, avem și rotari, și avem cel puțin atîția măsari cîți sunt destui pentru ca să facă coșciugurile pentru popor, încît nu este trebuință de străini. Dar alte meserii nu avem.

Comerțul nu este român decît în trei puncte : Brașov, Lugoj și Lipova. Chiar și în aceste trei puncte, cel străin este însă mai puternic.

Avem o fabrică de hîrtie în Zărnești și o bancă națională în Sibiu, două lucruri după moda nouă. Fabrica nu-și poate vinde hîrtia, iară banca n-are bani !

Mai puternică decît clasa de mijloc este aceea chemată spre răspîndirea culturai : popii și dascălii români. Aceștia sunt cele mai înalte două pături ale poporului român ; de aici încolo a încetat totul, românitatea nu este decît deșartă de vorbe frumoase.

Atît preoții, cît și învățătorii români, nu sunt oameni culți, ei știu însă să cetească și să scrie, și deocamdată și atîta este destul pentru misiunea ce au. Doară tocmai aceea e bine că n-au cîștigat o mai mare cultură de la străini, căci numai în lipsa acestei culturi a putut păstra cel puțin o parte din românitatea lor.

Sunt cîtiva preoți români, oameni ce se numesc culți, gimnazialiști absolviți : nu toți aceștia sunt popi români,

o mare parte sunt *oameni inteligenți*, precum înșiși se numesc. Clerul greco-catolic, compus din oameni crescuți nu numai în gimnaziile străine, dar chiar și în teologii catolice, poate să fie pătruns de ideea naționalității, dar nu e nicicînd român verde în gîndire, căci pe aceasta a corupt-o creșterea. Masa, majoritatea preponderantă, sunt însă oameni ce, chiar dacă ar fi pierdut o parte din românitatea lor, în neîncetatul contact cu poporul, a devenit iarăși români. În aceștia zace puterea intelectuală a românilor din Ardeal, ei nu numai simțesc, dar și gîndesc cu poporul, pentru aceea, în viața publică, ei sunt poporul, căci pe alții poporul nu-i poate înțelege.

În sfîrșit, cîteva vorbe și despre acea parte a poporului, care însăși nu se numără cîtră popor, partea căreia îi place a se numi simplu „*inteligentă*“, în comparație cu „*prostimea*“, precum această parte numește pe popor.

Aceasta e o clasă de oameni, proprie numai poporului român, în special, în Transilvania.

Noi avem în Ardeal cinci gimnazii române : în Blaș, în Brașov, în Beiuș, în Năsăud și în Brad. Bune ori rele, destul că ele sunt : o însemnată parte a inteligenței române iese din aceste gimnazii și e firesc lucru că prea inteligentă nu poate să fie această inteligentă ; dar la urma-urmelor oamenii își fac studiile gimnaziale maghiare, gimnaziile române sunt foarte slabe. Și nici nu poate să fie altfel ! Multe gimnazii maghiare au fundațiuni mari, iară unde fundațiunile nu sunt îndestulătoare, profesorii sunt plătiți din bugetul comunei. Și apoi numai salariile bune fac profesorii buni. Cu șase sute fiorini salar anual, profesorii nu pot să fie decît diletanți. Dar, astfel precum sunt, gimnaziile române sunt îndestulătoare. Progresul nu poate să fie silit ! Răul primordial nu zace în măsura culturai ce se poate cîștiga la un gimnaziu, ci în direcția spre care sufletele tinere se împing prin creșterea în gimnaziile române. Rele sunt gimnaziile noastre numai pentru că ele sunt școli *prelatine*.

În momentul intrării sale în gimnaziu, băietul nu se hrănește cu altă idee, decît aceea cum că el este strănepotul lui Traian, Cezar, Brut și Caton. Astfel prin nutrirea unor idei deșerte ce negrijește temeiul adevărat

al dezvoltării, gimnaziul, în loc ca să dezvoalte mai de parte individualitatea *română* a băieților, își pune toată silința ca să *romanizeze*. Germanismul ori maghiarismul nu împiedică mai mult dezvoltarea firească decât *romanismul*¹, căci fiecare înseamnă o direcție în lucrarea sufletească deosebită de aceea purceasă din firea *românității*.

Aceasta este una dintre cauzele primordiale, din care la noi orice dezvoltare intelectuală, și, în special, orice mișcare literară este peste putință. Tinerii ieșiți din gimnaziile române, aceia care ar putea să lucreze mai mult pentru desfășurarea întregului din care fac parte *îndeobște*, sunt niște capete încurcate; ei singuri nu știu în care direcție să porceadă, întreaga lor lucrare sufletească este lipsită de temei; iar modul lor de gândire este măiestrit, și nu urmat din firea lor națională. Aceea ce sunt *n-ar voi să fie*, iar aceea ce doresc *nu pot* să fie: astfel rămân niște oameni fără un caracter național determinat.

Mai stricăcioasă încă decât aceasta, mai stricăcioasă este direcția în care lucrează ceilalți, așa-numiți români *înteligenți*. Unii sunt crescuți în gimnaziile maghiare, alții în gimnaziile săsești și alții în gimnaziile încă nu pe deplin maghiarizate (gimnaziile germane din Timișoara, Lugoj și Poșoniu). Am arătat deja mai sus, cât de sistematic se corump sufletele tinere în aceste *ășezăminte de învățămînt*.

Afară de teologiuri, românii nu au alte *ășezăminte de învățămînt* mai înalte.

Astfel, pentru viața oamenii se formează numai și numai sub înrîurirea spiritului străin.

Întreb acum: cât de eterogeni trebuie să fie acești oameni în gândirea lor, cînd ei s-au dezvoltat sub atît de deosebite înrîuriri? Ei, între dînșii, nu se pot înțelege și cu atît mai grea este înțelegerea între dînșii și popor. Aici zace răul primordial al vieții noastre: fiind în lucrarea lor sufletească abătuți de la direcția purceasă din firea *românității*, *înteligenții* români ardeleni sunt

¹ Slavici are în vedere aici exagerările curentului latinist care propaga purismul latin al limbii române și al poporului român, excluzînd chiar și pe daci.

o mulțime de oameni condamnați la neproductivitate. Oricît vor lucra ei, rezultatul lucrării lor trebuie să rămînă numai de o însemnătate trecătoare, pentru că productul lor nu este o verigă în lanțul dezvoltării naționale.

Preocupați de romanism, ori de alte direcții străine firei lor primordiale, *înteligenții* ardeleni nu pot să priceapă *gîndirea* poporului. Pentru aceea: limba vorbită de cătră popor este „*coruptă*“, poezia poporană este *sarbădă*, și, *îndeobște*, tot ce e poporul este stricat, pentru că nu este *roman*, ci *român*. Și numai de cînd ne ferim de tot ce este *român* și căutăm numai ce este *roman*, datează decadența noastră literară: numai de atunci avem o limbă pe care nici noi singuri nu o pricepem, numai de atunci o literatură (?) la care chiar nici literații nu țin.

Dar nu numai privită din punctul de vedere național, cultura ardelenilor este redusă la nimic: chiar privind măsura culturii aflate *îndeobște*, nu putem să ne asemănăm cu popoarele dimprejurul nostru. La noi doară și din lipsa bunei stări, în toate ramurile vieții oamenii sunt numai diletanți. Oameni formați, formați în deplina putere a cuvîntului, lipsesc. În tot Ardealul nu s-ar putea afla zece oameni cărora să le fie cu putință să se formeze într-o singură direcție, pentru că oamenii nu pot să lucreze amăsurat cu aplecările lor, ci ei sunt siliți ca să lucreze, numai spre a putea cîștiga mai ușor pînea de toate zilele. La noi, pe lîngă alte nenumărate rele, este și lipsă de temei economic.

Să cuprindem cele zise pînă acum despre *înteligența* ardeleană într-un scurt rezumat. Stările aflate astăzi în Ardeal sunt de o natură cu desăvîrșire trecătoare; despre cultură națională aici abia poate fi vorba; tot ce s-a produs de la 1848 pînă în 1870 în 1880 va fi uitat și rezervat numai pentru magazinul luptelor noastre naționale.

În Ardeal nu avem să căutăm cultură. Aflăm însă elementele cele mai miezoase pentru o dezvoltare națională puternică. Un popor, în multe privințe homeric, o clasă de mijloc mică, dar adevărat națională, un cler și niște dascăli potriviți cu stadiul de dezvoltare în care ne aflăm,

și o inteligență, deși coruptă în romanizarea sa, pătrunsă de cele mai naționale simțiri. Despre așa-numiții *rēnegați*, mai la vale. N-avem aproape nimic, și totuși foarte mult : dreptul ca să sperăm. Pentru o lentă, dar sigură dezvoltare nu lipsește alta decât pacea între popoare și o puternică înrîurire a *românilor români*, asupra românilor ardeleni. Și această înrîurire, cel puțin în mod izolat, a și început. În sfîrșit, oamenii mai înțelepți își vin în fire, și încep să simțească că ei totuși nu sunt *romani*, ci *ceva mai mult*, adică *români*. Iar după ce-a pornit odată pe astă cale, grijă să n-avem, căci e peste putință a ne întoarce.

Atîta pe scurt despre românii ardeleni.

În Bucovina stările precum le privim, sunt și mai bune și mai rele.

În Bucovina sunt mai mulți judani, țara cade mai mult spre Orient : deci starea poporului de la țară este mai rea, învățămîntul poporal mai neglijat și mișcarea populației mai nefavorabilă decât în Ardeal. Cu deosebire împrejurul Cernăuților și pe unde românii sunt amestecați cu rutenii, starea țăranilor este desperată. Înspre munți populațiunea este ca și aceea din munții ardeleni, dar mai nedezvoltată.

În Bucovina sunt însă mai multe bogății îngrămădite în minile românilor, domnirea germanilor asupra bucovinenilor este mai indirectă decât aceea a maghiarilor asupra ardelenilor, și contactul între România și Bucovina este mai viu decât acela dintre România și Ardeal : deci zică cine ce va vrea, starea inteligenței din Bucovina e mai bună decât a acelei din Ardeal. Inteligența din Bucovina, fie ea oricît de slabă, are în sine ceva pozitiv : ea produce puțin, dar cel puțin are să rămînă, pentru că este produs în direcție națională. Însă pentru ca să nu fie multă vorbă, să zicem că ei sunt germanizați : dar cel puțin sunt numai germanizați, nu însă totodată și romanizați, și maghiarizați, și saxonizați. Pentru aceea, bucovinenii, chiar dacă ei ar fi germanizați, se înțeleg unii pe alții, iară ardelenii au numai pasiviști și activiști, toți oameni deopotrivă onești, toți românii deopotrivă zeloși, dar toți oameni ce nu se înțeleg unii pe alții.

În sfîrșit, puține vorbe despre România, patria modestei culturi române, centrul din care au să se răspîndească razele luminilor peste celelalte părți ale romanității.

În marginile orientale ale Europei, după o epocă atît de grea, precum a fost aceea a fanarioților, [...] tocmai o țară bogată, precum este România, nu poate să se afle decât în o situațiune economică foarte rea.

De regulă, cu cît mergem mai tare spre Orient, cu atît mai puțină cultură aflăm în popoare și în special în țăranime. În România starea e însă și mai rea decât cum ar putea fi, potrivit cu această lege. Deci : cauzele nu zac numai într-aceea că România e situată spre Orient. Agricultura nu s-a dezvoltat, precum că țara e mare, oameni puțini și pămîntul roditor. În împrejurări normale din coincidența acestor condițiuni ar fi urmat înmulțirea populației. În România însă țăranimea se afla, și în parte se află încă, în niște stări sociale, care fac ca oamenii, deși puțini, totuși nu pot să trăiască bine. Iară traiul bun este condițiunea primordială pentru înmulțirea populației. Oamenii lucrează, dar rău și puțin, pentru că atît cît lucrează, și chipul *cum* lucrează este destul pentru traiul lor zilnic. O schimbare numai atunci ar putea să urmeze, în astă privință, dacă în urma înmulțirii oamenilor, viața s-ar dezvolta, înmulțindu-se trebuințele. Mai mulți oameni și mai multe trebuinți, și dezvoltarea este în curs. Dar [...] starea de pînă acum a țăranilor români [...] face înmulțirea populației române peste putință. Clerul slab, sărăcia în clasa de jos. lipsa de învățămînt poporal, sunt numai urmări naturale. Dezvoltarea nu se poate sili ; ea numai se sprijinește, prin sprijinirea fireștilor sale condițiuni.

Capacitatea de hrănire a unei țări totdeauna stă în comparație directă cu populația tocmai [a] acestei țări. După ce în România populația este prea mică și după ce această populație nu crește, înmulțirea populației prin incurgere de elemente străine este cea mai firească urmare. Și apoi această firească urmare are încă o alta tot atît de firească, încă o mai mare scădere a populației române. Străinilor le merge bine în România, deci ei se înmulțesc nu numai prin incurgere din afară, ci și prin

naștere. În special judanii din România, populația zisă persecutată, este una dintre cele mai spornice populații din Europa. Tocmai precum în Transilvania românii sporesc cu scăderea sașilor, în România judanii sporesc pe contul românilor. Emigrarea secuilor din Transilvania spre România este o urmare, care arată foarte vădit cum că săcuii au putere de viață, fiindcă altfel nu ar emigra, ci, ca sașii, ar scădea; dar puterea lor de viață e mai mică decât aceea a ardelenilor, și mai mare decât cea a românilor. Nimeni nu emigrează într-o țară unde poate să trăiască *mai rău* decât acasă. Secuii nu emigrează în urma unei prea mari înmulțiri, fiindcă altfel n-ar spori românii ardeleni.

Astfel starea populației țărane din România e cu mult mai rea decât aceea a populației din Ungaria. Stările cele mai bune din România s-ar putea doară măsura cu cele mai rele stări ale românilor ardeleni. Dar, în astă privință, noi, cei asupriți, stăm mai bine. Însă numai deocamdată. În România sunt date toate condițiile pentru o puternică dezvoltare. [...] La noi însă totul este problematic. În special astăzi ne aflăm într-un proces de decadentă. De când și noi ne aflăm într-o țară *liberă*, mergem îndărăt.

Vorbind despre meserii, industrie și comerț, despre formele mai dezvoltate ale vieții economice, avem să facem o deosebire marcată între românii ardeleni și aceia din România. Pre ardeleni i-am privit ca pre o parte din populația unei țări, oareșicum ca pre chirigii. Românii din România sunt un popor cu o viață propice, domni în *casa lor*. Ce la ardeleni a putut să fie mult, la români nici nu merită atenție. Administrație, jurisdicție, organisme economice, așezăminte de cultură: despre toate aceste la ardeleni abia a putut fi vorbă.

În Ardeal meseriile pot să ne îndestuleze; este puțin dar deocamdată nici nu este trebuință de mai mult, cel puțin nu mare trebuință. Numărul care consumă ce nu se poate produce în popor este mic, oameni ce nu ne privesc foarte mult. Cu totul altfel în România. Aici consumația produselor străine e mai mare decât aceea a produselor din țară. Sunt o mulțime de oameni ce nu consumă nimic din țară. Se zice, deși e greu de crezut,

că chiar și pînea ce o mîncîcă, este făcută din grîu român măcinat în străinătate. Asupra unei mari părți a populației trebuințele au năvălit din țările străine într-un moment. Astfel numai cele mai primitive trebuinți se îndestulează prin munca celor din țară. Totul vine din afară.

Meseriile n-au putut să se dezvolte din două motive. Oamenii au pămînt destul și nu este o lucrare mai plăcută decât aceea a pămîntului, nu-i o viață mai bună decât cea a țaranului. Apoi, pentru că în România cei mai mulți oameni lucrează pămîntul, țaranul este cel mai respectat om, căci opinia publică se formează prin părerile oamenilor, iară despre starea sa nici un om nu zice de rău. Astfel, oamenii nu se simțesc împinși spre meserie, o stare mai puțin plăcută și mai puțin respectată decât aceea în care ei se află. Lăsați să se înmulțească oamenii, ca să fie cîțiva ce nu pot trăi din buna rodire a pămîntului și meseriașii vor spori. Iară cînd vor fi mulți meseriași, clasa va fi respectată, căci cel puțin ei se vor respecta unii pre alții. Al doilea motiv este concurența străină. Despre acesta, pentru un om versat în economie, destul atîta. Pînă cînd neamțul din Viena își va vinde marfa mai ieftin decât bucureșteanul, nici vorbă de progres nu poate fi. Impozite mari vamale întroducă cine va avea putere, și totul se va schimba.

Cu atît mai greu se dezvoltă industria în România. La meserii se cer numai capitale personale: la industrie capitalele în bunuri sunt condițiunea primordială a dezvoltării. În toate țările industria s-a dezvoltat numai după ce meseria a format capitalul personal și comerțul capitalul în bunuri. Astfel trebuie să fie și în România. Altfel România care într-aceiași pericol în care se află Ungaria. A forma și dezvolta industria prin capitale străine este a ucide capacitatea de dezvoltare industrială a populației din țară. Capitalul adus din străinătate agonisește pe contul elementului din țară. În Ungaria, după ce capitalele străine s-au aclimatizat atît de tare, eu susțin că o dezvoltare industrială, în special a poporului maghiar, este peste putință. Deși dar în România nu este industrie, starea industrială este cu desăvîrșire mai bună

decît aceea din Ungaria pentru maghiari. A *nu avea* industrie este avantajul nostru asupra maghiarilor, căci dacă am avea, am putea să avem numai una străină. Ura contra concesiunilor străine și iubirea pentru taxele vamale, manifestate de curînd în mod așa de general în România, nu lasă îndoială că și în această privință ne aflăm în curentul dezvoltării.

O credință foarte rătăcită a domnit multă vreme în opinia publică a României : cum că România ar fi o țară cu destinațiune eminentemente agronomică. Da ! firește, pămîntul e roditor. Dar veni-vor vremi cînd România va produce mai multe bucate și va exporta mai puține. În tot cazul e foarte curios că tocmai oamenii ce locuiesc pe malurile *Dunării*, o arteră ce intră pînă dincolo de miezul Europei, au putut să creadă că numai pentru că țara lor e roditoare, ei n-au misiune comercială... În sfîrșit, în România nimic nu se dezvoltă mai răpede decît tocmai comerțul. Vrînd-nevrînd, pe malurile *Dunării* oamenii sunt siliți să facă negoț. Acest comerț pînă acum este amestecat. În Galați, Brăila, Giurgiu și alte orașe dunărene aflăm greci, români, nemți, judani, francezi, englezi, fel de fel de nații. Pentru români speranța zace numai într-aceea că, dintre atîtea nații, nici una nu predomină. De nemți ne despart maghiarii ; de greci n-avem să ne temem ; de francezi și englezi ne despart munți, văi și mări. Altfel asupra comerțului român, judanii singuri înrîuresc încîtva direct. Perirea economică a maghiarilor urmează însă tocmai din cauză că numai nemții și judanii înrîuresc asupra lor și aceștia direct.

În privința comerțului intern națiunea maghiară se bucură de o stare mai bună decît cea din România. [...]

În acest studiu nu se poate vorbi mai pe larg asupra stărilor economice aflate la amîndouă popoare puse în comparație.

Privită îndeobște, Ungaria ni se înfățișează ca o țară civilizată. Deși multe ramuri ale vieții publice nu sunt îndeplinite, unde nu aflăm stări de lucruri îndeplinite, aflăm cel puțin începuturi bune. Ungaria are căi ferate, mai multe bănci de asigurare, cîteva bănci fonciare, mori de vapor de o foarte însemnată producție și alte fabrici. Privită astfel, *Ungaria*, țara maghiarilor,

nu suferă comparație cu *România*, singura țară a românilor, în care mai în toate părțile vieții publice, aflăm cele mai primitive stări. Comparație nu este însă făcută între țară și țară, ci între *popor și popor*. Din acest punct de vedere privite, stările ni se înfățișază cu totul altfel. Românii, ca popor se află astăzi cu puțin peste stadiul în care se aflau maghiarii, cînd neobositul Széchenyi își punea toate puterile pentru ca să deștepte în Ungaria o mișcare economică — *națională maghiară*. Sub apăsarea unor atît de puternice înrîuriri străine, precum erau cele germane și judane, nu a izbutit. Astăzi maghiarii în țara lor sunt domni în Dietă, încît aici pot să vorbească cît le place : toate celelalte părți ale vieții publice sunt însă dominate de germani și judani, în ale căror mîni se află bogățiile, cel mai puternic motor al vieții omenești. Este un proces economic foarte firesc că elementele străine, într-o anume țară, înainte de toate, cîștigă averile mișcătoare și numai mai tîrziu, cele nemiscătoare. Iară asupra vieții politice numai acele elemente ale țării înrîuresc într-un mod direct, care au bogății nemiscătoare. De aici urmează că în Ungaria, spre exemplu, puținii sîrbi par a înrîuri mai mult asupra vieții publice decît atît de puternicii nemți și judani, care, făcînd abstracțiune de la aceea că sunt cel mai bogat și mai dezvoltat element al țării, compun o populație cam de 3 milioane de suflete. Am cădea însă într-o foarte mare rătăcire, dacă am crede în această aparentă lipsă de înrîurire. Nemților și judanilor le merge foarte bine în Ungaria ; altfel ei, ca și românii și sîrbii, s-ar afla în opoziție cu starea lucrurilor de astăzi. Și apoi ar fi ridicol a zice că aceia nu înrîuresc asupra unei țări în care le merge bine... Dar înrîurirea este indirectă. Pînă astăzi, nemții îndeobște, iară judanii cu desăvîrșire, sunt comercianți ori fabricanți : ei nu au dară alte interese decît cele economice. Că aceste sunt satisfăcute se vedește îndeșt dintr-o singură împrejurare : că averile nemiscătoare trec în mînele lor, că adecă capitalele lor au agonisit (din țară) atîta, încît rămîne destul și pentru rezervă. Să nu vorbim despre cumpărarea moșiilor mai mici. În numărul din 26 ian. a foaiei *Neue Freie Presse*, între anunțuri,

un consorțiu de capitaliști străini și din țară face oferte pentru cumpărare de moșii în Ungaria. De loc după aceste oferte urmează apoi alte 13 anunțuri, în care 13 moșii, situate în cele mai bogate părți ale Ungariei, cea mai mică 400 iughere patrate, se propun de bunăvoie spre vânzare. Să se vîndă aceste moșii și apoi înfrîurirea străină va fi mai directă cel puțin cu un grad. Maghiarii în tot momentul vor fi mai mult siliți ca să se privească ca străini în țara lor.

Astfel, avantajul stării românilor consistă tocmai în lipsa acelor așezăminte care, în Ungaria, sunt deja învechite și care au adunat bogățiile în mîna străinilor. Problematic este însă acest avantaj. Vor avea românii mai multă ori mai puțină putere de rezistență decît maghiarii? Ura manifestată în opinia publică a României contra concesiunilor către străini arată îndestul că românii se feresc de angajarea capitalelor străine... Vor putea ei face ceea ce voiesc? Aceasta este o întrebare ce nu putem încă nici discuta, nici dezlega.

*

Țăranul neamț se scoală des-dimineată, își pregătește uneltele, le încarcă, își prinde caii și pornește la cîmp. Cînd soarele își revarsă cele întâi raze peste fața pămîntului, el află pe sîrguitorul econom în munca sa zilnică. Astfel se începe luna și se săvîrșește simbăta seara. Numai duminica este ziua de odihnă: celelalte zile, afară de sărbători, sunt deopotrivă petrecute în productivă lucrare. Pentru aceea neamțul sporește: casa lui îndeobște este binecuvîntată de Dumnezeu.

Să ne întrebăm însă, dacă această sporire, luată în sine, corespunde măsurii de ostenele, avute într-o întregă viață de muncă. Prin lucrarea sa, țăranul neamț, nesmintit, agonisește mai mult decît de ce are trebuință: rămîne un prisos, care nici într-un caz nu poate să fie consumat de către producătorii înșiși. Pentru omul singuratic acest prisos, oarecum fondul de rezervă este de un folos numai problematic și în tot cazul indirect. În special țărani germani au trebuințe nu numai foarte mărginite, ci totodată și cu puțină excepție, numai fiziologice. Neamțul se îmbracă după vreme, locuiește bine și mă-

nîncă să se sature: dar atît în îmbrăcăminte, cît și în locuința și mîncarea lui lipsește acel element ideal care face cu puțință o nemărginită dezvoltare. Toate sunt numai bune, numai îndestulătoare; dar nici una nu conține elementul din frumos, nici una nu cearcă să fie plăcută. Tocmai prin această fire a lor, curat fiziologică, trebuințele țăranilor nemți au o margine: dacă un neamț ar avea milioane, el nu ar putea să consume mai mult decît ce consumă avînd numai mii. Prisosul rezultat din munca sa este dar o măsură de bogății, pentru agonisitor, cu desăvîrșire sterpe. Prin neobosita sa lucrare, neamțul nu ajunge la cîștigarea plăcerilor ce se pot afla în această viață: el muncește numai pentru susținerea traiului zilnic. De aici înainte viața lui este stearpă! Șese zile din șapte în neîmpăcată muncă, numai pentru a face cu puțință ca în cele următoare șese zile să poată munci mai departe. Și în munca neamțului nu este cea parte frumoasă, care din munca altor popoare face o plăcută petrecere: cîntecul, vorba șagalnică, gluma și jocul. Neamțul lucrează serios, mult și cu neobosire.

Această fire specifică a neamțului nu poate să fie decît urmarea unei foarte simțite lipse de aplecare spre lucrarea sufletească. Dacă ar avea mai mult în sine, el ar cerca mai puțin afară de sine: el ar munci mai puțin, ar agonisi într-o mai mică măsură, dar ar simți mai multe plăceri și ar iubi viața mai mult.

Despre lipsa de gîndire proprie a nemților ne convingem mai mult cînd privim duminica, singura zi de plăceri a lor. Neamțul este religios: religiunea este temelul moralei, este lumea fericirii sale. O mare parte a zilei o petrece în biserică. Nu se poate tăgădui: o puternică purcedere de fericire trebuie să miște sufletul său cînd intră și stă în biserică, cînd își pune darurile pe altarul dumnezeului său. Fericirea credinciosului este una dintre cele mai intensive. Dar tocmai religiozitatea, acest străin mod de a fi fericit, este o vădită dovadă despre aceea că neamțul în sine însuși nu află gîndiri fericitoare. Popoarele bogate în gîndire își formează înșele idealuri dumnezeiești!

Suntem departe de a conchide din lipsa de gîndire a țăranilor germani la lipsa de capacitate de dezvoltare a

poporului german. Faptele ne-ar dovedi contrariul. Tocmai acel prisos, rezultat din munca unei părți, face cu puțință ca o altă parte mai mică să fie sustrasă de la munca pentru traiul zilnic. Într-o mie de mitocani totdeauna se află și câte un om mai înțelept : acesta poate să lucreze în lumea gândirilor, pentru că cei 999 muncesc pentru susținerea traiului său zilnic.

Iată strînsa legătură între lucrarea economică și aceea curat sufletească.

*

Am cercat să înfățișez în aceste scurte observații sarbăda viață a poporului german, pentru ca, vorbind despre viața maghiarilor și aceea a românilor, cu atît mai viii să pară colorile cu care voi zugrăvi.

*

Arătarea din afară a unui individ totdeauna este, cel puțin schițată, oglindirea sufletului său. Cînd vedem pe maghiar cu pîteni pe cizme și cu pana în pălărie, ne este peste puțință ca să nu urmăm că are gust, fie acela, după părerea noastră, chiar și bizar. El nu poartă pîtenii și pana pentru că are trebuință de ele : le poartă pentru că cu pîteni și pana își place. În acest place zace fondul : un semn că maghiarul nu este mulțămît cu simpla îndestulare fiziologică, ci el caută în plăcere îndestularea sufletească. O pipă frumoasă, un pieptar cu bumbi mulți, un focș lucrat cu măiestrie ori un buhai încurelat îi este maghiarului mai scump decît neamțului un car cu patru boi. Este aici sens ori nu ? Dacă este, nu poate să fie altul decît acela că maghiarul știe să se ridice peste viața zilnică în o viață mai frumoasă.

Despre locuința maghiarului ceva deosebit nu se poate zice. Regulat predomină în ea mai multă aplecare spre comoditate decît în cea a neamțului.

Maghiarul are o proprie cuină, un propriu mod de a prepara *mîncările* ! o vădită dovadă cum că el nu mîncă numai pentru ca să-și astîmpere foamea, ci și pentru ca să guste. Și neamțul are o proprie cuină, un propriu mod de a-și prepara *mîncări sățioase*.

Dar cea mai vie reflectare a sufletului este totuși numai viețuirea în întregul ei.

Cunoaștem firea viforoasă a maghiarului : temeiul caracterului său sunt afectele excentrice ; semnul fundamental al gustului său este o predominantă aplecare spre colorile vii, spre bizar dacă voim. Tot această fire o aflăm reflectată și în viață.

Maghiarul lucrează puțin, partea mai mare a vieții sale este petrecută în plăceri. Amăsurat cu firea sa viforoasă, maghiarul lucrează foarte intensiv : el adeseori într-o oră săvîrșește lucrul pentru care neamțul are trebuință trei oare. Dar lucrarea maghiarului este întreprinsă : el lucrează, își aprinde pipa, mai aruncă cîteva înjurături, mai vorbește cu vecinul său, și apoi iarăși lucrează. Astfel, el, într-o oră, săvîrșește mai mult, dar, într-o zi, mai puțin decît neamțul. În munca maghiarului este însă acel element ușor, care face din muncă o petrecere plăcută. Fiind munca maghiarului o lucrare mai ales pentru susținerea vieții zilnice, prisosul urmat din ea este foarte mic. După ce maghiarul are destul, el rareori lucrează mai departe. Afară de asta, în trebuințele maghiarului este acel element ideal care face cu puțință o foarte însemnată dezvoltare. Maghiarul bogat poartă bumbi și pîteni de argint, friie și șeaua lucrute cu mai multă măiestrie pentru calul său, cu un cuvînt el varsă în trebuințele sale elementul destinat pentru plăcere.

Cea mai mare parte a vieții sale, destinată pentru plăceri, maghiarul o petrece într-un șir de scene zgomotoase. La el zgomotul este sinonim cu petrecerea plăcută. De lucrat, maghiarul nu lucrează decît dacă este silit de nevoie : astfel el și peste săptămînă își află cel puțin o zi de repaos. Atît această zi, cît și duminica este petrecută în societate cu alți oameni, vecini, prieteni ori neamuri. Maghiarul iubește societatea fără samăn. Pentru noi asemenea petreceri nu ar părea plăcute. Maghiarul nu poate să petreacă fără vin, fără țigan și fără tovarăși. Cu aceștia împreună petrecerea lui este un amestec de jocuri și înjurături. Cînd maghiarul e vesel, el înjură, dă cu focșul o dată în masă și poruncește vin. Dacă veselie lui ajunge la cel mai înalt grad, el plînge ori se bate.

Femeile își petrec vremea liberă în glumire, adeseori obscenă și cteodată, în ceartă cu vecinele. Dar trecătoare este supărarea.

Junii și junele joacă și se înjură, când n-au alt lucru. Duminica, tinerimea satului, de loc după amiază, se adună la un birt și petrece acolo pînă în sara tîrzie. Bătăile la asemenea jocuri sunt îndatinate. Dar feciorii poartă nădragi largi, cămeși cu mîneci de asemenea largi, spălate curat, un pieptar scurt, dar plin de bumbi; fetele poartă o rochie scurtă, abia pînă la genunchi, un pieptar care nu lasă nimic de dorit în privința dezvoltării formelor trupești; fiecare parte arată în îmbrăcămintea sa un anumit gust, pară acela chiar și rău.

Fondul viețuirii maghiare este o nestîmpărată sete pentru a gusta plăceri: lipsește însă în sufletul său acel element zămislitor, care ar putea să creeze formele necesare pentru astîmpărarea setei. Maghiarul este capabil de a gusta plăcere, nu este însă de a și le procura însuși. Pentru aceea este de trebuință ca o mai mică parte a poporului să-și petreacă viața în căutarea acelor forme din frumos, care, potrivit-se cu firea gustului popular, pot să îdestuleze setea simțită. Pînă cînd vor lipsi aceste forme, maghiarul va bea, va înjura și se va bate.

★

Nu este popor care să lucreze mai mult și să producă mai puțin decît românul: pentru că în munca românului predomină elementul de plăcere. Pentru români lucrul de cîmp, îndeobște, este o petrecere plăcută. Plugarul cîntă o doină în urma plugului său; săpătorii își petrec vremea cu cîntece, cu glume, cu vorbe șagalnice și cu chiote, trierătorii se așează în umbra stogului și stau de vorbă pînă ce caii frămîntă spicele, cu un cuvînt, lucrul luat pentru sine este partea secundară, mai neînsemnată, a petrecerei zilnice.

Dar ceva mai mult decît asta. Românul a știut să împreune cu fiecare lucrare cîte o datină păstrată din vremile bătrîne, a știut să împodobească fiecare lucru de cîmp cu un șir de forme frumoase vărsate din sufletul său plin de putere alcătuitoare. Astfel fiecare specie de lucrare cîmpenească este o ocazie dată pentru o sărbă-

toare. Cînd plugarul întăia dată își lasă ferul plugului în țarină, el este purtat în triumf pe grapa sa; cînd fetele și flăcăii ies în cîmp pentru ca să plivească neghina din grîu ori să suie pe deal pentru ca să culeagă lăstarii neroditori de pe vițe, naica gospodăriță îi așteaptă acasă cu o cină gustoasă, iar stăpînul casei se grijește de un cimpoieș. Astfel, prășitul păpușoiului, trierea, culesul popușoiului, strîngerea finului și storsul vinului, fiecare sunt cîte o sărbătoare. Apoi vine iarna cu clăcile, și șezătorile... O viețuire compusă dintr-un lung șir de scene frumoase în arătarea lor.

Dintr-o astfel de muncire nu poate să rezulte decît un foarte neînsemnat prisos.

Dar fie acel prisos oricît de mare, el numai cu privire la parte fiziologică a trebuințelor se poate numi un prisos: în partea lor etică, trebuințele românului nu cunosc margini în dezvoltare.

Cu cît o trebuință singuratică ori o clasă anumită de trebuințe conține mai multe elemente fiziologice, cu atîta ea este mai neglijată la român. Pe un blid cu flori frumoase și cu smălțuială sclipitoare, românul dă mai mult decît pentru mîncarea ce ar putea să se încarce în acest blid. La masa românului totdeauna vom afla mîncări puține, simple și naturale: vom afla însă și blide frumoase, bocăli împodobiți cu flori și linguri de lemn, lucrate cu gust. Pentru că, după părerea românului, mîncarea trece și se duce, iară privirea lucrurilor frumoase dă o plăcere permanentă.

Intrînd în casa românului, din nimic nu aflăm mai puțin decît din comoditate. Aflăm însă pereți acoperiți cu ștergare frumoase, lăicere văpsite cu roș, vînat ori galbăn, împodobite cu flori și pline de vase frumoase, pe grindă un șir de busuioac mirositor, paturi înalte, acoperite cu covoare lucrate de mîna proprie, iar peste aceste, perini pline de îmbrodituri. Întrînd astfel în casă, ni se întipărește o impresiune: că locuitorul acestei case caută mai mult plăcerea sufletească decît comoditatea trupească.

Categoria de trebuințe în care mai mult domnește frumosul este aceea privitoare la îmbrăcăminte. Vestmîntul românului nu se poate numi potrivit cu vremea: vest-

mintele sunt tot acelea în iunie-august și în decembrie-ianuarie. Și aici predomină elementul destinat pentru plăcerea suflătească peste acel al comodității.

Vestmîntul bărbaților români, în croitul său este foarte simplu. Croitul este însă astfel că el nu numai arată, dar și ridică formele trupești. Cu sumanul, chințușul ori cojocul său în spate, țăranel român este o arătare cu mult mai respectabilă, și în special un bărbat cu mult mai puternic, decît dacă el nu se înfățișează numai în cămașă. Nu mai puțin este poetică arătarea alcătuită din o căciulă înaltă, un suman de croi român, un șerpar legat peste cămeșă ce bate genunchii și niște cioareci strimți, îndesați în obiaturile colorate ale opincilor. Elementul frumosului neamestecat, o parte a vestmîntului, care nu are altă destinațiune decît să facă vestmîntul frumos este podoaba alcătuită din flori, dungi, îmbroduri și bumbi. Tatăl meu, ce era cojocar, a făcut unui om bogat din sat un cojoc din trei pei, fiecare peie cite cu 1 f., 20 cr. : acest cojoc a costat însă cînd a fost gata, 80 fior[ini]. Astfel înpodobirea și lucrul unui material de 3 f., 60 cr. a costat 76 fior. și 40 cr. Am văzut vinzîndu-se bunzi (din 8—10 pei de miel) cite 200—250 fior., șerpare cite 80—100 f. Aceste cifre arată destul de vădit raportul între partea fiziologică și cea etică a trebuințelor de îmbrăcăminte a bărbaților români. Pentru a complecta cele zise asupra gradului în care românul doarește a-și place, voiesc să adaug numai una : sunt țărani români, care nu și-ar da pletele pentru un car cu patru boi. Dintre multe exemple numai unul : Un țaran român din Crișana, om cu stare bună a fost condamnat la închisoare pe două luni. El a făcut apel : „Nu mi-ar fi, d-le, de două luni — îmi zise el — dar mi-i de aceea că mă vor tunde !”. După ce l-am asigurat că el va putea să-și sufere pedeapsa fără a fi tuns, el nu a voit mai mult să apeleze. Și omul acesta avea niște plete proaste, ce mai mult semănau cu un fuior de cîlți.

Despre vestmîntul unei femei române aflu de prisos a vorbi. În Timișana, de la 12—13 ani al vieții, fetița începe să lucreze la hainele sale de mireasă. Și pînă ce aceste nu sunt gata, ea nu poate să ia parte la jocuri. Cîtă frumuseță, cît bun gust și adeseori cîtă bogăție este

apoi îngrămădită în un asemenea vestmînt de mireasă, o știm toți. Aflu însă de trebuință ca să însemn în deosebi că croiala vestmîntelor femeiești este astfel, încît el cu desăvîrșire acopere frumusețile formelor trupești. Este aici sens ori nu ? La grecii antici tot așa a fost, și femeile chinezilor, a poporului care are mai mult bun gust în îmbrăcăminte sa, poartă un vestmînt lung, care nici nu dezvălește talia. Frumusețea originală nu are nevoie să imbecite sensurile cu formele alcătuite de natură. Decoltarea damelor noastre este un semn le lipsă de putere productivă. Frumosul ce ni-l arată este o marfă străină ! O Vinere scobită din marmură este un întrupat ideal dumnezeiesc : o femeie goală însă, fie formele ei oricît de frumoase, este cea mai urîtă arătare, pentru că în formele dezvăluite curge un sînge cald, și ochiul nu vede forma, ci fondul.

După această scurtă privire asupra trebuințelor române, ne rămîne ca rezumat o convingere concretă : românul nu numai are aplecare spre gustarea plăcerilor, nu numai este capabil a vieții într-o lume ideală, dar el totodată are în sine și acea putere producătoare ce alcătuiește formele frumosului. El lucrează însuși pentru producerea mijloacelor dorite pentru îndestularea trebuințelor sale etice. Femeile își fac înșile toate lucrurile de mîna, vîrsînd în ele gustul lor individual ; iar bărbații își procură cele trebuincioase prin comandă. Astfel, ceea ce nu este produs cu mîna proprie, este produs sub înfrîurirea propriului gust. Am aflat un țaran, care, aflînd pe cale o pălărie după cum se poartă în satul vecin, a lăsat-o jos, pentru că el nu poate s-o poarte. Produsă după un gust străin, pentru el nu are valoare !

Cînd românul muncește, el își ușurează munca prin o petrecere frumoasă : cu atît mai neamestecată este petrecerea lui în momentele sale libere. Întreaga lui viață este un șir de scene pline de poezie întineritoare. La nașterea unui copil fetele mari fac ceremonia îndatinată și ziua se petrece într-o simplă veselie. La cununie, junele joacă cu flăcăii, bătrînii glumesc cu babele, vornicii strigă cinstele și fac alte glume potrivite, bărbații se mîncă cu nevestele : oamenii petrec adeseori mai multe zile plăcut, fără să știe cu ce. Chiar și moartea unui om

este ocazie pentru înscenări frumoase. Pentru orice ocazie românul are datine cu înțeles tainic, un șir întreg de ceremonii ale unei religii, strecurate din geniul poporului, nu mai puțin frumoase decât simbolice. Afară de asta, de-a pururea tînărul spirit al poporului este necesar în producerea noilor forme : bătrînii fac proverbiile asupra întîmplărilor zilnice ; junii satirizează prin chiote improvizate, păstorii, inspirați de natura dimprejurilor lor, își varsă simțemintele într-o doină gemene cu acea natură ; babele își adorm nepoții cu povești : întreaga viață se petrece într-o lume alcătuită din gîndiri frumoase. Și această lume este temelul moralei poporului român.

Din aceste scurte expuneri ni se vedește măsura în care fiecare dintre popoarele puse în comparație, este capabil a trăi o viață etică. Temelul acestei capacități este, pe de o parte, gustul, pe de alta, măsura puterii producătoare. Nu poate fi nimic mai clar decât aceea că, la poporul maghiar, excentricitatea gustului este un factor demoralizător : fiind gustul prea pretentios, sufletul nu poate să producă forme destule de vii pentru liniștirea dorințelor sufletești. [...]

Nu mai puțin firească este demoralizarea aflată într-o populație amestecată : prin amestecarea oamenilor se amestecă și gustul, perzînd el astfel și caracterul său determinat. Oamenii nu știu înșiși ce doresc, care forme deșteaptă plăcere în sufletul lor. Urmarea este : stagnare și căutarea de plăceri trupești.

În contact cu un popor mai civilizată, urmările trecătoare sunt tot acelea. Poporului i se dau lucruri produse potrivit cu un gust străin : asta, cel puțin pe un răstimp mai îndelungat, trebuie să producă o confuzie în gust și o stagnare în producere.

Astfel, privită din orice punct de vedere, viața etică a unui popor are ca temelie numai gustul bun, amestecat, ori rău. Și apoi Babilonul, Roma și Bizanțul au căzut după amestecarea limbilor. [...]

*

Venind într-un mai strîns contact cu germanii, o mare parte a poporului maghiar, oamenii numiți inteligenți, au cunoscut și și-au însușit trebuințele germane. Afară

de asta, țara era și este plină de străini, oameni ce foarte bucuroși se numesc germani, judani ori maghiari, după cum se schimbă vremurile. Cu deosebiri în vremurile mai nouă, cultura mai înaltă se procură numai din Germania : majoritatea studenților de la facultățile din Viena este maghiară. Axioma că acela nu e cult care nu vorbește nemțește, pentru Ungaria este un adevăr. Acel ce nu vorbește, cel puțin pricepe. Din toate acestea a urmat un amestec de gust la clasa numită inteligentă a poporului maghiar. Iar gustul amestecat este identic cu lipsa de gust.

O frază cu care timpurile ticăloase se scuză este aceea că nu toate timpurile produc oameni de geniu. Da, este adevăr că nu toate timpurile produc geniuri : timpurile proaste produc proști.

Am arătat că poporul maghiar propriu-zis produce foarte puțin ; astfel, funcționarii, clasa la care mai ales curge prisosul din popor, singura clasă de oameni inteligenți maghiari, poate să dea foarte puțin pentru susținerea artei și științelor. Clasa de mijloc este amestecată și cu mult mai nedezvoltată decât ea să poată precumpăni. Bogățiile sunt adunate în minile aristocraților și a celor din clasa de mijloc care se ocupă cu lucrarea economică precum : bancheri, comercianți și antreprenori, toți oameni parte germani, parte germanizați. Astfel, dezvoltării etice a poporului maghiar îi lipsește condițiunea primordială, cum s-ar zice cu un termen comun : punga publicului.

Dar fie un public oricît de bogat, dezvoltarea etică stagnează, dacă acel public nu-și dă banii pentru cîștigarea de plăceri sufletești. Însă a-și da, ori a nu-și da banii, depinde de la gustul său.

Singur filosoful e acela care nu este determinat prin public, ci prin vremea în care trăiește. Evenimentele mari, iar nu crierii omului nasc gîndirile mari : gîndirea lumii este un șir de consecințe ce se urmează în timpuri anumite : geniul este numai mediul, prin care aceste consecințe pășesc în gîndirea oamenilor. Dar prin crierii unui mitocan nicicînd nu se vor manifesta asemenea gîndiri. Pentru pășirea în viață a unui adevăr mare se cer dar două împrejurări : un om înțelept și un șir de întîm-

plări însemnate. Omul se găsește totdeauna; întâmplările lipsesc adeseori. Nu-i va veni nimănui în minte să zică că Schopenhauer, dacă el ar fi trăit înainte de Kant, ar fi cugetat precum a cugetat, în urma lui Kant, ori că Rousseau, trăind în vremea lui Schopenhauer, ar fi scris asupra contractului social. Dar, în toate vremile, atât Rousseau, cât și Schopenhauer, ar fi fost oameni înțelepți. Tocmai însă pentru că filosofii n-au a face cu publicul, ei mor de foame și totuși fac filosofie. Cu totul altfel oamenii care caută formele frumoase. Din deosebite motive publicul domnește asupra acestora. Adevărul este mai mult absolut: frumosul depinde mai mult de gust.

La poporul maghiar, înainte de toate, oamenii care ar avea să lucreze întru căutarea frumosului, sunt în cea mai mare parte, crescuți în străinătate. Gustul lor este, mai mult ori mai puțin, amestecat, stricat, germanizat. Prin asta se slăbește puterea producătoare deoarece nime nu poate fi ceea ce nu este.

Dar fie geniul format în străinătate: semnul adevăratei genialități este tocmai păstrarea individualității originale. De loc ce el pășește în țara sa, el își capătă purcederea sa firească, numai dacă poate să intre într-un mediu sănătos. În Ungaria publicul, în partea sa cea mare, este compus din germanizați: deci așa-numita inteligență mghiară cetește mai mult nemțește decât ungurește. De asemenea și produsele originale (?) nu sunt gustate decât dacă ele sunt scrise într-o limbă maghiară nemțită și după un gust curat german. Dar mai bun trebuie să fie aceea ce neamțul produce nemțește, decât aceea ce maghiarul cîrpește pe nemție [...]

Precum este publicul, astfel trebuie să fie și clasa artiștilor. Vedem strălucind câteva nume bătrîne, oameni formați încă înainte de 1848: Arany, Jókay și alții — puțini. Generația proaspătă este formată din judani și nemți maghiarizați, oameni ce produc după gust german. Alături cu nemții maghiarizați, maghiarii germanizați trebuie să peară, căci neamțul are numai să învețe o limbă, iară maghiarul se luptă cu un întreg sistem de gândire.

În special, asupra fiecărui ram al artei, aflu de prisos a vorbi; caracteristica îndeobște este aceea expusă: o puternică pornire spre germanizare. Ea nu numai este, ea trebuie să fie astfel; în șirul întâmplărilor, ea nu poate să fie alta! Geniul cel mare al poporului: Széchenyi a prevăzut-o și a nebunit.

*

Am văzut mai sus, în care grad poporul român este în stare să se transpună în o lume ideală. El are un gust propriu care hotărăște asupra direcției lucrării sale sufletești. Orice dezvoltare etică, care nu urmează din acest temei, care se potrivește cu un alt gust, care este rezultată din o lucrare în altă direcție, este oricum, numai română nu.

Mișcarea spre bine în viața noastră etică să începe de loc după izgonirea fanarioților din țările române. Dar, în toate vremile, această mișcare a fost lipsită de un sprijin destul de puternic.

În Ardeal, parte în urma înrîuririlor străine, parte pentru urmarea direcției latine, orice dezvoltare mai însemnată a fost peste puțină. Bojincă și Țichindeal au fost necunoscuți chiar și în viața lor, iar despre Șincai vorbesc mai mult acei care nu-l cunosc. Mureșan a perit în arhivul comitatens. *Literații* noștri moderni... dar! literați, deoarece nu scriu cu potcoave, ci cu litere latine. Pe scurt, un public sărac, fără gust, și niște scriitori împinși spre o direcție străină, nicidecum nu vor putea să fie factori pentru o dezvoltare etică. De la Bojincă, Țichindeal și Șincai, românii ardeleni a mers înapoi.

În Țările Române împrejurările au fost altele. Era o clasă de oameni mai mult ori mai puțin bogați: boierimea. Înriuririle străine erau mai indirecte, deci gustul mai neamestecat. Astfel, în timpurile Revoluțiunii Grecești se începe o înceată mișcare literară: câțiva oameni încep să scrie simplu, fără pretenție, și câteva familii boierești încep să cetească și să plătească munca sufletească. Se dezvoltă o literatură primitivă, dar națională, în deplina putere a cuvîntului, națională nu în materie, ci în formă, în gust. Dezvoltarea merge astfel pînă

în vremile lui C. Negruzzi, Eliad, Bolintineanu și Alecsandri.

După anul 1840, boierii români încep a-și crește copiii în străinătate. Cîțiva ardeleni impoartă și în Țările Române direcția latină. Pe la anii 1843—48 junii crescuți în străinătate sosesc acasă aducînd cu sine idei nouă, idei mari de cultură, dar și un gust străin. Urmare : confuzie în gust, confuzie în direcțiile de urmat în lucrarea sufletească, confuzie în viața politică, o totală confuzie socială și Revoluțiunea de la 1848.

După anul 1848, generațiunea nouă, formată în atmosfera liberală a Franciei se ridică la suprafața vieții și inaugurează o goană contra boierilor. Boierii se înstrăinează de cătră popor, dispar în vechea lor formă : dezvoltarea etică se lipsește de condiția primordială a dezvoltării sale.

În această confuzie socială, oamenii își perd capul : Eliad, Bolintineanu și alții cad în direcția francezo-latină, și devin în valoarea lor etică, trecători. Vedem oameni ce azi strălucesc, iar mine sunt uitați. Cu toată ziua, viața pășea într-o nouă fază.

Într-o asemenea confuzie socială zace și demoralizarea : cînd un popor și-a pierdut temelii sale etice, el trebuie să decadă. Pe la anii 1858—1868 Țările Române, România unită, este o țară, în care atît morala publică, cît și aceea privată nu sunt cunoscute decît de nume. Astfel, fără nici o sfială, putem să zicem : epoca de la 1848 este compusă din [...] Iancu, Mureșan, Eliad, Bolintineanu și alții, oameni care au fost cu destulă iubire pentru binele obștesc, au desperat, și-au pierdut credința în bine și-au murit nebuni.

A fost însă un om puternic în suflet, geniu al popoului, care nici în aceste grele împrejurări nu s-a pierdut pe sine însuși, nu a desperat, nu s-a abătut de la calea pe care a pășit : Alecsandri. El s-a format în lumea mare ; dar fondul sufletului său a primit tăria sa din privirea frumosului național. Poezia lui Alecsandri este gemene cu acea poporală : tot acea gândire ridicată prin un gust format. Tocmai pentru aceea au fost vremi cînd această poezie atît de română a fost negustată de

cătră publicul român, care avea un gust atît de neromânesc. Alecsandri era izolat, dezgustat, și numai fericierea aflată în sufletul său l-a scăpat de la soarta contimpuranilor săi.

Ar fi prea mare cutezare, dacă am presupune o reavoință la acei ce au stat în acest răstimp în fruntea vieții române ; avem caractere nobile, dacă nu multe, cel puțin cîteva. Răul nu a urmat din reaua-voință a oamenilor, ci din încurcarea spiritelor. Nu în voință, ci în gîndire era fundamentul răului, în lipsa de înțelegere între cei buni, în lipsa unei sincere opinii publice. Numai în urma lipsei de înțelegere între cei buni, au putut cei răi, partea putrezită a popoului, să se ridice la suprafață. Și nime nu vorbește mai mult despre onestitate, decît omul neonest : tocmai în această epocă neromână și neonestă s-a făcut mai multă paradă de onestitate, naționalitate, românism, libertate ș.a. Cei răi aveau mișcare liberă ; cei buni, dar slabi, se stricău, iar cei rămași buni, în lipsa fondului național, se îndestulau cu spoiala formată din fraze frumoase. Un număr foarte mic, oameni ce și-au păstrat sufletul român, văzîndu-se împinși în o lume străină, s-au retras din viața publică.

Productele spirituale, într-o asemenea epocă, nu pot să fie decît de-o valoare trecătoare.

După anul 1868 ferberea spirituală crește cu pași răpezi. Ea în scurt timp ajunge cel mai înalt grad. Spiritelor pornesc în sfîrșit în patru direcțiuni : masa merge în direcția franceză ; un număr foarte însemnat, în frunte cu Academia din București, purcede în direcția latină ; un mic număr de oameni crescuți în Germania voiește să fericască pe poporul român prin germanism ; în sfîrșit cîțiva oameni, puțini la număr, dar puternici în suflet, se alipesc cătră Alecsandri. Această purcedere spre direcțiuni, deși deosebite dar hotărîte, este cel dintăi semn al mișcării spre bine. Viața este încă încurcată, dar ea se limpezește : o arătare de asemănat cu prefacerea negurei în nouri compacti. Mai înainte în junimea academică se naște dorința, o dorință puternică și instinctivă, ca cei buni să se unească și să lucreze într-o

singură direcție : Alesandri cîntă, deși ceva înainte de vreme :

„O umbră eroică,
Privește visul tău ;
Uniți suntem în cugete,
Uniți în Dumnezeu !”

Procesul curge repede. În toată ziua numărul celor alipiți cătră Alesandri crește ; azi putem să zicem fără nici o rezervă : Alesandri este centrul vieții etice a românilor. Germaniștii per, ori au perit ; francejiștii ne par sarbezi ; latiniștii sunt figuri ridicule ; direcția română se întărește pe toată ziua. Vedem că oamenii ce stau pînă acuma în neîmpăcată luptă, spre surprinderea tuturor, lucrează împreună. Oamenii încep întrucîtva să se priceapă : pentru că au pășit pe un temei comun.

Aceasta este faza în care astăzi se află procesul de dezvoltare al României. O incontestabilă purcedere spre bine. Prea mari iluziuni să nu ne facem însă : binele abia este plămădit ; cea mai mică lovitură poate să izbească țara în fierberea de mai nainte. Și aici rezultatele depind de la întîmplările ce se vor urma în viitor. Nu suntem în *bine, ci am pornit* numai spre bine !

Făcînd comparație între viața etică a maghiarilor și aceea a românilor, înainte de toate, ni se va întipări în minte aceea că maghiarii merg spre rău, iar românii spre bine. Dar atît una, cît și alta din aceste stări poate să fie trecătoare : comparația este a se face între măsurile și gradurile culturai aflate la popoarele de comparat.

Cu privire la măsura culturai, poporul român este fără îndoială inferior. Literatura beletristică dinainte de 1848 a maghiarilor este bogată ; parte înainte, parte după 1848, s-a dezvoltat mai cu samă o literatură beletristică în proză. Atît poeții Vörösmarty, Kisfaludi, Bajza, Petöfi și Arany, cît și prozaiștii Jósika, Jókay, Degré, Vas Gereben ș.a. au fost foarte productivi. La români, însă, poeții au scris puțin, fiind și puțini la număr, iar din proza beletristică abia avem începuturi. Cu deosebire drama este la maghiari mai dezvoltată decît la români, numai Szigligeti a scris 101 piese, îndeobște populare.

Nu mai puțin înapoi sunt românii în privința istoriei naționale : noi abia avem cîteva începuturi, cronicari și compilatori. Astăzi abie se face încercarea unei istorii critice.

Despre știință aflu de prisos a vorbi : ea atît la maghiari, cît și la români nu este încă înpămîntenită.

De asemenea, înapoi stă poporul român și cu privire la răspîndirea culturai. Poporul român îndoit atît de mare cît cel maghiar, abia are jumătate din publicul cetitor maghiar. În Ungaria sunt o mulțime de așezăminte de învățămînt, douăzeci și cinci de teatre dintre care cinci bine organizate și alte așezăminte de astă natură. În România sunt începuturi de o valoare problematică.

Pictura, sculptura și alte ramuri ale artei în Ungaria sunt mai dezvoltate decît în România ; însă ele nici într-un loc nu merită atenție. Muzica este deopotrivă ne dezvoltată.

Chiar și în anul trecut maghiarii au produs cel puțin îndoit ca românii.

Cu totul altul este raportul în privirea gradului înălțimei la care stă cultura fiecărui dintre popoarele comparate.

Poezia poporală și arta poporală română îndeobște, scrierile lui Alesandri, ceva din Heliad, încercările istorice ale lui Hăjdău, ba chiar și numai pledoariile cîtorva avocați din București privite din punctul de vedere al frumosului și adîncei pătrunderi, stau mai înalt decît orice scriere aflată în literatura maghiară.

*

Înmulțirea ori scăderea populațiunei sunt urmări ale stărilor sociale îndeobște, și în special al acelei economice și a celei morale.

Cînd un popor în privința economică merge îndărăt, numărul copiilor nelegiuți crește, cifra căsătoriilor scade, se înmulțesc boalele epidemice, viața morală decade, și cifra mortalității se ridică treptat cu fiecare dintre aceste împrejurări. Mortalitatea mai ales de la 30 pînă la 45 ani e mare.

Cînd intră demoralizarea în viață : oamenii sărăcesc, și urmările sunt tot acelea, cu deosebirea cum că, în acest caz, e mare mortalitatea copiilor.

Mișcarea populației maghiare ne arată tot această stare. Poporul este stors [...] în privința economică : el trebuie să decadă moralmente cu atît mai mult, cu cît, de altă parte, dezvoltarea etică este împedecată prin înfriurirea germanismului. Urmare : populațiunea scade în mod îngrozitor. Mor bărbații între 30—45 ani și copii pînă la 5 ani. Cînd în holda de grîu răsare știr, grîul nu se preface în știr, ci grîul pere răsărind știr în locul lui ; de asemenea și razele se răspîndesc nu atît prin asimilare, cît prin suprimarea celei mai slabe de cătră cea mai tare. Scad maghiarii : se înmulțesc germanii și judanii. Cel mai firesc proces. Pentru ca să arăt cît de răpede este scăderea poporului maghiar, însemn că cifra viețuirii sale, socotită pe 10 ani, este 14, în vreme ce aceea a Transilvaniei, unde populațiunea de asemenea scade, este 25.

Cauzele acestei stîrpiri nu zac în lipsa de putere de viață a poporului maghiar, ci în apăsarea economică și intelectuală a poporului german asupra unei mase de abia de 4¹/₂ milioane.

La români mișcarea populației este cu puțin mai favorabilă.

În anul 1872 se află în Transilvania, socotindu-se și comitatele Solnoc, Zărand, o parte din Bihor, comitatul Aradului pînă la șes, și districtul Chioarului, deci în Trnia, precum ea era la anul 1772, cu 100 ani mai înainte, astăzi se află la 2 milioane de români. La anul 1772, cu un secol mai înainte, se aflau tot pe acest teritoriu 677.000 români. Astfel, numărul românilor ardeleni, într-un secol s-a întreit. Nu tot în astă proporție a crescut și populația totală a țării. În 1772 Transilvania întregă avea 1 milion 200 000 locuitori. Astfel numai populația cea română a crescut : sașii, secuii și maghiarii cel puțin stau locului. Considerînd această împrejurare : numărul 25 al viețuirii, în special români, este cel puțin 30, adică mai mult decît dublul celui maghiar.

Cu deosebi de la anul 1866, deși în proporțiuni mici, populația română a Transilvaniei scade, afară de districtul Năsăudului, unde stările sunt bune.

Pe Cîmpia Ungariei, cu deosebi în Timișana, populația română scade.

În Bucovina de la anul 1777, cînd țara avea la 5 — 60 000 suflete, populația s-a înzecit. Dar aici avem să considerăm și înmulțirea prin colonizări. Azi cifrele îmi sunt necunoscute ; dar în urma celor expuse este de presupus o mică scădere.

Cea mai mare scădere a populației române este în Moldova. [...]

În întregul său, poporul român scade, dar cifra scăderii în România se face mai mică, iar în Ardeal crește.

Cauzele sunt expuse mai sus.

B. RAPORTUL POLITIC

Din cîte s-a zis pînă acum, cunoaștem îndestul firea individuală a poporului maghiar. Destulă putere productivă, afecte viforoase, o voință tare, energie în lucrare și o puternică conștiință de unitate națională — sunt momentele de căpîtenie ale acestei firi.

Acum nu avem decît să alcătuim din aceste trăsături temeinice un întreg psihologic, caracterul pozitiv al maghiarului, privindu-l mai ales în viața publică.

De o mie de ani poporul maghiar are o viață proprie : în astă îndelungată viață caracterul său, privit din oricare punct de vedere, a putut să se formeze și să se desfășure, amăsurat cu individualitatea maghiară și cu firea întîmplărilor petrecute în viață.

Neîncetatele lupte ce maghiarii aveau să poarte cu vecinii lor, au strîns legăturile între oameni, întărind conștiința lor de unitate între sine și au oțelit pe poporul unit atît în trup cît și în suflet, dîndu-i o rară capacitate de răbdare.

Rezultatele acestor lupte, de altă parte, a dat sufletului maghiar acea tărie pe care numai conștiința de putere poate să o producă. Maghiarul este hotărît, mîndru, energic, generos. El nici chiar în cele mai fatale

momente nu-și perde credința în bine; pentru aceea, când e vorba de faptă, nici când nu-i lipsește curajul: toate aceste trăsături ale caracterului său sunt rezultate istorice, întocmai precum temeiul lor, conștiința de putere, este o urmare a rezultatelor ce au avut maghiarii în viața lor. După o viață atît de bogată în fapte ca aceea maghiară, mai ales un popor înzestrat cu o vie închipuire, trebuie să se privească pe sine ca pe o ființă superioară.

Prin astă fire a sa, sub înrîurirea popoarelor dimprejur, poporul maghiar, în urma celui mai firesc proces, a devenit centrul pe lângă care, în curgerea vremilor, s-a format un stat: Ungaria de astăzi. În astă Ungarie, în urma unui bogat șir de împrejurări, o firească predominare a elementului maghiar nicicînd n-a putut să lipsească. La urma-urmelor, maghiarii au fost Ungaria; celelalte țări, fracțiuni de popoare, s-au anexat numai succesiv către statul format numai de către maghiari. Chiar și după aceste anexări, poporul maghiar, atît prin numărul ce reprezintă, cît și prin superioritatea sa psihologică, a trebuit să predomineze. Românii din Ardeal și Timișana erau puțini la număr (în secolul XVIII abia 800 000 cu toții) săraci, și prin urmare lipsiți de cultură. Slovacia din apusul Ungariei n-avea mai bune stări decît românii. Sirbii erau puțini. Croații în țara lor proprie răbdau apăsarea maghiarilor. Toate aceste patru fracțiuni de popoare erau, unele mai mult, altele mai puțin, excluse de la viața politică. Maghiarii locuiesc în cea mai bogată parte a țării, sunt cei mai numeroși, și atît prin firea lor mezoasă cît și prin conștiința de unitate, cei mai puternici în lucrare; în minele lor erau îngrămădite bogățiile țării: astfel în Ungaria numai o viață politică maghiară și numai o dezvoltare intelectuală maghiară a fost cu putință.

*

Pentru ca să ne putem forma, înainte de toate, trebuie să fim; și numai fiind, putem afla aceea ce suntem. Românii, ca popor, încă n-au fost, ei nu au trăit încă în o viață comună: în zadar am cerceta dar caracterul lor, pentru ca să-l punem în comparație cu acel al

maghiarilor. Suntem un popor, nu fără caracter, ci care nici însuși nu-și cunoaște caracterul. Caracterul este modul de a viețui, și înainte de a fi viețuit, nu putem să știm cum viețuim. Din asta nu urmează însă că românii de fel nu ar putea fi comparați cu maghiarii.

În Țările Române de la Dunăre, cel puțin o parte din poporul român a trăit o viață comună, în care — deși nu în gradul aflat la maghiar — individualitatea română a putut să se întipărească în modul de lucrare a oamenilor. Este cel puțin cu putință ca aici să se fi format caracterul românesc. [...]

În îndelungata lor viață românii n-au avut a se lupta mai puțin, ei au avut a se lupta chiar mai mult decît maghiarii. Pentru aceea, în trup și suflet, românul este mai oțelit decît maghiarul. Capacitatea de răbdare a românului se măsoară cu aceea a iloților. În cele mai rele stări românul este mulțumit, căci în suferințe s-a dezvoltat în lume.

Dar, tristă a fost soarta românilor, și urmările acestei triste soarte se reflectează în caracterul său de astăzi. Din atîtea grele lupte românii au avut atît de puține rezultate: abia a fost un moment în care nu s-au luptat, și totuși abia a fost un moment în care ei au fost domni în țara lor. [...]

După izgonirea fanarioților viața a fost prea încurcată pentru ca o dezvoltare a caracterului român să fi fost cu putință.

Toate rezultatele dobîndite în vremea mai nouă, nu sunt urmări ale propriei lucrări, ci ale înrîuririlor întâmplătoare ale popoarelor cu care trăim în contact: aceasta nu au putut dară să ridice conștiința de demnitate a românilor. De altmintrelea această epocă a fost îndestul caracteristică.

O formare a caracterului român va fi cu putință numai sub înrîurirea istoriei și numai după intrarea vieții publice în stabilitate. Astăzi aflăm numai caractere singuratice precum ele s-au aflat în toate vremile. Iancu a fost un caracter marcant, dar izolat.

Starea românilor din Ardeal a fost și este mai rea decît a celor de la Dunăre: proporționat cu acest raport și caracterele sunt mai palide.

Cînd moldoveanul își înfățișează timpurile de mărire ale străbunilor săi, ori munteanul privește la Mihai, Mircea și Vlad, e peste puțină ca în sufletul lor să nu intre un simțămînt de bărbătească mîndrie. În Ardeal lipsește chiar și atîta : Horia și Iancu sunt centrele a două mîndre, dar triste întîmplări; unul a fost uitat fără vreme, iar celălalt a murit sub gardul unui neamț. Este aici cu puțină chiar și numai umbra unui simțămînt de demnitate? Oameni ce au lucrat astfel, ce au dobîndit astfel de rezultate din lucrarea lor, pot ei să nu creadă despre sine mai puțin decît sunt, să nu se disprețuiască pe sine înșiși? „Ne-am luptat ca leii; am vărsat sînge; am răsturnat stînci; și acela, care a fost mai viteaz între noi, a fost batjocurit în viață!“ Un popor care-și poate zice astfel de vorbe, trebuiește să cadă în apatie. Ardeleanul este mîndru în sine, căci este conștient despre superioritatea sa intelectuală, în viața publică el este însă cuprins de apatie.

Atîta asupra caracterului român: el numai într-un stat național, cuprinzînd în sine pe toți românii, va putea să se formeze definitiv.

*

Patria maghiarilor este „Șesul Maghiar“. Între Carpați și Alpi; aici s-au așezat maghiarii nomazi la sosirea lor în Europa, asta a fost Ungaria primordială, aici locuiește masa poporului maghiar. Celelalte părți ale Ungariei de astăzi s-au anexat numai succesiv către această matcă: Slovacchia în vremile lui Csák Máté, Maramureșul, cu o parte din Sătmar, în vremile lui Dragoș, Banatul Timișan, Chioarul, Zărândul, Sălăgiul, o parte din Solnoc, Bihor și Arad, în vremile mai nouă, Transilvania la anul 1866, iară Fruntaria Română etc. la anul 1872. Asta este ce maghiarii numesc azi „Țara Ungurească“. Noi, însă, ce nu suntem maghiari, ci oameni cumînți, să numim numai acel pămînt o „țară ungurească“, unde locuiesc unguri, adecă șesul mai sus însemnat. Astă Ungarie avem să o privim din două deosebite puncte de vedere: din acel *strategic*, al capacității de apărare, și acel *economic*, al capacității de hrănire.

Privită din punctul de vedere strategic, Ungaria este una din țările cele mai rău situate. Părțile de către Orient sunt locuite de români: astfel intrarea în astă parte în țară depinde mai mult de la români decît de la maghiari. În asemenea chestiuni portarul român este mai determinător decît domnul maghiar. Mărginile Țării Ungurești sunt dar din astă parte, formate prin apa Mureșului. Dincolo de Mureș, abia se află cîteva colonii maghiare. Mai jos Mureșul curge în Tisa și Tisa în Dunărea. Astfel linia spre orient a maghiarilor este Mureșul, Tisa și Dunărea. O linie care abia se poate numi strategică, deoarece Mureșul este o apă mică, ce cu deosebi în vremi de secetă, mai nu este o piedecă tactică. Peste Mureș, către Tisa, în partea maghiarilor, locuiesc tot atîți români cît și maghiari. Deci adevărata linie strategică a maghiarilor este numai apa Tisa, o linie, în împrejurări normale destul de puternică. Spre nord trecerile sunt cuprinse de români, ruteni și slovaci. Spre sud o parte din Dunăre și Drava desparte pe maghiari de către slavii de sud. De către apus lipsește orice scutire serioasă. Astfel poziția maghiarilor este tare numai între Tisa și Dunăre.

Pămîntul locuit de maghiari este roditor. O foarte simțită lipsă de ape face însă valoarea lui mai mică. Aceasta s-ar putea însă înlătura prin canalizări. Ca locuitori ai unei țări roditoare, maghiarii sunt plugari. Alte bogății, afară de rod, Ungaria nu dă: mineralele se află în părțile locuite de nemaghiari; din exploatarea lor maghiarii trag un folos indirect, întrucît ei domnesc asupra acestor popoare, și trecător, fiindcă această domnie nu are să țină totdeauna. Privită din punct de vedere economic, Ungaria, chiar dacă am admite că ea să întinde pînă în Transilvania și Boemia, nicicînd nu poate să joace un rol mai însemnat. Situațiunea topografică face peste puțină orice dezvoltare comercială. Pentru ca să poate face comerț, Ungaria trebuie coborîtă la mare, maghiarii trebuie să fie un popor agricultor și industriaș. Ei își lucrează pămîntul, prelucrează produsele brute ale țării lor, precum și acelea ale Carpaților vecini și totul a încetat. Comerțul pe Dunăre îl împart germanii cu acei de la gurile Dunării. Dar cu atît mai puternic

poate să se dezvolte viața etică. Asta este firea înriurii topografice asupra maghiarilor.

*

Totdeauna în vremurile grele români au avut o cetate, în care au fost scutiți contra năvălirilor străine: Carpații. Puternică este Dunărea; dar totuși au fost vremi, cînd numai birloagele răcoroase au putut să dea românii adăpostire. Pentru aceea cuibul românii este Țara Oltului, aceea a Făgărașului și Țara Moților: de aici au curs românii în vremile de pace asupra cîmpiilor și s-au răspîndit precum îi aflăm azi. [...]

Avem o țară pe care n-o știm iubi îndestul.

Privit din punctul de vedere economic, pămîntul locuit de români este cel mai bogat în Europa. Cîmpiile de la Dunărea și din Timișana dau cea mai îmbelșugată rodire, iar adîncurile Carpaților îmbată mințile prin bogăția de minerale. Nenumărate rîuri se varsă din Carpați în Dunărea: iar această maică bătrînă a rîurilor răsăritene ne silește ca să ne punem în legătură comercială cu lumea întregă. Cîtă binecuvîntare aruncată într-o singură țară. A trebuit să fie mai mulți Dumnezeui pentru ca să poată încărca atîta zestre pe un singur popor! Și, totuși, poporul care locuiește în astă țară e cel mai prăpădit, cel mai părăsit de toți Dumnezeui.

*

Am arătat mai sus cum maghiarii predominau în statul ce s-a format împrejurul lor. În urma acestei predominii, toate bogățiile, nu numai ale Ungariei, ci și ale țărilor anexate către ea, curgeau în mîinile maghiarilor. Viața publică era purtată de maghiari. Ei erau statul.

În secolul XVIII predominarea maghiarilor purcede spre decadentă.

Înainte de toate, se înmulțesc nemaghiarii în Ungaria. Vin o mulțime de colonii din țările germane. Slovaci sporesc în mod extraordinar. La anul 1766 în Transilvania sunt 540 000 români, la anul 1772, cu 6 ani tîrziu, 670 000, cu 130 000 mai mult. Se anexează mai multe părți locuite

de nemaghiari către Ungaria. Cu vremea, maghiarii se găsesc în minoritate în țara lor.

Tot pe astă vreme Ungaria înceată a fi un stat pentru sine, intrînd în Imperiul Habsburgic. Poporul maghiar cade sub înriurirea directă a germanilor.

Maghiarii pășesc ca dominați în secolul XIX. Viața lor pînă la 1848 este o înfierbîntată luptă contra înriuririlor germane. În astă luptă, ca o urmare a conștiinței de lipsa îndestulei puteri, se naște ideea maghiarizării popoarelor din Ungaria, pentru maghiari cea mai nefericită idee. Fiziologic, psihologic și politic, ea este peste putință: maghiarii poate că cunosc însă un alt punct de vedere, din care ea pare de realizat. În sfîrșit, ea este ideea maghiarilor: prin asimilarea nemaghiarilor ei voiesc să se întărească în lupta defensivă contra germanilor; deci ei încep o altă luptă ofensivă contra acestora. Ei bine! dar între 4 milioane de oameni, nu este și unul înțelept, care să spună celorlalți că intră între două focuri? A fost unul dar acel unul a nebunit.

De aici înainte procesele sociale se încurcă. Deja, prin înriurirea germanilor asupra maghiarilor, se slăbește aceea a maghiarilor asupra popoarelor din Ungaria.

Aceste purced spre o dezvoltare, e drept primitivă, dar în sfîrșit o dezvoltare.

În lupta contra maghiarilor, germanii pentru ca să slăbească pe maghiari, sprijinesc dezvoltarea nemaghiarilor din Ungaria. Aceștia intră mai adînc în procesul lor de dezvoltare.

Cînd maghiarii își încep lucrarea spre maghiarizare, ei dau de niște popoare cuprinse de un viu proces de dezvoltare, de popoare ce sunt și voiesc să fie și să rămînă ce sunt. Astfel, încercările maghiarilor produc tocmai efectul contrar celui dorit; o evidentă înstrăinare de către maghiari. Dacă maghiarii ar fi fost înțelepți, ei ar fi trăit: „Ne prăpădesc nemții: să mergem cu toții în contra lor! Pînă acum ne-au unit turcii; acum să ne unească nemții.“ Dar nu! maghiarii să facă cremene din diamant!

Pentru ca să pună coronă rătăcirilor, maghiarii anexează către Ungaria tot ce s-a putut anexa: astfel de-

veniră ei înșiși, în țara lor proprie, abia a treia parte din țară¹.

După Revoluțiunea de la 1848 nemaghiarii din Ungaria rămân în ofensivă contra maghiarilor. Până la anul 1866 nimic nu stă în calea dezvoltării lor. Iar o epocă de 16 ani este schimbarea unei generațiuni.

La anul 1866 procesul intră într-o nouă fază.

Maghiarii încep să vadă că ei sunt cei mai slabi în țara lor. Deci, ce fac? În loc de a se uni cu aceia cu care de la fire sunt legați prin interese comune, ei caută ajutor contra lor tocmai la aceia contra cărora ar avea să se

¹ Keleti Károly, într-o statistică premiată de către Magyar Academia numără în Ungaria cu totul: 13 219.350 suflete. Între acestea:

1. maghiari	— 6 307 587 ;
2. români	— 2 321 903 ;
3. slovaci	— 1 825 725 ;
4. nemți	— 1 816 089 ;
5. sirbi	— 284 826 ;
6. croați	— 208 529 ;
7. ruși	— 418 040 ;
țigani și altele	— 109 610.

Sunt în Ungaria, potrivit cu astă statistică, 4 popoare deosebite. Maghiarii împreună cu românii ori împreună cu nemții, sunt majoritate. Singuri sunt minoritate. De asemenea, și slavii luați împreună. În oricare caz românii ori nemții hotărăsc. Dar să privim împreună numărul maghiarilor mai de aproape. Statistica zice că sunt 6 milioane de maghiari — inexact! Trebuie să ne bată la ochi că din rubrică lipsește numărul „judanilor”. Maghiarii privesc de maghiari pe toți aceia care se „numesc” pe sine „maghiari”: astfel judanii nu sunt priviți ca partea unui deosebit popor, ci ca parte a poporului maghiar. În Ungaria sunt cel puțin 500 000 judani deci cu atita mai puțini maghiari. De asemenea avem să procedăm și în privința nemților. Sunt în Ungaria 1 800 000 coloniști germani, oameni ce nu vorbesc limba maghiară. Germanii de prin orașe cu profesii liberale, și meseriași, chiar și dacă nu vorbesc bine limba maghiară, sunt priviți ca maghiari. Știm apoi că în Ungaria nu este un singur oraș în care nu s-ar vorbi mai mult nemțește decât ungurește. Sunt apoi slavi, croați și ruși, ce vorbind limba maghiară se numesc maghiari. Toți aceștia împreună fac cel puțin 1 500 000. Astfel, în adevăr, în Ungaria nu mai sunt mai mult de 4,5 milioane maghiari. Cam atita poate să fie și numărul germanilor împreună cu judanii. Dar aceștia reprezintă inteligența și bogățiile. Numărul românilor este mai exagerat. De asemenea și al slavilor, afară de rusneci (n. a.).

lupte, la germani. O deplină capitulare. Ba încă chiar și cu judanii se aliază maghiarii numai ca să fie mai mulți la împărțea.

În aparență. Dualismul este predominare a elementului maghiar, în adevăr el este însă forma înrîuririi germanismului spre Orient. Maghiarii domnesc, iar nemții bagă banii în pungă.

Precum existența Imperiului Habsburgic, numit azi Austro-Ungaria este problematică, astfel chiar și numai aparenta predominare a elementului maghiar este măiestrită.

Imperiul Habsburgic s-a format sub înrîurirea turcilor; interesele comune ale țărilor și fracțiunilor de popoare a fost temeiul unirii; azi înrîurirea turcilor a încetat: interese comune nu sunt mai mult, stațul este o existență fără temei social. Prestigiul Dinastiei, încercarea vieții și coincidența intereselor altor state pot însă să dea Austriei o viață îndelungată.

Pentru germanii din Austria, cu deosebi de la *Unirea* tuturor statelor germane într-o împărăție, existența Austriei este mai mult o chestiune de afecte, decît de interese. Lor aici le merge bine, dar nici în Germania n-are să le meargă mai rău. În tot cazul Austria este pentru dînșii numai o cale potrivită pentru înrîurire asupra Orientului.

Mai multă alipire către Austria este în poporul Boemiei, în cehi. Intrați în trupul poporului german, cehii se află în luptă pentru existența socială. Cu încetarea Austriei, încetează și această luptă, încît Boemia numai în Austria este cu putință. Pesemne cehii nu prevăd aceasta îndestul!

Maghiarii țin la Ungaria cum ține credinciosul la fericirea vieții cerești. Ei știu că această Ungarie, numai scutită de prestigiul Habsburgilor, poate să existe. Astfel ei sunt cel mai credincios popor către țară și Dinastie.¹

¹ Aprecierea lui Slavici, că Ungaria nu putea deveni stat independent, din cauza situației sale geografice, este infirmată de desfășurarea ulterioară a evenimentelor istorice.

Toate celelalte popoare, mici, mari, culte, neculte, precum sunt, au o singură aspirațiune negativă : să piară Austria ; precum s-a compus, așa să se discompună, căci cită vreme ea va exista, ele nu pot să pornească spre o dezvoltare îndestul de vie.

În urma acestor stări, maghiarii sunt și trebuie să fie oamenii zilei, favoriții Dinastiei și purtătorii vieții publice. În Dietă ei au majoritatea. Această majoritate face legi și îndreaptă trebile țării. Dar întâmplările sociale nu se petrec în Dietă. În Dietă se fac mascarade politice, cu deosebi în acea din Pesta. Majoritatea este compusă din maghiarizați și germanizați, oameni ce iubesc starea lucrurilor de astăzi, numai fiindcă le este priincioasă lor. Puținii buni în suflet sunt orbiți de rezultatele aparente ce au avut în vremile mai nouă. Această majoritate nu este mai mult reprezentațiunea poporului maghiar, decît a țării. Înainte de toate, este o propagandă a germanismului.

Pentru înfrinarea nemaghiarilor din Ungaria, această majoritate a croit o *lege pentru naționalități* : ea dă nemaghiarilor mai multe drepturi decît trebuie pentru a-i împiedeca să se dezvolte, și prea puține, pentru ca să poată fi îndestulați. Mai rea nu poate să fie. Nu este o lege maghiară, căci maghiarul dă totul, ori nimic.

Românii nici într-o vreme nu au predominat. Din contra, abia rar au fost vremi în care unele părți din popor să nu fi fost dominate de cătră alte popoare. Vremile au fost grele ; poporul nu s-a format încă îndestul, chiar și firea topografică a țării în care locuiesc împărțea pe români în două grupe mari. Astfel, din bogățiile țării lor, românii în toate vremile au tras puțin folos ; în toate vremile ei au fost determinați prin alții : în puținele momente binecuvîntate n-au putut să se dezvolte.

În secolul XIX un bogat șir de împrejurări contribuie la îndreptarea stării poporului român.

Poporul sporește în mod extraordinar : o urmare a firei superioare și a dezvoltatei vieții etice.

O mai vie atingere între singuraticele părți ale poporului, atingerea cu lumea latină și comunitatea por-

nirei spre cultură, deșteaptă și întărește conștiința de unitate națională.

Coincidența intereselor europene sprijinește constituirea României, a unui stat român independent.

O parte din popor, cîștigînd o poziție independentă, încît cel puțin direct nici o putere nu înfriurește asupra ei, percede, în cursul vremilor, după multe zguduiri, spre o dezvoltare stabilă. Leneșă este această *curgere* spre dezvoltare stabilă. Ea, însă, în șirul întâmplărilor, a și pornit. România are să se lupte cu greutățile constituirii politice și sociale, cu înfriurirea politică și economică a germanilor și cu acea economică [...] a judanilor. Dar în sfîrșit : este un stat român independent, care pe toată ziua dispune mai mult asupra soartei sale.

Celelalte părți ale poporului român, în Bucovina, Basarabia și Ardeal, nici astăzi n-au scăpat de sub înfriurirea directă a altor popoare. [...] În Bucovina, germanii înfriuresc politic, judanii — economic, rușii și polonii — social asupra românilor. În Ardeal aproape trei milioane de români, sub înfriurirea germanilor și maghiarilor, sunt condamnați a se lupta mai mult pentru păstrarea decît pentru dezvoltarea firei lor naționale. Dar înfriuririle îndreptate asupra românilor, afară de Basarabia, sunt mult prea slabe, pentru a putea frînge tîria sufletului român. În România, în Ardeal și în Bucovina, românii, unii mai mult, alții mai puțin, merg cu toții spre bine. Rămîne numai ca cultura națională, bogățiile sufletești, adunate în România, să devină o proprietate a întregului popor. Admirînd pe oamenii cei însemnați, încălzit de frumusețile gîndirii lor, admirîndu-se pe sine însuși, poporul român va spori în putere. Căci nu Bismarck a unit Germania, ci geniurile poporului, care au adus temeiurile comunității sufletești și le-au vărsat în formă frumoasă. Admirîndu-i pe aceștia, germanii cosmopolitii, au simțit că nu sunt numai oameni, ci germani : fiecare a văzut în aceeași oglindă același chip, o parte din sufletul său propriu... Astfel, toate popoarele, astfel și românii. Geniurile sunt faurii, ce prin ciocanele lor uriașe, dau cea din urmă lovitură întăritoare ferului învîrtoșit ; de aici înainte opera este îndeplinită : parte rămîne lîngă parte, focul nu topește, puterea nu

fringe, rugina nu roade. Și apoi cînd fiecare român se va simți ca membru al unui popor de 8 milioane de oameni, plin de credință în viitor, el se va simți tare. Și cine se simțeste tare tare este... și mulți oameni tari formează o putere.

*

După ce am privit îndeosebi atît pe maghiari, cît și pe români, în trei specii de raporturi, o scurtă privire peste viața politică luată în întregul ei, cu deosebi dacă vom împreuna cu aceasta și compararea stărilor, ne va îndeplini tabloul.

Românii, în țara lor, în România, au să se lupte numai cu greutatea constituirii. Astfel principiul care îi conduce în întocmirea așezămintelor lor publice este simplu : *ce este mai bun*, mai potrivit cu trebuințele țării. Ca model ei au luat, după părerea lor, cele mai îndeplinite așezăminte ale unui popor străin, dar înrudit. Lucrarea concretă este dar potrivirea vieții după așezăminte, și potrivirea așezămintelor după viață. O neîncetată schimbare în modul de viațuire a oamenilor și o neîncetată schimbare a legilor.

Maghiarii în țara lor, în Ungaria, nu sunt pretutindenea ca în casa lor. O mare parte a țării este locuită de străini. Pentru aceea principiul conducător în îndreptarea vieții publice este altul : *ce este mai bun pentru maghiari*, mai potrivit cu viața poporului maghiar, și *ce este mai mult spre stricarea străinilor*. Astfel, principiul este complicat și aducerea lui la îndeplinire aproape este peste putință. Ei au luat ca model așezămintele ce avuse în trecut. Pe aceste voiesc să le îndrepte. Deci o potrivire a vieții după așezăminte este peste putință¹. În România ea este un progres ; aici ea ar fi o decadentă. Lucrarea este dară : a întocmi așezămintele potrivit cu schimbarea vieții. Nici asta nu este greu : numai procesul este mai lent.

În lucrarea sa, România este împiedecată în stările primitive adeseori stricate, prin confuzia socială, [...] prin apăsarea economică a germanilor și prin influințarea po-

¹ V. Note, p. 706.

litică a cîtorva popoare europene. Toate aceste pedeci sunt indirecte. Stările primitive și acele stricate se îndreaptă. Confuzia socială încetată pe toată ziua mai mult ; chiar și astăzi abia se poate vorbi despre partide *absolute* în România. Vedem adeseori unindu-se pe un tărîm elementele cele mai opuse ale țării. Camera deliberază săptămîni întregi asupra unui proiect de lege. Cătră sfîrșit cade un principiu. Atunci guvernul își retrage proiectul, și totul a încetat. Lupta n-a fost oarbă : pentru că era numai o vorbă de păreri ; scopul era tot acela : ce e mai bine pentru țară.

Cu slăbirea acestor două greutatea, țara se întărește și luptă mai ușor contra celorlalte. Cu cît se va îndrepta țara mai mult, cu atît mai puțin vor putea să determine influințele străine. O singură chestiune este în România grea, cu desăvîrșire grea : aceea a judanilor. [...]

Însutit mai grea chiar și decît aceasta e *chestiunea națională* din Ungaria. Naționalitățile înfruesc direct asupra vieții publice. Maghiarii sunt acolo unde ar fi românii dacă ar da judanilor drepturi. Dar situațiunea lor e încă mai rea și decît aceasta : românii și atunci s-ar lupta 10 contra 1/3, maghiarii însă se luptă 1 contra 3.

În lucrarea lor maghiarii au să se lupte :

Cu rugina așezămintelor luate drept model, cu înfrîurirea economică, socială și politică a germanilor și judanilor. Toate aceste înfrîuriri sunt directe și absolute : nimic nu le stă în cale. În România ele sunt numai indirecte. Maghiarii vor fi unde sunt românii astăzi cînd se vor desface de Austria, vor lua drepturile de la judani, se vor pune în luptă socială cu spiritul german și vor începe o proprie lucrare economică. Dar nici atunci nu vor fi, căci în Ungaria germanii și judanii sunt o populație de aproape 3 milioane, comerțul și industria este în mîna acestora și spiritul poporului este deja stricat prin germanism.

Să vedem antitezele : fără drepturi politice, fără constituție, maghiarii nu pot să se dezvolte. Dar drepturile și constituția folosesc și naționalităților străine. De este autonomie în comitate și comune : comitatele și comunele sunt tot atite cetăți de peatră pentru naționalități ; de nu este autonomie : maghiarii nu pot să se dezvolte.

Pentru ca să scape din această dilemă, maghiarii sunt siliți ca să fie nedrepti. Și apoi nedreptatea totdeauna strică aceluia care o face. Numai nedreptatea maghiarilor a răspîndit în țară spiritul revoluționar, nu agitațiile cîtorva oameni. Dar nici aceste nedreptăți nu ajung. În Zarand, Năsăud, Făgăraș a încetat Ungaria a mai fi o țară a maghiarilor. Iar în alte părți, precum în Arad și Cracov maghiarii stau și-și mîncă zilele.

Aici va fi potrivit să aruncăm o privire și peste viața politică a românilor din Austria, și în special a celor ardeleni.

Precum pretutindenea așa și în Ardeal tăria sufleteilor este în deosebite graduri. Sunt suflete marcante, mai palide, slabe și așa mai departe.

Sunt oameni, ce de la firea lor n-au aplecare pentru lucrarea publică. Viața privată este tărîmul pe care ei viețuiesc. Aceștia sunt multămiți cu orice stare de lucruri. În Ardeal, asemenea oameni se numesc renegați, pentru că ei nu se luptă decît pentru binele lor privat. Ei bine ! cine își folosește lui, folosește și poporului din care face parte. Dar sunt și oameni, ce conduși de ambițiune ori alte pasiuni și intereseuri, iau parte activă în partida maghiarilor. Toți aceștia sunt deaikiști și se numesc tot *renegați*, repet cuvîntul : *renegați*. Dar tot acești renegați nu sunt nimic mai puțin decît *renegați* : ei sunt oamenii intereselor personale, un element pe care-l au toate popoarele. Este tocmai în interesul acestor oameni, ca ei să se arate *ca români*, deoarece tocmai pentru că sunt români, români ce s-au împăcat cu stările de azi, ei sunt favorizați. Acela apoi care nu *reneagă* că este român, nu este *renegat român*. Toți acești oameni sunt onești, ei folosesc românilor foarte mult : ei nu formează o partidă pentru că sunt puțini și în masa poporului nu află sprijin. Toată vina lor este că trăiesc din bugetul statului maghiar.

Alții mai puternici în suflet, dar oameni zilnici, voiesc să facă o politică a oportunității. Aceștia, tocmai pentru că sunt români buni, arată simpatii pentru situațiunea de astăzi. Este o politică nedemnă ; dar ea ne folosește momentan...

Masa poporului este în opoziție cu maghiarii. Oricît de sfâșiați sunt românii ardeleni, într-un punct se unesc cu toții : în lupta contra maghiarilor. Dar unii sunt împăcați, alții neimpăcați : un număr mai mic crede într-un viitor al Ungariei ; numărul mai mare află viitorul numai în desfacerea de cătră Ungaria. Confuzia în această parte face lupta ei mai mult ori mai puțin sterilă. Rezultatele negative sunt însă mari : maghiarii nu pot face aici un pas înainte.

În sirbi partida națională este mai unită, mai înfocată, dar sunt mai mulți cei slabi la suflet.

Slovacii și rușii n-au inteligență¹ destulă.

Puterea pozitivă este numai în Croația.

În luptă cu aceste elemente, maghiarii trebuie să meargă îndărăt.

O scurtă privire a situațiunii concrete.

În România este o armată întrucîtva organizată, deși organizarea s-a împrumutat de la un popor străin. Întrucît această organizație nu s-a potrivit, ea a trecut prin schimbări și va trece încă. Este o armată primitivă ; dar ea nici nu are mari pretenții.

În Ungaria sunt două armate : una numai a maghiarilor, alta, după împrejurări și contra lor. Aceea numai a maghiarilor este bine organizată, tare, mare. Honvezii sunt așezămîntul de predilecțiune a maghiarilor. Dar acești honvezi nu sunt o armată pentru lupte serioase. Și Florea, și Paia, și Iano, și Hamis, și Sami sunt honvenzi ; oameni care, dacă ar putea, s-ar mîncea unii pe alții, nu pot să compună o armată puternică.

Finanțele României se află într-o stare destul de rea ; acelea ale Ungariei sunt desperate. Pentru aceea, nici nu vorbesc despre ele.

De la începerea domniei lor în anul 1866, maghiarii, conduși de dorința să se întărească cu orice preț, au făcut o multime de spese ce s-ar fi putut amîna pe vremi mai bune. Ei totdeauna au calculat cu veniturile anului viitor fără a socoti că anul rău 1872 a mîncat și din 1873. Deficit, datorii, procente, deficit nou, datorii nouă, procente mai multe. Total : lipsă de credit.

¹ Aici cu sensul de intelectuali.

Învățămîntul, comerțul, industria, administrația din România sunt simple începuturi. În Ungaria învățămîntul e amestecat cu intențiunea de a maghiariza, comerțul și industria se dezvoltă în minile germano-judanilor, răpede, deoarece, grație înriurii acestora asupra legislațiunei, ele sunt aproape scutite de dări, iar administrația, o administrație *serioasă și onestă*, într-o țară cu români și sirbi, este peste putință.

Îndeobște maghiarii sunt siliți să facă prea multă politică; pentru aceea toate stările administrative sunt într-o stare desperată. Dacă un judecător sau un subprefect din România ar avea să petreacă trei zile într-un birou din Ungaria, el ar trebui să despereze. Nu este lege care să hotărască cercul de activitate al organelor subalterne. Un „*szolgabíró*“ este un organ mort, o mașină în minele vicecomitelui. Dacă însă acesta voințe să fie mai mult, el poate, căci legea nu-l împedecă. Nu oficiul face pe om, ci omul determină asupra puterii cuprinse în oficiul său. Cod penal, cod civil, legi pozitive, ordinațiuni *ad rem*, toate aceste lipsesc. Dieta face politică; miniștrii sunt diplomați; judecătorii sunt oameni de partidă. Este o lege pentru procedura civilă: un proces ordinar pentru o valoare de 500 fl. costă 150—200 fl. și durează 3—4 ani. O simplă inscripțiune hipotecară cere adeseori 8—10—12 luni de zile.

În România sunt legi, și numai oamenii lipsesc încitva. Dar aceștea se formează.

*

Un tablou al comparării definitive.

Viața *României* se îndreaptă după viața unui popor pe care și l-a ales drept model. Este un complex de stări primitive; adeseori rele, ce se luptă numai cu vremea; este o purcedere din rău spre mai bine.

Viața *Ungariei* este o desfacere necurmată. Părțile se dezvoltă, dar nu împreună, ci fiecare în propria sa direcție. Este un complex de stări opuse, ce se luptă între sine, este o purcedere din fire spre nefire.

INCHEIERE

După ce am privit întreaga viață a poporului maghiar, atît în sine, cît și în comparație cu aceea a poporului român, să căutăm a trage învățătura ce ne-am propus să dobîndim din aceste studii.

În îndelungata sa atingere cu poporul român, poporul maghiar în toate vremile și-a păstrat poziția predominantă. Niciînd n-a fost dar poporul român spre stricarea poporului maghiar. Ba au fost vremi cînd românii erau providențiali pentru maghiari. Românii cu piepturile lor, au oprit năvălirile osmanilor asupra Ungariei. Domnii Moldovei și aceia ai Țării Românești precum și Corviniu au hotărît soarta maghiarilor. Dar în toate vremile interesele românilor erau în coliziune cu acele ale maghiarilor. Pentru aceea între aceste popoare niciînd nu aflăm alianțe permanente.

Deși maghiarii predominau asupra unei părți din poporul român, ei chiar și numai acestei părți au stricat foarte puțin, cu mult mai puțin, decît am fi dispuși să credem. *Unio Trium Nationum* a fost o alianță a trei fracțiuni de popoare; iar relele urmate din feudalism a stricat atît românilor cît și maghiarilor. Românii dominați de maghiari nu s-au dezvoltat: pentru că au fost puțini, pentru că i-a părăsit partea puternică, nobilimea, pentru că au fost vremi grele și pentru că au fost dominați de maghiari. Maghiarii sunt numai cea din urmă cauză. Altfel ar trebui ca acei români ce n-au fost dominați de maghiari să se fi ridicat la un foarte înalt grad de cultură. Pentru aceea, între români și maghiari niciînd nu aflăm lupte permanente.

Sunt două popoare ce trăiesc mai mult unul lîngă altul.

Cătră sfîrșitul secolului XVIII raportul se schimbă. Românii dominați de maghiari se înmulțesc. După Răscoala de la 1784—85 o mulțime de colonii române se așază pe Șesul Ungariei. În români se deșteaptă conștiința de unitate națională cu frații lor [de] dincolo de Carpați. Se începe o dezvoltare intelectuală română în Ungaria. Astfel, succesiv românii devin o putere elementară pentru Ungaria și, prin aceasta, și pentru ma-

ghiari. La anul 1848, românii ardeleni, întâia dată se bat [...]. Interesele zilnice sînt atît de opuse, încît o împăcare este peste putință. În *Ungaria*, români și maghiari nicicînd nu vor trăi în prietenie. Românii au un ideal: *unirea națională*. Și maghiarii au un ideal: *o Ungarie mare și puternică*. Aceste, lîngă olaltă sunt peste putință. Carpații nu pot să fie totdeauna românești și ungurești. Românii cer una: Ungaria să se discompună, și ei să aibă partea lor din ea. Maghiarii dau orice, numai aceasta nu.

În luptă, mai au maghiarii pentru ei pe germani și pe judani. Românii sunt sprijiniți de frații lor de peste Carpați și de fracțiunile slave din țară. Astfel, maghiarii sunt oamenii zilei; înșiși puternici, au și aliați puternici. Lupta curge contra întregului popor; contra românilor ardeleni și bucovineni direct, contra României indirect, dar cu egală infocare. Românii toți, din toate țările au un vrășmaș direct și neîmpăcat; pe poporul maghiar. Și maghiarii au, și anume, mai mulți vrășmași direcți și neîmpăcați: au pe români, pe slavii de sud și pe slavii de nord. Cine este în mai mare pericol? Noi care voim să fim, ori ei care voiesc să rămînă? Asta este o întrebare de dezlegat cu o altă ocaziune.

Astăzi suntem și trebuie să fim dușmani neîmpăcați. Acesta e rezultatul concret.

Dar să ne ridicăm la un punct de vedere mai înalt și să privim mai adînc în viață.

Precum între oameni singuratici, așa și între întregi popoare, legăturile sociale au ca teme interesele pozitive ori comunitatea sufletului. Deosebirea este numai una: la indivizi determină mai mult simpatia, la popoare mai mult interesele.

Alianțele de astăzi ale maghiarilor au ca teme cele mai trecătoare interese: lupta contra slavilor, comună atît maghiarilor, cît și germanilor. Dar această luptă pentru maghiari este *defensivă*, iar pentru germani *ofensivă*. Astfel, germanii nu sunt legați prin nimic. Interesele sînt comune numai în aparență. În adevăr: germanii gravitează spre Orient, iar maghiarii voiesc să stea locului.

Dar nu numai din astă cauză alianța maghiară este falsă. Germanii, un popor cult de aproape 50 milioane,

sunt cea mai mare primejdie pentru maghiari, un popor necult, de-abia 5 milioane. Se zice că în suflet puternicul Decebal, simbolul virtuții oștenești, fiind provocat ca să fie „*amicus populî romani*“, ar fi răspuns: „Noi, dacii, amicii poporului roman? Eu, Decebal, amicul divului cezar Traian? Nicicînd! [...]“ Astfel maghiarii: ei, o mină de oameni, alipiți către un popor ce mișcă valurile lumii, este o arătare ridiculă. Prin alianța cu germanii, maghiarii au răsturnat toate stavilele puse pînă acuma în calea înriuririi germane asupra lor.

Această alianță, ca una ce nu are temei firească, este trecătoare: sau ea se preface într-o neîmpăcată vrășmășie, sau poporul maghiar se stîrpește. Pînă la 1871, germanii austrieci au avut grijă de maghiari; de la 1871 maghiarii sunt caii nemților.

Alianțele firești ale maghiarilor sunt în altă parte.

Mișcarea cea mai impozantă a lumii în care trăim de la *Christos* pînă acum este aceea națională și apoi aceea a consolidării raselor. Aceasta este formarea legăturilor între popoare pe temeiul comunității sufletești. Rasele europene încep să graviteze una asupra celeilalte; ele se ating, ele cearcă a se nimici una pe alta. Astfel, comunitatea sufletească și anume păstrarea ei devine un interes pozitiv, unirea celor două temeuri pentru legăturile sociale. Mai puternice însă decît interesele de rasă sunt acele naționale.

Europa se împarte în trei rase. Maghiarii, turcii și grecii rămîn la o parte, trei popoare care împreună sunt abia atît de mari, cît spre exemplu românii. Pot să stea aceste trei popoare în izolare? Sau sunt ele silite să se alipească cîtră una din cele trei rase.

Și apoi dacă se alipesc, cîtră care?

În tot cazul cîtră aceea cu care au mai multă comunitate sufletească, cu care au mai multe interese comune și de cîtră care sunt mai puțin primejduiți.

Pentru maghiari aceasta este rasa latină.

Cine cunoaște firea germană, aceea slavă și apoi cunoaște și pe cea maghiară, acela este convins că între maghiari și aceste rase nu este nimic comun afară de noțiunea „*om*“. Să facem însă comparație între caracterul francez și acel maghiar, și vom afla multă comunitate.

În Europa cele mai frumoase două caractere sunt acel francez și acel maghiar. Adeseori exagerate, dar strălucitoare. Pentru aceea, deși ei nicicând nu au avut foloase de la franceji, maghiarii totdeauna au simpatizat cu ei.

În decursul acestor studii am avut ocaziunea să ne convingem despre înrîurirea românilor asupra poporului maghiar. În urma acestei înrîuriri poporul maghiar, în gândirea sa, stă mai aproape de poporul român decît de orice alt popor.

Dar îndeobște firea vie a poporului maghiar se potrivește mai mult cu aceea a latinilor, care de asemenea este vie.

Deși a fost și este această comunitate în suflet între maghiari și latini, lipsa comunității de interese și cea a atingerii sociale a făcut ca între dîșii niciodată nu am aflat alianțe mai îndelungate. Într-o vreme neapolitanii au fost început comunitate cu maghiarii, dar aceasta nu era firească.

Comunitate de interese între poporul maghiar și rasa latină este numai astăzi, și anume de la început sec. XIX.

Oricît de mult se tem maghiarii de slavi, slavii pentru dîșii sunt numai în a doua linie periculoși.

Să privim poziția poporului maghiar.

De cătră apus sunt germanii, de cătră răsărit — românii: rasa slavă apasă asupra poporului maghiar de cătră meazăzi și meazănoapte. Această îndoită apăsare este însă cu desăvîrșire slabă. La nord sunt imediat rusnecii și slovacii, cei dintâi — în număr de vro 400 000, cei din urmă — în număr de creu 2 000 000, două fracțiuni de popoare spiritualmente inferioare și deopotrivă neculte. De la firea sa, maghiarul este cu mult mai superior decît ca acești oameni mărginiți în capacitatea lor de dezvoltare să poată fi un pericol serios pentru dîșii. Și statistica ne arată cum că nici dintr-un element maghiarii nu asimilează mai mult decît din aceste două. Slovacii și rusnecii n-au inteligență: aceasta este maghiarizată. Aceste fracțiuni dară, numai în contact fiind cu rasa nordului, devin periculoase pentru maghiari. Dar să vedem acest contact. Între rusneci și ruși sunt polonii, un popor care simpatizează cu maghiarii, un popor sfărîmat, un popor care este, dar nu voiește să fie sclav.

Astfel din astă parte înrîurirea Rusiei spre meazăzi se oprește sau cel puțin se slăbește în Polonia. De asemenea, slăbită este înrîurirea slavă de cătră Boemia. Prin Boemia vin mai multe înrîuriri germane decît slave. Despre acesta maghiarii s-au putut convinge în timpul absolutismului. Chiar dacă am face însă supoziția că înrîurirea slavă de către nord este directă; slavii în firea lor sunt inferiori poporului maghiar, și maghiarii sunt mai neculți numai decît boemii, partea ce pere, partea germanizată a slavilor. Celelalte părți ale rasei slave toate sunt mai neculte decît poporul maghiar. Astfel, asupra gândirii maghiare slavii de nord nicicând nu vor putea să înrîurească.

De cătră meazăzi slavii nici nu pot să înrîurească asupra maghiarilor. Sunt niște fracțiuni de popoare ce astăzi se luptă pentru existență. Nu poate fi nimic mai firesc decît perirea slavilor din Carinthia etc., slavi încuiați între două rase puternice, cea latină și cea germană. Croații, dalmatinii, sîrbii, bosnecii și bulgarii: sunt aceștia un pericol pentru maghiari? Ei înșiși sunt slabi; o populațiune de-abia 4 milioane de oameni, ruptă în 5 părți, fără cultură și aruncată sub înrîurirea directă a altor popoare. Și apoi numai sîrbii și croații sunt încitva superiori [...]. Toate aceste popoare nu numai că nu pot să înrîurească asupra maghiarilor, dar ele sunt susținute numai prin sprijinul slavilor de nord. Fără acest sprijin, existența lor este problematică. *Calea firească a elementului maghiar este tocmai spre Marea Adriatică, iar nu spre Orient.* Fiume și Croația, nu însă munții Carpaților pot ascunde viitorul poporului maghiar.

Rezultat: sub apăsarea slavilor de nord maghiarii nimicesc pe slavii de sud.

Pericol desăvîrșit pentru maghiari sunt numai germanii. Germanismul nu cere o parte din țara maghiarilor, el cere sufletul, existența socială a poporului, *cere țara cu popor cu tot.* Maghiarizarea germanilor din Ungaria este un rezultat aparent, este un moment în procesul de germanizare a maghiarilor, este o indirectă, dar pozitivă germanizare. Maghiarii, numai amestecați cu elemente străine și, cu deosebi, germane, sunt receptivi pentru germanism. Istria, înainte de a fi romanizată, s-a dezromanizat. De asemenea Franția și Ispania. Asimilarea se în-

timplă numai în urma amestecului de sînge : unde elementul maghiar este neamestecat, el scade pentru ca să dea loc elementelor mai puternice.

Astfel, germanismul pentru maghiari este un desăvîrșit pericol. Este întrebare dacă astăzi după o atît de intensivă înrîurire a elementului german asupra lui, poporul maghiar are destulă putere originară, destulă fire proprie, pentru ca, deșteptîndu-se în el dorința de a fi, să se pună în luptă cu germanismul. Dacă are atunci această luptă nu poate să o poarte decît aliat cu românii, care deopotrivă sunt primejduiți de cătră germanism și căutînd sprijinul rasei latine, a celui mai aspru dușman al germanismului.

În Orient maghiarii au un singur aliat firesc : *pe poporul român*. În Europa ei au un singur sprijin : rasa latină.

*

Orientul este o lume pentru sine. Este o proprie gîndire în această parte a Europei, un propriu mod a creării formelor frumoase, o proprie direcție în lucrarea sufletească, determinată prin poziția topografică, etnografică și deosebită de aceea a lucrării sufletești apusene. Popoarele ce se află azi în Orient, dezvoltîndu-se, au să formeze o lume pentru sine, au să îmbogățească lumea cu un bogat șir de gînduri nouă. În această lume, între popoarele din Orient, prin număr, poziție topografică, fire individuală și măsura dezvoltării, poporul român ocupă cel dintăi loc : este un popor latin de aproape 10 milioane de suflete (mai mult decît celelalte popoare împreună), locuiește pe malul Dunării, cea mai bogată parte a Europei, și este atît în gîndire cît și cu privire la așezămintele sale publice cel mai dezvoltat : el trebuie să fie purtătorul vieții orientale și totodată mijlocul legăturilor sociale între apus și răsărit. Dar aceea ce *poate și ar trebui să fie* poporul român, el va ajunge numai cu o singură condițiune : dacă înrîuirile popoarelor dîmprejur nu vor împedea fireasca lui dezvoltare.

Să aruncăm o privire peste aceste înrîuriri.

Pentru români, slavii pot să devină, dar nu sunt un pericol. Față cu slavii de sud, românii sunt în toată pri-

vința superiori : o înrîurire stricăcioasă a acestor elemente inferioare asupra românilor este imposibilă. Slavii de nord, în partea ce poate înrîuri asupra sufletului românilor, sunt numai *în număr* superiori : ei apasă greu, dar nu asupra sufletului românilor. Slavii de nord numai în lipsa înrîuririi germane ar putea să strice românilor.

Pentru moment maghiarii în aparență strică poporului român mai mult decît slavii : ei împedecă dezvoltarea firească a unei mari părți din poporul român, și împedecă unirea și dezvoltarea comună a poporului. Maghiarii sunt un popor cu mult mai mic, cu mult mai slab, față cu românii cu mult mai inferiori, pentru ca înrîurirea lor, care și astăzi este numai negativă, să lese urme permanente în viața românilor.

Pericolul serios și desăvîrșit pentru români, prin număr, putere și cultură, sunt numai germanii. Românii sunt un popor abia plămădit și încă nu definitiv format : înrîurirea unui element atît de puternic precum este cel german, nefiind el oprit, trebuie să împedecă formarea definitivă și purcederea spre o proprie dezvoltare a românilor.

Providența a așezat însă între români și germani pe poporul maghiar. Orice înrîuriri pornite din Germania asupra poporului român, sunt numai indirecte ; și cîtă vreme există un popor maghiar, nu sunt așa periculoase. Astfel, existența ori neexistența poporului maghiar hotărăște soarta românilor ; numai în spatele maghiarilor o dezvoltare română este cu putință : lipsind acest scut, românii, sub înrîurirea germanismului, s-ar topi încet dar nesimțit, precum se topesc azi maghiarii.

Pentru români existența poporului maghiar este o condițiune de proprie existență : după care căderea maghiarilor, existența poporului român este problematică. Este în interesul românilor ca să lupte pentru maghiari și în special să lupte contra germanilor împedecînd înrîurirea lor asupra poporului maghiar. Cine dă în maghiari își taie creanga de sub picioare. Gravitațiunea firească a românilor este peste Dunărea : unirea cu rasa latină, pe calea pe care a curs romanii în Dacia. [...]

În Orient românii au un singur aliat firesc : *pe poporul maghiar*. În Europa eu au un singur sprijin : *rasa la-*

tină, din care fac parte. Interesele românilor sunt interesele rasei latine.

*

Privită din punctul de vedere român, aceasta este starea firească a lucrurilor.

Pentru germani însă este firească pătrunderea în Orient și nimicirea maghiarilor și românilor, iar pentru slavi — nimicirea maghiarilor și românilor și astfel unirea raselor și pătrunderea în litorale. Rezultatele atîrnă de la faptele ce vor urma în viitor. Întrebarea este : Pentru care rasă împrejurările vor fi mai normale ? O întrebare cu care aceste studii n-au a face.

Un rezultat este singur : pentru români răul vine din Apus, deocamdată maghiarii sunt o stavilă mîntuitoare ; românii, numai după căderea maghiarilor, pot să fie serios amenințați. Dacă, presupunînd o cădere a maghiarilor, pînă la această cădere românii nu se vor întări îndestul pentru ca să poată lupta cu germanismul, căderea maghiarilor aduce cu sine și pe cea a românilor ; dacă însă românii vor ajunge această eventuală cădere, uniți în suflet, întăriți prin cultură și puternici prin bogății, căderea maghiarilor pentru ei are să fie începutul unei vieți mîndre, căci în Orient, afară de maghiari, nu este alt popor care să poată împărți rolul cu românii.

CRIȘENII NOȘTRI

STUDIUL SOCIAL

În răsăritul format de apa Mureșului și poalele apusene ale Carpaților, e așezată o populație română de vreo 500 000 suflete. Sunt crișenii, o parte a românilor ungureni. Din trei părți crișenii se ating cu alte patru grupe de români : înspre răsărit cu moții, înspre miazăzi cu bănățenii, înspre miazănoapte cu sălăgenii și maramureșenii. Înspre apus crișenii se ating și parte locuiesc împreună cu elemente streine, și anume — maghiari, șvabi, slovaci și sîrbi.

Ca cea mai apuseană parte a poporului român, crișenii sunt de o deosebită importanță etnică pentru noi. Ei sunt cotul cu care națiunea română dă în coastele societății apusene, pentru a străbate înainte, ori a ținea numai locul, pe care odată și-a pus piciorul. Înfrîurirea societății apusene în răsăritul crișenesc e mai imediată ; binefacerea ori stricăciunile acestei înfrîuriri, înainte de toate, aici trebuie să fie simțite. Crișenii sunt cumpăna trăinicieii poporului român în față cu înfrîurirea destructivă a lumii apusene. Cîtă vreme ei se susțin cu tărie, dosul lor e ocrotit. Îndată însă ce ei se sparg, națiunea română perde granița etnologică de la Mureș și e slăbită în cea de la poalele Carpaților. Atît pentru România, cît și pentru Ardeal, nicidecum nu poate fi indiferent ce se petrece în răsăritul crișenesc. Sunt crișenii avangarda etnică a poporului român înspre apus.

Convicțiunea că astfel este m-a îndemnat să adun la un loc, mult-puțin, ce știu despre crișeni, și astfel să dau și altora ce știu mai puțin decât mine, puțința de a ști mai mult. E cel puțin bine să cunoaștem și una și alta, și toate părțile poporului; cel puțin bine e să ne dăm seama cum stăm îndeobște și în unele părți îndeosebi.

La rezultate mari nimeni nu se va putea aștepta. Când omul pășește pe o cale nebătută de nimeni, trebuiește să fie la multă muncă bucuros de puțin folos. Nici dovezii să nu ceară nimeni: dovezi sunt zisele unui om care nu a dat încă nimănui drept a se îndoii despre ceea ce zice. Într-un studiu de felul acestuia, izvoarele sunt mai ales în viața comună, iară controlul acestor izvoare este cunoștința pe care fiecare o are despre această viață. Garanția dar este aceea că zic ce zic, știind că mai sunt sute și mii de alți cari știu dacă am zis adevărul ori ba.

Izvoare scrise sunt puține. E vorba de o lume de care puțini s-au ocupat. Ce s-a întâmplat să găsesc era tocmai întâmplarea. Numai de aici voi înșira aceste izvoare, pentru a nu fi silît să risipesc vreme, muncă și hărție cu citațiuni.

E o statistică a d-lui Keleti, două ale d-lui Fényes, una a d-lui Ficker și conscripțiunea oficială de la 1850. Toate aceste privesc pe crișeni numai indirect și, precum se va învedera mai în urmă, sunt pentru aceste studii de o valoare foarte îndoiioasă.

De-a dreptul privesc aceste studii tabelele statistice ale districtului Aradului, raporturile Consistoriului din Arad și Oradea-Mare către Sinodul eparhial și conscrierile parohiale începînd de la anul 1766 pînă în ziua de astăzi, material statistic prețios, pe care întâmplarea m[ă]i-a făcut parte să-l găsesc în arhiva consistorială din Oradea-Mare.

Restul sunt notițe adunate în treacăt, despre cari mă cred dispensat a mai da seama.

Scopul acestor studii nu poate decât a ne da seama atît despre dezvoltarea etnologică a românilor crișeni, cît

și despre stările sociale, pe care le găsim azi la dînșii. Oricît de scurtă ar părea această întrebare, răspunsul are să fie lung și complicat. Pentru a înlesni dar străbaterea prin material, cred de cuviință a-l împărți în trei: I. *Stări topografice și etnografice*; II. *Stări economice și etice*; III. *Stări politice*.

Astfel vom înainta urmînd în fiecare parte șirul dezvoltării istorice a stărilor pînă în ziua de astăzi.

I. STĂRI TOPOGRAFICE ȘI ETNOGRAFICE

Înainte de a intra în cercetările ce voim a face asupra stărilor din răspinteniul crișenesc, e de trebuință să ne înfățișăm, în liniamentele lor temeinice, stările din Ungaria, în cari găsim această parte.

Ungaria de astăzi este un complex de țări, cari cu cîteva ani în urmă n-aveau aproape nici o legătură organică între ele. Sunt țările zise sub Coroana Sfîntului Ștefan: Țara Ungurească, Ardealul, Granițele Militare¹, Banatul Timișului, Croația și orașul Fiume. La anul 1857 întinderile acestor țări erau:

Țara Ungurească	3 123,45	mile ² austriace
Ardealul	1 054,27	mile ² austriace
Granițele Militare	583,00	mile ² austriace
Banatul Timișului	521,12	mile ² austriace
Croația (cu Slavonia)	318,26	mile ² austriace
Fiume	0,34	mile ² austriace
Ungaria de astăzi	5 600,44	mile ² austriace

O milă² austriacă este cîte 10 000 iughere de cîte 1 600 stînjeni², adică ceva mai mult decît 57,25 kilometre.

După anul 1857 Țara Ungurească a cîștigat mereu în întindere. Înainte de toate s-au rupt mai multe bucăți din Ardeal și s-au anexat în deosebite vremi către Țara Ungurească, și anume cu totul 99,42 mile² austriace. De

¹ V. Note, p. 713—714.

asemenea s-a anexat întregul Banat al Timișului. Înspre Croația s-au făcut schimbări mai multe din cari a rezultat însă o scădere de 16,32 m[ile]² în întinderea Țării Ungurești.

La anul 1870 raporturile de întindere sunt aceste :

Țara Ungurească . . .	3 727,67 mile ² austr.,	adecă 66,55%
Ardealul	954,85 mile ² austr.,	adecă 17,06%
Granițele Militare .	583,00 mile ² austr.,	adecă 10,41%
Croația	334,58 mile ² austr.,	adecă 5,97%
Fiume	0,34 mile ² austr.,	adecă 0,01%

În sfârșit, după anul 1870, s-au anexat și Granițele Militare către Țara Ungurească. Ardealul s-a unit cu Țara Ungurească mai înainte; această unire însă nici până astăzi nu este îndeplinită. Croația este autonomă. Fiume are o deosebită organizație municipală.

Astăzi putem dar vorbi despre patru părți ale Ungariei :

Țara Ungurească .	225 441,55 kilometre ²
Ardealul	54 548,20 kilometre ²
Croația	43 444,51 kilometre ²
Fiume	19,57 kilometre ²
<u>Ungaria întreagă . .</u>	<u>323 853,99 kilometre²</u>

De la 1857 pînă în ziua de astăzi Ardealul a scăzut cu 99,42 mile². Banatul Timișului și Granițele Militare au încetat a fi ca țări deosebite, Croația a cîștigat în întindere 16,32 mile², iar Țara Ungurească 1 187,22 mile² sau aproape 68 000 kilometre.

Aceste sunt raporturile atît de iure, cît și de facto.

Vorbind dar despre țările de sub Coroana Sfîntului Ștefan, nu le putem privi în alte raporturi de întindere, cîtă vreme de iure ori de facto nu se vor fi statornicit altele. Cu toate aceste, dacă vor părea de trebuință, întrucît nu-mi vor lipsi datele, mă voi sili să înfățișez stările îndeosebi și pentru țările cari într-adevăr nu mai sunt.

Privind raportul între pămînt roditor și neroditor, ni se arată următoarele deosebiri :

	Pămînt roditor	neroditor	roditor
Țara Ungurească (la 1870)	31 297 991 iug. ²	—	5 978 709 iug. ² = 83,96%
Ardealul . . .	8 261 255 iug. ²	—	1 287 245 iug. ² = 86,52%
Granițele Militare	4 672 729 iug. ²	—	1 157 271 iug. ² = 80,15%
Croația . . .	2 901 403 iug. ²	—	447 797 iug. ² = 86,63%

În Croația este dar relativ mai mult pămînt roditor și în Granițele Militare mai puțin. Țara Ungurească e la locul al treilea, avînd mai mică parte de pămînt roditor decît Ardealul. În Țara Ungurească însă, partea mare din pămîntul roditor e muncită, iar în Ardeal și Croația este pădure.

Raporturile sunt acestea :

Țara	Păm. arător	Vinațe	Fîn și grădini	Pășune	Pădure
Ungurească	40,43%	1,61%	13,87%	17,19%	26,19%
Ardealul	26,16%	0,57%	19,07%	11,06%	43,14%
Granițe Militare	29,53%	1,07%	17,96%	16,69%	34,75%
Croația	30,68%	1,97%	12,92%	11,23%	43,20%

Acești numeri, într-o expunere generală, fac alte lămuriri de prisos. Rămîne numai să ținem seamă și de aceea că pămîntul Țării Ungurești e cel mai mînos : rodirea e mai bună atît la fel cît și la măsură. În Croația sunt vinațe multe, dar vinurile nu se pot pune alături cu cele ungurești. În Granițele Militare sunt vinuri bune, dar puține vinațe în raport cu întinderea țării. Vinurile ardelenesti sunt chiar mai slabe decît cele din Croația. Tot aceste sunt raporturile și în privința cerealelor : în Banatul Timișului, cît și pe marele Șes Unguresc rodirea e cam deopotrivă și în toate privințele mai bună decît în țările mărginașe.

Bogăția de vietăți, atît casnice cît și sălbăticiuni, în Ardeal e mai mare. Deși în Țara Ungurească, Croația și Granițele Militare au pește în cele patru rîuri mari, iar

în Ardeal peștele e foarte puțin, raporturile rămân aproape tot acelea.

Bogăția de minerale, de asemenea, în Ardeal, pare a fi mai mare. Firește, nimeni nu știe ce mai poate fi încă în pământ. Într-astă privință nu rămâne decât să asemănăm numărul oamenilor cari trăiesc în fiecare țară din exploatarea mineralelor cu întinderea și populațiunea unei țări. Socotindu-se acest număr ca mijlociu pentru mai mulți ani, s-au găsit în Țara Ungurească 39 412, în Ardeal 9 957, în Croația 366, iar în Granițele Militare 399.

Stările meteorologice în Țara Ungurească sunt mai bune.

Am văzut mai sus împărțirea cultivațiunii pământului pe întreaga întindere a Ungariei. În Țara Ungurească se arată cităva lipsă de păduri. În celelalte țări, cari sunt așezate împrejurul ei, am putea însă zice că este prisos de păduri, întrucît s-ar putea vorbi de un prisos într-astă privință. Așa lipsa e simțită numai pe o mică parte a marelui Șes Unguresc, cam pe bucata dintre Macău, Sighidin și Félegyháza. Pădurile dintre țările mărginașe înrîuresc munții cari o înconjoară de trei părți și marea, de care se apropie în a patra parte. În Ardeal și în o parte a Granițelor Militare tocmai munții, iar în Croația tocmai marea turbură întrucîtva climatul; în Țara Ungurească schimbările meteorologice au un anumit tipic, de care se țin în toate vremile. Frig și căldură se împart egal pe ani ori cel puțin pe perioade. Chiar și ploile sunt mai mult ori mai puțin periodice. Omul știe cînd îniernează și cînd se desprimăvărează. Anomaliile, pe care le găsim, între altele în România, în Țara Ungurească sunt cel puțin foarte rare, dacă nu peste puțină. Firea locului nu suferă decât schimbări treptate. Așa la Baja, pe marginea de miazăzi a Șesului Unguresc, nu putem întîmpina căldurile de la Iași și nu gerul excesiv de la București. Cu atît mai puțin vom întîmpina însă în aceeași zi frig și căldură, urmîndu-și în pripă. În Ardeal, ca țară muntoasă, schimbările meteorologice sunt cu deosebire pri-pite. Mai puțin în Granițele Militare și în Croația.

Împărțirea apelor în Ardeal e mai norocoasă și în Țara Ungurească mai nenorocoasă. Șesul Unguresc n-are

decît două ape : Tisa și Dunărea. Sava și Drava curg pe la margine ; Mureșul, Timișul, Crișurile și Șomișul abia ies pe șes și numaidecît se dau în cele două riuri mari. Celelalte ape din Ungaria abia mai pot fi numărate între ape. Din această rea împărțire urmează că uneori Țara Ungurească suferă de lipsă ori de prisos de apă. Canalizările sunt cu puțință, dar făcute nu sunt decît două mai însemnate.

Formațiunea strategică a Țării Ungurești, astfel precum era la 1857, e cea mai nenorocoasă. Într-adevăr Țara Ungurească, ca țară deosebită, e peste puțință¹. Ea nu are margini firești ; se sfîrșește, unde încep alte țări. Cu puțință este numai Ungaria, avînd ca granițe firești Croația, Granițele Militare și Ardealul. Și nici n-a fost vreme în care Țara Ungurească să fi stat de sine fără de a fi avut stăpînirea și peste țările dimprejur. Îndată ce un vrăjmaș a apucat stăpînirea în Croația ori în Granițele Militare, Țara Ungurească se mărginește între Tisa și Dunăre.

Chiar și aceste margini sunt însă slabe.

Puterea de rezistență a Ungariei e numai în Ardeal, o cetate închisă din toate părțile. Dacă a intrat cineva în Ardeal, mai are să intre în Țara Moților, în Năsăud, în Făgăraș, în Hunedoara și în Csik. Cînd dar Ungaria a căzut în Ungaria, mîntuirea ei nu e decît în Ardeal. Și foarte adeseori au fost vremi grele în cari Ungaria nu mai era decît în Ardeal. Să nu mergem mai departe : la anul 1849 Ungaria a fost bătută în Ardeal. Trebuie să ne dăm aici seama despre o necesitate firească : Țara Ungurească, Ardealul, Croația și Granițele Militare sunt astfel înlegătuite, încît numai Ardealul e cu puțință ca țară deosebită. Celelalte ar fi anomalii [...]. Îndeosebi însă Ungaria nu este cu puțință decît în unirea țărilor acestora pe lîngă un centru în care e cea mai multă putere de înrîurire.

Negreșit acest centru firesc pare a fi Țara Ungurească, care este cea mai mare și mai bogată. Rămîne însă să ne

¹ Evoluția ulterioară a evenimentelor istorice a demonstrat contrariul.

dăm încă seama despre stările sociale pentru a putea ajunge la un rezultat neîndoios într-această privință.

În Ungaria, după numărătoarea de la 1870, sunt de facto 15 417 327, iară de iure 14 914 195 suflete.

Populațiunea de facto se împarte pe :

Țara Ungurească	11 117 623	adică	2 982	pe o milă ²
Ardeal	2 101 727	adică	2 207	pe o milă ²
Granițele Militare	1 200 371	adică	2 059	pe o milă ²
Croația	927 722	adică	2 928	pe o milă ²
Fiume	17 884	adică	—	

Adică în celelalte țări împreună nu e jumătate din populațiunea Țării Ungurești.

Împărțirea populațiunii pe întreaga întindere a Ungariei e astfel că pe partea de meazăzi, adică pe Șesul Ungariei, în partea despre Țara Ungurească a Croației și în partea despre apus a Granițelor Militare ea este mai îndesată. Pe partea de meazănoapte și răsărit, adică Carpații Apuseni locuiți de slovaci și rusneci, comitatele românești din Țara Ungurească, Ardealul și partea de la răsărit a Granițelor Militare, populațiunea se rărește. Linia intermediară este de la Timișoara prin Arad — Sighidin — Debrțin — Pesta — Poșoniu, în care linie se pot pune 3 500 suflete pe o milă².

Cred că e de prisos a mai lămuri îndeosebi și împărțirea culturii în populațiune. Între stările etnologice și economice, precum și între stările economice și etice este un nestrămutat raport direct. Cu cât mai mulți oameni locuiesc împreună, între aceleași condițiuni, cu atât mai mare e dezvoltarea socială. Legea e așezată de o parte pe temelii psihologice, de alta — pe temelii economice. Chiar dacă îndeșuirea s-ar face cu sila, ar trebui să rezulte din îndeșuire o dezvoltare excesivă în raport cu împrejurimea. Neîncetatul contact între oameni sporește trebuințele; iar dezvoltarea socială e tocmai procesul în care se echilibrează trebuințe și producțiune.

Țara Ungurească e în asemenea proces de dezvoltare excesivă. Pământul în Țara Ungurească e mai bogat decât în țările mărginașe. Populațiunea e prea mică în raport

cu bogăția pământului. Mai ales în țările de la apus, însă populațiunea e prea mare în raport cu bogăția pământului. Așa trebuia să pornească un curent de migrațiune înspre această țară, care mai avea bogății de prisos. În secolul din urmă se pot constata două migrațiuni însemnate, aceea a românilor, și aceea a nemților și altor elemente apusene. Migrațiunea elementelor apusene este mai puternică, deoarece maghiarii au contractat o mulțime de trebuințe cari nu puteau fi mulțămite decât prin produse din apus, dând astfel un nou și mai puternic motiv pentru migrare.

Aceste elemente nu numai au sporit populațiunea, dar ele au adus totodată și un fel de cultură zilnică, prin care înfruesc asupra dezvoltării noului mediu social. Astfel, în scurtă vreme Țara Ungurească a înaintat foarte mult atît pe tărîmul economic, cît și pe cel etic, fiind într-însa o populațiune de 3 milioane nemții și jidanii, care stă în toate privințele la nivelul țărilor din apus. Această parte a rădăcat și pe cealaltă, cu care stă în contact. Mai mare dezvoltare e dar acolo, unde aceste elemente s-au așezat, adică la șes, cu deosebire în linia arătată mai sus, și în Ardeal, de asemenea pe șes, dar nu în aceeași măsură.

În toate privințele, Țara Ungurească e superioară celorlalte trei. În privința stadiului de dezvoltare nu putem însă pune Ardealul la al doilea loc, trebuiește să punem pe Croația. Granițele Militare, în toate privințele, trebuie puse la al patrulea loc.

Să vedem, în sfîrșit, care este împărțirea populațiunii din Ungaria după naționalități și să căutăm cu deosebire partea care ne privește de-a dreptul, elementul român în statul maghiar.

Într-astă privință întîmpinăm greutăți, față cu cari trebuie să mărturisesc că nu-mi este cu puțință a scoate rezultate neîndoioase. Totul se reduce la combinațiuni aproximative.

Din motive foarte vederate, la numărătoarea din 1870 nu s-au considerat deosebirile de naționalitate. Guvernul maghiar se sfiia a spune adevărul și simțea că neadevărul nu îi folosește nimic.

Guvernul vienez a făcut, la 1851, o numărătoare, în care deosebirile de naționalitate sunt considerate.

Afară de astea sunt trei statistice în cari împărțirea după naționalități e făcută: a lui Fényes, scrisă la anul 1867, a lui Ficker, scrisă la anul 1859, și a lui Keleti, scrisă pe temeiul datelor din conscripțiunea de la 1870.

Datele pe cari le găsim în aceste din urmă patru se bat în capete. Negreșit avem însă să ne împărțim încrederea între cele din urmă două. Fără a trage cituși de puțin la îndoială iubirea de adevăr a d-lui Keleti, pe care îl cred mai exact, am cuvinte a trage la îndoială cel puțin exactitatea izvoarelor și corectitatea calculului.

D-l Keleti ia de bază conscripțiunea de la 1870. Pentru a găsi dar numărul în care sunt reprezentate deosebitele popoare în Ungaria, d-sa porcede din numărul copiilor obligați la școală, fiind aceștia grupați după limba maternă. Această procedură e greșită atât teoretic cât și practic.

E greșit principiul că popoarele au să fie grupate numai după limba pe care o vorbesc, deoarece naționalitatea nu consistă numai în limbă. Jidanii nu mai au limba lor, cu toate aceste, nimeni nu va trage la îndoială că ei au un caracter deosebit în toate privințele de caracterul altor popoare. De asemenea sunt maghiari cari vorbesc numai românește, și români cari vorbesc numai limba maghiară. Maghiarii de limba română se țin însă și sunt în toate privințele maghiari, întocmai ca și românii de limbă maghiară români. Dacă s-ar admite acest principiu numai pentru că pare cel mai practic între toate, totuși în Ungaria și mai cu seamă în acest caz special el de fel nu poate fi admis. Când am voi să constatăm numărul total al sufletelor după numărul copiilor între 7 și 15, ori între 6 și 12 ani, nu am întâmpina nici o greutate, numai dacă am cunoaște raportul între numeri.

Aici însă căutăm numeri relativi și anume pe baza limbii, în care s-ar putea da învățatură în școlile primare. Negreșit micile minorități totdeauna se vor pierde în majorități. Într-o comună în care sunt 3 000 de o naționalitate și 100 de alta, toți copiii vor vorbi aceeași limbă. Nu va putea dar fi mai mult decât o singură naționalitate în acea comună.

Și tocmai în Ungaria cele mai multe comune sunt astfel compuse. Nu rămâne însă nici o îndoială că numărătorii oficiali de la 1870, dacă a fost un singur maghiar într-o comună nemaghiară și acesta a avut trei copii, pe toți trei i-au pus ca maghiari. Dacă însă într-o comună maghiară s-au găsit 30 de copii din părinți nemaghiari cari însă firește trebuiau să vorbească și în limba maghiară, toți treizeci au fost puși ca maghiari, deoarece vorba era care să fie limba în școala acelei comune. Dar să admitem că numărătoarea era nemintită și nu s-a pierdut nici o minoritate în majorități, să admitem că astfel nu a fost crescut numărul maghiarilor cu prețul scăderii celorlalți.

Raportul între numărul copiilor și acela al întregii populațiuni nu e tot acela. În prejurul Pestei erau, la 1872, 26% (7-14) copii obligați la școală și tot în acea vreme înprejurul Sighidinului, Aradului, Timișoarei și Debrținului 23—25%, în Arva 16%, în Chioara, Zărând și partea românească a Bihorului 15%. După un conspect oficial al Inspectoratului Școlar la Făgăraș și Alba-de-Sus, astăzi sunt în Făgăraș 77 610 suflete, între care 11 469 copii obligați la școală, adică 14,8%, iar în Alba-de-Sus 57 512 suflete, între cari 8 266 copii, adică 14,4%. Numărul copiilor stă în raport invers cu trăinicia oamenilor. D. Keleti nu a ținut seama de acest raport și nici nu putea. La sașii din Ardeal este o anomalie; nici de aceasta nu a putut ține seamă. În sfârșit, numărul copiilor la deosebite popoare e deosebit chiar și când aceste locuiesc împreună. De aceasta mai puțin s-a putut ține seamă, deoarece numărătoarea s-a făcut cu ruptul, fără a considera deosebirea de naționalitate. Astfel d-l Keleti arată prea mare numărul acelor cari au mai mulți copii și prea mic numărul acelor cari sunt mai trainici, având mai puțini copii, oricare, ca sașii din Ardeal, își scad înșiși numărul copiilor.

Însuși d-l Keleti mărturisește, cel puțin indirect, că nu-și crede numărul îndestul de lămurit, găsind de trebuință a-i mai asemăna cu cei din conscripțiunea de la 1851, cu ai lui Fényes și cu ai lui Ficker.

Să vedem aceste șiruri de numeri puse alătura.

	1851	1867	1859	1870
	Conscr. ofic.	Fényes	Ficker	Keleti
Maghiari	44,02%	54,80%	46,23%	49,84%
Germani	12,04%	10,02%	13,08%	14,32%
Români	12,00%	10,53%	12,34%	10,92%
Slovaci	16,04%	15,04%	16,06%	16,42%
Sîrbi	5,04%	3,12%	4,17%	2,58%
Ruși	4,03%	3,92%	4,84%	4,03%
Croați	0,05%	1,23%	1,28%	1,87%
Deosebiți	4,09%	1,16%	1,46%	0,02%

Înainte de a purcede la examinarea acestor numeri, să ne dăm seama despre valoarea unui procent. 1% la 10 milioane este 100 000, la 11 milioane 110 000. Adică deosebirea este mare chiar fiind vorba numai de zecimi și sutimi de procente, 0,1% = 11 000, 0,01% = 1 100.

În privința numărului maghiarilor, deosebirea între Ficker și Keleti este de 3,61%, adică vro 400 000 suflete, iar între Fényes și conscripția de la 1851 de 1 100 000. Faptul că tocmai Fényes și Keleti arată numerii mai mari, ne dă drept a crede că deosebirile nu sunt urmate numai din greșeală de calcul, ci și din slăbiciunea patriotică. D-l Keleti învinovățește pe Fényes de acest păcat; ne luăm dar dreptul a-l învinovăți și noi pe d-sa. Să-i luăm însă numărul de bază și să-l reducem la adevărata lui valoare.

Precum vedem, în această expunere numărul jidanilor lipsește. Ei sunt puși ca maghiari de legea mozaică. E chestiune de credință. Negreșit însă nici d-l Keleti nu va mai fi ținînd la această credință. De la 1870 pînă la 1876 s-a putut încredința oricine că, mai ales în Ungaria, naționalitatea jidanilor este un factor pozitiv: jidanii sunt jidani, un neam trainic care numai pare a se asimila câteodată, dar se strecură prin veacuri fără a li se schimba firea. Ei nu sunt un popor, dar sunt fracțiuni dintr-un popor, care pretutindena rămîne tot acela, este cea mai pronunțată individualitate națională. Nu sunt maghiari, cel puțin după a mea părere, nu sunt.

Numărul maghiarilor trebuiește dar scăzut cu 516 658, adică cu 4,65%, deoarece conscripția de la 1870 număra atîtea suflete de legea mozaică și acest număr negreșit numai prea mare nu este. Chiar și după Keleti sunt dar într-adevăr numai 45,19% maghiari în Țara Ungurească. Mai mult nu este cu puțință. E însă mai puțin.

În rubrica „deosebiți“, Ficker are 1,46%, iar Keleti 0,02%. Deosebirea de vro 15 000 suflete, pe care d. Keleti i-a numărat maghiari, sunt țiganii, armenii, șocății și veniturile, cari nu se pot pune în grupe mai mari. Chiar aici Fényes n-a mers pînă a pune pe aceștia maghiari. Și, dacă voim serios și sincer a constata numărul maghiarilor, numai poate pe o parte armeni i-am putea numi maghiari. Între toate împrejurările numărul se reduce la cel mult 44%, adică la cel de la 1851. Nici atîta nu poate însă fi. Îndată ce germanii s-au sporit cu 2% de la 1851 pînă la 1870, trebuiește să se scază aceste două procente în altă parte, deoarece 100% rămîne 100% în toate vremile. Și nu ne putem îndoi cîtuși de puțin că atunci cînd guvernul vienez spunea la 1851 că sunt 12% germani în Țara Ungurească, negreșit mai mulți nu erau. Tocmai atît de puțin ne putem îndoi că astăzi d-l Keleti ne arată mai mult un număr minimal, decît unul maximal. Germanii se sporesc prin migrațiune în Ungaria. Cu toate aceste, numărul lor trebuie redus, deoarece ei locuiesc mai ales în părțile unde procentul copiilor este mare, astfel d. Keleti a trebuit să-i sporească în calculul său. Nu e însă cu puțință a statornici proporțiunea reducerii, fiindcă lipsește orice temei pe care l-am privi ca neîndoios. Neîndoios pare a fi numai atîta că germanii s-au sporit cu vro 2%, adică 200 000 suflete. Să nu perdem din vedere că valoarea procentelor la 1850 era alta și anume una mai mică.

De asemenea s-au sporit jidanii. În conscripțiunea de la 1851, în rubrica „deosebiți“, sunt 4,9%. Între aceștia trebuiește să fie și jidanii, deci vro 3,5%. Astfel ei s-au sporit cu cel puțin un procent, adică relativ neasemănat mai tare decît germenii. E dar o sporire de cel puțin 3%, care trebuiește scăzută de la ceilalți.

De la români, slovaci și ruși aceste 30% nu pot fi scăzute.

Tocmai aceste trei popoare sunt acelea la cari sunt puțini copii, care trebuiesc dară să fie în calculul d-lui Keleti arătate mai mici decât ce sunt. Nu însă deopotrivă. În unele părți locuite de slovaci numărul copiilor e de 20%, în districtul Poșoniului chiar 24%. De asemenea în comitatele Maramoroș, Ugocea, Szatmár și Muncaci, unde locuiesc rusnecii, procentele variază între 18 și 21. Așa vedem că între Ficker și Keleti deosebirea e mică în privința lor, întrucît îi arată tot în proporțiunile de la 1851. Tocmai din cauza arătată mai sus, la slovaci, Keleti arată numărul mai mare decât la Ficker, iar la rusneci îl arată mai mic. De la aceștia dar, nu pot fi scăzute cele trei procente, deoarece tocmai prin aceea că și astăzi se găsesc tot în proporțiunile de la 1851, se arată vederat că s-a sporit, întrucît astăzi valoarea procentului e mai mare.

Românii sunt arătați la 1851 cu 12%. E vederat c-au fost luați cu ruptul. Fényes și Keleti îi arată scăzuți la 10,2 și 10,92. Ficker îi arată sporiti la 12,34%. Deosebirile sunt mari și ușor de înțeles. Întocmai precum Keleti arată pe ruși scăzuți în față cu Ficker, trebuia să arate pe români și mai scăzuți, deoarece românii mor îndeobște între 60—70 ani, deci numărul copiilor e mic. Mai mare e numărul copiilor în Torontal, Timișoara, Arad și Ciănad, unde el variază între 25% și 21%. În Caraș, Zarand, Bihor, Sălagiu, Maramureș, precum și în partea muntoasă a Aradului el variază între 15 și 18. După calculul d-lui Keleti românii se vor arăta dar foarte scăzuți.

Ar fi prea obositor atît pentru mine cît și pentru cititor a căuta proporțiunea scăderii în toate părțile. Să ne mulțămim dar a o constata într-un singur caz, în districtul Aradului, în care cifra copiilor e mijlocie.

În statistica sa d. Keleti zice că în districtul Aradului sunt 63,90% români.

Tabelul statistic al acestui district, arătînd stările tot la 1870, înșiră toate comunele cu locuitorii lor și, în sfîrșit, arată că districtul are o populațiune de 271 988 suflete, dintre cari 197 309, adică vreo 73% sunt români. Deosebirea e de vro 10%. Și, negreșit, tabelul local este cel mai

exact. Datele sunt tot acelea, dar în cazul acesta calculul e direct.

Vedem dar că în districtul Aradului d-l Keleti arată pe români scăzuți cu cel puțin 20 000. Cauza e simplă: pentru că în acest district românii au mai puțini copii. Cu atît mai scăzuți va trebui însă să-i arate în alte părți, unde cifra copiilor e și mai mică. Așa, dacă la 200 000 români sunt scăzuți cu 20 000, la un milion vor fi scăzuți cu 100 000. Urmînd acest calcul, ne vom încredința că numărul pe care îl înfățișează Ficker decum să fie prea mare, e prea mic. De la români negreșit cele 3% nu pot fi scăzute. Românii se sporesc mai mult decât toți, afară de jidani și nemți, cari migrează din afară. Destul de clară dovada e că după ce cu vro 15 ani în urmă s-a luat din Ardeal o populațiune de vro 200 000 suflete, astăzi în Ardeal populațiunea nu e mai mică decât înainte de a fi perdut acea parte. Sporirea s-a făcut însă numai în români, deoarece sașii scad în ruptul capului, iară secuii migrează în România. În Ardeal sunt comune cari, cu 20—25 ani în urmă, erau săsești, în care însă astăzi abia mai sunt cîțiva sași, ca și în Avrig și altele. Dacă în Țara Ungurească nu s-ar constata o înmulțire atît de excesivă a românilor, e constatat că ei cel puțin nu scad. Numai în Banat sunt cîteva comune în cari românii dau loc șvabilor. Numărul acestora nu trece însă pînă la 10.

În special la românii din Arad și Bihor am constatat, la anul 1872, pe baza datelor oficiale, făcute de cinci ani, o sporire de 5%; astfel nu mă îndoiesc cîtuși de puțin că, de la 1851 pînă la 1870, românii s-au sporit cu cel puțin 150 000, adică au rămas în aceleași proporțiuni.

Cele 3% nu pot fi scăzute decât de la maghiari, sîrbi și croați. În studiile statistice, pe care d-l Waszelovszky urmează a le face de vro șase ani, constată, cu îngrozire, excesivă scădere a maghiarilor, fiind nesecat în recomandarea măsurilor administrative, prin cari s-ar putea pune capăt acestei scăderi. Guvernul maghiar a și luat măsurile pe cari le credea bune și tocmai acum se discută una, organizarea serviciului sanitar. Scăderea maghiarilor e dar un lucru știut de toți, și nu înțelegem cum tocmai d. Keleti nu voia să-l știe.

De asemenea scad sîrbii, deși în proporțiuni mai mici. Pretutindenea, unde sîrbii se ating cu maghiarii ori cu românii, ei se perd. Asta s-a constatat cu ocaziunea despărțirii ierarhice a românilor și sîrbilor, găsindu-se abia vreo 3-4 comune amestecate, în cari a mai rămas o majoritate de sîrbi. Dar sunt și o mulțime de comune curat românești cari, numai cu 50 ani în urmă, erau sîrbești.

Cu deosebire în Bacica sîrbii se perd apoi între maghiari. Astfel în special bunevații, cari sunt sîrbi trebuie să astăzi priviți ca maghiari.

Croații din Ungaria se asimilează mai mult decît oricare alt element. Afară de asta ei scad. La Keleti numărul lor e mai mare decît la Ficker, pentru că locuiesc în părțile unde cifra copiilor e mare. Din contră, numărul sîrbilor e arătat mai mic cu aproape 2%, nu însă din aceeași cauză. D-l Keleti a numărat o mulțime de sîrbi maghiari și trebuia să-i numere după principiul pe care l-a urmat. Și, într-adevăr, vorbind cu ruptul, este cel puțin 1% sîrbi, cari pot fi numărați maghiari, de exemplu zentanii, szabadkanii, sikhidinenii și alții. Numărul d-lui Keleti pare mai apropiat de adevăr. Sîrbii cari se țin și într-adevăr mai sunt sîrbi nu sunt în Țara Ungurească mai mult decît 350 000.

Recapitulînd cele zise pînă acum, dobîndim următoarele rezultate în privința mișcării populației ungurești; se sporesc jidanii, germanii, românii, slovacii și întrucîtva rusneții, scad sîrbii, croații și mai tare maghiarii. Aceste rezultate ni le dă și d-l Waszelovszky, arătînd că, cu toate că o mulțime de germani, croați, sîrbi, jidani, slovaci și rusneți devin maghiari, numărul maghiarilor scade.

Urmînd din aceste rezultate va trebui să privim numărul d-lui Ficker mai apropiat de adevăr. Deosebirea între Ficker și Keleti e de 3%, adică cele 3% puse în discuțiune. Dacă vom scădea însă și numărul jidanilor de la d-l Ficker, ne vine o cifră maximală de 41%. Nu e cu putință să fie atîția maghiari în Țara Ungurească. Numărul lor e între 40 și 41%.

Dacă am putea admite dar o populațiune totală de 11 milioane în Țara Ungurească, am putea statornici următorul șir de numeri :

Maghiari	.....41%	adecă	4 400 000	suflete
Germani	.....13,2%	adecă	1 400 000	suflete
Români	.....12,8%	adecă	1 300 000	suflete
Slovaci	.....16,6%	adecă	1 800 000	suflete
Sîrbi	.....3,4%	adecă	560 000	suflete
Ruși	.....4,5%	adecă	500 000	suflete
Croați	.....1,3%	adecă	140 000	suflete
Jidani	.....4,6%	adecă	510 000	suflete

Restul țigani, armeni, boemi, slavoni, șoacăți și alte venituri.

Greutățile sunt mai mici în privința populației ardelenene. Numerii sunt următorii :

	Români	Maghiari	Sași	Deosebiți
1851. Conscr. ofic.	57,03%	26, 9%	10, 4%	5,04%
1867. Fényes	56,84	35, 9%	8,02%	0,05%
1869. Ficker	57,55%	26,98%	10,82%	4,65%
1870. Keleti	57,47%	31,71%	10,66%	0,16%

Despre d. Fényes nu mai e de vorbit. Cînd d-sa își scria statistica, numai la statistică nu se gîndea.

Ceilalți numeri nu se deosebesc. Deosebirea de 5% între Ficker și Keleti în privința maghiarilor urmează din aceea că Keleti, și astă dată, pune pe țigani și jidani drept maghiari, rămîindu-i numai 0,16 „deosebiți“. Sunt însă în Ardeal 1,18% jidani.

Admițînd dar populațiunea de 2 100 000, am putea statornici în Ardeal următorii numeri :

Români	.....58%	adecă	1 200 000	suflete
Maghiari și secui	.....27%	adecă	550 000	suflete
Sași	.....11%	adecă	225 000	suflete
Jidani	.....1,18%	adecă	35 000	suflete

Restul țigani, armeni și ale venituri.

Populațiunea de 1 200 000 a Granițelor Militare se compune din români, germani, sîrbi, puțini croați și alte amestecături. Proporțiunile sunt cam a părți egale între români, sîrbi, și germani. Maghiarii în Granițele Militare nu pot fi numărați.

Populațiunea de 927 000 a Croației este aproape întreagă de croați și slavoni. Maghiarii nici aici nu pot fi numărați. Nu este o populațiune constantă.

Scopul acestor cercetări nu putea nicidecum fi a fixa numerii, deoarece asta numai prin o conștiințioasă numărătoare s-ar putea face. Trebuie dar să ne mulțămim a fi lămurit întrucâtva proporțiunile în deosebite țări, pentru a putea construi cu ajutorul lor un tabel, în care ne înfățișăm proporțiunile în întreaga Ungarie. Nu mai poate fi vorba de aceea ce știm; trebuie să ne mărginim a crede că avem cuvinte să priimim următoarele raportori:

	minimum	maximum
Maghiari	5 000 000	5 100 000
Germani	1 800 000	2 000 000
Români	2 800 000	2 900 000
Slovaci	1 700 000	1 800 000
Croați și slavoni	900 000	1 000 000
Sîrbi	580 000	600 000
Jidani	560 000	580 000
Rusneci	460 000	500 000

Adică maghiarii sunt a treia parte a întregii populațiuni; maghiarii și românii, ori maghiarii, germanii și jidanii sunt mai mulți decît jumătate din populațiune, iară slavii, adecă slovacii, croații, slavonii, sîrbii și rusnecii împreună nu sunt încă a treia parte.

Așezarea deosebitelor popoare pe întreaga întindere a statului e astfel că maghiarii sunt în mijloc, înspre meazăzi sunt slavii de sud, adecă slavonii, croații și sîrbii, înspre meazănoapte sunt slavii de nord, adecă slovacii și rusnecii, iară partea de la răsărit o ocupă românii. Germanii și jidanii n-au pămîntul lor anumit, fiind numai printre celelalte popoare.

Dintre toți, românii sunt așezați mai bine, formînd un grup compact. Atît slavii de sud cît și cei de nord sunt lungiți.

Maghiarii sunt o masă compactă numai pe o parte a șesului dintre Tisa și Dunăre. În alte părți ei sunt rupți prin alte popoare. O mare parte a lor e vîrită deoptrivă cu sașii între românii din Carpați. Astfel ve-

dem că românii ocupă aproape a treia parte din Ungaria, pînă cînd maghiarii dispar între celelalte popoare.

În Ardeal și Țara Ungurească, unde sunt românii și maghiarii, sunt cu totul 80 de districte, mai mici și mai mari.

După calculul d-lui Keleti, care arată maghiarii sporiti, într-unul dintre aceste districte sunt sîrbii în majoritate, în 3 sunt rutenii, în 6 sunt germanii (șvabii și sașii), în 9 sunt slovacii, românii sunt în 20 de districte majoritate absolută, iară maghiarii numai în 29. Afară de asta românii mai sunt singura populațiune a unui district din Granițele Militare.

Dintre cele 80 districte, sunt patruzeci în care locuiesc români, și anume:

29/1 și 29/2

Românii din Granițele Militare au fost împărțiți în trei districte, între cari unul, cu centrul în Caransebeș, e curat român.

Pentru a prețui îndestul de exact acești numerii, trebuie să ținem seamă că districtele în Ungaria sunt de deosebită întindere și deosebit populate. Așa în Zărând vreo 75 000 suflete, în Arad 271 000, în Bihor vreo 480 000. De altă parte, în unele districte, neputînd admite procentele d-lui Keleti, am fost nevoit a calcula procentul românilor din raport către numerii înfățișați.

Să căutăm acu pozițiunea topică și etnică, pe care crișenii o ocupă în acest tabel general.

IN ARDEAL

1. Năsăud ..... 99,10% restul oficianți și meseriași
2. Hunedoara ..... 94,13% „ maghiari și alte venituri
3. Făgăraș ..... 93,63% „ maghiari și alte venituri
4. Szászváros ¹..... 86,05% „ mai ales sași
5. Alba-de-Jos..... 83,59% „ secui
6. Mercurea ..... 79,49% „ sași
7. Doboca ..... 79,19% „ mai ales maghiari
8. Szászsebes ² 79,27% „ mai ales sași
9. Solnocul ..... 78,27% „ mai ales maghiari

¹ Orăștie.

² Sebeș.

10. Turda	66,50%	„ maghiari și secui
11. Cluj	57,86%	„ maghiari
12. Sibiu	57,80%	„ mai ales sași
13. Újegyház ¹	57,77%	„ mai ales sași
14. Chichileu	55,24%	„ mai ales maghiari
15. Alba-de-Sus.....	53,85%	„ mai ales maghiari și secui
16. Brașov	44%	„ maghiari și sași
17. Șincul-Mare.....	43%	„ mai ales sași
18. Sighișoara	42%	„ mai ales sași
19. Arieș	43%	„ secui
20. Chiholm	40%	„ sași
21. Mediaș	36%	„ sași
22. Háromszék ²	10%	„ secui
23. Marosszék ³	16%	„ secui
24. Bistrița	12%	„ sași
25. Csikszék ⁴	8%	„ secui

IN ȚARA UNGUREASCA

1. Zărand	96,45%	restul amestecături
2. Chioar	90,11%	„ mai ales maghiari
3. Arad	63,90%	„ maghiari și șvabi
4. Solnoc	59,85%	„ maghiari
5. Crasna	48%	„ maghiari și rusneci
6. Bihor	46%	„ mai ales maghiari
7. Maramureș	45%	„ rusneci și maghiari
8. Sătmar	30%	„ rusneci și maghiari
9. Bichiș	28%	„ maghiari și slovaci
10. Cianad	24%	„ maghiari și sirbi
11. Ugosca	„	rusneci și maghiari

IN BANATUL TIMIȘAN

1. Caraș	81,24%	restul șvabi și maghiari
2. Timișoara	42%	40% șvabi și 7 ³ / ₁₀ magh.
3. Torontal	15%	„ 47% șvabi 16% magh. și 20% sirbi.

¹ Noerich.

² Trei-Scaune.

³ Mureș.

⁴ Ciuc.

Locuința firească a omului nu e nici pe șesul întins, nici în munți. Aceasta, înainte de toate, ne-o spune bunul-simț firesc. Raiul pământesc, ca idee despre locuința primitivă a omului este o grădină frumoasă în care munții și șesul se întilnesc. Și dacă astăzi oricare dintre noi ar fi aruncat pre o insulă nelocuită de oameni, el nu ar putea să-și aleagă locul de adăpost decît la poalele unui deal, de pe care privirea străbate cît de departe prin împrejurime. Motivul e tactic, ori dacă ne place, strategic. Tocmai acea siguranță pare încă a o oferi și malul mării și în mai mic grad malul unei ape mai mari. Astfel liniile, care la început trebuiau să fie locuite de oameni, erau linii strategice în sensul modern al cuvîntului. Sălbatecii și astăzi sunt așezați în asemenea linii, întrucît mulțimea nu i-a silit a se răspîndi și în alte părți.

Din această trebuință firească a alegerii locului urmează alt motiv fiziologic, pentru care oamenii nu-și pot alege loc de adăpost nici pe șesul întins, nici în munți. Astfel, precum organismul normal al omului e dezvoltat, el mai bine suportă stările meteorologice de la poalele munților, fiind de acestea mai apropiat. Atît pe șesul întins, cît și în munți, schimbările meteorologice îndeobște sînt pripite. Nimic însă nu supără pe om, cît și îndeobște pe vietăți, mai mult decît această pripeală. Cea mai învederată dovadă pentru aceasta e dorul de țară a muntenilor duși în cîmpie, un afect cunoscut și considerat de cătră toți care au a face cu muntenii. Regulamentele militare ale Austriei, în urma unei experiențe îndelungate, conțin chiar hotărîri speciale în această privință.

Munteanul, după ce a stat cîtăva vreme în cîmpie, începe a-și dori de țară, și consumat de acest dor, adeseori se îmbolnăvește, ba, nu în puține cazuri, chiar moare. Cauza dorinței nu e însă frumusețea țării sale, precum un om dispus la romanticism ar fi aplecat a crede. Dorința — zice Spencer — este aceea cînd un organ a devenit de prisos, lipsindu-i puțința funcționării. Dorința este cînd ne lipsește o mișcare nervoasă de orice fel la care eram deprinși. Dați unui om în fiecare zi o bucățică de arsenic. El se va deprinde cu această otravă și se va îmbolnăvi după ce cîteva zile nu i se va da doza obicinuită. Munteanul e deprins la o asemenea doză. La

munte viața e grea. Aerul conține mai puțin element hrănitor; apăsarea atmosferei e mai mică: astfel respirațiunea e mai anevoioasă. De altă parte stările meteorologice sunt mai schimbăcioase. Toate aceste fac ca la munte viețuirea să întâmpine mai mari greutatea decât la locuri mai așezate. Și organismul unui muntean, dezvoltat în luptă cu aceste greutatea, pentru a fi trainic, trebuie să fie mai tare în alcătuițele sale. Pentru ca cea mai mică apăsare a atmosferei să poată provoca o mai mare deschidere a torasului, sistemul nervos trebuie să fie mai impresionabil; iară pentru ca funcțiunea acestui mai impresionabil sistem nervos să nu turbure funcțiunea organismului sub înrîurirea pripelelor metereologice, el trebuie să aibă mai multă putere de rezistență.

Dar acum, acest muntean, în cîmpie, va simți că o parte din tăria organismului său a devenit de prisos. Simțul acestui prisos e dorul lui de țară. Muncit de această dorință, însă, el, înainte de toate, să va îngrășa și numai apoi va începe să se manifeste într-însul reacțiunea organismului către mediul în care e pus.

Cîmpianul, dus la munte, se simte obosit, slăbește, dar e totdeauna vesel. Îndată însă ce organismul lui e mai slab, simte că nu va putea suporta, precum se zice „aerul aspru“ al munților. Îl vor suporta însă urmașii lui, din generațiune în generațiune, cu mai multă lesnăciune. Din neam în neam organismul se apropie de mediul în care îi este dat a funcționa. Astfel rezultă deosebitul fel de oameni pe care îi numim munteni.

Acest proces de evoluțiune fiziologică e același la cîini, vite, cai și alte vietăți, ce trăiesc atît în cîmpie, cît și în munți. Totdeauna și întru toate mediul produce specia care se potrivește cu el. Altfel trăinicia nu ar fi cu putință.

Înfățișîndu-ne toate aceste într-un singur cuget, dobîndim o vedere socială neîndoioasă: că dezvoltarea topică a popoarelor totdeauna purcede de la linii strategice și nicicînd nu merge spre munți. Cîtă vreme este loc pe șes, munții rămîn locul de adăpost al fiarelor. Îndată însă ce șesul nu mai e în stare să hrănească populațiunea, se ivește lupta pentru pămîntul de sub picioare și partea

cea mai slabă a populațiunei e silită a căuta adăpost în tăriile munților. Nicicînd un om, fără a fi fost silit, nu a putut să intre în munți. Și nicicînd, intrînd, nu a putut intra fără speranța de a ieși iarăși la larg.

Istoria nu poate decât să ne întărească în aceste vederi. Acolo; unde ea ar cerca să arate contrarul, trebuie să [ne] indoim, cîtă vreme nu ni se arată lămurit motivele sociale pentru care a trebuit să se petreacă procesul anormal. Totdeauna trebuie să credem că populațiunea statornică a unei țări este aceea din munți. Intrați odată oamenii în munți, schimbarea fiziologică, care s-a petrecut cu dînsii, îi face să fie cu tărie locașurile lor. Și tocmai dezvelirea tactică și strategică a acestor locașuri înlesnește apărarea. De altă parte, numai împinsă de cele mai puternice motive sociale o altă populațiune poate să se hotărască a lua locașurile muntenilor. Pentru aceea, cînd un istoric s-ar încerca să dovedească că pe teritoriul Carpaților este vro populațiune mai veche decât românii, secuii și slovacii, care astăzi sunt așezați în guduroaiele munților, va trebui să ne arate cine era în munți înainte de acești oameni. După migrațiuni, șesurile au putut să rămîie deșerte; munții, între toate împrejurările, trebuiau să fie populați, deoarece muntenii nici cînd nu pot migra, ei trebuie să fie stîrpiți, pentru a da loc altor populațiuni. Care au fost dar luptele ce au silit pe românii a stîrpi vro altă populațiune, pentru a se așeza în locul ei? Care au fost luptele ce sileau pe români a nu rămînea pe șes, precum cere firea dezvelirii topice? Care a fost, în sfîrșit, procesul, prin care românii au stîrpit pe vechii locuitori ai Carpaților? Din toate aceste nimic! Avem numai dovezi că populațiunile locurilor mai așezate de pe teritoriul Carpaților stau ca vrăjmași în față cu românii. Și aceasta e o veste firească din trecut. Dezvoltarea etnică de pe terenul Carpaților este aceea că elementul român, vîrit odată în Carpați, s-a înmulțit și succesiv trebuia să își arunce prisosul de populațiune, pe șes. Cînd au venit coloniile din Flandria, sașii de astăzi, șesul din Ardeal și locurile mai așezate, pe care le-au ocupat ei, trebuiau să fie deșerte. Altfel colonizarea nu avea sens. Românii, cît și secuii erau îndesuiți prin guduroaiele

lor în mai multe grupe. Alianța între maghiari, sași și secui, așa-numita *Unio Trium Nationum*, n-a putut urma decât atunci, când românii, înmulți în înfundături, au început să buiască treptat spre locurile mai așezate, intrând în luptă socială cu elementele mărginașe. Acesta e procesul pînă în ziua de astăzi și rezultatul acestui proces sunt românii crișeni. În munți românii se sporesc și aruncă mereu prisosul la cele mai apropiate locuri, luînd pămîntul de sub picioarele celorlalte elemente, ce s-au așezat în apropierea lor. Acest proces urmează treptat, astfel încît putem urma cu destulă învedereare înaintarea lui de la o linie strategică la alta.

În partea răsăriteană a Carpaților vedem mutîndu-se Scaunul Domnesc de la Cîmpulung la Arșiș, de la Arșiș la Tîrgoviște și, în sfîrșit, de la Tîrgoviște la București. Aici e învederată înaintarea procesului de la munți înspre București, unde populațiunea și astăzi înfățișează niște stări etice foarte îndoielnice. Tot atît de învederat e mersul procesului înspre miazănoapte și înspre miazăzi, unde se manifestează în formarea deosebitelor banate de la Făgăraș prin Amlaș și Timiș, pînă la Severîn și Craiova.

Înspre apus, în centrul Carpaților sunt trei grupe deosebite care trebuiesc privite ca matce ale populațiunei române. Sunt maramureșenii, în special în Țara Oașului, moții și mocanii. Aceste trei grupe ni se înfățișează ca individualități sociale cu totul deosebite între ele. Fieștecăre dintre ele are semnele sale deosebitoare în limbă, în port, în datine, în făptura oamenilor, cu un cuvînt în toate manifestațiunile vieții sociale. Ele sunt însă strîns înlegătuite prin alte grupe rezultate din amestecul prisosului ce arunca fieștecăre la alte locuri.

Crișenii sunt cu deosebire prisosul pe care moții l-au aruncat înspre apus pînă pe Șesul Unguresc. Matca lor imediată sunt moții: Țara Moților este aceea spre care ei privesc cu o anumită pietate.

Să ne dăm în cîteva cuvinte seamă despre această matcă, pentru ca cu atît mai lesne să ne putem înfățișa roiul.

Țara Moților este o căldare mare, în care ferb vro două sute de mii de români verzi, trainici și răi la fire.

Împregiur sunt munții mari, Găina, Bihorul, Vulcanul și Detunata (4 000—6 000 urme), fieștecăre un zid nestrăbătut, un labirint, prin care singur moțoganul știe taina potecelor. Intrări sunt trei. Una de la Turda, care buie pe valea Arieșului pe Șesul Ardelenesc. Aceasta e strîmtă, încît adeseori a trebuit să se sfărîme stîncile de pe malul apei, pentru a face loc carelor. În dreapta și stînga se rădică stîncile, o icoană asemenea aceleia pe care ne-o înfățișează strîmtoarea de la mănăstirea Cozia pînă la Cineni. Pe această cale, de altmîntrelea netedă am mers pe jos o zi întreagă. Apoi, la Lupșa, înainte de a fi intrat în căldarea moților, calea se înfundă. Arieșul intră în strîmtori și bietul călător trebuiește să apuce pe prîpoare, care nu se mai pot numi cale. Pe aici nimeni nu va intra dar decât cu învoirea moților.

Altă intrare, mai bună decât aceasta, e pe la Hatna, ieșind la Bălgrad (Alba-Iulia). Despre practicabilitatea acestei căi la 1848 a dat comandantul maghiar Hatvani cele mai lămuritoare dovezi, perzînd în aceste strîmtori din șase mii de voinici toate șase.

A treia intrare e de la Crișeni. La opt ceasuri de dimineață am plecat pe jos din Abruđ și la șase ceasuri am fost în Brad, la tulpina muntelui. E frumuseță de cale, dar dată numai pentru oamenii pacinici.

Aceasta e tăria românilor din Ardeal. La anul 1784 aici era cuibul răsculătorilor ardeleni. Horia, capul răsculătorilor, „Rex Daciae“, era „pui de moț“, precum se zice, din Alba, de pe Găina, sau „Muntele Mare“. Cloșca era mocan, iară Crișan venit din cealaltă parte a muntelui. Tot aici a fost tăria românilor la anul 1848. Avram Iancu, martirul românilor și jertfa răutății ortacilor săi, a fost născut în Vidra-de-Sus, tot pe Găina. Și moți sunt și căpitanii Axente, Popa Balint și alții, tot aspri la fire, dar în durere, slabi de inger. Moți au fost încă zecile de mii care au căzut în luptă să știe lămurit pentru ce.

Moții sunt oameni înalți la statură și îndesați la făptură, aspri în toate afacerile lor, nestîmpărați, muncitori neobosiți, răbdurii și mîndri. Moțul cel puțin ignorează tot ce nu e moț. Pentru aceea în Țara Moților altă se-

minție nu poate prinde rădăcini. Ei nu au o singură trebuință pe care nu o pot mulțami din produsele lor proprii. Toate meseriile, în țara lor, sunt în a lor mână. Și ce moțul face, e făcut „moțogănește“, adică trainic, făcut ca să fie. Numai bucatele lipsesc. Dar moțul prășește vite, are meșteșugul său, neguțătorește: toate la un loc fac că casa lui e casă și masa lui — masă. Totdeauna moțul e bine îmbrăcat, purtând cioareci și peptar, și totdeauna masa lui e bine ținută, hrănindu-se cu pâine de grâu, deosebit de alți români ce se hrănesc cu mălai. Tîrgurile, atît în Țara Ungurească pînă la Tisa, cît și în Ardeal, totdeauna sunt pline de moți. Moțul neguțătorește cu cele mai deosebite lucruri, „de la cute pînă la secure“.

La români el mai bine poate fi asemănat cu olteanul; e însă cu desăvîrșire superior în toate privințele pus în asemănare cu oltean[ul].

Sate mai că s-ar putea zice că moții nu au. Întreaga țară e un fel de sat mare. Cît ochiul vede, se respiră casele, încît îndeobște satele sunt numai administrativ despărțite. Sunt într-un sat cîte o mie de „fumuri“ și adeseori mai mult, tot case clădite din lemn gros pe ziduri de piatră, astfel că dinjos sunt vitele, iară sus locuința. Stilul e tot cam acela pe care îl întîlnim pe la Cîmpulung și de la Pitești pînă la Arșiș.

Viața moților e atît de bogată, încît s-ar putea vorbi o viață întreagă despre ea fără ca vorba să pară de prisos. Aici, însă, e vorba de moți numai privindu-i ca străbuni ai crișenilor, cred dar că atîta va fi destul.

Încă un moment de repaos — un mic *intermezzo*.

Doo vorbe, care caracterizează pe moți în ochii altora.

Pentru moț și trei copaci sunt pădure, este o bogăție întreagă. Pentru că moțul nu risipește lemnul. Chiar nici scînduri nu face. Face doage, apoi face cercuri de meșteacă și, în sfîrșit, moțul e cel puțin butar. Ardealul, Țara Ungurească, chiar și Țara Românească, cunosc ciuberele moțogănești ca lucru bun, întocmai ca și altele făcute de ei.

Un moț odată voiește a pleca cu un „transport“ de ciubere și cercuri. Are însă un singur cal și o singură

șea, pe cînd negoțul e bogat. Cere dar în împrumut un cal și o șea de la vecinul său. Pune apoi șeaua sa pe calul vecinului și șeaua vecinului pe calul său, încarcă și pleacă. Trecînd peste Găina, dă la o prăpastie pe o potecă cam îngustă. Odată calul său cu șeaua vecinului scăpată peste o peatră, perde cumpăna și se rostogolește avalma peste coasta stîncoasă. Moțul privește scena cîtă vreme o poate vedea.

„Aha! dar frumos marse!“ (merse) — zice el apoi mulțămit. Pe urmă, aducîndu-și aminte de pagubă; „Așa-i — urmează — de cal calea ca valea, dar șeaua era a vecinului!“

Anecdota caracterizează ușurința cu care românul îndeobște întîmpină poznă, pacoste și pagubă; e însă caracteristic că tocmai moțul e pus pe calapod.

Alta:

Întîlnim un moț în Arad.

„De unde vii, bădică?“

„De *ici*, de la Abrud“ răspuse moțul.

„Și unde mergi?“

„*Ici* la Dobrițin!“

Acest „*ici*“ este o cale de cel puțin trei zile. Dar dacă vom duce moțul la Pesta, cînd el, venind înapoi, sosește la Dobrițin, își zice mulțămit: „Har Domnului! că mă văd și eu acasă!“ El nu măsură depărtările cu ceasul, ci cu ziua. De la Abrud pînă la Dobrițin el tot acasă e.

*

Ieșind din Țara Moților înspre Țara Ungurească, avem înaintea noastră o vale strîmtă, care se întinde, mergînd pe jos, cale de vro șase ceasuri. Pe această vale sunt trei orășele: Bradul, Baia-de-Criș și Hălmagi. La Hălmagi începe a se rădica priporul și calea merge pînă la Aciuă prin deosebite greutăți. De la Aciuă se începe o vale lungită și netedă, numită „Tăgășele“. Nici un sat pe această vale, care, de altmintrelea, este o vale laterală, curgînd printre înșa un pîrfu, ce se varsă în Criș. La gura văii este un sat Gura-Văii. De sus, de la culmea de București pînă la Gura-Văii este întinderea districtului Zărandului, numit altfel și „la Crișeni“. În dreapta și stînga acestei căi, prin

văile laterale, cît și pe munți pînă aproape de culmile Ta-inei și ale Bihorului, locuiesc zărândanii, sau crișenii, în sensul propriu al cuvîntului.

Afară de aceste doo ieșiri, Zărândul mai are una pe la Băița, înspre valea Mureșului și alta pe la Pleșcuța, înspre Vidic, sau valea Crișului Repede. Cea de la Băița este o cale întrucîtva mai bună decît ea, ce iese pe la Gura-Văii în valea Crișului Alb. Cea de la Pleșcuța abia se poate privi ca o cale practicabilă. Astfel Zărândul este un loc închis în toate părțile, deși dezvelirea terenului nicidecum nu dă locului acea tărie pe care o are Țara Moților. E însă orișicum un locaș, în care locuitorii se susțin cu lesniciune contra oricărui vrăjmaș — locul e tof muntos.

Zărândanii sunt o populațiune de vreo 75.000 suflete. Nu sunt însă acel fel de oameni fătoși și virtoși cum sunt moții. Îndeobște zărândanii sunt oameni mărunței, supti, sprinteni și afară din seamă răbdurii și mărginiți în trebuințele lor. Sunt însă destule dovezi că ei sunt cea mai veche și cea dintii pătură a dezvoltării topice a moților. Felul totuși dintre toate e cel mai apropiat de al moților. E însă un amestec cu alt element ce trebuie să fi fost la aceste locuri înainte de a fi venit moții.

Cînd s-a petrecut acest proces? E poate de prisos a mai cerceta. În cele din urmă opt secole nu găsesc nici o urmă de alt popor la acest loc. Procesul poate să se fi săvîrșit în vremi mai apropiate; negreșit însă cu patru secole în urmă în Zărând erau, ca și astăzi, români și numai români. Despre aceasta se găsesc urme în istoria Ungariei. Dar cea mai bună dovadă este cea topografică, adecă numirea locurilor. Nici un munte, nici un rîu, și nici un sat nu poate fi redus la înțeles imediat maghiar, slav ori german. Între munți este pe lângă Găina, Oul, Groapa-Lupului, Șelata, Moma și altele. Văile sunt numite după caracterul lor și păraiele — după valea în care curg. În nomenclatura satelor, precum și îndeobște în nomenclatura locurilor, este însă un element ce pare cel puțin neînțeles. Pentru a pune pe fiecare cetitor în pozițiune de a judeca însuși în această privință, cred că va fi bine să înșir satele din partea apuseană a Zărândului. Pentru

a completa tabloul, voi pune lângă fiecare nume și numărul sufletelor, precum sunt arătate în numărătorile oficiale bisericesti.

Halmagi—755; Lescioara—197; Gălmăgel—1040; Sîrbi—497; Tîrnăvița—224; Obirșia—344; Dobroți—223; Rișculița—801; Baldovin—181; Valea-Mare—119; Leauți—241; Tiulești—2601; Tomești—285; Strimba—268; Steaua—286; Tîrnava—476; Vața-de-Jos și de-Sus—576; Cărănești—320; Ciungani—430; Pîrvăleni—593; Aci—418; Băsarabeasa—330; Brotuna—174; Acișor—382; Ionești-Tărmura—241; Poienari—320; Tiveșit—252; Tisa—515; Leasa—444; Lungșoara—663; Vozdoci—125; Bănești—496; Cristești—213; Brusturi—766; Bodești—378; Miermici—171; Ciuci—678; Laruri—700; Groși—198; Măgulici—505; Vidra-de-Jos—732; Tălagi—854; Budești—240; Aciua—979; Poiana—281; Aciuța—580; Pleșcuța—449; Gura-Văii—287; Dumbrava—366; Rostoci—344.

Între aceste nume singur „Ciuci“ pare a fi maghiar — „Csucs“ va să zică în limba maghiară culme. E însă că satul Ciuci e pus pe malul Crișului Alb, deci nu are a face cu „csucs“-ul maghiar. Restul sunt nume românești pînă la unele rădăcini îndoioase, care pot fi tocmai urma acelui element stîrpit, care trebuie să presupunem a fi stat în treacăt la aceste locuri.

Precum vedem, satele sunt mici. Între munți nici nu poate fi altfel. Sunt sate resfirate după firea locului. În raport cu bogăția pămîntului și cu stadiul de dezvoltare economică, populațiunea e însă îndesată, încît migrarea este o trebuință statornică precum ne vom încredința în urmă, dîndu-ne seama despre stările economice și etice.

Această parte apuseană e pentru acest studiu de deosebit interes, fiindcă ea se atinge cu a doua pătură a populațiunii crișenești.

Am văzut cum din Zărând ies trei căi înspre apus: una în valea Mureșului, alta în valca Crișului Alb și a treia în valea Crișului Repede.

Pe aceste trei căi s-a vărsat zărândanii mereu înspre locurile mai așezate, formînd a doua pătură în trei spițe și trei grupe deosebite: mureșenii, pădurenii și vidicanii.

Mureșenii sunt o populațiune de vro 30 000 locuitori. Felul oamenilor e aproape tot acela pe care l-am văzut în Zărând. Sunt însă îndeobște oameni mai bine făcuți și mai deștepți decît zărândanii. Cu deosebire în viața economică, ei arată mai multă tărie decît zărândanii. Nu rămîne îndoială că în Valea Mureșului s-au vărsat elemente românești și din alte părți, anume atît de la moți, cît și de la mocani. La murășeni nomenclatura nu mai e atît de nediscutată ca și la zărândani. Este într-însa un mic element maghiar și înspre gura văii, în apropierea șesului, cîteva locuri sunt numite slavonește.

Pentru a scurta vorba, să trecem numaidecît la nomenclatura satelor care ne prezentă mai mult interes.¹

¹ În *Revista contemporană* se specifică „Va urma”, însă prin sistarea apariției revistei, studiul *Crișenii noștri* se întrerupe aici (v. și *Note*, p. 712).

NUMISMATICĂ ROMÂNĂ

PRELEGERE PUBLICĂ A D-LUI D. STURDZA

Și totuși sunt în viața aceasta momente de mulțumire ! Vorba e numai să le știm căuta. Dacă suntem oboșiți de zbuciumările zilnice și pare că am fi sătui de viață, să ieșim pe tărîmul neutral al iubirei de adevăr și e destul să ne aflăm mulți pe acest tărîm, pentru ca să ne mulțumim coprînși de o mulțumire întineritoare. Căci, la urma-urmelor, oamenii trăiesc împreună și cu cît mai mulți se pornesc pe aceeași cale, cu atît mai mare e încrederea fieștecăruia și cu atît mai tare nădejdea de izbutire a tuturor. Un adevăr, ce strein și ce sec este un adevăr, fie chiar cel mai mare, cînd el șade adăpostit în capul unui singur om ; și ce senină rază este cel mai mic adevăr cînd sute, ba chiar mii de capete-l cumpănesc în aceeași clipă, cînd el intră în viață și începe a-și face cale prin lume.

Această mulțumire ni s-a dat sîmbătă seara în sala Ateneului.

D. Dim. Sturdza avea să ție o prelegere publică asupra *Numismaticei române*.

Dar în sfîrșit, d. D. Sturdza avea să spuie ceva și, de cînd e lumea, oameni care știu ceva sunt mereu purtați de dorința de a face altora împărtășire despre ceea ce știu : ba chiar răsplata muncii puse întru scoaterea

la iveală a unui adevăr e aproape numai mulțumirea de a o putea împărtăși unui număr cât de mare de oameni.

E mult când putem zice că sunt, în societatea noastră, oameni care au de a spune ceva; acest mult ar fi însă foarte puțin, dacă ar trebui să ne încredințăm că sunt puțini care vor să-i asculte.

Simbătă seară ne-am încredințat că sunt mulți.

„Numismatică română?!“ S-a pomenit vreodată un lucru mai străin de cercul de idei al românilor!! D-l Sturdza ne spune că abia trei streini s-au ocupat pînă acum de acest lucru și că, între români, Săulescu a fost cel dintîi, care mai ieri-alaltăieri a făcut o colecție de monede românești. Astăzi sunt mai multe colecțiuni, între care cele mai bogate la Viena, la St. Petersburg și la Societatea Academică Română. Dar, dacă sunt?! Lumii prea puțin îi pasă de ele! Pe cine să intereseze „numismatica română“ un lucru ce pare atît de academic și atît de sec în felul său.

Și totuși sala Ateneului era plină.

Era o seară, încît să te prinză mila de omul care trebuie să iasă la uliță. O negură deasă și posomoritoare, o ploaie țîriită, pe uliță bălți defundate și sloiuri luno-coase, încît la tot pasul trebuia să-ți aduci aminte de trecătorii pe care-i văzuseși căzînd: la 7 și jumătate sala însă era plină.

Ce-i drept, d-l D. Sturdza avea să vorbească; dar cu atît mai bine pentru cei ce n-au rămas acasă.

Nu credem de cuvîință a face o dare de seamă asupra prelegerei. D-l D. Sturdza a expus cu riguroasa exactitate și amănunțime ce caracterizează toate lucrările d-sale și ne sfiim a spune pe scurt ceea ce sperăm că mai curînd ori mai tîrziu se va publica în întreg. Ne vom mărgini dar a expune în cîteva trăsături generale mersul metodic al prelegerei.

D. Sturdza începe mai întîi pe departe și apoi tot mai aproape, pînă ce nu ajunge să tragă cercul magic al „numismaticei“ împrejurul ascultătorilor și să-l încredințeze că un lucru cu totul tainic nu e nici numismatica.

Astfel, după o scurtă introducere, pune în vederea ascultătorilor importanța istoriei pentru toate ramurile de știință omenească, de la teologie și pînă la astronomie. Arată apoi care sunt izvoarele istoriei, cum oamenii caută urmele trecutului și cum ei adeseori din cîteva litere săpate în piatră își tălmăcesc întîmplările petrecute cu mii de ani mai înainte.

Spre a învedera îndeosebi importanța banului ca izvor istoric, d. Sturdza arată cum din o monedă găsită pe Insula Șerpilor ne încredințăm că odinioară această insulă era locuită de greci și cum foarte adeseori o monedă e singura mărturie despre viața unui domn ori poate chiar și a unei țări, efemere, dar importante ca faptă istorică.

După aceste, d. Sturdza face o scurtă și interesantă dare de seamă despre originea banului ca reprezentant al valorii și mijlocitor în daraverile omenești. La început oamenii schimbau lucruri prisositoare pentru alte lucruri de care aveau trebuință. Îndată însă ce viața socială a intrat într-un stadiu de dezvoltare mai înaintată, acest schimb era jignitor și încetul cu încetul s-a ales un anumit fel de lucruri de necesitate comună, pentru care se schimbau și asupra cărora se evaluau toate celelalte. Astfel, grecii prețuiau toate lucrurile în boi și românii în vite. De aici în latinește *pecunia* — ban, de la *pecus* — vită. Numai dar într-un stadiu de dezvoltare socială înaintată banul și cu deosebire banul de metal a devenit mijlocitorul averilor omenești.

Ca încheiere a acestei lămuriri generale, d. D. Sturdza arată că aurul și argintul sunt cele mai bune metale pentru a se pune în funcțiune ca bani și anume pentru că sunt metale trainice, se pot bine păstra și muta de la un loc la altul, nu sufer sub înfrîurirea atmosferei și cu deosebire pentru că au valoare intrinsecă a lor, valoare ce rezultă din munca cerută spre a le scoate din fundul pămîntului.

Și cît de poznașă e lumea care nu are bani! Nu de mult o cîntăreață, călătorind în America, a dat un concert pe o insulă din Ocean. Fiind apoi că locuitorii acestei insule nu aveau încă obiceiul de a plăti în bani, concertista a adunat la casă: patru porci, treisprezece curcani, vreo

500 nuci de cocos și vreo 2000 de portocale. Se înțelege, darurile erau prețioase, dar nu pentru artistă, ce călătorea în America.

Banul e dar o mărturie despre un stadiu de dezvoltare socială mai înaintată ; el este așa-zicînd signalmentul timpului în care s-a produs. Forma și executarea banului ne arată chiar dacă stadiul de dezvoltare era mai mult ori mai puțin înaintat și fără îndoială între deosebite popoare ale aceluiași timp cel mai înaintat are cei mai frumoși bani.

De aici înainte urmează darea de seamă asupra monedelor românești.

Din cele ce ne spune d. Sturdza rezultă că încă pe la sfîrșitul secolului XII, se băteau bani românești ; trebuia să fie dar pe teritoriul Carpaților o societate română bine întemeiată și destul de dezvoltată în vremea aceasta.

Înșirarea și clasificarea monedelor despre care a vorbit d. Sturdza nu o vom face, deoarece ea numai întregă poate să fie neînțeleasă. Ne mărginim a spune că darea de seamă ce ni s-a făcut era o plimbare interesantă pe cîmpul istoriei române.

Publicul pare a fi urmat cu viu interes pînă în sfîrșit șirul de dezvoltări și aceea ce mai mult trebuie să ne mulțumească e că cea mai mare parte a acestui public erau tineri. Am avea însă să facem acestor tineri, cu totul în treacăt și cu totul în taină, o mică observație.

La Circ lumea bucureșteană a contractat o mulțime de apucături rele, de care chiar nici la sala Ateneului nu se poate desface. Astfel, la Circ, tot mai merge să facem zgomot cu picioarele ori cu bățul cînd voim să ne manifestăm aprobarea ; în sala Ateneului asemenea manifestație e însă o lipsă de bunăcuviință. Apoi, cînd d. Sturdza citea ce a zis Sulzer despre Mihai Viteazul, publicul tînăr a început să facă zgomot și să zică : „Bravo“ ! Dar cine e bravo ? Atît Sulzer cît și Mihai Viteazul au murit de mult ; și este o lipsă de bun-simț a aplauda pe un om tocmai cînd citează, o lipsă cu atît mai mare, cu cît el însuși zice destule lucruri bune și frumoase.

Dar acestea sunt păcatele tineretilor și nu ne îndoim că, mai curînd ori mai tîrziu, tinerimea română va ști să facă deosebire între Circ și Ateneu.

D. Sturdza a încheiat dînd expresie dorinței ca publicul român să poarte un viu interes de numismatică română. Sala era însă plină și aceasta ne dă dreptul de a crede că această dorință este așa-zicînd împlinită. Aceia care au fost de față la prelegere au de aici înainte o idee lămurită despre ceea ce va să zică „numismatică“ ; pentru aceia banul vechi nu mai e un „ban rău“, ci o bucată de metal, plină de farmec, în care se ascunde o taină a trecutului nostru. Să fim dar încredințați că vor pune pe „banul rău“ un preț chiar mai mare decît pe „moneda sunătoare“.

DOCUMENTE ISTORICE ADUNATE DE
EUDOXIE HURMUZAKI

(Tom. VI. 1700—1749 și Tom. VII. 1750—1818)

Pe la sfârșitul veacului trecut se ivesc în Ardeal cîțiva oameni izolați, care urmează cu mult zel lucrarea începută de cronicarii din Moldova și Muntenia. În vreme însă ce cronicarii moldoveni scriau mai ales istoria Moldovei și cei munteni pe aceea a Munteniei, scrutătorii istoriei din Ardeal încep să adune materialul pentru istoria întregului popor român.

Colecția de documente istorice a reposatului Eudoxie Hurmuzaki este o continuare a acestei lucrări și fără îndoială cea mai însemnată lucrare în veacul nostru. Această prețioasă colecție a fost cîștigată în profitul statului român prin inițiativa d-lui Titu Maiorescu care, pe cînd era ministru de Culte și Instrucțiune Publică în România, a mers însuși la Cernăuți spre a se înțelege cu familia defunctului Hurmuzaki asupra modului predării și publicării ei.

În acel nămol de documente e sădit un șir de gîndiri ce vor trebui să răsără cu vremea și să deie tărie poporului român. E destul să cetim rezumatele documentelor pentru ca să ne încredințăm că ele au fost adunate după un plan statornicit de mai nainte și să aflăm unde voia E. Hurmuzaki să ajungă prin munca sa de treizeci de ani.

El au avut în vedere nu numai Moldova, țara părinților săi, nici Bucovina, patria sa, ci întregul popor român. Cercul străbătut de ochiul lui scrutător era foarte întins. Oriunde, pe teritoriul Carpaților se găsesc români, el se

oprește, caută dovezi și astfel adună toate izvoarele ce ne pot lămuri asupra faptelor, de la care, direct ori indirect, atîrnă soarta românilor.

Cele două tomuri ieșite pînă acum de sub tipar cuprind, pe 150 coale, vreo opt sute de documente privitoare la viața românilor din anii 1700—1818, adică din epoca fanarioților.

De sine se înțelege că nici chiar aceste izvoare bogate nu ne lămuresc pe deplin asupra acestei epoce atît de învălmășite; ele aruncă însă multă lumină asupra faptelor petrecute și mai ales asupra vederilor ce predominau în societate. Adăugînd ceea ce aflăm din aceste izvoare la ceea ce se mai știe, icoana veacului trecut ni se înfățișează aproape desăvîrșită.

În secolul XVIII soarta românilor atîrna cu desăvîrșire de faptele petrecute în Împărăția Otomană și de relațiunile deosebitelor state europene cu această împărăție. De aceea, abia este în Europa vreun popor de care, în cele 800 documente, nu s-ar face amintire. Firul, însă, pe care se înșiră întreaga colecție, este lupta pentru existență a Împărăției Otomane. Foarte puține documente lămuresc lucruri străine acestor lupte.

Documentele privitoare îndeosebi la viața românilor se pot împărți în trei grupe :

I. Izvoare pentru istoria celor din urmă domni pămînteni și a domniei fanarioților în Moldova și Muntenia ;

II. Izvoare pentru istoria Olteniei și aceea a Bucovinei ;

III. Izvoare pentru istoria românilor din țările supuse Austriei.

Cele mai multe sunt scrisori și instrucțiuni ale monarhilor din Europa sau ale cancelarilor lor, raporturi ale ambasadurilor sau ale altor agenți diplomatici, îndeobște corespondență mai mult ori mai puțin secretă și oficială. Oameni care scriu pregătesc ori săvîrșesc ei înșiși faptele istorice și astfel adeseori sunt preocupați, fățarnici și vicleni. Tocmai pentru aceea însă cuvintele lor ne lămuresc nu numai asupra faptelor petrecute, ci și asupra valorii ce li se atribuiău în acel timp. Citind documentele vedem chiar cum se întramă istoria.

Documentele sunt publicate parte în limba originală, parte în traducerea oficială aflată în arhivele în care sunt păstrate.

Cele mai multe sunt în limba germană, în cea latină, în cea franceză și în cea italienească. În limba românească nu sunt comunicate decât două, iară în cea grecească trei. Un singur document se comunică în limba turcească, acesta însă împreună cu traducerea oficială aflată în arhiva din Viena.

I. ÎMPĂRĂȚIA OTOMANĂ ÎN VEACUL XVIII

La începutul veacului trecut Europa e cuprinsă de o îngrijire care n-a încetat nici chiar pînă în ziua de astăzi. Pe la sfîrșitul veacului XVII oștirile otomane suferiseră înfrîngerea de la Zenta, în urma căreia s-a încheiat Pacea de la Carlovăț, pentru Împărăția Otomană cu atît mai fatală, cu cît ea ascundea în sine germeii unui nou război cu Habsburgii. În Tratatul de pace de la Carlovăț, venețianii cîștigaseră Moreea, Habsburgii Țara Ungurească și Ardealul, și așa Murășul era granița între țările stăpînite de Poartă și nouăle provincii ale Împărăției Habsburgilor. Abia rămînea, deci, îndoială că mai curînd ori mai tîrziu va trebui să izbucnească un nou război pentru statornicirea unui alineament de granițe mai firesc.

Însă, deși se putea a prevedea, acest război nu punea pe Europa în îngrijire, fiindcă chestiunea pe care avea să o rezolve era pe deplin lămurită și astfel părea un lucru cel puțin foarte probabil că, după ce granițele Împărăției Habsburgilor se vor fi întins pînă la Dunăre și pînă la linia Carpaților, șirul războaielor între cele două împărății vecine va trebui să se încheie. O altă chestiune cu desăvîrșire nelămurită, vrajbă între turci și ruși — încă la începutul veacului XVIII ajunsese a fi pentru popoarele din Europa un nesecat izvor de îngrijiri.

Țarul Petru se încuibase cu oștirile sale în Suedia și în Polonia, pusese în mișcare popoarele din țările despre Crimeea, din Caucaz și de la Marea Caspică și începuse a-și cîștiga simpatiile creștinilor din Împărăția Otomană. Planul ce pusese în lucrare era de o urzeală atît de în-

tinsă, încît nimeni nu putea să prevadă unde va trebui să ajungă cu dînsul; toate Curțile europene vedeau, însă, că el năzuiește a schimba starea de lucruri și a zgudui echilibrul european. Izgonirea turcilor din Europa era chiar la începutul veacului o eventualitate de care toate puterile europene țineau samă în politica lor și pe care însuși Poarta o aștepta cu o fatală resignare, și această resignare este una din cele mai de căpetenie cauze ale nemerniciei pe care o întîmpinăm în viața din veacul XVIII a turcilor.

Documentele privitoare la cei dintâi zece ani ai veacului ne lămuresc pe deplin despre aceasta și cu deosebire scrisoarea din 27 august 1700 (III) a împăratului Leopold I, corespondența lui Francisc Rákóczi cu ambasadorul francez Ferriol (XVIII, XIX și XX), memoriile lui Rákóczi către marele vizir (XXI și XXII), trei dialoguri politice publicate în *Serai* (XXV), proiectul de alianță al Franței cu Austria contra Turciei (XXVIII) și raportul din 19 ianuarie 1708 al rezidentului Talman (XXXIV).

Temerea ce predomină era că Austria se va alia cu Rusia și, prin acțiunea lor comună, vor pune capăt Împărăției Otomane în Europa. „*Bisogna dunque tenere che, finita la tregua, l'Imperatore d'Alemagna attachi quest' Imperio per l'Occidente, nel tempo ch'il Czar din Moscovia l'attacherà per il Nord, se non si previene nel tempo medesimo, e poi avec leurs forces unies ils ne l'accablent*“, zic agenții lui Rákóczi în memoriul lor către marele Vizir (XXI).

Aceeași temere e motivul cel mai de căpetenie al proiectului de alianță între Franța și Austria, și ideea conducătoare în dialogurile politice publicate în *Serai*; ea, în sfîrșit, hotărăște pe sultanul Ahmed a nu declara Austriei război, un război pentru care se făcuseră toate pregătirile (XXXIV). Și niciodată în cursul veacului această temere nu s-a dumerit. Chiar la anul 1783 (T. VII — CCXLIX), regele Frederic II scrie ambasadorului Gaffron următoarele: „*Il est certain autant qu'on peut juger, ici, que les Russes se préparent pour faire notifier la guerre aux Turcs; et on prétend, qu'ils sont convenus de partager le gâteau. De sorte, que si les Russes gagnent quelque autre chose sur les turcs, les Autrichiens aussi escamotte-*

ront autant de leurs côté. Je comprends fort bien, que la Porte ne peut pas céder en tout cela; et ce que vous ne marquez le 10 Juillet, me donne à connaître aussi, qu'elle ne le fera point en effet. Si les Turcs cédaient dans cette rencontre aux deux cours impériales, ils se feront dépouiller comme des Lâches; au lieu que s'ils se défendent bien valeureusement, ils peuvent se flatter de sortir sans perte. Il y a apparence, que si une fois la guerre sera déclarée, les autres Puissances ne verront pas tranquillement, que par un débordement d'ambition, les cours Impériales voulussent expulser les Turcs d'Europe."

Dar nu numai politica orientală era stăpînită de această temere, ci eventualitatea izgonirii turcilor din Europa e în tot cursul veacului unul din punctele de plecare ale politicii europene îndeobște.

Pe la începutul veacului, Bourbonii sunt în luptă cu Habsburgii, puterile apusene se grupează și aceste grupări se fac mai ales ținându-se seamă de starea lucrurilor din Orient.

Tocmai din cauză că par aproape de a se desface, Împărăția Otomană era terenul pe care se atingeau interesele tuturor popoarelor din Europa.

Între puterile maritime, *Inglaterra* și *Olanda* aveau interese identice și bine lămurite în Orient. Aproape totdeauna aceste două puteri sunt numite împreună; chiar însă fiind despărțite, ele urmăresc același scop, păstrarea, pe cât se poate fără de sacrificii mari, a stării de lucruri aflate în Orient. Ambasadorii *Ingletterei*, îndeobște în unire cu cei ai *Olandei*, atât la Constantinopol, cât și la Viena și Sf. Petersburg stăruiesc pentru menținerea păcii, iară când izbucnește vreun război, își dau silință să se facă mijlocitori între puterile războite, pentru ca astfel să poată înfriuri asupra negocierilor de pace. Îndeosebi la Constantinopol ambasadorul *Ingletterei* e omul la care ministrii Porții caută și găsesc sfaturi binevoitoare. În conflictele din Europa Centrală, *Inglaterra* mai totdeauna dă, cel puțin indirect, ajutor *Austriei*, nu numai pentru că interesele ei sunt identice cu ale acestei puteri, ci și pentru că voiește ca *Austria* să fie mai mult preocupată de lucrurile de la apus.

Între cele 800 documente sunt vreo 40 care ne lămu-resc asupra acestei politice conservatoare și rezervate a *Ingletterei* și *Olandei*.

Cu totul deosebită de aceasta e politica *Francei*, asupra căreia găsim lămuriri în vreo 100 de documente.

Fiind în luptă cu *Habsburgii*, *Cabinetul* din *Franța* își dă mereu silință să provoace un război între *Austria* și *Turcia*. Cu deosebire pe la începutul veacului, ambasadorul francez e cel mai neobosit om în Constantinopol. Raporturile ambasadorilor *Ferriol*, *Dessaleurs*, *Bonnac* și *Villeneuve* sunt pline de combinațiuni îndrăznețe asupra modului în care s-ar putea face ca turcii să fie legată o parte din oștirile *Austriei*, pentru ca *Franța*, cu atât mai lesne, să poată învinge pe cealaltă parte. Astfel în cea dintâi jumătate a veacului, *Franța* stăruie mereu contra războaielor cu rușii și pentru acele cu *Austria*; iară când izbucnește războiul între *Turcia* de-o parte și *Austria* aliată cu *Rusia* de altă parte, cardinalul *Fleury* izbuteste a face ca puterile războite să primească mediațiunea *Francei*. Corespondența privitoare la această mediațiune, precum și îndeobște documentele privitoare la acest război sunt cea mai interesantă parte a întregii colecțiuni.

În a doua jumătate a veacului, *Franța* e mai rezervată în politica orientală și numai în puține documente ni se înfățișează ca una din puterile ce totdeauna sunt gata să deie *Austriei* dovezi despre cele mai bune dispozițiuni. Astfel în cursul negocierilor pentru cedarea *Bucovinei*, ambasadorul *Francei*, cavalerul de *St. Prist* câștigă titluri la recunoștința *Curtii* din *Viena*.

Dar cea mai interesantă și mai bine lămurită parte a acțiunii franceze în Orient este atitudinea *Cabinetului* *Francez* față cu rebelii din *Ungaria* și *Ardeal*.

Rolul poporului maghiar în veacul XVIII e cel puțin tot atât de ridicul ca acel al polonezilor. După ce *Tököly* perduse nădejdea de a putea izgoni pe *Habsburgii* din *Ungaria*, *Francisc Rákóczi* i-a luat moștenirea și a umplut țările de la răsărit cu refugiați și răzvrătitori de meserie. De la începutul veacului pînă în timpul împărătesei *Maria Tereza* aderenții lui *Tököly*, ai lui *Rákóczi* și, în cele din urmă, ai lui *Bercsényi*, mereu se necăjesc fără să poată izbuti. Nu trece an, în care agenții pretendenților maghiari

să nu stăruiască pe lângă miniștrii otomani pentru a se declara război Austriei și nu trece război la care dinșii să nu ieie parte.

Pentru Franța acești oameni nedumeriți erau un element de care se putea folosi spre a face diversiuni supărătoare Austriei. Rákóczi primea deci ajutoare de la Cabinetul francez, era mereu încurajat, și ambasadorii din Constantinopol își dau silință să-l ție mereu în intimitatea lor.

Poarta Otomană de asemenea încuraja pe Rákóczi și se folosea de dînsul în războaiele ei contra Austriei.

În sfîrșit Spania, pe timpul războiului ereditar, le făgădui ajutoare foarte însemnate atît în bani, cît și în arme și oameni.

Nimeni, însă, nici Cabinetul Francez, nici Poarta Otomană, nici cardinalul Alberoni nu credeau în izbutirea insurecției maghiare, și Rákóczi nu era decît un om de care se foloseau și unii și alții.

Numărul documentelor privitoare la insurecțiunea maghiară e de vreo 100, între care și corespondența principalului Francisc Rákóczi. Un singur document însă ne lămurește în puține cuvinte asupra valorii istorice a întregii mișcări și acesta e memoriul de la 10 august 1711 (LII) al ambasadorului Ferriol :

„À l'égard des affaires de Hongrie — zice Ferriol — que j'ay si longtemps soutenues soit par le nombre d'officiers, que j'y ay fait passer, soit par les avances que j'ay faites au Prince Rákóczy dans ses besoins ou — par le crédit que j'ay donné a ses envoyés à la Porte, et dont on a vue la décadence dès que j'ay esté rapellé de l'Ambassade, on peut dire, que c'était une diversion très utile à la France qui occupait 20 m. hommes des meilleurs troupes de l'Empereur et qui lui coûtait huit à dix millions par an, n'étant pas même en sûreté hors des Portes de la Capitale, et une partie de ses pays héréditaires payant la contribution, — au lieu que cette guerre finie il n'aura plus rien à craindre et qu'il tirera de la Hongrie et de la Transylvanie autant d'hommes et d'argent qu'il en fallait pour y faire la guerre.

J'ai veu la naissance de ses affaires qui ont commencé en 1676. C'est moy qui en ay rendu compte jusqu'à la

Paix de Nimègue, et je puis produire des lettres interceptées du Prince Montecuculy, Président en conseil de guerre, au Général Leslié qui commandait l'armée de l'Empereur en Hongrie, par les quelles il luy disait que si'l ne pouvait pas arrêter les courses des Hongrois et terminer cette guerre, il metait l'Empereur dans la nécessité de faire la paix avec la France. Comparons présentement les temps : le Prince Tekely n'avait alors que dix à douze mille hommes et n'occupait que la plus petite partie de la haute Hongrie, et le Prince Rákóczy l'a occupée presque entière des deux costés du Danube, et l'on a vu jusques 80 000 hommes sous ses Etendars, ne manquant d'aileurs ni de courage ni des autres qualités nécessaires pour un général et pour un chef de party, de sorte que s'il a eu le malheur de succomber, on ne peut en attribuer la faute qu'à ceux qui ont préféré leur intérêt particulier au bien public.

De quelle utilité cette diversion ne serait elle pas dans la conjuncture présente. Ce que les Hongrois faisaient de mauvais, était contre eux, et tout ce qu'ils faisaient de bon, tournait à notre profit ; il fallait les flatter et les laisser combattre selon l'ancien usage de leurs pères, ne se point obstiner à les réduire à une discipline dont ils n'étaient pas capables, et ne considérer que l'embarras où cette guerre jettait l'Empereur et le profit que la France pouvait en retirer ; en user autrement c'était ne pas connaître le genie de la Nation, les intérêts du Prince Rákóczy et ceux de S.M.

J'ai vu avec douleur tomber le party qu'on croyait formé et soutenu avec tant de peines et de dépenses dans le temps qu'on devait en espérer un plus grand avantage.“

Tot atît de trist, dar mai plin de demnitate e rolul Suediei în cea dintîi jumătate a veacului. Sunt, în colecția publicată, vreo 50 documente care aruncă lumină asupra încercărilor ce bărbații de stat ai Suediei făcuseră pentru încheierea unei alianțe între Suedia și Turcia contra Rusiei. Partea cea mare a acestor documente e însă privitoare la petrecerea regelui Carol XII în Bender și la întoarcerea lui în Suedia.

Alătura cu maghiarii și suedienii găsim aproape totdeauna pe poloneji, căutînd ajutor la Poarta Otomană. De la începutul veacului pînă la dezmembrarea făcută de către cele trei puteri vecine, Polonia e împărțită mereu în două părți, dintre care una se razămă pe oștirile rusești tăbărite în țară, iară alta caută ajutor la Poarta Otomană. Totdeauna din Polonia pleacă doi ambasadori la Constantinopol, dintre care unul este recunoscut și primit, iară celalalt e silit a se opri la graniță.

Intre documentele publicate sunt peste 150, în care se vorbește despre Polonia. Date privitoare la împărțirea Poloniei nu se găsesc decît în cîteva note ale cancelarului Kaunitz și în raportul de la 5 septembrie 1772 (LXII) al baronului Thugut. Sunt, însă, răspindite, prin o mulțime de documente, date foarte prețioase privitoare la împrejurările în urma cărora împărțirea Poloniei ajunsese a fi un fel de necesitate politică. Cetînd documentele, ne rămîne impresia că, încă pe la începutul veacului, Polonia încetase a fi un lucru serios și că cea mai firească soluțiune a chestiunii poloneze a fost aceea care a urmat. În virtutea pozițiunii sale topografice, Polonia avea misiunea de a fi un zid despărțitor între Rusia și țările despre miazăzi și, mai ales după ce luptele între Rusia și Turcia ajunseseră a fi un fel de boală cronică în viața Europei, Polonia trebuia să fie un aliat credincios al Împărăției Otomane. În loc însă de a năzui spre împlinirea acestei misiuni, polonezii se frămîntau în luptă pentru libertate și absolutism. În adevăr, atunci cînd polonezii au suferit ca oștirile rusești să se așeze în lagăre statornice pe pămîntul Poloniei, statul polonez a încetat a mai fi. Polonezii, însă, atît erau de zăpăciți încît nici nu simțeau că soarta țării lor atîrnă de succesele armelor turcești și, în loc de a întîmpina primejdia ce-i amenința din partea rușilor, înlesneau acțiunea rusească și cereau fără de curmare ca fortărețele din Moldova, între care cu deosebire Hotinul, să fie surpate. Numai o parte foarte neînsemnată a polonezilor vedea primejdia și se lupta alătura cu turcii. Așa cum era, Polonia, pentru Poarta Otomană, era un nesecat izvor de supărări, și pentru aceea turcii au fost cei dintâi care s-au gîndit la împărțirea Regatului Polonez. Mai curînd ori mai tîrziu, Polonia

trebuia să cază cu desăvîrșire sub stăpînirea rusească și pentru Poartă era mai bine să nu cază întreagă. Astfel statele vecine, Austria și Prusia își iau părțile pe care le cred necesare spre a-și asigura granițele, iară Rusia rămîne stăpînă pe restul regatului.

De aici înainte Prusia începe a înrîuri mai cu dinadins asupra afacerilor din Orient și anume ca rival al Austriei. Prin notele cancelarului Kaunitz foarte adeseori găsim cîte o frază aruncată în pripă, din care ne încredințăm că Prusia a ajuns a fi pentru Cabinetul din Viena un vecin jîgnitor. Principiul politicei orientale a Prusiei pare a fi fost de a zădărnici orice plan al Austriei, și așa, între altele, Prusia este puterea care, cu ocaziunea negocierilor privitoare la cedarea Bucovinei, a stăruit pînă la sfîrșit contra cedării.

Documentele privitoare la Prusia nū sunt decît vreo douăzeci.

Cu desăvîrșire deosebită de această politică pînditoare a Prusiei e politica Republicei Venețiane. La începutul veacului, Veneția e aliată cu Austria și, întemeiată pe această alianță, începe, la anul 1716, războiul cu Turcia. Asupra acestui război, nenorocit pentru Veneția, documentele nu aruncă decît puțină lumină. După încheierea Păcii de la Passarowitz atitudinea Veneției față cu afacerile din Orient e foarte rezervată și mai mult ori mai puțin identică cu cea Angliterei.

Aceste sunt, în sfîrșit, țările și popoarele asupra cărora documentele de față aruncă lumină în privința relațiunilor cu Poarta Otomană. Ele se pot împărți în trei grupe: unele care își dau silință să păstreze starea de lucruri aflată în Orient, adică Anglita, Olanda, și, mai tîrziu, Veneția; altele, care caută ajutor la Poartă, adică maghiarii, suedienii și parte din poloneji, și iarăși altele care vor să tragă foloase din nevoile Porții Otomane, adică Franța, Spania, Prusia și altă parte a polonezilor.

De sine se înțelege că asupra vieții popoarelor din Împărăția Otomană ori a popoarelor ce atîrnau de această împărăție documentele aruncă multă lumină. Astfel, sunt vreo două sute documente privitoare la tătari și un număr destul de însemnat privitor la cazacii zaporovieni și potcaleni, la armeni, la greci, la migrarea sîrbilor în Țara

Ungurească, la încercările de migrare ale muntenegrenilor, la migrarea grecească în Rusia, la coloniile bulgare din țările răsăritene ale Împărăției Habsburgilor și la răspîndirea neguțătorilor greci și armeni pe teritoriul Carpaților.

Dar chestiunea cea mare a veacului e lupta între turci și ruși, asupra căreia aproape fiecare document ne dă câte o nouă lămurire, cel puțin indirectă.

Cetind documentele, aproape la fiecare pagină stăm uimiți de măreția luptei ce ni se înfățișează. Sunt trei puteri mari încăierate : una — nemăsurată prin oarba ei nestatornicie ; alta — prin cunoscuta ei înțelepciune ; iară a treia — prin stăruința ei neîmblîzită. Era un lucru atât de nefiresc, ca turcii, mai ales în starea lor decăzută, să mai stăpînească popoarele din Orient față cu hotărîrea Rusiei de a pune capăt acestei stăpîniri. Așa, însă, demoralizați cum erau, acești turci, în toate împrejurările, ni se înfățișează ca bărbați. Chiar după ce au pierdut nădejdea de izbutire, ei se simt datori a urma lupta pînă în sfîrșit și își fac cel puțin această datorie. Vedem în Constantinopol acea viață destrămată, care este și va rămîne poate singura în felul ei, vedem crucișîndu-se atîte și atîte de deosebite înrîuriri ; niciodată, însă, Poarta Otomană nu-și perde bunul-cumpăt, niciodată ministrii otomani nu se zăpăcesc, ci, în mijlocul celei mai mari încurcături, își păstrează singele rece. Cînd oștirile otomane sufăr înfrîngeri și ulițele Constantinopolului sunt pline de mase turbate, ministrul plenipotențiar încheie negocierile de pace cu cuvintele : „Atît nu putem da : mai bine urmăm lupta pînă la cel din urmă om, și Dumnezeu ne va sta într-ajutor, fiindcă e dreaptă cauza pentru care ne luptăm !”

Așa vorbesc turcii la Passarowitz, la București, așa în cursul negocierilor din anul 1738, așa la Kuciuk-Kainardji și la Șiștov, și, precum vorbesc, așa lucrează. Ei simt că nu o vor duce departe ; sunt însă hotărîți a nu renunța de bunăvoie.

Rușii sunt însă tot atît de hotărîți. În tot cursul veacului ei nu se simt ca fiind în pace cu turcii. Tractatele de pace nu sunt pentru dînșii decît acte de armistițiu, și chiar privite astfel, ele sunt călcate. Nu s-a încheiat între Turcia și Rusia nici un tractat de pace în care țarul

să nu se oblige a-și retrage trupele din Polonia și a surpa una ori mai multe din fortărețele despre Crimeea sau despre Marea Caspică ; după încheierea păcii trupele rusești rămîneau însă în Polonia și țarul ridica nouă fortărețe. Dacă turcii stăruiesc pentru împlinirea condițiilor de pace și Rusia nu e pregătită de război, Cabinetul din St. Petersburg stăruiește pentru încheierea unui nou tractat și mai ales Franța se pune mijlocitor și sprijinește acțiunea rusească.

La anul 1711, țarul Petru e încunjurat cu aliații săi de cătră turci și este silit a cumpăra pacea. Însă, abia scăpat pe pămîntul rusesc, el nu mai voiește să știe de această pace și, în ciuda tractatului, lasă o parte din trupele sale în Polonia. Turcii fac pregătiri pentru un nou război ; dar, mai înainte de a se începe războiul, se încheie un nou tractat de pace.

Astfel se urmează în tot cursul veacului. Țarul Petru moare, dar politica urmată de dînsul se păstrează, fiindcă ea nu era urzită de dînsul, ci rezultată din firea poporului rusesc și din starea de lucruri aflată în Orient.

Și, fără îndoială, Rusia ar fi izbutit a aduce la îndeplinire planurile sale, dacă nu ar fi găsit pe Habsburgi alătura cu sultanii. Încă la anul 1700 împăratul Leopold I dă ambasadorului Guarient instrucțiuni, din care ne încredințăm că Curtea din Viena judecă drept despre acțiunea Rusiei în Orient. În tot cursul veacului Rusia e privită ca cel mai primejdios vecin al Împărăției Habsburgilor și pentru aceea Cabinetul din Viena totdeauna e gata să aducă jertfe mari pentru zădărnicierea planurilor rusești. Aproape fiecare din documentele publicate ne dă câte o nouă lămurire asupra acestei politice înțelepte a Habsburgilor. Principiul ce predomina politica Austriei era de a-și asigura granițele spre Orient și meazănoapte și de a susține pe Turcia în lupta contra Rusiei. Nota de la 1775, 6 ianuarie, a cancelarului Kaunitz (VII—LXXV) ne lămurește în puține cuvinte despre aceasta.

Pusă între Austria și Rusia, Turcia se susține, dar se susține luptînd mereu. Șapte războaie mari au avut turcii să poarte în cursul veacului XVIII, iară timpul rămas între aceste războaie se petrece cu negocieri de pace și cu pregătiri de război. Documentele aruncă lumină cu

deosebire asupra luptelor petrecute pe pământ românesc și asupra negocierilor de la care atârna soarta Țărilor Românești. Astfel despre luptele și Capitulația de la Movila Răbiei sunt în colecție cu totul vreo 15 raporturi și două planuri ale lagărului rusesc încunjurat de turci, tătari, suedieni și poloneji. De asemenea sunt raporturi multe și detaliate despre luptele de la 1716—18 și despre cele de la 1737—38, precum și despre negocierile în urma cărora s-au încheiat tractatele de pace de la Passarowitz și de la Belgrad. Celelalte războaie între turci și ruși sunt mai mult trecute cu vederea. Colecția cuprinde însă date privitoare la negocierile de pace urmate între turci și ruși, și astfel ne înfățișează întreagă viața Împărăției Otomane în veacul XVIII.

II. FANARIOTII ÎN MOLDOVA ȘI MUNTENIA

Înainte de a începe negocierile privitoare la Bucovina, Cabinetul din Viena trimite câțiva ofițeri din stat-major în Moldova însărcinându-i să studieze terenul și să răspundă, între altele, la întrebarea : „Dacă s-ar putea găsi între Moldova și Bucovina un alineament de granițe, care ar scuti noua provincie astfel, ca, față cu atacul vreunui dușman, Curtea din Viena să nu fie numaidecât silită a da perzării îngrijirile, osteneala și cheltuielile avute în folosul provinciei ?“

Această întrebare ne încredințează că Curtea din Viena era hotărâtă a nu anexa cele trei ținuturi din Moldova decât după ce se va fi încredințat că poate să-și facă dintr-însele o moșie de veci, și că, numai în cazul acesta, era hotărâtă a fructifica într-însele un capital de îngrijiri, de osteneți și de bani.

În virtutea acestei hotărâri gospodărești, Curtea din Viena, numaidecât după ce s-a săvârșit ocuparea Bucovinei, studiază, prin oamenii săi, terenul și populațiunea, așază căi de comunicație, durează poduri peste ape, organizează țara potrivit cu firea populațiunilor ei, sporește numărul locuitorilor, într-un cuvânt, ia toate măsurile prin care crede că poate să aducă noua provincie la o bunăstare și să-și asigureze iubirea oamenilor ce se află într-însa.

Hotărârea gospodărească, în virtutea căreia Curtea din Viena lua toate aceste măsuri înțelepte în Bucovina, lipsea cu desăvârșire la Poarta Otomană față cu Moldova și Muntenia.

Înainte de toate, credința turcilor în viitorul împărăției lor era zguduită și astfel în întreaga viață turcească lipsea prevederea gospodărească. Între bărbații de stat ai Turciei nu era poate chiar nici unul care ar fi avut încredere în trăinicia Împărăției Otomane și pentru aceea lipsea într-înșii îndemnul de a face lucruri din care nu se vor putea trage foloase decât în viitor. Într-o viață atât de nestatornică, precum era aceea a turcilor în veacul XVIII, fiecare căuta și trebuia să caute a trage toate foloasele din clipa ce-i era dată.

În nota sa din 6 ianuarie 1775 (LXXV) cancelarul Kaunitz lămurește pe deplin acest principiu față cu politica orientală a Austriei :

„Fără îndoială, — zice el — toate lucrurile vremelnice și prevederile omenești sunt supuse la atât de multe complicațiuni și evenimente neprevăzute, încât e peste putință a hotărî de mai nainte cu destulă siguranță la ce capăt vor avea să ajungă. Cu toate acestea, un ochi politic poate să prevadă, cu toată probabilitatea că, dacă Rusia — lucru de care abia ne mai putem îndoi — se va folosi cu tot dinadinsul de avantajele cîștigate prin Pacea din urmă, iară Poarta, potrivit cu starea decăzută a constituțiunii sale fundamentale, va rămîne în letargia și neactivitatea ei de pînă acum, că zic, în această parte a Europei va trebui să urmeze mai curînd ori mai tîrziu o revoluțiune hotărîtoare (*Hauptrevolution*).

Această singură perspectivă e mai mult decât destul spre a ne îndemna să ne ferim de niște legături și tratate generale cu Poarta, care, fără de a ne aduce un folos actual, ar fi calculate pe timpuri viitoare, în care va exista poate o cu totul altă stare de lucruri...”

Și întocmai precum diplomatul înțelept nu poate intra în relațiuni calculate pe foloase viitoare cu un stat care nu dă garanții de statornicie, bărbatul de stat, fie chiar înzestrat cu cea mai nobilă voință, e lipsit de îndemnul bun cînd credința în reușita faptelor sale bune e zguduită.

Poarta Otomană avea motive de a lua Moldova și Muntenia drept provincii ale Împărăției Otomane. Nu avea însă nici un drept și nici nu mai spera să-și poată câștiga. Fără îndoială turcii ar fi dorit să-și facă moșie de veci din Moldova și Muntenia; ei însă nu mai sperau să poată ajunge la împlinirea acestei dorințe, prevedeau că, mai curînd ori mai tîrziu, vor trebui să se lipsească și de foloasele ce trăgeau pe nedrept din aceste țări și, pentru aceea, cită vreme aceste foloase le mai cădeau îndemină, se împărțeau cu prisos de dînsele.

Între anii 1714—1716, adică tocmai pe la începutul epocii fanarioților, un oarecare nenumit adresează Cîrții din Viena un memoriu (LXXII), în care se rostește în următorul chip asupra stării de lucruri aflate în Moldova și Muntenia :

„În trecut Curtea împărătească nu s-a preocupat deloc de aceste două provincii, fiindcă țările împărătești nu se întindeau pînă la ele, acum, însă, cînd m.-sa împăratul are prin mila lui Dumnezeu Ungaria și Transilvania, trebuie să stăruiască cu alți pași și într-alt mod să-și aleagă și apuce măsurile, și să facă, pe cît se poate, ca Turcul, care e vecinul ei, să nu-și stabilească și sporească domeniul cu deplina asuprire a acestor provincii, căci, după cum năzuiește Turcul, și cearcă a aduce la ultima mizerie și asuprire această sărmană gîntă, e mai mult decît neîndoios că scopul lui e de a sărăci încetul cu încetul și a stîrpi pe valahi și pe moldoveni, pentru ca să nu se poată răscula și unii cu tătarii ori cu alte națiuni spre a ajunge la libertate, și zidind azi o fortăreață, mîne alta, a se stabili apoi în numitele provincii și a pune de guvernanți pașale cu oștire...”

Negreșit judecata memoriului era dreaptă. Moldova și Muntenia erau pentru Împărăția Otomană un val de apărare, și era cel puțin un lucru foarte firesc ca turcii să caute a se stabili cu deplină stăpînire în aceste țări și a slăbi pe moldoveni și pe munteni, ca pe niște popoare ce se aflau în tainică înțelegere cu vrăjmașii împărăției. Dacă însă Poarta Otomană ar fi fost hotărîtă la aceasta, ea nu ar fi așezat fanarioți în Scaunele celor două țări, ci ar fi urmat ca ținutul Hotinului.

În curgerea veacurilor turcii s-au încredințat că, atît în virtutea pozițiunii lor topografice, cît și după firea oamenilor, Moldova și Muntenia sunt țări care nu pot să fie stăpînite pe timp mai îndelungat cu puterea. Chiar atunci cînd sultanii stăpîneau țările dimprejur, legăturile între Țările Românești și Poarta Otomană nu s-au putut stabili decît pe temeiul identității de interese. Acum conștiința acestei identități de interese se perduse, iară încercarea de a stăpîni cu puterea asupra Țărilor Românești ar fi fost o încercare nebunească. Pe cît de lesne se pot cuceri, pe atît de anevoia se pot stăpîni aceste țări, deoarece granițele lor sunt atît de întinse, încît pentru apărarea lor se cer aproape tot atîți oameni cîți trăiesc într-însele. Austria a refuzat a primi mica Oltenie sub cuvînt că îi este mai lesne a o cuceri decît a o apăra. Îndată dar ce moldovenii și muntenii nu mai voiau să se apere contra vrăjmașilor Împărăției Otomane, Moldova și Muntenia ajunseseră a fi niște pozițiuni pierdute pentru Poarta Otomană.

Cei din urmă domni pămînteni au fost în Moldova Dimitrie Cantemir, iară în Muntenia Constantin Brîncoveanu Basaraba.

Amîndoi acești domni au încredințat prin faptele lor pe turci că totdeauna sunt gata să dea mîna de ajutor vrăjmașilor Împărăției Otomane. Sub scutul armelor moscălești, Dimitrie Cantemir proclamă independența Moldovei și nu rămînea îndoială că Constantin Brîncoveanu ar fi proclamat independența Munteniei, dacă ar fi cutezat. Aceasta justifică dorința de a înlocui pe acești doi domni cu niște oameni în care Poarta putea să aibă încredere. Nu justifică însă înlocuirea lor prin fanarioți.

Bărbații de stat din Constantinopol cunoșteau prea bine pe fanarioți, pe care îi luau drept niște slugi viclene, de care se pot folosi chiar și în cele mai neiertate întreprinderi. Și tocmai pentru aceasta îi puneau și țineau în Scaunele celor două țări. Dacă Dimitrie Cantemir și mai ales Constantin Brîncoveanu ar fi fost într-adevăr pămînteni și nu ar fi fost adeseori priviți ca străini în țară, ei ar fi putut să ajungă la o putere cu mult mai primejdioasă pentru Poartă. Așa însă, chiar voină a se lupta pentru dorințele țării, ei numai foarte anevoie puteau să adune

puterile poporului împrejurul lor. Poarta a pus dar fanarioți în Scaunele celor două țări, nu pentru că ar fi luat pe fanarioți drept niște oameni vrednici de toată încrederea, ci pentru că voia să facă peste puțină vreme acțiune energică din partea Moldovei ori a Munteniei, puind în Scaunele lor oameni cu desăvârșire izolați și atârători de bunul ei plac, oameni ce nu se bucură și nici nu se pot bucura de încrederea poporului.

O altă țară ar fi respins pe fanarioți ; în viața românilor din veacul XVIII domnia lor era însă o consecință firească a stării de lucruri.

Fanariotul, așa cum ne-am deprins a ni-l închipui, nu era străin în Țările Românești ; este un tip de caracter ce rezulta chiar din starea distrămată a societății orientale, un tip bine cunoscut și îndestul de urât în Țările Românești încă pe la începutul veacului XVII. El nu a produs decăderea societății orientale, ci a fost însuși rezultatul ei. Cu cât societatea înainta în decădere, cu atât oamenii de felul acesta ocupau mai mult teren în viață, și cu cât mai mult teren era ocupat de dânșii, cu atât mai grăbită era căderea societății. Pe la sfârșitul veacului XVII, cu deosebire Muntenia, e cu desăvârșire căzută și, chiar din relativ puținile documente privitoare la acest timp, ne încredințăm că domnia lui Constantin Brîncoveanu nu era deloc mai binecuvîntată decât a oricărui dintre fanarioți.

Epoca fanarioților avea drept temelie un șir de adevăruri istorice, și pentru aceea s-a întins peste o sută de ani. Avea apoi drept punct de plecare un principiu moral recunoscut de veacul XVIII și aceasta o motiva și, pînă la oarecare grad, chiar o justifica în ochii ei proprii.

În toate vremile faptele sunt judecate mai mult după rezultatele lor, decât după potrivirea ori nepotrivirea lor cu vederile morale ale societății ; în toate vremile oamenii stau uimiți față cu omul care a izbutit să facă vreun lucru pe care numai puțini îl pot face și, cuprinși fiind de uimire, îndeobște trec cu vederea modul în care l-a făcut ; îndeosebi însă veacul al XVIII-lea nu ținea deloc samă de valoarea morală a faptelor, ci numai de puterea de care ele înrîureau asupra vieții. Era un fel de convenție nu numai în societatea orientală, ci chiar în societatea europeană îndeobște de a nu osîndi decât lucrarea zădar-

nică, și de a recunoaște vrednicia omului care prin orice fapte ajunge la ceva. Și un veac atît de sec și atît de sterp nici nu putea să aibă alt postulat.

Fără îndoială nici oamenii din veacul XVIII nu erau mai răi decât părinții și nepoții lor ; nu erau nici ei lipsiți de bunul-simț moral ; știau și ei să facă deosebire între fapta bună și fapta rea : era însă răspîndită în societate convingerea că fapta rea nu e mai puțin necesară decât cea bună și că acela, care voiește să izbutească, nu poate alege mijloacele.

Cancelarul Kaunitz rupe fără de nici un drept o parte din trupul Moldovei și pune la cale împărțirea Poloniei ; făcînd însă aceste mari nedreptăți, el are mai mult conștiința de a-și face datoria decât de a fi făcut o nedreptate, iar societatea rămîne mulțumită de izbutirea lui. Cînd e vorba de mijloacele de care trebuie să se folosească, el alege, între altele, mijlocul de a cumpăra cu bani și cu daruri pe oamenii de influență, fiindcă acesta e unul dintre mijloacele fără de care nu ar putea izbuti.

Țarul Petru era luat drept un om mare. Nu s-ar putea însă închipui nelegiure de care ar fi rămas străin, și nu se poate închipui micime de suflet deopotrivă cu aceea despre care a dat dovadă în lagărul său de la Prut. Dar nelegiurile și micimea de suflet, dovedită în anumite împrejurări, sunt fapte prin care el a putut să ajungă la urzirea unei lumi nouă, și pentru aceea pune lumea în uimire.

Boierii țării voiau să răstoarne pe vreun domn, fiindcă era nelegiuit ; dar, voind să-l răstoarne, se foloseau îndeobște tocmai de mijloacele de care se folosea domnul spre a se susține în domnie.

La anul 1719, Matei Cantacuzino adresează comitelui Virmond o scrisoare, pe care o iscălește : „Eu de ruda buna. io Mateia Stefanovschi, Drăghicean, Cantacuzino. Begzade.“ și în care zice : „*Pedibus igitur Illustrissimae et Excellentissimae Dominationis Vestrae Supplex advolvor, et gratiam misericordiamque Vestram imploro, quatenus me pro Autoritate Vestra amplissima, qua apud Magnum Sultanum et praesertim Vezirium, ac universos Turcas polletis, in Avitam Patrum meorum Sedem, in Principatum scilicet Valachiae, reponatis...*“

Virmond e ambasador al Curții din Viena, și acest ambasador e rugat a pune pe „Begzade Mateia Cantacuzino“ în scaunul, ce „*nunc per summam iniuriam et vim Turcarum intrusus. possidet Nicolaus à Maurocordato, Princeps exterus, ut pote Craecus, et Augustissimo Imperatori Vestro Carolo in paucis fidelis...*“

Matei Cantacuzino face apoi o mulțime de făgăduințe, între altele că va lua de soție pe nora lui Constantin Brîncoveanu, că va trimite pe frate-său Antonie drept zălog la Viena; că va trimite pe frate-său Alexandru și pe ginere-său Manoil la Constantinopol, unde are un prieten credincios, numit Hacı Useim Effendi Vratsali, că va da urmașilor lui C. Brîncoveanu banii ce se află la mănăstirea St. Marc din Veneția, moșiile cumpărate de cătră C. Brîncoveanu cu bani gata în Ardeal și dijma de la moșiile din Valahia; iară dacă urmașii lui C. Brîncoveanu ar muri fără de moștenitori, banii și moșiile din Ardeal să fie moștenire dreaptă a împăratului ori a Camerei imperiale.

Cît pentru Virmond, Matei Cantacuzino se mărginește la următoarele:

„*Porro in recognitionem beneficii accepti, optentique Principatus Bucurestani quam primum id expeditum fuerit, et Ego Kafftano indutus. fuero, Illustrissimas et Excelsissimae Dominationi Vestrae decem Marsupia paratae pecuniae deferam, et alia decem Marsupia quam primum in Bucurestanam sedem venero, statim mittam; et deinceps singulis annis, quibus vixeo, octo Marsupia persolvam, et hoc Excellentissimi Dominationi Vestrae. Vezirium etiam dignibus muneribus placare non dubito, modò Illustrissima, et Excelsissima Dominatio Vestra meus sit Patronus apud eundem et intercessor; sed Secretò haec omnia agenda sunt et cautè, ne Gregorius a Maurocordato¹ apud Vezirium Turcicus Interpres, aliquid resciat, et negotium inturbat.*“

Fără îndoială, cînd făcea aceste propuneri, Matei Cantacuzino simțea că lucrul pe care îl face nu e tocmai în regulă. Așa se făceau însă asemenea lucruri în timpul acela și, simțindu-se deopotrivă cu toată lumea de pe

timpul său, el se dezvinovăța însuși, ba chiar putea spera că nici alții nu-l vor învinovăți.

În atmosfera morală în care vedem pe Matei Cantacuzino a trăit și Constantin Brîncoveanu.

Între documentele publicate se află un inventar (LXX) al comorilor pe care, după moartea lui Constantin Brîncoveanu, Manu Apostolu le trecuse la Brașov. Sunt cu totul patrusprezece lăzi umplute cu aurării, argintării, petre scumpe, mărgăritare și alte lucruri prețioase, afară de aceste, 16 pungi, cuprinzînd la un loc 48 mii galbeni în aur.

La Veneția era de asemenea o sumă de bani rămasă de la Constantin Brîncoveanu și, fără îndoială, o sumă însemnată.

Moșiile din Ardeal erau cumpărate cu bani gata.

Afară de aceasta, Constantin Brîncoveanu trimitea miniștrilor Porții și hanului tatarilor mereu la daruri.

Documentele publicate nu ne dau decît puține lămuriri asupra izvoarelor din care curgeau aceste bogății; chiar aceste puține date ne încredințează, însă, că comorile lui Constantin Brîncoveanu nu sunt un câștig pe deplin legiut.

Astfel vedem un pretendent de viță pămîntescă, care umblă să răscumpere cu prețuri foarte mari Scaunul domnesc, în care au șezut părinții săi, și, alături cu dînsul pe un domn pămîntean, care adună comori și se susține în Scaun dînd daruri nelegiuite miniștrilor și altor oameni influenți. În aceeași vreme, în documentele publicate, găsim dovezi despre fățarnicia și lipsa de demnitate, despre micimea de suflet și despre firea necruțătoare ale lui Constantin Brîncoveanu. Dar tot acest Constantin Brîncoveanu, cînd i s-a propus să părăsească legea părinților săi, s-a jertfit dimpreună cu patru fii, pentru ideea la care ținea timpul său și prin aceasta ne-a dat dovadă că ținea la buna părere a contemporanilor săi și că nici faptele din viața lui nu puteau să fie împotriva vederilor ce predominau în timpul său.

Mai înainte, deci, de a se urca fanarioții în Scaunele Țărilor Românești, procedurile pentru care suntem deprinși a osîndi pe fanarioți erau obicinuite și chiar admise în societatea română. Nu ei au creat epoca tristă a decă-

¹ Înțelege pe Grigore Ghica — E. Hurmuzachi (n. a.).

derii naționale, ci epoca, rezultată odată din faptele petrecute în veacul XVII și din starea de lucruri aflată în veacul XVIII i-a adus pe dinșii, ca pe niște oameni pe deplin potriviți cu natura ei.

Misiunea fanarioților era de a organiza viața publică potrivit cu vederile societății și cu starea de lucruri aflată în Orient și ei și-au împlinit această misiune.

Documentele publicate nu aruncă decît puțină lumină asupra vieții interne a Țărilor Românești; ele ne lămuresc însă pe deplin asupra lucrurilor petrecute la Poartă, asupra relațiilor cîtorva dintre fanarioți, ca dragomani ai porții și ca voievozi, și atît documentele privitoare la Oltenia, cît și cele privitoare la Bucovina, ne dau elemente din care ne putem alcătui icoana vieții interne a Țărilor Românești. Astfel găsim, răspîndite prin întreaga colecție, date privitoare la mișcarea comercială, la starea economică, la împărțirea populației și la sarcinile publice. Date privitoare la luptele interne sunt puține. Fanarioții, asupra vieții cărora documentele aruncă mai multă lumină, Nicolai Mavrocordat, Ianachi Mavrocordat, Grigorie Ghica, Alexandru Ipsilanti, Constantin Moruzi și Nicolai Caradja.

Alți fanarioți sunt mai puțin trecuți cu vederea și luați drept ilustrație a timpului lor. Și, în adevăr, deosebirea între un fanariot și altul e atît de mică, încît e destul să cunoaștem viața unuia singur, pentru ca, prin deducție, să ne alcătuim icoana întregii vieți din veacul XVIII.

Domnia este o întreprindere îndrăzneată și întreaga administrație — o companie de exploatare publică.

În adevăr, Poarta Otomană nu trage prea multe foloase din Țările Românești. Hatîșeriful sultanului Abdul Hamid, de la anul 1784, specifică drepturile și datoriile Principatelor și înșiră abuzurile ce sunt oprite pe viitor. Afară de tribut, țările mai dau anumite daruri, sunt date a-și vinde oile pentru Constantinopol și a da, în vreme de război, lemne de clădit, care și bucate. Toate aceste la un loc nu ar fi o sarcină prea mare: sunt însă alte sarcini care nici nu se pot măsura.

Pentru miniștrii otomani Țările Românești erau, în veacul XVIII, un chilipir, alt cuvînt mai potrivit nu se poate găsi. Sunt nenumărate chipurile prin care miniștrii

turci știau să cîștige bani din aceste țări. Forme mai mult ori mai puțin legiuite erau *bacșîșul* și *peșchetul*. Bacșîșul, ca formă a desconsiderației, era mai puțin primejdios, fiindcă turcii nu primeau bucuros bacșîș, ori dacă primeau, cereau să fie de o mărime potrivită. Cu atît mai primejdios era însă peșcheșul, care, sub o formă foarte cuviincioasă, pune la cale niște lucruri adeseori foarte netrebnice. Și peșcheșul era atît de obicinuit, încît ar fi fost o lipsă de bună-cuviință a face vizită unui om cumsecade fără a-i duce un dar potrivit cu rangul lui și cu bunăvoința pe care o așteptai de la dînsul.

Un corelat al acestor două forme era „*hatîrul*“.

„*Hatîr*“, în adevăr, nu era decît un serviciu pe care îl făcea unui om fără să fii dator a-l face, fără să jignești pe altcineva și fără să-ți calci vreo datorie. Cu vremea însă orice serviciu era luat drept „*hatîr*“. „*Hatîr*“ era și aceea cînd cineva își făcea datoria ori cînd își călca datoria de dragul cuiva.

La Poartă se făcea, deci, înainte de toate, negoțul cu mulțimea de „*hatîruri*“ de care era capabilă o administrație atît de zăpăcită ca cea a turcilor, și toate aceste *hatîruri* se plăteau după împlinirea serviciului, în bacșîșuri binevoitoare, ori, înainte de împlinire, în respectuoase peșcheșuri.

Dacă vreun pașă ori vreun alt funcționar turcesc era însărcinat să plece la Craiova, el călătorea prin Galați și de acolo în sus spre Iași, de la Iași se întorcea la București și de la București o lua spre Craiova, adunînd mereu respectuoasele daruri ale oamenilor de bună-cuviință ori ale aceluia care aveau nevoie de vrun *hatîr*, de vreo recomandatie sau de vreo altă dovadă de bunăvoință.

Și toate aceste erau luate drept o negoțitorie foarte cinstită.

Mai puțin pe față se urma cu cumpărăturile făcute pentru Poartă. Se cumpărau, cu bani gata ori în socoteala tributului, oi, bucate, lemne și alte lucruri. Dacă era să se plătească în bani gata, banii rămîneau la mijlocitorul cumpărării; iară dacă cumpărarea se făcea în socoteala tributului, voievodul plătea tributul întreg.

Lucrul nu era luat ca fiind tocmai în regulă, dar, în sfârșit, era un lucru care de sine se înțelegea și nici nu putea să fie altfel.

Dar cel mai de căpetenie izvor de câștig era Scaunul domnesc.

Din scrisoarea lui Matei Cantacuzino nu cunoaștem decât o parte mică a neguțitoriei privitoare la Scaunul domnesc. Virmond nu e decât unul dintre mijlocitorii afacerii. Marele vizir trebuia să fie câștigat cu alte daruri potrivite, și iarăși alte daruri trebuiau să fie puse [la] îndemină pentru celalalt mijlocitor din Constantinopol și pentru miniștrii otomani. Matei Cantacuzino recomandă apoi comitelui Virmond cea mai secretă procedură, pentru ca nu cumva Grigorie Ghica să afle ceva și să zădărnicească toată lucrarea. A zădărnicii însă lucrarea altora, în secolul XVIII, va să zică a plăți mai mult decât dinșii. Îndată ce află despre încercarea lui Matei Cantacuzino, Grigorie Ghica face agenților și prietenilor lui Nicolai Mavrocordat convenitele împărțări. Se adună bani și se începe licitația.

Astfel se petrec lucrurile în tot cursul veacului. Documentele publicate în mai multe rânduri ne dau lămuriri asupra adunărilor de bani făcute spre acest scop.

Fanarioții, atât la Constantinopol, cât și în țară, erau împărțiți în două cete și fiecare din aceste cete avea câte un om al său.

Dacă una dintre cete izbutea să-și pună omul în Scaun, cealaltă numaidecât începea să-i caute „cusur“, să adune parale și să lucreze pentru răsturnarea și înlocuirea lui cu omul său. Spre a se susține dar în Scaun, domnul trebuia să plătească mereu.

Nici plătind însă, el nu o ducea departe, deoarece sumele mari, precum am văzut din scrisoarea lui M. Cantacuzino, se plăteau, în ziua căftănirii și în aceea a suirii pe tron. Dacă dar voievodul putea plăti, el era mutat în alt Scaun. Astfel se făceau deodată trei schimbări: un domn era mazil, altul era strămutat și al treilea se urca în Scaun.

Îndeobște mazilul își cumpăra capul și pleca în surgun, iară după ce sta câțva timp surgunit, își cumpăra libertatea și apoi iarăși începea neguțitoria cu Scaunul dom-

nesc. Viața lui Constantin Mavrocordat e un prețios exemplu în această privință.

El e surgunit. În loc, însă, de a pleca în surgun, se adăpostește în palatul ambasadorului Franței, Dessalleurs. Miniștrii Porții îi fac hatîrul de a nu ști despre aceasta nimic. În urmă se încep negocierile. Constantin Mavrocordat pleacă în surgun, dar mai înainte de a fi sosit, primește firmanul de grațiere al sultanului. El se întoarce la Constantinopol, adună parale și se urcă din nou în Scaunul domnesc.

Alexandru Ipsilanti, cel mai inteligent dintre domnii fanarioți, primind mereu știri despre lucrarea neobosită a adversarilor săi, vede că nu se mai putea susține; cere dar voie de a se retrage, pleacă din țară și surprinde pe miniștrii otomani cu daruri prețioase. El rămîne mare și tare în Constantinopol.

Izvoarele din care curg acești bani sunt deosebite.

Înainte de toate, familiile din care ies voievozii sunt bogate și se bucură de oareșcare vază la Poartă. Ca oameni cu conexiuni, membrii acestor familii mijlocesc fel de fel de afaceri între miniștrii otomani și agenții puterilor străine sau alți oameni ce au să reguleze interese la Poartă. Dacă în vreo afacere e trebuință grabnică de bani, ei se fac cămătari.

Înainte de a fi voievod, fanariotul e dragoman, adică un om, fără de care nu se poate face nimic. Documentele publicate cuprind o mulțime de amănunte despre trebile ce făceau dragomanii. Pretențiunile lor adeseori merg pînă la nerușinare. Astfel Grigorie Ghica, dragoman fiind, pretindea ca Curtea din Viena să-i dea o leafă anuală, cum dăduse naintașului său Mavrocordat.

În sfârșit voievodul ori viitorul voievod ia o zestre bună. Grigorie Ghica se căsătorește cu fiica lui Iacovachi Riso, care, după cum ne spune baronul Penklern, era unul din cei mai bogați și mai cu vază greci din Constantinopol.

Dar sumele mari nu se adunau decât în momentul hotărîtor. O mulțime de oameni întreprinzători atât din Constantinopol, cât și din țară, își puneau banii la un loc și formau astfel un capital mare, cu care începeau operațiunile. După ce omul companiei se urca în Scaun,

toți acești companioni ai săi plecau cu dînsul în țară și își scoteau banii cu camete și cu cametele cametelor cu tot.

Era un lucru foarte firesc ca și mai departe lucrurile să se urmeze tot pe acest temei.

Voievodul era cu desăvîrșire izolat în țară, și atîrna atît de bunul plac al miniștrilor turci, cît și de oamenii prin al căror ajutor se urcase în scaun. Calea pe care trebuia să umble era croită cu atîta asprime, încît trebuia să-și pearză capul numai decît după ce se abătea de la dînsa. Oricare ar fi fost vederile și voința lui, trebuia să se supună poruncei împrejurărilor, altfel era părtaș de soarta voievodului Mavrogheni.

Voievodul a bîgat bani în Scaunul domnesc și acum trebuia să-i scoată. El mai trebuia să scoată banii cu care se susținea în Scaun, banii cu care-și asigura capul, banii cu care-și asigura viitorul și, în sfîrșit, banii ce dorește să aibă tot omul care cunoaște puterea lor. Și vorba era să cîștige toți acești bani cît mai curînd, fiindcă nu știa cîtă vreme îi va fi dat să șază în Scaunul domnesc; știa numai că prea lungă această vreme nu are să fie.

Deopotrivă cu voievodul trebuiau să urmeze și ceilalți oameni, care-și bîgase banii în Scaunul domnesc. Din peșcheshuri, din prețurile dregătorilor și ale hatîrurilor, și din alte venituri legiuite ori nelegiuite ei trebuiau să-și scoată cît mai curînd capitalul.

Era, în sfîrșit, un lucru pe deplin justificat că toți aceia care și-au cumpărat dregătoria, din ea să trăiască și să-și asigureze viitorul.

Astfel, de la voivod pînă la vătîjel administrația devenise o companie de exploatare, nu legiuită, dar justificată pînă chiar și în ochiul exploataților.

Hatîșeriful de la anul 1784 ne încredințează despre intențiunea Porții de a schimba această stare de lucruri. Era însă peste putință a înlătura niște nevoi urmate chiar din firea societății și pentru aceea hatîșeriful ajunge a fi un fel de sancționare a lucrurilor pe care voiește să le înlătore. Astfel, cetim în acest hatîșerif, aliniatul următor :

„Deoarece voivozii din Moldova și Valahia au voie a conferi diregătoriile țării la supușii mai cu vază ai țării, la greci și la oricine pe care îl cred a le fi credincios

și vrednic de a lua parte la ocîrmuire, voivozii sunt liberi de a se folosi, după trebuință, atît de greci, cît și de indigeni, cu toate aceste, să pună mai ales pe boierii țării în dregătoriile ce li se cuvin.“

Adică lucrul e rău, dar rămîne cum a fost.

Sarcinile publice legiuite nu erau mari în veacul XVIII; erau însă mari sarcinile admise prin uzul comun, un uz, care foarte lesne putea să ajungă a fi un abuz. Însă și mai nesuferită decît aceste uzuri și abuzuri era lipsa de statornicie în viața publică și economică. Țărăniile, boierii și neguțitorii, care aveau să poarte toate sarcinile, niciodată nu puteau prevedea cît de mari vor trebui să fie sarcinile unui anumit period și pentru aceea gospodăria lor atîrna cu desăvîrșire de la norocul neprevăzut. Odată se găseau față cu un prisos de venituri, altă dată față cu un prisos de trebuințe și nimic nu împinge spre demoralizare mai mult decît lipsa prevederii gospodărești, fiindcă norocul neprevăzut îl duce pe om la exces, iară nenorocirea neprevăzută îl lipsește de energie.

Un om i-ar fi trebuit acestui veac zăpăcit și lipsit de putere bărbătească, un om, care ar fi făcut din miile de oameni un popor; dar acest om lipsea, fiindcă veacul nu era vrednic de dînsul. Boierii tăiați sau pribegiți, haiducii risipiți prin codri și capetele luminate îngropate prin mănăstiri ne dau destulă dovadă că și în acest veac se găseau germeni de tînără putere, dar că în atmosfera în care erau aruncați acești germeni nu puteau încolți, ci trebuiau să piară.

Nevoile veacului erau atît de firești, faptele rele ale oamenilor păreau atît de justificate, încît oamenii cu firea sănătoasă și îndeosebi țărăniile nu mai aveau încredere în nimeni, nu mai credeau în nimic și nu mai aveau nădejde în puterea vremii.

III. OLTENIA ȘI BUCOVINA

Documentele adunate de Eudoxie Hurmuzaki sunt niște izvoare istorice mai mult ori mai puțin unilaterale. Culese fiind mai ales de prin arhivele din Viena, ele ne lămuresc cu deosebire asupra relațiilor dintre Aus-

tria și țările de la răsărit. Așa, peste jumătate din documentele cuprinse în tomul VI sunt privitoare la ocuparea, administrarea și cedarea Olteniei; iară tomul VII ar putea să facă impresia unei colecțiuni de izvoare pentru istoria cedării și organizării Bucovinei îndeosebi.

Privite la un loc, cele două tomuri fac un întreg atît de încheiat, încît ar fi greu să înțelegem pe unul fără de celalalt.

Negoțierile pentru cedarea Bucovinei nu se încep decît la anul 1775; încă pe la începutul veacului se ivește însă ideea de a rumpe o parte din trupul Moldovei, iară pe timpul negoțierilor de la Passaroviț, generalul Steinville, comandantul Ardealului, în o dare de samă, făcută după însărcinarea primită de la Consiliul de război, da plenipotențiarilor împărătești lămuriri asupra importanței strategice a terenelor despre Hotin și stăruiește ca mai multe puncte ale liniei Focșani—Cernăuți să fie întrupate în granițele Ardealului.

De asemenea, retrocedarea Olteniei se face după Parca de la Belgrad și, cu toate aceste, numai din raportul ofițerilor de stat-major însărcinați cu căutarea unui alineament de granițe pentru Bucovina ne lămurim asupra motivelor pentru care Curtea din Viena a renunțat atît de lesne la posesiunea Olteniei.

În sfîrșit, amîndouă aceste fapte, atît de însemnate în istoria noastră sunt rezultate ale unei stări de lucruri despre care nu ne putem lămuri decît din amîndouă tomurile publicate.

Începînd la anul 1716 război cu Turcia, Curtea din Viena nu arată deloc intențiunea de a-și înainta granițele peste linia Orșova—Focșani, ori peste linia Focșani—Cernăuți. Prințul Eugen de Savoia începe operațiunile în Banatul Timișorii, ocupă o mare parte din Banat, trece în Serbia și înaintează apoi spre Sofia și Nicopoli. În Ardeal nu sunt dislocate decît foarte puține trupe sub comanda generalului Steinville, însărcinat a apăra granițele despre Moldova și Muntenia.

Muntenii și mai ales oltenii sunt aceia care încep a lucra ca să realizeze ideea alipirii cătră Austria, ivită încă pe la sfîrșitul veacului XVII. Asprimea cu care Nicolau Mavrocordat își începe domnia face ca mulți dintre

boieri să caute adăpost în Ardeal. Rămășițele familiei lui C. Brîncoveanu, întreaga familie a Cantacuzineștilor, Goleștii, Floreștii, mai mulți membri ai familiei Știrbei, în sfîrșit, fruntea țării era prin țările de sub stăpînirea Habsburgilor.

Încă pe la începutul războiului, acești boieri trimit o deputațiune la Prințul Eugen și la împăratul, cerînd scăparea țării de sub jugul otoman și încredințînd pe Curtea împărătească despre credincioasa alipire a muntenilor. Între documentele publicate sunt mai multe petițiuni de felul acesta, raporturi despre primirea făcută boierilor deputați și hotărîri împărătești în chestiunea Munteniei. Din aceste ne încredințăm despre înțelepciunea patriotică a acestor nenorociți boieri, care voiau să caute un nou razem pentru țara lor. Deși însă condițiunile lor era drepte și cumpătate, sfetnicii Curții din Viena nu erau de părere că Împărăția le poate primi.

În vreme ce boierii pribegiți umblau pe la împărat, serdarul Barbu Brăiloiu, căpitanul Bengescu și Nicolae Rosetti adună oameni din Oltenia și încep lupta contra turcilor. După multe stăruințe, în sfîrșit, generalul Steinville le trimite ajutor, și astfel turcii, puțini la număr, sunt siliți a se retrage și Oltenia rămîne ocupată de milițiile oltene și de trupele împărătești venite din Ardeal.

Pe tot timpul războiului turcii fac pregătiri spre a năvăli în Ardeal. Acum, ca și în tot cursul veacului, centrul operațiunilor contra Ardealului e la Hotin, un punct, care dominează atît trecătorile din linia Focșani—Cernăuți, cît și trecătoarea dintre Moldova și Maramureș. Aici se concentraseră rebelii maghiarii, o parte din tătari și un corp de turci. Pozițiunea generalului Steinville era deci foarte grea, fiindcă linia ce trebuia să apere era foarte lungă și comunicația între cele mai expuse puncte ale ei era așa-zicînd peste puțină.

Dar turcii sufăr mari înfrîngeri pe cîmpul de război de la miazăzi și negoțierile de pace se încep.

Curtea din Viena cere Oltenia, ca țară cucerită. Deoarece însă negoțierile se urmau pe baza principiului „*uti possidetis*“, plenipotențiarilor nu au putut stărui asupra cedării întregii Muntenii. Ei aveau însă instrucțiunea de a stărui ca Moldova și Muntenia să rămînă sub ocrotirea

amînduror puterilor, avînd domni pămînteni aleși de cătră boieri și recunoscuți atît de cătră Poartă, cît și de cătră Curtea din Viena. Tributul ar fi avut să se împartă în două.

Dar această condiție nu era între condițiile *sine qua non*, și așa, plenipotențiarul Curții din Viena au renunțat atît la această condiție, cît și la altele, privitoare la mai multe puncte din linia Carpaților.

Motivele pentru care Curtea din Viena nu a stăruit astă dată să-și cîștige înfrîurirea hotărîtoare în Țările Românești erau parte politice, parte strategice.

Într-un timp foarte scurt Împărăția își înaintase granițele pe întreaga linie de la răsărit, și în Viena sarcina administrării noilor provincii părea cu atît mai grea, cu cît lipseau oamenii vrednici de încredere. Cu deosebire, în Ungaria și Ardeal, Curtea din Viena avea să se lupte nu numai cu greutățile rezultate din starea părăginită a societății, ci și cu drepturi și prejudicii înrădăcinate.

Un alt motiv, poate chiar mai puternic decît acesta, era lipsa de încredere în români. Ca popor ortodox, românii îi păreau Curții din Viena un element de care țarul Rusiei foarte lesne putea să dispună.

În sfîrșit, din punct de vedere strategic, Țările Românești ar fi fost o prea mare sarcină. Cu deosebire pe un timp atît de complicat, cum era veacul XVIII, apărarea Țărilor Românești ar fi consumat aproape jumătate din oștirile împărătești și-ar fi dat loc la conflicte pe care Curtea din Viena avea motive de a le încunjura.

În mai multe rînduri i s-au făcut Curții din Viena propuneri privitoare la aceste țări; ea însă nu le primește. La începutul veacului își dă toată silința să-și asigureze simpatiile românilor și totdeauna îi întîmpină cu bunăvoință. Cancelarul Kaunitz schimbă însă politica, și cel întîi consul austriac, Raicevich, este însărcinat a fi obraznic față cu moldovenii și muntenii, deoarece numai astfel poate să izbutească la dînsii.

Dacă însă nu voia să cîștige însași o înfrîurire hotărîtoare în Moldova și Muntenia, Curtea din Viena își dădea toată silința să țină pe Rusia departe de aceste țări. Această silință merge atît de departe, încît pe timpul negocierilor de la Kuciuk-Kainardji, Rusia se obligă în

scris a nu stipula condițiuni prin care ar ajunge la preponderanță în Moldova și Muntenia, iară cînd izbucnește Războiul din 1789, Curtea din Viena ocupă aceste țări ca aliat al Rusiei și în pacea încheiată cu turcii pune condiția că nu le va deserta decît după ce se va fi încheiat pacea cu rușii.

Istoria Olteniei verifică pe deplin prevederile Austriei.

Spre a nu fi silită să țină samă de drepturile boierilor, Curtea din Viena procede în Oltenia ca în o țară cucerită, studiază țara și împrejurările, conscrie populațiunea, cercetează cu de-amănuntul starea bisericeii și a mînaștirilor, într-un cuvînt, face toate pregătirile spre a da noii provincii o organizație potrivită cu starea de lucruri aflată într-însa și cu cerințele unei dezvoltări sănătoase. Raporturile privitoare la aceasta sunt cele mai prețioase izvoare pentru cunoștința vieții interne a românilor din veacul trecut.

Încă boierilor trimiși la Viena Curtea împărătească le făgăduise că va stărui ca George Cantacuzino să fie pus în Scaunul Munteniei. Curtea din Viena îl numi deci ban al Olteniei, dîndu-i drept secretar pe un anume de Porta, care știa romînește, și drept consilieri — patru boieri olteni.

Nu trecă însă multă vreme și schimbările se încep. Se ivesc neînțelegeri, se fac abuzuri, cu deosebire în listele de conscripție, și, încetul cu încetul, nemulțămirea se sporesc. Curtea din Viena trimite un consilier neamț în Oltenia, în urmă trimite doi, înlocuiește pe consilierii români cu alții tot din rîndul boierilor, și așa zăpăceala de pe-o zi pe alta e tot mai mare.

La anul 1731 se încep petițiunile. Unii dintre boieri se plîng că sarcinile sunt prea mari și că n-au destui oameni pentru cultivarea pămînturilor, alții se plîng de asuprire și cer să fie răsplătiți pentru serviciile aduse Curții din Viena. Episcopul de Rîmnice și egumenii mînaștirilor cer drepturi, într-un cuvînt nemulțumirea e generală.

Cînd, în sfîrșit, războiul izbucnește între Austria și Turcia, Oltenia trece așa-zicînd sub stăpînirea Porții.

Între documentele publicate sunt numai puține privitoare la acest război. Cele mai multe sunt scrisori în

care împăratul Carol VI se plînge de aliații săi și de pripierea cu care s-a încheiat Pacea de la Belgrad.

Numaidecît după încheierea acestei păci, în care se statorniciseră niște granițe firești pentru Împărăția Habsburgilor, Cabinetul din Viena începe să lucreze pentru realizarea planurilor sale privitoare la asigurarea liniei Carpaților.

Sunt cu deosebire trei puncte, pe care Consiliul de Război din Viena ar dori să le cîștige : Orșova, Oituzul și Hotinul, toate trei centre de operațiune contra țărilor de la răsărit ale Împărăției. La două din aceste puncte, adică la Orșova și la Hotin, turcii țineau însă cu îndărătnicia lor obicinuită, astfel, încît Austria nu a izbutit să cîștige Orșova decît în Pacea de la Șiștov, iară Hotinul a rămas stăpînit de turci pînă în veacul nostru, cînd a trecut sub stăpînirea Rusiei.

În al treilea punct, Austria și-a cîștigat pozițiuni dominante prin înaintarea pajurilor împărătești pe întreaga întindere a liniei Carpaților.

Astfel, partea slabă a greutăților de la răsărit ale Austriei a rămas aceea care e dominată de Hotin.

A asigura această parte era una dintre îngrijirile necurmuate ale Cabinetului din Viena.

Numaidecît, la anul 1740, se încep conflictele de granițe cu deosebire între Moldova și Ardeal și se urmează pînă la anul 1770, cînd se încheia, prin înaintarea pajurilor împărătești, convenția verificată de turci privitoare la cedarea Bucovinei.

Centrul acestor conflicte e la Oituz, unde se întîmplă și mai multe încăierări între moldovenii și ardelenii ce coseau fin ori pășteau turme pe pămîntul moldovenesc. Aici, dar, și în celelalte trecători ale Moldovei, Curtea din Viena voia să cîștige prin uzurpațiune terenuri care dominează pe dușmanul din Moldova. Ofițerii însărcinați cu studiarea granițelor arată, însă, că terenurile cîștigate prin înaintarea pajurilor nu dau decît puțină tărie granițelor Ardealului și că Împărăția trebuie să caute a cîștiga fășia de pămînt cuprinsă între Oituz, Hotin și Cernăuți, ca teren de retragere.

Cu deosebire după ce, prin împărțirea Poloniei, Austria se făcuse, pe o linie foarte întinsă, vecină cu Rusia,

acest teren de retragere ajunsese a fi o trebuință neapărată.

Nu mai era vorba de asigurarea granițelor de la răsărit, ci de stabilirea unei comunicații directe între cele mai amenințate două provincii și de înlăturarea unei anomalii, care făcea ca stăpînirea Curții din Viena, în Galiția și Lodomeria, să fie mai mult ori mai puțin problematică.

Între Galiția și Ardeal comunicația nu era cu puțință decît pe două căi : una mai lungă și mai anevoioasă prin Maramureș și alta mai scurtă și mai îndemînică prin Moldova. Comunicația directă nu se putea stabili decît prin Moldova.

După ce prin Tractatul de pace de la Kuciuk-Kainardji, rușii se făcuseră mai primejdioși decît totdeauna și după ce turcii erau slăbiți și siliți a căuta să-și asigure bunele dispozițiuni ale Curții din Viena, Cancelarul Kaunitz chibzui că momentul e potrivit spre a încerca să înceapă negocierile pentru stabilirea acestei comunicațiuni.

Răposatul Eudoxie Hurmuzaki a adunat cu deosebită îngrijire documentele privitoare atît la aceste negocieri cît și la organizarea definitivă a Bucovinei. Între cele din urmă se află raportul baronului Eurenberg despre starea în care se afla Bucovina la începutul anului 1786, o adevărată comoară de date privitoare la viața economică și morală a românilor în veacul XVIII și o lucrare de adevărată valoare științifică. Nu pot trece cu vederea o observație făcută de dînsul, care poate să fie un prețios punct de plecare pentru istoria veche a românilor. Anume, baronul Eurenberg constată, cu părere de rău, că muntenii din Bucovina nu vor să cultive pămîntul de la munte, pentru motivul că nu ar fi bun de cultură : cu toate acestea, pe culmile munților se găsesc urmele unei vechi culturi agricole. Asemenea urme de cultură agricolă s-au găsit în urmă și în alte părți ale Carpaților și, îndeosebi, pe culmile munților din preajma Oituzului.

Parte din adevărată pornire patriotică, parte îngrijați de interesele proprii și parte îndemnați de cătră generalii rusești, boierii moldoveni, cu voivodul Grigorie

Ghica în frunte, au lucrat contra cedării Bucovinei. Îndată însă ce generalul Romanzov a primit daruri de la Cabinetul din Viena, îndată ce Rusia a părăsit pe moldoveni și Poarta, slăbită prin războiul trecut, nu cuteza să refuze cererea Austriei, îndată, în sfârșit, ce moldovenii înșiși nu puteau să apuce arma întru apărarea țării lor, încercările boierilor din Divan trebuiau să rămână zadarnice.

Din documentele adunate de răposatul E. Hurmuzaki nu rezultă că între cedarea Bucovinei și moartea vv. Gr. Ghica e vreo legătură. În viața lui Grigorie Ghica, chiar după relativ puținele date adunate de E. Hurmuzaki, sunt atâtea fapte, pentru care pe timpul acela un om putea să-și peardă capul, încât Poarta Otomană putea să justifice uciderea lui ca o faptă pe deplin legiuită. Îndeosebi în cursul negocierilor pentru cedarea Bucovinei, Grigorie Ghica își pune însuși capul în joc, când pe față lucrează contra cedării, iară în taină își dă silință să se facă mijlocitor al Curții din Viena pentru cedare. Atît cancelarul Kaunitz, cît și baronul Thugut iau pe Grigorie Ghica drept un „grec fățarnic“ și supărător, dar drept un om care nu are destulă înrîurire spre a le zădărnici lucrarea, căruia nu-i dau o deosebită importanță. Afară de aceasta, cedarea Bucovinei este o faptă implinită și așa-zicînd uitată, cînd trimisul Porții pleacă la Iași să pedepsească pe Grigorie Ghica, și moartea lui pare a fi produs o impresie neplăcută la Viena.

În cele din urmă, după documentele cuprinse în volumul VII al colecției, moartea lui Grigorie Ghica este un lucru comun în veacul XVIII, și, pentru a pune această moarte în legătură cu cedarea Bucovinei, ne mai trebuie și alte dovezi. După cele cuprinse în această colecție, Grigorie Ghica a fost jertfă mai ales a relațiilor sale cu Rusia (CLXIX—CLXXII).

Prin înaintirea pajurilor împărătești și prin anexarea Bucovinei, Curtea din Viena ajunge la realizarea unei părți din planul urzit încă la începutul veacului în prevederea unei lupte cu Rusia. De această luptă atîrnă soarta popoarelor de la răsărit și îndeosebi aceea a poporului român. Acesta e înțelesul istoric al schimbărilor de granițe petrecute de la începutul veacului XVIII pînă

în zilele noastre împrejurul pămîntului românesc. Începutul cu încetul acest pămînt și-a pierdut granițele firești și au ajuns a fi un cîmp deschis, pe care două mari puteri au luat pozițiuni și se pregătesc să dea lupta pe care în veacul trecut însă n-au ajuns a o da.

IV. ROMÂNII DIN ȚĂRILE CĂZUTE SUB STĂPÎNIREA HABSBUGILOR

Numaidecît după ce Împărăția Otomană pornește spre cădere, se începe pe teritoriul Carpaților o mișcare etnică ce se urmează în tot cursul veacului. Popoarele, ce pe timpul războaielor cu turcii fuseseră silite a se retrage în locurile mai adăpostite, încep să năvălească spre locașurile de mai nainte.

Documentele adunate de Eudoxie Hurmuzaki cuprind foarte multe date privitoare la această mișcare atît de hotărîtoare pentru istoria Țărilor Românești.

Pe întreaga întindere a teritoriului Carpaților populațiunea era foarte rarită.

Ofițerii de stat-major însărcinați cu studierea Moldovei prețuiesc populația așezată pe teritoriul cuprins între Trotuș, Nistru și Carpați la 30 mii familii, dintre care partea cu desăvîrșire mare e adăpostită prin înfundăturile munților. În Bucovina, la anul 1775, nu se află decît 11 mii de familii. Voivodul Alexandru Ipsilanti se plînge, într-o scrisoare adresată baronului Thugut, că șesul din Muntenia e aproape deșert. În Oltenia nu se găsesc la anul 1719 decît 16 000 familii și chiar la anul 1735 numărul familiilor nu e sporit decît la 35 000. Ne putem dar închipui cît de rară trebuie să fi fost populațiunea de-a lungul Dunării și îndeobște la locurile mai puțin adăpostite din Moldova și Muntenia.

În Țara Ungurească și în Banatul Timișorii populația nu era mai deasă. În tot cursul veacului una din cele mai de căpetenie preocupări ale Curții din Viena era de a spori populațiunea în aceste două părți ale Împărăției.

Mai deasă era populația în centrul teritoriului, adică în Ardeal. Atît din aprecierile ofițerilor de stat-major, cît și din alte nenumărate fapte ne încredințăm că aici,

în raport cu studiul economic și cu productivitatea țării, populația era chiar prea deasă.

Îndată ce partea de pământ dintre Tisa și Carpați cade sub stăpînirea Curții din Viena și astfel e pusă la adăpost, se pornește o mișcare spre această parte de pământ.

După datele adunate de E. Hurmuzaki începutul acestei mișcări îl fac sîrbii trecuți sub conducerea metropolitului Cernovich pe țărmul drept al Mureșului.

Acești sîrbi se așază, începînd de la hotarele Ardealului pe Valea Mureșului pînă la Sighidin, apoi, la dreapta, de-a lungul Podgoriei, de la Radna pînă spre Ienopolea. Împăratul, făcîndu-i astfel grăniceri, sancționează organizarea lor militărească, le dă privilegiile atît politice, cît și bisericești, iar în schimb primește de la dînșii jurămîntul că-i vor fi credincioși și se vor lupta atît contra turcilor, cît și contra maghiarilor răzvrățiți.

Această punere la cale făcută cu sîrbii ne arată caracterul politic ce Curtea din Viena dă întregii mișcări.

Curtea din Viena nu avea trebuință numai de populație, ci și de elemente în care să poată găsi un razăm contra vrăjmașilor ei. Drept un element de feliul acesta au fost luați românii răspîndiți prin Carpați și pe la poalele apusene ale lor, și pentru aceea, încă de la începutul veacului, Curtea din Viena începe să adune pe acești oameni risipiți spre a-și face dintr-înșii o armă puternică.

Deviza Habsburgilor era „*Justitia regnorum fundamentum*”¹ și, în adevăr, această deviză e temelia stăpînirii lor peste amestecul de popoare, din care se alcătuiește Austria. Dîndu-și mereu silință să mulțamească prin măsuri drepte mulțimea și ocrotind mereu pe cei asupriți, Curtea din Viena izbutise a împreuna toate popoarele, afară de unul singur, împrejurul său. Pretutindenea, unde împăratul dispunea după placul său, bu-nastarea se întemeia. Sarcinele nu erau mici; ele erau însă hotărîte și cu prețul lor se cumpărau foloase vederate. Libertatea era înlocuită prin porunca ocîrmuirii; această poruncă era însă dreaptă și neîndurată. În sfîrșit

¹ Justitia stăpînitor e fundamentală (lat.).

disciplina aspră și statornică introdusă în viață garantau fiecăruia rodul muncii și cîștigul drept.

Văzînd aceasta, îndată ce vreo bucată de pământ cădea sub stăpînirea Habsburgilor, populațiunile năvăleau din toate părțile asupra ei. Astfel se așază prin Țara Ungurească, prin Banatul Timișorii, prin Bucovina și prin Oltenia sîrbi, bulgari, șvabi, ruteni, șoacăți, slovaci și neguțitori greci și armeni. Și toate aceste elemente din nou venite se bucură de deosebita ocrotire a Curții din Viena.

Dar numai mișcarea românilor este aceea care putea să hotărască prin noua dislocare a elementelor de același fel soarta teritoriului cuprins între Tisa, Nistru și Dunărea. Și dacă ne dăm bine samă despre această mișcare, ne încredințăm că Curtea din Viena nu a provocat-o, ci numai se folosea de dînsa.

Sunt două curente deosebite: unul spre Apus și altul spre Răsărit. O mare parte a mocanilor, trecînd mereu cu turmele de oi în Țările Românești, populează șesurile de la răsărit deocamdată ca popuție militantă și apoi încetul cu încetul ca colonii stabile. Împreună cu dînșii pleacă și o parte din secui, cu deosebire spre Moldova. Voivozii din Moldova și Muntenia îi scutesc pe toți aceștia de sarcini, însă, mai ales mocanii, chiar cînd se așază în Moldova sau în Muntenia, rămîn supuși ai împăratului, care îi ocrotește prin fermele de ale Porții și prin învoieli făcute cu voivozii.

Începînd cam de la anul 1740 pînă la sfîrșitul veacului, Curtea din Viena e mereu în conflict cu voivozii și mereu cere să i se restituie oamenii ce trec din Ardeal în Moldova și Muntenia. Voivozii însă în aceeași vreme cer să li se restituie oamenii trecuți în Ardeal și de aici în Țara Ungurească și în Banatul Timișorii.

Pornind astfel dintre munți, încetul cu încetul românii ocupă locurile deșerte de pe cîmpia din Ardeal, acele de pe bucată de pământ cuprinsă între Tisa și Carpați, acela din Banatul Timișorii și o parte din locurile mai așezate ale Bucovinei. Populațiunea din Bucovina se sporește cu ruteni veniți din Galiția și din Maramureș; o altă parte foarte însemnată a sporirii se

face însă cu români veniți din Ardeal și din Maramureș. În Țara Ungurească se așază mai ales moți și crișeni, iară în Banatul Timișorii mai ales mocani; elementul oltenesc e încă foarte mare în Banatul Timișorii, iară în Țara Ungurească, alătura cu moții și crișenii, se mai așază o parte însemnată din muntenii și moldovenii care nu găsiseră loc în Ardeal.

Cu deosebire în Țara Ungurească și în Ardeal această mișcare întâmpină greutăți mari, nu numai pentru că maghiarii, potrivit cu tradițiunile lor naționale, își dau toată silința să stăpânească pe români, ci și pentru că cea mai mare parte a românilor, iobagi fiind, nu aveau dreptul de a emigra.

Documentele adunate de Eudoxie Hurmuzaki cuprind o mulțime de date privitoare la stăruința Curții din Viena de a apăra pe români în această luptă a lor cu poporul, cu nobilimea și cu administrația maghiară.

Fiind mereu în luptă cu rebeliunea maghiară, Curtea din Viena nu putea să treacă peste legile Ungariei și ale Ardealului, ci trebuia să facă maghiarilor cel puțin concesiunile legiuite. Mîinile îi erau dar legate, atît în Ungaria cît și în Ardeal, și nu putea să deie popoarelor asuprite decît un ajutor indirect.

Numaidecît, la începutul veacului, Curtea din Viena recurge la ideea „Națiunii Ilirice“, care ar fi avut să cuprindă pe toți creștinii ortodocși din împărăție și face pe întreaga această închipuită națiune părtaşă de drepturile acordate bisericii sîrbești. Astfel, românii, ca parte a „Națiunii Ilirice“, încep a se bucura cel puțin de libertatea cultului. Mai mult nu li se putea da fără a schimba legile și fără de a înăspri lupta cu maghiarii.

Deși românii erau un element din care Curtea din Viena putea să-și facă o armă contra turcilor și maghiarilor, ei, ca popor ortodox, erau bănuți de alipire către Rusia. Spre a-și asigura dar acest element, chiar și contra Rusiei, spre a-l putea ocroti mai cu dinadinsul, spre a satisface dorințele religioase destul de motivate la o curte catolică și spre a face un nou pas către unirea împărăției, Curtea din Viena își dă toată silința să unească pe români cu biserica papistă.

Mișcarea cea mai însemnată în viața românilor de peste Carpați sunt luptele religioase urmate din această încercare a Curții din Viena.

Unindu-se cu biserica statului, românii intrau în rîndul oamenilor ce puteau să se bucure de drepturi publice și cîștigau un nou titlu la deosebita protecție a împăratului. Cu toate acestea, numai o mică parte a lor s-a hotărît a se lepăda de legea strămoșească și chiar și aceasta fără de a-și da lămurit samă despre ceea ce face, deoarece formele în amîndouă bisericile erau cu desăvîrșire aceleași. Îndeobște românii nu știau lămurit dacă sunt uniți ori neuniți și nu-și puteau da samă despre deosebirea ce există între cele două culturi, își alungau preoții și se băteau între dînșii.

Curtea din Viena, oricît de mult ar fi dorit să sprijinească pe uniți, ținea mai mult la alipirea românilor decît la unirea lor cu biserica papistă. Astfel chiar Maria Tereza însărcinează pe comisarul împărătesc trimis la români să spună poporului că atît uniții, cît și neuniții se bucură deopotrivă de protecția Curții împărătești, care nu va da nimănui voie să silească pe români a se lepăda de legea lor.

Soarta românilor uniți cu biserica papistă nu era mai bună decît a celor ortodocși.

Între documentele publicate se află mai multe petițiuni trimise împărătesei Maria Tereza de către românii uniți, de către episcopul Ioan Klein și de către catolicii din Ardeal. Toate aceste petițiuni arată asupririle ce românii trebuiau să sufere din partea maghiarilor, deși ei se unise cu biserica papistă. Între aceste documente e cu deosebire un protest al episcopului Ioan Klein contra hotărîrilor Dietei din Ardeal și răspunsul Dietei la acest protest. În răspunsul el, Dieta arată că românii, ca niște oameni „pribegiți“, chiar prin firea lor, fie uniți ori neuniți, nu sunt capabili de a cîștiga drepturi.

A lupta împotriva unei asemenea convingeri întemeiate pe tradițiuni seculare, sancționate prin legi și motivate chiar prin interese pozitive era un lucru cel puțin foarte greu.

În ciuda protecțiunii Curtii din Viena, românii așezați în țările căzute sub stăpînirea Habsburgilor erau decî mereu asupriți. Dar ei erau deprinși cu traiul greu ! Deși asupriți, încetul cu încetul se întrămau și se pregăteau la o nouă viață. După mai multe veacuri acum întăia oară se ivește în viața statului o putere care ține samă de dînșii și pare a voi să-l ridice la sine. E în stat un judecător, care, deși nu le poate da ajutor, le dă dreptate, este cineva, în sfîrșit, care ține cu dînșii, e chiar împărăția, de la care pot aștepta ajutor.

Încetul cu încetul românii încep să nădăjduiască, să aibă încredere în cineva și să fie mai îndrăzneți.

Împăratul Iosif II (CCLXXXI) ni-i descrie ca pe niște oameni nedumeriți ce cîtrieră țările, oameni fără de adăpost statornic, îndărătnici, deprinși la excesele de tot felul și supuși numai față cu preoții și bătrînii lor, oameni, în sfîrșit, care știu să rabde. Dar, zice împăratul, dacă știi să convingi pe acești oameni că lucrurile nu pot fi altfel decît cum sunt, poți să faci cu ei ce-ți place.

Despre răscoala ardelenilor sub Horia și Cloșca în documentele publicate nu se face amintire decît la un singur loc (CCXXXI), unde împăratul Iosif II o justifică, arătînd că ea a fost o urmare a asupririlor ce românii trebuiau să sufere.

După toate cele ce aflăm din documentele de față, motivul cel mai de căpetenie a răscoalei pare a fi fost lipsa dreptului de emigrare a iobagilor din Ardeal. Iobagii din Țara Ungurească au cîștigat acest drept încă pe timpul împărătesei Maria Tereza, pe cîtă vreme cei din Ardeal, sporiți peste măsură la niște locuri mai puțin roditoare, erau siliți a privi cum din toate părțile oamenii se mutau spre locurile mai îmbelșugate.

Despre viața intelectuală a românilor din aceste țări documentele nu ne dau decît puține dovezi, între care se cuvine să punem mai ales manifestul împărătesc către bucovineni (CLXVII), tradus din limba germană și tipărit la Blaj.

*

Înfățișîndu-se întreaga colecție a documentelor, nu găsim într-însa decît un singur șir de fapte, din care

rezultă oarecare unitate în istoria din veacul XVIII a românilor.

Înriurirea Habsburgilor asupra poporului român e noul element care se ivește la începutul veacului și hotărăște în mare grad mersul întîmplărilor.

În vreme ce înriurirea turcească și cea rusească, deși mai puternice, se mărgineau la Țările Românești, încetul cu încetul stăpînirea Habsburgilor se întinde peste mai multe din țările locuite de români și, în cele din urmă, prin înaintarea pajurelor împărătești pe linia Carpaților și prin anexarea Bucovinei chiar și Țările Românești ajung a fi dominate de dînșii.

Atît în bine, cît și în rău, această dominațiune a hotărît soarta poporului român cel puțin deopotrivă cu întîmplările petrecute la Poartă. De multe rale au fost feriti românii numai fiindcă interesele lor erau identice cu ale Habsburgilor. Dar multe sunt și nevoile pe care Habsburgii le-au pregătit românilor, ori prin care poporul român a trebuit să treacă numai fiindcă ei nu credeau de cuviință a-l feri de ele. Într-un cuvînt, înriurirea e puternică și se întinde peste întregul popor.

Datele adunate de răposatul Eudoxie Hurmuzaki sunt cu deosebire privitoare la istoria acestei înriuriri.

SOLIDARITATEA ROMÂNĂ

I

Nu este ocaziune, în care pînă și cel din urmă scriitor maghiar să nu spună că poporul maghiar are misiune europeană și are să facă lucruri mari.

Nu pizmuim deloc misiunea ce maghiarii și-o atribuie. Din contră, dorim ca nu numai să o aibă, ci să fie și harnici de ea și să facă lucruri mari. Una însă pretindem și, credem, cu drept cuvînt : lucrurile cari le vor face, chiar și dacă nu ar fi mari, să fie folositoare.

Dumnezeu le-a dat și le dă și timp și ocaziune destulă să-și arete hărnicia. Ba se poate zice că rar se va mai fi aflat undeva pe fața pămîntului un popor, care să se bucure de o îmbelșugare atît de mare de favoruri providențiale, prin care să-și poată arăta hărnicia, dacă nu pentru lucruri mari, cel puțin pentru mici, dar folositoare.

Favoriții sortiți însă, poate că n-au vrut pînă acum să-și arete chemarea pentru o misiune mare, pentru lucruri mari sau mici, dar folositoare.

Le facem nedreptate !

Maghiarii încă la venirea lor și de atunci încoace au făcut lucruri mari.

Ne vom aminti de expedițiunile cele pustiitoare, căroră li s-au pus capăt prin înfrîngerile de la Merseburg și pe cîmpia Lechului, amintim însă de fapte pacinice : bunăoară de introducerea feudalismului împrumutat de la germani.

Coloniile aduse din țări străine, spre a concurge la înflorirea țării, feudalii pe cît numai s-au putut le-au atras în sferele lor feudale și, în chipul acesta, le-au abătut de la chemarea lor. În loc de a concurge la ridicarea culturii, o parte din ele s-au văzut nevoite a da mîna de ajutor la formarea unei sclăvii, care n-avea să fie rea, ca cea păgînă, dar nu mult mai bună.

Și care a fost rezultatul acestei dezvoltări de lucruri ? S-au fericit cineva ?

O seamă de oameni, între cari cu deosebire maghiari și renegați în favorul maghiarilor, ce e drept, că li-au întemeiat un trai comod. Însă popoarele celelalte ale Ungariei și cele legate de soarta Ungariei, între care și românii, au avut să îndure multe suferințe.

Românii, care pe timpurile acele își aveau cnezii (juzii) lor proprii cu jurisdicțiune, după drepturile lor „olachale“, și care plăteau cel mult „*quingagesima*“ și unele date neînsemnate castelanilor — în Transilvania mai curînd, în Ungaria mai tîrziu —, se pomenesc în partea cea mai mare dependentă, pe urmă iobagi ; cealaltă parte, însă, între feudali, înstrăinată de tulpina din care odrăsliseră, și între asupritorii neamului ei.

Ceea ce s-a întîmplat cu românii s-au întîmplat mai ales și cu slovacii și cu rutenii.

Dintre coloniști, sașii din Transilvania au avut a cădea mai mult în cursa împodobită cu daruri feudale. Dîșii, aduși, după cum zic ei : *ad retinendam Coronam*, de bună seamă cea ungurească, și pentru promovarea culturii, după cum presupunem noi, în evul mediu de-a rîndul îi vedem înregimentați între feudali. Nu pentru Coroană, nici atît pentru promovarea culturii, ci contra poporațiunii care forma talpa țării. Acea vestită *Unio Trium Nationum* contra acelor ce „*praeter mercedem laboris nil habent*“¹ și luptele dintre membrii aceleiași organism politic au fost rezultatul feudalismului în părțile transilvane și persecuțiunea clasei de jos, între care și românii neadmiși în nobilime, în ținuturile ungurene.

Ungaria, obosită de lupte interne, în lupta nefericită de la Mohaci, fu despicată în trei părți : spre a fi o parte

¹ Nu au nimic în afară de plata muncii (lat.).

dată turcilor pradă de-a dreptul, alta spre a sta sub influența turcească, iar a treia pentru ca să fie a Habsburgilor.

Iată dar cea dintii izbîndă a misiunii maghiarilor în Europa.

„Strălucirea“ „misiunii“, este însă și mai învederată, dacă vom aprețui ce element a combătut alianța feudală în români în tot timpul de la înființarea Regatului încoace pînă la dezastrul de la Mohaci și chiar și după aceea, pînă la sfîrșitul feudalității în Monarhia noastră.

II

În capul alianței feudale din țările Coroanei ung[are], fie aceasta în formă de *Unio Trium Nationum*, fie în altă formă, au stat totdeauna maghiarii. Aceștia, după ce au venit la credința că va fi bine, dacă se va purta grige ca numai alianței în fruntea căreia au stat ei, să-i meargă bine, și-au mai zis: tot ce nu are loc alături cu ei, în pozițiunea cea privilegiată, trebuie desprețuit.

Și în punctul acesta românii s-au bucurat (*sit venia...*) de despreț în măsură mai mare. Pînă și în legile destinate a-i asupra au vîrît termini de despreț.

Tripartit, Aprobate, Compilate etc. mărturisesc desul de hotărît că desprețul românilor a fost, pînă în zilele noastre, o maximă de stat pentru maghiari și pentru cei ce întindeau de aceeași coardă politică cu dînșii.

N-a fost înțelepțește din parte-le că a urmat așadar, pe cît e de trist, pe atît este de adevărat că așa au urmat.

Dar așa era atunci spiritul timpului.

Nici în timpul cînd omenirea a început să respire libertatea în măsură mai mare, pe la 1848, maghiarii nu s-au putut însă lipsi de plăcerea de a desprețui pe români. Îi chemau să se lupte și ei împreună cu dînșii pentru libertatea maghiară, dar îi desprețuiau și atunci. Și, ca totuși să le pună românilor în perspectivă o recompensă pentru participarea la luptă, maghiarii le spuneau românilor că n-au decît să renunțe la naționalitatea lor

românească și atunci li se va permite a fi și ei maghiari cu toate drepturile și beneficiile maghiarilor.

Drept încurajare și atragere la și cătră *eldoradul* acesta, în organele de publicitate ale lor, maghiarii numeau pe români: „*Nyers tömeg*“ (masă brută), va să zică: material potrivit de a face maghiari dintr-însul.

Nu numai organele de publicitate, oamenii „științei“, de pe catedre, în institute de „cultură“, aveau la tot momentul un vrav de poreclituri pentru băieții și tinerii români, cari căutau izvoare de cultură în institutele maghiare, la îndemină, cu care îi „îmbărbătau“ și căutau să le stîrneasă „dragostea“ cătră știință.

„*Hora*“, „*Kloska*“, „*vad oláh*“¹, „*vad nép*“², „*vankuj*“³ etc., erau, și după cum sîntem informați mai sunt și astăzi, adresele, sub care „știința“ li se comunică, din rost maghiar celor însetați de știință și încă în etatea cea fragedă, cînd omul e mai susceptibil și cînd are să i se cultive ambițiunea cea nobilă, prin care să devină un membru folositor al statului și al societății. De impresiunea ce o face o astfel de procedere asupra tinerimei maghiare nici că mai perdem un cuvînt macar.

În ramul acesta al desprețului s-au desprins și se desprind pînă în ziua de astăzi și deregătorii administrativi. „Dumnezeul românilor“, „biserica românilor“ etc. sunt înjurături, cari în gura unor organe ale administrațiunii și a acelor ce au să îngrijească de morala și de ordinea publică, sînt mai adeseori chiar și decît pînea de toate zilele. Aceasta e răsplata pentru că românii le dau pînea de toate zilele în gură, pînea, care nu o merita, pentru că impunătorii nici că știu cum să o merite și dacă ar ști, nu pot să o merite, deoarece *lenea* nu-i lasă ca să o merite.

E foarte de mirat, ba te îngrozești chiar cînd vezi că ignoranța colosolă, care a cultivat într-atîta desprețul maghiar față cu românii, au devenit o boală contagioasă, de care nu se pot scuti cu desăvîrșire nici pe fotoliurile ministeriale, nici dincolo de porțile legislativei.

¹ Valah sălbatic (magh.).

² Popor sălbatic (magh.).

³ Necioplit (magh.).

Este adevărat că la lățirea boalei acesteia contribuie foarte mult, poate că mai mult, concursul maghiarilor. Soiul acesta de paraziți, văzînd ce specule minunate poate face cu *vanitatea* și *credulitatea* maghiară, o și exploatează fără de nici o sfială. Pentru ei sumuțarea maghiarilor asupra naționalităților, prin urmare și asupra românilor, este un izvor de cîștig în avere și carieră.

Maghiaronii, spriginiți de vanitatea și credulitatea maghiară, au fost și sînt mai răi decît uniunile și alte tovărășii din evul mediu. Și aceste vor împedeca mult timp înlăturarea solzilor de pe ochii maghiarilor, ca aceștia să nu-și poată cunoaște greșelile din trecut și să se poată îndrepta pentru viitor.

Românii însă pentru aceea, precum în trecut românii au rămas, așa și în viitor tot români vor rămînea.

Mai mult. Acum cînd cunoștința de sine le este așa de dezvoltată se vor dezvolta și mai repede de cum s-au dezvoltat pînă acum.

Dacă pe ici, pe colea, cade cîte o pleavă, care nu e în stare să învingă rezistența curentului șovinist, cu atît mai bine de grăunțele cele sănătoase. Ajung curățite, limpezi ca aurul la destinul lor.

Românii, din cauza aceasta, n-au să fie supărați, tocmai cum n-ar trebui să se bucure maghiarii pentru că se înavușesc cu pleava ce cade de la noi.

Maghiarii, cu toate plevele căzute din grîul românesc, nu dau înainte.

Plevele noastre au dus cu sine chiar și avere multă, nu numai oameni.

Ce s-a ales și ce să alege din ele ?

A putrezit și a dispărut pleava ; și procesul acesta tot așa se va repeți de cîte ori pleava se va separa de grăunțe. Căci grăunțul, chiar și dacă putrezește, dă rod, pleava, însă, n-are chemare nici pleavă măcar să rodească.

Desigur că românii și în trecut au judecat așa cum judecăm noi astăzi. Cu întristare ca și noi vor fi luat și în trecut notiță de imprudență maghiară, dar văzînd că aceasta nu se poate înlătura s-au apărât cît s-au

putut, de dînșii și și-au văzut apoi de năcazurile lor ; ba o seamă considerabilă de români, cei din țările ungu-rești, chiar și de năcazurile maghiarilor.

Urmarea a fost, peste așteptare, că românii tot au dat înainte. Cu toate năcazurile cu cîte au avut să se lupte, ei n-au perit, din contră, stau astăzi în fața maghiarilor, (cari numără, cu toți renegații și maghiarii provizori laolaltă, abia 5 milioane, [românii stau] cu 10—11 milioane de suflete, dintre care 3 milioane în Monarhia Austro-Ungurească.

Dacă maghiarii erau oameni mai prevăzători și mai cumpenitori, cu elementele naționale cari locuiesc în Ungaria, puteau, în adevăr, face servitii mari civilizațiunii și Europei.

Se înțelege că desprețul față cu popoarele de care aveau trebuință la închegarea statului trebuia să lipsească înainte de toate. Nici unul din popoarele care constituie poporațiunea nemaghiară a Ungariei nu este element turburător și destructiv și pe lîngă aceea nu li se poate disputa trăinicia.

Și ca să ne întoarcem la români, aceștia au dat și alte dovezi, cu cari au dovedit că, dacă nu peste, dar alătura cu maghiarii, se pot pune orișicînd.

Așa este ; românii sînt un element foarte probat și foarte dovedit de trainic. În comparațiune, poporul acesta a făcut mai mult decît oricare popor din vecinătatea lui.

Românii în timpul cînd maghiarii au venit în părțile aceste, au trebuit să fi trecut deja prin procesul de a fi absorbit elemente străine barbare în sine și de a le fi mistuit. Cu alte cuvinte, rezistase deja tuturor invaziunilor pentru ca transformațiunea din romani în români pe timpul acela să fi fost ajuns la stadiul de a fi terminată.

Nu ne vom amesteca în treaba istoricilor, cărora încă nu le-au succes a face lumină deplină asupra timpurilor în care sosesc maghiarii în părțile aceste. Ne mulțumim a ținea socoteală de impregiurarea că poporul român, de care se face amintire în tradițiunile istorice ale maghiarilor, format cum era, pe acele timpuri, deja era un popor respectabil. Din tradițiunile acele, de altmin-

terea destul de sucite și răsucite, ca să strălucească numai gloria maghiară dintr-insele, transpare că maghiarii coborîndu-se de dinsusul Mării Negre, au ocolit pe români și au tăbărit în mijlocul populațiilor slave, care locuiau spre apus în vecinătatea românilor.

Să nu uităm însă că sînt și istoriografi moderni cari susțin că românii s-au reîntors în țările părăsite de ei ca români, în secolul al treilea [sic !]. Chiar admitînd aceasta, deși nu concedem că așa a fost, românii nu perd nimic din însemnătatea lor. Ba trăinicia lor este cu atît mai impunătoare.

Dacă niște „păstori“, cari s-au „furișat“ în ținuturile de dincoace de Dunăre în Carpați și în giurul Carpaților și în 7—8 secolii au crescut la numărul de 10—11 milioane, pe cînd „cuceritorii“ și „alcătuitorii“ de staturii în timpul acela au dat relativ înapoi, ce vor face urmașii acelor „păstori“ „furișai“ în viitor, cînd trei milioane, care locuiesc în țările ungurești, abia mai au *un milion* între dinșii, din toate naționalitățile cîte se află în Ungaria.

Sigur că, dacă li se va impune lupta, nu le va trebui opt secolii, ca să mistuie milionul de maghiaro-germano-ruteno-sîrbi, ce se află la răsăritul Ungariei și al Monarhiei, răspîndit ca niște insule mici într-un ocean.

Românii însă, fie ca locuitorii cei mai vechi ai Daciei de odinioară, fie ca „păstori“ „furișai“ în părțile acestea, au dat dovezi nu numai despre trăinicia lor, ci și despre aceea că au însușirea de a alcătui staturii.

Maghiarii, care nu într-un mod numai, și nu numai o dată s-au strădui, pe lîngă despreț, a sămăna și discordie și vrajbă între români, ar trebui să știe mai bine cîtă putere de viață au dezvoltat românii din țările ungurești]. Tot maghiarii ar trebui să știe cîtă putere de viață au dezvoltat staturile întemeiate de români în evul mediu.

În același timp, cînd aveau să se apere de maghiari și de poloni, căci amîndouă popoare aceste sumețe umblau să cucerească între români, spre mirarea Europei, pînă și spre mirarea Sfîntului Părinte din Roma, au înfruntat puterea turcilor și a tătarilor, încît turcii au încheiat pacea cu dinșii în condițiuni cum n-a mai obținut alt popor de la acei cuceritori fără de milă.

Și acești români, *ut figura docet*, au știut să-și mîntuie staturile întemeiate odată și printre intrigile fanarotice, și pe urmă să facă din el un regat independent, care încă pînă a nu fi regat, pe cîmpiile Bulgariei, a pus din nou lumea în mirare prin vitejia și prin înțelepciunea sa.

Pe cînd aceste din urmă se întîmplau afară de sfera Monarhiei, românii dinlăuntru, pe lîngă toate prigonirile, pe lîngă tot desprețul, cu care erau tractați, pe lîngă toate certele cîte se aruncau într-adins între dinșii în timpuri cînd năcazul începea să-i apese de tot, se consolidau, se luptau împreună pentru dreptatea ce voiau să o recîştige; însă, în același timp, nu încetau a fi *modeluri* de patriotism. Ei au apărat patria și atunci, cînd îi tracta ca o mașteră pe fiii cei vitregi.

Maghiarii, dacă știau aprețului pozițiunea lor, dacă știau judeca cel puțin pe poporul românesc și valoarea lui, încă în evul mediu puteau ocoli înfrîngerea de la Mohaci și puteau păstra în continuu Regatul Unguresc neatins de puterea musulmană.

III

Ei bine ! dacă maghiarii în evul mediu de mijloc n-au știut catastrofa, ar fi fost cu cale să fie mai circumspecți, cel puțin pe la jumătatea secolului al nouăsprezecelea și la anii 1848—9 să încongiure conflictul cu naționalitățile nemaghiare, locuitoare vechi în țările ungurești, să încongiure conflictul cu dinastia însăși. N-a fost pentru dinșii nici aceasta cu puțință. Atunci, cu drept cuvînt, se putea spera că au căpătat minte din lecțiunile de după catastrofă și de după sfîrșitul conflictului, cel puțin în măsura în cît promiteau ei înșiși în ajunul zilelor în care stau să pună piciorul în scară spre a se avînta în șaua puterii.

Toate acestea le-am așteptat noi, cari n-avem aspirațiuni de a conduce o lume, dar judecăm lucrurile mai liniștiți.

Ei însă „conducătorii“, dacă ar fi după fanteziile lor, ai „lumii“, n-au învățat și nu învață nimica din trecut.

De la 1867, va să zică de șeptesprezece ani încoace, n-am observat, o singură dată, că țin cont de slăbiciunile lor omenești din trecut, nici de promisiunile cu care se laudau înaintea naționalităților într-un interval de șapte ani, înainte de a deveni stăpîni ai situațiunei.

Bărbații lor de stat, în și afară de funcțiuni politice, pare că și-au făcut drept programă ca din zi în zi să meargă treptat înainte în provocarea naționalităților nemaghiare. Începînd de la izgonirea naționalităților nemaghiare din funcțiuni, s-au amestecat în afacerile lor bisericesti, școlare și sociale, și acum au ajuns ca în organele lor de publicitate să-și bată capul cum să facă legi speciale din care să pună lanțuri nouă pe brațele și picioarele naționalităților nemaghiare, fără de a altera legile liberale menite a rămîne o proprietate exclusiv maghiară.

Ați auzit genialitate? Maghiarii, cavalerii moderni ai *libertății*, vor cu ajutorul *sclăviei* intelectuale să „deștepte” popoarele din somnul lor de moarte, în care le-au adîncit asupritorii lor.

Pînă acum suntem, ce e drept, numai pînă la articoli de ziare. Însă din experiența ce avem și din împregiurarea că articolii sînt aplaudați și de presa oficioasă a guvernului unguresc, nu vom greși, dacă vom face concluziunea că articolii sînt vestitorii cugetelor, cu care se ocupă sferle normative ale guvernului.

Și apoi cînd guvernul și-a ales o majoritate precumpenitoare în casa deputaților, cum și-a ales în anul acesta pentru sesiunile parlamentare următoare, distanța de la cuget pînă la proiect de lege nu mai e tocmai mare, iar de la proiect de lege pînă la o lege completă, în împregiurări ca cele de la noi, distanța e și mai mică.

Dar chiar cînd o schinteie de înțelepciune politică ar inspira pe bărbații politici ai maghiarilor, zicîndu-le că ideea cu legile speciale pentru naționalitățile nemaghiare e mai greșită decît toate celelalte de pînă acum, moralicește sînt siliți să facă reclamă cu dînsa. Deși guvernul actual numericește este asigurat în casa deputaților, prin modalitatea cum guvernul și-a făcut și de astă dată majoritatea, i s-a pălit din nou și foarte tare vaza înaintea opozițiunei maghiare. Și atît de cuminte este guvernul, încît opiniunea publică a opozițiunei maghiare să nu o ig-

noreze. Deci mijloc mai probat ca șovinismul nu este, și mai potențat ca în legile speciale pentru naționalitățile nemaghiare șovinismul n-a fost niciodată. Pentru ce nu l-ar întrebuița dar și acum spre a mai domoli armele opozițiunei?

Încă n-am putut ajunge a cunoaște în întregul ei opiniunea opozițiunei în punctul de care ne este vorba. Știm însă din trecut că dacă se tractează de a lovi în naționalitățile nemaghiare, opozițiunea numaidecît slăbește din rigurozitatea ei cu guvernul. Ba am avut ocaziune, la proiectele privitoare la școale, să vedem pe frații certați din dreapta și din stînga casei deputaților ungurești, îmbrățișîndu-se în chipul cel mai duios și înjurînd frățește pe „masa brută” a olahilor, „dacoromani”, pe „panslaviști”, ruteni, sîrbi și slovaci și pe „nemernicii” sași, că sînt trădători de patrie, pentru că nu-și urăsc cu desăvîrșire limba și celelalte însușiri naționale, moștenite de la părinți și de la strămoșii lor.

„Ideea de stat e în pericol”, așa se declamează în astfel de cazuri în presa maghiară de toate nuanțele. Și se înțelege de sine, după cum înțeleg maghiarii lucrurile că dacă „ideea” maghiară „de stat” va fi în pericol, și din conducerea Monarhiei, a Europei și din marșul maghiarilor în fruntea civilizațiunei nu se va alege nimica.

Pentru încungiurarea unui astfel de potop, se plătește solidaritatea între partidele maghiare în față cu naționalitățile nemaghiare.

Ar crede cineva că pe noi, pe români, ne va supăra solidaritatea aceasta.

Ne supără și nu ne supără.

Ne supără văzînd-o îndreptată în contra binelui comun al tuturor popoarelor din țările ungurești, și în contra adevăratelor interese ale Monarhiei, pentru că, fiind oameni fără aplecare la stăpînire, ne doare cînd vedem oameni cu ambițiuni atît de exagerate, care trec în sumeție, consumîndu-și puterile în lupte sterpe și zadarnice. Nu ne supără, pentru că dacă e vorba că printr-o solidaritate de aceasta au de gînd să ne stîrpească sau să ne facă oricare alt rău, noi știm, din capul locului, că nici încercarea aceasta nu-i va duce pe maghiari la scop. Un popor care a rezistat altor năpăstuii mai mari puțin îi pasă de în-

cercarea cea din urmă și desperată a unor oameni cari nu știu ce fac.

Un lucru însă am vrea să aflăm de la bărbații politici ai maghiarilor : cred ei că prin modalitatea de mai sus dovedesc lumii chemarea lor de a merge în fruntea Ungariei, în fruntea Monarhiei ?

Dacă cred, se înșală amar. Timpul vorbelor late a trecut. Lumea de azi nu mai caută în gura oamenilor cari nu pregetă cu lauda proprie, ci așteaptă să se vadă faptele. Faptele decid în ziua de astăzi.

Cu ambițiuni deșerte azi nu merge nimene departe. De aceea nu ambițiunea nobile a maghiarilor este ceea ce ne jignește, ci cea deșertă, de care ne împedecăm în toate zilele. Contra națiunii nobile nu am zice un cuvânt măcar. Căci cine nu s-ar bucura când ar ști că în apropiere nemișlocită are pe cineva care de voie bună ia asupra-și rolul de un fel de providență pămîntească.

Domnii aspiranți la conducere însă ar trebui să ne arate, înainte de toate, ca să avem încredere într-înșii, că au simțit și pentru istorie și pentru dreptate și, în sfârșit, că știu cugeta și la viitor.

Să ne arate că nu vor să facă *tabula rasa* cu istoria națională a fiecărei naționalități și drepturile acestora, și că viitorul se asigură pentru toți mai bine, dacă fiecare naționalitate va avea interes egal pentru apărarea căminului său.

Că maghiarii dispun de o majoritate numerică relativă ni se pare prea puțină calificățiune pentru ambițiunea de a sta în frunte și a conduce. Și mai puțină calificățiune de conducători și-au agonisit și-și agonisesc prin atitudinea cea „părîntească” și prin rolul arogant de providență, cu care se încearcă a suprima orice mișcare întru cît nu este de proveniență maghiară.

Și fiindcă maghiarii altă calificățiune nu au dovedit spre a putea conduce popoarele nemaghiare, trebuie să se cugete aceste serios la modalitatea cum să scoată carul statului din nomolul în care maghiarii cu deșertăciunile lor îl cufundă.

Ceea ce maghiarii au zis că vor face singuri, pentru ca să amăgească popoarele nemaghiare, spre a le supremati-

za, să caute a face ele, împreună cu maghiarii : să caute a rezolva cu „sîrguință conștiinciosă”, corespunzător împregiurărilor celor grele ale timpului, problema spre folosul morahiei și a țării.

Spre sfîrșitul acesta să proceadă naționalitățile nemaghiare solidare și să silească moralicește și pre maghiarii a intra în solidaritatea lor.

Nu încape îndoială că pentru a ajunge la o solidaritate corespunzătoare problemei ce ar avea să rezolve împreună, se cere, înainte de toate, ca fiecare în parte să fie solidară la ea acasă.

Românii, fără de mare zgomot, au înțeles de mult necesitatea și au și făcut pasul cel dintii, pentru că au proclamat solidaritatea ca bază la atitudinea și la procedarea lor politică.

IV

Solidaritatea română de la 1881, înnoită la 1884 numai în formă, e ceva nou, în esență ea a existat și de alte dăți.

Oricît de îmbucățiți au trebuit românii să trăiască pînă la 1884, împărțiți în țări separate, în împregiurări ce îi separau chiar și în sînul unei și acelei țări, legăturile între dînșii niciodată nu s-au slăbănogit așa de tare, încît să nu simță toți ca români. Mai că am putea, cu drept cuvînt, zice, că apăsarea, ce îi gîrbovea pe toți deopotrivă a contribuit ca să-i unească, în loc de a-i împrăstia.

În chipul acesta iată și enigma dezlegată, care pentru noi n-a fost deloc nedezlegată, cum de românii a căror glas (după cum scria pe la începutul anilor cincizeci un profesor de naționalitate săsească) n-a mai fost auzit. (?) pînă atunci, la cel dintii răsunset de libertate au fost toți un trup și un suflet.

În Cîmpul Libertății de la Blaj, în fața a patruzeci de mii de români întruniți, cu deosebire din părțile transilvane, dar pe lîngă aceștia și din alte părți, s-a proclamat solidaritatea națională : „unul pentru toți și toți pentru unul (fiecare), cu convingeri morale patriotice și totodată legale, deși nu legale în înțelesul constituțiunei ardelenesti

antemartiale“¹. Acolo, adecă în același cîmp solidari, au jurat mai întîi de toate împăratului credință perpetuă : au jurat „că vor fi amici amicilor împăratului nostru și că pe cît națiunile surori ne vor respecta pe atît vor respecta și ei pe celelalte“...

La ceea ce s-a proclamat în Cîmpul Libertății au aderat toți românii cu prea puține excepțiuni de tot particulare.

Românii, întăriți prin solidaritate, au făcut minuni de vitejie, încît au uimit lumea ; iar pe oligarhimea care era îndatinată a căuta la români cu despreț, ca la o masă brută, a cuprins-o răcorile.

Românii, însă, cari se luptau pentru tron și patrie și pentru dezrobirea lor și pretindeau respectul reciproc de la națiunile sorori, nu teroarea au vrut să bage în compatrioți, ci reciprocitatea. Am vrut ca solidaritatea lor sub autoritatea împărătească să devină o solidaritate comună a tuturor popoarelor din patrie. Deci dacă ei au fost și teribili în minie, au fost provocați prin pîngărirea libertății și egalității cu despreț nou, cu insulte și chiar și cu cruzimi. Căci oare nu era libertatea pîngărită cînd în același timp, în care fu proclamată, s-au ridicat furci pe toate înălțimile, poreclite în batjocură și „steaguri românești“, și au pus pe secuii înarmați să terorizeze pe oameni dezarmați ?

După ce au combătut liberalismul cel fals și mincinos al bărbaților politici maghiari, românii, cu toate că încă nu aveau teren pozitiv în așezămintele țării, însuflețiți de deviza : *veribus unitis* și la adăpostul altei devize „Drepturi egale pentru toți“ s-au apucat cu toții, cu amîndouă minile, de opera culturii, de la care, pînă la 1848, au fost constrînși politicește să se ție în depărtare. În același timp, însă, au stăruit a li se da și lor un loc mai cuviincios ca cel din trecut între națiunile sorori conlocuitoare în țară și în monarhie.

În timpul absolutismului, este adevărat, pentru români mult nu s-a putut face. Erau împregiurări regretabile excepționale. Acestea făceau românilor imposibilă activita-

¹ A se vedea și discursul cu care Andrei bar[on] de Șaguna a deschis Congresul Național din 1863 (n. a.).

tea cu *succes* pentru cîștigarea unui loc mai cuviincios în sensul pretins pe atunci de dîșii. Nu numai românii aveau să sufere de împregiurările excepționale. În timpul acela nimenea nu era mai preferit. Toate naționalitățile trebuiau deopotrivă să asculte și să se supună ordinilor guvernului de atunci fără a delibera.

Un lucru acceptabil a fost atunci, între regretabilele împregiurări excepționale. Administrațiunea, cu toate defecțele absolutismului, era mai bună ca cea liberală constituțională de azi. De aceea românii, ca iubitori de ordine, au acceptat-o cu bucurie și toți din toate părțile s-au folosit de dînsa pentru a da înainte.

După ce a trecut absolutismul, iar se ivește o eră nouă și pentru români.

Cu puteri întinerite, românii, la 1861 și mai tîrziu la 1863, s-au apucat din nou de stăruința pentru un loc cuviincios între popoarele conlocuitoare.

Abia s-a reinceput activitatea politică a românilor și inimile românești și fără declarațiune formală se găsesc.

Afară de românii transilvani, cari legal se întrunesc prin reprezentanți în congrese, se află cei din părțile ungurești, precum și cei din Bucovina participînd ca privitori sau trimițînd telegrame. Românii din Bucovina salută d.e. Congresul din 1863 prin o telegramă, trimițîndu-i „Congresului și preameritaților prelați bisericești adînc simțita salutare frățească, omagii respectuoase și felicitările cele mai intime la succesul desăvîrșit al dezbaterilor spre salutea națiunii“.

După împărțirea politică de atunci, nici că se putea altfel. Atitudinea bucovinenilor, însă, și cea a românilor din părțile ungurene, în special a lui Em. Gojdu, din timpurile acelea, a dovedit că românii în cauze naționale și patriotice se găsesc solidari chiar și fără declarațiuni formale.

Împregiurarea aceasta desigur că în sferile politice mai înalte n-a fost scăpată din vedere.

Succesul românilor în solidaritate, cu deosebire în 1883, a fost încununat de rezultate strălucite, care sunt destul de cunoscute.

Dieta Transilvană din 1863—64, cu toate apartinențele acesteia, la care ne provocăm de atâtea ori, sunt a se atribui în mare parte atitudinii celei solidare a românilor și conducătorilor lor.

Nu credem că greșim când zicem că rezultatele puteau fi și mai strălucite dacă *Icarii* politici de atunci ai românilor ascultau de *Dedalul* lor și în zborul lor politic nu se apropiiau prea tare de soarele Cancelariei aulice de atunci.

Pînă cînd *Icarii* românilor urmau una și aceeași linie în zborul politic cu *Dedalul* lor, soarele de atunci din Cancelaria aulică nu le putea face nici o stricăciune. Erau admirabili deputații români, deși în mare parte funcționari ai statului, pînă cînd n-au întors o parte spatele conducătorului lor. *Kolozsvári Közlöny* din zilele acelea a și dat un atestat foarte semnificativ românilor din Dieta de la 1863—64, zicînd că n-ar fi așteptat ca aceiași români pe cari patru sute de ani i-a persecutat și apăsătoriat constituțiunea țării să se facă apărătorii ei. Nu apăsarea o apărau românii, ci autonomia țării și prin aceasta constituțiunea, pe care vreau să o reformeze, pentru ca să poată îmbrățișa deopotrivă și cu aceeași căldură și dragoste pe toți fiii patriei.

Dar ispititorul s-a arătat între românii din Dietă. A venit anume de la Viena.

Erau atunci unii printre bărbații politici și colaboratori ai sistemului de atunci, cari, mînecau din punct de vedere centralistic germanizator. Aceștia, seduși, ca și alții mulți, de cumpătul românilor, talmăcit de slăbiciune, au crezut că ocaziunea este prea bine venită ca să nu lucre pentru niște visuri cari au compromis în mare parte sistemul politic de atunci. Erau oameni șoviniști și printre germani, cuprinși de un rapt care culmina într-o „*Reich der Mittel*”¹ și cine mai știe cîte altele.

Poate că un curent de aceste nefericite stăpînea pe ispititorul de care am amintit, și, din motivul acesta, căuta să spriginească indirect mai mult elementul german și în

¹ Imperiu Central (germ.).

Dieta Transilvană. Prin astfel de necumpăt însă, s-a vîrit discordanță între deputații români și adecă între cei cari au pătruns și n-au pătruns intențiunea; au înstrăinat naționalitățile din Ungaria, și pe maghiari i-au întărit în rezistența lor pasivă.

Sistemul va fi avut și alte slăbiciuni dar aceste desigur că au contribuit la imposibilitatea, la care, în cele din urmă, a fost condamnat.

Voim să zicem că, dacă în urma procederei solidare de la 1863—64, succesele cele strălucite nu se știrbeau și nu se întrerupeau prin influențe venite din partea unor prea zeloși, sistemul nu se compromitea, iar solidaritatea românească era și mai roditoare de cum a fost.

Încă o dată, la 1865, s-a mai putut vede cît este de salutară solidaritatea. Cu toată neconstituționalitatea Dietei din anul acela, ținută în Cluj, procederea de atunci a dat românilor o bază, care dacă o vor ști exploata la timp vor lua mare folos dintr-însa.

Solidaritatea aceasta din urmă avea în sine germele bolnăvirei sale, care se data dinainte de 1865. Schimbările constituționale de după 1865 au nutrit boala. Discordanța de la 1864, ajutată de indignarea în urma schimbărilor constituționale de după 1865 pînă la 1869, a produs dezbinarea asupra modului de procedere.

Românii nu numai dintr-un ținut, ci acum toți din țările ungurești, convingîndu-se că discuțiunea seacă asupra modului de procedere nu este nici pentru dînșii, nici pentru patrie de nici un folos, deja, la 1881, au dat iarăși mîna frățească hotărîndu-se iarăși pentru procederea lor solidară. Ei și-au zis: „Problema cea mai însemnată pentru Monarhie și țară este ca toate popoarele să trăiască frățește între sine. Să ne unim dar mai întîi noi la noi acasă, ca să avem cu un cuvînt mai mult pentru solicitarea de a trăi toate popoarele în unire spre fericire reciprocă.” Această solidaritate s-a învoit la 1884.

Solidaritatea s-a înnoit și reînnoit. Ea trebuie susținută ca să deie și rodirile ce suntem în drept să le așteptăm de la ea.

Ca să ajungem la un scop măreț, îndeobște, trebuie stăruință multă și neobosită, de multe ori împreună cu rezignațiune, uneori cu rezignațiune extremă.

La scopul precizat îndată la început prin cuvintele cele sublimе ale monarhului : la buna înțelegere între popoarele Monarhiei spre a putea rezolva problema cea grea a Monarhiei în interesul civilizațiunei, fără îndoială numai cu stăruință de fer și rezignațiune stoică se poate ajunge.

Complicațiunea intereselor diverse din Monarhie pretinde stăruință și rezignațiunea.

Caracteristicile amintite nu pot lipsi românilor, căci dacă le-ar lipsi, n-ar fi strănepoții strămoșilor lor.

Strămoșii noștri, cari au venit din toată lumea romană în părțile locuite astăzi de români, prin stăruința lor cea puternică au fost în stare să întemeieze aici o vatră de cultură, cărei[a] nici după aproape două mii de ani să nu i se poată șterge urmele cu totul.

Mai multă stăruință și de tot multă rezignațiune le-au trebuit pentru ca să susțină ce au întemeiat.

Abia două secole au putut lucra mai în tihnă. Și pe urmă, cînd pintre, cînd pe sub valurile potoapelor barbare de la sfîrșitul secolului al doilea, căutau cum să nu lase a întrerupe firul culturai pe teritoriul ocupat de ei spre sfîrșitul acesta.

Dau barbarilor de mîncare, îi îmbrăcau, în sfîrșit îi provedau cu toate, numai ca strămoșii să-și poată continua opera începută.

Însă barbarii nu erau toți deopotrivă. Nu toți se mulțameau cu cît li se da de voie bună și cu cît luau ei cu puterea. Erau unii sălbatici. Le plăcea să omoare oameni și să pustiască cu foc cetăți și sate.

Dinaintea acestora, strămoșii noștri fugeau în munți și în crepăturile pămîntului. Numai după ce vijeliile cele sălbatece se așezau, se linișteau, se întorceau ca să înceapă firul de unde se întrerupsese.

Vijeliile aceste, în timpurile acele, se repetau des și uneori durau mult, încît puterile strămoșilor noștri se sleiau.

Cu toate aceste, ei se vede că n-au desperat în cît să-și părăsească vetrele și nici n-au dispărut cu totul de pe fața pămîntului, fără urmă. Pe lângă ruinele, din care și astăzi, după aproape două mii de ani, sîntem în stare să cetim mărimea și tăria voinței lor, au mai lăsat și altă moștenire neștearsă. Inima cea nobilă, inteligența, limba, tipul, portul, obiceiurile și superstițiile românului dintre Tisa și Marea Neagră, dintre Dnistru și Dunăre sînt moșteniri frumoase de la acei ce au aruncat aici pe locul în care trăim sămînța cea dintîi a culturai și a civilizațiunei.

Ce folos ? va zice cineva, dacă urmașii au rămas săraci lipiți și expuși chiar caprițiilor acelor cari, în parte, de la dînșii au învățat a cunoaște elementele deprinderilor omenеști, prin care au devenit capabili a trăi mai mult decît mulțimea de barbari cari s-au stins fără a lăsa altceva în urmă-le, afară de, bunăoară, vandalii, vestea despre sălbătăcia lor.

Și totuși folos este.

Elementul român n-a fost, ce e drept, în stare, totdeauna și pe toți barbarii, cu cîți a venit în atingere să-i îmblînzească și să-i domesticeze pentru a-i pregăti de propagatori ai civilizațiunei. Dar dacă aceasta n-a fost în stare față cu toți barbarii, i-a succes a îmblînzi pe unii dintre dînșii, făcîndu-i, parte propagatori ai civilizațiunei, parte asimilîndu-i și, prin aceasta, întărind elementul propriu în interesul culturai și al civilizațiunei.

Slavii, cari, după dispărerea avarilor, erau revărsați ca o mare asupra ținuturilor astăzi locuite de români, prin contactul nemijlocit cu aceștia au luat obiceiuri pacinice și au învățat să muncească. Cîți nu s-au dus ca să înființeze comuniuni în alte părți, s-au asimilat, încît astăzi în Transilvania numai în trei locuri mai există sub numele de „schiai” și numai prin religiunea aug. evanghelică se deosebesc de români, căci vorbesc numai românește.

Cumanii și bisenii, despre cari se zice că trăiau din pradă și din furat, s-au îmblînzit și, cu timpul, s-au asimilat cu românii. Bisenii s-au asimilat cu totul, cumanii în parte, întrucît adecă n-au trecut la maghiari în Ungaria. În Diploma regelui Ungariei Andrei, de la 1223, dăm preste urme, din care este învederat că pe la începutul secolului al XIII existau pe lângă români, bisenii încă

neabsorbiți, dar deja îmblânziți. Regele Andrei conferea uzul comun din pădurea și apele românilor și bisenilor și sașilor.

Cînd au sosit maghiarii, lipsiți de cultură cu totul, contactul cu românii n-au putut rămînea fără pic de influență. Religiunea, care, după cum se vede, între altele și din o diplomă a S. Ladislau, la început au avut-o comun cu românii, adică pe cea orientală, dar mai mult numărul cel mare de nobili români, dintre care unii ajung și pe tronul Ungariei, dovedesc un contact foarte viu între maghiari și români. Contactul acesta însă n-a putut să nu influențeze asupra maghiarilor.

Sumetia maghiară, se înțelege, așa ceva nu va admite bucuros niciodată. Timp îndelungat maghiarii au negat că ar fi fost vreodată ortodocși și tot atît de tare au protestat contra românității Corvinilor, din sinul cărora, în evul mediu, s-a ridicat cel mai glorios rege al Ungariei.

Prin cele de mai sus nu voim să excludem alte influențe civilizatoare asupra maghiarilor. Voim numai să zicem că sămînța culturii, erezită¹ de poporul românesc prin stăruința acestuia, încă a contribuit la îmblînzirea și la pregătirea elementului maghiar, spre a-l face capabil de cultură și civilizațiune.

Potoapele cele multe ale barbarilor au dărîmat cetăți, au pustiit sate, au distrus societăți, încît dacă nu rămînea vestea de numele acelor, nu rămînea numele ținuturilor, apelor și munților, ar cugeta omul că elementul românesc a sosit ieri-alaltăieri în părțile locuite astăzi de ei. Românii însă prin stăruința erezită de la strămoșii lor au rămas și s-au străcurat prin toate catastrofele ca, direct și indirect, după împregiurări, să transplante mai departe elementul și sămînța culturii. Nu e mirare dară că filosofia poporului român a produs proverbul: „Apa trece petrele rămîn“.

Românii au rămas, dar opera începută de acei ce întemeiaseră vatra culturii în părțile noastre, înainte cu o mie opt sute șeptezeci și nouă de ani, nici astăzi nu este terminată.

¹ Aici cu sensul de: moștenită.

De la acel timp încoace, în mai multe rînduri, cultura și civilizațiunea, în loc de a da tot înainte, a dat înapoi.

Jung în opul său *Roemer und Romanen*¹ explică cum s-a putut ca cultura să deie înapoi cînd spune că „domnii barbari nu vreau să știe de drept, făceau imposibile mijloacele de subsistență, din care trebuiau derivate mijloacele de o cultură mai înaltă“.

Elementul român, în astfel de cazuri, cari în evul mediu n-au fost rare, trebuia să fie nu numai stăruitor, dar și cu resignațiune, mai ales de cînd a putut băga de seamă, că, d.e., contactul civilizator cu maghiarii în loc de a-l întări, îl slăbește.

În apus popoarele subjugate de barbari, nefiind expuse la atîtea invaziuni de tot felul, cum a fost elementul român în răsărit, au mistuit cu desăvîrșire pe subjugători.

Românii s-au mulțumit, în cele din urmă, cu influența morală asupra vecinilor, cari numai cu timpul s-au prefăcut în subjugători, după ce adică au cîștigat elemente din elementul românesc pentru subjugarea acestuia. Nobilimea din Transilvania, din părțile bănățene și unghurene, în partea cea mai mare de origine românească, a contribuit foarte mult la subjugarea elementului românesc și adică în proporțiunea în care acea nobilime s-a înstrăinat de originea ei națională.

Cu cît a crescut numărul dezertorilor naționali cu atît a trebuit să descrească și să se reducă și influența elementului românesc asupra elementelor străine. Influența în cele din urmă s-a redus la o influență morală și în secolii mai dincoace era și aceasta să se reducă, dacă nu de tot, dar foarte tare.

Modalitatea, cu care au influențat românii asupra elementelor străine, e diversă.

Modalitatea aceasta însă nu poate fi normativă. Normativă este împregiurarea că o influență a fost, prin care s-a tors firul culturii și al civilizațiunii. Este normativă fapta că, în orice formă, dar, românii au stăruit, după putință, ca focul sacru să nu să stingă cu totul niciodată.

Cît au luat maghiarii parte la opera civilizațiunii știm. Știm și aceea că dacă era ca opera aceasta să rămînă în-

¹ Romani și români (germ.).

treagă numai pe umerii lor rămânea un lucru de tot problematic.

Sașii, deși o mină de oameni și veniți mai târziu decât maghiarii, au făcut mult mai mult în interesul culturii și al civilizației. Ei puteau face și mai mult dacă căutau îndată la început contactul cu românii și să fereau de acea nefericită alianță feudală din evul mediu, în urma căreia *universitas Valachorum*¹ a fost înlăturată, și, cu aceasta, românii din Transilvania scoși de pe terenul activității civilizatoare.

Dacă în contul binelui comun în trecut greșeli s-au făcut, acelea nu sînt cu totul nereparabile.

Timpul suprem ar fi însă să se repareze greșelile pînă nu bate altă catastrofă la porțile patriei comune.

Românii, după o experiență atît de bogată, ca element stăruitor, cînd e vorba de scopuri mărețe, și resignat pînă la extrem, cînd e vorba de a suferi pentru binele și fericirea cuiva, cu deosebire însă cînd binele și fericirea aceasta reprezintă totodată o idee, [cu] o misiune sublimă în viața popoarelor, precum n-a fost în trecutul cel îndelungat, mai îndelungat decît trecutul celorlalte popoare conlocuitoare din țară — contrar binelui comun, așa nu vor fi cei din urmă, care să pună umărul spre a se repara ceea ce s-a stricat în timpurile de tristă memorie.

Cînd elementul românesc în țările ungurești a început a fi redus în activitatea sa, Țările Române de la Dunărea-de-Jos au continuat cu avînt admirabil pentru timpurile acele misiunea civilizatoare. Arhivele republiciilor venețiene și genoveze mărturisesc de aceasta cu corespondența dintre dîsele și dintre Țările Românești de pe atunci. Dar și în românimea din țările ungurești, cu toate încălcările turcești, din cauza ambiției maghiare, cu toate maltrătarile unei oligarhii de renegați, care nu se gîndea decît la trai bun și fără de trudă — nu s-a stîns focul sacru cu totul. Caute cineva asupra activității românești de vreo treizeci și șese de ani încoace; asemenea activitatea românului, care la tot pasul trebuie să se lupte și cu lipsa de mijloace materiale, cu activitatea altora, cari s-au îmbuibat de secolii în toate bunătățile țării și deie-și apoi

¹ Comunitatea românilor (lat.).

verdictul preocupat, să vedem, va putea zice că românii sînt un element împotrivor culturii și civilizației sau că ei s-ar împotrivi reparării greșelilor din trecut?

Este o împregiurare, care, dacă ne-ar lipsi, toate argumentele celelalte despre influența civilizatoare a caracterului românesc ar fi de ajuns aceasta ca să dovedească că românul a fost, este și va fi totdeauna vrednic a conlucra la promovarea civilizației.

Popoare barbare din firea lor și libere fiind n-au aplecări spre cultură; din contră, un popor nobilitat și cînd este apăsător are înclinări spre cultură și civilizație, și îndată ce momentul sosește și pune în practică înclinarea sa.

Deci, dacă românii, în atîtea împregiurări, s-au dovedit prin activitatea lor solidară și stăruitoare că sînt un element atît de bun, mai are loc îndoiala despre vrednicia lor de a participa la opera culturii alături de celelalte popoare din Monarhie?

Îndoiala nu are loc, mai ales cînd din deviza *viribus unitis*¹, din invitările solemne de la înălțimea tronului la atîtea ocaziuni momentuoase, se vede că spre sfîrșitul cel înalt și sublim, la care este chemată Monarhia întregă, sînt chemate să conlucre toate elementele capabile de a lucra pentru promovarea binelui comun și a culturii.

Popoarele Monarhiei sînt provocate de la înălțimea tronului la conlucrare solidară. Trebuie că tocmai românii să lipsească? Să nu fie!

Deprinși din firea lor la stăruință și la resignație, românii nici solidaritatea nu le poate fi străină. Ei știu foarte bine că, fără de aceasta, celelalte două, stăruința și resignația, sînt paralizate.

Iată încă un motiv că românii s-au hotărît la o procedere solidară.

Solidaritatea însă, după cum am pus cestiunea pentru românii din țările ungurești, mai are lipsă de puținică întîndere.

Solidaritatea, după conceptul actual, la românii din țările ungurești este mărginită la procederea în afaceri electorale pentru Dieta Ungariei.

¹ Cu puteri unite (lat.).

După noi însă, aceasta este numai o părțică dintr-o parte a întregului.

Viața publică a românilor din țările ungurești, ca și a altor popoare, nu se mișcă numai pe terenul electoral la Dietă.

Viața publică a românilor din țările ungurești, ca și a altor oameni cu aspirațiuni de a concurge la lucrări cari se ridică preste nivelul unui trai de azi pe mâine, are terenuri mai multe și diverse : politice, bisericești, școlare, literare, sociale etc.

Între oarecare margini, dacă e ca lucrarea românească să aibă efect, și cuvântul românului să cumpănească și pe terenurile acestea, românii să se observeze [în] solidaritate.

Reflexul de la lucrarea armonică pe toate terenurile va da un sprigin puternic solidarității noastre politice și ne va deschide drum și mai larg și mai neted la concertul popoarelor Monarhiei în interesul culturii și al civilizațiunii.

VI

Așa este. Solidaritate pe toate terenurile, ca solidaritatea pe terenul politic să fie cât se poate de eficace.

Avem cuvânt îndoit și întreit, avem datoria să prețindem, să cultivăm, și să promovăm în chipul acesta solidaritatea între români.

Știm pentru ce. Experiența ne spune că cu dînsa și printr-însa, dacă este spriginită de stăruință și cerînd trebuința de resignațiune, se pot rezolva probleme însemnate.

În anii 1848 și 1849, după cum am amintit deja, românii, prin solidaritate, au concurs la susținerea Monarhiei. În anii 1861 și 1863, iarăși prin solidaritate, au concurs la consolidarea Monarhiei pe baze constituționale, întemeiate pe principiul : „Drepturi egale pentru toți“.

Se inițiase rolul ei și a treia oară...

Dacă bărbații politici ai maghiarilor, la 1865, erau oameni cu adevărate vederi politice nu comiteau greșala cea mare ce au comis. Nu ignorau așa de cu sumeție pe români încît numai ca „clase de popor“, un nume fără nume,

să-i cheme la o Dietă care nu era legală, nici după vederile maghiarilor, nici după ale românilor. Iar dacă totuși au comis greșala, cel puțin, trebuie să se deștepte cînd românii au protestat cu atîta tărie, atît în contra modalității cum au fost chemați la acea Dietă, cît și în contra ilegalității Dietei, la care au fost chemați.

Dacă bărbații politici ai maghiarilor aveau cel puțin instinct politic, se fereau de a lovi pe români — după ce aceștia, din bunăvoința monarhului și a Monarhiei, reîntraseră odată în domeniul constituționalismului — cu pumnul în față, se fereau a-i degrada, fără de nici o considerațiune, la „clase de popor“, pe aceia, cari prin lege sancționată primiseră reînctățenirea de națiune română după uzul și după legile vechi ale țării. Trebuiau să se ferească, dacă aveau de gînd să ridice un sistem politic pe baza mulțumirei reciproce și nu pe baza scîrbirei.

Bărbații politici ai românilor, atît cei ce au fost mai tîrziu pentru abținerea de la alegeri, cît și cei ce au fost pentru alegeri, dacă nu toți pînă la unul, dar în majoritate covîrșitoare — după cum zice românul — nu s-ar fi dat înapoi, cînd ar fi văzut că bărbații politici ai maghiarilor știu apreția factorii cu cari aveau să întemeieze susținerea unei situațiuni, pe care norocul li-a pus-o în mîină și dacă vedeau că bărbații politici ai maghiarilor respectează cel puțin dreptul public al popoarelor din țările ungurești, așa după cum se laudă a-l fi creat tot ei, spre a putea zidi pe el mai departe.

Bărbații politici ai maghiarilor și guvernele ungurești, cite s-au compus dintre dînșii de la schimbările cele mai nouă constituționale încoace, au ignorat și factori și uz și legi din trecut. S-au înglodat cu toții într-o idee fixă, dar străină de natura poporațiunii, străină de uzul și de legile de mii de ani ale țărilor ungurești ; s-au înglodat în ideea fixă : *statul unguresc să devină maghiar*, iar națiunile degradate deocamdată la clase de popor și naționalități, treptat să se facă maghiari de limbă română etc. și în sfîrșit *tökéletes magyarok* — maghiari desăvîrșiți.

Iată motivul că, îndată ce s-au așezat bine în șaua puterii, maghiarii au rupt-o cu trecutul și au inundat țara cu un potop de legi și ordonanțe, prin care numai

elementului maghiar i se dă puterea și mărirea în țările ungurești, în care, afară de maghiari, dintre „maghiarii cu buze străine“ numai aceia mai pot intra, care se lea-padă și de „buzele“ (limba) lor. Iar încît li s-a părut că cu proiectele de legi și ordonanțele ministeriale scopul nu se poate ajunge, s-a adaus reuniunile de deznaționa-lizare, ceea ce în împregiurările noastre este egal cu ma-ghiarizarea.

Este curată norocire că între dorința și puterea reali-zării dorinței la maghiari este o distanță considerabilă. Filosofia poporului maghiar, în consecință de slăbiciunea sa națională, a creat proverbul : „*sokat vinne a szarka, de nem birja a farka*“ („multe ar duce țarca, dar coada nu e în stare“).

Împregiurarea aceasta ne face de multe ori să fim răbdători și să așteptăm să treacă unda cea dintii.

Căci dacă ar fi să avem a face cu întreprinderi de o energie intensivă, care să producă ceva solid și durabil, situațiunea noastră ar fi și mai insuportabilă. Cînd ar fi puterea lor egală cu fanatismul lor, ar trebui să fim în-căierați cu dîșii în toate zilele. Fanatismul lor așa e de mare încît, dacă ar fi cu puțință, nu s-ar odihni pînă nu ar absoarbe toate naționalitățile nemaghiare.

Ca să nu creadă cineva că exagerăm — de ceea ce ne ferim, ca de lucru copilăresc —, amintim între alte ce am experimentat înșine ; un magnat n-a cutezat să ia pe un individ, de altmintrea bine calificat, de prefect pen-tru una din moșiile sale, fiindcă individul este român. A zis, că-i *pare rău*, că respectivul e *român*, pentru că-i place de purtarea lui în toată privința, însă nu cutează să-l pună prefect preste moșie.

A intrat dar fanatismul național-politic al maghiarilor, terorizînd, pînă și în afacerile economice private.

Dacă poporul român cel „incult“, după cum cu em-fază îl titulează ziarele maghiare din Cluj, numai în co-mitatul Clujului ar imita pe poporul cel „cult“ și „cava-leresc“ și din motive de fanatism național s-ar capricia a nu merge la Cluj să cumpere sau să vîndă, ce s-ar alege de populațiunea maghiară din Cluj ?

În fața acestora ni se obtrude întrebarea că atitudinea aceasta a guvernului și a politicilor maghiari e „armonia

cea dorită“ și sirguința cea conștiințioasă de „a rezolva corespunzător împregiurărilor celor grele ale timpului pro-blema“ ce ministeriul de la fuziune încoace a luat asu-pră-și să rezolve „în folosul Monarhiei și a țării ?“

Zicem cel de la fuziune încoace, nu pentru că am dis-pensa de responsabilitatea morală pe celelalte ministerii ungurești și pe ceilalți bărbați politici ai maghiarilor, ci fiindcă ipostazul ministerial, care acum poartă numele Tisza, este la cîrmă și de la el s-a cerut rezolvarea „co-respunzătoare“ mai în urmă.

Ministeriul Tisza n-a rezolvat problema, deoarece nu și-a bătut capul și nu și-l bate cum să o rezolve. El are cu totul altă programă : el vrea să „zdrobească“ naționa-litățile nemaghiare.

Bătîndu-și capul cum să zdrobească naționalitățile ne-maghiare și din cauza aceasta lipsindu-i timpul pentru alte afaceri, cresc din an în an greutățile țării. Țara se îneacă în datorii ; populațiunea părăsește țara ; comerțul, industria și meseriile abia mai vegetează ; înfloresc ces-tiuni cum a fost cea de la Tiszaeszlar, răzvrătiri evre-iești, defraudațiuni și furturi din banii statului cu sutele de mii ; se administrează defraudațiunea cu ridicata de înșiși funcționarii financiari cu cheltuiala statului purtin-du-se chiar și cărți de compatibilitate, în toată regula despre dînsa.

Aceste sînt astfel de lucruri încît abuzurile electorale, care s-au dezvoltat sub egida acestui „scump“ guvern fiind obrăznicia cea mai cutezată pentru alte țări, în Un-garia trece de niște bagateluri, de niște lucruri de glumă.

Mai lipsește scălușul în gura presei naționale din Ungaria și d-l Tisza și-a „rezolvat“ problema. Ordinea va domni atunci în țările ungurești, nu ca în *Varșovia*, ci ca într-un cimiter !

După cîte s-au putut pînă acum în Ungaria actuală, de ce nu s-ar putea și rezolvarea în chipul acesta ?

Răspunsul la întrebarea aceasta ne stoarce altă între-bare : Oare cealaltă parte din Monarhie se va mulțami ca într-o zi să se pomenească legată de un cimiter ?

Nici cealaltă parte din Monarhie nu va rîvni la acea-sta, dar nici naționalitățile nemaghiare din țările ungu-

rești nu vor suferi, în cele din urmă, ca „atotputernicul“ ministru să le „zdrobească“. Și naționalitățile și Monarhia au interes ca să trăiască : naționalitățile ca să apere Monarhia spre a se putea naționalitățile dezvolta după firea lor într-însa și după firea Monarhiei.

Croații, în partea de dincoace, au început deja în anul trecut a se pronunța cu petri și cu arme în mîni în sensul acesta.

Este regretabil dar adevărat.

Cehii și polonii urmează pe alte căi mai domoale și cu alte aspirațiuni, dar se întîlnesc într-un punct cu croații, în punctul că vor o monarhie în care conducerea să nu mai fie exclusiv în mîna unui[a] sau două elemente.

Este o pornire aceasta, care încă n-a formulat o situațiune nouă. Din pornirea aceasta însă se poate dezvolta o situațiune nouă.

Pornirea aceasta dovedește cel puțin că este de lipsă o schimbare a lucrurilor, căci, după cum se croiseră, nu poate neted să meargă mai departe.

Nu zicem că va și urma schimbarea ; nu putem însă zice nici că schimbarea este absolut cu neputință.

Pentru eventualitatea aceasta din urmă românii însă trebuie să steie și mai bine încheiați de cum au fost la 1861 și la 1863.

Din toate punctele de vedere este dar bine că s-a pus temelul solidarității, că se pune preț pentru a o dezvolta. Dar tot atît de condamabilă a fost, în timpul din urmă, încercarea, sub o firmă cu totul improprie, sub firma de „activism“, a susținea și nutri dezbinarea între români. Oameni scurți de vedere sau orbiți de interese particulare trebuie să fie în ziua de astăzi aceia care nu pricep, sau nu vreau să priceapă că altul era activismul susținut pînă la 1881 și altul este cel poreclit așa de vreo cîțiva indivizi în ziua de astăzi. Atunci deosebirea între abstenență și participare la alegeri era în *modul de procedare*. Astăzi acei ce se numesc activiști comit o falsificațiune lipsită de orice sfială. Ei, dîndu-se legați guvernului unguresc actual, au părăsit terenul protestător de la 1865. Ei au repășit cu totul de la postulatul unei Diete transilvane pe baza Legii electorale din 1864. Cu alte cuvinte, ei, sub firma activismului, pun pe guvernul actual,

care ne desprețuiește, care ne apasă și care s-ar bucura cînd i-ar succede să ne nimicească cu totul, în pozițiune să poată zice că are părtinitori și între români.

Ce cred acei indivizi oare că are să zică lumea contimporană, fără preocupățiuni de interes particular, de ei ? Ce cred ei că vor zice generațiunile următoare despre îndrăzneala lor față cu falsificarea așa de fățișă a actelor națiunei române ? Cred ei în adevăr că se vor găsi oameni cari să jure în cuvintele lor ?

Ar fi trist cînd prin apucături nechibzuite pentru interese personale neasigurate, s-ar sparge solidaritatea unei națiuni, atunci cînd i se aruncă mînușa pe toată ziua, fiind insultată, fiind chiar atacată.

Sîntem insultați în comitatul Caraș Severinului, în comitatul Sălăgiului, în Cluj, în Ocna etc. Într-unele locuri în alegerile deputaților la Dietă, într-altele în cele municipale și sîntem atacați în existență, fingîndu-se „remaghiarizarea“ românilor din comitatul Hunedoarei din Cîmpie și înființîndu-se reuniuni pentru maghiarizarea nemaghiarilor.

Rolul solidarității române, care nu se termină nici odată, este încă departe de a-și fi împlinit misiunea.

Solidari să fim ! Nu numai pentru alegerile la Dietă, ci pentru apărarea existenței noastre naționale întregi, în interesul nostru care este identic cu cel al patriei comune.

Nu sîntem iubitori de forme. De aceea nici nu propunem proiecte de regulamente sau de programe, după care solidaritatea să se ducă în îndeplinire. Avem regulamente, statute și programe destule pentru toate terenurile pe care trebuie un popor să lucre pentru a se putea dezvolta corespunzător recerînțelor civilizațiunei. În sensul acelora să lucrăm cu toții și să nu ne temem că scopul nu se va ajunge.

Una însă ne-am permite totuși a pretinde de la toți românii din țările Coroanei ungurești : să fie mai comunicativi. Nimic din ce se întîmplă cu jignirea intereselor noastre naționale, în mare sau în mic, să nu rămînă nedenumțat ziarelor române.

Cu mijlocul acesta sîntem siguri că ajungem mai curînd la scop și scopul este sfînt, căci este al nostru în

special și îndeobște al popoarelor conlocuitoare și al comunității celei mari în care trăim.

Cu puteri unite, mic și mare, fiecare pentru toți și toți pentru fiecare !

[DEZVOLTAREA POLITICĂ A ROMÂNIEI]

Sibiu, 3 octombrie st. v.

România se află în ajunul unei noi faze de dezvoltare.

Timpe de douăzeci și cinci de ani cea mai de căpetenie preocupare a oamenilor politici români a fost asigurarea poziției statului întemeiat în niște împregiurări atât de grele.

Dintru început, când prin alegerea lui Alexandru Ioan I, atât în Moldova, cât și în Muntenia, se face primul pas hotărât pentru unirea țărilor, puterile vecine, cele mai de aproape interesate, nu par deloc dispuse a se învoi cu această unire. În urmă ele contestă țărilor unite dreptul de a se numi *români*, de a intra în relațiuni directe cu alte state, de a încheia tractate, și stăruiesc a le considera drept o parte din Imperiul Otoman. Români merg, cu toate aceste, înainte și, folosindu-se de împregiurări, proclamă ereditatea tronului în familia de Hohenzollern-Sigmaringen, își dau o constituțiune întemeiată pe cele mai liberale principii, intră în relațiuni directe cu alte state, încheie tractate comerciale, își câștigă independența și ajung, în cele din urmă, la recunoașterea de cătră toate puterile a regalității statului român.

Sînt mari aceste succese, însă ele au trebuit să fie scump plătite. Fiind chiar existența statului mereu pusă în joc, interesele lui față cu străinătatea trebuiau să primeze față cu interesele lui interne. Cestiunile de politică externă erau acele care ajutau țara și astfel cestiunile de dezvoltare au rămas nerezolvate. Nu putea să se preocupe de propria sa dezvoltare o țară care se simțea mereu amenințată în existența ei.

Astăzi statul român a încetat a mai fi amenințat în existența sa. După ultimul război și mai ales după relațiunile în care se află astăzi cu cele mai de frunte puteri europene, statul român poate să fie scutit de îngrijirea care l-a frământat timp atât de îndelungat.

Acum e dar sosit timpul, când poate și trebuie să se preocupe de dezvoltarea puterilor sale.

Sînt unele ramuri ale vieții publice, în care dezvoltarea trebuia să se facă în toate împregiurările, dacă țara dispune de destule elemente bune. Astfel sînt armata, poșta și poliția. Nimeni, văzînd armata, poșta și poliția română, nu se mai poate îndoi că, pe cît e de binecuvîntat pămîntul României, pe atât de destoinic e și poporul ei. În anii din urmă s-a ridicat și magistratura țării, și mulți sînt de părere că nu mai lipsește decît proclamarea principelui inamovibilității magistraților, pentru ca magistratura României să steie la nivel european. Nu mai puțină destoinicie a dovedit românul în viața economică. În timp de cîțiva ani ei au primit regia monopolului tunurilor și conducerea căilor ferate, și amîndouă aceste servicii funcționează cu deplină regularitate. Și, în același timp, s-au mai găsit elemente și pentru organizarea Băncii Naționale și alte așezăminte economice. Au rămas însă nesocotite două mari și importante ramuri ale vieții publice : administrațiunea și instrucțiunea. Sînt încă multe de făcut și pe celelalte terene ale vieții sociale, mai ales în ceea ce privește dezvoltarea economică, însă îndreptarea administrațiunii și ridicarea instrucțiunii sînt ceea ce trebuie să-i preocupe pe oamenii politici din România în prima linie.

S-a susținut, din mai multe părți, că ceea ce făcea aproape preste puțință îndreptarea administrațiunii era legea electorală cu colegiile ei restrînse, care îi stăpîneau așa-zicînd pe miniștri, dîndu-le spriginirea lor numai în schimbul unor concesiuni, care adeseori nu se potriveau deloc cu interesele bunei administrațiuni.

Această lege s-a modificat acum și alegerile pentru viitoarea Cameră se vor face după noua lege electorală, menită a-i face pe miniștri mai neatrîrnători față cu deputații și cu rudele lor.

Cu ocaziunea alegerilor ce se vor începe în curînd se va arăta dacă noua lege dă, în adevăr, mai multă garanță totodată și pentru independența alegătorilor.

Precum știm, conducerea alegerilor le este, după noua lege, încredințată funcționarilor judecătorești. Aceștia nu sînt însă inamovibili, ci pot să fie, după buna chibzuință a guvernului, orișicînd destituiți ori permutați. Atîrnă dar de guvern să conducă, dacă voiește, alegerile prin oamenii săi de încredere. Nu credem că actualul guvern o va face aceasta. În tot cazul, însă, dobîndind și pe baza noii alegeri majoritatea în viitoarea Cameră, el nu va mai avea nici o scuză, ci va trebui să înceapă lucrarea serioasă pentru dezvoltarea internă a țării.

Începîndu-se apoi odată această lucrare, încetul cu încetul vor trebui să se descompună și partidele acum existente în țară, și să se facă o nouă grupare a elementelor, potrivit cu noile preocupări ale țării.

Această descompunere s-a și început. „Marele Partid Național-Liberal“ și „marele Partid Conservator“, formate amîndouă în cursul luptelor pentru asigurarea existenței statului, astăzi, după ce pozițiunea țării e asigurată, nu mai au nici un sens de a fi. Cu totul altele sînt preocupările ce vor trebui să determine de aici înainte gruparea elementelor. Astfel, în anii din urmă, asupra cestiunilor de dezvoltare internă, s-au dezlipit unele din elementele Partidului Liberal și s-au apropiat de cel Conservator, în vreme ce elemente din Partidul Conservator, din contră, se apropie de cel Liberal. Și desigur în viitoarea Cameră vom sta față în față cu nouă partide, formate din punctul de vedere al dezvoltării interne a țării.

[GENERAȚIA DE LA 1848 ȘI GENERAȚIA DE AZI]

Sibiu, 20 noiembrie st. v.

Am zis-o, în mai multe rînduri, o știm, o simțim, o accentuăm cu viuă recunoștință că mari sînt meritele generațiunii bătrîne, care la 1848 și de atunci pînă în zilele

noastre a stat în fruntea mișcărilor noastre naționale; am lipsi însă de la pietatea cu care sîntem datori a vorbi despre această generațiune, dacă am trece cu vederea scăderile ei.

Ea s-a ivit cu revoluțiunea, revoluțiunea este începută și totodată și culmea gloriilor ei nu s-a lepădat de tradițiunile ei revoluționare și nici că putea să se lapede.

Au știut acești oameni să-i adune pe români în timp de primejdie, să-i ducă în fața morții și să-i poarte în luptele singeroase, dar n-au știut să-i țină la un loc, să-i organizeze și să-i poarte în luptele normale ale vieții politice.

De aceea protestăm mereu și ne supunem.

Știm să ne adunăm și să ne strîngem umăr la umăr, cînd e vorba de lupte singeroase, dar nu ne-am deprins încă a ne lupta în viața normală, cînd oamenii își măsură numai puterile, fără ca să le descarce unii asupra altora.

Și noi, generațiunile mai tinere, trebuie să avem conștiința că menirea noastră în societatea română este de a-i deprinde pe români la acest fel de lupte pacifice, de a-i organiza pentru ele și de a-i da pregătiți urmașilor noștri.

Întrînd în societatea noastră, rămîi uimit de unitatea de vederi și de identitatea tendințelor pe care le găsești pretudîndenea; cu toate aceste, ai sentimentul că, deși avînd aceleași vederi și aceleași tendențe, care preocupă întreaga societate, stai izolat și nu poți risca o lucrare în sensul vederilor împărtășite de toți, căci oamenii te părăsesc cînd ți-e lumea mai dragă. Stau oamenii risipiți, ca prin întuneric, și nu știu parcă unii de alții, nu au nici o legătură statornică între dîșii, o mulțime de puteri izolate, care n-au ajuns încă a se constitui în element hotărîtor.

E un lucru firesc acesta.

Pozițiunea pe care am avut-o în timpul absolutismului ni se prezenta ca fiind un rezultat al luptelor singeroase de la 1848; pozițiunea, pe care am avut-o în timpul „provizorului“ ni se crease oarecum de-a gata, fără de concursul nostru: ne-am deprins dar a aștepta tot binele ori de la vărsarea de sînge, ori din grația „împăratului“. Abia acum simțim că este adeseori mai greu a păstra un drept

decît a-l cîştiga, și nu ne-am deprins încă a cîştiga drepturi din propria noastră vrednicie, dar nu cu vărsare de sînge, nici din grație întâmplătoare, deși meritată poate.

De aceea, cînd ni se face vreo nedreptate, noi protestăm și ne supunem, zicînd în noi : „Ori vine iar o luptă sîngeroasă, ori grația de sus ne va aduce iar alinare“.

Ei bine ! lupta sîngeroasă nu vine și Dumnezeu să ne și ferească de ea, iar grația astăzi nu mai determină soarta popoarelor.

Trăim pe la finele secolului XIX, cînd dreptatea nu li se face decît celor ce știu să se afirme.

Aceasta s-o învățăm !

Dacă ministrul știe că, atunci cînd dă la Sătmar într-un român, crapă și la Brașov, și la Arad, atunci el să gîndește bine mai înainte de a da. Dacă însă el a făcut experiența că oriunde poate da fără ca să crape undeva, atunci dă fără sfială pe apucate, azi aici, mîine colo. Și dacă eu nu sar astăzi pentru fratele meu, mîine mi se va da mie lovitura.

Să sărîm, în toate împregiurările, toți pentru unul și unul pentru toți ; să se știe odată că sîntem totdeauna gata să o facem aceasta, și fieștecare din nou va rămînea om întreg în țara lui.

Așa însă, ca astăzi, sîntem de batjocura celor ce știu să sară unii pentru alții.

Ce s-au făcut tinerii noștri ? Din floarea națiunii noastre ce s-a ales ?

Știm cîte jertfe ne-au costat acești tineri și cîte speranțe am legat de dînșii.

Cei mai mulți s-au pregătit pentru profesură, administrațiune ori judecătorie.

Întorcîndu-se acasă, ne-am bucurat cu toții de dînșii, dar nu le-am dat îmbrățișarea cuvenită, n-am pus umăr la umăr, ca să le creăm pozițiuni în care pot să trăiască potvirat cu pregătirea lor și să se formeze mai departe pentru purtarea sarcinilor publice.

Aceia dintre dînșii care dispuneau de oarecare avere ori care au avut parte să se căsătorească în condițiuni bune, au stat aici, mai ales ca avocați, și, încetul cu încetul, s-au îngropat, căci nu aveau teren de activitate potrivît cu talentele și cu pregătirea lor.

Alții, striviți de greutatea vieții, s-au frînt în ei și s-au făcut agenți ai guvernului.

Mulți însă, foarte mulți, poate chiar cei mai mulți au părăsit țara și au trecut în România, sperînd că li se va deschide acolo teren de activitate.

Cu toate aceste, curentul, odată pornit, nu s-a oprit în loc. Sperînd că, mai curînd ori mai tîrziu, va urma o îndreptare, părinții români au urmat și urmează a-și trimite copiii la școală și astăzi nu avem pe la așezămintele de învățămînt superior mai puțini tineri ca în trecut. În fieștecare an se întorc oameni pregătiți în mijlocul nostru, stau cit stau pe aici, apoi ne părăsesc și trec peste Carpați.

Văzînd că pentru oamenii cu pregătire juridică nu se deschide carieră în țara noastră, tinerii noștri au început să studieze medicina și ingineria.

Nici medicii, nici inginerii n-au fost tolerați, și astăzi avem peste Carpați mai mulți medici ieșiți din mijlocul nostru, decît aici, iar inginerii au trecut aproape toți, pentru că aici n-au găsit aplicare.

I-am lăsat noi înșine să treacă, i-am alungat așa-zicînd din mijlocul nostru, căci nu ne-am strîns la umăr, ca să le creăm pozițiune. Astăzi n-am sărît pentru feciorul fratelui meu și mîine a trebuit să mă despart și eu de feciorul meu.

Cavalerul Pușcariu este om cu mare trecere la guvern, dar unul dintre feciorii săi, inginer, a trebuit să treacă în România. Și am dori să știm dacă este între noi, românii cu știință de carte mai tineri, vreunul care n-a fost încercat de gîndul de a trece în România.

Sîntem „circumspecți“ și de cîte ori ajungem la strîmtorare, în loc de a pune pept la pept, ca să ne ajutăm unii pe alții, ne gîndim să părăsim cîmpul de luptă și să ne retragem spre țara în care sperăm a putea trăi cu mai multă lesnire. Iară „circumspecți“ sîntem pentru că ne simțim slabi, și slabi sîntem, pentru că fieștecare numai pe puterile sale se poate rîzîma, și e părăsit de ceilalți cînd lumea îi este mai dragă.

Pînă cînd are să se urmeze tot astfel ?!

E vorba de soarta fieștecăruia dintre noi și viața ne pune ea însăși întrebarea foarte cinică : Ce se alege de

voi? Ce fac băieții voștri? Care va fi soarta copilelor voastre?

Poporul, asta o știm cu toții, se leapădă de noi, dacă părăsim cauza lui, iar guvernul și în genere puternicii zilei n-au încredere chiar nici în aceia dintre noi care ar fi poate gata să ne trădeze: nu ne rămâne decît să ne unim între noi, să facem legătură strînsă ca toți să sară orbis pentru unul și unul pentru toți și, uniți odată, să susținem împreună, nu fieștecare pentru dînsul, cauza poporului, pentru ca el să ne spriginească cu puterea lui nesecată. Căci așteaptă acest popor să ne vază pe noi uniți și strîns legați între noi și este gata să meargă orbis cu noi, îndată ce simte că nu sîntem oameni răzleți, ci o putere, pe care se poate răzima.

[MITROPOLITUL ANDREI ȘAGUNA]

Sibiu, 30 noiembrie st. v.

E zi de sărbătoare, ziua de Sfîntul Andrei, în care românii din țările supuse Coroanei ungare și îndeosebi cei de confesiunea groco-orientală își aduc aminte, dintre morții lor, de cei vrednici de viață.

Viața omenească e scurtă, o clipă trecătoare în statornicia vecinicie, o părere numai, și, intrați abia în viață, ne aflăm în fața morții: o știm aceasta cu toții; nu este zi, ceas nu este, în care viața să nu ne aducă vestea despre moarte; și, cu toate acestea, puțini numai, foarte puțini, sînt oamenii cari și simt totodată ce va să zică moartea. Căci prea lungă le este viața cea atît de scurtă celor mai mulți și, aproape la tot pasul, întîlnim oameni care nu știu ce să facă cu mulțimea de zile ce le este dată. Că este scurtă viața, că moartea vine prea în curînd, aceasta nu o simte decît acela care privește departe în viitor și se simte pornit spre lucruri, care într-o viață de om nu se pot scoate la capăt. Acesta, în ziua cînd își urzește planul de lucrare, simte, cu duioasă resignațiune,

că numai lucrînd mai multe generațiuni de-a rîndul, abia tîrziu, după moartea lui, se poate ajunge scopul ce-și pune, și în tot cursul lucrării sale se întrebă, nemîngăiat, dacă urmașii îl vor înțelege ori nu, dacă vor stărui ori nu a merge pe calea croită de dînsul, dacă nu cumva un rînd de oameni va părăsi ori poate chiar va strîca lucrarea începută de celalalt.

Unul dintre acești puțini oameni a fost metropolitul Andrei.

Ne cuprinde un fel de ameteală cînd ne dăm seamă despre înălțimea de la care își privea el chemarea în mijlocul poporului său și despre depărtarea la care străbătea privirea lui.

Ce erau românii pe timpul cînd el s-a ivit în mijlocul lor? O mulțime de oameni săraci trupește și sufletește, lipsiți de drepturi, lipsiți de pînca de toate zilele, lipsiți de orișice legătură între dînșii, o poporațiune predestinită parcă să peară de anemie economică și morală. Și totuși el îi vedea ajunși la înflorire din propria lor vrednicie, căci el a cunoscut că are viață lungă acest popor, care atît de mult a știut să rabde, că se va ridica repede, ca prin minune, îndată ce porunca timpului va ridica sarcinile strașnice cu care era încărcat. Această credință în trăinicia românilor, această siguranță despre viitorul lor l-a făcut să întemeieze așezăminte, care, abia după cincizeci, după o sută de ani își vor revârsa binefacerile asupra societății. Nu pe contemporanii săi, nu pe fiii acestora, nici chiar pe nepoții, ci pe strănepoții lor voia să-i ajute, căci el vedea pînă la dînșii, simțea cu o sută de ani mai nainte trebuințele lor și de pe acum voia să le pregătească ajutorul.

Și astfel croite pe timpuri îndelungate sînt toate lucrările lui. El nimic n-a săvîrșit, ci a făcut numai începuturi pentru urmașii acestora.

De aceea, în ziua cînd a primit sarcina de episcop, el a rostit vorba cea mare: „Omul, cînd se naște, începe să moară!”

O! puțini sînt oamenii care au simțit vreodată înțelesul acestor cuvinte, și mai puțini încă acela pe care duioasa resignațiune i-a făcut să le rostească. E o durere fără de margini în aceste cuvinte; ele sînt plîngerea omu-

lui osîndit a trece prin viață. Acela însă, care a simțit această durere, acela care a fost vreodată pătruns de nimicnicia vieții omenesti, acela nu trece fără de veste, ci-și încordează toate puterile, ca să lase o urmă adîncă în sufletele celor rămași în viață.

Și a rămas această urmă în sufletele noastre. N-am gîndi astăzi precum gîndim, n-am simți precum simțim, n-am voi ceea ce voim, n-am fi cei ce sîntem, dacă n-ar fi trăit timp de douăzeci și cinci de ani Andrei Șaguna în mijlocul nostru. Din an în an tot mai mult simțim că a trăit în mijlocul nostru un om care ne-a silit să gîndim ca gînsul, să voim ca dînsul, să voim ceea ce voiește el, pentru că gîndirea lui e luminată, simțirea lui era un rezultat firesc al stărilor noastre și voința lui era îndreptată spre binele nostru adevărat și bine înțeles. Și de aceea Șaguna crește cu timpul: pentru contemporanii săi este un om, pentru fiii lor un fenomen, pentru nepoții lor o figură legendară, iar strănepoții îl vor socoti între sfinți, căci abia strănepoții vor vedea cît de luminat a fost ochiul lui și cîtă iubire a avut el pentru omenime, abia ei vor putea să strige: „Ceea ce a zis și a voit el odinioară e adevărat și bine și astăzi“.

Și aceasta a și voit-o Șaguna.

Aducîndu-ne, chiar în ziua cînd își începe lucrarea, aminte că va muri, el ne cheamă să urmăm lucrarea începută de dînsul. Iară cînd la bătrînețe ne spune că abia după moartea lui vom ști pe cine am pierdut, el prevede că sămînța aruncată de dînsul va prinde rădăcini, răsădul va da în floare și va aduce rod.

Adeseori striviți de greutățile cu care ne luptăm, se ivește în noi îndoiala și ne-ar fi parcă peste putință să credem că va mai putea trăi îndelung poporul nostru cel atît de mult încercat. Să ne aducem atunci aminte, nu de bărbatul politic, nu de arhierul, ci de omul Șaguna, care viața lui întreagă a lucrat din convingerea că îndelung vom trăi.

Ca tot ceea ce intră în viață, au și popoarele legile lor firești: ele nu per nici cînd vor alții să le pearză, nici cînd ar fi poate dispuse chiar ele înseși a renunța la existență, ci trebuie să se supună la porunca firii lor, care le ține în viață. Șaguna a înțeles că mai e încă multă

sămînță de viață în noi și ne-a chemat să lucrăm, pentru ca viața fiilor noștri să fie mai fericită decît a noastră, iar a nepoților noștri mai fericită decît a părinților lor.

[ANIVERSAREA ZILEI DE 3/15 MAI 1848]

Sibiu, 1 mai st. v.

O zi ne desparte de una dintre zilele cele mai memorabile de peste an. Este 3/15 mai, aniversarea care a devenit o zi de sărbătoare pentru tot sufletul românesc din ținuturile Monarhiei Austro-Ungurești, în special din Transilvania și Ungaria.

Și cu tot dreptul. Pentru că scumpe ne sînt suvenirile legate de acea zi.

Poporul român de secole nu se mai adunase la un loc. Românimea din țările ungurești nu se mai cunoștea pe sine ca atare. Românul, cînd se întîlnea cu alt român, își vorbea limba și atunci afla că mai sînt români și afară de comuna sau de crîngul în care locuia el. Unii știau mai mult. Știau că mai există români și în alte părți. O știau aceasta spre durerea adîncă a inimii lor, fiindcă aceștia erau în pozițiune a cunoaște că românii au ajuns într-o stare, încît numai ca indivizi, spre a îndeplini lucruri pentru alții, mai au drept să existe pe lume. De a forma un popor, o românime cu drepturi ca alte popoare din patrie, de aceasta nu mai era vorba. Tocmai dreptul pozitiv al țării îl priva pe român de toate drepturile. Tocmai dreptul pozitiv al țării îl califica de *glebae adscriptus*¹, de tolerat *usque ad beneplacitum regnicolarum*², de acela ce *praeter mercedem laboris nil habet*³.

Era grea situațiunea aceasta, care, orișicum și orișicît de puțin, scepstrul Habsburgilor începuse a o mai îndulci.

¹ Legat de glie (lat.).

² După bunul plac al stăpînilor (lat.).

³ Vezi nota 1 de la p. 271.

Oligarhia puternică în stăpînirea țării se opunea însă și monarhul însuși, numai să nu scape din mînă comoara ce i-o dezgroapă brațele celor privați de drept. Oligarhia, devenită stăpînă pe situațiune, nu se mulțumea numai cu pretensiunea ca rusticul să lucreze ca zilier. Nu-i era permis acestuia nici a lucra orice lucrare. Românului, ca român, nu-i era permis a lucra o meserie, a se ocupa cu industrie, cu comerț, cu atît mai puțin a învăța carte, ca cu ajutorul acesteia să poată face vreo pretensiune undeva la o dregătorie publică de stat. Românului, pe lîngă robotă, îi mai era permis numai încă nu lucru : să se lupte, să-și verse sîngele pentru patria care îi da în schimb numai sarcini grele, umilintă și batjocură.

Era de tot groasă ceața din noaptea politică a românilor : dar a răsărit soarele libertății la 1848 și noaptea și ceața s-a risipit.

După secolii, românii, în Cîmpul Libertății, la Blaj, în 3/15 mai 1848, să reîntîlnesc prin reprezentanții lor spre a se valida ca popor, care de aici încolo voiesc a participa activ, nu numai la sarcini și la greutăți, ci și la beneficii. Această activitate însă au început-o prin unirea pentru o procedere armonică și protestînd contra oricărei întreprinderi politice care s-ar mai face pentru ei, fără de a fi întrebați și ei.

Unirea lor pentru producerea armonică și protestele lor s-au încheiat cu jurămîntul a 40 000 de români, cel mai solemn ce s-a putut face vreodată sub cerul liber, în fața lui Dumnezeu. Jurămînt, care mai tîrziu fu sigilat cu sîngele iarăși al altor zeci de mii, căzuți în luptele din 1848—1849, apărînd libertatea în renaștere și tronul, care avea să o proteagă, spre a nu deveni prada despotismului, prorocit de Napoleon de pe insula Sf. Helena.

La 3/15 mai 1848 românii din Monarhia Austro-Ungară de astăzi au pus așadar temei renașterii libertății și totodată și naționalității lor *de iure*, după cum este dovedit în istoria patriei noastre că existase acest drept cu mulți, mulți secolii înainte.

Pe baza programei inaugurată atunci, în Cîmpul Libertății, românii în special cei transilvăneni, au proces mai departe la 1861, la 1863 și la 1865. De aceea, în anul

acest din urmă românii, întruniți la Dieta feudală din Cluj, în protestul lor, după ce au recunoscut că acea dietă nu a emanat din dreptul public al Transilvaniei, s-au rugat prea umilit ca să se convoace o dietă pe baza legii electorale transilvane de la 1863, ca aceea să discute chestiunea cea importantă pusă atunci la ordinea zilei.

Pe baza acestei programe au proces mai departe românii, chiar și cînd au apucat pe cele două cărări, ce îi despărteau în privința modului de procedere, pînă cînd, la 1881, s-au întrunit iarăși la procedere comună.

Afară de bazele acestei programe, românii nu se află decît românii *Viitorului*, testați în oara decăderii sale ; cu durere trebuie să zicem ziarului cărui fondatorul său i-a fost dat altă mențiune, *Telegrafului român*.

Programa stabilită la 3/15 mai, steaua polară politică, cu deosebire pentru românii din Transilvania, aceștia au avut înțelepciunea politică a o pune sub protecția Tronului Habsburgic.

Era un timp de tot ciudat cînd s-a făcut aceasta. Europa întregă trecea prin criza transformării. Statele polițiene din Europa se pregăteau pentru era constituțională. Monarhia noastră însăși se părea că se clatină din temelii. Angajată în Lombardo-Veneția, maghiarii s-au folosit de ocaziune și au cercat să se scuture de tronul Habsburgilor. Revoluțiunea pătrunse pînă și în reședința și capitala Vienei. Era un fel de tîrbăceală în toate părțile, încît se părea omului că din Monarhie n-are să mai rămînă nimica.

Și românii ardeleni se pun și resping lexiconul întreg de frazele kossuthiane și se alătură cu cea mai fermă rezoluțiune lîngă tronul, care altora li se părea că e zguduit cu totul.

Ne este ușor nouă astăzi, după ce-am văzut cum s-au desfășurat lucrurile, să zicem că așa trebuia să facă. Atunci însă, cînd nourii de fumul mișcărilor revoluționare astfel întunecau orizontul, încît omul să nu poată vedea clar situațiunea, era cu totul grea decidera. Cu toate acestea, românii au nimerit-o. Ei au contribuit hotărîtor la conservarea Monarhiei Habsburgice și prin aceasta ne-au scutit de un viitor nesigur apropiat și de altul sigur, dar mai

îndepărtat, în brațele slavismului, care a crescut și crește mereu colosal.

Situațiunea de astăzi va provoca în mulți cugetul că steaua polară de la 3/15 mai 1848 și-a pierdut toată însemnătatea.

Nu este așa.

3/15 mai și-ar pierde însemnătatea numai când ar fi încetat două lucruri de a mai exista : Monarhia Habsburgică și naționalitatea română. Până când există aceste două, 3/15 mai își avea totdeauna însemnătatea sa.

Tronul și naționalitățile sînt esențialul în monarhia poliglotă a Habsburgilor ; sistemele constituționale sînt modalitățile care sînt chemate a înlesni traiul părților esențiale. Acestea sînt dar supuse schimbării după trebuință.

Cerbicia maghiară ne supără astăzi pentru că nu numai ne molestează, dar ne și împedecă în chemarea noastră. Va afirma de la noi însă ca situațiunea aceasta să nu dureze în vecii vecilor. Maghiarii stăruiesc pe lângă ale lor, noi, în marginile legii, să stăruim pe lângă ale noastre.

Însăși maghiarii, văzînd că noi stăruim pe lângă validitatea existenței noastre ca element de ordine și de civilizațiune, se vor abate de la direcțiunea în care merg astăzi. Un regat bine încheiat tot le va conveni și lor mai bine decît unul plin de cetățeni nemulțumiți și decît o fantazie de nu știu ce putere, cu care să se trezească, mîne-poimîne, în brațele de care strigă mereu în gura mare că se feresc.

Atîrnă dar mult, foarte mult de la noi, ca să ne validăm de ceea ce sintem și de ce voim să fim recunoscuți și de alții. Să știm însă că aceasta nu se poate altfel decît atunci cînd nu vom perde din vedere steaua polară politică a noastră.

Aceasta o datorim nouă și o datorim compatrioților noștri și monarhiei întregi.

Este întrebarea : Ce să facem noi astăzi ca să ne punem în poziție de a corespunde dorințelor atinse ?

Înainte de toate, să căutăm ca să fim în privința *unirii și concordiei* chipul și asemănarea celor de la 1848. Să procedem în armonie cum au proces ei, cu resignațiune

nea cu care au proces ei. Acesta e semnul în care vom învinge și altul nu.

Promițînd noi înaintea Atotputernicului că așa vom face, vom scriba mai corespunzător ziua cea memorabilă. Iar răsplata va fi binecuvîntarea posterității noastre.

[LUPTA DE LA NICOPOLI. MIRCEA CEL MARE]

Sibiu, 18 august st. v.

Oficioșii din Cluj și-au ieșit din țîni, fiindcă ni-am permis a constata adevărul istoric că Ungaria a fost eliberată de Habsburgii ajutați de germani, pre cînd floarea națiunii maghiare se afla dimpreună cu Rákóczi în tabăra turcească.

Ne pare foarte rău că acesta e adevărul istoric, dar adevărul adevăr rămîne și ne vine la socoteală să-l constatăm și noi, cum l-au mai constatat și alții, între altele *Fremden-Blatt* din Viena dimpreună cu alte ziare germane.

Cu toate acestea, după știrile sosite din Bulgaria, nu este, credem, oportun să mai stăruim asupra acestui adevăr istoric. Multe lucruri nu s-ar fi petrecut în lumea aceasta și de multe mizerii am fi fost cruțați, dacă maghiarii ar fi înțeles ceea ce nici pînă acum n-au ajuns să înțeleagă că trebuie să și-i cîștige, iar nu să-i stăpînească și exploateze pe români. Noi și maghiarii împreună, ca aliați, am fi putut în trecut și am putea și astăzi să facem multe treburi bune și pentru noi și pentru societatea europeană : cel puțin acum, după atîte experiențe triste și în fața unei situațiuni ca cea creată prin evenimentele din Bulgaria, maghiarii ar trebui să se pătrundă de acest adevăr. Dacă nu se pătrund ei, ne vom pătrunde noi, și cel puțin deocamdată nu mai continuăm discuțiunea asupra neînțelegerilor noastre din trecut.

Ne vom mărgini dar, numai la cîteva rectificări.

Oficioșii din Cluj, făcînd istorie, ar face bine să consulte pe cineva, care cunoaște trecutul acestor țări și al

popoarelor ce locuiesc în ele, ca să nu emită drept adevăruri istorice niște teze pe care numai ignoranții le pot susține.

După istoria oficioșilor din Cluj, domnia turcească în Europa a fost întemeiată în urma trădării muntenilor la Nicopoli. Dacă la Nicopoli Mircea-vodă nu s-ar fi unit cu turcii, creștinii ar fi învins și i-ar fi alungat pe turci peste mare, în Asia, de unde au venit. Mircea e dar de vină dacă turcii au învins la Varna, el e de vină dacă Constantinopolul a fost luat de turci, el e de vină dacă Ungaria a fost înfrântă la Mohács, el e de vină că Ungaria a gemut sub jugul turcesc, el e de vină că turcii au ajuns, la 1683, sub zidurile Vienei — iar Rákóczi „s-a luptat dimpreună cu francezii civilizați pentru libertatea religioasă și pentru independența națională“.

Adevărul istoric este că la Nicopoli s-au adunat împrejurul regelui Sigismund o mulțime de cavaleri creștini, care se certau între dinșii asupra comandei și asupra înfrântății.

Ce căutau acești cavaleri certăreți? Glorie căutau, laurii voiau să-i smulgă unii de pe fruntea altora, aventuri căutau.

Alătura cu acești cavaleri era și Mircea-vodă cu oastea lui de munteni.

Ce căuta el aici la Nicopoli?

Voia să-și apere țara și neamul și legea față cu poporul păgîn ce venea din răsărit și căuta reazim în Apusul creștin. Îl căuta și nu îl găsea în acest morman de cavaleri, care în fața lui Baiazid Fulgerul se certau între dinșii. El știa cât s-au luptat domnii Țărilor Românești, înaintașii lui, ca să se susțină față cu vecinii creștini din Ungaria și din Polonia, se temea de acești vecini și nu spera destul ajutor de la dinșii față cu puternica Semilună. Cu toate acestea, cu ei s-a dus la Nicopoli, cu ei voia să lupte. Când i-a părăsit? atunci când i-a văzut că nu se pot înțelege între dinșii, că pină chiar și în fața morții ținea fieștecăre dintre ei să fie cel mai dintii poruncitor — i-a părăsit atunci când s-a convins că nu mai poate să pună nici un temel pe dinșii, în momentul când soarta bătăliei era hotărâtă.

Cum rămân eu cu țara mea, după ce învinși ori învingători, acești cavaleri se vor întoarce acasă?

Vor mai veni ei să mă ajute pe mine care mă aflu expus în prima linie, ori, învinși, mă vor părăsi, iar, învingători, vor profita de ocaziune spre a mă supune?

Aceste întrebări trebuia să și le pună, în situațiunea în care se afla Mircea-vodă, orișicare domnitor înțelept.

Nu vom cerceta acum dacă bine ori rău a răspuns Mircea la aceste întrebări, și nici nu le scoatem aceste la iveală pentru ca să calificăm fapta lui: adevărul este că Muntenia n-a fost niciodată pașalic turcesc, a rămas timp de mai multe secole un azil pentru creștinii din Orient, și regii Ungariei, cu drept ori fără de drept, au rivnit toți la stăpînirea Muntenici.

Această rivnă a avut-o chiar și mult lăudatul Rákóczi. Pe când aliații se luptau pentru eliberarea Ungariei, Rákóczi stăruia ca Poarta să-l facă rege asupra Țărilor Românești, dacă nu altfel, cel puțin cu numele.

Iară trecutul este punct de plecare pentru prezent și viitor. Ceea ce au făcut în timpul lui Mircea românii au făcut și în zilele noastre, tot pentru că n-aveau încotro. Nu de buna lor voie s-au unit România în cel din urmă război cu rușii, ci fiindcă nu găseau în Europa Apuseană destul sprigin și tot astfel ar fi siliți să facă și în viitor, dacă monarhia noastră nu-și va schimba politica. Aici se întâlnesc interesele noastre, ale maghiarilor și ale României acum, precum ele s-au întâlnit în trecut.

Și astăzi, ca în trecut, maghiarii, cu voie ori fără de voie, servesc cauza dușmanilor noștri comuni, când, în fața unei situațiuni ca cea de astăzi, accentuează tradiționala lor aversiune față cu Austria, care, dimpreună cu aliații ei, a eliberat Ungaria de sub jugul turcesc și fac oarecum imposibilă menținerea bunelor relațiuni între monarhia noastră și România.

Este învederat că astăzi, ca în timpul bătăliei de la Nicopoli, interesele României sînt identice cu ale monarhiei noastre, și astăzi, ca atunci, România cu monarhia noastră are să facă cauză comună. Astăzi însă, ca atunci, politiciii serioși ai României trebuie să-și pună întrebarea:

dacă pot ori nu să se razime pe un stat cu care atât de greu le este să mențină bunele relațiuni și în care chiar în fața celei mai grave situațiuni se produc discuțiuni amarnice asupra armatei.

Și, desigur, că numai vina maghiarilor ar fi, dacă și astăzi românii ar face tot ceea ce au făcut acum patru sute de ani și acum zece ani.

Atît în ceea ce privește purtarea românilor în lupta de la Nicopoli.

Iar cît pentru afirmarea că românii trebuie să-i fie recunoscători, lui Rákóczi, care le-a dat prima *Biblie* românească, n-avem alt răspuns decît pe acela pe care i l-am dat savantului maghiar Francisc Pulszky.

Ignorant nu este acela care nu știe multe, ci acela care își permite a-i învăța pe alții ceea ce nici el nu știe.

Oficioșii de la Cluj nu sînt datori să cunoască istoria dezvoltării noastre literare; sînt însă niște ignoranți dacă vorbesc despre ea, fără ca să o cunoască.

Tipografia de la Alba-Iulia, deși veche, nu dispunea, înainte de anul 1640, de caractere chirilice. Înainte de anul 1640 Rákóczi nu putea dar să tipărească cărți românești.

Știm, însă, că la Brașov, la Orăștie și la Sibiu, sașii, în curînd după 1550, au tipărit cărți românești, îndecosebi călindare și catehisme, iar în timpul de la 1575 pînă la 1586 s-au tipărit o mare parte din cărțile noastre bisericești în edițiuni din care există exemplare.

Vreo șezzeci de ani în urmă Matei-vodă Basarab și Vasile-vodă Lupul înființează tipografii și tipăresc cărți românești în Moldova și Muntenia și acesta e timpul, pe la 1640—1650, cînd tipărește și Rákóczi cărți românești.

Rákóczi nu este dar un începător, ci un om care ce-dează unui curent creat de alții, și este o mare prezumțiune de a pretinde că maghiarii și-au cîștigat vreun merit pentru dezvoltarea poporului român. Ar fi putut să-și cîștige mari merite și ar fi fost în interesul lor să și le cîștige; n-au înțeles însă nicodată ceea ce nu înțeleg nici astăzi, ci totdeauna ei s-au folosit de putere, ca să ne exploateze.

Să spereze cine poate, că în viitor vor face altfel.

Ministrul de Culte și Instrucțiune Publică al Ungariei a luat măsurile cuvenite, ca de aici înainte, la gimnaziul confesional greco-catolic din Beiuș, limba de propunere să fie cea maghiară, iar nu, ca pînă acum, cea română.

Nu știm însă, în virtutea cărui drept au fost luate aceste măsuri; e însă lucru învederat, că ceea ce azi se poate la Beiuș, se va putea mîine la Blaj și cu atît mai virtos la Năsăud. Iar cu închiderea gimnaziilor noastre greco-orientale din Brad și Brașov sîntem de cîtiva ani mereu amenințați.

Și nu vor fi tolerate nici seminarele noastre.

Dieceza greco-catolică a Orăzei își crește și azi nepoții în seminarul maghiar romano-catolic, iar învățătorii și-i pregătește într-o școală pedagogică pe care nu o mai putem socoti între cele românești. Și iar e lucru învederat că ceea ce azi e cu putință la Oradea-Mare se va putea mîine la Blaj și cu atît mai virtos la Gherla, unde totul atîrnă de la bunul plac al guvernului din Budapesta. Și n-are nimeni să-și facă iluziunea că biserica română greco-orientală va rezista și după ce cea greco-catolică, fără îndoială mai bine situată și azi mai bine păstorită, va fi renunțat la instrucțiunea național-română.

În mai multe rînduri și cu multă stăruință s-a cerut, apoi, ca în o parte din bisericile române greco-catolice slujba dumnezeiască să se facă în limba maghiară, iar cărțile bisericești să fie purtate pretutindeni numai în limba aceasta.

Episcopatul, ținînd seamă de spiritul comun al credincioșilor, a rezistat pînă acum: nu va mai rezista după ce școala străină va fi schimbat acest spirit. Și iar nu trebuie să ne facem iluziunea că românii greco-orientali, păstoriți precum sînt, vor fi mai conservatori ca frații lor greco-catolici.

Nu este în actualul stat ungar loc pentru viața culturală românească: aceasta ni se spune destul de deslușit chiar în coloanele ziarului *Nemzet*, cel mai autorizat

dintre organele de publicitate ale guvernului. *Dacă se menține actuala stare de lucruri și dacă noi românii vom stăruii în politica noastră de pînă acum, guvernul va face și aici la noi ceea ce a făcut la slovaci și la ruteni, unde a maghiarizat încetul cu încetul toate așezămintele de cultură.*

Începutul s-a făcut acolo, pentru că acolo rezistența era mai mică : n-are însă nici un înțeles acel început dacă aici, la noi, lucrurile rămîn tot ca mai nainte. Acum vine deci rîndul la noi, iar cît pentru noi primul pas hotărît s-a făcut la Beiuș, fiindcă acolo e mai mică rezistența.

N-avem însă decît să ne dăm seamă despre cele petrecute în timpul celor din urmă doi ani de zile, pentru ca să ne încredințăm că pregătiri s-au făcut pretutindenea și că guvernul și-a dat toată silința ca pretutindenea românii să fie incapabili de rezistență.

Pe cînd noi stăm astfel, lumea se umple de „*iconari*“. Șapte mii, nu mai puțini, au pornit, așa ne spune *Revista politică*, din Rusia înspre țările de la gurile Dunării, și altă legiune trebuie să pornească din capîștea „*culturii*“ răspîndite de „*EMKE*“ — așa cer oficioșii de la *Kolozsvár*.

„*Icoane pentru popor!*“ strigă ei, căci „*icoanele*“ sînt un mijloc de propagandă.

La Săliște, așa ne spun ei, se face un întreg cult din „*icoane*“ care înfățișează pe Mihai-vodă Viteazul, ba asupra unei porți stă chiar statua regelui României.

„Dar nu numai în Săliște“ — urmează ei.

„De la un militar de rang foarte superior am aflat că, cu ocaziunea manevrelor militare, a găsit prin sate românești mai dăsnice un foarte trist cult de icoane străine. Pre cînd prin casele maghiarilor a văzut cu bucurie un foarte plăcut dualism, care ține alătura cu «*Icoana*» maiestății-sale pe a lui Kossuth, în casele nemaghiare a văzut de multe ori *rege românesc*, ba chiar și *țar*, dar «*magyar kiraly*» nu.“

Nu noi le-am zis acestea ; cităm din coloanele unsi ziar maghiar, organ al cercurilor guvernamentale din Cluj : românii pun pe părății caselor sale portretul regelui

Carol I, pun chiar portretul țarului tuturor rușilor, dar nu pun portretul împăratului și regelui lor.

Noi nu știm ca tocmai așa să fie, dar oficioșii din Cluj, răzîmați pe autoritatea unui militar de rang foarte superior, susțin că așa este. Admițînd, deci, că în adevăr așa este, întrebăm : *Asupra cui cade răspunderea, dacă acolo, unde odinioară stătea „împăratul“, azi nu stă regele Ungariei, ci regele României, ba chiar și țarul Rusiei ?*

Numai asupra actualilor consilieri ai maiestății-sale regelui Ungariei.

„*Icoana*“ e simbol și „*icoana*“ regelui Carol I e simbolul unor dorințe vii, care azi, aici, în țara aceasta, nu se mai pot realiza.

Regele Carol I nu e atît de chipeș, ca să ieie vederile oamenilor prină chiar și în țări învecinate dar e regele care le vorbește în limba lor, regele unei țări în care românul e întîmpinat pretutindenea în limba lui românească, iar țara aceea e aici în vecinătatea noastră, mulți dintre românii de aici au umblat prin ea, mulți dintre dînșii își cîștigă într-însa pînea de toate zilele, mulți au într-însa pe cei mai iubiți ai lor.

Facă consilierii maiestății-sale regelui Ungariei, ca și aici în țara aceasta românii să fie întîmpinați în limba lor românească și ca ei să nu mai fie siliți a părăsi vatra părintească, și militarii de rang foarte superior nu vor mai găsi pe părății caselor românești nici rege românesc, nici țar, ci rege ungar — fie chiar și alătura cu Kossuth.

Dar portretul regelui Carol I inofensiv a fost totdeauna și din zi în zi mai inofensiv devine.

De cînd zguduirea din martie 1888 a produs în simțămîntul comun impresiunea dureroasă că poate și regele Carol I să fie silit a primi drept consilieri ai săi pe cei spriginiți de Rusia, de cînd în România guvernele se schimbă tot la șese luni și cad îndată ce arată cituși de puțin înclinare spre puterile apusene, de cînd influența țarului pare cea covârșitoare în țările din Orient, nu portretul regelui Carol I, ci portretul țarului e cel primejdios.

Poate guvernul Ungariei să ieie portretul regelui Carol I de pe părății caselor românești și să-l arunce în noroi, dar cită vreme românii nu sînt întîmpinați pretutindenea

în limba lor românească, numai pentru portretul țarului face loc pe acei pereți.

Acesta e pericolul care ne amenință.

Guvernul ungar poate lua contra noastră cele mai jig-nitoare măsuri, dar măsurile aceste sînt iraționale și, mai curînd ori mai tîrziu, forța împregiurărilor îl va sili să revină asupra lor. Nu este loc pentru o viață culturală românească în actualul stat ungar, dar statul ungar nu poate să rămînă cel actual, ci trebuie, dacă se conservă, să devină unul în care e loc și pentru viața culturală românească.

Sînt numai niște experimente măsurile luate de actualul guvern al Ungariei contra noastră.

Făcînd însă aceste experimente în niște timpuri ca cele de azi, ei fac masele poporului român din zi în zi mai accesibile pentru ademenirile dușmanilor noștri comuni și fac din zi în zi mai imposibilă pozițiunea acelor dintre noi care văd pericolul cel mare și nu află scăparea decît într-o sinceră și durabilă însoțire a românilor cu maghiarii.

N-are în adevăr Țara Rusiei agenți mai prețuiți, „iconari“ mai neastîmpărați ca oamenii de stat ai Ungariei.

Sînt acum patruzeci de ani, cînd invaziunea muscă-lească provocată de concetățenii noștri maghiari, un general rusesc, om evlavios, dar neorientat asupra stărilor de la noi, a intrat în biserica românească greco-catolică a unui sat din apropierea Sibiului, a înaintat cu sfiială cuvenită spre iconostas, și-a făcut de trei ori crucea și a sărutat icoana Maicei Domnului, apoi iar și-a făcut cruce și s-a retras în strană.

Românii adunați în biserică, deși nu erau creștini „ortodocși“, au fost atinși de evlavie înaltului dignitar muscălesc și, văzînd că el se închină întocmai ca dinșii, și-au șoptit unul altuia : „E dintre ai noștri !“

De cîte ori e vorba de ruși, preotul cu barba căruntă, atunci încă om tînăr, ne povestește întîmplarea aceasta :

„Chiar eu — zise el — cuprins de curenul general, am pomenit alături cu Sfîntul Părinte de la Roma și pe împăratul nostru și pe țarul Nicolae și i-am spus das-

călului din strană ca, în onoarea generalului, să cînte și un *Gospodi pomilue* ¹.“

Sînt mulți oamenii care nu pot să-și deie seamă despre importanța acestei întîmplări, care nu s-a petrecut numai o dată și numai într-un sat și lasă, unde ea se petrece, urme foarte adînci.

După ce, timp de mai multe veacuri, s-a luptat mai ales pentru conservarea tradițiilor sale religioase, românul a pierdut, încetul cu încetul, mult din conștiința lui națională și se simte mai mult creștin de rit răsăritean ca român, și e foarte înclinat a se identifica cu aceia care sînt și ei, tot ca dînsul, creștini de rit răsăritean.

Revista politică din Suceava ne spune că un tînăr român, care înfruntase pe o româncă din Roșia, pentru că nu voia să vorbească românește, a primit următorul răspuns : „Să trăiești, domnișorule ! Vindusem odată lapte la un domn din Cernăuți. Domnul acela mi-a ținut într-o zi o cazanie frumoasă și mi-a zis că numai acela poate să aibă parte de rai și de împărăția cerului care vorbește în casa lui limba lui Dumnezeu adecă cea rusească. De atunci mă feresc a vorbi românește cu soțul și cu copiii mei, și tot așa face și o vecină de-a mea.“

Tot *Revista politică* ne spune că un rus, fiind mustat pentru că n-a voit să meargă la masa unui văr al său, care era român, a răspuns :

„Dacă m-ar fi poftit un rus, la el mă duceam cu dragă inimă, căci la masa unui rus și Dumnezeu șede, bea și mîncă cu plăcere, iar la a unui român, nu.“

Tot *Revista politică* ne spune că la un parastas din satul Bôian un român a zis : „Odată vom fi cu toți ruși, și fericit cel ce știe rusește, căci în rai rusește se vorbește, îngerii rusește vorbesc, Dumnezeu de asemenea, și la vremea de apoi, cînd va veni Christos să judece lumea, tot în limba rusească va vorbi.“

Și multe de aceste ne mai spune *Revista politică*, dar toate cîte ni le spune sînt puține în comparațiune cu cele ce se petrec în Bucovina, în Basarabia și în Maramurăș, unde românii stau în atingere cu poporul rusesc și sub înrîurirea directă a agenților panslavisti.

¹ Doamne miluiește (slav.).

Iar ceea ce azi se petrece în Bucovina, în Basarabia și în Maramurăș, mîine, ori poimîine s-ar petrece și mai departe, înspre meazăzi și apus, dacă cei mai luminați dintre bărbații ce s-au ivit în timpul celei din urmă sute de ani în mijlocul poporului român n-ar fi lucrat pentru întărirea conștiinței naționale în toate straturile poporului român și dacă noi, cei ce trăim astăzi, n-am duce mai departe lucrarea începută de dînșii.

Românii, și ca rasă și ca individualitate națională, sînt un popor trainic. Nici unul dintre popoarele din Orientul Europei n-a ținut ca dînșii la limba și la obiceiurile lui, nici unul n-a trecut prin atîtea greutăți ca dînșii și nici unul nu și-a conservat firea deopotrivă cu dînșii. Veacuri întregi, de-a rîndul, biserica lor a fost slavonă, și în Moldova și Muntenia actele publice erau scrise tot în limba slavonească, iar în Ardeal nu exista o clasă cultă românească. În timpul lui Matei-vodă Basarab și al lui Vasilie-vodă Lupu s-a deșteptat apoi conștiința națională, dar preste cîteva decenii iar s-a ridicat deasupra o înrîurire străină și timp de aproape o sută de ani viața publică în Moldova și Muntenia a fost aproape cu desăvîrșire greacă. În curînd, după alungarea fanarioților, a mai urmat apoi și protectoratul rusec, care n-avea, în gîndul urzitorilor lui, decît scopul de a-i pregăti pe românii din Moldova și Muntenia pentru trecerea lor în poporul rusec, pre cînd aici, la noi, românii erau supuși înrîuririi germane și celei maghiare, ba chiar celei sîrbești.

În toate aceste timpuri grele clasele culte au șevăit și s-au dat după pîr, dar masele mari ale poporului românesc au persistat cu îndărătnicie păstrînd aproape neatînsă firea lor românească.

Dar nici unul dintre aceia, care au atentat la naționalitatea poporului român, nu le-a impus românilor ca țarul tuturor rușilor, care vine ca reprezentant al lui Dumnezeu aici pe pămînt, ca cîrmuitor al celei mai mari împărății de pe fața pămîntului, ca purtător al unei puteri providențiale, în fața căreia se cutremură o mie de milioane de oameni, din China și Indii pînă în Anglittera.

Cînd vede că nu numai în micile țări din Orient, ci pînă chiar și în Europa Apuseană ochii purtătorilor de

putere sînt îndreptați spre sprinceana țarului și că un strigăt de alarmă străbate prin lumea europeană, cînd sprinceana aceasta pare a se încreți, cînd vede că regele Carol I, cu toată gloria cîștigată la Plevna și cu tot spriginul ce i se dă din partea puterilor apusene, nu numai trebuie să tolereze propaganda rusească, ci a putut să fie silit a primi drept consilieri ai săi și oameni care au profitat de propaganda aceasta spre a slăbi pozițiunea celor ce o combăteau, cînd vede că aici, în Orient, uneltirea lui Hitrovo e mai hotărîtoare ca spriginul principelui de Bismarck, românul se cuprinde de simțămîntul că puterea țarului e mai presus de toate și că poporul român e împins și el în mod fatal spre soartea celorlalte popoare care numai sub ocrotirea țarului au găsit repaosul social.

Înspăimîntați de simțămîntul acesta, am zis noi, sînt acum cîteva zile, că atunci, cînd la Beiuș se impune limba maghiară, se face pe părății caselor românești loc pentru portretul țarului.

Ce ne răspund acum guvernamentalii din Cluj ?

„Limba maghiară a fost impusă — zic ei — pentru că un băiat a rupt tricolorul maghiar.“

Colosală copilărie !

Un băiat nevîrstnic a făcut o ștregărie și l-a împins pe guvernul Ungariei să-i facă țarului tuturor rușilor un serviciu neprețuit, săvîrșind o faptă foarte serioasă, prin care aici face imposibilă pozițiunea celor ce combat înrîurirea rusească, iar în România le dau o puternică armă celor ce combat politica de alipire cătră puterile apusene și lucrează pentru răsturnarea regelui Carol I — acest „agent“ al lui Bismarck și „bun amic“ al guvernului din Budapesta.

Dar guvernamentalii din Cluj mai răspund și ceva ce pare serios :

„Nu vor — zic ei despre susținătorii cauzei române — să recunoască că statul acesta, ai căruia cetățeni sîntem cu toții, e Ungaria (*Magyarország*), un stat maghiar, de la întemeierea lui pînă în ziua de astăzi, un stat, care totdeauna maghiar a fost în simțămintele și în așezămintele lui.“

El nici azi nu poate să fie dizolvat. Dacă o eră absolutistică a bucătit țara aceasta și a dat unor nechematii drepturi particulare, a nimicit ideea de stat și a deschis teren pentru tot felul de idei, după trecerea acelei epoce nenorocite nu se poate cere respectarea acelor drepturi date în mod legitim, fiindcă ele vatămă trecutul istoric al statului și slăbesc puterile lui pentru viitor.

Ultraiștii români nu vor să admită ideea statului maghiar, care în trecut n-a fost niciodată pusă la îndoială. Și fiindcă n-o admit, rump tricolorul, simbolul statului, agitează contra așezămintelor maghiare, și în genere nu vor să se împace cu actuala stare de lucruri.

Care e atunci datoria guvernului statului maghiar?

Ce ar face oare România, dacă ar vedea că simbolul ei e aruncat pe propriul ei teritoriu în prav?

Ce ar face oare francezul ori prusianul, dacă ar vedea că i-am rumpe vulturul?

Dacă deci *Tribuna*, la vederea înlăturării unui pericol, avizează la buna înțelegere și la iubirea reciprocă dintre cetățeni, atunci să-și deie în prima linie silința de a îndemna pe proprii ei aderenți la acea bună înțelegere și iubire, iar nu la aceea ca prin rumperea steagurilor naționale să vatăme sentimentul național.

Noi în zadar căutăm prietenia poporului român, dacă poporul român, luându-se după ultraiști, respinge prietenia aceasta.

Ne rezervăm a ne pronunța față cu acest răspuns al guvernamentalilor din Cluj. Deocamdată ținem numai să accentuăm că nu am vorbit niciodată și nu vorbim mai ales de astă dată ca „conducători“, după care „se ia“ poporul român, ci numai ca oameni care cunosc simțămintele poporului român și le exprimă fără de sfiială.

II

Sintem departe unii de alții, noi și guvernamentalii din Cluj.

Statul acesta — așa zic ei — a fost totdeauna maghiar, și niciodată ideea de stat maghiar n-a fost pusă la îndoială, ci numai era absolutismului a nimicit-o.

Pentru noi, care aici în coloanele *Tribunei* nu scrutăm trecutul, ci exprimăm simțămîntul comun al poporului român și propagăm ideea pentru viitor, e indiferent dacă au ori nu dreptate guvernamentalii din Cluj: ceea ce știm noi și ceea ce trebuie să spunem e că astăzi ideea de stat maghiar nu există în conștiința poporului român și că cetățenii noștri români nu sînt accesibili pentru ideea aceasta.

Românii din țările Coroanei ungare s-au deșteptat din „*somnul cel de moarte*“ ca cetățeni ai *Impărăției* Habsburgice și tot așa se mai simt și astăzi: dualismul a slăbit într-însii conștiința aceasta, guvernul ungar i-a depărtat de *împăratul*, dar nu i-a făcut accesibili pentru ideea de stat maghiar, ci mai virtos i-a înstrăinat de ea.

Orîșicare ar fi adevărul istoric, adevărul actual și singur important pentru omul de stat e acesta.

Însă, sînt acum două sute de ani, cu ocaziunea negocierilor de la Carlovăț, oamenii de stat din Viena au recunoscut că e o cestiune de interes european ca românii să se emancipeze, încetul cu încetul, de sub înrîurirea muscalilor atunci abia de curînd intrați în viața europeană. De aceea noi, românii din țările Coroanei ungare, am găsit la oamenii de stat din Viena, pre cît i-au iertat împregiurările, nu numai încurajare, ci chiar și ajutor în lucrarea noastră curat culturală.

Așezămintele de cultură pe care le avem astăzi, toate, sub ocrotirea Austriei, au fost întemeiate, și din aceste așezăminte au ieșit oamenii, care nu numai aici, ci și în Bucovina, Moldova și Muntenia, ba încă chiar și în Macedonia și Epir au dus germenii vicții naționale române și au deșteptat și întărit în români iubirea de limbă, alipirea cătră neam și mîndria națională, cele trei porniri care trebuie să fie covîrșitoare în inima orîșicărui român, dacă e vorba ca poporul român să reziste față cu ademirile Rusiei.

Astfel a pătruns în conștiința românimii „*deșteptate din somnul cel de moarte*“, ideea de „*împărat*“ și „*împărăție*“ fiindcă ea era propagată de cei mai de valoare și mai iubiți dintre fiii poporului român, pe care „*împărăția*“ îi ajuta în lucrarea lor pentru „*deșteptarea românilor*“.

Era absolutistică, de care se plîng guvernamentalii din Cluj, a înfrînt asupra românilor prin oameni ca Șaguna și Șterca-Șulutiu, ca Andrei și Petru de Cocsony, ca Ioan Popasu și baronul Pop, într-un, cuvînt, prin toți cei mai de valoare ai noștri.

Nu tot astfel și era constituțională.

Mai înainte de inaugurarea acestei ere oamenii de stat din Budapesta admiteau, ce e drept, și ei că e în interesul statului ungar ca toate popoarele ce constituiesc statul acesta să fie mulțumite și cel mai chibzuit dintre dînsii, Francisc Deák, a expus un întreg program de politică înțeleaptă cînd a zis că nu voind să maghiarizeze cu forța, ci făcîndu-le tuturor naționalităților plăcere stările de lucruri va cîștiga Ungaria toate inimile cetățenilor săi.

De aceea, pe la începutul erei constituționale, și cei mai de valoare dintre oamenii noștri erau, mai mult ori mai puțin, dispuși să ieie parte la viața publică a Ungariei și să propage printre români ideea de stat *ungar*.

Încetul cu încetul însă oamenii de stat din Budapesta s-au lăpădat de programul lor de mai înainte, și oamenii politici ai românilor în curînd s-au convins că nu consolidarea statului *ungar*, ci prefacerea acestui stat într-unul *național-maghiar* e ceea ce îi preocupă pe concețtenii noștri maghiari.

Și ce vrea, în adevăr, actualul guvern ?

Vrea ca el, prin puterea publică de care dispune și prin „*reuniunile*“ organizate sub ocrotirea lui, prin violență și uneltire, să nimicească toate rezultatele lucrării săvîrșite de români în timp de o sută de ani, să ne ieie unul cîte unul așezămintele de cultură națională întemeiate sub absolutism și să slăbească în români iubirea de limbă, alipirea cătră neam și mîndria națională, pentru ca să-i facă accesibili pentru lăpădarea de neam.

Foarte firesc dar, aceia dintre români, care se simt chemați a duce mai departe lucrarea începută de Șincai și Maior, de Clain și Lazăr, nu pot să ieie parte la viața publică a Ungariei și nu, mai ales, să propage în mijlocul românilor ideea unui stat în care nu e lăsat loc sigur și pentru viața culturală românească.

Astfel, „*era constituțională*“ nu mai poate înfrînti asupra românilor decît prin oameni pe care românii nu bucu-

ros îi vîd în mijlocul lor și care mai vîrtos le strică celor ce i-au ales și trimis.

Nu a voit guvernul ungar să înfruească prin altfel de oameni : oameni ca Anghelics și ca cei ce îl încurajiau a căutat și aici la noi — și el va fi știind mai bine dacă i-a găsit ori nu. Nouă ne e destulă mărturisirea făcută în coloanele organului guvernamental din Cluj, că „*ultraiștii*“, iar nu „*patrioții*“, sînt aceia după care se ia poporul român.

Guvernamentalii din Cluj nu sînt sinceri față cu publicul lor, cînd cer ca noi să propagăm în mijlocul poporului ideea de stat. Cînd acela care vrea în adevăr ca noi să propagăm ideea aceasta ne dă, înainte de toate, puțința de a lucra așa, ca să nu ne despărțim de popor. Actualul guvern voiește însă ca noi să *ne despărțim de poporul nostru*, dacă voim să fim socotiți drept „*buni patrioți*“.

Nu ne despărțim și nu ne vom despărți niciodată, pentru că nu ne iartă să lăsăm acest popor pradă unor ademeniri cu mult mai primejdioase decît toate violențele și toate uneltirile actualului regim ungar.

Atunci, cînd actualul guvern face toate opintirile ca să-i umilească pe români și să producă în ei simțămîntul că nu poate să fie fericit în țara aceasta decît acela care vorbește în limba maghiară, Rusia lucrează prin legiunile ei de agenți, ca să producă în români simțămîntul că *nici în lumea aceasta, nici în cea de apoi, nu poate să fie fericit decît cel ce vorbește rusește, că numai rusul e om adevărat*. Și noi, care îi cunoaștem pe români, nu ne-am temut niciodată că ei se vor maghiariza ; ne temem, însă, că, slăbind în ei iubirea de limbă, conștiința de rasă și mîndria națională nu vor rezista cu destulă tărie față cu ademenirile rusești.

De aceea n-am căutat și nu căutăm să ne punem noi înșine bine cu concețtenii noștri maghiari, ci am stăruit ca între *poporul român* și cel maghiar să se stabilească o sinceră și durabilă înțelegere, nu am spus niciodată că voim *noi înșine*, ci am arătat *ce trebuie să se facă* pentru ca poporul român să fie mulțumit și să se simtă îndemnat a lupta alături cu cel maghiar contra dușmanului comun. Pentru noi înșine am cerut numai

putința de a lucra ca să întărim în popor conștiința latinității, iubirea de limbă, alipirea cătră neam și mândria națională, să luminăm masele asupra pericolului ce ne amenință și să le pregătim pentru rezistență.

Cu ce ne-am ales ?

Guvernul ungar nu numai că nu ne-a lăsat să lucrăm, nu numai că ne-a persecutat fără de îndurare, ci a mai ridicat asupra noastră și pe aceia care nu oferă nici o garanție că nu le vor face mine altora „serviciile“ pe care azi le fac d-lui Tisza.

Timp îndelungat oamenii de stat din Viena au dispus de masele poporului român, fiindcă au știut să înfruească asupra lor prin oameni de valoare și să le deie acestor oameni atât autoritatea cuvenită, cât și mijloacele de care avem trebuință spre a-și păstra iubirea și încrederea românilor. Astfel, deși nu era nici în statul austriac loc destul de larg pentru o viață românească, ochii românilor erau îndreptați asupra Vienei, de unde fruntașii români rar se întorceau fără ca să aducă vreo mângâiere fie cât de mică.

Guvernul ungar a știut să producă în inimile românilor simțămîntul că astăzi Viena e cu desăvîrșire impotentă și de acolo n-avem să mai așteptăm nici un ajutor, nici o mângâiere.

Dacă aceasta au voit-o, oamenii de stat ai Ungariei și-au ajuns scopul: remîniscențele „erei absolutistice“ sînt șterse, și abia atunci, cînd se petrec lucruri ca cel de la Beiuș, își mai aduce cîte un om de fire mai reacționară aminte de timpurile în care s-au întemeiat așezămintele noastre de cultură națională.

Despărțindu-i însă pe români de „Împărăție“, oamenii de stat ai Ungariei n-au știut să-i cîștige pentru „Regat“. Nu i-au cîștigat, pentru că în „Regatul“ acesta nu e pentru viața românească nici măcar puținul loc care era în „Împărăție“; nu i-au cîștigat, pentru că au înfrîurit asupra lor prin oameni pe care românii nu-i văd bucuroși în mijlocul lor — și care niciodată nu le-au adus românilor nici cea mai mică mângâiere din Budapesta; nu i-au cîștigat, pentru că au făcut nesuferită viața acelorora dintre oamenii politici care puteau, dacă li se da putința lucrării, să conducă pe poporul român.

Au știut deci oamenii de stat din Budapesta să-i scoată pe români de sub înfrîurirea Vienei, au știut să slăbească pozițiunea susținătorilor sinceri ai cauzei române, au știut să facă preste puțință organizarea maseilor române, dar i-au silit pe români să privească mereu preste hotare și i-au făcut accesibili pentru ademenirile celor ce le șoptesc că numai de afară mai poate veni mîngâierea pentru neamul românesc.

Acela care nu o vreaște aceasta n-are să impună limba maghiară într-un gimnaziu, care totdeauna românească a fost, ci să stăruie, dimpreună cu noi, ca românimea să fie convinsă, *prin fapte*, că poate să-i mai vină mîngâiere și *dinlăuntru*, fie din Viena, fie din Budapesta, nouă puțin ne pasă, numai să-i vină cît mai curînd.

TEMPORA

Nu e de mult, ne aducem aminte cu toții, cînd tinerimea din Budapesta, generoasă din fire și cuprinsă de un nobil avînt, a trimis pe cei mai aleși din mijlocul ei în deputațiune pe cîmpul de război din Bulgaria, ca să-i ducă lui Abdul Kerim-pașa o sabie de onoare și multe urări călduroase din capitala Regatului Ungar.

În curînd apoi Abdul Kerim-pașa, ajungînd să nu mai fie socotit vrednic de grația padișahului, a fost revocat cu sabie cu tot.

Tot pe acel timp, aici, în Ardeal, prin frumoasele văi ale munților săcuiești, se adunau arme și se conscriau voinici pentru oragnizarea unei legiuni sprintene, care, printr-o manevră neașteptată și îndrăzneată, să risipească oștirea română, să ridice în fruntea afacerilor publice pe Lascăr Catargiu, atunci patriotic șef al celei mai patriotice opozițiuni, și, astfel, să facă preste puțință alianța României cu Rusia strîmătorată de Osman-pașa.

În curînd apoi Curcanii au trecut Dunărea, au sosit la Plevna, au luat Grivița și, luptînd alătura cu oștirile

țarului, l-au ținut pe Osman-pașa în loc pînă la sosirea gardelor împărătești.

Cîteva ani în urmă, izbucnind un conflict între Serbia și Bulgaria, publicul patriotic din Ungaria îl pune pe regele Milan deopotrivă cu Osman-pașa și-i trimetea cele mai călduroase urări cînd a pornit război contra Bulgariei.

În curînd, apoi, regele Milan a fost bătut și silit să se retragă spre Belgrad din fața bulgarilor victorioși.

Eroul de la Slivnița, principele Alexandru, atunci foarte urgisit a avut și el mulțumirea de a fi mult lăudat și mult iubit în capitala Regatului Ungar, numai însă în ajunul plecării sale din Bulgaria.

Sînt puține aceste experiențe, dar destul de concludente pentru ca orișice om mai chibzuit să primească din ele convingerea că concetățenii noștri maghiari sînt cam pripiți în acordarea simpatiilor lor, și sîntem convinși că bărbații în adevăr vrednici, care constituiesc cel mai nou guvern al României, nu sînt deloc încîntați de căldura cu care a fost primită la Budapesta știrea despre întoarcerea lor în fruntea afacerilor publice ale României.

Ei nu merită în adevăr laudele ce li se fac la Budapesta.

E fără îndoială în interesul monarhiei noastre ca dinșii ori alți oameni ca dinșii să conducă statul român. Dar atît numai nu e destul; ei trebuie să mai fie, ca guvern, și tari, pentru ca să-și poată face binele pe care în adevăr îl voiesc. Ei nu au condus afacerile publice ale României și, cu toată buna lor voie, cu toată superioritatea lor culturală și intelectuală, n-au putut nici măcar să împedecă pe alții de a face rău, decum să fi izbutit a face binele pe care îl intentionau — căci erau prea slabi.

În România numai partidele tari prin organizațiunea lor și prin popularitatea bărbaților de care sunt conduse, pot să-și permită luxul de a susținea independența statului român față cu orișicine; cele slabe, fie ele în opozițiune, fie în fruntea afacerilor, sînt împinse de slăbiciune să profite de propaganda rusească, pe care o admit în opozițiune ca mijloc de a slăbi pozițiunea guver-

nului și nu pot să o combată, cu hotărîrea cuvenită, cînd sînt la guvern.

De aceea numai Rusia, care nu vrea ca statul român să se consolideze, e interesată ca în România guvernele să fie slabe și să se schimbe mereu.

Nimic însă nu poate să slăbească în România pozițiunea guvernului față cu țara mai mult ca laudele ce li se fac miniștrilor români la Budapesta. Cei mai iubiți dintre oamenii de stat ai României perd, încetul cu încetul, încrederea concetățenilor săi, dacă agenților rusești li se dă prea adeseori puțința de a le zice românilor: „Iată cum maghiarii se bucură, că acești oameni vă guvernează!”

Săvîrșim deci un act patriotic dacă le zicem compatrioților noștri maghiari: *Să ne bucurăm din toată inima, dar să ne bucurăm în tăcere și fără de ostentațiune*, căci cu cît mai zgomotoasă, cu atît mai scurtă are să ne fie bucuria.

•Timpurile se schimbă și nu putem să știm dacă nu cumva mine ori poimîne oamenii pe care îi lăudăm astăzi se vor ivi alături cu alții pe care îi supără laudele aceste și pe care n-am putea să-i lăudăm și unii și alții.

Interesul patriei noastre comune e ca România să aibă un guvern tare, căci numai așa se va ține seamă de dorințele ei: să ne mulțumim că s-a făcut un pas înainte spre realizarea acestui scop.

Vom vedea apoi care e timpul ce urmează.

ARDEALUL NOSTRU

A fost odată, de mult acum un timp, cînd mari cete de oameni flămînzi, nesățioși și de cea mai aspră fire, pornind de pe sterpele cîmpii de la meazănoapte, năvăleau furtunatic, călări pe cai sălbatici, spre țările de la miazăzi, unde cerul e atît de senin, aerul atît de dulce, pămîntul atît de mînos și unde munca omenească în-

grămădise bogății nemăsurate. Mînați numai de setea lor de pradă, năvălitorii aceștia nimiceau cu flacăra mistuitoare și cutropeau ca valurile ieșite din albie tot ceea ce le cădea în cale, încît spaima li se ivea în față, leșuri, scrum și cenușe le rămînea în urmă.

Voit-a însă bunul Dumnezeu ca în preajma cîmpilor să se ridice înalte ziduri de munți, pentru ca prășila oamenilor de fire mai blîndă să nu se peardă, ci să se păstreze luptînd mereu prin văile strîmte și mai adăpostite.

De aceea românii, care pe timpul acela erau nu singurii stăpîni, cum de obicei se zice, ci singurii paznici ai bogățiilor adunate de omenirea muncitoare, au trimis aici în munții aceștia cetele lor de oșteni trăiți în războaie, ca să apere trecătorile și să se pună stavilă potopului de popoare prădalnice.

Noi românii suntem strănepoții acestor oșteni, și nu trebuie niciodată să uităm că rostul venirii noastre pe pămîntul acesta e să stăm de pază în strîmtorilor munților și să nu lăsăm pe nimeni să treacă înainte spre meazăzi.

Cum însă noi vom putea să ținem piept cu năvălitorii, cînd Roma cea puternică s-a retras și ea ? !

Romanii n-au fost învinși, ci au căzut ticăloșindu-se ei înșiși din sine. Li s-a stins puterea pentru că s-au lăpădat de bunele lor moravuri, s-au făcut desfrînați și risipitori și au încetat de a se mai iubi unii pe alții. N-avem dar decît să păstrăm bunele moravuri, să ne înfrînăm noi înșine pe noi și să ne iubim unii pe alții, pentru ca să fim tot atît de tari ca străbunii noștri în ziua cînd au pus piciorul pe pămîntul acesta.

Ardealul e o mare cetate zidită de Dumnezeu, în care nu poate nimeni să pătrundă, dacă om deplin e fiecare dintre cei ce stau azi pe ziduri și înlăuntrul lor.

Sunt acum vro 650 de ani, cînd mongolii, cei din urmă prădători, au năvălit prin Ardeal spre Șesul Țării Ungurești și peste șes pînă la mare, hotarele Ardealului erau la Caransebeș, Lugoj, Lipova, Ineu și Oradea-Mare. Mai năntă însă, timp de vreo două sute de ani, ardelenii se luptaseră neîncetat cu cumanii, alt popor de prădători, care a și fost oprit în înaintarea lui spre meazăzi. Rămăseră deci puțini oameni pe o mare întindere de pămînt.

Și puținii aceștia ar fi putut să-i oprească pe mongoli, dacă ei s-ar fi unit la timpul de mare primejdie. Regele Ungariei, atunci Bela IV, se afla însă în grea luptă cu nobilimea și, în același timp, papa pornise o strașnică goană contra creștinilor de rit oriental din Ardeal. Țara a fost dar pustiită, fiindcă erau învrăjbiți între dînșii cei ce aveau s-o apere, pe timpul acela încă numai sași, săcui și români, precum spune regele Andrei III, într-o diplomă de la 1291.

Venind mai tîrziu maghiari în Ardeal și sporindu-se și altfel ardelenii, țara putea cu atît mai virtos să fie apărată, și nici c-a mai putut vrund dușman să între decît după ce ardelenii ei înșiși i-au deschis porțile.

Au intrat turcii, fiindcă voivodul Ardealului Ștefan Laczkovici, încă la anul 1396, avea tainică înțelegere cu dînșii. Au intrat, fiindcă în timpul cînd Ioan Corvin se lupta ca să-[i] oprească la Dunăre, alt voivod al Ardealului se lupta ca să înăbușe răscoala iobagilor afară din cale asupriți, asupriți ei, care mai năntă erau oameni cu drepturi depline. Au intrat fiindcă la anul 1514, cînd se pornise un război cruciat asupra turcilor, iar alt voivod al Ardealului, nenorocitul Ioan Zapolea, a ieșit cu oastea lui — nu asupra turcilor, ci ca să începe în sînge răscoala iobagilor care cereau să li se recunoască vechile drepturi mai înainte de a fi duși pe cîmpul de bătălic. Au intrat turcii în Ardeal, fiindcă acest Zapolea n-a voit să se lupte la anul 1526 la Mohaci, care după bătălie s-a dus să sărute pulpana sultanului.

Atît în timpurile acestea, cit și mai tîrziu, pînă la 1690, cit voivozii Ardealului au fost vasali turcești, hotarele țării erau tot cele vechi, adecă la Caransebeș, Lugoj, Lipova și de aici înainte peste Ineu spre Oradea și Baia-Mare, cum ele au fost precizate și în Tractatul încheiat cu Poarta la Carlovăț (art. 2). Erau dar pe această mare întindere de pămînd destui oameni ca să apere cetatea firească și să le facă turcilor și pe șesul întins nesuferită viață: oamenii aceștia erau însă învrăjbiți între dînșii și astfel neputincioși.

Dar să nu ne închipuim noi, românii, că numai noi am suferit în aceste grele și urîte timpuri. Săcuii au fost și ei despoiați de vechile lor drepturi și libertăți,

Întocmai ca românii, iar sașii au pierdut mare parte din pământul și din orașele lor și au păstrat numai cu mari jertfe puține din vechile lor drepturi.

Dacă aceste asupriți nu i-ar fi învrăjbit pe ardeleni, Ardealul ar fi fost în timpul cutropirii turcești țaria de apărare a creștinătății, și dacă atunci, când împăratul a înapoiat iobagilor săi de la Năsăud, din Săcuime, din ținutul Făgărașului, din Munții Sibiului, din părțile Hațegului și de la Caransebeș vechile lor drepturi și libertăți, nemeșii ar fi înțeles glasul timpului și ar fi făcut și ei același lucru cu iobagii lor, mult sînge nu s-ar fi vărsat în zadar și pământul Ardealului, n-ar fi fost călcat la anul 1849 de copitele cailor căzăcești.

De aceea mare rău li se face tuturoră cînd se stirnește vrajba între ardeleni, și grea durere trebuie să ne cuprînză cînd ne gîndim cum bucată cu bucată au fost rupte cele mai scumpe părți din trupul Ardealului. Românii din părțile Caransebeșului, ale Lugojului și ale Lipovei, murășenii de la Șoimoș în sus, podgorenii de la Șiria, luncanii din părțile Ineului, vidicanii de la Beiuș și sălăgenii cei numeroși, peste un milion și jumătate de români, abia își mai aduc aminte că ei sunt ardelenii de baștină, și că abia acum de curînd au fost scoși din Ardeal — nu din dușmănie, ci ca să fie scăpați de sub legile aspre pe care le croiseră voievozii Ardealului. Acum însă, cînd acele legi au fost spulberate, ei trebuie să-și aducă aminte că ardeleni sunt în puterea cuvîntului, că în Ardeal sunt cuibarele neamului românesc și că străbunii lor au venit aici ca să apere Ardealul. Și dacă în frățească dragoste se vor uni, românii din adevăratul Ardeal sunt ei singuri destui oameni ca să apere pământul în care atîtea oase românești stau îngropate, care cu atîta sînge românesc a fost îngrășat și de atîtea sudori românești a fost udat, pământul cel sfînt, pe care românii atît de mult au suferit și atîtea lacrimi au vărsat!

Al românilor e Ardealul acesta, cum a românilor era lumea cea veche, nu pentru că ei singuri îl stăpînesc, ci pentru că ei singuri sunt rînduiți de Dumnezeu spre paza lui și ei singuri pot să-l apere în fața orîșicării năvăliri.

Dar numai bărbați fiind și numai stînd uniți împrejurul aceluiași steag, cu inimile sus și cu capetele ridicate, cum li se cuvine celor ce au un mare rost în lumea aceasta!

ARDEALUL [I]

Răposatul Grigore Brătianu, unul dintre cei mai călduroși susținători ai cauzei române, se plîngea adeseori că cercurile politice din România se interesează puțin de cele ce se petrec peste Carpați, ba pînă chiar și între oamenii de stat ai României abia se vor fi găsit doi-trei care știu să pună cestiunea ardelenască în combinațiunile lor politice.

„Și vină — îmi adaogă el într-un rînd — e mai ales a d-voastre care trăiți aici în mijlocul nostru și nu vă dați destulă silință ca să ne interesați de cele ce se petrec în Ardeal.“

„Te înșeli — i-au răspuns ei — silința ne-o dăm, dar nu prea știm cum să procedăm. Noi, la școală, nu am învățat istoria Ardealului, ci a maghiarilor, și astfel nu cunoaștem trecutul țării noastre mai bine decît d-voastre. Mulți nu și-au dat bine seamă nici despre stările actuale. Ba au fost și sunt și de aceia care cred că-i fac cauzei un bun serviciu dacă exagerează unele lucruri și trec sub tăcere altele. Astfel, voind să vă luminăm, vă depărtăm adeseori de adevăr, și în loc de a face să vă interesați, vă respingem oarecum, fiindcă trebuie adeseori să faceți experiența că, fie din neștiință, fie din nepricepere v-am spus lucruri neadevărate.“

Ca să i-o dovedesc aceasta, am scos la iveală cîteva din neadevărurile propagate mai ales de ardeleni aici în România asupra Ardealului.

Sunt vreo optsprezece ani de cînd lucrez la publicarea documentelor istorice rămase de la răposatul Eudoxiu Hurmuzaki. Chiar dacă n-aș fi voit, în timpul acestei lucrări îndelungate, a trebuit să-mi dau silința de a cu-

noaște trecutul poporului nostru și să pun faptele petrecute în viața noastră în legătură cu cele petrecute în alte țări și la alte popoare, care îmi erau mai bine cunoscute. E însă lucru firesc că ceea ce mai ales m-a interesat era istoria Ardealului. Am adunat dar mereu material pentru istoria aceasta, și nimic poate nu m-a ademenit în viața mea mai mult decât gândul că voi avea odată și eu răgaz să scriu istoria românilor din Ardeal. Ca orișicare autor *in spe*, eram deci plin de viitorul meu operă și i-am spus răposatului meu amic o mulțime de lucruri, pe care el le găsea foarte interesante și de mare importanță pentru lămurirea cestiunii române.

„Aceste trebuie să le scrii și să le publici cât mai curînd“, îmi zise el cu graba omului care putea totdeauna să facă ceea ce vrea.

I-am arătat că lucrul nu se poate, fiindcă nevoile vieții mă silesc să fac altceva.

Peste vreo zece zile, în ajunul vacanțelor de Paști, am primit apoi de la secretarul „Ligei“ o adresă, prin care mi se făcea împărtășirea că Comitetul ar dori să publice în limba franceză și în cea engleză o scurtă dare de seamă despre cestiunea Ardealului și mă însărcinează să fac eu originalul românesc pentru acea dare de seamă.

Nu mi-a rămas decât să fac ceea ce mă iertau puterile și timpul.

Am făcut un rezumat pe cât se putea de scurt pentru informarea străinătății. Am ținut dar la patru lucruri :

1. Să expun materia astfel ca să fie îndemnați a citi și cei ce nu se interesează de cestiunea Ardealului.
2. Să trec cu vederea ori să ating numai în treacăt cestiunile care pentru străini sunt de importanță secundară ;
3. Să afirm numai ceea ce, în o discuție obiectivă, se poate susține cu destul succes ;
4. Să mă mărginesc la mărturii puține și la indicarea drumului pe care trebuie să pornească cei ce vor fi voind să se dumirească și asupra amănunțelor trecute de mine cu vederea.

Mult regretatul G. Brătianu a murit mai înainte de a fi pus la cale traducerea și publicarea acestei lucrări,

iară eu nu aveam cuvinte de a stăruii ca publicarea să se facă, ci consideram originalul rămas la mine ca un adaos la „materialul“ adunat pînă aci.

Sunt acum vreo trei săptămîni însă, unul dintre cei mai distinși reprezentanți ai Ardealului, d-l profesor universitar Aron Densușeanu a publicat în *Lupta* un articol polemic, în care mă muștra că „mistific“ lumea. Nu putea să mă jignească această muștrare, fiindcă știam prea bine ce am zis ; m-a coprins însă nu fel de spaimă cînd mi-am dat seama că acela care vorbea nu era un oarecare cineva, ci unul dintre frunțașii dăscălimii, profesor universitar, ba chiar ardelean din cei mai avîntați.

Am luat deci hotărîrea să public lucrarea, pentru ca să se folosească de ea cine va voi, chiar în coloanele *Corespondenței române*.

Prieteni și binevoitori m-au sfătuit să n-o fac aceasta, fiindcă publicul român nu e deprins să citească prin gazete lucruri serioase, și astfel îmi voi risipi „opera“ și voi da totodată și *Corespondenței*, abia înființate, lovitura de moarte.

N-am ținut seamă de sfatul acesta.

Noi cei citiva oameni fără de importanță și fără de nimeni în dosul nostru, hotărînd să înființăm *Corespondența română*, nu am voit să facem o „gazetă“ numai pentru amuzarea publicului. Dacă e vorba de aceasta numai, sunt în București o mulțime de gazete, cu care noi nu putem susține concurența. Aceasta o vor fi aflat și cititorii noștri de pînă acum, și dacă ei, mulți-putini, au putut „mistui“ cele publicate în primele zece numere, vor citi fără îndoială și darea de seamă făcută de mine — *pentru străini*.

Vom începe dar la începutul lunii viitoare publicarea, și eu rog pe cititorii noștri, nu numai să citească ei înșiși *Ardealul*, ci să îndemne totodată și pe alții să-l citească.

Unitatea de vederi și de sentimente nu se poate produce atît la oameni care cunosc bine lucrurile, și studiul făcut de mine e un pas spre cunoașterea unui șir de adevăruri.

D. P. Carp a știut să-și facă reputațiunea de om cu inimă deschisă, ceea ce, în adevăr, nu este. S-a întimplat adeseori că d-sa a făcut în public enunțiațiuni, pe care alții, care țin să nu se pună degeaba în conflict cu simțimentul comun, nu se încumătă să le facă. Asta însă nu va să zică inimă deschisă, ci cu totul altceva.

Am făcut deci cu deosebită mulțumire sufletească constatarea că, după textul autentic publicat în *Constituționalul* de P. Carp n-a zis în Senat că între români și maghiari există raporturi de *cucerțiți* și *cuceritori* și că maghiarii nu pot să-i considere pe români egali cu dinșii.

În textul autentic se zice: „*raporturile dintre români și unguri erau în timpurile trecute raporturi de la cuceritor la cucerit și că secole întregi fiecare ungar se credea de o rasă superioară românilor*”.

D-nul P. Carp nu e dator să cunoască nici istoria Ungariei, nici desfășurarea raporturilor dintre români și concetățenii lor maghiari. Ar fi deci nedrept acela care i-ar imputa necunoștința în aceste materii.

Îi șade însă bine omului matur să vorbească numai despre lucruri pe care le știe.

Chiar și dacă adevărat ar fi ceea ce a zis d. P. Carp nu era treaba unui ministru român s-o scoată la iveală, așa fără de nici o rațiune.

Adevărul e însă că nici maghiarii, ei înșiși, nu pretind a fi cucerit vreodată fie Ardealul, fie restul pământului locuit azi de români, care se ținea și el de Ardeal în timpurile de care vorbește d. P. Carp. Un principe al maghiarilor, Zoltán a luat ca zestre, așa ne spune istoria *oficială*, ținuturile de pe Crișuri, iară primul rege al Ungariei, Ștefan, a luat cu drept de moștenire Ardealul. Și tot cu drept de moștenire au luat regii Ungariei și Croația, Slavonia și o parte din Dalmația. În toate aceste țări drepturi aveau numai regii Ungariei: maghiarii, ca popor, n-au avut nici un drept, și legile create de adunarea nobilimii ungare nu aveau în Ardeal mai multă valoare decît în Moldova ori în Muntenia.

Au venit apoi turcii și au trecut cu buretele peste întregul trecut. Nici în timpul stăpînirii turcești, însă Ardealul nu a încetat a fi o țară cu desăvîrșire deosebită de Ungaria. Avea și față cu Poarta, și față cu Ungaria, aceeași pozițiune ca Moldova și Muntenia.

Cu drepturi de cuceritori numai Leopold I ar fi putut să intre în Ardeal; el însă a intrat ca *liberator*, pe baza învoielii făcute între Ludovic II și Ferdinand I. Pe aceeași bază s-a încheiat *Sanctiunea pragmatică* cu fieștecare dintre țările Coroanei ungare îndeosebi. Singură *Coroana* are drepturi în aceste țări, și de aceea ele se și numesc țări ale *Coroanei ungare*.

Abia la 1848 s-au încumetat maghiarii să treacă peste întregul drept public și să pretindă ca moștenitorii lui Ferdinand I, ai lui Leopold I și ai Mariei Tereziei să renunțe la drepturile lor neîndoioase asupra țărilor ce se țin de Coroana ungară.

Nu le spunem toate acestea pentru ca să *combatem* pe d-l P. Carp, ci pentru ca nimeni în țara aceasta să nu mai vorbească despre relațiuni de cuceritori și cucerțiți între români și maghiari.

Dar, ni se va zice, nu a zis nici d-l P. Carp că maghiarii au cucerit, ci numai că ei au tratat pe români ca pe niște cucerțiți. Dacă aceasta a voit d-l Carp să o spună, atunci trebuia să-și formuleze fraza cu mai multă precizie, fiindcă un om de stat trebuie să vorbească deslușit, pentru ca nimeni să nu poată trage din enunțiațiunile lui concluziuni la care el însuși n-a voit să ajungă.

N-ar fi însă adevărat nici în acest înțeles ceea ce a zis d-l P. Carp.

Acce conștiință a *superiorității de rasă*, despre care vorbește d-l P. Carp n-a existat niciodată la maghiari.

Se înșală d-l P. Carp dacă crede că toți maghiarii au fost vreodată *nobili* și toți românii au fost *iobagi*. Primele două răscoale au fost făcute tocmai de iobagi maghiari și foarte multe dintre căpeteniile nobilimii erau români. Dacă e deci vorba de *dispreț*, nemeșul unguresc nu făcea nici o deosebire între iobagiul român și cel maghiar, iar dacă e vorba de *ură*, iobagiul nu făcea deosebire între nobilul maghiar și cel român.

Ura de rasă n-a existat între români și maghiari, ci numai disprețul și ura dintre clase, pe care d-l P. Carp poate s-o studieze și aici în țara sa, unde nu sunt decît români.

Și aceasta e nota caracteristică a discursului rostit de d-l P. Carp.

D-l A. Lahovary le spune românilor de peste Carpați să fie mai condescendenți, iar d-l P. Carp află că cererile lor nu toate sunt legitime.

Se înțelege !

Amîndoi au avut nenorocirea de a fi născuți și osîndiți a trăi în mijlocul unui popor care n-a avut clasă nobiliară, și-și închipuie că maghiarii, care au știut să scoată din mijlocul lor o vestită nobilime, trebuie să fie o *rasă* de netăgăduită superioritate, față de care românii trebuie să fie condescendenți, și este o adevărată obraznicie ca foștii iobagi și feciorii lor, oameni ce trăiesc din roadele muncii lor, să voiască a fi deopotrivă cu foștii lor stăpîni.

Adevărul e însă că puțini sunt și între maghiari, ca între români, *boierii* și că nu e nici o deosebire între *nemeșii* de dincolo și *ciocoi* de dincoace, și trebuie să ne pătrundem, în cele din urmă, cu toți de convingerea că, anume pe pămîntul locuit de români, *nemeșii* sunt uzurpatori și românii au cele mai neîndoioase drepturi.

Acesta e punctul de plecare al stăpînitorilor din Casa de Habsburg, care nu le-au *dat*, ci le-au *restituit* românilor drepturi din vechime avute.

Toomai de aceea maghiarii contestă legitimitatea stăpînirii împăratului Francisc Iosif I, înainte de încoronare, căci, admitînd legitimitatea acestei stăpîniri, ar admite și că drepturile cîștigate de români sunt bine cîștigate și neîndoioase.

Pe cînd dar maghiarii persistă în punctul de vedere al Revoluțiunii de la 1848, românii sunt acum, ca atunci, pe tărîmul celei mai neîndoioase legitimități, de pe care nu se pot depărta fără ca să se lepede de drepturile lor.

Dar, strimtorat de împregiurări, împăratul a renunțat în favorul Ungariei la drepturile Casei sale. Putea s-o face; nu putea însă să renunțe și la drepturi, pe care în clipa renunțării nu le mai avea, fiindcă le restituise ro-

mânilor. Nu poate nici chiar un împărat să deie ceea ce nu are, și la drepturi cîștigate de poporul român numai românii ei înșiși pot să renunțe.

E cineva de părerea că trebuie s-o facă, dacă n-au făcut-o pînă acum ? Sunt rațiuni de stat care cer această renunțare ?

Românii, ei înșiși, cred că și interesele lor particulare, și interesele generale române, și interesele Casei de Habsburg cer să nu renunțe. Pentru dînșii dar Francisc Iosif I și astăzi e împărat și mare principe : e treaba guvernului din Budapesta, iar nu a celui din București, să găsească chipul și mijloacele spre a-l face rege.

Iar guvernul din București, dacă are cuvînte de a ajuta pe cel din Budapesta, trebuie să se ferească de enunțiațiuni care îi îndrjesc pe români și să arate care anume sunt interesele mai mari și mai generale care cer ca românii să aducă jertfă lepădării de drepturi.

Prea e mare fierberea atît în țară, cît și peste Carpați, pentru ca să ne fie permis a intra în discuțiuni jignitoare pentru români, și preocupățiunea de căpetenie a tuturor celor ce doresc pacea nu poate fi decît domolirea spiritelor.

O CRITICĂ

Un scriitor german, d-l Traugott Tamm, a publicat, sunt acum trei ani, o carte intitulată *Ueber den Ursprung der Rumänien*¹ în care combate cu mult succes cunoscuta teorie a d-lui Robert Rösler despre originea balcanică a daco-românilor.

E lucru îndeverat că această lucrare a scriitorului german n-a putut să le placă maghiarilor. Puteam deci să ne așteptăm la o critică pe cît se poate de severă. Nici că e greu s-o faci, deoarece părți slabe are orișicare lu-

¹ Despre originea românilor (germ.).

crare și n-ai decît să stăruie cu tot dinadinsul asupra acestora și să le mai și exagerezi, pentru ca critica să fie aspră.

Scriitorii maghiari au pierdut însă foarte mult din reputația lor ca oameni de bună-credință, de aceea, se vede, au așteptat ca un om cu o mai bună reputație să facă pentru publicul german critica, fie ea chiar și mai puțin aspră.

A făcut-o d-l prof. dr. Schwicker din Budapesta și a publicat-o în suplimentul numărului 26 (1 februarie) al ziarului *Allgemeine Zeitung* din München.

D-l dr. Schwicker e, ce-i drept, un german din Ungaria, dar dintre puținii care tot mai țin la naționalitatea lor. Are deci, pe cit aceasta în Ungaria e cu puțință, iubire de adevăr și e cunoscut ca scrietor de bună-credință și vrednic de încredere.

De astă dată însă, a alunecat pe o pantă foarte primejdioasă, adică a spus și lucruri despre care nu e convins.

Voind să arate că d-l Traugott Tamm, azi profesor la Universitatea din Kiel, nu e competent a se pronunța în chestiunea originii poporului român, d-l Schwicker zice: „În genere, găsim și în scrierea d-lui Tamm constantă fapta fatală că un străin judecă despre un popor, despre istoria și despre firea lui, fără ca să cunoască limba acestui popor, fără ca să cunoască limba acestui popor, fără ca să îi fi observat și studiat, din propria sa intuițiune, viața, firea și apucăturile acestui popor și fără ca să cunoască produsele literare ale acestui popor.“

Argumentul e foarte puternic, nu însă spre a combate lucrarea d-lui Tamm, ci spre a răsturna critica d-lui dr. Schwicker, care le spune toate acestea fără ca să știe, ba tocmai pentru că nu știe că d-l prof. Traugott Tamm cunoaște bine și din propria sa intuițiune pe poporul român, produsele lui literare, ba pînă chiar și pe autorii despre care d-l Schwicker nu poate vorbi decît din auzite.

A trăit d-l Traugott Tamm ani de zile, aici la București, în continuă atingere cu cercurile literare române și a fost, nu o dată, și prin Ardeal.

CICEUL

Pe la începutul anului curent s-a vorbit mult despre Ciceu, o moșie, care făcea parte din fondul grănicerilor de la Năsăud și care, în urma dispozițiilor luate de guvernul ungar, a trebuit să fie pusă în vânzare. Grănicerii români erau supărați pentru că fuseseră nevoiți s-o vîndă, iar maghiarii erau supărați pentru că un român, d-l avocat Iuliu Coroianu, a oferit cel mai mare preț pentru ea.

Sunt între cititorii *Vetrei* fără îndoială foarte mulți, care își vor fi aducînd aminte de Ștefan cel Mare și de Petru Rareș, cînd aud ori citesc vorba „Ciceu“.

După înfrîngerea suferită la Baia, Matei Corvinul, fiind urmărit de moldoveni, care intraseră în Ardeal și prădaseră Săcuimea, a intrat la învoială cu Ștefan cel Mare. Ștefan cel Mare, care pînă atunci ținuse să nu se strice cu turcii, se declară gata de a porni lupta contra lor, iar Matei Corvinul se leagă să-i dea ajutor, rămîind ca să pornească și el însuși războiul după ce va fi făcut rînduială în Ungaria și va fi învins pe rivalii săi, unul Frederic III, împăratul roman, iar cellalt, Cazimir IV, regele Poloniei.

Pentru ca să fie asigurat contra oricărei năvăliri din Ardeal și pentru ca, în cazul unei înfrîngeri, să aibă loc de retragere sigură, Ștefan cel Mare primește de la Matei Corvinul trei cetăți: Ciceul, Bălványoșul și Cetatea-de-Baltă.

Două din aceste cetăți se aflau în fața trecătorilor de la Rodna și Birgău, cele mai importante din toate trecătorile din Carpați.

Îndeosebi Ciceul se afla în gura văii Someșului, din sus de Dej, și avea domenii foarte întinse. Astăzi sunt împrejurul *Reteagului* șase Ciceuri, care, după nomenclatura oficială maghiară, sunt: Csicsó-Keresztur, Csicsó-Hagymás, Csicsó-Ujfalu, Csicsó-Polyán, Csicsó-Györgyfalva și Csicsó-Mihályfalva. Cînd e dar vorba de Ciceu și de Bălványos, n-avem să înțelegem două castele, ci un întreg colțisor de țară, toate înălțimile care domină valea din fața Dealor, unde se întîlnesc cei doi Someși.

Ștefan cel Mare a stăpînit acest colțișor de țară și, prin el, ținutul Năsăudului și al Bistriței, și nu există nici o dovadă că Bogdan a pierdut această stăpînire cîștigată de tatăl său.

Ioan Zapolea însă, declarîndu-se vasal al sultanului, n-a mai ținut seamă de donațiunea făcută de regele Matei Corvinul și a uzurpat dimpreună cu alte castele și domenii regale și Ciceul, făcînd donațiuni din domeniile lui.

Urcîndu-se, la 1527, deci în curînd după bătălia de la Mohács, în Scaunul Moldovci, Petru Rareș ajută, ca om de încredere al Porții, pe Ioan Zapolea contra lui Ferdinand de Habsburg, moștenitorul legitim al regelui Ludovic II, care pierise la Mohács. El intră în Ardeal și cîștigă în luptă cu partizanii lui Ferdinand, în Țara Birsei, o victorie strălucită.

În urma acestei victorii el cere ca Zapolea, aliatul său, să-i înapoieze cetățile uzurpate și mai ales Ciceul.

Puțin în urmă el cere de la regele Poloniei Pocuția, pe care frate-său Bogdan o înapoiasese, și pornește război contra Poloniei, care nu voia să-i dea Pocuția.

Deoarece nici Ioan Zapolea nu voia să-i înapoieze Ciceul, Petru Rareș cere intervenția Porții, care-i și poruncește lui Zapolea, în mai multe rînduri, să pună capăt acestui conflict.

În același timp însă Curtea din Viena se pune prin Mailat în legătura cu Petru Rareș, și Mailat îi făgăduiește acestuia că Ferdinand îi va înapoia cetățile, dacă va ajunge la stăpînirea Ardealului.

Petru Rareș declară că inima lui e cu creștinii, dar interesele țării sale cer să nu se strice cu turcii, fiindcă nu cutează să se razeme nici pe Polonia, nici pe Ungaria. Dacă e deci vorba să se avînte în luptă contra turcilor, el trebuie să fie asigurat din dos și să aibă retragere liberă atît spre Ardeal, cit și spre Polonia, cum a avut tatăl său. Nu se mulțumește deci cu cetățile din Ardeal, ci cere totodată ca Ferdinand să intervie pe lîngă regele Poloniei, ca acesta să-i înapoieze Pocuția.

Ferdinand se învoiește, trimite comisari anume la regele Poloniei și încep negocierile, pe care încăpățînarea nobilimii poloneze le zădărnicește în cele din urmă.

În timpul acestor negocieri Ioan Zapolea, strîmătorat de Poartă, înapoiază Ciceul, pe care Petru Rareș îl ocupă și-l pune în bună stare de apărare. Tot atunci însă, Zapolea, care era cumnat cu regele Poloniei, cîștigă dovezi despre negocierile urmate în taină cu Polonia și cu Ferdinand și denunță pe Petru Rareș la Poartă.

În urma acestei denunțări, Suleiman Pomposul, care nu știa de glumă, alungă din Moldova pe Petru Rareș, care se retrage la Ciceu.

De aceea Ciceul se numește și astăzi Cetatea lui Rareș.

În curînd apoi Ioan Zapolea a murit, lăsînd în urma sa un singur copil, Ioan Sigismund, care, după învoiala făcută cu Ferdinand, ar fi vrut să rămîie numai ca vasal al regelui Ungariei, voievod al Ardealului. Muma lui însă, Isabella, nu voia să știe de învoiala făcută de soțul ei, ci ținea ca fiul ei să fie rege al Ungariei, și a cerut intervenirea sultanului.

Ca să se insinueze la Poartă, sfetnicul lui Fra Giorgio Martinuzzi, un fel Gheorghe Basta, îl surprinde pe Petru Rareș și-l asediază în Ciceu, îl silește să capituleze și îl trimite legat la Constantinopol.

Precum știm, Petru Rareș n-a fost tăiat, ceea ce sperau dușmanii din Ardeal, ci ridicat din nou în Scaunul Moldovii. Ciceul însă a rămas uzurpat de principii Ardealului, care au lăsat cetatea să se surpe, iar domeniul ei l-au bucătățit.

Ciceul, care a fost pus acum în vînzare, e „vatra“ cetății.

Din cetate au mai rămas pe un virf de deal ziduri de împrejmuire, în mijlocul cărora, unde a fost castelul, e loc neted ca masa.

Duminecile și zilele de sărbători, cînd zilele sunt frumoase, flăcăii și fetcele se adună acolo sus, între ziduri, și-și joacă hora pe acel loc neted, unde a trăit odinioară, ajuns pribeag, unul dintre cei mai înțelepți domni ai românilor și care ne roamîntește o frumoasă parte din trecutul neamului nostru.

Cititorii noștri își vor mai fi aducînd, fără îndoială, aminte de o scurtă notiță publicată între „varietățile“ din numărul V al *Vetrei* despre doamna Stanca, soția lui Mihai-vodă Viteazul.

Deoarece în acea notiță se admitea că doamna Stanca a fost rudă apropiată, fie nepoată, fie chiar fiică a cunoscutului mare ban Iane Cantacuzino, deci de origine greacă, s-au publicat în coloanele *Timpului* câteva documente păstrate în Arhivele Statului din care rezultă că doamna Stanca era româncă și moștenise de la părinții ei moșia Măgurele de lângă București, care a trecut în urmă la nepoata ei, Elena-domnița, fiica lui Nicolae-vodă Pătrașcu.

Urmărind cestiunea mai departe, d-l August Pessiacov din Craiova, arată-n o scurtă dare de seamă, publicată în numărul de la 1/13 mai al *Timpului*, pe baza unor documente păstrate-n Arhiva Episcopiei de Rîmnic, că doamna Stanca a fost fiica lui Radu Logofătul din Drăgoiești, ucis de Alexandru-vodă Mihnea și a jupiniei Neacșei, a avut frate pe Dragomir și fusese măritată, în prima căsătorie, cu Dumitru Banul din Vilcănești.

După ce le-a constatat acestea, d-l Pessiacov adaugă : „S-a adevărit o dată mai mult că Pătrașcu-vodă, fiul lui Mihai Viteazul, a avut o fată, Elena, crescută în pribegia părintelui său prin Germania, și că, prin urmare, acest Pătrașcu-vodă n-a fost robit de tătari“.

Adevărul este că Nicolae-vodă Pătrașcu, feciorul lui Mihai-vodă, a luat, la Viena, în căsătorie pe verișoară-sa Ana-domnița, fiica lui Radu-vodă Șerban, și că, din căsătoria aceasta, s-au născut mai mulți copii, dintre care au rămas în viață doi. Ilinca și Mihai-vodă Pătrașcu, moștenitorul prezumtiv al lui Matei-vodă Basarab.

Cititorii și mai ales cititoarele *Vetrei* se vor bucura, așa cred, dacă le voi spune ce se știe astăzi despre acești nepoți ai doamnei Stanca.

N-am să fac un studiu istoric, ci voi înșira ca într-o poveste fapte adevărate prin documente istorice și, după simțămîntul meu, foarte interesante.

În octomvrie 1599 Mihai-vodă a intrat în Ardeal, în urma înțelegerii luate cu Curtea din Viena, care însărcinase pe generalul Gheorghe Basta să intre și el cu oștirea comandată de dînsul și să strîntoreze pe Andrei Báthory despre apus.

Acest Gheorghe Basta era un așa-numit *condottiere*, o căpetenie, de oaste, care-și punea spada în serviciul celui ce-l plătea. După obiceiurile timpului de atunci, principii se puneau, cînd aveau trebuință de oaste, în înțelegere cu asemenea *condottieri*, care aduceau mercenari și-i țineau în socoteala lor și primeau în timpul războiului subvențiuni, iar după război erau plătiți potrivit cu succesele dobîndite. *Condottierele* nu era deci general, în înțelesul ce i se dă azi cuvîntului, ci un fel de antreprenor în afaceri de război. Deoarece mercenarii trăiau în socoteala lui, el îi lăsa bucuros să prade ținuturile prin care trecea cu dînșii, și era interesat să cîștige bătălii, pentru ca să poată despuia pe cei învinși și să aibă drept la răsplată.

Gheorghe Basta, un italian, intrase în serviciul lui Filip II, unchiul lui Rudolf II, și venise în aceste părți în fruntea unei cete de mercenari valoni adunați în Țările de Jos, cu care rămăsese apoi în serviciul lui Rudolf II. El era om ambițios și pătimaș, dar vestit pe acele timpuri ca bun căpitan, și nu unul dintre oștenii de frunte și-a început cariera militară sub comanda lui, între alții și Wallenstein, marele *condottiere* al Războiului de treizeci de ani. El venea dar și putea să vie cu mari iluziuni în Ardeal.

Pe cînd însă oștirea lui, trăind din pradă, înainta foarte încet spre Sătmar, muntenii au intrat năprasnic pe la Buzău și pe la Turnu-Roșu. Cardinalul Báthory a grăbit dar spre valea Oltului cu oștirea ce putuse aduna în pripă și a fost învins la Șelimbăr lângă Sibiu.

Basta se afla abia pe la Tășnad, cînd i-a venit știrea că Andrei Báthory a fost ucis pe cînd fugea spre Moldova, iar Mihai-vodă a intrat în Alba-Iulia și a luat stăpînirea Ardealului.

Acest succes neașteptat al unei căpetenii de oaste pînă atunci puțin cunoscute era o grea lovitură pentru vestitul Basta, care nu mai avea acum ce să caute în Ardeal.

În adevăr însă războiul nu era decît început.

Cardinalul Andrei Báthory a fost numai agentul nobilimii ungare, care era încă în picioare și lucra din răsuputeri și cu toate mijloacele, ca să scape de sub stăpînirea împăratului roman, în numele căruia îi cerea Mihai-vodă supunere.

Știind că singur Mihai-vodă poate să susțină stăpînirea aceasta, nobilii își dau, înainte de toate, silința să-l răpună pe el.

Unii dintre dînșii se pun în înțelegere cu Ieremia-vodă din Moldova, cu Ian Zamoyshi, cancelarul Poloniei, și cu Sigismund Báthory, care se afla în Polonia. Alții umblă să ridice asupra lui Mihai-vodă pe pașa de Buda, pe cel de Timișoara și pe boierii din Muntenia. Iar alții fac la Curtea din Viena declarațiuni de lealitate și-și dau silința să slăbească legăturile de încredere între împăratul și Mihai-vodă.

În același timp ei exagerează nemulțumirea ce se produsese în poporațiune din cauza pustiirilor făcute de mercenari.

În fața acestei situațiuni, Mihai-vodă ia hotărîrea de a păstra el însuși, ca locțiitor al împăratului roman, pe timpul războiului, stăpînirea Ardealului, iar în Muntenia lasă pe fiul său Nicolae ca locțiitor al său. El trimite apoi la împăratul o solie, prin care cere să i se trimită comisari împărătești, ca să le predea țara, pe care pentru împăratul a luat-o; cîștigă în partea sa pe săcui, pe sași și pe mai mulți dintre nobilii ungari, împarte donațiuni între boierii săi și ține oștirca sa, compusă și ea mai ales din mercenari, sirbi și cazaci, secui și unguri, în cea mai aspră disciplină, deși nu primise încă subvențiunea ce-i fusese asigurată din partea Curții din Viena, iar la Alba-Iulia găsise visteria, ca de obicei, deșartă.

În vremea aceasta Basta se oprise la Tășnad, de unde ocupa cetăți și castele și prăda ca un cuceritor în țară cucerită. El nu va fi putut fără îndoială să facă altfel: așa era obiceiul timpului, așa erau deprinși mercenarii

lui. Nu e, cu toate acestea, mai puțin adevărat, că nobilimea profita, ca să facă urgisită stăpînirea împărătească.

La 11 noiembrie 1599, Mihai-vodă îi adresează dar din Alba-Iulia o scrisoare, în care-i zice :

„Mihail, Voivodul Valachiei Transalpine, consiliarul și locțiitorul în Transilvania al Majestății Sale cesaree și regie sacratisime și căpitanul suprem al oștirilor aceleiași Majestăți în Transilvania și în ținuturile și părțile supuse etc.“

„Spectabile și magnifice domnule, amice nouă prețuite, am înțeles, că domnia-voastră magnifică a intrat cu oștirile majestății-sale și acum pradă aceste ținuturi ale majestății-sale, ocupînd cetăți și castele. După ce majestatea-sa divină a dăruit majestății-sale această provincie și noi ne-am constituit în acest loc, nu se cuvine ca regiunea aceasta să fie pustiită ci, după putință, mai virtos apărată, știind ce fel de instrucțiuni avem de la majestatea-sa, cea ce veți fi înțelegînd și domnia-voastră magnifică. Ajutorul magnificenței-voastre nu se mai cere acum, dacă nu ați venit atunci, cînd vi se cerea. De aceea vă rog prieteneste pe magnificența-voastră să scoateți oștirile acestea, ca să nu mai asuprească aceste ținuturi ale majestății-sale...“ (*Docum. privitoare la istoria românilor*, culesc de E. Hurmuzacki, vol. III, pag. 351).

Basta, jignit și altfel în amorul lui propriu, nu numai că nu se retrage, dar se pune totodată în legătură cu aceia dintre nobilii ungari care simulau lealitate față cu împăratul și lucrează atît direct, cît și indirect, ca să discrediteze pe Mihai-vodă la Curtea din Viena. Astfel, încă la 16 noiembrie, un alt italian, Paulo Giorgio Ragreseo, zice într-un raport adresat din Alba-Iulia împăratului că nu mai încapă nici o îndoială că Mihai-vodă vrea să păstreze Ardealul pentru sine, deși e urît atît de sași și unguri, cît și de români, și astfel trebuie neapărat să între trupele împărătești din Ungaria-de-Nord și să-l alunge. Tot în același înțeles stăruia și Basta dimpreună cu cei de un gînd cu dînsul.

Știindu-se înconjurat de dușmani, Mihai-vodă stăruie să i se trimită, cît mai curînd subvențiunea, trimite pe mai mulți dintre căpitanii săi să-i adune mercenari și ocupă punctele mai însemnate de la hotarele Ardealului,

Deva, Beiușul, Chioarul și altele : toate aceste sunt pentru dușmanii lui dovezi că vrea să păstreze Ardealul pentru sine. Mai mult : oștenii lui erau ținuți să plătească pînă la cea din urmă para („voll zahlen“) tot ceea ce luau de la supuși, lucru de necrezut pe acele timpuri, pe care Basta nu putea să i-l ierte.

În ianuarie 1600 relațiunile dintre Mihai-vodă și Basta erau dar atît de încordate, încît comisarul David Ungnad roagă într-un raport de la 9 ianuarie pe împăratul să intervină, pentru ca, nu cumva Basta să provoace vreun conflict inoportun.

Conflictul nici nu se produce deocamdată.

Primăvara însă dușmanii lui Mihai-vodă se ridică din toate părțile și Nicolae, amenințat de turci, de Ieremia-vodă Movilă și de o parte a boierimii, numai cu anevoie se mai susține în Muntenia. Mihai-vodă ia deci hotărîrea de a porni asupra lui Ieremia-vodă, pentru ca să-l alunge din Moldova și astfel să spargă cercul, de care era strîns, și să aibă totodată comunicațiune liberă cu cazacii și cu tătarii, pe care îi cîștigase în partea sa.

La 4 mai el emite din lagărul de la Brețcu un decret, prin care numește pentru timpul cît va sta în Moldova pe banul Mihalcea locțiitor al său, apoi trece hotarele și, la 16 mai, vestește din Suceava pe comisarii împărătești că a alungat pe Ieremia-vodă în Polonia.

Acest nou succes îi întetește cu atît mai virtos pe dușmanii lui. Turcii și polonii își iuțesc pregătirile de război, iar Basta se unește cu nobilimea, care adună oaste și bani, pentru ca să asigureze țara, precum se zicea, pentru împăratul.

Primind știri neliniștitoare din Ardeal, Mihai-vodă pune trebile Moldovei în bună orînduială, apoi se întoarce pe la începutul lunii iulie în Ardeal.

Privirile lui erau îndreptate în afară, spre Polonia, unde cancelarul Ian Zamoyschi aduna oaste, ca să-l aducă pe Ieremia-vodă iar în Moldova, și spre turci, care înaintau atît spre Muntenia, cît și spre Ardeal. Astfel nu-și dădea, precum se vede, seamă despre cele ce se pregăteau înlăuntru Ardealului, și la 2 august el îi adresează generalului Basta o scrisoare, prin care-l cheamă să vie

cu oștirile lui la Tășnad, și să stea în toată clipa gata, puindu-i cu toată seriozitatea în vedere să lase cunctațiunea de odinioară la o parte și să vină iute, cînd va fi chemat.

La 15 august el vestește pe Basta că polonczii au pornit spre Moldova și-l cheamă să vie fără de întîrziere.

Basta nu vine, dar Mihai-vodă primește primele știri despre uneltirile acum fățișe ale nobilimii, care trag în partea lor pe Moise Székely dimpreună cu mulți alții dintre căpetenile oștirii sale, cumpără o parte din lefegii, care de mult nu-și primiseră lefurile, îi adimenesc pe săcui și-l proclamă pe Basta guvernator împărătesc al Ardealului.

În primele zile ale lunii septembrie oștirile nobilimii se adună și se întilnesc cu ale lui Basta la Turda, și, la 7 septembrie, staturile Ardealului declară supunere și credință neclintită față cu împăratul, iar comisarii împărătești primesc această declarațiune cu toată încrederea și declară, din partea lor, că Basta va drege tot ceea ce a stricat Mihai-vodă.

Nu se poate înfățișa în cîteva trăsături de condei strimtorarea în care se afla acum Mihai-vodă.

Cancelarul Ian Zamoyschi, Ieremia-vodă și Sigismund Báthory intraseră în Moldova și înaintau ca să ridice în Scaun pe Simeon, fratele lui Ieremie.

O parte din boierii munteni se unise cu turcii, care trecuseră la Giurgiu, și familia lui Mihai-vodă e nevoită să se retragă la Făgăraș cu puținele averi pe care le putuse scăpa.

Turcii înaintază atît spre Oradea-Mare, cît și spre Deva.

Comisarii împărătești, adimeniți de Basta și de nobilime, își dau și ei silința să prezente pe Mihai-vodă ca trădător la Curtea din Viena.

Lefegiii, pe care-i avea în oastea sa, nu mai erau vrednici de încredere.

Nobilimea refuză de a intra la învoială cu Mihai-vodă, care declară că e gata să părăsească Ardealul.

Aceasta e situațiunea, cînd el suferă înfrîngerea de la Mirăslău, pe valea Mureșului, din sus de Alba-Iulia.

După bătălie, el scapă cu vreo trei mii de oameni spre Făgăraș, ca să-și ia familia și să treacă în Muntenia.

La Făgăraș mai vine apoi Baba Novac cu 4 000 de haiduci, Deli-Marcu cu 2 000 de călăreți sârbi și armașul Sava cu 1 000 de călăreți moldoveni. Afară de aceștia, se mai adunaseră în lagărul de la Făgăraș vreo trei mii de secui, pe care nu se putea răzîma și îi și trimite mai tîrziu acasă.

Cu oastea aceasta avea de gînd să treacă prin fața Brașovului și să iasă pe la Buzău, pe unde intrase. Pe cînd însă el înainta prin Țara Birsei, îi vine știrea că Moise Székely i-a ieșit înainte și a închis trecătoarea Buzăului cu copaci tăiați și răsturnați de-a valma în valea strîmtă.

Iar din dos era urmărit de învingătorii de la Mirăslău.

În situațiunea aceasta el se adresează din nou la Basta, îi face muștrări și stăruie să-i dea ajutor, ca să treacă în Muntenia și să alunge pe Ieremie-vodă Movilă, care era unealtă nu numai a Poloniei, ci totodată și a turcilor, deci un dușman al împăratului.

Atît Basta, cît și fruntașii nobilimii răspund la 25 septembrie din Sibiu în aceiași termeni.

„Am înțeles — zic nobilii — vestea și solia ce măria-ta ni-ai trimis prin Ioan Zelestei și prin mai mulți boieri, precum și scrisoarea ce ni-ai trimis printr-înșii în toate părțile ei o am înțeles. Nu credem de cuviință a răspunde astă dată la toate punctele scrisorii măriei-tale, ci răspundem numai la acele care alcătuiesc miezul lucrului, precum mărita-ta ne-ai vestit prin Ioan Zelestei și prin boieri, adică să ne trimiți aici la Sibiu pe măriile-lor, pe *muma măriei-tale*, pe *măria-sa doamna*, pe *Petrașcu-vodă* și pe *domnița Florica* (*az Nagyságod Aniat eő Nagt, a Vaidané azzont ő Nagt, Petrasco Vaidat es Florika azzont*), dimpreună cu toate comorile măriei-tale, pentru ca pacea între noi și măria-ta să fie tare și statornică: la aceste ne învoim și noi și primim solia și știrea ce ne trimiți, dar numai așa dacă le vei păstra aceste și ni le vei trimite aici la Sibiu pînă simbăta viitoare“ (*Docum. privitoare la istoria românilor*, culese de E. Hurmuzaki, vol. IV; Prt. I, pag. 141).

Răspunsul dat de Mihai-vodă generalului Basta s-a păstrat într-o traducere germană, pe care nu e însemnată și data. El însă e, după toată probabilitatea, de la 7 octombrie, cînd Mihai-vodă se afla în Valea Buzăului.

„Scrisoarea d-voastre — zice domnul român — am citit-o întregă și am înțeles-o. Înșirați, înainte de toate, cîteva cauze, pentru care numai eu singur sunt vinovat de cele ce se petrec acum. Deși aș putea să răspund cu scuze vrednice de considerațiune, le las aceste, fiindcă sper că *incetul cu incetul le veți găsi d-voastre înșivă*. Dau răspuns numai în ceea ce privește tractatul de acum.

Cît pentru dorința de a lăsa, pentru mai multă siguranță, familia mea și comorile mele în minile d-voastre, las hotărîrea la buna chibzuință a majestății-sale împăratului.

Adevărată e încredințarea pe care am dat-o majestății-sale împăratului despre fidelitatea mea, căci nu e în lume zălog mai mare (decît acela pe care-l dau), dar locul, pe care l-ați deliberat și luat în considerare, adică Sibiul, îl las la aprecierea d-voastre. Eu voiam să scap de robia turcească și să mă bucur de bună libertate, și aș avea acum să cad în schimb dimpreună cu familia mea în robia sașilor din Ardeal, fără ca ei să fie liberi, ce ar putea să mă îndemne la aceasta?

Apoi ați mai hotărît și un termen atît de scurt, ca simbăta viitoare. Se vede, că nu știți că eu sunt deja dincoace de munți (*Havas*), căci nu voiesc să fiu închis în Făgăraș — lucru pe care nu voiți să-l înțelegeți și să-l pricepeți, ori poate credeți că eu nu vă înțeleg intențiunea?

V-am trimis, cu toate acestea, pe Radu Clucerul, boierul meu de frunte, prin care veți afla dorințele și voința mea...”

El spune apoi, între altele, că e gata să meargă la Curtea împăratului. „Dar, — urmează — pînă cînd voi merge eu la majestatea-sa, să meargă Ercsi cu un *salvus conductus* de la majestatea-sa și cu o hîrtie asigurătoare din partea staturilor, să apuce drumul Rucărului și să aducă familia și curtea mea înapoi la Făgăraș, unde poate să stea, iară eu intru cu oastea în Muntenia, căci turcii

sunt la Rușciuc și vreau să fortifice Giurgiul..." (*ibidem*, pag. 21).

Plecînd deci de la Făgăraș, Mihai-vodă și-a trimis familia prin trecătoarea de la Bran la Tirgoviște.

La 7 octombrie, el le scrie și comisarilor împărătești din Munții Buzăului, în același înțeles, și zice între altele: „Cît pentru fiul meu, nevastă-mea și muma mea, voi face tot ceea ce-mi stă prin putință ca să vi-i trimit cît mai curînd, căci văd că măriile-voastre o prețuiți aceasta mai mult decît toate jurămintele și o solicitați alît de mult, ca și cînd eu aș fi prizonier și ar trebui să mă răscumpăr dîndu-mi feciorul...“.

Coborîndu-se pe valea Buzăului, el află în curînd că Ian Zamoytschi și Ieremie-vodă se află cu oaste de peste 20 000 oameni la Buzău, iar turcii sunt sosiți la București. El cere dar, în mai multe rînduri, ajutor, și la 17 octombrie Pătrașcu-vodă sosește în lagărul de la Illye-Város [=Illyefalva] însoțit de Stoica și de metropolitul de la Tirnova.

„Băiatul — zice David Ungnad în raportul său către împăratul — a vorbit el însuși și a spus că a fost cerut de la tatăl său și acesta i-a poruncit să se prezente; a venit dar și se pune la dispozițiunea majestății-sale, căreia vrea să-i servească. Ochii băiatului, care poate să fie de vreo 14 ani, erau plini de lacrimi (?); altfel e bine, voios, zice că el nu are dușmani, nu se teme de nimeni. Dacă va fi păcătuit tatăl său ceva, el nu e vinovat, și cere numai să fie dus la majestatea-voastră...“

Femeile și comoara au să vie și ele. Pe băiat l-au dus azi la Brașov, și Csáki i-a făcut toate onorurile, ca și cînd tatăl său ar fi și acum la putere; după ce vor fi venit și femeile, vor fi duși toți împreună la Gelău.“

Care vasăzică acum și Sibiul era prea aproape de hotar și vorba era să ducă familia lui Mihai-vodă la Gilău, dincolo de Cluj.

Comisarii împărătești, oameni tîmpiți, abia acum încep să simtă că nobilimea îi înșală. Ea nu vrea să-i jure împăratului credință, începe să-și formuleze condițiunile.

„Pare-mi-se (*mit dünkht*) — zice David Ungnad în încheierea raportului — că *Basta e în prea mare convență cu ardelenii și umblă prea mult după dînșii...*“

Cam așa și era.

Nobilimea a simulat cîtă vreme avea trebuință de comisarii împărătești și de Basta, ca să scoată pe Mihai-vodă din Ardeal; acum după ce Mihai-vodă ieșise din Ardeal și era strîmtoat între leși și turci, iar Pătrașcu-vodă se afla în minile lui Csáki, nobilii vorbeau mai deschis, și unii dintre dînșii se adunaseră împrejurul lui Moise Székely, iar alții sub steagul lui Sigismund Báthory.

II

După ce și-a trimis feciorul în Ardeal, Mihai-vodă a pornit la vale, ca să dea pept cu Ian Zamoytschi și cu Ieremia-vodă Movilă, care înaintaseră pînă spre Ploiești.

Încă la 26 octombrie 1600 se încep hărțuierile, și două zile în urmă pleacă și doamna Stanca în Ardeal. La 20 octombrie, pe înserate, ea sosește în lagărul lui Moise Székely, care se afla în strîmtoarea Buzăului. Ziua următoare ea sosește în lagărul lui Ștefan Csáki la Lecfalău, și, fiind obosită de drum, rămîne aici o zi, ca să odihnească. Astfel, abia la 23 octombrie sosește în lagărul de la Illye-Város [=Illyefalva], ca să treacă spre Brașov.

„Azi — raportează David Ungnad împăratului — a trecut soția lui Mihai-vodă cu nouă trăsuri și cu multe altele care pe lîngă lagărul de aici și s-a arătat umilită (*diemuetig*) și modestă față cu cei ce au ieșit ca s-o vadă. Era singură și îmbrăcată în o blană de damasc roșu, căptușită cu samur, iar în fața ei ședea o femeie bătrînă. Avea la trei trăsuri optsprezece cai admirabil de frumoși.“

În vremea aceasta soțul ei suferise o grea înfrîngere pe Teleajen, lîngă Bucov, unde ținuse timp de două zile, la 19 și 20 octombrie, piept cu polonezii și cu moldovenii.

„Două zile de-a rîndul am ținut norocos piept cu polonezii — zice Mihai-vodă într-o dare de seamă adre-

sală împăratului Rudolf II (Hurm., V, IV, p. I, pag. 236). Deoarece însă din o parte mă strimtorau polonezii, din alta-mi steteau în față turcii înarmați, iar din a treia parte, adecă din Ardeal, pe care îi socoteam amici, iar nu dușmani, a năvălit în Muntenia Moise Székely, căpetenia oștirii lui Sigismund Báthory, nemaiputînd spera ajutorul ce mi se promisese din Ardeal și fiind încunjiurat de atît de deosebiți și de încruntați dușmani, am fost nevoit să mă retrag de-a lungul munților spre Craiova și să mă feresc de ferocitatea polonezilor, după ce atît de des am implorat ajutorul ardelenilor și nu am putut să-l obțin. Le-am adus aminte pacturile, scrisorile de credință și obligamentele, pe care le-au luat asupra lor, dar degeaba mi-am perdut silințele, căci erau conjurați să mă peardă. Ajuns în aceste atît de mari primejdii, n-am știut să găsesc alt remediu decît să scap la maiestatea-voastră, căruia totdeauna i-am fost credincios, ca să fiu părtaș de bunăvoința aceuia pe care l-am urmat totdeauna cu devotament. În drumul acesta, avînd în coaste pe turci, în frunte cu beiful de Nicopoli și cu cel de Vidin, care trecuseră Dunărea, ca să le vie într-ajutor polonezilor, am trimis înainte pe banul Craiovei, ca să-i abată pe dușmani... Îvingînd aceste greutăți, am răzbit drept spre maiestatea-voastră nu cu multă oaste peste teritoriile majestății-voastre și peste Ardeal, unde majestatea-voastră veți fi binevoit a înțelege la ce fel de calamități, injurii și insurecțiuni am fost expus. În multe locuri au dat năvală asupra oștirii mele și au ucis-o fără de nici o considerațiune. Din cetatea Devei, în Ardeal, au îndreptat tunurile asupra mea, și mulți dintre ai mei au căzut și, prin asemenea calamități, nu într-un singur loc din Ardeal am trecut. Nemulțumiți cu aceasta, ardelenii au trimis la Baia-de-Criș scrisori, prin care au poruncit cu asprime ca poporul să se ridice asupra mea. Afară de aceasta, m-au urmărit oștirile de la Lipova și de la Ineu, dar, fiind prea puțini, n-au îndrăznit să dea năvală asupra oamenilor mei. Străbătînd prin astfel de calamități, am sosit la majestatea-voastră gol, despuiat de toate averile mele. Întreaga mea vistierie, mărgăritarele prețioase, de care aveam multe, lucrurile de argint și de aur, vestmintele nu de desprețuit, numeroșii cai, care

nu erau de mic preț, în sfîrșit, tot ceea ce am avut în stăpînirea mea, am perdut din cauza credinței mele către majestatea-voastră, și perzînd odată acele lucruri, pe care le-am agonisit cu mare osteneală și multă sudoare, nu mai știu încotro să mă întorc. Din cauza extremei strimtorări n-aș fi putut să-mi urmez nici drumul, dacă n-aș fi fost ajutat de alții.“

De la Bucov dar, Mihai-vodă s-a retras cu rămășițele oștirii sale, vreo trei mii de oameni, mai ales cazaci și sirbi, spre Curtea-de-Argeș. Aici s-a despărțit de muma-sa și de fiică-sa Florica, care a trecut pe la Turnu-Roșu în Ardeal, ca să meargă la muma și la fratele ei.

De la Curtea-de-Argeș, Mihai-vodă a trecut prin partea de sus a Olteniei. Strimtorat de turci, el a intrat apoi, după toată probabilitatea, prin trecătoarea de la Vulcan în Ardeal și, astfel, coborînd pe Strei la vale, a trecut, pe lângă Deva, Murășul și a ajuns la Baia-de-Criș.

După informațiunile primite de comisarii împărătești din Ardeal, el a trecut spre Caransebeș și Lugos. Nu mai încape însă nici o îndoială că pe la Lugos n-a fost : chiar dac-ar fi ajuns dar la Caransebeș, a apucat de aici drumul spre Hațeg.

La 6 decembrie, el vestește de la Hălmaș pe Paul Nyáry, că va sosi la Beiuș. De la Beiuș trece la Oradea-Mare, unde lasă oștirea lui, și la 12 decembrie vestește pe împăratul Rudolf II că e pe drum spre Praga.

La 14 decembrie se află la Debrîtin și abia la 12 ianuarie 1601 e sosit la Viena. Astfel el a petrecut pe drum aproape trei luni de zile.

În timpul acesta doamna Stanca a fost internată împreună cu copiii ei la Gilău, unde situațiunea ei a fost din ce în ce mai grea.

Îndată ce știrea despre retragerca spre apus a lui Mihai-vodă a sosit în Ardeal, nobilimea ungară a început să vorbească mai pe față despre ridicarea în Scaun a lui Sigismund Báthory și să strimtozeze din ce în ce mai tare pe Basta și pe comisarii împărătești.

În același timp Ian Zamoyski cere extrădarea soției și a fiului lui Mihai-vodă ; însă Basta și comisarii răs-

pund că aceasta numai în virtutea unui ordin primit de la împăratul ar putea s-o facă.

La Curtea din Praga dispozițiunile nu erau însă deloc astfel ca împăratul să poată da un asemenea ordin.

În ciuda tuturor uneltirilor făcute de Basta, de comisarii amăgiți de dînsul și de agenții nobilimii, Curtea avea încredere în Mihai-vodă, și la 15 decembrie, adică două zile după sosirea lui Mihai-vodă la Debrîtin, împăratul Rudolf II, care nu primise încă știre despre cele petrecute la Bucov, stăruie într-un rescript adresat staturilor din Ardeal, să i se dea lui Mihai-vodă ajutorul cerut.

„Noi — zice el (Hurm. V, IV, P. I, pag. 209) — o dorim aceasta, cu atît mai virtos, și vă punem în vedere ca în lucrul acesta să nu vă gîndiți atît la Mihai el însuși și la ofensa pe care v-a făcut-o, cît la salutea voastră și a celor ce se țin de voi, și să vă arătați mai grăbiți a le da ajutor acelora care îl cer contra dușmanilor Împărăției.“

Mihai-vodă a fost dar primit cu brațele deschise la Viena, și nobilimea știa că așa are să fie. Ea a trimis deci la Viena și la Praga o deputațiune ca să indisună Curtea față cu Mihai-vodă și să facă, prin amenințări, presiune asupra împăratului, care era om mărginit și slab de înger. Deputațiunea aceasta sosise la Viena mai-nainte de Mihai-vodă și se afla la Praga cînd el a sosit la Viena. Îndată dar ce sosește la Viena, Mihai-vodă roagă, prin o scrisoare de la 12 ianuarie 1601, pe Carol Magnu să facă tot ceea ce-i stă prin putință ca împăratul să nu le dea deputaților ardeleni răspuns mai-nainte de a fi vorbit cu dînsul.

În aceeași zi el îi adresează și împăratului o scrisoare, în care zice, între altele :

„Și deoarece am dat ardelenilor, drept ostateci, pentru statornicia mea credință, pe soția mea, pe fiul meu și pe fiica mea, și precum aud, viața lor se află între ardeleni în pericol, mă rog cu umilință să binevoiți sacratissima-voastră majestate, a purta de grijă pentru salutea și rămînerea lor în viață, și să porunciți cu asprime d-lui Basta să-i elibereze din minile ardelenilor și să-i trimită sub bună pază la Cașovia, ori în orîșicare alt loc

de sub stăpînirea majestății-voastre, cum veți crede majestatea-voastră mai bine.“

Într-o altă scrisoare el cere ca să i se înapoieze caii de trăsură a nevestei sale și caii de călărie ai feciorului său, precum și alți cai de trăsură ori de șa, care au fost risipiți prin deosebite castele, și ca soția sa să poată veni nesupărată cu toată curtea ei în Ungaria.

Consiliul împărătesc face la 5 februarie propunerea să fie împlinite toate cererile lui Mihai-vodă și să i se trimită lui Basta un ordin în acest înțeles. Acum însă împăratul și consilierii lui nu mai puteau să dispună nimic în Ardeal.

Nobilimea trimisese deputațiunea la împăratul numai pentru ca să cîștige timp, și pe cînd Mihai-vodă petrecea la Viena, în Ardeal se făceau pregătirile pentru ridicarea în Scaun a lui Sigismund Báthory.

Deoarece regele Poloniei, încurcat atît cu cazacii, cît și cu moscoviții, se ferea de un conflict cu Rudolf II, cancelarul Ian Zamoyski n-a îndrăznit să intre cu Sigismund Báthory în Ardeal, ci s-a retras, după ce, în înțelegere cu Poarta, a ridicat pe Simeon-vodă Movilă în Scaunul Munteniei, și Sigismund Báthory a fost nevoit să se întoarcă și el în Polonia. Nobilimea l-a ales, cu toate aceste, voivod al Ardealului și a silit pe Basta și pe comisarii împărătești să se retragă la Sătmar.

La 10 februarie, aproape o lună de zile după sosirea sa la Viena, Mihai Viteazul adresează dar împăratului o scrisoare, prin care-i împărtășește că a primit scrisoare de la familia sa, care l-a vestit despre cele petrecute.

„Deoarece — urmează el — din cauza inimilor celor din Ardeal, care totdeauna năzuiesc spre lucruri noi, toate sunt nesigure, mă tem, sacratissima maiestate, pentru familia mea, care ea singură mi-a mai rămas după ce am pierdut toate pentru fidelitatea mea. Rog deci pe sacratissima-voastră maiestate să poruncească grațios pentru ca nu cumva nenorocita mea familie, care e nevinovată, să cază în extremă primejdie, ca vreunul dintre fideliții săi, care se află la hotarele Ardealului, să ia cît mai curînd măsuri pentru aducerea familiei mele în ținuturile supuse majestății-voastre. Dacă se va fi dat pe față

c-am păcătuit ceva față cu majestatea-voastră, vă închin de aici înainte viața mea, numai ca mult iubitele mele zăloage, care sunt cele mai nevinovate, să fie scăpate de robie și de frica în care se află în ceasul acesta.“

În același timp el le scrie căpitanilor săi rămași pe la Oradea și Beiuș să facă tot ceea ce omenește e cu putință ca să-i scape familia din Gelău.

Încercările se fac, dar nu reușesc și astfel rezultatul lor e că doamna Stanca și copiii ei sunt păziți cu mai multă strășnicie.

Astfel Bartolomeu Somogyi, un om de încredere, îi scrie lui Mihai-vodă, la 23 martie, din Beiuș :

„Cît pentru familia măriei-tale, voi trimite și acolo mine dimineată un răvaș, dar atît m.s. Pătrașcu-vodă, cît și ceilalți se află în bună sănătate. *Cît pentru celelalte lucruri, voi purta de grijă așa, că dacă dracii nu sunt la mijloc, îi voi aduce aici afară.*

Pot să mai scriu măriei-tale că acum a sosit de la Poartă solul împăratului în cursul adunării, și a cerut împăratul pe Pătrașcu-vodă, Ineul și Lipova, dar nu le-au dat și nici nu le vor da nici într-un chip, fiindcă viind măria-ta aici, vor să-și cîștige pacea prin Pătrașcu-vodă.“

Un alt om de-ncredere, Nicolae Sennyey, îi scrie la 28 martie :

„Zău, aș fi dorit să umblu în treaba cu care m-ai însărcinat măria-ta, ca să aduc pe Pătrașcu-vodă din Gelău, dar după ce m-am întors de la măria-ta, aceasta nu era cu putință nici pentru mine, nici pentru altul, ca să aducem aici pe măria-sa, fiindcă se află sub mare pază; îndată ce ai venit măria-ta aici pe pămîntul nostru, după aceea nici nu-i mai dedeau voie să iasă să se joace...“

Iar alt om de încredere, Nicolae Zólyomi, îl vestește, la 29 martie, că Sigismund Báthory a intrat din Polonia în Ardeal cu polonezii și cu moldovenii și că doamna și Pătrașcu-vodă au fost ori vor fi curînd mutați la Făgăraș.

Nobilimecă considera deci familia lui Mihai-vodă drept obiect de compensațiune și o ținea sub bună pază. Simțind apoi că oamenii de credință ai lui Mihai-vodă umblă s-o scape, au voit s-o mute, însă nu la Făgăraș, ci

la un loc mai sigur, în castelul de la Gurghiu, tocmai în nordul Ardealului.

În vremea aceasta Mihai-vodă pleacă de la Viena la Praga, se întâlnește cu împăratul Rudolf II, și pune la cale o nouă acțiune pentru recucerirea celor trei țări. Asigurîndu-i-se subvențiile cuvenite, el încă în martie însărcinează pe oamenii lui de credință să-i adurte mercenari la Oradea-Mare și, la sfîrșitul lunii aprilie, el pleacă din Viena, ca să se pună iar în fruntea oștirii.

Mihai-vodă a avut prima audiență la împăratul Rudolf II la 1 martie, iar la 18 martie el s-a întors la Viena ca să ia subvențiunea ce i se acordase pentru întreținerea unei oștiri de 15 mii oameni. Două zile în urmă, la 20 martie, sosește și Sigismund Báthory la Bistrița, și de aici înainte situațiunea e lămurită și succesul atîrnă de la grăbirea cu care se fac pregătirile. Cu toate acestea, o lună de zile în urmă, la 18 aprilie, Mihai-vodă se află încă tot la Viena și abia în primele zile ale lunii mai el sosește la Cașovia, unde se întâlnește cu Ferrante Gonzaga și cu Basta, ca să stabilească planul de acțiune și apoi să organizeze cetele ce alergau din toate părțile sub steagurile lui.

Astfel nobilimea și Sigismund Báthory, avînd timp de pregătire, adună 25 pînă la 30 mii oameni, și la începutul lunii iulie, Sigismund Báthory iese în fruntea acestei oștiri în Sălaj și tăbărește la Șimleu, ca să fie mai aproape de turci și să tragă în partea sa pe haiducii de la Tisa. Basta pleacă dar și el de la Sătmar cu vreo zece mii de oameni și se întâlnește la 7 iulie lîngă Majtény cu Mihai-vodă, care adusese la Dobrișin vreo șapte mii de oameni.

Deși avea oștire mai mare, Sigismund Báthory nu s-a putut susține la Șimleu, ci s-a retras, încetul cu încetul, spre trecătoarea de la Ciucea. Astfel, strîmătorat în cele din urmă la Goroslău, e nevoit să primească la 3 august lupta, în care perde 15 mii de oameni, 40 de tunuri și peste o sută de steaguri.

După lupta de la Goroslău, Sigismund Báthory se retrage spre hotarele Poloniei, iar Mihai-vodă intră în Ardeal dimpreună cu Basta, trece prin Cluj, unde este primit cu porțile deschise, apoi înaintează spre Turda,

unde e omorît fără ca să-și fi revăzut familia, care rămîne timp îndelungat uitată.

Abia în octombrie 1602 Pătrașcu-vodă, adresează împăratului următoarea petițiune :

„Eu Pătrașcu-vodă, fiul lui Mihai-vodă, rog prin această suplică a mea umilit pe majestatea-voastră cezaree, că voind, pe cînd trăia, sârmanul meu tată să mă trimită la curtea majestății-voastre cezaree, după ce m-a trimis pînă la Cluj, ardelenii m-au făcut prizonier și m-au făcut rob și m-au trimis într-un castel, care se cheamă Gelău (Giaslo), timp de doi ani. În care a mea robie eu și sârmana mea mamă a rugat pe atotputernicul Dumnezeu ca, recucerind majestatea-voastră Ardealul, să fim eliberați și sârmanii de noi din robie ; și după ce Domnul Dumnezeu a conces sfînta sa grație, că majestatea-voastră ați recucerit Ardealul, să fiu eliberat și eu cu sârmana mea mamă : de aceea mă rog pe iubirea lui Dumnezeu să-mi acorde majestatea-voastră grația de a putea veni la Curtea majestății-voastre, și să sărut picioarele majestății-voastre, să trăiesc și să mor în rîndul celor mai mici servitori ai majestății-voastre cezaree. Rog de asemenea *din nou* pe majestatea-voastră cezaree să binevoiască a ordona il. domn Basta să-mi înapoieze efectele (*robbe*), pe care le-au lăsat tatăl meu și muma mea, și cu acele efecte voi veni la majestatea-voastră“ (Hurm., V, IV, P. I, pag. 328).

În suplica aceasta nu mai e vorba și de Florica.

Drept răspuns la această suplică, împăratul cere, într-un rescript de la 10 octombrie 1602, părerea lui Basta, care se afla atunci în negocieri cu Sigismund Báthory și cu nobilimea. Iar la 21 decembrie vestește pe arhiducele Matei că nu crede docamdată de cuviință să plece doamna Stanca cu fiul ei din Ardeal.

Abia pe la începutul anului 1604 Pătrașcu-vodă scapă din robie : acum însă el a rămas singur-singurel.

„Aflîndu-se bunica-mea, muma răposatului meu tată, călugărită într-una din mînăstirile din Valachia — îi scrie el împăratului — și primind știre despre nevoile și marile mele strîmtori, după moartea prea sârmanei mele mume, a hotărît numita mea bunică să trimită la mine pe unul din servitorii mei cu oarecare cimitare împo-

dobite cu petri scumpe, cu oarecare furnimente de cai împodobite cu petri scumpe, cu cîteva tave de argint, cu o blană de samur și cu alte prețioase, pentru ca să mă folosesc de zisele efecte în nevoile mele. Care servitor al meu plecînd de aici, în toată siguranța și cu bună pază pînă aproape de *Tarnovo*, au năvălit asupra lui în drumul de țară soldați valoni din compania Ragn Grof și l-au prădat spre totala mea ruină...“ (*ibid.*, 402).

Tinăr, de vreo nouăsprezece ani, Nicolae-vodă Pătrașcu stă deci singur în lume și despuiat de toate averile pe care le adunaseră părinții lui, ba pînă chiar și de rămășițele primite de la bunică-sa.

Din timpul petrecerii la Viena și la Praga a lui Mihai-vodă ne-au rămas cele mai bune portrete ale lui. Unul dintre ele îl vom reproduce în numărul viitor al *Vetrei*.

D-l D. Sturdza a făcut în ședința de la 20 noiembrie 1892 despre acest portret următorul raport :

„În vara acestui an, vizitînd Galeria imperială de pictură din Viena, am descoperit portretul lui Mihai Viteazul într-un tablou mare al pictorului flamand Franz Francken I, născut la Anvers, în anul 1542. Tabloul poartă numărul 822 în catalogul galeriei (p. 211). Acest tablou reprezintă cunoscuta scenă cînd prea bogatul rege Cresus arată înțeleptului Solon bogățiile sale. Cresus este îmbrăcat în haină lungă și splendidă, împodobită cu aur și pietre prețioase ; el arată o mare mulțime de vase de aur sculptate, pietre scumpe, coroane și altele lui Solon, care stă la stînga regelui, îmbrăcat simplu. La dreapta regelui este o femeie — soția lui Cresus — îmbrăcată de asemenea în haine de mare lux și împodobită cu scule de aur și de pietre prețioase ; lingă dînsa, la dreapta, stă un bărbat care îi dă brațul. Acest bărbat, al doilea în însemnătate după Cresus, este Mihai Viteazul. Celelalte figuri din tablou sunt pe al treilea și al patrulea plan. Figura lui Mihai-vodă este cea cunoscută din gravura făcută la Praga la 1601 de pe natură de Sadeler. Pictorul Francken era contemporan cu gravorul Sadeler. Francken lucra mult pentru Curtea imperială din Viena, pe lingă care trăia și Sadeler, care a reprodus în gravură mai multe tablouri ale lui Francken. Este dar evident

că acești doi artiști își cunoșteau reciproc lucrările. Se vede că figura frumoasă, nobilă și impunătoare a voievodului nostru a plăcut lui Francken, și de aceea a pus-o în tabloul său cu Cresus, reproducînd-o după gravura lui Sadeler, aproape fără nici o schimbare, nici la figură, nici la costum, decît că a făcut pe Mihai puțin mai tînăr. Pozițiunea importantă, pe care o dă Francken eroului român în tabloul său, este o dovadă că personalitatea lui Mihai Viteazul a făcut o mare impresiune la Curtea din Viena.“

Despre aceasta avem foarte multe și neîndoioase dovezi. Mihai-vodă a produs asupra contemporanilor săi o adîncă și statornică impresiune.

Mai ales după moartea lui a ieșit tot mai mult la iveală că în el creștinătatea n-a pierdut numai un luptător neînfricat, ci totodată și pe omul cu vedere largă, care cunoștea ca nimeni afară de dînsul țările de răsărit, avea cele mai întinse legături și știa să judece lucrurile și oamenii și să croiască cu multă prevedere planurile de acțiune. Pretutindenea dar, pînă în Anglittera și Svedia, se vorbește cu multă admirațiune despre dînsul. Chiar peste cincizeci de ani după moartea lui, un om de încredere al împăratului Ferdinand III, voind să pună în evidență virtuțile războinice ale lui Matei-vodă Basarab, îi zice acestuia „*un al doilea Mihai*“.

Fiul acestui mare, bine cunoscut, mult lăudat și totodată nenorocit domn, era ținut în robie și umilit de nobilimea care răzbuna în el faptele părintelui său. Împăratul Rudolf II nu putea să-l scape, deoarece după moartea lui Mihai-vodă, stăpînul situațiunii nu era Basta, ci Sigismund Báthory, și Imperialii numai negociînd cu Báthory se mai susțineau în o parte a Ardealului.

În anul 1602, după ce Simeon-vodă Movilă e alungat din țară, boierii vor să ridice în scaun pe Nicolae-vodă Pătrașcu, și unul dintre frații Buzești merge în solie la Praga, ca să-l ceară. În zadar, căci puțin timp în urmă nobilimea îl părăsește pe Sigismund Báthory tocmai pentru că negocia cu Imperialii, și Basta e nevoit și el să se retragă spre Sătmar.

Astfel în Scaunul Munteniei se urcă Radu-vodă Șerban, rudă a lui Mihai-vodă și continuatorul politicii lui,

iar în Ardeal nobilimea se adună împregiurul lui Moise Székely, omul Porții, care intră cu turci, tătari și cazaci în țară.

Pe la sfîrșitul lunii iulie 1603, Radu-vodă intră și el în fruntea unei oștiri de vreo 15 mii de oameni în Ardeal, se întilnește cu Székely în Țara Birsei și, în primele zile ale lunii august, cîștigă o strălucită victorie. Moise Székely rămîne pe cîmpul de bătăie, iar oștirca lui se risipește.

În urma acestui succes dobîndit de Radu-vodă, generalul Basta intră din nou în Ardeal cu vreo 12 mii de oameni și face, în unire cu Radu-vodă, o expedițiune asupra Timișorii.

Acesta e timpul cînd Nicolae-vodă Pătrașcu, tînăr de vreo optsprezece ani, scapă, în sfîrșit, din robie și se duce la Viena, unde e primit cu brațele deschise.

Împăratul dă cele mai aspre porunci ca prădătorii să fie urmăriți și Nicolae-vodă Pătrașcu să-și primească averea răpită ori, cel puțin, cuvenita despăgubire. Se și iau măsuri, ba i se promite unui mijlocitor, Chervatier, un premiu de 1 000 florini, dar urmărirea a rămas zadarnică și Nicolae-vodă Pătrașcu, despuiat de toate, trăiește mai departe din mila împărătească.

Abia peste patru ani el iese iar la iveală, ca om de capul lui, în niște împregiurări care hotăresc pe timp îndelungat soarta popoarelor de la răsărit.

Nobilimea în curînd se reculege și se răscoală sub conducerea lui Bocskay, și încă pe la sfîrșitul anului 1604 Radu-vodă pornește din nou cu oștirea asupra Ardealului; Basta însă refuză ajutorul ce i se oferă și intră din nou în negocieri cu nobilimea.

Rezultatul acestor negocieri este că Imperialii iar sunt nevoiți a se retrage din Ardeal și Bocskay e părăsit de nobilimea care ține la legăturile cu turcii.

Împăratul Rudolf II era un om incapabil, lipsit de energie și de pricopere, una din cele mai triste figuri în istorie. El s-a bucurat, cu toate aceste, de o pace îndelungată, deoarece contemporanii lui de la Constantinopol erau și ei incapabili, iar Franța, dușmanul secular al Casei de Habsburg era slăbită de lupte interne. După ce însă

Henric IV s-a urcat în Scaun, a publicat Edictul de Nantes și a introdus ordinea în Franța, situațiunea era din zi în zi mai grea pentru Casa de Austria și tot mai mult pătrundea convingerea că Rudolf II nu e în stare să conducă afacerile.

În același timp nici Rudolf II, nici fratele său Matei, nu aveau copii și într-înșii se stingea ramura directă a Casei de Habsburg. Avea să urmeze la tron Ferdinand de Carinthia, un văr al lor, ale căruia drepturi de moștenire atât în Ungaria, cât și în Boemia, erau discutate și discutabile.

În fața acestei situațiuni, nemulțumirile, pînă acum înăbușite, se dau pretutindenea pe față și mai ales în Austria, în Boemia, în Moravia și în Silezia încep să se miște protestanții.

Nobilimea ungară profită și ea, ca totdeauna, de strimtorările Coroanei și, pe la începutul anului 1606, după moartea lui Bocskay, se adună împrejurul lui Gavriil Báthory, care nu se mai mulțumește să vie voivod al Ardealului, ci pretinde, ca rege al Ungariei, și stăpînirea asupra Moldovei și Munteniei și ține să se intituleze „Rege al Daciei“.

În același timp se mai ivesc alți trei pretendenți la Scaunul Ardealului: Paul Nyári, Sigismund Rákóczi și Drugeth de Homonna, iar unii dintre sfetnicii lui Rodolf II stăruiau ca Sigismund Báthory să fie ridicat din nou în Scaun.

Tot atunci se produce răscoala în Polonia și răsculații intră în legătură cu Gavriil Báthory.

În anul 1608 se limpezește, în sfîrșit, situațiunea: arhiducele Matei se proclamă rege al Ungariei; Sigismund Rákóczi recunoaște pe Gavriil Báthory voivod al Ardealului, iar Radu-vodă Șerban din Muntenia și Constantin-vodă Movilă din Moldova intră în legătură cu Gavriil Báthory.

Nicolae-vodă Pătrașcu pleacă acum din Viena, pentru ca, în înțelegere cu Drugeth de Homonna, să adune haiduci, să străbată în fruntea lor peste Carpați și să răs- toarne pe Radu-vodă Șerban. În iunie 1608 el cade însă în mînile lui Gavriil Báthory, care se folosește de el ca mijlocitor spre a începe negocieri cu regele Matei.

Astfel, Nicolae-vodă Pătrașcu se întoarce iar la Viena.

Puțin timp în urmă sosesc însă la Viena soli și din partea lui Radu-vodă, care ține la vechile sale legături cu Imperialii, și astfel intră în conflict cu Gavriil Báthory.

La 29 mai 1611 Gavriil Báthory trimite marelui vizir Iusuf-pașa o scrisoare, în care zice (Hurm., V, VIII, p. 337):

„Sunt acum cîteva luni de cînd vă scriem mereu măriei-tale și celorlalți viziri de frunte și rugăm pe puternicul împărat neînvinc, ca Muntenia, țară ce noi cu multă cheltuială și osteneală o am cucerit și supus iar sub credința puterniciei-sale, din care am alungat pe Șerban, trădătorul dovedit al puterniciei-sale și vecinul nouă primedios și de-rele-voitor, și în care am introdus, după porunca puterniciei-sale, pe Radu, fiul lui Mihnea-vodă, cel trimis de strălucita Poartă, ca acea țară să aibă parte de purtarea de grijă atât a puterniciei-sale cît și a mărilor-voastre, pentru ca sub miloasa purtare de grijă și sub aripa puterniciei-sale să rămîie în pace; am vestit de asemenea, în mai multe rînduri, pe puternicia-sa și pe măriile-voastre că atât Șerban, cît și Constantin, domnul de acum al Moldovei, sunt trădătorii și dușmanii puterniciei-sale și că ziua-noaptea uneltesc în ce chip să poată adăuga și Muntenia, întocmai ca Moldova, la împărăția și la fidelitatea leșească, în urma cărora prin mai multe ale mele scrisori am stăruit pe lingă puternicia-sa și pe lingă măriile-voastre ca să trimită ajutor pentru apărarea acelei țări, pentru ca nu cumva să cadă, spre marea ocară a puterniciei-sale, sub împărăție leșească, dar pînă acum puternicia-sa n-a trimis nici un ajutor, și iată acum Șerban cu oștiri mari, cu leși, cu cazaci, cu moldoveni au intrat în ciuda puterniciei-sale, ca dușman, în Muntenia, pradă, strică, pustiesc țara...“

Care vasăzică, deoarece Gavriil Báthory se unise cu răsculații din Polonia, domnii Țărilor Românești se unesc cu împăratul și cu regele Poloniei, Báthory alungă, ce-i drept, pe Radu-vodă Șerban și ridică în Scaun pe Radu Mihnea, omul Porții, dar în curînd Radu-vodă Șerban se întoarce iar în țară, apoi intră dimpreună cu Constantin

în Ardeal și, pe la finele lunii iulie 1611, Gavriil Báthory suferă o grea înfrângere lângă Brașov.

Primind știri despre înfrângerea aceasta, Imperialii intră și ei în Ardeal, iau, în primele zile ale lunii august, Clujul, apoi înaintează repede spre Alba-Iulia și-l strimtoează pe Gavriil Báthory la Sibiu.

În strimtoarea aceasta Gavriil Báthory le cedează turcilor mai multe cetăți și astfel obține ajutor de la dinșii. Cu ajutorul acesta el bate în septembrie pe Imperiali, și Radu-vodă e nevoit să se retragă spre Ungaria Superioară.

La aceste lupte a luat parte și Nicolae-vodă Pătrașcu, care se întoarce apoi dimpreună cu Radu-vodă la Viena. De Crăciun ei se aflau la Viena, unde Radu-vodă stăruie să i se dea ajutor ca să-și reocupe Scaunul domnesc.

Timpurile nu erau însă de ast fel ca Radu-vodă să poată primi ajutor de la Curtea din Viena.

Puțin timp în urmă Rudolf II moare și se ivesc primele semne prevestitoare ale Războiului de treizeci de ani. Matei e recunoscut, ce-i drept, și în Boemia drept urmaș legitim și ridicat în Scaunul împărătesc, dar el nu se susține decât prin concesiuni. Turcii se fac dar stăpâni atît în Ardeal, cît și în Muntenia, și cea mai de căpetenie preocupare a Curții din Viena e să intre la învoială cu Poarta, pentru ca să aibă mină liberă înlăuntru și să poată asigura urmarca în Scaun a arhiducelui Ferdinand, pe care nici boemii, nici mai ales ungarilor nu vor să-l recunoască de moștenitor legitim.

Îndeosebi în Ungaria se ridică un nou pretendent, Gavriil Bethlen, care e sprijinit și de Poartă, după ce, în noiembrie 1613, Gavriil Báthory e ucis de un zbir al nobilimii.

În negocierile de pace, care se încep în martie 1614, Poarta stăruie ca Curtea din Viena să recunoască pe Gavriil Bethlen voivod al Ardealului, și Gaspar Gratiani, care conduce, ca dragoman, aceste negocieri, obține recunoașterea aceasta.

E lucru învederat că, în asemenea împrejurări, Curtea din Viena nu putea să-i dea lui Radu-vodă Șerban ajutor

de trupe, ci trebuie să se mărginească la interveniri binevoitoare.

Deocamdată Radu-vodă Șerban se așază la Tirnavia, de unde e datată toată corespondența lui.

Regele Matei stăruie, într-o scrisoare adresată la 7 mai 1612 sultanului, ca Radu-vodă Șerban să fie ridicat din nou în Scaun și îi dă domnului pribegit mai tirziu voie ca, dimpreună cu solii împărătești, să trimită pe un oarecare Negroni, om de încredere al său, la Poartă. Arhiducele Ferdinand, palatinul Ungariei, Gavriil Bethlen, ba pînă chiar și pașa din Buda stăruiau și ei pentru ridicarea în Scaun a lui Radu-vodă Șerban; boierii din Muntenia stăruie și ei neîncetat: în septembrie 1615 însă pacea se ratifică fără ca Radu-vodă Șerban să fi fost ridicat în Scaun, iar după încheierea păcii nu mai putea să fie vorba de a i se da ajutor efectiv.

Pe cînd însă Curtea din Viena se afla în negocieri cu Poarta și cu Bethlen, Drugeth de Homonna trece, cu recomandățiune primită de la împăratul Matei, în Polonia, de unde se întoarce în fruntea cîtorva mii de oameni ca să atace pe Gavriil Bethlen.

Radu-vodă Șerban se unește cu Drughet de Homonna, pentru ca dimpreună cu el să intre în Ardeal și apoi să treacă în Muntenia.

Nicolae-vodă Pătrașcu, care, în curînd după așezarea la Tirnavia a lui Radu-vodă Șerban, luase în căsătorie pe Ana-domnița, fiica acestuia, ia și el parte la această acțiune, în care regele Poloniei le dă toată sprijinirea. Împăratul însă numai pe sub mină putea să-i ajute.

Gavriil Bethlen cere ajutor de la turci și, la 18 mai 1616, Ali-pașa de la Buda amenință că va considera pacea abia încheiată ca fiind călcată dacă Curtea din Viena nu va opri pe Radu-vodă Șerban la Tirnavia. Astfel, abia la 5 iunie 1618, după izbucnirea războaielor din Boemia, împăratul Matei emite o carte de liberă trecere (Hurm., V, IV, pag. 578), în care zice:

„Arătătorul prezentelor, Nicolae Pătrașcu-voievod, din părțile regatului nostru al Ungariei, comitatul Pojonului, călătorește în Ardeal spre a pune la cale oarecare afaceri private ale sale...”

Puțin timp în urmă împăratul Matei moare și boemiă răsculați nu vor să recunoască pe Ferdinand, ci oler Coroana Boemiei lui Gavriil Bethlen, care se proclamase rege al Ungariei și pornise cu oaste mare spre Viena.

Acesta e timpul în care Radu-vodă Șerban face cele din urmă încercări spre a-și recuștiga Scaunul.

În vreme ce Nicolae-vodă Pătrașcu adună cu Drugeth de Homonna oaste, Radu-vodă trimite din nou un om de încredere la Poartă. În același timp stăruia și rezidentul împărătesc, baronul de Mollart pe lângă marele vizir, iar la 10 iulie 1619 împăratul Ferdinand II adresează sultanului Osman o scrisoare în interesul lui.

Din întâmplare însă Gaspar Grațiani, care în timpul acesta fusese ridicat în Scaunul Moldvei, pune la cale încheierea păcii cu regele Poloniei, și acesta nu mai sprijinește pe Drugeth de Homonna și pe Nicolae-vodă Pătrașcu în întreprinderile lor contra lui Gavriil Bethlen. Astfel intervenirile binevoitoare rămân zadarnice și puțin timp în urmă Radu-vodă Șerban moare în prăbiegie.

Data exactă a morții lui nu ni-e cunoscută. Într-un raport de la 16 octombrie 1620 (Hurm. V, IV, pag. 599) al venețianului Polo Minnio se zice însă :

„Se găsesc de prezent în Polonia feciorii lui Simeon-vodă, iar la Viena era Radu Șerban, voivodul Munteniei care de curind a murit, iar acum trăiește Pătrașcu, fiul renumitului Mihai-vodă.

Radu-vodă a murit dar în vara anului 1620, cam pe timpul când boemii au proclamat rege pe Frederic de Palatinat, iar Gavriil Bethlen a înaintat, ca aliat al acestuia, până la Viena.

Tot atunci moare și Drugeth de Homonna, și Nicolae-vodă Pătrașcu se întoarce iar la Viena.

Abia acum se gîndește împăratul să asigureze soarta familiei lui Mihai-vodă și a lui Radu-vodă Șerban, și la 19/31 martie 1622 el dăruiește lui Nicolae-vodă Pătrașcu castelul Laszkár dinpreună cu averile ce se țineau de el, averi care, în urma morții unui oarecare Andrei Szászzy trecuseră „ob defectum seminis“ la fiscul regal.

Adresa prin care Camera aulică încunoștințează pe Cancelaria aulică ungară despre această donațiune se află,

în urma unei norocoase întâmplări, în Arhiva Academiei Române.

Pe dosul hîrticii sunt scrise de mina lui Nicolae-vodă Pătrașcu, cu slovă citeată și frumoasă, mai multe notițe, între care :

„3 (Cu litere latine) anno 1622, iunie 13, secundum novum 23. (Cu slove chirilice) *muritau Gavriilaș fiul la 9 ciasure nainte' prinzului*

4 (Cu litere latine) 1624 gen. 19, secundum novum 30. (Cu slove) *născutusau Elinca, luni dimineața la 6 ciasure.*“

Această Elincă e nepoata doamnei Stanca, în stăpînirea căreia trece mai tirziu moșia Măgurele.

Vreo trei ani după nașterea ei, la 1627, Ana-domnița e văduvă și se subscrie în o petițiune adresată împăratului „*Anna Radulia cum liberis suis*“, deci văduvă cu mai mulți copii. Ea mai avea, în adevăr, pe lângă Elinca, și un băiat, *Mihai-vodă Pătrașcu*, care s-a născut după Elinca. Astfel Nicolae Pătrașcu n-a putut să moară decît după anul 1625. După toată probabilitatea, el a murit pe la începutul anului 1627.

Averile pe care i le dăruise împăratul Ferdinand II nu le-a stăpînit niciodată, deoarece nobilimea din partea locului a găsit în legile Ungariei paragraful, în virtutea căror a l-au oprit a lua stăpînirea. Sărac și despuiat de toate a sosit la Viena, sărac a trăit și în sărăcie și-a lăsat văduva cu doi copii.

NEPOTUL LUI MIHAI-VODĂ VITEAZUL

În anul 1627, Ana-domnița, văduva lui Nicolae-vodă Pătrașcu, rugă în numele său și al copiilor săi pe împăratul Ferdinand II să ordone palatinului Ungariei ca acesta să nu mai amine sub fel de fel de pretexte procesul privitor la averile dăruite răposatului ei soț.

După legile de atunci ale Ungariei, averile stăpînite în virtutea unei donațiuni regale se întorceau iar la fisc, dacă se stîngea familia celui ce primise donațiunea. Regele

nu putea să păstreze asemenea averi pentru dînsul, dar avea dreptul de a le dărui vreunui alt credincios al său.

În categoria aceasta era și castelul Laszkár, cu domeniile lui, după ce Andrei Szászy murise fără de urmași : regele dispunea de ele și putea să le dăruiască.

Cînd însă procurorul regal voiește să introducă pe Nicolae-vodă Pătrașcu în stăpînirea averilor, vecini, rude laterale și alți pretendenți se pun la mijloc și protestează sub deosebite pretexte contra punerii în posesiune.

În urma acestei protestări, punerea în posesiune se amîină și se deschide un proces în fața așa-numitei judecătoriai octavale, forul competent în ceea ce privește averile nobilitare. Punerea în posesiune avea deci să urmeze după ce acest for judecătoresc va fi constatat că protestațiunile sunt lipsite de temei.

Cît a trăit însă Nicolae-vodă Pătrașcu, procesul a fost mereu amînat. După moartea lui, văduva stăruie, deci, ca judecătoria să se pronunțe.

Împăratul dă cele mai aspre porunci ca procesul să fie pertractat la proximal termen așa-numit octaval, deoarece Ana-domnița și copiii ei, cu toată dania, n-au din ce să trăiască.

Actele privitoare la acest proces au fost găsite de d-l Alexandru Roman, membru al Academiei Române, și se află astăzi în Arhiva Academiei Române. Ele constituiesc un adevărat monument în ceea ce privește justiția ungară. Zadarnice au fost toate cererile și toate poruncile date de doi împărați de-a rîndul : timp de aproape patruzeci de ani procesul s-a amînat mereu, pentru că o samă din cele mai de frunte familii nobilitare să poată continua cu uzurparea averilor dăruite lui Nicolae-vodă Pătrașcu.

Sunt mai ales familiile *Nyáry*, *Esterházy*, *Majtényi*, *Hédervári*, *Keglevith*, *Bánffy*, *Erdödy*, *Pálffy*, *Révay* și *Szógyény*, toate bogate și astăzi, care au luat parte la această uzurpațiune.

Pînă chiar și împăratul Leopold I e nevoit să dea, la 1 iulie 1671, o poruncă strașnică pentru ca să se sfîrșească odată procesul pe care Elinca îl urma cu îndărătnicie și aproape cincizeci de ani după moartea tatălui său.

Radu-vodă Șerban, bunicul despre mamă, murise și el.

Într-un document fără de dată, poate de la 1635, se zice (Hurm., vol. IV, pag. 622) :

„*Michail*, fiul lui *Nicolae Pătrașcu*, expune : Bunicei sale Elena, soției lui Radu-vodă Șerban, după moartea acestuia, la anul 1620, i s-au dăruiat patru mii de florini, ca să-și plătească datoriile. Are decretul.“

Nepotul cere după vreo cincisprezece ani să i se numere banii dăruiți bunicii sale.

N-a pus însă nici acum mîna pe ei.

Tot într-un document fără de dată, poate tot de la 1635, se constată că Ana-domnița s-a împrumutat de la mai mulți cetățeni din Tirnavia și-a dat zăloage, pe care creditorii nu voiesc să i le înapoieze după ce și-a achitat datoriile. Împăratul a dat porunci aspre ; ele au rămas însă zadarnice.

Ea cere deci alte porunci, care rămîn și ele zadarnice.

În timpul acesta soarta Anei-domnița se întoarce însă spre bine.

Murind regele Gustav Adolf la 1632, Imperialii se fac cu încetul stăpîni ai situațiunii ; astfel George Rákóczi I, urmașul lui Gavriil Bethlen, se pune bine cu împăratul. În același timp se ridică în Scaunul Munteniei Matei-vodă Basarab, unchiul Anei-domniței, care trăia în bune relațiuni cu George Rákóczi. Matei-vodă intră dar și el în legătură cu Curtea din Viena.

Deoarece Franța își dădea multă silință să producă un conflict între turci și împăratul, Curtea din Viena ținea mult la bunele dispozițiuni ale domnului din Muntenia, mai ales după ce acesta învinge pe Vasile-vodă Lupul, domnul Moldovei, care, după toate semnele, era un agent provocator al Franței. Matei-vodă, în tot cazul, și-a cîștigat în timpul de la 1635 pînă la 1639 mari merite față de împăratul.

Aceasta însă nu-i făcea pe nobilii din Ungaria mai binevoitori față cu nepotul lui Matei-vodă.

Dintr-un rescript de la 28 ianuarie 1639 al împăratului Ferdinand III aflăm că Mihai-vodă era socotit pe timpul acela ca „*dapifer*“ între curtenii împăratului.

Comitele Paul Pálffy sechestrează șezeci de taleri și mai multe lucruri (*alii rebus familiaris*) ale lui Mihai-

vodă și, în ciuda poruncii primite de la împăratul, nu le înapoiază.

Prigoniță astfel fără de încetare, Ana-domnița ia, în cele din urmă, hotărîrea de a se întoarce dimpreună cu copiii ei în țară. Imprejurările politice sunt însă de ast fel că Mihai-vodă Pătrașcu nu poate să plece.

În darea de seamă făcută asupra petițiunii adresate de Ana-domnița în chestiunea aceasta (Hurm. Vol. IV, pag. 654) se zice :

„Văduva rămasă de Nicolae-vodă Pătrașcu, odinioară voivod al Munteniei, reprezintă că, după moartea atît a tatălui său, Radu, cît și a soțului său, amîndoi voivozi ai Munteniei, care, pentru fidelitatea lor către Augusta Casă de Austria, au pierdut nu numai țările, ci totodată și toate averile lor, ea a trăit dimpreună cu copiii ei departe de patrie, sub binevoitoarea protecțiune și din oarecare proviziune a majestății-sale. Pentru care, grație a majestății-sale, exprimă cele mai umilite mulțumiri.

Voind acum să se ducă să-și viziteze rudele și să-și ia averile, se roagă, înainte de toate, să i se dea o carte de liberă trecere. Apoi, după ce din pensiunea regală de 50 florini pe lună numai cu greutate s-a putut susține, a fost nevoită să contracteze împrumuturi pînă la 4 000 florini; se mai roagă, deci, ca majestatea-sa să se îndure a o ajuta cu o sumă oarecare de bani, din care să-și poată mulțumi creditorii și acoperi cheltuielile de călătorie. Se mai roagă, afară de aceasta, ca cei 50 florini pe lună, care au fost rînduiți pentru susținerea ei, să treacă la fiul ei Mihai Pătrașcu dimpreună cu locuința ei concesă, pînă la întoarcerea ei, deoarece el nu are după Dumnezeu pe nimeni ca ocrotitor afară de majestatea-sa, sub a cărui tutelă binevoitoare îl lasă acum. Se roagă, de asemenea, să i se dea Senatului din Tirnavia ordin că, fie în prezența, fie în absența ei, să facă fără aminare dreptate în toate cauzele ei.“

În același timp Matei-vodă trimite la Curtea din Viena pe un oarecare *Marcu Vladcoviți*, care stăruie ca împăratul să împlinească cererile Anei-domniței.

În darea de seamă despre solia acestui Vladcoviți se zice :

„Voind văduva rămasă de Pătrașcu să-și viziteze patria și rudele, se roagă voivodul ca majestatea-sa să-i dea voie de a se întoarce în patrie dimpreună cu fiică-sa *Elena*, iar pentru binevoitoarea protecțiune dată ei și copiilor ei exprimă, ca cea mai apropiată rudă, majestății-sale cele mai mari mulțumiri. Iar pe fiul văduvei, Mihail Pătrașcu, îl recomandă majestății-sale cu toată umilînța, *lucru despre care nu zice nimic în scrisoare, nici despre altele, însărcinîndu-l pe el să facă reprezentare cu grai viu.* Cauza e că scrisoarea ar fi putut să cadă în minile oamenilor răuvoitori. Roagă deci pe majestatea-sa să-l aibă grațios în vedere. Căci numitul voivod neavînd copii, *nu are pe nimeni rudă mai apropiată decît dînsul, care îi ține loc de fiu și de succesori, lăsîndu-l drept dovadă de fidelitate la Curtea majestății-sale, în serviciul și sub ocrotirea m.-s. Iar pe acesta nu numai voivodul el singur, ci toată țara îl dorește urmaș —, ca pe fiul patriei (tanquam filium Patriae).*“

Împăratul încuviințează toate cererile și exprimă viua sa mulțumire în ceea ce privește hotărîrea lui Matei-vodă și a muntenilor în chestiunea succesiunii. Acum însă, ca mai tîrziu, Curtea din Viena, chiar în interesul lui Mihail Pătrașcu, stăruie, întocmai ca Matei-vodă, ca lucrul să rămînă secret.

Într-o rezoluțiune, dată la 1643, în chestiunea cererilor făcute de Matei-vodă prin solul său Grigorie Rațiu, se zice că e de mare importanță ca Mihail Pătrașcu să intre de cu timp în țară, ca poporul și boierimea să se deprindă cu el și să-l iubească, căci altfel, dacă Matei-vodă ar muri mai înainte de intrarea lui în țară, ar fi foarte greu să ocupe Scaunul.

Deocamdată însă el nu poate să plece, deoarece atît Vasile-vodă Lupul, cît și George Rákóczi așteaptă încetarea din viață a lui Matei-vodă, pentru ca să ridice fiecare din ei pe feciorul său în Scaunul Munteniei. Astfel plecarea din Viena a lui Mihai-vodă Pătrașcu ar putea să producă conflicte, în urma cărora ar izbucni războiul cu turcii. Și tocmai acum, în timpul perioadei franceze a Războiului de treizeci de ani, Curtea din Viena ținea

să păstreze pacea cu Poarta. Rămîne, deci, ca Curtea din Viena să se pună în înțelegere cu regele Poloniei, pentru ca, la timp mai potrivit, Mihai-vodă să se întoarcă cu ajutor leșesc în țară.

Plecînd, deci, în țară dimpreună cu fiica ei, Ana-domnița nu se mai întoarce, rămîne însă în corespondență cu împăratul Ferdinand III.

În noiembrie 1644, Mihai-vodă pleacă, din însărcinarea împărătească (Hurm., V, IV, pag. 696), ca să desfacă pe români de Rákóczy (*Valachos illos à partibus Rakozianis avocare intenderet*).

E, după toată probabilitatea, vorba de românii din Ardeal, deoarece tocmai pe timpul acesta în Ardeal românii sunt agitați de vii nemulțumiri. Se poate, însă, că Mihai-vodă Pătrașcu a fost trimis la românii din *Moravia*, care se uniseră cu svedezii și pusese războiul nu mai puțin decît 6 000 de călăreți la dispozițiunea lui Torstenson.

Un lucru e neîndoios: că de astă dată Mihai-vodă n-a făcut nici o treabă. În Moravia românii au fost striviți și o însemnată parte din ei a emigrat în Suedia, iar în Ardeal Rákóczy e nevoit să încheie cu nobilimea niște capitulațiuni (1658), prin care românii (Ar. V. — Hurm. V, IV, pag. 705) sunt lăsați la discrețiunea domnilor de pămînt.

În mai 1651 (Hurm. V., V, pag. 4) Mihai-vodă Pătrașcu pleacă dimpreună cu Francisc Balassa de Gyarmat în Polonia, și împăratul îi acordă moratoriu pe tot timpul cît va lipsi din țară și dă din nou palatinului Ungariei și capitolului de Strigoniu ordine să termine fără întîrziere procesul privitor la castelul Laszkár.

Anul următor, în august 1652, Mihai-vodă pleacă din Regatul Ungariei, și împăratul ia sub a sa ocrotire pe oamenii de casă, pe servitorii și pe plenipotențiarii lui, precum și toate lucrurile și bunurile pe care le are în Ungaria și anume în comitatul Nyitra.

Pe cînd la 1651 i se zicea „*Magnificus Mihael Voivoda, haereditarius Valachiae Transalpinæ*“, la 1652 i se zice „*Valachiae Transalpinæ Dominus*“.

E deci lucru învederat că Matei-vodă stăruia ca moștenitorul lui să vină cît mai curînd în țară. Acesta însă nu putea să treacă decît prin Polonia, deoarece prin Ardeal nu-l lăsa Rákóczy să treacă.

În timpul perioadei franceze a Războiului de treizeci de ani, după ce situațiunea Imperialilor era din ce în ce mai grea și se putea prevedea că aceștia vor fi bătuiți, nobilimea ungară a devenit iar exigentă și s-a pus în înțelegere cu francezii. Strîmțorat dar de nobilime, George Rákóczy II se dă și el în partea francezilor și face toate opintirile ca să producă conflict între Poartă și Curtea din Viena.

În situațiunea aceasta, Curtea din Viena se pune în înțelegere cu Matei-vodă și cu Vasile-vodă Lupul ca să răstoarne pe George Rákóczy.

În același timp Polonia susține o grea luptă cu cazacii de la Zaporog, nemulțumiți mai ales din cauza persecuțiunilor religioase.

În strîmtoarea sa, hatmanul Bogdan Hmielnițki se pune în legătură cu țarul Rusiei; cazacii, însă, care în toate timpurile au trăit în dușmănie cu moscoviții, se unesc mai bucuros cu tătarii, și cu turcii decît cu moscoviții. Astfel se produce între cazaci o dezbinare, care hotărăște soarta popoarelor de la răsărit.

În anul 1651, cînd Mihai-vodă Pătrașcu plecase în Polonia, regele Poloniei se afla în conflict cu George Rákóczy II, care se rezema pe turci. În anul 1652 însă situațiunea se schimbă.

Legătura între cazaci și moscoviți se face, și țarul ia pe cazaci sub ocrotirea lui. O foarte însemnată parte din cazaci, însă, în frunte cu Timuș, feciorul lui Bogdan, intră în legătură cu turcii și tătarii.

Vasile-vodă Lupul intră și el în legătură cu Timuș, căruia îi dă pe fiică-sa în căsătorie.

Cînd Mihai-vodă Pătrașcu pleacă, nu e încă încheiată căsătoria aceasta. În curînd însă după plecarea lui ea se încheie, și George Rákóczy se dă acum în partea Poloniei, se pune în înțelegere cu boierii nemulțumiți, surprinde pe Vasile-vodă, îl alungă din țară și ridică în Scaunul Moldovei pe Gheorghită Ștefan.

Peste puțin Vasile-vodă se întoarce cu cazacii ginere-lui său Timuș, alungă pe Gheorghită Ștefan și-și ocupă iar Scaunul.

Deoarece Gheorghită Ștefan scapă în Muntenia, și Matei-vodă îi dă adăpost, se produce între Vasile-vodă și Matei-vodă un nou conflict. Vasile-vodă intră cu moldovenii și cazacii în Muntenia, dar e bătut în mai multe rânduri, în cele din urmă la Finta, și nevoit din nou să părăsească țara, al cărei Scaun îl ocupă din nou Gheorghită Ștefan, nenorocitul, care a avut să plătească scump încrederea lui în Rákóczi și în Polonia.

În mijlocul acestor învălmășeli Mihai-vodă Pătrașcu se pune în înțelegere cu cazacii lui Bogdan, partidul moscovit, pentru ca cu ajutorul lor să străbată în Muntenia și să-și ocupe scaunul.

George Rákóczy II, care-și schimbase acum politica și față cu Curtea din Viena, se plinge de această intrare în legătură a lui Mihai-vodă cu dușmanii Poloniei, deci și ai săi, și la 2 aprilie 1654 împăratul Ferdinand III însărcinează pe Carol Ruf să-i spună că el nu are, nici n-a avut nici o învoială cu cazacii și că Mihai-vodă Pătrașcu, care a plecat să-și vadă țara și rudele, a ieșit din serviciul împărațesc.

Și acum deci Curtea din Viena ținea să păstreze toate formele, ca nu cumva George Rákóczy II s-o pună în conflict cu Poarta.

Dar nici n-avea importanță intervenirea ei pe față.

În urma îndelungatelor războaie izbucnise ciuma în Polonia și în țările învecinate cu ea. Mihai-vodă Pătrașcu străbate, ce-i drept, prin Polonia, și ajunge la Curtea lui Bogdan Hmielnički, dar peste puțin se îmbolnăvește de ciumă.

În Scaunul Munteniei e ridicat apoi Constantin-vodă Șerban, fratele Anei-domniței.

Mihai-vodă Pătrașcu, nepotul lui Mihai-vodă Viteazul, a fost, pe cât pot să-mi dau seama, cel din urmă Basarab născut din căsătorie legitimă.

Data exactă a morții lui nu se știe: la 1656 el era mort.

Ștefan cel Mare după ce timp de patruzeci și șapte de ani s-a luptat pentru neafirmarea țării sale, li-a dat, așa spun cronicarii, urmașilor sfatul ca să nu razime pe creștinii de la Apus, ci să urmeze, dacă nu pot să ajungă la învoială priincioasă cu turcii, ei de ei luptă înainte.

Astăzi, după patru sute de ani aproape, putem să judecăm, dacă sfatul acesta era ori nu bine cumpănit, și admirăm cu toții înțelepciunea lui Ștefan cel Mare.

Creștinii de la Apus, pe care ar fi avut să se razime moldovenii, erau ungurii și leșii, căci ceilalți erau departe și prea puțin interesați de cele ce se petreceau în Moldova. Faptele petrecute au dovedit, însă, că ungurii și leșii, chiar și dac-ar fi fost de bună-credință și ar fi voit, nu erau în stare să-i ajute pe moldovenii. Ungurii, în curînd după moartea lui Ștefan cel Mare, s-au plecat în fața puternicului sultan Suleiman Magnificul, iară leșii, încurcați între dîșii, se fereau de orîșice conflict cu turcii. Nu le rămînea deci, în adevăr moldovenilor decît să lupte ei singuri ca să stoarcă o învoială priincioasă de la turci.

Cu toate acestea, Bogdan, feciorul lui Ștefan cel Mare, n-a intrat la învoială cu turcii decît după ce s-a încredințat din propriile sale pățanii că, în adevăr, nu are pe cine să se razime, ba, Ștefăniță, nepotul lui Ștefan cel Mare, deși învoiala încheiată cu turcii era foarte priincioasă, a murit jertfă a luptelor interne provocate de cei ce nu voiau să se abată din căile umblate de părinții și bunii lor.

S-o aibă aceasta în vedere cei ce se neliniștesc, pentru că românii nu vor să se abată de la politica lor tradițională.

Dacă Ștefan cel Mare, care a domnit atîta vreme cu înțelepciune și a purtat atîtea războaie glorioase, n-a avut nici chiar în ceasul morții lui destulă autoritate ca să curme cu vorba lui neînțelegerile dintre urmașii săi, noi oameni de rînd, care nici țări nu stăpînim, nici răz-

boaie n-am purtat, ne facem de risul celor cu minte, cînd devenim nervoși pentru că lumea nu vrea să primească părerile noastre, și să se abată din căi umblate de părinți, buni și străbuni.

Acela, care se simte chemat a porni lumea pe căi încă neumblate, trebuie să aibă, înainte de toate, multă răbdare, apoi să mai și facă ceva pentru ca oamenii să-l creadă. Așa numai cu vorbe, fie chiar și bine alese, n-a ajuns încă nimeni să pună lumea în mișcare. Pînă chiar și Christos a făcut minuni, ca oamenii să-l creadă — și știm cîți erau care n-au voit, cu toate acestea, să-l înțeleagă...

Trebuie să treacă timp la mijloc și să se petreacă multe fapte pentru ca românii să apuce căi de dinșii încă neumblate.

Azi ca atunci, după moartea lui Ștefan cel Mare, și ca totdeauna, la noi, ca pretutindeni, legi și învoielii care mărginesc voința sînt respectate numai de cei ce au de cine să se teamă. Nu era dar destul că au putut să ajungă la învoială priincioasă cu turcii: moldovenii trebuiau să steie și mai departe mereu gata de luptă, pentru ca turcii să fie nevoiți a-și respecta învoiala făcută. Puși însă în fața celui mai strașnic dintre sultanii otomani și rămași ei singuri în cîmpul de luptă, moldovenii au pierdut nădejdea de izbîndă și credința în sine înșiși și s-au plecat.

Cînd un alt fecior al lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș, s-a urcat în Scaun, un nou factor s-a ivit în viața popoarelor de la răsărit: Habsburgul Ferdinand, fratele mare-lui stăpînitor Carol V, și moștenitorul nenorocitului Ludovic II, pornise lupta contra nobilimii ungare, care contesta legitimitatea succesiunii lui și se adunase împregiurul lui Ioan Zápolya, care se declarase vasal al Porții. Petru Rareș, și el vasal al Porții, s-a luptat alături cu Zápolya. Aceia însă, care ar voi ca și noi, să ne luptăm alături cu Kossuth, care duce mai departe tradițiunile lui Zápolya, scapă din vedere că noi nu avem să ne temem de un alt Suleiman Magnificul. N-au decît să cetească scrisorile pînă acum publicate ale lui Petru Rareș, pentru ca să se încredințeze că-și dădea bietul român foarte bine seama că, luptîndu-se alături cu Zápolya,

nu cauza Moldovci, nici a creștinilor, ba chiar nici a ungarilor, ci cauza turcilor o servește, ni-o spune lămurit că numai de nevoie s-a pus alături cu Zápolya.

Om umblat prin lume, trecut prin multe și foarte deștept, Petru Rareș nu putea să nu șimtă că, într-un viitor mai apropiat ori mai depărtat, noul factor va schimba soarta popoarelor din Răsărit, și el e, în adevăr, acela, care, mai înainte decît toți, și-a dat seamă că pe timp îndelungat soarta poporului român e legată de soarta Casei de Austria, Ferdinand însă era numai cu numele rege al Ungariei, iar Carol V se incurcase în război cu Francisc I, al Franciei, și în luptă cu susținătorii lui Luther. Petru Rareș n-a putut dar să se avînte, ci numai cu mare precauțiune s-a pus în legătură cu Ferdinand.

Zadarnică i-a fost însă precauțiunea, căci Zápolya a prins de veste și l-a denunțat sultanului, care apoi l-a alungat din țară. Și atît de fătarnic fusese Zápolya, atît de puțin îl bănuia Petru Rareș, încît ajuns pribeag, bietul domn a căutat adăpost la castelul său din Ciceu. De aici apoi partizanii lui Zápolya l-au prins și l-au trimis legat la Poartă.

„Așa e — vor fi zicînd satisfăcuți partizanii lui Kossuth — soarta celor ce razimă Burg-ul din Viena: așa ați pățit-o și voi care stați în temniță ori umblați pribegi.“

Fără îndoială că aceasta e soarta celor slabi, care nu se dau.

Cu totul altfel s-ar fi petrecut însă lucrurile, dacă fie Ferdinand, fie Petru Rareș ar fi fost mai tare, și n-am fi nici noi nevoiți să pribegim ori să stăm în temniță, dacă am fi mai tari decum sîntem.

Din acest adevăr neîndoios noi tragem concluziunea că *puterea Casei de Austria e un interes național românesc și că țaria românilor e chestiune de putere pentru Casa de Austria.*

Se vor împlini în curînd patru sute de ani de cînd s-a pornit lupta pe care aderenții lui Kossuth o urmează și astăzi contra Casei de Austria. Lupta aceasta a fost pornită și continuată de clasa așa-numită nobilitară a exploataților nesățioși, iar nu de poporul maghiar, care era exploatat. Spre a putea trăi din sinul altora, exploatații aceștia au profitat de toate strîmătorările patriei și s-au

unit rînd pe rînd cu toți dușmanii Casei de Austria. Noi românii, care eram exploatați nu puteam să fim și nici n-am fost decît alături cu Casa de Austria și în fața dușmanilor ei. S-au ivit, fără îndoială, după timpuri și împregiurări, oameni, care, fie din nevoie, fie din lipsă de pricepere s-au luptat contra Casei de Austria ; poporul român însă, în toate timpurile, a stăruit în calea indicată de simțămîntul lui de conservare, și un curent antiaustriac n-a putut să producă chiar nici rușii între români.

Bine pregătiți, bine ajutați, și afară din cale tari ar trebui să fie cei ce ar voi să-l producă astăzi.

Ni s-a zis că astăzi, după ce deosebirile de clasă nu mai există, cu totul altele sînt interesele naționale române, și ni s-a șoptit, din ce în ce mai fără perdea, că maghiarii sînt atotputernici și că nu e lucru cuminte să ne mai răzimăm pe Burg-ul din Viena într-un timp cînd Burg-ul e nevoit și el să se plece în fața maghiarilor.

Adevărul e însă, că exploatarea se urmează și astăzi în altă formă, că Burg-ul, dacă se va fi plecînd, nu în fața maghiarilor, ci în fața actualilor exploataitori se pleacă, și că aceștia orișice am face noi, nu vor renunța așa numai din curată dragoste la beneficiile prozițiunii ce și-au creat. Numai în desăvîrșită lipsă de bun-simț am putea să ne lăsăm în voile lor, pentru ca să fie mai cruțători.

Calea aceasta a fost umblată și ea tot de Petru Rareș, dar n-a putut decît să ducă din rău în mai rău.

Văzînd cît de rău e să înfrunți viclesugul nemeșilor ungurești și puterea sultanului, Petru Rareș a zis și el că e în interesul lui și în al patriei sale să se lepede de Burg, și să se pună bine cu ungurii și cu turcii. Dus dar la Poartă, s-a apărat atît de bine, încît sultanul nu numai că l-a iertat, dar l-a mai și trimis din nou domn în Moldova.

Și a domnit Petru Rareș pînă la moartea lui nesupărat de nimenea, ba au ajuns chiar și feciorii lui în Scaun, dar cu această a doua domnie a lui se începe cea mai tristă epocă în viața poporului român.

Văzînd că nu mai au de ce să se teamă, turcii nu și-au mai împus respectarea învoielii făcute cu Țările Române. Domnii se schimbau de azi pe mine ; veniturile țărilor,

ba chiar și domniile lor erau date în întreprindere ; turcii se sporeau din zi în zi pe pămîntul românesc și despuiau fără frică și fără milă ; o epocă de jaf și de umilire care nu putea să ducă decît la starea din care prințul Eugen de Savoia a scăpat Țara Ungurească și Banatul Timișoarei, unde turcii își făcuseră pașalicuri.

Pe cînd Habsburgii se luptau, ca să-i scape pe maghiari din starea aceasta, urmașii soților lui Zápolya și predecesorii soților lui Kossuth se aflau în tabăra sultanilor, care îi ajutau să-și facă cuibar în Ardeal, să ticluiască „Aprobatele și Compilatele“ să despoaie pe români și să-i reducă la starea de robi ai pămîntului apărat atîta timp de dînșii.

Poate oare om în toată firea să creadă că astăzi ar putea să fie altfel ?

Drepturi ciștigă și păstrează numai cei vrednici de ele, iar vrednic e numai cel ce știe să steie în toată clipa treaz și neînduplecat.

Dar dacă astăzi ni se spune c-ar fi poate mai bine să ne dăm în partea asupritorilor noștri, fiindcă ei par puternici, ne întrebăm : Ce oare s-ar fi ales de neamul nostru, dacă Mihai Viteazul nu s-ar fi îmbărbătat și n-ar fi apucat iar calea pe care Petru Rareș o părăsise și în care umblăm și noi ?!

II

Oricît de nemernici se făcuseră românii, tot mai erau între dînșii oameni cu inimă bărbătească, pe care nu-i frînsese îndelungata asuprire și care ziceau în fiecare zi : „Și dacă de o mie de ori ar fi turcii tari și dacă toată lumea m-ar părăsi, eu însumi nu mă părăsec pe mine !“

Mihai Viteazul e acela care i-a adunat la un loc pe acești oameni, hotărît să lupte pînă în sfîrșit fie chiar și numai ajutat de dînșii.

Din același gînd și cu aceeași hotărîre am pornit și noi luptă pe care o purtăm astăzi.

Era în natura lucrurilor că Mihai-vodă s-a hotărît odată să-și caute soți de luptă pretutîndenea, unde lumea avea cuvînte de a fi nemulțumită cu stăpînirea turcească.

El s-a pus dar în legătură cu moldovenii și cu ardelenii, cu sîrbii și cu bulgarii, cu cazacii și cu tătarii.

Tot așa ne-am căutat și noi soți de luptă pretutindenea, unde lumea are cuvinte de a fi nemulțumită cu stăpînirea „ungurească“.

Și dacă soți de luptă caută Mihai Viteazul și voia cu tot dinadinsul să-i strîmtoreze pe turci, el nu putea să treacă cu vederea nici pe regele Poloniei, nici pe împăratul, atunci Rudolf II, nepotul lui Ferdinand.

Nici cazacii, nici mai ales tătarii, ba nici sîrbii și bulgarii nu îndrăzneau să intre în luptă, dacă nu erau încurajați de împăratul. Îndeosebi hanul a stăruit ca Mihai-vodă să-l pună în înțelegere directă cu împăratul.

Se impunea dar de sine gîndul că împăratul trebuie să aibă conducerea întregii acțiuni.

Îndată însă ce Mihai-vodă s-a pătruns de gîndul acesta, el nu putea să aibă pe poloni și pe nobilii ungurești decît în fața sa.

Polonia nu putea să fie decît dușmanul unui om cu vederi atît de largi, care deschidea pentru înrîurirea Casei de Austria drum liber pînă la cazaci și la tătari, iar nobilimea ungară avea cele mai strînse legături cu Polonia, care era interesată ca Ardealul să fie slab.

Zápolya, el însuși fusese polonez; Isabella, soția lui Ioan Zápolya a fost și ea principesă poloneză; Sigismund Báthory, principele de atunci al Ardealului, era nepotul lui Ștefan, fostul rege al Poloniei; chiar și dacă nobilimea ungară n-ar fi avut dar tradițiunile ei antiaustriece, înrîurirea Poloniei era destul de covîrșitoare, pentru ca Mihai să nu poată găsi soți de luptă în Ardeal.

Iar fără de ardeleni, unirea cu împăratul era peste putință, ori cel puțin un lucru riscant.

Văzînd deci că bulgarii și sîrbii nu cutează să intre în luptă, că cazacii stau pe gînduri și tătarii cer asigurări de la împăratul, că Aron-vodă din Moldova a fost răsturnat de ardeleni, iar înțelegerea cu împăratul e peste putință, alt om, mai puțin hotărît, ar fi pus sabia în teacă și ar fi răbdat, cum au mai răbdat și alții.

Mihai Viteazul însă a pornit lupta cu puținii pe care i-a putut aduna împregiurul său, pentru ca să îmbărbăteze și pe ceialalți. Astfel în curînd vedem adunați sub

steagurile lui pe toți cei cu inimă bărbătească, nu numai români, ci totodată și sîrbi, bulgari, cazaci și săcui, și oastea lui, deși foarte împestrită, nu sînt cete de mercenari, ci bărbați care se luptă pentru o cauză a lor sfîntă.

Așa ca Mihai Viteazul am făcut și noi.

Recunoscînd că cel dinții interesat este Burg-ul din Viena și văzînd că între noi și Burg s-au vîrît urmașii, asupra lor din timpul lui Mihai Viteazul, am pornit de noi lupta și am dus-o bărbătește înainte, ca să îmbărbătăm și pe alții.

Și tot succesele lui Mihai Viteazul le-am avut.

După ce Mihai Viteazul a început să-i strîmtoreze pe turci, privirile popoarelor de Apus s-au îndreptat asupra celor ce se petreceau la gurile Dunării și toți creștinii stăruiau ca ardelenii să intre și ei în coalițiune și ca împăratul să se pună în fruntea mișcării.

Sigismund Báthory, om tinăr, catolic crescut de iezuiți și altfel capabil și bine inspirat, voia să ieie parte la luptă. El însă avea în fața lui nobilimea îndărătnică și plină de vicieșug care ținea cu turcii și cu Polonia, ocrotitorii ei. Nu le dedia însă mina acestor răzvrători să mărturisească că nu vor să facă cauză comună cu creștinii; au căutat deci să prezente lucrurile astfel ca și cînd Mihai-vodă și împăratul ar fi făcînd înțelegerea peste putință. De aceea Báthory a cerut ca Mihai-vodă să i se declare vasal, dacă vrea ca dinșii să se lupte împreună.

Ce a făcut Mihai-vodă?

S-a declarat vasal al lui Báthory, a primit condițiunea, tocmai fiindcă îi fusese pusă anume spre a face înțelegerea peste putință. N-ar fi pus nobilii condițiunea aceasta, dacă ar fi crezut că Mihai-vodă o va primi; de aceea, după ce el a primit-o, și Báthory nu se mai putea codi, ei l-au siluit pe Sigismund Báthory să abdică și să lase scaunul vărului său Andrei, care, deși cardinal, era gata să intre în voile ei, și să facă treburile Poloniei și ale Turciei.

În același timp în Moldova se urcă în scaun Ieremie Movilă, o altă unealtă a Poloniei.

Ce trebuie acum să facă Mihai-vodă?

Să se deie învins?

Nu însă ! El a căutat să intre în legătură directă cu împăratul, care era și el interesat ca nici Moldova, nici mai ales Ardealul să nu fie în mâinile uneltelor turcești. Iar împăratul, nu din dragoste părintească, ci determinat de interesele proprii sale case, a acodrat lui Mihai-vodă o subvențiune pentru întreținerea oștirii și a dat generalului Basta ordin să se unească cu Mihai-vodă spre a alunga pe Andrei Báthory din Ardeal.

În vreme însă ce Basta înainta despre Sătmar încet și prădînd satele, Mihai-vodă nu i-a lăsat lui Báthory timp de pregătire, ci a intrat năprasnic în Ardeal, l-a învins și alungat el singur pe Báthory, apoi de la Alba-lulia, l-a vestit pe Basta că nu mai are nevoie să înainteze, și l-a rugat să nu mai prade satele, care acum erau împărătești.

Prin aceasta Mihai și l-a făcut fără îndoială dușman pe Basta : nu e însă mai puțin adevărat că altfel nu putea să facă Mihai-vodă și că orișice ar fi făcut el, Basta tot un mișel rămînea.

Urmează acum ceea ce bine trebuie să li se întipărească celor ce ar voi ca noi să facem cauză comună cu urmașii uneltitorilor de atunci.

Îndată ce Mihai Viteazul s-a stabilit, ca locțiitor al împăratului, în Ardeal, atît nobilimea, cît și Polonia și-au schimbat politica.

Nobilimea a căzut în genunchi la treptele tronului împărătesc, și n-a avut împăratul niciodată supuși mai umiliți și mai credincioși decît acești răzvrătitori înrăiți. Iar Polonia se întoarce cu fața zîmbitoare spre Casa de Austria, și n-a avut împăratul amic mai dezinteresat decît regele Poloniei, care nu vrea decît evitarea orișicărui conflict.

Rău, fără credință, fătarnic, dușman primejdios, e numai Viteazul Mihai care și avea, în adevăr, alt gînd decît să înșele pe împăratul și să-l pună în conflict cu adevărații lui prieteni. Atît de stăruitoare și atît de bine conduse erau uneltirile spre a produce neîncrederea între Mihai-vodă și împăratul, încît comisarii trimiși în Ardeal anume spre a desluși lucrurile au fost și ei ademeniți mai ales de Basta, din care simțămîntul de rivalitate făcuse o oarbă unealtă a nobilimii.

Care era pozițiunea Curții din Viena în fața acestor intrigi ?

Habsburgii, care primiseră tronul Ungariei, anume ca să conducă luptele pentru eliberarea popoarelor din Răsărit, și-au dat totdeauna silința de a angaja și pe nobilimea maghiară în aceste lupte și s-au ferit de conflicte cu Polonia și cu Veneția, care erau și ele interesate ca turcii să fie învinși. Și niciodată însă Curtea din Viena nu avusese nici față cu Polonia, nici mai ales față cu nobilimea ungară, pozițiunea pe care i-o crease Mihai Viteazul. Acum, cînd nobilimea stetea umilită, iar Polonia cerșea prietenie, Curtea din Viena stetea pe gînduri și era accesibilă pentru uneltirile magnaților, cari o asigurau că Ungaria se va potoli, iar Polonia va intra în alianță, îndată ce Mihai Viteazul va fi sacrificat. Singur el era pedeca pentru pornirea unei mari acțiuni.

Așa zicea Basta, așa credeau comisarii, aceasta era părerea multora dintre sfetnicii împăratului. Împăratul nu voia, cu toate acestea, să-i sacrifice pe Mihai, ci stăruia numai ca el să mai amîne expediția contra lui Ieremie Movilă, pentru ca să nu atingă deocamdată susceptibilitățile Poloniei. De aceea nu i s-a trimis subvențiunea pentru întreținerea oștirii.

Mihai-vodă însă nu mai putea să aștepte. Știa că Basta stă în taină cu nobilimea, știa că nobilimea lucrează în înțelegere cu Polonia : trebuia deci să facă expedițiunea în Moldova cît mai curînd, pentru ca să se asigureze că nu va fi lovit și din spate, cînd va izbucni inevitabila luptă cu nobilimea. Din nenorocire însă, el fusese prea mult amînat și expedițiunea era tot prea tirziu făcută.

L-a alungat, ce-i drept, pe Ieremie-vodă din Moldova, dar pe cînd el umbla prin Moldova, răscoala de mai nainte pregătită a izbucnit și Basta s-a unit cu răscoala. Iar Mihai-vodă, care nici prădarea satelor n-o permitea, nici subvențiunea n-o primise ca să poată plăti lefurile, se întoarce din Moldova cu cete de oameni flămînzi, nemulțumiți și demoralizați. Basta și soții lui, care aveau bani, o știau aceasta și s-au și folosit de strîmtoarea în care se afla Mihai-vodă. Astfel, săcuii și o parte din cazaci au fost ademeniți și au trecut la răzvrătitori. Alte cete au trecut în timpul luptei. O bătălie în adevăratul înțeles

n-a fost la Mirăslău, unde Mihai Viteazul a rămas în cele din urmă cu vreo patru mii de oameni.

Era lucru firesc să fie bătut și la Telegean și să peardă, în cel din urmă, tot, rămânând singur de sine.

Ceea ce l-a adus însă aici n-a fost decît lipsa de încredere a Curții din Viena, și nu cu arma, ci cu uneltirea mișelească a fost învins.

Situațiunea în care ne aflăm noi românii înainte de aceasta cu vreo zece ani, era analoagă cu aceea în care ne-am aflat sub Mihai Viteazul după bătălia de la Telegean.

III

Prea repede ne-am ridicat noi românii. Poporațiunea nebăgată de nimeni în seamă, am adunat bogății, ne-am sporit, ne-am organizat, am asimilat cultura apuseană, am dat dovezi despre o destoinicie politică neobicinuită la popoarele din Orient și în timp de cîteva decenii am ajuns popor știut de toată lumea pe care nimeni nu-l mai poate nesocoti fără de a se căi.

E uimitoare lucrarea săvîrșită în timpul celor din urmă cîteva decenii de români din Ardeal, care poartă foarte mari sarcini publice, pentru care nu li se dă aproape nimic în schimb, și, cu toate acestea, au mai jertfit milioane pentru organizarea lor școlară și bisericească fără ca bogăția lor națională să fi încetat a crește.

Mai uimitoare încă e lucrarea săvîrșită în același timp de românii de la pîalele despre răsărit ale Carpaților, care din două țări ajunse din stăpînirile străine la cea mai tristă părăgînire, au organizat un stat modern, asupra căruia toți vecinii privesc cu ochi pizmăreți.

Nu mai rămîne decît să ne dăm pe față și destoiniciile războinice.

Că le avem, aceasta putea să o știe orișicine, care cunoaște pe „fiorii“ noștri din oastea împărătească. Lumea cea mare nu-i știa însă pe fiorii aceștia ca români, ci ca „trupe ungare“, ba erau chiar și între cei ce se socotesc români mulți oameni care nu considerau

virtuțile ostășești ale românilor din Ardeal drept atribut al rasei, ci drept rezultat al dresurii făcute de nemți.

Trebuiau românii să meargă la Plevna, la Rahova, la Smîrdan, pentru ca nu numai lumea cea mare, ci pînă chiar și mulți dintre cei socotiți români să se încredințeze că bărbat e românul în cîmpul de luptă, el însuși prin sine bărbat.

Cu totul altfel ne consideră lumea și cu totul altfel ne simțim și noi înșine după această punere în evidență a destoiniciilor noastre militare.

Iar aceasta tocmai într-un timp cînd privirile marilor popoare de la apus erau îndreptate cu neliniște spre răsărit.

Turcii orișicît de urgisiți ar fi ei, au menținut, așa cum au știut, ordinea în țările din Orient, și pentru popoarele civilizate ale Apusului e mai mult ori mai puțin indiferent cine stăpînește aici, numai dacă ordinea se menține pentru ca ele să-și poată face treburile. Îndată dar ce faptele petrecute au produs în popoarele apusene simțămîntul că turcii nu mai sînt în stare să mențină ordinea, oamenii de stat ai Apusului erau nevoiți să caute o formă pentru asigurarea pacinicei dezvoltări în țările din Orient. Forma aceasta s-ar fi găsit ușor, dacă popoarele stăpînite mai înainte de turci s-ar fi arătat destoinice de a-și chivernisi ele însele interesele fără de zguduirii sociale. Aceste popoare, însă, deși se bucură de multe simpatii n-au fost în stare să le inspire oamenilor de stat din Apus destulă încredere.

Nu rămînea, deci, decît ca vreo altă putere să ieie sarcina pe care sultanul nu mai e în stare să o poarte. Iar alegerea nu se putea face decît între Rusia și Austria, și dacă popoarele de la răsărit nu vor ști să se stăpînească ele însele pe sine, vor cădea, cu necesitate organică, sub stăpînirea uneia din aceste puteri.

Popoarele apusene preferă pe Austria, fiindcă e mai europenească și totodată mai inofensivă. E însă întrebarea dacă Austria, slăbită de lupte interne e ori nu în stare să ieie în luptă cu Rusia asupra ei sarcina lăpădată de sultan.

Era deci un interes general european ca să fie curmate în Austria luptele interne și deoarece mai ales maghiarii

erau cei ce slăbeau Austria, Curtea din Viena a trebuit să intre în voile maghiarilor, ca să scape de greutatea pe care ei le făceau.

Se credea atunci că maghiarii, mulțumiți odată, vor curma pentru totdeauna lupta contra Casei de Austria și vor fi cel mai de căpetenie și mai sigur razim al Monarhiei în lupta cu Rusia și cel mai destoinic purtător al înfruririi ei asupra popoarelor din Orient. De aceea maghiarii erau pentru apuseni poporul de predilecțiune al Orientului și, în adevăr, dacă așa era, noi toți ceilalți trebuia să fim precum atita timp am și fost, sacrificați în interesul general al Apusului.

Aceasta e rațiunea pozițiunii ce li s-a creat maghiarilor în Monarhia Habsburgică; acesta e punctul de vedere din care a prezentat domnul Benjamin Kállay, în știutul său discurs academic, misiunea poporului maghiar; aceasta e baza pe care se pun maghiarii când își prezintă atotputernicia drept o necesitate europeană.

Lupta contra acestei atotputernicii era lucru foarte greu într-un timp când popoarele de la Apus să spăriau de orișice mișcare mai energică în Orient și mulți considerau atacurile îndreptate contra celor ce abuzau de pozițiunea creată poporului maghiar drept niște atentate contra Europei culte.

Știind-o aceasta și văzînd cum noi românii ne ridicăm, urmașii uneltitorilor din timpul lui Petru Rareș și din a lui Mihai Viteazul au făcut ca străbunii lor și ne-au prezentat pretutindeni drept un neam de turburatori al ordinii, element primejdios, unelte ale Rusiei.

Ce am făcut noi ca să zădărniciim aceste uneltiri?

Unii dintre noi, preocupați de organizarea noastră internă, au stat nepăsători în fața acestor uneltiri. Alții, voind să sparie pe cei puternici, au cochetat cu Kossuth, au căutat legături cu agenții rusești, ori și-au dat silința să producă aparențele unei „iredente române“, ba fost-au și oameni care au insultat pe regele Carol I și pe sfetnicii lui pentru că-și dedeau silința să cîștige încrederea Curții din Viena, nu numai pentru sine, ci totodată și pentru noi.

N-avem dar dreptul de a ne plînge, dacă, după un război purtat cu multă glorie, România a rămas izolată

și a pierdut o parte din vechiul ei pămînt. Tocmai fiindcă ieșiseră la iveală marile noastre destoinicii, le păream multora prea primejdioși, și chiar nici binevoitorii sinceri ai României nu cutezau să intervină în favorul unei țări socotite drept cuibar de dizordine.

Și înainte de război, și după război, lucrurile s-ar fi urmat cu totul altfel, dacă, pe lângă marile noastre destoinicii, ne-am fi bucurat și de încrederea popoarelor și mai ales a Cabinetelor apusene.

Fiindcă lucrarea pentru ca să ne cîștigăm încrederea aceasta, abia începută, a și fost părăsită, am ajuns în situațiunea în care ne aflăm pe timpul lui Mihai Viteazul după bătălia de la Teleajen.

Ce-a făcut Mihai Viteazul atunci?

Știindu-se pe sine cu desăvîrșire sincer față cu împăratul și dîndu-și seamă despre interesele pe care Curtea din Viena le avea ca să-I susțină, el era încredințat că-i destul să vorbească rost la rost cu împăratul, pentru ca să fie spulberate toate uneltirile dușmanilor săi, care erau și ai împăratului.

S-a urcat deci în sa, a trecut printre dușmani, și s-a dus la Viena și de-acolo la Praga.

Și lucrurile au urmat întocmai precum le prevăzuse el.

Nobilimea ungară, prinzînd de veste, a trimis în mare grabă la Curte o deputațiune, prin care a stăruit ca împăratul să nu-l primească pe Mihai, ori cel puțin să-l primească după ce va fi ascultat încredințările de lealitate ale răzvrătitilor.

Mihai-vodă s-a întors, cu toate acestea, de la Viena cu bani, ca să adune o nouă oaste, și cu ordin împărătesc cătră Basta ca să se unească cu dinsul.

Ca Mihai-vodă au făcut și oamenii de stat ai României: în curînd după Congresul de la Berlin ei și-au dat silința să zădărnicească uneltirile puse la cale contra poporului român și să cîștige încrederea Cabinetelor europene și mai ales a celui din Viena.

Ce aveau să facă românii din țările Coroanei ungare, care erau în primul rînd calomniați?

Nu poate să fie în toată firea omul care i-ar fi sfătuit să se abată de la politica lor tradițională, tocmai

acum cînd în politica aceasta iar se întîlneau cu frații lor din Valea Dunării. Au executat deci, cu atît mai virtuos, hotărîrea încă de mult luată și au trimis pe oamenii lor de încredere la Viena ca să prezinte împăratului *Memorandul*.

Dar acești oameni de încredere nu au fost lăsați să se apropie de tronul împărătesc, ba unii dintre dinșii zac în temniță, iar alții umblă pribegi.

Aceasta dovedește numai că sînt mai puternici exploatorii de astăzi decît cei din timpul lui Mihai Viteazul, și că mare de tot e frica ce i-a cuprins.

În toate timpurile și pretutindeni susțitorii cauzelor pierdute, cuprinși de furia deznădăjduirii, au crezut că pot, înlăturînd un om ori cîțiva oameni, să scape de soarta ce-i așteaptă.

După Pharsala, republicanii au alergat în Spania și în Africa pentru ca să adune nouă oștiri; după Tapsos, cei mai onești dintre dinșii s-au sinucis; iar după Munda nu le rămînea decît să-și caute scăparea omorînd mișelește pe Iuliu Cezar.

Știm prea bine că zadarnică li-a fost mișelia.

Tot zadarnică a fost și mișelia lui Basta și a soților lui, căci Mihai Viteazul era numai cea mai strălucită ivire în viața unui popor pornit spre renaștere și, prin înlăturarea lui, nu se putea înăbuși și avîntul spre o nouă viață a poporului român.

A murit Mihai Viteazul, dar a rămas frica în inimile asupraitorilor și turcii n-au mai cutezat să-și facă cuibar pe pămîntul românesc, iar principii din Ardeal au început a-și da silința să-i momească și să-i adoarmă pe români. A murit Mihai, dar ochii oamenilor de stat ai Austriei au rămas îndreptați spre români și ochii românilor au rămas îndreptați spre Burg-ul din Viena.

A murit Mihai, dar fiul lui a fost și nepotul lui plecat în Ardeal ca să-i ridice pe români pentru împăratul, dar Radu Șerban, Matei Basarab, Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanul au stăruit fiecare, în felul lui, ca românii să nu se pună în conflict cu Casa de Austria. A fost omorît Mihai, dar prințul Eugen de Savoia a realizat, în cele din urmă, o parte din planul croit de dînsul, și românii, îmbărbătați odată, s-au ridicat, s-au sport,

au pornit spre dezvoltare și s-au întărit, încît nu numai nemeșii, ci totodată și turcii au pierdut, în sfîrșit, nădejdea de a-i mai putea stăpîni. Martiriul lui Sava Brancovici și moartea lui Constantin Brîncoveanul sînt acte de desperațiune ale asupraitorilor, și întreaga epocă fanariotă este ultima și tot zadarnică încercare de a înăbuși în români avîntul spre o nouă viață.

Nu ar fi rămas zadarnice opintirile ungușilor și ale turcilor, nu, mai ales, în urmă, ale muscalilor, dacă Curtea din Viena n-ar fi fost interesată ca românii să rămînă feriți de orice stăpînire străină pentru ea, și dacă românii n-ar fi fost și ei destul de cumpăniți, ca să simtă că numai rău poate să le mcargă, cînd Burg-ul din Viena se află în strîmtoare.

Memoriul, pentru care unii zac în temniță, iar alții umblă pribegi, e dovadă neîndoioasă că-și cunosc românii și interesele, și pozițiunea în Monarhia Habsburgică. Pot unii să zacă în temniță, iar alții să umble pribegi, dar lumea cea mare știe că românii au vechi tradițiuni potrivite cu actualele interese europene și că ei nu vor să se abată de la aceste tradițiuni. Pot să steie în temniță ori să umble pribegi, dar lumea știe că calomniții au fost și violențați sînt românii, care au cuvenitele desțoinicii pentru împlinirea unei frumoase meniri în Carpați și la gurile Dunării. Pot să steie unii și să umble alții, dar românii au cîștigat atît simpatiile, cît și încrederea lumii, care mai nainte ori nu-i știa, ori îi socotea drept niște dezmetici pe care nimeni nu putea să pună temei.

În fața acestei situațiuni, exploatorii au cuvinte de a fi nervoși; e însă neiertată purtarea aceloră dintre români, care chiar nici astăzi nu se mai astîmpără, ci zgîndăresc, asmuță, împing mereu spre manifestațiuni compromițătoare pentru poporul român.

Ceea ce ne ridică pe noi românii mai presus de toți vecinii noștri e spiritul nostru de ordine și de disciplină. Sîntem mai mult decît toți ceilalți elementul de ordine și de civilizațiune, de care Europa are trebuință aici unde ne aflăm noi; aceasta ne ridică, aceasta ne ține, aceasta ne ajută, aceasta ne-a făcut vrednici de simpatiile și de încrederea popoarelor apusene, care ne

prețuiesc după foloasele pe care putem să i le aducem societății moderne.

Acela, care, român fiind, altfel vede lucrurile, ori nu-și dă seama despre rostul luptelor noastre, ori servește cauza rivalilor, ca să nu zicem chiar a dușmanilor neamului românesc.

1867—1903

D-l dr. Mülek, unul dintre fruntașii maghiarilor din comitatul Aradului a publicat zilele aceste, în coloanele unuia dintre ziarele din Arad, un fel de apel la înfrățire, prin care invita pe concetățenii săi români să facă cauză comună cu maghiarii.

„Da — îi răspund amicii mei din Arad — voim înțelege și împreună-lucrare cu maghiarii, dar nu întru răsturnarea Tronului și clădirea panmaghiarismului, ci întru întărirea Tronului și consolidarea naționalităților în sentimentul iubirii patriei comune, mamă deopotrivă bună tuturor fiilor ei, fără deosebire de limbă și de naționalitate !“

Mi-a fost d-l dr. Mülek coleg de bancă și bun prieten din copilărie, de care adeseori și totdeauna cu înduioșare îmi aduc aminte, îl știu om cult, în înțelesul cel mai bun al cuvântului, și nu mă îndoiesc că el vorbește cu inimă curată și ține, în toată sinceritatea, ca să se pună cât mai curînd capăt luptei nenorocite ce de atîta timp se urmează între maghiari și români.

Nu se va fi îndoind nici el că și eu tot cu inima curată vorbesc cînd îl încredințez că, prin înțeleptul răspuns pe care i l-au dat amicii mei din Arad, exprimă simțămîntul comun al tuturor românilor.

Numai omul smintit poate să creadă că noi suntem dușmani neîmpăcați ai maghiarilor și că ziua în care s-ar pune capăt luptei dintre noi și dînșii nu ar fi pentru noi o mare și frumoasă zi de bucurie. Împreună am crescut noi și dînșii, de aceleași idealuri ne-am însuflețit în

tinerețele noastre, braț la braț am umblat la 1861 și pînă la 1867, preamărînd pe Garibaldi, pe Klapka, pe Türr și pe Kossuth, eram parcă anume lăsați de Dumnezeu ca, la bine și la rău, nedespărțiți să rămînem, căci români și maghiari aceeași soartă au, pe aceleași puteri se reazimă și de aceleași primejdii sunt amenințați.

A venit însă timpul de la 1867 și pînă la 1903 și ne-a despărțit, ne-a învrăjbit, ne-a depărtat, încă e parcă peste puțină să ne mai putem uni iar la un loc.

Și nu e adevărat că interesele naționale ne despart. Aceste cer să mergem în toate împrejurările împreună și să ne ajutăm în lupta grea a vieții unii pe alții.

Ceea ce ne-a despărțit și ne ține învrăjbiți e lipsa de patriotism și de adevărată iubire de neam a unei însemnate părți din clasa cultă maghiară.

Pactul încheiat cu nemții de peste Laita, ccl încheiat cu croații și Logea pentru naționalități n-au putut să ne mulțumească pe noi români, dar, sunt foarte favorabile pentru consolidarea statului ungar, în care maghiarilor li s-a asigurat o pozițiune predominantă. Nimeni în lumea aceasta nu era, deopotrivă cu poporul maghiar, interesat ca guvern și societate să țină în sfîntenie aceste temelii ale vieții comune din Regatul Ungar.

Deprinși, însă, a munci puțin și a cheltui mult, mulți dintre maghiari nu s-au putut împăca cu gîndul că trebuie să-și deie osteneala de a învăța românește, dacă vor să fie dîregători în ținuturi cu populațiune română. Pe ei libertatea concurenței îi jignea; lor egalitatea li se părea o nedreptățire; ei țineau să treacă, pretutindeni, înainte și fără a-și fi dat osteneala să cîștige calificațiunea cerută de lege.

Acesta e adevăratul izvor al așa-numitului șovinism maghiar.

Deși interesele naționale ale poporului maghiar cereau ca legea să fie respectată, acești paraziti ai societății maghiare, care nu sunt în stare să privească lucrurile din punctul de vedere al binelui obșteșc, ci iau statul ungar drept un fel de „*Versorgungs-Anstalt*“¹ pentru

¹ Instituție de aprovizionare (germ.).

neputincioșii neamului maghiar, au făcut gălăgie, au turburat ordinea, au dat năvală și au silit, în cele din urmă, pe guvernul nespriginit de alții să calce legea.

Astfel s-a stabilit, în practica vieții constituționale din Ungaria principiul că legile au să fie respectate numai dacă ele nu jignesc pe *Pista ócsém*¹, pe *Sanyi barátom*² ori pe *Feri komám*³ în interesele lor particulare.

Așa nu mai puteam să rămânem prieteni!

Pentru ca românii să nu poată răzbi cu protestările lor în adunările reprezentative, s-a schimonosit întregul sistem electoral și guvernul, a propagat corupțiunea, a prigonit pe cei ce stăruiau ca legile să fie respectate și a creat o mulțime de legi monstruoase, care stau în contradicție și cu rațiunea de stat, și cu pactul fundamental al țării.

Astfel, maghiarii, creîndu-și greutatea din ce în ce mai mari și mai numeroase, trebuiau să fie cuprinși tot mai mult de simțămîntul că sunt prea slabi în fața numărului dușmani pe care și-i fac. Împinși apoi de rîvna de a-și crește puterea, ei s-au pus în conflict și cu nemții de peste Laita, în cele din urmă și cu Coroana la care cei nedreptățiți de atîta timp zadarnic caută firescul răzăm.

Ce voiește acum mie mult simpaticul dr. Mülek?

Ca românii din Regatul Ungar să se unească cu maghiarii pentru ca împreună să se desfacă Ungaria de Austria și să pună armata sub stăpînirea guvernului ungar.

De ce?! Pentru ca maghiarii să poată abuza mai ușor de putere și pentru că *Pista ócsém*, *Sanyi barátom* și *Feri komám* să nu mai aibă nevoia de a învăța nemțește, dacă vreau să ia leafă de ofițer, ci să poată înainta și în rîndurile armatei fără ca să-și fi dat osteneala de a cîștiga cuvenita calificățiune.

Orișicît de irațională ar fi o asemenea politică, sunt între români mulți oameni care ar fi gata să o sprigi-

¹ Frate (mai mic) Pișta (magh.).

² Prietene Sanyi (magh.).

³ Cumetre Feri (magh.).

nească, unii pentru că, avînd creștere maghiară, nu-i pot suferi pe nemți, iar alții, dorind să-i ajute pe maghiari a face peste putință existența statului ungar.

Chiar și aceștia li-ar pune însă maghiarilor oarecare condițiuni.

N-ar putea, de exemplu, nici acești români să facă cauză comună cu maghiarii decît dacă maghiarii s-ar împăca cu gîndul că, în viitor, nici judecător, nici funcționar public, în ținuturi cu poporațiune românească, nici ofițer în regimente românești să nu mai poată fi decît cel ce știe bine românește și îi cunoaște îndeajuns pe români.

Ar mai cere apoi ca, în viitor, așezămintele culturale maghiare să nu mai fie susținute din budgetul statului, ci ca cele românești, din fonduri și din contribuiri naționale.

Ar cere, în sfîrșit, drept garanție serioasă, o lege electorală europenească, prin care se stabilesc trei lucruri: un cens legal pentru toți, cercuri electorale egale și votare secretă.

E în Ungaria vreun om de stat care are destulă energie și destulă autoritate ca să-i înduplece pe maghiari a primi aceste condițiuni blagine?

Dacă este, apelul făcut de d-l dr. Mülek, n-are să răsune în pustiu.

Dacă nu e însă un asemenea om de stat în Ungaria, românii sunt destul de înțelepți ca să tragă, din suferințele prin care au trecut în timpul celor din urmă cîteva decenii, cuvenitele concluziuni și să nu se mai dezbine, ci să steie strînși cu toții la un loc, gata a se uni cu cei ce sunt dispuși a primi condițiunile puse în dînsii.

Românii, toți de pretutîndeni, au multe cuvinte de a dori ca Monarhia Habsburgică și statul ungar îndeosebi, ca parte Monarhiei, să fie tare, și românii din Regatul Ungar îndeosebi servesc interesele nu numai ale patriei, ci totodată și ale întregului neam românesc, dacă se unesc cu concetățenii lor „întru întărirea Tronului“, cum zic amicii mei. Mare minune ar fi ca ei să se despartă vreodată de neamul lor și să facă cauză comună cu cei ce vor să slăbească Monarhia Habsburgică și să

înființeze un stat ungar independent, care ar sta oarecum în aer.

Numai cu maghiarii cari vor restabilirea ordinii legale se pot uni românii.

O CRUCE DE PEATRA

Politica de alipire către împăratul a lui Mihai-vodă a fost continuată de Radu-vodă Șerban, tot Basarab și el, care, curînd după urcarea lui în scaun, a intrat în Ardeal, ca să-l alunge pe asupritorul Moise Székely. Acesta a perit într-o luptă din apropierea Brașovului și generalul Basta iar a avut mulțumirea de a primi, mare și tare în Ardeal, declarațiunile de supunere ale nobilimei căite.

Îndată însă ce Radu-vodă s-a întors în Muntenia, nobilimea a prins inimă, și-a schimbat gîndul, a proclamat voivod al Ardealului pe Gavriil Báthory și iarăși l-a alungat pe generalul Basta spre Sătmar.

Ani de zile de-a rîndul a susținut Radu-vodă lupta cu noul uzurpător, pînă în anul 1611, cînd uneltitorii au obținut mazierea lui și astfel a fost nevoit să caute adăpost la Viena, unde a și murit.

La Viena l-a găsit Radu-vodă pe Nicolae Pătrașcu, feciorul lui Mihai-vodă și și l-a făcut ginere, dîndu-i în căsătorie pe fiica sa Ana-domnița.

Atît Radu, cit și Nicolae Pătrașcu au făcut în mai multe rînduri încercarea de a se întoarce în țară, dar a urmat în curînd Războiul de treizeci de ani, care a consumat toate puterile Împărăției și abia Mihai, fiul lui Nicolae Pătrașcu și nepotul lui Mihai-vodă și a lui Radu-vodă a ajuns, după încheierea Păcii de Westfalia, să plece prin Polonia, ca să se întoarcă, cu mare încunjur, în țara părinților săi, unde nu i-a fost dat să ajungă, căci a perit de ciumă.

Timp de jumătate de veac dar, nobilimea a chefuit în toată țigă, căci era slabă Împărăția. Cînd a încercat

însă Leopold I să facă rînduială și-n țările de la răsărit, ea s-a răscolat în frunte mai întîi cu Francisc Rákóczi, apoi cu Emeric Tököly, răscoală „glorioasă“, căreia maghiarii îi zic „kuruczvilág“.

Ajutat și de agenții lui Ludovic XIV, răscolății au cerut și au obținut, în cele din urmă, intervenirea sultanului, și s-a început lungul, greul și, pentru creștini, gloriosul război, în care prințul Eugen de Savoia a scăpat țările Coroanei ungare de sub jugul turcesc și a schimbat soarta popoarelor de la răsărit.

Pe cînd oștirile împărătești se războiau la Rin, marile vizir Cara Mustafa-pașa a pornit cu oaste mare spre apus, a trecut nesupărat de nimeni de-a curmezișul Ungariei pe Dunăre la deal și a încunjurat în cele din urmă Viena.

Muntenii și moldovenii au fost nevoiți să meargă și ei alături cu Tököly și cu cealaltă floare a nobilimii ungare în coada oștirii turcești și au luat parte la asediarea Vienei.

Domn al Munteniei era însă Șerban Cantacuzino, fiul Ilincăi, fiicei lui Nicolae Pătrașcu și nepotei lui Mihai-vodă și a lui Radu-vodă Șerban. Mama lui se născuse și crescuse la Viena, trăise în apropierea Curții împărătești și se întorsese cu binecuvîntarea împăratului Ferdinand III în țară ca să ieie moștenirea rămasă de la părinții ei perîți în pribegie.

Nu putea omul acesta nici să fie dușman al creștinilor, nici să se însoțească cu Tököly și cu prea nobilii săi tovarăși, cari au ridicat oardele musulmane asupra creștinătății. S-a supus dar, poruncilor primite de la sultan, s-a dus cu oastea lui și a luat parte la asediul Vienei dar i-a vestit pe vienezi că acolo unde stă tabăra muntenilor, li-e deschis drumul să iasă și să între, cînd au nevoie, căci n-are nimeni să-i vadă.

Iar acolo, unde se afla tabăra muntenilor, stă și azi drept semn de amintire o cruce de piatră, care se vede de pe Glorieta din Schönbrunn, ba îmi spunea cineva că m.-sa împăratul Francisc Iosif a ridicat la locul acela o capelă.

Dacă are nobilimea ungară tradițiuni frumoase și mari, au și românii tradițiunile lor, care sunt titluri de nobletă.

Ține minte românul și binele și răul ce i se face, și nu e în stare să se însoțească cu cei ce numai răul i l-au voit contra celor ce i-au voit binele și i l-au făcut oțedată.

Aceasta s-o știe cei ce văd crucea de peatră din preajma Glorietei de la Schönbrunn ori aud vorbindu-se de ea.

TOT CRUCEA DE PEATRĂ

La 1683, cînd au pornit războiul, turcii erau în război și cu Republica Venetiei, cu Polonia și cu moscoviții. Era lucru firesc ca acești dușmani ai turcilor să între la învoială, și s-a încheiat cuadrupla alianță, în virtutea căreia beligeranții numai împreună aveau să încheie pacea.

În virtutea acestei alianțe, regele Poloniei, atunci Ioan Sobieski, a grăbit cu oastea lui să despresoare Viena, s-a unit cu principii germani, care grăbiseră și ei, și turcii, bătuți în lupta de la Kahlenberg, s-au retras spre Buda.

Pentru meritul de a fi luat astfel parte la despresurarea Vienei, Polonia cerea, drept răsplată, ca pacea să nu se încheie cîtă vreme sultanul nu va fi consimțit să-i deie cele două Țări Române, Moldova și Muntenia „*utraque Valachia*“, cum zice solul polonez în adresa lui de la 14 aprilie 1683.

Curtea din Viena respinge însă fără de incunjur, ceea ce pe nobilii polonezi îi umple de „*legitimă indignațiune*“.

Nobilii unguri, Rákóczi, Tököly și ceilalți *kurucz*-i erau, precum știm, unelte ale lui Ludovic XIV, care-i îndopa cu bani și le făcea treburile la Poartă. Era deci lucru firesc ca dinșii să profite de indignațiunea egalilor din Polonia și în curînd s-au pus, prin mijlocirea agenților francezi, la cale negocieri pentru încheierea unei

păci separate între Polonia și Poartă — pentru ca împăratul să fie izolat (despărțit de ceilalți).

În timpul acestor negocieri Polonia și-a redus pretențiunile numai la Moldova stăruiind ca împăratul să ia Muntenia: *Curtea din Viena însă preferă să rămîie singură în fața turcilor și stăruiie ca Poarta să nu-i cedeze Poloniei nici măcar o palmă de pămînt din Moldova*, iar despre Muntenia nici să nu se facă amintire în Tratatul de pace.

Scartea războiului a fost hotărîtă de prințul Eugen de Savoia în marea bătălie de la Zenta, în urma căreia sultanul a cerut pace.

Acum Salm, Kinsky, Waldstein, Oetting, Kaunitz, Starhemberg Buceltini, și încă cîțiva „nemți“, întruniți sub prezidența împăratului în consiliu de război, își dau părerea că Monarhia nu numai că nu are să stăruiie ca Poarta să cedeze Poloniei cele două Țări Române, dar e interesată să *apere chiar cu arma țărilor aceste*, și împăratul ia hotărîrea, ca trupele să fie sporite și în Ardeal, și în Silezia, ca să-i împedece pe nobilii polonezi, dacă ar fi făcînd încercarea de a cuceri aceste țări.

Pacea de la Carlovăț s-a și încheiat apoi fără ca Polonia să-și fi întins stăpînirea spre Dunăre.

Acestea sunt lucruri care s-au petrecut acum două sute de ani, iar azi, după două sute de ani, cele două Țări Române constituiesc împreună Regatul Român neatîrnat.

Nu mai cercetăm de ce anume Curtea din Viena a ținut atunci ca Țările Române să nu treacă sub stăpînirea nobililor polonezi, ci ne întrebăm numai: *Ce s-ar fi ales de aceste țări, dacă atunci ar fi ieșit învingători Rákóczy, Tököly și ceilalți nobili soți ai lor?* Care ar fi fost soarta românilor supuși Poloniei după ce Polonia a fost împărțită?

Șerban-vodă Cantacuzino a pus crucea de peatră în preajma Vienei fiindcă simțea că Habsburgii sunt un reazem pentru dezvoltare pacinică a popoarelor de la răsărit, și urma a dovedi că el avea dreptate.

Se poate oare ca cei azi în viață, care știu mai multe decît Șerban-vodă Cantacuzino, să nu-și deie seamă că Habsburgii au fost razimul dezvoltării lor pacinice și sunt și astăzi?

Francisc, fiul lui Ludovic și soții lui nobili sunt și ei tot turburători ai ordinii legale ca Francisc cel de atunci și de asemenea nobilii lui soți, oameni nesățioși, care, vorba lui Cassiu în *Iulius Cesar* al lui Shakespeare sunt gata să se însoțească și cu dracul spre a-și asigura puțința de a despuia în draga lor voie pe cei ce-și petrec viața în muncă grea.

S-au schimbat însă timpurile, și Francisc Kossuth cel de astăzi prea ar trebui să fie lipsit de bun-simț, ca să nu-și dea seamă că nu mai e și azi un Ludovic XIV, nu mai e nici sultanul ceea ce a fost odinioară, nu mai e nici Polonie, că la București nu mai e domn Șerbanvodă, iar în Ardeal nu mai sunt românii robi ai pământului, ci oameni cu rost, cărora urmașul lui Leopold I vrea să le facă dreptate.

Are să se potolească dumnealui.

O NOUĂ PRIMEJDIE

„Căuta-vom pretutindeni pe dușmanii voștri și ne vom uni cu dînșii, ca să surpăm puterea voastră!” Așa ziceau și după încheierea păcii de la Carlovăț turburătorii ieșiți din rîndurile nobilimii ungare.

Leopold I, regele legitim, scăpase țările Coroanei ungare de jugul turcesc, sub care gemuseră peste o sută cincizeci de ani, dar Francisc Rákózi și soții lui nu îi mulțumeau pentru eliberarea patriei și a neamului lor, ci alergau înainte, ca să-i găsească alți dușmani.

De ce ? !

Pentru că eliberatorul, intrat odată în drepturile lui, era hotărît a nu-i mai lăsa să asuprească și să despoaie popoarele cum îi lăsase sultanul, iar pentru „nemeș” libertate e numai voia de-a storce în toată lărgimea măduva din oasele altora.

Murind Carol II, regele Spaniei, s-a stins ramura spaniolă a Casei de Austria și s-a pornit lungul și greul război pentru succesiunea la tronul Spaniei. Era peste

putință ca turburătorii să nu profite de ocaziune spre a-și ține patria în continuă frământare.

Francisc Rákózy, care se subscrie „François Prince”, și agenții lui stăruie, dimpreună cu agenții Franței, ca Poarta să pornească din nou războiul, întrețin în patria lor „focul sacru” al turburării și croiesc planul ca sultanul să unească Ardealul, Muntenia și Moldova sub sceptrul credinciosului său „François”, care va mai primi apoi și de la Franța 33 000 de oameni, ca să-i alunge pe austriaci din țările Coroanei ungare.

Turcii sunt însă oameni cu minte și nu se avintă.

Mai e însă și altcineva care profită de ocaziune.

Petru I, tânărul țar al tuturor Rusiilor, văzînd că puterile de la miazăzi sunt încurcate în război, profită și el de ocaziune ca să-și întindă stăpînirea pînă-n Marea Baltică. După multe peripeții, Carol XII, tânărul rege al Svediei, e bătut la Poltava în anul 1709 și e nevoit să caute scăpare în Moldova.

Acum „François Prince” și agenții lui stăruie ca Poarta să pornească război contra lui Petru I, iar după ce Poarta nu vrea nici acum să se avînte, oferă serviciile sale lui Petru I.

Cum ajunge Francisc Rákóczi să-i ofere lui Petru cel Mare serviciile sale ?

Văzînd că Rusia se apropie de Nistru, Curtea din Viena era foarte neliniștită și își dedea silința să înlăture războiul dintre țar și sultan. Abia scăpase Moldova din ghearăle Poloniei, și acum un alt dușman încă mai primejdios se apropia de ea. Neliniștea a crescut dar cînd a mers vestea că voivodul Dimitrie Cantemir s-a unit cu rușii, s-a închinat țarului, că Moldova e de fapt o provincie rusească.

Acum s-a stabilit principiul, formulat mai tîrziu, într-o încheiere a Consiliului de război, că Monarhia Habsburgică n-ar putea niciodată să stăpînească Țările Române fără ca să între cu Rusia în conflicte, pe care trebuie să le evite, dar e interesată a priveghea ca nici Rusia să nu ajungă a le stăpîni, căci, stăpînindu-le, ar amenința-o pe Ungaria în existența ei.

Iată de ce erau turburătorii gata de a se uni fie chiar cu Rusia.

Altfel a voit însă Dumnezeu.

Petru cel Mare a fost încungiuat la 1711 lângă Prut de oștirea turcească, a capitulat și a părăsit de astă dată Moldova, iar „François Prince“ a trebuit să mai aștepte și să-și croiască alte planuri.

Au recunoscut însă românii cu mintea limpede noua primejdie și au rămas în inimile lor simțămîntul că în Viena e razămul firesc al vieții lor naționale, ceea ce peste cîțiva ani a și ieșit la iveală.

CONFEDERAȚII

„Confederații“ erau, sunt acum două sute de ani, ceea ce azi e „coalițiune“.

În timpul Războiului pentru succesiunea la tronul Spaniei turcii i-au lăsat pe creștini să se sfășie între dinșii și silințele lui Rákóczi și ale soților săi au rămas zadarnice. După ce s-a terminat războiul, Poarta a început să-și facă pregătirile ca să cîștige, printr-un nou război, ceea ce pierduse în Pacea de la Carlovăț. Ea înlătorează în Țările Române pe domnii pămînteni, în care nu mai avea încredere, și ridică în Scaunele domnești fanarioți, oameni de afaceri ai ei. Tulburătorii au organizat o „confederațiune“ și vorba era ca în vreme ce oaste otomană înaintează spre Belgrad, Rákóczi, Bereséni, Vay, Esterházy și ceilalți să plece de la Hotin cu tătarii și cu domnii Țărilor Române, să între în Ardeal, și în Ungaria să izbucnească răscoala pregătită de confederațiune.

În fața acestor pregătiri, Petru cel Mare, care-și avea și el socotelile, îi face împăratului Carol VI propuneri de alianță.

Consiliul de război stăruie (13 oct. 1716) ca împăratul să refuze ajutorul oferit, căci țarul ar fi un aliat primejdios îndeosebi în ceea ce privește Țările Române, în care umblă să-și cîștige, ca ortodox, simpatii.

Împăratul rămîne dar singur în fața turcilor. Lucrurile nu ies, cu toate aceste, după cum le plănuiise „confederațiunea“.

Boierimea din Muntenia nu se unește cu nobilii confederați, ci trimite în tabăra prințului Eugen de Savoia o deputațiune, din care face parte banul Radu Popescu, vornicul Ștefan Bujoreanu, logofătul Grigorie Băleanu, spătarul Radu Golescu, vistiernicul Ilie Știrbei, paharnicul Eustatie Leurdeanu, stolnicul Barbu Greceanu, serdarul Petru Obedeanu, sătrarul Matei Krețulescu, precum și Vintilă Bucșanul, Drăghici Bălăceanu, Const. Brăiloiu și Ant. Florescu, toți boieri de viță veche, care stăruie ca prințul să le scape țara de asuprirea turcească și împăratul s-o ieie sub ocrotirea sa.

Și de astă dată însă Consiliul de război sfătuiește pe împăratul să se mărginească a stărui ca Poarta să respecte drepturile celor două țări.

Prințul Eugen de Savoia nu-i rămîne dar decît să le zică boierilor: „Oameni sunteți și voi; profitați dar de ocaziune, luați armele — și scăpați-vă voi înșivă“.

Această vorbă a marelui erou românii să n-o uite niciodată: totdeauna și pretutindeni ei numai prin propria lor vrednicie pot să scape.

Trei oameni cu virtute: căpitanul Bengescu, Nicolae Rosetti și Barbu Brăiloiu i-au ridicat pe olteni și au alungat pe turci din banatul Craiovei, iar boierii de la stînga Oltului s-au pus în înțelegere cu comandantul împărătesc din Ardeal și Nicolae Mavrocordat, fanariotul, a fost prins fără de veste în palatul lui de la București și dus la Sibiu, de unde n-a scăpat decît după Pacea de la Pasarovăț.

Li-a trecut apoi confederaților pofta de a mai intra cu tătarii în Ardeal și răscoala pregătită de dinșii a fost aminată pentru timpuri mai priincioase — și depărtate.

Deși războiul a fost glorios și prin Pacea de la Pasarovăț, hotarele stăpînirii habsburgice s-a întins departe spre răsărit, pînă la gurile Oltului și pînă la Nicopoli, o mare grijă îl făcea pe Carol al VI-lea îngăduitor și plecat spre concediuni. Voind să asigureze fiicei sale Maria Terezia moștenirea, era nevoit să cruțe pe nobilii zurbagii, să deie uitării cele petrecute și să treacă cu

vederea multe din nelegiuirile lor. Unul câte unul s-au îndulcit dar „confederații“, s-au plecat, au cerut și au căpătat iertare și au urmat a stoarce și sudori, și lacrimi, și măduvă din oase, ca să se încredințeze marea mulțime a celor asupriți că tristă-i este afară din cale soarta când ocrotitorul ei firesc se află în strîmtoare.

Așa ni-a fost rînduit și nouă celor azi în viață, și multe de tot au fost suferințele, pe care a trebuit să le îndurăm în timpul din urmă, patruzeci de ani, pentru că numai făcîndu-se mereu concesii s-a putut menține cel puțin aparența păcii și a bunei rînduiei.

Lipsiți am fi cu desăvîrșire de bun-simț, dacă n-am recunoaște în „coaliții“ de astăzi pe „confederații“ de odinioară !

RESTITUTIO IN INTEGRUM

Absolutismul inaugurat după Capitulațiunea de la Világos va fi fost o necesitate politică, dar era o stare nefirească și nesuferită, care, fiind prea mult, a slăbit Monarhia și i-a făcut pe nemți pentru timp îndelungat urgisiți. Chiar și românii, cari în timpul acela și-au așezat viața economică și și-au întemeiat așezăminte culturale, se simțeau înăbușiți, și mulți dintre dînșii se căiau de a fi luptat în timpul evoluțiunii maghiarilor și erau gata să se unească acum cu dînșii.

Mare ușurare a fost dar pentru toată suflarea Diploma de la 20 octombrie 1860, prin care împăratul, în virtutea *Sanțiunii pragmatice și a suveranității sale, dispune* ca, în viitor, să-și exerciteze dreptul de a crea, de a modifica și de a abroga legile, în înțelegere cu reprezentanțele țărilor sale, deci decretează viața constituțională.

Deodată cu aceasta emite și Rescriptul prin care dispune ca fiecare din supușii săi să se poată folosi, în viața publică, de limba lui maternă și declară că e hotărît să nu suferă nici un fel de asuprire în ceea ce privește folosirea limbii materne.

În virtutea acestei dispozițiuni, românii au început a se folosi de limba lor atît în administrațiune, cît și la instanțele judecătorești, a-și chivernisi înșiși treburile publice și a nu mai suferi în mijlocul lor nici diregători, nici mai ales judecători care nu știau românește și nu le cunoșteau păsurile și obiceiurile.

Maghiarii n-au voit însă să se mulțumească cu drepturile decretate din voința suverană a împăratului, ci stăruiau ca lege să fie numai ceea ce a hotărît Dieta și a sancționat regele legitim, deci creeau „*restitutio in integrum*“, reactivitatea acelora dintre legi de la 1848 care fuseseră sancționate de împăratul Ferdinand, ca rege al Ungariei al cincelea.

Li se va fi pîrînd multora de necrezut, dar e adevărat că nu erau puțini românii care stăruiau alături cu maghiarii.

Constituțiunea dată prin Diploma din octomvrie era opera feudalilor și era străbătută, în toate amănuntele ei, de spiritul feudal; era deci lucru firesc ca oamenii porniți spre avînt să incline spre frunțașii maghiarilor, care se luptau pentru lărgirea drepturilor și promiteau, în ceea ce privește viața națională, libertăți mai mari și asigurări mai depline decît cele cuprinse în Rescriptul împărătesc.

Noi cei ce atunci eram băieți și umblam pe la școlile maghiare, ne însufleteam pentru aceste mai mari libertăți, purtam torțile aprinse la manifestațiunile de „înfrățire“ și strigam „*Éljen¹ Kossuth! Éljen Klapka! Éljen Garibaldi!*“

Așa am crescut pînă în 1867, cînd, în urma dezastrului de la Sadova, s-a făcut „*restitutio in integrum*“. Iar strigam acum „*Éljen!*“ și purtam torțile aprinse, uitîndu-ne cu un fel de milă la aceia dintre frații noștri care steteau posomorîți la o parte și-și ziceau plini de amărăciune: „Care vasăzică — ne-au sacrificat nemții!“

Ei nu aveau dreptate, căci împăratul se ținuse de hotărîrea de a nu suferi nici un fel de asuprire și încheiase Pactul cu condițiunea că li se vor da românilor garanții constituționale pentru respectarea drepturilor ce li se acor-

¹ Trăiască (magh.).

daseră prin Rescriptul de la 1860, și de care s-au și folosit nu numai în timpul „provizoriului“, ci și după încheierea Pactului pînă la 1873.

N-a trecut însă mult, și am început să simțim că am fost prostiți și că stăpînirea celor ce promisese mai mari libertăți și mai depline garanții e mai rea decît a lui Bach.

S-a făcut, ce-i drept, înarticularea celor două metropoli române și s-a creat Legea pentru naționalități, dar chiar la crearea acestei legi a ieșit la iveală reaua-credința a frunțașilor maghiari, care au vîrît în lege pe acel „*lehetőség*“, care lasă drum deschis pentru abuzuri.

Chiar nici așa n-a fost însă legea respectată.

Dacă ar fi fost respectată, nobilii, în mare parte scăpați și jidoviți, ori ar fi fost nevoiți să-și deie silința de a învăța românește, ori nu ar fi putut să fie nici direcționari, nici judecători în ținuturile cu populație română. S-a călcat legea pentru ca ei să poată fi căpătuiți și să trăiască pe nemuncite.

Acesta e adevăratul rost al silințelor de maghiarizare.

„Dacă-am respecta Legea pentru naționalități — îmi zicea un frunțaș al aristocrației ungare la 1888 — ar rămînea zeci de mii de familii de gentry peritoare de foame, și jertfa aceasta nu poate s-o ceară nimeni de la noi. D-voastră treceți în România, dacă nu găsiți aici teren de activitate : ei nu au unde să se ducă.“

Aceste sunt faptele despre care nu-și dau seamă tinerii încă lipsiți de judecată, care nu înțeleg de ce zicem noi că românii nu contra poporului maghiar au să se lupte, ci contra rămășițelor corupte ale nobilimii maghiare care e nesățioasă și de rea-credință și față cu Coroana, și față cu românii, și față cu poporul maghiar, pe care-l prostesc.

Dîndu-și odată seamă despre aceasta, ei vor înțelege de ce ne-am petrecut viața ostenind fără preget să scrutăm trecutul și prezentul și să scoatem la iveală cuvintele pentru care românii niciodată nu vor putea să meargă alături cu maghiarii prostiți de rămășițele nobilimii ungare, ci vor trebui să se unească cu orișicine contra lor.

Întru fericire pomenitul Sigismund Borlea, care li-a fost timp îndelungat tovarăș de luptă, le-a spus chiar în Dieta Ungară, vorba lui Casiu, că se unește și cu dracu,

dacă e vorba să susție în luptă cu dînșii drepturile neamului său.

Aceasta e singura politică națională pentru românii din Regatul Ungar ; ei nu se pot uni decît cu maghiarii care se lapadă de nobilimea ce atîtea nenorociri a adus asupra patriei lor.

Punctul de razăm al politicii naționale române e Diploma de la 20 octomvrie 1860. Dacă maghiarii au cerut atunci „*restitutio in integrum*“ pentru legile de la 1848, românii au să ceară azi „*restitutio in integrum*“ pentru drepturile ce li s-au acordat la 1860 și de care s-au folosit timp de zece ani.

Diploma de la 20 octomvrie 1860 a fost emisă ca „*lege fundamentală, perpetuă și irevocabilă*“ așa a zis împăratul el însuși : pe temeiul ei s-a încheiat și Pactul dualist, care nu poate să iasă din ea.

Nu e în viața popoarelor regres fără numai în ajunul pieirii, și românii din țările Coroanei ungare, dacă sunt bărbați și nu vor să piară, se vor uni cu toții ca să stăruie pentru restituirea deplină a drepturilor pe care le-au avut în ziua cînd s-a încheiat Pactul dualist, drepturi „*fundamentale, perpetue, irevocabile*“ și vor face cauză comună cu orișicine care e gata să-i ajute a-și asigura aceste drepturi și e interesat a nu-i jigni în ele.

Restitutio in integrum : Mai mult da, dar mai puțin nu, și ceea ce nu va fi cu puțință azi, se va putea mîine ori poimîine, odată, fără îndoială, dacă numai românii, ei înșiși, nu sunt niște nemernici, care se ceartă între dînșii pentru lucruri de nimic, cînd soarta fiecăruia dintre dînșii și a neamului întreg atîrnă de la unirea lor într-un gînd.

ZIUA DE 3 MAI 1848

Nu era un lucru nou ceea ce s-a petrecut la 3 mai 1848 pe Cîmpul Libertății din Blaj.

Maghiarii porniseră revoluțiunea sub steagul ridicat la Paris, pe care erau scrise cu litere mari vorbele „Liber-

tate, Egalitate și Frățietate“. Era deci lucru firesc ca românii, de atîta timp asupriți, să alerge și ei sub acel steag și să lupte cu însuflețire alături cu acum foștii lor stăpîni, care se lepădaseră de bunăvoie de drepturile lor. Au și fost între românii mai luminați oameni care s-au însoțit cu revoluționari maghiari, ba fruntași din Muntenia și cei din Moldova stăruiau s-o facă toți aceasta, și pe ici, pe colo cite un tînăr de la Paris a intrat în regimintele de „honvezi“.

Poporul cel mult avea însă tradițiunile lui și nu punea temei pe făgăduințele maghiarilor, era pătruns de convingerea că nobilimea ungară, puind o dată mîna pe putere, se va folosi de ea ca să asuprească și să despoaie în o nouă formă, și nu voia, cu nici un preț, să se unească cu maghiarii răsculați.

Nu era simțămîntul dinastic, care-l împingea contra maghiarilor, ci simțămîntul de conservare națională — îl îndruma spre Casa Domnitoare care sute de ani de-a rîndul a avut să se lupte cu nesățioasa și neînfrînată nobilime ungară.

În fața acestei rezistențe a maselor române, atunci, nu tocmai numeroasa clasă cultă a românilor era pusă în fața alternativei ca ori să se dezbine, ori să se izoleze. Cei mai mulți și totodată cei mai vrednici dintre fruntași se inspirau din simțămîntul comun al poporului și țineau să ducă mai departe tradițiunile stabilite încă în timpul împăratului Iosif II, ocrotitorul românilor, și în timpul lui Leopold II, cînd au prezentat memoriul sub sumele de *Supplex Libellus*.

Marea adunare de pe Cîmpul Libertății s-a întrunit dar pentru ca să se constate că românii din Ardeal stăruie asupra politicei urmate de părinții lor și se simt asigurați în existența lor numai într-o Monarhie Habsburgică, în care împăratul are destulă putere, ca să înfrîneze pornirile asupritoare ale maghiarilor. Într-un stat ungar autonom ori poate chiar neatîrnat nu e viață pentru români.

Acesta e rostul memorabilului discurs rostit de Simeon Bărnuț și al hotărîrilor luate de adunare ca concluziune la acest discurs.

De atunci și pînă astăzi și mai ales de la 1868 încoace se serbează în fiecare an ziua de 3 mai; sunt însă între cei ce iau parte la serbarea ei mulți, care nu-și mai dau seamă de însemnătatea ei și cîntă cu însuflețire *Deșteaptă-te române*, fără ca să-și reamintească împrejurările în care a fost scrisă cîntarea aceasta.

Au trecut vremuri grele peste noi și-n trecerea lor ne-am încredințat că avem multă dreptate cei ce susțineau la 3 mai 1848 că nu e pentru români puțină de dezvoltare culturală, nu e viață națională în statul ungar, și că nici libertate, nici egalitate, nici înțelegere frățască între români și maghiari nu e cu puțință.

Maghiarii au voit atunci și vor azi o Ungarie independentă, pentru ca să fie a lor și numai a lor. N-o spuneau aceasta atunci, dar azi o mărturisesc fără de înconjur.

Tot mai stăm, însă, la îndoială dacă aveau ori nu dreptate cînd susțineau că, răzămîndu-se pe împăratul, pot românii să-și asigureze libertatea de dezvoltare culturală.

În trecerea vremilor grele, care au urmat, tot mai mult a străbătut temerea că acea Împărăție Habsburgică, în care e loc și pentru români nu mai e cu puțință, și că împăratul puternic și înțelept, care vrea și poate să-i ocrotească pe români, nu se mai reivește. Ba nu sunt puțini nici cei ispitiți de gîndul că împăratul s-a unit cu maghiarii, vrea ca ei să-i stingă pe români de pe fața pămîntului ungar și-i ajută în lucrarea lor de distrugere.

Serbăm, cu toate aceste, ziua de 3 mai, căci ea ne reamintește, pe lingă toate celelalte, și hotărîrea de a trăi, de a crește și de a ne întări, fie chiar și-n luptă cu întreaga lume ce ne înconjoară, gîndul că nu poate nimeni să ne jertfească, dacă noi înșine nu ne dăm.

CRUCEA ȘI SABIA

Rînduri-rînduri s-au înșirat, strecurîndu-se unul după altul și veacurile de cînd s-a intrupat nesămuitul vestitor al păcii și îndrumător spre iubire; mii și mii de oa-

meni luminați s-au dat înșiși pe sine jertfă stînd mărturie neclintită despre virtuțile lui mai presus de firea omenească ; milioane și iar milioane de păcătoși s-au căit și i s-au închinat ingenunchind în fața crucii, pe care a fost răstignit el ; lumea e însă atît de înrăită, încît mereu am văzut cînd pe unii, cînd pe alții, cu crucea într-o mină și cu sabia în cealaltă.

„Cel ce scoate sabia de sabia are să piară !“ i-a zis El celui ce a ridicat arma, ca să-l apere ; scoatem, cu toate aceste, sabia, ca astăzi și noi cei ce-l preamărim, ba o scoatem adeseori chiar în numele lui.

Ce adică ar fi putut să facă străbunii noștri cînd ce-tele de năvălitori sălbatici și nesățioși se iveau în zarea depărtării ? !

Ca să nu fie nevoiți a scoate sabia, se dedeau la o parte și se retrăgeau prin văi adăpostitoare, unde-și petreceau viața răzbind prin multe și mari nevoi.

Zadarnică le era însă răbdarea creștinească și stăpînirea de sine, căci năvălitorii se năpusteau asupra lor și tăiau pe cei ce li se puneau în cale, dedeau pradă focului tot ceea ce nu puteau lua cu dînșii și ducea în robie flăcăi cu brațe vinjoase și fete cu obraji curați și rumeni.

Nu le rămînea, în cele din urmă, străbunilor noștri decît să ia arma, ca să se apere, să-și păzească avutul și să scape de urgie pe ai lor, iar, intrați o dată în luptă, ei își desfășurau toată bărbăția.

Veacuri lungi, de-a rîndul, au trăit străbunii noștri în asemenea luptă cu cei ce voiau să-i prade și să-i robească, și Țările Românești au fost înființate anume spre a organiza această luptă de apărare, care e dovadă de iubire și astfel împlinirea unei grele și triste, dar sfinte, datorii.

Românii, fie munteni, fie moldoveni, n-au intrat niciodată în altfel de luptă, niciodată n-au aspirat, ba nici n-au voit să asuprească pe vreunul dintre vecinii lor, ei au dat numai pept cu cei ce-i asupreau ori voiau să-i asuprească pe dînșii.

Mircea-vodă cel Bătrîn a trecut, ce-i drept, Dunărea și s-a făcut stăpîn asupra Dobrogei, dar numai pentru că, stăpînind-o, își apăra mai ușor țara.

Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare au țintit să stăpînească Pocuția, fiindcă, stăpînind-o, puneau mai ușor stavilă năvălirilor leșești.

S-a războit Ștefan cel Mare și cu turcii și cu tătarii, și cu ungurii, și cu leșii, totdeauna însă pe pămîntul țării sale, deci în luptă de apărare. O singură dată a trecut hotarele și anume urmărind pe regele Matei Corvinul, care năvălise în Moldova. Ca să aibă garanții sigure că în viitor ungurii nu vor mai da năvală asupra Moldovei, el a luat în stăpînire trei cetăți din gura trecătorilor despre Moldova ; Ciceul, Cetatea-de-Baltă și Bălványoșul.

Mihai-vodă Viteazul a trecut și el în Ardeal, dar numai ca să se apere, alungînd de acolo pe Andrei Báthory și pe Ieremia Movilă, uzurpatori amîndoi, unelte ale Poloniei și dușmanii lui.

Nu poate nici unul dintre vecinii noștri să se plîngă că i-am turburat vreodată liniștea, că l-am silit să ia armele, că am pornit vărsarea de sînge nedreptățindu-l ori voind să-l nedreptățim... Asupriți, neliniștiți, năpăstuiți și despuiți am fost totdeauna noi, și-n luptă am intrat numai cînd era împlinită măsura îndelungei răbdări, ori cînd vorba era să le dăm altora ajutor.

Azi, în ajunul marelui sărbători a minunatei întrupări, putem noi românii să ne ridicăm capetele și să zicem fără de sfială că nici unul dintre popoarele de la Răsărit nu s-a pătruns deopotrivă cu noi de învățăturile Mîntuitorului, nici unul n-a împlinit deopotrivă cu noi voința lui Dumnezeu.

De aceea nu am voit să luăm, alătura cu frații noștri în Cristos, parte la vărsările de sînge de peste Dunăre, care, în împrejurările date, ni s-au părut cel puțin de prisos. Și, în adevăr, orînicare ar fi fost rezultatele războiului, pentru toți cei ce au luat parte la el sunt mai mari perderile decît foloasele.

A ieșit apoi în timpul războiului la iveală că vecinii noștri de peste Dunăre nu sunt oameni de bună-credință, ci una zic și alta fac, și și-au dat de gol tendințe, în fața cărora nu puteam să rămânem nepăsători.

Oamenii iubitori de pace, cum suntem noi, nu numai un se avintă din propriul lor îndemn în războaie, ci iau totodată cuvenitele măsuri ca nici alții să nu-i poată sili a intra în război. Suntem deci nevoiți să facem și noi cei de astăzi ceea ce a făcut Mircea-vodă și Alexandru-vodă, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul și să ne asigurăm peste Dunăre o pozițiune, care ne face mai mult ori mai puțin inatacabili.

N-am fi avut nevoie de aceasta, dacă sîrbii, bulgarii și grecii ar fi avut față cu noi purtările unor oameni de bună-credință și nu ne-am fi încredințat că pe asigurările lor binevoitoare nu putem să punem nici un temei. Vorba e de asigurarea în viitor a păcii, pe care vecinii noștri de peste Dunăre au turburat-o cu gînd ascuns și-o vor turbura, fără îndoială, și în viitor, dacă nu vom lua din vreme cuvenitele măsuri de apărare.

Cristos, a cărui minunată întrupare ne pregătim a o serba, n-a fost numai un vestitor al păcii, ci totdeodată și îndrumător spre iubire, căci pacea nu e cu puțință decît între cei ce se iubesc între dînșii. Cei stăpîniți de nesățiu ori de porniri dușmănoase nu se supun îndrumărilor date de dînsul și e chestiune de dragoste creștinească să fie ținuți în frîu.

Acesta e rostul actualei noastre atitudini față cu vecinii noștri de peste Dunăre și noi suntem în deplină concordanță atît cu pornirile Domnului, cît și cu tradițiunile noastre naționale, dacă cerem să ni se acorde prin bună și prietenească învoială peste Dunăre pozițiunea, pe care, la nevoie, chiar în interesul păcii, suntem gata s-o luăm și cu armă în mînă, iar aceasta nu ca să ne întindem stăpînirea, ci să ne apărăm și să ne împlinim menirea de păzitori ai păcii.

ROSTUL NEAMULUI ROMÂNESC

Cei ce țin să cunoască, pe cît cu putință, trecutul nostru, de obicei, se plîng că istoria românilor nu e cîtuiși de puțin interesantă și astfel studiul ei e greu și obositor.

Ei au toată dreptatea.

Ceea ce îi dă istoriei înțeles și farmec sunt faptele săvîrșite de mulți oameni împreună din lepădare de sine, în vederea binelui obștesc. Istoria romanilor, așa cum o avem, ni se prezintă însă ca un lung, necurmat și-n cele din urmă plicticos șir de lupte pornite din simțămînt de conservare individuală. Ici oamenii se luptă cu îndîrjire dînd piept cu năvălitorii sălbatici și nesățioși, care vreau să-i prade, să-i asuprească, să-i ducă-n robie ori să-i stîrpească. Colo cîte un om stăpînit de setea de putere adună împrejurul său cete de luptători și se războiește ca să ia domnia ori s-o păstreze. Totdeauna și pretutîndeni elementul individual ni se pare hotărîtor și cei mulți ni se prezintă ca unelte.

Dîndu-și seamă despre aceasta, B. P. Hăjdău și-a dat silința să arate că faptele istorice au rost providențial, deci că oamenii singuratici, orișicît de mari le-ar fi destoiniciile, nu sînt decît unelte ale Providenței, care le potrivește toate în vederea unui scop final. Privind lucrurile din acest punct de vedere, Mircea-vodă, Ștefan cel Mare, Mihai-vodă Viteazul ori Matei-vodă Basarab s-au născut cînd era nevoie de dînșii și au fost înzestrați cu destoiniciile pe care trebuiau să le aibă pentru ca să poată săvîrși faptele rînduite de Providență.

Gîndul acesta nu e nou, nici original al lui B. P. Hăjdău: în toate timpurile s-a vorbit de oameni providențiali, și sunt și astăzi mulți cei ce se socotesc și ei rînduiți de Providență.

Sunt însă mulți, dacă nu chiar mai mulți, cei ce nu cred această rînduială providențială, și mai potrivit cu felul de a gîndi al oamenilor din zilele noastre e gîndul că popoarele își desfășoară viața fiecare potrivit cu menirea, în vederea căreia s-au încheat.

Pentru cei ce admit gîndul acesta, omul singuratec e tot unealtă, dar nu a Providenței, ci a obștei din care face parte, iar fapta istorică are să fie judecată din punctul de vedere al gradului în care contribuie la împlinirea menirii istorice a celor ce-o săvîrșesc. Mircea-vodă, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Matei Basarab sunt oameni de mare însemnătate istorică fiindcă au săvîrșit fapte prin care poporul românesc a fost dus spre împlinirea menirii lui.

Așa ori așa, istoria, orișicît de felurite ar fi faptele înșirate de ea, e interesantă fiindcă are unitate în ceea ce privește cauza și scopul.

Dacă e deci vorba istoria noastră să fie atît interesantă, cît și în toate amănuntele ei bine înțeleasă, trebuie să avem mereu în vedere menirea poporului românesc.

Obiecțiunea că se pot ivi îndoieli în ceea ce privește menirea aceasta n-ar putea s-o facă decît aceia dintre noi care, nefiind romani de baștină, nu sînt nici pre deplin asimilați și astfel nu au simțămîntul menirii naționale, care e tradițional.

Numai printr-un fel de suficiență ne-am deprins noi, românii, a-l socoti pe împăratul Traian cuceritorul Daciei drept părinte al poporului român. Adevăratul plăsmuitor al neamului nostru este Iulius Cezar, care, încă vreo cincizeci de ani înainte de Christos, stăruise ca Dacia să fie cucerită.

Ochiul lui ager, care pătrunde departe, și-n timp și-n spațiu, vedea cum popoarele risipite pe-ntinsele cîmpii de la miazănoapte, sporindu-se încetul cu încetul, pornesc, în cele din urmă, împinse de foame și de frig, spre miazăzi, se năpustesc asupra înfloritoarelor țări de sub stăpînirea Romei, nimicesc tot ceea ce le cade-n cale și pun capăt culturii eline-romane.

Năvălitorii puteau să treacă fie din Asia Centrală peste Persia în Mesopotamia, fie de pe țărmurile Mării Caspice peste Caucaz în Armenia, fie de pe marele Șes Sarmatic pe rîuri ori prin strîmtorile munților la vale spre Dunăre, fie peste rîuri spre Rin, fie, în sfîrșit, din Scandinavia,

pe mare, printre Galia și Britania. În gîndul lui Iulius Cezar deci legionarul roman era păzitorul lumii eline-romane, stătea cu un picior în Britania și cu altul în munții ce despart Mesopotamia de Persia și nu lăsa pe nimeni să treacă spre miazăzi.

Pornit de la el, gîndul acesta a pătruns, încetul cu încetul, în sufletele tuturor legionarilor și s-a transmis, prin moștenire, din generațiune în generațiune.

Iuliu Cezar, el însuși, a luat la goană pe germanii ce se așezaseră-n Galia, a făcut o expedițiune-n Germania și alta în Britania, care să-l înspăimînte pe cei ispitiți de gîndul de a porni spre miazăzi, și a luat Galia sub stăpîndirea romană după ce se-ncredințase că galii nu sunt în stare să-și apere ei înșiși țara.

El și-a pus apoi de noi, d. să pornească un război împotriva partilor și altu-nu potrivea dacilor...

E destul să aruncăm privire asupra unei hărți a Europei, pentru ca să înțelegem rostul acestui al doilea război.

Dunărea curge despre apus spre răsărit și face o cotitură spre miazăzi, acolo unde se depărtează de Carpații Occidentali, la Buda de astăzi, iar alta spre răsărit, acolo unde ea atinge Carpații Orientali, la Porțile-de-Fer. E învederat că nu putea nimeni să treacă Dunărea prin nici unul dintre punctele ei de la prima cotitură pînă la gurile ei, dacă Carpații Orientali se aflau sub stăpînirea romană, căci legiunile romane rămîneau în dosul năvălitorilor.

Acesta e rostul cuceririi Daciei : Iulius Cezar stăruia ca ea să fie cucerită, pentru că numai fiind stăpîni asupra ei puteau romanii să ocrotească lumea elină-romană, apărînd hotarele de la Dunăre.

Iulius Cezar a fost omorît și n-a ajuns să-și împlinească gîndul, dar gîndul lui a rămas și s-a înfipt cu atît mai vîrtos în sufletele tuturor : orișicare legionar era cuprins de simțămîntul că el e păzitor al culturii eline-romane și apărător al bogățiilor adunate de lumea elină-romană.

Stăpîniți de gîndul acesta, au purtat romanii în timpul lui August războaie în Germania, unde vorba era de rectificarea hotarelor prin ocuparea unor pozițiuni de care Roma avea nevoie spre a ține piept cu năvălitorii barbari.

Tot sub stăpînirea acestui gînd a cucerit Claudiu Britania și s-au războit Nero și Vespasian în Siria.

Peste trei sute de mii de legionari stăteau întruna gata de luptă prin castrarele de la hotare și multe dintre popoarele vecine erau, ca marcomanii, și ca quarii de la Dunăre, luate în simbrie, ca să le și ele da pază.

Nu se poate dovedi, dar e probabil că simbriași ai Romei erau și dacii și că romanii n-ar fi avut nevoie să cucerească Dacia, dacă împărăția lor n-ar fi fost amenințată despre Dunăre.

În tot cazul cucerirea Daciei a fost făcută în pripă, nici în urma unei inspirații îndoințate a lui Traian, care și la Dunăre și în Partia s-o înfinit — nu gîndul său, ci al lui Iulius Cezar.

În timpul celor o sută și cincizeci de ani, care au trecut de la Iulius Cezar pînă la Traian, privirile romanilor au fost mereu îndreptate spre Dacia și nu multe mii, ci milioane și iar milioane de oameni s-au pătruns de convingerea că Roma e, cum zisese Iulius Cezar, păzitoarea ordinii, a păcii și a culturii. Cu atît mai virtos s-au pătruns cei ce au luat parte la cucerirea Daciei, s-au așezat în Dacia luată sub stăpînirea romană, ori au trăit în Dacia în timpul de o sută și șaptezeci de ani care trece pînă la Aurelian.

Se poate că aceștia erau fel de fel de oameni adunați din cele mai deosebite țări, dar toți deopotrivă erau pătrunși de gîndul că ei și urmașii lor au să stea neclîntiți în Dacia, să păstreze cu îndărătnicie firea romană și să apere cultura.

Noi, românii, suntem urmașii oamenilor stăpîniți de gîndul acesta, care s-a transmis ca moștenire sufletească de-a lungul veacurilor pînă-n zilele noastre, cînd Vasilie Alecsandri l-a dat cu atîta căldură în *Sentinela romană* pe față.

Simțămîntul acestei meniri istorice e ceea ce i-a dat poporului român tăria de a-și păstra ființa în mijlocul unei lumi mereu zbuciumate și de a stărui pe pămîntul acesta, unde atîte alte popoare s-au prăpădit.

Avînd mereu în vedere acest rost al neamului nostru, ni se luminează istoria în toate amănuntele ei și ni se prezentă cu deplină unitate, ca un lung șir de fapte săvîrșite în vederea aceluiași scop.

Descălecătorii Țărilor Romane nu sunt cuceritori, care iau stăpînirea cu sabia, ci ocrotitori ai neamului, care scot sabia ca să apere pe cei slabi, și eroii neamului românesc au pus lumea în uimire nu numai prin vitejia lor, ci și prin înțelepciunea cu care au știut să-și păstreze pozițiunea în fața celor mai grele împrejurări.

Niciodată-n curgerea veacurilor n-am asuprit și nici n-am voit să asuprim noi, românii, pe nimeni; nici unul dintre vecinii noștri nu poate să se plîngă că i-am făcut vreodată silă, că l-am jignit în drepturile lui ori că l-am neliniștit; și dacă au trecut vreodată oștiri române peste hotarele țării, a fost numai ca să respingă ori să facă peste puțință atacuri, iar Țările Române s-au unit în cele din urmă ca să formeze o tărie pentru apărarea neamului românesc.

De aceea suntem și ne și socotim noi, românii, mai buni, mai nobili, mai vrednici decît orișicare dintre vecinii noștri, în toate privințele mai presus de cei ce au venit, unde se află, fie ca cuceritori, fie căutînd adăposturi, ori s-au încheșat asuprind pe alții și își petrec viața neliniștind pe cei de dimprejurul lor.

MIRCEA-VODĂ

Mircea-vodă cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Mihai Vi-teazul și Matei Basarab sunt cele patru figuri istorice cu deosebire strălucite, despre care se vorbește în școlile noastre foarte mult, încît ar fi o adevărată minune

românul care nu s-ar socoti pe deplin dumirit asupra lor. Despre Mircea-vodă îndeosebi s-au mai publicat apoi în timpul din urmă și prin coloanele ziarelor multe lucruri interesante. Gîndul meu nu poate dar fi să spun despre acest mare domn lucruri noi, pe care nu le-au mai spus și alții și nu le știu cei mai mulți.

Nu mai încape însă îndoială că foarte mulți dintre noi cunosc istoria popoarelor apusene mai bine decît pe a poporului român și numai puțini dintre cei ce o cunosc bine și pe aceasta au deprinderea de a pune cele ce se petrec la noi în legătură cu cele ce se petrec aiurea. E, cu toate aceste, învederat că legătura există. Fiindcă nu suntem dumiriți asupra ei, istoria noastră ne pare adeseori lipsită de înțeles și astfel și fără de farmecul originalității, mulți zic chiar searbădă.

Știm, între altele, că Mircea-vodă s-a urcat în Scaun la 1386 și a murit la 1418, deci c-a domnit timp de 32 de ani.

Atît numai nu e destul pentru ca să putem zice că știm cînd anume a domnit el.

Timpul în sine nu e nimic : ceea ce-l caracterizează sunt întîmplările petrecute într-însul.

La întrebarea „Cînd a domnit Mircea-vodă ?” răspunsul se dă în mod rațional prezentîndu-l pe domnul român în mijlocul contemporanilor săi și înșirînd cele mai însemnate dintre întîmplările petrecute atunci.

Aceasta e ceea ce am de gînd să fac.

Vreo douăzeci de ani înainte de urcarea în scaun a lui Mircea-vodă, cînd sultanul Murad I și-a mutat reședința de la Brusa la Adrianopol, Franța și Anglîtera erau încurcate în războiul așa-zis de o sută de ani și se zbăteau totodată în lupte interne.

Eduard, Prințul cel Negru, fiul și moștenitorul lui Eduard III din Anglîtera, pretinzînd că are drepturi de moștenire și în Franța, cucerise o însemnată parte din Franța și-și stabilise curtea la Bordeaux, iar regii din Casa de Valois abia se mai susțineau în scaunul Franței.

Contemporan al lui Mircea-vodă era în Franța nenorocitul de Carol VI (1380—1422), la început copil, în urmă un tînăr desfrînat, iar de la 1393 înainte chiar dement. Deși războiul cu Anglîtera nu era încă terminat,

regenți, rude, curteni și favoriți se luptau abuzînd de putere între dînșii și țara era frămîntată de fel de fel de răscoale.

Mai bine nu mergeau lucrurile nici în Anglîtera, unde, după moartea lui Eduard III (1377), se ridicase în Scaun fiul Prințului Negru, Richard II, un copil, de care abuzau unchii lui, frații Prințului Negru. La 1399 Richard II moare și după moartea lui se pornește așa-zisul Război al celor două roze, în care pierе „floarea Anglîterei”. Primii doi regi din Casa Lancaster, Henric IV (1399—1413) și Henric V (1413—1422) sunt unii dintre cei mai neajutorați contemporani ai lui Mircea-vodă.

Încă mai triste erau stările în Italia.

Cele două republici de neguțători, Veneția și Genova, se războiau între ele ca să-și asigureze fiecare pentru sine pietele de la răsărit.

La Florența, abia pe la sfîrșitul vieții lui Mircea-vodă, după Conciliul de la Constanța, se ridicase în frunte Giovanni de Medici.

Regatul Neapolului, care încă la 1282 pierduse Sicilia, nu mai avea însemnătatea de odinioară, iar Roma nu mai era centrul vieții politice din Italia.

După ce timp de atîte decenii papii își avuseră reședința la Avignon, în anul 1378 a fost ales Urban VI, papă cu reședința la Roma. În același timp a fost ales un contra-papă cu reședința tot la Avignon, și abia spre sfîrșitul vieții lui Mircea-vodă ajunge papa de la Roma să fie recunoscut de întreaga biserică apuseană.

La cea mai mare însemnătate se ridicase în Italia ducatul de Milan, pe care Giovan Galeazzo Visconti, ziditorul strălucitului dom, l-a mărit prin cuceriri de la Genova, de la Veneția și de la statul papal și l-a dus în timpul scurtei (1385—1402) sale domnii la mare înflorire.

Tot în timpul lui Mircea-vodă (1402—1412) a trăit însă și ducele Gian Maria Visconti, un fel de monstru, alături de care Vlad-vodă Țepeș al nostru e un om blajin. Celor ce vizitează palatul ducal din Milan li se arată și azi curtea în care Gian Maria își ținea zăvozii flămînzi, și terasa, de unde privea cum ei sfișiau pe cei ce le cădeau jertfă. El a fost apoi ucis chiar în fața al-

tarului de către zbirii fratelui său, Filippo Maria, care nu era nici el om mai dulce la fire.

În Germania fusese pînă la 1378 împărat regele Boemie, Carol IV de Luxemburg, un om preocupat mai mult de interesele familiei sale decît de soarta împărăției așa-zise romane. Contemporan al lui Mircea-vodă a fost Wenzel, cel mai mare dintre feciorii lui Carol IV, un om blajin, dar neajutorat. Sub ocrotirea lui profită Jan Hus de criza papală, ca să-și pornească propaganda de reformățiune.

Cel mai puternic între monarhii din Europa Apuseană era pe timpul acela regele Ungariei Ludovic I de Anjou, om înzestrat cu mari însușiri și de la 1372 înainte stăpînitor și al Poloniei. Mort la 1382, Ludovic I n-a fost nici el contemporan al lui Mircea-vodă, dar a hotărît mersul desfășurării evenimentelor și pentru timpul în care a trăit Mircea-vodă. În timpul lui și, în parte, în urma stăruințelor lui, s-a înființat, între altele, statul moldovean în lupta cu tătarii din Crimeea, care numai încetul cu încetul s-au retras peste Nistru.

Afară de Polonia și de tătari, în partea despre miazănoapte a Europei, mai aveau oarecare însemnătate marii duci din Casa Ruric, care erau însă tot vasali ai urmașilor lui Batu-han.

Departe, spre răsărit, la Samarcanda, se ridică însă unul din marii cuceritori ai omenirii, Tamerlan sau Timur Lenc, care tocmai în timpul primei jumătăți din domnia lui Mircea-vodă și-a făcut expedițiunile spre Moscova, peste Persia în India, peste Mesopotamia și Siria în Egipt, precum și în Asia Mică. La Angora (1402), unde risipește marea oștire turcească și-l ia rob pe Baiazid I Fulgerul, Tamerlan hotărăște și soarta poporului român, care răsufla mai ușor după ce nu mai are în fața sa pe învingătorul de la Cosovo și de la Nicopole.

Pe timpul cînd Mircea-vodă s-a urcat în Scaun, sultanul Murad I își avea reședința la Adrianopol și stăpînea parte direct, parte indirect aproape întreaga Peninsula Balcanică.

Împăratul bizantin, pînă la 1391 Ioan V, iar de acolo înainte Emanoil II Paleologul, era tributar al Turciei,

și tot tributari erau și Șisman III, țarul Bulgariei, Lazăr, țarul Serbiei, Twardka, regele Bosniei, precum și albanezii. Rămînea acum ca turcii să înainteze peste Dunăre în Țările Române și pe Dunăre la deal în Regatul Ungar.

Cei mai de aproape amenințați erau deci muntenii și moldovenii, iar acestora cel mai apropiat reazem le era Regatul Ungariei, atunci unit și cu al Poloniei.

Reazemul acesta nu le era însă nici unora, nici altora priincios.

Mai înainte de a se fi înființat Țările Române, lărgimile de la poalele Carpaților erau stăpînite de tătari, care făceau adeseori năvăliri de pradă în Ungaria. Atît în Muntenia, cît și în Moldova, primii domni au fost apărători și și-au întemeiat puterea în luptă cu tătarii care, după toate semnele, nici în timpul lui Mircea-vodă nu erau încă retrași cu desăvîrșire peste Nistru.

Dintr-o diplomă a lui Ludovic I se învederează că Dragoș-vodă a descălecat Moldova cu voia regelui Ungariei, al cărui vasal era, dar Bogdan-vodă trecuse munții ca un fel de răzvrătit și nu se socotea vasal al Ungariei. După toate semnele, emigrațiunea din Maramurăș a românilor se făcuse în urma prigonirilor religioase.

Același lucru pare a fi adevărat și în ceea ce privește Muntenia, a cărei domni au avut lupte cu regii Ungariei, pe care nu voiau să-i recunoască drept suverani ai lor.

Nici moldovenii dar, nici muntenii nu se puteau rezuma pe regele Ungariei decît declarîndu-se vasali ai lui.

După moartea lui Ludovic I, pozițiunea Țărilor Române e și mai grea.

Țiind adică seamă de primejdia ce amenință despre răsărit, Ludovic I, rînduiește că, după moartea lui, Maria, cea mai mare dintre cele două fiice ale sale, să se căsătorească cu Sigismund de Luxemburg, fratele împăratului Wentzel, și ca acest ginere al său să moștenească tronul nu numai în Ungaria, ci și în Polonia. Nobilimea poloneză nu voia însă să aibă un rege puternic, cum ar fi fost fratele împăratului așa-zis roman, dacă mai era și rege al Ungariei. Ea a stăruit deci pe

lingă ducele Litvaniei, Iagello, care era încă păgîn, să treacă la legea creștinească și să ia în căsătorie pe Hedviga, sora mai mică a Mariei, pentru ca să ocupe apoi el tronul Poloniei.

Nobilimea ungară nu voiește nici ea să aibă un rege puternic și să formează în Ungaria trei partide, unul, care susține candidatura lui Sigismund, altul, care voiește să ridice-n scaun pe Maria, iar al treilea, care sprijinește pe Carol de Durazzo, un nepot al lui Ludovic I.

Sigismund, numai după frămîntări îndelungate, ajunge să fie încoronat rege al Ungariei și se susține în luptă atît cu Vladislav Iagello cît și cu partizanii lui Carol de Durazzo.

În urma acestor împrejurări, turcii nu găseau în fața lor destulă rezistență și-au apucat înainte.

Pe cîmpul de bătălie de la Cosovo Mircea-vodă s-a luptat alături cu Petru-vodă Mușat, și, precum se știe, în bătălie a perit Lazăr, țarul Serbiei, iar după bătălie a căzut în robie Șisman III și statul bulgăresc a fost desființat, iar cel sîrbesc a fost împărțit în două : unul cu capitala la Niș, iar cellalt cu capitala la Belgrad.

Cu totul altfel s-ar fi desfășurat lucrurile, dacă la Cosovo s-ar fi luptat și unghurii și polonezii, ba chiar și oștiri din Germania.

La 1389 însă, nu era încă hotărîtă în Ungaria cestiunea succesiunii la tron, iar după înfrîngerea de la Cosovo numai o acțiune comună a tuturor creștinilor ar mai fi putut să-i oprească pe turci în înaintarea lor. Au rămas însă zadarnice silințele lui Sigismund de a pune la cale o asemenea acțiune comună, și înfrîngerea de la Nicopoli a fost chiar mai dezastruoasă decît cea de la Cosovo. Sunt multe semnele că partizanii lui Carol de Durazzo aveau legături cu sultanul Baiazid I și ei au fost cei dintii care s-au retras de pe cîmpul de luptă. De asemenea unul dintre cele două regate sîrbești, cel cu capitala la Belgrad, n-a luat parte la acțiunea creștinilor, iar cellalt a fost desființat în urma înfrîngerii de la Nicopoli.

După bătălia de la Nicopoli, cauza creștinilor era pierdută. Nu mai era în Europa nici o țară și nici un monarh care ar fi putut să continue lupta cu turcii. Si-

gismund a luat în urmă și tronul Boemiei, ba s-a urcat și în Scaunul împărătesc din Germania, dar cu atît mai multe și mai mari erau greutățile interne cu care avea să se lupte.

Uitîndu-se împrejurul său, Mircea-vodă trebuia să se pătrundă din ce în ce mai mult de gîndul că nu are pe cine să se razime și că, numai profitînd cu înțelepciune de împrejurări, va putea să se susție și să-și ferească țara de soarta vecinilor săi de peste Dunăre.

El a și rămas în gîndul urmașilor săi om mare, pentru că, rezemîndu-se numai pe slabele lui puteri, a știut să profite de împrejurări astfel, ca să iasă biruitor.

ARDEALUL [II]

Mulți, dacă nu chiar mai mulți, vorbesc despre Ardeal fără ca să-și dea bine seamă de unde și pînă unde se-ntinde Ardealul și care îi este pozițiunea istorică. *Ardeleni* sau *transilvăneni* sunt pentru oamenii superficiali *ungurenii* care în Ungaria sunt cam ceea ce în România sunt unghurii — un lucru cu desăvîrșire neadevărat.

Adevărul e că Ardealul sau Transilvania e o țară deosebită, care, cam pe la 1003 d. Ch., a trecut sub stăpînirea regelui Ungariei ; dar nu prin cucerire, ci în virtutea unui drept de moștenire și n-a intrat în legătură organică cu Regatul Ungaria, ci avea Dieta sa deosebită, armata sa proprie și legi deosebite de ale Ungariei.

Voivod al Ardealului era de obicei primul născut al regelui, care, dacă nu avea copii, regele numea după bunul său plac pentru Ardeal un voivod, pe care, tot după bunul său plac, putea să-l revoace.

Ardealul acesta se-ntindea la mijloc între cele trei șiruri de culmi ale Carpaților de la răsărit, adică de la hotarele actualei României pînă-n linia înălțimilor despre marele Șes de la Tisa și de la Dunăre, prin care sunt șase trecători mai însemnate : 1. *Poarta-de-Fer*, în Mun-

ții Hațegului, sub Rătezat, aproape de Grădiște, unde sunt ruinele Sarmiseghetuzei; 2. *Zam*, dinjos de Deva, pe unde iese Mureșul spre șes; 3. *București*, în Munții Apusenii, între Abrud și Brad; 4. *Ciucea* sau *Meseșul*, pe unde iese din Ardeal Crișul Repede; 5. *Surducul*, pe unde iese Someșul din Ardeal și 6. *Strîmbul*, pe unde se face peste Muntele Rotunda trecerea spre Capnic și Baia-Sprie.

Sunt deci în Ardeal trei lunci mai însemnate: spre răsărit *Lunca Oltului*; spre apus *Lunca Someșului*, iar la mijloc *Lunca Mureșului*, cu afluenții *Tîrnava Mare* și *Tîrnava Mică*, *Arieșul* și *Streiu*. *Lunca Mureșului* e cea mai întinsă, cam jumătate din întregul Ardeal și în ea se află și fosta capitală a țării, *Bălgradul* sau *Alba-Iulia* (*Gyulaféhervar*, *Karlsburg*).

Ținuturile, parte muntoase, parte deluroase, care se întind spre șes, nu făceau parte din Ardeal, dar erau adăugate la el ca „*Partes adnexae*” și stăteau sub stăpînirea Castelelor regale *Caransebeș*, *Lugoj*, *Făget*, *Lipova*, *Șiria* (*Világos*), *Zărând*, *Ineu*, *Beiuș*, *Oradea-Mare*, *Șimleu*, *Chivara* și *Sătmar*.

La 1526, cînd regele Ludovic II Jagellonul a perit în bătălia de la Mohács, voivod al Ardealului era Ioan Zápolya, care n-a voit să recunoască legitimitatea lui Ferdinand I de Habsburg, ci s-a declarat vasal al sultanului Suleiman II. Doisprezece ani în urmă, însă, la 1538, într-un tratat încheiat la Oradea-Mare, recunoaște și Ioan Zápolya că Ferdinand e moștenitorul legitim și-n ceea ce privește Ardealul. Nobilimea ungară ridică, cu toate acestea, și de aici înainte în Scaunul Ardealului voivozi care sunt vasali ai Porții, deci în adevăr niște uzurpatori.

În timpul acesta castelele din părțile anexe erau stăpînite după împregiurări, unele de turci, altele de voivozii uzurpatori, iar altele de regii Ungariei.

Un asemenea uzurpator ridicat de nobilime-n scaun era și Cardinalul Andrei Báthory, pe care Mihai-vodă Vi-teazul l-a răsturnat în înțelegere cu Rudolf II, stăpîni-torul legitim.

Era de mai nainte hotărît că Rudolf II nu mai nu-mește în Ardeal voivod, ci numai *locțiitor*. Astfel Mihai-

vodă nici n-a fost, nici nu pretindea a fi voivod al Ar-dealului: era numai locțiitor al lui Rudolf II, voivodul legitim, și ca atare stăruia să i se deie și castele de care împăratul dispunea în părțile adnexe.

După moartea lui Mihai-vodă nobilimea iar a ridicat în scaun voivozi cari erau vasali ai Porții și abia vreo sută de ani în urmă, în virtutea Tratatului de la Carlo-văț, ajunge împăratul Leopold I să-și asigure în mod de-finitiv stăpînirea Ardealului.

Curtea din Viena stăruie și acum în hotărîrea ei de a nu mai numi pentru Ardeal voivod, ci guvernator ca locțiitor de voivod și în același timp își dă pe față ten-dința de a despărți de Ardeal părțile adnexe, ceea ce umple nobilimea ungară de viuă neliniște.

După știrile, mai mult ori mai puțin sigure, pe care le avem, poporațiunea, atît în cea mai mare parte a Ar-dealului, cît și în părțile adnexe pînă departe spre miază-noapte, unde se află Maramureșul, care nu era parte adnexă, erau români de legea răsăriteană drept-credin-cioasă. În urma stăruințelor Scaunului papal regii Un-gariei și nobilimea ungară au prigonit pe acești „sciz-matici” spre a-i îndupleca să primească catolicismul pa-pal. Stăruind în legea strămoșească, o parte din româ-nii de la meazăzi au trecut munții și-au întemeiat sta-tul Munteniei, altă parte, cei din Maramureș, au trecut munții și-au întemeiat statul Moldovii, iară cei rămași au fost despuiți încetul cu încetul de drepturile lor. Drept asigurare pentru viitor, nobilimea a pus la cale *uniunea* celorlalte *trei națiuni*, maghiarii, sașii și secuii, care împreună alcătuiau minoritatea țării și după bătălia de la Mohács a susținut legăturile cu Poarta, care o lăsă să-i despoaie după bunul ei plac pe iobagi. Temîndu-se acum că împăratul va lua sub ocrotirea sa pe iobagi, nobili-me intrase în legătură cu răsculații de sub conducerea lui Emeric Tököly și a lui Francisc Rákóczi. Împăratul a fost deci nevoit să facă jurămînt că el și urmașii lui vor respecta drepturile și privilegiile nobilimii și nu vor uni Ardealul niciodată cu vreo altă țară. De aceea în Ardeal soarta iobagilor a fost mai grea decît în Țara Ungurească, unde minile împăraților nu erau legate prin asemenea jurămînt.

După retragerea turcilor, cîmpiile mănoase de la Tisa și de la Dunărea-de-Jos au rămas aproape pustii. Împăratul Carol VI și împărăteasa Maria Terezia aduc în Germania, mai ales din Würterburg, coloniști, ca să le populeze, iar împăratul Iosif II sporește poporațiunea cu români aduși din Moldova, din Oltenia și-n urmă din Ardeal.

În același timp în Țara Ungurească sunt ușurate sarcinile iobagilor, cărora li se dă și dreptul de liberă migrațiune, pe care iobagii din Ardeal abia după Răscoala lui Horia îl cîștigă.

Un mare pas spre liberarea iobagilor face Maria Terezia prin înființarea batalioanelor de grăniceri, pe care-i face oameni liberi și stăpîni pe pămîntul muncit de dînșii.

La începutul secolului XIX dar, români sunt nu numai în Ardeal și-n părțile adnexe, unde au fost totdeauna, ci și pe cîmpiile Țării Ungurești și pe ale Banatului; și acești coloniști sunt, în toate privințele, cei mai bine situați.

Nu mai e, însă, departe nici timpul cînd și ceilalți trebuiau să-și cîștige drepturile, și în ajunul Revoluțiunii de la 1848 nu-i mai rămîne nobilimii ungare decît să cedeze față cu Curtea din Viena, care încă de mult stăruia ca iobagii să fie declarați oameni liberi și stăpîni pe pămîntul muncit de dînșii.

Dacă se-ntîmpla lucrul acesta, atît în Ardeal, cît și-n părțile adnexe, adevărații stăpîni erau românii, care constituiau partea covîrșitoare a poporațiunii. Nobilimea nu mai stăruie, deci, ca părțile adnexe să fie împreunate cu Ardealul, ba cere concesiunea ca împăratul să calce jurămîntul făcut de Leopold I și să unească Ardealul cu Ungaria.

A și fost votată o lege care decretează uniunea cu Ungaria a Ardealului, dar legea aceasta n-a fost sancționată.

Știm prea bine că românii din Ardeal au protestat în Marea lor Adunare de la Blaj contra unirii cu Ungaria a țării lor și că uniunea nici nu s-a făcut la 1848, ci aproape douăzeci de ani în urmă, cînd cu încheierea Pactului dualist, deci în niște împrejurări în care ea ar fi

putut să fie concordată și cu interesele românilor, care în afară de Ardeal sunt mai numeroși decît în Ardeal.

Absolutismul, care a urmat după Revoluțiunea de la 1848, a fost aspru, dar binevoitor pentru iobagi, deci și pentru români îndeosebi. Încă mai binevoitor a fost așa-numitul „provizorat“, inaugurat prin Diploma de la 20 octomvrie 1860, în virtutea căreia toate popoarele din Monarhie, deci și românii, au dreptul de a-și chivernisi ele însele afacerile și de a se folosi fiecare de limba sa în viața publică. De aici înainte dar românii, pretutindeni unde se aflau în mase mai compacte, își alegeau dregătorii și judecătorii și se foloseau de limba lor atît în administrațiune, cît și în fața forurilor judecătorești. Tot atunci și-au organizat bisericile și învățămîntul și au înființat așezămintele culturale pe care le au. După ce s-a restabilit unitatea în viața bisericească și în cea școlară, românii ar fi primit și uniunea în ceea ce privește viața politică, dacă ea ar fi fost făcută potrivit cu interesele lor legitime.

Una din condițiunile *sine qua non* ale Pactului dualist era ca maghiarii să recunoască deplina legalitate a actelor săvîrșite de împăratul din deplinătatea puterii sale monarhice, între care era și Diploma de la 20 octomvrie 1860. Drepturile ce-n virtutea acestei diplome li se cuveneau românilor în ceea ce privește biserica, școala, administrațiunea și judecătoriile erau cîștigate pentru totdeauna și uzul, odată stabilit, urma să fie păstrat. Dieta ungară a și votat legea prin care se asigurază autonomia bisericească și cea școlară, precum și legea pentru egala îndreptățire a naționalităților, prin care se garantează păstrarea uzului de mai înainte.

Rezemîndu-se pe aceste, mulți dintre români străruiau, în frunte cu mitropolitul Șaguna, ca românimea să primească și ea uniunea și să-și trimită reprezentanții în Dieta din Pesta, ca să susție acolo drepturile odată cîștigate. Foștii nobili stăruiau însă pentru unirea cu Ungaria a Ardealului tocmai pentru ca, puindu-i pe români în minoritate, să le poată nesocoti drepturile. De aceea majoritatea ardelenilor a protestat contra uniunii și s-a pus în *rezistență pasivă*, adică a refuzat a-și trimite reprezentanții în Dieta din Pesta. Timp îndelungat

dar, numai românii din părțile adnexe, cei din Banat și cei din Maramureș erau reprezentați în Dieta Ungară. De la 1887 înainte au decretat apoi și aceștia rezistența pasivă, și abia după vreo 18 ani au intrat românii din Regatul Ungar iar în acțiune.

Nici acum însă ei nu renunță în mod formal la autonomia Ardealului : vorba e numai, pînă unde ar fi avînd să se-ntindă Ardealului autonom.

După cea din urmă numărătoare oficială sunt în Regatul Ungar cu totul 3 325 000 români, dintre care abia vreo 1 500 000 în Ardeal ; ceilalți sunt risipiți prin părțile adnexe, prin Banat și Maramureș.

În Ardeal afară de români mai sunt secuii, maghiarii și sași. Numărul secuilor se urcă împreună cu maghiarii la vreo 800 000. Ei trăiesc în mase mai compacte pe la Izvoarele Mureșului, ale Oltului și ale celor două Tîrnave, iar mai risipiți prin lunca Mureșului și prin a Someșului, prin împrejurimile Bălgradului, ale Turzii și ale Clujului pînă spre Deeși.

Sașii sunt vreo 250 000 de suflete, prin împrejurimile Brașovului și ale Sibiului, pe Tîrnave și-n partea de meazănoapte a Ardealului.

În părțile adnexe românii sunt în mase compacte, amestecați numai pe ici, pe colo cu puțini maghiarii și cu încă mai puțini șvabi.

Dincolo de părțile anexe, spre Dunăre și spre Tisa, românii se-ntind în Banat printre șvabi și sîrbi pînă la *Panciova*, *Becicherec* și *Sîn-Miclăuș*. În Țara Ungurească pînă la *Macău*, *Bichiș*, *Leta-Mare* și *Sătmar*, unde masele populațiunii sunt maghiare, iar în Maramureș pînă-n rîul Vișeu, unde se-nvecinează cu rutenii.

Românii, care nu mai vorbesc românește, sunt în Ardeal pe la Izvoarele Oltului și ale Mureșului, printre săcui, și spre Tisa, prin ținuturile haiducilor, dincolo de Dobrițin.

Autonomia Ardealului propriu-zis, fără de părțile adnexe, n-ar fi deci potrivită cu interesele românilor, căci prin ea aceștia ar fi dezbinați în două.

Încă mai puțin potrivită ar fi autonomia unui Ardeal, care s-ar întinde pînă la Tisa, căci într-un asemenea Ar-

deal românii foarte ușor ar putea să fie puși în minoritate.

Ar rămîne deci autonomia Ardealului împreună cu părțile adnexe. Nici aceasta n-ar cuprinde însă pe toți românii, căci vreo 400 000 ar rămîne sacrificată.

De aceea, atît la 1848, cît și mai tîrziu, românii din Monarhia Habsburgică au cerut mai mult decît autonomia Ardealului, adică autonomia națională. Ei n-au fost, dar nici nu puteau să fie, mulțumiți cu situațiunea ce li s-a creat prin Diploma de la 20 octomvrie 1860 și prin Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților, care e și azi în vigoare, deși autoritățile publice ale Regatului o nesocotesc, o răstălmăcesc, ori o calcă fără de sfială. N-ar fi mulțumiți românii nici dacă legea aceasta ar fi aplicată cu bună-credință și ar fi iar introdusă limba românească atît în administrațiune, cît și la forurile judecătorești. Ei ar stărui să li se dea garanții sigure că nu vor mai fi jigniți nici în viitor în libertatea lor de dezvoltare.

Intrarea în lege prin executarea cu bună-credință a Legii pentru egala îndreptățire ar fi însă o dovadă că rezolvarea prin bună învoială a chestiunii naționalităților e cu putință și că n-au dreptate cei ce susțin că numai într-o Monarhie Habsburgică unitar organizată mai e pentru românii din țările Coroanei ungare libera dezvoltare cu putință.

Pînă acum n-a fost însă nimeni în stare să-i induplece pe maghiarii a se împăca cu gîndul unei asemenea intrări în lege, și e, în același timp, lucru foarte îndoios, dacă mai e ori nu cu putință restabilirea unității în Monarhia Habsburgică.

SĂRBĂTOAREA UNIRII

La 24 ianuarie 1859 s-a făcut cel mai hotărîtor pas pentru înființarea statului român prin împreunarea organică a celor două Țări Române. Deși au trecut însă de

atunci peste cincizeci de ani, unirea sufletească a poporului român nu s-a desăvârșit încă.

Aceasta n-are nici să ne mire, nici să ne mîhnească, dar trebuie să stîrnească-n sufletele noastre îndemnul de a ne îndoi silințele spre ridicarea nivelului cultural al societății noastre.

Gîndul unirii țarilor din Italia într-un singur stat a pornit de la marele Dante, care a petrecut cea mai însemnată parte a vieții sale cutreierînd pribeag de ici pînă colo.

Muntenia era abia de curînd înființată, iar Moldova își aștepta descălecători cînd în Italia se făcea o zeloasă propagandă pentru unitatea națională. Cola Rienzi a adunat în Capitoliul de la Roma pe cei mai avîntați dintre propagatori, și Petrarca, contemporanul mai tînăr al lui Dante, a fost încununat drept poet al națiunii italiene unite.

Au trebuit, cu toate aceste, să mai treacă nu numai zecimi, ci chiar sute de ani pentru ca împlinirea marelui gînd să fie cu putință.

Prea se deosebeau italienii unii de alții, după ținuturi, în ceea ce privește limba, obiceiurile, apucăturile, moravurile, întregul fel de a gîndi și de a simți, și era nevoie de o stăruitoare și îndelungată lucrare culturală spre a-i apropia sufletește pentru ca să alcătuiască împreună un popor bine încheșat.

Ei se deosebeau unii de alții și-n ceea ce privește interesele de tot felul, și trebuia să se stabilească-n Italia buna rînduială morală, condițiunea neapărată pentru disciplina socială, de la care atîrnă dezvoltarea economică, politică și culturală, precum și sporirea populațiunii. Gîndul cel bun și mare s-a întrupat numai după ce prin o lucrare stăruitoare și-ndelungată s-a făcut această pregătire firească.

Dîndu-ne astfel seamă despre cele petrecute în Italia, vom înțelege ușor că timpul trecut de la renașterea noastră națională e prea scurt, pentru ca în curgerea lui să se fi putut desăvîrși unitatea sufletească.

Deși e foarte mare deosebirea între italienii, care se deosebesc după ținuturi în ceea ce privește limba, obiceiurile și întregul fel de a fi, și românii, care sunt pretutindeni de aceeași croială sufletească, chiar la începuturile renașterii noastre naționale s-a produs o mai mult ori mai puțin primejdioasă deosebire între masele mari ale poporului și clasele mai instruite — așa-zisa „*pătură superpusă*“ a lui Eminescu.

Deși foarte în curînd s-au ivit în mijlocul nostru oameni cu bun-simț ca Costache Negruzzi și Vasile Alexandri, care și-au dat seama despre relele urmări ale acestei deosebiri, abia tîrziu s-a pornit o mișcare condusă cu pricepere spre a face ca clasele așa-zise conducătoare să se inspire din marile mase ale poporului în ceea ce privește felul de a gîndi și de a simți.

Această întoarcere spre nesecatul izvor al tradițiilor naționale nu e încă desăvîrșit, și, dacă Eminescu ar mai trăi, ar zice și astăzi că-n țara aceasta sunt oarecum două popoare: românii cei adevărați, care sunt oameni cu mari vrednicii, și cetele de străini ori înstrăinați, care foarte adeseori nu sunt în stare să înțeleagă rostul vieții noastre naționale și nu iau parte la bucuriile și la durerile neamului românesc, și de aceea fac rele și cînd gîndul li-ar fi bun.

Alătura cu această deosebire sufletească în ceea ce privește felul de a gîndi și de a simți mai sunt între „*pătura superpusă*“ și marile mase ale poporului și conflicte de interese materiale, care au să fie înlăturate cît mai curînd, dacă e vorba ca neamul românesc să-și poată desfășura toate puterile întru împlinirea misiunii sale istorice.

În această zi de sărbătoare, pentru românii cei adevărați, sfîntă, avem să ne pătrundem cu toții de îndemnul de a face fiecare tot ceea ce îl iartă puterile pentru ca conflictele de interese să fie înlăturate și unitatea sufletească a poporului românesc să se desăvîrșească cît mai curînd.

Unirea țarilor într-un singur stat e binecuvîntată numai ducîndu-ne la *armonia socială pe cît se poate mai deplină*.

PETRU-VODĂ CERCEL

Petru-vodă Cercele, fratele mai mare al lui Mihai-vodă Viteazul, a fost un fel de vîntură-țară și a avut o scurtă și neînsemnată domnie, despre care istoriografii numai puține amănunte ne dau.

Era odrasla dintr-un neam de oameni fără de noroc : tatăl său, Pătrașcu cel Bun, a fost la 1558 omorît de niște boieri înhăiniți ; Radu-vodă Paisie, bunicul său, a domnit în trei rînduri și a murit în cele din urmă în surghiun la o minăstire din Munții Sinai ; tatăl acestuia, Radu cel Mare, ziditorul mai presus de toate frumoasei biserici de la Minăst.rea Dealu de lingă Tîrgoviște, a murit pe drum, întorcîndu-se de la Buda, unde, la 1508, se dusesese ca să ieie înțelegere cu Vladislav Iagellonul, regele Ungariei ; tatăl acestuia, Vlad-vodă Țepeș, stătuse timp de doisprezece ani închis în cetatea de la Visegrád dinsus de Buda și apoi fusese omorît la o vînătoare.

E lucru învederat, că și Petru-vodă Cercele, urmașul acestora, trăia mereu cu frica-n sîn.

Temîndu-se, după moartea tatălui său, de Dănciulești, nu i-a rămas decît să părăsească țara și și-a petrecut anii de tinerețe în pribegie, după toate semnele, mai ales prin Italia, căci scria poezii în italienește.

A fost însă și prin Franța, unde a intrat în legături de strînsă prietenie cu Henric de Anjou, care îi zicea „Vere“ în scrisorile ce-i adresa.

În timpul acestor pribegiri a luat — după moda de atunci — obiceiul de a purta cercei. El e înfățișat cu cercei în bisericuța cu deosebire frumoasă pe care a zidit-o la bolnița minăstirii Cozia, unde se află mormîntul străbunului său Mircea-vodă cel Bătrîn.

Îi era însă ursit să umble și el pe drumul bătut de părinții și bunii lui.

Murind, la 1572, Sigismund, regele Poloniei, se stinge neamul Iagellonilor, și anul următor adunarea nobilimii alege pe Henric de Anjou urmaș în Scaunul regal.

Prin aceasta e hotărîtă soarta lui Petru Cercele.

Henric de Anjou se-ntoarce, ce-i drept, după cîteva luni în Franța și se urcă drept Henric III în Scaunul regal, rămăs vacant în urma încetării din viață a fratelui său Carol IX ; el are însă cu atît mai mare trecere la Poarta Otomană, care încă din timpul lui Francisc I era aliata Franței contra Casei de Habsburg.

Era deci destul ca el să pună o vorbă pe lingă sultan, pentru ca prietenul său Petru să fie ridicat în scaunul Țării Românești.

A bine nu i-a fost însă această dovadă de prietenie.

Mare și tare, atotputernic, era pe timpul acela în Polonia Ion Zamoyschi, căpetenia oștirilor. Dușman al Habsburgilor, cari, în virtutea înrudirilor cu Iagellonii, aveau oarecare drepturi asupra tronului regal din Polonia, Zamoyschi era prieten al Franței și al Turciei, care de atîta timp se luptau contra Casei de Habsburg, și, după retragerea lui Henric de Anjou, a stăruit ca să fie ales Ștefan Báthory, voivodul Ardealului, tot dușman al Habsburgilor. În Ardeal urmase apoi Christofor, fratele lui Ștefan Báthory. N-ar fi putut deci Petru-vodă decît să fie supus față cu sultanul și prieten al prietenilor lui pentru ca să-i fie lungă și fericită domnia.

Mai erau însă la mijloc și lăcomia fără de sațiu a mai-marilor de la Poartă, cari îi făceau urgisită domnia, și uneltirile Dănciuleștilor, cari stăteau la pîndă și se făceau luntre și punte, ca să-l răpună.

„Nu vezi, măria-ta, că împrejurările nu te iartă să scapi țara de asupriri, că li te faci tuturora din ce în ce mai urgisit și că viața îți este-n toată clipa pusă-n joc ? !“ așa zicea Baldi, italianul credincios, pe care-l adusesese cu dînsul.

Petru-vodă era și el din ce în ce mai mult pătruns de simțămîntul că, numai părăsind țara, poate să-și păstreze viața, și, în curînd, a luat hotărîrea de a porni iar pe drumul pribegiei. Hotărît odată, el a început să adune ceea ce putea să ieie cu dînsul, nu numai bani, ci și scule, argînt, aur și pietre scumpe, mătăsuri, catifele și cusături cu fir, toate prin ascuns, oarecum hoțeste, ca să nu prîndă de veste dușmanii lui, cari l-ar fi prins, dac-ar fi aflat, și l-ar fi dus la Poartă ca pe un fugar necredincios.

Vorba era să se strecoare pe nesimțite, ca să scape de urgia neamului său și să-și sfârșească zilele vieții în liniștită retragere.

Asemenea lucruri însă ușor se pun la cale, dară foarte cu anevoie sunt scoase la capăt.

Gîndul italianului era să plece din apropierea hotărului, să treacă prin Ardeal, alegînd cel mai scurt drum, și să călătorească mai departe ca neguțatori, cari aduc mărfuri de la Tarigrad și de la Damasc.

Petru-vodă a plecat dar, ca alte dăți, cu o parte din curtenii săi la Cozia, iar de acolo au trecut peste cîteva zile la Tismana luînd cu dînsul numai pe Baldi, trei slugi și doi dintre cei mai credincioși copii de casă.

La Tismana ieșea apoi în fiecare zi la vînătoare, iar într-una din zile stîrnindu-se o furtună ei au trecut pe la Lainici, ca să se coboare-n valea Streiului.

Cei de la Tismana nu-l așteptau pe vodă mai înainte de a se fi limpezit cerul; iară cînd ei au început să deie cu socoteală că el nu se mai întoarce, fugarii erau trecuți în valea Streiului.

S-a pornit acum goana nu numai în țară și-n Ardeal, ci și din partea pașalei de la Timișoara și mișunau pretutindeni zbirii cari le căutau urma. Tiptil-tiptil, însă, ascunzîndu-se și azi, și mîine, și ici, și colo, mereu cu inima strînsă, ei au sosit în cele din urmă-n valea Murășului, la castelul de la Lipova, care atunci se afla sub stăpînirea împăratului Rudolf II, regele Ungariei și voivodul legitim al Ardealului, care avea cuvinte de a-l lua pe domnul fugar sub ocrotirea sa.

Nu sunt însă-n lumea aceasta cu puțință tertipuri prin care omul, orișicine ar fi el, poate să scape de suferințele ce-i sunt ursite: nevinovații neguțatori nu erau în stare să dovedească cine sunt, de unde vin, unde se duc, și cum au agonisit bogățiile pe care le aveau la dînșii; ei au fost deci despuiți de avutul lor și aruncați în întunecatele temniți de la Muncaci.

Mult a suferit nenorocitul domn în acele temniți, și sunt o adevărată halima faptele săvîrșite de Baldi, ca să scape pe stăpînul său, a cărui urmă s-a pierdut apoi.

PROBLEMELE EVOLUȚIEI POPORULUI ROMÂN

DE DR. GR. ANTIPA, MEMBRU AL
ACADEMIEI ROMÂNE

E o carte de 408 pagini, format mare, care a fost publicată de Academia României încă-n timpul anului 1919 și e pusă-n vînzare cu prețul de 20 lei.

E o scriere muncită cu toată inima și cu multă pricepere, pe care toți cei ce în orișice fel iau parte la viața comună pot s-o citească cu mare folos atît pentru dînșii, cit și pentru țară. Teamă mi-e că, cu toate acestea, numai puțini o vor fi citit pîn-acum, și de aceea mă simt îndemnat să fac o scurtă dare de seamă despre cele cuprinse-n ea.

Vorbînd despre CULTURĂ, ca armă de luptă și ca factor al evoluției, autorul zice, la pag. 27: „Cultura unui popor face parte din firea sa: ea este NAȚIONALĂ, în opoziție cu știința, care, urmărind adevărul, unul și același pretutindeni — este universală“.

Vorbînd despre cultura țaranului român îndeosebi, el reproduce, la pag. 152, dintr-o altă carte a sa (*Pescăria și pescuitul*) următoarele:

„Poporul nostru a avut și el o viață a lui proprie, specifică și originală, astfel cum a moștenit-o de la strămoșii săi și cum și-a modificat-o potrivit cu condițiunile de viață speciale ale țării în care a locuit. El a avut — după regiuni — modul său special de a-și face locuința, de a le mobila, de a-și organiza gospodăria, portul său original, instrumentele sale de muncă pentru toate ramurile de activitate și toate meseriile sale, maximele și proverbele sale cu povățuiri înțelepte, de care se conducea în viață, în zilele de veselie, ca și-n cele de-ntristare, principiile sale de dreptate și omenie, medicina sa etc. și o-ntreagă viață intelectuală și artistică, care, deși nu era scrisă, se transmitea din tată în fiu ca un tezaur cultural propriu al acestui popor. Toate aceste dispar cu o repeziciune uimitoare cu cît cultura modernă scrisă — pe care o adoptăm deocamdată mai mult în formele ei decît în

fond — se răspîndește mai repede, cu cît obiceiurile moderne se întind, cu cît produsele industriei egalizatoare năvălesc mai tare.

Cine va studia va găsi la poporul nostru, pe care — în *superficialitatea ce caracterizează timpurile de astăzi* — ne-am deprins a-l considera atît de lipsit de cultură, o adevărată comoară de cunoștințe în toate ramurile de activitate, învățate de la strămoși și de la popoarele, cu care a venit în contact, și perfecționate printr-o experiență de secole, făcute în concordanță cu condițiunile speciale ale țării noastre. El va vedea că poporul nostru a avut și el specialiștii săi în toate direcțiunile, care, din nenorocire, dispar prea timpuriu biruiți de așa-zisa cultură modernă și care au păstrat tradițiile fiecărei ramure de activitate. El va găsi în toate meseriile noțiuni precise, instrumente de lucru, deși grosolane, bazate pe același principiu ca și cele moderne și o nomenclatură foarte bogată pentru orice specialitate. Acolo, unde noi, cei cu cultură modernă, introducem în mod cu totul inutil, cu toptanul, sub numele de termeni tehnici, tot felul de vorbe străine, pocindu-ne limba, poporul nostru posedă o întreagă terminologie de cuvinte adevărat românești, frumoase și bine nimerite. Așa-zisa sărăcie a limbii noastre există numai pentru cei de sus, care n-o cunosc; poporul însă are o limbă cu mult mai bogată decît alte popoare, cu care poți să-ți exprimi cele mai fine nuanțe ale cugetării și în care găsești chiar în abundență nume pentru ce obiect și noțiune dorești.

Aceste sunt adevăruri neîndoioase pe care nu are să le pîrdă din vedere cei ce iau parte la viața noastră comună, căci, mai zice autorul la pag. 154 :

„Această veche cultură, care de veacuri a străbătut în singele poporului nostru și e perfect asimilată, trebuie să servească de bază unei noi culturi : una trebuie să fie continuarea celeilalte, iar nu *distrugătoarea ei*“.

Mai lămurit iese aceasta la iveală pe pag. 57, unde autorul, vorbind despre *statul național*, zice :

„Numai viața națională bazată pe o cultură proprie înalță pe un popor și-i dă tăria să-și afirme dreptul la existență — prin modul cum își împlinește misiunea su-

perioară față de omenire și să-și apere statul, orișicît de mic ar fi el, în lupta pentru viață și progres.“

Cu alte cuvinte, popoarele lipsite de pietate către părinți și străbuni, care se leapadă de tradițiunile culturale și nu duc mai departe lucrarea pornită de cei ce au trăit mai-nainte, nu sunt nici vrednice, nici destoinice de a trăi.

Acesta e spiritul, în care e scrisă cartea de către un om deprins a întemeia tot ceea ce spune-n fața celor deprinși cu „*superficialitatea ce caracterizează timpurile de astăzi*“.

Mai-nainte de a vorbi despre evoluțiunea poporului românesc indeosebi d. Antipa își dumirește cetitorii (Partea I, pag. 9—78) în ceea ce privește „*evoluțiunea omenirii și factorii de care depindea ea*“.

Una din concluziunile la care ajunge e formulată-n următoarele :

„*Viața națională, într-un stat propriu*, este o condiție indispensabilă pentru ca un popor să poată scoate din firea sa maximul de energie vitală și de activitate civilizatorie de care organismul său este capabil. Forma optimă de organizare pentru un popor e deci *statul național* constituit în limitele teritoriului ocupat de acel popor.“

„Statele eterogene, compuse din popoare mai mici ori fragmente de popoare, care conviețuiesc pe același teritoriu, însă bazate pe respectarea reciprocă a vieții lor naționale, cum sunt statele *federative* sau *confederațiunile de state*, reprezintă forma optimă de organizare pentru a asigura viața și propășirea materială și națională a acestor popoare.“

Vorbind despre firea poporului român, autorul face constatarea că în Regat 82 la sută, iar în provinciile românești din fosta Ungarie chiar 87,8 la sută din întreaga populațiune sunt săteni.

„Suntem deci o națiune de țărani — urmează el — conservativă prin firea noastră : aici tocmai stă garanția viitorului nostru.“

Cît pentru constituțiunea fizică, el constată că, înainte de război, în Vechiul Regat, coeficientul mortalității era de 25,3 la sută, din care *jumătate copii pînă la cinci ani*,

adică o cifră, în care din toată Europa nu suntem întrecuți decât de Rusia, unde la 1910 era de 31,4 la sută.

„Astfel fiind — continuă autorul — vedem, dar, că și astăzi, sub auspiciile civilizației cu totul superficiale, în care se răsfată orașele, la țară continuă cel mai crud regim al selecțiunii naturale : acesta în adevăr alege numai pe cei mai robuști pentru a conserva și perpetua neamul, dar, dacă va mai continua, ținându-se seamă și de noile pericole produse tocmai de această civilizație, va sfârși prin a nu mai avea de unde alege.“

Cu toate acestea, puterea de reproducțiune a poporului român e destul de însemnată :

„Coeficientul natalității, care în Regat e de 39,9 la sută, e întrecut numai de Rusia (47 la sută) și de Bulgaria (40,3 la sută), iar creșterea populațiunii (excedentul nașterilor asupra morților) care e de 13,9 la sută e printre cele dintâi toate țările Europei.“

Cu deosebire interesante sunt amănuntele pe care autorul ni le dă în ceea ce privește puterea de adaptațiune, inteligența și voința, precum și simțul estetic al românului :

„Pentru darul său de a observa — ni se spune între altele — e suficient să spun că naturalistul Hacquet, care a studiat pe la 1794 flora munților Moldovei, unde a descoperit planta pe care el a numit-o *Aconitum Moldavium* a scris că nu cunoaște un popor care să fie mai bun botanist ca poporul român, care cunoaște perfect toate plantele țării sale, cu toate calitățile lor medicinale. De altfel aceasta trebuie să fie o calitate moștenită încă de la daci, căci Dioscondes încă admira aceste cunoștințe ale Traciei și citează o serie de nume de plante în limba lor, care s-au păstrat și azi în limba noastră.“

Vorbind despre starea culturală a poporului român, autorul zice, între altele, la pag. 131 :

„Sistemul guvernării țării prin *partidele politice* cu «organizări puternice» și «disciplină de partid» — bazate mai mult pe comunitate de interese decât de idei și aspirațiuni — a condus la *politicianism*, adică la acea secescantă urită a celei mai nobile îndeletniciri a unui popor, care este viermele cel mai periculos, care roade la rădăcina organismului nostru social și care a transfor-

mat instituțiunile statului într-o puternică mașină de exploatare a țării pentru scopuri așa-zise «politice» și în realitate personale.“

„Poporul nostru a produs în adevăr destule capete politice remarcabile — înzestrate cu inteligența, talentul și toate calitățile necesare — politicianismul însă le distruge sistematic și nu le lasă să-și dobândească prestigiul și influența necesară.“

*

Din aceste câteva citate poate orișicine să-și facă o idee clară despre felul în care autorul vede lucrurile și știe să ni le înfățișeze. Puține mai am să adaug.

Vorbind despre stările economice ale țării, autorul face (pag. 203) între altele constatarea că, la 1913, erau în țară 90 026 hectare vii cultivate, din care, după război, au rămas 86 000. Mai sunt și 78 000 hectare livezi de pruni. Înainte de război, statul român lua al șaptelea loc între statele Europei cu o producție mijocie de 1 500 000 hectolitri, iar noul stat român va ocupa al patrulea loc în Europa. Dar urmează :

„Un cunoscut specialist (*Schidt, Weinbau und Kellerwirtschaft in Rumanien*, 1918), viticultor de la Rin, scrie despre rodul viilor noastre : «*Rar am văzut într-o țară un rod atât de minunat și de bogat ca aci în România. Un tablou, care reamintește pământul făgăduinței, pe profeții Iosua și Kaleb. Strugurii atîrnă durdulii, dulci ca mierea, minunați ca formă, mărime și calitate.*» Tot el arată însă și cât de puțin știm noi să ne folosim de această bogăție naturală atât de mare... „În lipsă de cunoștințe, podgoreanul român perde, în câteva minute, tot câștigul muncii sale din întregul an, prin gospodărirea afară din cale primitivă a pivniței și zăcătorilor sale. Din această cauză ies atîtea vinuri stricate, oțetite, mucegăite etc. (adeseori cite 15 la sută)“.

Vorbind despre producțiunea agricolă, autorul constată că pământul României e cel mai mănos din Europa, apoi ne prezintă următorul tablou comparativ în ceea ce privește media recoltei de grâu în chintale metrice pe hectar în timpul de la 1911 pînă la 1915 :

1. Danemarca	31,6	6. Suedia	21,0
2. Belgia	25,3	7. Austria	13,9
3. Olanda	25,2	8. Franța	13,5
4. Anglia	21,3	9. Ungaria	13,4
5. Germania	21,7	10. România	11,5

Ceea ce dovedește că munca omenească, fiind săvârșită cu pricepere și cu bună rânduială, e mai mănoasă decât pământul.

„Chiar față de provinciile alipite — zice d. Antipa — producția medie la hectar în Vechiul Regat e cu mult inferioară, fiind întrecută cu peste 50 la sută de fostele provincii austro-ungare; Banatul o întrece chiar cu peste 65 la sută și chiar Maramureșul, unde condițiile climatei sunt cu mult mai grele pentru culturile agricole, tot are o producție medie la hectar cu vreo 15 la sută mai mare. Singură Basarabia se apropie de Vechiul Regat, întrecându-l totuși cu vreo 5 la sută.“

Pe fiecare pagină ne spune autorul asemenea lucruri, pe care toți au cuvinte de a dori să le știe și numai puțini au mulțumirea de a le ști.

Nu mi-ar șede, cu toate aceste, bine, dacă aș încheia această scurtă dare de seamă fără ca să fac o observațiune în ceea ce privește limba în care e scrisă cartea.

D. dr. Gr. Antipa stăruie cu multă hotărâre asupra adevărului că noi, cei cari [suntem] în viață, avem să ducem mai departe lucrarea pornită de părinții și bunii noștri. Urma deci să nu se folosească de așa-zise neologisme și pentru reproducerea unor cugetări, pe care părinții și bunii noștri le exprimau prin vorbe vechi, de care se folosesc și azi toți românii.

CRIȘENII

Sunt acum cincizeci de ani și mai bine, în vara anului 1873, am luat asupra mea sarcina de arhivar al Consistoriului din Oradea-Mare. Eram cu locuința în casele Consistoriului și luam masa cu vicarul episcopesc, atunci

întru fericire pomenitul Miron Roman. N-aveam deci așa-zise oare de cancelarie, ci lucram acasă, după cum mă trăgea inima, și, în curînd, am ajuns să mă scol cu noaptea-n cap, ca să lucrez fără de răgaz pînă pe la miezul nopții.

Arhiva erau adecă o mulțime de hîrtoage aruncate claie peste grămadă și vorba era ca eu să le-nșir după dată și să le-nregistrez după conținut. Chiar dintru-nceput am dat apoi peste o listă a parohiilor din dieceză. Erau trecute-n ea fiecare parohie cu numărul familiilor și cu numărul căsătoritorilor, al morților și al născuților, amănunte nespuse de interesante pentru mine nu numai ca arhivar, ci și ca om cu gîndul îndreptat atît spre trecut, cît și spre viitor.

Mi-am pus dar de gînd ca — înainte de toate — să scot din mormanul de hîrtoage toate listele parohiilor, ca să mă dumiresc asupra proporțiilor în care s-au sporit credincioșii. Pentru ca s-o fac aceasta, trebuia să iau una cîte una hîrțile și să mă-ncredințez care dintre ele conține date privitoare la mișcarea populațiunii. Iar după ce am terminat această lucrare migăloasă, am așezat listele-n șir cronologic. Cele mai vechi dintre numărătoare erau din timpul împărătesei Maria Terezia, cam de pe la 1770. Aveam deci în fața mea mișcarea populațiunii în timp de o sută de ani.

Am petrecut multe zile și nu puține nopți făcînd socoteli și m-am încredințat că „poporeniile“ s-au sporit pretutindeni, nu însă în aceleași proporțiuni. Pe cînd într-unele parohii populațiunea era abia îndoită, într-altele ea se-mpătrise, ba pe ici, pe colo era chiar înzecită. Nu mai încăpea deci îndoială că sporul nu era rezultat numai din excedente de nașteri, ci într-unele părți și din imigrațiune.

Cercetînd mai de aproape, m-am mai încredințat că mișcarea populațiunii e de același fel nu numai în luncile celor trei Crișuri, ci pe toată întinderea de la Mureș pînă la Crișul Repede.

Românii din partea locului nu sunt pretutindeni același fel de oameni.

Murășenii sunt de două feluri. Un fel de oameni sunt cei de la deal, de la Zam pînă la Radna. De la Radna la vale pînă la Macău au fost amestecați cu sirbi.

Cu totul altfel de oameni sunt podgorenii, de la Radna pînă la Pîncota.

Deosebiți atît de murășeni, cît și de podgoreni sunt cîmpienii pînă la Curtici, Chitihaz și Giula.

Mult deosebiți de aceștia sunt pădurenii din Valea Crișului Alb pînă pe la Iqsășel, luncanii de prin luncile de la vale ale Crișurilor pînă pe la Salonta, vidicanii de la poalele despre Beiuș ale munților și zărândanii sau crișenii de pe la Aciua, Hălmăgiu, Baia-de-Criș și Brad.

Fără multă bătaie de cap m-am încredințat că murășenii de la vale, podgorenii, luncanii, și mai ales cîmpienii sunt în mare parte veniți de curînd din alte părți ¹.

La începutul secolului XVIII, cînd Habsburgii au reintrat în stăpînirea Regatului Ungar, aceste ținuturi erau în mare parte pustii. Cea mai apropiată grijă a împăratului Carol VI și a împărătesei Maria Terezia era deci să le populeze.

Douăzeci de ani în urmă turcii s-au retras și din Banatul Timișorii, care de asemenea a rămas în mare parte pustiu.

Au fost aduși pe ambii țărmuri ai Mureșului parte sîrbi, parte șvabi din Germania și mai puțini slovaci din nordul Ungariei. Românii, fiind iobagi, n-aveau dreptul de liberă migrațiune și astfel numai puțini dintre cei nobili s-au mutat din Ardeal mai ales pe Cîmpie.

La 1740, după încheierea Tractatului de la Belgrad, însă Habsburgii s-au retras din Oltenia și de aici înainte mulți olteni au trecut mai ales în Banat.

Cîtva timp în urmă, fiind Grigoriu Ghica domn al Moldovei, mulți moldoveni au trecut munții și s-au așezat mai ales în Podgoria Aradului și pe Cîmpie.

Toiul migrațiunii române urmează însă abia după Răscoala lui Horia.

Încă de la începutul domniei sale adecă, Maria Terezia hotărîse pentru iobagii din Ungaria 24 zile de robotă pe an. Deoarece în Ardeal robota era nelimitată, iobagii din Ardeal erau firește porniți spre Ungaria. Abia însă cînd cu Răscoala lui Horia li-a dat Iosif II și iobagilor din Ardeal dreptul de liberă migrațiune și de aici înainte se revarsă spre șesul mînos puhoiul românilor din Carpați.

¹ V. Note, p. 748.

Mai erau apoi risipiți printre aceștia și maghiari, poporațiune parte mai veche venită de curînd.

Nu era destul să știu că poporenii diecezei s-au sporit, ci trebuia să aflu dacă s-au sporit ori nu deopotrivă cu ceilalți locuitori din aceleași ținuturi.

Am căutat, înainte de toate, să mă dumiresc în ceea ce privește parohiile în care românii trăiau mai nainte amestecați cu sîrbi.

Rezultate pe deplin sigure nu puteam să obțiu.

Nu mi-a rămas decît să cercetez condicile parohiale, în care erau trecuți născuții și morții și să mă-ncredințez dacă familiile cu nume românesc s-au sporit deopotrivă cu cele cu nume sîrbesc. Am făcut-o aceasta-n cîteva dintre parohiile de pe țărmurul drept al Mureșului. Am găsit sîrbi pretutindeni scăzuți, ba-n unele dintre parohii nici nu mai erau sîrbi. Erau însă familii românești, al căror nume sîrbii le sîrbizaseră — ca Vidulovici, Barbulovici, Radulovici, Codreanovici, Morarovici și altele de felul acesta. În același timp am constatat că familiile au mulți copii, cît vreme cele sîrbești sunt mai mult sau mai puțin sterpe — cu toate că ele erau mai înstărite decît cele cu nume românești. Am primit deci convingerea că sîrbii, acolo unde au scăzut, n-au fost românizați, ci au dispărut încetul, în lipsă de progenitură.

În același fel s-au stîns, după toată probabilitatea, și alți slavi care au trăit prin văile Carpaților Răsăriteni. Nu mai încape nici o îndoială că sporirea poporațiunii atîrna de la buna stare morală și economică. Tot atît de adevărat e însă că poporațiunea scade pretutindeni unde trebuințele sunt prea mari, și sîrbii, deși mai înstăriți decît românii, aveau trebuințe neasemănat mai mari decît aceștia.

Rămînea să văd cum s-au sporit șvabii, maghiarii și puținii slovaci, care trăiau alătura cu românii. Mai era apoi și că nu toți românii făceau parte din biserica gr.[eco]-or.[ientală] și aveam să țiu seamă și de mișcarea poporațiunii gr.[eco]-catolice.

Aceste n-am ajuns să le fac, căci impregiurările au venit așa că am plecat de la Oradea-Mare. Era și de altminteri greu să răzbesc în arhivele bisericii romano-cato-

lice, în ale celei calvine și-n ale celei gr.[eco]-catolice.

Azi împrejurările sunt cu totul schimbate și ceea ce atunci era greu, azi se poate pune fără de greutate la cale.

Ne-ncredințăm în fiecare zi că între ziaristii din capitala României Mari sunt puțini cei ce știu pînă unde se-ntinde Ardealul și unde începe Banatul, Sălagiul ori Maramureșul. Sunt oameni politici, literați, fie chiar și profesori de geografie, în gîndul cărora Aradul e în Banat, ba unul dintre miniștri și-a dat nu de mult silința de a convinge pe cei ce-l ascultau că „Ardeal“ e o parte limitată din ținuturile „de dincolo“, iar „Transilvania“ sunt toate acele ținuturi la un loc. Nu-i vorba, gaură-n cer din cauza aceasta nu se face, dar tot ni-ar șede bine să ne dumirim cu toți că „*crișeni*“ sunt toți românii așezați între moți, bănățeni și sălăgeni, că ei au fost și sunt avantgarda spre apus și, în multe privințe, cea mai înaintată parte a poporului român. Faptă vrednică de toată lauda ar săvîrși deci cel ce și-ar da silința de a face astăzi ceea ce mie nu mi-a fost dat să fac înainte de aceasta cu cincizeci de ani, ca să știm cu toții ce s-a ales de românii veniți pe la sfîrșitul secolului XVIII, din toate părțile, ca să sporească garda aceasta.

Datele sunt păstrate prin arhive, ba pe deasupra mai avem și rezultatele celor patru numărători puse la cale de guvernul ungar.

SCRIERI SOCIALE ȘI ECONOMICE

NOUL BUCLUC UNGURESC

De câteva zile vecinii noștri maghiari au stîrnit o nouă furtună. Guvernul maghiar a crezut de cuviință a opri exportarea șinelor, ce se crede că ar fi destinate pentru căile ferate rusești din România. Mai mult : a vrut a le confisca ca contrabandă de război ; în cele din urmă a ordonat ca ele să fie transportate la Viena, de unde erau aduse. Nu e destul aceasta : 300 uvrieri germani și italieni, care voiau să treacă în România, au fost opriți în calea lor și siliți a se întoarce la Pesta.

Toate acestea guvernul maghiar le face pe baza principiului neutralității, susținind că neutralitatea îi impune a nu permite să se exporte din Ungaria lucruri, care ar putea să fie folosite pentru una ori alta din puterile beligerante.

Suntem deprinși cu lipsa de bună chibzuială a maghiarilor ; ei sunt un popor neastîmpărat și întrucîtva copilăresc : pentru aceea niciodată nu am crezut de cuviință a ținea în seamă zgomotul pe care îl stîrneau, ori a da importanță opintirilor lor izvorîte numai din lipsa bunului cumpăt. Am văzut mitingurile și iluminățiunile turcofile, am auzit interpelațiunile emfatice și cite alte manifestațiuni nesărate ale maghiarilor, și am zîmbit. Chiar atunci, cînd am primit știrile despre lăzile de puști și despre organizarea unei invazii asupra țării noastre, chiar și atunci am compătimit numai pe zburdalnicii noștri vecini. În sfîrșit, cînd *Românul* ne surprinse cu

știrea că 1 500 de secui, unguri ori honvezi au năvălit peste granițele românești, am tăcut; nu ne-am îndoit, nu am crezut, nu am luat nici o atitudine hotărâtă [...].

Astă dată nu avem însă a face cu un popor, ci cu un guvern, despre care suntem datori a crede că știe ce face. Chipul în care guvernul maghiar voiește să interpreteze datoriile unui stat neutral, ne pare cel puțin foarte straniu. Principiul că guvernul unui stat neutral e dator a opri exploatarea a orice lucruri, care ar putea să fie de folos vreuncea din puterile beligerante ne duce direct *ad absurdum*.

Este evident că România nu importă decît acele obiecte care îi sunt de folos : deci, România fiind astăzi parte beligerantă, ar urma, după raționamentul d-lui Tisza, oprirea totală a importărei oricăror obiecte venind din sau prin Ungaria.

Pe lângă absurditatea faptului vine și întrebarea foarte naturală dacă guvernul transleithan este competent de a dezlega de la sine o chestiune care interesează întreaga monarhie. Mai mulți deputați au interpelat deja la Viena pe cabinetul cisleithan asupra acestor fapte.

Vom avea grijă de a comunica cititorilor noștri răspunsul la această interpelare. Pînă atunci, iată ce zice *Fremden-Blatt* în nr. său din 28 octomvrie despre această împrejurare :

„Atît lumea politică cît și acea industrială așteaptă cu cea mai mare nerăbdare și îngrijire răspunsul ce va da ministerul cisleithan la întrebarea ce i-a adresat deputatul Zschock și colegii săi asupra *secvestrării șinelor la Orșova*. Această curioasă afacere reclamă în adevăr urgentă lămurire și regulare. Se vorbește deja că Compania de Navigație pe Dunăre refuză de a se însărcina cu transportarea unei însemnate furnituri de încălțăminte pentru România, dacă nu i se va plăti dinainte pentru că se poate prea bine ca guvernul unguresc să declare și cizmele de contrabandă de rezbel, în care caz Societatea Navigațiunei Dunărene ar fi nevoită a face gratis transportarea mărfurilor în chestiune.

Urmarea acestui refuz ar fi transportarea cizmelor pe linia Lemberg-Cernăuți, unde exportatorii nu sunt expuși

primejdiei de a vedea marfa lor declarată de guvernul unguresc ca contrabandă de rezbel și înapoiată, poate chiar și confiscată.

Desigur este un lucru monstruos ca acea marfă, care poate trece liberă și neîmpedecat, ca obiect de comerț internațional, pe una din marile linii de comunicațiune ale Imperiului Austro-Ungar, să fie confiscată ca contrabandă de rezbel pe o altă cale. Negreșit, de cînd dualismul e legea noastră fundamentală, ne-am deprins cu o mulțime de contradicții : în cazul de față totuși trebuie să stăruim din tot adinsul, ca în cesțiunea ce va să zică contrabandă de război, guvernul din Pesta să nu hotărască după bunul său plac.

A hotărî în cesțiunea aceasta este exclusiv de competența guvernului imperial central căruia i se vor adresa și remonstrațiunile (*sic !*) eventuale pentru călcarea neutralității. Precum ni se asigură, Ministeriul nostru de Externe nu împărtășește vederile guvernului maghiar relative la această afacere, ci din contră e de părerea că șinele trebuiesc să nu fie luate drept material de război. Putem dar să avem speranța că Ministeriul nostru de Externe va pune toată stăruința ca această afacere să se reguleze potrivit cu interesele industriei noastre.“

După toate aceste, noi stăruim a fi de părerea că guvernul maghiar a lipsit de la datoriile pe care le impunea neutralitatea proclamată în Imperiul Habsburgilor. [...].

DOMENIILE STATULUI

De cîtăva vreme încoace „Domeniile Statului“ sunt obiectul unei discuțiuni mai mult ori mai puțin animată. Unii arată că administrația lor nu e bună, alții dovedesc abuzurile ce se comit în paguba lor, și iarăși alții își dau silință să ne lămurească asupra modului, în care statul român ar putea dispune de aceste „Domenii“, astfel, încît nici capra să nu rămîie flămîndă, nici grădina vecinului

să n-aibă scădere, — în sfârșit, cestiunea Domeniilor este una dintre marile cestiuni ale zilei, unul dintre lucrurile cari zăpăcesc țara.

Din întâmplare, ne cade în mână un hrisov de la anul 1552, în care voievodul Moldovei Ștefan dăruiește monastirei Tazlăului, „unde este hramul nașterii Preasfintei Născătoare de Dumnezeu“, un sat, anume Ostopcanii pe Bistrița cu mori ș. al.

Acest hrisov domnesc se încheie prin cuvintele : „Iară după a noastră viață și domnie, cine va fi domn țării acesteia să nu strice a noastră danie și întăritură, ci mai virtos să dea și să întărească, iar cine s-aș ispiti, unul ca acela să fie blăstemat de Domnul Dumnezeu și de toți sfinții părinți ce au fost la Niceea și de toți sfinții ce bine au plăcut Lui, și să fie asemenea Iudei vânzătorul, și să aibă blăstemul lui Arie, și să aibă parte cu jidovii cei ce au strigat asupra Domnului Nostru Isus Hristos, singele lui asupra lor și asupra feciorilor lor.“

Precum știm, aceasta e formula obicinuită în toate daniile domnești și boierești, și cele mai multe dintre domeniile statului sunt, ca foste moșii monastirești, supuse la această formulă magică.

Și în adevăr pare că blăstemul străbunilor zace asupra acestor domenii, care, căzînd în mîna puterilor publice, au devenit mijlocul spre a crea în România o clasă de boieri parveniți. Ar trebui să ne îngrozim, dacă ni-am da seama zi de zi cîte mii intră din rodul acestor moșii în buzunarile unei cete de oameni căzuți ca din senin ; ar trebui să ne îngrozim, dacă ne-am da seamă că aceste moșii sunt cel mai lesnicios mijloc, pentru ca aceia care nu muncesc să exploateze pe țaranul muncitor și, în aceeași vreme, să sece pînă și cel din urmă suc al pămîntului.

Și toate aceste se fac pe o cale cu desăvîrșire onestă. Statul român are peste una mie de „Domenii“.

Să presupunem că toate aceste, la un loc, au o capacitate de producție ce echivalează cu numai 100 milioane lei noi.

Din acest venit, înainte de toate, își iau partea cuvenită deosebiți administratori, avocați, ingineri, inspectori etc., etc. — parte cîștigată prin o muncă onestă.

După aceasta urmează deosebiții arendași și subarendași cu întregul lor aparat, oameni care își angajează capitalele și muncesc din zori de zi pînă seara tîrzie.

În sfârșit, din mijlocitorii de tot felul, agenții și subagenții gheșeftarii și subgheșeftarii, care de asemenea muncesc în mod onest.

Făcîndu-se toate aceste scăderi, rămîne statul cu a treia ori poate chiar a patra parte din întregul venit, să zicem cu 30 milioane. Din aceste 30 milioane se acopăr apoi o mulțime de cheltuieli menite a satisface mai ales trebuințele acelor cari și-au împărțit cele 75 milioane.

Socoteala e foarte lămurită : dar cine plătește ?

Țăranul !

Dar, în sfârșit, națiunea e suverană și națiunea dispune !

ȚĂRANUL ROMÂN [I]

Abia poate fi vreun alt sentiment omenesc atît de jignitor ca și acela care ne coprinde cînd auzim pe un om vorbind cu oarecare zel și lipsă de cunoștință din cauză despre un lucru, asupra căruia noi înșine suntem lămuriti. Prostia din naștere, fiind un lucru neapărat, nu îl jignește pe acela care o găsește la altul ; cel mai prost om însă, dîndu-și cuvenita silință, poate să-și agonisească foarte multe cunoștințe, iară dacă nu și le-a agonisit poate să tacă : pentru aceea sentimentul ce te cuprinde, cînd auzi pe cineva vorbind în lipsă de cunoștință de cauză, e atît de nesuferit. Nimeni nu e dator a ști anumite cunoștințe, de aceea însă tot omul e dator a nu voi să învețe pe alții ceea ce nu știe el însuși.

Și este peste putință să stai față la vreo ședință a vreunui corp legiuitor românesc și să ascuți cinci oratori de-a rîndul, fără ca între acești cinci să ți se pomească unul ce te gratifică cu acest sentiment. Tocmai în țara noastră unde prostia din naștere e foarte rară, tot al treilea om are slăbiciunea de a vorbi despre niște lucruri, asupra cărora nu este lămurit.

Niciodată însă această slăbiciune nu se dă atît de ades pe față ca atunci, cînd este vorba de soarta „țaranului“.

Societatea română e dintre toate societățile ce ne sunt cunoscute, cea mai îngrijată de bunul trai al plugarului. Atît în România, cît și la românii din Împărăția Habsburgică, „popor“, opincă ori țaran sunt cuvinte de efect, care apasă cumpăna în partea celor ce le rostesc.

Oricît de mare ar fi prăpastia pe care o zice cineva, ea trece drept o idee mare și binefăcătoare, îndată ce o știm înfățișa ca pe un lucru izvorît din iubirea către „popor“. Noi aștia alții, care din întîmplare nu suntem țărani, și nu purtăm opinci, noi parcă nici nu am face parte din acel „popor“ atît de mult iubit, parcă nu am avea alt înțeles și altă chemare decît a ne frămînta între noi ca să aflăm căile către fericirea poporului.

La românii din Împărăția Habsburgilor această iubire are un înțeles firesc: este iubirea ce omul datorește aceluia care l-au zemislit. În Ardeal, în Bucovina, în Țara Ungurească și în Banatul Timișorii aproape toți aceia care vorbesc, scriu despre trebile publice sunt ieșiți din „popor“, sunt fii ori nepoți de țărani, și așa e un lucru firesc să fie la matca din care au ieșit.

În România lipsește această legătură firească, și toți și îndată ce e vorba de țărani, fiecare dintre respectivii legiuitori grăbește să aducă partea sa de iubire și de înțelepciune între folosul „sărmanului muncitor“. Trebuie, deci, ca, în lipsă de legături de sînge, să fie niște convingeri din care izvorăște această iubire către „opincă“.

Înainte de toate am dori să știm care sunt aceste convingeri?

Am auzit adeseori vorbind pre bărbații noștri politici despre „popor“; niciodată nu am izbutit însă a ne lămuri asupra cuvintelor pentru care îl iubesc pe țaran atît de mult.

Despre vederile „conservatorilor“ nu poate fi vorba, fiindcă ei sunt cunoscuți ca niște „vrăjmași neîmpăcați“ ai „poporului“; e însă vorba de acei „naționali liberali“ care și-au mistuit întreaga viață muncind pentru „fericirea poporului“ și care nu pot înșira zece cuvinte fără ca să-și dea pe față iubirea neapărată. Și nu punem în

vederea cititorului numai ceea ce au zis sau au scris căpeteniile Partidului „Național-Liberal“, d-nii C. A. Rosetti și I. Brătianu: căci d-l C. A. Rosetti e știut ca un om care ține să fie mai mult harliu decît adevărat în discursurile sale, iară d-l Brătianu este unul dintre oamenii lipsiți de idei lămurite și statornice. Punem însă în vederea cititorilor totalitatea manifestațiilor acestui partid, și-l întrebăm dacă vrodată această totalitate de manifestațiuni i-a făcut impresia unui lucru de care se poate lămuri asupra cuvintelor pentru care trebuie să-l iubim pe „țaran“.

Rostit de acești oameni, cuvîntul „țaran“ aproape totdeauna ne face impresia lui din algebră. Trecem cu vederea că, de cîte ori și-au dat silință să-i facă vreun bine acestui „țaran“, totdeauna l-au zăpăcit și jignit în dezvoltarea lui firească, și nu stăruim decît asupra întrebării: Dacă vreodată Partidul „Național-Liberal“, ca „expresie a poporului“, a izbutit să ne arate destul de lămurit vederile sale despre poziția și chemarea țaranului în societatea română?

Mult timp eram la îndoială asupra răspunsului ce ar trebui să ne dăm la această întrebare. D-l C. A. Rosetti a dat însă partidului său ocazie spre a-și da în sfîrșit, pe față competența în materie rurală, și așa îndoiala nu poate să mai aibă loc.

Se întîmplă anume că o mulțime de „țărani impro-prietăriți“ vînd pămînturile, pe care în timp de treizeci de ani numărați de la actul impro-prietării nu sunt în drept de a le vinde.

Aceasta e o mare nenorocire, fiindcă o mulțime de țărani ajung a fi niște oameni fără căpătii.

Nenorocirea însă nu e aceea că țărani și-au vîndut pămînturile și nu le mai au: nenorocirea e că populațiunea rurală a ajuns în o stare în care foarte mulți țărani sunt dispuși, ori de poate chiar siliți, a se lipsi de darul ce li s-a făcut la anul 1864.

E mare nenorocirea aceasta dar nu e cea mai mare; cea mai mare nenorocire este aceea că este cu puțință în țara noastră o Cameră și un guvern, care cred că răul acesta se poate lecu prin flecușorul de lege ce s-a „votat“

în curînd. Oamenii aceştia cred, dragă Doamne!, că păcătoşii de ţărani nu şi-au vîndut pămînturile decît aşa — din întîmplare, şi că îndată ce le vor înapoia pămînturile vîndute şi vor înăspri Legea de la 1864, toate vor fi bune şi frumoase. Dar, la urma-urmelor, ei nu fac nimic, deoarece Legea de la 1864 opreşte odată vînzarea pămînturilor date foştilor clăcaşi, şi dacă această opreală nu a folosit nimic, nici de aici înainte folosul ei nu are să fie prea mare. Sunt împrejurări pozitive şi nevoi neapărate, sunt calamităţi devenite oarecum organice în viaţa noastră rurală, care-l silesc pe ţăran să vînză chiar şi ceea ce nu e în drept a vinde; dacă nu se vor lua din vreme măsuri pentru înlăturarea acestor calamităţi, opreala nu va fi de nici un folos, fiindcă ţăranul este destul de inteligent spre a găsi „forma“, în care se desface de proprietatea ce, după legile economice, nu i se mai cuvine.

Nu e destul însă că guvernul şi Camera au crezut că pot înlătura un rău înrădăcinat printr-un fleac de lege, ci au mai făcut legea aceasta cu atîta lipsă de pricepere, încît Senatul nici n-a putut să o ia drept bază a discuţiunilor sale în această materie, ci a trebuit să-şi croiască un nou proiect de lege.

Acest nou şi mai serios proiect de lege s-a dezbătut în şedinţa de la 16 decembrie a Senatului.

Nici astă dată omul lămurit asupra cestiunii nu a putut însă asculta pe cei cinci oratori fără de a fi gratificat cu acest sentiment jignitor, de care era vorba mai sus.

Fără îndoială, Senatul a dat dovadă despre o mai deplină înţelegere a lucrului de care e vorba; în curgerea dezbaterii s-a ivit însă o cestiune care ne-a încredinţat că bunul-simţ al vieţii rurale lipseşte chiar şi în Senat şi că legiuitorii de la 1864 aveau acest „bun-simţ“.

Era vorba de interpretarea Legii de la 1864, care zice că numai comuna şi „săteanul“ poate cumpăra pămînt de la vreun fost clăcaş. Întrebarea era: Ce trebuie să înţelegem sub cuvîntul „sătean“? E un lucru trist chiar şi aceea că s-a putut ivi această întrebare, deoarece

legea vorbeşte foarte lămurit şi dă expresie unui principiu economic foarte binecuvîntat. „Sătean“ este un om care locuieşte în sat şi are „profesiunea“ de plugar: legiuitorul voia ca pămîntul să rămînă în mînele acestor „plugari“.

Fiind însă că întrebarea s-a ivit, d. Strat a propus un amendament, prin care se interpreta legea şi din care rezultă că pot să cumpere pămînturi de la foştii clăcaşi toţi aceia care, sub o formă oarecare, au fost puşi în rolurile de împrumut, şi urmaşii acestora, dacă mai sunt şi astăzi plugari.

Aceasta e fără îndoială ceea ce zice şi ceea ce este bine să zică legea, căci interesul cel mare nu e ca pămînturile să rămîie la foştii clăcaşi, ci la fosta clasă de clăcaşi, adică la plugarii de astăzi; interesul e să nu treacă la streini, la ciocoi, la tîrgoveţi, îndeobşte să nu treacă la oameni care nu le cultivă înşişi ci pun pe fostul proprietar să le cultiveze în folosul lor. Dară patrioţii liberali se temeau ca nu cumva unii dintre foştii clăcaşi să cumpere prea multe pămînturi şi aşa să se creeze un fel de aristocraţie sătenească. Vă închipuiţi că de acest lucru atît de neapărat pentru dezvoltarea populaţiei rurale, de această libertate economică, prietenii ţăranului, liberalii patrioţi atît de mult se temeau, încît au mers pînă la o falsă interpretare a textului Legii de la 1864 şi au făcut chiar şi pe un om ca d. M. Kogălniceanu să primească şi să susţie cu autoritatea sa această interpretare.

Astfel s-a propus un alt amendament, care zice că, sub cuvîntul „sătean“, de aici înainte, nu trebuie să înţelegem decît pe sătenii plugari ce nu au pămînturi. Luînd deci legea în acest înţeles, mişcarea proprietăţii rurale e cu desăvîrşire jignită şi ne aflăm în o ţară în care e aproape peste putinţă ca plugarul harnic să-şi agonisească cu o bucăţică de pămînt mai mult decît cel leneş, căci numai aceia pot cumpăra de la alţii cari nu au înşişi.

Trecem cu vederea că astfel să calcă prin o falsă interpretare o lege garantată de constituţiune şi ne măr-

gim a constata că această călcare s-a făcut cu scopul de a face populațiunii rurale un bine.

Nu voim să zicem o vorbă mare; o stare de lucruri însă, în care se pot ivi asemenea greșeli făcute cu bună intenție, o asemenea stare de lucruri nu poate să fie trainică.

Marea mulțime a cetățenilor din această țară sunt țărani și, dacă noi,ăștia care luam parte la lucrarea publică, tot atit de puțin cunoaștem pe acești țărani cu viața lor deosebită și cu trebuințele lor statornice, încit chiar și atunci îi nenorocim, cînd voim să-i ocrotim, nu ne rămîne decit să așteptăm ziua, în care zidirea ce urmăm a o clădi, va cădea asupra capetelor noastre păcătoase.

Cuprinși de această temere, vom arunca și noi cîteva raze de lumină asupra cestiunii. De sine se înțelege că nu putem avea pretenția de a înrîuri asupra corpurilor legiuitoare. În viața publică însă omul nu își dă pe față vederile numai cu scopul de a face ca ele să fie primite drept puncte de plecare pentru croirea unei legi anumite. Cu deosebire ziarul *Timpul* urmărește prin lucrarea sa niște scopuri cu mult mai depărtate, și adeseori scapă din vedere succesele zilnice și își dă cu atit mai multă silință a pregăti, încetul cu încetul, opinia publică la o mai bine întemeiată lucrare politică.

Pe cînd se discuta în Senat cestiunea aceasta, tribunele erau aproape deșerte, și așa trebuie să credem că, în țara noastră, nu se simte greutatea cu care apasă cestiunea asupra vieții publice.

Înainte de toate vom scrie dar spre a deștepta luarea-aminte a celor nepăsători asupra acestui șarpe veninos ce crește mereu.

Corpurile legiuitoare își vor face „datoria“ vor împlini „formele“ cuvenite și vor „vota“ legea respectivă, care nici de mare pagubă, nici de mare folos nu are să fie; nouă însă ne rămîne cestiunea pusă tot cum a fost pînă acum. Mai ales generațiile mai tinere trebuie să urmeze a o studia, fiindcă pentru ele rămîne mult amar de venin într-însa.

POZIȚIA LUI ÎN SOCIETATE

În ședința de la 16 decembrie a Senatului unul dintre miniștri mai tineri, d-l Eugeniu Stătescu, a luat cuvîntul, pentru ca să susție cauza „sărmanului muncitor“ îndeosebi față de atacurile d-lui Vioreanu.

Domnul E. Stătescu e un om nou, intrat în ministere ca reprezentant al acelei junimi liberale inteligente, culte, și mai presus de toate nerăbdătoare, ce de cîtva timp mereu stăruie să înlocuiască pe „bacelele“ Partidului Liberal, adecă unul dintre *Dii minorum gentium*, o mărime a viitorului, într-un cuvînt un om ale cărui cuvinte trebuie să ne fie foarte prețioase, fiindcă ele exprimă vederile unui nou rînd de oameni politici, cu care va trebui să ne luptăm de aici înainte.

Ce e drept, E. Stătescu mai e, afară de aceasta, și cel mai veninos dintre toți oamenii politici din România, un om cu inima înăcrită, care nu poate vorbi fără să muște, și așa foarte adeseori îi vine să aibă despre vreun lucru anumit niște păreri cu totul ocazionale, și să nu zică decit ceea ce se cuvine spre a supăra pe adversarii săi. Dară și această slăbiciune este o expresie a partidului pe care îl reprezintă, și noi trebuie să presupunem că reprezentantul junimei liberale inteligente și culte e destul de onest spre a nu zice decit ceea ce crede că în adevăr așa este.

Vorbînd deci despre poziția țaranului în societatea noastră și îndeosebi despre dreptul cu care poate pretinde ca interesele lui să fie cu deosebire ținute în seamă, d. E. Stătescu a zis că el este acela care a conservat ceea ce mai avem. Iată dar cuvîntul pentru care trebuie să îl iubim pe țaran.

La aceste cuvinte ale d-lui E. Stătescu, d. M. Kogălniceanu, de asemenea om politic, deși nu reprezentant al vreunei junimi inteligente și culte, a răspuns că, fără îndoială, țaranul este un om foarte cumsecade, dar că sunt în țara aceasta o mulțime de lucruri pe care nu tocmai țaranii le-au făcut ori conservat.

Ia să vedem acum cine are dreptate, d-l E. Stătescu ori d-l Kogălniceanu?

Pe cît știm noi, țara aceasta are un fel de istorie și pe cît ne pricepem la asemenea lucruri, din această istorie luăm elementele pe care urmăm a ne întemeia viața morală și politică. De la întemeierea Țărilor Românești pînă în ceasul cînd d-nii C. A. Rosetti și I. Brătianu au văzut lumina zilei, s-au petrecut o multime de lucruri bune și frumoase, fără de concursul „reprezentanților opinței“. Mircea cel Bătrîn, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Radu de la Afumați, Mihai Viteazul, Dimitrie Cantemir, dimpreună cu alți domni și boieri, care au muncit cu arma ori cu capul în curgerea a cinci veacuri, toți aceștia erau niște oameni foarte cumsecade, fără ca să fie țărani și fără ca să aibă pretenția de a reprezenta „poporul“ [...].

Poporul român e un copac, ale cărui crengi se întind peste mai multe țări, dar numai în Țările Românești a produs roade, fiindcă în celelalte țări florile s-au scuturat de pe ramuri, iară aici ele au rămas lipite de izvorul din care au ieșit. Cu toate acestea, în ziua de astăzi vine un ministru și reprezentant al unei oarecare jumimi inteligente și culte, și trece cu buretele peste vredniciile acestor flori ale vieții românești, ca și cînd ar vrea să spuie, *urbi et orbi*, că viața românească nu s-a început decît în ziua, cînd liberalii au creat poporul român suveran.

Hunii, fără îndoială, erau și ei un popor, dar nu s-a ales de dînșii altă decît un nume : Attila. Și dacă elenii, egiptienii ori romanii nu ar fi produs ceea ce au produs prin floarea vieților lor, nici de dînșii nu s-ar fi ales mai mult. Iară dacă Macedonia, dacă ea nu ar fi produs pe Alexandru, astăzi nu ar mai vorbi [despre ea] decît oamenii cu învățătură foarte temeinică. Într-un cuvînt, viața socială așa cum este, privită de sus în jos, nu are alt înțeles, decît ca mii și mii de oameni să trăiască muncind de pe o zi pe alta, pentru ca alți cîțiva să-și poată urma tîgîniți lucrarea în vistieria gîndirilor omenestii.

Tocmai însă fiindcă noi nu sîntem decît floarea copacului, cînd ne deșteptăm des-de-dimineață, întăiul gînd trebuie să ne fie acela de a căuta să vedem dacă trunchiul, crengile și frunzele sunt sănătoase. Din munca țăranelui ne hrănim, mereu trebuie deci să purtăm de

grijă ca această muncă să fie spornică și ca rodul ei să fie binecuvîntat. Cu cînt copacul e mai sănătos, cu atît floarea e mai plină și rodul cu atît mai îmbelșugat ; cu cît țăranelui îi merge mai bine, cu atît mai în tihnă ne putem urma noi lucrarea. Acesta e cuvîntul pentru care trebuie să-l iubim pe țaran ; îl iubim atît pentru că el ne hrănește, cît și pentru că noi îl povățuim ; îl iubim pentru că el și noi suntem împreună un popor, același popor, pentru că împreună ne dăm silință să intrămăm aceeași viață, îl iubim fiindcă zicem „noi“ cînd vorbim despre toți împreună.

Și țaranul ne iubește pre noi, dacă suntem adevărată floare, iară nu floare seacă. Sunt însă între noi oameni, care nici nu sunt floare, ci *mîzgă* ; păcatele acestor oameni-mîzgă trebuie să-i ispitească și oamenii cumsecade. Aceștia sînt sucuri ieșite din trunchiul îmbolnăvit, care slăbesc copacul și lipsesc floarea cea bună de hrană fără de care nu se dezvoltă decît anevoiia și nu-și dă rodul deplin. Stîrpiți această mîzgă, acoperiți urmele ei cu băligar, lăsați apoi copacul să se dezvolte după firea lui și veți vedea cum floarea va fi plină și cum rodul va fi frumos.

POLITICA RURALĂ

În viața socială fiecare om are un cerc oarecare, în mijlocul căruia trăiește, pe care îl cunoaște din intuițiune și în care se află cele mai imediate interese ale lui : în acest cerc omul voiește să aibă înrîurire, și această înrîurire i se cuvine.

Cercul social în care trăiește țaranul nostru e satul, și pentru aceea în sat i se cuvine cea mai deplină înrîurire : aici el trebuie să fie stăpîn, iară nouă nu ni se cuvine decît dreptul de supravegheare. Este o mare greșeală politică și, în același timp, o mare nedreptate de a voi să organizăm viața comunală altfel decît așa cum sătenii doresc să fie organizată, fiindcă acești săteni au obiceiuri, deprinderi, trebuințe, interese și vederi deosbite de ale noastre, au o fire anume a lor care trebuie să fie temelia organizației și această fire noi nu o putem cunoaște atît

de bine ca țăranul însuși. Oricît de mărginit ne-ar părea acest țăran, el, tocmai avînd puține cunoștințe, are foarte mult bun-simț și niciodată nu greșește cînd e vorba de apărarea intereselor sale imediate. Adeseori ne-ar părea că e mai bine ceea ce dorim noi, decît ceea ce voiește el ; aceasta însă nu mai ales pentru să ne lipsește bunul-simț al vieții rurale, care la dînsul e piatra întelepciunii. Și atunci, chiar, cînd am crede că nu e bine să facem după dorința lui, trebuie să ținem seamă mai mult de această dorință, decît de vederile noastre.

Dară la sat se și mărginește cercul de înrîurire al țăranului, ba chiar și aici numai trebile zilnice, interesele curat locale și modul de a îndeplini sarcinile atîrnă de la buna lui chibzuință. Organizația trebuie să fie făcută potrivit cu dorințele săteanului ; noi facem însă această organizație potrivit cu interesul tuturor ; noi avem glasul hotărîtor, iară nu țăranul. Fiindcă, însă, că el trebuie să primească hotărîrea noastră, noi trebuie să chibzuim această hotărîre astfel încît să o poată primi cu mulțumire. De asemenea noi hotărîm datoriile săteanului cîtră stat și suma sarcinilor ce are să poarte ; pentru ca însă hotărîrea noastră să nu fie păgubitoare ori poate chiar zădarnică, nu trebuie să însărcinăm pe țăran cu datorii pe care nu le poate împlini, fără de a-și vătăma cele mai de căpetenie interese ale sale, căci, orice hotărîre am lua noi, el trebuie să o primească.

În județ săteanului nu i se cuvine decît foarte puțină înrîurire. Cercul acesta e atît de întins, încît numai pe ici, pe colo, se află cîte un țăran care îl poate cuprinde cu privirea : pentru aceea țăranul îndeobște prea puțin se interesează de ceea ce se petrece în județul său și, dacă i-am da drept de înrîurire în județ, foarte adeseori alții ar putea să abuzeze de acest drept al lui. Sunt însă în județ interese care nu sunt în adevăr interese ale județului ca atare, ci ale mai multor comune din județ, adecă interese comunale, și, cît pentru aceste, țăranului i se cuvine înrîurire în județ. Astfel, cînd e vorba de așezarea unui drum bun, care leagă mai multe sate cu un oraș, ori cu drumul cel mare. Dacă un singur sat ar fi, nimeni nu ar avea dreptul de a sili pe săteni să facă drumul, fiindcă la urma-urmelor, sătenii înșiși știu mai

bine dacă au ori nu au trebuință de acest drum și dacă trebuința cumpănește cheltuiala ce ar trebui să se facă. Li se pot face propuneri, li se pot da sfaturi : dară nimeni nu se cuvine să aibă dreptul de a lua în locul lor hotărîre pentru așezarea acestui drum.

Îndată însă ce sunt mai multe comune, care au aceleași interese, județul are datoria de a pune la cale o înțelegere între aceste comune, și dreptul de a sili pe unele dintre ele să primească hotărîrea tuturor. Nu i se cuvine județului dreptul de a hotărî în locul comunelor : și acesta e dreptul de înrîurire a săteanului în județ. Pretutindenea, unde e vorba de interese cu deosebire locale, țăranul trebuie să hotărască însuși pentru că aceste interese el le *simte* mai bine, decît alții le pot cunoaște [...].

Dară vai și amar de grădina al cărui grădinar nu cunoaște însușirile pămîntului și firea deosebitelor ierburi ce prășește ; vai și amar de țara a cărei „floare“ nu cunoaște pe țăran cu viața lui deosebită. Și această țară suntem noi, care foarte adeseori, vîind să-i facem bine țăranului l-am jignit în dezvoltarea lui firească ; în loc de a-i da drepturile de care avea trebuință neapărată, i-am dat altele cari îl pun la discrețiunea oricăror venituri ; în loc de a-l face stăpîn în satul lui, l-am făcut pârtaș la o minciunoasă înrîurire în trebile țării ; în loc de a ne da silință să cunoaștem trebuințele lui adevărate, l-am însărcinat pe el să ne spuie — prin alții — ce voiește.

Fără îndoială este greu a cunoaște viața rurală și le este greu mai ales unor oameni care nu au ieșit din „popor“, nu au fost crescuți în mijlocul lui și nu trăiesc bucuros la țară [...].

LEGISLAȚIA RURALĂ

Țăranul e pretutindenea înainte de toate țăran. Nu numai la românii de peste Carpați, ci la nemți, la sîrbi, la unguri și la ruteni găsim aproape aceleași stări de lucruri și aceleași deprinderi în viața rurală pe care le vedem în satele noastre din România. La nici unul dintre aceste popoare disciplina nu e însă atît de aspră ca la români. Chiar în veacurile trecute străinii călători, vor-

bind despre români, îi arată ca pe niște oameni disciplinați și cuviincioși. Fără îndoială, disciplina urmează din împrejurarea că în toate vremile și pretutindenea țărânul român, a fost asuprit, și așa trebuia să se aperse prin o organizație severă [...]. Bunacuvîntă nu putea însă să urmeze decît din cumpătul și din fireasca iubire a românului pentru formele frumoase.

Cei dintăi legislatori, care au ținut seamă de aceste, au fost nemții. Organizînd Oltenia, ei constată că românii sunt organizați și nu ating organizația comunală, ci o iau drept punct de plecare pentru organizația întregii provincii. Și tot astfel urmează nemții și la organizarea Bucovinei.

Chiar maghiarii, ce atît de mult au asuprit pe români, cu toată lipsa lor de bun-simț, au înțeles că interesele pozitive cer ca viața comunală să rămîie neatinsă și au lăsat pe român lipsă în satul său. Numai însă după ce Habsburgii s-au făcut stăpîni pe țările zise sub Coroana Sfîntului Ștefan, numai cu administrația nemțească această libertate comunală a ajuns a fi garantată prin legi. Chiar împăratul Iosif II, care-și puse de scop a introduce o disciplină uniformă în întreaga împărăție și schimbare vechea organizație a Ungariei, niciodată nu a căutat să schimbe organizațiile comunale ce găsise la deosebitele popoare, și, vorbind într-un ordin de la 1785 despre români, zice : „Îndeobște, *această națiune cere ca să i se asculte plînsorile, și să convingem cu cuvînte întemeiate pe cei mai bătrîni dintre dînșii, în care își pun toată încrederea : apoi putem să-i încredințăm la orișice*“.

Spre a putea deci dispune de români, trebuie să cîștigi pe omul în care ei își pun toată încrederea : aceasta era adevărat pe timpul lui Iosif II și adevărat a rămas pînă în ziua de astăzi.

S-au făcut, în curgerea vremilor, o mulțime de schimbări în Austria ; nimeni însă nu a crezut de cuviință să atingă organizația comunală. Nici nemeșii, nici Curtea din Viena nu au căutat să uniformizeze ceea ce nu se poate fără de mari pagube, ci au suferit mai bucuros deosebite organizațiuni comunale. A venit absolutismul nemțesc și

a prefăcut întreaga viață publică ; nu s-a atins însă de viața comunală. A venit chiar lipsa de bun-simț a maghiarilor constituționali, dar viața comunală a rămas neatinsă pînă în zilele noastre. Ce-i drept, legiuitorii maghiari n-au lipsit a face o lege comunală, au luat însă drept punct de plecare a legiurii lor principiul : „Vom stabili relații și proceduri numai acolo unde ele nu sunt stabilite prin deprinderea comună, iară de aici înainte vom sancționa organizația pe care o găsim.“

Să vedem acum un sat de peste Carpați, pentru ca să ne putem face închipuire despre foloasele acestui principiu.

Legea hotărăște ca fiecare comună să-și aleagă, după bunul ei plac, un primar, un judecător, un perceptor, un tată al săracilor, un notar, mai mulți ori mai puțini membri în consiliul comunal și ca toți aceștia să execute ordinele ce ar primi de la autoritățile publice.

Dar această lege pune o singură condiție pentru eligibilitate : ca alesul să fie om cinstit. Singur notarul trebuie să fi făcut un examen notarial înainte a-și pune candidatura ; tocmai pentru aceea însă notarul se alege odată pentru totdeauna, cîtă vreme ceilalți sunt aleși pe un an.

Sătenii aleg. Pe cine aleg ? Pe oamenii cu autoritate, pe aceia la care țin. Astfel primarul e fruntașul cu cea mai mare trecere în sat, iar ceilalți — îndeobște oameni care țin la dînsul. În această alegere după „trecere“ zace garanția funcționării regulate, căci primarul are o autoritate cu mult mai mare decît aceea pe care i-o dă legea. El e cel dintăi om din sat și singurul răspunzător despre cele ce se petrec ; notarul, deși om cu studii, nu e decît un scriitor, decît mîna dreaptă a lui. Îndeobște, primarul nu știe să scrie și să citească ; el însă răspunde despre ceea ce scriu și citesc alții și nimic fără de știrea și învoirea lui nu se face. Primarul face, strică, poruncește, și satul primește cu mulțumire, fiindcă e omul lui acela de la care vin toate aceste.

Leafa primarului nu e decît de nume. Ea se schimbă, după mărimea satelor, de la 80 pînă la 200 florini, adică de la 200 pînă la 500 lei noi pe an.

El stă în funcție pentru „cinste și datorie“ și îndeobște rămîne cîte cinci, zece, cincisprezece ani. Sunt familii, în care primăria este un fel de drept de moștenire, astfel că totdeauna un membru al familiei trebuie să aibă loc în sfatul satului. Dar tocmai pentru că primarul stă „pentru cinste și datorie“ la locul său, el dispune de puterile satului, are brațe, pluguri și care totdeauna cînd îi trebuie în gospodăria sa privată. Primarul ară, seceră, prășește, treieră, într-un cuvînt, își face toate lucrurile „de-a claca“, căci la dînsul oamenii lucrează „pentru cinste și cmenie“.

Duminica acest primar merge la biserică, iar cînd oamenii ies de la biserică, el se oprește în fața lor și le vestește poruncile de peste săptămîină. Dacă vine peste săptămîină vro poruncă grabnică, el „dă de știre“ cu toba prin sat.

Are să se facă alegere de pîndari la țarină, să se hotărască ziua secerișului, a culesului de porumb ori a viilor, să se aleagă pămînturile de ogoare, să se puie pădurari, într-un cuvînt, să se facă ceva în interesul satului întreg : oamenii sunt pofțiți la casa satului și aceia care vin hotărăsc. Dar hotărîrea se face de cătră fruntași, și mulțimea nu vine decît spre a-și da părerea și spre a stăruî. Votare în regulă nu se face decît acolo unde legea o prescrie, și în trebile interne ale satului legea nu se amestecă.

Tot astfel se urmează cînd e vorba de a se drege un drum ori un pod, de a se face un vad, de a se cumpăra un taur ori un armăsar pentru sat, de a se plăti birurile și de a pune la capăt orice treabă ce privește numai pe săteni. Administrația nu are voie de a se amesteca în viața comunală decît atunci cînd sătenii lipsesc de la datoriile lor și la alegerile comunale, spre a constata că ele s-au făcut în bună rînduială.

Alături cu viața comunală, săteanul are viața sa parohială. Întruniți în Sinod, sătenii își aleg popă, învățător, curator și epitropie bisericească, director și consiliu școlar și membri în Sinodul protopopesesc ; ei hotărăsc despre întreținerea bisericii și școlii și despre toate cele se privesc viața intelectuală.

Astfel, vedem pe țaran mereu preocupat de trebile satului său și mereu silit a se interesa de ele. El știe prea bine că, în casa satului, biserica și școala sunt ale lui și că nimeni nu poartă grijă de ele dacă el le părăsește. În același timp, știe că nimeni nu are dreptul de a se amesteca în trebile acestor trei de căpetenie așezăminte comunale, și pentru aceea ține la ele. Un nobil îndemn face pe săteanul cu dare de mîină stăruitor în bunele sale purtări, pentru ca astfel să poată ajunge a fi cinstit, cu un loc în sfatul satului, al bisericii ori al școlii, și, îndată ce a cîștigat acest loc, își dă silința să-și facă datoria, pentru ca întrecerea să-i fie cu atît mai mare. Iară săteanul de rînd are mulțumirea de a vedea încredințate interesele sale oamenilor la care ține și de a-ți zice : „Eu l-am pus la locul acesta ; eu i-am făcut cinstea aceasta“.

Iată deci viața comunală așezată pe temelii sănătoase. Nu este cu puțință un legiuitor mai genial decît însăși firea lucrurilor și tocmai pentru aceea nu este organizația mai bună decît aceea care se face de sine. Guvernele care au dispus de românii de peste Carpați au știut să se închine înaintea acestei organizațiuni firești, și, pentru aceea, totdeauna au dispus de puterile țaranului român, fără ca acest țaran să se fi simțit jignit în dezvoltarea sa. Chiar astăzi țaranul român de peste Carpați, oricît de multe ar fi nevoile cu care se luptă, e mulțumit aici, e un cetățean bun, că el mai ales în sat trăiește.

Legiuitorii din România *liberă și românească* au crezut, însă, că pot să organizeze viața comunală cum le place lor și s-o așeze pe niște legi copiate din alte țări streine. Astfel, au ajuns a crea o stare de lucruri singură în felul ei. Sunt astăzi în satele românești două autorități deosebite : una firească, a fruntașilor, și alta silnică a funcționarilor comunali. Căci nu este lege care poate lipsi pe fruntaș de trecerea ce are în sat, și, îndată ce guvernul nu lucrează prin acest om, se pune în luptă cu satul. După organizația comunală de astăzi, țaranii români nu mai privesc funcțiunile comunale ca o „cinste“, ci ca o slugărnice și numai arareori se găsește cîte un țaran cu trecere care umblă să se facă primar. Primarii și notarii de astăzi sunt cea mai mare plagă pentru societatea rurală, căci, fiind luați chiar dintre streinii adu-

nați în țară, nu sunt decît niște slugi ai administrației. E foarte rar în România comuna în care primarul e sătean din moși-strămoși, om cu stare și cu trecere, om care poate să dea sfîntenie morală măsurilor luate de cătră guvern; în loc de acest om găsim un grec, un ardelean, un bulgar ori un fost vătaf, ce umblă să-și facă stare și să se susție prin acte de slugărnice la postul său, un tiran în miniatură, pe care țăranul îl urește și pentru care îi este scîrbă de întreaga noastră organizație politică. Alătura cu acest primar fruntașul își păstrează autoritatea și se folosește de dînsa, nu însă dînd mîna de ajutor puterii publice, ci înlocuind ori combătînd, unde se poate, această putere atît de silnică în lipsa ei de bun-simț.

ȚĂRANI, CIOCOI ȘI BOIERI

Românul, de la fire, e om deschis și vorbaret.

Oricine, trăind cîtva timp la țară, s-a putut încredința că moicjul pune mai presus de toate plăcerea de a sta de vorbă cu alții și mai ales cu oamenii la care ține, și mereu își aduce aminte, mereu spune altora, ce anume îi zisese cutare și cutare om de frunte, cînd mai sta de vorbă cu dînsul.

Oriunde s-ar ivi omul cu trecere, țăranii se adună împrejurul lui.

În Ardeal, unde preoții sunt oameni cu multă trecere în sat, dumineca și în zilele de sărbători, ieșind de la biserică, creștinii nu pleacă numaidecît acasă, ci așteaptă să iasă preotul, îl întîmpină la ușa bisericii și așa merg cu dînsul mai departe. La răspîntie ei se despart în mai multe cete: unii însoțesc pe preot, alții pe primar și iarăși alții pe vrun alt fruntaș: pretutîndeni, unde sunt mai mulți oameni, omul cumsecade trebuie să fie însoțit de alții; a merge singur e cea mai mare rușine. Chiar cînd merge undeva, fruntașul se cuvine să schimbe vorbe cu aceia pe care îi întîlnește și să nu meargă singur cînd mai merg și alții pe același drum. La lucru, în sfîrșit, la nunte, la cumetrii și la orice altă petrecere el trebuie să poarte firul vorbei.

Așa se petrec lucrurile în Ardeal, în Țara Ungurească, în Banatul Timișorii și în Bucovina, așa se petrec ele și în România, pretutîndeni, unde satele sunt vechi și desăvîrșite în organizația lor internă. Pe la poalele dealurilor și la munte, unde, în ciuda, civilizației importate, condițiunile bunei organizațiuni rurale s-au păstrat pînă în zilele noastre, îndeosebi în Oltenia, pe Valea Argeșului, prin Musceli, pe la Tîrgoviște, Cîmpulung și Rucăr, viața rurală e aproape tot atît de disciplinată ca peste Carpați. Și aici sunt prin sate oameni cu trecere, la care țăranul ține, care, însă, în condițiile de astăzi, numai anevoia pot să primească funcțiunea de primar, ci, alătura cu primarul civilizat, își păstrează autoritatea morală și împlinesc funcțiunile a un fel de cenzor convențional. Pe acești oameni cu trecere îi însoțesc țăranii din România, cu aceștia stau de vorbă și cu cuvintele acestora se fălesc: deosebirea între România și Ardeal e aproape numai aceea că în România preotul cu trecere și viața bisericească mai totdeauna lipsesc din sat.

Nu se petrec însă astfel lucrurile prin cele mai multe sate din apropierea orașelor și mai ales prin cele de dimprejurul Bucureștilor.

Ar fi o mare greșeală a crede că organizația acestor sate s-a pierdut în urma contactului cu lumea civilizată. În București e foarte multă civilizație și, cu toate aceste „mitocanul“ are convențiuni sociale, la care ține cu multă încăpăținare, are fruntașii săi, împrejurul cărora se adună și trăiește mai mult ori mai puțin izolat în mijlocul Capitalei, trecînd cu un fel de nepăsare disprețuitoare pe lângă celelalte elemente îngrămădite în „satul“ lui. Numai demoralizația lipsește pe o populațiune de organizația ei firească. „Mos“ va să zică obicei, convențiune socială; „moraliza“ va să zică a stabili convențiuni sociale; „demoralizație“, va să zică lipsă de convențiuni sociale. Această lipsă nu se ivește decît acolo, unde convențiunile nu s-au putut încă stabili, ori unde nu se găsește o veche populație covîrșitoare, care ține la convențiunile ei tradiționale și silește și pe alții să le primească.

În satele de curînd așezate, ori în satele în care s-au îngrămădit fel de fel de elemente, organizația lipsește deocamdată, precum ea trebuie să lipsească și în satele

în care nu sunt decît mojici și iar mojici, adecă numai oameni săraci. Chiar și în aceste sate, lipsite deocamdată de organizația firească, oamenii se adună mereu și stau de vorbă, căci sunt români și românul la nimic nu ține mai mult decît la vorba prietenească.

Dar acest țaran român atît de deschis și de vorbaret, ce mereu se adună împrejurul oamenilor la care ține și mereu se fălește cu cuvintele auzite de la dinșii, acest țaran e tăcut și rezervat îndată ce noi ne ivim în preajma vederii lui. El are convențiuni tradiționale, la care ține cu încăpăținare; nu voiește însă să ni le impuie nouă, „albăstrime“; nu voiește chiar nici să ni le comunice și pentru aceea, față cu noi, le ascunde.

Fără îndoială, coconașii veniți cu diplomă din străinătate vor fi luînd această rezervă drept expresie a firescului sentiment de respect să cuprinză pe un mojiș pus față în față cu niște ființe atît de superioare ca noi, aștia cu multă carte.

Foarte adîncă ar trebui să fie indignațiunea acestor ființe superioare cînd — așa din întîmplare — li-ar fi dat să auză pe mojicii proști judecînd despre purtările noastre.

Așa prost, cum e, țaranul român nu poate înțelege cum pot să existe oameni fără de convențiuni sociale.

Românul e om deștept, dar mărginit. Ca om deștept, înțelege și judecă fără întîrziere; ca om cu cunoștințe mărginite, totdeauna rămîne, însă, în îndoială asupra propriei sale judecăți, deoarece nu o poate verifica din o mulțime de cunoștințe, cum noi verificăm ori în cele mai multe cazuri credem a fi verificat părerile noastre. Pentru aceea e aproape peste putință a *convinge* pe țaran; e însă cu atît mai lesne a-l face să admită și să creadă. Lui toate lucrurile îi par numai. Ceva îi pare a fi bine, și altceva îi pare a fi rău; și fiindcă mereu îi par numai lucrurile așa cum le vede, el e mereu nedumirit și înaintează în căile vieții oarecum îngrijat și fricos, temîndu-se ca nu cumva să facă un pas greșit. De această nedumirire nu-l scapă decît autoritatea conglăsurii. Neavînd încredere în propriile sale vederi, admite ceea ce admit cei mai mulți oameni de seama lui; astfel pentru dînsul e bine ceea ce cred cei mai mulți

oameni de seama lui a fi bine, e adevărat ori frumos; ceea ce îndeobște se crede a fi adevărat ori frumos; în loc deci de a merge „de capul său“, țaranul are un tipic convențional, de la care nu se abate, căci orice abatere de la acest tipic e o greșeală, ba adeseori chiar un păcat. În mîna cu tipicul, alcătuit din o mulțime de vederi și reguli de viețuire, el înaintează încet și cu băgare de seamă pe cărările vieții, dar pasul îi este sigur. Pentru aceea ține la convențiunile sale cu atîta îndărătnicie. În zadar ne vom încerca să-l abatem de la ele, arătîndu-i cum altfel ar fi mai bine decît așa cum el crede a fi bine și cum ceea ce el ia drept adevăr nu e decît o greșeală convențională; el admite, dar nu se abate de la vederile și obiceiurile rămase din moși și strămoși; tipicul convențional nu se poate modifica decît de către oamenii cu autoritate, încetul cu încetul și pe nesimțite. Atît de puțin prețuiește acest om viața individuală, încît numește om „stricat“ pe acela care trăiește de capul lui; omul „cumsecade“ e tocmai acela care e „cum se cuvîne“, care trăiește potrivit cu cuviințele, adecă convențiunile societății în mijlocul căreia se află. Singur satul are dreptul de a stabili convențiuni deosebite; dacă însă aceste convențiuni prea mult se deosebesc de ale altor sate, lumea îi cîrîie și-i batjocorește pe săteni. În sat numai fruntașii cu foarte multă trecere pot să se lepede de un lucru vechi și să „scoată“ un lucru nou. Nu s-a pomenit un sătean, fie chiar om de mîna a doua, care să lepede portul satului, să are altfel decît ceilalți săteni, să ție la gospodăria sa alte scule și alte rînduieli decît cele obișnuite în sat, într-un cuvînt, să facă ceva altfel decît cum în sat se face, ori să dea pe față vederi deosebite de cele comune, căci s-ar face de rîsul și batjocura satului.

Țaranul nu e individ, ci expresia individuală a unui sistem de viețuire, nu este o ființă izvorită din sine însăși, ci una croită după anumite reguli convenționale, nu este un om îndeosebi, ci un om ca toți oamenii, un creștin ca toți creștinii și mai ales un român ca românii din satul lui.

Deprins și chiar silit a ține mereu seamă de obiceiurile vremii și ale locului, românul nu poate judeca pe

alți oameni decît după obiceiurile lor. Oamenii proști fac toate lucrurile de-a-ndoaselea, adecă se supun la niște obiceiuri proaste, iar oamenii stricați se pun înprotiva obiceiurilor locului și ale vremii : acesta e punctul de vedere al săteanului și din acest punct de vedere judecă el purtările noastre. Ei ne iau drept niște ființe superioare pe cît obiceiurile, vederile și deprinderile noastre le par niște „*frumoase obiceiuri*“, și ne desprețuiesc pe cît le părem niște oameni cu „*proaste obiceiuri*“.

Cînd vor să ne ia drept ființe superioare, ne zic „*boier*“, iar cînd vor să dea expresie aversiunii și disprețului ce le inspirăm, ne zic „*ciocoi*“.

Și foarte puțini dintre noi sunt „*boieri*“, cînd nu suntem înșine de față ; ciocoi suntem cu toții, afară de cîtiva foarte puțini.

Sunt cinci feluri de oameni care alcătuiesc „*albăstrirea*“ din România : 1. Rămășițele boierilor de odinioară ; 2. Slugile boierești și urmașii lor ; 3. Tîrgoveții ; 4. Străinii adunați în țară ; 5. Cîtiva oameni ieșiți din popor și aceștia mai ales feciori de popă.

Din aceste cinci feluri de oameni unul singur putea să aibă „*frumoase obiceiuri*“ — boierii ; ceilalți sunt parveniți, adecă ciocoi.

Sunt o mulțime de împrejurări, în urma cărora boierii nu puteau să impună celorlalți oameni de albăstrime convențiunile tradiționale ale boierimii.

Înainte de toate, nici ei înșiși nu erau o clasă disciplinată, ci de mult încă trebuiau să primească în rîndurile lor fel de fel de parveniți, care scădeau vaza treptei boierești. În zilele noastre apoi boierii au văzut cum încetul cu încetul ciocoimea se rădică alături de stăpîinii de odinioară, ba chiar mai presus de dînșii ; așa unui mai îndărătnici s-au retras pe la moșii ori în străinătate, unde găseau o societate potrivită cu pretențiile lor, iar alții mai îngăduitori și mai ametriți de noile idei egalitare s-au pus alături cu ciocoimea. Cei retrași pe la moșii au trăit cîtva timp ca niște antichități curioase și apoi s-au stins de pe fața pămîntului nevăliți de nimeni. Cei duși în străinătate au trăit cîtva timp în mijlocul cercu-

rilor ce-și doreau, apoi au căzut încetul cu încetul prin prăpăstiile capitalelor apusene, și-au risipit averea ori, în cel mai bun caz, s-au întors în țară cu niște obiceiuri străine. Cei rămași în viața politică, în sfîrșit, s-au ciocoiit. Astfel, vedem așa-numita înaltă societate română de astăzi alcătuită din oameni ruinați, oameni demoralizați, oameni cu apucături străine, oameni parveniți ; în-deobște din fel de fel de oameni, între care pină acum convențiunile sociale nu s-au putut stabili. Numai pe ici, pe colo se mai zărește cîte o adevărată rămășiță, mai mult ori mai puțin modernizată, a boierimii de odinioară, cîte un om mîndru, aspru, dispus a cere supunere, dară co-rect în purtările sale.

Cînd un asemenea om se ivește în preajma vederii țaranului român, acest țaran simte cu cine are a face și nu se depărtează, ci se apropie. A vorbi cu un boier e pentru țaranul român cea mai mare mulțumire ; niciodată el nu uită cuvintele auzite de la un boier și mereu spune altora cum „*boierul*“ l-a întrebat ce face, cum i-a zis vorbe bune, ba chiar cum l-a ocărît.

Ce înțelege însă țaranul cînd zice „*boier*“ ?

Înțelege el pe proprietarul de moșii mari ? Înțelege pe urmașul unei familii vechi ? Înțelege pe înaltul funcționar ?

Nu ! — căci : „*Boierul rămîne boier, chiar și fiind legat și cu teiul la brîu*“.

Înțelege deci pe omul cu anumite calități, vederi și obiceiuri frumoase, comune unei întregi clase sociale ; el presupune că marele proprietar, urmașul vechei familii, ori înaltul funcționar, are aceste calități, potrivite cu „*starea*“, „*neamul și rangul*“ lui ; îndată însă ce nu le are, moșicul zice că : „*Boierul s-a ciocoi*“.

Și, fără îndoială, în această sentență se exprimă foarte multă aversiune și foarte mult dispreț.

Boierul „*ciocoi*“ este acela care nu știe să ție în purtările sale seamă de drepturile și datoriile stării și ale rangului său, omul ce se abate de la vederile și obiceiurile clasei din care face parte. Boierul mare trebuie să fie mîndru, aspru, darnic, dispus a cere supunere, drept și corect în purtările sale ; îndată ce nu are aceste cali-

tăți, țăranul îi zice că s-a „ciocoit“. I se iartă boierului lipsa de dărnicie și nedreptatea, i se iartă chiar o prea mare asprime : nu i se iartă însă prisosul de bunăvoință și lipsa de bună chibzuială în purtările sale.

E „ciocoit“ boierul care întâmpină pe mojiic cu prea multă bunăvoință, ori care nu știe să-i vorbească în limba lui și să-i zică la soroace : „Tacă-ți gura, mojiicule !“

Dară tocmai atât de „ciocoit“ e acela care se arată mai mîndru, mai aspru și chiar mai darnic decît se cuvine după stare și rangul lui. Acesta e adevăratul ciocoi.

Ciocoi sunt slugile boierești și orice alți oameni parveniți, care vor să-și deie aerul de boieri, oameni care nu fac parte din vreo clasă socială organizată, nu au convențiuni sociale stabilite, ci rătăcesc de capul lor printre ceilalți, oameni „cumsecade“.

Iată deci cuvîntul pentru care țăranul român e tăcut și rezervat față cu noi. Suntem, în ochii lui, niște oameni care nici nu pot să fie cum „se cade“, fiindcă nu avem decît foarte puține convențiuni sociale și îndeobște nu știm care ar trebui să fie purtările noastre în anumite împrejurări. Singur bunul-simț firesc ne este potrivitor în cărările vieții și singur acesta ne poate căștiga trecere la țărani. Căci țăranul, atât de supus convențiilor sale sociale, foarte bine știe ce i se cuvine unui om după rangul și starea sa, și, îndată ce vede că vreunul dintre noi știe să-și potrivească purtările cu starea și rangul, se apropie cu încredere și are respect de dînsul.

El știe că nu mai ținem la credința strămoșilor noștri, că nu mai avem obiceiuri stabilite la nuntele, la înmormîntările, la petrecerile și îndeobște la întîlnirile noastre știe că facem toate lucrurile după capul nostru, după tipicuri streine, ori, în cel mai bun caz, după niște vechi obiceiuri, la care nu mai ținem decît în formă, știe că nu suntem o societate organizată și reprezentată prin fiecare dintre membrii ei, ci o seamă de oameni deșirați, dintre care nici unul nu reprezintă mai mult decît individualitatea, starea și rangul său. Știindu-le toate aceste, el nu știe cu cine are a face cînd vreunul dintre noi se ivește în preajma vederii lui. Este un ciocoi, adică un om cu calități și obiceiuri nehotărîte, îndeobște rele ori

cel puțin proaste, un om, în care nu poți avea încredere, decît după ce l-ai cunoscut, personal.

Așa țăranul dat de deschis și de vorbăreț cînd vede pe vreunul dintre noi, numaidecît se retrage ca melcul în ghioaca sa și așteaptă să vază cu cine are a face. Numai într-un tîrziu și numai după multă chibzuială se hotărăște să zică : „Stăi, că ăsta-i un om, cu care poți vorbi !“

Și omul despre care țăranul își zice aceste cuvinte are trecere în sat și nu dă decît de țărani deschiși și vorbăreți.

Românul, de la fire, e om cu multă abnegațiune ; pentru oamenii la care ține e gata să sară în foc. Acest cuvînt de abnegațiune îl are împăratul Iosif II în vedere cînd, vorbind despre români, le zice comisarilor săi : „Arătați-vă vrednici de încrederea lor și puteți dispune după placul vostru de dînsii !“

Nu voim a înșira cazurile de abnegațiune ce putem găsi în viața fiecărui sat ; nu vom pune în vederea cetitorului ceea ce face un mojiic pentru fruntașul său și pentru orice alt om la care ține ; vom trece cu vederea chiar abnegațiunea Curcanilor degerați și morți de foame, ca pe una ce parcă de sine s-ar înțelege ; vom vorbi numai despre abnegațiunea țăranului în viața politică, fiindcă scopul ne este a-l cunoaște mai ales ca pe un factor politic.

În România țăranul nu ia parte la viața politică și face foarte bine, fiindcă la urma-urmelor, sunt alții care pricep meseria aceasta mai bine decît dînsul. Rău e numai că nu are în viața publică nici părțica ce i se cuvine.

Cu totul altfel e în Austria. Aici țăranul român e silit să ieie parte la viața publică, în care se găsește față în față cu alți țărani, fie maghiari, nemți, sîrbi, fie de orice altă limbă. Cestiunile sunt puse atât de lămurit, încît și cel mai mărginit om poate să le înțeleagă și să se intereseze de rezolvarea lor. Cînd lupta se începe, vorba e dacă românii ori streinii să biruiască, și așa țăranul știe sub care dintre steaguri se cuvine să lupte. Se în-

telege, toată această luptă nu are decît un înțeles negativ, căci e foarte rar omul ce ia de capul său parte la dînsa.

În fiecare sat sunt oameni cu trecere, fie țărani, fie preoți; satul merge după aceștia. Dacă oameni cu trecere sunt mai mulți și se înțeleg, ori dacă un singur om are trecere în sat, satul e unit în luptă; iară dacă oamenii cu trecere nu se înțeleg, satul se împarte în mai multe cete protivnice. Astfel, la alegeri, de exemplu, nu țărani cu drept de alegător hotăresc, ci frunțașii, preoții și orice alți oameni cu trecere în sat. Nici aceștia nu hotăresc însă decît în sat; de aici înainte și ei se supun altor oameni cu trecere înaintea lor.

În Ardeal nu sunt nici boieri, nici ciocoi, ci numai niște oameni ieșiți din popor, care, după lipsa lor de convențiuni sociale, seamănă cu ciocoi, iară după bunul lor simț moștenit de la părinți, se aseamănă cu boierii; aceștia hotăresc. Aproape toți știu vorbi cu țăranul, fiindcă de la dînsul au învățat a vorbi: ei nu au însă trecere în sat, ci numai la frunțașii satului. În dosul frunțașilor ori a preotului din sat, nimeni nu poate să opereze. Să vie chiar mitropolitul, mojiicul îl trimite la nenea cutare și cutare, ori la părintele cutare. Oamenii politici se pun dar în înțelegere cu frunțașii din sat și cu preoții, și, după ce și-au asigurat pe aceștia, abia mai poate fi vorba ca vreun alegător să voteze altfel decît așa, cum i-a spus frunțașul ori preotul său, căci votul se dă pe față.

Nu este țară în care să se facă asupra alegătorilor presiunea ce se face în Ungaria. Înainte de toate, voturile se cumpără cu bani și băutură, și țăranul din Ardeal aproape totdeauna e dispus a-l vinde, fiindcă știe ce grozav de puțin îi folosește. Nu îl vinde însă decît frunțașului ori preotului său; voturi izolate nu se găsesc, ci numai grupe de alegători. Unde frunțașii ori preoții sunt oameni slabi de înger, sate întregi ori părți din sate votează cu străinii; iară unde preoții sunt români buni și unde bărbații politici români au trecere la frunțași, ține orbis la „cauza națională“, nu pentru că ar fi pătruns de sfîntenia acestei cauze, ci pentru că așa voiesc „oamenii lor“.

Tot acel țăran român în România e fățarnic și viclean. Pentru ce oare?

Astăzi nimeni nu mai poate susține că e vreo deosebire între românul de aici și cel din Ardeal, între Moț și Curcan; cum se întîmplă deci că unul e plin de abnegațiune, iar altul fățarnic și viclean?

În ședința de la 16 decembrie 1878 a Senatului, d. Opreanu vorbea despre un oarecare țăran îmbogățit, care ar fi avînd în sat mai mare trecere decît „boierul“. Aflîndu-se față cu acest țăran bogat, mojiicul nu e deloc fățarnic.

Și el nu e fățarnic, pentru că nu poate fi.

Fățarnici suntem față cu oamenii despre care presupunem că nu ne cunosc, căci prin fățarnicie nu putem să înșelăm decît pe aceia care se lasă a fi înșelați.

Nimic mai mult decît fățarnicia țăranului nostru nu dovedește că noi nu știm vorbi cu acest țăran, că nu-l cunoaștem nici pe el, nici viața rurală din țara noastră și că, îndată ce am ieșit din tîrguri și orașe, ne aflăm în o lume streină și nouă necunoscută.

Ia arătați-i acestui țăran că știți să vorbiți cu el, că știți ce se petrece în satu' lui și că-i cunoașteți atît puterile productive, cît și trebuințele neapărate, arătați-i că nu sunteți străini în Țara Românească și veți vedea cum îi va trece numaidecît pofta de a vă înșela prin vorbe și purtări fățarnice: cîtă vreme însă el se simte mai înțelept în satul lui, va căuta să tragă folos din înțelepciunea sa.

Vicleșugul nu e decît un rezultat al fățarniciei.

Fără îndoială, prin fățarnicia și vicleșugul său, țăranul român se apără de noi și arată că ne ia drept niște exploataitori nepricepuți. Îndată însă ce ar vedea că fățarnicia nu i se trece, ar renunța la arma vicleșugului, ca la una ce nu-i poate folosi decît față cu niște oameni ce nu cunosc oamenii, țara și împrejurările. [...]

Trecerea, la țărani, nu atîrnă nici de bunătatea sufletească, nici de alte calități personale și „virtuți eminente“, ci numai și numai de la darul de a ști vorbi cu oamenii și a le arăta că te pricepi la o mulțime de lucruri. Fie bun, fie rău, omul ce are acest dar, dispune de frunțașii satului și prin mijlocirea lor de satul întreg.

E foarte lesne a câștiga iubirea țăranului ; o au toate cucoanele blinde și frumoase ; dau bani ori altăceva ce poate fi de folos, și el te iubește. Dară dacă nu te pricepi decît la atît, el zice : „E bun săracul !“ și toată iubirea nu-ți folosește alături cu omul care, în loc de a da, ia cu măsură nelegiuită, dar știe cum să-l apuce pe frunțul satului și cum să le vorbească sătenilor.

Cu toate aceste, noi, aști cu multă carte, nu ne dăm silință să studiem viața rurală, pentru ca, la urma-urmelor, să ajungem a ști să vorbim și noi cu nenea Stan și cu nenea Bran.

DATE STATISTICE

Din bunăvoința unui d. binevoitori, sîntem în pozițiune de a împărtăși dintr-o epistolă a d-lui Slavici următoarele pasaje interesante :

...De cîteva săptămîni lucrez mereu ca să mă lămuresc asupra răspîndirii românilor și asupra populațiunei române în genere. Între altele, am luat listele parohiilor din diecezele române și am notat pe harta cea mare a lui *Scheda* toate comunele în care se află creștini de două confesii naționale. Aflu acum sus, tocmai la nordul Transilvaniei, pe Valea Murășului, pe la *Toplița* română, un întreg șir de sate cu numiri românești care au rămas nenotate. Sînt următoarele comune : *Ostrova, Fülpe, Galocás, Ploptiș, Platoniești, Moglăniești, Lungani, Zencani, Vugani, Zancani, Chelemeniel, Ciobotani, Zabrac, Gödemesterháza, Ucícani, Ilva, Neagra, Sucho-cani, Palota, Andreniasa, Batoșnia, Iod, Barzia, Deda, Cuieșdi, Galonya, Füleháza*¹ și trei „stîne“ de munte. Toate aceste sate se află înșirate pe Murăș, între Gyergyó și Bistrița.

Despre Gyergyó, dieceza Blajului se termină la *Salamás, Bébor* și *Oláh Toplitza*, toate trei sate, în care se vorbește românește.

Despre Bistrița, dieceza Gherlei se termină la *Rușide-Munți* și *Morăreni*, unde de asemenea se vorbește românește. Dieceza Sibiului nu are aici creștini decît în *Toplița* dacă am notat bine. Numirile dealurilor, ale

¹ Cauza poate fi că unele nume pe hartă sînt altfel decum sînt în listele diecezelor române, așa d.e. *Palota Română, Polăți Ivănceni, Ibănești, Ratesna, Restojna* etc. (Red.).

văilor și ale păraielor sînt românești. În anul trecut, petrecînd la Borszék, am vorbit cu toplîțeni, cari îmi spuneau că de la Toplița înainte sînt tot români pînă la Bistrița. Trebuie deci să presupun că satele înșirate mai sus sînt românești; cu toate acestea, nu le aflu nici în dieceza Sibiului, nici în a Blajului, nici în a Gherlei. Te rog deci să-mi spui dacă știi ceva despre românii din aceste sate și, anume, dacă dieceza Sibiului nu are cumva creștini prin ele. Te rog dar încă o dată, să-mi spui ce știi.

Te va interesa, fără îndoială, dacă-ți voi face împărțire despre unele din constatările statistice pe care le-am făcut.

În timp de 30 ani românii s-au sporit, însă nu cu mai mult decît 0,55% pe an, fiindcă au fost perioade în care au scăzut, ca de la 1871—1875.

Noi avem mai puține femei decît bărbați, dar de la 20 pînă la 40 ani avem mai multe decît maghiarii, d.e.

Keleti nu are dreptate cînd zice că românii scad și, afară de aceasta, arată numărul românilor aproape 300 000 mai mic decum este.

Despre aceasta te vei încredința din următorul calcul comparativ.

Keleti arată că, după numărătoarea de la 1870, au fost :

Ani :		In UNGARIA	In ARDEAL	COMPARATIV		DIFERENȚA
0—1	bărbați	225 532	33 827	= 178 883	= -	46 649
	femei	225 880	34 248	= 181 110	= -	44 770
1—2	bărbați	166 087	30 216	= 159 788	= -	6 299
	femei	168 233	31 053	= 164 214	= -	4 019

Ani :		In UNGARIA	In ARDEAL	COMPARATIV		DIFERENȚA
3—5	bărbați	428 220	79 719	= 421 570	= -	6 650
	femei	437 189	80 841	= 427 403	= -	9 786
6—10	bărbați	639 690	121 000	= 639 872	= +	182
	femei	650 452	121 439	= 642 194	= -	8 258
11—15	bărbați	606 694	110 613	= 584 943	= -	21 751
	femei	617 276	109 066	= 576 763	= -	40 513
16—20	bărbați	495 597	94 795	= 501 295	= +	5 698
	femei	582 277	102 791	= 543 579	= -	38 698
21—30	bărbați	855 598	164 143	= 868 021	= +	12 423
	femei	945 547	178 900	= 946 059	= +	508
31—40	bărbați	787 198	148 255	= 784 002	= -	3 196
	femei	768 357	145 649	= 770 221	= +	1 864
41—50	bărbați	601 553	117 747	= 622 670	= +	21 117
	femei	572 066	113 155	= 598 386	= +	26 320
50—sus	bărbați	693 293	150 830	= 797 619	= +	104 326
	femei	650 884	134 040	= 708 850	= +	57 966
bărbați		5 499 462	1 051 145	= 5 558 663		
femei		5 618 161	1 051 182	= 5 558 779		
Total		11 117 623	2 102 327	= 11 117 442		

Dacă voim să ne lămurim asupra relației între cifrele privitoare la Ardeal și cele privitoare la Țara Ungurească, ne întrebăm : Dacă populația Ardealului ar fi tot atît de mare ca a Țării Ungurești, cum s-ar împărți ea pe vîrste ? Ca să aflăm răspunsul n-avem decît să ne dăm seama că populația Țării Ungurești e de 5,2 882 ori mai mare decît a Ardealului și să înmulțim fiecare țifră din coloana privitoare la Ardeal. Așa dobîndim co-

loana comparativă în care trecerea cu vederea decimului al 5-lea a produs o mică diferență, de-abia 179.

Precum se vede din acest calcul, în Țara Ungurească sînt cu 91 419 mai mulți copii pînă la un an decît în Ardeal; dar în Ardeal sînt cu 162 292 mai mulți oameni peste 50 ani.

Adecă în Ungaria trăiesc mulți? Nu! Se nasc numai mulți, ca să petreacă o viață efemeră. În Ardeal se nasc puțini, dar trăiesc mulți.

Din 91 419 copii, ce erau în anul întii, nu rămîn pînă la capătul anului al doilea decît 10 318. Deci numaidecît în anul întii mor foarte mulți și rămînînd foarte multe mume fără copii, în anul următor, ele pot naște alți copii. Așa cauza nașterilor multe din Țara Ungurească e, înainte de toate, mortalitatea mare a copiilor. A doua e covîrșirea femeilor. Ce e drept, de la 20 pînă [la] 40 ani sînt în Ardeal mai multe femei decît în Ungaria, însă femeile pot să nască și nasc chiar de la 16 în sus, iară de la 16—20 în Țara Ungurească] sînt cu 38 698 mai multe femei decît în Ungaria. Konek arată că între 135 011 femei ce s-au măritat în anul 1876 — 45 748, adecă 33,89% erau mai tinere de 20 de ani. Afară de aceasta, mulțimea copiilor nelegiuți din Țara Ungurească sînt născuți mai ales din mume tinere. Astfel mortalitatea excesivă a copiilor și covîrșirea bolnăvicioasă a femeilor face ca în Țara Ungurească să se producă o mulțime de copii care întrețin mereu țifra totală a populației, fiindcă în proporția în care se nasc și mor, în aceeași proporție lasă loc gol pentru alții. Mie mi se pare această mișcare a populației ca munca omului ce varsă mereu apă în ciur. Ardelenii varsă în sită și așa, cu toate că varsă mai puțină, sporiul se vede de la 20 ani în sus. Ba deja de la 5—10 ani în Ardeal sînt mai mulți băieți decît în Țara Ungurească.

Și să nu-mi iai vorbele drept glumă.

În Țara Ungurească prevalează elementul pueril, iară în Ardeal cel viril și cel senil. Aceasta nu poate să fie indiferent pentru caracterul populației. Ungurii sînt mai copilăroși, iară ardelenii mai așăzați. Aceasta nu numai pentru că în o parte sînt mai mulți copii, iară în cealaltă — mulți oameni maturi, ci mai ales pentru că atmosfera

în care crește copilul ardelean e mai virilă și mai senilă totodată. Pentru aceea trebuie să fim îngăduitori cu răsfățările unguirilor ieșiți din mijlocul societății lor mai puerile.

Interesant e să mai vezi și mortalitatea excesivă a femeilor din Țara Ungurească de la 10 pînă la 20 ani. În timpul acesta sînt în Ț[ara] Ung[urească] cu 79 211 mai multe femei decît în Ardeal; cu toate acestea, de la 20—30 sînt mai multe în Ardeal. Mare e mortalitatea de la 16—20, ceea ce dovedește că în acest timp femeile sînt mai puțin cruțate decît în Ardeal.

Voi încheia prin o considerație generală.

Valoarea statistică și mai ales valoarea politică a nașterii nu o putem măsura decît după gradul în care ea sporește puterile unei națiuni în lupta pentru existență. Sufletul, politicește, nu are valoare decît începînd de la vîrsta în care poate să ieie parte, prin muncă trupească ori sufletească, la lupta pentru existență. Copiii nu sînt decît materialul din care poate să iese oameni. Cît pentru bărbați, de la 15 ani în sus, sînt în Ardeal relativ mai mulți decît în Ungaria, iară cît pentru femei numai de la 15—20 sînt mai multe în Ung[aria], ceea ce e bine pentru Ardeal, fiindcă mai ales aceste femei produc în Ț[ara] Ungurească mulțimea de copii care se cresc cu cheltuieli mai mari ori mai mici și apoi mor mai înainte de a fi ajuns vîrsta în care pot să aducă societății, drept răsplată, vreun folos. Într-un cuvînt, în Ardeal e o societate mai capabilă de a susține lupta pentru existență, fiindcă are relativ mai mulți *oameni făcuți gata*, care nu numai consumă, ci produc, și care pot să se apere ei înșiși.

Dar sînt relativ mulți bătrîni în Ardeal, bătrîni care trebuie să fie și slăbănogi, cari nu mai produc și nu se pot apăra. Da, însă acești bătrîni sînt elementul moderator, care ne dau o răsplată bogată în fireasca-le chibzuință și înțelepciune și care apără totodată și bunele moravuri ale societății: ei sînt partea cu desăvîrșire etică și, mai presus de toate, prețioasă a societății. Fiecare bătrîn mănîncă, dacă ne place, bucata de pîne a unui copil și așa fiindcă avem mai mulți bătrîni, trebuie să ne măr-

gînim la mai puțini copii. Așa trebuie să fie : sporul trebuie să fie legat de sporul bucăților de pîne.

Cred că e de prisos să-ți mai înșir motivele, în virtutea cărora eu susțin că relațiile favorabile în împărțirea populației din Ardeal rezultă mai mult din naționalitatea majorității populației din Ardeal decît din natura locului și a stadiului de dezvoltare. După arătările lui Keleti, în toate comitatele cu majoritatea română, cifra nașterilor e mai mică ; ea numai în comitatele prea amestecate cu maghiarii crește, așa că în com. Cluj o naștere cade la 24 suflete, în Sălăgiu la 23, iară în Hunedoara, Făgăraș, Sibiu la 27,29. În Udvarhely însă sînt mai multe nașteri, 1—22, în Csik 1—21, iară în Háromszék 1— la 23, fiindcă ei sînt mai mulți români (20%). Și, tot după arătările lui Keleti, la noi mor mai puțini, iară la maghiari mai mulți. El însă zice că mor mulți, fiindcă se nasc mulți, în vreme ce eu susțin că se pot naște mulți după ce mor mereu alții de le lasă loc. În toate populațiile e tendența de a umplea golurile rămase : unele umplu aceste goluri, ca noi, cu odrasle trainice, iară altele, ca maghiarii, cu stîrpituri, care se perd pînă la 15—20 de ani.

Și fiindcă așa este, Keleti, chiar cu bună-credință, însă în virtutea unei prea vădite doze de ignoranță, trebuia să scadă prin calculul său cifra totală a românilor. El a luat drept bază a calculului copii obligați a umbla la școală. Precum vezi însă, ungerii au de la 6—10 și mai ales de la 10—15 cu mult mai multe suflete decît noi : așa ne-a scăzut pe noi și i-a sporit pe dînșii. Am făcut acest calcul pentru vreo 30 grupe și pretutindenea am dobîndit același rezultat. Keleti află în țările de sub Coroana Sf. Ștefan vreo 2450000 români, Ficker 2650000, iară eu am constatat 2640000, ceea ce corespunde cu rezultatele ce am dobîndit și pe baza calculelor făcute pe baza cifrei copiilor obligați la școală.

Ți-am scris această lungă scrisoare mai ales pentru că cetisem o dare de seamă în *Telegraful Român*, din care străbătea foarte multă nedumerire asupra mișcării populației române din Ardeal. În adevăr, în cîțiva ani, ea a scăzut, dar atunci a fost scădere în toată Ungaria, căci erau o mulțime de epidemii. Era însă lipsă de bună-credință din partea statisticilor maghiari de a lua drept bază

cîțiva ani izolați și mai ales pe aceștia, căci doi-trei ani chiar normali să fie nu dovedesc nimic. Precum vezi, populația din Ungaria se poate spori, dar sporul e în fete și copii. În Ardeal însă sporul e mic, dar spor în material bun.

[EXCLUSIVISM SOCIAL ÎN UNGARIA]

Sibiu, 28 iunie st. v.

În lucrarea lor pentru dezvoltarea pacinică oamenii se despart în partide deosebite, și în genere, un partid sînt oamenii ce reprezintă aceleași interese și împărtășesc aceleași vederi.

La noi nu poate fi vorba de-o asemenea împărțire în partide deosebite.

Căci mai ales de la 1874 încoace noi nu lucrăm pentru dezvoltarea pacinică, ci trebuie să ne luptăm spre a ne asigura *putința dezvoltării*.

Numai în timpul lucrării pacinice, după ce ne vom fi asigurat *această puțință*, va putea să fie vorba despre o împărțire a noastră în partide, după vederile pe care le vom fi împărtășind.

Maghiarii, popor îndrăzneț și încrezut în el, au dat luptei o formulare pe cît se poate de clară : ei admit că sînt în țară deosebite neamuri de oameni, fiindcă aceasta nu o pot tăgădui, vor însă, ca dezvoltarea etică, *cultura* să fie *numai maghiară*. Putem dar să trăim în țara aceasta, putem să muncim, să plătim contribuțiunea de averi și de sînge, putem să ne bucurăm de toate drepturile și să ne supunem la toate sarcinile, nu putem însă să ne ridicăm mai presus de viața comună decît dacă vom fi primit formele de cultură stabile de maghiari.

De aceea așezămintele de cultură superioară, toate, fără deosebire, sînt maghiare, și cel mai nou plan al maghiarilor este de a maghiariza încetul cu încetul și instrucția secundară, ba în cele din urmă și pe cea primară, ca să nu mai fie cu puțință a ne cultiva altfel decît în sens maghiar. În același timp, guvernul maghiar oprește

pe stipendiștii noștri de la universitățile din Germania și din Austria și persecută în mod sistematic pe cei ce și-au făcut studiile în străinătate.

Noi, românii, din contră, respingem înrîurirea maghiară și voim să întemeiem aici, în Carpați, un strat de cultură neolatină.

Am dovedit-o aceasta prin jertfele ce am adus, ca să ne întemeiem așezămintele de cultură și urmăm a o dovedi prin izolarea noastră față cu elementul maghiar.

Îndeosebi această izolare ne dovedește că lupta ce ni s-a impus nu e politică, ci socială.

Mulți dintre noi au crescut printre maghiari și au încheiat intime relațiuni de inimă cu maghiari; opinia publică română i-a silit să curme aceste relațiuni.

E poate o stare bolnăvicioasă, dar este o consecvență firească a luptei sociale ce ni s-a impus, că românii persecută orișice comunitate de interese între români și maghiari; românul care se căsătorește cu o maghiară e respins din mijlocul românilor; româncă ce se căsătorește cu un maghiar e desprețuită de români; românul care are relații de amicie ori de tovărășie la negoț cu maghiari e considerat de români ca un apostat; românul care vorbește ori scrie limba maghiară și, în genere, ia parte la viața intelectuală a maghiarilor, perde încrederea românilor.

Toate aceste nu sînt lucruri plănuite de mai nainte, nu tendințe propagate cu premeditare, ci rezultate firești în conștiința publică română; țăranul român e acela care exclude, desprețuiește ori respinge, el e acela care zice că s-a spurcat cel intrat în comunitate de interese cu maghiarii.

Și din zi în zi poporul merge mai departe în exclusivismul său: el nu-i urește pe maghiari, dar desprețuiește pe cei ce fac cauză comună cu dînșii și pe cei ce nu-i desprețuiesc pe aceștia.

Ce putem noi, clasele române culte, să facem față cu acest curent elementar?

Nimic!

Căci n-avem nici o putere, atîrnăm de voința poporului care ne hrănește din roădele muncii lui și care ne dă această hrană după încrederea ce are în noi, după stima

de care ne bucurăm la dînsul, după *treburile* pe care i le putem face.

Aceia dintre noi care nu atîrnă de voința poporului pot să facă aceea ce vor și să se opună curentului general stabilit în popor; ei însă nu pot schimba acest curent, pentru că în ziua cînd i s-au opus au și pierdut toată trecerea, toată stima, toată încrederea, din acea zi poporul nu mai voiește să știe de dînșii.

Și cu cît mai incult e românul, cu atît mai neîndurat este; el nu rezonază, ci pleacă orbiș după sentimentul său firesc.

E însă un lucru de sine înțeles că fieștecare dintre noi are valoarea trecerii sale la popor; în ziua, cînd se convinge că d-l cutare nu are nici o trecere la popor, d-l Tisza nu mai pune nici un preț pe alipirea lui, oricît de mare i-ar fi vrednicile *personale*, căci în politică nu cu indivizii, ci cu colectivitățile se calculează.

Întrebăm acum, precum am întrebât și ieri: Acest popor, care persecută cu atîta neîndurare orișice apropiere de maghiari, cu ce răsplătește el abnegațiunea dovedită în interesul cauzei naționale?

Cu stima, cu iubirea sa și cu tot ceea ce poate izvorî din această stimă și iubire.

Atît nu e însă destul în toate împrejurările.

Și cînd zicem aceasta, sîntem stăpîniți de dorința ca și poporul să afle c-am zis-o.

Ne adresăm dar cu frățească dragoste la toți cei ce stau în legătură directă cu poporul și-i rugăm să le spună că *Tribuna* a pus această întrebare, și e de părere că poporul nostru cere mult și nu dă în toate împrejurările destul.

Românul, strîmtorat de puterea publică, se întrebă: „Dacă maghiarul mă lovește, cine sare să mă apere?!“

„Dacă guvernul îmi ia pînea copiilor, cine-mi ajută să le adun coji?“ „Dacă turcul mă bate și mă judecă, cine-mi dă satisfacție?“

Numai acela care e gata să sară să mă ajute, să mă răzbune, numai acela are dreptul de a cere să mă expun.

Sîntem trei milioane de suflete aproape și stăruim ca fieștecare dintre noi să-și facă datoria: prea bine! —

dar atunci, înainte de toate, fieştecare trebuie să aibă simţămîntul că, la primejdie, nu rămîne singur, şi că, dacă se cere ca unul să facă pentru toţi, toţi sînt la nevoie gata să sară pentru acela unul.

Altfel să ne căutăm de treabă şi să nu ne punem la luptă cu un popor de oameni vrednici, care ştiu să se lupte şi nu se părăsesc niciodată unii pe alţii.

Guvernul Ungariei a nenorocit vreo zece-cincisprezece băieţi de la gimnaziul din Lugoj, aruncîndu-i pe drumuri, ca vai şi amar de ei.

Ştiam să-i lăudăm cînd făceau ceea ce au făcut şi poate că nici nu trebuiau să facă, ştim să-i hulim pe cei ce nu fac ca dînşii, dar viaţa stricată cine să le-o dreagă ?

E tristă soarta acestor tineri, tot atît de tristă ca şi a altora pe care i-a mai ajuns urgia guvernului ; le este dat celor mai mulţi din ei să devină existenţe catilinare.

Şi nu ştim dacă este ori nu în interesul Ungariei, ca să se sporească existenţele catilinare în mijlocul nostru, ştim însă că pentru noi ele sînt un pericol.

Căci poporul, ce-i drept, încă nu sare, dar tocmai de aceea el adună mereu mînia în el şi noi, care ne dăm silinţa să-l domolim, ne perdem din zi în zi trecerea, şi dacă vor mai merge lucrurile tot cum merg, în curînd, foarte în curînd, poate, el nu va mai îmbrăţişa decît pe aceia care îl mîină unde voieşte el să meargă.

Maghiarii sînt orbiti, şi adeseori stăm nedumeriţi şi ne întrebăm dacă mai sîntem ori nu cu minte noi, cînd ne dăm silinţa de a-i face să vază.

[OPINIA PUBLICĂ]

Sibiu, 12 oct. st. v.

Oamenilor iubitori de fraze pompoase le place să spună că presa e una dintre marile puteri ale timpului modern, fiindcă ea reprezintă opiniunea publică.

Ce este această opiniune publică, despre care se vorbeşte atît de mult ?

Ni se spune mereu că ea face şi desface, ridică şi răstoarnă, că miniştrii puternici se pleacă înaintea ei, ba chiar împăraţii îşi dau silinţa să o cîştige în favorile lor ; în ce consistă această putere atît de covîrşitoare ?

Omul este o fiinţă nemernică. La tot pasul ce vrea să facă în lume el are trebuinţa de spriginul altor oameni, şi mulţumirile vieţii sale aproape toate prin alţii le află ; cu toate acestea, om pe om jigneşte, şi cele mai multe dintre durerile sale omul numai prin alţii le are.

Organizarea socială e menită a pune capăt acestei contraziceri.

Viaţa omenească în sine este o sarcină grea ; trăind însă în o stare primitivă, fără de nici o organizaţiune, oamenii şi-o fac în cel din urmă insuportabilă. Sătui astfel de lupte, ei se înţeleg între dînşii să şi-o facă pe pe cît se poate de uşoară şi de plăcută. Realizarea acestei înţelegeri e punctul de plecare a tuturor pornirilor culturale, şi, cu cît o societate e mai cultă, membrii ei cu atît mai puţin se jignesc unii pe alţii şi cu atît mai multe şi mai mari sînt mulţumirile ce omul singuratic află prin alţii.

Vieţuind timp mai îndelungat împreună, oamenii stabilesc convenţiuni asupra purtărilor pe care trebuie să le aibă fieştecare dintre dînşii în deosebitele împrejurări ale vieţii, hotăresc ce este bine şi ce este rău, ce se cuvine şi ce nu se cuvine în cazuri anumite, şi proclamă principiul că aceia care trăiesc potrivit cu convenţiunile sociale definitiv stabilite, urmează să fie socotiţi drept *oameni* cumsecade, iar aceia care le nesocotesc — *oameni* de nimic, şi că oamenii cumsecade trebuie neapărat să se spriginească unii pe alţii în toate împrejurările vieţii şi să persecute fără îndurare pe oamenii de nimic. Trebuinţa de spriginire şi frica de persecuţiune sînt ceea ce îi sileşte pe oameni să-şi stăpînească inclinaţiile rele şi să li se supună convenţiunilor sociale, ca să fie socotiţi în rîndul oamenilor cumsecade, şi, dacă spriginul nu se dă, ori persecuţiunea lipseşte, societatea se [dez]organizează şi viaţa devine din ce în ce mai nesuferită.

Căci se cere oarecare abnegaţiune ca să bagi în toate împrejurările vieţii de seamă ca nu cumva să jigneşti

interesele necunoscute legitime ale altora, să dai fiecăruia ceea ce i se cuvine, să rămii între marginile ce ți s-au hotărît prin convențiunile sociale, ca să fii socotit drept om cumsecade.

În societatea cu organizațiune severă această abnegațiune află un echivalent în spriginul public ce ți se dă drept răsplată. Ar fi însă o deșertăciune să-[mi] dau silința de a părea om cumsecade într-o societate, care nu-mi răsplătește abnegațiunea, nici mă persecută, dacă nesocotesc convențiunile ei. De ce adevă să-mi impui restricțiuni?! Fac ce-mi place, și prea puțin îmi pasă de opinia ce-și vor fi făcînd alți oameni despre mine!

Opinia publică a unei societăți care ne dă răsplată e la început nesocotită și în cele din urmă desprețuită, și acest despreț e semnul caracteristic al tuturor epocelor de decadentă socială.

Dar sînt în toate societățile oameni oarecum osîndiți la abnegațiune, oameni care vor să fie cumsecade, chiar și dacă nu sînt răsplătiți pentru aceasta, sînt nature superioare, care nu se mulțumesc a nu jigni pe nimeni, ci dau de la dînsii mai mult decît ceea ce li se cere, ostesc, pentru ca să facă viața altora mai plăcută.

Aceștia, care nu mai sînt simpli oameni cumsecade, în societățile cu organizațiune severă, nu sînt numai spriginii: ei sînt distinși și sârbătoriți, pentru ca să se cultiveze într-alții rîvna cea bună de a se face deopotrivă cu dînsii. În societăți lipsite de severitate publică însă, ei se perd ca niște visători fără de minte și lucrarea lor neabăgată în seamă rămîne stearpă.

Voiești dar să știi dacă o societate oarecare merge înainte ori dă îndărăt, caută, înainte de toate, să te lămurești asupra gradului de severitate, cu care ea persecută pe aceia care nesocotesc convențiunile ei definitiv stabilite. Dacă este severitate, societatea merge înainte, dacă nu este, ea se află în o epocă de decadentă.

Dar dacă nu are convențiuni definitiv stabilite?

Atunci ori le-a avut și începe a le părăsi, ori abia acum și le stabilește. Dacă le-a avut și le părăsește, se află într-o fază de discompunere, iar dacă abia acum și le stabilește, se află în o fază de închegare socială, față cu o problemă, care numai prin o severitate excesivă se

poate rezolva. Tocmai în timpul luptei pentru stabilirea convențiunilor sociale oamenii sînt neîndurători unii față de alții, și dacă lipsește această neîndurare, încercarea făcută pentru reinchegarea socială rămîne zadarnică în forma în care se face, și societatea se dizolvă, pentru ca să se reinchege în altă formă.

Căci cum se stabilesc convențiunile sociale?

Un om exmite o părere. „Așa e bine — zice el — așa și așa se cuvine în cutare și cutare caz și în toate cazurile analoage; așa și eu, și rău face care face altfel!”

Publicul se pronunță: unii admit părerea lui și-i aprobă fapta, alții combat părerea și reprobă fapta. Unii socotesc drept om cumsecade pe cei ce fac, iar alții pe cei ce nu fac ca dînsul. Unii spriginesc, iar alții persecută în aceleași cazuri. Numai prin această spriginire dintr-o parte și prin persecutarea din cealaltă, părerea emisă de unul singur poate să devie în cele din urmă o convențiune definitiv stabilită și obligatoare pentru toți membrii societății. Dacă lipsește tăria de convingeri și hotărîrea de a sili pe alții să se supună unei regule stabilite de o parte a societății, oamenii rămîn zăpăciți pînă cînd nu vine cineva care are această tărie și această hotărîre, ca să-i disciplineze.

De această luptă pentru stabilirea convențiunilor sociale e vorba cînd se zice că *lupta e viață*.

Întrebăm acum: noi românii cum stăm?

Avem noi convențiuni definitiv stabilite pentru toate împregiurările vieții, ori ni se întîmplă adeseori că nu știm ce se cuvine și ce nu se cuvine în vrun caz dat ce trebuie și ce nu trebuie să facem ca să fim aprobați de opiniunea publică română? Există apoi și la noi, în judecata opiniunii publice și în răsplata dată de ea, severitatea, care e semnul epocelor de progres, ori sîntem mai mult ori mai puțin indiferenți față de purtările ce ne par corecte și mai mult ori mai puțin blînzi și îngăduitori față de cei ce nesocotesc opiniunea publică ori poate chiar o disprețuiesc?

Ne rezervăm a căuta un răspuns la aceste întrebări, ca să ne lămurim unde stăm și încotro mergem.

[CONVENȚIUNILE ȘI CLASELE SOCIALE LA ROMÂNII TRANSILVĂNENI]

Sibiu, 15 octombrie st. v.

Sîntem ori nu noi românii din Țările supuse Coroanei ungare o societate disciplinată ?

E destul să petrecem un ceas într-un sat românesc, pentru ca să ne cuprindă sentimentul că ne aflăm în mijlocul unei societăți definitiv constituite. Oamenii au toți același port ; casele lor sînt zidite în același fel ; locuințele lor au aceleași întocmiri ; ei toți ne salută în același chip și ne primesc în aceeași formă la casa lor. Pentru toate împregiurările vieții românul are, pînă la cele mai mici amănunte, convențiunile sale definitiv stabilite, și nu i se poate întîmpla niciodată să rămînă nedumerit și să nu știe ce se cuvine și ce nu se cuvine să facă. El nu mai este un individ izolat, un om de capul său, ci membrul unei societăți care a hotărît definitiv calapodul pe care trebuie să-și croiască viața, l-a scutit de sarcina de a se gîndi la tot pasul făcut în viață, cum trebuie să facă pentru ca să nu se strice cu lumea, și îl controlează în toate împregiurările vieții lui.

Dar românul trăiește în sat și numai convențiunile satului său sînt pentru dînsul hotărîtoare. Străinul ori românul în sat străin are să se țină de obiceiurile satului său. Dar dacă, aflîndu-se în satul său, românul se abate de la obiceiurile satului, el e luat în rîs, cîrîit, muștrat ori persecutat, după gravitatea abaterii. Astfel, fetele și nevestele sînt date pradă gurilor rele, dacă nu se țin de portul satului, nu sînt harnice ori umblă după secături, sînt ocolite de altele, dacă nu-și păzesc cinstea, ba chiar silite să părăsească satul, dacă au purtări scandalizatoare. Satul român nu persecută numai pe oamenii porniți pe căi rele, ci și pe cei ce se însoțesc cu dînsii, și pe cei ce îi ajută și pe cei ce nu îi persecută, și merge atît de departe în severitatea sa, încît le refuză făcătorilor-de-rele pînă chiar și mormîntul în pămîntul sfințit, înmormîntarea tradițională și pomana pentru odihna sufletului.

Această severitate e ceea ce face din noi unul din cele mai închegate și mai trainice popoare. Acolo unde ea există, societatea se află în progres pre toate terenele,

iar unde a început a slăbi, populațiunea sărăcește, legăturile familiale slăbesc și demoralizarea crește.

Deocamdată însă, mulțumită lui Dumnezeu, numai prin unele sate, care stau în atingere cu orașe, a slăbit disciplina socială, și mizeria, la care duce lipsa de disciplină, le va învăța și pe aceste mai multă minte.

Cum stăm însă cu societatea *cultă* română ?

O societate *cultă română* n-a existat în patria noastră mai nainte. Puținii români care au învățat carte s-au declasat, ieșind din clasa poporului care i-a produs, au intrat în clasele culte care existau pe atunci, în cea maghiară, în cea germană, ori în Bănat, și în cea sîrbească. Astfel, timp îndelungat poporul român a dat un contingent destul de însemnat pentru sporirea claselor culte străine.

Încă în secolul trecut, însă, mulți dintre românii cu știință de carte, ieșind din popor, n-au intrat în nici una din clasele culte străine, ci au rămas declasați. O clasă *cultă* deosebită, românească, ei nu puteau forma, pentru că erau prea puțini și prea risipiți. Ei au stabilit însă o convențiune socială, care este baza societății culte române : că este om de nimic românul care intră în vreo clasă *cultă* străină și că românul cu românii trebuie să trăiască, să-și petreacă și să lucreze. Și nu putem noi să ne închipuim astăzi cîtă abnegațiune, cîtă încordare sufletească, cîte lupte s-au cerut, pentru ca să se stabilească această convențiune socială.

Chiar astăzi se cere oarecare abnegațiune, ca, fiind om cu știință de carte, să stăruie a fi român, a trăi ca român și a lucra în unire cu românii și numai cu dînsii. Nu ne putem însă închipui că lucrul ar putea să fie și altfel. Chiar dacă se ivește pe ici, pe colo cîte un român, care are în el înclinarea de a intra în vreo clasă *cultă* străină, el știe că va fi osîndit, desprețuit, persecutat de noi, dacă o va face aceasta, și stă mult pe gînduri mai nainte de a se lepăda de neamul său.

Atît însă și numai atît nu e destul pentru ca să asigurăm existența și dezvoltarea societății culte române.

Avînd să alegă între mai multe clase culte, oamenii înclină mai ales spre aceea în care află mai multă îmbrățișare, mai multă încredere, în care sînt mai puțin expuși la supărări, în care viața este mai plăcută. Și poate

că clasa cultă română nici nu s-ar fi putut întemeia, dacă maghiarii ar fi avut o clasă cultă în care românul putea să găsească destulă îmbrățișare, destulă încredere, destulă crutare, în care el putea trăi fără ca să fie expus în tot momentul la fel de fel de jigniri. A fost insultat un român, și societatea în care a fost insultat nu i-a dat satisfacțiune prin reprobarea celui ce l-a insultat, nu i-a rămas dar decât să părăsească societatea, și, dimpreună cu el, au mai părăsit-o și alți români ca să formeze o societate pentru dînșii.

Este de sine înțeles că aceștia, unindu-se, au luat angajamentul de a se îmbrățișa, de a se cruța și de a se scuti de supărări unii pe alții, mai mult decum erau în societatea pe care au părăsit-o.

Cînd vorbim dar de clasa cultă română, înțelegem pe românii care se țin de acest angajament, și trebuie să ne ținem de el toți, care avem pretenția de a fi oameni culți. Soarta societății noastre, succesul luptei noastre pentru cultură atîrnă de aceea ca să ne îmbrățișăm unii pe alții, să ne cruțăm reciproc și să nu ne facem unii altora viața nesuferită, ci mai plăcută decum ar fi în oricăre altă societate. Și e destul să vedem că există și se dezvoaltă clasa cultă română, pentru ca să fim convinși că am înțeles-o aceasta, că am știut face ca românii cel puțin să se simtă mai bine între noi decît afară de cîrurile noastre.

Cine oare nu va fi stat, cu toate aceste, adeseori pe gînduri, întrebîndu-se ce trebuie oare să facă, în împregiurările în care se află, pentru ca să fie aprobat de opiniunea publică? Cui nu i s-a întîmplat să fie reprobat pentru o faptă pe care a săvîrșit-o cu cele mai bune intențiuni?

Țăranul român știe totdeauna ce se cuvine și ce nu se cuvine; noi nu o știm aceasta, pentru că societatea cultă română nu are încă convențiuni definitiv stabilite pentru toate împregiurările vieții. Pentru unele împregiurări am păstrat convențiunile poporului nostru, pentru altele am primit convențiunile societății culte maghiare ori ale celei germane; tot mai sînt însă împregiurări pentru care nu avem încă convențiuni definitiv stabilite, nu sîntem încă lămuriți, ci unii susținem o părere, iar alții — alta. De

aceea, în societatea noastră, adeseori i se face individului nedreptatea de a fi osîndit pentru fapte pe care le-a făcut cu bună intențiune, adeseori se trec cu vederea păcate grele, în genere, adeseori opinia publică este nelămurită.

Și aceasta mai ales în ceea ce privește viața publică.

Nu e încă de mult de cînd luăm și noi parte la viața publică și chiar în timpul de cînd luăm parte stăm mai mult în rezervă; e dar un lucru firesc, dacă nu avem încă convențiuni sociale în ceea ce privește purtările oamenilor în viața publică.

Să fim bine înțeleși.

Nu e aici vorba de principii politice, ci de modul în care ele urmează să fie susținute, de ceea ce este ori nu este de bună-cuviință în viața publică.

Un om care a fost pedepsit pentru furt, ori o femeie care-și părăsește bărbatul cu necredință, se exclude din societatea oamenilor cumsecade. Cînd se exclude un om pentru purtările sale în viața publică? Aceasta nu se știe, și fiindcă nu se știe, se produc adeseori încordări nemoțivate, căci unii sînt pentru alții contra, unii aprobă, iar alții osîndesc, în același caz, și astfel societatea se află în o necurmată frămîntare.

Această frămîntare este ea oare un semn rău ori e deopotrivă cu dospirea la pîne și cu fierțul vinului?

Fără îndoială, numai din această frămîntare poate să rezulte lămurirea opiniunii noastre publice. Trebuie însă să fim cu toții trezi, ca în timpul acestei frămîntări lupta să nu devină personală, ca tăria de convingeri să nu devină ură, ca rivalna bună să nu devină mînie comună, ca ambițiunile și interesele personale de tot felul să nu profite de fireasca fierbere în care se află societatea, pentru ca să perpetueze dezbinările. Ne certăm între noi, dar nu ne certăm pentru ca să ne învrăjbim, ci pentru ca ni-e mare dorul de unire și căutăm formele de comună înțelegere.

În mijlocul acestei fierberii pozițiunea presei e pe cît de grea, pe atît de ingrată. Ea nu este puterea cea mare, căreia i se pleacă miniștrii, ci o șubredă busolă purtată de curentele ce se stabilesc în publicul încă nelămurit. Și adeseori ziaristul conștiincios stă nedumerit și nu mai știe

cum să se pronunțe, căci greu e să spui cum judecă lumea într-un caz dat, când nici ea însăși nu e lămurită pe din destul.

Dar aceasta e o teză pe care ne rezervăm a o dezvolta altă dată mai pe larg.

[ACTIVITATEA SOCIALĂ]

Sibiu, 18 ianuarie st. v.

E o mare lege firească, ce stăpânește întregul univers că nici o putere nu se perde, și nu se poate ca cineva să lucreze fără ca să rămână undeva urma lucrării lui.

Cu toate aceste, foarte adeseori omul se plînge că în zadar a nîzuit, în zadar numai și-a încordat puterile.

Cînd aceasta ?

Totdeauna cînd a făcut o rea întrebuintare de ele.

Umblînd în cărările vieții, te pomenești deodată în fața unei stînci ce ți s-a răsturnat de-a curmezișa în cale, încît nu mai poți trece înainte.

Dacă te vei izbi în ea, te vei zbuciuma în zadar, căci prea puține sînt puterile tale, ca să o sfărîmi, ori s-o urnești din loc. E prea mare scopul în comparațiune cu mijloacele de care dispuni tu, și puterile ți se vor risipi astfel, încît nici că vei simți măcar efectele încordării lor. Te vei mistui numai tu însuși, dar stîncă va rămîne nemișcată în calea ta.

Om cu minte fiind, îți vei trage dar seamă cu tine însuși, dacă trebuie neapărat să urmezi înainte calea ce ai apucat odată, dacă nu poți cumva ocoli pedecă ce ți s-a pus în drum, și numai atunci cînd firea nu te iartă nici să te abați din drum, nici să te întorci înapoi, numai atunci te oprești în loc ca să chibzuiești cum și în ce fel ai să te folosești de puterile tale ca să-ți deschizi cît mai curînd drumul.

Te vei uita dar bine împregiurul tău ca să vezi dacă nu cumva mai poți găsi și alți oameni care vor și ei să

meargă pe aceeași cale cu tine, pentru ca să lucrați împreună.

Dar vă veți fi adunat apoi destui, veți pune deodată toți cu toții umărul, vă veți încorda la un semn dat puterile și veți da prin o singură opintire comună pedecă în laturi.

Dacă însă stîncă e mare și voi sînteți puțini și slabi, ia fieștecare o parte numai din ea, o bucată, pe care o poate sfărîma, și astfel, bucată cu bucată, lucrînd întins și cu îndelungă răbdare, mai curînd ori mai tîrziu veți ajunge să vă deschideți drumul.

Zadarnic se zbuciumă numai acela care vrea să facă el singur ceea ce numai mulți împreună pot scoate la capăt, ori să ajungă prin o singură opintire acolo unde numai prin o lucrare îndelungată poate să străbată.

Și cărările vieții sînt pline toate de asemenea stînci. Nu face omul în lumea aceasta un singur pas înainte, fără ca să deie de vreo pedecă. Mulți își risipesc puterile în opintiri zadarnice, mulți se opresc cuprinși de apatie în loc, ori se întorc descurajați înapoi și mulți, lucrînd cu chibzuială, mor mai nainte de a fi ajuns să poată face pasul dorit.

Acestora trebuie să le rămînă mîngăierea că vor avea să lucreze mai puțin aceia care vor veni în urma lor.

Mîngăierea aceasta este ultima răsplată sigură a celor ce iau parte la lucrarea socială.

Căci totdeauna prin lucrarea socială se urmăresc scopuri atît de mari, încît mai multe generațiuni trebuie să lucreze fără de curmare, pentru ca să le poată realiza, și niciodată nu este cu putință ca cineva să-și vază visul cu ochii, dacă visează frumos.

Acum o sută de ani, nemaiputînd suferi robia, în care erau ținuți, românii din Ardeal, întîia oară, după sute de ani, se adună mulți la un loc și pun umăr la umăr, pentru ca prin o singură opintire deznădăjduită să schimbe starea de lucruri.

N-a fost zadarnică opintirea lor, căci de atunci și pînă astăzi ei merg mereu împreună și simt din zi în zi mai clar că numai unindu-și puterile vor putea să răzbească înainte. E însă enormă deosebirea dintre ceea ce au voit să obțină și ceea ce au obținut prin opintirea lor.

Căci ce au voit ei, și ce voiește orișice om în lumea aceasta ?

Voiau ca ei înșiși și numai ei să se bucure de roadele propriei lor munci, să aibă bunul trai, care li se cuvine în virtutea propriilor lor osteneți.

Iar aici n-au ajuns nici ei, nici fiii lor, n-am ajuns nici chiar noi, nepoții lor, aici numai prin o lucrare în-tinsă putem să ajungem.

Tot atunci, cînd unii au făcut opintirea aproape zadarnică, s-au ivit tot aici în Ardeal alții, oameni mai luminați și mai chibzuiți care au zis : „Acolo unde voiți voi să ajungeți, nu se poate merge decît încetul cu încetul, lucrînd din greu mai multe generațiuni de-a rîndul“. Și acești oameni luminați și chibzuiți au început lucrarea aceasta, o lucrare pe care știau prea bine că nici ei, nici fiii lor, nici chiar nepoții lor nu vor ajunge a o sfîrși.

Într-un articol de ziar nu se poate cerceta cum s-a urmat lucrarea începută de ei și cît de departe am ajuns noi cu ea ; e destul că noi, cei care ne aflăm astăzi în viață, nu mergem de capul nostru, ci urmăm lucrarea înaintașilor noștri și trebuie s-o chibzuim astfel, ca generațiunile viitoare să fie dispuse a o duce și ele mai departe.

Astfel, în zadar au lucrat bătrîni și în zadar lucrăm și noi.

Dacă ne vom uita însă mereu înapoi și mereu înainte, nu ne vom avînta niciodată prea tare, nu vom rîvni la prea mult, ci ne vom mîrgini să înaintăm puțin cîte puțin, dar *sigur*, căci zilele nu întră în sac, și acolo, unde noi nu putem ajunge, vor ajunge cei ce au să vină în urma noastră. Așa mergem noi de o sută de ani înainte ; așa să mergem și mai departe. Nu este nimic mai rău în lucrarea socială, decît înaintarea pripită și dacă cineva, azi ori mîne, ar voi să ne împingă înainte, noi să ne oprim pe o clipă în loc și să ne dăm bine seama ca nu cumva să mergem prea departe, încît să fim în urmă siliți a da iar un pas înapoi. E mai bine să faci un singur pas mic, decît zece mari deodată, ca să fi apoi silit a da unul singur înapoi, căci acela unul ne demoralizează atît.

de mult, încît nu mai putem ști pînă unde vom ajunge în retragerea noastră.

De aceea să nu umblăm după idealuri frumoase, ci să ne dăm seamă de împregiurările în care trăim și despre puterile de care dispunem și să voim numai ceea ce se poate *acum*.

Ceea ce au voit părinții noștri acum o sută de ani nu se poate nici astăzi, după o lucrare atît de îndelungată, și mult va trebui să mai lucrăm și mult vor mai trebui să se schimbe împregiurările, pentru ca să ajungem a fi și noi numai noi înșine stăpîni pe roadele muncii noastre.

Nu la bunul trai, așa cum și-l dorește tot omul, trebuie să rîvnim, ci numai la un mai bun trai ca cel de astăzi.

Iar dacă judecăm din acest punct de vedere, ne pătrundem de convingerea că mergem din rău în mai bine și tot mai bine.

Sînt două lucruri de la care atîrnă bunul trai al omului : *cultura și bogățiile*.

Iar aceste nu prin luptă, ci numai prin *lucrare pacinică* se pot realiza.

În această lucrare pacinică sîntem împedecați parte prin silințele adversarilor noștri, parte prin neînțelegerile dintre noi înșine, și dacă ne luptăm, ne luptăm numai pentru ca să ne asigurăm puțința lucrării pacinice.

Ne rezervăm a intra altă dată în amănuntele acestei lupte.

[ÎNDRUMARE SPRE ÎNDELETNICIRILE PRACTICE]

Sibiu, 9 februarie st. v.

Averea e una din cele mai de căpetenie condițiuni ale bunului trai. Acesta e un adevăr pe care nu mai avem nevoie de a-l întemeia, fiindcă-l știe tot omul și-l simt cei mai mulți în fieștecare zi.

Mai presus de toate îl ferim pe omul care are avere, fiindcă el poate să dispună de propria sa persoană după propriile sale înclinări. Pe cînd omul sărac, vrea-nu vrea, trebuie să lucreze pentru ca să-și cîștige pînea de toate

zilele și să săvârșească adeseori lucrări pentru care nu are nici o înclinațiune, omul cu avere lucrează atunci când e dispus și așa cum îi sînt dispozițiunile. Și de aceea, în teză generală, omul sărac nu face așa de bine ceea ce face ca cel cu avere, căci unul lucrează mai mult ori mai puțin de nevoie, iar celalalt cu plăcere.

Chiar și numai atît e destul ca să rîvnim cu toții la avere și să ne ajutăm unii pe alții la agonisirea ei, ceea ce și facem.

Cu atît mai greșită e direcțiunea în care au apucat-o spiritele în societatea noastră, în timpul celor din urmă cîteva decenii.

Popor agricol, noi am fost cuprinși de dorința de a ne crea o clasă cultă și ne-am îndemnat mereu unii pe alții să ne dăm copiii la școală, ca să facem din ei preoți, dascăli și „domni“. Dorința aceasta e firească, și este fără îndoială un merit pentru tot românul de a fi dat copiilor săi o educațiune distinsă, de a fi sporit din progenitura sa clasa cultă română.

Un merit e în toate cazurile, dar de foarte multe ori totodată și o adevărată jertfire.

Căci pentru foarte mulți din cei ce au fost trimiși la școală învățatura este o nenorocire, deoarece ei sînt lipsiți de aptitudinile cuvenite. Dacă ar fi rămas ceea ce au fost părinții lor, ar fi fost niște oameni avuți și frunțași în cercul în care trăiesc, iar acum sînt cărturari peritori de foame și obiecte de batjocuri pentru semenii lor.

În general, lucrarea pe care o săvîrșim noi înșine ne pare grea și ingrătă, și de aceea foarte mulți părinți zic : „Copilul meu să fie mai fericit ca mine, susținîndu-și viața prin o lucrare mai ușoară și totodată și mai bine răsplătită.“ Și cea mai ușoară și mai bine răsplătită oamenilor deprinși cu munca fizică le pare lucrarea săvîrșită de cărturari, căci ei nu asudă, nu muncesc.

Și este în adevăr și ușoară, și bine răsplătită lucrarea aceasta, numai însă pentru cei ce au cuvenitele aptitudini pentru ea : pentru cei lipsiți de aceste aptitudini e cel mai grozav chin.

Un părinte care ar voi să facă faur din copilul său, cînd acesta are un pept îngust și niște brațe plăpînde, ar fi ori un nebun ori un mizerabil. Tot deopotrivă cu

el e și părintele care vrea cu orice preț ca copilul lui să ajungă cărturar, cînd fruntea îi este stîrpită și capul cioplit parcă cu barda în șapte colțuri. Dacă e silitor și mai are și noroc, un asemenea copil poate să treacă examenele și să ieie, după vreo cinsprezece ani de muncă, vreo diplomă, dar tot numai coadă rămîne și în condițiuni bune n-are să fie decît sluga altor oameni cu capul mai deschis.

Părinții au însă slăbiciune pentru copiii lor și e rar părintele care nu-și închipuiește că e mare treabă de copilul lui. Nici nu poate fiestecare să judece în privința aceasta. Ceea ce numim deșteptăciune atîrnă de la o mulțime de lucruri : de la cantitatea creierilor, de la proporțiunile în care sînt dezvoltate deosebitelile lor părți, de la circulațiunea sîngelui, de la felul în care se asimilează alimentele și, în genere, de la stările trupesti, și un copil cu cele mai frumoase aptitudini intelectuale prin vreo boală, prin vreun vițiu, prin abuzuri, ori în urma unei prea mari încordări poate să se tîmpească ori să ajungă om tîrziu la minte. Inteligența mai mult ca mediocră este rezultatul unei dezvoltări îndelungate, un rezultat care mai rar se produce și dintr-o sută de copii, care, la vîrsta de doisprezece ani, promit foarte mult, desigur că nu sînt cinci, care la vîrsta de douăzeci și patru își împlinesc ceea ce au promis. E, cu toate acestea, un criteriu destul de sigur și în privința aceasta : acela care nu face în școală progresele cuvenite, acela căruia studiile nu-i fac plăcere, numai în cele mai rari cazuri va putea să ajungă departe. E datoria învățătorilor, e mai presus de toate dorința părinților să-i zică : „Băiete, apucă-te de altă treabă, mai potrivită cu înclinările tale, căci pe calea aceasta n-o să te ferecești niciodată !“

Sînt, ce-i drept, copii foarte deștepti, care, cu toate acestea, nu fac cuvenitele progrese, fiindcă, lipsiți de cuvenita priveghiare, umblă după ștregării. Aceasta însă totdeauna se știe, căci ștregarul își face reputațiune de ștregar și dacă e ceva de capul lui, cîteodată tot se distruge. Și de aceea nici ștregăria nu e nici ea un motiv. Acela, care nu poate să-i deie copilului său cuvenita priveghiare nu trebuie să-l țină la școală, căci un ștregar lipsit de cuvenita priveghiare se părăgînește și tot n-ajunge în cele din urmă decît „brînză bună

în burduf de cîne“, un cap deschis pus în serviciul unui caracter ușuratic și, în cele din urmă, mișel.

Trebuie deci să ne cuprindă oarecare jale cînd vedem mulțimea de copii români trimiși pe la școli. Foarte mulți dintre dînșii sint săraci ca vai de ei, trăiesc în mizerie aruncați în cele mai de jos pături ale populațiunii orășenești, lipsiți de toată priveghiarea, de toată conducerea, de toată purtarea de grije.

Ce poate să iese din acești copii — oarecum lăpădați ? Ei se părăginesc, iau apucături rele, se demoralizează și numai foarte puțini dintre dînșii ajung la ceva ; partea cea mai mare e osîndită a duce corupțiunea orășenească la sate. Căci diamantul, ce-i drept, și în gunoi tot diamant rămîne — dar diamantul e o piatră rară.

Sînt oameni de frunte care și-au făcut studiile luptînd cu cele mai grele mizerii, cerșind poate milă, servind pe cei ce le dedeau bucata de pîne. S-a putut și asta, se mai poate chiar și astăzi : dar lucrul firesc e că acela care crește umilindu-se, cerșind și slugind pe alții, nu poate să iese, potrivit cu educațiunea lui, decît om înclinat spre slugărnicie. Numai caracterele de croi mare pot să facă excepțiune în privința aceasta ; oamenii mai mult ori mai puțin comuni ori devin slugarnici, ori se fac încăpăținați și cuprinși de un fel de manie de a arăta că ei nu sînt slugarnici, ceea ce de asemenea e o nenorocire pentru dînșii.

Astfel îi vedem pe părinți ostenind ca să-și strice copiii ori să le pregătească o soarte din cele mai triste, mai ales în timpul de astăzi, cînd românul numai cu foarte anevoie poate să străbată în viața publică.

E o datorie pentru toți cei ce știu să judece să lupte și cu vorba și cu fapta contra acestui curent fals care sporește în societatea noastră numărul existențelor problematice.

E amară în lumea aceasta soarta omului sărac, dar e cu atît mai mult amară, cu cît mai mult omul e om.

Nu e sărac palmașul sănătos care șede în coliba lui și se hrănește el și familia lui muncind patru zile pe săptămînă ; e chiar bogat dacă muncește cinci zile și pune la o parte cîștigul zilei de a cincea. Nu e sărac nici meșteșugarul care cîștigă pe zi șeztezeci de cruceri și cheltu-

iește numai șezezeci. E însă foarte sărac „domnul“ care cîștigă zece florini pe zi și nu se simte mulțumit nici cheltuind patru sute pe lună.

Un copil din oameni bogați, fruntași în satul lor, în ziua cînd a fost dus la școală, a ajuns băiat sărac, fiindcă exigențele lui firești devin mari, și din zi în zi tot mai sărac devine, fiindcă din zi în zi exigențele lui cresc. Ajunge, în cele din urmă, om deplin și întră în viață. Ce bunătate îl așteaptă aici ? Oricît de deștept, de stăruitor și de instruit ar fi, oricît noroc ar avea, cîștigă atît, ca să poată trăi de azi pe mine, potrivit cu starea lui și cu oamenii în mijlocul cărora trăiește. Un singur pas dacă ar face mai departe, se ruinează. Și, la tot pasul, e ispitit să treacă hotarul, căci exigențele oamenilor culti sînt egale, și cei mulți, care cîștigă puțin sînt mereu ispitiți să cheltuiască ca cei puțini, care cîștigă mai mult. Și de aceea cei mulți sînt săraci. Nu este însă nimic mai amar ca sentimentul omului de oarecare superioritate care trebuie să se tragă într-un colț ori să facă ceea ce nu vrea pentru ca să poată satisface o parte din trebuințele sale.

Durerea aceasta n-o cunoaște decît cei ce au simțit-o vreodată, și părinții care au simțit-o se gîndesc mult mai nainte de a le impune copiilor săi o carieră.

Dar ce să facem ? vor fi zicînd mulți dintre părinții care au mai mulți copii.

Multe căi i se deschid omului în viață.

E, înainte de toate, chiar și pentru copiii din familii mai sărace, cariera militară. Mulți dintre aceia care sînt cărturari slabi ar fi buni oșteni și s-ar simți foarte bine în uniformă, fiindcă au aptitudini pentru aceasta.

Mulți alții s-ar fericii ca neguțători, ca întreprinzători ori ca meseriași, dacă nu ca industriali, fiindcă au aptitudini pentru vreuna din aceste.

Noi însă voim să fim cu toții „domni“, chiar și dacă Dumnezeu nu ne-a făcut pentru treaba aceasta, și la meserii, ba chiar nici la neguțătorie, nu se dau copiii care nu mai sînt buni de altăceva, ori n-au absolut nici un sprigin, ca și cînd ar sta scris undeva că nici meșeriașul, nici neguțătorul nu trebuie să fie oameni cu instrucțiune, cu relațiuni sociale, și de superioritate intelectuală. Ur-

marea firească este că nu se încurajază nimeni să apuce pe niște cariere oarecum horopsite.

Avem neguțatori, ce-i drept, puțini, dar avem, și unii dintre dînșii și-au făcut oarecare avere. Dacă însă averea aceasta nu e foarte mare, ori dacă cel ce-o are nu mai are și relațiuni familiale cu „domnii“, e privit de sus în jos în societatea română.

Cu atît mai rău le merge meseriașilor români. „Domnul“ român nu intră, Doamne ferește!, în relațiuni cu ei. Oameni săraci, dar onești, care-și cîștigă pînea de toate zilele cu munca lor și fac adeseori și oarecare stare, nu își găsesc între români nevestă, căci popa român, dascălul român nu poate să-și mărite fata după un meșteșugar. Cît pentru „domni“, ei nici nu stau de vorbă cu dînșii. E o adevărată ironie cînd vezi oameni care cumpără pe credit și hrana și îmbrăcămintea și „toaletele“ pentru deosebitele ocaziuni și nu sînt niciodată în regulă cu conturile, oameni, care trăiesc ca vai de ei de pe o zi pe alta, se pun în „postură“, cînd vorbesc cu vreun meseriaș, care altfel le este creditor și are bunăvoința de a nu-i executa.

Prezumțiunea aceasta trebuie să fie combătută. cu toată asprimea. Nu trebuie să uităm niciodată că toți am ieșit din același izvor, și dacă vreunul dintre noi începe să aibă fumuri, să-l întrebăm cu toții: „Te rog să-mi spui cine ți-a fost tată și cine bunic? De unde ai ieșit deodată boier cu nasul atît de subțire?“

Numai astfel vom ajunge că în societatea noastră neguțatorul și meseriașul onest să se bucure de stima ce i se cuvine și să fie pus mai presus de cei ce sînt o adevărată sarcină pentru partea productivă a societății.

Sînt mulți părinții care văd că copiii lor au aptitudini pentru neguțătorie ori pentru vreo meserie și ar și dori să lase a se ferici potrivit cu înclinările lor, dar li-i greu cînd se gîndesc la pozițiunea ce li se creează meseriașilor, ba chiar și neguțătorilor în societatea noastră și numai puțini au destulă vîrtute, ca să-și calce pe inimă. Dacă asemenea părinți sînt oameni cu oarecare pozițiune în societate, ei își cîștigă mari merite pentru încurajarea lucrării productive. Meritele aceste ni le cîștigăm cu toții, dacă dăm muncitorului onest stima ce i se cuvine și-i

asigurăm în mijlocul nostru pozițiunea la care îi dă drept lucrarea lui.

Chiar ostentativă trebuie să fie considerațiunea clasei culte române cu membrii productivi ai săi, pentru ca să nu se mai sfiiască nimeni a intra în rîndul celor ce sporesc averea noastră comună.

Le zicem aceste acum, pentru că sîntem după examenele semestriale, cînd mulți părinți se vor fi aflînd în nedumerire dacă trebuie ori nu să-și mai țină copiii la școală.

BĂNCILE NOASTRE

Zilele aceste ni se spună în coloanele unui ziar din Cluj, că d-l P. Cosma, directorul executiv al Băncii „Albina“ e un fel de potentat aici în Ardeal, deoarece nu numai dispune de toată înrîurirea „Albinei“, ci mai ține de chică și cele 10—14 bănci românești ce s-au înființat cu capitaluri române aici la noi.

Acum, un alt ziar din Cluj, guvernamentalul *Kolos-zvâr*, vorbind despre cauzele sărăcirii poporului român, ne spune următoarele:

„Pe poporul acesta îl sărăcăcește *uzura*, uzura națională română.

Pînă acum la poporul român n-a fost la modă scrierea de polițe și de obligațiuni. Pînă acum românul, de acolo din satul lui, dacă dintr-o sută se găsea unul care avea trebuință de vreun împrumut mai mare, căpăta bani și de la institutul de bani maghiar, dar satul întreg vorbea ca de o minune că cutare ori cutare e dator cu atîta ori atîta. Iar sumele mai mici ca 5 ori 10 fl. le căpăta în sat fără de camătă de la oamenii lui buni; nu trebuia să subscrie poliță ori obligațiune, era credit și omenie, iar averea era scutită.

Erau, ce-i drept, și cămătari. Cîte un nenorocit cădea în ghearele lui și se ruina; dar poporul în genere se ferea de asemenea cazuri ca de ciumă...

Aceasta pe timpul cînd ideea *băncilor române* nu străbătuse încă.

Acum sînt institute de bani românești. Institutele de bani s-au constituit după ținuturi; drept capital de fundațiune au încurs în ele mai ales banii românilor îmbogățiți pe spinarea poporului. Comunele au luat acțiuni etc.

Iar după ce s-au întemeiat bănci românești, trebuie să li se facă și trecere. Oamenii au venit și vin, ajung ușor la bani și rezultatul este că sătenii sînt plini de datorii și gem sub povara lor. Locuitorii români din părțile ardelenesti, cu puțină excepție, sînt împovărați cu datorii. Nici că mai pot să se miște de povară.

E oare calamitate aceasta? Mare calamitate! Oamenii speculează acum prin sate unii la averile altora, se încurcă în garantări, în tot felul de obligamente, ba aiurea chiar și în abuzuri de încredere. Ei bine, să fie! — *mai bine să liciteze băncile române ca alții.*

Acela, care știe cum ajunge plugarul la bani, nu va aproba niciodată ca el să se împrumute de la institute de credit. Il plătește pe girant, îl plătește pe agentul care îi arată unde e banca, plătește pe cel care-l duce acolo, plătește pe toți cei ce-i fac vreun serviciu în afacerea lui. Unde se urcă toate aceste accidente!?

Aceasta e ceea ce-l sărăcește pe poporul român, de aceea nu mai poate plăti nici dările“.

Pre cît de trist e tabloul pe care guvernamentalii din Cluj îl fac despre starea economică a poporului român, pe atît de gravă e acuzațiunea pe care o ridică contra băncilor noastre.

Mîngăierea noastră e însă că nici tabloul nu e fidel, nici acuzarea nu e întemeiată.

Banul nu are naționalitate; nu pot dar nici băncile întemeiate de români să fie *naționale românești*. Și dacă românul are trebuință neapărată de bani, nici un binevoitor al lui nu-l trimite anume la banca românească, ci acolo unde i se oferă *mai ieftin* banii.

Românii au înființat cîteva instituții de credit, pentru ca aceia dintre săteni care au bani disponibili să nu-i mai țină ca pînă acum închiși în ladă, ci să-i depună

spre fructificare rațională, iar aceia care au trebuință *neapărată* de bani să se poată împrumuta în condiții oneste și să nu cadă în ghearele cămătarilor.

Dacă guvernamentalii din Cluj pot să ne recomande vreun institut de credit la care sătenii pot să-și fructifice banii ori de la care pot să se împrumute în condițiuni mai bune ca la cele înființate de români, ne angajăm a stărui ca românii numai acolo să depună și numai de acolo să împrumute bani.

Noi nu știm deocamdată decît băncile înființate de sași, la care numai o mică parte din populațiunea noastră poate să se împrumute. Trăind dar într-o țară în care guvernul nu face nimic spre a feri populațiunea rurală de cămătări, nu le-a rămas românilor decît să înființeze ei aceste bănci — *nu numai pentru români, ci pentru toți* cei ce au trebuință de ele.

Știm și noi că bazele pe care au fost organizate aceste bănci nu sînt cele mai sănătoase, și nu aprobăm procederea celor ce îl fac pe sătean să deie poliță pe *trei luni* cînd prea bine se știe că el abia preste un an ar putea să plătească. Nu tăgăduim că se găsesc pe ici, pe colo români care profită de strîmtoarea fraților săi săteni și de nepriceperea lor, abuzează de buna lor credință și-i încurcă în daraveri nepotrivite cu starea lor economică. Cunoaștem și noi cazuri de exploatare neomenească și știm advocați care au cumpărat cu prețuri de batjocură moșii scoase pentru nimic la licitațiune.

De aici însă pînă la acuzarea făcută de guvernamentalii din Cluj e o depărtare enormă.

Băncile române, chiar și dacă n-ar fi conduse întru toate potrivit cu intențiunile din care a pornit întemeierea lor, lucrează toate fără cheltuieli de regie și operează cu capitaluri atît de mici, încît nu pot să fie o „*calamitate*“. Acuzarea guvernamentalilor din Cluj numai contra Băncii „Albina“ poate să fie îndreptată, și numai¹ contra acesteia nu pentru că banca aceasta e în adevăr o „*calamitate*“ economică, ci pentru că actualul ei director executiv nu s-a mulțumit cu pozițiunea sa firească, ci a mai ținut să-și creeze și reputațiunea de mare potentat

¹ În textul de bază: *nici*.

care „ține de chică“ încă vreo 10—14 bănci — ceea ce nu-i adevărat.

E lucru foarte riscant să iai milioane cu 5% ca să-i împrumuți pe la sătenii cu *cîștig* destul de mare, pentru ca să poți plăti cele 5% dobinzi și să-ți mai rămână destul și pentru lefuri multe și mari, pentru tantieme mari, pentru dividende mari, pentru fond de pensiuine și pentru fond de rezerve. Cu desăvîrșire riscant lucru e însă cînd acela care o vrea aceasta își mai face și dușmani, ținînd să se impună atît în sus, cît și în jos și voind să facă din cei ce stau în legătură cu banca o legiune de agenți pentru întreprinderi, care nu privesc interesele băncii.

Noi însă sintem siguri că vom fi aprobați de toți românii, dacă îi vom încredința pe guvernamentalii din Cluj că ei exagerează lucrurile și că nici „*calamitatea*“ nu e atît de mare cum și-o înfățișează, nici potentatul nu e atît de formidabil cum el însuși ar voi să pară, pentru ca să fie luat drept un factor indispensabil.

E astfel datoria cărturarilor noștri de pe la sate să privegheze ca sătenii noștri să nu se împrumute decît în cazurile de *neapărată* trebuință, căci un plugar care se împrumută cu 7% a luat o povară grea, cel ce plătește 8% s-a băgat în jug, cel ce plătește 10% se ruinează, iar acela care, numai plătînd mai mult ar putea să afle bani, face mai bine dacă nu se *împrumută*, ci *vinde* ceva. Nu e nimic mai rău decît să muncești din greu și să trăiești cu ceapă și pîne pentru ca să plătești camete.

Iar de aceasta nu guvernamentalii din Cluj, ci cărturarii noștri au să-i ferească pe sătenii români.

DOUĂ CESTIUNI MARI

Pentru noi românii sunt numai două cestiuni mari cari trebuie să preocupe întreagă gîndire a noastră. În afară de aceste două cestiuni — celelalte sunt de o importanță secundară și nu pot veni decît în al doilea rînd.

Două cestiuni mari, care cer imperios încordarea tuturor forțelor noastre pentru rezolvarea lor, sunt :

Cestiunea națională și cestiunea țărănească.

Ambele aceste cestiuni sunt strîns legate între ele, și rezolvarea definitivă a uneia nu se poate dobîndi fără rezolvarea celeilalte.

Viitorul țării românești depinde direct de salvagardarea și păstrarea de nimeni neclintită a neamului român în Transilvania, Bucovina [...]; căci p-acolo sunt hotarele firești, unde stau la pîndă neamurile dușmane cari au ochi țintiți spre pămîntul blagoslovit al României.

Și cum să nu rîvnească la acest pămînt ? Cum să nu încerce pe față și pieziș să-l cucerească, să răpuie neamul român, pentru a-i moșteni răzeșia ? ! „Verzi sunt dealurile tale — cînta Bălcescu — frumoase sunt pădurile și dumbrăvile spînzurate pe coastele tale : limpede și dulce e cerul tău ; munții tăi se înalță trufași în văzduh ; riurile, ca un briu pestrițat, ocolesc cîmpurile ; nopțile tale încintă azul. Pentru ce dar, o bogata mea țară, pentru ce gemi ?“

Pentru ce geme țara ?

Pentru că talpa țării — țăranul român pierе în miserie ! Pentru că la banchetul vieții, întins de la un capăt al țării la altul, numai pentru țăranul român loc nu e ! [...]

Dușmanii dinlăuntru ai neamului român sunt și mai crunți [...]. Milioanele lui Zappa, lui Șuțu, lui Gazoti și altor sunt sînge din sîngele țăranului. Și totuși, dușmanii țăranului român strigă în gura mare că, nu e îndestul de smerit, îndestul de chinuit, îndestul de sărac ! A mai trebuit pe lingă parcălabi, zapcii, subprefecți noi, cu sutimi de geandarmi rurali, pentru a-l smeri și chinui.

Privind la starea țăranului român, orice patriot bun simte inima sa sîngerînd, și că văduva, cu părul ei smuls, despletit, plînge și se jelește pe mormîntul mut al celor 600 de țărani omoriți în ultima răscoală desperată a țărănimii noastre !

Și îndrăzni-vom oare noi, patrioți buni, sub cortul pribegiei, să zicem românilor din Transilvania, Bucovina și Basarabia că „colo, în Valea Dunării, unde soarele li-

bertății se vede așa de frumos, unde cîmpiile sunt smălțuite și părăile răcoroase, unde cerul e dulce, colo e țara! "... A cui e țara?! Țara lui Zappa, țara lui Șuțu!... sau țara țăranului român, care trăiește într-un bordei umed, îmbrăcat în zdrențe, hrănit cu mălai mucezit, slăbit de friguri și otrăvit cu basamac, țara țăranului român, care, ca în evul mediu, e dator, pentru a trăi, să dea boierului limba de porc, mușchiul de porc, găini, ouă, unt și toată munca sa de vara! Nu vom îndrăzni, zicem verde, românește, pînă ce starea țăranului român din patria mămă nu se va îmbunătăți, pînă ce pentru țăranul român din țara liberă și neatîrnată nu se va face tot ce trebuie făcut, pentru ca dinsul, vrînd-nevrînd să devie *stăpîn pe munca sa, stăpîn în comuna sa și apoi*, emancipat economiceste, *să vie ca să ia parte directă la afacerile statului*.

Ce trebuie făcut pentru ca țăranul român să devie stăpîn pe munca sa, stăpîn în comuna sa? Despre aceasta vom vorbi rîndul viitor.

SLUGILE

Ar fi foarte greu să ne închipuim iluziunile de tîgnă casnică pe care și le va fi făcut d-l Lascăr Catargiu în ziua cînd a adus venerabilei sale soții știrea că legea pentru regularisirea slugilor a fost, în sfîrșit, votată și sancționată.

Orișicare au fost însă acele iluziuni, ele au rămas deșerte, fiindcă și cu legea nouă lucrurile au rămas tot cele vechi, ba mulți se plîng că azi e chiar mai rău decît mai nainte.

Se povestea, pe timpul cînd s-a făcut legea cea nouă, că doamna Lascăr Catargiu a avut într-una din zile o mare supărare: a fost nevoită să ieie masa la „Capșa“, fiindcă bucătarul îi fugise, se îmbătase ori îi arse toate bucatele.

Au mai pățit-o, nu-i vorba, și alte cocoane tot cam așa, și deosebirea e numai că acestea n-au luat apoi masa la „Capșa“, e însă lucru foarte trist că pînă chiar și ministrul-președinte al țării e expus la asemenea supărări. Care e soarta noastră, a muritorilor simpli, dacă nici șeful guvernului nu e sigur că va găsi o oală cu fiertură cînd se întoarce acasă?

Era dar o cestiune de dignitate națională ca stăpînirea să sechestreze toate slugile, pentru ca în viitor dignitarii statului și cei mai de aproape ai lor să nu mai pată rușinea de a nu găsi fără de întîrziere slugă, dacă vreuna din ele fuge, se îmbată ori face vreo poznă.

Contra acestei calamități suntem dar, așa credem, asigurați prin legea cea nouă: nu ne mai temem că putericii zilei vor rămîne fără de slugi.

Rămîne acum să se găsească cineva care găsește chip și mijloace spre a ne asigura și pe noi ceilalți, care degeaba mergem pe la birourile de servitori, căci nu găsim niciodată ceea ce căutăm.

N-ar risca mult cine ar oferi un premiu de o mie de galbeni orișicărui care poate dovedi c-a găsit slugă, fie cît de proastă, la vreunul din biurourile de servitori, dacă n-a avut protecțiune bună.

Ni se spunea nu tocmai de mult, în coloanele unui ziar guvernamental, că nu se găsesc slugi pe la birouri, fiindcă sunt puține, iar puține sunt, fiindcă li se face celor ce vin din Ardeal o mulțime de greutate la trecerea lor peste hotar. Dacă așa este, atunci nu ne-ar rămîne decît să ne mîngîiem cu speranța, că mai curînd ori mai tîrziu se vor desființa hotarele din Carpați, ca orișicare să poată veni aici nesupărat de nimeni.

Noi credem, însă, că mai e și altceva la mijloc.

Sluga e o greutate, o sarcină, o belea la casă. O luăm dar, o ținem la casă, o hrănim, o plătim și o suportăm — nu pentru că ni-e dragă, ci pentru că avem nevoie de ea, ca să facă ceea ce noi înșine nu vom ori nu putem să facem, să ne servească. E curat nebun acela care o ține numai așa ca să știe și el și alții c-o are. Și n-ar fi afară din cale de greu să dovedim că se găsesc și asemenea nebuni în lumea aceasta.

Luxul, în genere, e un fel de nebunie, chiar și când e făcut de oameni, care pot să și-l permită, e dar cea mai proastă; nebunie, dacă-l fac oameni care nu și-l pot permite. Cu atât mai virtos luxul de servitori, și se face la noi mult lux de servitori.

Noi ne închipuim deci că nu găsim slugi pe la birouri, pentru că mulți dintre cei ce vor fi gășind fac prea mare lux de servitori.

Aceasta e, credem noi, și cauza, pentru care slugile sunt scumpe pînă la nebunie.

Omul căzut în păcatul luxului, chiar și dac-ar cheltui din banii muncii de dînsul, ceea ce mai rar se nîmerește, perde încetul cu încetul simțămîntul pentru valoarea banului. Puțin îi pasă dacă va plăti cu zece ori douăzeci de lei mai mult ori mai puțin pe lună; vorba e să aibă cît mai curînd complet cuvenitul contingent de servitori. Chiar și dacă nu are din ce să plătească, ba mai ales atunci el promite mult — și astfel urcă simbrile, pe care nu le plătește, și pentru cei ce au prostul obicei de a le plăti.

Urmarea acestor proceduri este că nicăiri slugile nu se schimbă atît de des ca la noi și că între slugi și stăpîni e un adevărat război.

Nu sunt, se zice, slugi, și, cu toate aceste, ulițele, piețele, cîrciumele sunt pline de slugi fără stăpîni, unele care-au fugit, fiindcă n-au fost plătite ori au fost rău tratate, altele, care au fost date afară, fiindcă sunt proaste ori obraznice. Viața fiind ieftină, ele stau mai bucuroși, cît pot, fără stăpîn, decît să riște din nou a intra la vreun stăpîn care nu le plătește cîștit ori le alungă ca proaste. Astfel, femeile se strică, iar bărbații se ticăloșesc, încît am ajuns că e mare minune să găsești servitoare fără de „bărbat“ și suntem nevoiți să dăm în casele noastre cîștite adăpostire pentru viața desfrînată și să ne expunem la toate boalele contagioase, pe care „bărbații“ pot să le aducă.

Urmarea luxului de servitori e, în sfîrșit, și lipsa de calificare a servitoarelor.

În casele unde se face lux de servitori slugile n-au de lucru, se strică, se ticăloșesc și devin pretențioase

pînă la obraznicie. Ele nu mai sunt bune de nimic pentru oameni care vor să le pună la lucru și să ție bună rînduiala în casă.

Aceste sunt rele care nu pot să fie înlăturate prin legi, fiindcă ele rezultă din aberațiuni morale, față de care legile sînt fără virtute.

Nu rămîne dar ca cei ce se luptă cu mizeriile ce ni le fac slugile să se înțeleagă între dinșii să înființeze o reuniune pentru înlăturarea acestor mizerii.

ȚĂRANII

Nu e în țara acesta nimeni atît de iubit ca țaranul, „talpa țării“ și puterea viuă a neamului românesc. Cînd vorba e de soarta lui, partidele se întrec și oamenii politici nu găsec termini destul de adecvați pentru exprimarea dorințelor lor de a-l vedea fericit. Liberalii îi iubesc pe țărani, fiindcă nu ar fi liberali, dacă nu i-ar iubi. Conservatorii îi iubesc, fiindcă adevăratul element conservator e țărănimea. Democrații îi iubesc, fiindcă adevăratul „demos“ e țărănimea. Socialiștii îi iubesc, fiindcă țărani sunt „muncitori“.

Cu toată această iubire, însă, nicăiri în lumea asta țaranul nu stă atît de rău ca-n România, unde el a ajuns să nu mai fie socotit în rîndul oamenilor.

Nu peste Carpați, nici în Bucovina, unde nemții au purtat grijă și pentru educațiunea publică a sătenilor, dar în despotica Rusie și în atît de mult cîrtita Turcie săteanul are în societate o pozițiune mai omenească decît în România cea atît de liberal organizată.

Stăpîniți de prea multă iubire, organizatorii și reformatorii statului român au luat pe săteni drept niște oameni lipsiți de pricepere, pe care trebuie să-i ocrotească, să-i ferească de ploaie și de vînt și să-i povățuiască ca pe niște orbeți, ca nu cumva să deie în gropi ori să se izbească cu capetele de ziduri. Astfel, a omorît în ei încetul cu încetul orișice simțămînt de neatîrnare.

Dacă i-ar fi iubit ceva mai puțin, i-ar fi lăsat pe ici, pe colo și de capul lor, ca să deie în gropi, să se izbească cu capetele de ziduri și să învețe minte, căci nu e în lumea aceasta dascăl mai bun decât pățania și nevoile vieții.

E greu lucru să porți treburile unei țări; se cer multe cunoștințe, multă pricepere și multă voință bună, ca să-l poți face. E dar lucru firesc că sarcina aceasta ni-am rezervat-o noi ceilalți.

Tot greu lucru e și să porți treburile unui județ: ne-am rezervat și sarcina aceasta.

E însă păcat de marile noastre destoinicii, ca să ne mai muncim și cu purtarea de grijă pentru treburile sătești. Dacă i-am fi iubit mai puțin pe săteni, le-am fi zis și noi, cum le-au zis alții: „În satul vostru nu voim să ne mai amestecăm; acolo să fiți voi înșivă stăpîni și chivernisitori, și cum vi-o veți face, așa o veți avea“.

S-ar fi ivit, poate, multe neajunsuri prin sate, dar tocmai aceste neajunsuri ar fi făcut ca astăzi să avem săteni care au conștiință comună, știu ce va să zică interese comune și purtare de grijă pentru ele, își cunosc drepturile și datoriile, oameni cu care poți să te înțelegi.

În loc de aceasta avem săteni deprinși cu gîndul că ei nu sînt răspunzători pentru nimic și că tot binele și mai ales tot răul de sus de la stăpînire vine, oameni care iau statul drept un dușman nemilos.

Aceasta e pentru toți oamenii cu judecată liniștită cel mai mare din primejdiile ce pot să amenințe statul român, căci Tron și Țară nu pe tunuri și ziduri de apărare, ci pe inimile acestor oameni azi atît de umilînți se razemă.

Am speriat noi românii lumea cu cheltuelile nebu-nești pe care le facem atît aici acasă, cît și mai ales călătorind prin alte țări. Ni-a mers vestea că suntem oameni bogați, dintre care mulți cheltuiesc pe zi ceea ce un sătean nu poate agonisi într-un an. Să fim oameni cu minte și să nu credem că săteanul acela e atît de prost, ca să nu-și deie seamă că nu din roadele pămîntului, ci din munca lui adunăm bogățiile. E om și el, om cu păcate, care știe să se umplă de minie cînd se întrebă:

„Ce primesc eu în schimb pentru partea ce se ia din roadele muncii mele?“

Putința de a munci mai departe!

Atît primește el, mai mult nu.

Noi ceilalți mai avem, dacă nu altă, cel puțin mulțumirea de a face undeva în țara aceasta, într-un cerc cît de restrîns, ceea ce voim noi: El, care pe toți ne hrănește și ne apără, el, susțitorul și adevăratul ocrotitor al tuturor, nu mai e stăpîn nici chiar în casa lui.

Îi mai rămăsese și lui o pîrticică din viața comună, biserica, unde avea oarecare neatîrnare: a fost pus și aici sub stăpînire cînd cu legea pentru „îmbunătățirea soartei“ clerului mirean.

Sunt vorbe goale cînd susțitorii acestei nenorocite legi spun că săteanul plătea mai înainte mai mult decît 4 lei de cap. Ceea ce plătea atunci era dar din inimă curată, jertfă adusă pe altar cu mulțumire de om credincios: acum i se cere bir pentru o slugă care nu mai este a lui.

Asta-i face pe săteni să se frămînte, frămîntîndu-se, ei nu pot să-și deie bine seama despre ceea ce-i doare, nici să-și formuleze dorințele, dar își reamintesc toate nedreptățile ce li se fac.

Sunt oarecum înăbușiți de dragostea cea multă și ar vrea să poată răsufla.

În foc cu legea aceea și să uităm că ea a fost făcută, căci din nemulțumirile produse de ea nu pot să tragă folos decît cei ce vor să dezorganizeze societatea noastră.

Multă lipsă de pricepere ori multă lipsă de bunăcredință să cere, pentru ca cineva să afirme că fie susțitorii actualului guvern, fie aderenții sinceri ai Partidului Național Liberal se bucură de nemulțumirea sătenilor, care nu din întîmplare s-a manifestat tocmai în timpul cînd un mare număr de ofițeri și-a dat demisiunea.

Cuvinte de a se bucura nu au decît oamenii care, în coloanele *Luptei* și ale *Adevărului*, propagă spiritul de dizordine în societatea română și lucrează pentru desființarea actualelor noastre așezăminte.

Singuri aceștia vor putea să tragă folos din legitima nemulțumire a celor ce constituiesc adevărata putere a statului român.

CINE PLEACĂ ?

Călare pe un armăsar sirep, cu capul ridicat și cu buzduganul în mână, gata în fiecare clipă să se încaiere în luptă și să-și pună viața în joc — așa ni-l închipuim, căci așa-l știm pe bărbatul medieval — e omul stăpinit de un singur gând : că el este el însuși, singur în felul lui mai presus de toți și de toate, și că i se cuvine să-i țină în supunere pe toți și toate să le stăpânească. Întrupare a egoismului nelimitat, el e rîvnitor, nesățios în poftele lui și desfrînat în satisfacerea trebuințelor sale. Aspru și nemilos, el calcă în picioare ori în copitele calului său holdele semănate de alții, rumpe, frînge, dărîmă ori dă pradă focului bogățiile pe care nu le poate lua cu sine, schingiuește și omoară pe cei ce nu vor să i se dea robi, își consideră soția ca sclavă, e gata să intre în luptă și cu frații, și cu fiii, și cu părinții săi spre a-și susține întîietatea și nu e mijloc de care nu se folosește spre a-și asigura succesul.

Noi românii nu am suferit niciodată în mijlocul nostru asemenea barbari. Am fost prădați adeseori, dar n-am prădat niciodată ; am fost robiți, dar n-am robit pe nimeni ; am fost cuceriti dar n-am cercat să facem cuceriri ; am fost siluiți să ne lepădăm de lege și de neam, dar nu am siluit pe nimeni să primească legea ori neamul nostru ; am suferit mult și am răbdat îndelung, dar n-am făcut pe nimeni să suferă.

Viu s-a păstrat totdeauna în inimile noastre simțimîntul că străbunii noștri au venit aici ca să menție ordinea, să imblînzească sufletele și să apere hotarele lumii stăpînite de moravuri mai dulci. Eroii noștri, dar toți, au fost apărători de țară, de neam și de lege, mari

prin înțelepciunea cu care au știut să susțină dreptatea, și prin bărbăția cu care au respins pe asupritori, iar nu prin destoinicia lor de a stoarce măduva din oasele altora.

Chiar Mihai-vodă Viteazul, căruia cei lipsiți de judecată îi fac atîta nedreptate, a fost numai aprig și neobosit apărător. El n-a pornit lupta contra turcilor ca să strice legătura încheiată de Mircea cel Înțelept, ci ca să le impună și turcilor respectarea ei, și n-a trecut nici în Ardeal, nici în Moldova ca să cucerească, ci ca să alunge pe niște uzurpatori, cari îi erau dușmani, și să restabilească starea legală. A avut și el soarta lui Francisc de Guise și a fiului său Henric, a lui Wilhelm de Orania, a lui Henric III, și a lui Henric IV ; soarta lui Wallenstein a avut-o, căci așa era timpul în care trăia ; mișelește a fost ucis, dar turcii n-au mai îndrăznit să-și facă cuib pe pămîntul românesc și Poarta s-a lepădat de gîndul de a preface țara în pašalic. Nu pe aprigul luptător, ci pe învingător îl preamărim noi, căci murit-a el, dar cei rămași în viață au scăpat de mari suferințe, și fără de dînsul n-ar fi putut să urmeze epoca de înflorire națională a lui Matei Basarab.

Iară Vlad-vodă Țepeș, pe care unora le place să-l ia drept un fel de monstru, n-a tras în țepă pe cei ce nu voiau să i se supună, ci pe cei ce nu munceau, pe cei ce nu-și făceau datoria, pe cei ce turburau ordinea și pe cei porniți spre jaf și spre asuprire, pe barbarii timpului său, și nu ar fi urmat epoca de înflorire a lui Radu și a lui Neagoe, dacă Țepeș n-ar fi făcut în Muntenia ceea ce Ștefan a făcut în Moldova și Matei Corvinul în Ungaria. Românul adevărat, orișunde se ivește el, e neînduplecat restabilitor al buneii rînduiei.

Mare a fost Vlad, între marii timpului său, și mai ales astăzi fiecare dintre noi trebuie să fie mereu cu gîndul îndreptat spre el, ca în toată clipa să avem în vedere că nu avem să suferim în mijlocul nostru decît oameni care-și fac, în toate împrejurările, datoria, că fiecare dintre noi are să muncească potrivit cu însărcinarea pe care a primit-o și că nimănuia nu i se cuvine să trăiască din săul altora.

Aceia care sînt stăpîni pe moşii întinse nu le au pentru ca să-şi poată petrece viaţa în răsfaţare, ci pentru ca, prin neadormită purtare de grijă, să facă din ele grădini de frumuseţe, şi nu celor ce stăpînesc mari averi, ci celor ce ştiu să le chivernisească bine li se cuvine în mijlocul nostru stima generală.

Aceia cari ocupă poziţiuni înalte nu au fost ridicaţi în ele pentru ca să-şi poată face toate capriciile şi să încurageze slugărnicia, ci pentru ca să conducă o lucrare săvîrşită de mulţi împreună, să facă selecţiunea după destoinicii şi să privegheze, cu neadormire, ca fiecare să-şi facă îndeplin datoria, şi stima generală nu li se cuvine stăruitorilor ce-au ştiut să se ridice deasupra altora, ci celor ce nu scapă niciodată din vedere că cu cît mai mult eşti, cu atît mai multe şi mai mari îţi sînt datoriile, şi sînt neobosiţi în purtarea sarcinilor ce au primit şi neînduplecaţi faţă cu cei neglijenţi ori neoneşti.

Aceia cari fac negoţ nu-l fac pentru ca, profitînd de nevoile, de slăbiciunile, de nepriceperea ori de uşurinţa altora, să agonisească mari averi, ci pentru ca să mijlocească schimbul averilor, şi stima generală nu i se cuvine celui ce a ştiut să adune milioane, ci celui ce ţine mulţi oameni în continuă şi rodnică lucrare, spre reşte bogătiile ţării şi prin conducerea înțeleaptă şi concurenţă onestă reduce preţurile şi uşurează traiul zilnic.

Tot astfel meşteşugarul nu-şi exercită meseria ca să trăiască mai uşor, ci ca, prin produse solide, să satisfacă în mod efectiv trebuinţele publicului, şi nu avem să suferim în mijlocul nostru cîrpaşi, care nu-şi pricep meseria şi lucrează în pripă şi pe apucate, ci numai adevăraţi profesionişti, cari lucrează perfecţionîndu-şi meseria.

Nu se petrec însă tocmai așa lucrurile în viaţa noastră, dar așa voim să se petreacă. Mai e încă multă barbarie la noi: sînt încă proprietari care-şi lasă moşiile în părăginire ori le istovesc prin exploatare hoţească, sînt parveniţi cari s-au ridicat prin slugărnicie ori prin apucături mişeleşti, sînt neguţători cari se îmbogăţesc ruinînd pe alţii, sînt meşteşugari cari strică tot ceea ce le cade în mină — sînt, dar voim să nu mai fie.

Dacă dar străinii cari s-au stabilit în mijlocul nostru se împacă cu felul de a vieţii, pe care îl voim noi, şi sînt gata să muncească întins şi cinstit alături cu noi, ei pot să fie siguri că-i vom îmbrăţişa cu stimă şi cu iubire, orîicare ar fi legea şi neamul lor, căci îmbrăţişînd pe cei vrednici se ridică neamul nostru. Aceia dintre dînşii însă cari nu voiesc ori nu sînt în stare să se împace cu acest fel de a vieţii să nu-şi facă iluziunea că vom înceta vreodată a ne da silinţa să-i izolăm ca pe nişte înciumaţi.

Noi, care nici în timpurile de barbarie nu ne-am barbarizat, am putut să fim ruinaţi economiceste şi să ne perdem cultura intelectuală, dar nu ne-am schimbat firea şi nu putem să suferim în mijlocul nostru oameni cari trăiesc secînd puterile de viaţă ale altora. Cu cît mai mult ne ridicăm prin cultură, cu atît mai virtos iese în noi la iveală firea cea adevărată a rasei noastre şi cu atît mai neînduplecaţi devenim faţă cu cei ce nu sînt în stare să iubească pe semenii lor şi să ia parte la lucrarea obştească, cu atît mai mult stăruim ca, prin legi bine chibzuite şi prin o severă disciplină socială, să se pună zăgaz contra tuturor apucăturilor barbare.

Dacă sînt dar între evreii din ţara noastră unii cari s-au hotărît a emigra, ei au luat hotărîrea aceasta numai pentru că, oameni cu minte, au simţit că așa, ca pînă acum, nu vor mai putea să trăiască în mijlocul nostru şi se simt incapabili de a vieţii ca noi.

E o cestiune de iubire de oameni să-i încredinţăm că au toată dreptatea şi să-i sfătuim să-şi caute aiurea teren de exploatare. Aici la noi să rămîie numai cei ce voiesc şi pot să muncească întins şi cinstit şi să ia cu inimă curată parte la lucrarea noastră pentru ridicarea nivelului cultural al ţării.

ROBIA MODERNĂ

Îmi terminasem studiile juridice şi-mi făceam practica prescrisă de lege pentru censura de avocat.

Între clienții pe cari îi primisem de la principalul meu. era și o femeie care trăsesse în judecată pe mama ei pentru partea ce i se cuvenea din moștenirea rămasă de la răposatul ei tată, vreo 400 florini.

După ce procesul a fost câștigat și sentința a primit formula executorie, am ieșit la fața locului ca să pun în vânzare averea văduvei : o casă, o vie și zece pogoane de pământ, toate împreună pretinse judecătorește în 4 200 fl.

Deoarece nici la prima, nici la a doua licitațiune nu s-a prezentat cumpărător, urma ca la a treia licitațiune vânzarea să se facă cu orice preț.

Așa e porunca legii, și acum s-au prezentat trei cumpărători : concetățenii mei Spitzer, Steinbach și Goldberg.

Deoarece cheltuielile noastre de proces făceau 275 fl., eu am primit însărcinarea de a oferi suma aceasta, nici mai mult, nici mai puțin.

Concetățeanul Spitzer a oferit 276, iar concetățeanul Steinbach 277 florini... 277 fl. o dată, de două ori ! — nu dă nimeni mai mult ? 277 florini de trei ori ! Averea prețuită judecătorește la 4 200 florini a fost vîndută cu 277 florini și noi ne-am luat cheltuielile de proces, clienta noastră a primit doi florini, iar văduva, care mai avea doi copii, și-a pierdut casa, via și cele 10 pogoane de pământ.

Lucrul acesta nu-l știu din auzite : e cel din urmă proces în care am pledat, cea din urmă execuțiune la care am asistat.

Plînsetele celor două femei, căința fiicei și blestemele mumei n-au găsit nici un răsunset în inima cumpărătorului, care procedase, la urma-urmei, corect și profitase numai de dreptul pe care-l avea, în virtutea legii, ca cetățean al statului ungar. Indignațiunea mea însă pare că-l atingea.

„Mă știe — gîndeam eu — om civilizată și cu oarecare trecere, ține să nu se pună în luptă cu mine și va fi accesibil pentru un act de generozitate.“

„Mi-e milă și mie de sărmana văduvă, care a fost rău povățuită, și sînt gata să-i las întreaga avere-mi —

zise el ; mă mulțumesc cu asigurarea hipotecară a pretențiunii mele.“

După grele și îndelungate negocieri am pus dar la cale o învoială, în virtutea căreia, văduva rămînea stăpînă pe întreaga avere, fiica ei se mulțumea cu 50 florini, iară d. Steinbach rămînea creditor ipotecar pentru datoria de 1 200 florini, dați cu camătă legiuită, 6 la sută. Văduva avea dar să plătească 72 florini pe an, ba chiar și din această sumă se mai scădeau 25 fl., chiria odăii despre stradă a casei, în care d. Steinbach, om generos, voia să adăpostească o familie săracă.

Eram mulțumit, căci îmi închipuiam că am pus la cale un lucru bun.

„O ! — îmi zise primarul — de aceștia sînt în satul nostru peste o sută. Spitzer, Steinbach și Goldberg sunt tovarăși, au legături și găsesc bani ieftini. Dacă ai moarte la casă, dacă păgubești cu un bou, dacă ai vreo nevoie grabnică, unul dintre dînșii te ajută, cellalt te încurcă, iar al treilea te scapă cumpărîndu-ți averea. Fiîndcă n-are ce să facă cu ea, el ți-o lasă, dar te leagă cu hipotecă de îi rămîi rob pe toată viața și muncești numai pentru dînsul.“

Luînd informațiuni, m-am încredințat că cei trei tovarăși legaseră astfel pe toți sătenii mai nevoiași. Termenele de plată erau puse în ianuarie pentru ca pînă pe timpul secerișului creditorii să poată avea titlul executoriu, și ei nu țineau să fie achitați în bani, ci, oameni generoși, se mulțumeau și cu produse, ba chiar și cu zile de lucru. Cine avea dar, fie la vîi, fie la săpatul porumbului, fie la seceriș, nevoia de brațe se adresa la Steinbach, care avea totdeauna „oamenii lui“, pe care îi da cu chirie.

În același timp tovarășii adăpostiseră în deosebite părți ale satului, prin casele celor legați cu hipotecă, șase-sprezece familii sărace, care vindeau mărunțișuri pentru pui de găină, pentru rațe ori găște, pentru piei crude, pentru ouă furate din cuibare, pentru grăunțe furate din hambare și pentru orișice alte produse, care se adunau în magazia lui Steinbach de unde vinerea erau duse la oraș.

O însemnată parte din populațiunea Ungariei e astfel robită, și „înflorirea“ economică a statului ungar e mai ales rezultatul acestei robii, care face ca munca să fie ieftină, prețul produselor să scadă și producțiunea să crească, în vreme ce muncitorul cade în mizerie din ce în ce mai neagră și e din zi în zi mai istovit.

Aceeași e soarta muncitorului de prin orașe. Nemaiputînd să susțină concurență cu fabricile, care lucrează ieftin și prost, cei mai mulți dintre dînșii au fost nevoiți să intre în sîmbria capitaliștilor, care nu-i lasă să moară de foame.

Milioane de oameni au ajuns astfel să trăiască numai de azi pe mîine, muncind spre a spori bogățiile altora, zbătîndu-se în mizerie fără de scăpare, agitați mereu de o viuă și legitimă nemulțumire și împinși în mod fatal spre o catastrofă socială.

Se întîmplă adeseori că cele mai viguroase păduri de stejar, lăsate în părăginire, sînt înecate de plop, de salcie, de tei ori de alte esențe, care cresc mai repede decît stejarul. Vîntul duce sîmînța de plop și-o risipește printre stejar, și plopul răsare în umbra stejarului, crește cu chiu cu vai subțire și lung; ajuns însă deasupra, el își întinde crăcile, se îngroașă în trunchi, își face rădăcini puternice și ia aerul și lumina stejarului care, încetul cu încetul, se umple de mușchi și de bureți și se usucă în cele din urmă.

Tot astfel se petrec lucrurile în viața socială a Ungariei. Un singur om rău e destul ca mii și mii să cadă în robia celor ce nu iau parte la durerea obștească, ci trag folos din strîmtorările altora. Acela care s-a ridicat odată deasupra, îi înăbușe pe cei rămași în strîmtorare, și aceștia nu se mai pot ridica la aer și la lumină. Atît prin sate, cît și prin orașe, averile se adună, încetul cu încetul, în mîinile cîtorva, care propagă demoralizarea prin o viețuire fără de frîu, și din zi în zi se sporește numărul celor ce nu mai au nimic, nu sînt stăpîni nici pe propriile lor puteri și sînt mînați spre ură neîmpăcată.

Românii au înființat băncile lor ca să se răscumpere unii pe alții și să scape de robia aceasta. Băncile aceste, însă, susținîndu-se în luptă cu capitaliștii mari, îndeosebi muncitorilor agricoli nu pot să le dea bani destul de ieftini. Și ele robesc dar, o robie mai ușoară, dar tot robie. Comitatele din nordul Ungariei însă, unde nu există asemenea bănci și unde exploatații se sporesc mereu, sînt cu desăvîrșire ruinate, iar Șesul Țării Ungurești e plin de o populațiune care se zbate mereu fiindcă proprietățile au trecut în mîinile exploataților, care istovesc puterile muncitorilor.

Nu mai e dar acolo vorba nici de naționalitate, nici de rasă, nici de religie, ci de restabilirea bunei rînduiei sociale, de preîntîmpinarea unei mari catastrofe.

Dacă gospodarul trebuie să curețe plopul și salcia și teiul din pădurea de stejar, dacă grădinarul trebuie să curețe pomii de omizi, de insecte, de păduchi, de rugină, de mușchi și de bureți, oamenii de stat trebuie și ei să privegheze ca cei ce nu sînt în stare să trăiască din roadele propriei lor munci să nu poată trăi sugînd măduva din oasele celor harnici și muncitori și ca elementele viguroase să nu poată fi robite de cele parazitice.[...]

MIZERII

Adevărata măsură a culturii omenești e stăpînirea de sine.

E mai presus de orișice îndoială că cel mai puternic îndemn la lucrare sînt trebuințele. Cu cît ele sînt mai multe și mai mari, cu atît mai încordate sînt și silințele de a crea mijloace pentru satisfacerea lor. Privind deci lucrurile din punctul de vedere al economiei naționale, sporul trebuințelor e un îmbucurător semn de progres, căci el aduce cu sine și sporul producțiunii și animează comerțul. Meșteșugari, fabricanți, neguțatori,

cămătari, samsari și oameni politici, toți se bucură când se încredințează că trebuințele publicului sunt în creștere, căci pe creșterea aceasta se întemeiază întreaga economie publică. Fețele tuturor sunt luminate de același zîmbet de mulțumire când prin coloanele ziarelor se face constatarea că vămile, regia, căile ferate, dările indirecte ori accisele dau venituri din ce în ce mai mari, căci nu numai casele publice se umplu, dară sporul consumațiunii e totodată un învederat semn de progres în ceea ce privește bunul trai și mersul vieții culturale.

Au trăit, cu toate acestea, și mai trăiesc și azi oameni cu minte, care s-au întristat ori se întristează în fața sporului neîncetat al trebuințelor. Unul dintre aceștia, Jean-Jacques Rousseau, a mers chiar pînă la afirmarea că în lipsa de cultură omul e mai capabil de fericire.

El n-avea dreptate. E însă învederat că fiecare trebuință e o nevoie și că nevoile vieții sunt cu atît mai multe și mai grele, cu cît mai felurite și mai mari ne sunt trebuințele. Acesta e lucrul de care ne plîngem în fiecare zi, și idealul nostru de existență, fericirea cea vecinică e o viață fără de trebuințe.

Deși dar mai puțin învederat, tot atît de adevărat e că trebuințele mari sunt semne de inferioritate intelectuală ori morală, și că cu cît cineva e mai sus în scara dezvoltării omenești, cu atît mai mărginit e în trebuințele sale.

Să ne închipuim un om de superioritate deplină, deștept, instruit, plin de vigoare trupească, frumos la chip și la făptură, bogat, odraslă a unei familii de frunte și stimat de toți cei ce-l știu. Omul acesta nu are decît să mai fie și stăpîn pe pornirile sale pentru ca să fie fericit el însuși prin sine, să se mulțumească cu puțin și să nu se plîngă niciodată că i-a fost dat să trăiască în lumea aceasta.

O durere adîncă îi va cuprinde, cu toate acestea, întreaga ființă. Privind împrejurul lui, el vede numai oameni, fie mai puțin deștepți, mai lipsiți de instrucțiuni, mai puțin viguroși ori mai puțin frumoși, fie mai săraci ori mai puțin stimați, fie mai puțin stăpîni pe sine înșiși, niște nevoiași, cari în fiecare clipă sunt ispi-

țiți a se plînge c-au fost osîndiți să trăiască. Oamenii aceștia sunt pentru dînsul un nesecat izvor de durere, și durerea aceasta e pentru dînsul un necurmat îndemn de a se mulțumi cu puțin, ca să-și poată petrece viața ostenind pentru alții.

N-avem decît să ne uităm bine împregiurul nostru pentru ca să ne încredințăm că au trăit, ba trăiesc și azi în mijlocul nostru asemenea oameni superiori. Vor fi avînd și ei slăbiciunile lor, căci tot oameni sunt, dar felul lor de a viețui e dovadă că cu cît cineva se simte mai sus în scara existenței omenești, cu atît mai puțin cere pentru sine ca să poată da cu atît mai mult pentru alții, căci cea mai omenească din toate mulțumirile e să alini suferințele semenilor tăi.

Nu e dar un mîft, ci o vorbă foarte înțeleaptă când ni se zice: „Fie-vă milă de oamenii cu trebuințe mari, căci ei sunt niște nevoiași, și oprîți-vă cu respect în fața celor ce se mulțumesc cu puțin, căci ei sunt oameni adevărați.“

Mai e apoi un cuvînt pe care n-avem să-l trecem cu vederea.

Purtarea de grijă pentru ziua de mîine este și ea una din pornirile prin care omul se deosebește de animale. Cu cît mai mult ești om, cu atît mai bine iese în tine la iveală această pornire, și cu cît mai mult perzi pornirea aceasta, cu atît mai virtos te cobori însuși pe tine în rînd cu animalele, care, stăpînite de trebuințele lor firești, nu au nici o purtare de grijă pentru cele viitoare.

Milă să ne fie dar și de oamenii nesățioși și risipitori, care, însetați de plăceri trecătoare, scapă din vedere viitorul cu nevoile lui, și cu respect să ne oprim numai în fața celor ce-și chivernisesc avutul cu multă cumpăneală.

N-au, se-nțelege, să susțină aceste reguli de viețuire oamenii de afaceri, nici mai ales evreii, cari cumpără și vînd, mijlocesc și împrumută și se susțin numai profitînd de strimtorările celor lipsiți de bună-chibzuință. Au însă să le susție toți cei ce sunt cuprinși de durere când văd mizeriile în care se zbat semenii lor.

Sunt puțini nenorociți cari au, în adevăr, trebuințe mari. Cei mai mulți sunt mînați, fie de amorul propriu, fie de vanitate, fie de ambițiune să facă lux în îmbrăcăminte, în hrană, în instalațiuni casnice, în servitori, în reprezentațiuni, în tot ceea ce constituie aparențele culturai pentru ca să pară mai mult decît ceea ce sunt și să fie tolerați în societatea celor ce nu sunt deopotrivă cu dînșii ori nu merită să fie socotiți în rîndul oamenilor cumsecade.

În loc de-a ne opri cu respect în fața celor ce ne dau pildă prin viețuirea lor înțeleaptă, noi stăm uimiți în fața celor ce caută să ne sperie prin nesățiu, prin desfriu și prin risipă și ne siluim înșine a face cheltuieli, ca să putem întreține relațiuni cu dînșii. Astfel, așa-numitele exigențe sociale au ajuns a fi atît de exagerate, încît, omul cu minte e nevoit a renunța la mulțumirea de a mai întreține relațiuni cu prietenii săi, care-l obligă să facă cheltuieli nebunești.

N-avem dar decît să ne pătrundem de convingerea că adevărata cultură consistă în păstrarea măsurii drepte și să ne îmbărbătăm unii pe alții pentru ca să scăpăm de tirania cîtorva dezechilibrați, care-și vor veni și ei în fire îndată ce vor fi simțit că stima și considerațiunea nu pot s-o cîștige în societatea noastră decît oamenii chibzuiți.

Statul român și-a redus cheltuielile cu 10 la sută și în timp de mai puțin decît doi ani a ajuns să iasă din cele mai grele strîmtorări. E puțin ceea ce s-a făcut. Multul se va face numai după ce fiecare dintre noi își va fi redus cheltuielile, și sunt mulți aceia cari ar trăi în larg și dacă le-ar reduce și cu 50 la sută.

Ne simțim cu toții ușurați știind că poate statul român să plătească cametele milioanei imprumutate de la alții spre a crea așezăminte de utilitate publică; fericiți nu ne vom simți decît atunci cînd vom fi ajuns ca noi înșine să primim cametele. Și nu ne trebuie decît cîtiva ani stăpînire de sine pentru ca acele milioane în mîinile noastre să fie, căci binecuvîntat e pămîntul țării noastre și muncitorii lui se mulțumesc cu puțin.

Temelia vieții sociale e familia. O știm aceasta cu toții atît de bine, încît e un fel de banalitate s-o mai zicem.

Încă din copilărie mi s-a întipărit în minte învățătura că Dumnezeu ne este tuturora părinte și că astfel noi ne suntem unii altora frați. Am învățat apoi la școală ori am citit în cărți, în reviste și în gazete că mărirea Romei din virtuțile familiale ale părinților a obîrșit și, fiind vorba de virtuțile cetățenești, nu uităm niciodată pe Cornelia, mama Grachilor. Ne dăm în același timp seamă că cea mai mare și totodată mai veche dintre societățile omenești azi în ființă, cea chinezească, prin păstrarea cu sfințenie a cultului familial, a putut să dăinuiască, în vreme ce alte societăți ajunse la mare dezvoltare culturală s-au deschegat.

Stăm, cu toate aceste, la îndoială cînd vorba e să tragem cuvenitele concluziuni din această premisă neîndoioasă.

E învederat că bunul fiu, care-și face datoria față cu părinții săi și-și dă în toate împrejurările vieții sale silința de a nu-i mîhni prin faptele sale, e totodată și bun frate, căci nu se poate să iubești pe un părinte fără ca să iubești și pe copiii lui.

Încă mai învederat e că acela care e bun fiu și bun frate are să fie și un bun soț și bun părinte, căci mulțumirea părinților și a fraților o facem cînd ne încordăm toate puterile ca să păstrăm buna armonie în viața casnică și să scoatem oameni vrednici din copiii noștri, și firea ea însăși a pus mai multă iubire în părinte către copii decît în copil către părinți.

E învederat dar și că acela care, fiind bun fiu, bun soț, bun părinte și bun frate, s-a deprins a suporta scăderile altora și a-și căuta mulțumirea vieții multumind pe alții, are să fie om bun, deci și bun prieten, bun tovarăș de lucrare, bun cetățean, pe care putem să ne răzemăm în toate împrejurările.

Am sta, cu toate aceste, la îndoială când ni s-ar zice că e lucru foarte riscant să ne însoțim cu oameni care nu sunt buni fii, buni părinți, buni soți ori buni frați, și că cea mai de căpetenie datorie cetățenească e a crește buni fii și bune fiice.

N-avem însă să stăm la îndoială : a fi bun părinte e în adevăr cea mai de căpetenie datorie cetățenească, și patriotismul numai în familie se poate cultiva.

Acela care n-a câștigat în familie deprinderea de a trăi spre mulțumirea altora, numai cu anevoia va mai fi putând s-o câștige, după ce a ieșit în lumea cea mare, și numai omul lipsit de judecată poate să-și pună nădejdea în cei ce nu sunt buni fii, buni părinți, buni soți și buni frați, căci pe nimeni nu poate să iubească și față cu nimeni nu poate să fie de bună-credință cel ce nu iubește pe cei mai de aproape ai săi și el numai de interesele sale individuale e determinat.

Dar sunt și vor și fi totdeauna buni patrioți, care n-au avut parte să fie soți și părinți. N-avem însă decît să cercetăm și ne vom încredința că ei sunt buni fii și au slăbiciunea de a-și petrece viața în purtare de grijă pentru binele altora, căci deprinderea de a fi mulțumit când poți să faci mulțumirea altora, câștigată în copilărie, nu se pierde niciodată.

Ceea ce nouă ne lipsește e deprinderea aceasta.

Întocmai precum din cele mai bune școli ies câteodată oameni de nimic și din cele mai proaste școli pot să iasă oameni distinși, familiile cele mai bune pot și ele să aibă membri degenerați, și din familii stricate pot să iasă, prin o firească reacțiune, cei mai buni oameni, căci educațiunea se întemeiază în familie, dar se desăvârșește în lumea cea mare.

Avem și noi mulți buni fii, buni soți, buni părinți și astfel și buni cetățeni, și aceștia sunt cei ce conservă ființa societății noastre ; ei o conservă însă în luptă necurmată cu cei ce nu sunt deopotrivă cu dînșii și nu sunt sprijiniți în această luptă, nu au mulțumirea de a-și ști meritele necunoscute, ci-și găsesc răsplata numai în conștiința de a-și fi făcut datoria.

Nu face societatea noastră nici o deosebire între omul ce poartă cu inimă curată sarcinile vieții familiale

și cel ce se ferește de ele. Cu totul altul e punctul de vedere, din care ea-și grupează membrii.

„Ai copii ?“ „Să-ți trăiască !“ „N-ai ?“ „Dumnezeu să te ferească de ei !“, căci fără de copii e mai tîgînită viața.

Acesta e punctul de vedere din care românul normal privește cea mai de căpetenie din cestiunile sociale.

Copilul nu mai e, cum era odinioară, un noroc la casa românului, ci o belea, și lumea, în care trăiești, nu te fericește, nici te ajută, nici te consideră mai mult, ci te plînge și te respinge, dacă ai casa plină de copii.

Exigențele societății fiind mari, exagerate, chiar ne-bunești, vrednici de considerațiune și de încredere sunt socotiți numai cei ce pot răspunde la ele. Omul cu copii însă, dacă nu e cu desăvîrșire stricat, trage de la gura sa, ca să le dea copiilor săi, nu mai poate dar să ție pept, iar societatea nu ține seamă de greutatea pe care le poartă și nu-l iartă, căci e lucru de „rău gust“ să-ți neglijezi relațiunile de dragul copiilor, și tolerat e în societate numai cel ce-și neglijează copiii, dacă din nenorocire îi are, ca să-și poată „cultiva“ relațiunile.

Ce fel de oameni pot să iasă din acești copii care în toată clipa simt că ei sunt o sarcină pentru lumea în care trăiesc ? Dacă au parte de purtare de grijă, ei își iubesc părinții, dar intră în lume cu gîndul că vor avea să poarte o luptă grea ; iar dacă sunt neglijenți, nu mai pot să iubească pe nimeni și uresc societatea, care i-a horopsit din clipa nașterii lor.

Acesta e adevărul asupra căruia trebuie să ne steie ațintite mințile.

Ne plîngem c-a slăbit simțămîntul religios, conștiința datoriilor și pornirea spre bine, că copii bine crescuți se strică îndată ce ies de sub privegherea directă a părinților săi și că suntem nevoiți a risipi o însemnată parte din roadele muncii noastre numai ca să fim tolerați în societate.

Stăruim dar pentru îndreptarea moravurilor.

Îndreptarea aceasta numai din familie poate să pornească.

În familie se cultivă simțămîntul religios, conștiința datoriilor și pornirea spre bine. Pot aceste, ce-i drept,

să se peardă în o societate stricată, dar nici în cea mai bună societate nu le putem cîștiga, dacă nu le avem din familie.

Puțin e dar ceea ce statul și școala pot să facă pentru îndreptarea moravurilor noastre : cînd e vorba de familie, numai presiunea societății poate să aibă efect co-rectiv.

Dacă suntem în adevăr convinși că temelia vieții sociale e familia, trebuie să ne îmbărbătăm a trage din acest adevăr convenitele concluziuni pentru practica vieții și să facem o selecțiune firească, deosebind pe cei ce țin de cei ce nu țin în practica vieții lor seamă de acest adevăr.

Sunt bune moravurile noastre, căci prin ele ni-am păstrat timp atît de îndelungat ființa, dar suntem slabi de inger noi, care ne lăsăm a fi terorizați de cei ce nu li se supun. Să-i terorizăm noi pe dînșii, să-i silim a respecta moravurile rămase de la părinții noștri și îndreptarea va fi făcută.

RĂZVRĂTIREA DIN ROMÂNIA

Jale grea cuprinde pe tot omul cu suflet curat, iar pe noi românii îndeosebi ne cuprinde și rușinea în fața celor ce se petrec de cîteva zile pe pămîntul României.

Mintea ți se oprește în loc cînd îți dai seamă că oamenii de stat ai României care în atîtea rînduri au dat dovezi de mari destoinicii, în ceea ce privește conducerea afacerilor publice, au putut să fie, cum au fost, surprinși de cea mai îndîrjită din toate mișcările ce s-au produs pînă acum în mijlocul poporului român.

Surprinși au fost însă și cei acum răzvrătiți ei înșiși : toate au venit și pentru dînșii pe neașteptate și fără de nici o pregătire, toate se urmează fără de plan și fără de conducere — ca izbucnirea unei puteri elementare.

E adevărat că de puțină cultură a avut parte sateanu-l de aici și că, în urma unei exploatari neomenoase,

țărănimea e agitată de o nemulțumire mai mult ori mai puțin legitimă ; exagerează însă cei ce zic că nemulțumirea aceasta se dă pe față în răzvrătirile de azi.

Românul a trăit totdeauna în mizerie și zice el însuși că Dumnezeu să nu-i deie cît poate să rabde, iară noi, cari trăim cu dînsul, îl cunoaștem și știm să-i deschidem inima, ne-am încredințat pe deplin că a avut el și mai puțină cultură și a suferit și mai greu decît astăzi, fără ca să se fi răzvrătit. Nu, nevoile economice, orișicît de grele ar fi ele, așa singure n-au putut să-l scoată pe țaranul de aici din sărite. Sărac e, fără îndoială, țaranul, dar sărac se simte mai ales pentru că nu are pe nimeni, nici popă, nici dascăl, nici primar, nici notar nu are, căci din aceștia stăpînirea și-a făcut — nu oameni de încredere și ajutori cu inima deschisă, ci unelte umilite. Pînă chiar și feciorii țaranilor sunt, după ce au învățat carte, nevoiți a se lăpăda de părinții lor, dacă e vorba să-și poată face drum prin lume.

Acesta e marele și tristul adevăr care trebuie să fie mărturisit fără de incunjur și de care trebuie să ție seamă cel ce vrea să înțeleagă îngrozitoarele fapte ale sătenilor din România.

Nu ar fi fost cu puțință cele ce se petrec, dacă preoții, primarii, învățătorii și notarii ar avea convenita autoritate și s-ar bucura de încrederea poporului, și n-ar fi fost surprinși stăpînitorii, dacă cei ce trăiesc în mijlocul poporului ori au ieșit din mijlocul lui ar avea destulă trecere ca să poată îndrăzni să spună cu inima deschisă adevărul.

Marea nenorocire a timpului în care trăim e că sunt încă puțini oameni care-și dau seama că om e orișicare om și că pe sine însuși se înjosește cel ce umilește pe semenul său.

Superioritatea, de orice fel ar fi ea, e luată drept un titlu spre a umili pe cel socotit inferior. E lucru firesc că cel ce suferă și rabdă își descarcă veninul asupra celor ce-i sunt inferiori, și-n cele din urmă veninul se descarcă asupra țaranului, care le este tuturor inferior.

Îți dă românul și cămașa și pielea, dacă știi să-l iei cu binele și să-l omenești ; dacă-l jighești însă în simțămîntul lui de dignitate, rabdă cît e nevoie, dar fierbe-n

el și nu uită, se supune, dar i se închide inima și te paște.

Aici e cheia înțelegerii.

Un ziar din Capitala României publică în numărul de la 15 martie o notiță, în care ni se spune că un proprietar, d-l Duiliu Zamfirescu, deci un om cu multă înțuiune și un observator fără îndoială bun, aflându-se la Ministerul de Interne, a zis că „în județul Prahova a observat o mare agitațiune printre țărani din acel județ, cari păreau *gatat a se răzbuna acum pentru cele mai mici neajunsuri* ce-au avut a suferi în decurs de *mai mulți ani*“.

Același lucru îl spun toți cei ce și-au dat, ca mine, silința de a-i potoli pe oameni : i-a orbit setea de răzbunare și i-a dezbrăcat de firea omenească.

De aceea au trebuit să izbucnească răscoalele mai întâi în Moldova.

Eu nu sunt deloc filosemit, dar inima mi-a sîngerat totdeauna cînd am văzut disprețul neomenos, cu care evreii, chiar cei mai de frunte, sunt tratați în Moldova. E deci lucru firesc că e vai de sufletul românului, care-a ajuns să-i fie ovreiiului din Moldova slugă, și mulți au acolo parte de soarta aceasta. A fost dar destul să se răzvrătească unul, pentru ca toți să sară în picioare, și mișcarea s-a pornit asupra evreilor — nu pentru că sunt evrei, nici pentru că despoaie, ci pentru că e greu, afară din cale, să te știi batjocorit pînă chiar și de cei mai disprețuiți oameni.

Nici n-au omorît la începutul mișcării moldovenii pe nimeni, nici n-au jefuit avutul nimănui, ci au devastat numai și au batjocorit pe batjocoritorii lor.

Nu ar fi făcut-o nici aceasta, dacă ar fi avut cui să se plîngă și de la cine să primească fie satisfacțiune, fie mîngăiere : ei se socotesc însă ca neavînd pe nimeni, ceea ce nu e adevărat.

Aici pe Argeș era liniște deplină și nu-i trecea nimănui prin minte să se răscoale, dar țărani de aici nu ziceau „ei“, ci „noi“ cînd era vorba de cei din Moldova. M-am mirat văzînd manifestarea acestui simțămînt de solidaritate națională, foarte în curînd însă m-am speriat

încredințîndu-mă că solidaritatea nu e „națională“, ci de clasă socială. Țărani din Muntenia se simțeau una cu cei din Moldova — nu pentru că români, ci pentru că țărani sunt și unii și alții.

Îndată ce a sosit vestea că au căzut cîțiva morți, nici un sătean nu mi se mai uită în ochi și de la oameni, căroro le-am făcut mult bine și cari mi-au dat adeseori dovezi de iubire, nu am mai putut scoate decît vorbe ca „Da, domnule !“ „Tot ce se poate !“ ori „De, mai știu și eu ?!“

Era firească și temerea, și indignațiunea de care au fost cuprinse clasele mai culte și mai înstrăinate în fața celor petrecute în Moldova, dar are multă dreptate ziarul englezesc care zice că aici nu numai energie, ci totodată și *prudență* multă se cerea. S-au înșelat cei ce credeau că se vor speria țărani, dacă vor vedea că curge sînge : ei s-au îndirjit ca fiara rănită.

A ieși la iveală marele adevăr că cel ce nu se teme de Dumnezeu, de nimic nu se mai teme, și groaznic suntem certați pentru că am suferit în mijlocul nostru pe atei și pe batjocoritorii sfintei legi a părinților noștri.

Nu români, nu oameni, ci fiară încruntate sunt cei care se luptă azi pe pămîntul României, și dacă am trece cu vederea valurile de sînge vărsat și pagubele înspăimîntătoare, tot am rămînea deznădăjduiți gîndindu-ne la mînia neîmpăcată care rămîne în suflete și care desparte țara în două.

O singură mîngăiere ne rămîne : că, în urma acestei grele încercări, conducătorii vieții noastre morale vor ajunge, în sfîrșit, să se convingă cu toții că trebuie neapărat să fie ocrotiți țărani prin măsuri înțelepte, nu numai în ceea ce privește starea lor economică, ci și în viața morală, dar că atît numai nu e destul.

Ceea ce mai presus de toate îi trebuie României sunt arhierii cu vază deplină și preoți, cari se bucură și în sus de cinstea cuvenită, biserică în înțelesul cel sfînt al cuvîntului îi trebuie, iar dac-o are pe aceasta, vin și celelalte mai mult ori mai puțin ele de ele.

Jalea grea ne cuprinde și rușine adîncă în fața dezlănțuirii celor mai josnice patimi, dar pierderile nu sunt prea mari, dacă ele ne vor duce la convingerea aceasta, căci adevărat, de mii de ori adevărat e că poporul român nu-

mai reîntorcându-se la legea și la obiceiurile părinților săi poate să vecuiască și că peirea lui sunt străinele legi și străinele obiceiuri.

În zadar ne sunt și cultura și bogățiile și așezămintele civilizatoare, dacă nu ne socotim frați unii pe alții și nu ne iubim între noi.

O ceartă dumnezeiască e ca românii ei îpșiși să-și facă ceea ce nu le-au făcut nici turcii, nici tătarii, nici cazacii, chiar nici mongolii.

MEMENTO

Românul veacuri întregi de-a rîndul a suferit, om chibzuit însă, el s-a stăpînit, s-a supus și a răbdat așteptînd să-i vie timpul de ușurare. E lucru firesc că, așteptînd mereu, inima i s-a închis, și el tace, le primește toate cu umilință și nu-și dă pe față gîndurile nici mai ales pornirile, cari nu pot să fie decît îndirjite. De aceea cei ce-l știu numai cum el li se arată, îl socotesc om bleg și lipsit de bărbăție, cu care poți să faci fără de frică tot ceea ce vrei.

Noi, care, știind să-i deschidem inima, îl cunoaștem cum el în adevăr este, suntem nu numai ca frați ai lui și ca cetățeni, ci și ca oameni datori a spune adevărul asupra lui, și, în fața groaznicei nenorociri prin care trece neamul nostru, trebuie să facem cu toată căința mărturisirea că nu ni-am făcut îndeajuns datoria aceasta.

Marele nostru poet, stăpînit de cea mai curată iubire de oameni, a zis că e „teribil“ românul în mînie, iar Eminescu și Coșbuc și Goga numai zbuciumați de cea mai sfîntă durere au dat cu atîta claritate profetică pe față amărăciunea adunată în inimile românilor. Oamenii „cu minte“ însă au luat adevărul drept fantezie a unor visători, ba unii dintre dînșii puneau pe apostolii împăcării în rîndul mișcilor, care propagă spiritul de răzvrătire.

Au mai fost și alții, care, presimțind primejdia, au stăruit cu toată bărbăția ca să se ieie cît mai curînd măsuri pentru împăcarea românului de atîta timp nedreptățit;

aceștia însă ori au fost urgisiți, ori au grăit în pustiu ca Alimăneșteanu, care, vara trecută, le-a spus marilor proprietari cu toată asprimea adevărul.

Văzîndu-le aceste, mulți dintre noi ne-am intimidat, ne-am tras într-un colț și n-am îndrăznit să spunem adevărul alături de cei ce au avut bărbăția de a-l mărturisi, ci am lăsat să se înșele cei ce înșelați voiau să fie.

Să ne îmbărbătăm acum și să ne facem îndeplin datoria.

Nu este adevărat că străinii pripășiți în România sunt cei ce au pornit mișcarea nenorocită : aceasta o zic numai cei ce nu-și dau seamă despre cele ce se petrec. Adevărul e numai că toată țigănia și toți oamenii fără de căpătii s-au ținut în coada răzvrătiților să profite de ocaziune, ca să-și facă poftete. Aceia cari au umplut lumea de groază sunt românii, și trebuie să știm și noi și să le spunem și altora că așa e românul cînd lipsa de cruțare-l scoate din răbdare.

„*In hostem suprema auctoritas esto*“ ziceau străbunii lui : așa zice și el, și de aceea om cuminte dușman să nu și-l facă.

O mare nedreptate fac dar aceia cari spun că guvernul României prevedea, ori putea să prevadă, că țărănia are să se răzvrătească și că el e vinovatul de a nu fi luat din timp cuvenitele măsuri de precauțiune. Nici guvernul, nici opozițiunea nu puteau să se aștepte, după un an de belșug, la așa ceva. Chiar noi, cari trăim la țară și avem legături cu vlăscenii eram și după pornirea mișcării din Moldova siguri că aici n-are să se întîmple nimic.

Agitați de adîncă nemulțumire sunt țărani încă de mult, și au fost totdeauna și oameni cari și-au dat silința să-i scoată din minți ; românul e însă rezistent și-și pierde cu anevoie sârta.

Cum se face că acum, așa deodată, și-a pierdut-o ?! În fața acestei întrebări avem să ne dăm seamă că-n inimile românilor din Regatul Ungar s-a adunat amărăciune mai multă decît în ale fraților lor din Regatul Român, și că priveghem cu toții ca ei să-și stăpînească durerea.

Văzînd cum pe pămîntul României frații se omoară fără de milă între dînșii și își nimicesc avutul, adunat cu multă sudoare, trebuie să ne cutremurăm gîndindu-ne la

o izbucnire pătimașă, pe care dușmani nesocotiți ai neamului românesc vor fi voind s-o pună la cale tocmai spre a-i putea strivi pe români.

Zi și noapte să priveghem ca nimeni să nu se poată apropia cu vorbe ispititoare de frații noștri. Inimile lor numai nouă să ne fie deschise, și unii cu grai viu, alții prin scrisa noastră să-i mîngăiem și să-i pătrundem de adevărul că adevărata bărbăție în stăpînirea de sine consistă și că cel ce își pierde stăpînirea de sine, fie moșic, fie boier, nu om, ci fiară este.

„Țăranul s-a răzvrătit fiindcă e străin în casa lui“, a zis unul dintre marii proprietari întruniți zilele aceste la București.

Așa este! S-a răzvrătit fiindcă se vedea părăsit de toți, fiindcă nu putea să se plîngă, nici să-și ușureze sufletul mărturisindu-și durerile, fiindcă nimeni nu-l mîngăia, nimeni nu-i dădea dreptate, nimeni nu-l îmbărbăta să-și poarte cu răbdare suferințele.

Voi preoți din Ardeal, din Țara Ungurească și din Banat, pe care încă din timpuri mai bune împăratul vostru și arhieriei voștri v-au înzestrat cu autoritatea cuvenită, păstoriți-vă turma după rînduiala Sfinților Părinți, mîngăiați pe cei obidiți, îmbărbătați pe cei slabi de înger, păstrați încrederea obștească și privegheați ca fiii voștri sufleșteți nimic fără de știrea voastră să nu facă.

O mare mîngăiere a fost pentru întregul neam românesc că-n vreme ce în România toate sufletele sunt înecate în valuri de durere, la Lugoj s-au adunat mii de români pentru ca-n luptă bărbătească, dar liniștită, să aleagă pe un protopop și să-l trimită ca om de încredere al lor în Dieta Ungară, ca să facă acolo mărturisire adevărată despre ceea ce ei gîndesc, sunt și vor.

Așa avem să facem noi românii, și preoțimea română întreagă trebuie să înțeleagă că acesta e drumul pe care are să-l apuce.

Voi ceilalți cărturari de toate treptele nu vă depărtați de obirșia din care ați ieșit, nu vă-nstrăinați de frații voștri, fiți mîndri de neamul vostru, căci nimic nu răzvrătește deopotrivă cu îngîmfarea celui ce s-a ridicat și o mare mîngăiere e pentru întregul popor să fie „omenit“ de cei ajunși în trepte mai înalte.

Aveți cu toții ambițiunea amicului meu Brediceanu, care a dovedit că avea dreptate cînd a zis că „nu e ministru, dar are la el acasă putere mai mare decît toți ministrii“.

Iar puterea aceasta și-o cîștigă fiecare spuind fără de încunjur adevărul asupra sentimentelor poporului, căci prin aceasta ușurează inimile celor amăriți și-[și] face datoria față de neamul, față cu Țara și față cu Tronul.

Orișicît de oarbă ar fi minia celor interesați ca adevărul să nu iasă la iveală și orișicît de mult ar fi prigonii cei ce-l mărturisesc, să stăm cu capetele ridicate și să vorbim fără de șovăire, căci numai așa se poate susține spiritul de ordine în masele mari, care se zbat numai cînd glasul celor ce vorbesc pentru ele e înăbușit ori răsună în pustiu.

„Voi să fiți liniștiți și să vă căutați fiecare de treburile sale, căci suntem aici noi, care nu vom înceta a stăruii să vi se facă dreptate.“

Așa să li se zică românilor din Regatul Ungar, și așa să se și facă.

SCRISOARE DIN FRIBOURG

1 mai st. v. 1907

Iubiților mei prieteni,

Se-implinesc două săptămîni de cînd mă aflu aici, și din ora sosirii mele și pînă astăzi lacrimile îmi năvălesc mereu în ochi, iar ceea ce le stoarce e și jalea și rușinea ce mă cuprinde cînd în fața celor ce se petrec aici îmi aduc aminte de starea ticăloasă în care se află poporul nostru, și-mi dau seamă despre zădărnicia muncii săvîrșite în timpul vieții noastre spre a-l îndruma spre o viețuire mai omenească.

Nu am venit aici de bunăvoie, nici ca să mă „distrez“, ori să fac studii; aflîndu-mă însă în această atmosferă curată, mi s-au despaienginit ochii, mi s-a limpezit mintea și, acum, după două săptămîni, mi s-a deschis inima.

Chiar din clipa intrării mele în țara aceasta m-am simțit umilit văzînd curățenia, simplitatea, soliditatea și rînduiala aspră în toate pînă în cele mai mici amănunte, ca ceva firesc, de sine înțeles și neapărat, care nici că se poate altfel.

Finețe și țarini, păduri, rîuri și drumuri, case, curți și grădini, chiar grajduri și cotețe, toate miroase, cum zice românul, a curățenie, toate sunt frumoase prin simplitatea și soliditatea lor și prin buna rînduială în care sunt ținute. Sunt aici toți, pînă la cel din urmă, pătrunși de gîndul că stăpînirea pămîntului se cuvine numai celui ce știe să facă grădina de frumusețe din el.

Am făcut așa, neavînd altă treabă, plimbări prin împrejurimi și am trecut pe la multe gospodării țărănești. Ar trebui să scriu cărți întregi, ca să pot înșira tot ceea ce am învățat în ceea ce privește purtarea de grijă ca toate să fie curate și în bună rînduială și ca nici măcar o cracă uscată, o zdreanță, un oscior, un fir de gunoi ori un ciob să nu se peardă fără de folos.

Prin orașe acest spirit gospodăresc iese la iveală în dimensiuni mari.

Nu vorbesc de Zürich, de Berna, de Lausana, nici mai ales de Geneva, giuvaerul țărilor din Alpi, ci de Fribourgul mai mic și mai puțin bogat, de unde la tot pasul dai de o mănăstire, de o biserică, de un colegiu ori de vreo școală și unde roiesc călugării și călugărițele de toate ordinele, precum și școlarii și școlărițele ce s-au adunat nu numai din Elveția, ci din Germania, din Franța și din Italia, iar din Orient cu deosebire din Bulgaria.

Am sosit seara, și dimineața zilei următoare, pe la 8, cînd am ieșit, orașul mi se părea oarecum mort și-mi reamîntea versul lui Eminescu: „S-a stîns viața falnicei Veneții“. Abia pe ici, pe colo trecea prin stradele deșarte cîte un călugăr, cîte o călugăriță, cîte o femeie ce se-ntorcea cu coșul pe braț din piață ori cîte un călător ce mergea ducîndu-și geanta la gară, unde trenurile sosesc și pleacă din zece-n zece minute. Cînd însă clopotele de la număroasele biserici au început să sune de ameazăzi, ulițele s-au umplut deodată de o lume, care grăbea ca să-și ieie masa în toată tigna și să mai și poată răsufli mai nainte de a se întoarce iar la lucru.

Aici toți sunt zoriți ca să-și facă treaba și apoi să se bucure în toată tigna de viață, iar rostul chivernisitorilor orașului e să le ușureze tuturora munca și să le îndulcească traiul.

Orașul e așezat pe ambii țărmuri ai rîului Sarina. Partea lui cea veche e îndesuită în valea strîmbă a rîului, sub stînci prăpăstioase. Deasupra acestor stînci, la înălțime de două și trei sute de metri, se aflau în trecut numai mănăstiri și castele ale cavalerilor. Încetul cu încetul s-au zidit însă printre aceste alte case mari, și azi viața industrială, cea comercială și cea culturală a orașului se desfășoară mai ales în această parte de sus a orașului. Și aceasta e ruptă însă în mai multe bucăți de cinci văi adînci și prăpăstioase care coboară spre Sarina.

Îți vine să rizi cînd vezi întocmirile îndrăznețe pe care le-au născocit oamenii aceștia ca să lesnească comunicațiunea între deosebitele părți ale orașului, să scuture drumurile, să le netezească, să le ție curate și să le umbrească.

Podurile de piatră sunt de puțin ajutor la asemenea locuri și s-au zidit numai unde țărmurii sunt apropiați și nu prea înalți. Peste prăpastiile adînci s-au tras, ceea ce numai aici am văzut, punți atîrnate de funii de sîrmă la înălțimi amețitoare și lungi de cîte trei și patru sute de metri, ba la Grandfey cale ferată și pietoni trec pe o și mai înaltă și mai lungă punte de fier, încît te cuprind fiorii cînd privești de pe ea în adîncime. Ca să lesnească comunicațiunea între partea de jos și cea de sus a orașului și-au făcut și funicular, și scări și serpentine pentru cară, iar ca să producă electricitate pentru lumină ieftină și pentru tramvai, au tras de-a curmezișul Sarinei un zid de beton stavilind astfel rîul, ca să aibă cădere. Cum trece însă tramvaiul peste prăpastii? Foarte simplu: au așezat canal pentru scurgerea apei la fundul văii și au umplut apoi prăpastia cu pămînt cărat de aiurea, ca locul să fie neted. Toate s-au făcut pentru ca lumea totdeauna grăbită să nu-și piardă timpul urcînd și coborînd și să nu ostenească în zadar, căci omul își iubește țara numai dacă l se face viața cît se poate de plăcută într-însa.

Din întîmplare, în clipa cînd scriu aceasta iar aud afară chiote.

Fereastra odăitei în care stau dă spre piața din fața gării, unde e adunată lume multă. A sosit trenul de la Berna și cu el au venit vreo patruzeci de băieți uniformați, elevi ai unui liceu cari fac o excursie la Fribourg. În gară sunt vreo sută și mai bine de fete însoțite de câteva călugărițe, care așteaptă trenul ca să plece în excursie spre lacul de Geneva. Băieții sosiți dau din tren chiote, fetele chiuie și ele fluturând batistele iar lumea adunată le urează băieților bun-sosit, iar fetelor plimbare plăcută. Băieții se înșiră cu frontul spre trenul în care se urcă fetele și-o nouă izbucnire de veselie urmează când trenul se pune în mișcare, apoi ei se rînduiesc patru câte patru, unul începe să le cînte din harmonică un marș, altul îl însoțește din clarinetă și întră urmați de doi profesori laici în oraș, unde lumea îi salută de pe la ferestre și de prin balcoane.

Așa se desfășură viața aici, unde toți oamenii sunt voioși, toți prietini buni între dînșii și pretutindeni ești întîmpinat cu zîmbeturi pe buze.

Noi, cari am trăit o viață amărită mîncîndu-ne între noi, nici închipuire nu putem să ne facem, despre cele ce se petrec aici duminică. Pentru acești muncitori cum-pătați duminică e în adevăr ziua lui Dumnezeu, care vrea ca omul să se bucure de viață, să tragă însuși folosul din roadele muncii sale și să aibă cuvinte de a-i mulțumi pentru darul vieții. Din zori de zi pînă seara nu mai încetează chiotele și cîntecele, și toțmai bătrînii sunt cei ce le dau zor celor mai tineri.

Ieri, luni, deși zi de lucru, a fost la Romont, un orășel din apropiere, o sărbătoare locală, și o reuniune de cîntări din Fribourg a ținut să-și sfințească steagul cu ocazia aceasta. Nași au fost o reuniune din Lausana și una din Berna. Fribourgesii au plecat rînduri-rînduri, care cum a putut, unii chiar de duminică, alții numai luni, unii cu un tren, alții cu altul, unii cu steagul fil-fiind și cu tîmbălău, alții cu steagul înfășurat și în liniște, iară cei rămași acasă și-au căutat fiecare de treburile sale.

Seara pe la 8 cei de la primărie au început să descarce salve de tunuri; sosise în preajma orașului trenul cu care se întorceau acum, toți împreună, cei duși la

Romont, și pe piața din fața gării, pe ulițe, pe la ferestre și prin balcoane se îndesuia lumea.

Ce izbucnire de urale în clipa sosirii în gară a trenului, care îi aducea și pe cei din Berna. Cîntă gălăgie în vreme ce fribourghesii s-au rînduit cu frontul spre tren și și-au desfășurat steagurile, ca să facă salutare frățească în clipa cînd fanfara orașului a început să cînte marșul la punerea în mișcare a trenului.

Acestea au fost însă numai începutul.

Se poate spune, dar nu se poate descrie ceea ce a urmat.

Înșiruiți opt cîte opt, au pornit cu fanfara în frunte, după fanfară — femeile, cele mai multe matroane respectabile, unele ducîndu-și copiii de mîină, în pas milităresc și ele, apoi cete-cete — bărbații, cu stegulețe în pălărie, fiecare ceată cu drapelul ei purtat de un stegar cu eșarfă lată și cu marea pană de sturz la pălărie. Fanfara răsuna, tunurile bubuiau, lumea de pe stradă, de pe la ferestre și de prin balcoane, izbucnea în urale, flutura batiste și pălării, aprindea focuri bengale și arunca rachete, iară cetele își cîntau fiecare cîntecul, unii franțuzește, alții nemțește, iar alții italienește, și cînta cu ele lumea îngrămădită jos pe stradă și sus, pe la ferestre și prin balcoane, cîntau parcă și zidurile și pietrele din pavagiu, de era plin văzduhul de cîntare patriotică, încît abia se mai auzeau bubuiturile tunurilor.

Așa a ținut aceasta pînă pe la 8 și jumătate cînd au început să sune clopotele ca să-i cheme pe credincioși la rugăciunea de seară.

Acum s-a făcut deodată liniște, s-au deșertat ulițele, s-au umplut bisericile, iară eu m-am luminat și am ajuns să înțeleg cum oamenii aceștia și-au făcut rînduiala pe care o au, și cum își păstrează tinereta inimii pînă la adînci bătrînețe.

Iar e mare gălăgie la gară. O mulțime de poșidic mărunt pleacă în excursie, ca să i se facă o zi bună și frumoasă spre a-și iubi țara.

Cu ocaziunea serbării de la Romont, preotul, care a sfințit steagul, a rostit o predică ce culminează cu vorbele „*Dieu, patrie et amitié*”; cu Dumnezeu se pornesc aici toate și în dragoste frățească lucrează toți împreună pen-

tru binele patriei, care, în gîndul elvețianului, nu sunt munții și văile cu frumusețile lor, nici satele și orașele cu bunele lor întocmiri, ci oamenii ce au făcut între dînșii legătură de a trăi pașnic împreună, ajutîndu-se între dînșii la nevoi și dîndu-și cu toții silința de a-și face unii altora viața plăcută.

Nu bunele întocmiri, nici pricepera și îndemănătăcia în toate, nici învățăturile propagate prin fel de fel de școli, ci curățenia atmosferei morale și cumpătarea sunt ceea ce face pe oamenii aceștia mereu voioși și cu zîmbetul pe buze și nu-i lasă să îmbătrînescă și sufletește, și de aceea aici nimeni nu te întrebă cine ești și de unde vii, ci toți vreau să știe numai care-ți sunt nevoile și cum ar putea să-ți vie într-ajutor.

Așa numai oamenii religioși pot să fie.

Școlile, de orișice grad și de orișice fel ar fi ele, aici toate sunt un fel de tinde a bisericei, și-n rîndul celor mai nenorociți oameni e pus cel căzut în rătăcirea că cel învățat nu mai are nevoie de mîngăierea credinței și de tăria pe care ni-o dă ea, ca să putem înfrunta nevoile vieții. Dacă învățătorii, fie ei preoți ori laici, își dau copiii regulat la biserică și iau dimpreună cu dînșii parte la toate deprinderile religioase, sunt și la Universitate profesori laici, oameni tineri, cari merg regulat la biserică, se spovedesc și primesc sfînta cuminecătură alături cu salahorii. Aici omul, cu cît e mai luminat, cu atît mai apropiat se simte de Dumnezeu.

E la Fribourg un chirurg cu nume bun în cercuri foarte largi, elev al lui Rousi, dr. Clément, care are clinica admirabil instalată și azi celebră. În zidirea clinicii acesteia e și o capelă, ceea ce aici nici n-ar putea să lipsească, și stăpînul casei, om de știință și practician în cel mai material înțeles al cuvîntului, face duminicile și sărbătorile la capela sa servicii de ministrant, purtînd în mînă cădelnița, dînd răspunsurile și făcînd ingenucherile cerute de ritual, ceea ce nu-l coboară, ci-l ridică în gîndul concetățenilor săi, dintre cari 430 au plecat vineri în pelerinagiu la Lourdes, iar alții 1 200 s-au dus sîmbătă la Maria Einsiedeln.

Noi, cari ne petrecem traiul amar în zbućiumări zadarnice, nu înțelegem asemenea lucruri, dar tocmai de

aceea rămînem uimiți cînd vedem curățenia, simplitatea, soliditatea și buna rînduială și-n viața oamenilor de aici, și-n lucrurile lor.

Mă uit împrejurul meu, văd amestecul de tipuri, cele mai multe pocite, privesc în fețele oamenilor și-n ochii lor și-mi aduc aminte de țara noastră cea și frumoasă, și mănoasă și de frații mei cei atît de chipoși și de trupeși, atît de sprinteni și de deschiși la minte, dar atît de sleiți de muncă fără de cumpăt și de foame îndelungată, atît de storși de sudori și de lacrimi și atît de sălbăticiți în urma batjocurei neîncetate pe care o sufer din partea celor lăpădați și părăsiți de Dumnezeu.

Ce-ar ieși din poporul acesta, dacă i s-ar da tăria acum perdută a credinței ? !

Sunt între noi mulți cei ce se fălesc cu „progresele“ realizate în timpul celor din urmă cîteva zeci de ani, și voi fi fost și eu cîteodată în rîndul acestora. Cu cît mai mult îmbătrînesc însă, cu atît mai mult mă pătrund de convingerea că nu înainte, ci înapoi am dat, iar acum, de cînd mă aflu aici, mă întreb din ce în ce mai stărui-tor, dacă o să ne mai putem ori nu ridica din ticăloșia la care am ajuns.

Ce fel sunt „progresele“ ce am „realizat“ ? !

Ni-am îmbunătățit întocmirile, ni-am întemeiat fel de fel de așezăminte, avem mai multă învățătură, suntem mai destoinici în toate și ni-am sporit bogățiile : toate aceste sunt fără valoare, dacă suntem mai puțin fericiți decît părinții noștri, și noi înșine mai puțin fericiți ne socotim.

„Progresul“, așa cum l-am făcut, ni-a sporit trebuințele materiale, a sleit în noi puterea de a ne stăpîni pe noi înșine și ne-a mînat spre cea mai aspră luptă pentru traiul zilnic. Nemulțumit fiecare cu pozițiunea ce i s-a creat prin nouăle întocmiri și cu partea ce i se face din bogățiile sporite și nemaifiind nici unul în stare să-și găsească mîngăiere și compensațiune în mulțumiri sufletești, ne-am înstrăinat cu toții și am ajuns să înspăimîntăm lumea prin izbucnirile miniei noastre.

Nu, „progresele“, așa cum le-am „realizat“, cultura, așa cum am asimilat-o, învățătura, așa cum am primit-o,

nu ni-au ridicat, ci ne-au coborît, nu ne-au întărit, ci ne-au slăbit, căci ne-au înstrăinat de obirşia din care am ieşit şi-au făcut să ne înstrăinăm unii de alţii şi, să căutăm mulţumirile vieţii numai în cele materiale.

Am scăpat adeseori vorbă că şcolile, pentru care atît de mult jertfim, sunt, aşa cum le avem, o mare nenorocire pentru poporul nostru : o zic acum aceasta cu tot dinadinsul şi aş vrea s-o strig tare ca toţi să mă audă şi să-şi deie bine seamă dacă grăiesc ori nu adevărul.

Deşteptăciune, ştiinţă, îndemănătăcie, vigoare trupească şi destoinicii sufleteşti, bogăţie şi putere, toate sunt arme primejdioase pentru cel lipsit de statornicia îndemnului spre bine, iar pe aceasta nu poate să ni-o deie decît religiozitatea adevărată. Orisicare ar fi religionea, cel în adevăr pătruns de ea ştie şi să sufere şi să rabde îndelung şi să se stăpînească pe sine însuşi, îşi înfrînează în toate împrejurările pornirile rele şi face cu statornicie binele şi numai binele — nu pentru că a fost mîntuit, nici pentru ca să se mîntuiască, ci pentru că numai aşa se poate simţi fericit. Fără de religiozitate toate pornesc din impulsuni momentane, toate sunt întîmplătoare şi îndoiioase şi cel ce azi face binele, mine, în alte împrejurări şi sub alte impulsuni, poate să-şi peardă răbdarea ori stăpînirea de sine şi să se folosească de puterile lui spre a face [răul] cel mai mare.

Numai prin cultivarea religiozităţii astfel înţelese mai poate să fie scăpat poporul român de peirea spre care îl duc „progresele“ păgîneşti ce s-au „realizat“ în timpul celor din urmă cîteva zeci de ani.

Prea s-au sporit în mijlocul nostru cei orbiţi de puţina lumină ce au primit şi nu mai sunt în stare să-şi deie seamă cît de primejdioasă e cultura pe care o propagă : ne trebuiesc preoţi, înainte de toate, preoţi pătrunşi de căldura credinţei şi destoinici de a propovădui adevărul, păstori sufleteşti cu deplină autoritate, cari pot să înfrunte relele porniri ale celor lăpădaţi de lege, să ocrotească şi să mîngăie pe cei slabi şi să-şi stăpînească şi îndrumeze spre bine fiecare turmă.

Fără de asemenea preoţi învăţătorii de toate gradele, literaţii, diregători şi legiuitorii nu pot să ne ducă decît

la destrămarea socială, de care jandarmii, judecătorii şi oştenii nu pot să ne scape.

În sufletele oamenilor trebuie să fie simplitatea, soliditatea, curăţenia şi buna rînduială, dacă e vorba ca ele să fie şi în lucrurile lor şi ca ei să poată trăi în pace şi în bună înţelegere împreună, dîndu-şi fiecare, ca aici, silinţa, de a îndulci viaţa celorlalţi.

SCRISOARE DIN BUCUREŞTI

11 mai 1907

Iubiţilor mei prietini

Am sosit, în sfîrşit, acasă şi iar mă simt străin în mijlocul oamenilor, iar mă sfiesc a spune ceea ce simt şi gîndesc, sufletul, limpezit în atmosfera curată a Elveţiei, iar mi s-a tulburat şi, uitîndu-mă aici împrejurul meu, mi-e parcă stau la indoială dacă cele desfăşurate acolo sub ochii mei sunt lucruri în aievea petrecute, ori numai vedenii ale sufletului meu obosit aici de greaua muncă a vieţii.

Plouase la Fribourg trei zile de-a rîndul, dar, în dimineaţa plecării noastre, s-a luminat, ceaţa s-a ridicat de pe munţii acoperiţi pe mari întinderi de zăpadă şi ochiul străbătea departe peste marea grădină de frumuseţe, văi şi dealuri acoperite de proaspăta verdeaţă a primăverii. Între Berna şi Zürich iar am dat însă în ploaie şi de aici înainte ploaia a venit mereu cu noi pînă spre Portile-de-Fier, de unde se vedea acum, noaptea cînd am sosit, spre răsărit seninul înstelat.

Ziua se dezvelea, încetul cu încetul, din noapte cînd am trecut pe la Turnu-Severin prin apele Dunării răvărsate şi am început să urcăm spre înălţimea de la Palota. Cu cît mai mult ne apropiam de drumul şerpuit de culme, cu atît mai lungă ni se deschidea prin amurgul crepetului vederea spre Dunăre şi cu atît mai bine se desluşeau în zarea din ce în ce mai albă a revărsatului de zori văile rămase în urmă şi pîlcurile de păduri,

în care privilegietorile cîntau tot mai încet și tot mai pe întrecute.

Din culme, în sfîrșit, se desfășoară o priveliște parcă din altă lume.

Depart, în largul văii, la poalele dealurilor acoperite aici de crînguri și colo de păduri dese, printre care se întind poiene și luminișuri, trece Dunărea ca un lat brîu de argint, și, în lumina oarecum tainică și sfiicioasă a răsăririi soarelui, toate pînă la Balcanii depărtați se arată ca prin vis.

Frumoasă e clipa aceasta pretutindeni, nicăiri însă ea nu e atît de fermecătoare ca aici, la poalele despre Dunăre ale Carpaților, unde seninul cerului e mai limpede decît apele Ronului la ieșirea lor din lacul de Geneva și lumina ce revarsă cu îmbelșugare peste toate. Stînd cu ochii îndreptați spre cerul acesta, inima ți se înveselește, valurile vieții se alină și mintea ți se limpezește, încît o neistovită sete de viață te cuprinde; spre pămînt să nu-ți întorci însă privirea, căci sub cel mai frumos cer se petrece aici cea mai urîtă viață și în lumina plină a zilei vederea se-ntunecă.

La marginea unei păduri dese și acoperite de un frunziș bogat ca nicăiri în lungul nostru drum pasc cîteva vite, stîrpituri de vaci și boi piperniciți, sub paza cîtorva oameni zdrențoși și istoviți de foame și de muncă fără de rost, un fel de iazme viețuitoare.

Ceva mai la vale, se ivește la stînga un sat risipit pe coaste, bătăturii pline de bălării și de gunoi, prin care stau improvizate niște case [...], iar mai la o margine se află ceea ce pe aici se ia drept biserică, o alcătuire părăginită din turnul căreia clopotele răsună din cînd în cînd în pustiu.

La o gară așteaptă mai mulți oameni sosirea trenului și între dînșii se află și un popă soios, nespălat și nepep-tănat, păstor sufletesc al poporului, ființă în această lume „civilizată“ fără de rost, de care numai proștii mai au nevoie și pe care toți, chiar și hamalii, o împing cînd la dreapta, cînd la stînga.

Trecînd așa peste cîmpii arse de soare lăsate în părăginire de către oameni, sosim pe la ameazăzi la Bucu-

rești, unde, precum în atîte rînduri am zis, răsare soarele pentru întreg neamul românesc.

Aici se schimbă lucrurile, căci între Dunăre, Prut și Carpați nu e rînduială ca în Alpi și disciplină și oamenii nu stau unii lîngă alții, ci unii peste alții.

„Ori slugă plecată, ori dat în lături!“ se zice în coloanele *Epocei* (15 mai).

Cei ajunși sus dispun și pornesc, iar cei rămași mai jos se supun și execută prin alții cari stau și mai jos decît ei. După treapta la care s-a învrednicit a se ridica, își ia fiecare parte din beneficii, dau dar cu toții năvală și se îndesuie, ca să ajungă sus, ori cel puțin să intre în simbria vreunuia dintre cei ce fac împărțășirea, și viața se petrece într-o goană sălbatică și în care om se mîncă cu om și biruitor iese — nu cel mai muncitor, nici cel mai destoinic de a face binele, nici cel ce mai mult își iubește semenii, ci cel mai îndrăzneț și mai stăruitor, cel mai nerușinat cînd e vorba să mintă, să amăgească, ori să fățărească, cel ce cu multă dibăcie știe să ridice-n slava cerului pe cei ce-i stau într-ajutor și să grăiască de rău pe cei ce i se pun în cale. Sunt, nu-i vorbă, și sus, și mai jos și oameni care vor binele și vor să-l facă, dar aceștia se zhuciumă în săc și ori se pleacă, închid ochii și tolerează toate mișeliile, ori sunt luați drept nebuni, descreierați, visători fantastici, ori cel puțin drept ființe neajutorate și lipsite de bunul-simț practic, care au să fie puse sub epitropie. Alungat e din societate cel ce nu urlă cu lupii — vorba lui Lascăr Catargiu.

Așa e această zi aici, sub cel mai limpede cer, și nu sunt semne ca mine să fie altfel, căci tinerimea și în școală, și în practica zilnică, spre asemenea viețuire e îndrumată de conducători culturali, pentru care civilizațiune și cultură e același lucru, care consistă în dezvoltarea spiritului utilitar, în sporirea trebuințelor materiale și în creșterea dibăciei de a le satisface.

Pentru ca să hotărască pozițiunea ce ți se cuvine, nu cercetează nimeni ce ești tu însuși prin tine, ce știi și ce poți, ce gîndești și ce simți, ce lucrezi, cum îți faci datoria față cu familia ta și în ce anume cauți mulțumirea vieții tale, ci cum te îmbraci și ce mîncîci, și ce fel e casa în care stai, cum ți-ai mobilat-o, cîte slugi ai

și cum le plătești pe acestea, cum ieși la plimbare, cum îți faci și cum primești vizitele, unde-ți petreci vara și cum te distrezi în timpul iernii.

Dacă ești ori nu tu însuși mulțumit cu tine, dacă te simți ori nu fericit, acestea sunt lucruri banale: e fiecare cum știe să pară.

La București dar, unde trăiesc cei de sus și slugile lor, sunt palate mari și bogat mobilate, sunt străzi pavate cu lemn ori cu asfalt, pentru ca birjile cu roți de cauciuc, trăsurile minate de vizitii scoși din cutie ori automobilele zgomotoase să nu zguduie trupurile delicate ale celor tolăniți în ele și se îndesuie pe „trotuare“ o lume elegantă, boieri și cocoane, cari se îmbracă, după cel mai nou jurnal din Paris, în mătăsuri, în dantele și în catifele și s-ar simți foarte nenorociți dacă n-ar putea să cheltuiască într-o singură seară ceea ce un întreg sat agonisește muncind din greu într-o săptămână cel puțin. Puțin mai rămîne deci și pentru acești muncitori, și să nu te pună păcatele să mergi și pe la marginea orașului, căci acolo e tot ca în drumul de la Porțile-de-Fer pînă la București, mizerie neagră sub ceri senin.

Sunt acum vreo treizeci de ani, cînd Eminescu își scria satirele, vorbeam cu și atunci bătrînul Rietz, un sas, care petrecuse viața la București, om înțelept și cu mare trecere la ai săi.

„Aici — îmi zicea el — sînt două popoare care se dușmănesc între ele, *die Valachen* și *die Rumänen*. Unii sunt oameni buni, cu minte și muncitori, dar ceilalți sunt *ein Gesindel* — buni, cum a zis Eminescu, pentru temniță și pentru casa de nebuni.“

Sporindu-se prin propagarea culturii trebuințele, valahii s-au mai romanizat și ei și dușmănia s-a înăsprit.

Nu știți c-am fost totdeauna, ca voi, monarhist convins, deși aș fi avut cuvinte să nu fiu. Acum, ajuns în pragul bătrîneților, aș fi, după trei săptămîni petrecute în Elveția, ispitit să mă fac cel mai îndîrjit republican, dacă nu mi-aș da seama că în Salzburg în Tirol și în Austria de Sus, sub stăpînirea împărătească, e tot ca în Elveția, iar în Franța, în America, unde e republică, e tot ca la noi, sub stăpînirea regelui Carol I.

Nu formele, ci pornirile oamenilor hotăresc mersul vieții și orișicare ar fi forma de organizațiune socială, în mijlocul unei lumi rău pornite e vrednică de plîns soarta celor ce doresc binele și vor să și-l facă.

Tocmai monarhist convins fiind dar, durerea adîncă mă cuprinde cînd mă gîndesc că istoriograful va scrie:

„Zadarnice au rămas însă silințele celor bine porniți, și după patruzeci de ani de domnie glorioasă regele Carol I, căruia Eminescu îi zicea «cel Îngăduitor», a fost nevoit să armeze forturile Bucureștilor, ca să apere Capitala sa contra celor ce le zidiseră, și să descarge tunurile, eroism dureros și nemaipomenit în istorie, în masele nearmate ale muncitorilor oproșiți, pe care legitima și prea îndelungata nemulțumire îi scoasera din minți.“

„Iară vinovați — zice unul dintre consilierii Tronului — suntem noi toți.“

Toți afară de cei din cea mai de jos treaptă, asupra căreia toți calcă și căreia i se și zice „talpa țării“, în deosebire de „talpa iadului.“

Îmi răsună încă în urechi chiotele și uralele și fanfara și cîntecele patriotice și bubuiturile tunurilor descărcate la Fribourg, văd veselie, însuflețirea, focurile bengale și rachetele risipite prin văzduhul curat și mă cutremur privindu-le aceste alături cu serbarea națională ce s-a desfășurat aici ieri, la 10 Mai.

Un prohod cu paradă militară a fost această serbare făcută de oamenii obosiți de greaua muncă a vieții, cuprinși de viuă îngrijorare și cu sufletele tulburate de minie încă nepotolită.

O, popor nefericit, care nu mai ești în stare să te înveselești în zi de sărbătoare pentru că te-ai lăpădat de obiceiurile tale cele bune și te-ai depărtat de legea din care bunii și străbunii tăi au luat și virtutea de a se mulțumi cu puțin, și mîngăiere la timpuri grele, și tăria de a răbda îndelung.

Am zis adeseori că pentru întregul neam românesc soarele aici la București răsare; n-am fost însă pătruns de adevărul acesta niciodată ca acum cînd mă întorc din țara adevăratei lumini [...] Voi, care tot mai păstrați o parte din moștenirea sufletească rămasă de la străbuni, știți din suferințele propriei voastre vieți că ceea ce vă

mai mîngăie în greua luptă pe care o purtați și vă dă tăria de a răbda și de a răzbi înainte sunt *tăria credinței și iubirea dintre voi*: iubiți-vă și frații de aici, spuneți-le-o aceasta și stăruiiți cu tot dinadinsul ca ei să se oprească din calea în care au fost porniți într-un ceas rău și să se întoarcă iar spre obîrșia din care au ieșit cu toții.

Acum cînd spaima, îngrijirea și părerile de rău au mai muiat inimile, glasul vostru nu va răsuna, poate, în pustiu.

Pămînt vor să le dea celor pînă acum oropsiți și școli și administrațiune părintească și judecători drepecți. Toate acestea sunt bune, dar nu prețuiesc nimic, ba pot să fie chiar primejdioase dacă nu li se va fi dat mai înainte credința care curăță sufletele și fără de care știința și bogăția sunt mijloace pentru săvîrșirea faptelor rele, iară jandarmii, judecătorii și tunurile nu pot să ducă decît la mai îndîrjită răzvrătire.

Ceea ce nouă românilor de pretutindeni și mai ales celor de aici ne trebuie, înainte de toate și mai presus de toate, e o preoțime adevărată, care știe să stăpînească sufletele și să le îndrumeze spre iubire, preoțime adevărată condusă de arhieriei, iară nu de slugi plecate ale unor miniștri, cari se schimbă de azi pe mîne și adeseori nici în Dumnezeu nu mai cred, nici de rîndușelile sfinte nu mai țin seamă.

Dumnezeu și-a revărsat cu belșug toate bunătățile asupra pămîntului pe care trăim, iară noi, răsfațați, ne-am îngîmfat, ne-am lăpădat de dînsul și am ajuns să fim deopotrivă cu sălbaticii.

„Sălbaticii — se zice în coloanele unei gazete din Lausana — nu sunt nici cei ce s-au răzvrătit, ci cei ce i-au împins spre răzvrătire și vor acum să restabilească ordinea prin mijloace nemaiîntrebuîțate în viața popoarelor civilizate.

Ne-a certat Dumnezeu cu toată asprimea și ne ceartă, dar numai ca bun părinte, ca să ne venim în fire și să ne întoarcem iar la el.

Aceasta o vor înțelege toți cei încă buni, cari nu sunt puțini [...]

Stăruiiți dar și strigați și voi în gura mare, ca toți să vă audă și toți să se pătrundă de gîndul că *numai prin biserică poate să fie îndrumat poporul românesc spre viețuirea pașnică și fericită și că adevărata mărire li se va cuveni numai celor ce vor fi răușit să ridice biserica română din starea de ticăloșie la care au adus-o cei ce se tem de purtarea ei.*

SCUMPIREA TRAIULUI

Sunt scumpe toate! așa se plînge lumea mai ales prin orașele mai mari unde pînă chiar și aerul și lumina soarelui se plătesc cu bani numărați, și toți își dau silința să se dumirească asupra cauzelor în adevăr nemai-suferitei scumpiri a traiului.

E între ele una de natură culturală pe care cei mai mulți o perd din vedere, deși ea e, fără îndoială, cea mai hotărîtoare: că ne scumpim noi înșine unii altora traiul.

În țările cu rînduială de mult stabilită e tradițiune trecută de la părinți la copii că fiecare om cu rost își croiește, potrivit cu veniturile la care poate conta cu oarecare siguranță, budgetul de cheltuieli, din care numai la mare nevoie se lasă să fie scos. Prin orașele noastre sunt puțini cei ce fac lucrul acesta, cei mai mulți cheltuiesc pe apucate, adeseori chiar pe-ntrecute.

E, fără îndoială, lucru bun, frumos și plăcut să-ți cumperi loc de casă, să-ți zidești locuința după plac, să stai singur în curte și să mai ai și ceva verdeață în preajma casei. Aerul, lumina și lărgimea sunt la un loc o mare binefacere, dar lucru mai mult ori mai puțin scump pe care, prin orașe, numai oamenii cu oarecare dare de mînă pot să-l aibă, fără ca să fie nevoiți a se căi. Costă locul, costă casa, costă lărgimea și verdeața și întreținerea și curățenia și costă slugile de care ai nevoie. La noi țin, cu toate aceste, toți să aibă lărgime,

aer, lumină și verdeată și să stea, pe cât se poate, singuri în curte. Sunt rar de tot cei ce s-ar mulțumi să-și găsească o locuință potrivită la al doilea ori la al treilea, ca să nu zicem chiar la vreun al patrulea etagiu.

De aceea nici nu se prea pot găsi asemenea locuințe: cine să le zidească într-un oraș croit pentru oameni cu dare de mână care pot să trăiască în largime?!

Adevărul cel nemilos e că oameni cu dare de mână sunt la noi chiar mai puțini decât aiurea. Astfel, unii au locuri pe care le lasă în părăginitie fiindcă nu sunt în stare să zidească, iar alții, care au zidit cu chiu cu vai, n-au fost în stare să-și întrețină casele și ori le-au lăsat să se ruinească, ori le-au părăsit în seama creditorilor, ori le dau cu chirie. Pretutindeni dar, printre casele bine întreținute ale celor ce fac numai ceea ce pot, găsim locuri părăginite, curți pline de gunoi și de bălării ori case mai mult sau mai puțin ruinate, care nu găsesc cumpărători, și cheltuielile pe care trebuie să le facă administrațiunea comunală cu pavagiul, cu iluminatul și cu întreținerea curățeniei, sunt enorme în comparațiune cu numărul populațiunii și cu destoinicia ei de a agonisi.

E lucru firesc că toată lumea se sperie când se apropie termenul pentru plata chiriilor, din care trebuie să iasă tot ceea ce s-a cheltuit fără de măsură.

Acesta nu e însă decât un colțisor al neajunsurilor cu care avem să ne luptăm în traiul zilnic.

N-avem decât să ne uităm bine împrejurul nostru și să ne dăm seamă despre cele ce se petrec pentru ca să ne încredințăm că, în toate privințele, se urmează această întrecere în cheltuielile fără de măsură, la mahala întocmai ca-n centrul orașului, în orașele din provincie ca-n Capitală.

Ai, n-ai, trebuie să dai, de vrei să te prezinți cu fața curată, și prea de tot mare n-ar fi răutatea, dacă s-ar zice că nu cercetează nimeni cât și cum agonisești, ci te judecă după cum te prezinți și după cheltuielile pe care le faci.

Așa se scumpesc, se-nțelege, toate, ba trebuie să pară chiar mai scumpe decât în adevăr sunt.

Oameni subțiați prin „civilizațiune“, noi „ne simțim“ și nu ne mai mulțumim cu ceea ce putem să găsim în țara noastră, ci ne satisfacem trebuințele consumând mai ales produse aduse de la mari depărtări și trecute prin o vamă pretențioasă. Aici la noi apoi acele produse sunt puse-n vânzare de neguțători, care plătesc chirii mari și, tot oameni civilizați și ei, au mari cheltuieli de întreținere. Plătim dar și produțiune, și transport, și vamă, și chirie, și întreținere, și ceva pe deasupra, ca să aibă negoțatorul oarecare câștig. Numai puțini pot însă să le plătească toate și astfel cei mai mulți iau marfă proastă, care e și mai scumpă, fiindcă n-are aproape nici o valoare reală.

Găsim însă pretutindeni prin orașe, ba chiar și-n Capitală și oameni cu măsură, care se-ntind, precum zice românul, numai cât îi ajunge plapoma, nu țin să sperie lumea și aceștia nu se pling, ci tac și merg înainte, deși lucrurile nu sunt nici pentru ei mai ieftine decât pentru alții.

Se fac și la noi prin muncă cinstită din averi mari încă mai mari, din averi mici averi mari ori din nimic averi însemnate, dar numai chivernisind cu bună chibzuință, și răul de care ne plingem nu e numai economic, ci totodată și cultural.

Vor fi prea mari vămurile și alte sarcini publice, va fi multă lipsă de purtare de grijă, vor mai fi și alte rele la mijloc, căci greșeli se fac pînă chiar și la noi în fiecare zi, dar toate le-am trecut mai ușor, dacă am fi ajuns să ne deprindem cu gîndul că nu e rușine să fii modest și mărginit în trebuințele tale potrivit cu mijloacele de care dispui, și că se face de rîsul lumii cel ce vrea să pară mai mult decât ceea ce în adevăr este.

Ne-am „civilizat“ în cele ce se văd cu ochii — poate prea mult; mai rămîne însă să ne civilizăm și în cele ce nu se văd și să ne pătrundem cu toții de gîndul că adevărata bună orînduială în societate se întemeiază pe buna rînduială pe care o are fiecare în ale sale.

Sărac, strîmătorat, nevoiaș, vecinic nemulțumit și tînguitor nu e cel ce are puțin, ci cel ce vrea mereu mai mult decât ceea ce poate să aibă.

ÎN PREAJMA SĂRBATORILOR

E aspru gerul, și multe inimi duiioase sîngeră atinse de gîndul că sunt atîtea case pline de copii plăpînzii, în care lipsește și brațul de lemne, și hrana îndestulătoare pentru sfînta zi de Crăciun. Așa a fost anii trecuți și așa are să fie și în viitor, căci nu e chip să iasă biruitoare caritatea în război cu mereu rennoita mizerie.

Dacă ai fi stăpîn pe comorile pămîntului, tot nu te poți bucura de viață cînd mizeria se întinde împrejurul tău, și una din cele mai curate mulțumiri omenesti e să te lipsești însuși pe tine de o plăcere pentru ca să poți alina suferințele altora. Zadarnice-ți sunt însă silințele.

În țările cu veche cultură și mai ales în Engiltera, unde s-au îngrămădit bogății pentru noi fabuloase, s-a discutat timp îndelungat și s-a scris o întreagă bibliotecă asupra cestiunii dacă e ori nu cu puțință ca numai prin caritatea celor înstăriți să se pună capăt mizeriei.

S-au adunat date statistice asupra numărului celor ce se luptă cu nevoi mari și asupra trebuințelor neapărate ale lor, s-a ținut seamă că cei înstăriți au și datorii potrivite cu starea lor, și exigențe firește și în mod legitim împreunate cu pozițiunea lor socială, și rezultatul azi neîndoios este că dacă cei înstăriți ar da tot ceea ce le mai rămîne, după ce și-au satisfăcut trebuințele proprii, după un timp foarte scurt, mizeria li-ar sta iar rînjind în față.

Tocmai cei mai generoși oameni au ajuns la convingerea că e împotentă caritatea și că nu împărțind milă avem să combatem mizeria, ci dîndu-le oamenilor de lucru și îndrumîndu-i spre viețuire regulată.

Așa e aceasta acolo și cu atît mai virtos la noi unde și prin orașe, și la țară sunt atîtea mii de oameni, care stau zgribulind de frig și lihniiți de foame și nu fac nimic. Inimile au să sîngereze — nu pentru că atît de mult sufăr, ci pentru că atît de multe mii de brațe stau luni de zile de-a rîndul inactive parcă ar fi lovite de paralizie și atît de multe bogății agonisite cu muncă grea sunt nimicite în lipsă de rațională chivernisire.

Aceasta e cestiunea cea mare ce trebuie să ne preocupe pe toți.

E puțin ceea ce poate să facă statul pentru înlăturarea acestui rău, oarecum organic în stadiul de tranzițiune economică în care ne aflăm, și trebuie să intervie societatea cu mai hotărîtoarea ei putere. Cu toți să ne gîndim și să facem fiecare cîte ceva pentru ca să nu mai rămîie și în viitor atîtea mii de brațe inactive.

Lucrul nu e atît de greu cum li se va fi pîrînd multora. Nu avem decît să urmărim cu luare-aminte rezultatele obținute de încă puținii care au început o lucrare în acest sens, puind la cale întreprinderi prin care dau de lucru, dacă nu la mii, la sute de brațe. Silințele lor sunt binefăcătoare nu numai pentru cei ce-și cîștigă prin munca lor pînea de toate zilele, ci și pentru consumatori, deci pentru întreaga societate.

N-avem decît să recunoaștem că e bună fapta lor, și să-i răsplătim și prin stima și prin iubirea obștească pentru ca să se simtă și alții îndemnați a face ca dînșii și să ajungă și la noi la predominare principiul că nu e nimic mai frumos decît să le dai multor oameni puțință de a-și agonisi prin munca lor pînea de toate zilele.

Nu e însă vorba numai de un act de binefacere, ci totodată și de apărarea marilor noastre interese naționale.

O viuă îngrijire trebuie să ne cuprindă cînd examinăm datele publicate de Ministerul nostru de Finanțe în ceea ce privește încasările făcute la vamă.

Plătim în fiecare an numai ca taxe vamale milioane pentru produse industriale adeseori foarte proaste, pe care alții le-au făcut din materii prime cumpărate pe prețuri de nimic de la noi și pe care, cu oarecare bătaie de cap, am putea să ni le facem înșine în condițiuni cu mult mai bune. Hrănim astfel pe nevoiașii altora în vreme ce ai noștri rabdă foamea și frigul și-și pierd rostul moral petrecîndu-și timpul în lenevie.

Zadarnice sunt silințele guvernului de a încuraja lucrarea industrială prin taxe protecționale, căci în viața economică avîntul numai prin inițiativa particularilor și prin conlucrarea tuturor se poate produce.

Orișicît de frumoase ar fi începuturile de pînă acum, ele sunt făcute mai ales în vederea satisfacerii trebuințelor simțite numai de partea mai mică a societății, în vreme ce masele mari consumă o mulțime de produse aduse din alte țări.

Vorba e deci să îndrumăm pe cei mulți a lucra pentru satisfacerea propriilor lor trebuințe, și ușurarea se va produce în viața noastră economică numai după ce vom fi ajuns ca muncitorii noștri de tot felul să-și satisfacă trebuințele aproape numai cu produse industriale din țară, ceea ce este cu puțință, căci mulți dintre noi au trăit într-un timp cînd nici țărani, nici tîrgoveții noștri nu aveau nevoie de produse industriale străine pentru ca să o ducă bine.

Atît la țară însă, cît și mai ales prin mahalalele orașelor mizeria nu e numai economică, ci totodată și o firească consecință a părăginirii morale, a lipsei de rînduială și de purtare de grijă pentru copii.

Oamenii deprinși din copilărie a trăi în murdărie și în dezordine, orișicît de mult ar agonisi, nu știu să chivernisească, nici să ție măsură, risipesc într-o zi ceea ce au agonisit într-o săptămînă și numai prin părintească purtare de grijă a altora pot să fie scăpați de mizerie.

Pretutindeni dar, unde asistența publică a fost organizată-n mod rațional, aceia care dau de lucru iau asupra lor și sarcina purtării de grijă, așa-numitul patronagiu — mai ales în ceea ce privește educațiunea copiilor.

Nicăieri, poate, nu e nevoie de un asemenea patro-nagiu ca la noi, unde copiii cresc de capul lor, și mai ales acum, în ajunul Crăciunului, aducîndu-ne aminte de cei ce sufăr, compătimirea noastră se îndreaptă mai ales spre copiii care nu sunt și ei înșiși vinovați de starea tristă în care se află.

E mare și grea lucrarea ce are să fie săvîrșită în țara noastră pentru ca din zi în zi să fie mai mic numărul celor ce sufăr fără de vîna lor, dar sunt mari și multe și mulțumirile sufletești pe care putem să le avem luînd parte la această lucrare.

Orișicare om cu rost, care-și chivernisește avutul în mod rațional, își face socoteala veniturilor la care poate să se aștepte cu destulă siguranță, apoi își croiește bugetul de cheltuieli așa, ca la sfîrșitul anului să-i mai rămîie ceva, un excedent, cum zice românul, bani albi pentru zile negre, căci nu știe nimeni ce are să vie.

Aceste excedente rămase în urma chivernisirii raționale a particularilor sunt așa-numitele „mici economii“, care au însemnătate de tot mare pentru dezvoltarea economică. Ele sunt cu deosebire multe în Elveția și în Franța și prin ele a scăpat Italia de dezastrul financiar de care era într-un rînd amenințată.

După părerea celor mai mulți economiști, acest excedent are să fie cam 10% din totalul veniturilor : mai puțin le rămîie celor porniți spre risipă, iară mai mult zgîrciților.

Cu totul altfel stau lucrurile cînd vorba e de o întreprindere comercială ori industrială. Aici cheltuielile atîrnă de la nevoile întreprinderii, ne și împrumu-tăm la nevoie și chivernisirea e cu atît mai bună, cu cît mai mare e excedentul la sfîrșitul anului, 30, 50, fie chiar și 100 la sută, dacă se poate.

Iar altfel avem să judecăm lucrurile cînd vorba e de gospodăria unui stat.

Aici se stabilesc, înainte de toate, cheltuielile, de care e neapărată nevoie, și numai apoi se face socoteala veniturilor. Nu mai încapе îndoială că chivernisirea e bună atunci cînd nu se cheltuiește mai mult decît ceea ce s-a prevăzut, dar nici nu se încasează mai mult decît ceea ce s-a cheltuit.

De excedent nu e, așa ni se pare, nevoie, căci statul nu e nici persoană particulară, care se teme de ziua c'e mîine, nici neguțator care ține să-și sporească capitalul de întreprindere.

E foarte firească îngrijarea ce ne cuprinde cînd exercițiul bugetar se încheie cu deficit ; prea mult n-avem însă să ne bucurăm nici cînd el se încheie cu excedent.

Nu afirmăm, nu facem critică, nu voim să dăm îndrumări, ci punem numai problema și-o lămurim pentru ca oricine s-o înțeleagă și să și-o rezolve cu bunul său simț practic.

Înțelege orșicare contribuabil că visteria statului nu e nici fabrică, nici bancă și că ministrul de Finanțe nu e numai chivernisitor al avutului public, ci totodată și conducătorul economiei naționale. El scoate banii pentru acoperirea cheltuielilor statului din pungile cetățenilor; cea mai de căpetenie grijă a lui e, dar, ca pungile acele să fie totdeauna pline. N-are dăr să piardă din vedere că cele câteva milioane de prisos care intră în casele statului, unde zac neatinse, s-ar fi fructificat în întreprinderi comerciale ori industriale, dac-ar fi rămas în pungile particularilor.

E greu să conduci un exercițiu bugetar așa ca nici să nu se cheltuiască mai mult decât ceea ce s-a prevăzut, nici să nu se încaseze fie mai mult, fie mai puțin decât ceea ce s-a cheltuit. E însă mai presus de toată îndoiala că idealul gestiunii financiare ar fi un exercițiu cu de-săvârșire echilibrat, fără deficit și fără excedent. Deoarece idealul cu anevoie se atinge, e lucru omenesc, dacă iese, la încheierea socotelilor, fie un deficit, fie un excedent. Semn rău e numai dacă fie deficitele, fie excedentele sunt un fel de regulă, căci aceasta dovedește că e greșit sistemul financiar.

După darea de seamă publicată de Direcțiunea contabilității generale a statului în timpul celor din urmă douăzeci de ani, am avut și deficite, și excedente periodice.

În primii șase ani am avut excedente, la un loc peste 45 și jum. milioane, dintre care 20 milioane în cel din urmă an.

A urmat apoi, ca un fel de reacțiune, un period de deficite, în cinci ani peste 96 milioane, îndeosebi în anul 1899—1900 peste 35 milioane.

Urmarea a fost că s-a zdruncinat creditul și banii s-au scumpit atât pentru stat, cât și pentru particulari, și nu numai statul se afla în fața unui dezastru financiar, ci și viața economică a trecut prin o grea criză.

Singurii care s-au bucurat au fost marii capitaliști, care au putut să-și plaseze banii în condițiuni pentru dinșii cu deosebire avantajoase.

Spaima, de care am fost cuprinși, ne-a împins iar spre un period de excedente, care în timpul celor din urmă șapte ani s-au urcat la vreo 250 milioane, într-un singur an, cel din urmă, peste 62 milioane.

Acum creditul s-a ridicat și banii s-au ieftinit. Cei ce se folosesc însă sunt numai statul, care zilele aceste a făcut în foarte bune condițiuni un împrumut de 70 milioane, și marii industriași, care lucrează cu capital ieftin. Lumea cea multă însă, atât producătorii, cât și mai ales consumatorii se plâng de scumpete, căci simt în fiecare zi că banii lor prețuiesc mai puțin decât mai înainte.

Plătim în fiecare an multe și mari taxe vamale pentru obiecte de consumațiune, care s-ar putea produce și în țară, dacă am avea capital de întreprindere. În vreme ce discutăm însă cestiunea cum am putea să aducem în țară capitaluri străine, statul a încasat 250 milioane, de care, după propria sa mărturisire, nu avea nevoie neapărată și care trebuiau să intre în casele de economie ori să fie utilizate în întreprinderi comerciale ori industriale.

Sunt, cu toate aceste, cu puțință și exercițiile echilibrate, căci la 1880—1890 am avut un excedent de-abia 1 milion, ba un an mai înainte chiar unul de 680 mii.

Așa li se pune contribuabililor problema. Marii proprietari, comercianți ori industriași, care varsă în fiecare an mii și mii de lei în casele statului, întocmai ca marea mulțime a contribuabililor mai mărunței, care varsă încă mai mult fiindcă sunt mulți, au să-și deie seamă dacă nu cumva le vine la socoteală să avem — așa pentru variațiune — și un period de exerciții bugetare pe cât se poate de echilibrate.

Nu e aceasta cestiune de partid, nici de teorii financiare, și hotărîrea de la contribuabili atîrnă: orșicare partid ar fi el la putere, el își va da silința să echilibreze exercițiul, dacă știe că așa vrea lumea.

MORTALITATEA COPIILOR

Tragem azi luare-aminte a cetitorilor noștri asupra uneia dintre cele mai vitale cestiumi.

După datele extrase din *Anuarul statistic al României*, pe care le publicăm în altă parte a ziarului, în timpul celor din urmă ani populația țării s-a sporit în mod constant și îndeosebi la ortodocși sporul a fost relativ mai mare decât la catolici, la reformați și la mozaici.

Lucrul acesta ar fi îmbucurător, dacă din aceleași date n-ar rezulta și că la ortodocși nu numai se nasc, dar și mor mulți copii.

În anul 1899, pentru care avem date sigure, au fost 163 547 cazuri de moarte, dintre care 49 546, deci peste 30 la sută, copii mai mici de un an. Aproape a treia parte din cei morți nici n-au apucat dar bine să trăiască.

La noi, ca pretutindeni, mor în primul an de viață mai mulți băieți decât fete. Până la cinci ani mortalitatea e pentru ambele sexuri cam deopotrivă. De la 5 până la 40 ani ea e mai mare la femei. Fiind dar mare mortalitatea în primul an de viață, scade contingentul de bărbați. La noi au murit în anul 1899 cu 5 176 mai mulți băieți decât fete.

În același timp scade contingentul celor capabili de muncă.

Acolo unde mor mulți copii, și se nasc mulți, căci femeia care-și pierde copilul, în curînd rămîne iar însărcinată. Deși dar populația se sporește, o însemnată parte din ea sunt un fel de efemeride, și e foarte mare contingentul celor ce nu contribuie cu nimic la sporirea mijloacelor de trai.

Copiii nu sunt mormoloci care se prădesc în baltă și pier dacă balta seacă înainte de timp. Fiecare născut reprezintă un capital pe care ni-l scotim după pierderea capacității de muncă a mamei în timpul sarcinii, al leuziei și al lăptării și după cheltuielile făcute cu nașterea, cu botezul și cu întreținerea. La aceste, dacă moare, mai adăugăm și cheltuielile de înmormîntare.

Trecînd deci cu vederea durerile îngrămădite ale părinților care-și perd copiii, mortalitatea copiilor e și o calamitate economică, și ne-am înspăimînta dacă am face socoteala cheltuielilor ce le avem în fiecare an cu copiii ce mor în curînd după naștere.

E vreo sută de ani de cînd preotul englez Malthus a formulat legea că populația are tendința de a se spori mai repede decât mijloacele de trai și astfel sporirea ei duce la mizerie. De atunci se discută mereu cestiunea cum are să fie menținut echilibrul, și pînă astăzi un singur mijloc rațional e admis: purtarea de grijă ca copiii născuți să și trăiască și să ajungă oameni destoinici de a spori prin munca lor mijloacele de trai, căci copilul mort e capital pierdut.

Îndeosebi noi, popor mic, care vrea să trăiască și să ajungă mare, în toate clipele vieții noastre trebuie să avem în vedere această regulă de viațuire națională.

Nu încape îndoială că mortalitatea e mare fiindcă e mică purtarea de grijă, adică sunt mulți părinți care ori nu știu, ori nu pot, ori nu vreau să poarte grijă de copiii lor.

Tot după *Anuarul statistic*, în timpul de la 1901 pînă la 1907 s-au născut o mulțime de copii parte nelegitimi, parte chiar lepădați, la țară 2 pînă la 9, iar la oraș chiar 17,5 pînă [la] 19,4 la sută din totalitatea nașterilor. Aproape a cincea parte din copiii născuți prin orașele noastre sunt deci ființe nenorocite care au sarcină nesuferită mai ales pentru mamele lor, urșiți pentru moarte.

Cauza mortalității mari a copiilor e deci mizeria fie intelectuală, fie economică, fie morală.

Mizeria intelectuală a celor ce nu știu să poarte grijă de copiii lor nu putem s-o combatem decât printr-un serviciu medical bine organizat. De aceea e dureros conflictul ce s-a produs între Direcțiunea Generală a Serviciului Sanitar și Consiliul Sanitar. Numai lucrînd aceste două organe în bună înțelegere poate serviciul nostru sanitar să aibă cuvenita autoritate pentru paza sănătății și a vieții în țara noastră, unde oamenii nu știu încă să poarte grijă fiecare de sine și de ai săi.

Mizeria economică nu poate să fie combătută numai prin legi și măsuri luate pentru sporirea producției.

Încă Malthus a vorbit de abstenență drept mijloc pentru păstrarea echilibrului, căci, oricât de mult s-ar spori bogățiile, oamenii care nu sunt deprinși a-și pune frâu vor trăi în mizerie. În lipsă de educațiune morală, buna stare economică duce prin risipă la desfrâu și-n cele din urmă la mizerie și la învrăjpire.

Cu atât mai puțin poate să fie combătută mizeria morală fără de îndrumarea educativă, pe care numai viața religioasă poate să ne-o deie.

Nu e vorba aici de fraze, nici de părere, nici de teorii, ci cifre neîndurate care ne spun câți copii mor în curând după ce s-au născut, câți dintre cei născuți sunt nelegitimi și cât de mare e între noi numărul celor ce nu sporesc prin munca lor mijloacele de trai, care e rezultatul practic al greșelii noastre de a ne fi lepădat și de obiceiurile cele bune ale părinților noștri și de a ne fi înstrăinat de biserica ce atîta timp ne-a îndulcit firea și a ținut buna rînduială morală între noi.

Ne sporim fără de întrerupere, căci suntem neam de oameni plini de viață, pe care Dumnezeu l-a rînduit pentru lucruri mari; dar nu e destul că mulți se nasc, ci trebuie să mai și purtăm de grijă ca din cei născuți să iasă oameni adevărați și vrednici de a trăi, iar aceasta nu e cu puțință decît după ce ne vom fi adunat iar împrejurul altarelor, la care s-au închinat părinții noștri.

Acesta e glasul timpului, care vine. Să-l ascultăm!

POPORAȚIUNEA ROMÂNIEI

NAȘTERI ȘI MORȚI

În anul 1899 populațiunea României a fost de 5 956 690 suflete, dintre care 5 451 587, adică 91,52 la sută, au fost ortodocși, 266 652, adică 4,48 la sută, mozaici, iar 172 416, adică 2,89 la sută parte catolici, parte reformați.

Între ortodocși 2 777 108 au fost bărbați, iar 2 674 679 femei. Numărul bărbaților întrece dar pe al femeilor cu 102 429.

Între mozaici 129 527 au fost bărbați, iar 137 136 femei. Numărul femeilor întrece dar pe al bărbaților cu 7 609.

La catolici și reformați pentru 85 303 bărbați au fost 87 113 femei. Și aici dar numărul femeilor e covârșitor cu 1830.

Consultînd cifrele privitoare la nașteri, ne încredințăm că totdeauna, și la țară și prin orașe, s-au născut mai mulți băieți decît fete. În timpul de la 1901 pînă la 1907 s-au născut 141 057 băieți și 86 834 fete, deci cu 54 223 mai mulți băieți.

Consultînd însă cifrele privitoare la morți, ne încredințăm că și mor totdeauna relativ mai mulți băieți decît fete. Astfel în anii 1898 și 1899 au murit, în vîrstă pînă la 5 ani, 82 439 fete, dar 92 605 [băieți], deci cu 10 166 mai mulți băieți.

Cu cât mai mare e deci mortalitatea îndeosebi între copiii, cu atât mai curînd ajunge să fie covârșitor numărul femeilor.

Din aceste două constatări neîndoioase rezultă că nici nașterile, nici morțile nu sunt lucruri întîmplătoare, ci este în economia naturii o rînduială pe care n-am ajuns încă s-o înțelegem.

Deși se nasc mai mulți băieți decît fete, fiind mare mortalitatea copiilor în primul an, la 1899 au fost în țară, pentru 631 559 băieți, 630 716 [fete], deci cu numai 716 mai puține fete. Prisosul de băieți s-a consumat în primul an.

Din întreaga populațiune 2 386 180, deci peste 40 la sută sunt copii mai mici de 15 ani. Dacă mai adăugăm babele și moșnegii, ne încredințăm că aproape jumătate din populațiune sunt indivizi care nu sporesc mijloacele de trai.

O LEGE NEMILOASĂ

Zilele acestea au fost aleși după rînduiala legii cei doi I.P. Sf. Metropoliți, care vor avea să-și dea binecuvîntarea pentru reorganizarea Bisericii Naționale

Române. Rămîne să se mai facă și reforma Serviciului Sanitar și să se pună capăt conflictului dintre Direcțiunea Generală a acestui serviciu și Consiliul Sanitar Superior pentru, ca de aici înainte, să nu mai înregistrăm date ca cele extrase de noi din *Anuarul stastic al României*

Deocamdată însă ne aflăm în fața unui alt *Anuar*.

Domnul Zamfir C. Arbore ne spune, în luminoasa introducere a *Anuarului statistic al orașului București*, că, în anul 1907, la 1 000 de locuitori, au murit în Capitală 25,2 și s-au născut 29,4. Sporul e deci de mai puțin decît jumătate la sută — cu toate că se nasc relativ mulți copii.

Din o mie de copii născuți mor însă în timpul primului an de viață 222, deci aproape a patra parte, iar în primii cinci ani aproape 500.

Nu mai începe nici o îndoială că ne trebuie un bun serviciu sanitar și multă purtare de grijă, ca să înceteze mizeria economică.

Ne mai trebuie însă și altceva.

În anul 1906 s-au născut la București 8 448 copii, dintre care numai 6 831 au fost legitimi, iar 1 617 nelegitimi. În centrul vieții culturale române, deci, lucrurile stău chiar mai rău decît în alte orașe ale țării, căci la 1 000 copii legitimi se nasc nu mai puțin decît 237 nelegitimi — fără ca să mai socotim și pe cei lepădați.

7 040 dintre cei născuți au fost ortodocși, iar 1 070 de legea mozaică, și pe cînd ortodocșii s-au sporit cu 881, deci cu 125 la mie, mozaicii au avut un spor de 416, ceea ce face 388 la mie, mai mult decît întreit.

De unde această mare deosebire între ortodocșii și mozaicii din același oraș?

Datele din *Anuar* ne-o spun și aceasta, dacă știm să le consultăm.

Între copii legitimi s-au născut morți, în timp de un an, 239, adică 3,5 la sută, iar între cei nelegitimi 96, adică 6%.

Dintre cei 6 831 copii legitimi au murit în timpul primului an 1 144, deci 168, iar dintre cei 1 617 nelegitimi 474, adică 293 la mie.

Între copiii nelegitimi, dar, mortalitatea e mai mare atît înainte de naștere, cît și în timpul primului an de viață.

Ne mai spun apoi cifrele încă un lucru, care trebuie să ne pună pe gînduri.

Între copiii legitimi sunt 3 256 fete și 3 575 băieți, deci cu 319 mai mulți băieți, iar între cei nelegitimi avem 793 fete și 796 băieți, deci cu numai trei mai mulți băieți. La copiii legitimi singura lună octombrie a dat cu 14 mai multe fete, iar între cei nelegitimi cinci, ba în 1907 chiar șapte luni din douăsprezece au dat mai multe fete decît băieți.

Nu e deci vorba de rasă, de igienă și de rost economic numai, ci și de rînduiala vieții intime, pe care ni-o dă disciplina religioasă. La mozaici mortalitatea copiilor e mai mică pentru că la 1 070 copii legitimi s-au născut numai 18 nelegitimi de legea mozaică, pe cînd la București, în genere, la o mie de legitimi se nasc 273 nelegitimi.

Aceasta nu ni-o spune nici vreun rabin habotnic, nici vreun popă bigot, nici vreun reacționar ruginit, ci onorabilul ofițer al stării civile, cel mai autorizat reprezentant al civilizației moderne.

Nu e însă numai moartea fizică, ci și cea morală, care stă în strînsă legătură cu legitimitatea nașterii.

Nu de mult, bine știutul Lombroso a publicat o dare de seamă, în care arată, cu cifre statistice, că se sporesc în mod înspăimîntător cazurile de nebunie și criminalii, care el crede că în viitor o să se mai împuțineze. N-avem însă decît să facem comparațiunea cu cifra copiilor nelegitimi, ca să ne încredințăm că, deopotrivă cu numărul lor, cresc ori scad și crimele ori cazurile de înnebunire.

Aceasta e legea nemiloasă a răzbunării firești, pe care nici un parlament din lumea aceasta nu poate s-o modifice, potrivit cu slăbiciunile oamenilor și-mpotriva căreia nici cu măsuri administrative, nici cu școli bine conduse, nici cu geandarmi, nici cu tunuri încărcate nu putem să luptăm.

Să-nțelegă oamenii noștri politici, mai ales cei tineri, glasul cifrelor neîndurate și să nu mai steie pe

gînduri. E greșită și primejdioasă întreaga îndrumare a vieții noastre și avem să mergem din rău în mai rău, dacă nu ne vom veni cît mai curînd în fire, ca să restabilim buna rînduială în viața intimă a fiecăruia.

Noi, care am învățat puțintică carte, am învățat ca să ne folosim de ceea ce știm în practica vieții. Nici odinioară înfloritorul Egipt, nici Babilonul, nici Asiria, nici Fenicia, nici Elada, nici Cartagina, nici Roma cea mîndră, nici, în atîte rînduri, strălucita Persie, nici împărăția califilor n-au perit prin puterea dușmanilor, ci prin propria lor destrămare morală, împotriva căreia în zadar s-a luptat Iuliu Cezar cu legile lui altfel foarte înțelepte.

Să ne tragem concluziunile și să ne facem datoria, dacă vrem ca neamul românesc să-și împlinească menirea în viața popoarelor.

STAREA SANITARĂ A ȚĂRII

Din datele statistice publicate de noi rezultă destul de învederat că una din cauzele stagnațiunii în mișcarea populațiunii rămânești e lipsa de rînduială morală. Altă cauză e însă și reaua stare sanitară a țării.

Aceasta o recunosc atît Consiliul Sanitar Superior, cît și Direcțiunea Generală a Serviciului Sanitar.

Consiliul Sanitar Superior ne spune în memoriul său că, în timpul campaniei pornite la 1907 contra holerei, lipsind directorul general al Serviciului Sanitar din țară, Consiliul n-a fost informat, cum cere legea, despre mersul holerei, nici despre măsurile luate pentru combaterea ei. El a stăruit, deci, ca unul dintre membrii săi, d. dr. V. Babeș, să fie însărcinat a examina la fața locului măsurile luate. Lucrul acesta nu s-a făcut, căci se zicea că stăruința aceasta e un semn de neîncredere, deci jicnitore pentru Direcțiunea Generală.

Propunerile făcute de Consiliu pentru combaterea pelagrei, a tuberculozei și pentru aplicarea măsurilor

dictate de Conferența de la Paris în ceea ce privește holera și ciurma au rămas nebagate în seamă.

Nu s-a ținut seamă de dorința exprimată de Consiliu ca să fie pus, conform articolului 24 din lege, în cunoștință de starea epidemiilor ce bîntuie în țară, în cît n-a aflat la timp întinderea boalelor infecțioase și nu știa ce măsuri s-au luat pentru combaterea lor.

În fața acestora subdirectorul Serviciului Sanitar a afirmat, într-un articol publicat în ianuarie 1908 prin coloanele ziarului *Voința națională*, „că Consiliul Sanitar nu-și îndeplinește scopul și e una din principalele cauze ale stării proaste sanitare“.

*

Directorul general a declarat, ce-i drept, „în plină ședință a Consiliului Sanitar, că dezaprobă părerea d-lui subdirector“, dar apoi timp de un an n-a mai luat parte la ședințele Consiliului, pe care, după lege, are să le prezideze.

Din aceste rezultă că atît Consiliul Sanitar, cît și Direcțiunea Generală a Serviciului Sanitar recunosc că administrațiunea sanitară lasă mult de dorit. Un lucru e neîndoios : că în urma conflictului ce s-a produs între aceste două organe superioare țara suferă.

„Cea mai înverșunată luptă între Consiliu și Direcțiunea Sanitară — ni se spune în *memoriu* — s-a dus în ceea ce privește concentrarea fondurilor sanitare la Direcțiune.“

Vorba e de nouă și jumătate milioane, despre care „cu toate insistențele și cu toate cererile Consiliului, Direcțiunea Sanitară nu a dat nici cea mai mică lămurire.“

S-au mai produs conflicte în ceea ce privește Regulamentul băuturilor alcoolice, infirmeriile și moașele, actele medico-legale, permutarea medicilor și proiectul de lege sanitară pe care Direcțiunea l-a alcătuit fără ca să fi cerut, precum prescrie legea, părerea Consiliului Sanitar.

Aceste sunt fapte expuse în „memoriul“ Consiliului Sanitar, asupra cărora noi n-avem să ne pronunțăm.

Luăm însă statistica și constatăm că, în timp de 14 ani, de la 1866 pînă la 1880, au fost numai doi ani în care, la București, nașterile au covîrșit cazurile de moarte. În ceilalți doisprezece ani populațiunea a scăzut. De la 1881 înainte, însă, avem o sporire constantă, ceea ce dovedește că starea sanitară e mai bună decum a fost.

Bună nu e însă, căci între 27 de ani nu e nici unul în care sporul să urcă la normal, unu la sută. Numai în anul 1897 avem un spor de 9,4 la mie : în toți ceilalți ani sporul e mai mic.

În țara întreagă, în timp de 29 ani, de la 1880 la 1907, sporul a rămas constant, dară mai mare la țară decît prin orașe.

Pentru anul 1899 poporațiunea a fost socotită la 5 956 690 suflete, dintre care 4 836 904 la țară și 1 118 786 în orașe. În același an s-au născut la țară 210 887, iar în orașe 39 431 copii.

S-au născut dar la țară 43 copii, iar la orașe numai 35 copii la o mie de suflete.

Au murit însă în orașe 30 921, iar la țară 133 979 oameni.

Au murit dar atît la orașe cît și la sate cîte 27 la mie, și la orașe sporul a fost 8, iar la țară 16 la mie, adică îndoit, nu însă pentru că mortalitatea e mai mică, ci pentru că nașterile sunt mai multe.

Nu mai încape nici o îndoială că e în poporațiunea românească o puternică tendență spre sporire, dar, pentru ca sporirea să se și poată face, trebuie să mai fie și cuvenita purtare de grijă pentru starea sanitară, care, atît la sate, cît și mai ales la orașe, lasă mult de dorit.

Această purtare de grijă nu e însă cu puțință cită vreme nu există bună înțelegere în ceea ce privește conducerea Serviciului Sanitar, care trebuie să fie ferit de orișice înfrîurire politică, și unul din marile interese naționale e să se rezolve, cît mai curînd, în mod rațional, conflictul dintre Direcțiunea Generală a Serviciului Sanitar și Consiliul Sanitar Superior.

Acesta e un război care costă în fiecare zi multe vieți.

LINIA TURNU-ROȘU — BUCUREȘTI

Helmuth Moltke, marele general, a fost timp de vreo cinci ani, de la 1835 pînă la 1839 în serviciul sultanului Mahmud și a luat parte și la războiul purtat contra lui Mehmed Ali. După ce s-a întors iar în Prusia, a stărui, în descrierea călătoriilor sale, asupra drumului de la Viena prin Pesta, Arad, Alba-Iulia și Sibiu la Turnu-Roșu, iar de acolo, prin Pitești, la București ca fiind cea mai scurtă legătură cu Constantinopolul.

Austriacii au și plănuit în urmă linia ferată în direcțiunea aceasta, dar n-au ajuns s-o termine decît pînă la Alba-Iulia.

După ce în urma încheierii Pactului dualist s-a constituit guvernul ungar, s-a încins o lungă și animată discuțiune asupra continuării lucrărilor. Deoarece linia plănuită de austrieci trecea de la Bekes-Giula înainte pînă la Turnu-Roșu prin ținuturi cu poporațiune românească, guvernul a preferat în cele din urmă linia Oradea-Mare, Cluj, Turda, Teiuș, Sighișoara, Brașov și Predeal care e mai lungă, dar trece prin ținuturi cu poporațiune maghiară. Încă atunci se prevedea că interesele comerciale și cele strategice îl vor sili în cele din urmă pe guvernul ungar să primească drumul mai scurt pe la Arad și Alba-Iulia, și România a primit cu multă greutate juncțiunea pe la Predeal.

Azi avem, ce-i drept, un tren, care trece prin Arad la Alba-Iulia, dar de acolo o ia cu încongiur prin Teiuș, Sighișoara și Brașov la Predeal.

A trebuit, în sfîrșit, să se construiască și linia mai scurtă de la Alba-Iulia la Sibiu și de acolo la Turnu-Roșu și să se facă și juncțiunea din valea Oltului. De aici înainte însă drumul trece cu înconjur pe la Rîmnicul-Vîlcii și Slatina la Pitești. În același timp linia de la Alba-Iulia la Turu-Roșu nu e construită așa, ca să se poată face pe ea și marea comunicațiune internațională.

Vine acum d. dr. Carol Wolff, unul dintre fruntașii sașilor și, preocupat de ridicarea orașului Sibiu, stăruie

într-un articol publicat în numărul de la 24 februarie al ziarului *Pester Lloyd* ca întreaga comunicațiune să fie făcută pe linia concepută de Moltke, care e cea rațională, și arată, între altele, că linia aceasta e de 803, cea de la Orșova de 878, iar cea de la Brașov de chiar 889 kilometri.

Atît d. dr. Carol Wolff, cît și cei ce-au luat notiță de articolul din *Pester Lloyd*, au perdut din vedere un lucru foarte însemnat: că cel mai scurt drum de la Turnu-Roșu la Pitești nu trece pe la Rîmnicul-Vîlcii, ci de la Cîneni peste Olt la Tîtești¹ și peste Clocotici în valea Topologului, apoi la Curtea-de-Argeș, pînă unde avem calea ferată.

Rămîne deci să se construiască linia Curtea-de-Argeș, Clocotici și Cîneni pentru ca să ajungem în cele din urmă unde am fi fost chiar de la început, dacă guvernul ungar nu ar fi pus interesele naționale mai presus de cele comerciale și de cele strategice.

Drumul e peste Clocotici la Curtea-de-Argeș nu numai mai scurt decît pe la Rîmnicul-Vîlcii, ci totodată și mai sigur. Pe cînd valea Oltului e cu deosebire strîmtă, spre Clocotici panta nu e piezișă, înălțimea nu e mare și drumul nu e expus la intemperii.

Nu mai încape nici o îndoială că, în viitor, comunicațiunea cea mare se va face pe la Turnu-Roșu atît spre București peste Clocotici, cît și spre Corabia pe la Rîmnicul-Vîlcii. Construirea liniei Cîneni — Clocotici — Curtea-de-Argeș n-are însă rațiune cîtă vreme de la Alba-Iulia la Turnu-Roșu linia nu e potrivită pentru marile transport internaționale.

Mai este un lucru pe care n-avem să-l perdem din vedere.

Moltke nu putea să prevadă că România va stăpîni Dobrogea și va construi podul de la Fetești și portul de la Constanța. Azi comerțul cel mare nu mai trece de la București la Giurgiu și peste Dunăre la Rusciuc, ci spre Fetești și prin Constanța la Constantinopol și de acolo spre Canalul de Suez și spre Alexandria.

¹ În textul de bază greșit: *Tîteni*.

Întreaga Europă Centrală dă năvală peste Ardeal și peste România spre Orientul mai Apropiat și spre cel Depărtat și caută drumul cel mai scurt, pe care și-l va găsi în cele din urmă.

Vrem ori nu, noi românii, toți, și cei din Țara Ungurească, și cei din Ardeal, și cei din Valea Dunării vom trebui să intrăm în curentul ce trece peste noi și să luăm parte la marca mișcare comercială și culturală a omenirii.

Nu s-a gîndit nimeni și la ziua cînd s-a scurtat drumul spre Indii prin deschiderea Canalului de Suez. Nu e, cu toate aceste, mai puțin adevărat că, prin deschiderea acestui nou drum, am fost trași și noi în marea mișcare a omenirii. E frumos trecutul nostru, dar neasemănat mai frumos are să ne fie viitorul, dacă ne vom da cu toți seamă că suntem în poarta prin care trece Europa spre Asia cea plină de bogății și vom ști să profităm de pozițiunea ce ni s-a creat.

MIȘCAREA VITICULTORILOR

În timpul celor din urmă cîteva zile s-a dat din ce în ce mai mult pe față pornirea de a da conflictului dintre podgoreni și viticultorii de la șes caracterul unei mișcări agrare.

După ce viile de deal, podgoria propriu-zisă, au fost distruse de filoxeră, mulți dintre podgoreni și-au sădit vii la șes. Aceste vii de șes, care se cultivă cu mai puțină cheltuială și sunt în același timp și mai dese, dau rod mai îmbelșugat, dar vinul lor e de calitate inferioară și nu se poate conserva. El se vinde dar cu prețuri scăzute.

În urmă s-a început replantarea podgoriilor cu viță americană, și acum după ce s-au sporit și au început să deie rod viile de deal, podgoreni, care au făcut mari cheltuieli cu ele, se pomenesc că nu pot să găsească

cumpărători pentru vinurile lor de calitate superioară în concurență cu mai ieftinele vinuri de la șes.

Chiar dacă n-am fi ajuns încă, va trebui să ajungem în curînd la supraproducțiune în ceea ce privește vinul, căci, după datele oficiale, anul viitor vor începe să rodească încă 7 000 hectare de vii de deal și replantările se urmează.

Urmarea firească a supraproducțiunii e însă restrîngerea culturii, ceea ce nu e în interesul țării, căci viile sunt un însemnat izvor de bogăție al țării și un mijloc de trai pentru o mare parte din cetățenii ei.

Trebuia deci să se facă ceva pentru mărginirea plantațiilor de vii, nu însă la deal, ci la șes.

Podgoriile sunt mari întinderi de teren, care nu pot să fie utilizate decît pentru cultura viței, iar podgorenii sunt mii și mii de oameni, care din neam în neam își agonisesc pînea muncind la vii. În același timp vinurile pe care le produc sunt de calitate bună, sănătoase și pot să fie conservate.

Viile de la șes sunt cultivate pe terenuri, care pot să fie utilizate și altfel, sunt cultivate de plugari și dau vinuri care, de cele mai multe ori, numai drese în fel de fel de chipuri pot să fie puse în consumațiune și astfel sunt și stricăcioase.

Dacă se mai plîng apoi și sătenii de la șes că au prea puțin pămînt pentru plugărie și pentru nutrețuri, e chestiune de economie națională să se ia măsuri pentru mărginirea plantațiilor de vii la șes.

În fața acestor argumente ale podgorenilor, proprietarii mari ori mici de la șes pun unul singur: că nu are statul dreptul de a prescrie cum au și cum n-au să se folosească de avutul lor. Astfel i se dă chestiunii un caracter acut pe care în adevăr nu-l are.

N-avem să cercetăm dacă sunt ori nu raționale măsurile propuse de guvern, ci ne mărginim a stărui ca ele să fie apreciate numai din punctul de vedere al utilității lor.

După o depeșă sosită de la T.-Severin, la 22 februarie „s-a constituit Societatea podgorenilor din Mehe-

dinți și-a aderat în totul la moțiunea luată de congresul ținut de podgoreni în sala «Dacia» din București. Din Dorohoi dar pînă în Mehedinți sunt multe mii de oameni pentru care e chestiune de existență ca să fie asigurată într-o formă oarecare rentabilitatea muncii lor în viile de deal. Acesta e un interes nu numai al lor, îndeosebi, ci al țării întregi, deci și al proprietarilor de la șes pentru care viile nu sunt chestiune de existență.

Se poate dar găsi și fără de zguduiri o soluțiune multumitoare pentru toți, numai însă dacă o căutăm fără pripire. Ceea ce produce amărăciunea e mai ales graba și silnicia cu care suntem deprinși a rezolva chestiunile.

Nu facem în graba aceasta deosebire între stat și guvern, iară guvernul, care are majoritatea în Corpurile Legiuitoare și se bucură de încrederea Coroanei, își închipuiește că e destul atît pentru ca să-și poată impune voința. Urmarea e că se produc amărăciuni de care mai ales în timpuri ca cele de azi nu e nici o nevoie.

Așa e aceasta și-n chestiunea reorganizării judecătorești, în a celei sanitare ori în a celei bisericesti: vorba nu e cum e bine și mai potrivit cu interesele comune, ci care e azi mai puternic.

De aici lupta înverșunată chiar și în chestiuni care s-ar putea rezolva prin bună înțelegere luată între cei direct interesați.

Nu se pune în discuțiune chestiunea dacă fie statul, fie mai ales guvernul are ori nu dreptul de a lua măsuri care jignesc pe cetățeni în dreptul lor de proprietate, ci vorba e numai de înlăturarea unui conflict de interese.

Urmîndu-se discuțiunea în liniște și fără considerațiuni pentru disciplina de partid, podgorenii și proprietarii de la șes vor ajunge ei înșiși să găsească formula de rezolvare care se potrivește și cu interesele lor particulare, și cu interesele generale ale țării.

Chestiunea nu e politică și n-are să i se deie caracter politic.

CARTELURILE ȘI SCUMPIREA TRAIULUI

Mulțimea cea mare a populației mai mult ori mai puțin sărace de prin orașele noastre și mai ales a celei din București a fost cuprinsă de o adevărată spaimă în fața urcării prețului, cu care brutarii au început să vîndă pînea tocmai în ajunul terminului de Sf. Gheorghe, cînd toată lumea se simțea apăsată de urcarea excesivă a chiriilor. Trebuia neapărat să ne dăm cu toții seamă că nu numai prețul pîinii și chiriile s-au urcat, ci, în timp de cîțiva ani, s-a scumpit traiul, în genere, să ne dumirim asupra cauzelor acestei scumpiri și să ne dăm silința de a chibzui cuvenitele măsuri pentru înlăturarea acestui mare neajuns economic.

Îndeosebi noi, avînd în vedere menirea *Minervei*, ca organ al intereselor generale, suntem datori să susținem cauza celor mulți. Aceasta însă numai întru cît ea e dreaptă și fără ca să jignim pe cei ce sunt nevoiți de împrejurările excepționale să urce prețurile mijloacelor de trai pe care le pun în vînzare.

Am arătat, în mai multe rînduri, că consumațiunea grîului s-a sporit, iar producțiunea a scăzut în timpul celor din urmă cîțiva ani. În același timp s-au urcat și cheltuielile de producțiune. E deci în toată lumea lipsă de grîu și pretutindeni s-au urcat în mod firesc prețurile grîului, deci și ale făinei și ale pîinii.

Am arătat însă, în același timp, că la urcarea aceasta a prețurilor a contribuit și o speculă ce se face la Chicago și la New York, unde stau închise în magazii peste 23 milioane de hectolitri (sic !) de grîu.

Asemenea speculă se va fi făcînd, deși, în dimensiuni mai mici, și aiurea, fără îndoială și în țara noastră, care e și ea un fel de grînar. Nici aiurea dar, nici la noi, urcarea prețurilor nu e firească și legitimă în gradul la care a ajuns.

Urmarea firească a scumpirii pîinii e scumpirea tuturor productelor muncii omenești și o generală nemulțumire. Am arătat cum, pentru înlăturarea acestei nemulțumiri, s-a propus în Italia suprimarea taxelor vamale, iar în Franța interzicerea exportului de grîu.

Mai adăugăm acum că industriașii din Elveția, văzînd scumpirea grîului, au fost surprinși de temerea că nu vor mai putea produce cu cheltuielile de pîină acum și astfel nu vor putea să susțină concurența cu alte țări. Ei stăruie dar ca pînea să fie monopolizată pentru ca nici grînarii, nici morarii, nici brutarii să n-o mai poată specula. De la ieftinătatea pîinii atîrnă existența atît de dezvoltatei industriei elvețiene.

Cu atît mai vîrtos atîrnă de la ieftinătatea pîinei dezvoltarea abia întemeiatei noastre vieți economice.

Nu-i facem deci nimănuia nici o nedreptate dacă stăruim să se ia măsuri pentru stăvilirea spiritului de speculă ce-n timpul celor din urmă cîțiva ani s-a dat pe față în formă de carteluri, nu numai în ceea ce privește pînea, ci în foarte multe sfere ale vieții noastre economice.

Vom examina unul cîte unul aceste carteluri și vom căuta mijloacele pentru zădărnicierea lor.

De astă dată ne mărginim a stabili, în cîteva trăsături, principiul general că ele fac orșice dezvoltare economică peste putință, căci înlătură concurența și fără de liberă concurență dezvoltarea e peste putință.

În viața agricolă e un element de progres gospodarul care născoceste mijloace și proceduri ca să ieie o recoltă mai îmbelsugată decît alții cu cheltuieli mai puține. El cîștigă și, încetul cu încetul, se îmbogățește, dar cîștigul e meritat, firesc și legitim, iar îmbogățirea lui are un efect binefăcător pentru toți, căci, îndrumîndu-se și alții a face ca dînsul, vor scade prețurile productelor agricole, de la care atîrnă întreaga viață economică.

Tot astfel meritat, firesc și legitim e cîștigul industriașului care născoceste mijloace și proceduri ca să producă, cu cheltuieli mai mici, obiecte de consumațiune de aceeași calitate ca ale altora, ori, cu aceleași cheltuieli, obiecte de calitate superioară. Și prin a lui lucrare înaintează dezvoltarea industrială și se scad încetul cu încetul prețurile obiectelor de consumațiune, se ieftenește traiul.

Meritat, firesc și legitim e, în sfîrșit, cîștigul negustorului care știe să-și facă proviziunile și să le pună în

vînzare astfel ca să-și găsească socoteala și luînd pentru ele un preț mai mic decît alții.

Agronom, industriaș, neguțător sunt binefăcători ai societății numai dacă-și dau silința să-și facă treburile ușurînd traiul altora, iar pentru aceasta se cere bătaie de cap, spre care numai nevoile mari ale liberei concurențe îl împintenează pe om.

E lucru comod să fii agronom, industriaș ori neguțător, după ce ai luat înțelegere cu concurenții tăi și ai făcut legătură ca să cereți prețuri la fel și să nu vă mai supărați unii pe alții. Așa nu mai ai nici o bătaie de cap, dar nici nu te mai îndeamnă nimic să-ți încordezi puterile ca să realizezi vreun progres în ramura activității tale.

Combatem deci cartelurile pentru că ele împiedică progresul economic și produc în masele mari o legitimă și din ce în ce mai viuă nemulțumire.

În atît de binecuvîntata noastră țară nu numai pînea, ci tot ceea ce e pentru hrana omului trebuie să fie mai ieftin decît aiurea. Și, dacă am ținut să avem și o industrie națională, nu a fost pentru că produsele industriale să ni se deie cu prețuri mai urcate decît cele importate, ci pentru că cu atît mai virtuos să ni se ușureze traiul.

IEFTENIREA TRAIULUI

În analele Chinei se spune că Confuciu sau Kung-futse, ceea ce va să zică „căpetenia înțelepților“, și-a început cariera ca un fel de comisar de piață într-unul din numeroasele orașe ale patriei sale. Deși nu împlinise încă vîrsta de douăzeci de ani, el a ajuns în curînd om vestit fiindcă, în urma purtării lui de grijă, s-au ieftenit ca nicăieri și ca niciodată mai înainte toate cele de trebuință pentru traiul zilnic și concetățenii lui, acum mereu voioși, îl iubeau și vorbeau cu multă laudă despre dînsul.

Alte orașe mai mari și mai însemnate au trimis deci la el soli și l-au rugat prin ei să le fie lor purtător de grijă.

„Aceasta nu se poate — le-a răspuns el solilor; dacă voiți să le fiu folositor celor ce v-au trimis, stați un timp oarecare aici, urmăriți cu luare-amînte ceea ce fac eu, apoi întoarceți-vă și faceți fiecare la el acasă ceea ce m-ați văzut pe mine făcînd.“

Urmînd sfatul acesta, trimișii orașelor s-au încredințat, cu oarecare mirare, că Confuciu știe foarte bine care anume sunt lucrurile de care au trebuință concetățenii săi, unde se pot procura aceste lucruri cu prețuri mici, cum pot să fie aduse fără mari cheltuieli și ce fel au să fie puse mai ieftin în vînzare. Toată înțelepciunea lui consta în potrivirea măsurii drepte ca cele de trebuință să fie totdeauna la îndemină, niciodată prea mult și niciodată prea puțin.

Asemenea purtători de grijă trăiesc și în zilele noastre, și unul dintre aceștia e azi nouă tuturor mult simpaticul dr. Carol Lueger, primarul Vienei.

Numai puțini dintre noi vor fi putînd să-și deie seamă cît de mult este iubit dr. Carol Lueger de vienezii săi și, mai presus de toate, de femeile din Viena, care știu mai bine decît soții lor ce va să zică pentru traiul zilnic diferența de cîțiva creițari pe zi.

Dr. Carol Lueger a ieșit la iveală în marele oraș de la Dunăre ca om însemnat, care-și iubește semenii, și-a atras asupra sa obșteasca luare-amînte prin lupta pornită împotriva semitismului ajuns la predominare. Numai încetul cu încetul s-a dumirit lumea că el nu e dușman al concetățenilor săi evrei, ci se luptă numai în contra celor ce profită de nevoile oamenilor ca să stoarcă cu osteneală puțină și fără rizic cîștiguri mari. Deoarece foarte mulți dintre acești speculanți erau evrei, specula li se prezenta drept apucătură semitică atît lui, cît și multor altora, ceea ce ar putea să nu fie adevărat.

*

Vienezii sunt oameni totdeauna porniți spre veselie, de o fire cu deosebire dulce și cu inima deschisă, încît e greu să trăiești în mijlocul lor fără ca să-i iubești.

Lueger, care și-a petrecut tinerețele bucurându-se împreună cu dînsii, se simțea dureros atins cînd vedea că fețele lor se întunecă, firea lor se înăsprește și inimile li se închid fiindcă toate se scumpesc și viața e din zi în zi mai grea. Împins de durerea aceasta, el și-a dat toată silința să adune la un loc pe cei ce doreau ca dînsul să le ușureze vienezilor traiul și să le redeie iar veselia și firea dulce și inima deschisă.

Ar trebui să scriem cărți întregi ca să arătăm cum și-a împlinit el gîndul acesta, cum a ajuns primar al Vienei și ce-a făcut în curgerea îndelungatului timp de cînd e primar, ca să ușureze traiul concetățenilor săi. E destul că vienezii toți, fără deosebire de neam și de religie, toți se bucură pe urma silințelor lui și toți vorbesc cu multă laudă despre dînsul.

Marii capitaliști, industriașii și neguțătorii, cu care intrase dintr-un început în conflict, și-au dat, încetul cu încetul, seamă că, ieftenindu-se traiul, ei susțin mai ușor concurența cu semenii lor din alte orașe unde traiul e mai scump și nimeni azi nu mai îndrăznește să-l grăiască pe dr. Carol Lueger de rău. Nimeni poate n-a scos în mod atît de practic și de învederat ca dînsul la iveală adevărul că totdeauna interesele celor săraci sunt legate de ale celor bogați și că cei bogați pe sine înșiși se ajută cruțînd pe cei săraci, nimeni n-a propagat deopotrivă cu dînsul conștiința de solidaritate socială.

Nici n-a avut însă în viața lui preocupare mai constantă decît să propage simțămîntul acesta.

Una din cele mai admirabile creațiuni omenești e organizațiunea dată Comunei din Paris în timpul lui Napoleon III. Rămii cuprins de uimire respectuoasă cînd află amănunțele măsurilor luate pentru ca parizienii să aibă lumină destulă, aer proaspăt, apă bună, locuințe sănătoase și să poată păstra curățenia, să se poată îmbrăca, — să se poată hrăni și să găsească distracțiuni fără multă cheltuială. În același timp era neadormită purtarea de grijă ca produsele parizienilor să afle pretutindeni consumatori, pentru ca industriașii, neguțătorii, capitaliștii și muncitorii din Paris să agonisească ușor și mult. Orașul a crescut dar repede și s-a îmbogățit, încît a ajuns în cele din urmă un fel de lume pentru

sine, în care orișicine s-ar simți mai fericit decît aiurea, dacă în timpul grabnicei dezvoltări nu și-ar fi pierdut francezii religiozitatea și rostul moral, fără de care trebuințele sunt nesecate, mulțumirea nu e cu puțință și oamenii sunt din ce în ce mai porniți spre învrăjpire.

Mai sunt multe alte orașe, cari, prin înțeleaptă purtare de grijă, au crescut și au ajuns la mare înflorire economică și culturală. D-rul Carol Lueger n-avea însă nevoie să studieze nici practica lui Confuciu, nici organizația comunală a Parisului ori a altor orașe : era destul să aibă în vedere nevoile de cari se plîngeau vienezii și să caute mijloace pentru înlăturarea lor.

Preocuparea lui era, înainte de toate, unde și cum să găsească pentru vienezii pîine ieftină, carne ieftină și, în genere, hrană ieftină și întreaga lui activitate politică pornește din preocuparea aceasta. Pentru ca să reducă chiriile, el a ridicat ori a făcut să se ridice zidiri mari și a ieftinit transportul cu tramvaiele și cu tramcarele, încît multora le dă mîna să nu stea în oraș, ci prin împrejurimi, unde locuințele sunt și mai sănătoase și mai ieftine. Pentru ca la vreme de nevoie vienezii să nu fie exploatați de speculanți, el a purtat de grijă ca ei să găsească credit în condițiuni ușoare. Nu mai puțin i-a fost purtarea de grijă pentru ajutorarea bolnavilor și a săracilor, pentru ocrotirea orfanilor și a văduvelor, precum și pentru adăpostirea bătrînilor neputincioși. Pînă la moarte i-a urmărit pe vienezii și a înființat pentru înmormîntări un stabiliment comunal ieftin, ale cărui venituri sunt destribuite pentru ajutorarea celor nevoiași.

N-a reușit, ce-i drept, să înălture mizeriile, dar le-a redus pe cît e omenește cu puțință, și omul cu rost moral poate să aibă la Viena o viață tihnită, dacă muncește și ține măsură în satisfacerea trebuințelor sale. De aceea, peste toate se revarsă îndemnul lui ca vienezii să-și păstreze religiozitatea și să nu se lepede de rînduiala morală a părinților săi.

La viața politică a împărăției, d-rul Carol Lueger ia parte avînd totdeauna în vedere interesele Vienei. Prietenii îi sunt cei ce consumă produsele vieneze ori le dau vienezilor obiecte de consumațiune ieftine, iar duș-

man și-l fac concurenții Vienei, și cei ce exploatează nevoile ei. El se folosește de înfrierea pe care a cîștigat-o în viața politică, spre binele concetățenilor săi.

Binele acesta nu l-a făcut însă nici el singur, nici în timp de un an, doi, ci ajutat de mulți și în curgerea unui lung șir de ani.

Aceasta e taina cea mare a succeselor lui.

Au fost și la București primari care au avut și trageri de inimă și pricepere și au desfășurat mult zel pentru înflorirea orașului. Au și făcut ori au început, cel puțin, multe bune, dar nici n-au fost îndeajuns ajutați, nici n-au fost lăsați să continue lucrările odată începute, să intre în amănuntele vieții comunale și să se îndulcească de sarcina pe care au luat-o asupra lor.

Nenorocirea Bucureștilor a fost pozițiunea în viața politică a administrațiunii comunale. La noi primarul e un agent al guvernului, în adevăr al unuia dintre partidele politice, e nevoit să tîrască cu sine o clientelă alcătuită din elemente foarte împetritate, să fie seamă de interesele partidului care l-a ridicat în fruntea comunei și cade ori stă cu guvernul pe care-l servește. Nu are comuna un primar cu adevărat al său.

Ceea ce mai presus de toate ne trebuie este stabilitatea și neatîrnarea administrațiunii comunale, primar care atîrnă numai de obștea orășenilor și e ajutat de oameni care cunosc, în urma unei îndelungate lucrări, nevoile orașului și știu cum au să fie ele înlăturate — primar, care e numai primar și e și mulțumit cu atît.

TOT SCUMPIREA TRAIULUI

Zilele aceste unul dintre colegii noștri, dîndu-și părerea asupra celei mai actuale dintre cestiunile puse la ordinea zilei, scumpirea traiului, a scăpat vorba că toate s-au scumpit, fiindcă luxul e prea mare și oamenii cheltuiesc fără de nici o socoteală.

Gîndul acesta e amăgitor și ar putea să ducă pe mulți în eroare.

Se face în adevăr mult lux în locuințe, în mobilă, în slugi, în îmbrăcăminte, în mîncare și în petreceri și nu mai incupe nici o îndoială că, în urma acestei generale porniri spre lux, toate obiectele de lux se consumă în cantități mari și astfel se scumpesc. Sunt scumpe și locuințele, și mobilele, și slugile, și hainele și mai ales mesele și petrecerile, mai scumpe decît aiurea, încît mulți oameni țin să petreacă și bine, și ceva ieftin, se stabilesc pe un timp oarecare în străinătate, unde abia acum se urmează lupta pentru impunerea tuturor obiectelor de lux.

Lumea nu se plinge însă că obiectele de lux sunt scumpe. Să le consume pe aceste aceia cărora le dă mîna să le plătească, iar ceilalți să binevoiască a se întinde numai cît li-e plapoma. E greu însă cînd se scumpesc obiectele de prima necesitate, pe care le consumă cei mulți, care nu fac lux, ci sunt mulțumiți dacă pot s-o ducă de azi pe mîine.

S-au scumpit, de exemplu, cărbunii de lemn, care nu de mult se vindeau cu 8—10 l. suta de kilograme, iar acum sunt oferți cu 25—30 b. kilogramul. Sunt mulți cei ce au nevoie de acești cărbuni, căci rufa călcată e și mai frumoasă, și mai igienică. Se poate însă să trăiești și purtînd rufe necălcate și nu-ți rămîne decît să le porți, dacă-ți sunt prea scumpi cărbunii. Făcînd mulți lucrul acesta, se vor consuma mai puțini cărbuni, proviziunile de cărbuni vor fi mari și prețul va scădea.

Ce faci însă dacă sunt scumpe zarzavaturile?

Se-nspăimîntă biata de gospodină, care oprește vreun oltean cu coșurile și se duce în piață, dar și acolo îi sunt prețurile prea urcate. Nu-i rămîne decît să se mulțumească cu ceea ce poate să cumpere mai ieftin.

Cînd însă piinea, carnea, peștele, laptele, ouăle, grăsimile de tot felul și cele mai neapărate articole de băcănie sunt nu numai scumpe, ci totodată și de calitate mai mult ori mai puțin proastă, adeseori chiar stricată, o foarte firească deznădăjduire cuprinde pe toți cei ce muncesc pentru ca ei și ai lor să poată trăi — nu în lux, ci omenește.

Nu mai e aici vorba de politică, ci de nevoile vieții de toate zilele și e destul să fii om cu bun-simț firesc pentru ca să înțelegi că o asemenea scumpire generală numai în lipsă de destulă purtare de grijă e cu putință.

Dacă o sută de oameni de treabă și foarte buni prieteni vor pleca împreună pe o corabie, ca să treacă Oceanul, vor lua cu dînșii și destule proviziuni, ca să poată trăi în timpul călătoriei. Luând din ușurință prea puține proviziuni, în curînd se vor scumpi toate și cei mai buni prieteni se vor învrăjbi, căci pînă la fundul pungii merge prietenia și acolo de obicei se înfundă.

Tot cam așa suntem și noi cei adunați în București și prin celelalte orașe mai populate ale țării; trebuie să fie cineva care poartă de grijă ca să le avem totdeauna aduse de aiurea la îndemînă.

Așa, numai la voia întîmplărei, nu poate să fie lăsată o lume întreagă, care, muncind în felul ei, nu are răgaz să poarte însăși grijă de sine.

Greaua stare la care am ajuns, trebuie dar — nu să ne pună în vrajbă, ci să ne adune pe toți la un loc, pentru ca să chibzuim împreună ce este de făcut ca în viitor să avem totdeauna la îndemînă proviziunile de care avem neapărată trebuință și să nu fim nevoiți a scumpi traiul dînd năvală unii altora.

PENTRU IEFTENIREA TRAIULUI

În scurtul timp, de cînd există *Minerva*, am vorbit în coloanele ei foarte adeseori și cu multă stăruință despre marele interes pe care-l are fiecare să examineze bine alimentele, pe care le consumă, și despre datoria autorităților de a privilegia ca să nu se pună în consumațiune alimentele stricate, murdare, și astfel mai mult ori mai puțin primejdioase. Am urmărit în același timp cu toată luarea-aminte cazurile de otrăvire prin alimente și le-am adus la cunoștința publicului pentru ca să pătrundă cu atît mai virtos simțămîntul că nu e

neglijență mai vrednică de osîndă decît cea privitoare la alegerea alimentelor. Sunt, cu toate acestea, încă puțini oameni cari își dau seamă că, mai ales în materie de alimente, scump e nu ceea ce se plătește cu bani mai mulți, ci ceea ce e prost și primejdios.

Se-mbolnăvesc mereu oameni și mor copii pentru că laptele cu care se hrănesc e infect, plin de murdării și de germeni de boală mai mult ori mai puțin primejdioși: sunt, cu toate acestea, foarte puțini cei ce mai cercetează dacă a fost ori nu sănătoasă vaca care a dat laptele ce cumpără pentru sine ori pentru copiii săi, dacă și-a spălat ori nu mîinile cel ce l-a mulș, dacă erau ori nu curate vasele prin care a trecut laptele, dacă el a fost ori nu filtrat în mod rațional mai înainte de a fi fost pus în consumațiune. În case particulare, în stabilimente publice, pînă chiar și prin spitaturi se consumă laptele pentru a căruia curățenie nu poate nimeni să ia răspunderea.

Aceste sunt cuvintele pentru care am stăruit totdeauna să se înființeze cît mai multe lăptării sistematice.

Într-un afiș de reclamă pe care l-am primit zilele acestea de la o asemenea lăptărie ni se spune că scopul ei este:

1. De a întinde cercul producătorului de lapte împrejurul orașelor, prin locuri unde furagiul e mai ieftin, cumpărînd lapte de la ei și producînd țărănilor turte, borhoturi direct de la fabrici cu prețuri reduse etc.

2. De a curăți laptele pe cale tehnică și de a furniza consumatorilor laptele și derivatele lui fără murdării și igienic.

3. De a iefteni în urmă prin sporirea producțiunii, prin nutrirea rațională a vitelor și prin organizarea transportului carnea, laptele și derivatele lui, care sunt alimente de primă necesitate.

Unde lipsesc lăptăriile sistematice, laptele e furnizat orașenilor de către mahalagii și țărăni din satele vecine, pînă la o rază de 5—10 kilometri, unde furagiul e scump. Laptele e adus de producători, ei înșiși pierd ziua cu distribuirea laptelui. Controlul Serviciului Sanitar e aproape imposibil și laptele e plin de murdării și în parte „decremat“.

Am vorbit în numărul de ieri despre o garniță, inventată de d. D. Calmuțchi, prin care se asigură controlul laptelui în ceea ce privește densitatea, și e de prisos a mai stăruie ca numai laptele păstrat în asemenea garnițe plumbuite să fie cumpărat.

Nu se face însă pentru laptele din garnițe controlul decât în ceea ce privește densitatea, iar mai departe laptele poate să fie murdar ori poate chiar falsificat.

Tot avem deci să fim cu băgare de seamă, de la cine cumpărăm lapte, iaurt, unt ori brinză.

„Toată Capitala — ni se zice în afișul pomenit — aprobă activitatea Serviciului Sanitar și orașele din provincie speră și ele îmbunătățirea stării actuale; ar fi însă bine dacă membrii Comisiunii Serviciului Sanitar s-ar informa mai bine despre așa-zisele secrete de meserie, căci atunci ar opri cofetăriile, cafenelele și restaurantele de a servi consumatorii cu un lapte plin de bălegar și de murdărie, ar opri pe băcani de a vinde unt făcut din frișcă bătută și gheață zdrobită la un loc, ar opri laptele bătut nepasteurizat și amestecat cu gheață.“

Noi credem că silințele autorităților vor rămâne zadarnice câtă vreme consumatorii ei înșiși sunt de o uimitoare nepăsare.

Le vine acreea pe gît după ce au mîncat lapte, cafea cu lapte ori unt, au dureri de cap, se-mbolnăvesc adeseori rău de tot după ce au luat o înghețată, dar nu întreabă pe cofetar, pe cafegiu ori pe restaurator: „Domnule, d-ta de unde-ți procuri laptele și untul? Ai strecurat rațional și totdeauna curat, ca să curăți murdăriile? Unde și în ce fel de vase-ți păstrezi proviziunile?“

Autoritățile numai în urma stăruinței publicului și ajutate de consumatori pot să intervie cu succes.

De ce să-și facă restauratorul, cafegiul ori cofetarul cheltuieli și bătaie de cap cînd știe că nimeni nu i-o cere aceasta, că are consumatori și pentru marfa proastă și că nici în casele particulare nu e purtare de grijă pentru procurarea laptelui curat și nu există strecurătoare raționale și totdeauna curate?

Dar nu e la mijloc numai chestiunea de igienă.

Îndată ce publicul stăruie asupra calității, se produce o altă concurență, prin care se scad prețurile.

În București distribuie lapte vreo mie de lactagii cu cel puțin 800 de cai de cotigă. Consumatorii au să plătească nu numai laptele, ci și munca celor 1 000 de lăptari, nutrețul celor 800 cai și uzarea cotigilor și a vaselor. Ceea ce fac însă o mie de lăptari ar putea face zece lăptării cu 50 căruțe, o sută de cai și tot atîția oameni. Ca să-și găsească socoteala, aceste lăptării ar fi interesate să îmbunătățească rasa vitelor, să-și procure laptele din localități unde nutrețul e mai ieftin și să încurajeze producerea nutrețurilor așa-zise „artificiale“. Am ajunge dar să consumăm nu numai lapte curat, bun și ieftin, ci s-ar iefteni și carnea fiind totodată și de o mai bună calitate.

E lucru știut că laptele vacii sporește pînă la al cincilea vițel, deci pînă la vîrsta de 7—8 ani. Gospodarul cu mînte nu ține dar vaci trecute peste 9 ani, ci le dă la măcelar. Tocmai la vîrsta de 6 pînă la 9 ani dă însă vita cea mai bună carne.

Noi consumăm carne proastă nu numai pentru că vitele sunt chinuite și rău hrănite, ci și pentru că ele sunt adeseori fie prea tinere, fie prea bătrîne.

Prin lăptăriile sistematice sprijinite de public scăpăm, în parte, și de acest neajuns.

Societatea e, la urma-urmelor, totalitatea oamenilor ce fac parte din ea, și atît răul, cît și binele din casele singuraticilor pornește. Autoritățile publice ne sar în ajutor numai dacă purtăm și noi grijă fiecare de sine și de ai săi.

OȘTIREA NOASTRĂ

De cînd cu dureroasa „dramă“ din Giurgiu ne sosesc mai de ici, mai de colo, știri, unele poate chiar exagerate, despre conflicte ce s-au produs între cîte un ofițer și un așa-numit „civil“, încît s-ar putea crede că

oastea și-a creat în țara noastră o pozițiune mai mult ori mai puțin grea.

Nu ne îndoim că exprimăm simțimintul comun al tuturor, de spunem că lucrul acesta nu e adevărat. Oastea română e a noastră a tuturor — chiar mai mult — fiecare dintre noi se socotește în timpul cel mai frumos al vieții sale parte din oastea țării, care e mândria neamului nostru.

Tot atât de puțin adevărat ar fi dacă s-ar zice că oștenii de profesiune, ofițerii, care conduc oastea, nu se bucură de considerațiune și de simpatii generale. Sunt puține țările în care ofițerimea e îmbrățișată cu atita căldură ca la noi. Dovadă sunt jertfele mari, pe care le aducem ca să ne formăm un corp ofițeresc, pe care putem să-l prezentăm lumii cu mulțumire. Tocmai școlile militare de toate gradele sunt la noi acele în care tinerimea primește nu numai instruțiune, ci și o educațiune distinsă pe care mulți și-o desăvîrșesc în străinătate, și ofițerimea noastră e socotită de mulți drept floare a neamului.

Dacă așa este, una din datoriile ofițerului român [e] să nu peardă niciodată din vedere pozițiunea ce i s-a creat din dragostea obștească și să-și păstreze pozițiunea aceasta prin o purtare plină de dignitate și în toate împrejurările cumpănită și binevoitoare.

Nu poate să zică nimeni că nu-și dau ofițerii noștri seamă despre această datorie împreună cu pozițiunea lor.

Se întâmplă câteodată că omul îmbrăcat în uniformă își perde bunul-cumpăt și săvîrșește fapte nepotrivite cu rangul său. Acesta e însă omul, iară nu ofițerul, și n-avem să facem prin generalizare pe toți vinovați de fapta săvîrșită de acel singur.

Pînă chiar și la Giurgiu, unde întregul corp ofițeresc s-a solidarizat, cei vinovați și-au dat pe față spiritul de corp, fără de care armata e adunătură de oameni, și au pornit în o direcțiune bună. Regretabil e numai că impulsunile momentane i-au împins prea departe. Prin această lipsă de cumpătare au jignit întregul corp ofițeresc, și de aceea au și fost pedepsiți de cei mai de aproape interesați, ca ofițerul să fie în toate împrejurările om vrednic de stima și de simpatiile tuturor.

Cu aceasta trebuie să fie mîntuite toate, și dacă ar mai fi cineva care vrea să ducă animozitățile înainte, acela e ori nesocotit, ori rău pornit și nu e vrednic ca ofițer adevărat să ție seamă de dînsul. În societatea noastră un ofițer cu purtări corecte nu poate să fie insultat fără ca toată lumea să se indigneze — și mai frumoasă satisfaciune decît aceasta nu se poate.

MĂSURILE DE APĂRARE

Atît primăria, cît și poliția din Capitală au luat în timpul celor din urmă cîteva săptămîni un întreg șir de măsuri pentru apărarea sănătății, moralității și a siguranței publice, și nu mai încape nici o îndoială că, luînd aceste măsuri, s-au conformat cu dorința obștească.

N-avem însă să ne facem iluziunea că măsurile luate, deși ele sunt foarte bune, vor produce și efectele dorite de toți. Suntem nevoiți să revenim și în cazul acesta asupra convingerii că cele mai bune silințe ale administrațiunii comunale și ale poliției rămîn zadarnice, dacă publicul, el însuși, e indiferent ori încuragiază chiar pe cei ce se abat de la buna rînduială.

E puțin ceea ce poate să facă administrațiunea comunală pentru apărarea sănătății, dacă publicul, el însuși, e lipsit cu desăvîrșire de educațiune fizică. S-au închis, precum știm, mai multe localuri de consumațiune, care erau murdare și unde se serveau alimente rău preparate ori stricate chiar. Acele localuri erau însă vizitate de oameni care se simțeau bine în murdărie și consumau cu poftă bună alimentele rău preparate ori chiar stricate. Aceiași oameni, ba și mulți alții au prin casele și mai ales prin bucătăriile lor multă murdărie și consumă alimente stricate ori rău preparate. Această o știm cu toții, și am spus-o și noi de multe ori, chiar și în primii numeri ai *Minervei*. Mai ales pînea și laptele ce se consumă în București sunt alimente de valoare foarte

problematică, iar cât pentru articolele de băcănie e lucru știut că unii dintre băcanii din centru trimit mărfurile stricate la băcăniile de prin mahalale.

Așa e cu carnea, cu brânzeturile, cu untul, cu pastele alimentare, cu grăsimile, pînă chiar și cu zarzavaturile : ceea ce e stricat se trimite în mahalale unde sunt consumatori pentru orișice și unde e aceeași muscărie ca prin birturile murdare.

E deci în Capitală un mare contingent de oameni care nu înțeleg măsurile luate, se simt jigniți de ele și-zic : „Mănînc și beau ceea ce voiesc și nu are nimeni dreptul de a-și viri nasul în bucătăria, ba pînă chiar și în farfuria mea !“

Nu mai încape nici o îndoială că ei au dreptate : poate să facă administrațiunea comunală ori poliția oarecare control în piață, pe uliță ori în localuri publice, dar și aici e un hotar peste care nu poate să treacă, iar casele oamenilor îi sunt închise.

Nu e, cu toate aceste, adevărat că nu are nimeni dreptul de a se uita în farfuria altuia, căci murdăria și alimentele insalubre sunt focare de boală nu numai pentru cei ce le sufăr, ci pentru întreaga societate. Dacă s-a ivit o dată o epidemie, sunt în primejdie și cei ce păstrează curățenia și-și aleg în mod rațional alimentele.

„Are însă societatea mijloace de a face ceea ce nici administrațiunea comunală, nici poliția nu poate să facă ?“ vor fi întrebînd unii.

Fără îndoială că are.

Lasă că orișice propagandă sănătoasă nu de la autoritățile publice și nu din școli, ci din public pornește, dar disprețul obștesc e un bici de foc, care moaie și pe cei mai îndărătnici și-i supune buneii rînduiei. Dacă se știe că e disprețuit cel ce nu păstrează curățenia și se face urgisit cel ce pune în vînzare alimente stricate, își pun toți frîu ; fiind însă publicul indiferent, măsurile luate de autoritățile publice nu pot să aibă decît un efect trecător.

Cu atît mai trecător e efectul cînd e vorba de apărarea moralității publice.

Ce mai e în stare să facă administrațiunea comunală ori poliția cînd persoane cu pozițiune în societate, care

au pretențiunea de a se bucura în cercuri largi de stimă, sub impulsuinea unui fals cavalerism, nu se rușinează a lua sub protecțiunea lor femei ușoare, pe care le urmărește poliția pentru că propagă nu numai demoralizarea, ci chiar și boale urite care au stricat și strică atîtea vieți ?

Nu e aici vorba de cîteva femei nenorocite, a căroră soartă cu toții o plîngem, ci de întreaga noastră tinerime încă nestricată, care-și perde simțul moral și rușinea firească, dacă singură poliția mai stă din cînd în cînd pe la cîte o răsîntie de pază. Noi toți, care avem, fie copii, fie frați și surori, veri și verișoare, toți cei ce ținem ca neamul nostru să-și redobîndească vigoarea morală, toți trebuie să stăm pe la toate răsîntiile și-n toate ungherele de pază și să sărîm cînd vorba e să apărăm buna rînduială morală a societății noastre.

Acela, care trece cu vederea, suferă, ori chiar încurajează ceea ce nu este iertat e complice la propagarea lepădării de bunele moravuri, și atunci, cînd autoritățile publice, orișicare ar fi ele, intervin pentru apărarea societății, cetățenii n-au să le deie numai aprobarea, ci și sprijinul lor efectiv.

Cele petrecute pînă acum sunt învederate semne ale unei porniri spre bine ; rămîne însă să se pornească și un din ce în ce mai puternic curent în direcțiunea odată apucată.

ADMINISTRAȚIA NOASTRĂ

Serviciul statistic de la Ministerul Industriei și Comerțului a publicat de curînd datele pe care le-a adunat asupra funcționarilor din țară. După aceste date, în timp de șase ani, de la 1902—1903 pînă la 1908—1909 funcționarii de toate categoriile s-au sporit cu 11 341, și anume de la 102 560 la 113 901.

E de la sine înțeles că, în același timp, s-au sporit și cheltuielile făcute cu retribuirea funcționarilor, și anume cu 29 345 503 — de la 107 617 995 la 136 963 498 lei.

Acest spor și în numărul funcționarilor și în cifra cheltuielilor e dovadă neîndoioasă că, după organizațiunea pe care ne-am dat-o, administrațiunea se complică în toate amănunțele ei, e din ce în ce mai costisitoare.

În timp de șase ani nu s-a sporit nici poporațiunea în proporțiunea de la 102 jumătate la 114, nici suma bogățiilor țării de la 107 jumătate la 137. Din an în an e deci mai mare contingentul celor ce nu iau parte la munca productivă și mai grea pentru toți sarcina administrațiunii.

Mai e însă și un alt lucru care trebuie să ne pună pe gânduri.

Îndeosebi la ministere, dimpreună cu corpurile legiuitoare și la administrațiunile statului, funcționarii s-au sporit cu 25 241 iar cheltuielile cu 37 018 061.

În județe dar, la comunele urbane și la cele rurale au scăzut atît funcționarii, cît și cheltuielile. Sporul a rezultat dar nu numai pentru că s-au creat noi servicii, ci și pentru că o mulțime de servicii care, mai înainte erau județene ori comunale, au fost concentrate pe la ministere, ca să nu zicem *centralizate*.

Constatăm, în virtutea cifrelor oficiale, această tendență de concentrare fără ca să-i facem critica.

Cetățenii, ei înșiși și oamenii politici, îndeosebi au să-și dea seamă dacă e ori nu sănătoasă și binefăcătoare tendența aceasta.

Ne plîngem mereu de *politicianism* — pentru că ni se pare că prea mult atîrnă toate de la interesele particulare ale partidelor, că prea mare e puterea oamenilor așa-zisi politici, care privesc toate lucrurile din punctul de vedere al clientelei lor. Dacă e adevărat lucrul acesta, concentrarea întregii administrațiuni pe la ministere nu poate să fie conformă cu vederile noastre.

Înțelegem ca ministrii să ție ca funcționari cît se poate de mulți să atîrne de dînșii și ca „sacul de grăunte“, pe care-l țin în mînă, să fie cît se poate de mare pentru ca nimeni fără de voia lor să nu se poată mișca. Înțelegem ca partidele politice care iau puterea s-o voiască și ele aceasta. Obștia cea mare a cetățenilor însă e firește pornită a cere ca să i se lase și ei înfrîurire asupra conducerii afacerilor comune.

Ministerul de Interne plătește, de exemplu, pe an 25 350 417 lei, lefuri. Nu mai încape nici o îndoială că e foarte puternic om ministrul care distribuie atît de mulți bani, căci sunt multe mii de familii, a cărora viață atîrnă de la bunăvoința, ba poate că și de la bunul plac al lui.

Ministerul de Culte și de Instrucțiune Publică distribuie și el 19 324 527 lei. Puternic e deci și ministrul de Culte și Instrucțiune Publică.

O însemnată parte din aceste sume era distribuită mai înainte de alții sub controlul miniștrilor, dar concentrarea s-a făcut pentru că nu era bine atunci și conducerea e și mai sigură, și mai comodă, dacă sunt concentrate toate într-o singură mînă, aceea a ministrului. Întrebarea e însă : Dacă e mai bine acuma ?

Dacă mai bine e să avem inima deschisă și să nu mai vorbim nici de liberalism, nici mai ales de democrație, căci datele publicate de Serviciul statistic al Ministerului Industriei și al Comerțului sunt dovezi neîndoioase despre o hotărită întoarcere spre sistemul de epitropisire, ca să nu zicem impunere.

Recunoaștem cu toții că nu e la noi simțămîntul comun destul de dezvoltat și el nici că se poate dezvolta cîtă vreme nu li se lasă cetățenilor convenita lărgime de a-și conduce ei înșiși afacerile. Vorbim foarte mult despre dragostea către țărănimea noastră, „talpa țării“, și cea mai bună dovadă despre aceasta i-am dat-o îndrumînd-o să-și chivernisească ea însăși interesele materiale înființîndu-și bănci și tovărășii. Bunele rezultate, pe care le-am obținut, au să ne încurajeze, ca să-i lăsăm mai multă lărgime și-n chivernisirea afacerilor comunale, ale celor bisericesti și ale celor școlare.

N-avem decît să ne aruncăm privirile peste hotare, fie chiar și peste Dunăre, pentru ca să înțelegem că organele administrative ale statului au și rol educativ și nu trebuie să poruncească, ci să povățuiască și să controleze, căci nu e în lumea aceasta ministru care poate să conducă bine un popor incapabil de a-și chivernisi el însuși afacerile.

Cu atât mai multă lărgime trebuie să li se lase orașelor, care au și interese complicate și oameni destoinici de a chivernisi dacă sunt bine controlați nu numai de autoritățile statului, ci și de obștia cetățenească.

Datele pe care le-am citat mai sus dovedesc că nu în sensul acesta se dezvoltă administrațiunea noastră, care e din ce în ce mai complicată și din ce în ce mai costisitoare, fără ca să ne putem lăuda că e și din ce în ce mai bună.

FINANȚELE NOASTRE

Direcțiunea contabilității generale a statului a publicat zilele aceste situațiunea la 31 august 1909 a tezaurului public.

După datele expuse în această situațiune evaluările budgetare pentru anul curgător sunt 435 685 322 l. 01 b. — iar din suma aceasta s-au încasat în primele cinci luni, pînă la 31 august, 160 750 565 l. 06 b. — deci relativ puțin.

Anul trecut însă, cînd evaluările au fost și ele mai mici, s-au încasat în primele cinci luni numai 140 106 589 l. 24 b.

Anul acesta dar s-au încasat în primele cinci luni cu 20 643 975 l. 82 b. mai mult decît anul trecut, un semn că veniturile statului sporesc.

Întrebarea e însă de unde rezultă acest spor.

Veniturile brute ale Căilor Ferate și ale Serviciului Maritim au dat ele singure un spor de 19 542 150 lei 61 b., iar drepturile de timbru și înregistrare un spor de 1 849 134 l. 12 b.

Toate celelalte venituri sunt dar în scădere față cu evaluările și în parte și față cu încasările din anul trecut.

Cu deosebire însemnate sunt scăderile la dările indirecte, unde s-au prevăzut anul acesta cu 9 200 000 lei mai mult și s-au încasat cu 1 367 630 l. 70 b. mai puțin decît anul trecut.

Aceste cîteva cifre sunt concludente în ceea ce privește întregul mers al vieții noastre economice.

E lucru știut că veniturile impozitelor indirecte cresc ori scad deopotrivă cu consumațiunea, iar consumațiunea crește numai cînd se sporesc mijloacele de trai și bogățiile în genere.

Îndeosebi veniturile vămilor au scăzut fiindcă se consumă și astfel se și importă mai puțin decît în trecut.

La Căile Ferate și la Serviciul Maritim sporul de venituri nu rezultă din import, ci din exportul mai mare decît în trecut, iar sporul la drepturile de timbru și de înregistrare e un semn că sunt multe nevoile de tot felul ale oamenilor.

În genere dar situațiunea nici din punctul de vedere financiar, nici ca stare economică nu e îmbucurătoare și mulți vor fi trăgînd din ea concluziunea că taxele de transport sunt prea mari, ceea ce ar fi lucru pricipit cîtă vreme nu cunoaștem venitul net al Căilor Ferate.

Mai bine nu se prezintă lucrurile nici după ce ne dăm seamă despre plățile efectuate în timpul primelor cinci luni din anul budgetar.

Deși în timpul acestor cinci luni s-au încasat numai 20 643 975 l. 82 b. — s-au cheltuit cu 44 653 766 l. 36 b. mai mult decît anul trecut. Diferența trece peste 24 milioane, care urmează să fie acoperite din încasările mai mari ale lunilor viitoare.

Aceste încasări se vor face, căci, mai ales în timpul lunilor de toamnă, se adună roadele muncii săvîrșite în timpul anului, dar deocamdată situațiunea se prezintă mai prejos de cea din anul trecut și e de temut că multe din evaluările budgetare se vor dovedi că fiind exagerate.

PRODUȚIUNEA INDUSTRIEI CASNICE

Guvernul a ținut fără îndoială seamă de dorințele generale, dacă în vederea actualii sesiuni a Corpurilor Legiuitoare a pregătit mai multe proiecte de legi pentru

cea mai bună organizare a muncii industriale. E în adevăr multă nevoie ca meșteșugarii noștri de tot felul să fie ocrotiți, ca să poată lucra cu spor și pentru dinșii și pentru societate în genere.

N-avem însă să pierdem din vedere nici tradițiunile economice ale țării noastre, și am face foarte rău dacă și în organizarea muncii industriale ne-am orienta, ca în multe altele, după modele străine.

Cunoscătorii vieții noastre economice, care, trăind o însemnată parte din viața lor la țară, judecă în deplină cunoștință de cauză, toți au constatat și constată că una din cele mai însemnate cauze ale nevoilor economice cu care ne luptăm e că avem în țară sute de mii de oameni care luni de zile de-a rîndul consumă, dar nu săvîrșesc nici o muncă.

Problema cea mai mare în viața noastră economică e cum am putea face ca acele sute de mii de brațe să fie întrebuințate și în timpul celor cîteva luni într-o muncă roditoare.

În trecut cestiunea aceasta era în mare parte rezolvată.

Știm cu toții că, sunt acum cîteva decenii, nu numai sătenii ci și mare parte din tîrgoveții noștri nu aveau pentru îmbrăcămîntea lor nevoie de produse străine. Mai ales în timpul lungilor seri de iarnă se torcea și in, și cînepă, și lînă și se produceau țesături frumoase și trainice, din care se confecționa o îmbrăcămîntă potrivită cu gustul țării. Tot astfel cojocarii, abagiii, rotarii, dulgherii, dogarii, olarii noștri erau mai ales plugari, care-n timp de iarnă mai agoniseau cîte ceva și fiecare cu meșteșugul la care se pricepea.

În concurența cu meseriașii profesionali și cu mărfurile străine de calitate adeseori foarte proastă această industrie casnică încetul cu încetul se pierde. Silințele de a o perfecționa prin introducerea în școlile primare a meseriilor sunt zadarnice, dacă nu luăm dispozițiuni pentru ocrotirea ei față cu concurența făcută cu rea-credință.

N-avem decît să ne facem o socoteală sumară despre ceea ce se cheltuiește în țara noastră pentru lucruri proaste și despre ceea ce populațiunea rurală ar putea

să producă muncind în timpul iernii ca să înțelegem importanța industriei casnice pentru dezvoltarea noastră economică.

Măsurile luate pentru ocrotirea industriei profesionale au deci să fie chibzuite așa ca, prin ele, să nu fie împedecată industria casnică în dezvoltarea ei. Dacă pentru dezvoltarea industriei așa-zise mari am adus și aducem jertfe, avem să ocrotim cu atît mai virtos miile de meșteșugari profesionali, dar n-avem să pierdem din vedere nici pe aceia pentru care meșteșugul nu e o profesiune, ci o-ndeletnicire mai mult ori mai puțin mănoasă în timpul liber.

Trebuie să asigurăm industriei casnice anumite privilegii, dacă vrem ca ea să nu se peardă, cum atîtea lucruri bune s-au pierdut la noi.

Românul e fără îndoială om isteț și îndemînic și n-are decît să fie îndrumat și încurajat pentru ca să-și producă el însuși lucrurile de care are nevoie și să iasă învingător în concurență cu alți oameni mai puțin des-teinici decît dînsul.

LEGEA SANITARĂ

Lupta pornită încă anul trecut contra proiectului prezentat de guvern pentru reorganizarea Serviciului Sanitar e oarecum organică în actuala fază a dezvoltării noastre politice. Ceea ce atît mulți dintre medici, cît și oameni politici cu mare autoritate combat nu sunt amănuntele legii, ci tendința de a concentra întregul serviciu sanitar în mîinile unei singure persoane, care, după timpuri și împrejurări, poate să fie și lipsită de cuvenita pricepere ori preocupată de interese care n-au a face cu starea sanitară a țării. Se crede dar că este în interesul bunului mers al administrațiunii să se lase mai multă lărgime pentru inițiativa individuală a oamenilor de specialitate și pentru discuțiune cu rost practic.

Tendința de a concentra e însă generală și se dă pe față în toate ramurile activității noastre publice.

Avem în fiecare zi ocaziunea de a ne încredința cum a concentrat și concentrează Ministerul de Finanțe toate veniturile comune în minile sale. Dacă vor merge lucrurile tot așa-nainte, vom ajunge în curînd ca funcționarii comunali să fie și ei plătiți de stat, ca să atirne direct de minister.

Aceeași tendință se manifestă în instrucțiunea publică. Corpul didactic se plînge mereu că legi, programe, regulamente, ordinațiuni și manuale didactice, prescrise după împrejurări, îl strîmtorează atît de rău, încît îi este cu neputință să se mai potrivească cu destoiniciile elevilor și cu celelalte nevoi pedagogice. Ori se supun măsurilor luate din centru și nu-și fac în toată conștiința datoria, ori fac ceea ce le dictează bunul-simț pedagogic și le dau elevilor răul exemplu al nesupunerii către legi și regulamente. Dacă vom merge tot așa înainte, vom ajunge ca lecțiunile să fie conduse prin telefon din biurourile ministerului.

Aceeași tendință de concentrare a produs nemulțumirea în biserică. Atît preoțimea, cît și credincioșii mai zeloși se plîng că prea e hotărîtoare ba chiar singură hotărîtoare voința ministerului în biserică. Legea zice, ce-i drept, că suprema autoritate în biserică e Colegiul Arhieresc, Sfintul Sinod dar, metropolitii, episcopii și arhieriei sunt aleși așa, că, în adevăr, totul atîrnă de la majoritățile politice și de la ministrul susținut de ele, fără de voința căruia nimic nu se poate face. Ceea ce vrea obștia creștinească și preoțimea de mir e o corporațiune bisericească subordonată Sfintului Sinod, dar neatîrnătoare de partidele politice și de autoritățile statului.

Intrați odată în acest curent de concentrare, e lucru firesc ca mai ales Ministerul de Interne să voiască a stăpîni și întregul Serviciu Sanitar și legea sanitară acum propusă e potrivită cu „spiritul timpului“ prin care trecem.

Rămîne însă să vedem dacă acest „spirit“ e bun ori rău, și cu ocaziunea discuțiunilor ce vor urma asupra legii sanitare se va revărsa lumină asupra întregului cuvînt.

Ar fi lucru pripit să zicem că nu are această concentrare părțile ei bune. Ea a fost, poate, impusă de îm-

prejurări și de nevoile deosebitelor servicii. Aceia, însă, care o combat, vor avea ocaziunea de a arăta și părțile ei rele — după date adunate din viața practică.

Sănătoasă e în viața comună, fără îndoială, numai tendința ca cetățenii să-și chivernisească ei înșiși interesele, iar autoritățile statului să se mărginească pe cît se poate de mult la control. Aceasta mai ales cînd e vorba de sănătate pe care fiecare și-o păstrează mai bine el însuși decît supus fiind epitropisirii.

TRAIUL ȚĂRANILOR

Zilele aceste iar s-a vorbit în Cameră despre traiul țăranilor noștri, care e tot greu, deși, în timpul din urmă, s-au făcut multe pentru ușurarea lui și toți suntem de acord că de la buna stare a țăranimii atîrnă dezvoltarea în bine a vieții noastre comune.

Nu mai e azi nimeni care nu-și dă seamă că două izvoare de bogăție și de putere avem: pămîntul mînos al țării și brațele muncitoare. Pămîntul nu numai că nu sporește, dar se mai și istovește, dacă nu avem destule brațe spre a-l munci și dacă nu e cultivat în mod rațional.

Întreaga dezvoltare se razămă dar pe sporul brațelor și pe priceperea cu care sunt conduse aceste în lucrarea lor.

După o statistică publicată de curînd în Germania asupra mișcării populațiunii din Europa în timpul secolului XIX, cea mai mare a fost sporirea în Rusia, unde ea trece peste 300% în o sută de ani. În Germania populațiunea s-a întreit aproape, iar în Austro-Ungaria s-a îndoit. La noi sporul e cam ca în Germania. Pe cînd însă Austro-Ungaria și mai ales Germania au dat în același timp mari contingente de emigranți, la noi populațiunea s-a sporit și prin oameni veniți din alte țări ca exploataitori.

Una din cauzele nevoilor economice și morale cu care ne luptăm este că muncitorii propriu-ziși nu s-au sporit în aceeași proporțiune ca consumatorii.

Dezvoltarea nu atirna apoi numai de la numarul brațelor, ci și de la vigoarea lor, și cu sătenii noștri am pățit-o ca cu vitele noastre, cari, încetul cu încetul, s-au pipernicit, în lipsă de purtare de grijă și-n urma unei munci prea încordate.

E, înainte de toate, paludismul, care a moleșit o însemnată parte din populațiunea noastră rurală și a făcut pe mulți oameni incapabili de a rezista față cu boalele și de a munci întins. Pelagra, deși boală urită și grea, nu cere nici pe departe atâtea jertfe ca paludismul care-l ține pe om nici viu, nici mort.

În strînsă legătură cu paludismul stă alcoolismul. Dacă asemănăm datele statistice, ne încredințăm că la noi se bea mai puțin decît aiurea, dar pe cînd alții beau hrînindu-se bine, românul bea „pe inima goală“, fie pentru că paludismul i-a luat pofta de mîncare, fie pentru că nu prea are ce să mînce.

După starea de azi a științei, băuturile alcoolice sunt alimente în cel mai propriu înțeles combustibile, de care oamenii insuficient hrăniți au trebuință, și românul bea și ca să-și mai impinteneze puterile istovite fie de boală, fie de o muncă pentru el adeseori excesivă.

Astfel se perde încetul cu încetul rezistența față cu tuberculoza și cu sifilisul, care se întind pentru că dau de organisme șubrede.

Vorba nu e apoi numai de o stare actuală, căci ruina organică se transmite și la generațiunea viitoare dinpreună cu consecvențele ei morale și economice, ba chiar și politice.

După datele statistice adunate de curînd de biroul statistic al Prusiei, în armata germană prevalează elementul rural, care e mai viguros, deși populațiunea urbană e mai numeroasă. La noi vigoarea populațiunii, deci și puterea statului, scade din generațiune în generațiune, deși numărul sufletelor poate să crească. În practica vieții oamenii nu numai se numără, ci se și cumpenesc, și mulți nevolnici nu sporesc puterea, ci o scad.

Nu mai încape dar îndoială că e pentru noi cestiune de existență să apărăm populațiunea rurală prin măsuri

sanitare și s-o ajutăm prin măsuri economice a se hrăni mai bine. Jertfele aduse în vederea acestui scop nu pot niciodată să fie prea mari. Chiar limitînd orele de lucru pentru munca agricolă, n-am perde, ci am cîștiga.

Numai cu atît însă nu am făcut destul.

Cel ce e sănătos și are două brațe vînjoase nu e sărac, dacă mai și știe cum are să se folosească de brațele lui și cum trebuie să chivernisească roadele muncii lui.

Pe la începutul secolului XIX se afla-n stare de plîns și țaranul elvețian, care azi e plin de vigoare trupească și sufletească. [...]

Zadarnice sunt toate silințele bune și toate jertfele cîtă vreme nu-i vom fi dat și o condițiune potrivită cu noile împrejurări în care-și petrece viața.

MERSUL VIEȚII NOASTRE ECONOMICE

Cu ocaziunea discuțiunii asupra adresei d. P. Carp [s]-a stăruit, între altele, și asupra faptului că, în timpul celor din urmă cîțiva ani, Ministerul nostru de Finanțe a încasat cu vreo 200 milioane de lei mai mult decît ceea ce, după propriile sale mărturisiri, îi era de neapărată trebuință.

Nu cercetăm dacă bine a fost ori nu așa, ci ne mărginim a constata că aceste 200 de milioane ar fi rămas în pungile cetățenilor, dacă n-ar fi intrat în casele statului.

Zilele acestea d. Chr. D. Staicovici, secretarul Cămelei de Comerț și Industrie din București, a publicat bilanțul pe anul 1907 ale societăților noastre anonime și ale celor cooperative, o carte prețioasă pentru toți cei ce iau parte la viața noastră economică ori se interesează de ea.

După constatările făcute, pe baza acestor bilanțuri, existau, la sfîrșitul anului, 193 de întreprinderi economice care aveau un capital de 378 milioane lei.

Partea cu desăvîrșire mare din aceste 378 milioane sunt capitaluri străine. O însemnată parte din cele 82 500 000 lei, cu care lucrează băncile, sunt capitaluri străine. Încă mai însemnată e partea capitalurilor străine în cele 106 milioane cu care lucrează întreprinderile industriale. Aproape întreg capitalul de 158 000 000 lei cu care lucrează întreprinderile de mine și de petrol e nu numai străin, ci totodată și utilizat de străini.

Din cele 378 milioane dar numai puțin, abia vreo sută de milioane, e avutul nostru, care în timp de cîțiva ani am aruncat în casele statului, fără neapărată nevoie, vreo 200 milioane.

Nu e însă numai atît.

Examinînd bilanțurile publicate, ne încredințăm că cea mai mare parte din cele 378 milioane e întrebuințată pentru exploatarea pădurilor, a minelor și a petrolului, deci a rezervelor de bogății rămase de la părinții noștri. Capitalurile străine se fructifică dar în exploatarea acestor rezerve, iară noi suntem aproape numai consumatori.

E deci lucru firesc că avem mare nevoie de bani.

Averea noastră nu sunt, ce-i drept, numai cele vreo sută de milioane angajate în cele 193 întreprinderi de tot felul. Mai sunt bani și în casele particularilor și îndeosebi în ale marelui număr de neguțători și întreprinzători de tot felul. Pretutindeni sunt însă prea puțini în comparațiune cu nevoile vieții noastre economice, și nu avem capitaluri disponibile, fără de care dezvoltarea comerțului și a industriei nu e cu putință.

Sunt două lucruri foarte concludente pe care le constată secretarul Camerei de Comerț și Industrie din București :

„Din cifrele ce publicăm — zice el — reiese în mod vădit că dividendele distribuite de întreprinderile industriale sunt cu mult inferioare dividendelor distribuite de bănci.“

Ne spune apoi că, făcînd socoteala generală, beneficiile nete ale întreprinderilor „reprezintă o rentabilitate de 4,4 la sută numai.“

Dacă e așa, nici un om de bun-simț nu-și va risca capitalul într-o întreprindere cînd poate să-l fructifice mai sigur și cu folos mai mare făcînd cămătărie.

Zilele acestea s-au publicat bilanțurile băncilor românești din Regatul Ungar, care, la sfîrșitul anului 1906, lucrau cu un capital de peste 136 milioane. S-a constatat atunci că cele mai multe din ele dau bani prea scump și că cele ce lucrează cu un capital mai mare reduc încetul cu încetul procentele. După cel din urmă bilanț, băncile au lucrat cu 161 mil. și 3 din aceste, „Albina“ din Sibiu, „Victoria“ din Arad și „Timișoara“ au la sfîrșitul anului 1908 cu 8 milioane mai mult decît la 1906 și numai 1 200 000 din acest spor provine din noi emisiuni de acțiuni. Cererile, cu toate acestea, sunt mari și astfel reducerea procentului se face cu anevoie.

Ce facem noi, care avem o viață economică cu mult mai complicată și exigențe nu numai mai mari, ci totodată și mai felurite? Cererile la noi sunt și mai mari și reducerea procentului e și mai anevoioasă.

Ea trebuie, cu toate acestea, să fie făcută, căci pentru un beneficiu de 4,4 la sută puțini își riscă capitalul cînd pot să taie cu mai mare folos cupoane.

Rentabilitatea întreprinderilor e mică tocmai pentru că e scump capitalul de întreprindere, iar scumpetea aceasta se resfrînge asupra produselor industriale.

În viața economică toate stau în cea mai strînsă legătură, și dacă una se scumpește nu pot să rămîie ieftine celelalte. Pînă chiar și bărbierul care te rade îți zice : „Dă-mi mai mult, căci chiria, lumina, lemnele, hainele și alimentele mi s-au scumpit și nu pot să mai trăiesc ca pîn-acum“.

Cheia întregii noastre dezvoltări economice este ieftinirea banilor — nu aducînd, ci adunînd capitaluri disponibile, făcînd și toți împreună, și fiecare îndeosebi economii.

Iar dacă e neapărată nevoia și de capitaluri străine, să le aducă cei ce le găsesc cu procent mai mic decît 4,4 la sută, și statul e mai presus de toate interesat să ieie cît se poate de puțini bani scumpi de la contribuabili.

IAR SCUMPIREA TRAIULUI

Sunt luni de zile de cînd oamenii mai săraci de prin orașele noastre se agită mereu și stăruie să se ieie măsuri pentru ieftenirea celor mai neapărate dintre mijloacele de trai.

E însă de tot puțin ceea ce s-a făcut pînă acum pentru satisfacerea acestei cereri.

Făcînd comparațiune între prețurile cu care se vînd aceleași obiecte de consumațiune la noi și în centrele de viață din țările apusene, ne vine să zicem că, în adevăr, viața nu e la noi atît de scumpă ca aiurea. Omul, care se mulțumește cu puțin, trăiește la noi mai ușor decît aiurea.

De aceea e și cîștigul mai mic la București decît în orașele din țările apusene.

Greșesc, cu toate acestea, cei ce susțin că mai ales muncitorii de tot felul se plîng de scumpete numai pentru că le sunt trebuințele prea mari în comparațiune cu ceea ce pot să agonisească.

N-avem, înainte de toate, să ținem seamă numai de cantitate cînd facem comparațiune între prețuri, ci și de calitate. Astfel griul e la noi mai ieftin decît aiurea, pînea e însă foarte scumpă fiindcă ea e de calitate proastă nu numai ca gust, ci și ca valoare nutritivă.

Tot astfel carnea ce se pune la noi în comerț e de cele mai multe ori de cea mai proastă calitate, luată de obicei de la vite chinuite și rău hrănite, de cele mai multe ori și prea bătrîne.

Laptele pe care-l consumăm e în genere rău tratat și în același timp ridicol de scump, iară ouăle sunt cîteodată pentru cei mai mulți oameni un obiect de lux.

Dacă vom ține deci seamă și de calitatea obiectelor ce se pun la noi în consumațiune, ne vom încredința că pînă chiar și zarzavaturile sunt prea scumpe. Cu atît mai scumpe sunt produsele industriale de tot felul, încît e foarte adevărat dacă se zice adeseori că omul sărac, fiind nevoit a cumpăra lucruri de calitate proastă, le plătește toate prea scump.

În ajunul sărbătorilor de Crăciun s-a putut încredința orșicine că prin piețele Bucureștilor și prin prăvălii nu a fost înghesuială atît de mare ca în alți ani. Erau mai puțini cumpărătorii și cumpăra fiecare mai puțin decît de obicei.

După mărturisirea multor neguțători vînzările au făcut anul acesta cam $\frac{2}{5}$ din ceea ce s-a vîndut anul trecut. S-au mai cumîntit oamenii, așa se zicea, își mai mărginesc trebuințele și cheltuiește fiecare mai puțin. Cei mai mulți dintre cititorii noștri o știu aceasta fiecare din propria sa gospodărie și suntem siguri că sunt mulți cei ce n-au cheltuit nici jumătate din ceea ce erau obicinuiți.

Muntele de pietate ni-a luat însă și iluziunea că această scădere a cheltuielilor e rezultatul cumîntirii.

S-au făcut în ajunul sărbătorilor o mulțime de împrumuturi mici, dintre care peste 600 mai mici de 9 lei.

Nu doar de bunăvoie, ci din nevoie și-au redus oamenii cheltuielile, și poate orișicine să-și închipuiască mizeria în care se zbate omul care, în ajunul Crăciunului, e nevoit să alerge la Muntele de pietate, ca să se împrumute cu 20, 10 ori chiar cu mai puțin de 9 lei.

Aici nu mai e la mijloc spiritul de risipă, ci neagra mizerie, care-l stringe pe om de gît, iar mizeria aceasta nu se mărginește la cîtiva, ci coprinde o întreagă clasă socială.

Cauzele acestei mizerii sunt parte morale, parte economice dar, fără îndoială, și politice.

Au dreptate cei ce susțin că, slăbind simțămîntul religios, se perde încetul cu încetul și disciplina morală și dimpreună cu ea și măsura dreaptă în viața zilnică. Oamenii lipsiți de simțămîntul moral se luptă de obicei cu mari nevoi și sunt mereu nemulțumiți, fiindcă nu-și chivernisesc bine avutul și, orișicît de mult ar avea, aceea ce au li-e prea puțin.

Nu mai puțină dreptate au cei ce susțin că producțiunea nu s-a sporit la noi în proporțiune cu trebuințele și astfel lucrurile sunt mai scumpe și nici cei ce au desul nu fac economiile cuvenite. Dările de seamă ale Casei de Economii arată, ce-i drept, că depunerile se

sporesc din an în an și au ajuns pînă sunt acum vreo doi ani la 60 milioane. Șasezeci de milioane sunt însă numai o parte din economiile ce în adevăr se fac, și nu putem să știm nici dacă, în fața economiilor făcute, nu sunt încă mai mari datorii, nici dacă nu cumva economiile sunt realizate mai ales de oameni care agonisesc în țară, ca să aibă ce cheltui după ce vor fi plecat de aici.

Știm însă, cu toată siguranța, că lumea se plînge de scumpirea traiului, fiindcă unele impozite sunt fie prea mari, fie nepotrivit distribuite și fiindcă nu s-au luat măsuri ca transportul și mijlocitorii comerciali să nu încarce în mod irațional prețurile.

Aceasta e partea politică a cestiunii, pe care n-au s-o peardă din vedere nici guvernul, nici opozițiunea din Parlament.

REVOLUȚIUNEA ECONOMICA

Abia trece zi în care nu se țin întruniri publice ori cel puțin consfătuiri, nu se votează rezoluțiuni ori nu se alcătuiesc memorii. Relele se înmulțesc însă: neguțătorii se plîng că le stau prăvăliile goale; meseriașii se plîng că abia mai pot să-și agonisească pînea de toate zilele; fabricanții se plîng că le sunt prea mari cheltuielile de exploatare; consumatorii de toate categoriile se plîng că s-au scumpit toate obiectele de consumațiune; coloanele ziarelor sînt pline de proiecte de legi, prin care se urcă ori se scăd impozite de curînd votate, se modifică tarife ori se refac legi abia create.

*

În toiul acestei frămîntări vine biroul statistic și ne spune că în timpul anului 1908 am importat fel de fel de mărfuri de peste 414 milioane, aproape cît Japonia, care în același an a avut un import de vreo 436 milioane.

Munca celor ce au adunat datele și cheltuielile făcute cu biroul statistic ar fi zadarnice, dacă nu ni-am da cu toții seamă despre înțelesul cifrelor ce ni se pun în față. Avem să adăogăm la cele 414 milioane și anuitățile împrumuturilor pe care le-am făcut în străinătate și vom fi cuprinși de simțămîntul, fără îndoială nu plăcut, că muncim și pentru ca să hrănim din roadele mînosului nostru pămînt și pe alții.

Germania, ea singură, ia pentru mărfuri de la noi 140, iar dinpreună cu anuitățile cam 200 de milioane.

După Germania urmează Austro-Ungaria, de la care am importat 95 milioane.

Mai ales acum cînd vorba e să intrăm sub regimul noii convențiuni, avem să examinăm cu tot dinadinsul cifrele ce alcătuiesc suma de 95 milioane.

Lucrul acesta nu se poate face într-un articol de ziar. Ne vom mărgini dar la un singur capitol.

Pentru animale vii, pielărie și țesături de lînă i-am plătit Austriei aproape 20 milioane.

Cum se face că noi, țară agricolă, îi suntem Austriei cu atît de mare sumă tributari pentru produse, în ultima analiză, agricole?

Nu mai încape nici o îndoială că neguțătorii Austriei cumpără de la noi și piei, și mari cantități de lînă, pe care le prelucrează și ni le trimit cu prețuri înzecite înapoi.

Ne-am amăgi, cu toate aceste, noi înșine unii pe alții, dac-am zice c-ar fi destul să prelucrăm pieile și lîna în țară pentru ca să scăpăm de cele 20 milioane.

Păcatul oarecum fundamental al vieții noastre economice e că ne-am „subțiat“ mai presus de destoiniciile noastre industriale și astfel sînt între noi foarte mulți cei ce nu se mai mulțumesc cu pielea tăbăcită și cu postavul țesut în țară. Tăbăcăria și postăvăria se dezvoltă, dar cu anevoie, pentru că consumatorii refuză marfa indigenă și plătesc mai bucuros prețuri urcate pe cea străină.

De ce însă această preferință pentru marfa străină?

La aceasta ne dă răspuns foarte lămurit suma de peste trei milioane pe care i-am plătit-o Austro-Ungariei, într-un singur an, pentru animale vii.

Am fost nevoiți să plătim banii aceștia pentru vite și mai ales pentru cai de soi bun: e amenda națională la care ne-a osîndit tribunalul istoric pentru că am lăsat să degenereze vitele, caii și, în genere, odinioară mult prețuitele noastre animale domestice.

Va trebui o muncă stăruitoare și îndelungată ca să scăpăm de amenda aceasta.

N-avem decît să citim o carte de specialitate ori să stăm de vorbă cu un pielar mai inteligent, ca să ne încredințăm că din pieile animalelor noastre chinuite, rău întreținute și de obicei bătrîne nu scot nici fabricile din străinătate decît marfă de calitate inferioară. Cu totul alta e marfa ce iese din pieile animalelor de soi bun și rațional întreținute. Tăbăcăriile noastre tînjesc și susțin cu anevoie concurența, fiindcă cea mai mare parte din pieile pe cari le prelucrează sunt de calitate proastă.

*

Cu atît mai mari sunt greutatea cu care se luptă postăvăriile noastre.

Un postav bun e moale la pipăit, ușor, rezistent, elastic și nu face cute. Pentru ca să poți produce asemenea postav, ai nevoie de lînă cu firul lung, subțire, tare și creț.

Cultivatorii englezi au lucrat zeci de ani de-a rîndul cu o stăruință uimitoare și, încrucîșînd oi de deosebite rase, au ajuns, în cele din urmă, să prăsească oi care le dau asemenea lînă. Cum ar putea să concureze cu cele englezești fabricile noastre, care torc lînă țigaie, bună și ea, dar mai scurtă, mai groasă și mai puțin creată?

Postavurile noastre sunt și ele trainice dacă sunt țesute cu bună-credință din lînă curată, dar ele sunt grele, aspre și fac cute, încit, după cîteva luni, haina făcută din ele pare prea de tot purtată. Dăm dar bucu-

ros mai mult pentru postavul englezesc, căci el e mai purtăreț, ține la tăvăleală și pare nou și după doi-trei ani.

Dacă e dar vorba să scăpăm de amenda de 20 milioane, avem să ne punem pe muncă stăruitoare, ca să ne prăsim animale de soi tot atît de bune cum sunt ale Austro-Ungariei.

Așa, numai dintr-o învîrtitură, nu putem să scăpăm de consecințele unui lung șir de păcate.

După starea de azi a științei, numai oamenii ignoranți pot să creadă că poți să întemeiezi industrii fără de materii prime de bună calitate, ori că e destul să aduci din străinătate tauri, armăsari, berbeci ori vieri de soi bun, ca să ai o bună prăsilă. Lasă că, aduse de la apus spre răsărit, atît plantele, cît și animalele au o învederată tendință spre degenerare, dar prăсила bună nu se poate produce decît prin selecțiune rațională și prin neobosită purtare de grijă în timp de cinci, după unii chiar opt generațiuni. Această îndelungată muncă avem s-o săvîrșim.

Mai ușor și în timp mai scurt am putea să scăpăm de alte 22 milioane pe care le plătim Austriei pentru țesături și confecțiuni de tot felul. Dar despre aceasta nu vorbim astă dată.

Sunt peste patruzeci de milioane, în cîteva condeie, pe care le plătim Austriei într-un singur an și e destul și atît pentru ca negustori, meseriași și fabricanți să se agite și toată lumea să se plîngă de scumpete. Mai sunt încă zeci de milioane care ar putea să fie distribuite în țară în loc de a fi trimise peste hotare.

Aceasta e în viața noastră un conflict care nici prin legi și regulamente, nici prin tarife, taxe ori impozite nu poate să fie înlăturat; din revoluțiunea economică n-avem să ieșim decît dînd întregii lucrări naționale o îndrumare rațională. Iar începutul n-avem să-l facem nici prin orașe, nici prin mahalale, nici prin biurouri și prin ateliere, ci afară prin păduri, prin livezi și la cîmp, unde se produc materiile prime pentru toate ramurile de industrie.

ASIGURĂRILE SOCIALE

Sunt multe, felurite și mari nevoile vieții și ele sporesc deopotrivă cu îngrămădirea oamenilor și cu dezvoltarea economică și culturală în genere. Mai ales în Italia și în Anglittera s-au făcut studii temeinice din care rezultă, cu toată certitudinea, că, în fața acestei neîncetate sporiri, caritatea publică, oricât de dezvoltată ar fi ea, rămâne neputincioasă. S-a impus dar din ce în ce mai mult în țările apusene gândul că societatea e interesată a purta grijă de nevoiașii ce trăiesc în mijlocul ei și că statul are să ieie asupra sa, pe lângă toate celelalte, și sarcina de a asigura pentru cazuri de boală ori pentru timpul bătrînețelor pe cei ce-și agonisesc prin muncă pînea de toate zilele. Era apropiat gândul de a cere și asigurare pentru cazul cînd lipsește lucrul, pentru văduve, pentru orfani, ba și pentru un prea împovăraător spor de copii. Dacă vom merge dar astfel înainte, vom ajunge să facem din stat un așezămînt pentru adăpostirea nevoiașilor și a nevolnicilor de tot felul.

Minerva fiind organ al intereselor generale, noi nu avem nici să susținem, nici să combatem tendința aceasta care poate să fie potrivită cu rostul adevărat al statului. Suntem însă datori să expunem și să lămurim, pe cît ne iartă priceperea, toate părerile, pentru ca cititorii noștri să fe bine dumiriți și să-și aleagă fiecare, potrivit cu firea și cu interesele lui, drumul.

Spunem un adevăr, pe care nimeni nu-l va tăgădui, dacă zicem că statul are să ieie asupra sa, înainte de toate, *sarcina de a scădea, pe cît se poate de mult, nevoile oamenilor.*

Admitem cu toții că mizeriile ne copleșesc cînd suntem bolnavi, cînd nu găsim de lucru, cînd rămînem, ca văduve și ca orfani, lipsiți de razăm, cînd ni se îngrămădesc copiii ori cînd bătrînețele nu ne mai iartă să muncim. Izvorul cel mare și nesecat al mizeriilor sunt însă propriile noastre păcate, ușurința, lipsa de cum-pătare, lenevia, risipa, desfrîul. Acolo unde aceste păcate lipsesc poate caritatea să țină pept cu mizeria.

Societatea e dar interesată și statul e dator să poarte de grijă ca oamenii să fie îndrumați prin o bună educațiune spre viețuire rațională, să chivernisească bine roadele muncii lor, să-și stăpînească trebuințele, să-și păzească sănătatea, să-și tragă fiecare de la gură pentru copiii săi și să-și pună-n fiecare zi cîte ceva la o parte pentru cazuri de boală ori pentru zile de bătrînețe. Așa și numai așa se poate asigura buna stare socială.

Sunt dar mulți oamenii generoși, dar totodată și chib-zuiți, care consideră asigurările sociale drept o încuragiare pentru cei cu rele porniri, dacă ele nu sunt făcute cu destulă cumpănire.

Unde vom ajunge, dacă ușuratecii, leneșii, risipitorii ori cei porniți spre desfrîu se vor socoti asigurați și pentru ei, și pentru văduvele și copiii lor, și pentru zilele de bătrînețe fără ca și ei înșiși să-și pună frîu?

Au dar să se facă asigurări sociale, dar numai pentru cei vrednici și numai în măsura muncii săvîrșite de cei asigurați.

E adevărat că societatea e interesată să aline suferințele membrilor ei, dar e fals principiul că ea are și datoria de a aduce jertfe pentru această alinare. Nu ca cetățeni, ci ca consumatori avem să purtăm sarcinile asigurării, și nu din impozite, ci din prețurile produselor au să iasă fondurile de asigurare.

Poate să le impună statul muncitorilor rețineri din salariile lor și celor ce dau de lucru anumite îndatoriri pentru asigurarea muncitorilor, rețineri și îndatoriri, care sporesc prețul produselor pentru cei ce le consumă. Nu e însă nici rațional, nici drept ca eu, cetățean, să plătesc impozite, pentru ca din ele să li se deie asigurare și celor ce nu sporesc avuțiile țării cu produse pe care eu nu le consum.

Deși toți admit dar principiul general că au să fie asigurați muncitorii de tot felul, sunt deosebite părerile în ceea ce privește felul asigurării și amănuntele ei.

Dacă legea nu va fi croită cu destulă cumpănire și nu se vor lua în același timp măsuri pentru îndrumarea spre viețuire rațională a muncitorilor, nu numai sarcinile asigurării se vor urca din an în an, ci vom ajunge, în cele din urmă, chiar la o catastrofă socială.

Cînd e vorba de masele mari, experimentele se fac cu primejdii, și nu e destul să știm că, în Franța, în Germania ori în Englitera, s-a făcut un lucru pentru ca să fim convinși că el e bun și pentru noi îndeosebi. Mai înainte de a ne hotărî într-un fel avem să-l studiem și-n principiu, și în amănuntele aplicării lui.

Altfel ne vom agita în sec, vom produce o mulțime de nemişumiri și tot nu vom rezolva cestiunea.

BANCA NAȚIONALĂ

E înduioșătoare îngrijirea de care au fost cuprinși legiuitorii noștri cînd a venit rîndul să așeze temeliile organizațiunii moderne a bisericii noastre. Temîndu-se ca nu cumva prin biserică să pătrundă, ca atît de ade-seori în trecut, vreo înrîurire străină în viața noastră culturală, nu s-au mulțumit să rezerve pentru puterea lumească un amestec hotărîtor în cele bisericesti, ci au mai și rînduit ea, la treapta arhierescă, să poată fi ridicați numai români, care din neam în neam sunt cetățeni ai statului român.

Cu toată această măsură bine cumpănită, biserica a ajuns în o stare tristă, nu însă prin ea însăși, ci-n urma abuzurilor săvîrșite ori tolerate de purtătorii puterii lumești.

Întocmai precum biserica e reguloarea vieții noastre morale, ba-n ultima analiză chiar a întregii noastre vieți culturale, Banca Națională e organul central și regulator al vieții noastre economice.

Dacă ne dăm seamă despre ceea ce sunt Băncile Naționale în țările apusene, trebuie să facem fără sfială mărturisirea că noi avem numai un început de Bancă Națională.

După părerea tuturor oamenilor cu minte, acest început e bun, dară el are oarecare neajunsuri pe care avem încetul cu încetul să le înlăturăm.

Banca a fost întemeiată cu un capital pentru noi odată mare, dar azi mic; care, cu fondul de rezervă, s-a urcat la peste patruzeci de milioane.

Aceasta are să-i bucure pe acționari, căci ai lor sunt banii aceștia adunați în visteria băncii. Avem însă să ne bucurăm și noi ceilalți, care nu suntem acționari, căci cu cît mai mult se adună în visteria băncii noastre, cu atît mai ieftini ne vor fi banii.

Iar trebuința de bani ieftini o simțim cu toții.

Numai oamenii lipsiți de bun-simț pot dar să vorbească în gura mare despre drepturile acționarilor de a dispune de milioanele adunate.

Li se cuvine acționarilor cîștigul pentru că și-au riscat avutul ca să întemeieze banca. Dar banca n-a fost înființată pentru ca acționarii ei să se îmbogățească, ci pentru ca industria și comerțul să poată avea capital din ce în ce mai ieftin, pentru ca să ajungem încetul cu încetul a nu mai avea nevoie de capitaluri străine și pentru ca consumatorii să poată găsi, în cele din urmă, produse ieftine.

Au dar acționarii să hotărască mersul afacerilor, dar nu numai ca acționari, ci și ca patrioți, nu numai potrivit cu interesele lor, ci și avînd în vedere interesele generale ale țării.

N-avem să ne mirăm dacă sunt mulți cei ce găsesc că dividendă de 164 lei la acțiune e cam mare astăzi, cînd banii sunt scumpi.

Ne mirăm însă cînd vedem oameni care găsesc că e prea mică dividendă și că se adaugă prea mult la fondul de rezervă.

Nu dividendă, ci fondul de rezervă e ceea ce acționarii pun la dispozițiunea țării, partea cu care ei contribuie în fiecare an pentru înlăturarea mizeriei economice — fără ca să aducă o jertfă în înțelesul propriu al cuvîntului.

E indiferent cine este și cine nu este acționar, cine va face și cine nu va face parte din Direcțiunea Băncii Naționale: vorba e să fie români adevărați, care nu perd niciodată din vedere c-au luat, față cu țara, angajamentul de a chivernisi așa, ca industriașul și neguțatorul român să poată găsi bani din ce în ce mai ieftini și

peste cincizeci, fie chiar și peste o sută de ani să ajungem a nu mai fi nevoiți să cerșim de la alții bani.

Să ne ferim, mai presus de toate, de păcatul pe care l-am făcut față cu Biserica. Banca Națională nu este și n-are să fie a unora ori a altora, ci a tuturor celor ce doresc înflorirea economică a neamului românesc, curată și sfântă ca biserica.

CU ORI FĂRĂ CONTENCIOS

Timp îndelungat am dus-a noi românii fără Contencios și-am dus-o rău, iar de cîtiva ani avem Contencios și-o ducem tot ca mai înainte.

Orișicîtă dreptate ar fi avînd dar cei ce stăruie să ne întorcem iar la cele vechi, azi, după viile discuțiuni din Cameră și din întrunirile publice, nu mai încapă nici o îndoială că e în statul român nevoie de un organ pentru înfrînarea pornirilor spre abuz.

Aceasta n-o tăgăduiesc nici cei ce susțin că actuala lege nu se potrivește cu spiritul Constituțiunii noastre.

Nu sunt românii mai răi, dar nici mai buni decît alți oameni, și sunt și printre dînșii mulți, care, fie de voie, fie din slăbiciune, fie din îndemn rău săvîrșesc — ori cel puțin tolerează — abuzuri.

N-avem să punem temei pe cele ce se șoptesc, ba ne place să credem că sunt exagerate chiar și cele ce se spun în public despre păcatele vieții noastre comune; chiar dacă am admite însă că sunt foarte puține și de tot neînsemnate abuzurile ce se săvîrșesc în țara noastră, avem nevoie de o lege — cel puțin — pentru ca abuzurile să nu se sporească și să nu fie din zi în zi mai mari.

Sunt foarte frumoase vorbele ce s-au zis despre controlul opiniunii publice, al presei și al monarhului.

Noi, care ne dăm în fiecare zi silința să exprimăm simțămîntul comun, nu vom zice că nu există în țara noastră opinie publică. Ce-am mai reprezenta dacă n-ar exista opiniunea publică ?

Urmărește publicul nostru cu viuă interesare și cu încordată luare-aminte cele ce se petrec, și toate sunt știute de toți, toate sunt fie șoptite, fie spuse în gura mare, ba, mai ales cînd vorba e de adversari, aflăm și multe lucruri care în adevăr nu s-au petrecut.

Cu ce ne-am ales însă ? ! Oamenii le știu toate și judecă cu multă dreptate, dar consecința n-o preța trage nimeni.

Opiniunea publică e un judecător drept, poate chiar nemilos, dar nu are organ care îi execută sentința.

Mare minune ar fi să găsim în calea noastră vreun om care poate să se plîngă că concetățenii săi l-au izolat, l-au desprețuit, ori l-au prigonit chiar numai și numai pentru că a abuzat fie de pozițiunea sa în viața publică, fie de încrederea celor ce într-un fel ori în altul au intrat în legătură cu el.

În lumea de azi se șoptesc ori se spun în gura mare și multe care nu sunt adevărate, hoț nu e dar cel ce fură, ci numai prostul care e prins, judecat, osîndit și nu știe să învrtească lucrurile așa, ca pedeapsa să nu i se aplice.

Orișicare ar fi mijloacele de care te folosești ca să răzbești înainte, ești vrednic de considerațiune, dacă știi să-ți aduni averi, să-ți crezi pozițiune ori să-ți asiguri bunăvoința celor puternici.

Ștînd lucrurile astfel, șubred razăm e și presa, mult lăudata a patra putere în stat.

Chiar și dacă considerațiuni de partid ori de orișicare altă natură practică nu li-ar impune ziarelor oarecare rezervă respectuoasă față cu cei mari și tari, de „gazetă“ se sperie și se tem numai cei mărunți care atîrnă de bunăvoința altora. Puțin îi pasă celui bogat, celui cu pozițiune înaltă ori celui ce are legături bune dacă în coloanele ziarelor va fi ori nu grăit de rău.

„Gura lumii slobodă !“

Iar dacă e vorba de controlul așa-numit constituțional al monarhului, care poate să împiedice abuzurile, n-avem să perdem din vedere că monarhul nu e geandarm, ci are geandarmi.

Au trecut timpurile cînd lumea putea să strige „mă duc pînă la Vodă !“ Azi nu se mai poate merge decît la Curtea de Casațiune. Poliție, procurori, judecători de ins-

truțiune, Curți de jurați, toate au fost instituite pentru ca monarhul să fie ferit de răspundere, și cei pătrunși de spiritul monarhic adevărat nu vor arunca niciodată asupra monarhului vina pentru neajunsurile vieții noastre publice.

Noi nu mergem nici cu guvernul, nici cu opozițiunea și nici nu susținem, nici nu combatem actuala lege pentru înfrinarea pornirilor spre abuz. Exprimăm însă gândul tuturoră cînd zicem că o lege trebuie neapărat să fie, aceasta ori alta, dar una prin care se creează un organ pentru executarea judecătii publice și pentru acoperirea monarhului.

BOALA REFORMEI SANITARE

E de mult acum de cînd s-au pus în discuțiune reforma serviciului nostru sanitar, și chiar dintru început deosebiri de vederi erau atît de mari, încît se prevedea că va trebui să mai treacă un timp mai îndelungat pentru ca realizarea acestei reforme să se poată face fără ca să se producă nemulțumiri prea vii.

Urmărind cu atențiune cele spuse de o parte de susținătorii, iar de alta de adversarii proiectului prezentat de guvern, am constatat încă de mult că, și în materie de serviciu sanitar, lucru greșit li se pare multora prea stăruitoarea concentrare, ca să nu zicem centralizare.

S-a făcut o concentrare excesivă în administrațiunea finanțelor noastre, și s-a zis că e nevoie de concentrarea aceasta pentru că în materie de finanțe trebuie să fie disciplină și conducerea unitară. Sunt, cu toate acestea, mulți oameni cu pricepere și de bună-credință care nu se îndoiesc că multe așezăminte de utilitate publică ar funcționa mai bine, dacă n-ar fi conduse de ministru, ci de oameni cu vocațiune specială sub controlul lui.

Încă mai excesivă e concentrarea ce s-a făcut în învățămînt, căci mai ales în instrucțiune și educațiune se

cere multă disciplină și o conducere atît de unitară, încît nimeni să nu mai îndrăznească a răsufla de capul lui. S-a întins dar concentrarea și asupra bisericii, căci și-n biserică se dau învățături și se face educațiune și s-ar produce un fel de babilonie, dacă episcopii și mitropolii n-ar fi ținuți de scurt din birourile ministeriale, de unde se revarsă binele moral și intelectual asupra neamului românesc. Aceeași disciplină nemiloasă s-a introdus la teatru, căci teatrele — pînă jos la „șantante“ — sunt și ele școli naționale.

Dar sunt însă oameni cu pricepere și de bună-credință care străruie cu îndărătnicie în gîndul că, atît instrucțiunea, cît și educațiunea, dau fie în școli, fie în biserici, fie în teatre, rezultate mai bune, dacă sunt făcute de oameni cu vocațiune, nu sub conducerea ministrului, ci sub privigherea lui.

Cu atît mai vîrtos sunt oameni cu pricepere și de bună-credință care nu se împacă cu gîndul ca și în Serviciul Sanitar să se introducă aceeași disciplină neînduplecată ca la teatru, bunăoară. Cînd vorba e de așezăminte de binefacere trebuie să lăsăm cîmp larg pentru inițiativa individuală și să nu jignim pe cei caritabili în libertatea lor de acțiune.

Nu zicem nici că e bun, nici că e rău proiectul prezentat de guvern pentru reforma serviciului nostru sanitar, ci constatăm numai că el are neajunsul celor mai multe din serviciile noastre publice, concentrarea tuturor afacerilor în mîinile ministrului.

E firească pornirea ministrului de a se face stăpîn pe toate și pe toți, și tot atît de firească și slăbiciunea orișicărui partid politic de a-i da ministrului ieșit din sînul său această stăpînire.

Nu mai puțin firească e însă și tendința oamenilor de specialitate de a-și asigura dreptul de inițiativă și libertatea de acțiune, și tocmai în partidul azi guvernamental, care se zice liberal, sunt mulți oameni cu trecere care nu admit reforma sanitară, așa cum o propune guvernul.

E mare lucru disciplina de partid și multe bune, dar cîteodată și oarecare rele s-au făcut prin ea. Vor vota, poate, și astă dată mulți dintre deputați și nu puțin[i]

dintre senatori contra convingerii lor, dar jertfele pe care d. I. Brătianu le cere ori le aduce sunt prea mari și legea va produce multe nemulțumiri.

Nu ne-am mira deci, dacă s-ar dovedi că au dreptate cei ce susțin că realizarea reformei electorale se va mai amîna.

Privind lucrurile din punctul de vedere al intereselor generale, pe care le reprezintă *Minerva*, nici n-ar fi de dorit ca o asemenea reformă să se facă oarecum cu de-a sila, în luptă cu oamenii care și-au petrecut și-și petrec viața ostenind pentru paza sănătății concetățenilor lor. Am pățit-o și aici cum am pățit-o cu legile privitoare la organizațiunea bisericească și cu multe alte legi, care, făcute în grabă mare și cu de-a sila, au trebuit ori vor trebui să fie modificate chiar mai înainte de a fi puse, în toate amănunțele lor, în aplicare.

O amînare de cîteva luni, fie chiar și de un an nu e o pierdere, ci un cîștig.

UN RĂZBOI SFÎNT

De curînd întrunitul nostru Parlament are, așa e vorba, să-și înceapă activitatea votînd cîteva modificări propuse în legea sanitară pentru organizarea luptei contra boalelor molipsitoare, care sunt o calamitate mai mare decît cel mai crîncen război și cer jertfe mai multe decît cele mai sîngeroase lupte.

Îndeosebi boalele speciale ale copiilor nu numai scad poporațiunea, ci sunt și din punctul de vedere economic o grea plagă socială.

Copilul reprezintă o valoare reală, care poate să fie calculată cu multă aproximațiune, dacă ținem seamă de cheltuielile făcute cu întreținerea lui și de zilele în timpul cărora muma, atît înainte de naștere, cît și ca lehuză, a fost incapabilă de lucru. Murind deci copilul, părinții sufer o pagubă care e cu atît mai însemnată, cu cît mai

mult a trăit și a tînjit copilul, și acolo, unde mortalitatea copiilor e mare, multe milioane se mistuie oarecum în sec, ca fiind aruncate pe fereastră.

Cu atît mai însemnată e paguba ce suferim în urma boalelor de care sunt atinși și oamenii ajunși la deplină dezvoltare, iar paguba e cu atît mai mare, dacă boalele nu sunt scurte ca ciuma ori ca holera, ci-l fac pe om, ca oftica, ori ca sifilisul, pe timp mai îndelungat, incapabil de muncă.

Apărarea contra unor asemenea boale e deci cestiune economică, și de aceea, în societățile bine așezate, statul ia asupra sa sarcina de a conduce războiul contra unor asemenea boale izolînd pe cei atinși de ele și ajutîndu-i să-și caute vindecarea — pe cît aceasta mai e cu putință.

Mai ales în Germania se cheltuiesc în acest război multe milioane și, cu toate acestea, făcîndu-se socoteală, s-a constatat că lupta e purtată cu cîștig, căci încă mai multe milioane s-ar pierde, dacă nu s-ar fi luat măsuri ca bolnavii să nu se sporească.

Cestiunea nu e apoi numai economică.

Bolnavii aceștia nu numai propagă boalele de care sunt atinși, ci transmit, prin moștenire, anumite infirmități, în urma cărora rasa degenerază. Lupta e deci și cestiune de apărare națională. Tocmai de aceea însă statul nu poate s-o poarte, ci numai s-o conducă și să le dea oamenilor singuratici anumite mijloace pentru susținerea ei : aceia care au să poarte lupta sunt mai ales bolnavii ei îșiși și cei mai aproape ai lor. Dacă aceștia nu vor purta grijă fiecare de sine și de ai săi, silințele autorităților publice rămîn în mare parte zadarnice.

Alătura cu statul are deci să lucreze și școala, precum și familia, îndrumînd pe fiecare să-și păzească sănătatea, ferindu-se de contagiu și căutînd vindecarea cită vreme mai e cu putință.

Una din cele mai caracteristice note ale omului în adevăr cult e neadormita purtare de grijă pentru păstrarea propriei sale sănătăți. El are o vie trebuință de aer curat, nu poate să sufere murdăria, examinează bine atît băuturile, cît și mîncărurile, mai nainte de a le gusta, și cere sfatul medicului îndată ce se simte cîtuși de puțin

indispus. Nu mai încape nici o îndoială că el nu s-a născut, ci a fost îndrumat prin o bună deprindere. Tot îndrumat prin o rea deprindere e omul care trăiește în aer îmbăcșit și în murdărie, mănîncă ori bea tot ceea ce i se pune pe masă și se caută, bolnav fiind, abia după ce vindecarea nu mai e cu putință.

Orîșicare ar fi măsurile luate de stat pentru izolarea acelor atinși de boale contagioase și pentru vindecarea celor atinși de ele, efectele acestor măsuri vor fi neînsemnate cîtă vreme spiritul public nu va fi și el mereu preocupat de lupta ce avem cu toții să purtăm contra acestui dușman îndîrjit. De aceea alătura cu școala și cu familia are să lucreze și presa pentru încurajarea celor ce iau parte la luptă și pentru luminarea încă foarte numeroșilor care cad bolnavi, fie din nepăsare, fie din ușurință.

NEVOI ECONOMICE

Zilele acestea s-a dat pe față între Camera de Comerț și Cercul Comercial din București o deosebire de vederi care aruncă o vie lumină asupra întregului nostru fel de a gândi.

Camera de Comerț stăruie adică să fie luate *măsuri serioase pentru aplicarea legii* privitoare la comerțul ambulant.

Se constată deci, în cea mai oficială și mai autentică formă, că legea există, dar ea nu e aplicată, și că s-au luat măsuri pentru aplicarea ei, dar aceste măsuri nu sunt serioase.

Cititorii noștri ne vor da, fără îndoială, dreptate, dacă vom face constatarea că sunt la noi multe legi cari nu se aplică fiindcă măsurile luate pentru aplicarea lor nu sunt destul de serioase.

Ici e la mijloc o mică greutate, colo o sfîntuială ori un hatîr, și cei însărcinați a priveghea ca toți să i se su-

pună legii, ori răstălmăcesc legea după plac, ori închid un ochi, ori dau chiar mîna de ajutor pentru călcarea legii. Nu e în gîndul celor mai mulți păcat să faci așa ceva, ba adeseori e socotit drept bătăran cel ce stăruie cu tot dinadinsul ca legea să fie respectată și de cei mici și de cei mari.

E învederat că de această ușuratică îngăduință nu oamenii cumsecade, ci cei de rea-credință profită, și o foarte însemnată parte din mizeriile vieții noastre rezultă din lipsa de respect față cu legile.

Îndeosebi comerțul ambulant ar fi un lucru foarte bun și pentru cei ce cumpără și pentru cei ce vînd, dacă printre aceștia nu s-ar strecura din cînd în cînd și cite un șarlatan, care înșală lumea păgubind și pe neguțătorii cinstiți. În vederea acestor șarlaturi cere Camera de Comerț măsurile serioase, și Cercul Comercial, care e compus din neguțători cinstiți, nu zice nici el ba.

Cu totul altfel stau lucrurile în ceea ce privește cereerea Camerei de Comerț ca să fie înăsprită legea pentru înscrierea firmelor, căci actuala lege nu are nici ea *venita eficacitate*.

Cercul Comercial le contra acestei înăspriri, căci mai ales pentru micii neguțători și industriași ținerea în evidență a afacerilor și purtarea socotelilor comerciale sunt lucruri costisitoare și adeseori vexatorii. N-ar fi avut Camera de Comerț cuvinte de a stărui ca legea să fie înăsprită prin „sanctiuni serioase“, dacă n-am fi făcut cu toții experiența că între neguțători, industriași și meșteșugari sunt mulți oameni care nu se țin de angajamentele luate și nu-și țin socotelile în regulă.

Pe urma celor ușuratici ori de rea-credință sufăr și oamenii de treabă. În genere, legile ar fi de prisos, dacă toți oamenii ar fi cumsecade; mișei sunt aceia care fac legile necesare.

Tocmai de aceea aceștia caută totdeauna chipuri și mijloace ca să zădărnicească silințele legiuitorului, și nici cele mai bune legi, nici cele mai aspre sancțiuni nu prețuiesc nimic cîtă vreme, în lipsă de disciplină socială, sunt tolerați cei ce nesocotesc legile, le răstălmăcesc ori le calcă chiar.

Privind lucrurile din acest punct de vedere, e foarte mare deosebirea dintre Camera de Comerț și Cercul Comercial.

Camera de Comerț a fost creată drept organ, în toate privințele autorizat, să susție, cu priceperea cuvenită, interesele comerțului, și ea își împlinește menirea stăruind ca legile privitoare la comerț să fie aplicate cu bună-credință și ca să fie pedepsiți cu toată asprimea cei ce nu li se supun.

Cercul Comercial e organ pentru susținerea bunei reputațiuni a comercianților, deci a intereselor morale ale comerțului. El are să încurajeze buna-credință și corectitatea în toate daraverile comerciale și să prigonească în cercul lui de înrîurire pe aceia dintre comercianți care compromit clasa din care fac parte, prin acte de rea-credință și, în genere, prin fapte incorecte. De aceea mai ales cercurile comerciale vor înlătura, dacă vor fi bine conduse, multe din relele de care suferă viața noastră economică.

NUMĂRĂTOAREA

Zilele acestea are să fie făcută numărătoarea despre a cărei importanță am mai vorbit, sunt acum vreo două săptămîni. Pentru ca orișicine să-și poată da seamă despre consecințele unei numărători greșite, punem sub ochii cititorilor cele mai importante dintre datele privitoare la mișcarea populațiunii din Europa.

În cele mai multe dintre țările din Europa populațiunea s-a sporit într-un an prin excedente de naștere cu 10 pînă la 12 la 1 000 de suflete. Sporul normal e deci cam de unu la sută. Într-unele țări el a fost mai mare, iar într-altele mai mic; nicăieri însă el nu atîrnă de la cifra căsătoriilor, nici de la cifra morților.

În Franța au fost în anul 1909 la 10 000 de suflete 78 de căsătorii, iar în Germania 77, deci aproape tot atîtea. Cifra normală e de 7 la mie, deci în ambele țări au

fost relativ multe căsătorii. Cu toate acestea, în Germania, sporul populațiunii a fost de 138, iar în Franța de numai 3 la 10 000 de suflete.

Această mare deosebire nu rezultă din deosebirea privitoare la morți, care e și ea mică.

Pe cînd într-unele țări din Europa au murit peste 200, pînă la 300 la 10 000 de suflete, în Franța au murit numai 93, iar în Germania ceva mai puțini, 171. Hotărîtoare au fost deci nașterile, căci în Germania s-au născut la 10 000 de suflete 310, iar în Franța numai 196.

N-avem nevoie să stăruim asupra importanței acestei deosebiri, în ceea ce privește viața economică, cea culturală și cea politică. Înțelege orișicine că, după cîteva decenii, numai încape nici o asemănare între Franța și Germania, dacă mișcarea populațiunii rămîne tot cea de azi.

Tot atît de învederat e că poporul german e mai viguros decît cel francez și că în Franța stările morale nu sunt tot atît de bine ca-n Germania și purtare de grijă pentru păstrarea sănătății e mai puțină decît în Germania.

Aceste concluziuni nu pot însă să fie trase decît dacă cifra populațiunii totale e sigură și exactă ca-n Franța, în Germania, și-n genere în țările apusene.

După datele adunate pe anul 1908, în Bulgaria, populațiunea s-a sporit cu 161 la 10 000 de suflete, ba-n Rusia chiar cu 185, trebuie deci să tragem concluzia că bulgarii și rușii sunt chiar mai viguroși decît germanii, și în Bulgaria și-n Rusia stările morale și cele sanitare sunt mai bune decît în Germania.

E însă mai probabil că cifra totală a populațiunii nu e exactă nici pentru Bulgaria, nici pentru Rusia, și astfel toate celelalte cifre sunt greșite și anume prea mari.

În România s-au încheiat la 1909 nu mai puțin decît 63 212 căsătorii, ceea ce după calculele făcute atunci ar da 94 căsătorii la 10 000 suflete, mai mult decît în Germania (77) și decît în Rusia, unde au fost numai 75.

Nașteri au fost în România 282 342, ceea ce ar face 417 la 10 000 suflete, deci cu 107 mai multe decît în Germania, iară cazuri de moarte 188 325, ceea ce ar face 278 la 10 000. Sporul e mai mult decît normal, chiar mai mare decît în Germania și anume 139 la 10 000 suflete.

Am putea deci să ne fălim cu stările noastre morale, economice și culturale.

E însă mai cuminte să presupunem că cifra populației totale nu e exactă, ci prea mică, și astfel celelalte cifre ies prea mari.

Nu stăm la-ndoială când aflăm că-n Anglita și-n Scoția sporul populației a fost normal, cam unul la sută, iar în Irlanda de numai vreo 6 la 1 000 de suflete. Tot atât de puțin ne îndoim când ni se spune că-n Olanda și-n Danemarca sporul a fost chiar mai mare decât în Germania, peste 15 la 1 000 suflete. Nu îndrăznim însă să punem temei pe cifrele privitoare la Bulgaria, la Rusia ori la România, căci știm că pentru aceste țări nu avem încă numărători sigure.

Numărătorii sunt pentru omul politic ceea ce pentru medic e analiza sîngelui, și multe sunt stările sociale asupra cărora numai prin numărători conștiințioase ne putem dumiri.

BŪCUREȘTI — CONSTANȚA

Ne vine de la Ploiești o știre în aparență lipsită de importanță generală care, în împrejurările actuale, aruncă o viuă lumină asupra intereselor noastre de a stăpîni Dobrogea.

Fiind adică terminată instalarea conductelor pe care petroleul trece de la sondele din județul Prahova la Constanța, exploataorii petroleului au luat hotărîrea de a-și muta și ei fabricile de la Ploiești la Constanța, ceea ce ar fi o mare pierdere pentru Ploiești, dar un tot atât de mare câștig pentru Constanța. Ploieștenii au hotărît deci să protesteze într-o mare întrunire contra mutării de la Ploiești a fabricilor.

Nu vom cerceta dacă au ori nu ploieștenii dreptate. E destul să recunoaștem că ei au cuvinte de a fi nemulțumiți.

Sondele de petrol sunt unul din marile izvoare de bogăție ale țării noastre, și e în interesul nostru, în al marelui public consumator ca petrolul să se ieftinească. Dacă e deci adevărat că prin instalarea conductelor de petrol și prin mutarea la Constanța a fabricilor se scade prețul petrolului, nu le rămîne ploieștenilor decât să se împace cu gîndul că fabricile vor fi mutate în apropierea portului de la Constanța.

Cum ar fi, însă, dacă Constanța n-ar fi și ea tot a noastră ?

Fără îndoială că fabricile ar rămîne la Ploiești, căci noi nu ne-am fi dat învoirea ca să fie instalate conductele de petrol la un port care nu e al nostru. Ar fi cîștigat deci Ploieștii, dar ar fi pierdut comerțul de petrol și astfel și consumatorii petrolului.

E deci învederat că nu e numai în interesul nostru, ci și al consumatorilor de petrol din întreaga Europă, ca Dobrogea și îndeosebi Constanța să rămîie sub stăpînirea noastră, chiar și dacă n-ar fi la mijloc decât petrolul.

Noi nu exportăm însă numai petrol, ci și alte produse de care popoarele din țările apusene au nevoie. În același timp nu numai exportăm, ci suntem totdeodată și cei mai buni consumatori din Orient ai țărilor industriale din Europa. Comerțul nostru, export și import, se urcă la aproape un miliard, și o foarte însemnată parte din mărfurile ce ies ori intră trec pe la Constanța prin Dobrogea.

Nu e destul nici atât : comunicațiunea cu Indiile și cu țările din Orientul Îndepărtat, în genere, se face și ea prin București peste Dunăre și prin Constanța, și nu e departe timpul când drumul spre Indii va trece de-a lungul Asiei Mici.

Acestea sunt cuvintele pentru care noi am cheltuit milioane și iar milioane ca să construim podul peste Dunăre și portul de la Constanța, să sporim populațiunea din Dobrogea și să ridicăm nivelul culturii economice de-a lungul drumului ce trece de la București la Constanța. Am făcut-o aceasta nu numai în interesul nostru, ci și spre a dovedi că putem să-i fim societății europene folositori. [...]

POPULAȚIUNEA ȘI SCUMPETEIA

Nu sunt cunoscute, însă, și nu pot fi cunoscute deocamdată, decât unele rezultate generale ale numărătoareii populației țării, făcută în ziua de 19 decembrie anul trecut. Când vor fi cernute și publicate toate amănunțele, se vor putea face mai multe observări și trage mai multe concluzii. Totuși, asupra unora se mai poate stăruii și acuma.

Avem, de pildă, creșterea foarte însemnată a populației în țara întreagă și îndeosebi în Capitală. Un spor de 21,7 la sută de la 1899 la 1912 pentru țară este în adevăr dintre cele mai mari ce s-au putut și se pot constata în orisicare altă țară europeană. Iar în ce privește Capitala, sporul de la 276 178 locuitori în 1899 la 338 109 în 1912 (și încă se pare că cifra constantă pentru acest din urmă an e sub realitate) — spor ce întrece în proporție (22 și jumătate la sută!) pe acela general din țară — e iară dintre cele mai remarcabile — și explică, în același timp, multe lucruri.

Explică, de exemplu, în mare parte ceea ce numim și de ceea ce ne plîngem sub numele de „scumpirea traiului“. În adevăr, un spor de populație și mai ales o aglomerare de populație în o anumă localitate, fatalmente trebuie să determine acolo o scumpire a traiului: lucrul acesta e la înțelegerea fiecăruia. Chirii, alimente, orice ar fi din moment ce sporește cererea nu e decât natural ca să se urce — și odată urcate prețurile, cu greu sau deloc nu se mai coboară, chiar dacă cu timpul oferta, la rîndul ei, vine să sporească și ea și să ajungă a se echilibra iarăși cu cererea.

Așa este în ce privește aglomerațiile mari de locuitori, orașele mari, Capitala mai ales. Dar în ce privește țara întreagă, explicarea contribuirii creșterii populației la scumpirea traiului mai are o latură — și aceasta poate este cea mai interesantă.

Creșterea populației însemnează, e drept, o sporire a cererii și din această cauză poate să provoace o scumpire a traiului, — dar creșterea populației ar trebui să însemne și o sporire a producției. **Sporirea producției**

nii, la rîndul ei, ar însemna o creștere a bogăției, a bunei stări obștești — a tuturor și a fiecăruia — și iată cum atunci scumpirea traiului n-ar mai veni să apese ca o scumpire propriu-zisă, ci ar însemna numai o urcare de prețuri care, fiind *proporțională* între cheltuielile și veniturile fiecăruia, ar lăsa în această privință lucrurile în starea lor de mai înainte: fiecare avînd să deburseze mai mult pentru întreținerea sa va cîștiga în același timp mai mult, deci nu va suferi de pe urma „scumpirii traiului“, adică a scumpirii obiectelor de prima necesitate.

Așa ar fi să fie, dar lucrurile acestea nu merg întotdeauna exact paralel: se întîmplă, din contră, mai întotdeauna, că sporul populației premerge sporului de producție, și atunci se produce o rupere vremelnică a echilibrului — fără a mai vorbi și de alte cauze cari contribuie, de asemenea, în această direcțiune — și de această rupere se resimt greu dacă nu toate, dar desigur cele mai multe din straturile numeroase ce constituie societatea noastră întreagă.

Îndeosebi e adevărat acest lucru pentru orașe. De aci porcede orice scumpire a traiului, căci aci aglomerația de populație ține mai puțin pasul cu sporul de producție. Orașele sunt mai ales mari consumatoare; cerințele lor diferite, cerînd împlinire cu orice preț, fac în mod natural ca acest preț să se urce mereu.

Concluzia: Nu avem să ne bucurăm de sporul populației țării sau orașelor, a Capitalei noastre, numai din momentul și cu condiția ca acest spor să se resfrîngă, cel puțin în aceeași măsură, și asupra intensității muncii naționale productive.

PÎNE CALDĂ

Așa-zîșii „fabricanți“ de pîne și de franzelă din București s-au prezentat zilele acestea d-lui ministru N. Xenopol și l-au rugat „să mențină repausul duminical ro-

tativ“, căci cel „integral“ nu satisface nevoile publicului consumator.

De ce nu le satisface ?

Pentru că lumea dă năvală la piineea „caldă“ sau proaspătă, ieșită de curînd din cuptor, iar pentru „fabricațiunea“ pînei ori a franzelii se cere șase ceasuri și astfel consumatorii nu pot avea piine decît luni după-amiază.

Nu cercetăm dacă au ori nu patronii brutari sau franzelarii dreptate, dar din cele zise de dînșii rezultă că piineea „fabricată“ de dînșii e bună numai cîtă vreme e „caldă“, iar dacă lucrul acesta e adevărat, se poate susține că tocmai repaosul duminical integral e acela care se potrivește cu interesele publicului consumator.

Deși e proverbial[ă] rîvna cu care lumea dă năvală la piineea „caldă“, igienistii sunt toți de acord că hrana sănătoasă e numai piineea stătută cel puțin timp de o zi întregă.

Orîșicît de curat ar fi grîul, făina nu e bună îndată după ce a ieșit din coșul morii, ci trebuie să mai steie. Tot astfel orîșicît de bine frămîntată și de bine dospită ar fi piineea, ea nu e bună îndată după ce a ieșit din cuptor, ci trebuie să mai stea, căci dospirea aluatului se desăvîrșește numai după ce piineea s-a răcit. Piineea ieșită de curînd poate să aibă miros și gust plăcut, dar e mai mult ori mai puțin cocă indigestă, care se mistuie cu anevoie și trece în parte nemistuită prin stomac.

Dacă e deci adevărat că piineea și franzela ce se pun la noi în consumațiune sunt bune numai cîtă vreme sunt „calde“, brutarii și franzelarii ne dau marfă de calitate inferioară, care nu numai că e prea scumpă, ci ruinează totodată și organele de digestiune. Interesul publicului consumator ar fi ca luni dimineață să cumpere o piine gustosă, care a ieșit simbătă din cuptor.

Se zice adeseori că noi, care ne fălim cu cel mai bun grîu, avem cea mai proastă piine în Europa. N-o fi adevărat lucrul acesta. E însă adevărat că cei mai mulți dintre igienisti sunt de părere că adevărata cauză înce-

pătoare a celor mai multe boale de care lumea suferă în țările civilizate e piineea făcută din făină proastă, rău frămîntată, rău dospită, nu pe din destul coaptă ori consumată prea în curînd după ce a fost scoasă din cuptor.

Ar fi deci lucru foarte cuminte ca să se cerceteze, cu ocaziunea aceasta, dacă nu cumva ar fi cu putință să avem o piine mai sănătoasă, care ar fi în același timp și mai ieftină, căci ne-am hrăni mai bine mîncînd-o.

Lăsăm la o parte franzelăriile, care sunt o hrană de lux. Vorba e de așa-numita piine de toate zilele, care e hrana de căpetenie a maselor mari și îndeosebi a celor mai mulți copii.

E un fel de cestiune de siguranță publică să se ia măsuri potrivite pentru ca să fim totdeauna încredințați că piineea cu care se hrănesc cei mulți și pe care aceștia o plătesc destul de scump e făcută din făină curată și nestrîcătă și a fost bine frămîntată, bine dospită și bine coaptă, ca să nu fie nici crudă, nici acră, nici seacă, nici prea apătoasă, căci rău e să fim înșelați la cîntar, dar încă mai rău e să fim nevoiți a mîncă o piine de calitate proastă.

Îndeosebi pentru mulțimea cea mare a muncitorilor însă tot atît de important e să aibă o piine care se poate conserva și timp mai îndelungat și e plăcută la gust și sănătoasă și după ce a stat mai multe zile. Iar aceasta nu atîrnă de la calitatea grîului, ci de la felul în care a fost plămădită, frămîntată, dospită și coaptă piineea. N-au deci nici „fabricanții“ noștri de piine și de franzelă decît să plămădească, să frămînte, să dospească și să coacă așa, ca piineea pe care o scot simbăta din cuptor să fie nu numai luni, ci chiar și marți, chiar mai bună decît duminică dimineața — și pot să se bucure de un repaus duminical „integral“. Publicul consumator în tot cazul n-ar avea cuvinte de a se plînge că nu găsește „piine caldă“.

SĂNĂTATEA SĂTEANULUI

Una din cestiunile discutate în congresul din anul acesta al Asociațiunii generale a medicilor cu multă râvnă binevoitoare a fost starea sanitară a sătenilor noștri.

Dac-ar fi să luăm, în înțelesul lor propriu, vorbele rostite în timpul acestor discuțiuni, poporul român e pornit spre degenerare și silințele noastre culturale au să rămâie zadarnice cîtă vreme nu vom fi reușit să-i redăm țaranului nostru vigoarea trupească pe care au avut-o părinții lui.

D-l dr. Lupu a constatat, într-un raport bine motivat, că starea sanitară e în satele noastre „una din cele mai nenorocite“ și mai mulți dintre congresiștii au luat cuvîntul ca să o confirme aceasta.

„Tuberculoza face ravagii la țară — zice unul dintre aceștia — și nu s-a făcut nimic pentru remediarea acestei stări de lucruri.“

„Țăranul nostru e condamnat la o alimentație insuficientă — zice altul —, condițiunile de locuință sunt și ele foarte nenorocite; administrațiunea are o purtare foarte vitregă față de populațiunea rurală, și astfel medicul are să înlocuiască pe preot și pe învățător.“

Aceste sunt mărturisiri făcute de oameni cari vorbesc în cunoștință de cauză, care-și fac datoria spunînd adevărul și a căroră bună-credință nu poate să fie pusă la îndoială, iară nu de „politicieni“ pripiți și pătimași. Mai mult: ele au fost făcute în fața ministrului de Interne, șeful administrațiunii, care n-a pus la îndoială bunăvoința celor ce judecă cu atîta asprime. E mai presus de orișice îndoială că n-ar fi pus-o la îndoială nici ministrul de Culte și Instrucțiune Publică, șeful preoților și al învățătorilor dac-ar fi fost el însuși de față.

Știm cu toții și mărturisim că rea afară din cale e starea sanitară a satelor noastre, ba ne dăm seamă și despre urmările dezastruase pe care nenorocirea aceasta le are pentru viața noastră economică pentru dezvoltarea noastră culturală, pentru puterea noastră armată, pentru viitorul nostru — în genere. Cu toate aceste, puțin s-a

făcut pînă acum și puțin se face „pentru remediarea acestei stări de lucruri“ căci cu totul altele sunt preocupările înțeptoare ale celor mai mulți dintre noi și nu ajungem s-o mai facem și aceasta.

Stricăciunea a pornit de sus în jos și din orașe spre sate, a pătruns deodată cu civilizațiunea și de aceea silințele medicilor sunt și au să și rămâie zadarnice cîtă vreme biserica și școala nu-i vor fi îndrumat pe săteni spre viețuire rațională și administrațiunea nu le va fi asigurat puțința de a-și agonisi mijloacele bunului trai.

Pentru masele mari ale poporului nostru „civilizațiunea“, venită în pripă, n-a fost o binefacere fiindcă ea a zdruncinat buna rînduială morală și a sporit trebuințele mai presus de toată așteptarea.

Foarte adevărat e că atît tuberculoza, cît și celelalte boale, fie contagioase, fie constituționale, cari secătuesc puterile sătenilor noștri, își vor perde intensitatea, dacă oamenii și mai ales copiii vor trăi în case mai bune și se vor hrăni bine.

Locuințele întunecoase, strimte și umede și hrana proastă și neîndestulătoare sunt ceea ce mai ales îi face pe copii, îndeosebi, primitori pentru orice boale, dar mai bune nu erau casele nici mai înainte și hrana nu e azi mai proastă decît în trecut.

În trecut însă sătenii trăiau mai izolați, deci mai feriiți de contagiu, munceau mai puțin și, astfel, aveau trebuință de mai puțină hrană și-și duceau viața în mai deplină morală, mai feriiți de excesele care astăzi le dau brînci spre groapă.

Numai așa intră-n rîndul celor vinovați preotul și învățătorul.

Tot zdruncinarea bunei rînduiei morale e-n cele din urmă cauza începătoare a stării triste la care e ajunsă populațiunea satelor noastre. Zicătoarea „minte sănătoasă-n trup sănătos“ poate să fie răsturnată-n înțelesul că vigoarea trupească, încetul cu încetul, se perde în lipsă de sănătate sufletească.

Aceasta are, înainte de toate, să le-o redea preoții și învățătorii sătenilor noștri.

Orișice ar zice medicii noștri, e lucru neîndoios că strugurele e unul din cele mai nobile fructe, și nobil e și vinul, zeama dospită a strugurelui, de care atîți oameni buni se încălzesc și pe care atîți poeți au cîntat-o ori o vor mai cînta. Lasă că-i este plăcut gustul și plăcut și efectul, dar unul dintre oamenii cu mare autoritate în materii de nutrițiune, Armand Gautier, o pune în rîndul materiilor alimentare, de care omul, în anumite împrejurări, are nevoie neapărată. E în același timp un fel de otravă care, în doze potrivite, e stimulent cu efecte curative. Stricăcios e numai abuzul de vin — ce-i drept, un abuz, spre care mulți înclină.

Fiind așa, sunt vrednici de cea mai aspră osîndă cei ce falsifică vinul, căci, abuzînd de această rea înclinare, ei le dau oamenilor o băutură proastă și cu desăvîrșire stricătioasă drept una, care, în măsură potrivită, le este priincioasă.

Noi, publicul consumator, ne unim deci fără de nici o rezervă cu podgoreni, pe care asemenea falsificări îi păgubesc, încît pot să-i ruineze în cele din urmă.

Vina cade însă și asupra podgorenilor.

Falsificările se fac nu numai la noi, ci și aiurea în toate, dar ele nu-i sunt de folos celui ce le face decît dacă consumatorul nu știe să facă deosebire între ceea ce este veritabil și bun și ceea ce e numai o imitațiune proastă.

Falsificată e, între altele, anume la noi pîinea de toate zilele.

Cei mai mulți dintre consumatorii ei s-ar speria, dacă ar afla cîte și mai cîte feluri de gunoaie sunt amestecate în grîul adeseori stricat, din care e măcinată făina din hambarele brutarilor noștri. Chiar fiind însă curat grîul, făina e fie umedă și mucegăită, fie stătută și acrită, iar la brutărie nici plămădirea, nici dospirea, nici coacerea nu e făcută cum se cuvine.

Cei mai mulți dintre brutari lasă pîinea mai mult ori mai puțin medospită ori necoaptă pentru ca rămîind

în ea apa, cu care a fost plămădită, să apese mai greu la cîntar. Iar alții o acresc cu piatră acră pentru ca să se mai umfle și să pară bine dospită, cu toate că e crudă și apătoasă. Asemenea pîine nu mai e hrană, ci boală în cel mai adevărat înțeles al cuvîntului. Lumea o cumpără însă și o mănîncă fiindcă s-a deprins cu ea și nici nu prea găsește alta. N-ar mai cumpăra-o însă, dacă s-ar găsi cineva care se învrednicește a-i oferi o pîine din grîu curat, bine frămîntată, bine dospită și bine coaptă.

Tot astfel și vinurile falsificate găsesc consumatori fiindcă vinurile veritabile nu sunt de bună calitate.

Podgoriile noastre dau, ce-i drept, vinuri delicioase, numai, însă, dacă via e bine îngrijită pentru ca strugurii să se coacă bine, dacă vasele sunt curate, ca vinul să-și păstreze calitățile și dacă priticirile se fac la timp și în mod rațional. Sunt însă la noi foarte multe vinurile stoarse din struguri fie necoapte, fie mucegăite, ținute în vase mai mult ori mai puțin pline de duhoare ori stricate din cauza lipsei de îngrijire. Asemenea vinuri nu prea pot să ție concurența cu cele falsificate, care sunt de obicei curate și adeseori chiar mai puțin stricătioase decît multe din cele veritabile.

Pe lîngă toate celălalte dar, podgoreni noștri au să poarte de grije ca cultivarea viței să se facă pretutindeni în mod rațional și ca vinurile să fie tratate astfel, ca ele să-și păstreze bunele calități. Numai vinurile rele ori stricate fac cu puțință punerea în consumație a vinurilor falsificate, și măsurile legislative ori cele administrative sunt mai mult ori mai puțin zadarnice cîtă vreme consumatorii ei înșiși nu știu să facă deosebire între vinurile veritabile și cele falsificate, ba le preferă chiar pe aceste, care li se par mai gustoase.

Natura a fost și este cu deosebire darnică față cu noi în ceea ce privește atît cantitatea cît și calitatea roadelor pămîntului, și nemernic e fără îndoială cel ce le falsifică fie într-un fel, fie într-altul pe aceste. Vinovați sunt însă și cei ce nu știu să prețuiască îndeajuns darurile naturei.

LIPSA DE BRAȚE

Ne aflăm în timpul secerișului, și niciodată lipsa de brațe muncitoare nu e atât de simțită ca acum, când trebuie să dăm zor. Dacă-ncepem secerișul prea în curînd, grîul nu e încă copt și pierde din calitățile lui, iar dacă-nțirziem, grăunțele coapte se scutură — și se face risipă. Îl știm lucrul acesta și el se întîmplă, cu toate acestea, în fiecare an, căci anume pentru seceriș n-avem destule brațe, și mult timp va mai trece pînă ce vom fi scăpat de acest neajuns.

După cea din urmă numărătoare, populațiunea totală a țării e de 7 248 061 suflete, din care 5 918 028, adică peste 80 la sută trăiesc prin sate, iar restul prin orașe. Sătenii aceștia sunt aproape toți plugari, ba știm prea bine că plugari sunt și o însemnată parte din țîrgoveți și din orășeni. De aceea ne socotim țară *eminamente* agricolă, în comparațiune cu alte țări, în cari partea covîrșitoare a populațiunii sunt orășeni, deci mai ales meșteșugari și muncitori industriali. În Germania, de exemplu, raportul e tocmai invers: pentru 80 la sută orășeni, numai 20 la sută săteni.

Cu toate acestea, plugarii sunt la noi prea puțini.

După cea din urmă numărătoare, populațiunea a crescut ce-i drept, dar tot nu e destul de numeroasă pentru cele aproape 8 milioane de hectare pămînt cultivabil.

Socotind, cum de obicei se face, cîte cinci membri de familie, avem aproape 1 200 000 familii de plugari. Fiecare familie are deci să muncească aproape 7 hectare de pămînt, ceea ce e de tot mult, căci între cei cinci membri ai familiei sunt copii nevîrstnici, moșnegi și babe, precum și bolnavi incapabili de muncă, ca să nu mai ținem seamă și cei ce-și fac rîndul la oaste.

Lipsa de brațe o simt mai ales marii cultivatori, cari se ajută, ce-i drept, cu mașini de tot felul și cu muncitori aduși de peste hotare, dar numai arareori ajung să execute lucrările la timpul cuvenit și-n bune condițiuni. Aceasta e cea mai de căpetenie dintre cauzele pentru cari producțiunea agricolă e la noi și cantitativ și calitativ mai prejos de ceea ce ar trebui să fie.

Tot în urma lipsei de brațe, marii cultivatori cari se folosesc de mașini și de muncitori aduși din țările învecinate, stăpînesc aproape jumătate din pămîntul cultivabil. Numai sporindu-se populațiunea satelor va trece încetul cu încetul o parte din acest pămînt la micii proprietari.

Cea mai însemnată dintre urmările lipsei de brațe e însă tînjirea activității industriale.

Oricît de multe și de mari ar fi adică nevoile cu cari se luptă sătenii noștri, viața e prin sate mai plăcută și mai ferită de mizerii decît prin orașe, și sunt puțini oamenii cari se fac meșteșugari ori lucrează prin fabrici cîtă vreme li-e dată puțința de a-și agonisi piinea muncind sub cerul liber, în adierea vîntului și-n bătaia soarelui.

Încă mult timp dar meșteșugarii și muncitorii industriali au să fie în țara noastră mai ales oameni veniți de aiurea, unde prin sate e prisos de brațe.

La noi populațiunea are să se sporească mai ales la sate, unde e mare nevoie de brațe, și viața industrială de prin orașe nu va putea să ieie avînt decît după ce vom fi ajuns ca oamenii să fugă de pe la sate, unde nu mai găsesc de lucru, spre orașele azi mai mult ori mai puțin rurale și ele.

Există și azi un curent despre sate spre orașe, dar el e slab și-n timpul din urmă sporul de prin orașe nu l-au dat satele, ci oamenii veniți de aiurea.

IAR REVĂRSĂRI

În natură toate sunt nemăsurate și incalculabile, toate pot să ieie dimensiuni neașteptate și astfel silințele omului de a se asigura contra calamităților naturale foarte adeseori rămîn zadarnice. Cuprins de simțămîntul acesta zice românul că înpotriva voinței lui Dumnezeu nimeni nu se poate pune, căci nimîni deopotrivă cu Dumnezeu nu este.

E, cu toate aceste, adevărat că mare parte din nenorocirile, de care sunt[em] loviți, sunt urmări ale propriei noastre nesocotințe, și putem s-o zicem aceasta mai ales despre revărsările care, de câțiva ani încoace, se ivesc cu un fel de regularitate nenduplecată.

S-a făcut adeseori și în fel de fel de forme constatarea că aceste revărsări sunt urmări ale lipsei de pricipere cu care am stîrpit pădurile de pe coaste, și n-avem să mai stăruim asupra acestui adevăr neîndoios.

Tot atît de neîndoios e că revărsările rîurilor noastre ar fi mai rare și mai puțin primejdioase, dacă albiile lor ar avea cotituri mai puține, căci fiind albia dreaptă, apa curge repede și-și sapă drum din ce în ce mai adînc, iar pe la cotituri valurile se-nfundă, dau peste țărături și-ncețul cu încetul se îngămădește podmolul în albie.

Și aceasta e lucru în general admis, și toată lumea stăruie ca coastele să fie împădurite și ca rectificarea albiilor să se facă cît mai curînd.

Se cer, fără îndoială, mari cheltuieli pentru aceasta, orișicît de mari ar fi însă ele, suntem în cele din urmă în cîștig nu numai pentru că scăpăm de multe din pagubele revărsărilor, ci și pentru că ni se sporește terenul cultivabil.

Mai e însă la mijloc și lipsa de purtare de grijă a riveranilor, cari nu fac nimic ca să ție albia mereu curată. Cînd vine mare, apa aduce mai un bolovan, mai un trunchi de copac, mai un copac scos din rădăcini, care rămîne ici ori colo în albie și încetul cu încetul se podmolește încît se formează prin albie vîni, pe care cresc în urmă sălcii, anini și plopi. Viind iar mare apa, nu mai găsește loc în albie și sapă țărături de-și lărgește albia. Rîurile astfel părăsite în voia întîmplării au deci albii de tot largi și pline de vîni, încît partea cea mai mare a anului apa se scurge numai pe ici, pe colo printre micile zăvoaie. În zadar am face și rectificarea unor asemenea albii, dacă nu am lua măsuri ca albiile rectificate să fie totdeauna curate, căci, mai curînd ori mai tîrziu, am ajunge tot la starea de astăzi.

De cîte ori se reivesc deci revărsările, trebuie să stăruim cu tot dinadinsul ca administrațiunea să ieie mă-

suri pentru curățirea albiilor. Nu e, la urma-urmelor, vorba de legi, ci numai de regulamente, în virtutea cărora autoritățile administrative să fie obligate a face instrucțiuni regulate de-a lungul rîurilor și a lua dispozițiuni pentru curățirea albiilor. Trebuie să aibă cineva răspunderea în privința aceasta, dacă e vorba să n-o pățim ca cu alte legi ori regulamente foarte bune și frumoase, de care însă nimeni nu ține seamă.

Astfel sunt, de exemplu, legile și regulamentele privitoare la vînătoare, la pescuit ori la curățirea de omizi a pomilor, pe care numai cine vrea le bagă-n seamă.

N-avem decît să călătorim prin Valea Oltului, a Argeșului, a Siretului ori a Bîrladului pentru ca să ne încredințăm că multe mii de hectare de pămînt foarte mînos stau incultivabile numai și numai pentru că proprietarii moșilor peste care trec aceste rîuri nu fac nimic spre a-i asigura apei un curs regulat, nici pentru ca apa revărsată să se scurgă repede.

E în interesul comun ca asemenea proprietari nepăsători, fie ei țărani, fie boieri, să aibă cuvenita purtare de grijă pentru rîul de pe proprietatea lor, și ei au să fie siliți, dacă n-o fac din propriul lor îndemn.

De revărsări tot nu vom scăpa nici după ce vom fi-mpădurit coastele, vom fi rectificat albiile și vom fi luat asemenea măsuri, dar pagubele ne vor fi mai mici și numai rar le vom suferi.

ABERAȚIUNI OMENEȘTI

Suntem cuprinși de viuă repulsiune cînd ne dăm seama cîți oameni au perit în războiul de peste Dunăre, unii pe cîmpul de luptă, alții răpuși de boale nemiloase și iar alții pe urma azi renumitelor „orori“. Dacă ne gîndim bine, nu putem să-i socotim ca fiind în toată firea pe cei ce săvîrșesc ori pun la cale asemenea „hecatombe“ ; ele, cu toate acestea, se repetă cu multă regularitate și

nu numai cu toții ne pregătim pentru măceluri, ci ne mai și lăudăm după ce am săvârșit fapta trimbițind în gura mare numărul vieților, pe care ne-am învrednicit a le stinge.

Mor omenii în floarea vieții, și rămân pe urma lor mume cuprinse de adâncă jale, văduve nenorocite și orfani neajutorați, iar cei ce i-au omorât ori i-au dus la moarte umblă cu capul ridicat — parcă-ar fi săvârșit cele mai omenoase fapte.

Așa este, așa a fost totdeauna și tot așa are să fie și de azi înainte căci războiul și luptele dintre oameni, în genere, se urmează cu necesitate organică și au în vedere de obicei un scop bun, care, fără de lupte crâncene, nu poate fi realizat decât fiind oamenii cu minte, iar foarte adeseori nu sunt cu minte.

Sunt însă și „hecatombe“ lipsite de rațiune.

E lucru știut că, în timpul războiului de treizeci de ani, poporațiunea Germaniei, prin lupte, prin fel de fel de molime și prin foamete, a fost scăzută cam la a patra parte. Deoarece în același timp poporațiunea Franței s-a sporit, Ludovic XIV a ajuns la o putere covârșitoare, pe care regii Franței au pierdut-o numai abuzînd de ea.

În secolul XIX se întîmplă tocmai contrariul: poporațiunea Franței scade, iar a Germaniei în timp de o sută de ani s-a încincit. Îndeosebi în statul german ea a sporit în timp de patruzeci de ani de la 40 la 65 milioane, încît Franța, care a ajuns la 38 milioane, nu se mai putea măsura cu Germania.

Această scădere a Franței nu e, precum știm, urmare a războaielor mistuitoare, în care lumea pere în bătălii, de molimi ori de foame, ci oarecum voită, provocată dinadins de către oameni care țineau să nu aibe copii. Toată lumea se întrebă deci, unde vor ajunge lucrurile dacă va urma în Franța scăderea, iar în Germania sporirea, care aduce cu sine atotputernicia.

Aflăm acum că germanii au ajuns și ei să sufere de boala care i-a istovit și-i istovesc pe francezi: s-a făcut constatarea că numărul avorturilor provocate dinadins se urcă, în timp de un an, în Germania, la vreo 500 000, cea ce va să zică — sinucidere lentă. Nu e răz-

boi, nici e molimă, nici e foamete, care cere atîtea jertfe, și dacă lucrul acesta merge un timp oarecare tot așa înainte, la putere covârșitoare va ajunge în Europa acela dintre popoare care nu se sperie de progenitură.

Stăruim asupra acestui lucru fiindcă sunt și la noi mai ales prin orașe oameni care nu-și dau seamă despre marea primejdie, împreună cu gîndul că copiii sunt o sarcină urită, de care omul cu minte caută să scape.

Gîndul acesta e simptomul unei boale morale, care se ivește oarecum periodic în societatea omenească și a pus capăt multor stăpîniri.

La Roma ea s-a ivit în timpul lui Iuliu Cezar, vreo cincizeci de ani înaintea lui Christos cînd oamenii „cu minte“ toți, bărbați și femei, făceau tot ceea ce le stetea prin putințe ca să nu aibă copii.

Iuliu Cezar creează un întreg șir de legi, prin care pune sarcini pe celibi și pe familiile fără de copii, ca să descarce și să ușureze familiile cu casa plină de copii. Silințele lui au fost însă zadarnice, căci cauza răului nu era mizeria, ci îmbuibarea. Nu cei săraci, care se zbăteau în luptă cu nevoile vieții, ci bogații și, în genere, cei deprinși cu trebuințele mari se fereau de copii. De aceea, salvarea societății romane a fost creștinismul, care i-a îndrumat pe oameni spre stăpînirea de sine și i-a pătruns de gîndul că Dumnezeu vrea să se sporească neamul omenească și are purtare de grijă pentru toți.

Tot astfel și în zilele noastre boala atît în Franța cît și Germania s-a ivit mai întîi la cei înstăriți și cu trebuințe mari și numai încetul cu încetul a pătruns și în masele mari ale poporațiunii.

Ni-a fost viuă bucuria cînd am constatat anul trecut că poporațiunea țării noastre se sporește și viuă ne este și cînd aflăm că și în țările învecinate se sporesc românii, căci de la sporul acesta atîrnă viitorul neamului românesc. Dacă însă așa este, trebuie să fim nemiloși față de cei ce se socotesc în drept de a nu purta sarcina unei familii grele și să iubim și stimăm mai virtos pe cei ce poartă cu voie bună sarcina aceasta.

E o boală morală, care foarte ușor se întinde, dacă n-o combatem cu toată hotărîrea.

REFORMELE

Se discută cu multă râvnă câteva reforme cu deosebire importante, care vor trebui, așa se zice, să fie făcute dacă nu chiar la toamnă, în timpul iernii viitoare ori cel puțin la primăvară.

Nu putem să ne dăm seama cum au să fie făcute acele reforme și când anume are să fie cu putință realizarea lor. S-a întâmplat însă la noi, în mai multe rînduri, că s-au făcut cu oarecare grăbire reforme de mare importanță creîndu-se legi care nu puteau să fie aplicate ori care în curînd au trebuit să fie modificate. S-ar putea ca să se întîmple și astă dată așa ceva și astfel ar fi lucru pripit să zicem că se înșală cei ce cred că reformele discutate acum vor fi în curînd realizate. Noi însă credem că o să mai treacă oarecare timp pînă ce ne vom fi dumerit cu toții îndeajuns pentru ca să fie bine chibzuite reformele.

E, între reformele puse în discuțiune, mai ales una care cere multă cumpănire, iar aceasta cu atît mai virtos, cu cît ea stă în strînsă legătură cu celelalte.

România e adevăratul centru topografic al unei foarte însemnate părți din țările din răsăritul european. Atît în trecut, cît și în zilele noastre se întîlnesc pe pămîntul ei oameni de pe întregul teritoriu al Carpaților, precum și din întreaga Peninsulă Balcanică, ba chiar și de prin insulele din bazinul oriental al Mediteranei. E aici o amestecătură de limbi, de semînții și de obiceiuri, cum numai în puține puncte din Europa mai găsim, deci unul din cele mai vii centre comerciale și culturale. Cu toate acestea, țara și-a păstrat pînă acum caracterul național românesc. Gîndul nostru al tuturor e ca ea să-l păstreze și de aici înainte, și nu e între partidele noastre de guvernămînt nici unul care poate să fie bănuie că ar fi în stare să stăruie pentru vreo reformă, prin care ar fi pus în joc caracterul românesc al statului român.

Nu e destul de amor propriu național această stăruire asupra românității statului român. N-avem decît să ne dăm seama despre cele ce se petrec peste Dunăre și peste Carpați pentru ca să ne încredințăm că buna

rînduială și dezvoltarea pacinică nu ar mai fi în țara noastră cu putință, dacă ea n-ar mai fi cu desăvîrșire românească și numai românească. Păstrarea românității e deci un interes general european și numai oamenii lipsiți de simțămîntul realității ar putea să ceară de la noi reforme, prin care am pune în joc caracterul național românesc al statului nostru. O asemenea reformă ar fi însă orîșicare înrînare a pămîntului.

Vecina noastră de la apus, Ungaria, ne dă în fiecare zi ocaziunea de a ne convinge că acela care pierde stăpînirea pămîntului nu mai poate să păstreze înrînirea hotărîtoare în viața publică. Maghiarii perzînd încetul cu încetul o foarte însemnată parte din pămîntul de sub picioarele lor, sunt nevoiți să facă fel de fel de opintiri spre a-și păstra înrînirea hotărîtoare în viața publică, și orîșicine poate să prevadă că nu mai e departe timpul cînd nu le va mai rămînea decît să intre la învoială cu aceia care stăpînesc pămîntul alături de dînșii.

Noi românii suntem amenințați chiar mai mult decît maghiarii să ne pierdem pămîntul, căci pămîntul acesta e cel mai sănătos în Europa și cel ce l-a cumpărat odată are cuvînte de a fi mulțumit de felul în care și-a întrebunțat banii. De aceea la noi e tradițională preocuparea ca pămîntul țării noastre să nu poată trece în mîni străine, și preocuparea aceasta a fost în toate timpurile hotărîtoare în ceea ce privește așezarea dreptului de proprietate.

Pămîntul i se cuvine numai celui ce-l păstrează pentru neamul nostru.

Ar fi destul să ne abatem cîtuși de puțin de la tradițiunile noastre în privința aceasta pentru ca în timp foarte scurt mari capitaluri străine să fie puse-n circulațiune spre a cumpăra pămînturi mănoase în țara noastră.

Suntem și noi deci de părerea că e nevoie de reforme, dar în același timp suntem încredințați că discuțiunile începute se vor mai urma pînă ce ne vom fi dumerit cum anume au să fie făcute reformele pentru ca prin ele să nu fie pusă în joc românitatea pămîntului nostru, deci și a statului român.

Poate orișicine să agonisească nesupărat de nimeni bogății cît de mari în țara aceasta, dar pămînt n-are; în virtutea tradițiilor noastre, să stăpînească decît cel ce ține să fie român în puterea cuvîntului.

NOILE ÎMPROPRIETĂRI

În discuțiunile urmate prin cercurile particulare se ivește adeseori părerea că e un lucru mai mult ori mai puțin riscant să dăm prea mari întinderi de pămînt în stăpînirea țăranilor.

Chiar și dac-am trece cu vederea că numai puțini dintre țăranii noștri sunt îndrumați a cultiva pămîntul în mod rațional, sunt între țărani și oameni lenși ori ușurateci, dacă nu chiar stricați, care nu sunt în stare să chivernisească o avere mai însemnată, și n-ar fi lucru cuminte să li se dea și acestora pămînturi.

Cei ce o susțin aceasta se razemă pe faptele care se petrec prin satele noastre.

Împărțirea în bucăți prea mici a pămîntului nu e singurul efect rău al legii de împroprietărire. Sunt între cei împroprietăriți și oameni care nu mai au în adevăr nici bucățele mici de pămînt.

Deși nu are dreptul de a-și vinde pămîntul, săteanul poate să-l dea în arendă nu numai pe un an, ci și pe mai mulți ani de-a rîndul, și nu sunt puțini sătenii care, fie la strimtorare, fie din ușurință și-au dat pogoanele pe mulți ani de zile înainte în arendă luînd cîte zece, ba, pe ici, pe colo, chiar și numai cîte cinci lei de pogon.

Omul e, la urma-urmelor, același în toate timpurile, și e peste putință să nu ne aducem aminte de soarta lui Caius Gracchus, care înainte de aceasta cu vreo 2000 ani făcuse propunerea, ca să li se dea plebeilor pămînt, pe care nu pot să-l vîndă, ci au să-l păstreze pentru fiii și nepoții lor. Intențiunile lui erau cele mai bune, dar între plebei erau prea mulți oameni stricați pe care nu-i încînta gîndul că vor putea să petreacă viața muncindu-și

fiecare ogorul, ci țineau să aibă pămînt pentru ca, vînzîndu-l, să trăiască din prețul lui un timp oarecare fără griji. Între sătenii noștri vor fi puțini oameni de felul acesta, dar nu mai încape nici o îndoială că lucrul rațional e să le dăm sătenilor — *nu pămînt*, ci putința de a-și agonisi fiecare potrivit cu vrednicia sa pămîntul pe care-l muncește.

Sunt unii, care merg chiar și mai departe și susțin că, în adevăr, nu stăpînirea pămîntului îi trebuie săteanului nostru, ci putința de a aduna avere muncind pămînt în condițiuni pentru dînsul priincioase. Vorba e ca brațele muncitoare să nu mai fie obiect de speculă și ca munca agricolă să nu mai fie exploatată de cei ce nu muncesc.

Mai ales cînd vorba e de averile deosebitelor așezăminte de binefacere ori de utilitate publică e foarte discutabilă cestiunea dacă nu cumva arendarea în loturi mici, cu prețuri rațional stabilite și pe termen lung, ba fie chiar nelimitat ar fi mai potrivită cu interesele noastre naționale decît vînzarea pe vecie.

Nu e deloc proastă situațiunea plugarului, care știe că va putea să muncească nesupărat de nimeni bucata de pămînt pe care a luat-o în primire, ba chiar s-o și lase moștenitorilor săi, dacă va plăti regulat arenda și o va cultiva cum se cuvine. Ba sunt chiar și particulari, cărora li-ar conveni să-și asigureze în felul acesta o rentă sigură.

Nu zice nimeni că nu, dar e la mijloc o condițiune neapărată: ca plugarii să fie oameni harnici, pricepuți fiecare în ale sale și, mai presus de toate, de bună-credință.

Dacă avem asemenea plugari, toate greutatețile se înlăturează fără multă bătaie de cap, și fără îndoială cel mai cuminte lucru e să-i facem pe săteni stăpîni asupra pămîntului, pe care au să-l facă roditor. Nedumeririle ne cuprind numai fiindcă avem cuvinte de a ne teme că mulți dintre sătenii noștri nu vor fi în stare să chivernisească bine pămîntul ce li se va fi dat, și exploataatori neomenoși vor profita fie de nepriceperea, fie de ușurința unora, ca să creeze o situațiune în cele din urmă chiar mai rea decît cea de astăzi.

Guvernul e dispus să facă o nouă împroprietărire tocmai pentru că faptele de curînd petrecute l-au făcut să

aibă încredere și în hărnicia și în priceperea sătenilor noștri și pune temei și pe buna lor credință.

Rămîne apoi, ca împrăștierea să fie făcută așa, ca nimeni să nu poată abuza de slăbiciunile noilor proprietari.

INTERESE SUPERIOARE

Sunt afară din cale mari, chiar uimitoare, progresele pe care le-am realizat noi românii de cînd cu înființarea statului român; e, cu toate acestea, destul să ne aducem aminte de cele petrecute-n primăvara anului 1907 pentru ca să stăruim în convingerea că dovezi despre mari des- toinicii administrative nu am dat în timpul acestor uimi- toare progrese.

N-ar avea însă dreptate cel ce ar susținea că îm- prejurările priincioase, ele singure, ne-au ajutat să înain- tăm atît de repede. Pămîntul cu deosebire mînos al țării și pozițiunea geografică cea norocoasă a ei n-ar fi dat aceleași rezultate, dacă nu am mai fi avut și muncitori agricoli îndemînatici și deștepți, care se mulțumesc cu puțin, și dacă [în] clasa așa-zisă conducătoare a țării n-ar fi fost oameni înzestrați cu mari destoinicii.

Lucrurile nu se petrec, ce-i drept, nici în adminis- trațiunea noastră, nici pe la forurile noastre judecăto- rești, nici în biserică și-n școala noastră, ba nici în ar- mata noastră cum trebuie să se petreacă; aceasta însă nu pentru că nu știm ce este bine și ce este rău, pentru că nu suntem în stare să facem binele și să înlăturăm răul, ci pentru că suntem oameni cu fel de fel de slăbi- ciuni și nu am ajuns încă să ne stăpînim fiecare pe sine însuși.

Chiar în ziua cînd prin unirea celor două „țărișoare“ într-un singur stat ne-am început lucrarea națională, noi trebuia să ne pătrundem cu toții de gîndul că avem să așezăm în mod trainic temelile unei vieți comune la care au să rîvnească toți românii. Și în adevăr, idealul „marilor fruntași“ era ca, mai curînd ori mai tîrziu, românii de peste Carpați, cei de peste Molna, de peste Prut ori de

peste Dunăre să ferească pe frații lor din România și să se uite cu jînd peste hotare, în țara aceasta, unde toate merg mai bine și se desfășură mai limpede decît orișunde.

A venit însă anul 1907, și mulți au fost cuprinși de simțămîntul că românului îi merge mai bine și peste Car- pați, și peste Molna, și peste Prut, ba chiar și peste Dunăre decît în România „liberă“. Nu era poate adevărat lucrul acesta, dar e destul că mulți îl simțeau.

Acum alt simțămînt urît a cuprins pe mulți.

Aceiași săteni români, asupra cărora „pătura super- pusă“ — vorba lui Eminescu — a descărcat la 1907 tu- nurile, au alergat cuprinși de viuă însuflețire sub stea- gurile țării lor, gata de a-și jertfi viața și avutul, și au fost tratați cum nu se cuvenea, încît e fiecare împins să zică, cuprins de adîncă durere, că e pentru român mai bine-n oștirea nemțească, în cea rusească ori în cea sîr- bească decît în cea românească. Nu e adevărat nici lucrul acesta, dar el se poate zice fără multă exagerare.

Toți știm foarte bine că interesele superioare ale sta- tului român cer ca toți românii să fie cuprinși de simți- mîntul că nu e pentru români nicăieri atît de bine ca în România și că cea mai înaltă mulțumire a orișicărui român e să fie cetățean al statului român. O știm aceasta cu toții, dar numai puțini dintre noi au și virtutea cetă- țenească de a ține seamă de acest interes superior al țării în toate împrejurările.

Alătura cu acest interes superior al țării e interesul superior al *neamului românesc*, care cere ca nu numai românii, ci și alții să fie cuprinși de simțămîntul că nu e nicăieri atît de bine ca sub stăpînirea românească. [...]

STĂRI ÎNGRIJITOARE

Zilele acestea a apărut *Anuarul statistic al Capitalei pentru anii 1910—1911*. Datele statistice se adună și se publică pentru ca să fim cu toții dumiriți asupra stării

în care ne aflăm, și să tragem cuvenitele concluziuni în ceea ce privește faptele noastre în viitor.

Aceasta e ceea ce voim să facem astăzi îndeosebi pentru starea sanitară a populației din Capitală.

După însemnările Oficiului statistic în anul 1910 populația s-a sporit prin excedent de nașteri cu numai 2,5 la mie, iar în anul 1911 sporul a fost tot numai de 2,5 la mie — pe când sporul normal e de cel puțin 1 la sută. Ori nașterile sunt deci prea puține, ori cazurile de moarte sunt prea multe.

Cercetînd cifrele mai de aproape ne încredințăm că nu nașterile sunt puține, ci numărul morților e prea mare și anume îngrijitor de mare, mai ales în ceea ce privește copiii pînă la vîrsta de un an și cei în vîrstă pînă la 5 ani.

Îndeosebi în anul 1911 dintre 7 845 de morți 2 025 au fost copii pînă la un an, iar 1 009 copii pînă la cinci ani, deci cu totul 3 034 copii.

Cum se explică această excesivă mortalitate a copiilor ?

Una dintre cauze e de caracter curat moral : nu mai puțin decît 18,3 la sută dintre copiii născuți vii au fost ilegitari, adică, în general, lipsiți de cuvenita purtare de grijă a părinților.

Alta dintre cauze e de origine morală : 451 copii au murit de debilitate congenitală, 55 de sifilis ereditar, iar boalele sifilitice se întind mereu.

Cea mai hotărîtoare dintre cauze e însă de natură socială : în timp de zece ani, de la 1902 la 1912, cazurile de mortalitate în urma tuberculozei s-au sporit de la 1 035 (1902) la 1 576 (1912), deci cu mai mult de 50 la sută.

Sunt incalculabile nenorocirile ce rezultă din această continuă sporire a cazurilor de tuberculoză, și una dintre ele este că cea mai mare parte din copiii născuți din părinți tuberculoși sunt plăpînzi și, dacă nu mor în curînd după ce s-au născut, viața le este mai mult o tînjire.

S-a zis adeseori și nu se poate zice nici destul de des, nici cu destulă stăruință că tuberculoza e o boală socială. Socială e pentru că fiecare dintre nenorocirile atinși de ea este un membru mai mult ori mai puțin nefolositor și totodată și primejdios al societății, care e timp îndelungat incapabil de muncă și propagă în același timp boala

pretutindeni pe unde trece. Socială e însă mai ales pentru că cu cît mizeria e mai mare și mai generală, cu atît mai repede se face propagarea bolii. Aceia care sunt atinși de ea sunt mai ales săracii și oamenii destrăbălați care-și petrec viața mai mult ori mai puțin în desfrîu.

Sporirea excesivă a cazurilor de moarte în urma tuberculozei e deci un semn neîndoios că e rău mersul vieții noastre comune în toate privințele și că nu e organizată societatea noastră pentru rezistență.

Nici guvernul, nici autoritățile comunale n-au destulă putere ca să pună stavilă întinderii tuberculozei, dacă societatea, ea însăși, nu e cu desăvîrșire pătrunsă de convingerea că fiecare trebuie să se apere însuși pe sine și să stăruie ca și alții să se păzească. Tuberculoza nu e ca holera, ca ciurma și ca alte boli epidemice, care se ivesc din cînd în cînd pe ici-colo, își iau jertfele și iar dispar ; ea-i chinuiește pe oameni ani de zile de-a rîndul, îi seacă de puteri și-i poartă printre cei accesibili și nu dispăre niciodată, dacă nu e combătută de toți și de fiecare îndeosebi.

REMEDII PROBLEMATICE

Se face în fiecare zi și în fel de fel de chipuri constatarea, fără îndoială tristă, că sunt multe și felurite neajunsurile vieții noastre comune, și mulți cred și iar alții spun fără ca să creadă că îndreptarea va să rezulte, în cele din urmă, dintr-o sănătoasă reacțiune pornită din masele mari ale poporului. De aceea e din ce în ce mai generală stăruința ca prin o reformă electorală de caracter democratic să li se dea maselor mari înrîurire hotărîtoare în viața publică.

N-avem să cercetăm dacă sunt ori nu la noi marile mase pregătite pentru asemenea reformă ; admițînd, însă, că ele sunt pregătite, nu urmează că e destul să le asigurăm înrîurire hotărîtoare în viața publică pentru ca să fie înlăturate neajunsurile de care toți ne plîngem.

Zicătoarea „*De la cap se impute peștele*“ nu din senin a fost plăsmuită. Ea rezultă din constatarea că, totdeauna și pretutindeni, relele sociale de sus pornesc și de la cei din frunte sunt propagate. Și la noi stricăciunea e mai mare la orașe decât prin sate, unde ea n-a ajuns încă să pătrundă în toate părțile. E însă foarte riscant să credem că, dacă răul a pornit de sus în jos, îndreptarea se va face pornind de jos în sus. Istoria tuturor timpurilor e dovadă că și îndreptarea tot de sus pornește. Orișicît de democratică ar fi deci organizațiunea societății, cită vreme clasele așa-zise conducătoare sunt mai mult ori mai puțin stricate, nu cei mai cumsecade, ci cei mai vicleni dintre cetățeni vor trage folos din libertățile publice.

Greșesc cei ce iau renașterea prin creștinism drept dovadă că îndreptarea poate să pornească și de la cei săraci și neștiutori.

Creștinismul a pornit tocmai de sus în jos, de la cei luminați și de prin orașe, și cei din urmă care l-au primit au fost „*păgîni*“ de la țară. Lucrul acesta e atît de adevărat, încît noi românii pînă în ziua de azi le zicem „*păgîni*“, adică săteni celor ce nu au primit încă lumina învățăturilor lui Christos.

Același lucru se întîmplă și astăzi : orișice propagandă socială de prin orașe și de la cei mai luminați pornește și numai încetul cu încetul și adeseori foarte tîrziu pătrunde la sate. Și progresul mai întii orășenilor le este de folos și numai tîrziu le îndulcește și sătenilor viața.

După cea din urmă numărătoare, 80 la sută din întreaga populațiune a Germaniei sunt orășeni, deci intelectuali, neguțători, industriași, muncitori industriali, și numai restul de 20 la sută trăiește prin sate. Chiar și dacă aceste 20 la sută n-ar ști să se folosească de libertățile publice, se folosesc cele 80 la sută. La noi 80 la sută sunt săteni și numai 20 la sută orășeni, ba și din aceștia o însemnată parte sunt în adevăr populațiune rurală, plugari și muncitori agricoli. Rămîn deci abia vreo 15 la sută oameni care sunt îndeajuns pregătiți pentru înrîurirea ce li se asigurază în viața publică, și tocmai aceștia sunt aceia de la care pornește stricăciunea.

Să nu ne prea facem deci iluziuni în ceea ce privește efectele reformelor de natură democratică.

Dacă e vorba să ne ridicăm desfăcîndu-se de relele deprinderi, îndreptarea de sus are să pornească de la aceia asupra cărora sunt îndreptate privirile tuturor și pe care cei mai mulți și-i iau drept modele în ceea ce privește felul de a viețui.

Biserica se surpă, dacă arhieriei sunt oameni care le dau dreptate celor ce zic : „Fă ce zice popa, iar nu ceea ce face el“.

Școala se distramă, dacă profesorii sunt oameni rău nărașiți, ușuratici, superficiali, lipsiți, în genere, de disciplina intelectuală și morală.

Tot astfel întreaga viață socială se turbură, dacă clasele conducătoare se lasă să fie terorizate de oamenii mai mult ori mai puțin stricați, cărora nu le dă mîna să întîmpine cu asprimea cuvenită neglijența, ușurința ori reaua-credință și pentru care e cestiunea de conservare individuală să prezinte și pe cei mai cinstiți oameni drept niște mișei.

Dacă e vorba să scăpăm de relele de care suferim, nu în reforme politice avem să ne punem nădejdea, căci, orișicît de bune ar fi aceste, vor abuza de ele cei rău nărașiți. Avem deci, înainte de toate, să sprijinim cu toată căldura și cu toată bărbăția pe cei ce combat relele apucături de orișice fel ar fi și orișunde s-ar ivi ele, dar mai ales în mijlocul celor 80 la sută, în care nu a pătruns încă stricăciunea.

MIȘCAREA PODGORENILOR

În timpul celor din urmă cîteva săptămîni, atît înainte de culesul viilor, cît și după ce vinul a stat din fiert, podgoreni noștri au ținut cîteva întruniri în care s-au sfătuit între dînșii spre a găsi o scăpare din strîmtoarea în care au ajuns. E aceasta continuarea unei mișcări încă

de mult pornite, care stă-n legătură strînsă cu întreaga noastră dezvoltare economică.

După ce podgoriile noastre au fost pustiite de filoxeră, au fost cheltuite multe milioane spre a replanta viile. În același timp s-au ivit prin vii fel de fel de boale, care fac cultura viței cu atît mai costisitoare, cu cît brațele muncitoare sunt din ce în ce mai scumpe. Podgoreanul trebuie să știe azi multe, să se priceapă la toate, să fie neadormit priveghetor și să scoată mereu din pungă, dacă e vorba să răzbească înainte. Nu e destul să muncească bine via, ci trebuie să aibă și pivniță bună și să se priceapă și la tratarea rațională a vinului, căci altfel e amenințat să piardă roadele muncii sale. Se zice adeseori că via e un fel de loterie. O fi fost ori nu, odată : azi în adevăr loterie este, căci după toate celelalte nu numai prețurile sunt foarte scăzute, dar nici nu se mai găsesc cumpărători pentru vinurile de calitate mai bună.

Cauzele acestei calamități sunt parte viile plantate la șes, parte — mai ales — vinurile falsificate în fel de fel de chipuri, care pot să fie puse în vînzare cu prețuri mai scăzute și astfel alungă din piață vinurile naturale.

Sunt și oameni care găsesc că n-ai ce să le faci podgorenilor dacă marele public consumator se mulțumește și cu vinuri falsificate, care nu se deosebesc, dacă e vorba, decît foarte puțin de cele veritabile, căci conțin cam aceleași elemente chimice.

Părerea aceasta e foarte greșită.

Lasă că vinurile naturale conțin fel de fel de materii minerale, care produc efecte curative, dar combinațiunile chimice ale naturei sunt atît de subtile, încît numai oamenii lipsiți de pricepere își pot închipui că poate să fie imitat vinul natural. El numai omului cu gustul timpit poate să-i semene a vin și, chiar dacă n-ar fi stricăcios, e totdeauna lipsit de efectele mai mult ori mai puțin binefăcătoare ale vinului adevărat și nestricat. Adevărul e însă că vinurile falsificate toate sunt mai mult ori mai puțin stricătioase și astfel e cestiune de igienă publică să fie urmăriți cei ce înșală lumea pun-du-le drept vinuri naturale în vînzare.

N-avem apoi să pierdem din vedere că este foarte mare numărul oamenilor care-și cîștigă hrana de toate zilele muncind prin podgorii. E una din cele mai însemnate ramuri de producțiune agricolă care se ruinează, dacă nu se vor lua cît mai curînd măsurile cerute de podgorenii, și pierderea proprietarilor de vii se resfrînge asupra țării întregi.

Avem în cîteva dintre podgoriile noastre vinuri așazise delicioase, și ele n-ar fi „delicioase“, dacă efectele produse de ele în organism n-ar fi priincioase pentru buna stare trupească. S-ar putea deci găsi oameni care susțin că aceste vinuri n-au nevoie de intervenirea statului pentru ca să iasă învingătoare în luptă cu „poșirca“ vinurilor proaste ori poate chiar falsificate. Lucrul acesta ar fi adevărat, dacă publicul consumator ar fi alcătuit din oameni care știu să deosebească ceea ce e bun de ceea ce e rău. Din nenorocire însă cei mai mulți dintre băutori și anume cei ce beau mult sunt oameni care beau fie chiar și otravă, fără ca să-și deie seamă de primejdia în care se avîntă.

Vorba nu e deci numai de podgorenii amenințați cu ruina economică, ci și de nenorociții de băutori pe care statul are să-i iei sub ocrotirea lui și să-i scape din ghearele celor ce-i otrăvesc picătură cu picătură.

PĂMÎNT ȘI PĂMÎNT

De la un timp încoace se vorbește și se și scrie la noi foarte mult despre discuțiunile urmate în Anglia în vederea rezolvării cestiunii agrare. Atențiunea cu care urmărim acele discuțiuni e cu atît mai firească, cu cît rezolvarea cestiunii agrare se impune și la noi — poate chiar mai mult decît în Anglia. Gîndul nostru nu e să cercetăm cum are să fie făcută rezolvarea aceasta, ci să arătăm c-ar porni pe o cale foarte greșită cei ce ar crede că la noi ea poate să fie făcută în același fel ca în Anglia, unde ea e pusă cu totul altfel.

Englezii încă de mult au încetat a fi popor de păstori și de plugari, care-și petrec viața sub cerul lui Dumnezeu și în bătaia soarelui și a vântului. Cei mai mulți dintre dînșii își agonisesc piinea de toate zilele fie ca corăbieri ori pescari, fie ca neguțători ori ca muncitori industriali. Ei s-au îngrămădit dar prin orașe și prin preajma porturilor, unde alătura cu mari bogății se desfășură multe, mari și felurite mizerii. Vorba e deci să se găsească o formulă pentru îndrumarea maselor de flămânzi spre cîmpiile întinse și spre văile cu aer curat și cu izvoare limpezi.

Noi suntem popor de plugari și de păstori din care abia cam a cincea parte s-a adunat prin orașe, cele mai multe deopotrivă cu satele. Sunt acum cîteva zeci de ani cînd nu știam să prețuim pămîntul țării noastre pentru că nu eram în stare să-l cultivăm cu folos, și părinții plugarilor de astăzi erau mai mult păstori decît plugari. Aici la noi dar vorba e să se găsească o formulă spre a îndruma pe muncitorii agricoli să rămîie prin satele lor și să-și cultive pămîntul cu folos din ce în ce mai mare. Orișicît de multe și de felurite ar fi prin satele noastre mizeriile, ele nu sunt la fel cu cele din Anglia unde atît de adeseori se întîmplă că oamenii harnici nu găsesc de lucru. La noi mizeriile nu rezultă din lipsa de lucru, nici chiar din lipsa de pămînt, ci din lipsa de pricepere din rele întocmiri și din apucăturile rele cu care ne-am deprins.

Mai e apoi la mijloc și marea deosebire în ceea ce privește rentabilitatea pămîntului.

E un principiu economic bine stabilit că cu cît pămîntul e mai sărac, cu atît mai prețuită e munca agricolă, căci cu atît mai mult atîrnă de ea rodirea. În virtutea acestui principiu, trece stăpînirea pămîntului în miinile muncitorilor agricoli, nu însă și în țările mănoase unde pămîntul dă și cu puțină muncă roade adeseori îmblesugate. Aici pămîntul foarte ușor devine obiect de exploatare și munca agricolă se depreciază.

De această depreciere se plînge lumea atît în Anglia, cît și la noi. Pe cînd însă în Anglia ea e urmarea prisosului de brațe muncitoare, la noi, unde e lipsă de brațe, ea are cu totul alte cauze.

Țara noastră e unul din grînarele Europei, și unul din cele mai mari interese economice ale noastre e să susținem cu succes concurența cu produsele agricole ale altor țări. La noi deci rezolvarea cestiunii agrare are să fie făcută astfel ca prin ea să fie asigurată superioritatea cantitativă și calitativă a produselor noastre agricole. De aceea pe cînd pentru Anglia cestiunea e curat economică, pentru noi ea e națională.

Cu cît mai mult înaintăm în civilizațiune, cu atît mai strînse ne sunt legăturile cu consumatorii grînelor noastre și cu atît mai multe sunt și cuvintele de a ne teme că dînșii vor face tot ceea ce le stă prin putință ca să ia în stăpînirea lor mănosul nostru pămînt și să-l exploateze potrivit cu interesele lor, cum exploatează și alte izvoare de bogății ale țării noastre.

Una e cestiunea agrară în Anglia, și cu totul alta este ea la noi, care prin rezolvarea ei pripită putem să zguduim temeliile existenței noastre naționale.

CAUZE ȘI EFECTE

În marea mulțime a celor ce caută o mai mult ori mai puțin plăcută distracțiune citind cele publicate-n coloanele ziarelor sunt fără-ndoială și oameni care nu-și dau seamă despre durerea de care sunt cuprinși scriitorii cînd se gîndesc că multe din cele spuse de dînșii răsună în deșert. Lucru de mirat ar fi dacă n-ar fi fost cuprins de durerea aceasta și d. *Zamfir Arbore* cînd a făcut pentru *Minerva* constatarea că, în timp de zece ani, mor în țara noastră peste jumătate de milion de copii, care n-au împlinit încă vîrsta de un an, ceea ce face a patra parte din cei născuți.

„Ei, și?! — vor fi zicînd mulți — mai rămîn celelalte trei pătrimi. Oamenii se nasc pentru ca să moară: o fi mai curînd ori mai tîrziu — cam tot acolo vine. Moartea e un lucru tot atît de firesc ca nașterea.“

Cu totul altfel ne înfățișăm lucrurile, dacă ne gândim la durerile adeseori foarte mari care sunt împreunate cu moartea copiilor și facem totodată și o socoteală negotătoarească despre roadele muncii omenești care au fost mistuite la nașterea copilului, cu întreținerea lui și la moartea lui. Sunt multe milioane aruncate în gîrlă cu copiii aceia, și, trecînd cu vederea cele morale, copiii morți în curînd după naștere sunt una din calamitățile economice oarecum organice.

Îndoșezi pentru noi ei mai sunt și un nesăcat izvor de neliniște în ceea ce privește viitorul neamului nostru.

Ceea ce ne-a săltat în timpul secolului trecut a fost mai ales însemnata sporire a poporului nostru, și nu se cere decît oarecare bun-simț firesc pentru ca să ne pătrundem de convingerea că numai sporindu-ne înainte putem să ajungem la împlinirea idealului nostru național.

Azi dar și încă mult timp de aici înainte cea mai de căpetenie dintre preocupările noastre trebuie să fie înălțurarea stărilor fie politice, fie economice, fie culturale, care fac peste puțină sporirea poporului român.

Cestiunea se pune cu deplină claritate.

Dacă mortalitatea copiilor e mare pentru că nu e îndestulătoare purtarea de grijă a părinților, societatea noastră suferă de o grea boală morală, ceea ce e foarte greu.

Dacă mortalitatea e mare pentru că copiii sunt din naștere plăpînzi, societatea noastră e pornită spre degenerare, ceea ce e și mai rău.

Suferim de amîndouă aceste rele, și n-are să ne încinte gîndul că e mare și cifra nașterilor. Cifra nașterilor crește pretutindeni potrivit cu mortalitatea copiilor, căci femeia care-și are copilul la sîn, foarte arareori rămîne însărcinată, iar femeia al căreia copil a murit în curînd după naștere poate să nască de două ori în același an.

Vorba nu e apoi numai cîți copii se nasc, ci și ce fel de oameni ies din cei născuți, iar cu ocaziunea recrutărilor ne încredințăm în fiecare an că foarte mulți dintre cei ce nu mor se fac oameni plăpînzi, pe care nu putem să ne răzemăm nici oastea, nici ca brațe muncitoare.

N-avem de asemenea să ne sîmuim cu Rusia ori cu Germania, unde de asemenea e mare mortalitatea copiilor, căci rușii și germanii nu au să-și creeze, ci și-au creat pozițiune în lumea aceasta, iară noi rămînem în urmă, dacă popoarele de din prejurul nostru se sporesc mai repede decît noi.

Zadarnice sunt deci toate progresele cu care ne fîlim, dacă nu vom ajunge cît mai curînd să creăm în țara noastră stări politice, economice, culturale și mai ales morale prin care se asigurează sporirea constantă a populațiunii române și păstrarea vigoriei trupești a viitoarelor generațiuni.

Nici bogățiile-ngrămădite, nici știința lumii toate, nici vilva politică nu prețuiesc nimic, dacă din zi în zi mai numeroși sunt aceia cărora viața li-e nesuferită și din an în an scade numărul celor destoinici de a înfrunta nevoile vieții.

FARMECUL DREPTĂȚII

„Poporul îl poți subjugă numai cu dreptatea, căci justiția îl impresionează mai mult decît orișice alt lucru“ — așa zice un oarecare „*musulman* român“ vorbind în coloanele numărului din noiembrie al revistei *Buletinul Armatei și Marinei* despre românizarea turcilor ce se află sub stăpînirea României.

Adevărul exprimat în aceste puține vorbe e atît de hotărîtor pentru întreaga desfășurare a vieții politice, încît nu putem să stăruim îndeajuns asupra lui.

În adevăr, poporul, orișicare ar fi el, numai cu dreptatea poate să fie subjugat, și acolo unde nu e dreptate toate se schimbă mereu.

Stăm deci pe gînduri cînd „*musulmanul român*“, vorbind despre românizarea populațiunii din ținuturile adăo-gate din nou la România, zice „autoritățile noastre trebuie să considere populațiunea de acolo absolut ca română și egală cu români“.

„Nu trebuie — zice el — nici să persecute, nici să proteagă. Dacă ei persecută (pe turci), ei vor vedea că nu sunt în țara lor, iar dacă-i va protege, ar însemna că-i consideră streini, căci pe al tău niciodată nu-l persecuți, nici nu-l protegi. Dacă-l protegi, mai întâi îl înveți rău și, îndată ce la vreun lucru nu-l mai poți protege, se naște în inima lui ură, căci așa e omul.“

Sunt foarte adevărate și acestea dar, dacă sunt adevărate și cele ce în fiecare zi se scriu ori se spun despre soarta sâteanului român în statul român, n-ar face bine autoritățile noastre, dac-ar considera poporațiunea de peste Dunăre „egală cu românii“, căci românii sufăr și răbd fiindcă sunt români, iar alții n-ar răbda, dac-ar suferi ceea ce sufer românii.

Mai ales acum când se vorbește atât de mult și cu atita însufletire despre dragostea către sătenii horopsiți, suntem ispitiți a zice că autoritățile noastre trebuie să ieie încetul cu încetul deprinderea de a-i trata pe sătenii români ca și când ar fi străini, ale cărora simpatii are să le cîștige și să le păstreze.

Mai ales pe dînșii și înainte de toate pe dînșii are să-i „subjuge cu dreptatea“, de care, după spusele tuturor, atât de mult sunt lipsiți.

Nu e, se-nțelege, [vorba] numai de dreptatea pe care o căutam pe la instanțele judecătorești. Chiar și admitînd că pe aceasta o găsesc întotdeauna când o au, mai rămîne să nu fie nici sfântuiți, nici nedreptățiți, nici năpăstuiți, de către autoritățile comunale, cu care viu în fiecare zi în atingere, ori de către alte diregătorii ale țării lor. Și ar fi foarte greu să-i dovedim drept niște mincinoși pe cei ce spun că sâteanul român e foarte adeseori dat la o parte, îmbrîncit, alungat cu mare ocară ori sfântuit cînd caută „dreptatea“.

Chiar nici în armată el nu găsește totdeauna „justiția“, care atât de mult impresionează pe cei slabi și neajutorati. Vor fi avînd pentru el multă dragoste generalii și colonelii, pe care nu-i vede decît — vorba românului — din Paști în Crăciun, poate și maiorii și cite un căpitan, doară cei mai mici, de care se-mpiedică-n fiecare zi și la fiecare pas nu-i prea cruță, le iau adeseori bucata de la gură, ba-i și sfîntuiesc cînd au cite ceva la

dînșii — cel puțin așa se zice — și tocmai din senin nu se vor fi scornind asemenea vorbe.

Chiar și dacă numai niște exagerări ar fi toate aceste, e rău că ele sunt cu puțință, și rămîne cu desăvîrșire neîndoiios adevărul că toată dragostea manifestată cu atita ostentațiune către sătenii noștri e deșartă și stearpă cîtă vreme nu vom fi ajuns să le asigurăm tuturor dreptatea, care ea singură subjugă sufletele și pe care o caută-n statul român și cei ce nu sunt români de viță veche. Astăzi, cînd atât de mult se vorbește despre reforme radicale și pornite din sentimente generoase care au să schimbe fața țării, avem să ne dăm cu toți seamă că nici o reformă nu prețuiește nimic cîtă vreme nu numai cei slabi și neajutorati, ci totodată și cei destoinici, dar mo-dești, sunt îmbrînciți de către cei îndrăzneți și stăruitori și nu are nimeni siguranța că-și va găsi dreptatea și fără ca să se fi folosit de mijloace, între oamenii cumsecade, neiertate.

NEVOILE PODGORENILOR

Cu ocaziunea discuțiunilor urmate de Congresul podgorenilor noștri a fost dezvăluită una din cele mai urite părți ale vieții noastre comune : s-a făcut în fel de fel de chipuri constatarea că nu e nici o libertate de care nu se face la noi abuz, iar încercările de a pune capăt abuzurilor sunt în mare parte zadarnice, căci pe cînd unii dintre oameni se îmbogățesc înșelînd pe semenii lor, alții se lasă să fie înșelați, deși pot să-și dea seama că se face abuz de buna lor credință.

E învederat că vinovați sunt atât unii, cît și alții.

Noi, care privim lucrurile din punctul de vedere al intereselor mari și permanente, nu ne preocupăm de nevoile cu care se luptă podgorenii, ci de marea nedreptate ce li se face atât lor, cît și consumatorilor de vinuri. Ne punem dar întrebarea : unde o să ajungem și ce o să se aleagă de neamul nostru, dacă e adevărat — ceea

ce zic unii — că nu suntem în stare să înăbușim pornirile spre abuzul de bună-credință ? !

Trebuie neapărat să fim în stare, și adevărul e numai că, fiind vorba de consumațiune, silințele legiutorilor și ale autorităților publice rămân zadarnice cîtă vreme publicul consumator nu rezistă și el, ci se lasă să fie înșelat.

Nu mai încape nici o îndoială că trebuie să fie luate măsuri legislative și administrative pentru ocrotirea vinurilor naturale și sănătoase, dar în același timp trebuie să se facă și ceva pentru ca consumatorii să nu beie poșircă proastă cînd pot să găsească și vin bun. Rămîne deci, ca podgoreni să fie dumiriți asupra mijloacelor de care au să se folosească spre a-i îndruma pe consumatorii de vinuri să bea numai vin curat și sănătos.

În cursul discuțiunilor cestiunea vinului a fost pusă în rînd și cu cestiunea grîului, și este foarte adevărat că ele se prezintă amîndouă în același fel.

Intocmai precum ni-e greu să găsim vinuri curate și bune, noi, care avem cel mai bun grîu, suntem osîndiți să ne mulțumim cu pîne proastă, adeseori de tot proastă.

Îndeosebi săteanul român e nevoit să se hrănească cu mămăligă pentru că e cu desăvîrșire proastă pînea ce i se oferă. Grîul fiind amestecat cu fel de fel de materii străine, mai e și prost măcinat, iar făina e păstrată de cele mai multe ori la loc umed, încît în curînd se strică. După toate aceste, plămădirea, frămîntarea, dospirea și coacerea sunt făcute în pripă și astfel avem o pîne care, a doua zi după ce a ieșit din cuptor, nu mai e bună de nimic, deși tocmai pînea așa-zisă „caldă“ e o adevărată boală pentru cel ce se hrănește cu ea.

Cel mai mare binefăcător al țării noastre va fi acela care-l va deprinde pe săteanul român să se hrănească cum se hrănesc frații lui de peste Carpați, cu pîne coaptă în casa lui din grîu curățit și măcinat de el și din aluat plămădit, frămîntat și dospit de nevasta lui. Iar această binefacere va fi cu putință numai după ce îi vom fi dat săteanului o pîne gustoasă pe care s-o poarte timp de o săptămînă în traistă fără ca să mucezească și fără ca să-și piardă gustul.

Numai în același fel poate să fie rezolvată și cestiunea vinului.

Vinul e unul din cele mai delicate produse. Dacă strugurii nu sunt bine copti, dacă parte din ei sunt mucegăiți, dacă vasele în care se stoarce mustul ori acelea în care e păstrat vinul nu sunt cu desăvîrșire curate, dacă pivnița nu e curată și destul de rece, vinul ia șmag, se îmbolnăvește și se strică în fel de fel de chipuri. N-are deci să ne prindă mirarea, dacă băutorii primesc bucuroși și poșirca falsificatorilor care nu e, la urma-urmelor, nici cu „șmag“, nici îmbolnăvită, nici stricată, ci cam la fel cu apele așa-zise „mineralizate“ pe care atîți oameni naivi le beau crezînd că ele, în adevăr, produc același efect ca cele naturale.

Cea mai puternică armă a podgorenilor e deci vinul curat, *frumos la vedere, plăcut la gust*, produs și păstrat cu îngrijirea cuvenită în pivnițe bune, și în același timp și *ieftin*, ceea ce se poate. Nu bea nimeni poșircă, dacă găsește asemenea vin.

Sunt frumoase și bune și celelalte care au fost discutate în congres, dar mai presus de toate e aceasta, fără de care puțin prețuiesc celelalte.

CESTIUNEA AGRARĂ

Nu trece zi fără ca în coloanele mai multor dintre organele noastre de publicitate să fie discutată așa-zisa „cestiune agrară“, care la noi nu e cu adevărat agrară.

Este foarte adevărat că prea e multă la noi proprietatea rurală mare, în comparațiune cu cea mică. Tocmai la noi, unde vreo 80 la sută din totalitatea populațiunii sunt muncitori agricoli, partea covîrșitoare a pămîntului ar trebui să fie în stăpînirea celor ce-l muncesc.

Tot atît de adevărat e că sunt multe, mari și felurite nevoile cu care se luptă sătenii noștri, deși ei sunt adevărații susținatori ai statului român și din roadele muncii lor trăim noi ceilalți.

Nu este însă adevărat că sătenii noștri se luptă cu multe, mari și felurite nevoi pentru că ei n-au destul

pământ, și sunt foarte greșiți cei ce cred că e destul să le mai dăm sătenilor noștri pământ pentru ca bunul țării să pătrundă în satele noastre.

Ceea ce mai presus de toate le lipsește sătenilor noștri e dreptatea. Orișunde se duce, săteanul român e îmbrâncit, dat la o parte și nevoit a-și face drum cu plecăciuni și cu ploconeli. El, care poartă cea mai mare parte din sarcinile împreunate cu susținerea statului, mai are să deie din puținele roade ale muncii sale și pentru ca să primească ceea ce, după dreptate, i se cuvine.

Acesta e lucrul de care se plînge el.

Iar aceia care-l asupresc și despoaie nu sunt cei de sus, ci cei mai apropiați de dînsul, cu care vine în fiecare zi și la tot pasul în atingere, în viața publică funcționarii inferiori, iar în armată așa-numitele grade inferioare.

Vina celor mari este că nu le sunt ocrotitori sătenilor și nu poartă de grijă ca cei mici să nu abuzeze de pozițiunea lor spre a-i stoarce pe săteni.

Îi mai lipsește săteanului nostru convenita pregătire spre a susține din ce în ce mai greaua luptă pentru existență. Orișicît de muncitor ar fi, el nu știe nici să muncească în mod rațional, nici să-și chivernisească avutul. El nu e deci în stare să tragă convenitele foloase din avutul lui și e mereu amenințat să piardă ceea ce a primit de la părinții lui ori a agonisit în urma vreunei norocoase coincidențe a împrejurărilor.

Ceea ce mai înainte de toate avem dar să le dăm sătenilor noștri e ocrotirea legală, siguranța deplină că nu va putea nimeni să abuzeze nici de buna lor credință, nici de lipsa lor de pricepere, buna rînduială în toate și pretutindeni. Aceasta-l va face să umble cu capul ridicat și va întări în inima lui încrederea în așezămintele țării sale.

Abia după ce le-o vom fi dat aceasta putem să ne gîndim a-i da și convenita îndrumare spre a munci în mod rațional și spre a-și chivernisi cu priceperea convenită avutul.

Nu e vorba aici numai de școală în înțelesul strîmt al cuvîntului.

Chiar și după ce li-am da tuturor sătenilor noștri puțința de a învăța să scrie și să citească, ar mai rămînea să-i îndrumăm în practica vieții — pentru ca să fie în stare a-și cunoaște în toate împrejurările adevăratele interese.

Cîtă vreme nu le vom fi dat aceste, sunt zadarnice toate silințele de a le îndrepta starea economică. Putem să trecem în stăpînirea lor întregul pământ al țării, căci ei nu vor fi în stare să-l păstreze, nici să tragă din el convenitele foloase, și cîștigați ar fi numai cei ce trăiesc în belșug abuzînd de buna-credință și de nepriceperea celor incuți și lipsiți de ocrotire.

E în toate un șir firesc, de la care oamenii cu judecată dreaptă nu se pot abate, iar în șirul acesta astăzi nu avem să-l adimenim pe sătean făgăduindu-i marea cu sarea, ci să-l îmbărbătăm asigurîndu-i puțința de a-și agonisi din propria lui vrednicie pămîntul de care are nevoie.

PRESTIGIUL ARMATEI

Cea mai actuală dintre toate actualitățile e astăzi conflictul ivit, după părerea unora, între armată și lumea așa-zisă civilă. Adevărul e că un asemenea conflict nici n-a existat, nici nu există, ba ni se pare chiar peste puțință. La noi mulțimea cea cu desăvîrșire mare a oamenilor care au inima la loc și știu să judece drept e pătrunsă de gîndul că oștirea e cel mai de frunte dintre așezămintele țării, temelia întregii noastre naționale și cea mai sigură garanție a viitorului nostru. Nu este jertfă pe care nu suntem cu toții gata s-o aducem pentru sporirea puterii noastre armate, asupra căreia ne îndreptăm cu toții plini de mîndrie națională privirile.

Sunt puțini de tot oamenii care-și dau silința să propage-n mijlocul nostru spiritul așa-zis antimilitarist prezentînd armata drept un fel de stat în stat și serviciul

militar drept cea mai nesuferită dintre sarcinile pe care cetățenii au să le ia asupra lor.

Înțelegem simțimîntul de viuă repulsiune de care ofițerii noștri sunt coprinși în fața acestor dușmani. Împărțăm și noi simțimîntul acesta și-l socotim drept un semn de sănătate socială.

Tocmai de aceea stăm adeseori pe gînduri în fața mijloacelor de care unii dintre conducătorii armatei noastre se folosesc în lupta lor pentru susținerea prestigiului armatei.

Nu mai încape nici o îndoială că se petrec în armata noastră și lucruri care nu se pot ierta. Cei mai răi dușmani ai armatei sunt cei vinovați de aceste lucruri, iar prestigiul armatei îl scad cei ce trec cu vederea ori tolează-n armată fapte neiertate de care pot profita dușmanii neamului nostru spre a slăbi obșteasca încredere în armata noastră.

Trebuie deci să se facă deosebire între adevărații dușmani ai armatei și oamenii cu durerea de neam care stăruie să fie curățită armata noastră de elementele stricate, care o compromis, fac serviciul militar nesuferit, le dau dușmanilor arme și pot să ne ducă-n caz de război la o catastrofă.

Cei dinții interesați ca asemenea curățire să se facă sunt ofițerii noștri ei înșiși. Le șade foarte bine spiritul de camaraderie, în virtutea căruia sar cu toții cînd vreunul dintre dînșii e atins, jignit în onoarea lui ori nedreptățit. Așa se susține prestigiul corpului ofițeresc. Același spirit de camaraderie cere, însă, ca cei nevrednici să fie înfierăți și eliminați, și prestigiul se perde, dacă înfierarea și eliminarea nu se face fără de milă. Așa-zisele mușmalizări pot să treacă la poliție, și în genere, prin înfundăturile administrațiunii politice — în armată însă ele sunt foarte primejdioase.

Fără de milă au să fie loviți cei ce îndrăznesc să cîrtească împotriva oștirii noastre, căci protivnici ai țării sunt.

Cu încă mai mare asprime au însă să fie loviți cei ce abuzează de pozițiunea ce li s-a creat în armată și să-vîrșesc, ca militari, fapte în orișice fel neiertate.

Aceasta au s-o ceară cu glas tare ofițerii, care se simt jigniți pentru că lumea *generalizează* și face pe toți ofițerii vinovați de faptele săvîrșite de către unii dintre dînșii ori de către unii dintre subalternii lor. *Generalizări* se fac pretutindeni, căci corpul, tagma, cinul, breasla poartă în întregime vina, dacă nu eliminează pe cei nevrednici, și prestigiu pot să aibă numai cei ce sunt în stare să-l păstreze și să se impună.

Îndeosebi în armată se cere mai presus de toate *bărbăție* și cea mai învederată dovadă de bărbăție [e] *respingerea celor nevrednici*.

Strășnicia seacă poate să impună tăcerea, dar nu și respectul și atît gîndurile, cît și simțimintele mulțimii se îndreptează numai spre cel ce nu se însoțește cu oameni nevrednici.

DRUMURI NOUA

Orîșicare drum e lucru bun din toate puunțele de vedere, și au toată dreptatea cei ce se bucură aflînd că se va dura între țara noastră și Serbia un nou pod peste Dunăre și că în curînd vom putea să facem călătoria în Italia fără ca să mai ocolim pe la Constantinopol și pe la Pireu. A mai fost un timp cînd mărfurile treceau pe drumul acesta de la noi în Italia și din Italia la noi. Mai ales neguțătorii venețieni descărcau ori încărcău pe coastele Mării Adriatice, mai ales la Ragusa, și făceau de acolo drumul pe uscat.

Nu erau atunci multe mărfurile pe care neguțătorii le aduceau din Italia înfloritoare ori le cumpărau de aici pentru italienii — deprinși a-și satisface trebuințele consumînd produsele țărilor depărtate. Noi dam mai ales meire, ceară, seu, piei și lînă, iară ei ne trimiteau piei lucrute, fel de fel de țesături și puținele obiecte industriale ori de artă de care avea nevoie boierimea, atunci nu tocmai numeroasă. Mai adunau apoi venețienii

în Țările Române voinici foarte prețuiți, precum și cai pentru oștirea lor adeseori numeroasă și puternică.

Azi lucrurile stau cu totul altfel. Italienii sunt cei mai apropiați și astfel și cei mai importanți dintre consumatorii produselor noastre. Până acum schimbul de bogății între Italia și România a fost relativ neînsemnat pentru că comunicațiunea se făcea cu înconjur mare, deci cu mari cheltuieli și cu multă pierdere de timp. Stabilindu-se comunicațiunea directă peste Marea Adriatică, italienii vor cumpăra produsele noastre în condițiuni atât pentru dînșii, cât și pentru noi mai avantajoase decât pînă acum. Noi, de asemenea, vom putea să cumpărăm de la dînșii multe din produsele industriale pe care azi le aducem din depărtări mai mari, fie din Germania ori din Belgia, fie din Engiltera.

Noua linie de comunicațiune are să ne apropie de Italia și astfel va produce fără îndoială o schimbare în viața noastră economică, ba și în cea culturală. Prea mari iluziuni nu avem însă să ne facem în ceea ce privește schimbarea aceasta.

Ar fi îndeosebi lucru pripit să exagerăm importanța noii linii de comunicațiune din punctul de vedere așa-zis strategic.

E fără îndoială bine să avem cît se poate de multe poduri peste Dunăre. [...] Bun e deci noul pod peste Dunăre și din punct de vedere strategic, numai însă pentru că, la nevoie, să trecem peste el pe țărnul drept al Dunării.

Rostul nostru atât în viața politică a popoarelor, cât și în comerțul universal e și de aci înainte, cum a fost în trecut, că ne aflăm la răsăpintia marelui drum dintre Răsărit și Apus, și privirile noastre au să rămîie îndreptate tot spre comorile nesecate ale Indiilor Orientale, și neîncetat avem să rîvnim ca ele pe la noi și prin noi să se reverse spre Apusul doritor de a fi împărțit din ele.

Două izvoare au avut în toate timpurile și au și astăzi bogățiile : *producțiunea și comerțul*. Orișicît de mănos ar fi pămîntul țării noastre și orișicît de multe ar fi produsele pe care putem să le trimitem altor țări, bogății mari vom îngrămădi numai după ce prin mijlociri comerciale vom fi ajuns să ne facem parte și din roadele muncii să-

vîrșite de alții. Iară mijlocitori comerciali nu vom putea să ne facem decât luînd în stăpînirea noastră o parte din drumul cel mare care leagă Apusul de Răsărit.

BĂNCILE POPULARE

Băncile populare sunt un lucru fără îndoială bun, și nici nu e nimeni care zice că nu sunt. Lucruri bune, dacă nu chiar încă mai bune sunt și cooperativele și tovarășiile sătenilor. Dacă n-ar fi și de folos, îi îndrumază pe săteni să-și chivernisească ei înșiși avutul, și de o asemenea îndrumare au, fără îndoială, nevoie.

Tocmai de aceea e însă foarte discutabilă cestiunea dacă e ori nu lucru cuminte ca preoții și învățătorii să ieie parte la conducerea acestor așezăminte binefăcătoare.

Unii sunt de părerea că au preoții și învățătorii și chemarea de a le fi sătenilor *mentori* și-n asemenea întreprinderi de utilitate publică, și aceștia au luat și iau zelul desfășurat în așa-zisa activitate extrașcolară drept merit de care trebuie să se ție în toate împrejurările seamă. Dacă așa este, luînd parte la conducerea băncilor, a cooperativei și a tovarășiilor, preoții și învățătorii împlinesc una dintre datoriile lor către țară și către neam.

Alții admit numai că preoții și învățătorii au și ei dreptul cetățenesc de a lua parte la asemenea întreprinderi. Din punctul de vedere al acestora, nu poate nimeni să-i oprească pe preoți și pe învățători de a conduce bănci, cooperative ori tovarășii, dar printr-o asemenea activitate ei nu-și cîștigă merite în ceea ce privește profesiunea lor. Face fiecare precum îl trage inima ori îl povățuiesc interesele.

Iar alții stăruie în gîndul că activitatea extrașcolară pe la bănci, cooperative și tovarășii nu e compatibilă cu profesiunea de luminător și îndrumător moral al poporului.

Care e adevărul ? Cine are dreptate ?

Drept un fel de răspuns la întrebarea aceasta Ministerul nostru de Culte și Instrucțiune Publică a emis de curînd un ordin, prin care învățătorii sunt opriți de a mai lua asupra lor sarcina de casieri la bănci, la tovărășii ori la cooperative.

Suprema autoritate școlară are nu numai dreptul, ci și datoria de a lua o asemenea dispozițiune, numai însă dacă e lucru dovedit că asemenea activitate extrașcolară e într-un fel oarecare jignitoare pentru bunul mers al învățămîntului.

Așa au să-și pună întrebarea cei ce iau această măsură drept un semn de dușmănie față cu întreprinderile economice ale sătenilor.

Nu numai preoții, ci și învățătorii au menirea specială de a lumina poporul și de a-l îndruma spre buna viețuire morală. Numai după ce au împlinit această menire pe cît de frumoasă, pe atît de grea au să mai ieie asupra lor și alte sarcini. Ar fi însă grea afară din cale încercarea de a ne convinge că nu a mai rămas nimic de dorit în ceea ce privește luminarea marilor mase ale poporului nostru și îndrumarea lor morală, încît învățătorii noștri au să se mai gîndească și la altele.

Nu e însă numai atît.

Orișicare om cu vedere clară trebuie neapărat să se pătrundă de convingerea dureroasă că spiritul de care e stăpînit întregul nostru învățămînt e prea de tot realist și utilitar. Dacă vom merge tot ca pînă acum înainte, foarte în curînd vom ajunge să nu mai avem în societatea noastră oameni care sunt în stare să se înalțe sufletește, să se lepede în anumite împrejurări de sine și să trăiască nu numai cu trupul, ci pe ici, pe colo și cu sufletul.

Ce fel de oameni o să iasă din sutele de mii de copii, care se-ndesuie azi prin școlile noastre, dacă preoții și învățătorii, asupra cărora li se îndreaptă privirile, sunt și ei oameni perduți în preocupările împreunate cu cîștig, ori cu perderi ?

Așa ceva se poate ierta aiurea, unde întregul mers al dezvoltării sociale e îndreptat spre idealuri, nu însă și la noi, unde e socotit drept un fel de nebun cel ce în mo-

mentele de avînt pierde din vedere interesele sale individuale.

Se zice fără îndoială „*Să nu faci ceea ce face popa, ci ceea ce el zice*“ ; nu e, cu toate acestea, mai puțin adevărat că bun și adevărat popă ori bun și adevărat învățător e numai cel ce și prin felul său de a viețui îndrumează spre bine pe cei ce stau sub înriurirea lui. Bun povățuitor îndeosebi la noi nu poate să fie nici preotul, nici învățătorul decît fiind cu desăvîrșire dezinteresat.

Aceasta e ceea ce au să ne deie azi învățătorii : nu-i oprește nimeni de a da bune povețe, dar au s-o facă aceasta cînd le rămîne răgaz și fără ca să poată fi bănuiri că nu din curată dragoste o fac.

TALPA ȚĂRII

Talpa, săraca, fie cea de la picior, fie cea de la încălțăminte, e foarte rău pusă unde se află, căci toți pe ea calcă și nici că se poate altfel cîtă vreme talpă e. N-ar fi dar nici bun, nici măgulitor gîndul din care am porni, dacă-n acest înțeles am lua vorba cînd zicem, luîndu-ne gura plină, că săteanușul e talpa țării. Am face mărturisirea că noi ceilalți, cari nu suntem săteni, țărani sau muncitori agricoli, toți fără deosebire pe ei călcăm, ceea ce nu s-ar potrivi cituși de puțin cu încredințările de dragoste neprihănită, pe cari le dăm totdeauna cînd e vorba de „talpa țării“.

Aceia cari au născocit vorba aceasta nu s-au gîndit însă la talpa pe care călcăm, ci la talpa casei, la birna cea groasă, pe care e așezată întreaga clădire, și astfel „talpa țării“ va să zică temelia întregii clădiri sociale și a vieții politice îndeosebi.

Luînd vorba în înțelesul acesta exprimăm un gînd nu numai frumos, ci totodată și bine lămurit : nu încape nici o îndoială că întreaga clădire se clatină, dacă talpa ei e șubredă și se surpă după ce talpa a putrezit, și că tot astfel se clatină și se surpă în cele din urmă organi-

zațiunea socială, după ce poporul a fost străbătut de duhul destrăbălării.

Sunt mii de ani de când cunoaștem desfășurarea lucrurilor din lumea aceasta, și din faptele petrecute-n curgera acestor mii de ani am tras învățătura că societatea omenească, orișicât de mare ar fi stricăciunea în straturile ei domnitoare, nu numai rezistă, dar se și reînsănătoșează, dacă masele ei mari nu sunt căzute și ele în destrăbălare și se descompune numai după ce mulțimea cea mare s-a stricat și ea.

N-ar fi o prea mare exagerare dacă cineva s-ar încumeta să spună că straturile domnitoare ale societății noastre au început să se strice, ba s-au și stricat și nădejdea noastră în ceea ce privește viitorul se razămă pe credința că talpa țării e încă sănătoasă și că din popor va porni mai curînd ori mai tîrziu o reacțiune primenitoare.

Fiind așa, cea mai covîrșitoare din silințele noastre are să fie îndreptată spre ferirea maselor mari ale poporului de stricăciunea în care am căzut noi ceilalți, și-n fiecare zi, în toată clipa, trebuie să ne punem întrebarea: „Dacă poporul e talpa țării, care e talpa tălpii? Pe ce se reazemă puterea de rezistență și virtutea reînsănătoșitoare a maselor mari?”

Drept răspuns la întrebarea aceasta stăruie unii să ne îndoim silințele pentru răspîndirea culturii, iar alții să ridicăm starea economică a sătenilor și să deschidem în viața politică drum larg pentru înriurirea maselor mari.

Acestea sunt lucruri fără îndoială bune, dar numai ele singure pot să ne ducă mai curînd la rău decît la bine.

Dacă e adevărat că între noi sunt și oameni mai mult ori mai puțin stricați, ei nu s-au stricat că erau lipsiți de cultură, nici pentru că erau săraci, nici pentru că nu aveau înriurare în viața politică. S-ar putea zice, din contră, că, mai ales, cultura rău înțeleasă, îmbuibarea și participarea la viața politică sunt ceea ce i-a stricat. Tot astfel ar putea să-i strice și pe cei ce alcătuiesc mult lăudata talpă a țării, dacă nu li se va da cuvenita îndrumare.

Temelia vieții sociale e familia, și sătenii sunt talpa țării, pentru că în inimile lor e încă destul de viu simțămîntul familial. Ei sunt buni fii, buni soți, buni părinți, deci oameni buni, buni ca și prieteni și ca cetățeni.

De cînd e lumea aceasta numai asemenea oameni au fost în stare să scoată la capăt lucruri mari, să închege state și să întemeieze împărății cu rosturi hotărîtoare în ceea ce privește îndrumarea spre bine a omenirii. Îndată ce simțămîntul familial e slăbit, oamenii au început să se strice, și cele mai puternice împărății s-au clătinat, și mai curînd ori mai tîrziu s-au surpat.

N-avem nevoie să ne întoarcem la babilonieni ori la asirieni, nici la elini ori la romani pentru ca să ne încredințăm despre aceasta: e destul să ne uităm împrejurul nostru și să ne dăm seamă despre cele ce se petrec în zilele noastre pentru ca să ne pătrundem de convingerea că în lipsă de simțămînt familial, societatea omenească se spulberă, căci simțămîntul familial e obîrșia întregii bune rînduiei pentru viețuirea împreună a oamenilor.

Vorbînd deci de răspîndirea culturii în masele mari ale poporului, gîndul nu are să ne fie îndreptat spre dezvoltarea intelectuală, nici spre cea economică, ci spre cea morală pe care se razămă și cea economică și cea intelectuală.

Stăruind în căile spre care am fost împinși în timpul celor din urmă vreo douăzeci de ani, nu vom putea decît să stricăm și „talpa țării” făcînd-o prin cultura noastră deopotrivă cu noi, o adunătură de oameni cu gîndul îndreptat spre bunul trai trupesc și lipsiți de orice pornire spre lepădarea de sine.

PAUZA CEA MARE

Nu poate nimeni să știe ce are să ne aducă ziua de mîine, și dacă unii se bucură, iar alții se întristează cînd guvernul țării se schimbă, ar fi lucru pripit să spunem cine anume are dreptate.

Un lucru rămîne însă mai presus de orișice îndoială: că sunt mari de tot pierderile urmate din orișice schim-

bare petrecută în conducerea treburilor și că aceste pierderi pot să covârșească foloasele totdeauna îndoiioase ale schimbării de guvern.

Un biet de învățător pleacă din satul lui și e înlocuit la școală cu altul, venit cine știe de unde. Orișicît de destoinic și de binevoitor ar fi acesta, el va fi nevoit să piardă un timp oarecare ca să-și dea seamă cum și pînă unde au înaintat școlarii și să se orienteze asupra oamenilor și asupra stărilor din sat, precum și asupra împrejurărilor, în care are să-și urmeze lucrarea. Timpul acesta e pierdut, o pauză mai mult ori mai puțin îndelungată pentru școală și pentru școlari.

Încă mai îndelungată și împreună cu pierderi adeșori foarte mari e pauza ce se produce în viața comunală cînd se schimbă consiliul comunal și primarul.

Tocmai fiind oameni destoinici, pricepuți și binevoitori, noii chivernisitori ai treburilor comunale își vor da silința să se dumirească asupra stării de lucruri și asupra nevoilor comunei și numai după trecerea unui timp adeseori foarte îndelungat vor putea să înceapă o lucrare în adevăratul înțeles.

Sunt foarte multe interesele cari sufăr prin această pauză în pulsațiunea vieții comunale. Afaceri particulare nu pot să se desfășure în mod normal și lucrări publice sunt oprite în loc, dacă nu chiar întrerupte ori părăsite în urma schimbării persoanelor însărcinate cu conducerea.

O vie neliniște ne cuprinde cînd ne gîndim că asemenea împedecări se produc în mii de comune și mai ales prin orășele și prin orașe unde întîrzierile sunt împreunate cu pagube adeseori de tot mari atît pentru obștie, cît și pentru particulari.

Această mare pauză, cu toate acestea, se produce, și, după actuala noastră organizațiune, nici nu poate să nu se producă. Chiar și dacă în administrațiunea comunelor nu s-ar face nici o schimbare, prefectii sunt nevoiți să le oprească toate în loc pentru ca să se poată dumiri asupra stării de lucruri și să-și croiască un plan de lucrare. De obicei apoi rezultatul aceste pregătiri sunt schimbări în administrațiunea comunelor, căci fără de aceste nu se

poate asigura rezultatul alegerilor generale, de la care atîrnă stabilitatea guvernului.

Nu zile, nici săptămîni întregi, ci luni de zile sunt petrecute cu alergări și cu agitațiuni puse la cale în vederea alegerilor, sume de tot mari și multe puteri vii sunt mistuite numai spre a face cu puțință lucrarea pozitivă și mai mult ori mai puțin roditoare.

În faza actuală a dezvoltării noastre politice problema cea mai întetitoare e să punem odată pentru totdeauna capăt acestor pauze mereu repetate în pulsațiunea vieții noastre publice. Sunt interese nu numai generale, ci totodată și foarte mari, care cer să găsim cît mai curînd o formulă de organizațiune, în virtutea căreia viața comunală să rămîie neatînsă cînd guvernul se schimbă. Vederile politice sunt indiferente din punctul de vedere al intereselor comunale, și guvernul, orișicare ar fi el, e interesat ca treburile comunale să fie conduse cu pricepere și cu bunăvoință fie chiar și de oameni care nu împărtășesc vederile lui în ceea ce privește mersul afacerilor de stat.

VIAȚA COMUNALĂ

Cînd vorba e de viața comunală, vedem în gîndul nostru mulți oameni adunați la un loc ca să se sfătuiască între dînșii, să chibzuiască ceea ce e potrivit cu interesele și cu aspirațiunile tuturor comune și să aleagă pe cei ce au să ia asupra lor sarcina de a scoate la capăt cele hotărîte.

O asemenea viață comunală nu există la noi prin orașele mai însemnate, unde oamenii cu o cultură mai înaintată au să chivernisească interese adeseori foarte mari. Au cetățenii dreptul de a-și conduce afacerile comunale după buna lor chibzuință : nu sunt lăsați însă să se folosească în toată libertatea de dreptul acesta.

În viața comunală, pe care o avem, hotărâtoare sunt, ca-n alte amănunte ale vieții publice, considerațiunile politice, și lumea cea mare găsește că e lucru foarte firesc să se facă și în administrațiunea comunală o schimbare radicală când se schimbă guvernul.

E foarte caracteristic acest fel de a vedea.

În gândul omului cu mintea nealterată de doctrine politice guvernul are să se schimbe după ce s-au schimbat vederile oamenilor care alcătuiesc partea covârșitoare a țării. În practica politică de la noi însă au să-și schimbe oamenii vederile după ce s-a schimbat guvernul. Așa cere, precum se vede, armonia obștească și n-ar fi socotit drept om în toată firea cel ce ar pretinde ca administrațiunea comunală să rămâie și după ce s-a schimbat guvernul.

E de toată frumusețea mișcarea ce s-a pornit prin orașele noastre în vederea alegerilor în care va trebui să se dea o dovadă neîndoioasă că nu mai au oamenii vederile pe care le-au avut pînă ieri-alaltăieri, și că nu-i mai socotesc vrednici de încredere pe cei ce au condus pînă acum, în virtutea încrederii obștești, afacerile comunale.

Nu mai încape nici o îndoială că dovada aceasta va fi dată și de rîndul acesta, cum de atîtea ori a mai fost dată, căci unitatea cere ca afacerile comunelor să fie conduse potrivit cu vederile guvernului — orișicare ar fi el. O nenorocire prea mare nu e nici aceasta : se produce, fără îndoială, o zăpăceală oarecare, dar mai curînd ori mai tîrziu afacerile comunale iar se desfășură — parcă nimic nu s-ar fi întîmplat.

Cu totul altfel ni se înfățișează lucrurile cînd vorba e de miile comune rurale, în care milioane de oameni au să-și chivernisească treburile.

E pe cît de mare, pe atît de caldă și sinceră dragostea pe care o avem cu toții către săteanul ce alcătuiește mult cîntata talpă a țării și nu mai încape nici o îndoială că și el are dreptul de a-și chivernisi după buna lui chibzuință treburile comunale. Ar fi, cu toate aceste, o mare exagerare, dacă am zice că afacerile comunelor noastre rurale sunt conduse potrivit cu vederile sătenilor și cu interesele adevărate ale lor. În loc de a ne fi dat silința să-i îndrumăm și să-i deprindem a-și chivernisi ei înșiși treburile comunale, li-am dat fel de fel de epitropi, care

caută să-i ferească oarecum cu de-a sila, fiecare în felul său : într-un fel administratorul însărcinat de stat, într-altul proprietarul ori arendașul și iar într-altul alții. Astfel se produce în inima lui simțimîntul că soarta lui e să fie tras de unii și împins de alții cînd înainte, cînd înapoi, ca o ființă lipsită și de pricepere și de voință.

Cu deosebită putere se produce sentimentul acesta în ajunul alegerilor generale cînd toate sunt date val-virteji spre a da dovadă neîndoioasă că ridică țara în slava cerului pe orișicine care e destul de dibaci spre a se ridica în fruntea ei.

FANTASMAGORII ECONOMICE

Sunt între marii noștri proprietari cîțiva, sunt mai mulți, ba fie chiar și mulți, care s-au pătruns de înțelesul vorbeii românești că „*omul sfințește locul*“ și-și dau multă silință să ridice printr-o cultură rațională valoarea pămîntului pe care-l stăpînesc. Nu e însă mai puțin adevărat că cei mai mulți dintre dînșii nu-și dau seama că sunt datori să facă grădini de frumusețe din moșiile lor și că mai curînd ori mai tîrziu își vor pierde avutul, dacă nu-și vor face datoria aceasta.

Cînd zicem, însă, că-și vor pierde avutul, avem în vedere numai consecințele firești ale lipsei de purtare de grijă, care, în viața economică, duce totdeauna la ruină. Nu se mai poate chivernisi azi moșia, nici cea mică, nici mai ales cea mare, cum se chivernisea sunt acum treizeci ori patruzeci de ani, și aceia care nu-și vor cîștiga cuvenita pricepere, mai curînd ori mai tîrziu, se vor ruina și vor fi nevoiți să treacă pămîntul în stăpînirea altora.

Acesta e marșul firesc al desfășurării în viața economică, și nici un om cu bun-simț nu poate să stăruie în gîndul că pămîntul are să fie lăsat în stăpînirea celor ce nu sunt destoinici să-l chivernisească.

Privind lucrurile din acest punct de vedere, e foarte concludentă stăruința agronomilor ca să li se dea și lor pământ când se va face noua împroprietărire.

De ce să li se dea pământ ?

Pentru că ei se pricep mai bine decât alții la cultivarea și la exploatarea lui.

Cam pentru același cuvânt stăruie și învățătorii, precum și preoții să fie împroprietăriți.

Cererea aceasta li se va fi părînd multora atît de bine întemeiată, încît suntem nevoiți să întrebăm : Și de la cine adică să luăm pământul pentru ca să li-l dăm lor ?

Fără îndoială de la cei ce nu sunt în stare să-l cultive și să-l exploateze atît de bine ca dînșii.

Răspunsul acesta e consecința *rațională* a cuvintelor pe care absolvenții școlilor de agronomie își razimă cererea.

Ne așteptăm, deci, ca dînșii, oameni pricepuți în ale plugăriei și buni cunoscători ai țării, să ne arate, de ce anume mulți, dacă nu chiar cei mai mulți dintre marii noștri proprietari nu știu să-și cultive și exploateze în mod rațional moșiile și astfel nu sunt vrednici să le stăpînească.

În loc de aceasta ei își dau silința să producă convingerea că sătenii noștri „*în majoritatea lor sunt răi lucrători ai pământului*“.

Dacă lucrul acesta e adevărat, întreaga pornire spre o nouă împroprietărire a sătenilor e o fantasmagorie politică din care nu pot rezulta foloase decât pentru cei ce profită de lipsa de pregătire și pricepere a sătenilor.

Să li se dea, da ! pământ învățătorilor și preoților, ba și absolvenților de școli agronomice, care știu să-l cultive și să-l exploateze, dar nu are nimeni să ia pământ de la cei pricepuți în ale plugăriei, ca să-l dea unor neajutați, care sunt „*răi lucrători ai pământului*“.

Nici un om cu bun-simț gospodăresc nu poate cere-n toată seriozitatea să o facem aceasta *pentru ca să li se poată da în mod practic* viitorilor plugari *cuvînta îndrumare*.

Fără ca să voiască și fără ca să-și dea seamă susținerii expropriării făcute în vederea unei nouă împroprietăririi adună argumente pentru producerea convingerii că

cea ce ne trebuie nouă astăzi e crearea unei stări de lucruri, în care omului harnic, priceput și chivernisitor, fie el învățător, fie preot, fie „*agronom*“, fie mai ales muncitor agricol, i se dă *putința de a agonisi, în virtutea propriei sale vrednicii, pământ* — de la cei ce nu sunt vrednici să-l stăpînească.

Toate celelalte sunt fantasmagorii, care-n anumite împrejurări pot să fie foarte primejdioase.

AGRONOMII

Am mai stăruit o dată asupra mișcării de caracter, fără îndoială, simptomatic, pe care au pus-o la cale *agronomii*, cărora foarte potrivit le putem zice și funcționari agricoli. Nu ne-am pronunțat atunci și nu ne vom pronunța nici acum în ceea ce privește cererile formulate de această numeroasă și îndeosebi pentru țara noastră importantă clasă socială, ci vom privi cestiunea din punctul de vedere al intereselor generale.

Au multă dreptate cei ce susțin că, îndeosebi pentru noi, cea mai importantă clasă socială sunt muncitorii agricoli, iar aceasta nu numai pentru că sunt cei mai numeroși, ci și pentru că agricultura e cel mai de căpetenie dintre izvoarele de bogăție ale țării noastre.

Orîșicît de mănos ar fi însă pământul țării noastre, rodirea lui atîrnă mai mult de la felul în care îl muncim, și astfel unul dintre marile noastre interese comune e ca pământul să fie muncit nu numai cu stăruință, ci totodată și cu pricepere.

Nu dar din particulară dragoste către sătenii, cărora mulți le zic „*talpa țării*“, ci în interesul obștesc avem să stăruim cu toții ca muncitorii agricoli să fie ocrotiți și îndrumați a munci cu pricepere și a-și chivernisi în mod rațional avutul.

E învederat că aceia care sunt mai de-aproape chemați a le da îndrumarea aceasta sunt funcționarii agricoli de tot felul, care conduc în mod practic muncile agricole. De

la priceperea și de la rodul acestora atîrnă nu numai spori-
rile roadelor pămîntului și ridicarea clasei întregi a
muncitorilor agricoli. Nu pot, în privința aceasta, nici
învățătorii nici preoții, nici funcționarii administrativi să
aibă înrîurire atît de hotărîtoare ca agronomii practici,
care sunt o adevărată calamitate, dacă sunt răi, și-o mare
binefacere dacă-și dau seamă despre menirea lor socială
și țin s-o împlinească.

E foarte discutabilă cestiunea dacă e ori nu rațională
rezolvarea cestiunii agrare așa cum e vorba să fie făcută,
prin o nouă împroprietărire a muncitorilor agricoli. Chiar
rațională fiind însă, ea are să producă o mare perturba-
țiune în întreaga noastră viață economică.

Nu numai funcționarii agricoli, care sunt cei mai bine
dumiriți, ci și alți cunoscători ai stărilor sociale de prin
satele noastre sunt de părere că numai puțini dintre
muncitorii agricoli, cărora e vorba să li se dea pămînturi,
au și priceperea și stăruința convenită pentru ca să scoată
din pămînt roadele pe care le-au știut scoate proprietarii
ori funcționarii lor agricoli. Veniturile agricole au dar să
scadă și, drept urmare a acestei scăderi, se va produce o
criză mai mult ori mai puțin gravă în toate ramurile ac-
tivityții economice.

Cu drept cuvînt întreabă dar funcționarii agricoli:
„Cum rămîne cu noi ? !“

Dacă se face exproprierea proiectată, o foarte însem-
nată parte din conducătorii actuali ai muncii agricole
rămîn oameni fără de rost. Vorba nu e ce vor face ei și
cum își vor agonisi mai departe pînea de toate zilele, ci
dacă țara poate ori nu să se lipsească de priceperea pe
care ei și-au cîștigat-o prin muncă îndelungată și stăru-
itoare.

E învederat că nu poate să se lipsească.

Pe aceasta se-ntemeiază ei cînd stăruie să li se dea și
lor pămînturi, și privind lucrurile din punctul de vedere
economic ei au dreptate, căci nu mai încapă nici o în-
doială că pămînturile date în stăpînirea lor ar fi muncite
mai bine decît cele trecute la săteni.

Vorba e însă că cestiunea n-are să fie privită numai
din punct de vedere economic.

Grija cea mare a tuturor are să fie ca nu cumva din
măsuri luate pentru ocrotirea muncitorilor agricoli să
tragă folos tocmai numeroșii exploatatori ai lipsei de pri-
cepere și energie a sătenilor. Măsurile pripite foarte ușor
duc la zguduiri sociale și avem să ne gîndim bine mai
înainte de a lua o hotărîre cînd administratorul unei mo-
șii zice : „*Luați moșia de la stăpînul meu de pînă acum,
ca s-o împărțiți între proștii ăia de săteni, dar să-mi dați
și mie o parte din ea, că țin și eu să stăpînesc pămînt*“.

Unde se oprește tendința aceasta de a lua de la unii
și a da la alții ? !

BOALA VEACULUI

Cele cinci gloanțe descărcate de soția unuia dintre mi-
niștri Franței asupra ziaristului ce intrase prea adînc în
critica vieții soțului ei *actual* scot la iveală din ce în ce
mai multe fapte care dovedesc că e foarte primejdios gîn-
dul fundamentalei deosebiri dintre morala publică și cea
particulară.

Deci cu oarecare osteneală se poate încredința oricine
că groaznicele zguduiri prin care a trecut Franța, sunt
acum vreo sută de ani, ba pe ici, pe colo și mai tîrziu, sunt
urmările firești ale păcatelor de care cei mari și tari s-au
făcut vinovați în viața lor particulară, sunt puțin de tot
cei ce stăruie în gîndul că acela, care nu e om cumsecade
în viața lui particulară, nu poate să ne inspire încredere
nici în viața publică.

E, din contră, din ce în ce mai răspîndită părerea că în
viața publică se trec cu vederea, ba se iartă chiar multe
din cele ce-n viața particulară sunt neiertate, iar din
părerea aceasta foarte ușor alunecăm la principiul că-n
ceea ce privește drepturile și datoriiile nu sunt toți oa-
menii deopotrivă.

Acela, care fie prin legăturile sale sociale de tot felul,
fie prin averea pe care a moștenit-o ori a știut s-o agoni-

sească, fie prin inteligența sa superioară, fie prin știința sa, prin destoiniciile sale speciale, prin puterea sa de muncă ori prin stăruința sa a știut să se ridice deasupra altora poate să ne fie prin lucrarea sa foarte folositor. Îi trecem deci multe cu vederea și-i iertăm multe, dar după ce ni-a și fost în adevăr folositor, nici nu mai cercetăm dacă e ori nu om cumsecade și-n ceea ce privește partea mai intimă a vieții lui.

Nu zice nimeni că nu așa este, nici că trebuie să fie altfel. Tot atât de adevărat e însă că societatea se pornește spre zguduiri, dacă deasupra se ridică oameni cu apucături rele. De aceea de tot sus nu punem în gândul nostru decît pe aceia dintre oamenii publici care sunt cumsecade chiar și-n cele mai intime amănunte ale vieții lor. Adevărat binefăcător al societății nu poate să fie decît acela care, prin toate faptele lui, îndrumază spre bine și numai spre bine pe marea mulțime a celor ce-și îndreptează cu un fel de admirație privirile spre dînsul.

De aceea a rămas întreaga lume cuprinsă de un fel de uimire mută în fața celor cinci descărcături de revolver.

Lasă că numai rar se-ntîmplă ca soția unui ministru atotputernic să săvîrșească asemenea fapte, dar lumea-și pune-ntrebarea dacă nu cumva fapta aceasta e o dovadă că nu sunt tocmai cei mai cumsecade oameni care s-au ridicat în fruntea statului francez și că mine ori poimîne ar putea să urmeze și alte fapte la care numai puțini de tot se vor fi așteptînd.

Boala veacului, în care nu de mult am intrat, e nu numai pentru Franța, ci și pentru cele mai multe dintre țările apusene din ce în ce mai viuă nemulțumire cu stările de lucruri create în timpul celor din urmă cîteva zeci de ani și pornirea spre mari prefaceri care mai-nainte păreau peste putință.

Cele cinci focuri sunt puțină treabă : lumea se așteaptă ca cu ocaziunea aceasta să iasă la iveală și lucruri pînă acum mai mult ori mai puțin ascunse, care vor arunca o mai viuă lumină asupra stărilor din Franța.

ȘURUBURI BUGETARE

Într-un timp cînd statul român se lupta cu mari greutăți financiare, li s-a impus funcționarilor de tot felul să plătească fiecare din ei cîte cinci la sută din leafa sa pentru acoperirea cheltuielilor publice. Cîțva timp în urmă situațiunea financiară s-a schimbat, în așa fel, încît, ani de zile de-a rîndul, socotelile statului se încheiau cu excedente mari, cam de 20 la sută pînă la 30 la sută. Funcționarii au urmat, cu toate acestea, să plătească cele 5 la sută din leafa lor și abia tîrziu impozitul a fost — nu suprimat, ci redus, de la 5 la sută la 3 la sută.

Nu e, cu toate acestea, vorba de numai 3 la sută, căci în vremea aceasta au fost urcate chiriile și s-au scumpit din ce în ce mai mult lucrurile de prima necesitate, încît funcționarii au ajuns ei să se lupte cu greutăți din ce în ce mai mari.

Ținînd seamă de greutățile aceste, ministrul de Finanțe, om totdeauna generos, a hotărît să le dea funcționarilor publici „îndemnizațiune de locuință“.

Care vasăzică funcționarii se află, fără doar și poate, în strîmtorare atât de mare, încît statul se cuvine să le vie într-ajutor dîndu-le îndemnizațiuni... Cum se face atunci că același stat tot mai încasează de la cei ajunși în strîmtoare cele trei la sută din leafă ?

Ni-e parcă ministrul de Finanțe, om care niciodată nu se încurcă, ne dă răspunsul : „Încasez cele 3 la sută pentru ca să am de unde să plătesc îndemnizațiunile“.

Adevărul e, însă, că cele 3 la sută le plătesc și cei ce nu primesc „îndemnizațiuni“.

Vorba „îndemnizațiune“ are-n dosul ei înțelesul că funcționarii publici primesc afară de leafă și locuință și sunt în adevăr nu numai la căile ferate, la poștă, la vămii și în administrațiune ori în învățămînt, ci în toate ramurile, o mulțime de funcționari care au și locuință. E învederat că aceștia nu vor primi și „îndemnizațiunea“ care li se cuvine numai acelor pentru care statul nu dispune de locuințe.

Știm, apoi, că membrilor corpului didactic li se acordă împrumuturi ca să-și cumpere ori să-și zidească case de locuit. Nici aceștia nu pot cere ca să li se mai dea, pe deasupra, și „îndemnizațiuni“ de locuință.

S-a stabilit dar principiul că se cuvine ca statul să le dea funcționarilor săi, afară de leafă, și locuință, iar ne-fiind în stare să le dea locuință e dator a le da „îndemnizațiune“, potrivită cu „rangul“.

Cum rămîne însă cu aceia dintre funcționarii publici care au casele lor ?

Aceștia, dacă primesc locuință de la stat, își dau propriile case cu chirie, iar dacă nu primesc locuință de la stat, iau cuvenita „îndemnizațiune“.

„Tot așa și noi!“ strigă cei ce-și cumpără ori își zidesc case cu bani împrumutați de la stat. Ei se aleg deci și cu case proprii și cu „îndemnizațiunea“ de locuință.

Toți acești oameni foarte deosebiți în ceea ce privește pozițiunea lor față cu ministrul de Finanțe plătesc la fel cele 3 la sută, ceea ce pentru unii dintre dinșii e o nedreptate.

O nedreptate e plata celor 3 la sută și pentru funcționarii particulari. Și între aceștia sunt unii care primesc, iar alții care nu primesc pe lângă salariu și locuință, ba nici „îndemnizațiune“. Cu toate acestea, toți plătesc la fel cele 3 la sută.

Nu mai rămîne îndoială că are statul dreptul de a stabili impozitele pe care ministrul de Finanțe le socotește necesare și funcționarii particulari ar fi în mare eroare, dacă ar presupune că pe nedrept li se cer cele 3 la sută din salariu.

Nedreptatea se face numai pentru că cele 3 la sută li se impun *deopotrivă* tuturor funcționarilor, deși ei sunt foarte deosebiți unii de alții în ceea ce privește pozițiunea lor față cu statul.

Atunci, cînd cele 5 la sută au fost impuse, măsura era justificată prin greutățile financiare : azi, însă, cînd bugetele se încheie cu excedente mari și ministrul poate să mai și sporească bugetul cu peste 60 milioane pe an, nu se pot justifica decît impozite care apasă asupra tuturor la fel.

URCAREA CHIRIILOR

E o jale de nedescris printre chiriași în genere și printre cei din Capitală în special. Chiriile au fost urcate considerabil anul acesta, după ce un lung șir de ani au fost sporite neconținut.

Fără îndoială că proprietarii vor fi avînd și ei motive să urce chiriile, dar oricîte motive ar avea, sporul din fiecare an și în proporțiile considerabile în care e făcut nu e justificat.

Să cercetăm starea de fapt a proprietăților imobiliare din București și să vedem întrucît sunt în drept proprietarii să scumpească chiriile.

Mai întii trebuie să constatăm că proprietarii au perdut unul din motivele ce le invocau pentru scumpirea chiriilor.

Pînă mai acum vreo trei ani Creditul Urban avea în proprietatea lui un număr însemnat de imobile ce le închiria prin licitație. Procedînd astfel, chiriașii amatori se concureau și astfel urcau chiriile la imobilele Creditului. Ceilalți proprietari luau ca normă prețurile obținute de Credit și urcau, la rîndul lor, chiriile.

Dar acum Creditul nu mai e proprietarul care să dea acea normă. Anul acesta Creditul are numai 44 imobile și la anul viitor probabil că va termina cu vînzarea caseilor ce-i aparțin.

Creditul acordă acum împrumuturi numai la persoane solvabile, iar chiriile urcate ce le încasează acele persoane, asigură plata regulată a ratelor, astfel că numai în foarte rare cazuri Creditul va mai deveni proprietarul caselor ipotecate.

Perzînd acest motiv de urcare a chiriilor, proprietarii mai pot invoca urcarea impozitului funciar și a taxelor comunale. Dar această urcare se face cel mult la cinci ani o dată, pe cînd proprietarii urcă în fiecare an chiriile și în acest scop au ajuns la regula aproape generală de a nu face contracte cu chiriașii decît de durata unui an.

Motivul deci e prea neînsemnat față de procedarea proprietarilor care nu poate avea alt nume decît *specula*.

Mai pot invoca proprietarii motivul că fac reparațiuni imobilelor închiriate, dar în marea majoritate a cazurilor nu se fac reparațiuni și aceasta e cauza principală pentru care chiriași emigrează neconținut. Cad tavanurile, crapă zidurile, se strică ferestrele, putrezesc dușumelele, se ruinează sobele — rari sunt proprietarii cari fac la timp reparațiunile necesare.

Au mai găsit proprietarii și alte motive pentru urcarea chiriilor, precum canalizarea stradelor, întinderea rețelei de tramvaie electrice, introducerea luminei cu gaz sau electricitate și acum în urmă motivul că statul va acorda funcționarilor publici indemnizații de chirii.

Fără îndoială că înmulțirea liniilor de tramvaie, canalizările și schimbarea sistemului de iluminat sunt de mare folos pentru populația unui oraș, dar proprietarii nu contribuie decât cu foarte puțin la aceste schimbări în bine. Contribuția cea mare o dau administrațiile comunale și nimeni nu e în drept să facă obiect de speculațiune din aceste îmbunătățiri datorite bunelor gospodării publice.

Cît despre motivul ce-l invocă proprietarii pentru sporirea chiriilor pentru că statul va acorda cîndva funcționarilor indemnizații, e pur și simplu scandalos. Nu cred să existe proprietar care să poată legitima urcarea chiriei cu 20—30—40 la sută în aprilie pentru că statul are de gînd să sporească și el, într-o formă oarecare salariile funcționarilor, la octombrie.

Li se poate aduce și chiriașilor învinuirea că dau prilej proprietarilor să urce chiriile, căci sunt mulți chiriași cari se mută de bunăvoie prea des și oferă chirii mari pentru a închiria apartamente mai bune. Aceștia sunt în majoritate dintre cei cari cîștigă banul cu prea multă înlesnire și nu știu să-l prețuiască. Dar sunt și dintre aceia cari sunt siliți să se mute, pentru că nu mai pot sta în case nehygienice și îngrijindu-se de sănătatea lor și a familiilor, plătesc cu multă greutate chirii mai mari, numai să scape de zidurile umede și mucegăite, de tavanele căzute și joase, cînd nu fug de tirania și josnicia proprietarilor cari se cred tutorii și chiar stăpînii chiriașilor.

Pînă aici numai constatări, dar mijloacele de îndreptare? Ele aparțin în primul rînd administrației comunale, care ar trebui să simtă obligația morală de a veni în ajutorul numeroșilor și necăjiților locuitori chiriași. S-ar putea ca primăriile să încurajeze înființarea în societăți cu mari capitaluri pentru construirea imobilelor de închiriat.

S-ar putea ca și particularii să se asocieze și să contribuie cu capitalul lor la construirea de case hygienice a căror închiriere le-ar asigura un venit sigur de zece la sută. Dar inițiativa particulară nu a ajuns încă la dezvoltarea aceasta, încît rolul întreg revine deocamdată tot administrațiilor comunale.

În Capitală există o societate a locuințelor ieftine. E în adevăr o binefacere, dar acțiunea ei e limitată prin statute și prin capitalul redus de care dispune.

Ne trebuiesc societăți cu capitaluri de mai multe zeci de milioane. Comuna le poate înlesni formarea și existența, numai edilii să aibă bunăvoință și interes pentru acest nou paria care se numește chiriaș și care se cifrează la cel puțin 40 mii în Capitală.

NIVELUL MORAL

Nu e, fără îndoială, în Europa nici o țară în care se vorbește atît de mult și atît de stăruitor ca la noi despre lipsa de caractere și despre necesitatea de a ridica nivelul moral. Se zice mereu și e foarte greu să găsești între noi oameni care nu admit că cele mai multe lucruri merg la noi rău și nu pot să meargă bine fiindcă lipsesc caracterele și nivelul moral e de tot coborît. Ne dăm dar mereu silința să născocim mijloace pentru formarea caracterelor și pentru ridicarea nivelului moral, și unul dintre cele mai puternice argumente pentru susținerea orișicărei reforme pe care voim s-o facem e că prin ea se formează caracterele și se ridică nivelul moral. E lucru firesc că

mai unii, mai alții se folosesc de acest argument și pentru susținerea celor două reforme mari pe care vrea să le facă actualul nostru guvern.

Să le facem, să zice, căci prin ele ridicăm nivelul moral al țărănimii române, cea mai importantă parte a poporului românesc.

Raționamentul acesta ia lucrurile de-a-ndoaselea puind cauza după efect, ca și când am zice că soarele a răsărit în dată ce s-a făcut ziua.

De când e lumea stările morale s-au dat pe față în legiuri potrivite cu ele, dar nicăiri și niciodată legile n-au schimbat moravurile — mai ales în bine.

Vorba „mizer“, „mizerabil“ ori „mișel“ va să zică vrednic de compătimire și în același timp și om stricat, păcătos, fără de caracter. Aceasta dovedește că sărăcia, nevoia, greutățile vieții îl împing pe om spre păcate, îl strică, îl nemernicește, îl lipsesc de caracter. Orișicât de neîndoios ar fi însă adevărul acesta din el nu rezultă că bogăția, lărgimea, puterea îl dreg pe cel stricat și-l fac bun, îl ridică moralicește și-i oțeresc caracterul. Sunt, din contră, foarte multe cazurile din care rezultă că omul rău, câștigând avere și putere, încă mai rău, mai hain, mai desfrînat — vorba românului — mai al dracului se face.

Dacă e deci adevărat că la noi e coborît nivelul moral și oamenii de caracter sunt puțini, acesta e un puternic cuvînt pentru respingerea, iară nu pentru susținerea unor reforme, care nu pot să aibă efecte binefăcătoare decît într-o societate cu nivelul moral mai ridicat, în care stăpînirea o au oamenii de caracter.

Pot să fie alte împrejurări ori alte interese care cer realizarea reformelor; orișicare ar fi însă aceste împrejurări și interese, deodată cu realizarea reformelor avem să ridicăm și nivelul moral și să formăm caracterele.

Cîtă vreme nivelul moral e coborît, nu numai orașele și orașelele, ci și satele sunt pline de exploatatori lihniți, care stau la pîndă gata de a profita fie de ușurința, fie de nepriceperea, fie de slăbiciunile, fie de strîmtorările altora ca să se ridice deasupra, să-și agonisească pe nemuncite bogății și să-și petreacă viața pe-nbuibate, ba pe ici, pe colo, și în desfrîu. Numai în interesul acestora poate

să fie ca reformele să se realizeze în pripă, mai înainte de a fi fost ridicat nivelul moral și fără ca să fi fost formulate caracterele.

Orișicare om cu judecată trebuie deci să se întrebe: „Ce s-a făcut, ce se face și ce urmează să se mai facă pentru ca oamenii de rea-credință să nu mai poată face abuz nici de lipsă de pricepere, nici de ușurința, nici de slăbiciunea, nici mai ales de strîmtorările săteanului român?“ Dacă lucrurile rămîn cum sunt astăzi, putem să-l facem pe săteanul nostru stăpîn pe toate bogățiile țării, căci peste cîțiva ani iar va fi ajuns la starea în care se află azi, dacă nu chiar și mai rău. Cu legi tipărite pe hîrtie răbdătoare nu se îndreaptă stările morale, căci cei ce croiesc legile nu sunt niciodată atît de vicleni ca cei împinși de păcatele lor să le calce.

NAȘTERE ȘI MOARTE

După datele statistice adunate asupra mișcării populației în anul 1912, cifra nașterilor a fost surprinzător de mare — o constatare primită de mulți cu bucurie mai mult ori mai puțin viuă.

Tot atunci a fost publicată prin ziare știrea că actualul prefect al județului Prahova a constatat cu viuă părere de rău că sunt în județ foarte numeroase concubinatele și a luat hotărîrea de a cununa pe cei ce trăiesc în căsătorie nelegitimă.

Sunt fără îndoială și oameni care găsesc o legătură strînsă între mulțimea concubinatelor și mărirea cifrei nașterilor și astfel nu consideră concubinatele drept o calamitate socială. Sunt chiar și oameni zăpăciți care iau sporirea concubinatelor drept o dovadă de progres în ale civilizațiunii moderne, căci omul, pe care Dumnezeu l-a creat liber, n-are să intre în jugul căsniciei legitime, ci să trăiască tot atît de liber ca pisicile, cîinii, guzganii și celelalte făpturi ale naturii generoase. S-a făcut chiar și

absurda încercare de a dovedi cu cifre răbdătoare că la copiii legitimi mortalitatea e mai mare decât la cei nelegitimi.

Noi ne-am așteptat ca, [după] toate aceste, să se mai facă și constatarea că cifra mortalității copiilor e la noi cu deosebire mare. S-a și constatat, în adevăr, că ea e la noi mai mare decât în orșicare altă țară din Europa și pentru orișice om cu mintea întregă e învederat că nașterile sunt multe pentru că mulți copii mor în curînd după ce s-au născut și astfel mamele lor rămîn iar însărcinate.

Această excesivă mortalitate a copiilor e una dintre marile calamități economice de care e izbită societatea noastră, căci fiecare copil care se naște și moare reprezintă un mai mic ori mai mare capital aruncat pe gîrlă.

Calamitatea nu e însă numai economică.

Dacă e adevărat că sunt cu deosebire mulți copii care mor în curînd după ce s-au născut, e învederat că ei mor fie pentru că se nasc prea plăpînzi, fie pentru că n-au parte de cuvenita purtare de grijă. Nu prea avem să ne bucurăm dar nici de cei ce mai rămîn în viață, căci numai puțini dintre dînșii sunt plini de cuvenita vigoare. Mulți sunt mai mult ori mai puțin stîrpituri fie pentru că au fost născuți plăpînzi, fie că cresc în lipsă de destulă purtare de grijă.

S-ar putea susține că cei mai mulți dintre copiii născuți din căsnicii nelegitime sunt plini de vigoare trupească ori sufletească, dar e mai presus de toată îndoiala că numai foarte puțini dintre dînșii au parte și de cuvenita purtare de grijă și astfel cei mai mulți ori pier ori se părăginesc, ceea ce e mai rău.

Să nu ne prea încîntăm dar nici cînd aflăm că se sporește populațiunea țării noastre, căci vorba nu e numai *cîți*, ci totodată și *cum* sunt cei numărați. Acolo unde mortalitatea copiilor e mare, e mare și numărul născuților și o foarte însemnată parte a populațiunii sunt copii mai mult ori mai puțin șubrezi, care consumă roadele muncii săvîrșite de alții, în urma căreia înainte de a fi ajuns să muncească și ei, ori rămîn toată viața lor niște nevolnici și niște neputincioși, pe care au să-i poarte alții în spinare.

Dacă nu ne vom îmbărbăta în curînd ca să punem capăt mizeriei morale în urma căreia partea cea mai mare a poporului nostru se zbate și în mizerie economică, vom ajunge să-i stîrpin și pe oameni cum ne-am stîrplit vitele și caii odinioară atît de frumoși. Spoiala culturală cu care ne fălim poate să ametească pe unii dintre cei săraci cu duhul, dar nu pot să acopere nici mai ales să ascundă mizeria morală care tot mai mult se întinde în mijlocul nostru și iese la iveală în toate amănunțele vieții noastre.

FALSIFICĂRILE [II]

Pe la-nceputul săptămîinii trecute a nins atît prin Bucegi, cît și prin Munții Vrancei și, în genere, prin partea de sus a Moldovei și cîteva zile de-a rîndul viile au fost atinse de brumă, unele mai mult, altele mai puțin, dar cam pretutindeni. Acum au dat deodată niște călduri neobicinuite, care mină vegetațiunea cu mare repeziciune înainte. Dacă se-ntîmplă ca azi-mîine să urmeze cîteva zile ploioase, ca stropirea cu peatră vînată să nu se poată face la timp, viile iar au să fie mănate. Mai e apoi pe ici, pe colo și cîte o secetă; mai dă și cîte o grindină; vin ploile continue înainte de cules, încît strugurii crapă și se mucelesc: stă bietul de podgorean cu inima-nceștată și cu ochii țintă la cer și nu știe cum va ajunge să facă culesul.

După ce-a trecut apoi prin toate aceste, se pomenește că nu-și poate vinde vinul ori că e nevoit să-l dea ca de pomană, căci pivnițele sunt pline de vinuri drese, făcute și prefăcute, ai căror fabricanți nu se tem nici de brumă, nici de secete, nici de grindină, nici de ploi.

Mulți oameni au răsuflat deci mai ușurați cînd s-a dus vestea că a fost prezentat corpurilor legiuitoare un proiect de lege pentru pedepsirea celor ce falsifică vinurile, și nu puțini au fost cuprinși de minie cînd au aflat că acel proiect de lege nici n-a fost măcar pus la ordinea zilei.

Noi nu suntem între aceștia. Trăind într-o țară în care toate se falsifică, ba chiar și multe dintre legi formulate anume așa ca să poată fi interpretate potrivit cu interesele celor însărcinați a le aplica, nu ne mirăm deloc că n-a fost cu puțință discutarea unui proiect de lege pentru pedepsirea falsificatorilor.

Ne mirăm, însă, că membrii guvernului și ai partidului guvernamental, între care mulți sunt podgoreni cu pînite mari și pline de butoaie, nu și-au dat seama despre urita impresiune pe care trebuia neapărat s-o producă îndirjirea cu care a fost respins proiectul de lege. Nu ne îndoim, cîtuși de puțin, că vinurile pe care acei podgoreni le pun în vînzare sunt cele mai curate, cele mai naturale, cele mai adevărate, unele chiar delicioase: marea mulțime a cetățenilor stă însă pe gînduri, nu crede ceea ce spunem noi, ci presupune că proiectul de lege a fost respins pentru ca nu cumva acele vinuri să fie date pe gîrlă.

Nu e, la urma-urmelor, vorba de o neguțatorie mai mult ori mai puțin necinstită, ci și de sănătatea publică.

Orișicît de zeloasă ar fi propaganda făcută de antisocialiști, oamenii au să bea și de aici înainte ca pînă acum, iar aceasta cu atît mai virtuos, cu cît sunt specialiști cu autoritate hotărîtoare care afirmă că băuturile alcoolice sunt în anumite împrejurări un aliment necesar.

E deci în interesul tuturor ca băuturile să nu fie un fel de otrăvuri care ruinează încetul cu încetul organismul, și multe din băuturile ce se pun azi în consumație sunt asemenea otrăvuri.

Cîtă vreme marii podgoreni, care pun multe vinuri în consumațiune, nu profită de trecerea pe care o au pe lîngă guvern ori chiar în guvern, ca să se pună capăt falsificărilor de vinuri, rămîne în mintea tuturor gîndul că sunt falsificate și vinurile pe care dînșii le pun în vînzare. Știm foarte bine că e greșit gîndul acesta, dar tocmai de aceea e cestiune de moralitate publică să fie rezolvată cît mai curînd cestiunea dregerii și a prefacerii vinurilor care de atîta timp e discutată. Sunt interese nu numai economice și sanitare, ci totodată și morale precum și politice care o cer aceasta.

ȚĂRANUL ROMÂN [II]

Unul dintre profesorii noștri universitari, om cu deosebire distins, avînd zilele acestea o convorbire cu un ziarist, a zis că *țăranul român din România liberă stă mai rău decît țăranul român din țările subjugate*.

Lucrul acesta nu e adevărat așa cum l-a spus acel cu deosebire distins profesor universitar, și chiar dac-ar fi adevărat, avem să ne dăm bine seama despre ceea ce facem cînd suntem ispitiți a-l spune. Trăind însă în mijlocul unei României *libere*, noi românii de astăzi am luat încetul cu încetul deprinderea de a vorbi cu o siguranță adeseori uimitoare și despre lucruri asupra cărora nu suntem domiriți și sunt mulți aceia cărora le place să zică ceea ce a zis acel profesor.

Adevărul e că numai unii dintre țărani români din țările „subjugate“ sunt mai presus de cei din România „liberă“ și că și aici în România sunt țărani care stau, în toate privințele, foarte bine.

E multă mizeria prin satele noastre, dar nicăieri în România țăranul nu a ajuns la decadența economică și socială, în care el se află-n Maramureș și prin preajma Clujului, pe ici, pe colo prin Sălagiu și prin ținuturile Bihorului.

Ceea ce-i mai ține pe românii din acele părți e purtarea de grijă a păstorilor sufletești, care e însă și ea din ce în ce mai slabă.

Vorbind deci despre buna stare a românilor din țările „subjugate“, distinsul profesor universitar n-a putut să se gîndească decît la țărănimea română de la hotarele României, la cea din Banatul Timișorii ori la cea de pe șesul de la Mureș și de la Crișuri, care e, în toate privințele, înaintată.

Tocmai despre populațiunea aceasta n-avea să vorbească nici unul dintre susținatorii proiectelor plăsmuite de actualul guvern.

E adevărat că mărginenii din Ardeal, mare parte dintre bănățeni și atît podgoreni cît și cîmpienii din Țara Ungurească sunt în toate privințele ajunși la o bună stare, pe care avem să li-o dorim tuturor țărănilor români;

tot atât de adevărat e, însă, că ei nu s-au ridicat ca *pomanagii*, din mila vreunui guvern ori a vreunui partid politic, ci prin *propriile lor vrednicii*, în grea luptă atât cu guvernul țării lor, cât și cu vecinii lor mai bine situați.

Dacă e deci să luăm drept punct de plecare pe acei țărani ajunși la bunăstare, adevărata iubire de neam nu cere să-i miluim pe săteni, ci să-i situăm ca pe niște egali ai noștri și să-i îndrumăm a munci cu rost, a chivernisi cu pricepere și a-și păstra avutul, să-i *ferim de exploata-tori* și să le *asigurăm* în toate împrejurările *dreptatea*.

Atât în viața economică, cât și în cea culturală sunt înaintați românii numai unde ei trăiesc în atingere cu germanii, în Ardeal cu sașii, iar în Banat și pe țărmul drept al Mureșului cu șvabii. E învederat că acești vecini ai lor nu din *dragoste* le-au dat îndrumări, ci i-au făcut să se pătrundă din ce în ce mai virtuos de gândul că au să piară, dacă nu se vor îmbărbăta ca să se lumineze, să muncească cu virtute și cu pricepere și să-și păstreze roa-dele muncii. Ceea ce statul austriac le-a dat în timpul de la 1850 pînă la 1870 a fost numai *buna-rînduială, siguranța și dreptatea* indiscutabilă.

Țăranul din România e și el pătruns de gândul că are să se prăpădească, dacă nu se va îmbărbăta și e în stare să se lumineze în greaua luptă cu nesățioșii *exploata-tori* și să muncească cu rost, dar îi lipsește buna rînduială, siguranța și mai ales dreptatea în cel mai propriu înțeles al cuvîntului.

Aceste avem să i le dăm, înainte de toate aceste, și avîndu-le își va agonisi el din propria lui vrednicie, cum și-au agonisit frații lui de peste Carpați, și averea de care va fi avînd nevoie. În lipsa de aceste el rămîne însă în toate împrejurările jertfit exploata-torilor de tot felul care l-au adus la sapă de lemn și stăruie să-i mai dați ca să aibă ce mai lua de la dînsul.

E să te moi și să te topești de-nduioșare în fața nemărginitei iubiri, cu care e îmbrățișat țăranul istovit de muncă și de foame în această Romînie „liberă“ în înțelesul că cel viclean, stăruitor și îndrăzneț poate să calce ori nesocotească-n ea legile, dacă ele nu se potrivesc cu interesele lui, să deie pe-mbrîncite la o parte pe cei mai blajini și să ia ce apucă și de unde poate. De aceea stă

aici țăranul român mai rău decît în țările „subjugate“, unde e-ntîmpinat cu mai puțină dragoste, dar i se lasă putința de a agonisi prin propria lui vrednicie.

ÎN TOIUL LUPTEI

Dacă ar fi să punem temei pe cele spuse în întrunirile publice ori publicate prin coloanele organelor de partid, țara noastră e împărțită în două mari tabere : una a oamenilor care ostenesc muncind fără răgaz pentru înflorirea neamului românesc și pentru fericirea lui, iar alta a celor ce nu se gîndesc decît să-și asigureze pe nemuncite traiul petrecut în belșug și-n răsfățare. După părerea unora, aceștia sunt susținătorii reformelor propuse de guvern, iar după părerea altora, dușmani ai neamului sunt cei ce se luptă ca acele reforme să nu fie realizate, așa cum pare a le fi plănuit guvernul.

Lucrul afară din cale trist ar fi, dacă fie unii, fie alții ar avea dreptate și mai îmbucurător n-ar fi nici dac-am pune temei pe cele zise-n toiul luptei electorale și am crede că în adevăr la mijloc sunt numai interese particulare.

Poate să fie pornită din cel mai bun gînd propunerea ca să se ia fie chiar și cu de-a sila pămîntul de la marii proprietari pentru ca să fie împărțit între muncitorii agricoli, care mereu se plîng că n-au pămînt și că se luptă cu mari nevoi.

Pot însă să aibă dreptate și aceia care susțin că o asemenea măsură ar fi pripită, primejdioasă pentru gospodăria noastră publică și fără de nici un folos pentru muncitorii agricoli. E foarte adevărat că sunt multe, felurite și mari nevoile cu cari se luptă muncitorii agricoli în țara noastră, dar nu e încă dovedit că nevoile lor sunt multe, felurite și mari pentru că nu au destul pămînt și vor înceta îndată ce le vom fi dat pămînt. Pot dar să fie foarte buni patrioți și cei ce dau cu socoteală că nu-i vom face țăranului nici un bine, dacă-i vom fi dat pămînt mai înainte de a-l fi făcut destoinic să-l păs-

treze, și să se folosească bine de el muncindu-l cu priceperea și chivernisindu-i roadele cu bună chibzuință.

Vorba nu e care sunt mai buni patrioți, ci care sunt oameni mai chibzuiți, cei ce stăruie să fie făcută improprietărea cât mai curînd, fie chiar și cu de-a sila, ori cei care o iau mai domol și țin ca să se facă cuvenita pregătire pentru ea.

Tot astfel nu e încă lucru pe deplin dovedit că sătenii noștri știu să se folosească de puținele drepturi pe care le au. Sunt chiar oameni vrednici, de altmintrelea, de toată încrederea, care susțin că pe ici, pe colo se ivesc fel de fel de șarlatani, care profită de nepriceperea sătenilor și de firea lor mai mult ori mai puțin blajină ca să abuzeze de drepturile celor nu îndeajuns pregătiți pentru viața publică. Pot dar să fie foarte buni patrioți și cei ce susțin că e lucru riscant, ba chiar primejdios să le dăm glas hotărîtor aceluia pe care nu i-am pregătit în nici un fel pentru viața publică și care nu cer nici ei drepturi, ci DREPTATE, bună rînduială și ocrotire — față cu cei ce stau pe la toate cotiturile la pîndă ca să-i exploateze.

Pot să greșească atît unii, cît și alții, căci oameni sunt cu toții, dar încă mai mare ar fi greșeala, dac-am pune temei pe spusele celor ce voiesc să prezinte fie pe unii, fie pe alții drept dușmani ai neamului.

E vorba de reforme cu deosebire radicale, care schimbă din temelii întregul rost al țării, și e lucru foarte firesc ca oamenii mai cumpeniți să stea pe gînduri, iar cei mai înflăcărați să-și zică: „Ce-o fi să fie!”

Nu ne vor dumiri nici voturile alergătorilor, care dintre dînșii au dreptate, ci rămîne ca urmările să-i dovedească pe cei greșiți în păreri.

IAR PÎNEA

Lume multă s-a emoționat pentru că prețul pîinii a fost urcat cu cîte 2-3 bani de kilogram. Lucrul acesta e pe cît se poate de firesc, căci pîinea fiind la noi așa-numit

aliment de căpetenie se consumă în fiecare zi pîini multe și de multe ori cîte 2-3 bani face mult.

Nu cercetăm dacă e ori nu destul de motivată sporierea aceasta, ci admitem că părintele Capitalei, d. primar s-a dumirit îndeajuns mai nainte de a-și fi dat învoirea pentru această sporire.

Profităm însă și de ocaziunea aceasta pentru ca să stăruim din nou în ceea ce privește calitatea pîinii pe care o vom plăti de azi înainte cu 2-3 bani mai scump.

S-a zis adeseori și nu se poate zice destul de des că pîinea pe care o consumăm noi este cea mai rea din Europa, deși noi avem cel mai bun grîu.

Toată lumea știe că pîinea proaspătă, ieșită de curînd din cuptor, nu e hrană sănătoasă. Noi, cu toate acestea, ne hrănim mereu cu pîine așa-zisă „caldă”, pentru că pîinea pe care o găsim pe la brutării ziua a doua nu mai e bună de nimic.

Acei care vor plăti de azi înainte cîte 2-3 bani mai mult pentru kilogramul din pîinea aceasta ar dori să știe dacă aceia care au dat învoirea pentru acest spor au făcut ori nu și constatarea de ce anume pîinea acum mai scump plătită este atît de proastă încît a doua zi n-o mai poate mânca nimeni.

Lumea mai știe că pîinea care nu e bine frămîntată, bine dospită și bine coaptă e o hrană primejdioasă nu numai pentru copii și pentru oameni mai plăpînzi, ci și pentru cei cu stomacul bun. Mîncînd și azi și mîine, și poi-mîine pîine, omul încetul cu încetul se ruinează în ceea ce privește aparatul de digestiune și devine din ce în ce mai puțin rezistent în ceea ce privește boalele de tot felul. A făcut ori nu cineva constatarea dacă pîinea e bine plămădită, bine frămîntată, bine dospită și bine coaptă pentru ca cei ce o plătesc să nu se ruineze mîncînd-o?

Sînt multe semnele că unii dintre brutari plămădesc aluatul cu peatră acră pentru ca pîinea, deși nefrămîntată și nedospită, să pară bine coaptă și să conțină multă apă. Aceștia nu numai ne dau cu preț urcat o pîine proastă, ci ne mai și înșală la cîntar, căci în pîinea plămădită cu peatră acră 40—50 la sută sunt apă, care încetul cu încetul se evaporază.

Iar alții dintre brutari pot să pună în consumațiune piine de grâu amestecat cu zoană, care e mai ieftin, piine făcută din făină ieșită de curînd de la moară, stătută prea mult ori chiar mucegăită. Nici una dintre materiile alimentare nu poate să fie în atîtea feluri stricată ori falsificată ca piinea, prin care întregi poporațiuni pot să fie încetul cu încetul otrăvite.

Și-a dat cineva silința să facă constatarea dacă e curat ori nu grîul măcinat prin morile noastre, dacă morarii ori brutarii noștri au ori nu hambare uscate și bine aerișite, ca să păstreze făina, și dacă, în genere, e bună și curată făina din care se face piinea pe care avem s-o plătim mai scumpă ? !...

Constatarea aceasta are să se facă cu atît mai virtos, cu cît sunt în țara noastră milioane de oameni pe care nu suntem în stare să-i deprindem a se hrăni cu piine — tocmai pentru că piinea pe care li-o dăm e proastă și nu poate să fie păstrată.

Ne șade nouă, țară de plugari, foarte rău să ne hrănim cu piinea cumpărată de la speculanți, dintre care mulți sunt oameni pripășiți de prin alte țări, și mare binefăcător al neamului românesc are să fie cel ce ne va deprinde să ne hrănim cu piine bună și sănătoasă, care e totdeauna ieftină.

UTILITARISMUL

Facem în fiecare zi și totdeauna nu numai cu oarecare mîndrie, ci și cu tot dreptul constatarea că sunt mari, într-unele privințe chiar uimitoare, progresele pe care le-am realizat în timpul celor din urmă decenii în viața economică. Veniturile noastre naționale nu s-au îndoit, nici nu s-au împătrit și astfel s-au creat fel de fel de așezăminte de utilitate publică, încît oamenii morți, sunt acum patruzeci ori cincizeci de ani, nu și-ar mai cunoaște țara, dacă, din întîmplare, ar învia din morți și s-ar uita împrajurul lor.

Nu putem, cu toate aceste, să zicem, că noi cei de astăzi suntem mai fericiți decît părinții ori bunii noștri, ba mereu ne plîngem că sunt multe, felurite și adeseori foarte mari nevoile zilnice cu care avem să ne luptăm, și adeseori suntem striviți de simțîmintul că nu mai putem răzbi prin greutățile de tot felul ce ni se ivesc în cale. Această nepotrivire nu poate să fie decît rezultatul unei educațiuni cu desăvîrșire greșite, în urma căreia bogățiile sporite nu ne sunt de nici un folos, căci sunt risipite fără ca ele să ne satisfacă îndestul trebuințele.

Părinții noștri nu numai erau mai destoinici de a înfrunta toate greutățile vieții, dar aveau totdeodată și trebuințe mai puține decît noi și își îndulceau viața cu mulțumiri sufletești pe care noi nu mai suntem capabili a le gusta.

Sunt oarecum înspăimîntătoare deosebiri între noi și părinții noștri, în ceea ce privește hrana și adăpostul, îmbrăcămintea și comoditățile vieții, distracțiunile și întreținerea relațiilor sociale. Cei mai mulți dintre noi se simt nenorociți dacă nu le au acestea potrivit cu exigențele lor foarte adeseori nu numai exagerate, ci totdeodată și nejustificate.

În același timp sunt puțini între noi cei ce-și dau seama despre mulțumirile sufletești pe care le aveau părinții noștri evlavioși duminicile și zilele de sărbători, precum și la alte ocaziuni cînd își împlineau datoriile de creștini. Nu mai luminează pentru noi soarele cum lumina pentru dînșii, florile nu mai au pentru noi mirosul pe care-l aveau pentru dînșii, legăturile dintre soț și soție, dintre copii și părinți, cele dintre rude și cele dintre prieteni nu mai au pentru noi farmecul pe care-l aveau pentru dînșii.

Toate aceste pentru că atît în școală, cît și în societate, ba de cele mai multe ori chiar și-n familie, am fost îndrumați a ne îndrepta gîndul totdeauna spre ceea ce poate să ne aducă vreun folos practic și pozitiv.

Așa sunt plăsmuite cărțile de citire pe care le dăm în mînile copiilor, așa e condusă întreaga noastră instrucțiune, de spiritul acesta e stăpînită societatea noastră și toate straturile ei.

Oamenii porniți spre avînturi mai mult ori mai puțin ideale, sunt un fel de smintiți, iar aceia care renunță la

foloase practice în vederea unor mulțumiri sufletești, pe care numai puțini le mai înțeleg, sunt niște descreierați. De aceea cerul senin, adierea vântului, podoabele boltei înstelate, bogățiile lumii vegetale, cîntecele păsărilor și veselia vietăților zburdalnice nu ne mai încîntă și bucuria de a sta împreună cu iubiții noștri, nu ne mai satisface ca mai înainte. Suntem mereu însetați de plăceri care se cumpără cu bani, și astfel, orișicît de mult am agonisi, nu putem să avem niciodată destul și mereu ne uităm unii la alții, dacă nu cu ură nepotolită, cu jînd și cu neîncredere.

E acesta un blestem de care nu putem să scăpăm decît îndrumîndu-ne copiii să se mulțumească cu puțin și să caute în lume bucurii pe care putem să le avem *gratuit*, încîntîndu-ne de lumea totdeauna bogată în frumuseți, în mijlocul căreia ne petrecem viața.

Nu e nici figură poetică, nici moft convențional, dacă spunem că între cerșitorii lipsiți de adăpost sunt mulți oameni mai fericiți decît bogații, care-și măsoară în fiecare ceas bogățiile, cuprinși de simțămîntul că nu au destul pentru ca să-și poată petrece viața potrivit cu exigențele unei lumi care suferă de boala utilitarismului.

ÎNSEMNĂRI SOCIALE

O CARACTERISTICĂ A VREMURILOR DE AZI. DUREROASA ACTUALITATE A CUVINTELOR „*HOMO HOMINI LUPUS*“.
IDEEA SOLIDARITĂȚII ÎNTRE OAMENI SE PĂSTREAZĂ ÎNCA NEATINSA ÎN SUFLETELE ȘI INTELIGENȚELE DE ELITĂ

Aceea ce caracterizează vremurile ce trăim, vremuri de agitație înfrigurată și de goană ne bună după ban, este fără îndoială modul cum contemporanii noștri se privesc și se apreciază unul pe altul.

Niciodată cuvintele „*Hommo, homini lupus*“ nu au fost de o mai tragică actualitate ca în vremurile ce ne-a fost dat să le trăim. Poate să fie adevărat ceea ce a susținut Rousseau că omul poartă la naștere în fundul sufletului

său germenul bunătății. De asemenea, adevărată poate fi și convingerea aceluiași cugetător că acel germen de bunătate s-a alterat numai prin și din cauza influențelor exercitate de natură și viață, adică a întrunirilor condițiilor de trai.

Sufletul omului, eminent bun, în adevărata lui esență, s-a putut înrăi, de-a lungul veacurilor, fără însă ca ideea nevoiei de iubire, de dezinteresare și de solidaritate omenească să se piardă.

Niciodată, însă, sufletul omenească nu s-a văzut mai amenințat să cedeze ispitei răutății și egoismului ca astăzi, cînd războiul a cauzat, pe de o parte, condiții foarte aspre de viață, iar pe de alta, a scos la iveală toate patimile, toate apetiturile și toate dorințele ce nu au evadat niciodată cu atîta violență din adîncurile sufletului omenească. Bogățiile nemuncite și banii ieșiți ca din pămînt, averile făcute prin speculă și prin exploatarea celor slabi, cumsecade și cinștiți, au creat raporturi sociale din cele mai aspre și mai încordate, între oamenii făcuți să se ajute, să se iubească și să se susție unii pe alții în baza germenului inițial al lui Rousseau, de bunătate și altruism.

Pentru a vedea cît de dușmănoase sunt azi raporturile sociale și ce rol de tristă actualitate joacă astăzi egoismul și interesul personal, este suficient să privești, cu atenție, împrejur, la oameni și la modul cum aceștia se abordează și-și vorbesc.

E minie ascunsă în ochii ce se caută și necaz în privilegiile ce se studiază și pîndesc. E nervozitate și neîncredere în mîna ce se întinde și dușmănie evidentă în cuvintele ce se pronunță.

Unul se așteaptă să fie speculat, păcălit, indus în eroare, de acel cu care e nevoit să se întreție, din nevoie, și sub presiunea necesităților vieții.

Oamenii se așteaptă să fie înșelați, dar aceeași oameni nu vor să-și mărturisească, în fundul sufletului, că aceea ce îi conduce în viață și pe dinșii este o nestăpînită dorință de cîștig.

Clientul care cumpără și negustorul care vinde, proprietarul care închiriază și funcționarul chiriaș nu pun, în raporturile lor, numai dorința de a organiza convenabil pentru amîndoi o acțiune necesară și un schimb indispensabil. Și unii și alții pun ranchiună, necaz, in-

vidie, în ceea ce fac și își vorbesc, influențați cu toții de aceeași atmosferă, de lipsă de iubire și de solidaritate, ce caracterizează societățile de azi.

Aceste stări de suflet bolnăvicioase și întristătoare sunt sporite în mod fatal de legile neîndestulător meditate ale guvernanților, legi ce poartă, la rîndul lor, la bază, racila interesului personal și de partid, ce creează clase de privilegiați.

Din sentimentul de ură și de dușmănie nu pot ieși decît haosul și dezorientarea ce provoacă o profundă confuzie în judecățile ce nu mai pot distinge și fixa aceea ce se cuvine meritului și adevăratelor valori.

Acest haos și această dezorientare, incapabile de o selecționare a valorilor, aruncă pe primul plan în locurile cele mai de frunte pe politicianul lăudăros și vid și pe îmbogățitul proaspăt de război, în vreme ce merite reale și intelectualități selecte rămîn neutilizate și neînțelese, cu mîngîierea ce o dau speculațiile teoretice și încrederea în triumful, încet, dar sigur, al ideii de dreptate, de logică și adevăr.

În această nobilă mîngîiere, ce nu este însă o resemnare, se păstrează ideea înaltă a solidarității sociale și a dragostei de oameni, ce nu poate fi pricepută de mulțimea prea ocupată cu chestiunile de ordin pur material.

Deși în vremurile acestea ne găsim în fața unei înfrîngerii și a unei dureroase scăderi morale, lupta, totuși, continuă, dusă de mințile luminate ce caută, încet, cu mijloacele niciodată pripite, ale inteligenței și progresului, să facă loc sentimentului înalt al solidarității între oameni.

Speranța trebuie să existe, deoarece speranța și iluziunea sunt suportul vieții omenești.

Să privim deci cu încredere activitatea înaltă dar modestă în discrețiunea ei a spiritelor de elită de pretutindeni, ce, pe deasupra, poate, a unei generațiuni de sacrificiu, pregătește vremea cînd *omul nu va mai fi lup, față de om*.

Există o mîndrie și în suferință și durere. Și oricare ar fi această durere și această suferință, pe deasupra considerațiilor și explicațiunilor, de ordin moral și economic, spiritele nobile și calme, pot totuși să considere drept

o onoare prilejul de a pregăti, prin sacrificii personale, o viață mai rodnică, mai dreaptă și frumoasă, acelor cari au să vie după noi.

ROBIA OMULUI

Liber e omul care, neatîrnînd de nimeni, face, pe cît îl iartă puterile, numai ceea ce voiește el însuși, din propriul său îndemn. Om liber e deci cel care, din dragoste către părinții săi, către soția sa ori către copiii săi își trage de la gură, aleargă și ostenește. Liber e cel ce se leapădă de sine și aduce jertfe pentru ca să scadă suferințele altora. Jertfa de bunăvoie, de orișice fel ar fi ea, e împreună cu o mulțumire sufletească nu numai curată și adîncă, ci totodată dăinuitoare. Cel ce-o aduce se simte înălțat în gîndul său și e mulțumit de sine însuși nu numai cînd săvîrșește fapta, ci totdeauna cînd își aduce aminte că a săvîrșit-o. De mulțumirea aceasta are parte chiar și cel ce numai vrea cu tot dinadinsul fără ca să fie în stare a săvîrși fapta pornită din iubire de oameni.

Nesecat izvor de mulțumiri sufletești este iubirea de oameni, și viața e dar neprețuit pentru cel pătruns de ea.

Canon de spășire, nemaisfîrșit șir de suferințe e însă viața pentru cel ce și azi și mine e nevoit să facă ceea ce nu se potrivește cu îndemnurile inimii sale.

Jignit mereu în simțămîntul său de demnitate, cel siluit se simte înjosit, se răzvrătește și se pătrunde din ce în ce mai adînc de cel mai urît dintre simțămîntele omenești, ura, care-l dezbracă de firea omenească pe cel stăpînit de ea.

Pe cînd iubirea, de orișice fel ar fi ea, luminează viața și-o îndulcește, ura o-ntunecă, o umple de amărăciune și-o face nesuferită. Jale adîncă ne cuprinde dar cînd în căile vieții întîlnim oameni care nu-și iubesc nici părinții, nici soția și copiii, nici frații, și-nspăimîntați ne

oprim în loc când ne dăm seama că mereu se sporesc aceia în inimile cărora nu mai e loc pentru iubire.

Cum am ajuns ca din ce în ce mai mulți dintre noi să se dezbrace de firea omenească ?

Răspunsul la întrebarea aceasta-l găsim duminindu-ne asupra celor ce se petrec în furnicare.

Ne-am deprins a lua furnica drept simbol al hărniciei, al lucrării pașnice și-al lepădării de sine. Scrutînd, însă mai dinadins, ne-am încredințat că furnicile din aceleași furnicare tăbărăsc asupra furnicii din alt furnicar care, din nenorocire pentru ea, rătăcește printre ele, și vie nu mai scapă din mijlocul lor. Mai mult. Furnicile se războiesc în toată regula și învingătoarele năvălesc în furnicarul celor învinse și iau drept pradă de război nu numai proviziunile, ci și larvele, din care-și cresc apoi robi. De aici înainte apoi învingătorii nu mai muncesc și sunt atît de moleșiți, încît nu le e destul că robii ostănesc pentru dînșii, ci cer ca aceștia să le bage hrana-n gură.

„Mai și mai decît oamenii !“ vor fi zicînd unii dintre cititori.

Nu ! Nu furnicile ca oamenii, ci oamenii ca furnicile.

Porcii dau și ei năvală asupra porcului ce nu face parte din turmă și se-ncolțesc între dînșii cînd lăturile sînt puține. Giștile și curcile sar asupra celor ce nu fac parte din stol. Vulturii se bat între dînșii asupra hoitului. Nu omul, ci animalul din om se războiește, și ceea ce-l înhăitează și-l împinge spre vărsări de sînge sunt trebuințele trupești, nevoile vieții de toate zilele, care cresc în mod înspăimîntător.

Cu cît mai covîrșitoare e-n om firea animalică, cu atît mai multe și mai felurite, mai mari și mai întei-toare sunt trebuințele trupești și cu atît mai îndîrjit e-n luptă pentru existență cel stăpînit de ele.

Omul, care trăiește mai mult cu sufletul, își găsește-n sine însuși mulțumirea vieții și e cuprins de firească scîrbă-n fața celor ce asupra se împresc pe alții, propagă ura și împing spre războiri.

Azi asupraitorii sunt învinși, iar învingătorii merg mîncu asuprairile înainte, căci, vorba lui Eminescu, fie-care rîvnește la traiul din belșug pe nemuncite.

Milă să-ți fie de robul nevoit să facă ceea ce-i poruncește stăpînul, dar încă mai greu și mai înjositoare e robia celui stăpînit de propriile sale slăbiciuni, de patimi neîndurate, de neputințele sufletesti, care-l fac deopotrivă cu dobitoacele și cu fiarele.

Robia cea mai grea, din care nici grațiere, nici amnistie, nici evadare, nici războiri, nici răscumpărări nu pot să ne scape, obîrșia a toată ura sunt trebuințele, care ne fac nesățioși, ne-nvrăjbesc, ne umplu de ură și ne-mping spre vărsări de sînge.

Așa-zisa civilizațiune din zilele noastre pornește din sporirea trebuințelor omenești și tot numai prin sporirea trebuințelor poate să fie dusă mai departe.

Scurmă unii pămîntul, străbat alții mările, se zbat iar alții prin văzduh, asudă mii și mii muncind prin mine, prin fabrici, prin ateliere, și prin biurouri pentru ca să sporească bogățiile de tot felul care sunt, cu toate aceste, mereu prea puține, căci oamenii sunt din ce în ce mai nesățioși și mai întetiți.

Marea mulțime se zbuciumă chinuită de nemulțumiri și mii mor în fiecare zi de foame pentru ca numai cîțiva să-și poată trăi zilele-n îmbuibări, dar mulțumiți nu sunt aceștia.

E-nspăimîntătoare, în neîndurarea ei, stăpînirea animalului din om, și liber nu e decît omul care e stăpîn pe sine însuși.

Cel ce-și iubește deci semenii și în adevăr vrea să-i vadă trăind, potrivit cu firea omenească, în pace și în bună înțelegere, are să ostănească zi și noapte spre a-i scăpa din robia în care gem și giffie, îndrumîndu-i a se mulțumi cu cele ce sunt de neapărată trebuință pentru viețuirea omenească.

NOTE

SCRIERI ISTORICE ȘI ETNOGRAFICE

STUDII ASUPRA MAGHIARILOR

A apărut în *Convorbiri literare*, V, nr. 10, 15 iulie 1871, p. 153-159 ; nr. 11, 1 august 1871, p. 178-183 ; nr. 12, 15 august 1871, p. 196-199 ; nr. 13, 1 septembrie 1871, p. 210-216 ; nr. 14, 15 septembrie 1871, p. 227-231 ; nr. 15, 1 octombrie 1871, p. 239-243 ; nr. 17, 1 noiembrie 1871, p. 265-271 ; nr. 18, 15 noiembrie 1871, p. 292-295 ; nr. 19, 1 decembrie 1871, p. 299-308 ; nr. 20, 15 decembrie 1871, p. 323-328 ; nr. 21, 1 ianuarie 1872, p. 339-344 ; nr. 22, 15 ianuarie 1872, p. 353-357 ; nr. 23, 1 februarie 1872, p. 367-375 ; nr. 24, 15 februarie 1872, p. 387-395 ; VII, nr. 6, 1 septembrie 1873, p. 216-229 ; nr. 7, 1 octombrie 1873, p. 249-269 ; nr. 8, 1 noiembrie 1873, p. 295-310. Cuprinde : *Punct de purcedere* ; I. *O privire peste trecut* ; II. *Individualitatea maghiară* ; III. *Cultura maghiară* ; IV. *Constituțiunea maghiară* ; V. *Guvernul maghiar* ; VI. *Noi și maghiarii* : Raport psihologic ; Raport politic ; Încheiere.

Studiul se publică inițial cu titlul *Studie asupra maghiarilor* (nr. 10-14). Deschide numerele din 15 iulie 1871, 1 noiembrie 1871 și 1 octombrie 1873. În nr. din 15 noiembrie 1871 la sumar se dă *Stări...* în loc de *Studii...* În nr. din 15 februarie 1872 se precizează : „(Sfârșit)“. La reluarea tipăririi ultimei părți, *Noi și maghiarii*, în 1 septembrie 1873 se dă, în subsol, o notă explicativă pe care o reproducem. „Studiul *Noi și maghiarii* formează concluziunea unui lung articol istoric a d-lui I. Slavici intitulat *Studii asupra maghiarilor*, publicat în anul V al *Convorbirilor literare*, într-un șir de numere. Din motive însă ce pot face obiectul unui studiu separat și din alte motive personale ale autorului s-a amînat publicarea pînă acum.“

Ioan Slavici considera, înainte de a-și descoperi vocația de prozator, că studiul social constituia chemarea sa. „Studiul social — îi scrie lui Iacob Negruzzi în 27 aprilie 1871 — e elementul meu, așa putea zice atmosfera mea spirituală“ (I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare. II. „Junimea“*, București, Institutul de arte grafice „Bucovina“, 1932, p. 181).

Asupra acestei probleme revine și în scrisoarea din 7 iunie 1871. „Eu, ca jurist — îl informează pe I. Negruzzi —, ar trebui să mă ocup de politică, și în adevăr mă și ocup cu plăcere: științele socialo-politice sînt elementul meu“ (*op. cit.*, p. 183).

Studiul este elaborat la Viena, primele cinci părți, și la Oradea, ultima parte. Corespondența cu Iacob Negruzzi cuprinde informații prețioase cu privire la procesul de elaborare și condițiile de lucru. „Eu sînt silit — mărturisește Slavici în aceeași scrisoare — a mă îngriji de susținerea mea, sînt silit a pierde pe zi 4 ore de lecțiuni seci; un spirit în acest mod obosit cu greu poate produce mult — și cu atît mai cu greu bine. În darn înainte de toate e omul numai om!“.

Slavici termină introducerea și primele cinci părți ale studiului înainte de 7 iunie 1871. „M-am nizuț a fi chiar [clar] — îi scrie lui I. Negruzzi — și am devenit prea scurt. Așa s-a putut întîmpla cum că în studiul despre maghiari au intrat lucruri cari nu se țin de maghiari, și au rămas din el pe contul acestora unele căre ar fi trebuit să le ieu în considerațiune. Afară de cele două părți cari le-ați primit de la fratele Eminescu mai sînt patru: *Individualitatea maghiară, Cultura maghiară, Guvernul maghiar și Noi și maghiarii*. Din acestea, partea din urmă nu e gata“ (*op. cit.*, p. 183). Ultima parte se publică, cum am văzut, abia în 1873. Explicația pentru această întîrziere stă în faptul că Slavici este ocupat cu înființarea Societății „România Jună“ și cu organizarea serbării de la Putna din august 1871, ca apoi să părăsească Viena și să se întoarcă în ținutul natal.

Studiul este elaborat sub îndrumarea lui Eminescu, căruia se impune să-i atribuim și recunoașterea înclinației prozatorului pentru cercetările istorice și social-politice. „În fine am vorbit cu Slavici — îi scrie Eminescu lui Iacob Negruzzi în 4/16 septembrie 1870 — pentru articolele asupra ungarilor. Bietul om s-a cam descurajat, cînd a citit studiile de Xenopol, pentru că simțea că n-o să poată scrie niciodată astfel; dar asta a fost totodată impulsul de căpetenie, care-l va face să vă dea niște articole într-adevăr bine scrise și corect cugetate. Pentru asta însă și-a destinat un timp de cîteva luni — pînă la Crăciun“ (I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și ocumene literare*. I. „Junimea“, București, Institutul de arte grafice „Bucovina“, 1931. p. 314). Eminescu se referă la lucrarea lui A. D. Xenopol, *Studii asupra stărei noastre actuale*, care începe să se publice în *Convorbiri literare* la 1 martie 1870 și se continuă și în numerele

următoare. Xenopol deschide studiul cu o introducere fără titlu, după care întreprinde un excurs istoric privind trecutul poporului român, ca să trateze pe larg despre reforma instituțiilor din România. Prozatorul putea împrumuta unele sugestii din introducere și excursul istoric.

Slavici elaborează studiul, cu excepția ultimei părți, în mai puțin de un an. Eminescu îi comunică lui I. Negruzzi în 4/16 mai 1871 cuprinsul și-i trimite introducerea și prima parte. „Am copiat introducerea — scrie Eminescu — și primul articol din studiile asupra maghiarilor și vi le trimit; v-aș ruga însă, în numele lui Slavici, că orice vi s-ar părea de prisos ori rău exprimat să coregeți în deplină libertate. Studiile asupra maghiarilor sînt sfîrșite în *brouillon*, trebuiesc însă purisate“ (I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *op. cit.*, p. 320).

Informații prețioase găsim în aceeași scrisoare a lui Eminescu către I. Negruzzi și cu privire la înfățișarea exterioară a manuscrisului. „Îmi mai rămîne încă o îndoială — scrie Eminescu —: dacă veți primi părțile, înainte de-a avea o privire în întreg. V-aș fi trimis originalul, însă parte limba, ce trebuie coresă la tot pasul, parte înfățișarea exterioară a manuscriptului original mă silește să-l copiez eu și vi-l trimit parte cu parte. În caz de voiți a citi manuscriptul întreg înainte de-a tipări ceva din el, atunci îmi scrieți să vi-l trimit; înțelegîndu-se că atuncea v-ați însărcinat d-voastră cu corectura lui. Calea aleasă de mine o cred prin aceea preferabilă, pentru că oriunde s-ar ivi neînțelegeri asupra sensului, îl am pe autor aici, și-l pun sau să-mi explice pasagiile îndoiioase sau să prelucreze textul mai limpede. Introducerea a fost prelucrată de trei ori după oaltă“ (I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *op. cit.*, p. 321). I. Negruzzi acceptă propunerea poetului și tipărește studiul pe măsură ce i se trimitea de la Viena.

Eminescu face și cea dintîi caracterizare a studiului cu o perspectivă filozofică. „Venind la cuprinsul scrierii însăși — îi atrage atenția Eminescu lui I. Negruzzi în aceeași scrisoare — poate că vă va surprinde modul de cugetare din introducere. Și mie mi s-a părut că sistema creată de Slavici e cam forțată, și că omenirea nu e tocmai un organism așa de perfect, precum susține el; deși nu se poate nega cauzalitatea în istorie. În privința asta cred însă că disputele nu folosesc nimica, mai ales dacă se-ntîmplă că *toată* scrierea să fie turnată în calupul unui sistem, astfel încît, negînd calupul, se neagă ordinea internă

a scrierii însăși. Când am citit eu introducerea, mi-am adus aminte de omul lui Pascal. «*La suite des hommes — zice el — pourrait être considérée dans tous les temps et dans tous les lieux comme un seul homme qui apprendrait toujours*». Într-adevăr nu se poate ca cineva să caracterizeze mai bine și-n mai puține cuvinte : continuitatea în timp. Slavici dezvoltă ideea asta și face din ea un sistem“ (*op. cit.*, p. 321).

Editorii operei lui Eminescu trimit pentru textul transcris în franceză la opera lui Pascal, *Pensées*, fără să facă alte precizări. Fragmentul reprodus de poet se găsește însă în *Prefața* lui Pascal la o lucrare, *Traité du vide*, care n-a depășit stadiul de proiect. „*De sorte que toute la suite des hommes — se arată aici —, pendant les cours de tant de siècles, doit être considérée comme un même homme qui subsiste toujours et qui apprend continuellement*“ (*Oeuvres complètes*. Texte établi et annoté par Jacques Chevalier. Paris, Gallimard, 1957, p. 534).

Deschiderea studiului cu *Punct de purcedere* nu pare să fie nici ea străină de îndrumările lui Eminescu de vreme ce două lucrări păstrate în manuscrisele sale, una de economie politică și alta de drept, se deschid, prima cu *Punctul de vedere*, a doua cu *Punct de purcedere* (M. Eminescu, *Fragmentarium*. Ediție după manuscrise, cu variante, note, addenda și indici de Magdalena D. Vatamaniuc, București, Editura științifică și enciclopedică, 1981, p. 152—192). Când întreprind cercetări științifice la începutul activității lor scriitoricești, poetul și prozatorul își urmau profesorii de la Universitatea din Viena.

Slavici pornea în studiul său, cum arată Eminescu, de la concepția potrivit căreia omenirea se prezintă ca un organism cu o continuitate infinită în timp. „Sub omenire nu înțeleg mulțimea de oameni — își definește poziția Slavici încă din primele rinduri —, cari trăiesc astăzi pe pământ, nu generațiunea de astăzi, ci întreg lanțul de generațiuni de la aparițiunea omului pe pământ și pînă unde creațiunea, intrînd în vro nouă fază a activității sale, va nimici neamul omenesc — dacă aceasta se va întimpla vrodată“ (*volumul de față*, p. 7). Pornind de aici, Slavici își propune să urmărească continuitatea în timp a poporului ungar de-a lungul întregii sale istorii. Izvoarele pe care le utilizează în excursul istoric sînt unguerești și indică numele istoricilor, fără însă să dea informații mai amănunțite și asupra lucrărilor lor. Consemnăm numele istoricilor unguri la care trimite Slavici și schițăm un tablou al lucrărilor lor.

János Thuróczy (?—c. 1488) ; *Chronica Hungarorum* (1488) ; István Katona (1732—1811) : *Historia critica primorum Hungariae ducum* (Pesta, 1778) ; *Historia critica Regnum Hungariae* (I—XLI, Pesta, 1779—1817) ; *Epitome chronologica rerum Hungaricarum, Transsilvanicarum et Illyricarum* (I—III, Buda, 1796) ; József Benkő (1740—1840) : *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus* (Viena, 1778) ; *Transilvania* (I—II, Viena 1777—1778) ; *Milkovia sive antiqui episcopatus Milkoviensis... explanatio* (I—IV, Viena, 1781) ; János Majláth (1786—1855) : *Geschichte der Magyaren* (I—V, Viena, 1828—1831) ; István László Endlicher (1804—1849) : *Anonymi Belae regis notarii de Gestis Hungarorum liber* (Viena, 1827) ; *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana* (Sangalli, 1849) ; Mihály Horváth (1809—1878) *Magyarok története ; Monumenta Hungariae Historica Diplomataria* (I—IV, Pesta, 1857—1859) ; *A magyarok története* (I—IV, Pápa, 1842—1846). Slavici parcurge aceste lucrări și adoptă o atitudine critică față de ele. Istoricul ungar mai des folosit este Mihály Horváth, al cărui tratat se traduce și în germană, *Geschichte der Ungarn*, în două volume, și se tipărește în 1851 și 1855. Eminescu îl informează pe I. Negruzzi în 11 februarie 1871 asupra stadiului de elaborare a studiului și insistă asupra dificultăților întîmpinate în selecționarea informațiilor istorice. „Slavici lucrează mereu — arată poetul — la studiul asupra ungarilor. Greutatea cea mare e culegerea și criticarea datelor. Cum că datele culesc trebuie criticat una câte una, rezultă din împrejurarea că toate, afară de aceea că nu-s contemporane, dar sînt și scrise sub influența mindriei și a exagerării maghiare“ (I. E. Torouțiu și Gh. Caradaș, *Studii și documente literare*, I, p. 320).

Excursul istoric este întocmit cu o informație, astăzi depășită în multe privințe. Obiecția principală care i se poate face nu privește chestiunile de amănunt, ci prezentarea istoriei poporului ungar fără o încadrare și în istoria universală. Slavici reia aceste probleme în manualul său *Istoria universală*, în două volume, tipărit în 1891. Aici istoria poporului ungar este înfățișată în funcție de epocile istorice și în cadrul istoriei universale. Trecînd peste aceste observații, excursul se citește cu interes, ca o narațiune istorică, cu o galerie variată de personaje, unele cunoscute numai specialiștilor în istoria universală.

Probleme interesante pune în discuție Slavici și în legătură cu individualitatea ungară. Prozatorul împărtășește opinia potrivit căreia condițiile de viață într-o perioadă istorică îndelungată pot schimba fundamental individualitatea unui popor. Istoria poporului ungar oferea, credea Slavici, un exemplu ilustrativ în această privință. Popor nomad, ungurii devin un popor de agricultori și un factor de civilizație și cultură în centrul Europei. Exagerările în afirmarea individualității naționale, la care se referă și Eminescu în scrisoarea către I. Negruzzi, se explică, cum arată Slavici, prin situarea geografică a poporului ungar între „cele mai eterogene elemente“ (p. 42). Amenințarea cea mai mare venea din partea elementului german, superior sub raport numeric și dezvoltare economică și culturală.

Cultura ungară este prezentată prin valorile sale recunoscute și în afara hotarelor țării, cum sînt creațiile literare ale lui Dániel Berzsenyi, Sándor Petőfi, Mihály Vörösmarty, József Eötvös. Unele opinii ale lui Slavici privind cultura ungară se impun să fie amendate ca nefiind în spiritul realităților istorice. Un popor mic, cu mijloace materiale restrinse, nu poate fi comparat cu un altul, cu o economie dezvoltată și cu vechi tradiții în cercetarea științifică. Nu este însă mai puțin adevărat că profesorii de la Universitatea din Budapesta, la care se referă Slavici și în alte scrieri ale sale, nu se recrutau pe criterii profesionale și nu se consacrau cercetării științifice. Slavici oferea la acea dată, dincolo de asemenea constatări, cel mai complet tablou asupra culturii ungare dinainte de 1871.

Examinarea vieții politice din Ungaria din perspectiva desfășurării evenimentelor istorice conduce și ca la constituirea unui tablou ce reține atenția prin bogăția de informații. Slavici insistă, pe bună dreptate, asupra politicii Curții din Viena privind menținerea Ungariei într-un „*hinterland*“. Purtătorii capitalului austriac, cu preponderență evrei, ocupă funcțiile vitale ale statului ungar. Slavici folosește pentru evrei termenul „jidani“, ca în tratatele din care își extrage informațiile, și cum circula în presa vremii. Prozatorul vorbește ca un martor ocular de exploatarea nemiloasă a țărănimii ungare. Țăranul ungar, supus unei duble exploatare, a administrației de stat și a marilor latifundiari, prin arendașii lor, nu manifesta interes, pe bună dreptate, pentru munca agrară, și se îndrepta spre meserii ferite de multe asemenea servituți.

Viața politică a poporului ungar este înfățișată de Slavici ca o luptă dramatică, desfășurată în cursul veacurilor pentru apărarea ființei naționale amenințate de germanism. Dacă această luptă era legitimă, tot așa de legitimă era și lupta popoarelor de sub stăpînirea ungară pentru apărarea ființei lor naționale.

Guvernele de la Budapesta și de la Viena invocau, cum arată Slavici, o presupusă amenințare din partea românilor cu privire la întemeierea unei „Dacoromânii“, care să se întindă de la Marea Neagră pînă la Tisa și mai departe. Ideea aceasta s-a născut la Curtea din Viena, cum se desprinde din scrisorile schimbate între Iosif II, împăratul Austriei și Ecaterina II, împărăteasa Rusiei țariste, în septembrie-noiembrie 1782 (*Joseph II und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel. Herausgegeben von Alfred Ritter von Arneth, Wien, Wilhelm Braumüller, 1869, p. 153—154, 172*). Amenințarea „dacoromânismului“ servea Curții din Viena ca o justificare a politicii sale privind stăpînirea sa asupra Transilvaniei și Bucovinei și a extinderii acestei stăpîniri și dincoace de Carpați. Teza aceasta este îmbrățișată și de guvernele de la Budapesta și formează unul din argumentele principale în justificarea politicii lor represive față de românii transilvăneni.

Problema amenințării Imperiului Austro-Ungar de slavii de nord și de slavii de sud este prezentată de Slavici pe baza tratatelor din care își extrage informațiile. Atît Imperiul Austro-Ungar cît și Imperiul țarist erau împotriva constituirii de state independente la granițele lor. Politica aceasta formează și obiectul principal al întrevederii dintre Franz Joseph, împăratul Imperiului Austro-Ungar și Alexandru II, împăratul Rusiei țariste, de la Reichstadt, din 28 iunie/8 iulie 1876. Acordul încheiat între cei doi împărați prevede, între altele, că nu trebuia să se îngăduie formarea unui mare stat slav în Balcani (Emil Diaconescu, *Acordul de la Reichstadt (1876) și Tratatul de la Budapesta (1877)*, București, Monitorul oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1943, p. 25-48, 68-69). Acordul de la Reichstadt consemna într-un document oficial o orientare politică mult mai veche. Slavici are meritul de-a fi atras atenția asupra ei cu cîțiva ani înaintea semnării documentului oficial. Înapoierea culturală a popoarelor slave din granițele Imperiului Austro-Ungar se explica prin sistemul de exploatare la care erau supuse. Situația cea mai grea o avea poporul bulgar, supus stăpînirii otomane. Avem motive, o dată mai mult, să nu fim

de acord cu unele expresii folosite de prozator, chiar dacă le preia din tratatele din care își extrage informațiile. Prevederile acordului de la Reichstadt prezintă pentru discuția noastră mare însemnătate. Se explică mai bine atitudinea ostilă a guvernelor de la Budapesta, cum vom arăta mai departe, față de România pentru proclamarea independenței de stat și participarea la războiul ruso-româno-turc din 1877—1878.

Curtea din Viena și oamenii politici din Ungaria încheie Pactul dualist din 1867, ca urmare a înfringerii armatelor austriece în războiul cu Prusia și Italia din 1867. Pactul dualist se încheie între burghezia și aristocrația austriacă și moșierimea ungară, spirijinită de elemente din marea burghezie și era chemat să asigure guvernelor austriece și ungare egalitatea de drepturi în viața politică. Dualismul ținea, scrie G. Bariț, ca naționalitățile de „peste riul Leita să fie supuse germanilor, iar cele de dincoace maghiarilor două popoare domnitoare și opt supuse ascultătoare, două limbi suverane și opt aruncate după ușă” *Părți alese din istoria Transilvaniei*, III, Sibiu, 1891, p. 393). Guvernele ungare trec prin Dietă, îndată după încheierea Pactului dualist, o serie de legi îndreptate împotriva „naționalităților”. Mai importante prin consecințele politice pentru românii din Transilvania sînt două din ele — *Legea pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria și Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților* — sancționate amîndouă în decembrie 1868. Unirea Transilvaniei cu Ungaria se decreta fără consultarea populației, iar cea de-a doua lege decreta că în Ungaria exista numai „o națiune, națiunea ungară unitară și indivizibilă”. Legea prevedea că se acordau drepturi „naționalităților”, ca folosirea limbii române în administrație, în „măsura posibilului” („*a lehetőségig*”). Se deschidea astfel calea spre neasemuite abuzuri, atît guvernului, cît și aparatului administrativ. Slavici se ocupă de această prevedere din *Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților și în Lumea prin care am trecut* (*Opere*, IX, p. 230).

Noi și maghiarii, ultima parte a studiului, poate fi privită ca o lucrare independentă, cum se precizează în nota redacțională, prin reluarea multor probleme analizate în capitolele precedente. Considerațiile istorice, economice și politice le înfîlmim și aici, cu deosebirea că acum se întreprinde și studiul comparativ al stărilor din Ungaria și din România. Situația precară economică și culturală a românilor de sub stăpînirea austro-ungară, ca de altfel și a celorlalte „naționalități” se

explica prin politica de maghiarizare care secătua resursele financiare ale țării. Prozatorul susține că Ungaria se afla în regres evident prin această politică, în vreme ce România se găsea pe drumul afirmării în plan economic, cultural și politic. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor istorice confirmă această previziune a prozatorului, un tînăr, la acea dată, de 24 de ani, la începutul activității sale scriitoricești.

Contribuția remarcabilă din această parte a studiului o constituie prezentarea comparativă a limbii române și maghiare, a creației populare și a literaturii culte. Multe din observațiile sale ar putea servi și filologilor prin interpretarea competentă a interferențelor lingvistice și culturale dintr-o conviețuire comună în cursul veacurilor.

Slavici reia unele din problemele expuse în *Studii asupra maghiarilor*, cum am mai arătat, în scrierile sale de mai tîrziu. Politica de maghiarizare în liceul german din Timișoara este prezentată și în *Lumea prin care am trecut* (*Opere*, IX, p. 217—222). Poezia despre Kossuth, din care citează (v. p. 137) o comentază în aceeași scriere memorialistică, în acest context și cu semnificații mult mai largi sociale și politice (*Idem*, p. 211—212). Limba română și creația populară și cultă sînt prezentate și în monografia *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina*, din 1881 (*Opere*, XIII, p. 539—557, 726—740). De altfel Slavici folosește în monografie și armătura științifică din studiul din 1871—1873.

Studii asupra maghiarilor este o lucrare elaborată de Slavici pe baza culturii sale generale și a utilizării cîtorva tratate din istoriografia ungară. Marea majoritate a considerațiilor prozatorului se întemeiază pe experiența sa de viață și reprezintă observațiile unui martor ocular al vieții social-politice din Imperiul Austro-Ungar la numai cîțiva ani după încheierea Pactului dualist în 1867. Importanța acestor considerații stă și în faptul că vin din partea unuia dintre cei mai mari scriitori ai literaturii noastre. Nu este însă mai puțin adevărat că unele din aceste considerații ne apar, din perspectiva zilelor noastre, ca exagerări, interpretări unilaterale, uneori și într-o terminologie nepotrivită.

Slavici expune, paralel, istoria poporului ungar și „psihologia” poporului ungar. Expunerea istorică se susține, cum am văzut, pe informația de care dispunea la acea dată, în multe privințe astăzi depășită prin noile cercetări, îndeosebi în arheo-

logie, pe care prozatorul nici nu le pomenește. Erorile sale sînt nu atît ale lipsei de informație cît mai ales ale stadiului cercetărilor istorice. Este suficient să amintim că și A.D. Xenopol își începe tot acum studiile istorice. De altfel Slavici însuși manifestă rezerve față de izvoarele istorice pe care le folosește și deplînge lipsa de informații documentare pentru unele epoci istorice (p. 26—27). Problema „psihologiei“ poporului ungar este expusă de Slavici în spiritul școlii lui M. Lazarus și H. Steinthal, fondatorii, la jumătatea secolului trecut, ai unei noi discipline științifice, *Völkerpsychologie*, care se bucura de mare trecere în anii cînd prozatorul își făcea studiile universitare. Noua disciplină științifică lua în considerare în definirea „psihologiei“ unui popor toți factorii: spirituali, geografici, economici, politici. Slavici procedează în felul acesta, însă supralicitează „asiatismul“. Viziunea asupra popoarelor din Asia este unilaterală. Slavici este în contradicție cu sine însuși. Prozatorul este un mare admirator al culturii chineze și indiene și insistă în repetate rînduri asupra „confucianismului“, care propagă spiritul de toleranță și conviețuirea pașnică dintre oameni (*Opere*, IX, p. 242, 294, 597, 620).

Guvernele de la Budapesta fac, după încheierea Pactului dualist, din politica de maghiarizare politică de stat. Ocupă un loc important în această politică instituțiile culturale și îndeosebi cele de învățămînt. Acestea făceau pregătirea „clasei culte“ ungare, care se forma, în general, din aristocrația și burghazia ungară și din elementele maghiarizate din rîndul „naționalităților“. Slavici relevă faptul că aceste elemente maghiarizate ocupau posturi în învățămînt pe toate treptele, de la licee pînă la universitate. Prozatorul pomenește în memorialistică și de profesorii săi de la Universitatea din Budapesta. „Între profesorii mei — scrie Slavici — nu era nici unul ale cărui lecțiuni puteam să le ascult cu plăcere. Unul singur, un evreu de altminteri simpatic, vorbea bine limba maghiară; ceilalți, Hoffmann, Kautz, Wenzel, își țineau lecțiunile într-o limbă în toate privințele pocită, încît îmi era oarecum rușine să-i ascult“ (*Idem*, p. 227). Politica de stat ungară îngrădea sever dezvoltarea instituțiilor „naționalităților“, încît intelectualitatea acestora nu-și putea face pregătirea decît în cele maghiare. Slavici insistă în repetate rînduri asupra consecințelor acestei politici culturale pentru „naționalități“. Prozatorul arată, cum vom vedea mai departe (p. 724), că și din rîndul românilor

se formează, sub presiunile guvernelor de la Budapesta, o „partidă română“ guvernamentală, care însă nu este sprijinită de masele populare. Politica de maghiarizare deschidea cîmp larg de exploatare elementelor neproductive, indiferent de naționalitate și sărăceau și populația maghiară productivă. Elementele exploatare aveau tot interesul să mențină sistemul de guvernare cu instituțiile sale. Slavici întreprinde aici un prim examen asupra acestui aspect, ca să revină la el, mai tîrziu, și în alte studii și în numeroase articole publicate în cursul anilor.

Politica de stat a guvernelor de la Budapesta se ducea și prin maghiarizarea toponimiei, a onomasticii și a terminologiei administrative și tehnice. Latinismul unor intelectuali transilvăneni nu este decît o reacțiune împotriva politicii de maghiarizare. Din această perspectivă critică și orientarea învățămîntului în cele cîteva licee din Transilvania cu limba de predare română (p. 145).

Slavici își elaborează studiul cu întreruperi și probabil că nu păstra o copie după textul trimis *Convorbirilor literare*, revista ieșeană. Ne-am explica în felul acesta unele afirmații contradictorii. Prozatorul susține, de pildă, că Ungaria „nu a fost nicicînd un factor de oarecare însemnătate în viața Europei“ (p. 24), ca mai departe să scrie că ea „ocupă loc între cele dintîi state în Europa“ (p. 35). Slavici utilizează termenul „princitate“, nepotrivit pentru epoca istorică la care se referă. Transilvania și-a păstrat autonomia în tot cursul istoriei și a fost încorporată la Ungaria prin Pactul dualist din 1867. Conștiința unității de neam și apoi conștiința națională s-au manifestat permanent în lupta poporului nostru pentru libertate și unitate națională.

Studiul este primit rău de presa oficială maghiară, cum se desprinde din articolul lui Slavici *Politețea maghiară*, publicat în *Albina* în 2/14 septembrie 1873 (nr. 67, p. 2-3). Prozatorul critică, drept răspuns, politica guvernelor maghiare privind interzicerea folosirii limbii române în instituții și în actele oficiale. Asupra acestor aspecte insistă și în *Lumea prin care am trecut*, la o distanță de jumătate de secol (*Opere*, IX, p. 245-256).

Slavici încheie în *Studii asupra maghiarilor* examinarea situației economice, culturale și politice cu o întrebare ce trebuia să și-o pună autoritățile asupra ungare. „Și ce vor face, încotro vor merge maghiarii dacă va veni o zi mare, un mo-

ment ce decide asupra soartei popoarelor?“ Desfășurarea ireversibilă a evenimentelor istorice duce, cum prevestea prozatorul, la prăbușirea Imperiului Austro-Ungar și la crearea, pe ruinele sale, a statelor naționale.

CRIȘENII NOȘTRI STUDIU SOCIAL

A apărut în *Revista contemporană*, IV, nr. 6, iunie 1876, p. 479—501; nr. 7, iulie 1876, p. 73—77; nr. 8, august 1876 p. 152—155. Se specifică: „Va urma“. Se întrerupe publicarea, prin sistarea apariției revistei.

Colaborarea lui Slavici la *Revista contemporană*, o publicație antijunimistă, ar putea să surprindă. B.P. Hasdeu publică aici, în nr. 7 din 15 februarie 1876, farsa *Al doilea rămășag*, care stârnește mari supărări în rindul junimiștilor. Poezia este citită la „Junimea“ în lectura excelentă a lui Eminescu și V. Pogor stăruie ca ea să fie publicată în revista ieșeană (I. Negruzzi, *Amintiri din „Junimea“*, București, Editura „Viața românească“, 1921, p. 137-141). Slavici ia cunoștință de farsă îndată după publicarea ei. „Grăbesc a te încunoștiința — îi scrie lui I. Negruzzi în 4/16 februarie 1876 — că Hasdeu iarăși ne-a făcut o poză proastă. Poezia *La noi*, semnată «Călescu» e un caraghioslic, pe care l-a făcut el. Mă iartă, dar nu înțeleg ușurința «Junimei». Poezia aceasta este într-adevăr superlativul gogomăniei. Ei bine! Nu e nime în «Junimea», care să cunoască «Deșteaptă-te române»?! În sfârșit — să ne gătim de luptă“ (I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, II. „Junimea“, p. 275).

Cîteva luni mai tîrziu îl vedem pe Slavici colaborator la publicația antijunimistă. Explicația stă în faptul că *Revista contemporană*, înființată în 1 martie 1873, fuzionează în iunie 1876 cu *Revista literară și științifică*, cu o apariție scurtă (15 februarie — 15 mai 1876) și în locul lor iese *Revista contemporană literară și științifică* cu începere din 1 iulie 1876. Orientarea ei nu se schimbă, însă în Comitetul de redacție intră și M. Kogălniceanu cu care Slavici tocmai tipărise broșura *Răpirea Bucovinei*. În Comitetul de redacție intră și prieteni apropiați ai prozatorului: I. A. Lapedatu, Ștef. C. Michăilescu, Ronetti Roman, N. Scurtescu.

Slavici considera nimerit să dea *Revistei contemporane* un „studiu social“, care nu-l angaja în nici un fel față de orientarea publicației. Cum era și secretar al Comisiei documentelor istorice își propunea nimerit să facă o demonstrație prin examinarea critică a unor izvoare istorice, puțin accesibile cercetătorilor din România.

Slavici întreprinde o cercetare comparativă a stărilor topografice și etnografice din Ungaria spre a defini poziția ocupată de românii de sub stăpînirea austro-ungară. Studiul comparativ al datelor se face pe baza lucrărilor lui Karoly Keleti (1833—1892): *Hazának és népe a közgazdaság és társadalmi statisztika szempontjából* (Pesta, 1871); Elek Fényes (1807—1876): *Statistik des königreichs Ungarn* (I—II, Pesta 1843—1844), *A török birodalom, léírása történeti, statisztikai és geographiai tekintetben* (Pesta, 1854); Adolf Ficker (1816—1880): *Bevölkerung der Österreichischen Monarchie in ihren wichtigsten Momenten statistisch dargestellt* (Gotha, 1860). O importanță deosebită prezentau conscripțiile bisericești. Asupra acestui aspect insistă în articolul *Crișenii* (publicat mult mai tîrziu, în 1923) de care ne ocupăm mai departe.

Slavici păstrează, în general, numirile toponimice în forma din lucrările celor trei cercetători unguri. Noi respectăm textul prozatorului, cum procedăm și în *Studii asupra maghiarilor*, însă le dăm în indice în forma din documentele noastre.

Slavici prezintă Ungaria ca un „complex de țări“, cu individualitate proprie și fără „nici o legătură organică între ele“ (p. 197). Prozatorul oferă un tablou asupra politicii guvernelor de la Budapesta, prin care încerca să unifice aceste „țări“ pe cale administrativă. Granița militară, prezentată și ea ca „țară“ deosebită, se constituie între 1762—1768 și se întindea din ținutul Năsăudului pînă în Banat. Populația era militarizată și avea menirea printre altele să pună stavilă băjenirii țărănimii transilvănene în Moldova și Țara Românească. „Se înființează, astfel, între anii 1762—1765, două regimente de graniță românești, unul în părțile Năsăudului și altul în partea sudică, din Hațeg pînă în Țara Birsei și trei regimente secuiești, cuprinzînd întreaga regiune răsăriteană, făcînd legătura între regimentele românești. Acestea sînt completate cu alte două regimente înființate în Banat între 1764—1768, unul româno-iliric și altul germano-bănățean“ (*Din istoria Transilvaniei*. I. București, Editura Academiei

Republicii Populare Române, 1960, p. 172). Organizarea graniței militare era chemată să servească și politicii centraliste a Curții din Viena și propagandei catolice, prin care urmărea să realizeze unitatea Imperiului Habsburgic.

Studiul comparativ al datelor înscrise în statisticile lui Keleti, Fényes și Ficker demonstrează falsurile operate în recensămintele oficiale. Unul din aceste falsuri îl constituia și trecerea evreilor între unguri. Slavici numește, ironic, falsurile operate în statisticile oficiale — „slăbiciunea patriotică“ (p. 206).

Concepția lui Slavici cu privire la „stările etnografice“ este cea întâlnită și în studiul anterior. Tipologia este definită și aici în funcție de zonele geografice.

Observațiile mai interesante sînt cele privitoare la moți, pe care îi caracterizează ca oameni trăind în condiții grele de viață, bine dezvoltăți fizic, aspri („trainici și răi la fire“), întreprinzători și practicînd meserii care îi puneau în legătură cu toate țărgurile din Transilvania și Ungaria. „Moțul negustorește cele mai deosebite lucruri «de la cute pînă la secure» și viața sa «e atît de bogată, încît s-ar putea vorbi o viață întreagă despre ea»“. Mai tîrziu Slavici ia apărarea moșilor în conflictul cu administrația maghiară, iar aceștia îi vor trimite, ca recunoștință, un album cu sute de semnături (*Opere*, XIII, p. 223-239, 629).

Problema primelor așezări ale oamenilor stă de multă vreme în atenția cercetătorilor, fără să se ajungă la un punct de vedere unanim acceptat. Slavici susține că locurile preferate pentru noile așezări sînt dealurile, în apropierea riurilor. Șatele sînt, în adevăr, mai dese în regiunile deluroase.

Slavici reia prezentarea românilor de sub stăpînirea austro-ungară în funcție de zonele geografice în studiul *Românii din Ardeal*, din 1910 (*Opere*, XIII, p. 279-293).

NUMISMATICA ROMÂNĂ

PRELEGERE PUBLICĂ A D-LUI D. STURDZA

A apărut în *Timpul*, III, nr. 13, 18 ianuarie 1878, p. 2.

Conferința lui Dimitrie A. Sturdza despre numismatică se ține la Ateneul Român în 14 ianuarie 1878. Asistă la conferință un public numeros atras probabil atît de personalitatea omului politic liberal cît și de ineditul subiectului. Conferința

se publică în revista *Globul* în aprilie 1878 (nr. 33, 15 aprilie 1878, p. 517-520; nr. 34, 28 aprilie 1878, p. 533-539) și în volum tot în 1878. D. A. Sturdza întocmește și *Bibliografia numismaticii române*, pe care o tipărește în *Analele Societății Academice Române* (Tomul XI. Sesiunea 1878. Secțiunea I. Partea administrativă și dezbaterile, București, 1878, p. 105-164). Se dă și un extras în anul următor.

D. A. Sturdza insistă în deschiderea conferinței sale asupra importanței numismaticii, ca disciplină auxiliară a istoriei și prezintă monedele din domniile domnitorilor moldoveni din anii 1355—1666 și domnitorilor munteni din anii 1360—1714. Slavici se oprește la aspectul narativ al conferinței și omite să prezinte succesiunea domnitorilor moldoveni și munteni și să descrie monedele din timpul lor. Informațiile privind darurile oferite cîntăreței de locuitorii unei insule din Oceania sînt inexacte. D. A. Sturdza arată că i s-au dat 3 porci, nu 4, 23 de curcani, nu 13, 5000 nuci de cocos, nu cinci sute și mii de portocale, de lămii și banane, fără alte precizări. Este posibil ca D. A. Sturdza să fi operat aceste modificări la tipărirea conferinței sale.

Contribuția lui Gheorghe Săulescu în domeniul numismaticii este consemnată de D. A. Sturdza în *Bibliografia numismaticii române* (București, Tipografia Societății Academice Române, 1879, p. 36-37).

E P O C A F A N A R I O Ţ I L O R

DOCUMENTE ISTORICE ADUNATE DE EUDOXIE HURMUZAKI

Tom. VI. 1700—1749 și Tom. VII. 1750—1818

A apărut în *Convorbiri literare*, XII, nr. 9, 1 decembrie 1878, p. 325—333; nr. 10, 1 ianuarie 1879, p. 345—354; nr. 11, 1 februarie 1879, p. 396—406. Cuprinde: I. *Impărăția Otomană în veacul XVIII*; II. *Fanarioți în Moldova și Muntenia*; III. *Oltenia și Bucovina*; IV. *Românii din țările căzute sub stăpînirea habsburgică*. Deschide numărul din 1 ianuarie 1879. Este reprodus în *Timpul*, III, nr. 268, 6 decembrie 1878, p. 2—3; nr. 272, 12 decembrie 1878, p. 2—3; nr. 274, 14 decembrie 1878, p. 2—3; IV, nr. 5, 9 ianuarie 1879, p. 2—3; nr. 7, 11 ianuarie 1879, p. 2—3; nr. 30, 9 februarie 1879, p. 3; nr. 36, 16 februarie 1879 p. 2; nr. 51, 6 martie 1879, p. 3; nr. 53, 8 martie 1879, p. 3; nr. 54, 9 martie 1879, p. 2; nr. 55, 10 martie 1879, p. 2.

Comisia documentelor istorice se constituie în noiembrie 1874 și se formează din M. Kogălniceanu, Al. Odobescu, D. A. Sturdza și Th. Rosetti. B. P. Hasdeu refuză să participe la lucrările ei. Comisia își asumă sarcina să editeze cele aproape 6 000 de documente copiate de Eudoxiu Hurmuzaki, în marea lor majoritate din arhivele din Viena. Patriotul bucovinean încetase din viață în februarie 1874 și documentele rămăseseră în păstrarea familiei sale, la Cernăuți. T. Maiorescu, ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, le preia de la familie în 7 aprilie 1874. Documentele priveau o lungă epocă istorică (1218—1818) și erau redactate în germană, latină și italiană, câteva în franceză și maghiară, puține în românește. Comisia îl numește pe Slavici secretar al ei, trecînd în seama sa răspunderea pentru tipărirea documentelor. Deși nu avea pregătire universitară de istoric, Slavici era cunoscător al acestor limbi, spirit ordonat și cu mare aplicare la travaliul editorial (D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, p. 181-193).

Comisia documentelor istorice tipărește prima lucrare, *Răpirea Bucovinei, după documente autentice*, în aprilie 1875. Expune aici, cu extrase din documentele copiate de Eudoxiu Hurmuzaki, politica Austriei față de Moldova și mijloacele folosite de Curtea din Viena pentru anexarea Bucovinei în 1775. Broșura este întocmită de M. Kogălniceanu și I. Slavici și se tipărește și în franceză. Politica anexionistă a Austriei este caracterizată de M. Kogălniceanu în prefață în termeni fără echivoc. „Lucrarea sa de cotropire cea mai favorită — se arată aici —, care nu o expunea la nici un rezel, la nici o greutate internațională, pe care o urmă și în timp de rezel și în timp de pace, și să o spunem — o urmează și astăzi — era strămutarea hotarelor, prin înaintarea pajurilor imperiale“ (*Răpirea Bucovinei, după documente autentice*, București, 1875, p. VI). Broșura era pregătită ca răspuns la hotărîrea Curții din Viena de-a sărbători împlinirea unui secol de la anexarea Bucovinei. Este trecut în Bucovina de Eminescu în octombrie 1875 și difuzată în timpul „serbării seculare“. Administrația austriacă dispune confiscarea broșurii însă nici o autoritate din lume nu mai putea împiedica circulația ei.

Tipărirea colecției lui Eudoxiu de Hurmuzaki se deschide cu *Documente privitoare la istoria românilor. Volumul VII. 1750—1818* (București, Din Stabilimentul de arte grafice Socec,

Sander & Teclu, 1876) și se continuă cu *Documente privitoare la istoria românilor. Volumul VI. 1700—1750* (București, Din Stabilimentul pentru artele grafice Socec, Sander & Teclu, 1878). Din această colecție, Slavici mai editează încă 10 volume (T. Bălan, *Eudoxiu Hurmuzaki și colecția sa de documente, Anuarul Institutului de istorie națională*, X, Cluj, 1945, p. 223-256). Slavici tipărește și tratatul lui Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, în cinci volume, între 1878 și 1888, și traducerea primului volum, făcută de Eminescu, 1879. Slavici însuși traduce volumele II și III pe care le tipărește în 1900. Volumele IV și V nu sînt încă traduse.

Slavici pune domnia fanarioților în legătură cu starea de decădere militară, economică și politică a Imperiului Otoman. Poziția geografică a Moldovei și Munteniei și contextul politicii internaționale nu-i îngăduiau să le stăpînească prin ocupație militară. Fanarioții sînt trimiși să ocupe tronul Moldovei și Munteniei, ca oameni de încredere, deși erau cunoscuți la Poartă ca „niște slugi viclene“. Slavici demonstrează, în lumina documentelor, că fanarioții erau expresia descompunerii societății turcești. Ocuparea tronului Moldovei și Munteniei era pentru fanarioți o „întreprindere îndrăzneată“, iar administrația introdusă de ei „o companie de exploatare publică“.

Regimul fanariot este înlocuit de mișcarea lui Tudor Vladimirescu, însă relele care apăsau țara nu se explicau prin faptul că pe tron nu se aflau domni pămînteni. „Originea relelor se afla în structura economică și socială înapoiată, în dominația otomană care secătua resursele țării și în regimul capitulațiilor care constituia o piedică în dezvoltarea Moldovei și Țării Românești“ (*Istoria României*, III, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 721).

Expunerea lui Slavici asupra documentelor din cele două volume se impune atenției prin viziunea de ansamblu asupra istoriei universale și prin buna sistematizare. Considerațiile sale au ca obiectiv principal definirea poziției diplomației europene în „chestiunea orientală“. Mai interesantă este, fără îndoială, relevarea politicii Imperiului Habsburgic, prudentă și contradictorie, după cum dictau considerentele strategice. Imperiul Habsburgic spera să realizeze unitatea sa prin catolicism, peste individualitatea națională a popoarelor de sub stăpînirea sa. Această politică va fi infirmată de dezvoltarea evenimentelor istorice.

SOLIDARITATEA ROMÂNĂ

A apărut în *Tribuna*, I, nr. 83, 26 iulie/7 august 1884, p. 329 ; nr. 85, 28 iulie/9 august 1884, p. 337—338 ; nr. 88, 1/13 august 1884, p. 349—350 ; nr. 91, 4/16 august 1884, p. 361—362 ; nr. 95, 10/22 august 1884, p. 377—378 ; nr. 99, 15/27 august 1884, p. 393—394. Nesemnăt.

Solidaritatea românilor din Imperiul Austro-Ungar se manifestă în plan politic prin hotărâri de-o importanță majoră în 1881. Conferința alegătorilor români, care se ține la Sibiu în 12—24 mai, 1881, hotărăște unificarea celor două partide politice — Partidul Național Român din Transilvania și Partidul Național al românilor din Banat și Ungaria, amândouă din 1869 — și întemeierea Partidului Național Român, care va reprezenta românii din Regatul Ungar pînă la prăbușirea Imperiului Austro-Ungar în 1918. Conferința Națională din 1881 nu izbuteste însă să adopte și o tactică unică în lupta politică. Se menține, astfel, *activismul*, pentru românii din Banat și Ungaria, prin participarea la alegeri și la lucrările Parlamentului, și *pasivismul*, pentru românii transilvăneni, prin ne-participarea la alegeri și lucrările Parlamentului, ca formă de protest împotriva unirii Transilvaniei cu Ungaria, fără consultarea populației. Situația aceasta se menține și la Conferința Națională a alegătorilor români ținută la Sibiu în mai 1884. Se recunoaște însă că *activismul* nu conducea la rezultatele așteptate. Guvernele ungare găsesc suficiente mijloace să împiedice pătrunderea în Dietă a reprezentanților populației românești. Conferința națională a alegătorilor români ținută tot la Sibiu în mai 1887 adoptă *pasivismul* ca tactică unică în lupta politică. Conferința hotărăște să întocmească și un *Memorand* care să fie prezentat Curții din Viena, cu revendicările românilor. Conferința îi alege pe G. Bariț, președinte al Partidului Național Român și pe Slavici, secretar (D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, p. 282-293).

Pornind de la hotărârile Conferinței Naționale din 1881 reafirmate în Conferința Națională din 1884, Slavici oferă o privire retrospectivă asupra momentelor mai importante din istoria românilor de sub stăpînire austro-ungară în care se manifestă solidaritatea națională. O atenție deosebită se impune să se acorde epocii 1860—1867. Armatele imperiale suferiră în vara anului 1859 înfrîngerii grave la Magenta (4 iunie) și Solferino

(24 iunie). Concomitent cu victoriile armatei franceze și Sardiniei se răscură și ducatele Parma și Modena, de sub stăpînire austriacă. Se așteptau mari mișcări și în provinciile din imperiu. Înfrîntă pe cîmpul de luptă, cu finanțele ruinate și speriată de-o nouă mișcare revoluționară, ca cea din 1848, Austria se vede silită să treacă de la regim absolutist, inaugurat în 1850, la un regim „liberal”. Diploma împărătească din octombrie 1860, la care Slavici se referă și în alte articole ale sale, proclamă egalitatea cetățenilor în fața legilor, garantează libertatea religioasă, impune obligația generală în a presta serviciul militar și a plăti impozitele. „Împrejurările în care acest dar a fost acordat — scria K. Marx în 23 octombrie 1860 — și minile care l-au oferit îi imprimă mai curînd un caracter de subterfugiu decît de concesiune sinceră [...]. De altfel, analele istoriei nu oferă exemple din care să reiasă că ar fi existat monarhi care să-și fi îngădit propriile lor privilegii și să fi cedat în fața revendicărilor poporului alt fel decît sub o puternică presiune din afară, după cum nu există cazuri ca ei să-și fi respectat cuvîntul atunci cînd aveau posibilitatea de a-și încălca, fără teamă de răspundere, jurămintele și promisiunile” (K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 15, București, Editura Politică, 1963, p. 199). Cuvintele lui Marx se vor adevăra nu peste multă vreme.

Diploma împărătească din 1860 înscrie la punctul întii că dreptul de a da legi, a le modifica și abroga se exercita de împărat, dar „numai cu conlucrarea dietelor legal întrunite”. Românii se întrunesc la Sibiu în 1—4 ianuarie 1861, într-o mare conferință națională și decretează națiunea română „națiunea politică independentă de celelalte națiuni”. Curtea din Viena, speriată de mișcarea de afirmare a „naționalităților”, dă în februarie 1861 o Patentă împărătească prin care caută să tempereze prevederile Diplomei împărătești din 1860. Dieta Transilvană se întrunește la Sibiu în 1 iulie 1863 și românii trimit cel mai mare număr de deputați. Dieta votează un mare număr de legi, între care două de mare însemnătate pentru români — *Articol de lege despre efectuarea egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunilor ei și Articolul de lege privitor la întrebuintarea celor trei limbi ale țării în comunicațiunea politică oficială*. Potrivit acestor legi, românii încetau de-a mai fi națiune tolerată, se recunoștea egalitatea confesiunilor, iar limba română urma să se introducă în administrația de stat unde românii formau populația majoritară (V. Moldovan, *Dieta Ar-*

dealului din 1863—1864, Cluj, Tipografia Națională S. A., 1932, p. 25, 42, 83). Românii transilvăneni cuceresc drepturi pe care nu le vor mai avea niciodată sub stăpînirea împărătească. Pactul dualist încheiat în 1867 între Austria și Ungaria pune capăt regimului „liberal“.

Slavici se oprește pe larg la acest moment din istoria românilor transilvăneni și spune că Dieta Ardealului era constituită ilegal. Avea în vedere faptul că Transilvania fusese alipită la Ungaria în urma Revoluției din 1848. De altfel, deputații maghiari refuză să participe la lucrările ei (Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 350-353).

Constituirea dietelor provinciale lasă să se întrevadă posibilitatea organizării Imperiului Habsburgic pe baze federaliste, în care fiecare „naționalitate“ să se bucure de drepturi egale în fața Curții din Viena. Aici stă și explicația deselor referiri din articolele lui Slavici la încrederea în împăratul și la măsurile care se așteptau de la el în sprijinul revendicărilor popoarelor oprimate de sub stăpînirea austro-ungară. Așteptările acestea vor fi înșelate, cum am mai arătat, prin atitudinea Curții din Viena față de *Memorandumul* românilor din 1892.

Solidaritatea română este privită de Slavici într-un cadru larg în care include România. Se explică de ce ia în considerare întreaga populație românească de 10—11 milioane de locuitori, din care peste trei milioane trăiau în Imperiul Austro-Ungar, ca să o raporteze la populația ungară.

Slavici ia atitudine împotriva teoriei lui Robert Roesler (1840—1881) potrivit căreia romanii s-ar fi retras în sudul Dunării în secolul al III-lea și că românii s-au format aici, de unde au trecut în nordul Dunării în secolul al IX-lea. Julius Jung (1851—1910), istoric austriac, profesor la Universitatea din Praga și membru corespondent al Academiei Române, este unul din cei mai însemnați cercetători străini care se ocupă de istoria poporului român. Studiul său, *Roemer und Rumänen in den Donauländer*, se tipărește la Innsbruck în 1877 și în el combate teoria lui Roesler cu argumente istorice și etnografice. Dintre lucrările sale mai amintim *Die Anfänge der Rumänen* (Viena, 1876), *Die romanischen Landschaften des roemischen Reiches* (Innsbruck, 1881), *Leben und Sitten der Römer in der Kaiserzeit* (I—II, Praga, Leipzig, 1883, 1884), *Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens* (Innsbruck, 1892), *Fasten der Provinz Dacien*

mit Beiträgen zur römischen Verwaltungsgeschichte (Innsbruck, 1891), *Mittheilung aus Apulum* (Viena, 1900), *Inscription aus Apulum* (Viena, 1909). Lucrarea privind trecătorile din Carpați este tradusă și în românește, *Contribuțiune la istoria trecătorilor Transilvaniei* (București, 1895). Studiul citat de Slavici este prezentat de Vasile Maniu într-un memoriu academic, *Studii asupra scrierilor profesorului Dr. I. Iung intitulată „Romanii și românii din Țările Dunărene“* (București, 1878). Eminescu consacră și el două recenzii studiului *Die Anfänge der Rumänen*, prima în *Curierul de Iași* (nr. 119, 31 octombrie 1876), a doua în *Convorbiri literare* (nr. 8, 1 noiembrie 1876). Poetul atrage atenția asupra metodei de cercetare a istoricului austriac („analogia evenimentelor asemănătoare“) și propune ca această „metodă critică-comparativă“ să fie folosită și de alți cercetători care se ocupă de istoria noastră națională (*Opere IX, Publicistica*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980, p. 244).

Politica lui Kálmán Tisza (1830—1902), primul ministru ungar (1875—1890), prin care urmărea „să zdrobească naționalitățile nemaghiare“ avea consecințe multiple. Această politică întâmpină rezistența tot mai puternică a „naționalităților“, care se orientau spre Curtea din Viena. Politica de deznaționalizare monopoliza toate rezervele financiare, contribuind și la sărăcirea populației maghiare. Slavici observa, pe bună dreptate, că un mare număr de „paraziți“ speculau „vanitatea și credulitatea“ populației maghiare spre a face din ea „un izvor de câștig în avere și în carieră“. Acești „paraziți“ foloseau și cuvintele de ocară la adresa poporului român, care intrau în limbajul lor cotidian.

Solidaritatea națională reprezenta pentru Slavici la începutul activității sale la *Tribuna* sibiană forma de luptă împotriva unor guverne oligarhice, care monopoliză toate funcțiile vitale ale statului și înlătură din viața politică „naționalitățile“.

[DEZVOLTAREA POLITICĂ A ROMÂNIEI]

A apărut în *Tribuna*, I, nr. 138, 4/16 octombrie 1884, p. 549. Editorial: Sibiu, 3 octombrie st. v. Nesemnăt.

Adunarea deputaților și Senatul termină dezbaterile privind modificarea Constituției în iunie 1884. Se revizuiesc 25 de articole între care 13 se refereau la principiile legii electorale. Se

desființează astfel Colegiul I și se mărește numărul deputaților și senatorilor. Modificările aduse Constituției nu prevedeau însă și introducerea inamovibilității magistraturii la toate nivelele (T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, Editura Librăriei Socec & Co, Societate Anonimă, 1925, p. 213-217).

Slavici insistă asupra marilor înfăptuiri ale statului român în politica externă și justifică unele aspecte negative privind situația internă prin preocuparea de-a asigura independența țării în condiții complexe ale diplomației internaționale. Sectoarele care prezentau mai mari neajunsuri i se păreau a fi administrația și învățământul. Aprecia că legea electorală nu putea duce la rezultatele așteptate cîtă vreme magistratura nu era inamovibilă. Slavici era bine informat asupra situației partidelor politice din România. Partidul Liberal, la conducerea țării, trecea printr-o criză gravă. I. C. Brătianu, șeful guvernului liberal, este părăsit de C. A. Rosetti, Dimitrie Brătianu și M. Kogălniceanu și duce tratative cu conservatorii, care însă nu sînt încununate de succes.

Slavici considera că cele două partide politice — Partidul Liberal și Partidul Conservator — își încheiaseră menirea după asigurarea independenței statului național român. Această apreciere nu se va confirma și cele două partide politice vor găsi mijloace să se adapteze la noile situații încă multă vreme.

[GENERAȚIA DE LA 1848 ȘI GENERAȚIA DE AZI]

Se publică în *Tribuna*, I, nr. 177, 21 noiembrie/3 decembrie 1884, p. 703. Editorial: *Sibiu*, 20 noiembrie st. v. Nesemnăt.

Slavici pornește de la constatarea că generația de la 1848, din Transilvania pregătită pentru revoluție, nu se situa la aceeași înălțime și în organizarea luptei naționale în condiții normale. Asemenea aprecieri sînt însă infirmate de stările reale de lucruri. Este suficient să amintim de prezența reprezentanților generației de la 1848 în Dieta transilvană din 1863—1864 (vezi p. 719—720). Am putea aminti și întemeierea în 1861 a Asociațiunii transilvane pentru literatura și cultura poporului român care desfășoară o activitate rodnică pe tărîmul luptei naționale.

Generațiile mai noi nu găseau teren de activitate potrivit cu pregătirea lor din cauza politicii guvernelor ungare care limitau accesul nemaghiarilor la funcțiile de stat. Considerațiile lui Slavici au însă în vedere numai intelectualii pregătiți pentru profesii ca cea de avocat, inginer ori medic. Intelectualii din lumea satelor desfășoară o muncă plină de abnegație în ridicarea economică și culturală a țărănimii transilvănene.

[MITROPOLITUL ANDREI ȘAGUNA]

A apărut în *Tribuna*, I, nr. 185, 1/13 decembrie 1884, p. 737. Editorial: *Sibiu*, 30 noiembrie st. v. Nesemnăt.

Slavici evocă personalitatea lui Andrei Șaguna în consens cu darea de seamă la monografia lui I. Popea, *Arhiepiscopul și metropolitul Andrei baron de Șaguna*, pe care o publică în *Convorbiri literare* în 1880 (*Opere*, XIII, p. 11-43).

Eminescu îl caracteriza pe Andrei Șaguna om politic din „creștet pîn-în tălpi“ intrucît calcula tot ce întreprindea „cu împrejurările cele mai rele, nu cu cele mai bune“ (*Opere*, IX. *Publicistica*, p. 603).

[ANIVERSAREA ZILEI DE 3/15 MAI 1848]

A apărut în *Tribuna*, II, nr. 99, 2/14 mai 1885, p. 393. Editorial. Nesemnăt.

Politica promovată de Curtea din Viena *divide et impera* este aplicată și de guvernele de la Budapesta dincoace de rîul Leita, care separa, cum am mai arătat, Ungaria de Austria. O măsură în acest sens o constituia înființarea de partide guvernamentale, care să submineze poziția partidelor naționale. Se constituie astfel, la demersurile lui Kálmán Tisza, primul ministru ungar, Partida națională română moderată, de orientare guvernamentală. Organul de presă al noului partid politic este *Viitorul*, care apare la Budapesta, sub conducerea lui Iosif Gall, cu începere din ianuarie 1884, ca să supraviețuiască pînă în aprilie 1885. Slavici menționează în acest context și *Telegraful*

român, fapt de natură să surprindă. Miron Romanul, mitropolitul din Sibiu, patronul ziarului fondat de Șaguna, se orientează spre „partida moderată” în speranța că va putea apăra în felul acesta autonomia bisericii ortodoxe transilvănene. Mitropolitul se instrăinează de masele populare și Slavici îl critică sever în numeroase articole din cotidianul sibian.

Complicarea vieții politice din Transilvania prin înființarea „partidului moderat” de orientare guvernamentală explică apelul lui Slavici la solidaritatea națională și invocarea „protecțiunii tronului habsburgic”. Acestea considera el că erau căile prin care putea fi stăvilită „cerbicia” nobilimii maghiare.

Revoluția românilor transilvăneni din 1848 se încadra în lupta poporului nostru pentru unitatea statului național și imperiile vecine erau interesate să oprească desfășurarea ireversibilă a acestui proces istoric. „Consensul aproape unanim al poporului român la asemenea proiecte, tendințe și străduințe, a avut darul să alarmeze pe cei ce vedeau o primejdie și o amenințare din partea noului stat. Nici Imperiul Otoman, nici Rusia țaristă și nici Imperiul Habsburgic nu puteau consimți la asemenea răsturnări revoluționare. Mai întâi fiindcă erau revoluționare, iar cele trei imperii despotice dușmăneau orice asemenea manifestare. În al doilea rând, fiindcă noul stat n-ar mai fi fost dispus să accepte nici suzeranitatea Porții, nici protectoratul țarului, ci și-ar fi dobândit independența. Austria ar fi pierdut provinciile românești. Nu convenea crearea unui stat românesc cuprinzător nici guvernul revoluționar deoarece «uniunea» forțată a Transilvaniei cu Ungaria, votată în Dieta din Cluj în mai, ar fi fost anulată. De aceea toți cei interesați au contribuit pe față prin mijloace militare la înfrângerea revoluției românilor” (Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983, p. 115).

Problema federalizării Imperiului Austro-Ungar, ca stat poliglot, se pune în discuție cu mai multă stăruință după încheierea Pactului dualist în 1867. Românii transilvăneni scot ziarul *Federațiunea* în 1868—1876, care desfășoară o activitate susținută în această direcție, însă care nu este încununată de succes. Clasicii marxismului admiteau federalismul, cum arătăm în altă parte, numai în anumite condiții (vezi p. 736). „Oligarhia” ma-

ghiară, stăpînă în viața politică a Ungariei, împiedică federalizarea, spre a-și menține privilegiile. Popoarele oprimate vor opta, la prăbușirea Imperiului Austro-Ungar, pentru constituirea statelor naționale.

Evocarea zilei de 3/15 mai 1848 își putea pierde însemnătatea, scrie Slavici, dacă încetau să mai existe „monarhia habsburgică și naționalitatea română”. Istoria avea să demonstreze că „naționalitatea română” există și fără „monarhia habsburgică” și amintirea evenimentelor din 1848 nu se șterge din memoria poporului nostru.

[LUPTA DE LA NICOPOLI. MIRCEA CEL MARE]

A apărut în *Tribuna*, III, nr. 189, 19/31 august 1886, p. 753—754. Editorial : *Sibiu, 18 august st. v. Nesemnat.*

Slavici se ocupă de poziția lui Francisc Rákóczi II, principele Transilvaniei (1704—1711), ca aliat al turcilor și conducător al răscoalei antihabsburgice (1703—1711) în editorialul [*Privire asupra istoriei românilor pînă în secolul XIX*] publicat în *Tribuna* în 9/21 august 1886. Presa maghiară oficială din Cluj îl înfățișea pe Mircea cel Mare, drept răspuns, ca „trădător” în lupta de la Nicopole din 1396. Înfrîngerea aliaților era urmarea neînțelegerilor din tabăra creștină. Slavici administrează „oficioșilor” maghiari și o lecție în privința slabei informări asupra istoriei și mișcării culturale a poporului român.

Știrile care seoseau din Bulgaria priveau detronarea principelui Alexander Battenberg (1857—1893), cneaz între 1879—1886, cînd duce o politică favorabilă Puterilor Centrale. *Tribuna* publică numeroase articole în legătură cu detronarea sa.

Ferenc Pulszky (1814—1897) amintit aici de Slavici, participă la Revoluția din 1848 și trăiește multă vreme în exil ca, la întoarcerea în țară, să ia conducerea Muzeului Național Ungar din Budapesta. Dintre lucrările sale amintim *Jacobins in Hungary* (1851), *Magyar Jakobinusok* (1861—1862).

Fraze cum sînt : „Gloria căutau, laurii voiau să-i smulgă de pe fruntea altora”, „Voia să-și apere țara și neamul” ne îndrumă spre poemul lui Eminescu *Scrisoarea III*, în care evocă lupta de la Rovine.

ICONARI

A apărut în *Tribuna*, VI, nr. 248, 29 octombrie/10 noiembrie 1889, p. 989 ; nr. 252, 3/15 noiembrie 1889, p. 1005 ; nr. 253, 4/16 noiembrie 1889, p. 1009. Editorial. Marcate în nr. 252 și 253 cu I, II.

Slavici supune unui examen critic teza guvernelor de la Budapesta privind unitatea statului ungar, deși în granițele sale locuiau mai multe „naționalități“, care constituiau populația majoritară. Politica de maghiarizare urmărea însă ștergerea individualităților naționale și se foloseau, pentru atingerea acestui scop, cum am mai arătat, toate mijloacele atât în plan economic cât și cultural.

Liceul din Beiuș, înființat în 1828, se număra printre puținele instituții de învățămînt cu limba de predare română care funcționau în Transilvania după încheierea Pactului dualist în 1867. Politica de maghiarizare înstrăina popoarele din Ungaria atât de Budapesta cât și de Viena și căutau sprijin în afara granițelor țării. Slavici invocă în multe articole credința popoarelor oprimite din Imperiul Austro-Ungar în „împăratul“, ca răspuns la politica de maghiarizare. Aici merge mai departe și pune în fața guvernelor de la Budapesta amenințarea Rusiei țariste. Propaganda „iconarilor“ era o exagerare. Problema aceasta stă și în atenția lui Eminescu în două articole, *Iconarii d-lui Beldiman și Iar iconarii*, publicate în *România liberă*, primul în 13 noiembrie 1888, al doilea în 20 noiembrie 1888 (*Opere, XIII. Publicistica*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985, p. 325—328). Poetul respinge opinia lui Alexandru Beldiman potrivit căreia prezența iconarilor pe teritoriul țării noastre reprezenta o amenințare politică și arată primejdia reală a activității lor. „A atribui o gravitate politică serioasă acestui lucru [icoanelor] — scrie Eminescu — precum o face d. Beldiman, e o exagerație și o gogoriță din cale afară fantazistă. Desigur nu aceste sînt mijloacele pentru a cuceri un popor. Răul ce se naște din fabricațiunea acestor obiecte s-ar putea vindeca lesne, căci cromolitografii de pe tablouri clasice italiene ale figurilor sfinte precum le face un Rafael, un Corregio, un Murillo, ar goni lesne caricaturile orientale [...]. Portretele împăratului pot fi și ele stricacioase, dar împăratul

nu e nemuritor ; din momentul în care va avea soarta comună a tuturor oamenilor portretele sale nu vor mai însemna nimic.“ Prezența „iconarilor“ pe teritoriul țării noastre se discută, cum se vede, de mai multă vreme și li se atribuiau un rol important, cum nu avură, în izbucnirea răscoalei țărănești din 1888.

Slavici reproduce câteva relatări dintr-un articol, *Către sătenii români bucovineni*, publicat în *Revista politică* în 1889 (nr. 20, 15 octombrie, p. 14-16 ; nr. 21, 1 noiembrie, p. 15-20), tot spre a pune sub ochii guvernelor de la Budapesta amenințarea Rusiei țariste. Întîmplările relatate se petrec în Bucovina care se afla tot sub stăpînirea Imperiului Austro-Ungar și ilustra politica urmată de Curtea din Viena în provincia anexată în 1775.

Slavici considera că românii transilvăneni, ca de altfel și celelalte popoare oprimite, nu mai puteau aștepta de la Curtea din Viena „nici un ajutor, nici o mîngiere“. Această apreciere se va confirma cîțiva ani mai tîrziu prin refuzul Curții din Viena de-a primi delegația memorandiștilor și condamnarea celor cu amestec în întocmirea *Memorandumului* la ani de temniță (vezi p. 733—736).

TEMPORA

A apărut în *Tribuna*, VI, nr. 257, 9/21 noiembrie 1889, p. 1025. Editorial. Nesemnat.

Ungaria se proclamă neutră în războiul din 1877—1878, însă adoptă, cum am mai arătat, o atitudine ostilă față de țara noastră. Între aceste măsuri se numărau și pregătirile militare de la granița cu România, ca și interzicerea activității comitetelor de ajutoare a răniților în Războiul de Independență. Călătoria tinerimii de la Universitatea din Budapesta la Constantinopol să-i înmîneze lui Abdul Kerim sabia de onoare se înscria printre manifestările de simpatie față de Imperiul Otoman. Călătoria este persiflată de Eminescu într-un articol, *Triumfuri ieftine*, publicat în *Curierul de Iași* în 5 ianuarie 1877 (*Opere, IX. Publicistica*, p. 299).

Partidul Liberal pleacă de la conducerea țării în martie 1888, ca urmare a răscoalei țărănești și se instaurează un regim

conservator care va dura pînă în 1895. Asistăm la o mare instabilitate a regimului conservator și numai în doi ani — 1888—1889 — se schimbă patru guverne conservatoare. Guvernul la care se referă Slavici se constituie în 5 noiembrie 1889, sub președinția generalului G. Manu. În guvern intră T. Rosetti, Al. Lahovari, M. Ghermani, Gr. G. Păucescu și M. Vlădescu. Guvernul se forma, cum arată Slavici, din personalități de seamă ale vieții politice din România.

Propaganda țaristă constituia una din armele partidelor din opoziție pe care o foloseau ca să ajungă la conducerea țării. Această propagandă „o admit în opozițiune ca mijloc de a slăbi pozițiunea guvernului“ (p. 328—329).

Guvernul „tare“ al generalului G. Manu, cum îl numește, se schimbă în noiembrie 1890.

ARDEALUL NOSTRU

A apărut în *Foiaa poporului*, I, nr. 7, 14/26 februarie 1893, p. 25—26.

Săptămînalul *Foiaa poporului* începe să iasă la Sibiu în decembrie 1892, ca publicație destinată mai ales țărănimii. Este condusă de Ioan Rusu-Șirianu, nepotul lui Slavici, pînă în decembrie 1894. Publicația sibiană se bucură de mare popularitate și apare, cu o întrerupere în timpul primului război mondial, pînă în 1947.

Slavici evocă istoria Transilvaniei într-o expunere pentru popor, cu informații întîlnite și în celelalte lucrări ale sale. Modalității de expunere i se alătură, ca fapt vrednic de reținut, condamnarea granițelor administrative, impuse de stăpînirea austro-ungară, prin care urmărea să destrame comunitatea națională a românilor transilvăneni.

Armatele imperiale țariste, la care se referă Slavici, sînt conduse de generalul Ivan Fiodor Paskievici, cunoscut prin reprimarea răscoalei poloneze din 1830—1831. Generalul țarist zdrobește trupele revoluționare din Transilvania și actul capitulării se încheie la Șiria, comuna natală a lui Slavici, în 13 august 1848. Aceste evenimente le evocă și în memorialistica sa (*Opere*, IX, p. 182, 325, 737).

ARDEALUL [I]

A apărut în *Corespondența română*, I, nr. 12, 28 noiembrie 1893, p. 1. Editorial.

Slavici explică împrejurările în care întocmește studiul *Ardealul* destinat străinătății. Grigore T. Brătianu (1849—1893), președintele Ligii culturale pentru unitatea culturală a românilor, intenționa să-l tipărească în franceză și engleză spre a informa opinia publică europeană asupra poziției ce-o ocupau românii în Imperiul Austro-Ungar. Moartea lui Grigore T. Brătianu, întîmplată în 27 februarie 1893, împiedică tipărirea studiului în broșură, cum se programase inițial. Slavici publică o suită de articole, *Cestiunea română*, în *Voința națională*, în octombrie-noiembrie 1893, în care se ocupă de situația românilor transilvăneni, și face vinovată nobilimea maghiară de situația popoarelor din Ungaria. Aron Densusianu critică opiniile lui Slavici într-un articol, *Cestiunea română*, publicat în *Lupta* în 28 octombrie 1893, exemplificînd cu o serie de acte brutale îndreptate împotriva românilor, la care nu participă nobilimea maghiară. Aron Densusianu nu lua în considerare, faptul că și în acele întîmplări izolate se reflectă tot politica promovată de cercurile conducătoare maghiare. Prozatorul se hotărăște, în urma acestor atacuri la adresa sa, să publice studiul în *Corespondența română*, unde apare în decembrie 1893 (*Opere*, XIII, p. 109-186, 617-623).

Articolul cuprinde informații prețioase privind geneza studiului, obiectivele urmărite prin întocmirea sa și împrejurările în care se tipărește într-o publicație cotidiană.

CUCERITORI ȘI CUCERIȚI

A apărut în *Corespondența română*, I, nr. 19, 8 decembrie 1893, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici pornește în comentariul său de la discursul lui P.P. Carp ținut în Senat și publicat în *Constituționalul* în 5/17 decembrie 1893 (nr. 1296, p. 1-2). Informația istorică este cea din *Studii asupra maghiarilor* și din monografia *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina*, întîlnită și în alte lucrări ale sale. Ministru al Domeniilor în guvernarea conser-

vatoare, P.P. Carp este învinuit că se pronunța în chestiuni pentru care nu avea pricepere. „Îi șade bine omului matur — notează ironic Slavici — să vorbească numai despre lucruri pe care le știe.“

Excursul istoric ne apare ca o lecție dată unuia dintre oamenii politici de seamă ai vremii.

O CRITICĂ

A apărut în *Correspondența română*, II, nr. 3, 30 ianuarie 1894, p. 8—9. Semnat : S.

Cartea lui Traugótt Tamm, *Ueber den Ursprung der Rumänen*, poartă subtitlul *Ein Beitrag Ethnographie Südosteuropas* și se tipărește la Bonn în 1891. Cercetătorul german se folosește de lucrările lui Eduard Griesebach, Theodor Mommsen, Franz Miklosisch și combate teoria lui Robert Roesler care contestă continuitatea românilor în Dacia. Slavici ia atitudine împotriva acestei teorii în monografia *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina*, din 1881 (*Opere*, XIII, p. 654-655).

Nu cunoaștem articolul din ziarul *Allgemeine Zeitung*, însă informațiile lui Slavici cu privire la cercetătorul german sînt exacte. Traugótt Tamm era cunosător al limbii și culturii române. Academia Română îl alege membru corespondent al ei.

CICEUL

A apărut în *Vatra*, I, nr. 7, 1894, p. 210—211.

Foaie ilustrată pentru familie, *Vatra* este întemeiată de I. Slavici, I.L. Caragiale și G. Coșbuc, ca publicație bilunară. Primul număr iese la jumătatea lui ianuarie 1894, fără data zilei și lunii, cum se procedea pe întreg parcursul celor doi ani de apariție a revistei. Explicația stă în imposibilitatea de-a respecta termenele respective, probabil din cauza unor dificultăți tehnice privind reproducerea materialului ilustrativ foarte bogat, obiect de admirație și azi pentru arta tipografică.

Editorialul programatic *Vorba de acasă*, din primul număr, este scris de Slavici și semnat de I.L. Caragiale și G. Coșbuc. *Vatra* își propunea să fie „un organ literar pentru toți românii, un mijloc pentru propagarea aceluiași fel de a simți și de a

gîndi în toate părțile poporului român“. Fondată în anii acțiunii memorandiste, revista urmărea să fie, în plan literar, expresia solidarității naționale. *Vatra* se alătură astfel *Tribunei* sibiene, întemeiată cu un deceniu mai înainte, care își desfășoară activitatea, cu același program, în plan politic pentru solidaritatea națională.

Conducătorul efectiv al revistei a fost G. Coșbuc, care redactează rubricile permanente și publică o serie de poezii — *Mama*, *Noi vrem pămînt*, *Ștefăniță-vodă*, *Voichița lui Ștefan*, *Lupta vieții*, *In opresoare*, *Pașa Hassan*, *Doina*, *Sub patrafir*, *Scara*, *Iarna pe uliță*, *Dragoste învrăjbită* — printre cele mai reprezentative pentru creația sa. I.L. Caragiale publică *Reformă*, *Poveste* și traduceri. Slavici tipărește aici, integral, romanul *Mara*, una din capodoperele sale, nuvelele „*Hanul ciorilor*“, *Gogu și Gogușor*, *Ceas rău*, *Mitocanul* și evocările istorice *Ciceul*, *Familia lui Mihai Viteazu* și *Nepotul lui Mihai Viteazu*.

Slavici evocă cetatea Ciceul, posesiune a domnitorilor moldoveni, alături de Unguraș și Cetatea-de-Baltă, cu informația din documentele Hurmuzaki, pe care le edita de mai mulți ani. Documentele privind domnia lui Petru Rareș se tipăresc în colecția lui Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, pentru epoca 1451—1575 (Volumul II. Partea I, București, Stabilimentul de arte grafice I. V. Socec, 1891, p. 31-245).

Cele șase Ciceuri, pe care Slavici le dă după nomenclatura maghiară, sînt: Cristeștii Ciceului, Hașmașul Ciceului, Ciceu-Corabia, Ciceu-Poeni, Ciceu-Giurgești și Ciceu-Mihăești.

Evocările din istoria poporului român ocupă un spațiu extins în paginile acestei reviste. Se publică chiar în acest număr alte două evocări istorice, una a lui Em. Grigorovița, *Negruvodă*, și alta a lui Simeon Florea Marian, *Dacii*, „tradiție populară din Bucovina“. Asemenea evocări, în care se glorificau întâmplări din istoria îndepărtată a poporului român, erau investite în anii acțiunii memorandiste și cu semnificații politice.

FAMILIA LUI MIHAI VITEAZUL

A apărut în *Vatra*, I, nr. 10, 1894 p. 289—291, 294—295 ; nr. 11, 1894, p. 321—323, 326 ; nr. 12, 1894, p. 353—355, 358. Deschide toate numerele.

Slavici pornește în evocarea sa de la o discuție cu privire la originea doamnei Stanca, soția lui Mihai Viteazul. *Vatra* publică în nr. 5 din 1894 (p. 156) o notiță, *Cel dintii român care și-a luat nevastă o grecoaică*, în care se susține, fără documente, că doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul, era nepoata lui Iane Cantacuzino, un grec bogat, cu mare trecere la Constantinopol. Poziția acestuia la Poarta Otomană explică ascensiunea lui Mihai Viteazul, ban al Mehedințului, ban al Craiovei și domn al Țării Românești.

Discuția în legătură cu doamna Stanca este determinată de apariția notei din *Vatra*, menționată mai sus. Problema este reluată într-un articol, *Cine a fost domnița Stanca*, publicat în *Timpul* în aprilie 1894 (nr. 81, 10/22 aprilie, p. 2; nr. 82, 12/24 aprilie, p. 2; nr. 83, 13/25 aprilie, p. 2). Articolul lui August Pessiakov, *Doamna Stanca a lui Mihai Viteazul*, se publică tot în *Timpul*, în 1/13 mai 1894 (nr. 96, p. 2). Slavici își scoate informația din colecția lui Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor* (Volumul III. 1576—1599 — București, Stabilimentul grafic Socec & Teclu, 1880, p. 351; Volumul IV. Partea I. 1600—1649, București, Stabilimentul grafic Socec & Teclu, 1882, p. 141, 209, 230-237, 328, 402, 578, 596-601; Volumul VIII. 1376—1650, București, Stabilimentul grafic I. V. Socec, 1894, p. 337-339).

Evocarea lui Slavici oferă o privire asupra politicii Curții din Viena față de Transilvania, prin care provoacă instabilitatea vieții politice în această parte a Europei și facilitează intervenția țărilor vecine și în Moldova și Muntenia.

NEPOTUL LUI MIHAI-VODĂ VITEAZUL

A apărut în *Vatra*, I, nr. 13, 1894, p. 385—387, 390. Deschide numărul.

Viața lui Nicolae-vodă Pătrașcu este evocată de Slavici tot pe baza documentelor Hurmuzaki. Prozatorul trimite la *Documente privitoare la istoria românilor* pentru epoca 1600—1649 și 1650—1699 (Volumul IV. Partea I, București, Din Stabilimentul de arte grafice Socec & Teclu, 1888, p. 622, 654, 696, 705; Volumul V. Partea I, București, din Stabilimentul grafic Socec & Teclu, 1885, p. 4-5).

Alexandru Roman (1826—1897), descoperitorul documentelor privind procesele urmașilor lui Mihai Viteazul cu nobilimea maghiară, este profesorul lui Slavici de literatura română la Universitatea din Budapesta. Sînt de reținut și informațiile despre românii din Moravia. Eminescu publică și el un articol, *Românii din Moravia*, în *Curierul de Iași*, în noiembrie 1876, cu aprecieri privind portul, obiceiurile și muzica lor (*Opere*, IX. *Publicistica*, p. 246, 657—658).

Slavici oferă aici unul din cele mai ilustrative exemple privind lipsa de autoritate a Curții din Viena. Nobilimea maghiară nu lua în considerare „rescriptele“ imperiale, cum face și în alte împrejurări cînd își apăra interesele sale. Popoarele oprimate așteptau zadarnic să fie sprijinite de „împăratul“ în revendicările lor. De altfel nobilimea maghiară, susținută și de alte elemente, va încheia Pactul dualist în 1867.

ROMÂNII ȘI BURG-UL DIN VIENA

A apărut în *Tribuna*, XII, nr. 42, 22 februarie/6 martie 1895, p. 166—167; nr. 43, 23 februarie/7 martie 1895, p. 171—172; nr. 52, 5/17 martie 1895, p. 207—208. Redacția însoțește ultima parte a articolului cu o prezentare introductivă, pe care o reproducem. „În numărul 42 și 43 am publicat sub acest titlu doi articoli care n-au fost scriși în redacție. Al treilea articol pe care îl publicăm astăzi s-a întîrziat din cauză că pierzîndu-se în mod suspect pe poștă, a trebuit să fie rescris încă o dată.“

Memorandumul românilor din Transilvania și Ungaria este semnat la Sibiu în 26 martie 1892 de I. Rațiu, G. Pop de Băsești, E. Brote, V. Lucaciu și S. Albini și tot atunci se hotărăște să fie dus la Viena, în luna mai, de o delegație formată din 300 de persoane. Documentul dezvăluia stadiul înaintat de transformare a instituțiilor în instrument de oprimare a popoarelor și arată că legile se întocmeau spre a nimici individualitatea lor națională.

Memorandumul... demonstra, cu o bogată documentare, că politica de stat ungară favoriza „posesorii maghiari față de clasa română muncitoare“ (*Memorandumul românilor din Transilvania și Ungaria către Maiestatea Sa Imperială și regală apostolică Iosif*, Sibiu, 1892, p. 19). *Memorandumul* era chemat să arate opiniei publice europene că masele populare din Imperiul Austro-Ungar erau agitate de mari nemulțumiri provocate de-o stăpi-

nire despotică. *Memorandumul...* era chemat, pe de altă parte, să oblige Curtea din Viena să-și dezvăluie în fața opiniei publice atitudinea față de popoarele oprimate din imperiu. „Trimiterea *Memorandumului* la Viena și mai ales scontata lui respingere însemna doar un prilej pentru o vastă agitație în jurul problemei naționale din Transilvania, a revendicărilor politice ale națiunii române. De la apelul la împărat, apelul la opinia publică europeană“ (*Din istoria Transilvaniei*, II, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, [1961], p. 260). Delegația românilor nu este primită în audiență de împărat, iar *Memorandumul*, trimis guvernului de la Budapesta. Procesul memorandiștilor se judecă la Cluj în mai 1894 și sînt condamnați la ani grei de temniță I. Rațiu, G. Pop de Băsești, V. Lucaciu, D. Comșa, D. Popovici-Barcianu, N. Cristea, I. Coroianu, T. Mihali, Aurel Suci, M. Veliciu, R. Pațiuța, G. Domide, Dionisie Roman, P. Barbu, S. Albini. E. Brote, implicat în proces, nu se prezintă în fața instanțelor judecătorești și pleacă în exil, cum fac S. Albini, după condamnarea sa, și A. C. Popovici, condamnat mai înainte, în alt proces. Justiția maghiară pentru cinci fraze din *Memorandum* — pe atita se întemeia acuzarea — dă verdict de condamnare la 31 de ani temniță (*Procesul Memorandumului românilor din Transilvania*. Acte și date, I, Cluj, 1933, p. 305 și urm.).

I. Rațiu pronunță la proces cuvinte memorabile prin care condamnă politica de oprimare a popoarelor. „Ceea ce se discută aici, domnilor — declară I. Rațiu —, este însăși existența poporului român. Existența unui popor nu se discută, se afirmă [...]. Într-o asemenea chestiune nu ne putem apăra în fața d-voastre, nu putem decît să acuzăm în fața lumii civilizate sistemul asupritor care tinde să ne răpească ceea ce un popor are mai scump: legea și limba. De aceea nu mai sîntem aici acuzați, sîntem acuzatori“ (*Tribuna*, nr. 100, 14/26 mai 1894, p. 397).

Condamnarea memorandiștilor la Cluj este criticată în presa românească de toate orientările politice. „Noi socialiștii — scrie *Munca* — nu putem fi decît pentru drepturile naționalităților și dezrobirea popoarelor, mai ales pentru dezrobirea tuturor românilor. De aceea protestăm contra sentinței juraților din Cluj, protestăm împreună cu frații noștri socialiști unguri, care și ei, ca și noi nu pot decît să vestejească purtarea burgheziei ungurești“ (nr. 13, 29 mai 1894, p. 1).

Condamnarea memorandiștilor stîrnește un ecou puternic și în presa din străinătate. „Întreaga mișcare memorandistă, care cuprinde anii 1881—1895, cu memoriile și replicile ce au precedat și pregătit înaintarea *Memorandumului* este o grăitoare manifestare a solidarității naționale, a unității strînse a poporului nostru“ (Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983, p. 224).

Slavici examinează situația românilor din Imperiul Austro-Ungar după întemnițarea memorandiștilor la Vaț și Seghedin și plecarea unora dintre ei în exil. Problema principală pe care o pune în discuție privește atitudinea Curții din Viena față de românii din Imperiul Austro-Ungar. Cercurile politice maghiare, reprezentate în principal de nobilime, zădărnicesc primirea delegației românilor în audiență la împăratul și patronază osîndirea memorandiștilor la ani de temniță. Nobilimea maghiară joacă un rol important la Curtea din Viena și în căderea lui Mihai Viteazul, cu cîteva secole mai înainte. Slavici oferă un tablou destul de cuprinzător asupra luptei lui Mihai Viteazul cu „clasa nobilitară a exploataților nesățioși“. Asupra acestui aspect insistă și istoricii de mai tirziu (N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I—II, București, 1935, p. 259-299, 41-66).

Orientarea popoarelor oprimate din Imperiul Austro-Ungar spre Curtea din Viena era dictată, cum spune Slavici și cu alte prilejuri, de „simțămîntul de conservare“. Aduce în discuție și rivalitățile dintre Imperiul Austro-Ungar și Imperiul țarist în această parte a Europei, care vor culmina în primul război mondial. Despre pretinsa imixtiune a „agenților rusești“ și despre „iredența română“ am mai vorbit în comentariile noastre (vezi p. 707, 728). „Simțămîntul de conservare“ le dicta românilor din Ungaria, ca de altfel și celorlalte popoare oprimate, să invoce sprijinul Curții din Viena, deși evenimentele istorice arătau la ce se puteau aștepta.

Sfîrșitul tragic al lui Mihai Viteazul și condamnarea memorandiștilor demonstau că „împăratul“ era prizonierul camarilei din jurul său și al nobilimii maghiare. Aspectul cel mai evident al acestei stări de lucruri îl constituia tocmai îngrădirea în exercitarea prerogativelor sale. De altfel Curtea din Viena nu avea nici un interes, cum am mai arătat, să sprijine revendicările românilor transilvăneni, în care vedea o primejdie permanentă prin idealul de unitate națională (vezi p. 707).

Slavici definește drumul de urmat de românii din Imperiul Austro-Ungar în acest context politic printr-o frază cu caracter aforistic. „Drepturi câștigă și păstrează numai cei vrednici de ele, iar vrednic e numai cel ce știe să stea în toată clipa treaz și neînduplecat.“ Aceste adevăruri se vor confirma în desfășurarea ulterioară a evenimentelor istorice.

1867—1903

A apărut în *Tribuna poporului*, VII, nr. 183, 7/20 octombrie 1903, p. 1. Editorial.

Apelul lui Lajos Mülek se publică în *Függetlenség* și *Tribuna poporului* îi consacră un editorial, *Un apel*, în 30 septembrie/13 octombrie 1903. Colegul lui Slavici la Liceul din Arad, șvab maghiarizat, pleda pentru apropierea dintre români și maghiari, fără să facă distincție între poporul maghiar și clasele exploatare maghiare. „Urim șovinismul maghiar — scrie *Tribuna poporului* —, dar nu pe poporul maghiar, urim minciuna constituțională purtată în virful baionetelor geandarmirești, dar nu însăși libertățile constituționale“ (*Tribuna poporului*, nr. 178, p. 1). Cotidianul arădan pleda pentru federalizarea Imperiului Austro-Ungar „prin consolidarea naționalităților în sentimentul iubirii patriei comune, mamă deopotrivă tuturor fiilor ei, fără deosebire de limbă și de naționalitate“. Marx și Engels admiteau federalizarea, cum arată V.I. Lenin, numai în anumite condiții sociale „ca «un pas înainte»“ (V.I. Lenin, *Opere complete*, ediția a doua, vol. 22. *Statul și revoluția*, București, Editura Politică, 1964, p. 72). Marx avea în vedere, când admitea federalizarea, situația din Irlanda și aprecia, cum arată tot Lenin, că „subordonării prin violență a Irlandei de către englezi îi este de preferat o federație între Irlanda și Anglia“ (V.I. Lenin, *Opere complete*, ediția a doua, vol. 27, *august 1915 — iunie 1916*, București, Editura Politică, 1964, p. 264). Presa popoarelor oprimate din Imperiul Austro-Ungar avertizează guvernele ungare în repetate rânduri că transformau Transilvania, prin politica lor, într-o „Irlandă a Ungariei“.

Guvernele ungare își asigură prin Pactul dualist încheiat în 1867, cum am mai arătat, deplină libertate de acțiune dincoace de riul Leita, care separa Ungaria de Austria. Maghia-

rizarea „naționalităților“ devine în dualism politică de stat și în aplicarea ei se folosesc toate mijloacele de la dirijarea resurselor financiare în această direcție pînă la introducerea limbii maghiare în toate instituțiile de învățămînt. Politica de maghiarizare era susținută, cum arată Slavici în mai multe rânduri, de o parte a „clasei culte“ maghiare, cu alte cuvinte de cercurile politice conducătoare. Această politică aducea mari prejudicii și poporului maghiar prin orientarea resurselor financiare într-o direcție neproductivă a economiei naționale.

Evocarea evenimentelor din 1861—1867, din timpul școlariității la Liceul din Arad, este reluată și în memorialistică (*Opere*, IX, p. 211-212).

Cînd Slavici cere ca în administrație să fie numiți funcționari din rîndul populației majoritare în ținuturile respective, sprijinirea așezămintelor culturale naționale, o lege electorală echitabilă pornea de la Diploma împărătească din 1860, ale cărei prevederi fuseseră însă abrogate, cum am mai arătat, îndată după promulgarea ei (vezi p. 719). Observator atent al vieții politice din Imperiul Austro-Ungar, Slavici nu se poate opri să nu constate că popoarele oprimate își puneau speranța în spirijinul Curții din Viena însă „cei nedreptățiți de atîta timp zadarnic caută firescul reazim“. Popoarele oprimate din Ungaria nu aveau ce aștepta de la Curtea din Viena, cum va demonstra desfășurarea evenimentelor istorice. Popoarele oprimate vor opta, în 1918, nu pentru federalizare, ci pentru constituirea statelor naționale.

O CRUCE DE PEATRA

A apărut în *Tribuna*, X, nr. 29, 11/24 februarie 1906, p. 1. Editorial.

Slavici comentează evenimentele istorice din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd Imperiul Otoman ajunge în expansiunea sa pînă sub zidurile Vienei. Expansiunea otomană determina instabilitatea pe tronul Țării Românești și Moldovei și conflicte de interese în Transilvania.

Radu Șerban, domnul Țării Românești, este continuatorul poliției antiotomane a lui Mihai Viteazul în condițiile expansiunii turcești spre centrul Europei. Domnește în 1601, 1602—1610, 1611 și poartă lupte cu Moise Szekély și Gabriel Báthory, sus-

ținuți de Poartă, pe care îi învinge la Brașov în 1603 și respectiv 1611. Pleacă în exil la Viena, unde desfășoară o activitate susținută, cum arată și Slavici, pentru ocuparea tronului, însă fără succes. Moare la Viena în 1620.

Emeric Thököly (1656—1705), mare latifundiar, principe al Transilvaniei (1690—1691), conduce lupta nobilimii ungare, susținut de Imperiul Otoman, împotriva Habsburgilor. Francisc Rákóczi, și el mare latifundiar, principe al Transilvaniei, conduce răscoala antihabsburgică, cu sprijin de la Poartă și al lui Ludovic al XIV-lea. Începută în părțile de sus ale Tisei, răscoala se extinde și în Transilvania. Rákóczi este părăsit atît de nobilimea ungară, care trece de partea imperialilor, cît și de iobagi, înșelați în promisiunea că vor fi eliberați de serviciile feudale. După înfrîngerea răscoalei, Rákóczi pribegeste prin Polonia, Rusia și Franța, ca să se stabilească în Turcia. Moare aici în 1735. Lasă o lucrare memorialistică, *Histoire des revolutions de Hongrie*, care se tipărește postum în 1739 (*Istoria României*, III, p. 244-252).

Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești și Gheorghe Duca, domnul Moldovei, sînt siliți să urmeze armatele otomane în expansiunea spre centrul Europei și asistă la asediul Vienei în 1683. Prin emisarii săi, Șerban Cantacuzino face unele servicii celor asediați.

Slavici se referă la monumentul ridicat de Șerban Cantacuzino pe locul taberei sale. Monumentul se păstrează și azi.

TOT CRUCEA DE PEATRĂ

A apărut în *Tribuna*, X, nr. 34, 18 februarie/4 martie 1906, p. 1. Editorial.

Imperiul Otoman pierde prin Pacea de la Karlowicz din 1699 o mare parte din cuceririle sale din Europa, iar prin Pacea de la Passarowitz din 1718, Austria ocupă nordul Serbiei, Banatul și Oltenia. Dacă Imperiul Habsburgic se opune pretențiilor Poloniei asupra Moldovei o face în spiritul politicii sale expansioniste spre răsăritul Europei. De altfel ocupă Bucovina, partea de nord a Moldovei, în 1775.

Slavici reia discuția din articolul anterior cu privire la lupta antihabsburgică a lui Emeric Thököly și Francisc Rákóczi,

sprijiniți de Poartă și de Ludovic al XIV-lea. Asupra acestui aspect am stăruit mai sus. Să mai notăm că Slavici folosește termenul „curuți” („kurucz”), numire tradițională pentru răzvrățiții în genere, derivînd de la „cruciații lui Doja” în opoziție cu „lobonții”, susținătorii „noului regim” (*Istoria României*, III, p. 244).

Lajos Kossuth (1802—1894), unul din conducătorii Revoluției ungare din 1848—1849, la care se referă Slavici în articolele sale, trăia în Italia și moare la Torino. Din exil ducea o campanie susținută prin mijloace propagandiste împotriva Curții din Viena.

Monumentul ridicat de Șerban Cantacuzino pe locul taberei sale este astăzi în perimetrul Vienei prin extinderea orașului în curs de trei secole.

O NOUĂ PRIMEJDIE

A apărut în *Tribuna*, X, nr. 39, 25 februarie/10 martie 1906, p. 1. Editorial.

Slavici invocă politica Imperiului Habsburgic față de români la începutul secolului al XVIII-lea, ca răspuns la măsurile guvernului de la Budapesta față de popoarele din Ungaria. Albert conte de Apponyi (1846—1933), ministru al Cultelor și Instrucțiunii (1906—1910), elaborează legea care îi poartă numele, adoptată în 1907, prin care se prevedea ca instrucția să se facă în limba maghiară și copiii românilor să fie deprinși cu ideea ca „aparținînd nației maghiare” (Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, p. 377).

Politica Imperiului Habsburgic față de români în secolul al XVIII-lea îi servește lui Slavici ca o lecție a istoriei, pe care o dă guvernului de la Budapesta. Curtea din Viena manifesta interes față de Moldova și Țara Românească, nu dezinteresat, cum am mai arătat, ci pentru faptul că provinciile românești intrau în vederea politicii sale expansioniste spre răsăritul Europei. De aici și neliniștea Curții din Viena cu privire la alianța lui Dimitrie Cantemir cu Petru I, țarul Rusiei, și zvonurile despre așa-zisa transformare a Moldovei în provincie rusească.

Imperiul Habsburgic își va realiza, parțial, politica expansionistă prin ocuparea Bucovinei în 1775.

CONFEDERAȚII

A apărut în *Tribuna*, X, nr. 44, 4/17 martie 1906, p. 1. Editorial.

Slavici continuă comentarea evenimentelor istorice de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, când puterea militară a Imperiului Otoman intră în declin după despresurarea Vienei în 1683. Expansiunea Imperiului Habsburgic spre răsăritul Europei determină și orientarea românilor spre Curtea din Viena. Boierii munteni întocmesc un memoriu pe care îl adresează împăratului Carol al VI-lea în 14 septembrie 1717, prin care cer sprijinul Austriei pentru eliberarea Țării Românești de sub influența otomană. Unii boieri moldoveni, sprijiniți și de biserică, se adresează lui Petru cel Mare, țarul Rusiei, cerând intervenția acestuia în același sens în Moldova. Nici Imperiul Habsburgic și nici Imperiul țarist nu dau curs acestor demersuri din considerente de oportunitate politică.

„Confederații” erau, în opinia lui Slavici, Mihai Racoviță, domnul Moldovei, și Francisc Rákóczi al II-lea, principele Transilvaniei, care se ridicau împotriva Habsburgilor. Cer în această acțiune sprijinul tătarilor din Hotin. Înfrângerea turcilor la Belgrad (1717) de către armatele imperiale, conduse de Eugeniu de Savoia, îl determină pe Mihai Racoviță să se retragă din Transilvania.

Slavici își extrage informațiile privind evenimentele din 13 octombrie 1716 și 14 septembrie 1717 din colecția lui Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. Volumul VI. 1700—1750*, București, Din stabilimentul pentru artele grafice Socec, Sandor & Teclu, 1878, p. 163—164, 192—193).

Când vorbește de suferințele românilor din Imperiul Austro-Ungar pe care le îndurau de vreo patruzeci de ani, Slavici se referă la Pactul dualist încheiat între Austria și Ungaria în 1867.

Mihai Racoviță, domnul Moldovei, acorda mare importanță participării sale la viața publică din Transilvania. O mărturie în această privință o constituie și monumentul, cunoscut sub numele de *Stîlpul lui Vodă*, pe care îl înalță în comuna Vama din Bucovina, pe drumul care trece în Transilvania, care „Stîlp” se păstrează și astăzi.

RESTITUTIO IN INTEGRUM

A apărut în *Tribuna*, X, nr. 61, 29 martie/11 aprilie 1906, p. 1—2. Editorial.

Conferința Națională a alegătorilor români, ținută la Sibiu în ianuarie 1905, hotărăște părăsirea *pasivismului* adoptat la Conferința Națională din 1887 (vezi p. 718) și intrarea „în activitate” prin participarea la alegeri. *Conclusele conferinței* înscriu o serie de revendicări în favoarea țărănimii și muncitorimii.

Absolutismul este inaugurat, cum am mai arătat, în 1850, ca urmare a Revoluției din 1848, și durează pînă în 1860. Curtea din Viena duce în acești ani o politică de centralizare a puterii. Susținătorul acestei politici, Alexander baron von Bach (1813—1893), la care se referă Slavici, se găsea în fruntea Ministerului de Interne (1849—1859). Diploma împărtească din octombrie 1860 marca „instaurarea regimului liberal”, căruia îi pune capăt încheierea Pactului dualist din 1867. Asupra prevederilor Diplomei împărțești din 1860 am mai stăruit în comentariile noastre (vezi p. 719). Slavici face o distincție categorică între poporul maghiar și nobilimea maghiară, „nesățioasă și de rea-credință” „și față cu românii, și față cu poporul maghiar”.

Sigismund Borlea (1828—1883), unchiul dinspre mamă al lui Slavici, este ales deputat la Hălmgaiu, în comitatul Zarandului, în legislatura din 1866—1869. Ține în Dietă cuvîntări energice în apărarea drepturilor popoarelor oprimate din Ungaria. Dieta votează în 1868 Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților și Legea privind învățămîntul. Se decreta în cea dintîi, că în Ungaria nu exista decît o singură națiune, „una și indivizibilă, națiunea maghiară”. Acum declară Sigismund Borlea că se unea și cu dracul, cînd era vorba să susțină „drepturile neamului său”. Nimic nu caracterizează mai bine ca această declarație publică din Dietă motivele pentru care românii transilvăneni invocau des, cum face și Slavici, autoritatea „împăratului”. Contemporanii îl prețuiau pe Sigismund Borlea pentru curajul cu care apăra drepturile românilor. Este înmormîntat, fapt semnificativ, la Țebea, lîngă Avram Iancu.

Inaugurarea „regimului liberal” stîrnește mare însuflețire și în rîndul tinerimii studioase și Kossuth, Klapka și Garibaldi reprezentau pentru ea eroi naționali în lupta pentru libertatea

popoarelor. Asupra acestui aspect insistă și în memorialistica sa (*Opere*, IX, p. 211-212).

Slavici întocmește acest editorial în ajunul convocării consfătuirii cercurilor electorale în vederea alegerilor pentru Dieta ungară. De aici și caracterul de manifest politic al editorialului.

ZIUA DE 3 MAI 1848

A apărut în *Minerva*, I, nr. 137, 4 mai 1909, p. 1. Editorial. Semnat : I. Sl.

Slavici deschide acest număr care publică sub titlul general *Eroii Revoluției ardelenne din 1848* mai multe articole consacrate Revoluției din Transilvania din 1848. Sint de reținut articolele *Insemnătatea zilei de 3 mai 1848* și *Nicolae Bălcescu despre Revoluția ardelenă din 1848*, precum și biografiile lui Avram Iancu, Andrei Șaguna, Alexandru Sterca-Suluțiu, Axente Sever, Simeon Balint, Andrei Mureșanu, Simeon Bărnuțiu, George Barițiu, Vasile Moldovan.

Situația politică din Transilvania în timpul Revoluției din 1848 este prezentată de Slavici din perspectiva popoarelor oprite de sub stăpînirea austro-ungară. „Maghiarii au voit atunci — scrie Slavici — și vor azi o Ungarie independentă pentru ca să fie a lor și numai a lor“ (p. 409). Asupra acestui aspect se pronunță și clasicii marxismului. „Cînd a izbucnit revoluția din februarie 1848 — scrie K. Marx — maghiarii au crezut momentul sosit de a întemeia pe ruinele celorlalte naționalități marea patrie ungară, puternică și viguroasă națiune maghiară“ (K. Marx, *Insemnări despre români*, București, Editura Academiei Republicii Populare România, 1964, p. 146).

Slavici face aprecieri juste și asupra importanței hotărîrilor luate la Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848. „Adunarea de la Blaj prin maturitatea dovedită în cumpănirea lucrurilor și a hotărîrilor luate a fost o manifestare fără precedente. S-a cerut acolo o viață omenească pentru mulțumile oprimate, drepturi naționale pentru poporul român, unirea politică într-un singur stat a întregii națiuni române“ (Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1983, p. 250).

Prozatorul face precizarea că românii transilvăneni se conduc în Revoluția din 1848 după „simțămîntul de conservare

națională“, nu după „simțămîntul dinastic“. Judecînd situația românilor de sub stăpînirea austro-ungară în perspectiva istorică, Slavici apreciază că monarhia habsburgică nu sprijinea revendicările românilor din granițele Imperiului Austro-Ungar.

CRUCEA ȘI SABIA

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1448, 25 decembrie 1912, p. 1. Editorial.

Slavici evocă, cu prilejul unei sărbători religioase, politica de pace a poporului român, promovată în cursul veacurilor. Demnitorii români n-au avut altă preocupare decît apărarea țării și a independenței naționale. Exemplifică cu domnia lui Mircea cel Mare, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul. Ștefan cel Mare ia în stăpînire cele trei cetăți : Ciuceul, Cetatea-de-Baltă și Ungurașul, ca să aibă siguranța că nu va fi surprins de invazii ale ungarilor.

România nu participă la primul război balcanic (octombrie 1912 — mai 1913), deși unii din beligeranți se dovedeau a nu fi „de bună credință“ în politica lor față de țara noastră.

ROSTUL NEAMULUI ROMĂNESC

A apărut în *Buletinul armatei și marinei*, IX, nr. 1, ianuarie 1913, p. 20-21. La rubrica „Momente din istoria națională“.

Comitetul de redacție al *Buletinului armatei și marinei* se reorganizează în ianuarie 1913 și în el intră, alături de ofițeri, N. Iorga, S. Mehedinți, G. Murgoci, D. Karnabatt. În comitet intră și Slavici, ca redactor literar. Înființat în 1905, *Buletinul...* continua revista *Cercul publicațiilor militare* (1890—1903) și-și propunea să dezvolte, cum arată în editorialul din acest număr, „un program de cunoștințe generale“. *Buletinul...* își mai propunea să fie, în noua componentă redacțională, și „un memorator și o colecțiune a diverselor ramuri de cunoștințe“. *Buletinul...* adoptă, o dată cu intrarea civililor în redacție, o atitudine critică față de politica internă și externă a guvernului liberal și este exclus din rîndul publicațiilor militare. Conducerea revistei o ia Slavici în noiembrie 1913, ca să-și înceteze apariția o lună mai tîrziu.

Slavici își propunea să înfățișeze în paginile revistei militare momente mai importante din istoria națională. Domnitorii care stau în atenția sa sînt Mircea cel Mare, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Matei Basarab. Considera că în acest articol introductiv se impunea să-și precizeze concepția cu privire la rolul personalității în istorie, și să ofere o privire generală asupra extinderii Imperiului Roman.

Propaganda războinică este combătută de Slavici în chiar paginile unei publicații militare.

MIRCEA-VODĂ

A apărut în *Buletinul armatei și marinei*, IX, nr. 5, mai 1913, p. 168—169. La rubrica „Momente din istoria națională”.

Slavici inițiază prin evocările sale istorice un curs de istoria națională pentru cititorii publicației militare. Informația este cea din *Studii asupra maghiarilor* și din celelalte lucrări ale sale în care prezintă trecutul poporului nostru.

Personalitatea lui Mircea cel Mare este evocată prin comparația cu mării săi contemporani. Înșirarea luptelor domnitorului muntean, cum se proceda în manuale, este înlocuită cu încadrarea în istoria universală.

Buletinul armatei și marinei își sistează apariția, cum am arătat, în decembrie 1913 și Slavici nu-și îndeplinește programul privind evocarea unor „momente din istoria națională”.

ARDEALUL [II]

A apărut în *Calendarul Minervei pe 1914*, XVI, București, Minerva, [1913], p. 49—54.

Calendarele se bucurau de-o largă circulație în mișcarea noastră culturală și meritul revine generației de la *Dacia literară*, care știa să facă din ele publicații de transmitere a unor cunoștințe practice și de formare a gustului literar. Interesul arătat de cercurile largi de cititori acestor publicații este speculat de unii editori și le degradează prin cuprinsul lor. „La noi în România — scrie Eminescu într-un articol, *Calendar pe 1878*, publicat în 11 septembrie 1877 —, unde calendarele se editau odată de

oameni ca Alecsandri, Kogălniceanu, Asachi ș.a., au ajuns astăzi o speculă curată și conțin, unele din ele, lucruri stricăcioase pentru limbă și pentru obiceiuri și nici un fel de lectură folositoare“ (*Opere*, IX. *Publicistica*, p. 426).

Calendarul Minervei pe 1914 este întocmit în spiritul vechii tradiții și, alături de informațiile obișnuite în asemenea tipărituri, găsim poezii de O. Goga, St. O. Iosif, V. Eftimiu, proză de Al. Cazaban, N. Dunăreanu, evocări ale unor personalități, Aurel Vlaicu, Panait Cerna, St. O. Iosif, Ilarie Chendi, articole științifice, cronici teatrale și cronica vieții politice.

Slavici operează o delimitare a Transilvaniei în cadrul administrației maghiare de la acea dată. Descrierea geografică și retrospectiva istorică readuc în discuție informații cunoscute din publicistica anterioară. Se dau și aici informații despre tactica folosită de românii transilvăneni în lupta politică sub absolutism (1850—1860), regimul „liberal“ (1860—1867) și după încheierea Pactului dualist în 1867. Sînt marcate și momentele în care românii se declară pentru *activism* și *pasivism* și se insistă asupra poziției lor față de unirea Transilvaniei cu Ungaria, fără consultarea populației.

Expunerea narativă, pentru un cerc larg de cititori, cuprinde unele imprecizuni. Mihai Viteazul apela la sprijinul împăratului Rudolf al II-lea, spre a-și întări poziția față de nobilimea maghiară (N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I—II, București, 1935, p. 252-299, 41-66). Eminescu scria, încă în 1876, că voievodul român a fost „o jertfă a politicii austriece“ (*Opere*, IX. *Publicistica*, p. 164). Cîmpiile Ungariei de la Tisa și Dunăre sînt pustiite de ocupația otomană, ținuturi care și altfel nu erau prea populate. Asupra acestor ținuturi se fac stăpîni „haiducii“, cum numește Slavici bandele, pentru lichidarea cărora se va apela la armată. Porcarii din *Moara cu noroc* făceau parte din această lume.

Federalizarea Imperiului Austro-Ungar se punea în discuție și în ajunul primului război mondial. Aurel C. Popovici (1863—1917) se face cunoscut ca teoretician al acestei orientări politice, ca să lupte, ulterior, pentru unirea Transilvaniei cu România. Slavici se îndoia și el că mai era „cu putnță restabilirea unității în monarhia habsburgică“. Destrămarea Imperiului Austro-Ungar era previzibilă, ca urmare a desfășurării ireversibile a evenimentelor istorice.

SĂRBĂTOAREA UNIRII

A apărut în *Ziua*, I, nr. 171, 25 ianuarie 1915, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici compară unirea Moldovei cu Muntenia în 1859 cu procesul de unificare statală a Italiei. Durata în timp a acestui proces nu este însă singurul aspect care trebuie luat în considerare. Italia era împărțită în regate și ducate și se vorbeau mai multe dialecte. Moldova și Muntenia erau separate doar printr-o graniță politică și se vorbea aceeași limbă atît dincoace cît și dincolo de Milcov. Poporul se manifesta într-o „unitate sufletească” desăvîrșită. Nu era desăvîrșită „unitatea sufletească” a „claselor culte”, care se găseau sub unele influențe culturale străine. C. Negruzzi și V. Alecsandri aduc contribuții din cele mai importante la înfăptuirea „unității sufletești”. Se impune însă să se țină seama că ei se întemeiau pe „unitatea sufletească” a poporului.

Omologarea „claselor mai instruite” cu „pătura superpusă” nu este în spiritul adevărului. Eminescu definea cu acest termen elementele improductive care exploatau deopotrivă masele populare și „clasele instruite” (intelectualii de la sate și orașe, funcționarii care trăiau din munca lor).

Cola di Rienzo (Nicola di Lorenzo Gabrini, 1313—1354), la care se referă Slavici, este tribun al Republicii din Roma din 1347. Personalitatea sa este evocată, în literatura noastră, de Samson Bodnărescu în tragedia *Rienzi*, publicată în 1868 (*Scrieri. Antologie, prefață, note, bibliografie* de Aurel Petrescu. Text stabilit și glosar de Paul Lăzărescu, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 247—356).

PETRU-VODĂ CERCEL

A apărut în *Biblioteca Copiilor și a Tinerimii*, I, nr. 5, 27 aprilie 1918, p. 4—6.

Slavici colaborează la acest săptămînal ilustrat încă din primul număr care iese în 30 martie 1918. Publicația își propunea să ofere o literatură educativă tinerelor generații în condițiile social-politice de după primul război mondial. Alături de Slavici, colaborează la revistă Al. Macedonski, G. Coșbuc, G. Ga-

laction, G. Topîrceanu, L. Rebreanu. Se dau multe traduceri din literatura universală.

Slavici schițează viața lui Petru Cercel cu cîteva informații istorice privind familia și peregrinările sale prin țările europene. Prozatorul reia istorisirea vieții sale în narațiunea *Vintură-Țară* pe care o publică tot într-o revistă pentru copii și tinerime doi ani mai tîrziu (*Opere*, VIII, p. 793-853, 908-909).

„PROBLEMELE EVOLUȚIEI POPORULUI ROMÂN” DE DR. GR. ANTIPA, MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

A apărut în *Adevărul literar și artistic*, III, nr. 102, 5 noiembrie 1922, p. 2.

Cartea lui Grigore Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, se tipărește în 1919, ca a treia din seria de *Studii și cercetări*, care apar sub auspiciile Academiei Române. Biologul român este autorul unor tratate ca *Fauna ichtiologică a României* (București, 1909), *Regiunea inundabilă a Dunării* (București, 1910), precum și a numeroase comunicări științifice. *Pescăria și pescuitul în România* este un tratat fundamental de aproape 800 de pagini, cu 403 figuri în text și 75 de tabele și apare tot sub auspiciile Academiei Române în 1916. Tratatul este anticipat de-o altă lucrare, *Studii asupra pescăriilor din România* (București, 1895).

Slavici nu face o recenzie în înțelesul adevărat al cuvîntului, ci o selecție de extrase prin care vrea să atragă atenția cititorilor asupra problemelor puse în discuție. Selecția extraselor arată că prozatorul acorda mare atenție statisticilor și în ultimii ani ai vieții.

CRÎȘENII

A apărut în *Cele trei Crișuri*, VI, nr. 5, mai 1925, p. 75—76.

Publicația de la Oradea grupă în jurul său pe cei mai de seamă scriitori din toate provinciile românești. Se cuvin reținute numele lui I. Agârbiceanu, Lucian Blaga, Aron Cotruș, V. Eftimiu, G. Galaction, G.M. Zamfirescu. Alături de ei semnează

articole istorici și critici literari : G. Bogdan-Duică, E. Lovinescu, istorici : S. Dragomir, N. Iorga, I. Lupaș, filologi : V. Bogrea, S. Pușcariu.

Slavici prezintă munca sa la Consistoriul din Oradea, când își culege informațiile pentru studiul *Crișenii noștri*, pe care le reia și în *Lumea prin care am trecut (Opere, IX, p. 253-254)*. Afirmările potrivit cărora unele ținuturi ca zona de la Radna pînă la Pincota, Valea Crișurilor pînă la Salonta și Banatul Timișoarei rămîn pustii în anume epoci istorice nu corespund adevărului. Colonizările din Transilvania sînt fenomene complexe, dictate de interesele Curții din Viena, politice, economice, naționale, militare. Slavici relevă, dincolo de aceste rezerve, o mișcare firească a românilor transilvăneni în vatra lor strămoșească.

Crișenii este ultimul articol pe care îl publică Slavici în presa vremii. Cîteva luni mai tîrziu se stinge din viață la Panciu, în Moldova. Prozatorul se orientează încă de la primele studii spre istorie, ca să-și încheie activitatea scriitoricească cu o evocare a preocupărilor sale în domeniul istoriei naționale.

SCRIERI SOCIALE ȘI ECONOMICE

NOUL BUCLUC UNGURESC

A apărut în *Timpu*, II, nr. 239, 21 octombrie 1877, p. 2. Nesemnat.

Guvernul de la Budapesta proclamă, oficial, neutralitatea Ungariei în războiul ruso-româno-turc din Balcani, pe cînd în realitate sprijinea, pe toate căile, Imperiul Otoman. Presa noastră publică, în traducere, *Proclamația maghiarilor*, în care se făcea apel ca tinerii să vină în sprijinul armatei otomane. „Tinerii maghiari — se arată în *Proclamație*... — din oricare oraș, din oricare sat, sînt chemați a se înrola supt arme pentru ajutorarea fraților noștri turci“ (*Românul*, 3-4 octombrie 1877, p. 883). *Proclamația* este semnată, între alții, de generalul György Klápka și scriitorul Jókai Mór.

Politica ostilă a guvernului de la Budapesta față de România se explică prin faptul că țara noastră participă la războiul din Balcani pentru cucerirea independenței. Slavici exemplifică această politică prin măsurile restrictive adoptate de guvernul de la Budapesta cu privire la tranzitul prin Ungaria chiar al unor lucrători. Măsurile guvernului ungar aduceau prejudicii exporturilor austriace către țara noastră. Cotidianul *Fremden-Blatt* reprezenta interesele Curții din Viena. Se desprinde din extrasul integrat de Slavici în articolul său că existau mari disensiuni între guvernul austriac și cel ungar după încheierea Pactului dualist în 1867.

Conflictul de graniță la care se referă Slavici formează obiectul unor dezbateri furtunoase în presa maghiară cu ecouri și în cea românească. *Românul* scrie în 1 octombrie 1877 că o trupă maghiară, formată din 1000 pînă la 1500 de oameni, încălcă granița noastră la Cloșani, în Mehedinți (*Românul*, 1 octombrie 1877, p. 875). Știrile se dovediră false și *Monitorul ofi-*

cial publică un *Comunicat* în această privință (*Monitorul oficial al României*, nr. 222, 2/14 octombrie 1877, p. 5720).

Conflictul de graniță este comentat de Eminescu într-un articol, *Austro-Ungaria* [„Despre intrarea...“], publicat în *Curierul de Iași* în 7 octombrie 1877 (M. Eminescu, *Opere*, IX, *Publicistica*, București, 1980, p. 432, 783-784). Poetul îl caracterizează „foc de paie“. Atît Eminescu cît și Slavici întîmpină, încă de la început, cu mari rezerve asemenea știri.

DOMENIILE STATULUI

A apărut în *Timpul*, III, nr. 71 31 martie 1878, p. 2—3. Nesemnat.

Statul român deținea proprietăți întinse, intrate în stăpînirea sa, în parte, prin secularizarea averilor mănăstirești, una din reformele lui Alexandru Ioan Cuza. Statul arenda aceste proprietăți îndeosebi unor oameni politici din guvernul aflat la conducerea țării. Aceștia le arendau, la rîndul lor, altor persoane. Slavici oferă exemple ilustrative privind tranzacțiile la diferite nivele, toate făcute în dauna țărănimii. Prozatorul notează ironic în finalul articolului că pînă și veniturile puține, cîte reveneau statului, se împărțeau, în cele din urmă, între cei care patronau tranzacțiile.

Documentul din care citează este dat de Ștefan Rareș la Hîrlău, în 6 mai 1552. „Iar după viața noastră — se arată aici — cine va fi domn dintre copiii noștri sau din neamul nostru sau iarăși pe cine îl va alege Dumnezeu să fie domn al țării noastre Moldova, acesta să nu clinească dania și întărirea noastră, ci să întărească și să imputernicească acestei sfinte mănăstiri a noastre de la Tazlău. Și cine ar cuteza să clinească dania și întărirea noastră, acela să fie blestemat de domnul Dumnezeu și Mîntuitorul nostru Isus Hristos și de 4 sfinți evangheliști și de 12 apostoli fruntași, Petru și Pavel și ceilalți sfinți proroci ai lui Dumnezeu și de 318 sfinți purtători de Dumnezeu, cei de la Nicheia și de toți sfinții care din veac au plăcut lui Dumnezeu și să fie asemenea lui Iuda și lui Arie cel blestemat și să aibă parte cu Iudeii care au strigat asupra lui Hristos Dumnezeu: sîngele lui asupra lor și asupra copiilor lor, care este și va fi“ (*Documente privind istoria României*. Veacul XVI. A. Moldova, Voi. II (1551-1570), București, 1951, p. 27).

Asemenea prevederi se însciau în practicile obișnuite în cancelariile domnilor români din secolul al XVI-lea.

Documentul, întocmit în slavonă, circula în secolul trecut într-o traducere românească din 1813. Slavici ia cunoștință de el desigur la Comisia documentelor istorice. Prozatorul edita, cum am mai arătat (*Opere*, X, p. 931, 965; XI, p. 638, 639; XIII, p. 619, 622), Documentele Hurmuzaki, una din colecțiile care stau la baza istoriografiei noastre naționale.

ȚĂRANUL ROMÂN [I]

A apărut în *Timpul*, III, nr. 279, 20 decembrie 1878, p. 1—2; nr. 280, 21 decembrie 1879, p. 1—2; nr. 281, 22 decembrie 1879, p. 1—2; IV, nr. 4, 6 ianuarie 1879, p. 2—3; nr. 10, 14 ianuarie 1879, p. 2—3; nr. 11, 16 ianuarie 1879, p. 2—3. Cuprinde o introducere fără titlu, și capitolele *Poziția lui în societate*; *Politica rurală*; *Organizația rurală*; *Țărani, ciocoi și boieri*. Este reproduș în *Telegraful român*, XXVII, nr. 11, 27 ianuarie v. 1879, p. 33—34; nr. 12, 30 ianuarie v. 1879, p. 47—48; nr. 13, 1 februarie v. 1879, p. 55—56; nr. 15, 6 februarie v. 1879, p. 60; nr. 16, 8 februarie v. 1879, p. 64. Reproduce numai capitolele *Poziția lui în societate* și *Țărani, ciocoi și boieri*.

Slavici consacră acest serial problemei agrare, ca urmare a dezbaterilor din Adunarea Deputaților și din Senat cu privire la modificarea unor prevederi din legea din 1864. Nu era pentru întîia dată cînd se discuta această problemă. Legii i se aduc în cursul anilor mai multe modificări, mai importantă fiind cea din 1872, cînd se introduce prevederea scoaterii țărănimii cu forța („manu militari“) la munca cîmpului (Gheorghe Cristea, *Contribuții la istoria problemei agrare în România*. Invoielile agricole (1866-1882). Legislație și aplicare, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977, p. 47-103, 109, 137-141).

Legea este adusă din nou în dezbaterea Adunării Deputaților și Senatului în 1878. Adunarea Deputaților discută în ședința din 20 mai 1878 *Proiectul de lege din inițiativă parlamentară pentru tocmelele agricole și executarea lor*, pe care îl trimite Senatului, cum cerea procedura parlamentară. Senatul numește o comisie care supune *Proiectul...* unei noi elaborări. *Proiectul de lege pentru menținerea și executarea art. 7 din legea rurală de la 15 august 1864* este prezentat de V. Boerescu în ședința Senatului din 16 decembrie 1878 și se poartă pe marginea lui

dezbateri furtunoase (*Monitorul oficial al României*, nr. 281, 19/31 decembrie 1878, p. 7891—7902; nr. 282, 20 decembrie 1878/1 ianuarie 1879, p. 7924—7931). Ioan Slavici se referă la poziția ostilă adoptată de Paul Dem Vioreanu (?—1881), ministru de Justiție în guvernarea liberală, față de țărănime și la replica lui Eugen Stătescu (1836—1905), care în calitate de ministru de Justiție apără proiectele guvernului liberal. Slavici se oprește și la poziția adoptată de Ioan D. Strat (1836—1879), autor al unor lucrări fundamentale, cum este *Tratat complet de economie politică* (București, 1870). Economistul român aduce în dezbaterile Senatului textul art. 7 din legea din 1864. „De la promulgarea decretului acestuia — se arată aici —, în termen de 30 de ani, săteanul sau moștenitorii săi nu va putea înstrăina nici ipoteca proprietatea sa, nici prin testament, nici pentru acte între vii, decît către comună sau către vreun alt sătean.

După trecerea de 30 de ani, el va putea dispune de proprietatea sa, după regulile dreptului comun și în caz de vânzare, cu rezerva dreptului de preempțiune a comunei“ (*Monitorul oficial al României*, nr. 282, 20 decembrie 1878/1 ianuarie 1879, p. 7925). Prevederile acestui articol fuseseră încălcate în foarte multe cazuri și persoane care nu trăiau în sat dețineau proprietăți luate pe diferite căi de la sătenii improprietăriți în 1864. Discuții se poartă, cum arată Slavici, și în legătură cu definirea termenului de *sătean*. „Sub cuvînt de *sătean* — propune Ioan D. Strat în amendamentul său — nu se va înțelege decît acele persoane cari au fost înscrise în rolurile de împroprietărire a legii rurale din 1864, în calitate de foști clăcași, sau moștenitorii lor, cari au încă azi profesiunea de plugari.“ Amendamentul stipula, cum nu este greu de observat, excluderea persoanelor care nu locuiau la sat și nu se îndeletniceau nemijlocit cu muncile agrare.

Pera (Petru) Opran (1815—1885), deputat și senator liberal, este autor a numeroase lucrări: *Chestia proprietății... în România* (Paris, 1858), *Chestia proprietății de moșie în România* (Craiova, 1881). În cuvîntarea sa din Senat, din 16 decembrie 1878, expune practicile puse în aplicare de unele persoane care se dau „consăteni“ și pun stăpînire pe pămînturile țărănilor împroprietăriți în 1864.

Pornind de la aceste dezbateri din Adunarea Deputaților și din Senat, Slavici expune opiniile sale în chestiunea țără-

nească. Problema fundamentală pe care o pune în discuție privește competența legiuitorilor. Demonstrația sa se susține pe constatarea potrivit căreia intelectualitatea românilor transilvăneni se ridică din popor și stătea în legături nemijlocite cu poporul. Nu exista în Transilvania, în adevăr, o aristocrație românească, ci numai una maghiară. Oamenii politici se recrutau din rîndul celei din urmă. Oamenii politici din România aparțineau, în general, moșierimii, tot așa de străină de suferințele țărănimii ca și aristocrația maghiară. De aici și distincția pe care o face între „țărani“, „boieri“ și „ciocoi“.

Măsurile legislative înscrise în legi rămîneau, credea Slavici, literă moartă cîtă vreme nu erau puse în aplicare prin adăzuirea țărănimii. Prozatorul pledează, în fond, pentru cea mai largă descentralizare, cu o autoconducere și o autogospodărire, deplină a comunelor. Merge așa de departe încît conducerii județene i se lasă numai dreptul să intervină în litigiile dintre comune. Slavici se pronunță prin pledoaria sa pentru descentralizarea excesivă împotriva amestecului oamenilor politici în viața satelor.

Slavici vine și în publicistică cu viziunea din proză asupra satului românesc. Este prezentată și aici tot o lume închisă, care se conduce după legi stabilite într-o experiență milenară de viață. Și aici ca și în proză sînt de cel mai mare interes observațiile sale asupra psihologiei țărănilor români.

DATE STATISTICE

A apărut în *Telegraful român*, XXVIII, nr. 77, 3 iulie 1880, p. 307.

Slavici pregătea în 1880 monografia *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina*, care se tipărește la Viena și Teschen în 1881. Considera că statisticile oficiale asupra demografiei provinciilor românești de sub stăpînirea austro-ungară nu erau satisfăcătoare și apelează la V. Mangra, profesor la Institutul teologic-pedagogic din Arad și la alți intelectuali transilvăneni să-i trimită date din registrele de stare civilă ale parohiilor privind mișcarea populației românești (E. Glück, G. Neamțu, D. Vatamaniuc, *Studii și documente privind activitatea lui Ioan Slavici*, I—II, Arad, 1976, p. 57).

Scrisoarea, din care se reproduc aceste fragmente, pare să fie determinată de prelegerea publică *Considerațiuni asupra stă-*

rei poporului și a mijloacelor prin cari s-ar putea ajuta, ținută de M. Toma la despărțământul Asociațiunii transilvane în Gura-Riului în 21 octombrie 1879. Prelegarea se publică în *Telegraful român* în noiembrie 1879 (nr. 133, 13 noiembrie v. p. 530-531, nr. 134, 15 noiembrie v. p. 535).

Cartograful Iosif Scheda (1815-1888) întocmește trei lucrări, *Harta Europei*, *Harta Austro-Ungariei* și *Harta Turciei*. Slavici se referă, desigur, la cea de-a doua, care cuprinde 20 de planșe.

Tabloul statistic este reprodus și comentat în monografia din 1881 (*Opere*, XIII, p. 472-476, 675-679).

[EXCLUSIVISM SOCIAL ÎN UNGARIA]

A apărut în *Tribuna*, I, nr. 62, 29 iunie/11 iulie 1884, p. 245. Editorial : *Sibiu*, 28 iunie st. v. Nesemnăt.

Politica de maghiarizare promovată de guvernele de la Budapesta avea în programul său și scoaterea limbii române din cele câteva licee întemeiate de românii transilvăneni cu mari sacrificii pe întinderea a mai bine de un secol. Se întemeiaseră astfel la mari intervale, pentru o populație de câteva milioane, liceele din Blaj (1754), Beiuș (1828), Brașov (1850), Năsăud (1863), Brad (1869). Slavici insistă asupra acestor instituții de învățământ în *Studii asupra maghiarilor*, însă nu pot fi împărțite rezervele sale cu privire la pregătirea care se dădea aici elevilor (p. 145). Aceste licee se situau cel puțin la nivelul colegiilor străine.

Politica de maghiarizare urmărea, pe de altă parte, transformarea învățământului primar în învățământ de stat cu limba de predare maghiară. Școlile populare (primare) erau însă susținute de comunitățile naționale de sub stăpânirea austro-ungară.

Guvernul ungar era prezidat în 1884 de Kálmán Tisza (1830—1902), încă din 1875, și rămîne în fruntea sa pînă în 1890. Intelectualii popoarelor oprimate de sub stăpânirea austro-ungară valorau pentru Tisza, cum arată Slavici, numai în măsura în care se bucurau de încrederea unor cercuri largi ale conaționalilor lor. Altfel spus, îi puteau servi în politica de maghiarizare.

Slavici amintește de întîmplările de la liceul din Lugoj spre a ilustra pînă unde mergea exclusivismul maghiar în instituțiile de învățământ. Liceul maghiar din Lugoj era frecventat de mulți elevi români, în absența, aici, a unei instituții de învățământ cu limba de predare română. Elevii români înființară o Societate de lectură, care activa paralel cu cea oficială și o bibliotecă cu cărți românești. Societatea de lectură este desființată, ca fiind „nepermisă”, și se procedează la sechestrarea bibliotecii. Sînt eliminați din liceu printr-o *Ordinațiune* ministerială Ioan Lupulescu și Ștefan Lipovan, din clasa a VI-a, Ioan Popovici și Victor Vlad, din clasa a VI-a pentru faptul că activaseră într-o „societate neaprobată de minister”. Mai sînt sancționați alți 14 elevi pentru același motiv. Ioan Lupulescu trece în România și ajunge secretar al Ligii culturale, iar Ioan Popovici și Victor Vlad sînt scriitorii de mai tîrziu Ioan Popovici-Bănățeanul și Victor Vlad-Delamarina (D. Vatamaniuc, *I. Popovici-Bănățeanul*, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1959, p. 24-36).

Slavici considera că „urgia guvernului” ungar împotriva elevilor din Lugoj îi condamnă să devină „existențe catilinare”. Expresia aparține lui Eminescu, care o folosește în această formă în publicistica sa din *Timpul* din anii 1877—1883.

[OPINIA PUBLICĂ]

A apărut în *Tribuna*, I, nr. 146, 13/25 octombrie 1884, p. 561. Editorial : *Sibiu*, 12 oct. st. v. Nesemnăt.

Opinia publică reprezintă, în opinia lui Slavici, forța socială în măsură să susțină rezistența comunității naționale românești de sub stăpînirea austro-ungară la politica de maghiarizare. Stabilirea unor „convențiuni sociale” între membrii comunității naționale capătă o însemnătate deosebită în contextul asupririi sociale și naționale.

Slavici merge foarte departe în aceste considerații ale sale cînd susține că în funcție de existența sau inexistența unor asemenea „convențiuni sociale” se poate vorbi de progresul sau regresul unei societăți. Prozatorul pleda, în fond, pentru solidaritatea națională a românilor din Imperiul Austro-Ungar.

[CONVENȚIUNILE ȘI CLASELE SOCIALE LA ROMÂNII TRANSILVĂNEȚI]

A apărut în *Tribuna*, I, nr. 148 16/28 octombrie 1884, p. 589. Editorial : Sibiu, 15 octombrie st. v. Nesemnăt.

Slavici reia problema „convențiilor sociale”, pusă în discuție în articolul anterior, și o examinează pe baza realităților satului transilvănean și a poziției „clasei culte” românești din Imperiul Austro-Ungar. Prozatorul înțelegea prin „convențiuni sociale”, cum se desprinde de aici, organizarea unei societăți închise, cu norme de conduită stabilite pe baza unei lungi tradiții și păzite cu cea mai mare strictețe. Opinia publică funcționa în baza acestor „convențiuni sociale” și sancționa abaterea de la ele cu severitate, mergând pînă la excluderea din comunitatea națională.

Intelectualitatea română din Imperiul Austro-Ungar sau „clasa cultă”, cum îi spunea Slavici, nu ajungea încă să-și stabilească „convențiuni sociale”, după care să se călăuzească în tot ce întreprindea. Explicația este găsită în absența instituțiilor românești de învățămînt și obligativitatea frecventării celor ungurești. Politica de maghiarizare ridică, pe de altă parte, obstacole de tot felul în calea intelectualității „naționalităților” din Ungaria în ocuparea funcțiilor de stat. De aici și instabilitatea poziției „clasei culte” în lupta națională.

Slavici critică intelectualitatea română din Imperiul Austro-Ungar și în alte articole ale sale și stîrnește proteste în rîndul acesteia. Prozatorul este învinuit că transforma *Tribuna* în organul său de presă. Cotidianul sibian răspunde într-un articol, *Păcatele noastre*, publicat în acest număr. „În coloanele *Tribunei* — se arată aici — nu vorbește d-l Slavici precum îi vine lui la socoteală, ci se exprimă vederile și aprecierile comune unui cerc de oameni, și cînd a primit direcțiunea acestui ziar, d-l Slavici a luat angajamentul de a se desface, cînd intră în redacțiune, de relațiunile sale *personale*, ca să rămînă un servitor fidel al opiniei publice. De aceea el are răspunderea că vederile și aprecierile exprimate în coloanele *Tribunei* sînt împărtășite de un cerc oarecare de oameni.” Slavici ia conducerea *Tribunei*, cum singur arată, împotriva stăruințelor lui V. Alecsandri, T. Maiorescu, Carol Davila, P. P. Carp și a altora (*Opere*, IX, p. 271). Dacă Slavici se desparte de asemenea personalități cînd ia conducerea *Tribunei*, nu este mai puțin adevărat că prozatorului îi aparține orientarea politică a cotidianului sibian.

Considerațiile lui Slavici privind satul transilvănean, societate închisă, nu trebuie interpretate ca o pledoarie în sprijinul unor stări de lucruri patriarhale. Societatea închisă reprezenta, în opinia sa, una din căile de rezistență la politica de maghiarizare.

[ACTIVITATEA SOCIALĂ]

A apărut în *Tribuna*, III, nr. 15, 19/31 ianuarie 1886, p. 57. Editorial : Sibiu, 18 ianuarie st. v. Nesemnăt.

Răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan din 1784—1785 este evocată de Slavici, fără să fie numită direct. Prozatorul insistă asupra caracterului social al răscoalei și recunoaște că revendicările răsculaților nu au fost îndeplinite nici atunci și nici mai târziu, după scurgerea unui veac de la izbucnirea ei.

Răscoala din 1784—1785 marchează un moment important în istoria noastră națională. „Răscoala lui Horea — scrie D. Prodan — e prima zguduire puternică a orînduirii feudale din cuprinsul țării noastre. Ea deschide procesul revoluționar, de răsturnare a raporturilor feudale. Dar mai e în același timp și prima afirmare violentă a conștiinței de sine a poporului român din Transilvania, izbucnind aceasta cu putere elementară acum chiar de la temeliiile sale” (*Răscoala lui Horea*, Ediție nouă, revăzută, I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 13).

Slavici considera că răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, pornită din Munții Apuseni, a contribuit la trezirea conștiinței românilor din Transilvania pentru o activitate economică stăruitoare prin care să cucerească și poziții politice în lupta națională.

[INDRUMARE SPRE INDELETNICIRILE PRACTICE]

A apărut în *Tribuna*, IV, nr. 31, 10/22 februarie 1887, p. 121—122. Editorial : Sibiu, 9 februarie st. v.

Exista o tendință generală în societatea din Transilvania în orientarea tinerei generații spre ocupații care o înstrăinau de indeletnicirile practice. Argumentele lui Slavici potrivit cărora

pentru practicarea unor ocupații în afara muncii fizice se cer însușiri intelectuale nu puteau convinge și nici perspectiva asigurării unor condiții de viață omenești prin practicarea meseriilor. A deveni „domn” nu reprezenta un ideal în sine, ci o cale de eliberare din servituțurile sistemului de guvernare austro-ungar. Ocuparea de funcții de stat și în instituțiile confesionale ducea la ieșirea de sub regimul obligațiilor fiscale și de altă natură care apăsa asupra țărănimii transilvănene. Dincolo de asemenea rezerve, Slavici rămâne în ziaristica noastră din secolul trecut unul din cei mai stăruiți susținători ai orientării noilor generații spre ocupațiile practice.

BĂNCILE NOASTRE

A apărut în *Tribuna*, VII, nr. 34, 13/25 februarie 1890, p. 133. Editorial. Semnat : X.

Băncile românești din Transilvania ofereau împrumuturi mai avantajoase decât cele maghiare. Aici își aveau explicația și atacurile din presa maghiară împotriva lor și zugrăvirea tabloului sumbru asupra țărănimii ca urmare a practicilor uzurare. Slavici insistă asupra rolului pozitiv al băncilor românești din Transilvania, nu însă în măsura care se cuvenea. Prozatorul face rezerve asupra termenelor, prea scurte pentru împrumuturi, însă tocmai această practică în operațiile bancare asigura o mai mare circulație a capitalurilor băncilor românești. Partenie Cosma, directorul „Albinei” din Sibiu, cea mai importantă bancă românească din Transilvania, se număra, cum am arătat, printre adversarii cotidianului sibian și ai mișcării tribuniste (*Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, p. 269-375).

Băncile românești din Transilvania și îndeosebi „Albina” din Sibiu au o contribuție pozitivă în sprijinirea țărănimii ca să-și recupereze din proprietățile lor intrate în cursul anilor în stăpînirea grofilor unguri.

Slavici părăsește Sibiul în 3 martie 1890, îndată după publicarea articolului *Băncile noastre* și se întoarce la București. Conduce *Tribuna* aproape șase ani și face din cotidianul sibian un

ziar de luptă pentru înfăptuirea idealului de unitate națională a poporului român.

DOUĂ CESTIUNI MARI

A apărut în *Corespondența română*, I, nr. 33, 24 decembrie 1893, p. 2. Nesemnat.

Cotidianul bucureștean *Corespondența română* începe să apară în 16 noiembrie 1893, sub redacția lui Ioan Slavici, ca organ de presă în sprijinul acțiunii memorandiste. Prozatorul trece în primul plan chestiunea națională, pentru ca să se ocupe totuși de cea țărănească.

Slavici face o demarcație categorică, cum proceda și Eminescu, între „clasele pozitive”, angajate în munca productivă, și „pătura superpusă”, care specula munca celor dintii. Din înșirarea unor nume ca Zappa, Suțu, Gazoti, ale căror milioane reprezentau „sînge din sîngele țaranului” se vede că prozatorul pune chestiunea pe teren strict economic. Deși aceștia — și alții asemenea lor — intraseră în stăpînirea milioanei, nu ei reprezentau țara.

Slavici folosește, pentru citatul din *Cîntarea României*, extrasul din *România viitoare* care circula în secolul trecut. Extrasul se deschide cu o *Precuvîntare* a lui N. Bălcescu datată *Paris, 8 august 1850*. În jurul paternității acestui poem în proză, atribuit cînd lui N. Bălcescu, cînd lui Alecu Russo, s-au purtat lungi discuții în cursul anilor. Problema nu este nici astăzi elucidată, în absența unor documente revelatorii lăsate de contemporani.

SLUGILE

A apărut în *Corespondența română*, II, nr. 3, 30 ianuarie 1894, p. 6-7. Nesemnat.

Problema servitorilor este privită de Slavici ca o racilă a societății românești din vremea sa. Sporirea acestei categorii sociale o explică prin aplicarea spre lux și risipă. Situația prezenta și un alt aspect. Sporirea acestei categorii sociale se explica și prin imigrări. Mulți români de sub stăpînirile străine își

părăseau ținuturile natale și treceau în „țară“. Aici se angajau servitori fie și numai temporar, ca apoi să-și întemeieze gospodărie. Prozatorul evocă viața unui asemenea „imigrant“ în *O viață pierdută* (*Opere*, II, p. 251—282). O chestiune gravă i se părea și scăparea acestei categorii sociale de sub controlul educativ. Propune, în acest sens, înființarea unei „reuniuni“ care să țină evidența servitorilor și desigur să se ocupe și de aspectul educativ.

Slavici interpretează importanța legilor în funcție de aplicabilitatea lor. Concepția aceasta era și a lui Eminescu, cu care redactează *Timpul* cu două decenii mai înainte.

ȚĂRANII

A apărut în *Corespondența română*, II, nr. 6, 13 februarie 1894, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Propaganda partidelor politice nu putea schimba, susține Slavici, situația grea a țăranimii și ea continua să fie printre cele mai rele din Europa. Guvernul conservator, la conducerea țării, ca și cel liberal, mai înainte, întocmeau legi „ocrotitoare“, care sechestrau în realitate munca țăranimii.

Prozatorul vede posibilă o îmbunătățire a situației țăranimii în descentralizarea administrației guvernamentale și libera gospodărire a comunelor. Problema aceasta se discuta de multă vreme în presa noastră.

Considerațiile lui Slavici privind situația țăranimii se impune să fie judecate și în perspectivă istorică. Asistăm, astfel, la unul din cele mai serioase avertismente date cercurilor guvernamentale asupra unor stări de lucruri care prevesteau marea răscoală din 1907.

CINE PLEACĂ ?

A apărut în *Apărarea națională*, III, nr. 85, 18 aprilie 1902, p. 1. Editorial.

Cotidianul bucureștean *Apărarea națională* începe să apară din 15 ianuarie 1900, ca din 3 noiembrie 1902 să devină organul

de presă al Societății „Apărarea națională“. Conducerea ziarului o ia B. P. Hasdeu în 2 ianuarie 1902, ca să rămână în fruntea sa până în 12 iunie 1902. Slavici își începe colaborarea la ziar în directoratul lui B. P. Hasdeu ca să o continue și după ce acesta se retrage de la conducerea sa.

Criza economică de care este lovită țara noastră la începutul acestui secol deschide purtătorilor de capital un vast cîmp de speculații prin ruinarea țăranimii, meseriașilor și a întreprinderilor industriale. Slavici îi trece pe exploatare în aceeași categorie, fără să facă distincție de naționalitate. „Oameni sîntem și-l iubim pe om — scrie el în articolul *Barbarie modernă*, publicat în *Apărarea națională* în 9 aprilie 1902 —, fie el turc, maghiar ori evreu, dar tocmai iubind pe oameni, trebuie să fim cuprinși de viură repulsiune față cu indivizii degenerați, care nu iubesc și ei pe semenii lor și nu sporesc prin munca lor rodnică bogățiile țării, ci își petrec viața adunînd în minile lor roadele muncii săvîrșite de alții, ca prin ele să-i robească cu atît mai virtos pe cei muncitori“ (nr. 79, 9 aprilie, 1902, p. 1).

Pornind de la această concepție cu privire la purtătorii de capital, Slavici extinde considerațiile sale critice și la proprietarii de moșii care practicau o „exploatare hoțască“, la meseriașii și comercianții care se îmbogățeau prin ruinarea altora.

Slavici continuă orientarea politică a lui Eminescu care cerea ca cei care nu practicau indeletniciri productive să-și caute aturea teren de exploatare. De altfel, prozatorul se situa pe linia poetului și în prețuirea ce-o arăta lui Mihai Viteazul, Mircea cel Mare și Vlad Țepeș.

ROBIA MODERNĂ

A apărut în *Apărarea națională*, III, nr. 90, 26 aprilie 1902, p. 1. Editorial. Este reprodus în *Tribuna poporului*, VI nr. 82, 4/17 mai 1902, p. 3.

Slavici oferă un tablou, cu date concrete, asupra sistemului cămătăresc de exploatare a țăranimii din Cîmpia Arădană, ținutul său natal. Consecințele sistemului cămătăresc de exploatare din Transilvania, practicat și în România, îi servește prozatorului să justifice introducerea unor măsuri prin care să fie protejate clasele sociale ce desfășurau o muncă productivă.

Editorialul anticipează, prin informațiile privind activitatea sa în cancelaria avocatului Mircea B. Stănescu din Arad, evocarea din *Lumea prin care am trecut*, publicată postum (*Opere*, IX, p. 245-253).

MIZERII.

A apărut în *Apărarea națională*, III, nr. 109, 1 decembrie 1902, p. 1-2. Editorial.

Problema stăpînirii de sine, ca trăsătură de caracter a omului superior, este pusă de Slavici în discuție în multe din scrierile sale. Stăpînirea de sine constituia, în concepția sa, factorul principal în cenzurarea „trebuințelor”. Prozatorul se ocupă de „trebuiețe” și în tratatul său de estetică publicat în *Educatorul* în 1883-1884 (*Opere*, X, p. 195-215).

Slavici considera, cum se desprinde din editorialul de față, că sporirea „trebuințelor” este o dovadă de „inferioritate intelectuală ori morală”.

FAMILIA

A apărut în *Apărarea națională*, IV, nr. 1, 1 ianuarie 1903, p. 1. Al doilea editorial.

Prezentarea educației în familie este făcută în spiritul expunerii din cursul *Povește pentru buna creștere a copiilor*, ținut de Slavici la Institutul „Ioan Otteteleşanu” din Măgurele și tipărit în 1897. Aici consacră un capitol întreg educației în familie (*Opere*, XI, p. 234-238).

Considerațiile lui Slavici, pedagogul, sînt reluate de Slavici, ziaristul, și aplicate la viața politică.

RĂZVRĂTIREA DIN ROMÂNIA

A apărut în *Tribuna*, XI, nr. 65, 21 martie/5 aprilie 1907, p. 1-2. Editorial.

Cînd izbucnește răscoala țărănească din 1907, Slavici se afla la Măgurele, lângă București, unde conducea Institutul „Ioan

Otteteleşanu” încă din 1894 și unde rămîne pînă în 1908. De aici colabora la *Tribuna*, cotidianul arădan, care începe să apară din 6 ianuarie 1897, cu titlul *Tribuna poporului*, ca organ de presă al „tinerilor”, după ce *Tribuna*, înființată la Sibiu în 1884, intră în stăpînirea „bătrînilor”. Deși cu rol important în fondarea și conducerea *Tribunei* sibiene, Slavici se alătură „tinerilor” și este unul din cei mai activi colaboratori ai cotidianului arădan. După ce *Tribuna* sibiană își încetează apariția în 29 aprilie 1903, cotidianul arădan preia acest titlu cu începere din 7 ianuarie 1904. Își sistează apariția în 10 martie 1912.

Răscoala izbucnește, cum se știe, în nordul Moldovei și se extinde cu repeziciune în toată țara. Ion Ionescu de la Brad descrie în lucrarea sa, *Agricultura română în județul Dorohoi*, sistemul de exploatare al proprietarilor și arendașilor în această parte a țării. Exemplifică cu practicile unor arendași care, după ce sărăceau populația de pe-o moșie, se mutau pe alta și singura lor preocupare consta în îmbogățirea grabnică (*Agricultura română în județul Dorohoi*, București, Imprimeria Statului, 1866, p. 283). Sătenii intentează acțiuni penale, însă administrația nu le ia în considerare și pune la dispoziția proprietarilor și arendașilor puterea militară („manu militari”), să sechestreze bunurile țăranilor și să-i arunce la închisoare (Gh. Cristea, *Contribuții la istoria problemei agrare*, p. 80-85).

Guvernul conservator, la conducerea țării în momentul izbucnirii răscoalei țărănești, nu poate face față situației și cedează puterea Partidului Liberal, care face apel la unirea tuturor oamenilor politici ca împreună să deschidă ochii celor „rătăciți și răzvrățiți” și să-i convingă că „oamenii nu pot trăi nicăiri și niciodată în dezordine” (*Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918*, p. 381). Guvernul liberal recurge la reprimarea răscoalei prin violență și evită să ia măsuri radicale pentru schimbarea situației țărănimii. Dezbaterile din Adunarea deputaților și din Senat se duc în jurul unor proiecte de legi de mică însemnătate și se evită să se aducă în discuție reforma agrară. După dezbateri aprinse este promulgată *Legea pentru învoielii agricole* în decembrie 1907, care proclamă libertatea părților la încheierea contractelor. Reforma agrară nu se va înfăptui datorită opoziției latifundiarilor din cele două partide politice, deputați și senatori, schimbării guvernelor la conducerea țării și izbucnirii războaielor balcanice și apoi a primului răz-

boi mondial. Astfel înfăptuirea reformei agrare se va amîna pînă în 1921 (*Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918*, p. 381-429).

Slavici trăia la Măgurele, în Bărăgan, în mijlocul țărănimii și cunoștea condițiile grele de viață ale acesteia sub dubla exploatare: a administrației de stat și a proprietarilor de moșii, reprezentăți, cu puține excepții, prin arendași. Prozatorul remarcă faptul că răscoala izbucnește în nordul Moldovei împotriva unor arendași evrei. Constatarea aceasta nu schimbă realitatea istorică. Răscoala este determinată de sistemul de exploatare și nu de arendași, ca naționalitate. Se explică de ce ea cuprinde și județele în care arendașii erau români. Să mai notăm că arendașii ocupau un loc important în structura agrară a României din secolul trecut.

Prozatorul se pronunță împotriva sistemului de exploatare a țărănimii, însă orientează discuția spre lipsa de răspundere a intelectualilor satului în ridicarea nivelului cultural și moral al populației rurale. Acest aspect își avea însemnătatea sa însă nu putea juca un rol determinant într-o „răzvrătire“ a țărănimii, care se extinde în toată țara.

Observații importante face Slavici îndeosebi cu privire la psihologia țaranului român, surprinsă în unul din cele mai dramatice momente din viața sa. Se impune să fie reținută îndeosebi constatarea că țărănimea se manifesta prin solidaritatea de „clasă socială“.

Slavici era un adept al nonviolentei, ca practică în relațiile sociale. Critică sistemul de exploatare, dar se pronunță, concomitent, și împotriva mijloacelor violente indiferent cine le folosea. Poziția ce-o adoptă față de evenimentele din „țară“ se impune să fie judecată și în contextul publicisticii sale. Prozatorul își desfășura activitatea sub lozinca „Soarele pentru toți românii la București răsare“ și România reprezintă, în concepția sa, centrul vieții politice, economice, sociale și culturale pentru toți românii. Guvernele de la Budapesta și Viena exploatează „dezordinea“ din România spre a-și justifica permanentizarea stăpînirii lor asupra provinciilor românești. Avertismentul pe care îl dă Slavici intelectualilor satelor îi vizează și pe cei ai românilor de sub stăpîniri străine să stea permanent în mijlocul poporului în lupta națională.

MEMENTO

A apărut în *Tribuna*, XI, nr. 71, 28 martie/10 aprilie 1907, p. 1—2. Editorial.

Activitatea publicistică a lui Slavici se desfășoară la *Tribuna* din Sibiu, cum am văzut, sub lozinca „Soarele pentru toți românii la București răsare“ și prozatorul este vădit stînjinit cînd comentează evenimentele din 1907. Răscoala este interpretată, ca și în articolul precedent, ca o consecință a nedreptăților îndurate de țărănime. Opinia potrivit căreia răscoala era opera unor instigatori, cum se susținea în unele cercuri politice, este respinsă în termeni categorici. Vina principală o purtau, susține Slavici și acum, aceia care se îndepărtaseră de țărănime încît aceasta se considera „străină în casa sa“. De aici și indemnul adresat românilor din Imperiul Austro-Ungar la conlucrarea strînsă între intelectualitate și popor. Situația românilor de sub stăpînirea austro-ungară era însă diferită de cea din România. Acolo îndurau asuprirea străină deopotrivă intelectualitatea și masele populare le duceau o luptă comună pentru cucerirea libertății naționale.

Poeziile lui G. Coșbuc, *Noi vrem pămînt* și O. Goga, *Clăcașii*, la care se referă, probabil, Slavici, nu sînt legate de evenimentele din 1907. Prima este din 1894, iar a doua din 1905.

Coriolan Brediceanu (1850—1909) se bucura în Banat de mare autoritate. Face parte din Comitetul Central al Partidului Național Român (1881—1892), iar bănățenii îl trimit deputat în Dieta Ungariei (1906). Familia se face cunoscută și prin alți reprezentanți ai săi, folcloriști, compozitori și dirijori.

Constantin Alimănășteanu (1865—1911), inginer de mine și autor a numeroase lucrări de specialitate, ține la cel de-al treilea congres al proprietarilor agrari din 22 octombrie 1906 o conferință, *Proprietatea mare și chestia țărănească*, care se tipărește și în volum în 1906. Problema țărănească este examinată sub mai multe aspecte: politic, economic, social și național. Aprecierile sale sînt importante pentru cunoașterea unor aspecte ale cauzelor care au dus la răscoala din 1907.

Slavici susține și după evenimentele din 1907 că România reprezenta centrul vieții noastre politice și culturale. „E cu toate acestea adevărat și azi — îi scria lui N. Iorga — că soarele pentru toți românii la București răsare“ (*Opere*, IX, p. 311).

SCRISOARE DIN FRIBOURG

A apărut în *Tribuna*, XI, nr. 101, 6/19 mai 1907, p. 1—3.

Călătoria lui Slavici la Fribourg, în Elveția, trebuie pusă în legătură cu interesul său pentru instituțiile de învățământ din această țară. Fiul său mai mare, Titu, își face aici studiile, de unde trece la Academia Agricolă din Hohenheim (D. Vata-maniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, p. 417, 442-443).

Comparația stărilor de lucruri din Elveția cu cele din România este în defavoarea țării noastre. Considerațiile critice sînt însă făcute cu o mare compasiune pentru viața poporului nostru. Slavici explică și „buna rînduială” din Elveția prin autoritatea de care se bucurau biserica și slujitorii săi. Nu se poate face totuși o comparație între stările de lucruri din Elveția și cele din țara noastră. Elveția se declară țară neutră încă în secolul trecut și peste ea nu trec războaie pustiitoare. Buna organizare a școlii și a altor instituții era urmarea stabilității într-o lungă perioadă istorică a acestei țări. Slavici avea în vedere, cînd supralicitează rolul bisericii, situația din Transilvania, unde această instituție susținea lupta maselor populare împotriva stăpînirii austro-ungare. Această viziune asupra rolului bisericii ne întîmpină și în alte articole din această epocă. Slavici este un raționalist și ținea să implice slujitorii bisericii în activitatea practică de ridicare culturală a maselor populare. Orientarea aceasta este infirmată de dezvoltarea învățămîntului de stat și de laicizarea sa.

Scrisoarea este și un document literar, important prin descrierea peisajului social elvețian, puțin reprezentat în literatura română.

SCRISOARE DIN BUCUREȘTI

A apărut în *Tribuna*, XI, nr. 112, 19 mai/1 iunie 1907, p. 1—3.

Slavici pornește de la constatarea că peisajul nostru geografic nu era mai prejos decît cel elvețian, însă peisajul social oferea o priveliște întristătoare. Ne întîmpină și aici compasiunea pentru viața grea a țărănimii. Explicația o găsea tot în aplecarea spre lux și risipă a cercurilor conducătoare.

Aprecierile pentru care trimite la ziarul *Epoca* sînt cuprinse într-un articol, *Vechile cadre*, publicat în 15 mai 1907 (nr. 110, p. 1). Se critică aici măsura guvernului liberal, venit la conducerea țării în 13 martie 1907, prin care se înlăturau funcționarii puși în slujbe în guvernarea conservatoare.

Slavici împrumută expresia lui Eminescu și-l numește pe Carol I „cel îngăduitor”. Poetul folosea acest epitet spre a denunța lipsa de autoritate a lui Carol I în viața politică a țării, ca urmare a necunoașterii poporului nostru. „Regele a comis greșeala — scrie Eminescu în manuscrisul 2264, 383r — de-a judeca pop[orul] rom[ân] după oamenii care-l inconjoară și fiindcă aceștia n-au avut onoare, r[egele] a crezut că poporul românesc n-o are, fiind[că] aceștia n-au rușine casnică și publică r[egele] a crezut că p[oporul] r[omân] n-o are” (*Opere*, XII. *Publicistica*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985, p. 497).

Prozatorul are în vedere *Scrisoarea III*, cînd se referă la „satirele” lui Eminescu în care elogiază patriotismul și condamnă demagogia.

Caracterizarea societății românești făcută de Gustav Rietz, tatăl, este reluată de Slavici în *Închisorile mele*, din 1921 (*Opere*, IX, p. 363).

Considerațiile lui Slavici din cele două „scrisori” supără pe „mai marii zilelor” și vor grăbi înlăturarea prozatorului de la conducerea Institutului „Ioan Otteteleşanu” din Măgurele (*Opere*, IX, p. 351).

SCUMPIREA TRAIULUI

A apărut în *Minerva*, I, nr. 8, 20 decembrie 1908, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici părăsește direcția Institutului „Ioan Otteteleşanu” din Măgurele în iulie 1908, ca să ia, cîteva luni mai tîrziu, conducerea *Minervei*, una din cele mai importante publicații ale vremii. Noul cotidian bucureștean începe să iasă în 13 decembrie 1908, cu sprijinul unui colectiv redacțional larg, în care intră, între alții, I. Scurtu, V. Anestin, N. Timiraș, G. Caliga, G. Ocășeanu, V. Savel, N. Pora. Articolul programatic, *Cuvîntul nostru*, vorbește de susținerea „intereselor generale”, fără a

manifesta înclinare spre partidele politice. Ideile nu sînt noi și le întîlnim în multe articole publicate de Slavici în *Telegraful român*, *Timpul*, *Tribuna*, *Corespondența română*, *Tribuna poporului*. Programul este întocmit sub influența mișcării muncitorești din țara noastră și a răscoalei țărănești din 1907. *Minerva* își propunea să urmărească „cu deosebită grijă”, „mișcările pornite în viața muncitorilor”. Slavici înscrie, pentru prima dată, în programul unui ziar pe care îl conduce, îndatorirea de-a înfățișa și viața muncitorilor.

Programul ziarului, cu deschidere largă spre viața cotidiană, explică și gruparea în jurul său a celor mai de seamă scriitori, critici și oameni de știință ai vremii. Colaborează M. Sadoveanu, O. Goga, D. Anghel, I. Bărbulescu, G. Bogdan-Duică, C. Rădulescu-Motru, S. Mehedinți, C. Murgoci, G. Țițeica. Slavici este și el un susținător dintre cei mai activi ai părții literare și încă din nr. 1 începe să tipărească romanul *Din două lumi*, care ocupă peste 50 de foiletoane ale cotidianului bucareștean (*Opere*, VIII, p. 9-487).

Orientarea politică a ziarului se reflectă și în articolele lui Slavici, pe care le publică, cu puține excepții, ca editoriale. Prozatorul pledează pentru schimbări în viața grea a maselor muncitoare și articolele sale se constituie, cum vom vedea mai departe, într-un adevărat jurnal al vieții cotidiene.

Slavici pune în discuție în editorialul de față o problemă nouă în scrisul său. Prozatorul se pronunță pentru transformarea Bucureștiului, oraș extins pe orizontală, într-un oraș pe verticală. Avea să se schimbe, o dată cu această transformare, însuși modul de viață al bucareștenilor.

ÎN PRAJMA SĂRBĂTORILOR

A apărut în *Minerva*, I, nr. 11, 23 decembrie 1908, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Slavici respinge concepția potrivit căreia caritatea, patronată de stat, putea înlătura sărăcia. Exemplifică cu situația din Anglia, în care se adunaseră bogății fabuloase, fără ca să se pună capăt sărăciei. Se cuvine observat și faptul că acele bogății se îngămădeau în Metropolă din exploatarea coloniilor. Propaganda din Anglia, ca și de aiurea, pentru actele de cari-

tate era susținută de cercurile clericale, pentru menținerea autorității în lumea celor exploatați.

Opiniile lui Slavici, cunoscute și din alte articole, cu privire la buna autogospodărire și educația morală, se întîlnesc și aici. Merită însă să rețină atenția faptul că vedea salvarea din sărăcie prin dezvoltarea stabilimentelor industriale și de altă natură, care să ocupe cît mai multe brațe de muncă. Slavici nu merge însă mai departe să ceară și schimbarea sistemului de guvernare, încît să se asigure și repartizarea echitabilă a produsului muncii.

O PROBLEMĂ FINANCIARĂ

A apărut în *Minerva*, I, nr. 24, 9 ianuarie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Slavici analizează întocmirea bugetului în spiritul concepției sale privind buna gospodărire a resurselor financiare. Cifrele privind excedentele și deficitele pe o foarte lungă perioadă de timp sînt extrase din tabelul *Gestiunea bănească definitivă în anii 1862—1906/7*, întocmit de Ministerul Industriei și Comerțului și tipărit în *Anuarul statistic al României* (București, Imprimeria Statului, 1909, p. 674).

Guvernul liberal, la conducerea țării din 1907, este învinuit că nu proteja dezvoltarea industriei naționale. Prozatorul manifestă mare încredere în cuvîntul opiniei publice. Asistăm la începutul secolului, cum vom vedea mai departe, la mișcări greviste în diferite sectoare ale vieții economice a țării.

MORTALITATEA COPIILOR

A apărut în *Minerva*, I, nr. 52, 6 februarie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Problemele demografice sînt comentate de Slavici pe baza *Anuarului statistic al României*, publicat în 1909 (București, Imprimeria Statului, 1909, p. 21-78). Cauzele mortalității copiilor sînt găsite în „mizeria fie intelectuală, fie economică, fie morală”. Acestea erau și cauzele care subminau, după părerea lui Slavici, vitalitatea poporului nostru.

Consecințele mortalității infantile sînt judecate în perspectiva istorică. Slavici este, astfel, îngrijorat de scăderea forței de muncă, chemată să sporească avuția națională. Este propusă și aici educația morală, ca o cale de depășire a greutăților prin care trecea țara. Asemenea deziderate rămîn neîmplinite în fața dezvoltării ireversibile a societății românești.

Teoria lui Thomas Robert Malthus (1766—1834), la care se referă Slavici, este expusă în lucrarea *Essay on the principle of population as it affects the future improvement of society* din 1798. Economistul englez este autor și al altor lucrări importante, *An inquiry into the nature and progress of rent* (1815), *Principles of political economy* (1820), *The measure of value* (1823). Malthus propune în *Eseul...* său măsuri restrictive împotriva înmulțirii populației, întrucît nu cresc în proporția cuvenită și mijloacele de subsistență. Teoria malthusiană este infirmată de dezvoltarea istorică. Omenirea găsește pe fiecare treaptă a acestei dezvoltări mijloacele de subsistență prin progresul tehnicii și științei.

POPORAȚIUNEA ROMÂNIEI

NAȘTERI ȘI MORȚI

A apărut în *Minerva*, I, nr. 52, 6 februarie 1909, p. 1. Semnat : Sl.

Slavici trimite la acest articol în editorialul *Mortalitatea copiilor* cu care ne-am ocupat mai sus. Informațiile sînt extrase tot din *Anuarul statistic al României* și erau chemate să exemplifice problemele puse în discuție în editorial. Expunerea teoretică se completa cu cea statistică.

O LEGE NEMILOASĂ

A apărut în *Minerva*, I, nr. 59, 13 februarie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici reia discuția, începută în editorialul *Mortalitatea copiilor* din 6 februarie 1909, privind situația demografică a țării. Își extrage cifrele pe care le comentează din prefața lui Zamfir C. Arbore, *Demografia anilor 1906—1907*, cu care se deschide

Anuarul statistic al orașului București pe 1906—1907 (București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, 1908, p. 25-30).

Cesare Lombroso (1835—1909), psihiatru și antropolog italian este autor al unor lucrări care stîrnesc discuții în lumea științifică : *Genio e follia* (Milano, 1864), *Genio e degenerazione* (Palermo, 1898). Tipărește și un *Trattato profilattico e clinico della pelagra* (Torino, 1892). Un articol al lui Cesare Lombroso, *Forme noi de delictes*, se publică în traducere în *Noua revistă română* în august 1909 (nr. 17, 30 august, p. 268-270).

Zamfir C. Arbore (1848-1933) era șeful biroului statistic și colaborator la ziarul condus de Slavici, fapt care explică aprecierile elogioase privind și munca sa de statistician.

STAREA SANITARĂ A ȚĂRII

A apărut în *Minerva*, I, nr. 62, 16 februarie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Criticile la adresa Consiliului Sanitar Superior sînt cuprinse în editorialul *O propunere*, publicat de doctorul V. Sion în *Voinea națională* în ianuarie 1908 (nr. 6778, 10/23 ianuarie, p. 1 ; nr. 6779, 11/24 ianuarie, p. 1).

Memoriul Consiliului Sanitar Superior asupra raporturilor sale cu Direcțiunea Generală a Serviciului sanitar și asupra proiectului de modificare a legii sanitare (București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva“, 1909, 15 p.) este semnat, între alții, de medicii C. Dimitrescu-Severeanu (1840—1930), Grigore Romniceanu (1845—1915), V. Babeș (1854—1926), Toma Ionescu (1860—1926). *Memoriul* se tipărește înainte de februarie 1909, cum se desprinde dintr-o dare de seamă, *Memoriul Consiliului Sanitar Superior*, publicată în *Minerva* în 2 februarie 1909 (nr. 48, p. 3).

Informațiile privind situația demografică sînt extrase din cele două anuare, *Anuarul statistic al Bucureștiului pe 1906—1907* (București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, 1908, p. 10-11) și *Anuarul statistic al României* (București, Imprimeria Statului, 1909, p. 21—35).

Conflictul dintre Consiliul Sanitar Superior și Direcțiunea Generală a Serviciului Sanitar avea la bază neînțelegeri în repartizarea fondurilor.

A apărut în *Minerva*, I, nr. 64, 18 februarie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Construirea căilor ferate în Imperiul Austro-Ungar îi oferă prilejul lui Slavici să demonstreze, cu fapte concrete, că și în acest sector se aplica o politică ce favoriza pe maghiari. Politică preferențială, care greva sub raport economic și asupra populației maghiare, pierde terenul în fața presiunilor economice. Prozatorul se oprește la mutația spectaculoasă a „vadurilor“ comerciale din țara noastră. Se văd și de aici roadele cuceririi independenței de stat.

Cartea generalului Helmuth Karl Bernhard conte von Moltke (1800—1891), la care trimite Slavici, *Briefe der Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839* se tipărește la Berlin în 1841 și într-o nouă ediție în 1877.

Slavici nu ținea seama de dificultățile tehnice când propunea, ca traseu mai scurt, peste Clocotici spre Curtea-de-Argeș.

MIȘCAREA VITICULTORILOR

A apărut în *Minerva*, I, nr. 72, 26 februarie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Congresul podgorenilor se ține în sala „Dacia“ în 23 februarie 1909 și *Minerva* publică o dare de seamă, *Congresul podgorenilor de deal*, în 24 februarie 1909 (nr. 70, p. 2). Aici se reproduce și *Moștiunea*, în două puncte, în care se fac propuneri pentru sprijinirea viticultorilor prin măsuri legislative. Telegrama din Turnu-Severin în care se anunța constituirea în Mehedinți a unui comitet al podgorenilor este publicat în *Minerva* în 25 februarie 1909 (nr. 71, p. 4). Telegrama dă numele persoanelor din comitet și arată că acesta aderă la *Moștiunea Congresului podgorenilor*.

Slavici examinează situația viticultorilor sub raport economic și se pronunță împotriva transformării ei într-o chestiune politică.

CARTELURILE ȘI SCUMPIREA TRAIULUI

A apărut în *Minerva*, I, nr. 128, 25 aprilie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Brutarii din Capitală declară grevă și *Minerva* publică mai multe relatări despre ea și chiar o anchetă printre morari (nr. 127, 24 aprilie 1909, p. 1). Municipalitatea ajunge la înțelegere cu greviștii să-și reia lucrul. Prețul pînii se scumpește totuși, ca urmare a ridicării prețului grîului pe piața mondială.

Slavici vedea în carteluri o limitare a inițiativei personale și o piedică în calea progresului.

IEFTINIREA TRAIULUI

A apărut în *Minerva*, I, nr. 153, 25 mai 1909, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Condițiile pentru o bună gospodărire a orașelor le constituiau, în opinia lui Slavici, independența administrației și primarului față de partidele politice, stabilitatea și conlucrarea strînsă cu „obștea“. Un exemplu în această privință oferea Karl Lueger (1844—1910), primarul Vienei. Alegerea sa în consiliul municipal nu este sancționată de Franz Joseph, împăratul Imperiului Austro-Ungar, trei legislaturi, pentru orientarea politică în problema „naționalităților“. Karl Lueger stă la conducerea primăriei vieneze începînd din 1897 și pînă în 1910 la moartea sa (Franz Stauracz, *Dr. Karl Lueger. Zehn Jahr Bürgermeister, Wien und Leipzig, Wilhelm Braumüller, 1907, p. 56—118*).

Karl Lueger arată cea mai largă înțelegere față de popoarele oprimate de sub stăpînirea austro-ungară. Românii transilvăneni îl prețuiau în mod deosebit pentru atitudinea sa adoptată față de memorandiști în 1892. Împăratul Franz Joseph refuză să primească delegația celor peste 300 de reprezentanți ai românilor transilvăneni, care venise la Viena să-i prezinte *Memorandul...* cu revendicările lor. Karl Lueger este personalitatea politică din Viena care trece peste dispozițiile imperiale și îi primește pe memorandiști cu cinstea cuvenită reprezentanților unui popor nedreptățit sub stăpînirea austro-ungară.

Slavici evocă personalitatea primarului Vienei în mai multe articole, *Lueger și românii, Ziua lui Lueger, Carada și Lueger*, toate din 1910 (*Opere*, X, p. 790-796).

Confucius este filozoful la care se referă Slavici mai des în memorialistica sa. Prozatorul ia cunoștință de învățăturile sale încă în epoca studiilor universitare la Viena. În atenția sa stă tratatul lui G. Pauthier și M. Bazin, *Chine moderne ou description historique, géographique et littéraire de ce vaste empire, d'après des documents chinois*, tipărit la Paris în 1845. Slavici se referă la el în memorialistică și în alte scrieri ale sale.

Slavici ilustra cu învățătura lui Confucius și cu exemplul lui Karl Lueger teza sa privind importanța independenței politice și stabilității în administrația municipală.

TOT SCUMPIREA TRAIULUI

A apărut în *Minerva*, I, nr. 165, 1 iunie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Problema scumpirii vieții este explicată de Slavici și în acest editorial prin dezechilibrul dintre producție și consum. Aplecarea spre lux și risipă a unor categorii sociale nu justifică decât parțial această stare de lucruri. Societatea românească se găsea în criza economică care afecta și țările vecine. Prozatorul era însă încredințat că solidarizarea opiniei publice putea ușura viața grea a maselor muncitoare.

PENTRU IEFTINIREA TRAIULUI

A apărut în *Minerva*, I, nr. 206, 12 iulie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici trimite la articolul *Lăptării și-au găsit nașul* publicat în *Minerva* în 11 iulie 1909 (nr. 205, p. 1) Este prezentată aici, cu desen, „garnița“ inventată de Dumitru Calmuțchi, un bidon asemănător cu cel în care distribuie laptele prin comerțul de stat.

Prozatorul manifestă o încredere nedezmintită, cum se desprinde și de aici, în opinia publică.

OSTIREA NOASTRĂ

A apărut în *Minerva*, I, nr. 213, 19 iulie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Drama din Giurgiu este comentată în toată presa românească, pe zeci de coloane. Un avocat, Anghel Rădulescu, impușcă un sublocotenent din garnizoana Giurgiu. Colegii sublocotenentului se solidarizează cu el, deși avocatul săvârșește acest act în legitimă apărare. Procesul se judecă la Giurgiu și *Minerva* publică ample reportaje de la corespondentul său special (nr. 202, 8 iulie 1909, p. 1; nr. 203, 9 iulie 1909, p. 1; nr. 204, 10 iulie 1909, p. 1). Avocatul este achitat de Curtea cu jurați.

Slavici ia apărarea ostirii într-un moment când se crease o opinie defavorabilă ei în opinia publică românească.

MĂSURILE DE APĂRARE

A apărut în *Minerva*, I, nr. 260, 4 septembrie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Cotidianul condus de Slavici se ocupă de măsurile luate de organele administrative din Capitală în numărul precedent (nr. 259, 1 septembrie 1909, p. 1). Prozatorul ține să sublinieze că ele stăteau în atenția ziarului încă de la întemeierea sa în 1908. Aceste măsuri sînt însă privite și acum ca ineficiente dacă nu acționa opinia publică („un bici de foc“).

ADMINISTRAȚIA NOASTRĂ

A apărut în *Minerva*, I, nr. 319, 2 noiembrie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici extrage cifrele pe care le comentează din *Statistica funcționarilor publici* reproducă în *Minerva*, în 1 noiembrie 1909 (nr. 318, p. 2). Prozatorul interpretează datele statistice în spiritul concepției sale potrivit căreia centralizarea excesivă în administrația de stat prejudicia interesele comunelor.

Apelul frecvent, pe care îl face Slavici la statistici, nu trebuie să surprindă. Eminescu le acorda și el o importanță aparte

și cita opinia lui Goethe în această privință „Dacă cifrele nu guvernă lumea, ele arată cel puțin cum este guvernată“ (M. Eminescu, *Opere*, XI. *Publicistica*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1984, p. 241, 277).

FINANȚELE NOASTRE

A apărut în *Minerva*, I, nr. 328, 11 noiembrie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Direcția contabilității generale a statului trece situația evaluărilor bugetare în tabloul *Gestiunea bănească definitivă în anii 1862—1909/10* tipărit în *Anuarul statistic al României* din 1912 (București, Imprimeria statului, p. 414). Slavici examinează situația tezaurului public numai pentru primele opt luni. Importanță în demonstrația sa este comparația cifrelor cu cele din anul precedent pentru aceeași perioadă. Studiul comparativ al cifrelor nu justifică evaluările optimiste ale tezaurului public în guvernarea liberală.

PRODUȚIUNEA INDUSTRIEI CASNICE

A apărut în *Minerva*, I, nr. 339, 22 noiembrie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Slavici se pronunță pentru protejarea industriei casnice prin măsuri legislative întrucât putea ocupa multe brațe cu munca productivă. Avem „în țară sute de mii de oameni, care luni de zile de-a rindul consumă, dar nu săvîrșesc nici o muncă“ (p. 592). Slavici nu ia în discuție și prețul de producție în industria casnică, mult mai ridicat decât cel din industrie. Măsurile legislative despre care se discuta mult în presa noastră nu pot opri ruinarea industriei casnice de concurența capitalistă.

LEGEA SANITARĂ

A apărut în *Minerva*, I, nr. 342, 25 noiembrie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Modificarea legii sanitare făcea parte din programul de reforme legislative ale guvernului liberal. Victor Babeș îi consacră

un articol, *Proiectul de lege sanitară a guvernului*, publicat în *Noua revistă română* în 6 decembrie 1909 (nr. 7, p. 99-102). „O lege bună — se arată aici — trebuie în prima linie să dea cuvîntul hotărîtor în alegerea personalului superior oamenilor de știință iar dreptul de control științific al serviciului sanitar și al întrebuintării bugetului trebuie încredințat unui consiliu stabil, compus din tot ce avem mai experimentat și mai competent în științele sanitare.“

V. Babeș caută să pună capăt prin intervenția sa în conflictul dintre Consiliul Sanitar superior și Direcția Generală a Serviciului Sanitar. Nu pune însă în discuție, cum face Slavici, și chestiunea centralizării excesive a administrației de stat în guvernarea liberală.

TRAIUL ȚĂRANILOR

A apărut în *Minerva*, I, nr. 350, 3 decembrie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Parlamentul își deschide noua sesiune în 15 noiembrie 1909 și *Mesajul Tronului* laudă guvernul liberal pentru activitatea din sesiunea trecută. *Proiectul de răspuns* este întocmit în același spirit și este criticat sever atît pentru modul cum prezenta politica internă cît și cea externă a guvernului liberal.

În ședința Adunării deputaților din 27 noiembrie 1909, N. Iorga arată că în trecut țăranul nu avea nici o valoare politică și ține să precizeze că „din nenorocire nici astăzi țăranul nostru nu are o adevărată valoare politică“ (*Dezbaterile Adunării deputaților*, nr. 8, 28 noiembrie 1909, p. 35). M. Moiescu, țăran, deputat în Colegiul III, prezintă în aceeași ședință un tablou sumbru asupra vieții țărănimii. „D-lor, negru — spune el —, îngrozitor de negru este tabloul care înfățișează epoca prigonirilor, nedreptăților, despuierii, care au apăsât asupra vieții țărănești“ (*Dezbaterile Adunării deputaților*, 29 noiembrie 1909, p. 39).

Sistemul de guvernare nu îngăduia introducerea de reforme prin care să se schimbe condițiile de viață ale țărănimii. Slavici stăruia ca țărănimea să-și „chivernisească“ timpul, puterea de muncă și rodul muncii.

Cînd atribuie starea de mizerie a țărănimii lipsei de pricepere, Slavici avea în vedere probabil și cuvîntarea lui M. Moiescu din Adunarea deputaților. „Eu sînt sătean — arată acesta —,

care am de la tatăl meu moștenire coarnele plugului, și dacă pot să trăiesc ceva mai bine decât bătrînul meu tată, este că eu știu să le port mai bine decât dînsul" (*Dezbaterile Adunării deputaților*, p. 39).

Slavici observa, pe bună dreptate, că o parte a țărănimii trăia „într-un fel de buimăceală”. Aceasta era consecința sistemului de guvernare criticat și în Adunarea Deputaților.

MERSUL VIEȚII NOASTRE ECONOMICE

A apărut în *Minerva*, I, nr. 359, 12 decembrie 1909, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Adunarea deputaților discută situația economică a țării în ședința din 4 decembrie 1909, în care ține și P.P. Carp o lungă cuvîntare (*Dezbaterile Adunării deputaților* nr. 15, 6 decembrie 1909, p. 125-130). De aici reține și Slavici cifra încasărilor făcute de Ministerul de Finanțe.

Chr. D. Staicovici tipărește mai multe lucrări cu informații utile pentru cine cercetează viața economică din țara noastră. Mai importantă este *Activitatea Camerei de Comerț și Industrie din București de la înființarea sa pînă la 1 aprilie 1906* (București, Tipografia G.A. Lăzăreanu, 1906, 409 p.).

Situația băncilor din Transilvania este prezentată pe baza articolului lui Eugen Brote, *Creșterea capitalului băncilor românești*, publicat în *Tribuna* din Arad în 6/19 decembrie 1909 (nr. 266, p. 1-2).

Examinarea cifrelor din bilanțul băncilor, așa cum o întreprinde Slavici, arată că principalele ramuri ale economiei naționale erau acaparate de capitalurile străine care exploatau în folosul lor și bogățiile naturale ale țării.

IAR SCUMPIREA TRAIULUI

A apărut în *Minerva*, II, nr. 380, 5 ianuarie 1910, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Slavici adoptă o atitudine independentă față de partidele politice și privește critic comunicatele oficiale privind bunele rezultate în unele sectoare ale vieții economice. Depunerile la

Casele de economii, observă el, se realizau, în bună măsură, spre a fi cheltuite în străinătate. Sărăcirea populației productive era însă evidentă, cum arată scăderea puterii ei de cumpărare.

Prozatorul discută problemele vieții cotidiene solidar cu cei ce îndurau „neagra mizerie”.

REVOLUȚIUNEA ECONOMICĂ

A apărut în *Minerva*, II, nr. 400, 26 ianuarie 1910, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Considerațiile economice ale lui Slavici surprind adesea aspecte pierdute din vedere. Industria noastră nu era competitivă pe piața internă, însă explicația nu stătea numai în stadiul înzeștrării tehnice. Prozatorul găsește explicația și în degradarea progresivă a materiei prime. Economia națională era condamnată de „tribunalul istoric” prin degenerarea raselor de cai, vite și oi. Biroul statistic da cifra globală a importului pe 1908 și în tabelul *Importul României în anii 1907—1910 pe mari categorii de mărfuri* din *Anuarul statistic al României* tipărit în 1912 (București, Imprimeria Statului, p. 322).

Slavici nu pierde prilejul să condamne acea parte a societății românești care consuma peste „destoiniciile noastre industriale”.

ASIGURĂRILE SOCIALE

A apărut în *Minerva*, II, nr. 410, 5 februarie 1910, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Asigurările sociale stau în atenția guvernelor din țara noastră încă din 1888. P. P. Carp prevede organizarea prin bresle a două ajutoare, de boală și de înmormîntare, cu obligația muncitorilor să cotizeze 4% din salarii. Problema asigurărilor sociale este reluată în 1902. Legea pentru organizarea meseriilor din acest an introduce și prevederi privind asigurările sociale, ca urmare a presiunilor exercitate de mișcarea muncitorească. Dar încă de pe acum se discută despre adoptarea unei legi speciale privind asigurările sociale. Această lege pentru organizarea meseriilor, creditului și asigurările muncitorești se întocmește în

1912 și prevedea asigurarea socială obligatorie pentru toate categoriile de salariați (*Asigurările sociale în România. Evoluția și stadiul lor actual*. Supliment la *Buletinul oficial*, nr. 1-2, 1939, p. 4-5).

Slavici scrie editorialul într-un moment de incertitudine cu privire la prevederile legii asigurărilor sociale. Manifesta temerea ca nu cumva legea, care se pregătea, să facă din Asigurările sociale o instituție de caritate, pentru cei care nu depuneau o muncă utilă.

BANCA NAȚIONALĂ

A apărut în *Minerva*, II, nr. 427, 22 februarie 1910, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Slavici considera că Banca Națională trebuie să fie o instituție „a tuturor celor ce doresc înflorirea economică a neamului românesc”. Pune în discuție această problemă în ajunul alegerii noului comitet de conducere. *Minerva* publică o scurtă dare de seamă, *Adunarea și alegerea de la Banca Națională*, în 23 februarie 1910 (nr. 428, p. 1), din care aflăm că sînt desemnați Anton Carp și Vintilă Brătianu, directori și C. Alimănășteanu, cenzor.

Banca Națională era, cu o asemenea conducere, o instituție a guvernului liberal.

CU ORI FĂRĂ CONTENCIOS

A apărut în *Minerva*, II, nr. 430, 25 februarie 1910, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Legea contenciosului, organ administrativ chemat să se ocupe de litigiile dintre stat și persoanele fizice, este pusă în discuție de guvernul liberal în cadrul măsurilor sale generale privind schimbările în legislația țării. *Minerva* se ocupă, într-un articol, *Suprimarea Contenciosului*, publicat în 13 ianuarie 1910 (nr. 387, p. 1), de expunerea de motive, cuprinsul legii și raportul Curții de Casație. Consacră acestei chestiuni și un editorial, *Legea contra Contenciosului*, publicat în 14 ianuarie 1910 (nr. 388, p. 1).

Slavici se pronunță în favoarea unui organ investit cu puteri juridice pentru „executarea judecății publice”. Asemenea opinii nu sînt luate în considerare și contenciosul este desființat în urma unor dezbateri animate din Parlament.

BOALA REFORMEI SANITARE

A apărut în *Minerva*, II, nr. 438, 5 martie 1910, p. 1. Al doilea editorial. Nesemnăt.

Serviciul Sanitar sta în atenția presei încă din anul precedent, cînd devine public conflictul dintre Consiliul Sanitar Superior și Direcția Generală a Serviciului Sanitar.

Proiectul guvernului era de natură să nemulțumească, arată *Minerva* în editorialul *Reforma sanitară* din 2 martie 1910 (nr. 435, p. 1), prin propunerea privind înființarea unui depozit central de medicamente și prin acordarea dreptului de farmacist personal, fără ca el să poată fi transmis în familie.

Slavici stăruie pentru adaptarea legilor la specificul fiecărui domeniu de activitate și vede o mare primejdie, cum arată și în alte articole, în centralizarea excesivă în administrația de stat.

UN RĂZBOI SFÎNT

A apărut în *Minerva*, IV, nr. 1427, 4 decembrie 1912, p. 1. Semnat : I. S.

Parlamentul român își deschide lucrările în 26 noiembrie 1912, cu *Mesajul Tronului*, întocmit de T. Maiorescu și Take Ionescu (*Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983, p. 442). *Mesajul* nu cuprinde nici o referire la legea sanitară (*Dezbatările Adunării deputaților*, nr. 1, 27 noiembrie 1912, p. 1). *Mesajul...* declară că România adoptă o politică neutră în criza balcanică.

Guvernul conservator este criticat sever de opoziție pentru adoptarea politicii de neutralitate și se pronunță pentru folosirea forței în raporturile cu Bulgaria (*Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare*, p. 442).

Slavici pleda, în acest context politic, pentru un război împotriva bolilor, care secerau viața copiilor și primejdiau viitorul poporului român.

NEVOI ECONOMICE

A apărut în *Minerva*, IV, nr. 1431, 8 decembrie 1912, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Camera de comerț ține o conferință în 6 decembrie 1912 și *Minerva* publică o dare de seamă asupra ei, *Conferința delegaților Camerei de comerț cu d. N.D. Xenopol ministrul Industriei*, în 7 decembrie 1912 (nr. 1430, p. 2). Conferința votează și o *Moțiune* în care se propun măsuri stricte pentru aplicarea legii privitoare la comerțul ambulant și modificarea unor prevederi din legea comerțului și cea a falimentelor.

Delegația desemnată de Conferință este primită de Nicolae D. Xenopol (1858—1917), ministrul Industriei și Comerțului, care promite să satisfacă cererile Camerei de comerț.

Slavici orientează discuția în direcția bunei conlucrări la toate nivelele serviciilor publice pentru aplicarea strictă a legilor.

NUMĂRĂTOAREA

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1438, 15 decembrie 1912, p. 1. Nesemnat.

Studiul compartiv al cifrelor din recensămintele populației îi servesc lui Slavici să facă aprecieri asupra viitorului populațiilor. Se va confirma, astfel, previziunea sa cu privire la situația demografică de mai târziu, din Franța și Germania.

Slavici își extrage cifrele pentru căsătoriile și nașterile din țara noastră din *Anuarul statistic al României* din 1912 (București, Imprimeria Statului, 1912, p. 34, 22).

BUCUREȘTI-CONSTANȚA

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1437, 22 ianuarie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Guvernul conservator, condus de T. Maiorescu, duce tratative cu guvernul bulgar, în timpul primului război balcanic (oc-

tombrie 1912 — mai 1913) pentru rezolvarea diferendului teritorial. Guvernul bulgar respinge cererile formulate de guvernul român și convinge ca rezolvarea diferendului să fie transformată, spre mediere, conferinței ambasadurilor marilor puteri la Petesburg. Protocolul se va semna în 25 aprilie/9 mai 1913 (*Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare în România*, p. 443).

Slavici respinge, cu argumente economice, politica ostilă a unor cercuri guvernamentale străine față de țara noastră în timpul primului război balcanic.

POPULAȚIUNEA ȘI SCUMPETEĂ

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1513, 3 martie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici stabilește o interdependență între sporul populației și scumpirea vieții atât la oraș cât și la sat. Apreciază că sporul populației ar trebui să se răsfrângă asupra „intensității muncii naționale productive”. Prozatorul pierde din vedere faptul că sporul populației nu se reflectă, concomitent, în munca productivă.

PINE CALDĂ

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1571, 2 mai 1913 p. 1. Editorial. Nesemnat.

Brutarii din Capitală țin o mare întrunire în 28 aprilie 1913 în care adoptă o *Moțiune* de protest împotriva transformării repausului duminical în repaus rotativ. *Minerva* publică o dare de seamă, *Meetingul brutarilor din Capitală*, în 30 aprilie 1913 (nr. 1569, p. 2), din care luăm cunoștință de cuvântările ținute la Ministerul Industriei și Comerțului în prezența lui N.D. Xenopol, ministru la acest departament, și de amploarea demonstrațiilor de stradă. Repausul rotativ fusese introdus de patronul unei franzelării care lucra cu muncitori străini.

Brutarii fac în fața redacției *Minervei* o manifestație de simpatie pentru sprijinul acordat de ziar în revendicările lor.

SĂNĂTATEA SĂTEANULUI

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1606, 6 iunie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Congresul medicilor își ține lucrările în 1-2 iunie 1913. *Minerva* publică dări de seamă în care rezumă rapoartele și discuțiile purtate (nr. 1602, 2 iunie, p. 2; nr. 1603, 3 iunie, p. 3).

Slavici invocă raportul prezentat de Petre Cazacu și Nicolae Lupu, *Medicul și mediul rural în România*, în care se arată că medicii desfășurau o slabă activitate în lumea satelor. Extrasele integrate în editorial sînt făcute din cuvîntările participanților la discuții.

Rapoartele consemnează faptul că în absența medicilor la sate, asistența sanitară fusese lăsată în seama învățătorilor și preoților. Se cere ca medicii să răspundă chemării lor pentru ca învățătorii și preoții să se ocupe de ridicarea culturală a satelor.

FALSIFICĂRILE [I]

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1613, 10 iunie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Falsificatorii de vinuri, intermediari, în general, între producători și consumatori, dictau, prin practicile lor, asupra prețurilor și amenințau cu ruina podgorenii care nu-și puteau desface produsele în condiții convenabile. Presa ia apărarea podgorenilor și sprijină cererea acestora pentru adoptarea unei legi care să pună capăt acestei stări de lucruri.

Minerva publică mai multe reportaje în sprijinul podgorenilor, *Falsificatorii de vinuri* (nr. 1602, 2 iunie 1913, p. 3), *Ruinarea podgorenilor* (nr. 1604, 4 iunie 1913, p. 1), *Agitația podgorenilor* (nr. 1608, 6 iunie 1913, p. 1).

Slavici invocă în demonstrația sa autoritatea lui Armand Gautier, cunoscut prin tratatul său, *L'alimentation et les régimes chez l'homme sain et chez les malades*, tipărit într-o a doua ediție în 1904 (Paris, Masson et Cie, Éditeurs, 1904, p. 342-351). Prozatorul îl prezintă pe Armand Gautier ca una din „primele autorități în materie de alimentație” și în monografia *Institutul „Ioan Oțeteleșanu” din Măgurele, din 1894 (Opere, XI, p. 295-304, 397, 405, 408, 411, 415-417)*.

LIPSA DE BRAȚE

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1618, 18 iunie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Guvernul român hotărăște în 26 iunie 1913 să intre în cel de-al doilea război balcanic (iunie-august 1913) și cheamă sub arme rezerviștii, în cea mai mare parte țărani. Aici stă explicația pentru agravarea lipsei brațelor de muncă în timpul secerișului. Erau însă și altele. Deși populația rurală reprezenta 80% în raport cu cea urbană, lipsa brațelor de muncă se simțea permanent în economia agrară. Marea proprietate extindea continuu suprafețele cultivabile pentru exportul de grîne, fără să țină seama de numărul brațelor de muncă și slaba înzestrare cu mijloace mecanizate.

IAR REVĂRSĂRI

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1620, 20 iunie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Presa publică numeroase informații privind inundațiile din diferite județe ale țării. *Minerva* își informează cititorii despre inundațiile din Tîrgu-Jiu, Tîrgu-Neamț, Focșani, Dorohoi și Iași (nr. 1618, 18 iunie 1913, p. 3; nr. 1619, 19 iunie 1913, p. 3).

Slavici face vinovați pe „țarmureni” pentru pagubele pricinuite de revărsările de ape și propune ca mijloc de combatere a acestei calamități naturale împăduririle, rectificarea cursului rîurilor și indiguirile. Se vor pune în aplicare, mai tîrziu, și alte mijloace de stăpînire a rîurilor din țara noastră.

ABERAȚIUNI OMENEȘTI

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1667, 6 august 1913, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Cotidianul condus de Slavici face o largă publicitate comunicatelor Marelui Stat Major, cu listele ostașilor și ofițerilor români căzuți pe front sau răpuși de epidemia de holeră în cel

de-al doilea război balcanic (nr. 1657, 27 iulie 1913, p. 1; nr. 1658, 28 iulie 1913, p. 1; nr. 1659, 29 iulie 1913, p. 1; nr. 1662, 1 august 1913, p. 2; nr. 1665, 5 august 1913, p. 3).

Slavici condamnă participarea României la cel de-al doilea război balcanic. „Mor oamenii în floarea vieții — scrie el indignat — și rămân pe urma lor mume cuprinse de adîncă jale, văduve nenorocite și orfani neajutorați, iar cei ce i-au omorît ori i-au dus la moarte umblă cu capul ridicat — parcă ar fi săvîrșit cele mai omenoase fapte“ (p. 634).

REFORMELE

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1685, 24 august 1913, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Parlamentul își deschide lucrările după intervenția României în cel de-al doilea război balcanic în 3 iulie 1913 în sesiune extraordinară. *Mesajul Tronului* explică motivele intrării României în război. T. Maiorescu, primul ministru, prezintă un proiect de lege, prin care se dispune admiterea declarării stării de asediu și se adoptă și un alt proiect de lege prin care se deschide un nou credit pentru apărarea țării. Corpurile legiuitoare își sistază activitatea pînă în noiembrie 1913 (*Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România*, p. 443-444).

Proprietatea latifundiară din Ungaria se destrăma, ca urmare a ruinării profilor care își petreceau viața în marile orașe din apusul Europei. Unele proprietăți sînt cumpărate chiar de slujitorii lor.

Gvernul conservator era angajat în complicațiile internaționale, ca urmare a intervenției României în războiul balcanic și presa îl solicita să acorde atenția cuvenită și politicii interne.

NOILE ÎMPROPRIETĂRI

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1691, 30 august 1913, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Proprietatea țărănească asupra pămîntului era supusă unui proces de fărîmîtare prin împărțirile succesive între membrii familiei. Slavici propune cîteva soluții pentru împiedicarea aces-

tui proces de sărăcire a țărănimii, care însă nu puteau fi aplicate în cadrul aceluiași sistem de guvernare.

Gvernul conservator nu avea în programul său în acest moment chestiunea împrîrietării țărănilor, motiv pentru care Slavici precizează că ea se discuta „prin cercurile particulare“.

INTERESE SUPERIOARE

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1701, 9 septembrie 1913 p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Slavici examinează situația internă a României în lumina concepției sale potrivit căreia „țara“ reprezenta centrul politic și cultural pentru toți românii, indiferent de granițele care îi separau, ca urmare a unor vicisitudini istorice. Sînt făcute vinovate clasele exploatoare pentru jertfele țărănimii din 1907 și pentru cele din cel de-al doilea război balcanic.

Eminescu expune teza sa cu privire la „pătura superpusă“ într-un serial [„*Românul*» a contractat năravul...“], [„*Urmînd discuțiunea*...“], [„*Nu ne indoim că distingerea*...“], [„*Ce pofteste «L'Indépendance roumaine» ?*...“], [„*Căutînd a explica*...“], publicat în *Timpul* în iulie-august 1881 (M. Eminescu, *Opere*, XII, *Publicistica*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985, p. 266-270, 272-273, 276-281). Eminescu definea cu acest termen elementele care speculau munca populației productive din țara noastră.

STĂRI ÎNGRIJITOARE

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1713, 11 septembrie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Slavici comentează cifrele din prezentarea introductivă, *Demografia*, făcută de Zamfir C. Arbore la *Anuarul statistic al orașului București pe 1910 și 1911* (București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, 1913, p. 5-19). Scriitorul cetățean este alarmat de sporirea cazurilor de tuberculoză în care vedea una din cele mai mari primejdii pentru „mersul vieții noastre comune“.

Mortalitatea copiilor stă în atenția sa și în alte articole (p. 558-560, 560-561, 649-651, 681-683).

REMEDII PROBLEMATICE

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1717, 25 septembrie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici manifestă mari rezerve față de „reformele democratice” pe motiv că punerea lor în aplicare se dovedea ineficientă. Reforma electorală era chemată să dea maselor o „înfruire hotărâtoare în viața publică”. Slavici se îndoia de acest lucru cită vreme nu se ridică nivelul cultural al corpului electoral. Considera că tocmai în această direcție mai rămânea mult de făcut, situație în care se găseau și alte țări din Europa.

Cînd vorbește de creștinism, Slavici se referă, cum face și în altă parte, la epoca în care împărații romani, începînd cu Nero (64) și sfîrșind cu Dioclețian (303), îl persecutau pentru aspectele critice la adresa societății. După Edictul din Milan din 313, creștinismul devine religie de stat.

Slavici pune în discuție o problemă dintre cele mai importante cu privire la ridicarea culturală a corpului electoral. O parte a acestuia, fără pregătire culturală, va deveni clientela a partidelor politice de guvernămint.

MIȘCAREA PODGORENILOR

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1741, 19 octombrie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici face loc în coloanele ziarului unui articol al lui I.M. Dumitrescu, *Cestiuni viticole*, în care se dau „sfaturi pentru viticultori”, cu privire la tratarea vinurilor (nr. 1734, 12 octombrie 1913, p. 2). Stagiari la Institutul oenologic din Dijon, I.M. Dumitrescu se limitează la chestiunile de specialitate. Slavici extinde discuția și la problemele sociale.

PĂMÎNT ȘI PĂMÎNT

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1752, 30 octombrie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Discuțiile privind rezolvarea problemei agrare, la care se referă Slavici, se purtau și în ziarul *Minerva*. Două repor-

taje ample, sub titlul *Chestiunea exproprierii* prezintă opiniile proprietarilor din Dolj și din Oltenia (nr. 1735, 13 octombrie 1913, p. 1; nr. 1740, 18 octombrie 1913, p. 1).

Slavici restrînge discuția la compararea situației agrare din Anglia și cea din România și observațiile sale sînt de cel mai mare interes. Prozatorul se situa, în fond, pe poziția lui Eminescu, care condamna introducerea unor instituții străine cu ignorarea realităților naționale.

CAUZE ȘI EFECTE

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1769, 16 noiembrie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Considerațiile demografice ale lui Zamfir C. Arbore sînt cuprinse în editorialul *Jumătate de milion de copii morți în 10 ani*, publicat în *Minerva* în 12 noiembrie 1913 (nr. 1785, p. 1).

Mortalitatea copiilor stă permanent în atenția lui Slavici prin consecințele sale în plan social, economic și politic.

FARMECUL DREPTĂȚII

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1776, 23 noiembrie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Conferința de pace cu țările participante la cel de-al doilea război balcanic se ține la București în iulie 1913. Conferința hotărâște ca în componența României să intre județele Durostor și Caliacra stăpînite de Mircea cel Mare (Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 340).

Slavici își face extrasele din articolul *Recrutarea tinerilor musulmani dobrogeni în armată*, semnat: „Un musulman român”, și publicat în *Buletinul armatei și marinei* în noiembrie 1913 (nr. 11, p. 245-246).

Discuția este extinsă de Slavici de la chestiuni particulare la situația țărănimii față de care organele administrative manifestau o dragoste cu „ostentațiune”, „deșartă și stearpă”.

NEVOILE PODGORENILOR

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1779, 26 noiembrie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Congresul de viticultură și oenologie își începe lucrările în 22 noiembrie 1913 în prezența lui C.C. Arion, Take Ionescu, Dinu Brătianu, D. Zamfirescu. Congresul durează trei zile și *Minerva* publică dări de seamă asupra lucrărilor sale (nr. 1776, 23 noiembrie 1913, p. 3; nr. 1777, 24 noiembrie 1913, p. 3; nr. 1776, 25 noiembrie 1913, p. 4).

Comentariul lui Slavici are în vedere referatul lui C. Iarca, *Fraudele și represiunea*, prezentat la congres, în care se arată că falsificarea vinurilor amenința podgorenii cu ruina și primejduia sănătatea publică.

CESTIUNEA AGRARĂ

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1783, 30 noiembrie 1913 p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici pornește de la constatarea că exista o disproporție între marea proprietate și mica proprietate, situație cu atât mai gravă cu cât „muncitorii agricoli” formau 80% din populația țării. Nu considera însă că improprietărea, singură ea, putea rezolva chestiunea agrară din țara noastră. Această reformă, cu implicații profunde în viața societății românești, se impunea să fie pregătită prin schimbarea atitudinii față de țărănime. Organele administrative, cu care țărănimea venea în legătură, o tratau brutal și nu găsea nicăieri ascultare pentru plîngerile sale.

Cînd făcea asemenea aprecieri, Slavici avea în vedere faptul că dezbaterile din Adunarea deputaților și din Senat nu lăsa sau să se întrevadă posibilitatea înfăptuirii reformei agrare într-un timp apropiat. Improprietărea țaranilor se va legifera, cum am mai arătat, abia în 1917.

PRESTIGIUL ARMATEI

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1792, 8 decembrie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Problema conflictului între armată și „lumea civilă” este readusă în discuție cu prilejul excluderii *Buletinului Armatei și Marinei* din rîndul publicațiilor militare.

DRUMURI NOUA

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1793, 10 decembrie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici vedea în deschiderea de noi căi comerciale prin țara noastră luarea în stăpînire, treptat, a „drumului cel mare”, care lega apusul de răsăritul Europei.

Podul peste Dunăre între România și Serbia, ce se proiecta, nu se construiește din cauza izbucnirii primului război mondial.

BĂNCILE POPULARE

A apărut în *Minerva*, V, nr. 1795, 12 decembrie 1913, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici comentează un ordin al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice prin care se interzicea învățătorilor să ocupe postul de casieri la bănci, tovarășii ori cooperative. Asemenea dispoziții, juste în fond, nu țineau seama de stările reale de lucruri. Învățătorii aveau o pregătire, fie și sumară, pentru ca să îndeplinească sarcina de casieri. Slavici pune drept condiții să nu-și neglijeze munca de educatori și să nu dea loc la suspiciuni de ordin moral.

TALPA ȚĂRII

A apărut în *Minerva*, VI, nr. 1818 7 ianuarie 1914, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Guvernul conservator este înlocuit de la conducerea țării în 4 ianuarie 1914, cu un guvern liberal, care dizolvă Corpurile Legiuitoare în 11 ianuarie 1914 și fixează noi alegeri pentru 2—12 februarie 1914. Guvernul liberal își asigură în alegeri majoritățile necesare în Adunarea deputaților și în Senat, să poată

pune în aplicarea reformele pe care le anunță încă de la venirea sa la conducerea țării la începutul lui ianuarie 1914. Lucrările Parlamentului se deschid în 21 februarie 1914 și se mențin programul de reforme. Figurau pe primul loc reforma electorală și reforma agrară. Dezbaterile asupra reformelor propuse de guvern se amână din cauza izbucnirii primului război mondial în 15/28 iulie 1914. Discutarea lor va fi reluată la Iași în 1917 (*Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare în România*, p. 446-448).

Programul de reforme propus de guvernul liberal stă în atenția lui Slavici în editorialul de față și în cele care urmează. Prozatorul se situează, în discutarea lor, pe o poziție independentă de partidele politice.

PAUZA CEA MARE

A apărut în *Minerva*, VI, nr. 1819, 9 ianuarie 1914, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Schimbările dese de guvern sînt prezentate de Slavici ca unul din cele mai mari neajunsuri ale vieții politice din țara noastră. Campaniile electorale dese și costisitoare provocau perturbări în toate sectoarele vieții publice. Situația aceasta se agrava și mai mult prin înlocuirile de personal în administrația de stat. Slavici se pronunță pentru găsirea unei „formule de organizațiune” care să nu afecteze prin schimbările de guvern „viața comunală”. Stabilitatea o putea asigura continuitatea în muncă, însă ea era și o garanție pentru promovarea pe criterii profesionale în administrația de stat.

VIATA COMUNALĂ

A apărut în *Minerva*, VI, nr. 1828, 18 ianuarie 1914, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Campania electorală pentru alegerile parlamentare, programate în 2—12 februarie 1914, se desfășura cu mare violență. Partidul Conservator și Partidul Conservator-Democrat atacau programul de reforme, la care ne-am referit mai sus, promis de guvernul liberal pentru noua legislatură.

Slavici stăruie, pe linia opiniilor sale din editorialul anterior, ca schimbările de guvern să nu producă perturbări și în administrația comunală. Face mărturisirea că în considerațiile sale se situa pe poziția „omului cu mintea nealterată de doctrine politice”.

FANTASMAGORII ECONOMICE

A apărut în *Minerva*, VI, nr. 1854, 13 februarie 1914, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Partidul conservator apăra în campania electorală interesele marilor proprietari și ataca guvernul liberal pentru introducerea reformei agrare în programul său din noua legislatură, fără să arate în ce consta ea. De fapt se propunea exproprierea marii proprietăți și trecerea pământului în stăpînire „cultivatorilor”.

Slavici avertizează marii proprietari că de vreme ce nu-și lucrau pământul și-l lăsau în seama arendașilor, pierdeau dreptul asupra lui. „Acesta e mersul firesc — precizează Slavici — al desfășurării în viața economică.”

AGRONOMII

A apărut în *Minerva*, VI, nr. 1872, 4 martie 1914, p. 1. Editorial. Nesemnăt.

Parlamentul își deschide lucrările în 21 februarie 1914, cu *Mesajul Tronului*, care făcea apel la colaborarea tuturor partidelor politice în înfăptuirea reformelor. Deputații și senatorii conservatori atacă violent guvernul liberal pentru programul său de reforme. P. P. Carp le prezintă mai periculoase decît mișcările revoluționare (*Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România*, p. 447). Adunarea deputaților și Senatul adoptă propunerea privind modificarea Constituției pentru înfăptuirea reformelor. Alegerile pentru Constituantă sînt fixate pentru 18—20 mai 1914.

Dezbaterile din Parlament cu privire la reforma agrară se reflectă și în editorialul lui Slavici atît în privința caracterului

reforme agrare cît și asupra categoriilor de „cultivatori“ ce urmau să fie împroprietăriți. Asemenea unor deputați și senatori se întrebă și el cît de departe se putea merge în reforma agrară fără luarea și a unor măsuri de ocrotire a „muncitorilor agricoli“.

BOALA VEACULUI

A apărut în *Minerva*, VI, nr. 1882, 13 martie 1914, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Situația din Franța este comentată de Slavici în lumina unor întîmplări tragice care au loc cu cîteva zile mai înainte. Soția lui Joseph Caillaux (1863—1944), ministru de Finanțe, îl impușcă pe Gaston Calmette (1858—1914), directorul ziarului *Figaro*, pentru faptul că denunță unele afaceri veroase ale omului politic francez. *Minerva* publică mai multe dări de seamă despre evenimentele din Franța (nr. 1875, 6 martie 1914 p. 1; nr. 1876, 7 martie 1914).

Slavici interpretează evenimentele din Franța, petrecute la cel mai înalt nivel în ierarhia socială, ca o mărturie a prăpastiei ce se săpase între morala publică și morala particulară. Această „boală a veacului“ caracteriza și societatea din alte țări europene.

ȘURUBURI BUGETARE

A apărut în *Minerva*, VI, nr. 1884, 15 martie 1914, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Măsurile luate de Ministerul de Finanțe privind acordarea „indemnizațiunei de locuință“ funcționarilor sînt analizate de Slavici prin neconcordanțele dintre ele. De aici luăm cunoștință că nu exista nici o evidență cu privire la poziția contribuabililor față de acest departament. Ministrul de Finanțe era, notează ironic Slavici, „om totdeauna generos“.

ȚURCAREA CHIRIILOR

A apărut în *Minerva*, VI, nr. 1885, 16 martie 1914, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Justificările ce le aduceau proprietarii de imobile pentru țurcarea chiriilor, arată că specula se generalizase și intrase în practicile cotidiene. Slavici vede salvarea chiriașilor din acest coșmar prin înființarea de societăți pentru construirea de locuințe ieftine. Această propunere se va realiza mai tîrziu.

NIVELUL MORAL

A apărut în *Minerva*, VI, nr. 1914, 17 aprilie 1914, p. 1.

Partidul Liberal invoca în campania electorală pentru Constituantă importanța celor două reforme: electorală și agrară, pentru ridicarea nivelului cultural al țărănimii. Slavici respinge această justificare pe motiv că prin reforme guvernamentale nu se formau caractere de care avea nevoie societatea românească. Contesta și aspectul programatic al legilor. Avea în vedere, evident, societatea organizată pe liberul-schimb și nu cea cu economia planificată.

NAȘTERE ȘI MOARTE

A apărut în *Minerva*, VI, nr. 1926, 29 aprilie 1914, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Mortalitatea copiilor este prezentată de Slavici și în acest editorial, cum face și în cele anterioare, ca o calamitate economică și socială. Din compararea cifrelor statistice scoate încheierea că laudele oamenilor politici privind ridicarea nivelului cultural erau chemate să ascundă „mizeria morală“.

FALSIFICĂRILE [II]

A apărut în *Minerva*, VI, nr. 1928, 1 mai 1914, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Problema adoptării unei legi împotriva falsificatorilor de vinuri se pune în discuție la congresul de viticultură și oenologie din noiembrie 1913 (v. p. 790). Proiectul nu este luat în discuție de guvernul liberal. Slavici se face și acum interpretul îngrijorării podgorenilor loviți și de unele calamități naturale.

ȚĂRANUL ROMÂN [II]

A apărut în *Minerva*, VI, nr. 1930, 8 mai 1914, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici suspectează guvernul liberal că în propaganda sa electorală pentru Constituantă lasă să se înțeleagă că voia ca prin reforma agrară să-i „miluiască” pe țărani. Se pronunță și acum pentru îndrumarea spre munca productivă și luarea unor măsuri care să pună țărănimea la adăpost de „exploatori”.

Starea economică a țărânimii din România și din provinciile românești de sub stăpîniri străine este prezentată diferentiat, fapt care merită să rețină atenția în mod deosebit. Slavici este suspectat adesea că înfățișă în culori frumoase starea economică a țărânimii transilvănene. Aici operează distincții importante și arată că țărănimea din Maramureș, de pe Valea Someșului spre Cluj și din ținutul Bihorului era ținută de stăpînirea austro-ungară într-o stare de înapoiere economică și socială, cum nu se găsea nicăieri în România.

Guvernele austro-ungare îi lăsa țăranului român de sub stăpînirea lor, scrie Slavici, „puțința de-a agonisi prin propria lui vrednicie”. Acesta era singurul domeniu — și el restrîns — care scăpa de sub controlul total al politicii de maghiarizare și germanizare.

ÎN TOIUL LUPTEI

A apărut în *Minerva*, I, nr. 1949, 21 mai 1914, p. 1.

Campania electorală pentru Constituantă este prezentată de Slavici ca o dispută între partidele politice pentru ca să ajungă la conducerea țării. Cele două reforme: electorală și agrară serveau ca mijloc de propagandă de a obține voturile alegătorilor.

Țărănimea cerea, susține Slavici, „dreptate, bună rînduială și ocrotire”. Act de dreptate era însă și trecerea pămîntului în proprietatea celor care îl munceau generație după generație.

IAR PÎNEA

Apare în *Minerva*, VI, nr. 1966, 8 iunie 1914, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Parlamentul ales pentru revizuirea Constituției se întrunește în 5 iunie 1914, cînd se citește *Mesaful Tronului* în care se exprima increderea în deputați și senatori în noua legislatură. Proiectele de răspuns insistă asupra acordului privind reformele, însă discutarea lor se amîna pentru toamnă, ca să fie reluată abia în 1917 (*Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România*, p. 448).

Slavici găsește nimerit să arate că printre măsurile „părintești” pe care le lua primăria era tocmai scumpirea pîinii. Nu se ocupa însă și de calitatea ei. Asupra acestui aspect insistă și în articolele anterioare.

UTILITARISMUL

A apărut în *Minerva*, VI, nr. 1972, 14 iunie 1914, p. 1. Editorial. Nesemnat.

Slavici evocă exemplul generațiilor anterioare care în condiții modeste de viață, în raport cu cele de mai tîrziu, se bucura de „mulțumirile sufletesti”. Face vinovată societatea din vremea sa de utilitarism, în care nu putea găsi satisfacțiile „bătrînilor”.

Optica aceasta este a fiecărei generații față de cele anterioare.

ÎNSEMNĂRI SOCIALE

A apărut în *Timpu*, XXIII, nr. 57, 11 mai 1923, p. 1. Foileton. Nesemnat.

Concepția lui Jean-Jacques Rousseau potrivit căreia omul se naște bun de la natură dar că societatea îl pervertește stă în atenția lui Slavici încă din epoca studiilor universitare la

Viena. Memorialistica sa cuprinde informații bogate în această privință și referințe la opera gânditorului francez se întâlnesc și în alte scrieri ale sale.

Societatea românească, abia ieșită din război, oferea în opinia lui Slavici, un câmp larg de speculații elementelor caracteristice și corupte, grăbite să se îmbogățească. Salvarea o vedea în acele elemente ale generațiilor de după război care aveau să impună triumful adevărului și dreptății.

Problema elitelor în înțelesul pe care îl dă Slavici se discută des la noi și aiurea în momentele de mari prefaceri sociale.

Slavici se oprea numai la aspectele negative din viața societății românești de după primul război mondial. Se realizase marele act al desăvârșirii unității statului național român, idealul de veacuri al poporului nostru și se legiferase reforma agrară, care se înscrisă, cu toate limitele ei, printre cele mai importante acte de dreptate făcute țărânimii după primul război în țările europene (Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire. Vol. II. Partea I. 1918—1933*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 287-290).

ROBIA OMULUI

A apărut în *Omul liber*, I, nr. 6, 15 ianuarie 1924, p. 41. Editorial. Semnătură autografă.

Omul liber începe să iasă ca publicație „social-literară” la 1 noiembrie 1923. „În pustiul moral al vremurilor noastre — se arată în articolul programatic — vom zvirli sămînța ideilor generoase, fecunde. E cu neputință ca ea să nu ncolțească pe ici, pe colo” (nr. 1, p. 7). Este una din publicațiile apărute îndată după desăvârșirea unității statului național român cu deschiderea largă spre cultura, literatura și mișcarea științifică europeană. Dintre scriitorii români colaborează G. Bacovia, C. Baltazar, I. Voronca, P. Istrati, I. Pas. Revista își încetează apariția în iunie 1925.

Slavici definește libertatea individuală într-un moment cînd societatea românească trecea prin mari prefaceri. Considera și acum că primejdia cea mai mare venea din partea sporirii „trebuințelor” a unei părți a societății românești.

Contemporanii lui Slavici sînt surprinși să constate că prozatorul își păstra mobilitatea intelectuală pînă în ultimii ani ai vieții și trata cu o bună informare orice problemă i se propunea să o pună în discuție. „Știință, tinărul bătrîn avea mai multă — scrie T. Arghezi — decît toți intelectualii de toate vîrștele laolaltă. Știa înfiorător de multe lucruri, documentat, aprofundat, geografie, istorie, literatură, matematică, limbi moarte și vii, totul îi era familiar, slujit de-o memorie vastă. Și nu se supăra niciodată dincolo de limitele eleganței” (*Vremea*, nr. 692, 28 martie 1943, p. 6-7).

INDICI ¹

I. INDICE DE NUME

A

- Abdul Hamid : 250.
Abdul Kerim : 327, 727.
Acsád : 50.
Adalbert de Praga : 33.
Adeodat : 33.
Agârbiceanu, Ion : 747.
Ahmed III : 233.
Alberoni, Giulio : 236.
Albini, Septimiu : 733, 734.
Alecsandri, Vasile : 166—169,
416, 431, 745, 746, 756.
Alexandru II : 707.
Alexandru cel Bun : 411, 412,
458, 734.
Alexandru Macedon : 458.
Alexandru-vodă Mihnea : 344.
Ali-paşa : 367.
Alimănăşteanu, Constantin :
533, 765, 780.
- Almos : 25, 26, 78—80.
Ana (soţia lui Nicolae Pătraş-
cu) : 344, 367, 369, 370—372,
374, 376, 396.
Andrássy, Gyula (Iuliu) : 71,
98, 100, 112, 119, 120.
Andrei (v. Şaguna, Andrei).
Andrei II : 35, 91, 287, 288.
Andrei III : 35, 331.
Anestin, Victor : 767.
Anghel, Dimitrie : 768.
Anghilics : 325.
Antipa, Grigore : 435, 437, 440,
747.
Apponyi, Alberat : 739.
Arady, Zsigmond : 70.
Arany János : 63, 64, 137, 164,
168.

¹ Indicii cuprind numele și denumirile din textul lui Slavici și din note. Sint înregistrate, în general, în forma consacrată, iar cele care apar în alte forme le corectăm și trecem în paranteză forma în care apar în text și facem, când este cazul, trimiteri. Prezentăm în paranteză și numele complet al scriitorilor latini și orientali. Facem mențiuni, de asemenea, pentru omonimiile onomastice și de altă natură. Cifrele culese cursiv trimit la comentarii și note.

Arbore, Zamfir C. : 562, 649, 770, 771, 787, 789.
Ardeleanu, Ion : 720, 739, 742, 789, 798.
Argental, Charles-Augustin de Ferriol : 233, 235, 236.
Arghezi, Tudor : 799.
Arie : 450, 750.
Arion, Constantin C. : 790.
Arnet, Alfred Ritter von : 707.
Arnulf : 26, 28.

B

Baba Novac : 350.
Babeș, Victor : 564, 771, 776, 777.
Bach, Alexander, baron von : 66, 741.
Bacon, Francis, baron de Verulam : 19.
Bacovia, George : 798.
Baiazid I Ilderim (Fulgerul) : 312, 420, 422.
Bajza, József : 133, 168.
Balassa de Gyarmat, Francis : 374.
Baldi : 433, 434.
Balint, Simion : 219, 742.
Ballagi (Bloch), Mór : 71.
Baltazar, Camil : 798.
Bánffy (familie) : 370.
Barbu, Patiția : 734.
Barbulovici (familie) : 443.
Bariț (Barițiu), George : 42, 54, 708, 718, 742.
Bars : 27, 28.
Basarab (familie domnitoare) : 376, 396.
Basta, Gheorghe : 343, 345—351,

Aron Tiranul (Aron-vodă) : 382.
Árpád (Arpad) : 26, 28—30, 45, 79, 84, 119.
Asachi, Gheorghe : 745.
Attila : 45, 66, 107, 458.
August (Caius Caesar Octavianus Augustus) : 416.
Aurelian (Lucius Domitius Aurelianus) : 416.
Axente Sever, Ioan : 219, 742.

353, 355—357, 359, 360, 362, 363, 384, 385, 389, 390, 396.
Báthory, Andrei : 345, 346, 384, 411, 424.
Báthory, Christofor : 433.
Báthory, Gabriel (Gavriil) : 364—366, 396, 737.
Báthory, Sigismund : 346, 349, 353—355, 357—360, 362, 364, 382, 383.
Báthory, Ștefan : 382, 433.
Battenberg, Alecsander : 328, 725.
Batthyány, Lajos : 106.
Batu (han tătar) : 420.
Bazin, Antoine-Pierre-Louis : 774.
Bălan, Teodor : 717.
Bălăceanu, Drăghici : 403.
Bălcescu, Nicolae : 507, 742, 759.
Băleanu, Grigore : 403.
Bărbulescu, Ilie : 768.
Bărnuțiu, Simeon : 408, 742.
Bela I : 56.
Bela IV : 24, 51, 331.

Beldiman, Alexandru : 726.
Benedeguez : 79.
Bengescu : 257, 403.
Benkő, József : 24, 705.
Bercsenyi, Miklós : 235, 402.
Berczik, Árpád : 64.
Berengar (Berengatu) : 31.
Berzsenyi, Dániel : 59—61, 706.
Bethlen, Gavril : 366, 367, 368, 371.
Binder : 67.
Bismarck, Otto, prinț von : 181, 321.
Blaga, Lucian : 747.
Bocskay, István : 363, 364.
Bodnár : 67.
Bodnărescu, Samson : 746.
Boerescu, Vasile : 751.
Bogdan I : 421.
Bogdan III (Bogdan cel Chior) : 342, 377.
Bogdan-Duică, Gheorghe : 748, 768.
Bogrea, Vasile : 748.
Bojincă, Damaschin : 165.
Bójtá : 50.
Bolintineanu, Dimitrie : 166.
Böngér : 50.

Caillaux, Joseph : 794.
Caliga, George : 767.
Calmette, Gaston : 794.
Calmuțchi, Dumitru : 582, 774.
Cambyses : 26.
Cantacuzino (familie) : 257.
Cantacuzino, Alexandru : 248.
Cantacuzino, Antonie : 248.
Cantacuzino, George : 259.

Bonnac, Jean-Louis Dusson, marchiz de : 235.
Borlea, Sigismund : 406, 741.
Bourbon (v. Casa de Bourbon).
Brancovici, Sava : 391.
Brăiloiu, Barbu : 257, 403.
Brăiloiu, Const. : 403.
Brătianu, Constantin (Dinu I. C.) : 790.
Brătianu, Dimitrie : 722.
Brătianu, Grigore : 333, 334, 729.
Brătianu, Ion C. : 103, 453, 458, 614, 722.
Brătianu, Vintilă : 780.
Brediceanu, Coriolan : 535, 765.
Brincoveanu, Antonie : 248.
Brincoveanu, Constantin : 245, 246, 248, 249, 257, 390, 391.
Brote, Eugen : 733, 734, 778.
Brutus (Brut), Marcus Iunius : 145.
Buceltini : 399.
Bucșanul, Vintilă : 403.
Bujoreanu, Ștefan : 403.
Bulyovszky, Lilla : 68.
Buzești (frații) : 362.

C

Cantacuzino, Iane : 344, 732.
Cantacuzino, Matei : 247—249, 252.
Cantacuzino, Șerban : 390, 397, 399, 738, 739.
Cantemir, Dimitrie : 245, 401, 458, 739.
Cara Mustafa : 397.

Ca. adja, Nicolai : 250.
 Caragiale, I. L. : 730, 731.
 Cardaș, Gheorghe : 702, 703, 705.
 Carol I (regele Românie) : 317, 321, 388, 546, 547, 767.
 Carol II (regele Spaniei) : 400.
 Carol V (Carol Quintul) : 93, 378, 379.
 Carol VI : 94, 260, 402, 403, 418, 426, 433, 442, 740.
 Carol IX : 433.
 Carol XII : 237, 401.
 Carol I Robert : 35, 92.
 Carol IV de Luxemburg : 420.
 Carol cel Mare (Carol Magnul) : 22, 23, 356.
 Carol de Durazzo : 422.
 Carp, Anton : 780.
 Carp, Petre P. : 336—338, 597, 729, 730, 756, 778, 779, 793.
 Cassius (Casiu), Caius Longinus : 406.
 Catargiu : 508.
 Catargiu, Lascăr : 327, 508, 545.
 Cato (Caton) : 145.
 Cazaban, Alexandru : 745.
 Cazacu, Petre : 784.
 Cazimir IV : 341.
 Călescu P. A. (pseudonim al lui B. P. Hasdeu) : 712.
 Cerna, Panait : 745.
 Cernovici (Cernovich), Arsenie : 264.
 Cezar (Caius Iulius Caesar) : 145, 390, 414—416, 564, 635.
 Chendi, Ilarie : 745.
 Chervatier : 363.
 Chevalier, Jacques : 704.
 Cyrus (Cyrus) II cel Mare : 26.
 Civilis, Iulius : 22.
 Clain (v. Micu Clain Samuil).
 Claudiu (principe român) : 29.
 Claudiu (Appius Caecus Claudius) : 416.
 Clément : 540.
 Cloșca (Ioan Oargă) : 219, 268, 273, 757.
 Clovis I (Clodvig) : 22.
 Codreanovici (familie) : 443.
 Cola di Rienzo (v. Gabrini, Niccolò di Lorenzo).
 Comșa, Dimitrie : 734.
 Confucius (Cung Fu-tzi) : 16, 574, 575, 577, 774.
 Constantin Șerban Basarab, zis Cîrnul : 376.
 Cornelia (mama Gracchilor) : 525.
 Coroianu, Iuliu : 341, 734.
 Correggio (Antonio Allegri, zis il) : 726.
 Corvini (familie) : 187, 288.
 Cosma, Partenie : 563, 758.
 Coșbuc, George : 532, 730, 731, 746, 765.
 Cotruș, Aron : 747.
 Cresus : 361, 362.
 Cristea, Gheorghe : 751, 763.
 Cristea, Nicolae : 734.
 Crișan (Marcu Giurgiu) : 219, 757.
 Csák Máté : 89, 174.
 Csáki, Ștefan : 352, 353.
 Cuza, Alexandru Ioan : 298, 750.
 Cyaxare (Cyaxeres) : 25.

Dante Alighieri : 430.
 Darius (Darius) I : 25.
 Davila, Carol : 756.
 Dănciulești (familie domnitoare) : 432, 433.
 Deák, Francisc : 71, 106, 107, 110, 112, 113, 324.
 Decebal : 189.
 Dedal : 284.
 Degré, Alajos : 168.
 Deli-Marcu (Marcu Viteazul) : 350.
 Densușianu, Aron : 335, 729.
 Desalleurs (ambasador) : 235, 253.
 Diaconescu, Emil : 707.
 Ecaterina II : 707.
 Ede : 27, 50.
 Edömér : 27, 50.
 Eduard III : 418, 419.
 Eduard IV : 418.
 Eftimiu, Victor : 745, 747.
 Egressy, Béni : 68.
 Elena (soția lui Radu Șerban) : 371.
 Eliad (v. Heliade Rădulescu, Ion).
 Elinca (Elena — domnița, fiica lui Nicolae Pătrașcu) : 344, 369, 370, 373.
 Előd : 25.
 Emanoil II Paleologul : 420.
 Eminescu, Mihai : 431, 532, 536,

D

Dimitrescu-Severeanu, C. : 771.
 Dioclețian (Caius Aurelius Valerius Diocletianus) : 788.
 Dioscoride (Dioscorides) : 438.
 Doja (Dózsa), Gheorghe : 36, 739.
 Domide, Gherasim : 734.
 Dragomir (boier) : 344.
 Dragomir, Silviu : 748.
 Dragoș (voievod) : 89, 174, 421.
 Drugeth de Homonna, György : 364, 367, 368.
 Duca, Gheorghe : 738.
 Dumitrescu, I. M. : 788.
 Dumitru Banul : 344.
 Dunăreanu, Nicolae : 745.

E

546, 547, 641, 697, 702—706, 712, 716, 717, 721, 723, 725—727, 733, 744—746, 750, 755, 759, 761, 767, 775, 776, 787, 789.
 Endlicher, István László : 24, 705.
 Engels, Friedrich : 719, 736.
 Enric III (v. Henric III).
 Enzenberg, Carol, baron de : 261.
 Eötvös, József : 62, 63, 65, 66, 71, 105—107, 706.
 Erdélyi, János : 62.
 Erdődy (familie) : 370.
 Eric de Bavaria (v. Henric de Bavaria).

Ercsi (emisar al lui Mihai Vi-
teazul) : 351.
Esterházy (familie) : 370.
Esterházy, Antal : 402.

F

Fáy (Fáj), András : 61.
Fényes, Elek : 196, 204—208,
211, 713, 714.
Ferdinand I : 37, 93, 337, 342,
343, 378, 379, 382, 424.
Ferdinand II : 366—369.
Ferdinand III : 362, 371, 374,
376, 397.
Ferdinand V : 405.
Ferdinand de Carinthia : 364.
Ferriol (v. Argental, Charles-
Augustin de Ferriol).
Ficker, Adolf : 196, 204—211,
482, 713, 714.
Filip II : 345.
Fleury, André-Hercule, cardi-
nal de : 235.

G

Gabrini, Niccolò di Lorenzo :
430, 746.
Gaffron : 233.
Galaction, Gala : 746, 747.
Galba : 22.
Gall, Iosif : 723.
Garay, János : 64.
Garibaldi, Giuseppe : 393, 405,
741.
Gaspar Grațiani : 366, 368.
Gautier, Armand : 628, 784.
Gazoti : 507, 759.

Ete : 50.
Eugeniu de Savoia : 256, 257,
381, 390, 397, 403, 740.

Florescu (Florești) (familie) :
257.
Florescu, Ant. : 403.
Florica (fiica lui Nicolae Pă-
trașcu) : 350, 355, 360.
Francisc I : 52, 95, 379, 400,
433.
Francisc Iosif I (Franz Jo-
seph) : 338, 339, 397, 707,
733, 773.
Francken, Frans : 361, 362.
François Prince (v. Rákóczi,
Francisc).
Frederic II : 233.
Frederic III : 341.
Frederic de Palatinat : 368.
Füredi, Mihály : 69, 139.

Gavrilaș (fiul lui Nicolae Pă-
trașcu) : 369.
Gelu (voievod) : 28.
Géza : 30, 32, 33, 84.
Gheorghe Ștefan (Gheorghită
Ștefan) : 375, 376.
Ghermani, Menelas : 728.
Ĝhizela (regină) : 33.
Ghyczy, Kálmán : 113.
Glück, Eugen : 763.
Goethe, Johann Wolfgang : 44,
776.

Goga, Octavian : 532, 745, 765,
768.
Gojdu, Emanoil : 283.
Goldberg : 518, 519.
Golescu, Radu : 403.
Golești (frații) : 257.
Gonzaga, Ferrante : 359.
Gracchus (Caius Sempronius) :
525, 638.
Gracchus (Tiberius Sempro-
nius) : 525.
Greceanu, Barbu : 403.

Habsburg (v. Casa de Habs-
burg).
Hacquet Balthasar : 438.
Hacsi Useim Effendi Vracșali :
248.
Hadoaste : 56.
Hasdeu (Hajdău) Bogdan P. :
169, 413, 712, 716, 761.
Hatvani, Imre : 219.
Hédervári (familie) : 370.
Hedviga (fiica lui Ludovic I) :
422.
Heliade Rădulescu, Ion : 166,
169.
Hemmen : 67.
Henric I : 32.
Henric III : 34, 433, 515.
Henric IV : 364, 419, 515.
Henric V : 419.
Henric de Anjou : 432, 433.
Henric de Bavaria : 33.
Herodot : 25.
Hitrovo : 321.
Hmielnițki, Timofei (Timuș) :
375, 376.

Greguss, Ágost (August) : 71.
Griesebach, Eduard : 730.
Grigore III Ghica : 248, 250,
252, 253, 262, 442.
Grigoroviță, Emanoil : 731.
Guariant : 241.
Guise, François de Lorraine,
duce de : 515.
Guise, Henric I, duce de : 515.
Gustav Adolf : 371.
Gyulay (proprietar) : 73.

H

Hmielnițki, Zinovi Bogdan :
375, 376.
Hollósy, Kornélia : 68.
Hoffmann, Fr. : 71, 710.
Hohenzollern-Sigmaringen (v.
Casa Hohenzollern-Sigma-
ringen).
Horațiu (Quintus Horatius
Flaccus) : 67.
Horea (Vasile Ursu Nicola) :
174, 219, 268, 273, 426, 442,
757.
Horváth, Mihály : 24, 25, 30,
34, 50, 64, 705.
Huba : 25, 28.
Hugo, Victor : 44.
Huniade, Huniazi : 35, 45, 136.
Hunt : 33.
Hunor : 24.
Hurmuzaki, Eudoxiu de : 230,
248, 255, 261—264, 266, 269,
333, 347, 350, 354, 356, 360,
365, 367, 368, 371, 372, 374,
715, 716, 731, 732, 740, 751.
Hus, Jan : 420.

I

- Iancu, Avram : 166, 174, 219, 741, 742.
 Iancu de Hunedoara : 331.
 Iarca, C. : 790.
 Icar : 284.
 Ilina (Ilinca) (fiica lui Radu Șerban) : 344, 397.
 Ioan V : 420.
 Ioan de Hunedoara (Huniade) : 35.
 Ioan Klein (v. Micu, Ioan Inocențiu).
 Ionescu, Dumitru (Take) : 781, 790.
 Ionescu, Toma : 771.
 Ionescu de la Brad, Ion : 763.

J

- Jókai, Mór : 64, 68, 164, 168, 749.
 Jókainé : 68.

K

- Kadoșa : 28.
 Kaleb : 439.
 Kállay, Beniamin : 388.
 Kálmán (Koloman) : 34, 91.
 Kant, Immanuel : 44, 164.
 Karnabatt, D. : 743.
 Károlyi : 73.
 Karvasy, Ágoston : 71.
 Katermann : 141.
 Katona, István : 24, 705.
 Kätzlein : 141.
 Katzman : 141.

- Iorga, Nicolae : 743, 745, 748, 765, 777.
 Iosif II : 52, 58, 94, 95, 97, 108, 268, 408, 426, 442, 462, 473, 707.
 Iosif, St. O. : 745.
 Iosua : 439.
 Ipsilanti, Alexandru : 250, 253, 263.
 Isabella (soția lui Ioan Zápolya) : 343, 382.
 Istrati, Panait : 798.
 Iștvan (v. Ștefan I cel Sfint).
 Iuliu (v. Gelu).
 Iuliu Cezar (v. Cezar).
 Iusuf-pașa : 365.

- Kaunitz, Wenzel Anton print von Kaunitz-Rietberg : 238, 239, 241, 243, 247, 258, 261, 262, 399.
 Kautz, Gy. : 71, 710.
 Kazinczy, Ferenc : 52, 60, 61.
 Keglevich : 370.
 Keleti, Károly : 178, 196, 204—211, 215, 478, 482, 713, 714.
 Ketel : 50.
 Kinzei : 45.

- Kisfaludy, Károly : 60—62, 136, 168.
 Kisfaludy, Sándor : 62, 136.
 Kinsky : 399.
 Klapka, György : 393, 405, 741, 749.
 Kogălniceanu, Mihail : 455, 457, 712, 716, 722, 745.
 Kölcsey, Ferenc : 62.
 Koloman (v. Kálmán).

- Laborez (Labort) : 27.
 Laczkovici, Ștefan : 331.
 Ladislau I : 34, 35.
 Ladislau V : 35.
 Lahovary, Alexandru : 338, 728.
 Lapedatu, I. A. : 712.
 Lazarus, M. : 710.
 Lazăr (țarul Serbiei) : 421, 422.
 Lazăr, Gheorghe : 324.
 Lăzărescu, Paul : 746.
 Lendvay, Márton (Marci) : 68, 69.
 Lenin, V. I. : 736.
 Leon VI Filozoful (Leo Bizantinul) : 24, 26.
 Leopold I : 37, 233, 241, 337, 370, 397, 400, 425, 426.
 Leopold II : 95, 408.
 Leslie (Leslié), Valter : 237.
 Leurdeanu, Eustatie : 403.

- Macedonski, Al. : 746.
 Magog : 24.
 Magor : 24.

- Konek, Sándor : 71, 480.
 Konrad I : 31.
 Kossuth, Lajos : 66, 71, 103, 106, 107, 110, 113, 137, 316, 317, 378, 379, 381, 388, 393, 400, 405, 709, 739, 741.
 Kövér, Lajos : 64.
 Krețulescu, Matei : 403.
 Kun : 25.
 Kuthy, Lajos : 64.

L

- Lipovan, Ștefan : 755.
 Liszt, Ferenc (Franz) : 69.
 Locke, John : 8, 19.
 Lombroso, Cesare : 563, 771.
 Lovard : 28.
 Lovinescu, Eugen : 748.
 Lucaciu, Vasile : 733, 734.
 Ludovic II : 37, 91, 93, 337, 342, 378, 400, 424.
 Ludovic XIV : 397, 398, 400, 634, 738, 739.
 Ludovic I de Anjou (Ludovic cel Mare) : 35, 89, 92, 119, 420—422.
 Lueger, Karl : 575—577, 773, 774.
 Lupas, Ioan : 748.
 Lupu, Nicolae : 626, 784.
 Lupulescu, Ioan : 755.
 Luther, Martin : 379.

M

- Mahmud II : 567.
 Mailat (Majláth), István : 342.
 Maior, Petru : 324.

Maiorescu, Titu L.: 230, 716,
 722, 756, 781, 782, 786.
 Majláth, János : 24, 705.
 Majtényi (familie) : 370.
 Malthus, Thomas Robert : 559,
 560, 770.
 Mandane : 26.
 Mangra, Vasile : 753.
 Maniu, Vasile : 721.
 Manoil : 248.
 Manu, Apostolu : 249.
 Manu, Gheorghe : 728.
 Maria (fiica lui Ludovic I) :
 421, 422.
 Maria Tereza : 58, 94, 235, 267,
 268, 337, 403, 426, 441, 442.
 Marian, Simeon Florea : 731.
 Mariot (Meñ-Maröt) (Meñ-
 morut) : 27—29.
 Martinuzzi, Gheorghe : 343.
 Marx, Karl : 719, 736, 742.
 Matei (impărat) : 360, 364—
 368.
 Maței Basarab : 314, 320, 344,
 362, 371—373, 375, 376, 390,
 413, 414, 417, 515, 744.
 Matei, (Mathia) Corvin : 35,
 36, 58, 91, 92, 119, 341, 342,
 411, 515.
 Mavrocordat, Constantin : 253.
 Mavrocordat, Grigore (v. Gri-
 gore Ghica).
 Mavrocordat, Ianăchi : 250.
 Mavrocordat, Nicolae : 248,
 250, 252, 256, 403.
 Mavrogheni, Nicolae : 254.
 Medici, Giovanni de : 419.
 Mehedinți, Simion : 743, 768.
 Mehmed Ali : 567.
 Micislaw : 33.
 Michailescu, Ștefan : 712.
 Micu, Ioan Inocențiu : 267.
 Micu (Clain), Samuil : 324.
 Mihai (Michail) (fiul lui Ni-
 colae Pătrașcu) : 344, 369,
 371—376, 396.
 Mihai Viteazul : 174, 228, 316,
 344—349, 351—353, 355—362,
 368, 369, 381—386, 388—390,
 396, 397, 411—414, 417, 424,
 425, 432, 458, 515, 731—733,
 735, 737, 743—745, 761.
 Mihalcea (ban) : 348.
 Mihali, Teodor : 734.
 Mihnea III (Mihail Radu) :
 365.
 Miklosich, Franz : 730.
 Milan (v. Obrenović, Miloš).
 Miletić (Miletics), Svetožar :
 116.
 Minnio, Polo : 368.
 Mircea cel Mare (cel Bătrîn) :
 174, 311—313, 411, 412, 414,
 417—423, 432, 458, 515, 725,
 743, 744, 761, 789.
 Mocsony, Andrei : 323.
 Mocsony, Petru : 323.
 Moisescu, M. : 777.
 Moisi (Moïse) : 26.
 Moldovan, Vasile : 719, 742.
 Mollart : 368.
 Moltke, Helmuth Karl Bern-
 hard, conțe von : 567, 568,
 772.
 Mommsen, Teodor : 730.
 Montecuccoli, Raymund : 237.
 Morarovici (familie) : 443.
 Moruzi, Constantin : 250.
 Mosonyi, Mihály : 69, 139.
 Movilă, Constantin : 364, 365.

Movilă, Teremie : 348—350,
 353, 383, 385, 411.
 Movilă, Simeon : 349, 362, 368.
 Muhamed : 16.
 Műlek, Lajos : 392, 394, 395,
 736.
 Munkácsy, Mihály : 70.
 Murad I : 418, 420.

Mureșan, Andrei : 165, 166,
 742.
 Murgoci Munteanu, Gheor-
 ghe : 743, 768.
 Murillo, Bartolomé Esteban :
 726.
 Mușat, Mircea : 720, 739, 742,
 789, 798.

N

Napoleon I Bonaparte : 16,
 308.
 Napoleon III : 576.
 Neacșa : 344.
 Neagoe Basarab : 515.
 Neamțu, Gh. : 753.
 Negroni : 367.
 Negruzzi, C. : 166, 431, 701,
 746.

Negruzzi, Iacob : 701—703,
 705, 706, 712.
 Nero (Tiberius Claudius Dru-
 sus Germanicus) : 416, 788.
 Nicolae I : 318.
 Nicolae Pătrașcu (domn) : 344,
 346, 348, 350, 352, 353, 358,
 360—373, 396, 732.
 Nyáry (familie) : 370.
 Nyáry, Pál (Paul) : 355, 364.

O

Obedeanu, Petru : 403.
 Obrenović, Miloš : 328.
 Ocășeanu, G. : 767.
 Odobescu, Al. : 716.
 Getting : 399.
 Ond : 25.
 Opran, Pera (Petru) : 475, 752.

Osman II : 368.
 Osman Nuri Pașa (Al Ghazi) :
 327, 328.
 Otho I : 32.
 Othon (Marcus Salvius) : 22.
 Otto al III-lea : 33.

P

Pálffy (familie) : 370.
 Pálffy, Paul : 371.
 Pangrác, Lajos : 64.
 Pas, Ion : 798.

Pascal, Blaise : 704.
 Paschewitz (Paskieviči), Ivan
 Fiodor : 107, 728.
 Pascu, Ștefan : 724, 735.

Pațiția, Romul : 734.
 Paulay, Ede : 69.
 Pauler, Tivadar : 71.
 Pauthier, Guillaume : 774.
 Pázmán : 33.
 Pázmány (Pázmán), Péter
 (Pierre) (arhiepiscop) : 58.
 Pătrașcu cel Bun : 432.
 Pătrașcu-vodă (v. Nicolae Pă-
 trașcu)
 Păuceșcu, Gr. G. : 728
 Penklern : 253.
 Pessiakov, August : 344, 732.
 Petőfi, Sándor : 44, 59—64, 133,
 137, 168, 706.
 Petrarca, Francesco : 430.
 Petrescu, Aurel : 746.
 Petrovici (v. Petőfi).
 Petru (rege ungar) : 34, 90.
 Petru I (Petru cel Mare)
 Alekseevici : 232, 241, 247,
 401, 402, 739, 740.
 Petru Cercel : 432, 433, 747.
 Petru Mușat : 422.
 Petru Rareș : 341—343, 378—
 381, 388, 731.

R

Racoviță, Mihai : 740.
 Radovan Bogatu : 33.
 Radu cel Mare : 432, 515.
 Radu Clucerul : 351.
 Radu de la Afumați : 458.
 Radu Logofătul : 344.
 Radu Mihnea : 365.
 Radu Paisie (Petru de la Ar-
 geș) : 432.
 Radu Șerban : 344, 362—368,
 370—372, 390, 396, 397, 400,
 737.

Prielle, Cornelia : 68.
 Podiebrad, Gheorghe : 36.
 Pogor, Vasile : 712.
 Pop, Vasile Ladislau : 324.
 Pop de Băsești, Gheorghe :
 733, 734.
 Popasu, Ioan : 324.
 Popea, Ioan : 723.
 Popescu, Radu : 403.
 Popovici, Aurel C. : 734, 745.
 Popovici-Barceanu, Daniil :
 734.
 Popovici-Bănățeanul, Ioan :
 755.
 Pora, Neculai I. : 767.
 Porta, de : 259.
 Prințul cel Negru (v. Eduard
 IV).
 Prist, St. : 235.
 Prodan, David : 757.
 Pulszky, Ferenc (Francisc) :
 314, 725.
 Purgstaller, József : 71.
 Pușcariu, Ioan : 303.
 Pușcariu, Sextil : 748.

Rafael (Raffaello Sanzio) :
 726.
 Ragreseo, Paulo Giorgio : 347.
 Raicevich (Raicevici) : 258.
 Rákóczi I, Gheorghe : 371, 373,
 374.
 Rákóczi II, Francisc : 233,
 235—237, 311—314, 397, 398,
 400—402, 425, 725, 738, 740.
 Rákóczi II, Gheorghe : 375, 376.
 Rákóczi, Sigismund : 364.

Rațiu, Grigore : 373.
 Rațiu, Ioan : 733, 734.
 Rădulescu, Anghel : 775.
 Rădulescu-Motru, Constantin :
 768.
 Rebreanu, Liviu : 747.
 Reményi, Ede (Edmund) : 69,
 139.
 Révai, Miklós : 60, 61.
 Révay (familie) : 370.
 Richard II : 419.
 Rietz, Gustav : 546, 767.
 Riso, Iacovachi : 253.
 Roman, Alexandru : 370, 733.
 Roman, Dionisie : 734.
 Roman, Miron : 441, 724.
 Romanzov (v. Rumanțiev, Piotr
 Alexandrovici)

Sadeler, Aegidius : 361, 362.
 Sadoveanu, Mihail : 768.
 Salm : 399.
 Samuil (rege ungar) : 90.
 Sava (armas) : 350.
 Savel, Vasile : 767.
 Săulescu, Gheorghe : 226, 715.
 Schädel : 71.
 Sceda, Iosif : 477, 754.
 Schidt : 439.
 Schiller, Friedrich : 44.
 Schopenbauer, Arthur : 44, 164.
 Schwicker, Johann Heinrich :
 340.
 Scurtescu, Nicolae : 712.
 Scurtu, Ion : 767.
 Sennyey, Nicolae : 358.
 Shakespeare, William : 69, 400.

Romniceanu, Grigore : 771.
 Ronetti Roman : 712.
 Rosetti, C. A. : 453, 458, 722.
 Rosetti, Nicolae : 257, 403.
 Rosetti, Theodor : 716, 728.
 Rösler (Roesler), Robert : 339,
 720, 730.
 Rousi : 540.
 Rousseau, Jean-Jacques : 18,
 19, 44, 164, 522, 692, 693, 797.
 Rudolf II : 345, 354—357, 359,
 362—364, 366, 382, 424, 425,
 434, 745.
 Ruf, Carol : 376.
 Rumanțiev (Romanzov) Piotr
 (Alexandrovici) : 262.
 Russo, A. : 759.
 Rusu-Șirianu, Ioan : 728.

S

Sigismund I de Luxemburg :
 35, 312, 421, 422.
 Sigismund II August : 432.
 Silvestru II : 33.
 Simeon II (țar bulgar) : 29.
 Sion, V. : 771.
 Sipos : 139.
 Slavici, Titu-Liviu : 766.
 Sobieski, Jan : 398.
 Soliman (Suleiman) Magnifi-
 cul : 343, 377, 378, 424.
 Solon : 361.
 Somogyi, Bartolomeu : 358.
 Spencer, Herbert : 215.
 Spitzer : 518, 519.
 Staicovici, Chr. D. : 597, 778.
 Stanca (soția lui Mihai Vitea-

zul) 344, 353, 355, 358, 360,
369, 732.
Starhembérg, Guido : 399.
Stauracz, Franz : 773.
Stănescu, Mircea B. : 762.
Stătescu, Eugen : 457, 752.
Steinbach : 518, 519.
Steinthal, H. : 710.
Steinville : 256, 257.
Sterca-Şuluţiu, Alexandru (v.
Şuluţiu-Sterca, Alexandru).
Stoica (vistiér al lui Pătraşcu) :
352.
Strat, Ioan D. : 455, 752.
Sturdza, Dimitrie A. : 225—229,
361, 715 716.
Suciú, Aurel : 734.

S

Şaguna, Andrei : 282, 304—306,
323, 427, 723, 724, 742.
Şincai, Gheorghe : 165, 324.
Şişman III : 421, 422.
Ştefan I cel Sfînt : 33, 34, 51,
57, 84—90, 336.
Ştefan II : 30, 34.
Ştefan cel Mare : 341, 342, 377,
378, 411—414, 417, 450, 458,
515, 743, 744.

T

Taksony : 30, 84.
Talman : 233.
Tamm, Traugott : 339, 340,
730.
Tas : 25, 28.

Suleiman (v. Solimán).
Sulzer, Franz Joseph : 228.
Svatoplúc : 23, 26, 28.
Szapáry (proprietar) : 73.
Szászy, Andrei : 368, 370.
Széchényi, Ferenc (Francisc) :
53.
Széchenyi, István : 62, 65, 71,
97, 104—107, 110, 153, 165.
Székely, Moise : 349, 350, 353,
354, 363, 396, 737.
Szemere, Pál : 71.
Szerdahelyi, Kálmán : 68—69.
Szigeti, József : 69.
Szigligeti, Ede : 69, 168.
Szógyény (familie) : 370.
Szokoly, Viktor : 64.

Ştefan Rareş : 750.
Ştefăniţă (Ştefan cel Tinăr) :
377.
Ştirbei (familie) : 257.
Ştirbei, Ilie (vistiernic) : 403.
Şuluţiu-Sterca, Alexandru :
323, 742.
Şuţu : 507, 508, 759.

Taun : 71.
Teleki : 69.
Teleki, József : 71, 109, 110,
113.
Telfy : 71.

Thököly (Tököly), Emeric : 235,
237, 397, 398, 425, 738.
Thugut, Francisc Maria, ba-
ron : 238, 262, 263.
Timiraş, Nicolae : 767.
Timur Lenk (Tamerlan) : 420.
Tisza, Kálmán : 113, 295, 325,
448, 449, 485, 721, 723, 754.
Toldy (Schädel), Ferenc : 71.
Toma, M. : 754.
Topirceanu, Gheorghe : 747.

Tichindeal, Dimitrie : 165.

Ulászló I : 36.
Ungnad, David : 348, 352, 353.

Vahot, Imre : 62.
Vámbéry, Ármin : 71.
Vas Gereben : 64, 168.
Vasile Lupu : 314, 320, 371,
373, 375, 376.
Vatamaniuc, Dimitrie : 716,
718, 753, 755, 758, 766.
Vatamaniuc, Magdalena D :
704.
Vay, László : 402.
Veliciu, Mihail : 734.
Vespasian (Titus Flavius Ves-
pasianus) : 416.
Vidulovici (familie) : 443.
Villeneuve : 235.

Torouţiu, I. E. : 701—703, 705,
712.
Torstensson, Lennart : 374.
Tóth, Kálmán : 64.
Traian (Marcus Ulpius Traia-
nus) : 145, 189, 414, 416.
Tuhutum (Töhötöm) : 25, 28.
Thuróczi, János : 24, 705.
Türr, István (Ştefan) : 393.
Twartko (Twartko), Ştefan :
421.

T

Tiţeica, G. : 768.

U

Urban, VI : 419.

V

Vioreanu, Paul Dem. : 457,
752.
Virmond : 247, 248, 252.
Visconti, Filippo Maria : 420.
Visconti, Gian Maria : 419.
Visconti, Giovan Galeazzo :
419.
Vitellius (Viteliu), Aulus : 22.
Vlad Delamarina, Victor : 755.
Vlad Tepeş : 174, 419, 432, 515,
761.
Vladcovici, Marcu : 372.
Vladimirescu, Tudor : 717.
Vladislav (Vlaslau) Iagello : 91,
422.

Vladislav II Jagello : 91, 92,
432.
Vlaicu, Aurel : 745.
Vlădescu, Matei : 728.

Voltaire (François-Marie
Arouet) : 44.
Voronca, Ilarie : 798.
Vörösmarty, Mihály : 44, 59—
62, 64, 133, 168, 706.

W

Waldstein : 399.
Wallenstein, Carol : 345, 515.
Waszelovszky : 209, 210.
Wenceslau : 420, 421.
Wenzel, Gustáv : 71, 710.
Wenzel (v. Wenceslau).
Wenzelius : 33.

Werbőczy, István (Ștefan) : 36,
37, 44, 93. .
Wesselényi, Miklós : 71, 105.
Wilhelm de Orania : 515.
Wolff, Károly (Carol) : 567,
568.

X

Xenopol, A. D. : 702, 703, 710.

Xenopol, N. D. : 623, 782, 783.

Z

Zalán : 23, 27, 28.
Zamfirescu, Duiliu : 530, 790.
Zamfirescu, G. M. : 747.
Zamoyski, Jan : 346, 348, 349,
352, 353, 355, 357, 433.
Zápolya (Zapolia), Ioan : 37,
38, 89, 93, 331, 342, 343, 378,
379, 381, 382, 424.

Zápolya, Ioan Sigismund : 343.
Zappa (milionar) : 507, 508, 759.
Zelestei, Ioan : 350.
Zoltán : 29, 30, 84, 336.
Zólyomi, Miklós (Nicolae) : 358.
Zoroastru : 25, 56.
Zschock : 448.

II. INDICE DE NUME GEOGRAFICE ȘI ISTORICE

A

Abrud : 219, 221, 424.
Aci : 223.
Acișor : 223.
Aciua : 221, 223, 442.
Aciuța : 223.
Adrianopol : 418, 420.
Africa : 22, 390.
Alba de Jos : 213.
Alba de Sus : 205, 214.
Alba-Iulia : 219, 314, 345—347,
349, 366, 384, 424, 428, 567,
568, 721.
Albac : 219.
Alexandria : 568.
Alpár : 28.
Alpi (v. Munții Alpi).
Alsacia (Alsas) : 31, 44.
America : 77, 141, 227, 228, 546.
Amlaș : 218.
Andreniasa : 477.
Anglia (Inglitera, Englitera) :
58, 234, 235, 239, 320, 362,
418, 419, 440, 552, 606, 608,
620, 647—649, 660, 736, 768,
789.
Angora : 420.
Anvers : 361.
Apenini (v. Munții Apenini).
Apulum (v. Alba-Iulia).
Apus (v. Occident).
Arabia : 42.
Arad : 89, 107, 170, 174, 184,
196, 202, 205, 208, 209, 213,
214, 221, 302, 392, 442, 567,
599, 736, 737, 753, 762, 778.
Ardeal (v. Transilvania).
Argeș : 218, 220, 530.
Arieș : 214, 219, 424.
Armenia : 414.
Arva : 205.
Asia : 25, 40, 48, 123, 126, 312,
569, 710.
Asia Centrală : 414.
Asia Mică : 420, 621.
Asiria : 25, 564.
Așchileu : 28.
Atelcuz (Etelköz) : 25, 26.
Augsburg : 32.
Austria : 107—112, 119, 142, 179,
180, 183, 184, 215, 231, 233—

236, 239, 241, 243, 245, 255,
256, 259, 260, 262, 264, 313,
323, 364, 379, 384, 387, 388,
390, 394, 400, 440, 462, 473,
484, 546, 603, 605, 707, 716,

719, 720, 723, 724, 736, 738,
740.
Austro-Ungaria (v. Imperiul
Austro-Ungar).
Avignon : 419.
Avrig : 209.

B

Babilon : 162, 564.
Bacica : 210.
Baia : 341.
Baia-de-Criș : 221, 354, 355,
442.
Baia-Mare : 331.
Baia-Sprie : 424.
Baja : 200.
Balcani : 23, 544, 707, 749.
Baldovin : 223.
Balota : 543.
Bálványos (v. Unguraș).
Banat : 38, 89, 118, 174, 197—
199, 209, 214, 256, 263, 265,
266, 381, 426, 428, 440, 442,
444, 452, 467, 491, 534, 685,
686, 713, 718, 738, 748, 765.
Basarabia : 181, 319, 440, 507.
Batoș (Batoșniâ) : 477.
Bavaria : 31, 33.
Băița : 222.
Bălgrad (v. Alba-Iulia).
Bănești : 223.
Bărăgan : 764.
Băsarabeasa : 223.
Becicherec : 428.
Beiuș : 145, 315, 316, 321, 326,
332, 348, 355, 358, 424, 442,
726, 754.
Bekés-Gyula (v. Bichiș-Giula).
Belgia : 440, 660.

Belgrad : 242, 256, 260, 328, 402,
422, 442, 740.
Bender : 237.
Bélbor (v. Bilbor).
Berlin : 389, 772.
Berna : 536, 538, 539, 543.
Bichiș : 214, 428.
Bichiș-Giula : 567.
Bihor, Bihar, Biharea (cetate) :
89, 132, 170, 174, 205, 208,
209, 213, 214, 219, 222, 685,
796.
Bilbor : 477.
Bistrița : 132, 214, 342, 359, 450,
477, 478.
Bizanț : 31, 32, 80, 162.
Birgău : 341.
Blaj : 145, 268, 281, 308, 315,
407, 426, 477, 478, 742, 754.
Bodești : 223.
Boemia : 175, 179, 191, 364,
366, 367, 420, 423.
Boian (Bucovina) : 319.
Bologna : 58.
Bonn : 730.
Bordeaux : 418.
Borsec : 478.
Borza (Borzia) : 477.
Bosnia : 421.

Brad : 145, 219, 221, 315, 424,
442, 754.
Bran : 352.
Brașov : 144, 145, 214, 249, 302,
314, 315, 350, 352, 353, 366,
396, 428, 567, 568, 738, 754.
Bratislava (Pojon, Posoniu) :
66, 146, 202, 208, 367.
Brăila : 152.
Brețcu : 348.
Britania : 415, 416.
Brotuna : 223.
Brusa : 418.
Brusturi : 223.
Bucov : 353, 355, 356.
Bucovina : 148, 171, 181, 230,
231, 235, 239, 242, 243, 250,
255, 260—263, 265, 269, 283,
319, 323, 452, 462, 467, 507,
511, 707, 715, 716, 727, 729,
731, 738—740, 753.
București : 167, 169, 200, 218,
240, 251, 335, 339, 340, 344,
352, 400, 403, 467, 530, 534,
543—547, 550, 551, 562, 563,

566—568, 571, 572, 578, 580,
582, 583, 585, 586, 597, 598,
600, 601, 616, 620—623, 642,
677, 679, 702, 704, 712, 713,
715—722, 724, 726, 731, 732,
734—736, 740, 742, 744—747,
750—752, 755, 757—758, 762,
—765, 767—769, 771—773,
776, 778, 779, 782, 783, 787,
789.
București (Transilvania) : 221,
424.
Budapesta (Buda, Pesta) : 29,
58, 68, 69, 71, 141, 180, 202,
205, 221, 315, 321, 324, 326—
329, 339, 340, 346, 367, 398,
415, 427, 432, 447, 567, 705,
707, 708, 710, 711, 713, 723,
725—727, 733, 734, 739, 749,
754, 764.
Budești : 223.
Bulgaria : 277, 311, 327, 328,
421, 438, 536, 619, 620, 725,
781.
Burgul (v. Viena).
Buzău : 345, 350—352.

C

Caliacra : 789.
Canaan : 26.
Canalul de Suez : 568, 569.
Capitala (v. București).
Capnic : 424.
Caransebeș : 213, 330—332, 355,
424.
Caraș-Severin : 208, 214, 297.
Carintia (Carinthia) : 191, 364.
Carlovăț, Carloviț (v. Karlo-
witz).

Carpați : 23, 26—28, 30, 133,
174—176, 187, 188, 191, 195,
212, 217, 218, 228, 230, 232,
240, 258, 260, 261, 263—265,
267, 269, 276, 303, 333, 338,
339, 341, 364, 386, 391, 421,
423, 442, 461, 463, 465, 467,
484, 509, 511, 544, 545, 636,
640, 641, 654, 686, 707, 721.
Carpații Apuseni (Carpații
Occidentali) : 202, 415.

Carpații Orientali (Carpații Răsăriteni) : 415, 443.
 Cartagina : 564.
 Cașovia : 356, 359.
 Caucaz : 232, 414.
 Călimănești (Transilvania) : 477.
 Călina : 477.
 Cărănești : 223.
 Ceaba : 132.
 Cenad (Csanád) : 208, 214.
 Cernăuți : 148, 230, 256, 257, 260, 319, 448, 716.
 Cerno-Ugri (v. Munții Negri).
 Cetatea-de-Baltă : 341, 411, 731, 743.
 Cetatea-de-Piatră (Chioar) : 38, 89, 170, 174, 205, 214, 348.
 Cetatea lui Rareș (v. Ciceu).
 Chelemeniel (v. Călimănești).
 Chicago : 572.
 Chichileu : 214.
 Chiholm : 214.
 China : 13, 320, 574.
 Chioar (Chioara) (v. Cetatea-de-Piatră).
 Chitihaz : 442.
 Chivăra : 424.
 Ciceu : 341—343, 379, 411, 730, 731, 743.
 Ciceu-Corabia : 341, 731.
 Ciceu-Giurgești : 341, 731.
 Ciceu-Mihăești : 341, 731.
 Ciceu-Poieni : 341, 731.
 Ciobotani : 477.
 Ciuc : 201, 214, 482.
 Ciucea : 359, 424.
 Ciuci : 223.
 Ciugani : 223.
 Cîineni (Cîneni) : 219, 568.
 Cîmpia Arădană : 442, 761.
 Cîmpia Leahului (Lech, Licus) : 270.
 Cîmpia Libertății (Cîmpul Libertății) : 281, 282, 308, 407, 408.
 Cîmpia Panonică : 23.
 Cîmpia Sarmatică : 414.
 Cîmpia Transilvană (Cîmpia Ardealului) : 219, 297, 442.
 Cîmpia Ungară (Cîmpia Țării Ungurești, Șesul Țării Ungurești, Puszta) : 143, 171, 174, 187, 199, 200, 202, 218, 330, 521.
 Cîmpulung : 218, 220, 467.
 Clocotici : 568, 772.
 Cloșani : 749.
 Cluj : 69, 214, 285, 294, 297, 309, 311, 312, 314, 316, 317, 321—323, 325, 352, 359, 360, 366, 428, 482, 503—506, 567, 685, 717, 719, 724, 734, 796.
 Constantinopol : 58, 234, 235, 236, 238, 240, 245, 248, 250, 252, 253, 312, 343, 363, 434, 567, 568, 659, 727, 782.
 Constanța : 568, 620, 621, 782.
 Constanța (Elveția) : 419.
 Corabia : 568.
 Cornișor (Strimba) : 223.
 Coroana ungară (v. Ungaria).
 Cosovo (v. Kosovopolje).
 Cotul Albei : 73.
 Cozia : 219, 432, 434.
 Cracov (v. Cricău).
 Cracovia : 58.
 Craiova : 218, 251, 344, 354, 403, 732, 752.
 Crasna : 214.
 Cricău (Cracov) : 184.

Crimeea : 232, 241, 420.
 Cristești : 223.
 Cristeștii Ciceului : 341, 731.
 Criș, Crișuri : 28, 201, 221, 336, 442, 685.
 Crișana : 108, 132, 142, 143, 160.
 Crișeni (v. Zărand).
 Crișul Alb : 222, 223, 441, 442.
 Crișul Negru : 441, 442.
 Crișul Repede : 222, 223, 224, 424, 441.
 Croația : 110, 185, 191, 197—203, 212, 336.
 Csaba (v. Ceaba).
 Csepel : 29.
 Csicsó-Györgyfalva (v. Ciceu-Giurgești).
 Csicsó-Hagymás (v. Hașmașul Ciceului).
 Csicsó-Keresztúr (v. Cristeștii Ciceului).
 Csicsó-Mihályfalva (v. Ciceu-Mihăești).
 Csicsó-Polyán (v. Ciceu-Poieni).
 Csicsó-Újfalva (v. Ciceu-Corabia).
 Csik (v. Ciuc).
 Csikszék (v. Ciuc).
 Cuiesti (v. Petruș).
 Cumania Mare : 51.
 Cumania Mică : 51.
 Curtea-de-Argheș : 355, 568, 772.
 Curtici : 442.

D

Dacia : 127, 276, 364, 414—416, 730.
 Dalmația : 336.
 Damasc : 434.
 Danemarca : 440, 620.
 Debrețin (Dobrițin) : 202, 205, 221, 355, 356, 359, 428.
 Deda : 477.
 Deia : 341.
 Dej (Dei) : 341, 348, 428.
 Detunata : 219.
 Deva : 348, 349, 354, 355, 424.
 Dijon : 788.
 Dnistru (v. Nistru).
 Döbling : 107.
 Doboca : 213.
 Dobrogea : 411, 568, 620, 621.
 Dobroți : 223.
 Dolj : 789.
 Don : 24, 25.
 Dontu (Don-tó) (v. Gura Donului).
 Dontumogheria (v. Gura Donului).
 Dorohoi : 571, 763, 785.
 Drava : 175, 201.
 Drăgoești : 344.
 Dumbrava : 223.
 Dunărea : 21, 26—29, 127, 133, 134, 141, 152, 173, 175, 176, 192, 193, 201, 212, 232, 237, 263, 265, 276, 287, 290, 316, 327, 331, 354, 383, 391, 397, 399, 411—412, 414—416, 421, 423, 426, 428, 448, 543—545, 568, 575, 589, 621, 633, 636, 641, 652, 659, 660, 720, 745, 791.
 Durazzo : 29.
 Durostor : 789.

E

Egiptet : 420, 564.
 Elada (v. Grecia).
 Eldorado : 273.
 Elvetia : 536, 546, 555, 573, 766.
 Englitera (v. Anglia).
 Epir : 323.
 Esküllö (v. Aşchileu).
 Etelcuz (v. Atelcuz-Etelköz).
 Europa : 16, 21—24, 27, 29, 31,

32, 35, 36, 40, 41, 48, 49, 55,
 69, 125—127, 149, 150, 152,
 174, 176, 190, 192, 193, 231—
 234, 238, 243, 272, 275, 279,
 309, 312, 313, 320, 380, 391,
 415, 420, 422, 438, 439, 569,
 595, 618, 621, 624, 635—637,
 649, 679, 682, 689, 711, 732,
 735, 737—740, 754, 760, 786,
 791.

F

Făgăraş : 38, 184, 201, 205, 213,
 218, 332, 349—352, 358, 424,
 482.
 Făgăraş (banatul Făgăraşului) :
 38.
 Făget : 424.
 Félegyháza (v. Roşiori).
 Fenicia : 564.
 Feteşti : 568.
 Filea (Fülpe) : 477.
 Filpeş : 477.
 Finta : 376.
 Fiume : 191, 197, 198, 202.
 Flandra : 217.

Florenţa : 419.
 Focşani : 256, 257, 785.
 Franconia (v. Franţa).
 Franţa (Francia) : 15, 31, 80,
 166, 191, 233, 235—237, 239,
 241, 253, 363, 364, 371, 379,
 401, 418, 432, 433, 440, 536,
 546, 555, 572, 608, 618, 619,
 634, 635, 673, 674, 738, 782,
 794.
 Fribourg : 535, 536, 538, 540,
 543, 547, 766.
 Füleháza (v. Filea).
 Fülpe (v. Filpeş).

G

Galaţi : 152, 251.
 Galia : 415.
 Galiţia : 261, 265.
 Galócás (v. Gălăuţaş).
 Galonya (v. Călina).
 Găina (v. Muntele Găina).
 Gălăuţaş : 477.

Gălmăgel (v. Hălmăgel).
 Gelău (v. Gilău).
 Geneva : 536, 538, 544.
 Genova : 419.
 Germania : 23, 26, 29, 30—32,
 44, 49, 51, 58, 163, 167, 179,
 181, 188, 193, 344, 415, 416,

420, 422, 423, 426, 440, 442,
 484, 536, 595, 603, 608, 615,
 618—620, 630, 634, 635, 644,
 651, 660, 782.
 Gherla : 315, 477, 478.
 Gilău (Gelău) : 352, 355, 358,
 360.
 Giula : 132, 442.
 Giurgeu : 477.
 Giurgiu : 152, 349, 352, 568,
 583, 584, 775.
 Gödemesterháza (v. Sfînceni).
 Gorăslău : 359.
 Gotha : 713.

Grandfey : 537.
 Graniţele Militare : 197—203,
 211, 213, 713.
 Grădişte : 424.
 Grecia (Elada) : 31, 564.
 Griviţa : 327.
 Groapa-Lupului : 222.
 Groşi : 223.
 Gura Donului : 24, 25, 50.
 Gura-Riului : 754.
 Gura-Văii : 221—223.
 Gurghiu : 359.
 Gyergyó (v. Giurgeu).
 Gyulafehérvár (v. Alba-Iulia).

H

Háromszék (v. Trei Scaune).
 Hatna : 219.
 Haţeg : 332, 355, 713.
 Hălماغiu : 221, 223, 355, 442,
 741.
 Hălmăgel (Gălmăgel) : 223.
 Hăşmaşul Ciceului : 341, 731.

Hirlău : 750.
 Hohenheim : 766.
 Hotin : 238, 244, 256, 257, 260,
 402, 740.
 Hunedoara : 201, 213, 297, 482.

I

Iaşi : 200, 251, 785, 792.
 Ibăneşti : 477.
 Ienopolea : 264.
 Ilieni : 352, 353.
 Illyefalva (v. Ilieni).
 Ilva : 477.
 Imperiul Austro-Ungar (Aus-
 tro-Ungaria, Dualismul, Im-
 periu, Monarhia, Monarhia
 Habsburgică) : 111, 119, 179,
 272, 275—277, 279, 280, 285,
 286, 291—293, 295, 296, 307,

308, 310, 388, 391, 395, 427,
 429, 449, 595, 603—605, 707,
 709, 712, 718, 720, 724—727,
 729, 733, 735, 737, 740, 743,
 745, 754—756, 765, 772, 773.
 Imperiul Bizantin (Cărtea bi-
 zantină) : 34.
 Imperiul Carolingian : 22.
 Imperiul Franco-Gal : 22.
 Imperiul Habsburgic (Împără-
 ţia Habsburgică, Monarhia
 Habsburgică) : 103, 107, 142,

177, 179, 232, 240, 260, 272,
322, 326, 391, 395, 399, 401,
404, 409, 429, 449, 452, 714,
717, 720, 724, 738—740.
Imperiul Med : 25.
Imperiul Otoman (Împărăția
Otomană, Poarta Otomană,
Poarta, Turcia) : 231—240,
242—246, 249—251, 253,
254, 256, 258, 259, 262, 263,
269, 298, 313, 331, 337, 342,
343, 357, 358, 363, 365—368,
374—376, 378, 379, 380, 398,
399, 401—403, 420, 424, 425,
433, 511, 515, 717, 724, 727,
732, 733—740, 749, 754.
Imperiul Roman : 21, 22, 35,
37, 85, 94, 111, 744.
Imperiul Slav : 23.
Imperiul țarist : 735.

Japonia : 602.

J

Kahlenberg : 398.
Karlowitz (Carlovat, Carlo-
vit) : 232, 323, 331, 399, 400,
402, 425, 730.
Karlsburg (v. Alba-Iulia).
Kiel : 340.
Kiev : 26, 50.

K

Kis-Kunság (v. Cumania Mică).
Königgrätz : 111.
Kosovopolje (Cosovo) : 420,
422.
Kuciuk-Kainardji : 240, 258,
261.
Kunság : 64.

L

Lainici : 434.
Laruri : 223.

Laszkár (castelul) : 370, 374.

India : 320, 420, 569, 621.
Indiile Orientale : 660.
Ineu : 330, 331, 354, 358, 424.
Inglitera (v. Anglia).
Innsbruck : 720, 721.
Insula Șerpilor : 227.
Iod : 477.
Ionești-Târmura : 223.
Iosășel : 442.
Irlanda : 620, 736.
Ispania (v. Spania).
Istria : 191.
Istru : 25.
Italia : 22, 31, 80, 127, 419, 430,
536, 555, 572, 606, 659, 660,
708, 739, 746.
Ivânceni : 477.
Izvoarele Mureșului : 428.
Izvoarele Oltului : 428.
Izvoarele Tîrnavelor : 428.

Lausanne (Lausana) : 536, 538,
548.
Leasa : 223.
Leauți : 223.
Lécfalva, Lecfalu (v. Leț).
Leipzig : 720, 773.
Leita (Laita, Laitha, Leitha) :
111, 119, 393, 394, 708, 723,
736.
Lemberg : 448.
Lescioara : 223.
Leta-Mare : 428.
Leț : 353.
Lipova : 144, 330—332, 354,
358, 424, 434.

Lituania (Litvania) : 422.
Lombardia : 309.
Londomeria : 261.
Lorena : 44.
Lotaringia : 31.
Lourdes : 540.
Lugoj : 144, 146, 330, 331, 332
355, 424, 486, 534, 755.
Lunca Crișurilor : 442.
Lunca Mureșului : 424, 428.
Lunca Oltului : 424.
Lunca Someșului : 424, 428.
Lungani : 477.
Lungușoara : 223.
Lupșa : 219.
Luxemburg : 420—422.

M

Macău : 200, 428, 441.
Macedonia : 323, 458.
Magenta : 718.
Magyarát (v. Măderat).
Majtény (v. Moftinul Mare).
Maramureș : 38, 89, 90, 132,
142, 144, 174, 208, 214, 257,
261, 265, 266, 319, 421, 425,
428, 440, 444, 685, 796.
Marea Adriatică : 29, 30, 191,
659, 660.
Marea Baltică : 22, 401.
Marea Caspică : 24, 232, 241,
414.
Marea de Azov (Azovică) : 24.
Marea Mediterană : 636.
Marea Neagră : 276, 287, 707.
Marea Nordului : 24.
Maria Einsiedeln (localitate
în Elveția) : 540.
Marosszék (v. Mureș).

Măgulici : 223.
Măgurele : 344, 369, 762, 764
784.
Mănăstirea St. Marc (Vene-
ția) : 248.
Mănăstirea Tazlău : 450.
Mediaș : 214.
Mehedinți : 570, 571, 732, 749
772.
Menessi (v. Miniș).
Mercurea : 213.
Merseburg : 32, 270.
Mesopotamia : 414, 420.
Meseș : 28, 424.
Miermici : 223.
Milano (Milan) : 419, 771, 788.
Milcov : 746.
Miniș : 73.
Mirăslău : 349, 350, 386.
Mănăstirea Dealu : 432.

Modena : 719.
 Moftinul Mare (Majtény) : 359.
 Moglănești : 477.
 Mohaci (Mohács) : 37, 93, 271,
 272, 277, 312, 331, 342, 424,
 425.
 Moldova : 25, 26, 38, 90, 165,
 166, 171, 173, 187, 230, 231,
 238, 242—247, 249, 250, 254—
 261, 263, 265, 269, 290, 298,
 312, 314, 320, 323, 336, 337,
 342, 343, 345, 346, 348, 349,
 364, 365, 368, 371, 375, 377,
 379, 380, 382—385, 398, 399,
 401, 402, 408, 410, 411, 417,
 421, 425, 426, 429, 430, 438,
 442, 450, 458, 467, 515, 530,
 531, 533, 660, 683, 713, 715—
 717, 732, 737—739, 740, 746,
 748, 750, 763, 764.
 Molina : 640, 641.
 Moma : 222.
 Morava : 28.
 Moravia : 364, 374, 733.
 Morăreni : 477.
 Moreea : 232.
 Moscova : 233, 420.
 Movila Răbiei : 242.
 Muncaci (Munkács) : 26, 27,
 208, 434.

N

München : 340.
 Munda : 390.
 Muntele Găina, Muntele Mare :
 219, 221, 222.
 Muntele Oul : 222.
 Muntele Rotunda : 424.
 Muntenia (Valahia) : 38, 90,
 165, 166, 173, 230, 231, 242—
 246, 249, 250, 257—259, 263,
 290, 298, 312—314, 320, 323,
 336, 337, 346, 348, 350, 351,
 354, 357, 362, 364—368, 371—
 373, 376, 379, 396, 398, 399,
 401—403, 410, 417, 421, 425,
 429, 430, 458, 475, 515, 531,
 660, 715, 717, 721, 722, 732,
 746.
 Munții Alpi : 30, 174, 536, 545.
 Munții Apenini : 22.
 Munții Apuseni : 424, 757.
 Munții Hăteșului : 423, 424.
 Munții Negri : 24.
 Munții Retezat (Rătezat) : 423.
 Munții Sibiului : 332.
 Munții Sinaiei : 432.
 Munții Urali : 24.
 Munții Vrancei : 683.
 Mureș : 175, 195, 201, 214, 232,
 264, 355, 424, 441, 442, 443,
 477, 685, 686.
 Muscel : 467.

Neapole : 419.
 New York : 572.
 Niceea : 750.
 Nicopole (Nicopoli) : 256, 311,
 312, 314, 354, 403, 420, 422,
 725.

Nimègue : 237.
 Nistru (Dnistru) : 263, 365, 287,
 401, 420, 421.

Niș : 422.
 Nocrich : 214.
 Nytra : 374.

O

Obîrșia : 223.
 Occident : 140, 194, 233, 265,
 377, 383, 387, 388, 660, 661.
 Oceania : 715.
 Oceanul Atlantic : 227, 580.
 Ocna Sibiului : 297.
 Odorhei : 482.
 Oituz : 260, 261.
 Oláh Toplitza (v. Toplița).
 Olanda : 234, 235, 239, 403, 440,
 568, 620.
 Olt : 403, 568.
 Oltenia : 231, 245, 250, 255—
 257, 259, 263, 265, 355, 426,
 442, 462, 467, 715, 738, 789.

Oradea (Oradea-Mare) : 68,
 143, 196, 315, 330, 331, 349,
 355, 358, 359, 424, 440, 443,
 567, 702, 747, 748.
 Orăștie : 213, 314.
 Orient : 41, 127, 143, 148, 149,
 175, 179, 188, 191—194, 234,
 235, 238—241, 250, 313, 317,
 320, 321, 386—388, 536, 621.
 Orientul Apropiat : 569.
 Orientul Europei : 320.
 Orientul Îndepărtat : 569, 621.
 Orșova : 256, 260, 448, 568.
 Ostropcani : 450.
 Ostrova : 477.
 Oul (v. Muntele Oul).

P

Palermo : 771.
 Palota (v. Balota).
 Palota (Palota Română) : 477.
 Panciova : 428.
 Panciu : 748.
 Panonia : 22, 23—25, 29.
 Păpa : 705.
 Paris : 58, 407, 408, 546, 565,
 576, 577, 704, 752, 759, 774,
 784.
 Parma : 719.
 Partia : 416.
 Passarowitz (Pasarovăț) : 239,
 240, 242, 256, 403, 738.

Peninsula Balcanică : 420, 636.
 Persia : 414, 420, 564.
 Pesta (v. Budapesta).
 Petersburg : 226, 234, 241, 783.
 Petriș : 477.
 Pharsalá : 390.
 Philippopolus : 29.
 Pireu : 659.
 Pitești : 220, 567, 568.
 Pîncota : 442, 748.
 Pîrvăleni : 223.
 Platonești : 477.
 Pleșcuța : 222, 223.
 Plevna : 321, 327, 387.

Ploiești : 353, 620, 621.
Plopiș : 477.
Ploptiș (v. Plopiș).
Poarta (v. Imperiul Otoman).
Poarta-de-Fer (Hațeg) : 423.
Pocuția : 342, 411.
Podgoria Aradului : 264, 442.
Poiana : 223.
Poienari : 223.
Pojon, Posoniu (v. Bratislava).
Polăți : 477.
Polonia : 191, 232, 238, 241,
247, 260, 312, 341—343, 346,
348, 350, 357—359, 364, 365,
367, 374—376, 382—385, 396,

R

Radna : 264, 441, 442, 748.
Ragusa : 659.
Rahova : 387.
Ratesna : 477.
Răsărit (Orient) : 265, 379, 385,
411, 660, 661.
Răstolița : 477.
Rătezat (v. Munții Retezat).
Regatul Neapolului : 419.
Regatul Polonez (v. Polonia).
Regatul României (v. Româ-
nia).
Regatul Ungar (v. Ungaria).
Reichstadt : 707, 708.
Republica Veneției, Republica
Venețiană : 239, 398.
Restojna (v. Răstolița).
Reteag : 341.
Rin : 21, 22, 397, 414, 439.
Rișculița : 223.
Rîmnicu-Vilcea : 259, 567, 568.

398—401, 411, 420—422, 432,
433, 738.
Poltava : 401.
Pontul Euxin : 22, 23.
Porțile-de-Fier : 415, 543, 546.
Praga : 355, 356, 359, 361, 362,
389, 720.
Prahova : 530, 620, 681.
Predeal : 567.
Principatele Române (v. Mun-
tenia, Moldova).
Prusia : 141, 239, 567, 596, 708.
Prut : 247, 402, 545, 640, 641.
Puszta (v. Cimpia Ungară).
Putna : 702.

Rodna : 341.
Roma : 17, 22, 162, 276, 318,
330, 414, 416, 419, 430, 525,
564, 635, 746.
România (Regatul României) :
100, 102, 148—154, 166, 168,
169, 171, 181—183, 185, 186,
188, 195, 200—209, 230, 298,
299, 300, 303, 313, 316, 317,
322, 327—329, 333, 388, 389,
399, 406, 423, 437—440, 444,
447, 448, 450, 452, 457, 461,
465, 467, 470, 473, 475, 507,
511, 528—531, 533, 534, 560,
567—569, 619, 620, 636, 641,
651, 660, 685, 686, 703, 708, 709,
713, 721, 722, 727, 728, 743—
745, 747, 749—753, 761—767,
769, 770, 776, 779, 781, 782—
784, 786, 787, 789, 791—793,
796—798.

Romont (Elveția) : 538, 539.
Ron : 544.
Rostoci : 223.
Roșia : 319.
Roșiori : 200.
Rovine : 725.
Rucăr : 351, 467.
Rusciuc : 352, 568.

Sadova : 405.
Sajó (v. Șieu).
Salamás (v. Sărmaș).
Salonta : 442, 748.
Salzburg : 546.
Samarcand (Samarcanda) : 420.
Sangalli : 705.
Sardinia : 719.
Sarina : 537.
Sarmisegetuza : 424.
Satu-Mare (Sătmar) : 89, 90,
174, 208, 214, 302, 345, 357,
362, 384, 396, 424, 428.
Sava : 201.
Săbolciu : 28.
Sălaj (Sălagiu) : 174, 208, 297,
359, 444, 482, 685.
Săliște : 316.
Sărmaș : 477.
Scandinavia : 414.
Schönbrunn : 397, 398.
Scoția : 620.
Sebeș : 213.
Secuime : 332.
Seghedin (Sighidin) : 143, 200,
202, 205, 264, 735.
Serbia : 29, 132, 256, 328, 421,
422, 659, 738, 791.

Rusia : 191, 233, 235, 237—241,
243, 258—260, 262, 266, 316—
318, 323, 325, 327, 329, 375,
387, 388, 401, 438, 511, 595,
619, 620, 651, 707, 724, 726,
727, 738—740.
Rușii-de-Munți : 477

S

Severin : 89, 218.
Sfinta Elena : 308.
Sibiu : 132, 144, 214, 298, 300
304, 307, 311, 314, 318, 345
350, 351, 366, 403, 428, 477,
478, 494, 497, 567, 599, 708,
718, 719, 721—725, 728, 733
754, 754—758, 763, 765.
Sicilia : 419.
Sighișoara : 214, 567.
Silezia : 364, 399.
Sinai : 432.
Siria : 416, 420.
Sîn-Miclăuș : 428.
Sîrbi : 223.
Slatina : 567.
Slavonia : 197, 336.
Slivnița : 328.
Slovacia : 174.
Smîrdan : 387.
Sofia : 256.
Solferino : 718.
Solnoc : 89, 170, 174, 213, 214.
Someș : 28, 201, 341, 424.
Someșul Mare : 341.
Someșul Mic : 341.
Spania : 22, 191, 236, 239, 390
400, 402.

Spoleto (Sploto) : 29.
Șt. Petersburg (v. Petersburg).
Steaua : 223.
Stinceni : 477.
Strei : 355, 424.
Strigoniu : 374.
Strimba (v. Cornișor).
Strimbul : 424.
Strimtoarea Buzăului (v. Tre-
cătoarea Buzăului).

Șelata : 222.
Șelimbăr : 345.
Șesul Ardelenesc (v. Cîmpia
Transilvană).
Șesul Panonic (v. Cîmpia Pa-
nonică).
Șesul Sarmatic (v. Cîmpia
Sarmatică).

Taina (culmile Tainei) : 222.
Tapsos : 390.
Tarnovo : 361.
Tazlău : 450, 750.
Tălagiu : 223.
Tășnad : 345, 346, 349.
Teiuș : 567.
Teleajen (Teleagen) : 353, 386,
389.
Teschen : 753.
Timiș : 89, 201, 218.
Timișana : 108, 132, 143, 144,
160, 176.
Timișoara : 66, 67, 92, 93, 142,
146, 160, 171, 172, 202, 205,

Suceava : 319, 348.
Suhocani : 477.
Suedia (Svedia) : 232, 237, 332,
374, 401, 440.
Surduc : 424.
Szarvas : 132.
Szászsebes (v. Sebeș).
Szászváros (v. Orăștie).
Szentcs : 132.

Șesul Țării Ungurești (v. Cîm-
pia Ungară).
Șieu : 27.
Șimleu : 359, 424.
Șincol-Mare : 214.
Șiria : 107, 332, 404, 424, 728.
Șiștov : 240, 260.
Șoimoș : 332.

208, 214, 346, 363, 434, 442,
452, 467, 599, 709, 748.
Tirnavia : 367, 371, 372.
Tirol : 546.
Tisa : 23, 26, 132, 138, 175, 201,
212, 220, 264, 265, 287, 359,
423, 426, 428, 707, 738, 745.
Tisa (sat) : 223.
Tismana : 434.
Tiszaeszlár (procesul de la) :
295.
Titești : 568.
Tiulești : 223.
Tivești : 223.

Tîrgoviște : 218, 352, 432, 467.
Tîrgu-Jiu : 785.
Tîrgu-Neamț : 785.
Tîrnava : 223, 352.
Tîrnava Mare : 424, 428.
Tîrnava Mică : 424, 428.
Tîrnavița : 223.
Tîrnova : 352.
Tokaj (Tokai) : 73.
Tomești : 223.
Toplița : 477, 478.
Torino : 739, 771.
Toralta : 208, 214.
Tracia : 438.
Transilvania (Ardeal) : 20, 28,
37, 38, 45, 89, 97, 100, 108,
110, 111, 118, 125, 132, 134,
142, 143, 145, 147, 148, 150,
165, 170, 171—176, 181, 184,
195, 197—203, 205, 209, 211,
213, 217, 219, 220, 230, 232,
235, 236, 244, 248, 256, 258,
260, 261, 263—268, 271, 287,
289, 290, 307, 309, 320, 327,

Țara Birsei : 342, 350, 363,
713.
Țara Făgărașului : 176.
Țara Motilor : 176, 218, 219,
221, 222.
Țara Oașului : 218.
Țara Oltului : 176.
Țara Românească (Valahia)
(v. și Muntenia) : 187,
197—203, 207, 209, 210, 213,
220, 241—243, 248—250, 254,

329—337, 340—343, 345,
—349, 351, 353—360, 362—
364, 366, 374, 375, 381, 382,
384, 386, 387, 390, 396, 399—
403, 411, 423—429, 433, 434,
442, 444, 452, 466, 467, 474,
475, 477—483, 495, 496, 503,
507, 509, 515, 534, 569, 685,
686, 707, 708, 711, 714, 718—
722, 724—726, 728, 729, 732,
—734, 736—738, 740, 742,
744, 745, 748, 753, 757, 758,
761, 766, 778.

Trecătoarea Buzăului : 353.
Trei Scăune : 214, 482.
Tria (Tria) : 170.
Trotuș : 263.
Turcia (v. Imperiul Otoman).
Turda : 214, 219, 349, 359, 428,
433.
Turnu-Roșu : 345, 355, 567,
568, 772.
Turnu-Severin : 543, 570, 772.

256, 263, 265, 269, 312,
347, 360, 374, 433, 475,
713, 717, 732, 737, 738, 739,
740.
Țara Ungurească (v. Un-
garia).
Țarigrad (v. Constantinopol).
Țările de Jos : 345.
Țările Române, Țările Româ-
nești (v. Moldova, Țara
Românească).
Țebea : 741.

U

Udvarhely (v. Odorhei).
 Ugocea (Ugocsa) : 208, 214.
 Újegyház (v. Nocrich).
 Ungaria (Coroana ungară,
 Regatul Ungar, Țara Un-
 gurească) : 23, 24, 26, 27,
 29, 32—37, 50—55, 57—60,
 65, 66, 68, 69, 71—74, 79,
 81, 85, 88—90, 92—94, 96—
 100, 103—104, 106—115,
 117—120, 132, 141—143,
 150—154, 163, 164, 169, 172,
 174—180, 182—188, 197—
 205, 207, 210—214, 220, 221,
 232, 235—237, 244, 258,
 263, 265, 266, 268, 271, 272,
 275, 276, 277, 280, 285—287,
 288, 295, 297, 304, 307, 311—
 313, 315, 317, 318, 321, 323,

324, 326—328, 331, 336—338,
 340, 341—343, 347, 357, 364,
 366—369, 371, 374, 379, 381,
 385, 389, 393—395, 397, 400,
 401, 402, 405, 407, 409,
 420—426, 428, 429, 432, 434,
 437, 440, 442, 447, 448, 452,
 462, 467, 474, 478—483, 486,
 490, 515, 520, 521, 533—535,
 569, 599, 637, 685, 706, 708,
 709, 711, 713, 714, 718, 720,
 723—727, 729, 733, 734, 736,
 737, 739, 740, 742, 745, 749,
 754, 756, 765, 786.

Unguraș : 341, 411, 731, 743.

Ungvár : 27, 90.

Ural (v. Munții Urali).

Uricani : 477.

V

Valahia (Valachia) (v. Mun-
 tenia, Țara Românească).
 Valea Argeșului : 467, 633.
 Valea Birladului : 633.
 Valea Buzăului : 351.
 Valea Crișului Alb : 442.
 Valea Crișurilor : 748.
 Valea Dunării : 390, 507, 569.
 Valea-Mare : 223.
 Valea Mureșului : 222—224,
 264, 349, 434, 477.
 Valea Oltului : 345, 567, 633.
 Valea Siretului : 633.
 Valea Someșului : 341, 796.
 Valea Streiului : 434.

Valea Topologului : 568.
 Vama : 740.
 Varna : 312.
 Varșovia : 295.
 Vasárhely : 132.
 Vaț : 735.
 Vața-de-Jos : 223.
 Vața-de-Sus : 223.
 Vechiul Regat (v. România).
 Veneția : 239, 248, 249, 309,
 385, 398, 419, 536, 538.
 Verdun : 22, 23.
 Vidic : 222.
 Vidin : 354.
 Vidra-de-Jos : 223.
 Vidra-de-Sus : 219.

Viena : 36, 44, 103, 104, 106—
 110, 151, 163, 226, 232, 234,
 241, 242, 248, 255, 257—267,
 284, 309, 311, 312, 323, 326,
 327, 344—346, 355—357, 359,
 361—366, 368, 369, 373, 377—
 379, 380, 383, 388—391, 396
 —399, 401, 402, 425, 447, 448,
 462, 567, 575—577, 702—
 705, 707, 714, 716, 718, 720,
 721, 723, 726, 732—735, 737

—741, 749, 753, 764, 773, 774,
 798.

Világos (v. Șiria).

Visegrád : 432.

Vișeu : 428.

Vilcănești : 344.

Volga : 24.

Vozdoci : 223.

Vugani : 477.

Vulcan : 219, 355.

W

Westfalia : 396.

Württemberg : 426.

Z

Zabrac : 477.

Zam : 424, 441.

Zaporojie (Zaparog) : 375.

Zarand : 89, 143, 170, 174, 184,
 205, 208, 213, 214, 221—224,
 741.

Zăicani (Zancani) : 477.

Zărnești : 144.

Zencani : 477.

Zenta : 232.

Zürich : 536, 543.

III. INDICE DE SCRIERI LITERARE, ISTORICE ȘI FILOZOFICE,
REVISTE ȘI ZIARE, SOCIETĂȚI CULTURALE, LITERARE
ȘI ARTISTICE, INSTITUȚII, ORGANIZAȚII ȘI PARTIDE
POLITICE ETC.

A

- A bajusz (A. Berczik) : 64.
A falu jegyzője (I. Eötvös) : 62.
A magyarok története (M. Horváth) : 705.
A török birodalom leírása történeti, statistikai és geographiai tekintetben (E. Fényes) : 713.
Abafi (M. Jósika) : 62.
Academia Agricolă din Hohenheim : 766.
Academia Română : 167, 226, 369, 370, 435, 720, 730, 747.
Acordul de la Reichstadt (1876) și Tratatul de la Budapesta (1877) (Emil Diaconescu) : 707.
Activitatea Camerei de Comerț și Industrie din București de la înființarea sa pînă la 1 aprilie 1906 (Chr. D. Staicovici) : 778.
Adevărul : 513.
Adunarea de la Blaj (1848) : 426, 742.
Adunarea Deputaților (Parlament) : 299, 300, 453—454, 591, 595, 602, 610, 614, 721, 751, 752, 763, 777, 778, 781, 786, 790—793, 797.
Adunarea și alegerea de la Banca Națională : 780.
Agiția podgorenilor : 784.
Agricultura română în județul Dorohoi (I. Ionescu de la Brad) : 763.
Al doilea rămașag (B. P. Hasdeu) : 712.
Albina : 711.
„Albina“ (v. Banca „Albina“).
Allgemeine Zeitung : 340, 730.
Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch : 44.
Amintiri din „Junimea“ (I. Negruzzi) : 712.

- An inquiry into the nature and progress of rent (T. R. Malthus) : 770.
Analele Societății Academice Române : 715.
Anonymi Belae regis notarii de Gestis Hungarorum liber (I. L. Endlicher) : 24, 28, 705.
Anuarul Institutului de istorie națională : 717.
Anuarul Statistic al Bucureștiului : 771.
Anuarul Statistic al Capitalei pentru anii 1910—1911 : 641.
Anuarul statistic al orașului București : 562, 771, 787.
Anuarul statistic al României : 558, 559, 562, 769, 770, 771, 776, 779, 782.
Apărarea națională : 760—762.
Approbatæ Constitutiones (Aprobate) : 272, 381.
Ardealul (I. Slavici) : 335, 729.
Ardealul (articol I. Slavici) : 744.
Ardeleana (dans popular românesc) : 139.
Arhiepiscopul și mitropolitul Andrei baron de Șaguna (I. Popea) : 723.
Arhiva Episcopiei de Rîmnic : 344.
Arhivele Statului (București) : 344.
Articol de lege despre efectuarea egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunilor ei : 719.
Articol de lege privitor la întrebuintarea celor trei limbi ale țării în comunicațiunea politică oficială : 719.
Asigurările sociale în România : 780.
Asociațiunea transilvană pentru literatura și cultura poporului român (Astra) : 722, 754.
Asociațiunea generală a medicilor : 626.
Ateneul Român : 226, 228, 229, 714.
Austro-Ungaria [„Despre intrarea...“] (M. Eminescu) : 750.
Az őriút (Petőfi) : 63.

B

- Banca „Albina“ : 503, 505, 599, 758.
Banca Națională : 299, 608—610, 780.
Banca „Timișana“ (Timișoara) : 599.
Banca „Victoria“ (Arad) : 599.
Bánk bán (J. Katona) : 69.
Barankovics György (F. Erkel) : 68.

Barbarie modernă (I. Slavici) : 761.
Băncile noastre (I. Slavici) : 758.
Băncile populare : 661.
Bătuta (dans popular românesc) : 139.
Bevölkerung der Österreichischen Monarchie in ihren wichtigsten Momenten statistisch dargestellt (A. Ficker) : 713.
Biblia : 58.
Bibliografia numismatică române (D. A. Sturdza) : 715.
Biblioteca Copiilor și a Tinerimii : 746.
Biserica Națională Română : 561, 562.
Briefe der Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839 (H. K. Moltke) : 772.
Bula de aur : 35.
Buletinul armatei și marinei române : 651, 743, 744, 789, 791.
Buletinul oficial : 780.

C

Cabinetul din Viena : 239, 242, 248, 260, 262, 284.
Cabinetul din St. Petersburg : 241.
Cabinetul Francez : 235, 236.
Calendar pe 1878 : 744.
Calendarul Minervei : 744, 745.
Camera (v. Adunarea deputaților, Senatul).
Camera Imperială (v. Reichsrat).
Camera de comerț și industrie : 597, 598, 616—619, 782.
Campania de Navigație pe Dunăre : 448.
Cancelaria aulică (v. Cabinetul din Viena).
Capitolul din Roma : 430.
Carada și Lueger (I. Slavici) : 774.
Casa Arpadiană : 34, 35, 51, 54, 57, 91, 97, 136.
Casa de Anjou : 35, 51, 58, 91, 119, 420.
Casa de Austria (v. Casa de Habsburg).
Casa de Bourbon : 234.
Casa de Economii : 601, 779.
Casa de Habsburg (Casa de Austria, Curtea din Viena, Curtea Împărătească, Casa Domnitoare, Coroana, Dinastia, Habsburgii, Monarhia, Tronul) : 37, 51, 94, 96, 179, 180, 232, 234, 235, 241, 242—244, 247—248, 253, 256—269, 271, 272, 307, 309, 310, 311, 330, 339, 342, 345—347, 349, 351, 361—364, 367, 371—376, 379—

382, 384, 385, 386, 388, 389, 391, 392, 394, 395, 397, 399, 400, 401, 406, 408, 433, 442, 462, 490, 535, 547, 571, 706—708, 714—716, 718—721, 723, 727, 732, 733—735, 737—741, 748, 749.
Casa de Habsburg—Lorena : 94, 96, 108, 109.
Casa de Iagello : 36, 51, 91, 422, 432, 433.
Casa de Lancaster : 419.
Casa de Valois : 418.
Casa Hohenzollern-Sigmaringen : 298, 512.
Casa Ruric : 420.
Căile Ferate Române : 590, 591.
Căpitanatul Cetății-de-Piatră (Chioarului) : 38.
Căpitanatul Maramureșului : 38.
Căpitanatul Năsăudului : 38.
Către sătenii români bucovineni : 727.
[„Căutînd a explica...”] (M. Eminescu) : 787.
[„Ce poștește «L'Indépendance roumaine» ?...”] (M. Eminescu) : 787.
Ceas rău (I. Slavici) : 731.
Cel dintii român care și-a luat nevastă o grecoaică : 732.
Cele trei Crișuri : 747.
Cercul Comercial : 616—618.
Cercul publicațiilor militare : 743.
Cestiunea română (Aron Densușianu) : 729.
Cestiunea română (I. Slavici) : 729.
Cestiuni viticole (I. M. Dumitrescu) : 788.
Chestia proprietății de moșie în România (Pera Opran) : 752.
Chestia proprietății... în România (Pera Opran) : 752.
Chestiunea expropriării : 789.
Chine moderne ou description historique, géographique et littéraire de ce vaste empire d'après des documents chinois (G. Pauthier, M. Bazin) : 774.
Chronica Hungarorum (J. Thuróczy) : 705.
Cine a fost domnița Stanca : 732.
Cercul din București : 228, 229.
Cîntarea României (A. Russo) : 759.
Clăcașii (O. Goga) : 765.
Codul lui Napoleon : 44.
Colegiul I : 722.
Colegiul III : 777.
Colegiul Arhieresc : 594.
Comisia documentelor istorice : 713, 716, 751.

Comisiunea Serviciului Sanitar : 582.
Compilatae Constitutiones (Compile) : 272, 381.
Comuna din Paris : 576.
Comunicat : 750.
Conciliul de la Constanța : 419.
Conclusele conferinței [naționale a alegătorilor români din 1905] : 741.
Conferința națională a alegătorilor români (1881, 1884, 1887, 1905) : 718, 741.
Conferința de la Paris : 565.
Conferința delegaților Camerei de comerț cu d. N. D. Xenopol ministrul Industriei : 782.
Conferința națională a alegătorilor români (1887) : 741.
Congresul de la Berlin : 389.
Congresul de viticultură și oenologie : 790.
Congresul Național (1863) : 282, 283.
Congresul podgorenilor : 653.
Congresul podgorenilor de deal : 772.
Considerațiuni asupra stărei poporului și a mijloacelor prin cari s-ar putea ajuta (M. Toma) : 753, 754.
Consiliul de Război : 256, 260, 401—403.
Consiliul Sanitar Superior : 559, 562, 564—566, 771, 777, 781.
Consistoriul din Arad : 196.
Consistoriul din Oradea : 440, 748.
Constituanta (1914) : 793, 795, 796.
Constituția : 610, 721, 722, 793, 797.
Constituția maghiară : 114.
Constituționalul : 336, 729.
Contencios : 610.
Contribuții la istoria problemei agrare în România (Gh. Cristea) : 751, 763.
Contribuțiune la istoria trecătorilor Transilvaniei (J. Jung) : 721.
Convorbiri literare : 120, 701, 703, 711, 715, 721, 723.
Corespondența Română : 335, 729, 759, 760, 768.
Coroana Boemiei : 368.
Coroana Transilvaniei : 37.
Corpurile Legiuitoare (v. Adunarea Deputaților, Senatul).
Corpus juris (v. Tripartitum).
Corpus juris civilis : 44.
Corpus juris Hungarici Tripartitum : 93.
Creditul Urban : 677.

Creșterea capitalului băncilor românești (E. Brote) : 778.
Crișana : 139.
Crișenii (I. Slavici) : 713.
Crișenii noștri (I. Slavici) : 748.
Csárdás : 139.
Cserhalom (M. Vörösmarty) : 61.
Csikós (E. Szigligeti) : 69.
Curierul de Iași : 721, 727, 733, 750.
Curtea Bizantină : 34.
Curtea cu Jurați : 612, 775.
Curtea de Casație : 611, 780.
Curtea din Budapesta (Curtea Ungară) : 51, 58, 60, 88.
Curtea din Praga : 356.
Cuvintul nostru : 767.

D

Dacia literară : 744.
Dacii (S. Fl. Marian) : 731.
Dacoromania : 707.
De la statul geto-dac la statul român unitar (M. Mușat și I. Ardeleanu) : 720, 739, 742, 789.
Demografia (Z. C. Arbore) : 787.
Demografia anilor 1906—1907 : 770.
Dezbaterile Adunării Deputaților : 777, 778, 781.
Dicționar ungaro-român (G. Barițiu) : 42.
Die Anfänge der Rumänen (J. Jung) : 720, 721.
Die romanischen Landschaften des roemischen Reiches (J. Jung) : 720.
Die Rumänen in Ungarn, Sibenbürgen und der Bukowina (I. Slavici) : 709, 729, 730, 753.
Dieceza greco-catolică (Oradea) : 315.
Dieta Ardealului din 1863—1864 (V. Moldovan) : 719, 720.
Dieta de la Cluj (1865) : 285, 309, 724.
Dieta Transilvană (Dieta Ardealului) (1863—1864) : 267, 284, 285, 296, 719, 720, 722.
Dieta Ungară : 42, 46, 54, 55, 60, 65, 87, 94, 96, 99, 104, 110—113, 116, 153, 180, 186, 267, 284, 291—293, 297, 405, 406, 423, 427, 428, 534, 718, 741, 742, 765.
Din două lumi (I. Slavici) : 768.

Din istoria Transilvaniei : 713, 734. .
Diploma împărătească (1860) : 404, 405, 407, 427, 429, 719, 737, 741.
Diploma regală (1223) : 287.
Diracțiunea Generală a Serviciului Sanitar : 559, 562, 564—566, 771, 777, 781.
Doamna Stanca a lui Mihai Viteazul (A. Pessiacov) : 732.
Dobozi (baladă populară maghiară) : 136.
Documente privind istoria României : 750.
Documente privitoare la istoria românilor (E. Hurmuzaki) : 347, 350, 352, 354, 356, 360, 365, 367, 368, 371, 372, 374, 716, 717, 731, 732, 740, 751.
Doina : 134.
Doina (G. Coșbuc) : 731.
Dr. Karl Lueger (Fr. Stauracz) : 773.
Dragoste învrăjbită (G. Coșbuc) : 731.

E

Edictul de Nantes : 364.
Edictul din Milan : 788.
Educatorul : 762.
EMKE (v. Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület).
Episcopia de Rimnic : 344.
Epitome chronologica rerum Hungaricarum, Transilvanicarum et Illyricarum (I. Katona) : 705.
Epoca : 545, 767.
Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (Societatea transilvană de cultură maghiară) : 316.
Eroii Revoluției ardelenice din 1848 : 742.
Essay on the principle of population as it affects the future improvement of society (Th. R. Malthus) : 770.
Eudoxiu Hurmuzaki și colecția sa de documente (T. Bălan) : 717.

F

Falsificatorii de vinuri : 784.
Familia lui Mihai Viteazul (I. Slavici) : 731.
Fasten der Provinz Dacien mit Beiträgen zur römischen Verwaltungsgeschichte (J. Jung) : 720—721.

Fauna ichtiologică a României (Gr. Antipa) : 747.
Făurirea statului național unitar român (Șt. Pascu) : 724, 735.
Federațiunea : 724.
Figaro : 794.
Foaia poporului : 728.
Forme noi de delict (C. Lombroso) : 771.
Fragmentarium (M. Eminescu) : 704.
Fragmente zur Geschichte der Rumänen (E. Hurmuzaki) : 717.
Fraudele și represiunea (C. Iarca) : 790.
Fremden-Blatt : 311, 448, 749.
Függetlenség : 736.

G

Galeria imperială de pictură (Viena) : 361.
Gazeta Transilvaniei : 54.
Genio e degenerazione (Cesare Lombroso) : 771.
Genio e follia (Cesare Lombroso) : 775.
Geschichte der Magyaren (J. Majláth) : 705.
Geschichte der Ungarn (M. Horváth) : 705.
Gestr Hungarorum : 38.
Gestiunea bănească definitivă în anii 1862—1909/10 : 769, 776.
Globul : 715.
Gogu și Gogușor (I. Slavici) : 731.

H

„*Hanul Ciorilor*“ (I. Slavici) : 731.
Harta Austro-Ungariei (I. Scheda) : 754.
Harta Europei (I. Scheda) : 754.
Harta Turciei (I. Scheda) : 754.
Hazának és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából (K. Keleti) : 713.
Histoire des revolutions de Hongrie (Fr. Rákóczi) : 738.
Historia critica primorum Hungariae ducum (I. Katona) : 705.
Historia critica Regnum Hungariae (I. Katona) : 705.
Hitel (I. Széchenyi) : 65.
Hollósi (baladă populară maghiară) : 136.
Hora (dans popular) : 134.

I

- I. Popovici-Bănăţeanul* (D. Vatamaniuc) : 755.
Iar iconarii (M. Eminescu) : 726.
Iarna pe uliţă (G. Coşbuc) : 731.
Iconarii d-lui Beldiman (M. Eminescu) : 726.
Ileana Cosinzeana : 135.
Importul României în anii 1907—1910 pe mari categorii de mărfuri : 779.
In opressores (G. Coşbuc) : 731.
Inschrift aus Apulum (J. Jung) : 721.
Inspectoratul Şcolar (Transilvania) : 205.
Institutul „Ioan Otteteleşanu” din Măgurele : 762, 763, 767, 784.
Institutul oenologic din Dijon : 788.
Institutul teologic-pedagogic (Arad) : 753.
Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut (D. Vatamaniuc) : 716, 718, 758, 766.
Istoria contemporană a României (T. Maiorescu) : 722.
Istoria lui Mihai Viteazul (N. Iorga) : 735, 745.
Istoria Parlamentului şi a vieţii parlamentare din România pînă la 1918 : 763, 764, 781, 783, 786, 792, 793, 797.
Istoria României : 717, 738, 739.
Istoria universală (I. Slavici) : 705.
Iuliu Cezar (W. Shakespeare) : 400.

I

- Inchisorile mele* (I. Slavici) : 767.
Însemnări despre români (K. Marx) : 742.
Însemnătatea zilei de 3 mai 1848 : 742.

J

- Jacobins in Hungary* (F. Pulszky) : 725.
Joseph II und Katharina von Russland : 707.
Jumătate de milion de copii morţi în 10 ani (Z. C. Arbore) : 789.
Junimea : 712.

K

- Karthausi* (J. Eötvös) : 62.
Keletnépe (I. Széchenyi) : 65.
 „Kisfaludy Társaság” : 63.
Kolozsvár : 316, 503.
Kolozsvári Közlöny : 284.

L

- L'alimentation et les regimes chez l'homme sain et chez les malades* (A. Gautier) : 784.
La noi (B. P. Hasdeu) : 712.
Lăptarii şi-au găsit naşul : 774.
Leben und Sitten der Römer in der Kaiserzeit (J. Jung) : 720.
Legea Contenciosului : 780.
Legea din 1864 : 454, 455.
Legea electorală (Ungaria) : 296.
Legea pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor : 392, 406, 708, 741.
Legea pentru învoielii agricole : 763.
Legea pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria : 708.
Legea privind învăţămîntul : 741.
Liceul din Arad : 736, 737.
Liceul din Beiuş : 726.
Liga culturală pentru unitatea culturală a românilor : 334, 729, 755.
Lueger şi românii (I. Slavici) : 774.
Lugojana (dans popular românesc) : 139.
Lumea prin care am trecut (I. Slavici) : 708, 709, 711, 748, 762.
Lupta : 335, 513, 729.
Lupta vieţii (G. Coşbuc) : 731.

M

- Magyar Jacobinusok* (F. Pulszky) : 725.
Magyar Nemzeti Bank : 73.
Magyar Nemzeti Színház : 44, 68.
Magyarok története (M. Horváth) : 30, 50.

Magyar Tudományos Akadémia : 63, 64, 178. .
 Mama (A. Berczik) : 64.
 Mama (G. Coşbuc) : 731.
 Mara (I. Slavici) : 731.
 Marele Stat Major : 785.
 Măruntăua (Măruntăua) (dans popular românesc) : 139.
 Medicul și mediul rural în România (P. Cazacu, N. Lupu) : 784.
 Meetingul brutarilor din Capitală : 783.
 Memorandumul românilor din Transilvania și Ungaria : 390, 718, 720, 727, 733—735, 773.
 Memoriul Consiliului Sanitar Superior : 771.
 Memoriul Consiliului Sanitar Superior asupra raporturilor sale cu Direcțiunea Generală a Serviciului Sanitar și asupra proiectului de modificare a legii sanitare : 711.
 Mesajul Tronului (1909, 1912, 1913, 1914) : 777, 781, 786, 793, 797.
 Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis... explanatio (J. Benkő) : 705.
 Minerva : 572, 580, 585, 606, 614, 649, 742, 743, 767—797.
 Ministerul Comerțului (Ungaria) : 65, 106.
 Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice : 230, 589, 626, 662, 716, 791.
 Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică (Ungaria) : 62, 65, 71, 106, 315, 739.
 Ministerul de Externe : 449.
 Ministerul de Externe (Imperiul Austro-Ungar) : 112.
 Ministerul de Finanțe : 553, 556, 594, 597, 675, 676, 778, 794.
 Ministerul de Finanțe (Franța) : 794.
 Ministerul de Finanțe (Ungaria) : 106.
 Ministerul de Interne : 530, 589, 594.
 Ministerul de Interne (Austria) : 741.
 Ministerul de Justiție : 752.
 Ministerul Domeniilor : 729.
 Ministerul Industriei și Comerțului : 587, 589 769, 782, 783.
 Mitocanul (I. Slavici) : 731.
 Mittheilung aus Apulum (J. Jung) : 721.
 Moara cu noroc (I. Slavici) : 745.
 Monarhia (v. Casa de Habsburg).
 Monitorul Oficial al României : 749—752.
 Monumenta Hungariae Historica Diplomataria : 705.

Mortalitatea copiilor (I. Slavici) : 770.
 Munca : 734.
 Muzeul Național Ungar : 725.

N

Negru-Vodă (Em. Grigorovița) : 731.
 Nemzet : 315.
 Nepotul lui Mihai Viteazul (I. Slavici) : 731.
 Neue freie Presse : 153.
 Nicolae Bălcescu despre revoluția ardeleană din 1848 : 742.
 Noi și maghiarii (I. Slavici) : 120, 701.
 Noi vrem pământ (G. Coşbuc) : 731, 765.
 Noua revistă română : 771, 777.
 [„Nu ne îndoim că destingerea...”] (M. Eminescu) : 787.
 Numismatica română (D. A. Sturdza) : 225, 226.

O

O propunere (V. Sion) : 771.
 O viață pierdută (I. Slavici) : 760.
 Oeuvres complètes (B. Pascal) : 704.
 Oficiul Statistic : 642.
 Omul liber : 798.
 Opere complete (V. I. Lenin) : 736.
 Opere IX. Publicistica (M. Eminescu) : 721, 723, 727, 733, 745, 750.
 Opere XI. Publicistica (M. Eminescu) : 776.
 Opere XII. Publicistica (M. Eminescu) : 767, 787.
 Opere XIII. Publicistica (M. Eminescu) : 726.
 Opere II. (I. Slavici) : 760.
 Opere VIII (I. Slavici) : 747, 768.
 Opere IX (I. Slavici) : 708—711, 728, 737, 742, 748, 756, 762, 765, 767.
 Opere X (I. Slavici) : 750, 762, 774.
 Opere XI (I. Slavici) : 762, 784.
 Opere XIII (I. Slavici) : 709, 714, 723, 729, 730, 754.
 Opere vol. 15 (K. Marx și Fr. Engels) : 719.
 Ordinațiunea : 755.

P

- Pacea de la Belgrad : 260.
 Pacea de la Karlowitz (Carlovăț) : 232, 402, 738.
 Pacea de la Nimègue : 237.
 Pacea de la Passarowitz : 239, 403, 738. .
 Pacea de la Sîstov : 260.
 Pacea de Westfalia : 396.
 Pactul dualist : 407, 426, 427, 567, 708—711, 720, 724, 726, 733, 736, 740, 741, 745, 749.
 Parlamentul (v. Adunarea Deputaților, Senatul).
 Parlamentul din Viena (v. Reichsrat).
 Parlamentul dualist : 42.
 Parlamentul Ungariei (v. Dieta Ungară).
 Partida Națională Română Moderată : 723.
 Partidul Conservator : 300, 722, 792, 793.
 Partidul Conservator-Democrat : 792.
 Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria : 718.
 Partidul Național Liberal : 300, 453, 457, 513, 722, 727, 763, 795.
 Partidul Național Român : 718, 765.
 Partidul Național Român din Transilvania : 718.
 Pașa Hassan (G. Coșbuc) : 731.
 Patenta împărătească (1861) : 719.
 Patria : 118.
 Păcatele noastre (articol nesemnat) : 756.
 Părți alese din istoria Transilvaniei (G. Bariț) : 708.
 Pe picior (dans popular românesc) : 139.
 Pensées (B. Pascal) : 704.
 Pescăria și pescuitul (Gr. Antipa) : 435.
 Pescăria și pescuitul în România (Gr. Antipa) : 747.
 Pester Lloyd : 568.
 Politejea maghiară (I. Slavici) : 711.
 Poveste (I. L. Caragiale) : 731.
 Povește pentru buna creștere a copiilor (I. Slavici) : 762.
 Pragmatica sanctio (Sancțiunea pragmatică) : 94, 96, 337, 404.
 Precuvintare (N. Bălcescu) : 759.
 Principles of political economy (Th. R. Malthus) : 770.
 [Privire asupra istoriei românilor pînă în secolul XIX] (I. Slavici) : 725.
 Problemele evoluției poporului român (Gr. Antipa) : 747.
 Proceșul Memorandului românilor din Transilvania : 734.

- Proclamația maghiarilor : 749.
 Proiectul de lege din inițiativă parlamentară pentru tocmelile agricole și executarea lor : 751.
 Proiectul de lege sanitară a guvernului (V. Babeș) : 777.
 Proiectul de răspuns : 777.
 Proprietatea mare și chestia țărănească (C. Alimănașteanu) : 765.
 Puterile Centrale : 725.

R

- Răpirea Bucovinei după documente autentice : 712, 716.
 Răscoala lui Horea : 187, 426, 442.
 Răscoala lui Horea (D. Prodan) : 757.
 Războiul celor două roze : 419.
 Războiul de Independență : 727.
 Războiul de treizeci de ani : 345, 366, 373, 396.
 Războiul pentru succesiune (Spania) : 402.
 Recrutarea tinerilor musulmani dobrogeni în armată (articol) : 789.
 Reform (J. Eötvös) : 65.
 Reforma sanitară : 781.
 Reformă (I. L. Caragiale) : 731.
 Regiunea inundabilă a Dunării (Gr. Antipa) : 747.
 Reichsrat (Camera Imperială) : 109, 112, 241, 242, 248, 260, 262, 368.
 Republica din Roma : 746.
 Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana (I. L. Endlicher) : 705.
 Rescriptul împărătesc : 404—406.
 Revista contemporană : 712, 713.
 Revista contemporană literară și științifică : 712.
 Revista literară și științifică : 712.
 Revista politică : 316, 319, 727.
 Revoluția din 1848 : 42, 166, 426, 427, 720, 741.
 Revoluția din 1848 (Transilvania) : 724, 742.
 Revoluția din 1848 (Ungaria) : 107, 108, 178, 739.
 Revoluția Franceză : 16.
 Revoluția Greacă : 165.
 Rîenzi (S. Bodnărescu) : 746.
 Roemer und Romanen (J. Jung) : 289, 720.
 România după Marea Unire (M. Mușat, I. Ardeleanu) : 798.

România liberă : 726.
România viitoare : 759.
Românii din Ardeal (I. Slavici) : 714.
Românii din Moravia (M. Eminescu) : 733.
Românul : 447, 749.
[„*Românul*» a contractat năravul..."] (M. Eminescu) : 787.
Ruinarea podgorenilor : 784.

S

Sanctiunea pragmatică (v. *Pragmatica sanctio*).
Scara (G. Coşbuc) : 731.
Schütze, uns Herr, von den Ungarn : 30.
Scrisoarea III (M. Eminescu) : 725, 767.
Senatul : 299, 300, 336, 453, 454, 456, 457, 475, 591, 602, 614, 721, 729, 751, 752, 763, 781, 786, 791—793, 797.
Sentinela romană (V. Alecsandri) : 416.
Serai : 233.
Serviciul Maritim : 590, 591.
Serviciul Sanitar Superior : 559, 562, 564—566, 581, 582, 589, 593, 594, 613, 771, 777, 781.
Sinodul : 594.
Sinodul eparhial : 196.
Sinodul protopopes : 464.
Sînta Scriptură (v. *Biblia*).
Sobri (E. Szigligeti) : 69.
Societatea Academică Română (v. *Academia Română*).
Societatea „Apărarea națională” : 761.
Societatea de lectură (Lugoj) : 755.
Societatea Navigațiunei Dunărene : 448.
Societatea podgorenilor : 570.
Societatea „România Jună” : 702.
Stadium (I. Széchenyi) : 65.
Statistica funcționarilor publici : 775.
Statistik des königreichs Ungarn (E. Fényes) : 713.
Statul și revoluția (V. I. Lenin) : 736.
Stilpul lui Vodă : 740.
Studii asupra maghiarilor (I. Slavici) : 120, 701, 709, 711, 713, 729, 744, 754.

Studii asupra pescărilor din România (Gr. Antipa) : 747.
Studii asupra scrisorii profesorului Dr. .I. Iung intitulată „Românii și românii din Țările Dunărene” (V. Maniu) : 721.
Studii asupra stărei noastre actuale (A. D. Xenopol) : 702, 703.
Studii și documente I. „Junimea” (I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș) : 702, 705.
Studii și documente literare II. „Junimea” (I. E. Torouțiu) : 702, 712.
Studii și documente privind activitatea lui Ioan Slavici (E. Glück, G. Neamțu, D. Vatamaniuc) : 753.
Sub patrafir (G. Coşbuc) : 731.
Supplex Libellus Valachorum : 408.
Suprimarea Contenciosului : 780.
Szép Ilonka (M. Vörösmarty) : 135.
Szökött katona (E. Szigligeti) : 69.

Ș

Ștefănișă-vodă (G. Coşbuc) : 731.

T

Teatrul Național (Cluj) : 69.
Telegraful român : 309, 482, 723, 724, 751, 753, 754, 768.
The measure of value (Th. R. Malthus) : 770.
Théâtre français : 44.
„Timișana” (v. Banca „Timișana”).
Timpul (1876—1883) : 344, 456, 715, 732, 749—751, 755, 760, 768, 787.
Timpul (1923) : 797.
Toldi (baladă-populară maghiară) : 136.
Toldi (J. Arany) : 63.
Traité du vide (B. Pascal) : 704.
Transilvania (J. Benkő) : 705.
Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus (J. Benkő) : 705.
Tratat complet de economie politică (I. Strat) : 752.
Tratatul de la Belgrad : 442.
Tratatul de la Karlowitz (Carlovăt) : 232, 331, 425.

Trattato profilattico e clinico della pelagra (Cesare Lombroso) : 771.

Tribuna (Arad) : 737—741, 762, 763, 765, 766, 768, 778.

Tribuna (Sibiu) : 322, 485, 718, 721—723, 725—727, 731, 733, 734, 754—758, 763, 765, 768.

Tribuna poporului : 736, 761, 763, 768.

Tripartitul lui Werbőczy (*Corpus juris*) : 36, 44.

Tripartitum (Opus Tripartitum Iuris Consuetudinarii Incltyti Regni Hungariae) : 272.

Triumfuri ieftine (M. Eminescu) : 727.

Tronul (v. Casa de Habsburg).

U

Ueber den Ursprung der Rumänien (T. Tamm) : 339, 730.

Unio Trium Nationum : 38, 187, 218, 271, 272.

Universitatea din Budapesta : 68, 71, 706, 710, 727, 733.

Universitatea din Elveția : 540.

Universitatea din Kiel : 340.

Universitatea din Praga : 720.

Universitatea din Viena : 44, 704.

[„*Urmînd discuțiunea...*”] (M. Eminescu) : 787.

V

Vándor színészek : 69.

Vatra : 341, 344, 361, 730—732.

Vechile cadre : 767.

Veneția (M. Eminescu) : 536.

„*Victoria*” (v. Banca „*Victoria*”).

Viiitorul : 309, 723.

Vîntură-Țară (I. Slavici) : 747.

Voichita lui Ștefan (G. Coșbuc) : 731.

Voința națională : 565, 729, 771.

Völkerpsychologie : 710.

Vorba de acasă (I. Slavici, I. L. Caragiale, G. Coșbuc) : 730.

Vremea : 799.

W

Weinbau und Kellerwirtschaft in Rumänien : 439.

Z

Zalán futása (*Fuga lui Zalán*) (M. Vörösmarty) : 61.

Ziua : 746.

Ziua lui Lueger (I. Slavici) : 774.

Zur Geschichte der Fässer Siebenbürgens (J. Jung) : 720.

CUPRINS :

SCRIERI ISTORICE ȘI ETNOGRAFICE

Studii asupra maghiarilor	7(701)
Punct de purcedere	7
I. O privire peste trecut	21
II. Individualitatea maghiară	38
III. Cultura maghiară	47
IV. Constituțiunea maghiară	74
V. Guvernul maghiar	100
VI. Noi și maghiarii	120
A. Raport psihologic	121
B. Raportul politic	171
Încheiere	187
Crișenii noștri. Studiu social	195(712)
I. Stări topografice și etnografice	197
Numismatica română. Prelegere publică a d-lui D. Sturdza	225(714)
Epoca fanarioților. Documente istorice adunate de Eudoxie Hurmuzaki (Tom. VI. 1700—1749 și tom. VII. 1750—1818).	230(715)
I. Împărăția Otomană în veacul XVIII	232
II. Fanarioții în Moldova și Muntenia	242
III. Oltenia și Bucovina	255
IV. Români din țările căzute sub stăpânirea Habsburgilor	263
Solidaritatea română I, II, III, IV, V, VI	270(718)
[Dezvoltarea politică a României]	298(721)
[Generația de la 1848 și generația de azi]	300(722)
[Mitropolitul Andrei Șaguna]	304(723)
[Aniversarea zilei de 3/15 mai 1848]	307(723)
[Lupta de la Nicopoli. Mircea cel Mare]	311(725)

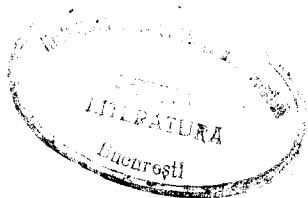
Iconarii I, II	315(726)
<i>Tempora</i>	327(727)
Ardealul nostru	329(728)
Ardealul [I]	333(729)
Cuceritori și cuceriți	336(729)
O critică	339(730)
Țiceul	341(730)
Familia lui Mihai Viteazul I, II	344(731)
Nepotul lui Mihai Vodă Viteazul	369(732)
Românii și burg-ul din Viena I, II, III	377(733)
1867—1903	392(736)
O cruce de peatră	396(737)
Tot crucea de peatră	398(738)
O nouă primejdie	400(739)
Confederații	402(740)
<i>Restitutio in integrum</i>	404(741)
Ziua de 3 mai 1848	407(742)
Crucea și sabia	409(743)
Rostul neamului românesc	413(743)
Mircea-vodă	417(744)
Ardealul [II]	423(744)
Sărbătoarea Unirii	429(746)
Petru-vodă Cercel	432(746)
<i>Problemele evoluției poporului român</i> de dr. Gr. Antipa	435(747)
membru al Academiei Române	435(747)
Crișenii	440(747)

SCRIERI SOCIALE ȘI ECONOMICE

Noul bucluc unguresc	447(749)
Domeniile statului	449(750)
Țăranul român [I]	451(751)
Poziția lui în societate	457
Politica rurală	459
Legislația rurală	461
Țărani, ciocoi și boieri	466
Date statistice	477(753)
[Exclusivism social în Ungaria]	483(754)
[Opinia publică]	486(755)
[Convențiunile și clasele sociale la românii transilvăneni]	490(756)
[Activitatea socială]	494(757)
[Îndrumare spre îndeletnicirile practice]	497(757)

Băncile noastre	503(758)
Două cestiuni mari	506(759)
Slugile	508(759)
Țăranii	511(760)
Cine pleacă ?	514(760)
Robia modernă	517(761)
Mizerii	521(762)
Familia	525(762)
Răzvrătirea din România	528(762)
<i>Memento</i>	532(765)
Scrisoare din Fribourg	535(766)
Scrisoare din București	543(766)
Scumpirea traiului	549(767)
În preajma sărbătorilor	552(768)
O problemă financiară	555(769)
Mortalitatea copiilor	558(769)
Poporațiunea României. Nașteri și morți	560(770)
O lege nemiloasă	561(770)
Starea sanitară a țării	564(771)
Linia Turnu-Roșu — București	567(772)
Mișcarea viticulturilor	569(772)
Cartelurile și scumpirea traiului	572(773)
Ieftinirea traiului	574(773)
Tot scumpirea traiului	578(774)
Pentru ieftinirea traiului	580(774)
Oștirea noastră	583(775)
Măsurile de apărare	585(775)
Administrația noastră	587(775)
Finanțele noastre	590(776)
Producțiunea industriei casnice	591(776)
Legea sanitară	593(776)
Traiful țăranilor	595(777)
Mersul vieții noastre economice	597(778)
Iar scumpirea traiului	600(778)
Revoluțiunea economică	602(779)
Asigurările sociale	606(779)
Banca Națională	608(780)
Cu ori fără contencios	610(780)
Boala reformei sanitare	612(781)
Un război sfânt	614(781)
Nevoi economice	616(782)
Numărătoarea	618(782)

București—Constanța	620(782)
Populațiunea și scumpetea	622(783)
Pine caldă	623(783)
Sănătatea săteanului	626(784)
Falsificările [I]	628(784)
Lipsa de brațe	630(785)
Iar revărsări	631(785)
Aberațiuni omenești	633(785)
Reformele	636(786)
Noile Improproprietării	638(786)
Interese superioare	640(787)
Stări îngrijitoare	641(787)
Remedii problematice	643(788)
Mișcarea podgorenilor	645(788)
Pământ și pământ	647(788)
Cauze și efecte	649(789)
Farmecul dreptății	651(789)
Nevoile podgorenilor	653(790)
Cestiunea agrară	655(790)
Prestigiul armatei	657(790)
Drumuri nouă	659(791)
Băncile populare	661(791)
Talpa țării	663(791)
Pauza cea mare	665(792)
Viața comunală	667(792)
Fantasmagorii economice	669(793)
Agronomii	671(793)
Boala veacului	673(794)
Șuruburi bugetare	675(794)
Urcarea chiriiilor	677(795)
Nivelul moral	679(795)
Naștere și moarte	681(795)
Falsificările [II]	683(795)
Țăranul român [III]	685(796)
În toiul luptei	687(796)
Iar pinea	688(797)
Utilitarismul	690(797)
Însemnări sociale	692(797)
Robia omului	695(798)
<i>Note</i>	699
<i>Indici</i>	801

Lector : DACIANA VLADOIU
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Bun de tipar 12.VI.1987
Coli ed. 46,75, coli tipar 53,5

Tiparul executat sub comanda
nr. 5284/987 la INTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ BACĂU strada
Mioriței nr. 27.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

IOAN SLAVICI

